Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Grooten atlas, oft, Werelt-beschrijving, in welcke 't aertryck, de zee, en hemel, wort vertoont en beschreven

http://hdl.handle.net/1874/241046

J. BLAEUS

GROOTEN ATLAS,

OFT

WERELT-BESCHRYVING,

IN WELCKE

't AERTRYCK,

DE ZEE,

EN

HEMEL,

WORDT VERTOONT

EN

BESCHREVEN.

BESCHREIBUNG

EINES

WOHLFEILEN

NEUEN

DECK-

UND

WETTER-

OFEN

ZUM

ALLGEMEINEN

GEBRAUCHE.

AEN DEN
LESER.

DE vorige tytel belooft u een geheele Weereltbeſchrijving [a], beſtaende in twee deelen, welcker eerſte vervat een beſchrijving van de Aerdtkloot [b], en het tweede, een Hemel-beſchrijving [c], ofte een vertooning van de hemelſche lichten: het eerſte deelen wy weder in twee ſtucken, waer van 't een begrijpt een beſchrijving der landen op de Aerdkloot [d], en 't ander, die van de Zeen, en kuſten daerſe aenſpoelt [e]: Voor yder deel en ſtuck gaet een korte Inleyding, geheel noodigh tot onderrichting der ſelve. Doch wy geven nu alleen het Eerſte deels eerſte ſtuck, en volbrengen alſoo eyndelijck onſe toeſegging voor eenige jaeren aen u gedaen, namentlijck, dat wy, tot uwen dienſt, ſouden uytgeven de afbeelding en beſchrijving der landen op den Aerdkloot, ſoo nauwkeurigh als ons doenlijck was, en aen welcke met alle mogelijcke vlijt en yver is gearbeyt, en bygebracht alles wat tot ſijn grootſte luyſter en cieraet kan ſtrecken. Wy vertoonen die nu met ſoodanigh een ordre, datſe noit verandering ſal noodigh hebben: want oft ſchoon na deſen eenige nieuwe kaert mocht gemaeckt worden, men ſal die beſonderlijck, op de ſelve grootte uytgeven, op dat men die op hare plaets ſoude konnen invoegen. Wy ſullen oock, ſoo haeſt als kan geſchieden, de andere deelen van onſe Weerelt-beſchrijving hier op laten volgen. Ghy beſpeurt, hoedanige merckwaerdige ſaken wy tegenwoordigh in 't licht geven; en ſeker, die gene welcke wy u beloven, ſullen, gelijck ghy uyt onſe woorden kunt oordeelen, van geen minder gewicht zijn. Geniet ondertuſſchen deſen onſen arbeyt,

die

[a] *Coſmographie.*
[b] *Geographie.*
[c] *Uranographie.*
[d] *Chorographie.*
[e] *Hydrographie.*

die wy in uw vermogen ſtellen ; en leeft in de hope van in der daet te bekomen die ſtucken van welcke ghy nu alleen de voorſmaeck in onſe beloften verkrijght, die wy ſullen volbrengen met geen minder neerſtigheyt en ſpoet, indien my Godt het leven gelieft te ſparen, oft aen mijne kinderen den ſelfden onvermoeyden yver, die mijn Vader ſal^r. en ick altijdt gehad hebben, om u in ſoo ſware en ongemeene wercken te dienen. Dit ſijn mijne vierige begeerten, die my niet toelaten te ruſten, tot dat ick uw verwachting ſal voldaen hebben. Ia ick wenſchte de ſelve ſoo ſpoedigh te konnen uytvoeren, als ick in mijn gedachten ontworpen heb het wijdſtreckend voornemen, om de ſinlijckheden van uwen geeſt te behagen ; en ſoude my geluckigh achten, indien ick 't ſelve mocht ten eynde brengen, en u die ſchoonſte ſchildery, met de levendighſte verwen verheerlijckt, ter handt ſtellen, tot een volkomen vernoeging van uwe loffelijcke genegentheyt tot deſe ſoo Staetnutte konſten. Dit heb ick u willen bekent maken, en, nevens 't wenſchen van allerley heyl en voorſpoet, u verſekeren dat ick ben

Uwen ſeer toegeneyghden

JOAN BLAEV.

AERDKLOOTS-
BESCHRYVING,

WELCK IS

HET EERSTE DEEL

DER

VERTOONINGEN

EN

BESCHRYVINGEN

VAN DE

GANTSCHE

WERELD.

VERGELIJKENDE

ANATOMISCHE

BESCHRIJVING

DER

HERSENEN DEER

VERDKROPPEN

GEOGRAPHIA
BLAVIANA.

VOOR-REDEN.

GOetwillige Leſer, Sy en oordeelen niet qualijck, die de Hiſtorie noemen het oogh der Burgerlijcke wijsheit, en de * Aerdrijcks-beſchrijving het oogh en licht der Hiſtorien. In Hiſtorien moet men ſoo wel letten op plaetſen als op perſoonen en tijden; want men niet groots nochte kleens en kan uytrechten ſonder plaets, en geene plaetſen eygentlijck kennen ſonder Aerdtrijcksbeſchrijving. Soo iemandt niet en weet waer Pavia leit, vergeefs en vruchteloos leeſt hy den ſlagh tuſſchen Keiſer Karel den V, en François den I, Koning van Vranckrijck. Dien de gelegenheidt der zee ontrent Lepante onbekent is, en kan de groote zege des ſcheeps-ſtrijdts, die de Chriſtenen onder Don Ioan van Ooſtenrijck tegens den Turck behaelden, niet wel begrijpen. Hoe ſal iemandt, die niet en weet waer Leipſich leit, konnen weten waer Guſtaef Adolf, Koning van Sweden, het eene jaer het Keiſerlijcke leger ſloegh, en het andere jaer ſelf verſlagen wierdt? Die oorlogh wil voeren, moet kennis hebben waer langs hy ſijn volck ſal leiden, waer nederſlaen; waer den vyand een voordeel affien, en waer ſijne laegen voorkomen. Tomyris, der Scythen Koningin, verſloegh het machtigh heir van Cyrus, om dat hem de gelegenheidt der plaetſe onbekent was. Craſſus vocht ongeluckigh tegens de Parthen; Cæſar overal geluckigh; alleen om dat Cæſar alle plaetſen, waer hy met ſijn krijghs-volck doortrock, wel; en Craſſus niet bekent waren. Het is oock onmogelijck dat iemandt iets, van 't gene in ſijn vaderlant niet groeit, ſoude kunnen bekomen uyt verre-gelegen landen, ſonder kenniſſe der ſelve. Dit leert de Aerdtrijcks-beſchrijving: ſoo dat deſe wetenſchap ſchijnt den wegh te banen tot eere, geluck, en nut der menſchen. Wat einde van oorlogen en bepaeling der Koningrijcken ſoud 'er ſijn, 't en waer datſe met rivieren, bergen, eilanden, zeen, of diergelijcken geſcheiden wierden. Een Vorſt, die de paelen van ſijn Rijck liever leert uyt de Aerdtrijcks-beſchrijving als uyt eerſucht, ſal ſijn begeerlijckheidt een maet ſtellen. Die den loop der ſtarren en hemelen onderſoecken, moeten de circulen, zo-

*Geographia.

nen

nen en climaten in den hemel, met die op het Aerdtrijck over een komende, kennen. Sy en kunnen oock het onderſcheidt van dagen en nachten, rechte en ſchuinſe op en ondergangen der hemelſche lichten niet begrijpen, ſonder te verſtaen de gelegenheidt van de deelen des Aerdtrijcks, ten aenſien van den hemel. De Medicijns weten uyt Hippocrates, dat men de ſiecken nae der landen verſcheidenheit, op verſcheide wijſe, moet geneſen; en dat de kruyden, wortelen, ſaden, gedierten en fenijnen, op andere plaetſen, anderen aerdt en kracht hebben. De Godtgeleerden en ſouden ſonder deſe uyt de H. Schrift niet kunnen verſtaen de pelgrimagie van Abraham, de reyſe van Salomons ſchepen naer Ophir, van Paulus door Aſien en Europa; de woonplaetſen der Patriarchen en Propheten, van Chriſtus en ſijne Apoſtelen; waerſe propheteerden en miraculen deden. Ia een iegelijck kan hier uyt mercken de grootheidt, menighvuldigheidt, en wonderlijcke verſcheidenheidt van alles dat Godt almachtigh geſchapen heeft: waer uyt klaerlijck blijckt, hoe nootwendigh en nut de kennis des Aerdtrijcks is, die uyt de Aerdtrijcks-beſchrijving ſpruit. Met hulpe van deſe ſien wy, binnens huys, het gene uytheemſch en verre van ons gelegen is. Wy ſteigeren onvermoeit ongebaende bergen op. Wy varen ſonder gevaer door wilde woeſte zeen, en over ſnelle ſtroomen. Wy doorwandelen en beſichtigen ſonder reisgeldt, ſonder koſten, de gantſche wereldt, en geraecken in korten tijdt, ſonder laſt en ongemack, van ooſten naer weſten, van zuyden in 't noorden, door de ſnelheidt onſer oogen en gedachten. En wat is 'er doch luſtiger en vermaeckelijcker, als uyt des Aerdtrijcks afbeelding en beſchrijving, als voor ſijn oogen te ſien, de groote Rijcken en wijdſtreckende landen van ſoo vele Koningen en Vorſten? te kennen de verſcheidenheidt van ſoo veele landtſchappen, ſteden, en dorpen? hoe, en hoe verre, die van malkanderen leggen? te bemercken de gelegentheidt der wateren, havenen, inhammen, en uytſteeckende hoecken? daer-en-boven te verſtaen den menigerleyen aerdt, en de ſeden van ſoo veele en ontelbare volcken, en wat een iegelijck landt voortbrengt en uytlevert? De gelegentheidt des aerdtbodems is ons, ſoo van den ouden als nieuwen, elck op ſijnen tijdt, op verſcheide wijſe beſchreven.

ven. Onder de Ouden blinckt uyt boven anderen Cl. Ptolemeus, als Prince der Wereldt-beſchrijvers, wiens overgebleven ſchriften, allen anderen nae hem, een groot licht verſtrecken. Onder de nieuwen verkregen in deſe wetenſchap onſterffelijcken lof Abraham Ortelius, Geographus des Konings van Spanjen, door ſijn *Theatrum orbis Terrarum*; en Gerard Mercator, Wereldt-beſchrijver des Vorſten van Kleef, door ſijnen begonnen Atlas, in welcke alleen Europe, behalven Spanjen, beſchreven hebbende, hy overleden is, en het onvolmaeckte werck, onder vreemden omſwervende, den top van ſijn treffelijck voornemen niet heeft konnen bereycken. Van de afbeelding der zeekuſten is ons van de Oude niet ter hand gekomen, indien ſy anders eenige Zeekaerten gemaeckt hebben. By onſe tijden heeft Lucas Ianſz. Wagenaer de kuſten van Spanjen en Vranckrijck, aen de Spaenſe zee gelegen, als mede die van Engelandt en Schotlandt, ten deele, die van Nederlandt, Denemarcken, Sweden, Noorwegen, en de Ooſtzee in kaerten afgebeeld, en beſchrijvingen daer bygevoeght; gelijck oock Willem Barentſz. een groot gedeelte van de Middellantſe zee. Deſe beyde heeft mijn Vader ſal[r]. naderhandt, niet alleen ſeer merckelijck verbetert, maer oock, tot groot nut der zeevaert, zoo vermeerdert, met 'et gene aen die deelen ontbrack, dat het met recht een nieuw werck mach genoemt worden. Indien iemant hier iet ſoeckt, en niet vint, oft daer van beter beſchrijving kent; dien bidden wy ons ſulcks deelachtigh te willen maken, en ſoo te helpen bouwen tot de volmaecktheydt der Geographie. Want gelijck het een eenigh menſchen werck niet en is den geheelen Aerdtbodem te door-reyſen, en bevaren, ſoo en is het oock niet, die volkomentlijck te beſchrijven. Soo wy dan door iemandts opmercking en arbeydt geholpen worden, wy willen ſijnen naem, hem ter eere, daer nevens ſtellen, en met danck bekennen door wien ons werck verbetert oft vermeerdert is. De goedgunſtige Leſer gelieve ondertuſſchen deſen onſen arbeydt in danck te nemen en te gebruycken. Vaert wel. Uyt onſe Druckery, den eerſten September, CIↃ IↃ C LXIIII.

JOAN BLAEV.

OP HET

TOONNEEL

DES AERDRYCKS,

ofte

NIEUWE ATLAS;

uytgegeven door

J. BLAEU.

DE Wereldt is wel ſchoon, en waerdigh om t'aenſchouwen,
Maer 't reizen heeft wat in. de koſten vallen ſwaer.
Men magh den Oceaen niet al te veel betrouwen.
De Bergen rijzen ſteil. de boſſchen zien te naer.
De ſtroomen gaepen wijd, om over heen te ſtappen.
De mijlen recken ſtaegh. de landen ſtrecken veer.
De Rijcken, tegens een gedeelt door vyandtſchappen,
Die ſtaen in 't harrenas, en trecken het geweer.
De bittre kou verkleumt. de hitte braet de leden.
De lucht die hangt vol damps, of moord met felle peſt.
Men vind ongaſtvry volck, en onbewoonde ſteden,
Woeſtijnen, daer 't gediert des nachts verlaet zijn neſt,
En brult en huilt, om roof en aes van vee of menſchen.
Het zand beſwaert den gang. de ganger hijght en roockt,
Op 't ongebaende pad. dan is 't vergeefs te wenſchen
Na den verlaten haerd, daer moeder eten koockt.
O reisgezinde geeſt, ghy kunt die moeite ſparen,
En zien op dit Toonneel de Wereld groot en ruim,
Beſchreven en gemaelt in kleen begrip van blaren.
Zoo draeit de ſchrandre kunſt den Aerdkloot op haer duim.

J. V. VONDEL.

INLEYDING

tot de beſchrijving der Weereldt, en harer deelen.

EERSTE HOOFTSTVCK.

Van't onderſcheydt tuſſchen Weerelt-beſchrijving, Aerdtrijcks-beſchrijving, en Landt-beſchrijving.

Coſmographie wat.

DE Weerelt, daer by verſtaen wordt alles wat voor oogen ſienlijck is, te weten, Hemel en Aerde, noemen de Griecken *Coſmos*, en de beſchrijvinge daer van COSMOGRAPHIE, die begrijpt in ſich twee onderſcheyden deelen, *Aſtronomie.* ASTRONOMIE en GEOGRAPHIE. De ASTRONOMIE is een beſchrijving van de Hemelen, van de lichamen die daer in gedragen en omgevoert worden, en van hare onderſcheyden bewegingen; oft, om met een woort te ſeggen, ſy geeft ons te verſtaen alle dingen die in de Hemelen ſijn aen te mercken. De GEOGRAPHIE, dat is, Aerdtrijcks-beſchrijving, geeft ons te kennen des geheelen Aerdtkloots gelegenheydt in 't gemeen, en der ſelver aenmerckelijckſte deelen in 't byſonder, als van alle Lantſchappen, Koningrijcken, vermaerde Steden, Zeen, Rivieren, befaemde Capen ofte hoecken, en uytſtekende plaetſen, ſoo nae de gelegenheydt die ſy onder malkander, als ten aenſien van den Hemel, hebben. *Geographie.* De GEOGRAPHIE wordt wederom gedeelt in twee deelen, in CHOROGRAPHIE, en TOPOGRAPHIE; alhoewel deſe twee woorden een ſelve betekenis hebben, ſoo wordt nochtans *Chorographie.* gemeenlijck by CHOROGRAPHIE verſtaen de beſchrijvinge van eenigh landtſchap byſonder, als van Hiſpanien, Italien, Duytslandt, &c. met alle ſteden, dorpen, boſſchen, bergen, en rivieren daer in begrepen, ſonder acht te nemen op de bygelegen Landen, ofte omloop des geheelen Aertrijcks. *Topographie.* By TOPOGRAPHIE, de eygentlijcke beſchrijving van de deelen der CHOROGRAPHIE; als, in 't beſonder, een ſtadt, dorp, kaſteel, toren, ofte eenigh ander kleyn gedeelte, daer in waernemende en aenmerckende alle byſonderheden, hoe kleyn die mogen ſijn.

Van 's weereldts middelpunt. Onder de *Coſmographi* oft Weereltbeſchrijvers is tweederley gevoelen aengaende het middelpunt der Weerelt, en het bewegen der hemelſche lichamen: eenige ſtellen daer voor den Aertkloot vaſt, en dat de Son, met alle, ſoo vaſte als dwalende ſterren, dagelijcks daer om bewegen: andere, de Son ſtil en onroerlijck, en dat de Aertkloot t'ſamen met de dwael-ſterren daerom draeyen, maer den Hemel der vaſte ſterren vaſt en onbeweeghlijck ſtaet.

Na het gevoelen Ptolemæi, &c. Die van het eerſte gevoelen, daer in volgende Ptolemæus, deelen de weerelt in twee deelen, Elementaels en Hemelſch; het Elementaels en onderſte, de veranderlijckheydt altijdt onderworpen, beſtaet uyt vier deelen, als de Aerde, die met het Water, het tweede, maeckt een volkomen ronden kloot op welcken wy woonen; het derde, de Lucht, de Aerde en 't Water bevangende; en het vierde, het Vuur, 't welck, nae haer meening, begrijpt ofte beſit het ſpatium tuſſchen de lucht en des maens hemel. Het Hemelſch en opperſte (bevangende het onderſte regioen der elementen in ſijn holligheydt) is doorluchtigh, blinckende, vry en afgeſcheyden van alle veranderlijckheyt, en wort gedeelt in acht onderſcheyde Sphæren oft holle klooten, die men hemelen noemt, waer van de grootſte altijt de naeſte daer aen volgende kloots-wijs binnen ſich bevangt, nae uytwijſen van deſe onderſtaende Figuer. Elck

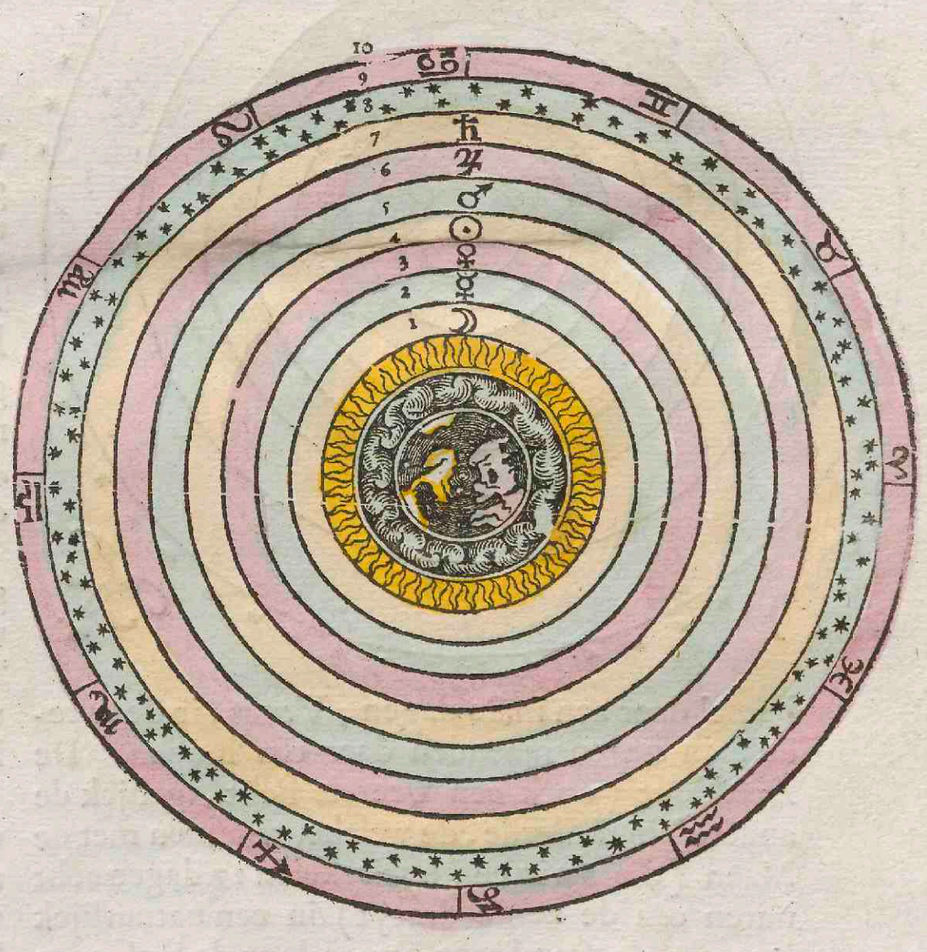

deſer Hemelen heeft maer een ſterre, die men planeten noemt, waer van de eerſte (het aertrijck naeſt) is de Hemel van ☾ de Maen, de tweede van ☿ Mercurius, de derde van ♀ Venus, de vierde van ☉ de Son, de vijfde van ♂ Mars, de ſeſte van ♃ Iupiter, de ſevende van ♄ Saturnus, de achtſte van alle vaſte ſterren. 't Getal deſer Hemelen wort bekent uyt de verſcheyden loopen, die men in haer bemerckt, rondom de polen

des Zodiaecx. De Maen doorloopt haren Hemel met haer eygen natuurlijcke loop van weſt naer ooſt in 27 dagen 8 uuren. Mercurius, Venus, en de Son, de haren in een natuurlijck jaer. Mars den ſijne in twee, Iupiter in twaelf, en Saturnus in dertigh jaren. Den achtſten geſternden Hemel voldoet ſijn eygen loop in 25400 jaren. Deſe Hemelen worden te gelijck, in vier-en-twintigh uuren, op de Polen, om de as der weerelt omgevoert, door den negenden, oft, ſoo eenige willen, door den tienden, ofte, nae het gevoelen van andere, door eenen elfden Hemel, *primum mobile*, d'eerſte beweging genaemt; door welcke beweging, aen ons geſicht, dagh en nacht, het op en ondergaen der hemelſche lichten veroorſaeckt wort.

Primum mobile.

De Son het middelpunt nae 't gevoelen Copernici.

Die van het tweede gevoelen, gelijck eertijts de Pythagorici, Ariſtarchus Samius, en andere, dat lang voor Ariſtoteles, Hipparchus en Ptolemæus tijden verſtaen hebben, en nu omtrent 100 jaren geleden, weder van Nicolaus Copernicus te voorſchijn is gebracht, oock van de geleerdtſte en beſte Mathematici deſes tijdts gevolght wort, ſtellen de Son, (als de ziele en beſtierder der weerelt, van welck de Aerde en planeten haer licht ontleenen,) in 't midden des weerelts ſtil en onroerlijck, nae uytwijſen deſes tweeden figuurs, en dat Mercurius in de naeſte

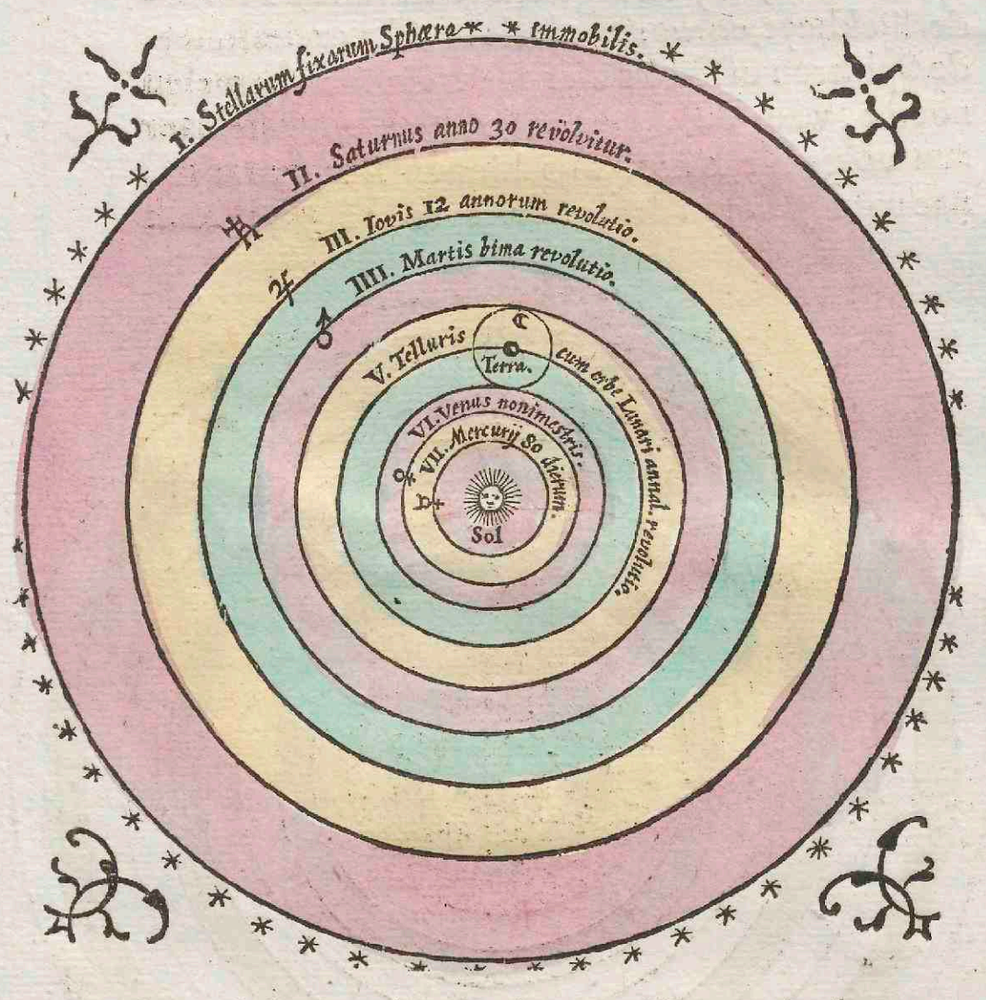

hemel daer aen in 80 dagen; Venus, in de tweede, in negen maenden daer om loopen. De Aertkloot (oock een weerelt licht, gelijck de andere) in de derde, de welcke, te ſamen met de Maen (die als in een bycirckel in 27 dagen acht uuren om de aerde draeyt) in een natuurlijck jaer om de Son loopt, waer door de ſayſoenen des jaers, als Lente, Somer, Herfſt, en Winter onderſcheyden worden: behalven die jaerlijckſche, ſchrijven ſy den Aertkloot toe een dagelijckſche beweging op haer eygen as, waer door ſy alle vier-en-twintigh uuren met alle ſijden eens nae de Son, en eens van de Son keerende, d'inwoonders aen alle plaetſen daer op gelegen, dagh en nacht doet ontfangen. In de vierde hemel voldoet Mars ſijn loop in twee jaren; in de vijfde, Iupiter in twaelf; en, in de ſeſte, Saturnus in dertigh jaren. Verre buyten die alle, ſtellen ſy den hemel der vaſte ſterren vaſt en onbeweeghlijck. Welck van beyde deſe gevoelens de waerheyt gelijck is, en met het gene daer af eygentlijck in de natuur beſtaet, en over een komt, willen wy hier niet oordeelen; maer den geleerden in de hemelloopen te diſputeren bevolen laten blijven. Hoewel nae deſe ſtelling den Aertkloot ſich jaerlijcks om de Son ſoude keeren, op een circkel omtrent 2000000 Duytſche mijlen wijt; en der Sterren hemel ſoo wijdt ſijn, dat ſulck een diameter van des Aerdtkloots wegh om de Son geen gevoelijcke reden, en gelijck als niet daer tegen is; ſoo en is tuſſchen het eerſte en tweede gevoelen, aengaende dat de Aertkloot in 't midden des Weerelts ſtaet, (gelijck oock aen de ſchijnbare op en ondergangen der hemelſche lichten, het veranderen van de lengte der dagen en nachten, en wat daer aen kleeft) geen bemerckelijck onderſcheyt. Maer alſoo de ſtelling, gegront op een vaſten Aerdtkloot, voor den onervarenen in de Aſtronomie van meerder ſchijnbaerheydt, en lichter om te begrijpen is, ſoo ſullen wy deſe Inleydinge daer nae voegen, en de andere meeninge ter zijden ſtellen.

II. HOOFTSTVCK.

Van de Hemelſche Sphæra, en haer afdeeling.

EErſtelijck wordt de Sphæra toegeſchreven een As, ſtreckende door het midden des Aerdtkloots, en over wederzijden daer van tot aen den ſterren hemel, om welcke den gantſchen hemel door het *primum mobile*, in de tijt van vier-en-twintigh uuren wort omgevoert. De uyterſte eynden der aſſe worden genoemt As-punten ofte Polen der weerelt, om dat de geheele weerelt daer op draeyt; waer van de eene geheeten wordt *Polus Arcticus*, nae de Beer, het naeſte hemel-teken daer aen; d'ander *Polus Antarcticus*, om dat die ſtaet recht tegen over die by den Beer. *Polen.*

Polus Arcticus, de Noorder Polus, ſoo oock geheeten nae de noorden-wint, die uyt dat geweſt blaeſt, is die, welck aen den genen die in 't noorder deel des Aerdtrijcks, gelijck wy, woonen, ſich vertoont, en boven onſen Horizon ſien laet. *Polus Arcticus.*

Polus Antarcticus, de Zuyder Polus, van de zuyde-wint alſoo genoemt, is die, welcke in onſe noordelijcke hemiſphærio nimmermeer geſien wort, maer altijdt onder onſen Horizon verborgen blijft. Om dit klaerder te verſtaen, beſiet de volgende figuur, daer in vertoont T den Aerdtkloot, de linie L H des weereldts As, ſtreckende door den Aerdtkloot tot aen den Hemel, H den noorder Polus ofte Arcticus, L de zuyder Polus oft Antarcticus. *Polus Antarcticus.*

Voorder wort de Sphæra door verſcheydene, maer principalijck door acht, circulen, te weten, vier groote en vier kleyne, afgedeeldt:

Groo-

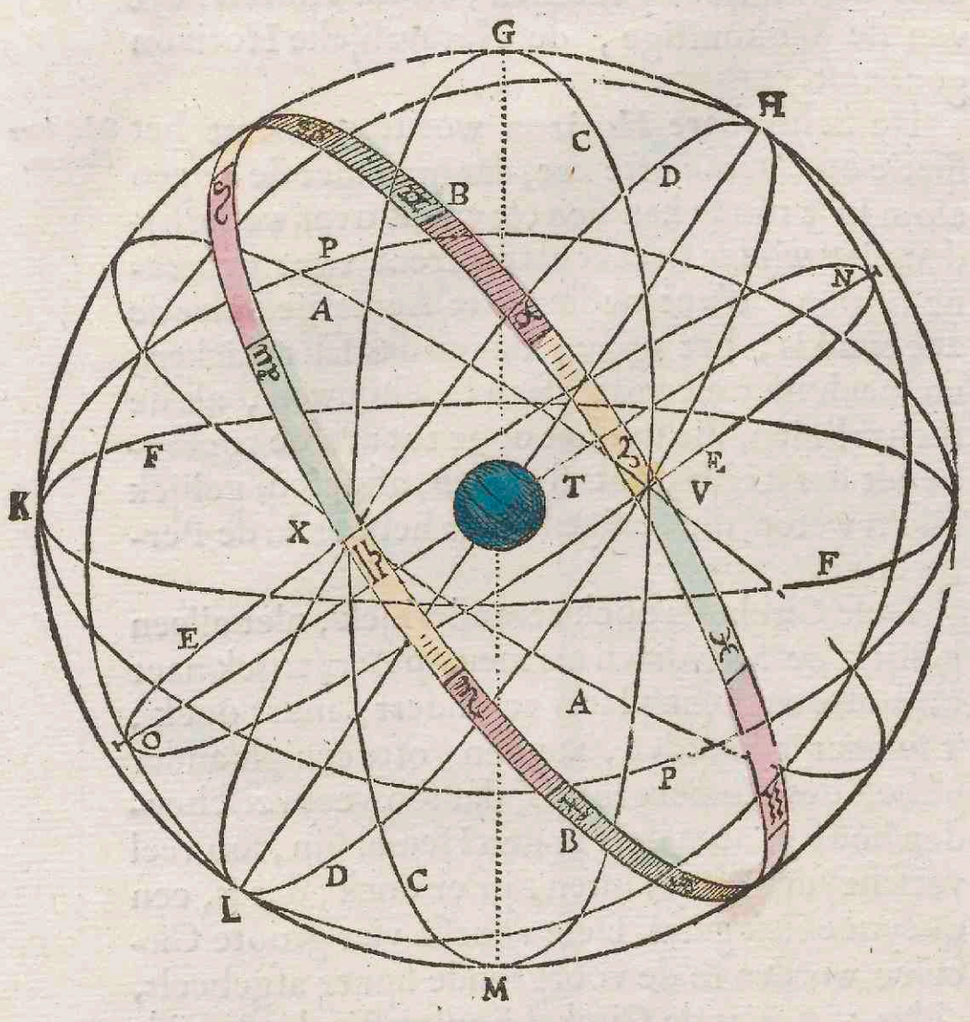

III. HOOFTSTVCK.

Van de vier Circulen.

Groote circulen. Groote circulen worden genoemt ſoodanige, welckers middelpunten gemeen zijnde met het middelpunt der Sphæra, de ſelve op 't dickſte omloopende, die, en oock haer ſelve onder malkander, altijdt in twee evengelijck deelen, afdeelen; als den Æquinoctiael, Zodiaeck, Horizon, en Meridiaen. *Kleyne circulen.* Kleyne circkelen, wiens middelpunten niet gemeen met het middelpunt der Sphæra, die in twee oneven deelen afmeten, als beyde de Tropici, de circulen Arcticus en Antarcticus, om de Polen.

Parallele circulen. Vijf der ſelve voorſeyde circulen worden wederom genoemt rechte ofte evenwijdige, om dat ſy, met de geheele Sphæra, gelijcke en de ſelve polen hebben, en overal in gelijcke breete gelijckelijck zijn verſcheyden, als den Æquinoctiael, de twee Tropici, en beyde de polare circkels: de andere drie worden genoemt *Obliquæ*, om dat hare polen niet en zijn gemeen met de polen der Sphæra, maer op verſcheyde wijſen daer van verſcheyden. *Oblique circulen.*

Van de Æquinoctiael circkel.

ÆQuinoctialis, de gelijcknachtige, ofte *Æquidialis*, de gelijckdagige circkel, is onder de vijf evenwijdige circkelen de grootſte, in 't midden des hemels alom evenwijdt van bey de polen, deelende de Sphæra in twee even groote deelen, waer van het eene ſtreckt naer het noorden, het ander naer 't zuyden: die wordt ſoo geheeten, om dat, wanneer de Son aen de ſelve komt, de dagen en de nachten, op alle plaetſen des Aerdtrijcks, dan even lang ſijn; dat geſchiedt tweemael in 't jaer, eens omtrent den 20 Martii, wanneer de Son komt in 't beginſel van Aries, dat men noemt het Æquinoctium der Lente, en noch eens ontrent den 22 September, als die komt in 't beginſel Libræ, het Æquinoctium des Herffſts. Om de voorſz redenen wordt deſe circkel oock *Æquator*, dat is Evenaer, geheeten.

Van de Zodiaeck.

DE *Zodiaeck*, zijnde een groote circkel, leyt ſchuyns tuſſchen beyde des Weerelts Polen, waerom hy oock den dwerſchen Circkel genoemt wordt, met de eene zijde 23 graden 31 minuten van den Æquinoctiael gebogen naer den noorder, met d'ander ſijde ſoo veel naer den zuyder Pool, ſnijdende den Æquinoctiael in twee gelijcke deelen, van welcke ſy oock op de punten der Æquinoctien, in de beginſelen van Aries en Libra, in twee gelijcke deelen geſneden wort. Sy wort gedeelt in twaelf gelijcke deelen, en elck der ſelve een teken toegeſchreven, welcker namen zijn, ♈ Aries, ♉ Taurus, ♊ Gemini, ♋ Cancer, ♌ Leo, ♍ Virgo, ♎ Libra, ♏ *Scorpius*, ♐ *Sagittarius*, ♑ Capricornus, ♒ Aquarius, ♓ Piſces. De eerſte drie ♈ ♉ ♊ beginnen met ♈ aen 't Æquinoctium der Lente, en klimmen van den Æquinoctiael noortwaert. De tweede drie ♋ ♌ ♍, beginnen met ♋, en dalen van daer weder zuydwaert tot aen den Æquinoctiael, in 't Æquinoctium des Herffſts. De derde drie ♎ ♏ ♐, dalen voort zuydwaert. De vierde drie ♑ ♒ ♓ beginnen met ♑, en klimmen weder noordwaert tot aen 't Æquinoctium der Lente, in 't beginſel van Aries. De Son deurloopt deſen Circkel in een natuurlijck jaer van 365 dagen, 5 uur. en ontrent 49 min. te weten, in 't ſayſoen der Lente, van den 20 Martii tot den 22 Iunii, de klimmende noorderteekens ♈ ♉ ♊, tot aen het *Solſtitium* oft Sonneſtant van de Somer. In de Somer, van den 22 Iunii tot den 22 September, de dalende teekens ♋ ♌ ♍. Voort tot den 22 December de tijdt des Herffſts, de voorder dalende teekens ♎ ♏ ♐, tot aen het Solſtitium ofte Sonneſtandt des Winters. De drie reſterende klimmende teekens deurloopt hy in de Winter, van den 22 December tot den 20 Martii, weder aen 't Æquinoctium der Lente.

Vaſte circulen. DE groote Circulen worden onderſcheyden in vaſte en beweeghlijcke. Vaſte ofte onbeweeghlijcke worden genoemt, die altijt een ſelve plaets in de Sphæra behouden, en overſulcks op de Sphæren ofte wereldtklooten getekent worden, als de Æquinoctiael, en de Zodiaeck. *Beweeghlijcke circulen.* Beweeghlijcke, ofte veranderlijcke, heeten ſoodanige, welcke niet altijdt een ſelve plaets in de Sphære behouden, maer menighvuldelijck daer aen veranderen, nae datmen op Aerdtrijck van plaets verandert, en daerom buyten de ſuperficie der Sphæren ofte Globen aengeweſen worden, als de Meridiaen en Horizon; welcke alle wy elck byſonder vervolgens ſullen beſchrijven.

Dat de beginſelen van Cancer en Capricornus worden genoemt *Solſtitia* ofte Sonneſtanden, als of de Son daer ſtil ſtondt, geſchiet, om dat de *Solſtitia ofte Sonneſtanden.*

Son,

Son, daer komende, eenige dagen weynigh oft niet in afwijckinge van den Equator veranderende, in dat deel schijnt stil te staen.

Van de Meridiaen.

DE Meridiaen, dat is, Middagh-circkel, gaende door beyde des weereldts polen, en door het punt des Hemels boven ons hooft, doorloopende den Equinoctiael en Horizon met rechte hoecken, deelt den Hemel, gelijck oock den Aertkloot, in twee gelijcke deelen, waer van 't eene streckt naer het oosten, het ander naer het westen; die wordt soo genoemt, om dat wanneer de Son boven onsen Horizon aen de selve komende, dan aen ons (en allen den genen die soo naer 't noorden ofte zuyden onder een selve Meridiaen sijn gelegen) middagh maeckt; en ter contrarie middernacht, wanneer hy onder den Horizon de selve komt te raken. Hy wordt geseydt beweeghlijck ofte veranderlijck, om dat, hoe weynigh men naer oosten ofte westen van plaets verandert, men krijght terstont een anderen Meridiaen; sulcks dat men soude mogen seggen, dat het getal der Meridianen oneyndelijck is.

Van den Horizon.

DE circkel aen welcke ons gesicht alom aen den Hemel eyndight, noemen de Griecken *Horizon*, en de Latinisten *Finitor*, ofte *Terminator visus*, dat is, gesicht-eynder, ofte bepaelder des gesichts; die deelt den Hemel ofte geheele Sphæra in twee gelijcke deelen; het eene daer boven, is het deel des hemels dat wy sien; het andere, dat daer onder voor onse oogen verborgen is. Die wort verstaen driederley; Wiskonstigh, Natuurlijck, en Schijnbaer: de wiskonstige, die meer door 't verstant ofte sinnen begrepen als gesien wort, deelt den Hemel in twee even groote deelen, het sienlijcke van 't onsienlijcke, diens polen sijn het punt in den Hemel boven ons hooft, en dat daer tegen over is onder onse voeten, sijn middelpunt is een en 't selve als het middelpunt des Aertkloots.

Wiskonstige Horizon.

Natuerlijcke Horizon.

Dat men gemeenlijck den Horizon noemt, die circulaire vlackte, die van ons gesicht langs het oppervlack des Aertkloots alom tot aen den Hemel streckt, en die in twee gelijcke deelen deelt, is meer te verstaen na den sin van de saeck, als eygentlijck: want, om heel eygentlijck ofte meetkonstigh te spreken, soodanigh een circkel en deelt den Hemel niet in twee even groote deelen, om dat hy niet en gaet door sijn middelpunt. Nochtans, om dat het spatie tusschen het oppervlack en middelpunt des Aertkloots niet soo groot is, dat het eenighsins beletten kan, dat men van het vlack des Aertkloots (alle beletselen, als bergen en heuvelen, geweert sijnde) niet en soude konnen sien de gerechte helft des hemels: (jae, iemant op een bergh ofte eenige hooghte, kan meer als den halven Hemel sien.) soo wordt daerom soodanige sienlijcke circkel voor den Horizon genomen, en tot onderscheyt van de Wiskonstige, de Natuurlijcke Horizon genoemt.

De Schijnbare Horizon wordt genoemt het spatie op d'aerde ofte zee, dat men met de oogen alom in 't ronde kan sien, 't welck over wedersijden niet wijder streckt als omtrent twee gemeene mijlen. Want nadien het Aerdtrijck met de zee rond is, het ooge, boven des selfs vlackte, en mach niet meer daer van beschouwen, als de rechte linien, die uyt het ooge tot aen de rondigheydt des Aerdtkloots strecken, afmeten; gelijck sulcks weten, die eenige kennis hebben in de Perspective. *Schijnbare Horizon.*

Dese Circkel is oock veranderlijck, niet alleen gelijck de Meridiaen als men op Aerdtrijck naer oost ofte west van plaets verandert; maer oock, 't sy naer 't noorden, zuyden, ofte eenigh ander gewest des Hemels; sulcks, dat soo veel verscheyden hooftpunten daer in den Hemel sijn, soo veel verscheyden Horizonten sijn 'er oock, dat is, een oneyndelijck getal. Dese voorsz. vier groote Circulen, worden in de voorgaende figuer afgebeelt, aldus: A A is de Circkel Equinoctiael in 't midden tusschen de beyde Polen, B B de Zodiaeck schuyns daer van gebogen, snijdende malkanderen in de puncten V en X, D D ofte G K L M H de Meridiaen, F F den Horizon, en G M der selver polen.

IV. HOOFTSTVCK.

Van de vier kleyne Circkelen.

Tropici, ofte Sonnewenden, sijn twee circkelen evenwijdigh, en over wedersijden in gelijcke distantie van den Equinoctiael verscheyden; van welcke de eene naer het noorden (en aen ons de naeste) geheeten wordt *Tropicus Cancri*, de ander naer 't zuyden *Tropicus Capricorni*; om dat die door 't omloopen des Hemels, door de puncten des Zodiaecks, meest van den Equator afgeweken (te weten, door de beginselen van Cancer en Capricornus) beschreven worden. De Son, gaende langs de Zodiaeck, treet nimmermeer buyten dese circkelen; want komende aen een van beyde, keert sich te rugge weder naer den Equator.

De *Tropicus Cancri*, die men oock noemt de Somer-circkel, is van alle circkelen die de Son, door sijn dagelijckssche omloopen, beschrijft, de noordelijckste; de Son, aen de selve komende, maeckt aen ons, en die in 't noorder-deel des Aerdtrijcks woonen, dan de langste dagh en de kortste nacht. *Tropicus Cancri.*

De *Tropicus Capricorni*, die oock de Winter-circkel genoemt wordt, is van alle, die de Son in het omloopen beschrijft, de zuydelijckste, en daer aenkomende, maeckt aen ons de kortste dagh en langste nacht. *Tropicus Capricorni.*

De twee Polare sijn, die de polen naest, en beyde in gelijcke distantie daer van verscheyden staen, te weten 23 graden, 31 minuten. De eene, om de noorder-pool die wy altijdt sien, wordt, na de Polus Arcticus, den *Circkel Arcticus*; de ander *Circulus Arcticus.*

Circulus Antarcticus.

der daer tegen over, om de Zuyder Polus, die geduurigh voor ons verborgen is, de *Circkel Antarcticus* geheeten. Dit kan verstaen worden uyt de figuer hier nevens, aldus: I H is de Tropicus Cancri, raeckende de Zodiaeck G H, daer die op het meest is gebogen van de Æquinoctiael C E aen H. G K de Tropicus Capricorni, raeckende de Zodiaeck, daer die meest van den Æquator naer het zuyden wijckt, aen G. L M de Circulus Arcticus om de Noorder-pool A, en N O de Circulus Antarcticus om de Zuyder polus B.

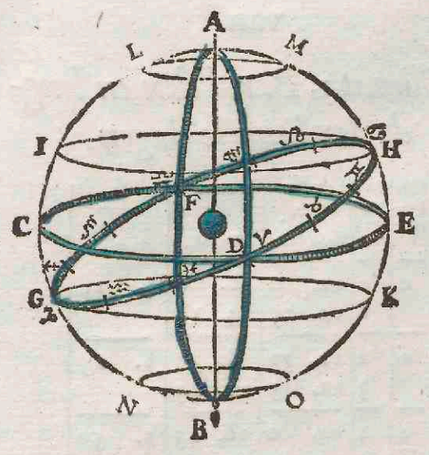

V. HOOFTSTVCK.

Van de Zonen, en verscheyde namen van die op Aerdtrijck woonen.

GElijck de hemel, door de vier kleyne circkelen, *Tropicus Cancri*, *Tropicus Capricorni*, *Circulus Arcticus*, en *Circulus Antarcticus*, gedeelt wordt in vijf deelen: alsoo hebbense de Aerdtkloot, door gelijcke circkelen daer op (onder die in den hemel beschreven,) in vijf deelen, die sy *Zona* (dat is, riemen ofte banden) noemen, afgedeelt. D'eerste, tusschen de twee *Tropicos*, hebbende de Middellijn in het midden; de tweede, tusschen de *Tropicus Cancri* en de *Circulus Arcticus*; de derde, tusschen de *Tropicus Capricorni* en de *Circulus Antarcticus*; de vierde, besloten binnen de *Circulus Arcticus* om het noorden; de vijfde en laetste, binnen de *Circulus Antarcticus* om het zuyden. Drie daer van hebbense onbewoonlijck genoemt; d'eene tusschen de twee *Tropicos*, om dat de Son aldaer (gaende recht over 't hooft der gener die daer souden mogen woonen) sijne radien recht nederwerpende, een ondragelijcke hitte, soo sy meenden, moest veroorsaecken, en die daerom *Zona Torrida*, dorre ofte versengde *Zona* genaemt.

Zona Torrida.

Zonæ Frigidæ.

De twee, om het noorden en zuyden, noemdense *Zonæ Frigidæ*, koude *Zonæ*, om dat aldaer (de Son sijn radien niet tegen, maer langs de aerde sendende, en oversulcks de warmte niet konnende mede-deelen) de koude geduurigh blijft. De ander twee, soo tusschen de *Tropicus Cancri* en *Circulus Arcticus*, als tusschen de *Tropicus Capricorni* en *Circulus Antarcticus*, hebbense *Temperatæ*, getemperde, genoemt, en alleen bewoonbaer geacht. Dan de ervaring heeft, door de verre zeylagien der Spanjaerden, Portugesen, en andere, betoont, dat niet alleen de *Zona Torrida* met groote menighte en verscheyden volcken bewoont is; oock overvloet van menigerley dieren en schoone vruchten voortbrengt; maer dat oock de koude *Zonæ* in vele plaetsen bewoont worden.

Zonæ Temperatæ.

De Inwoonders van de *Zonis* hebbense, nae de verscheyde schaduwen, die sy op d'aerde maecken, gedeelt in *Periscios*, *Heteroscios*, en *Amphiscios*.

Die in beyde de koude *Zonæ* woonen, *Periscii* Rondom-schaduwige genoemt, om dat hare schaduwen in 24 uuren in 't ronde drayen, wanneer de Son door sijn dagelijckssche loop, boven haer horizon, sonder ondergaen omgevoert wordt. *Periscii.*

Die in de getemperde *Zonæ* woonen, hebben sy genoemt *Heteroscii* Eenzy-schaduwige, om dat haer schaduwen des middaeghs altijdt vallen over een zijde, naer een van des weereldts polen; die in de noorderssche tusschen den *Tropicum Cancri* en den *Circulum Arcticum* naer 't noorden; die in de zuyderssche tusschen den *Tropicum Capricorni* en den *Circulum Antarcticum* naer 't zuyden. *Heteroscii.*

Die in de verseng de *Zona*, tusschen beyde de *Tropicos* woonen, hebbense genoemt *Amphiscii* Tweezy-schaduwige, om dat haer schaduwen des middaeghs, op verscheyde tijden des jaers, vallen over twee zijden, soo naer 't noorden als naer 't zuyden, door dien de Son over wederzijden van haer Zenith sijn gang heeft: wanneer hy gaet in de noordelijcke teeckens, vallen die naer 't zuyden; in de zuydelijcke teeckens, naer 't noorden. *Amphiscii.*

Nae de gelegenheydt van woonplaetsen tegen malkanderen, hebbense die noch onderscheyden met de namen *Periæci*, *Antœci*, en *Antipodes*.

Periæci, die in een selfde paralleel, tegen over malkanderen, onder eenen selven meridiaen woonen. *Periæci.*

Antœci, die onder een selve halve meridiaen, d'een naer 't zuyden, d'ander naer 't noorden, even verre van de middellijn woonen. *Antœci.*

Antipodes, die recht tegen ons over op d'ander zijde des Aerdtkloots woonen, en met hun voeten tegen onse aen gaen. *Antipodes.*

Met onse *Periæci* hebben wy gemeen, de saisoenen des jaers, als Winter, Somer, &c. de getempertheydt des lochts, aenwassing en afneming van der dagen en nachten langte, en bewoonen een selve *Zona*. Dit hebben wy met haer verscheyden; onse middagh is haer midnacht, en haer middagh onse midnacht.

Met onse *Antœci* hebben wy gemeen, middagh en midnacht, en met haer verscheyden de saisoenen des jaers: onse Somer is haer Winter, onse langste dagen sijn haer kortste, en bewoonen beyde getemperde, maer verscheyden, *Zonas*.

Met onse *Antipodes* hebben wy alle dingen verkeert, de saisoenen des jaers, dagen en nachten; als de Son ons den Somer en langste dagen geeft, hebben sy den Winter en langste nachten: wy hebben met haer een horizon, maer contrarie; als de Son, Maen, en Sterren, by ons opgaen, gaense by haer onder.

INLEYDING TOT DE VI. HOOFTSTVCK.

Van de Climata en Parallelen.

DE Aertkloot wort oock by den Ouden op een ander wijse afgedeelt, te weten, na de veranderingen der grootste dagen. Want die onder den Equator woonen, hebben dagh en nacht geduurigh even lang, te weten 12 uren: maer hoe eenigh lantschap meer van de middellijn leyt, naer eene van bey de polen afgeweken, hoe de langste dagen en de nachten grooter zijn. De oude Aertrijcks-beschrijvers hebben dan, nae sulcke verscheyden vergrooting der langste dagen, het Aertrijck afgedeelt in *Climata* en *Parallelen*. *Clima* noemen sy, een stroock op Aertrijck, begrepen tusschen twee circkelen, evenwydigh met de middellijn, van welcke de langste dagen van d'een tot d'ander een half uure verscheelen. *Parallelen*, in welck de langste dagen van malkander verscheelen het vierendeel van een uure, soo dat *Clima* twee *Parallelen* in sich begrijpt.

Clima.

Parallelen.

Noorder Climata.

Over elcke sijde van de Middellijn tellense seven *Climata*, en noemen ieder nae een voorneme stadt, eylant, rivier, ofte bergh, door welck de *Paralleel* gaet, die het midden der *Clima* beschrijft. Het eerste noordwaert van de middellijn, streckt door *Meroë* een eylant in Æthiopien; het tweede door *Syene*, een stadt in Egypten; het derde door *Alexandria*, de hooftstadt van Egypten; het vierde door het eylant *Rhodes*; het vijfde door *Roma*; het seste door den *Borysthenes*, een rivier in Sarmatia; het sevende door de *Bergen Riphei* in Sarmatia.

Zuyder Climata.

Die even soo verre over d'ander sijde van de Middellijn naer het zuyden sijn gelegen, noemense met de selve namen, alleen het woordeken *tegen* daer voor gestelt, als *tegen Meroë*, *tegen Syene*, *tegen Alexandrie*, en soo voort. Eenige hebben tot die seven noch twee bygevoeght, andere vijf. Sommige nieuwe hebben die vermeert tot drie-en-twintigh, gelijck in de volgende tafel te sien is. Eenige houden soodanige deeling voor onbequaem: ten eersten, om de groote ongelijckheyt; want het eerste over de 127 mijlen breet is, het negende omtrent 34, en het drie-en-twintighste oft laetste, kan niet een mijl uyt maken: ten tweeden, datse sonder eenige nuttigheyt sijn, en geen gebruyck hebben; want men alsoo gereet de lengde der dagen kan onderscoecken, als het getal van het *Clima*.

Andere deeling in Climata.

Men kan met meerder geschicktheyt (als men doch by *Climata* eenige afdeeling wil doen) ieder helft des Aertkloots over wedersijden van de middellijn in negen *Climata* van eenparige breete, van tien tot tien graden, afdeelen, aldus: Het eerste naer 't noorden soude beginnen aen de middellijn, en eynden op de breette van tien graden, dat men het *Moorsche* moght noemen, om dat Morenlant daer in gelegen is. Het tweede sou eynden aen de twintighste graed der breette, en het *Arabische* mogen genoemt worden, om dat een goet deel van 't geluckigh Arabien daer in leyt. Het derde tot aen de dertighste graed, het *Ægyptische*. Het vierde, tot aen de veertighste graed der breette, het *Syrische*. Het vijfde, tot aen de vijftighste graed, het *Italiaensche* ofte *Fransche*. Het seste, tot aen de sestighste graed, het *Duytsche* ofte *Engelsche*. Het sevende, tot aen de seventighste graed der breette, het *Sweedsche*. Het achtste, tot aen de tachtighste graed, het *Noorder-be-yste*. Het negende, tot aen het noorden onder den Pool, het *Noordsche* ofte *Noorderpoolsche*, van welcke de seven bequaem sijn om te bewoonen. *Parallelen* op gelijcke wijse in dobbel getal van vijf tot vijf graden.

Naer het noorden.

Over d'ander sijde naer 't zuyden soude men gelijcke afdeelinge doen aldus: Het eerste soude beginnen oock aen de middellijn, en eynden op de breette van tien graden, dat men het *Brasijlse* mocht noemen, om dat men, varende over gene sijde de linie, *Brasil* eerst ontmoet, en een deel daer van in sulck *Clima* is gelegen. Het

Naer het zuyden.

twee-

TAFEL van *de Climata, Parallelen, en lengde der langste dagen.*

Climata.	Parallelen.	Langste dagen. Vren. Min.	Breedte. Gr. Mi.	Spatie tusschen de Clim. Gr. Mi.
0	0	12. 0	0. 0	4. 18
	1	12. 15	4. 18	
1	2	12. 30	8. 34	8. 25
	3	12. 45	12. 43	
2	4	13. 0	16. 43	7. 50
	5	13. 15	20. 33	
3	6	13. 30	23. 10	7. 3
	7	13. 45	27. 36	
4	8	14. 0	30. 47	6. 9
	9	14. 15	33. 45	
5	10	14. 30	36. 20	5. 17
	11	14. 45	39. 2	
6	12	15. 0	41. 22	4. 30
	13	15. 15	43. 32	
7	14	15. 30	45. 29	3. 48
	15	15. 45	47. 20	
8	16	16. 0	49. 1	3. 13
	17	16. 15	50. 33	
9	18	16. 30	52. 58	2. 44
	19	16. 45	53. 17	
10	20	17. 0	54. 29	2. 17
	21	17. 15	55. 34	
11	22	17. 30	56. 37	2. 0
	23	17. 45	57. 34	
12	24	18. 0	58. 26	1. 40
	25	18. 15	59. 14	
13	26	18. 30	59. 59	1. 26
	27	18. 45	60. 40	
14	28	19. 0	61. 18	1. 13
	29	19. 15	61. 53	
15	30	19. 30	62. 25	1. 1
	31	19. 45	62. 54	
16	32	20. 0	63. 22	0. 52
	33	20. 15	63. 46	
17	34	20. 30	64. 6	0. 44
	35	20. 45	64. 30	
18	36	21. 0	64. 49	0. 36
	37	21. 15	65. 6	
19	38	21. 30	65. 21	0. 29
	39	21. 45	65. 35	
20	40	22. 0	65. 47	0. 22
	41	22. 15	65. 57	
21	42	22. 30	66. 6	0. 17
	43	22. 45	66. 14	
22	44	23. 0	66. 20	0. 11
	45	23. 15	66. 25	
23	46	23. 30	66. 28	0. 5
	47	23. 45	66. 30	
24	48	24. 0	66. 31	0. 0

Menses.		
1	67	15
2	69	30
3	73	20
4	78	20
5	84	0
6	90	0

tweede, aen de twintighſte graed, het *Peruſche*, om dat het beſonderſte deel van *Peru* daer in leyt. Het derde, tot aen de dertighſte graed, het *Peraguayſche*. Het vierde, tot aen de veertighſte graed, het *Chiliſche*. Het vijfde, tot aen de vijftighſte graed, het *Wilde*, om dat die ſtreeck van America met wilde menſchen bewoont is. Het ſeſte, tot aen de ſeſtighſte graed, het *Magellaenſche*. Het ſevende, tot aen de ſeventighſte graed, het *Onbekende*. Het achtſte, tot aen de tachtentighſte graed, het *Zuyder-be-yſde*. Het negende, tot aen de Pool, het *Zuyderpoolſche*.

De gelegenheyt van ieder plaets wort, op ſoo een manier, lichtelijck bekent uyt de graden der breette, aldus: Roma, Venetien, en Parijs, leggende tuſſchen de 40 en 50 graden breette, leggen in 't vijfde *Clima*; Amſterdam en Londen, tuſſchen de 50 en 60 graden der breette, leggen in 't ſeſte; Goa in India in het tweede; Zeylan en Guinea in 't eerſte, en ſoo voort.

VII. HOOFTSTVCK.

De grootte des Aerdkloots, en der landen afdeeling nae de lengde en breette.

GElijck alle circkelen, alſoo oock de omloopen, ſoo des Hemels als des Aerdrijcks, worden verdeelt in 360 graden, ieder graed in ſeſtigh minuten, welcke op Aertrijck over-een-komen met 1000 Romeynſche paſſen, ofte een Italiaenſche mijl; vier ſulcke mijlen, maecken een gemeene Duytſche mijl; een graed dan begrijpt vijftien Duytſche mijlen, die met de graden des omloops gemultipliceert, brengen uyt 5400 Duytſche mijlen, voor de geheele circumferentie des Aertkloots: daer uyt wort voort gevonden, dat de geheele dickte des Aertkloots is $1718\frac{2}{11}$ mijlen, dit in tween gedeelt, wijſt dat van ons tot het middelpunt des Aertkloots ſijn $859\frac{1}{11}$ mijlen.

Om de Landen, Eylanden, en Zeen, na rechte proportie op een ronde kloot, ofte oock in een platte tafel op behoorlijcke maet af te beelden, deelen de Aertrijcksbeſchrijvers die af nae lengde en breette. De lengde van eenige plaets is, een deel der middellijn, begrepen tuſſchen twee halve meridianen, getrocken van de eene polus tot den anderen; waer van de eene, als het begin der lengde, gaet over de *Pico de Teyde*, een hooge ſpitſe bergh op Teneriffe, eene der Canariſche eylanden, de andere over de plaets ſelve; die wort getelt van weſten naer ooſten tot weder aen de voorſz. halve meridiaen tot 360 graden. De breette is het deel van ſulck een halve circkel, begrepen tuſſchen den middellijn en de plaets. Die telt men van de middellijn af tweederley; d'eene over d'een ſijde daer van naer 't noorden tot aen de pool 90 graden, die wort genoemt noordelijcke breette; d'ander over d'ander ſijde tot aen de zuyder pool oock 90 graden, die wort geheeten zuydelijcke breette. Dit ſal beter verſtaen worden met dusdanigh een

Exempel.

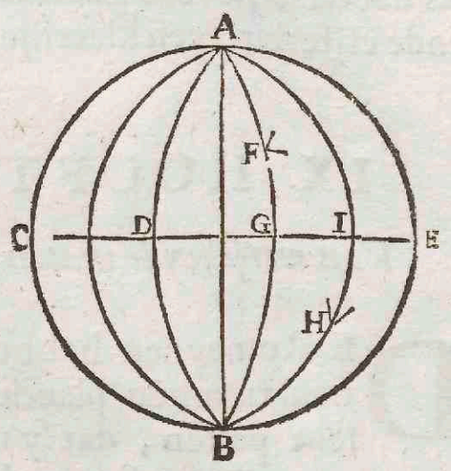

Sy in de nevenſtaende figuer A de noorder, B de zuyder pool des Aertkloots, CDE de middellijn, A D B de halve meridiaen gaende uyt de beyde Polen over de Pico van Tenerife, als 't begin der lengde, F de Caep S. Vincent in Spanjen, en daer over getrocken de halve meridiaen AFB: De graden des middellijns tuſſchen D G wijſen de lengde van de Caep S. Vincent, 23 graden 40 minuten, en de boge G F, het deel des meridiaens tuſſchen de linie en de voorſz. Caep, toont de noordelijcke breette 37 graden, om dat de voorſchreven Caep ſoo veel is gelegen van de middellijn naer 't noorden. Noch. Zy H de zuydelijckſte punt van Africa, en daer over getogen de Meridiaen A I B, het deel des Equinoctiaels D I is de lengde, en I H de zuydelijcke breette 35 graden.

Om de lengde en de breette in de navolgende Lantkaerten te verſtaen, ſtaet alleen dit aen te mercken; dat het cyfer-getal ſtaende langs de ſijden der Kaerten, ſtreckende ooſt en weſt, wijſt de lengde; en 't getal langs de ſijden die geſtreckt ſtaen zuyden en noorden, toont de breette der plaetſen daer in begrepen.

VIII. HOOFTSTVCK.

Van de Geweſten en Winden.

DE Landen worden oock dickwils beſchreven na de Winden ofte Geweſten der weerelt; gelijck als men ſeyt, Spanjen heeft aen 't ooſten Vranckrijck, en de Pyreneiſche geberghten, en aen 't weſten de groote weſterſche Zee; desgelijcks, Duytslant wort aen 't weſten geſloten met den Rhijn, aen het noorden ſtoot het aen de Ooſtzee, en diergelijcke. Beſonder is ſulck een maniere van doen in groot gebruyck by de Zeevaerders; want voor alle dingen moeten ſy weten, op wat ſtreken de landen, die ſy bezeylen willen, van haer gelegen ſijn, naer wat geweſt des Hemels ſy haer ſchepen moeten ſtieren, en welcke winden haer mogen dienen om van d'eene plaets naer d'ander te ſeylen. De oude Coſmographi hebben den Horizon, ofte circkel der Zee, in twaelf; maer de nieuwe, en de Zeevaerders, om met meerder volkomenheyt haer reyſen ſeeckerder uyt te voeren, die in 32 winden ofte ſtreecken verdeelt, waer van alleen de vier voornaemſte (die men noemt de vier hoecken der weerelt, dat is, na den op en ondergang, de middagh en midnacht, als ooſt en weſt, zuyden en noorden) met die van de ouden over een komen; elck vierdedeel deelenſe in plaets van drie, nu in acht deelen, even verre van den anderen, en noemenſe met gemengde namen, t'ſamen geſet uyt de voornaemſte daerſe tuſſchen ſtaen, gelijck uyt het tafelken hier naevolgende, en het Zee-com-

pas

pas dat daer nevens gedruckt is, met de aenwijsende cijferletteren klaerlijck is te beſpeuren.

IX. HOOFTSTVCK.

Van verſcheyde maten des Aerdtrijcks.

DE Romeynen hebben eertijdts de diſtantien tuſſchen plaetſen afgemeten by duyſent paſſen, dat ſy noemden *milliare*, van het woort *mille* duyſent; elck ſulcke 1000 paſſen teeckendenſe af in verſcheyde plaetſen nevens de wegen met ſteenen ofte merckpalen, daer van de ſteenen ſelfs oock *milliaria* genoemt worden, als tot aen de tiende ſteen, dat was, tot aen de tiende *mille paſſus*. Vier ſulcke duyſent paſſen ofte *milliaria* maecken een Duytſche mijl, ſulcks dat een graed op Aertrijck inhoud 60 Romeynſche duyſent paſſen, ofte *mille paſſus*, en 15 gemeene Duytſche mijlen. De Griecken hebben hare diſtantien afgedeelt door *Stadien*, een *Stadie* is 125 paſſen, en overſulcks de acht ſtadien maken een Romeyns *milliare* oft duyſent paſſen, de 32 ſtadien een gemeene Duytſche mijl. De Perſianen hebben, om haer diſtantien te meten, hare *Paraſanges* gehadt, waer van yder inhiel 30 ſtadien; die van Ægypten hare *Shænos*, maer onder haer van verſcheyde lengden, eenige ſchreven die toe 60, andere 40, en ſommige niet meer als 20 ſtadien. Hedensdaeghs is het woort *mijl* in gemeen gebruyck byna door gantſch Europa, byſonder by de Duytſchen, Denen, Noorwegers, Sweden, Engelſchen, Schotten, die *meile* en *mile*, en by de Polen, Bohemers, en andere die de Slavoenſche tale gebruycken, en *mila*, *mile*, ſeggen. De Spanjaerden en Françoyſen meten haer diſtantien af by *leugas* ofte *leucas*, die de gene *leguas* en deſe *lieuës* noemen. De Ruſſen ofte Moſcoviters maecken haer afdeelingen door ſpatien, die ſy in haer lantstael *Voreſt* oft *Woreſt* heeten. Dan alle deſe verſcheydenheyt van maten, en haer vergelijcking tegen malkanderen, ſal allerbeſt verſtaen worden uyt dusdanigh een tafelken:

15	*Duytſche*	*mylen, maken een graed op Aertrijck.*
17½	*Spaenſche*	
20	*Franſche*	
50	*Schotſche*	
60	*Engelſche*	
60	*Italiaenſche*	
80	*Ruſſche*	

Dit ſtaet te mercken, dat by geene natien onder haer ſelve over al een ſelve en gelijcke maet gebruyckt wordt; want de Duytſchen, uyt oorſaek van verſcheyden lantſchappen, hebben oft groote, oft kleyne, ofte gemeene mijlen, der welcker 15 een graed op Aertrijck maken. Desgelijcks der Spanjaerden en Françoyſen *leguas* en *lieuës* ſijn oock ongelijck op verſcheyde plaetſen; alſoo op gelijcke wijſe met de mijlen van andere volckeren.

TAFEL

Aenwijſende de namen der 32 winden.

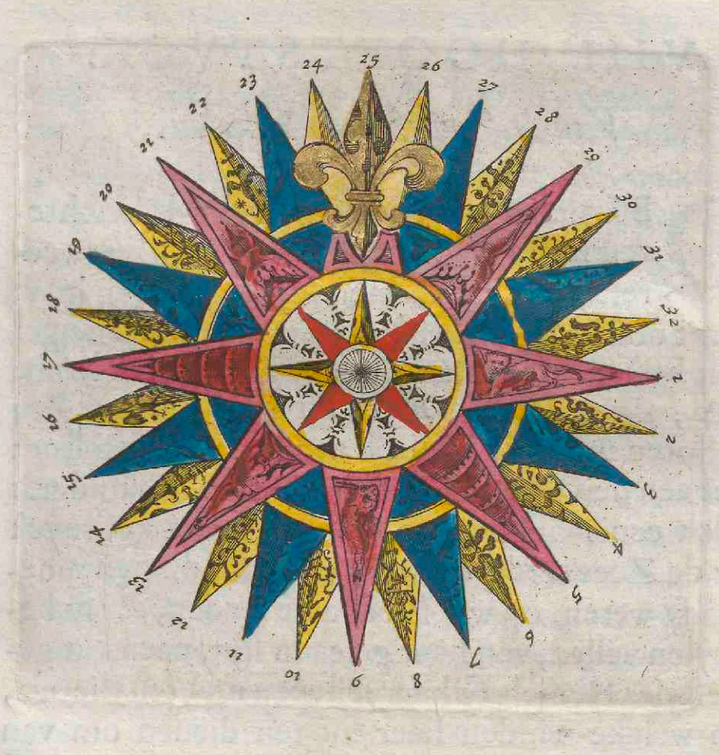

1 OOST
2 *Ooſt ten zuyden*
3 *Ooſtzuydooſt*
4 *Zuydooſt ten ooſten*
5 ZVYDOOST
6 *Zuydooſt ten zuyden*
7 *Zuydzuydooſt*
8 *Zuyden ten ooſten*
9 ZVYDEN
10 *Zuyden ten weſten*
11 *Zuydzuydweſt*
12 *Zuydweſt ten zuyden*
13 ZVYDWEST
14 *Zuydweſt ten weſten*
15 *Weſtzuydweſt*
16 *Weſt ten zuyden*
17 WEST
18 *Weſt ten noorden*
19 *Weſtnoordweſt*
20 *Noordweſt ten weſten*
21 NOORDWEST
22 *Noordweſt ten noorden*
23 *Noordnoordweſt*
24 *Noorden ten weſten*
25 NOORDEN
26 *Noorden ten ooſten*
27 *Noordnoordooſt*
28 *Noordooſt ten noorden*
29 NOORDOOST
30 *Noordooſt ten ooſten*
31 *Ooſtnoordooſt*
32 *Ooſt ten noorden.*

EERSTE STVCK

DER

AERDRYCKS-BESCHRYVING,

WELCK VERVAT

DE LANDEN

ONDER

DE NOORDPOOL,

EN

DE NOORDERDEELEN

VAN

EUROPA.

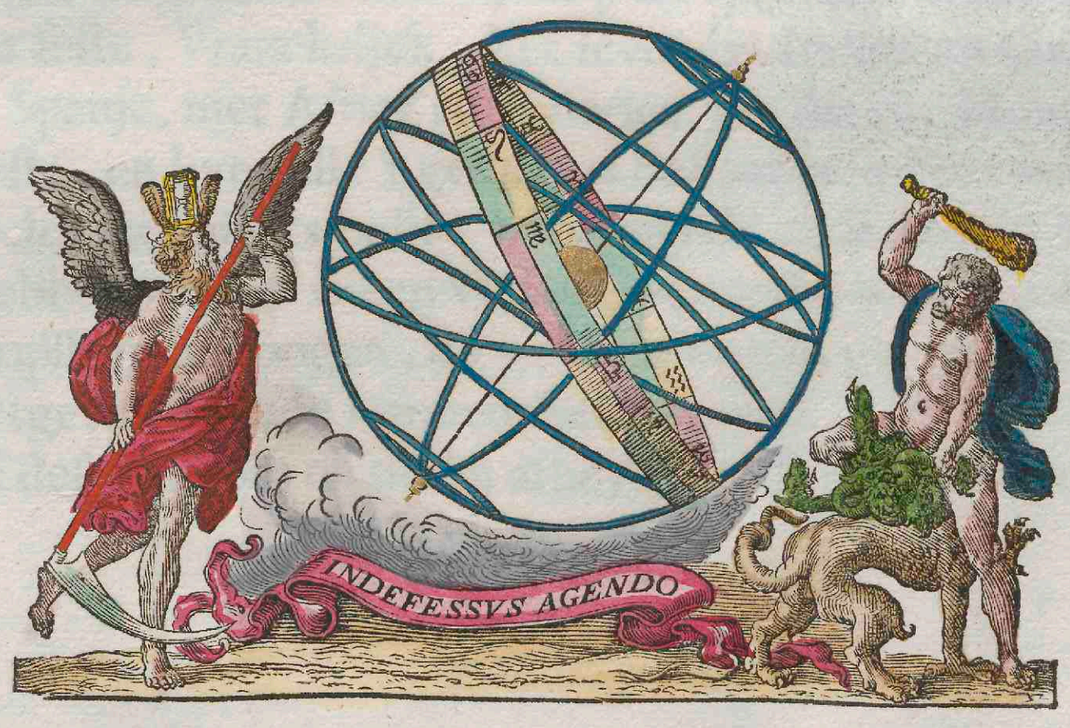

Uytgegeven

t' AMSTERDAM,

By JOAN BLAEV.

MDCLXIIII.

EPOS

VAN

DE HOOFDDEUGDEN

EN

DE HOOFDLOOS

OFDER

DE GAANDEN

MERCK VERVAART

BESCHRYVING

VAN

VERDRACHS

DER

FEESTE STAACK

KORT BEGRYP
VAN
DIT WERCK.

GOETWILLIGE LESER,

Hier hebt ghy, 't gene de naeſtvoorgaende tijtel belooft, het eerſte deel der Aerdklootsbeſchrijving,dat is die van de landen op 't Aerdrijck,welck weder in vijf deelen is afgedeelt, namelijck, in Arctica ofte Landen onder den Noordpool, Europa, Aſia, Africa, en America. Deſe deeling der landen des Aerdrijcks ſullen wy ſoo lange gebruycken,tot dat 'er ſoo vele nieuwe ontdeckt ſijn, datſe den naem van een ſeſte deel verdienen. De gemelde vijf deelen worden (om de groote menighte der Kaerten en Beſchrijvingen van Europa, 't welck meeſt en beſt bekent is,) in negen ſtucken afgeſondert,waer van het eerſte vertoont 't gemelde Arctica, oft onder de Noordpool gelegene landen, nevens de Noorderdeelen van Europa, als de Rijcken Noorwegen, Denemarcken met Sleswijck, Sweden, Ruſſien, en Polen: het tweede ſtuck begrijpt Duytslandt met Switſerlandt, en andere aengrenſende Landtſchappen, als Hungaryen, Sevenbergen, en de vordere geweſten tegen 't Ooſten ontrent den Donauw geplaetſt: het derde vervat beyde de Nederlanden, te weten, het Koninckliycke, en 't Vereenighde: het vierde, 't Koninckrijck Engelandt: het vijfde, de Rijcken Schotlandt en Yrlandt: het ſeſte, Vranckrijck: het ſevende, Italien en Griecken: het achtſte, Spanje, met Africa en America, om dat die Monarch ſoo veel in 't eerſte, en byna alle 't gene ons bekent is in het tweede van deſe deelen des Aertrijcks beſit: het negende en laetſte is Aſia met Sina. Dit hebben wy dus willen vertoonen, op dat men in 't kort, en als met het opſlaen der oogen, dit geheele werck, gelijck wy 't nu in onſe tael uytgeven, ſoude konnen beſchouwen. Laet het u welgevallen, blijf deſe kunſten en onſen arbeydt gunſtigh, en Vaert wel.

D'AERD-

- D'AERDKLOOTS-BESCHRYVING wordt by ons in twee deelen afgesondert,
  - het I. is een AERDRYCKS-BESCHRYVING, dat is, der Landen op den Aerdtkloot, welcke wy deelen in
    - ARCTICA, dat is, de Landen onder den Noord-Pool. — Eerste stuck.
    - EUROPA, 't welck bestaet in
      - Noorwegen. — Eerste
      - Denemarcken. — Eerste
      - Sweden. — Eerste
      - Ruſſien. — Eerste
      - Polen. — Eerste
      - Duytslandt met Switſerlandt, en andere aengrenſende Landen. — Tweede
      - 't Koninckrijck Nederlandt, en 't Vereenighde. — Derde
      - Engelandt. — Vierde
      - Schotlandt, en Yrlandt. — Vijfde
      - Vranckrijck. — Seſte
      - Italien met Griecken. — Sevende
      - Spanje. — Achtſte
    - AFRICA. — Achtſte
    - AMERICA. — Achtſte
    - ASIA, 't welck Sina behelſt. — Negende
  - het II. de ZEEBESCHRYVING, dat is, der zeen en kuſten op d'Aerdkloot, welckers afdeeling wy op hare plaets ſullen vertoonen.

DES GEHEELEN AERDTRYCKS BESCHRYVING.

GODT de Eeuwige en Almachtige, hebbende in den beginne, door ſijne wijsheyt, de geheele weereldt uyt niet geſchapen, heeft de Aerde met de Zee in een geheel ronde kloot alſoo t'ſamen gevoegt, dat alle ſwaerheydt der ſelve, van alle ſijden, ruſt op haer middelpunt, ſulcks dat die, met de lucht omvangen, in 't midden des hemels, als ſonder eenigh gewicht, los, ſonder eenigh ſteunſel hangt en drijft. De Aerde heeft hy boven de wateren verheven, op dat die den menſchen en aerdtſche dieren ſoude dienen tot een wooning en als een moeder; want ſy ontfangt ons als wy geboren worden, draeght en geneert ons dewijl wy leven, en ſtervende ontfangt ſy ons weder in haren ſchoot, en behoudt onſe lichamen tot op den jongſten dagh, in welcke ſy t'ſamen met de zielen in den hemel ſullen worden genomen, indien ſy anders haren Schepper en Verloſſer na behooren erkent hebben. Dat de Aerde beſonderlijck als een vriendelijcke moeder is tegen den menſchen, blijckt by alle wegen: Sy en toont tegen haer geen toorn noch eenige wreetheydt, gelijck de andere elementen; want het water giet dickwils tegen ons uyt groote ſlagh-regens, ſtraffe hagelbuyen, en ſomtijdts geweldige onſtuymige vloeden, die niemant wederſtaen kan. De Locht verandert ſich menighmael in dicke wolcken, daer ſchrickelijcke en ſchadelijcke donder en blixem uyt voortkomt. Geene ſulcke dingen en doet de Aerde, maer dient allen en eenen iegelijcken goedighlijck en mildelijck. Wat brengt ſy niet voort? wat druckt ſy niet goedtwillighlijck uyt haer, tot des menſchen nut en vermaeck? Allerhande welrieckende dingen, welſmaeckende ſpijſen, ontallijcke goede lieflijcke ſappen en vettigheden, menigerleye ſchoone verwen, en waer haer iet wat wordt toevertrouwt, geeft ſy met grooten woecker wederom. Wie magh haren rijckdom en miltheydt uytſpreken, en wie kan haer vruchtbaerheydt begrijpen ofte nadencken, beſonder ſoo men daer op acht, hoe veel en menigerley metalen, ſulcke menighte van eeuwen, ſoo voor als nae Chriſti geboorte, daer uyt getogen ſijn, en noch heden ten dage, ſonder ophouden, daer uyt getrocken worden? hoe die tot in haer binnenſte vol menſchen krielt, die het goudt, ſilver, en andere metalen met ſoo grooten ernſt geſtadigh najagen; hoe veel gout, ſilver, tin en yſer is uyt de Aerde getogen geworden, die wederom afgebruyckt, ofte in 't vuur te niet geworden, en gantſch verloren ſijn? hoe veel is 'er te gronde gegaen met de verſtoorde en verdeſtrueerde ſteden? hoe veel heeft de zee met ſcheepbreecken verſlonden? hoe veel is door der menſchen gierigheyt in de aerde begraven en daer bedorven? hoe veel wordt door de hoovaerdige en prachtige menſchen onnuttelijck verdaen? Sy geeft niet alleen uyt metalen, maer oock menigerley koſtelijcke ſteenen van diverſche coleuren, die men in haer diepte vindt, verſcheydene heylſaeme ſoo warme als koude wateren, diens quellen nimmermeer van loopen ophouden: oock menigerley edel geſteente, Sout, Berghlaſuer, Calmey, Aluyn, Salpeter, Spiesglas, en ontallijcke meer andere dingen, die ſy voortbrengt, en in haren buyck laet vinden. Wat een wonderlijcke kracht ſteeckt daer in, die jaerlijcks ſoo grooten menighte koren, wijn, olie, andere vruchten, en kruyden voortbrengt, daer van alle dieren en menſchen leven! Voorwaer, dat is die onuytſpreeckelijcke goetheyt en ſegen des levendigen Gods, die ſoo mildelijck ſijn handt open doet, en alle creaturen ſoo overvloedelijck haer voedſel geeft. De Zee, in de diepte, van de Aerde geſcheyden, en *Deelinge in*
de ſelve met hare kromten alomme bevangende, onderſcheyt en deelt die af in drie beſondere groote deelen, waer van het eerſte is de Oude *Oude,*
weerelt, daer wy in woonen; de tweede de Nieuwe *Nieuwe,*
weerelt ofte America; en het derde de Onbeken- *Onbekende,*
de weerelt ofte Magellanica, dat is, het deel naer 't zuyden dat noch niet bekent is, daer men als
het vierde ſoude mogen toe voegen Arctica ofte *en Arctica.*
het noorder-deel, gelegen buyten de andere deelen, onder de noorder Pool. Welcke deelen des Aertrijcks, ofte punctjen, als het ſommige niet oneygentlijck noemen, ten aenſien van de weerelt, onſer aller woonplaets is, en de eenige ſtof van alle onſe ydele glorie. Hier is het dat wy ſoecken door allerley wegen tot ampten en ſtaten te ſteygeren, geldt en goet by een te ſchrapen en vergaderen, gebiet over anderen te hebben. Hier is het dat het menſchelijck geſlacht ſulcke ſchrickelijcke beroerten en bloedige oorlogen maeckt, oock burgerlijcke ofte verweckt ofte ſtijft, en met onderlinge moorden en dootſlagen elck voor ſich de weerelt ruymer ſoeckt te maecken. En op dat ick voorby-gae de gemeene raſernyen en dolligheden der volckeren; dit is de plaets, in welcke wy onſe nabuuren ſoecken te verdrijven, verjagen, en dieflijck een kluyt aerde onſen landen aen, en onſes naeſtens af te graven. En waerom doch? op dat hy, die het meeſte landt beſit, en ſijn gebuuren verdreven heeft, met ſoo een het hoe-weynighſt deeltjen des Aerdtrijcks ſich mach verblijden en vrolijck maken? oft, als hyſe al tot de uyterſte maet van ſijn gierigheydt heeft uytgebreydt, doodt ſijnde, ſich daer mede beter ſal konnen bedecken?

NOVA ET ACCVRATISSIMA TOTIVS TERRARVM ORBIS TABVLA. *Auctore* IOANNE BLAEV..

Oude weerelt in drie deelen.

De oude weerelt is van alle oude tijden in drie deelen afgedeelt, welckers namen sijn Europa, Asia, en Africa; welcke deelinge gelooft wordt van 't getal der drie sonen Noachs voortgekomen te sijn, en dat Asia aen Schem, Africa aen Cham, en Europa aen Iaphet toegevallen is; hoewel de eerste limiten der selve, uyt de verscheydenheyt der Rijcken die daer uyt ontstaen sijn, ofte na het goetvinden der Lantbeschrijvers verandert, somtijds vermeerdert, somtijds vermindert sijn geworden; alsoo dat de deelen van Cham en Iaphet den nakomelingen van Schem toegekomen sijn. Eenige hebben de oude weerelt alleen in tween gedeelt, in Asia en Europa, rekenende Africa aen Europa, als een deel van Spanjen, daer het wel eertijts aen vast soude sijn geweest; maer naderhant, by de bergen Calpe en Abyla door de Straet van Gibraltar met gewelt deurgebroken, afgescheurt. Andere hebben die gedeelt in vieren, te weten in Europa, Asia, Egypten, en Africa. Sommige, diese deelen in Europa, Asia, en Africa, hebben de Nijl tot een scheydsel tusschen Asia en Africa gestelt, en alsoo Egypten Asia toegeschreven; maer de nieuwe, en 't welck by ieder heden ten dage gevolght wort, stellen de Arabische Zee tot een pael tusschen Asia en Africa.

In twee deelen.

In vier deelen.

Nieuwe weereit.

AMERICA, dat eensdeels om sijne grootheyt en wijtstreckentheyt, andersdeels om dat het onlangs aen die van Europa eerst is bekent geworden, de *Nieuwe Weerelt* geheeten wordt, begrijpt alle de landen die westwaert van Europa en Africa over de groote zee gelegen sijn. Hier van, als van de voorschreven deelen, sullen wy in elcke beschrijving daer van besonder breeder handelen.

Onbekende weerelt.

MAGELLANICA, ofte het zuyder-deel des Aerdrijcks tot noch toe onbekent, heeft die naem daer van gekregen, dat men lang gemeent heeft, dat het lant bezuyden de Strate van Magellanes, van F. Magellano eerst ontdeckt, en nae hem soo genoemt, aen 't groote zuyder onbekende deel der Aerde vast was, 't welck naderhant, met het vinden der Strate van Le Maire, bevonden is eenige eylanden aen 't zuyd-eynde van America te sijn. Het wort oock genoemt het Zuyder-lant, om dat het van ons naer 't zuyden en om den zuyder polus is gelegen: oock het Onbekende lant, om dat niemant van de Europeers verre daer in gercyst is, maer alleen tot weynigh plaetsen aen de kusten besocht, als aen Nova Guinea, 't landt van Eendracht by de Hollanders ontdeckt, en daer omtrent. Eenige noemen 't *Antarctica*, om dat het is gelegen recht tegen over het noorder-deel, dat begrijpt alle de landen, die niet alleen onder de koude Zona om de zuyder polus leggen, maer die sich wijdt en breet onder de zuydersche getemperde mogen uytstrecken, oock eenige onder de heete ofte versengde aen sommige plaetsen tot byna aen de middellijn, en mogelijck in groote, Europa, en Africa te samen genomen, verre overtreffen. Het is sonder twijffel daer voor te houden, dat vele treffelijcke en vruchtbare landen aldaer gelegen sijn, niet alleen om het getuygenis van Pedro Ferdinando de Quir Spanjaert, die daer van een groot deel seyt beseylt en gesien te hebben; maer dat sulcks licht is te oordeelen uyt hare gelegenheyt, als vele daer van leggende onder een soet climaet en toegeneyghden hemel.

Arctica.

Tot het noorder-deel *Arctica* mogen gerekent worden, 1 het onbekende onder de Noorderpool, 2 Groenlant, 3 Spitsbergh ofte Nieulant, 4 Yslandt, dat nu is onder de Koning van Denemarcken en Norwegen, 5 Nova Zembla met de noordersche bevrosen yszee, en de twee Straten geheeten Waygats en van Davis, door de welcke tot noch toe vergeefs de Hollanders en Engelschen getracht hebben een wegh door 't noorden naer Indien te openen, de Hollanders door Waygats, en de Engelschen door die van Davis.

Zeen.

De groote Zee, de Aerde alom bevangende, en aen alle sijden de Inwijcken der selve vervullende, wort met eenen gemeenen naem de Oceanus genoemt. Diens verscheyden deelen worden wederom verscheyden en byna ontallijcke namen toegeschreven, soo na hare verscheyden gewesten, als na de diversche landen en kusten daer sy tegen stoot; ten eersten, na de vier hooftboecken der weerelt, als van het Oost de Oostzee, van het West de Westzee, van het Zuyden de Zuydzee, en van het Noorden de Noortzee. Na de landen diese bespoelt, (op dat ick van het noorden begin en naer 't oosten voortga,) ontmoet eerst de Sarmatische Zee, tusschen het uyterste van Norwegen en de Rivier Obij, langs de Lapsche en Russche kusten. Daer aen volght de Schytische oft Tartarische Zee, langs de kusten van Tartarien: dese beyde sijn noordersche en bevrose Zeen. Daer aen volght zuydwaert de Chinesche Zee, en de Archipelagus van S. Lazaro. Daer aen in 't zuyden westwaert tot aen 't eylant Madagascar, de Indische Zee, welckers deelen sijn de Golfe van Bengale, de Persische en Arabische Zeen. Voorder om de Cabo de bona Esperança, tusschen Africa en het zuyder-deel van America, is de Æthiopische Zee: daer aen volght de Atlantische Zee (soo geheeten van het gebergte Atlas) streckende tot aen C. de Finisterre, de uyterste hoeck van Spanjen. Van daer begint de Franse Zee, waer van een gedeelte, om dat het Cantabria bespoelt, de Cantabrische; en een ander gedeelte, dat Aquitania raeckt, de Aquitanische Zee geheeten wort. Daer aen volght de Britannische, tusschen Britannien en Vranckrijck: de Yersche, tusschen Yerlant en Britannien: en benoorden Schotlant, eertijts Caledonien geheeten, de Caledonische Zee. Tusschen Britannia en Denemarcken, om dat die een deel van Duytslant bespoelt, heetse de Duytsche Zee, oock de Noordzee, en streckt met die naem noordwaert tot neven de uyterste deelen van Noorwegen. Dese namen hebben de oude Schrijvers aen de verscheyde deelen van den Oceaen gegeven. Maer alsoo, voor hondert en weynigh meer jaren, men oock naer 't westen in de Nieuwe weerelt gevaren heeft, hebben de Zeevaerders uyt andere gelegenheyt der Zee, den Oceaen in vier besondere groote deelen gedeelt. Alle de wateren tusschen Asien, America, en Magellanica, hebben de Spanjaerden Mar del Zur, dat is de Zuydzee, geheeten. Magellanes gaffe de naem van

Mare

Mare Pacificum, dat is de Vredige Zee, om dat hy, terwijl hy die overzeylde, noyt onweder ontmoette. De Zee tusschen America, Europa, en Africa, tot aen de Middellijn, heetense *Mar del Nord*, dat is de Noordzee: maer die van daer naer 't zuyden streckt tusschen America, Africa en Magellanica, *Mar d'Æthiopia*, dat is, de Æthiopische Zee. Ten laetsten, de Zee tusschen Africa, Asia, en het Zuyden, noemense *Mar d'India*, dat is, de Indische Zee; gelijck dat onderscheydelijck in dese generale tafel van den Aerdkloot te sien is.

Binnenzeen.

Behalven de Oceaen en zijne voorschreven deelen, zijn 'er noch verscheyden binnenzeen, ofte groote inwijcken van de selve, die gelijck als in de schooten van eenige landen leggen; als ten eersten de Oostzee, die met een groote wijdte en diepte sich streckt tusschen Denemarcken, Pomeren, Pruyssen en Sweden, tot voorby Lijflant, oostwaert tot aen de uyterste deelen van Finlant, en noordwaert door de noord-bodem tot aen Laplant. De tweede is, die in 't midden tusschen Europa, Asia en Africa, met een lange streeck tot aen de Meotische moerassen loopt, en daer over de Middellandtsche Zee geheeten wordt, eertijdts by de Latinisten *Mare Internum*, dat is binnen-zee genoemt. De derde is de Persiaensche Inham, die Persien van Arabien scheyt. De vierde is de Arabische, tusschen Arabien en Africa, die wordt in de H. Schriftuur de Roode Zee genoemt, nu ter tijd *Mare Rosso*, en na Mecca, de geboort-stadt van Mahumet, *Mare di Mecca*. De Caspische ofte Hyrcanische Zee, van de volckeren eertijdts daer aen woonende soo genoemt, nu oock *Mare de Saba*, hebben eenige Oude mede onder de Inwijcken getelt, meenende dat die een uytgang had noordwaert in de Scythische Zee, gelijck de Persische en Arabische zuydwaert in de Indische en Arabische. Maer Herodotus, Aristoteles, en Diodorus Siculus, hebben 't met recht een besloten Zee geheeten; sulks dat Ptolemæus, om dat men 't rondom begaen kan, dat liever een Lac, als een zee heeft willen noemen. By de voorgaende soude men mogen voegen de *Golfo de Mexico*, en de *Mare Vermeio*, d'een beoosten, d'ander beweesten Nieuw Spanjen, in America gelegen.

Omloop der oude werelt.

De omloop van de zeekust des oude werelts is dese: Van Waygats tot de Caep Candenoes leght Russen oft Sarmatia van Europa, van C. Candenoes tot de Noordkaep, Laplandt. Van daer tot de mont van de Belt, Finmarcken en Noorwegen. Van daer voort tot de uytgang van de Elve, is Denemarcken. Van de Elve tot den uytgang van de Rhijn, is de Duytsche zeekust. Van dese tot Bayone de France, die verscheyden namen heeft, als de Vlaemsche, de Normandische, Britannische, Xantoinsche, en Aquitanische. Van Bayona tot Caep de Finisterre, den uytersten hoeck van Spanjen, leydt de kust van Biscayen; voort die van Portugal en Betica ofte Andalusia, tot aen de Strate van Gibraltar. Van daer tot aen de Cabo Verde, en voorder tot aen Sierra Liona, leyt de kust van Africa. Daer aen volght Guinea, en der Nigriten landt, voort Congo, Angola, en, aen de Cabo de bona Esperance, Zanzibat. Daer na de kusten van Monomotapa, Caffres, Zoffala en Mozambique. Voort die van Quiloa, Melinde, en Marodoxo, tot aen de C. de Guardafu, nevens de Inwijck van Arabien ofte Roode Zee. Daer aen volgen de Kusten van Arabien, Persien, Indien, en aen het uyterste van Asien, de Kuste van China, en van daer weder noordwaert de Tartarische Kust tot aen de Straet van Nassou ofte Waygats.

De twee voornaemste Straten oft engden van den Oceaen sijn die van Gibraltar en de Magellaensche, van welcke de eerste oock by de oude Schrijvers beroemt is, de andere alleen by de nieuwe. Voor de derde mach met recht daer bygevoeght worden de Straet Le Mair, waer door men lichtelijck en in korten tijdt in de Mar del Zur kan varen: die is in 't jaer 1615 gevonden van Kapiteyn Iacob le Maire Amsterdammer, en na hem alsoo genoemt.

Straten ofte engden van den Oceaen.

Wat belangt de Ingangen in 't noorder-deel van America, die men de Straten van Davis en Husdon noemt, alsoo tot noch toe geen doorgang in geen van die beyde en is gevonden, magh men die met meerder recht onder de Inwijcken als Straten tellen.

OVDE EN NIEVWE
SCHIP-VAERT.

GEmerckt de Aertkloot niet alleen beſtaet uyt de Aerde, maer oock uyt de Zee, en ſal 't niet buyten propooſt ſijn mede wat te ſeggen van de Schip-vaert, ſoo oude als nieuwe. Wat de oude belangt; de H. Schrifture verhaelt, dat, in de oude tijden, de menſchen, niet te vreden met hare palen, geſocht en gevonden hebben verre landen over de zee gelegen, daer ſy ſchrijft van de ſcheep-vaert der Arabiers naer Indien, in de hiſtorie van Iob, en der Koningen van Iuda en Iſraël, als Salomon, Ioſaphat, Ochoſias, en andere. Sommige meenen, dat men toen ter tijdt oock naer Weſt-Indien gevaren heeft, om dat in 't 3 cap. van 't 2 boeck Paralip. mentie gemaeckt wordt van 't goudt van Parvaim, alwaer van Salomon geſeydt wordt: *Ende hy heeft het huys gedeckt met koſtelijcken ſteen tot vercieringe, ende 't goudt was goudt van Parvaim.* Daer wort oock vermaent van 't goudt van Ophir, welck ſy meenen 't ſelve te zijn met het goudt van Peru. In 't 28 cap. van 't boeck Iob ſtaet: *De wijsheydt ſal niet vergeleken worden met het goudt van Ophir, met den koſtelijcken Onych ende Sapphir.* Eſaiæ in 't 13 cap. leeſt men: *Ick ſal den man weerdiger maken als fijn goudt, ende den menſche als een klont goudts van Ophir.* Wat van Ophir te gevoelen is, laten wy andere onderſoecken.

Of de ſchip-vaert,

naer Indien;

naer Weſt-Indien;

Strabo getuyght oock de neerſtigheydt der Oude in de ſchip-vaert, en ſeydt in ſijn eerſte boeck, dat men ten tijde van Homerus oock naer Indien gevaren heeft. Plinius ſchrijft in 't 67 cap. van ſijn 2 boeck, dat in ſijnen tijdt de geheele Weſterſche kuſt bevaren is, van Gades en Hercules colommen af, rontom Vranckrijck: en het meeſte deel van de Noordtſche Zee, door bevel van Keyſer Auguſtus, tot de Cimberſche kaep, nu Schagen genaemt; en dat van daer tot aen de Schytiſche kuſt, eensdeels geſien, en andersdeels door den gemeenen roep bekent is geweeſt een groote zee; en dat in 't ooſten, onder de regeeringe der Koningen Seleucus en Antiochus, door de wapenen der Macedoniers, ontdeckt is 't geheele deel dat van de Indiaenſche Zee tot de Caſpiſche ſtreckt. Hy ſeyt oock, dat 'er ontrent de Caſpiſche zee veel kuſten van den Oceaen gevonden zijn, ſoo dat de heele Noorder-ſtreeck van beyde ſijden naer den Weſten en Ooſten geopent was. Hy voeght daer by, dat in ſijnen tijdt van de andere ſijde van Gades, oock van den Weſten, een groot deel van de Middellantſche zee bevaren wierd langs Mauritanien: en noch grooter deel van 't ſelve, als oock van het Ooſten, tot aen Arabien bekent geworden is, door de victorien van Alexander de Groote: en dat Hanno van Carthago gevaren heeft van Gades, ofte den mont van de Middellantſche Zee, tot aen Arabien: en in tegendeel, ſoo Cornelius Nepos getuyght, Eudoxus Cyzicenus, vluchtende voor den Koning Lathyrus, uyt de Arabiſche Zee tot Gades gekomen is. Hy ſeyt oock, dat Cælius Antipater ſchrijft, eenen geſien te hebben, die met koopmanſchap uyt Spanjen over de zee in Æthiopien gekomen was; en dat de ſelve Nepos verhaelt, dat aen Metellus Celer Proconſul, dat is, Stadthouder van Vranckrijck, geſchoncken zijn van de Koning der Swaven eenige Indianen, die uyt haer vaderlandt om te koopmanſchappen gevaren waren, en door het onweder in Duytslandt gedreven door den Ooſterſchen en Noordſchen Oceaen.

langs de Weſterſche kuſt.

De Noordſche Zee.

De Schytiſche kuſt.

De Indiaenſche Zee.

De Middellandſche Zee.

Aengaende de ſchip-vaert der Nieuwe, en de kenniſſe daer van, die is nu ter tijdt door menigvuldige nieuwe vonden, beſonder door het Compas, een wonder-werck der natuur, 't welck den Ouden onbekent is geweeſt, tot ſo hoogen graed geſtegen, en daer door de ſtoutheyt der zeevaerders ſoo groot geworden, dat ſy alle gevaren der zee als niet achtende, geene plaetſen des Aerdtrijcks uyt vreeſe onbeſocht laten, en byna aen alle geweſten der Aerde hare vlaggen wayen, en de teeckenen van haer onvertſaeghtheydt getoont hebben. Onder de eerſte hebben die van Venetien hier in groote eere behaelt boven alle andere in Europa; wanneerſe, ten tijde van onſe voorouderen, uyt de Adriatiſche door de Middellantſche Zee zijn gevaren tot Alexandrien in Ægypten, en van daer een ſtuck weeghs te lande tot aen de Roode Zee, hebben daer langs naer Indien beginnen te varen. Maer alſoo die wegh, om de macht van de Sultan van Ægypten, voor de kooplieden niet heel veyligh was, zijnſe naer Aleppo, een vermaerde koopſtadt, en het hooft van Syrien gevaren; van daer te lande naer Baſſora, by den uytgang van de Rivier Frat ofte Euphrates; van daer langs de Perſiſche zee naer Ormus, een treffelijcke koopſtadt; en van daer voort door de ſelve zee naer verſcheyden plaetſen van Indien. Deſe wegh is niet alleen korter als die over zee van de Portugeſen gevonden is, en by haer en de Hollanders, en andere natien gebruyckt wordt, maer oock luſtiger en gemackelijcker; luſtiger, om dat men daer langs tot vele plaetſen veel overblijfſelen en gedenckteeckenen ſiet van verſcheyden ſteden en plaetſen, daer de oude hiſtorien van ſchrijven, oock de verſcheyden zeden en manieren van ſoo veelerhande volckeren: gemackelijcker, om dat men langs dien dagelijcks nieuwe ververſching van koſt en dranck heeft, daer die ter Zee door de langduurigheyt dickwijls bederft; waer uyt menighmael groote ſieckten en ſterften onder de menſchen voortkomen; behalven dat ſy het onweder, de menighvuldige ſtormen en periculen der Zee niet onderworpen ſijn. Alleen om dat die over Zee van minder koſten en de profijtelijckſte is, de menſchen, door de gierigheyt gedreven, ſtellen alle die ſwarigheden en perijckelen te rugge, kieſen deſen, en laten den anderen varen.

Nieuwe ſchipvaert;

der Venetianen,

door de Middellandſche Zee;

In de Roode Zee naer Indien;

over Aleppo;

en langs de Perſiſche Zee.

Naer het weſt heeft allereerſt Chriſtophorus Columbus, een Genuees, de groote Atlantiſche Zee, met een Herculiſch beſtaen, durven overva-

Naer het weſt.

ren.

ren. Deſe, hebbende van Ferdinandus, en Iſabella ſijn gemalinne, Koningen van Caſtilien, eenige ſchepen en volck gekregen, om ſo gewichtig een ſaeck te proeven, heeft in den jare onſes Heeren 1492, over d'ander ſijde der zee, eerſt gevonden de eylanden Cuba, Hiſpaniola, en meer andere, oock eenige deelen van 't vaſte landt. Nae deſen heeft Americus Veſputius, een Florentijn, in 't jaer 1497 het vaſte landt wijder ontdeckt, en nae ſijnen naem America genoemt.

Naer't zuyden. In 't ſelve jaer is Vaſco de Gama, Portugees, uyt Portugael langs Africa naer 't zuyden gevaren; en daer langs, om de Cabo de bona Sperança, eerſt een wegh over zee naer Indien gevonden.

Naer Indien om de C. B. Eſp. Als nu tuſſchen de Portugeſen en Caſtilianen geſchil rees, door dien elck om ſtrijt de palen van hare Koningen ſocht wijder uyt te breyden; ſoo is in 't jaer 1493, door autoriteyt van Paus Alexander de VI, om datſe malkanderen niet ſouden hinderen, deſe Nieuwe weereldt, en dien volgens de geheele Aerdkloot, door een meridiaen gelegen 100 mijlen weſtwaert van de eylanden van Cabo Verde, oft van de Vlaemſche eylanden, Aſores genaemt, verdeelt, en geordonneert, dat alle 't gene ſoude gevonden worden van daer ooſtwaert, de Portugeſen, en weſtwaert de Caſtilianen ſoude toebehooren. Maer in den jare 1524, door nieuwe gereſene geſchillen tuſſchen die twee natien, wijder uytgeſtelt, te weten 370 mijlen buyten die voorſeyde eylanden; ſulcks dat daer door Braſilien en Indien naer den ooſten den Portugeſen, de reſte van America naer den weſten, den Caſtilianen, om te ontdecken en conqueſteren, is te beurte gevallen; waer in ſy ſo dapper voortgegaen ſijn, dat de Portugeſen, van Cales af, bynae alle de zeekuſt van Africa en Aſien, tot aen China toe, en menigte eylanden; de Caſtilianen bynae geheel America, haer onderdanigh gemaeckt hebben.

Oude weereldt. In den jare 1519 is Ferdinandus Magellanes, een Portugees, uyt Spanjen langs America naer 't zuyden gevaren, en, op de zuyder breete van 54 graden, een enge openinge naer 't weſten gevonden, die hy met een groote moedigheyt doorgevaren, tot in de groote Zuydzee gekomen is: die engde, na ſijnen naem, de Strate van Magellanes, tot ſijne onſterflijcke gedachtenis, gegeven hebbende, is hy voort over de Zuydzee gezeylt tot aen de Molucſche eylanden, daer hy in een ſlag tegen de Barbaren het leven liet. Sijne medegeſellen zijn voort langs de kuſten van Aſien en Afrijken, nae datſe de eerſte van alle menſchen den geheelen Aerdkloot hadden omgezeylt, met haer ſchip, niet ſonder eenigh goed voorſpoock, de Victorie genaemt, t'huys gekomen. Naderhand hebben de Engelſchen dat tweemael gedaen, te weten François Draeck, en Thomas Candiſch; maer de Hollanders eens meer als die beyde natien, Olivier van Noort, Ioris van Spilberge, Iacob le Maire, en l'Hermit, waer van de 2 laetſte op de weg geſtorven, doch de ſchepen weder t'huys gekomen ſijn.

Naer het Noorden. De menſchelijcke nieuwsgierigheydt niet te vreden zijnde, datſe de landen in 't Ooſt en Weſt gevonden hadde, heeft oock andere wegen naer den Noorden geſocht. Als Gaſpar Corteſius, in 't jaer 1500, een Straet ſocht om door te varen, heeft hy op de hooghte van 60 graden een rivier gevonden, en na dat hy t'huys gekomen was, en het naeſte jaer, door hope van beter uytkomſt, derwaerts trock, is hy gebleven. Naderhant heeft ſijn broeder Michael Corteſius deſe reyſe begonnen met gelijcke fortuyn. Anno 1507 heeft Sebaſtianus Gabottus, een Venetiaen, door bevel van Hendrick de VIII, Koning van Engelandt, door het Noorden eenen wegh geſocht naer de Molucken en Sina, maer als hy den ſtreeck langs *Terra nova* ontdeckt hadde, en de Zee door-reyſt tot op de hooghte van 67 graden, is hy gedwongen in Engelant te keeren, door dien het ys, dat veel en dick in het engſte van de Zee lagh, hem belette voorder te varen. Als Ioannes Veraſanus in het jaer 1524, uyt de naem van Franciſcus de I, Koning van Vranckrijck, het ſelfde proefde, en by de Britanniſche kaep landde, is hy van de Barbaren in ſtucken geruckt. Sebaſtianus Gomezius, een Spanjaert, heeft dit oock te vergeefs begonnen. Na deſen hebben ſommige Engelſchen deſe vaert by der hand genomen; eerſt Hugo Willoughby, Ridder, die in 't jaer 1553, na dat hy eenige landen gevonden hadde, op de hooghte van 72 graden, door koude en ongemack geſtorven is. In 't jaer 1556 heeft Stephanus Borrovæus, een Engelſchman, de ſelve reyſe beſtaen, en ontdeckt de eylanden Colgoja, Nova Sembla, en andere, en wierd van de koude, ys, onweer, en andere ongemacken, gedurighlijck gequelt. Deſen ſijn uyt de ſelve natie gevolgt Martinus Forbisherius, Arcturus Petræus, Karolus Iachmanus, en Ioannes Daviſius, die eenige plaetſen van America, naer 't Noorden gelegen, ontdeckt heeft, en de kuſten van Groenlandt. Ten laetſten hebben de Hollanders en Zeeuwen deſe noordſche reyſe naer Schythien, Cathaia, en China begonnen in 't jaer 1594, door ordonnantie van de Heeren Staten der Vereenighde Nederlanden. Als ſy gekomen waren aen Nova Sembla, welck ten deele te voren van andere gevonden was, hebben de Amſterdamſche ſchepen, daer Willem Barentſz. geſagh over hadde, haren loop hooger naer den Pool genomen, en de kuſten van Nova Sembla op de hooghte van 76 graden beſocht: de andere, een van Enchuyſen en een uyt Zeelant onder het gebiedt van Ian Hugen van Linſchoten, die ſeven jaren in Indien gewoont hadde, zijn door 't Waygat gevaren in een groote en breede Zee, tot aen de vermaerde Tartariſche rivier Oby, en, ſoo ſommige giſten, tot aen de Caep Tabin. Maer als Linſchoten meende genoeg te weſen voor de eerſte reyſe, datſe de Tartariſche zee nu gevonden hadden, en Willem Barentſz om het ys niet voorder konde varen, ſijnſe in de derde maent behouden met de ſchepen t'huys gekomen. Het naeſte jaer zijn tot deſe reyſe vijf ſchepen in Hollandt, en twee in Zeelandt toegeruſt, die wederom door Waigats gevaren zijn, en van de Ruſſen verſtaen hebben, dat men op ſekeren tijdt des jaers door deſe Straet konde varen, en dat vijf daghreyſen van daer naer 't Noorden een Caep was, en achter de ſelve een groote en wijde Zee. Maer als ſy niet accordeerden, en niet geraden vonden door de Tartariſche Zee te varen, ſijnſe naer Hollandt gekeert, en in de vierde maent de Maſe ingeloopen. Ten laetſten in 't jaer 1596 heeft men 't ge-

proeft

proeft te vinden, met twee ſchepen van koop-lieden toegeruſt, die op de hooghte van 80 graden 11 minuten groote kuſten gevonden hebben, dieſe meenden van Groenlandt te weſen, om de groente: want het aerdtrijck draegt daer van ſelfs gras en kruyden, en heeft oock herten en ander gedierte, hoewel dat het daer kouder ſchijnt te weſen, om datſe naby den pool ligt: in tegendeel in Nova Sembla ſijn de velden overal dor en ſonder gras, vol beeren, voſſen, en andere ſchadelijcke beeſten, al is 't datſe verder van den pool is, en naerder de Middellinie en de Son, maer op de hooghte van 76 graden leyt. Den vijftighſten dagh na haer vertreck ſijnſe gekomen op de hooghte van 72 graden, en korts daer nae met gemeene bewilliginge geſcheyden, waer van ſommige gezeylt hebben tot op de hooghte van 80 graden, en om de geſtadige ſtormen en onweder behouden met het ſchip gekomen te Cola, een ſtadt in Laplandt, en van daer naer huys gekeert. De andere, nae datſe op Nova Zembla op de breette van 76 graden verwintert, en veel ellende van 't wilt gedierte, koude, ys, honger, en geduurige nachten, geleden, en haer ſchip in het ys, en haren Schipper Willem Barentſz. die daer geſtorven was, achter-gelaten hadden, zijn met twee kleene ſchuyten 400 mijlen door de Zee gevaren, en het volgende jaer oock te Cola gekomen, en by groot geval haer medegeſellen van 't voorleden, toen daer weder gekomen, gevonden, en met die in 't jaer 1597 in Hollandt gekeert.

EERSTE DEEL
DES
AERDKLOOTS-
BESCHRYVING,
INHOVDENDE
DE
AFBEELDINGEN
EN
BESCHRYVINGEN
DER LANDEN
OP HET
AERDRYCK:

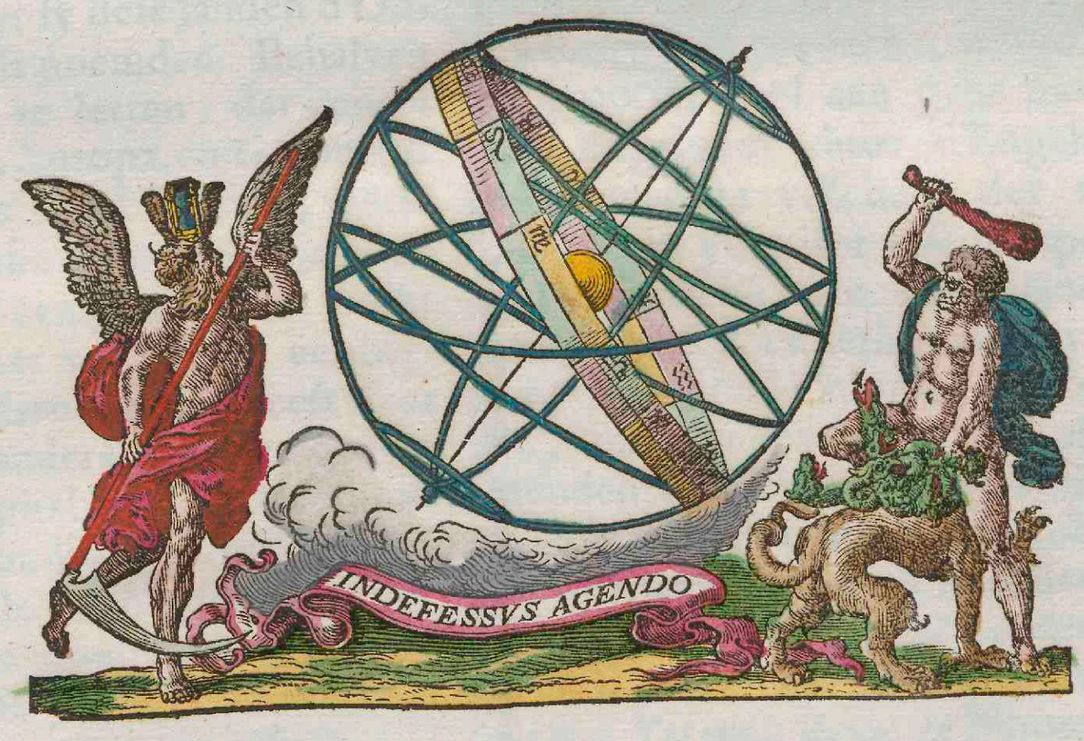

Uytgegeven
t' AMSTERDAM,
By JOAN BLAEV,
MDCLXIIII.

VERDRAG:

OP HET

DER LANDEN

BESCHRYVINGEN

EN

VERBEELDINGEN

DE

INHOUDENDE

BESCHRYVING

VAN

VERDRAGTOOLS

DES

TEKSTLEDEEN

ARCTICA, [1,a]

OF

LANDEN

Onder de Noord-Pool.

IN onſe Inleyding tot de Geographie, die voor dit werck gaet, hebben wy getoont wat de Pool is: en in de verdeeling des Aerdrijcks de landen, onder deſe Pool gelegen, geſtelt voor een deel der Weerelt, dat wy *Arctica*, dat is, Noorder-landen noemen. Soo iemant vraegt, waerom dat wy alle deſe geweſten, als een byſonder deel beſchrijven, van de welcke eenige eylanden meer tot Europa, andere tot Aſia, en ſommige tot America ſchijnen te behooren? die antwoorden wy, eerſtelijck, dat wy niet verplicht ſijn, noch dienſtigh achten ons te binden aen de deelingen van andere ſchrijvers: wijders, dat wy d'Ouden ſelf volgen, waer ſy deſe landen d'Onbewoonde werelt noemden. Behalven 't geſeyde ſtaet te letten, dat geheel Spitsbergen van Europa, en Groenlant van America, is afgeſcheyden; datſe beyde byna onbewoonlijck ſijn, en maer door een eenige dagh en nacht in 't gantſche jaer verlicht en verduyſtert worden. Groenlandt heeft ſeer weynige inwoonders aen eenige van ſijne kuſten; Spitsbergen, en ſommige eylanden, onder deſe twee geweſten gehoorende, ſijn gantſch onbewoont. Andere ſouden konnen vragen, waerom dat wy deſe onbevolckte landen, die ſoo weynigh bekent ſijn, en diemen naulijcks heeft konnen ontdecken, voor een gedeelte der Weerelt ſtellen? Wy antwoorden wederom, datſe jaerlijcks van onſe en andere volckeren ſchepen beſocht worden, die hare reyſen met voordeel, door de goederen dieſe van daer hier en elders brengen, verrichten. Derhalven oordeelden wy, dat het onſen plicht was voor d'oogen der verſtandigen de ſelve met de verſcheyde en ongemeene koopmanſchappen, den Ouden onbekent, en die ſy in overvloet voortbrengen, gelijck men hier na ſien ſal, te vertoonen en beſchrijven. Deſe koude geweſten ſijn by geval ontdeckt, ten deele door de Hollanders, en ten deel door d'Engelſchen, ſoeckende, met ſeer grooten arbeyt, een wegh door 't Noorden naer Cathay, Iapon, China, en de Ooſt-Indien.

De voornaemſte van deſe landen, die wy onder de naem van *Arctica* ofte Onder-Noord-Poolſche Weerelt, begrijpen, ſijn Groenlant, Spitsbergen, Nova Zembla, de Straten van Naſſau, van Ian Davis, en van Henrick Hudſon, met de landen daer in gelegen, Yslandt, en Ian Mayen eylant, door de Hollanders ontdeckt, gelijck oock het grootſte deel aen gene ſijde van Nieu-Engelandt door d'Engelſchen. De vermaerde viſſchery der walviſſchen lockt yder jaer vele ſchepen van de Noordtſche ofte Groenlandtſche Compagnie derwaerts, die in 't gemeen met goede vangſt en groot gewin, nae een reyſe van vijf ofte ſes maenden, wederkeeren. De landen, die in deſe geweſten noch ontdeckt mogen worden inden toekomenden tijdt, ſullen d'aenhangſelen of vordere deelen van onſe *Arctica* verſtrecken. En hoewel Yslant, door de Noorwegers eerſt ontdeckt, tot noch toe ſtaet onder 't gebied van zijne Majeſteyt van Denemarcken, als Koning van Noorwegen, hebben wy nochtans 't ſelve onder dit deel *Arctica* willen begrijpen, alſoo het voor 't meerderdeel binnen de *Circulus Arcticus* gelegen is.

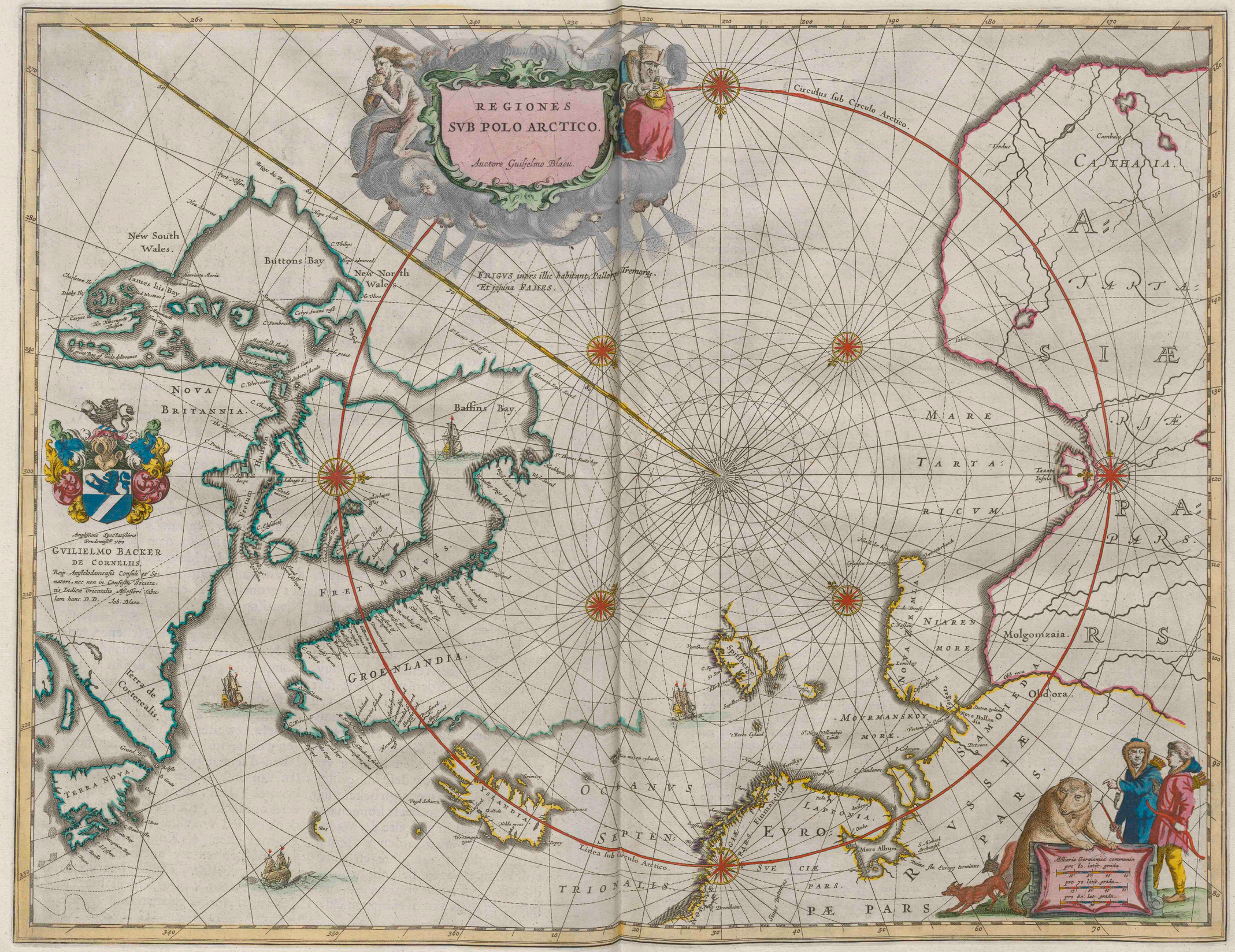
REGIONES
SVB POLO ARCTICO.
Auctore Guilielmo Blaeu.
FRIGVS iners illic habitant, Pallorq; Tremorq;
Et jejuna FAMES.
Circulus sub Circulo Arctico.
New South Wales.
Buttons Bay
New North Wales.
James his Bay.
NOVA BRITANNIA.
Baffins Bay.
Fretum Hudson
FRETVM DAVIS.
GROENLANDIA.
Terra de Cortereals.
TERRA NOVA.
YSLANDIA.
OCEANVS SEPTENTRIONALIS.
Linea sub Circulo Arctico.
EVROPÆ PARS
SVECIÆ PARS.
LAPPONIA.
Mare Album
MOVRMANSKOY MORE.
NOVA ZEMLA
NIAREN MORE.
Molgomzaia.
Obdora.
SAMOIEDA.
RVSSIÆ PARS.
MARE TARTARICVM.
CATHAIA.
ASIÆ PARS.
Tazata Insula
Tenduc
Cambalu
Amplissimo Spectatissimo Prudentissimo viro
GVILIELMO BACKER DE CORNELIIS,
Reip. Amstelodamensis Consuli et Senatori, nec non in Consessu Societatis Indicæ Orientalis Assessori Tabulam hanc D.D. Joh. Blaeu.
Milliaria Germanica communia
pro 60. latit. gradu.
pro 70. latit. gradu.
pro 80. lat. gradu.

GROENLANDT.

GROENLANDT is dat noorder geweſt, het welck ſich kromt van 't zuyden naer 't ooſten, afdalende naer 't noorden, van de Caep Vaerwel in de Deucalidoniſche zee af langs de kuſten van d'Yszee, welcke naer Spitsbergen en Nova Zembla ſtrecken. Sommige hebben geſegt, dat dit landt aen Tartarien gehecht is; maer 't is geheel onſeker. Groenlant is bepaelt in 't ooſten met d'Yszee; in 't zuyden met de Deucalidoniſche zee; in 't weſten heeft het de Straet Hotzon, ofte Chriſtiaens-ſtraet, en de Hotzonſche ofte Chriſtiaen-zee, die het van America afſcheyden: ſijne breette aen de noordſijde is onbekent. De Deenſche Chronijck ſegt, 't gene hier toe dient, dat dit lant het uyt-eynde der weerelt is naer 't noorden, en dat 'er aen gene zijde geen lant meer is te vinden. Daer zijnder oock die gelooven, dat Groenlandt vaſt lant en gehecht is aen America, ſedert dat d'Engelſchen, die de Straet Davis pooghden door te varen, om van daer een wegh naer 't Ooſten te ſoecken, ondervonden dat 'et gene Davis voor een Straet genomen had, maer een golf, boezem ofte inham was, die ſich in 't lant ſtreckte. Maer het Deenſche Verhael van een Capiteyn uyt dat Rijck, Ioan Munck genoemt, die een doortocht naer 't ooſten langs 't noordweſten van de Caep Vaerwel ſocht, toont ons uyt ſijn ſeggen de groote waerſchijnelijckheyt, dat dit lant t'eenemael van America is geſcheyden. De hooghte van Groenlant, genomen aen de Caep Vaerwel, het zuyderlijckſte gedeelte, is ſeſtigh graden dartigh minuten, volgens het meten van de Capiteyn Munck, een verſtandigh zeeman. D'andere deelen ſijn veel hooger hoeſe de Pool naerder komen: en Spitsbergen, welcke de Denen onder de geweſten van Groenlant rekenen, leyt na haer ſeggen, op omtrent acht-en-ſeventigh graden. Ick ſeg niets van de langte deſer landen, dewijl de Verhaelboecken daer van ſwijgen, en dat ick geene byſonderheden, als die in onſe kaerten ſijn, heb konnen naſpeuren. Bemerck ondertuſſchen, dat de Caep Vaerwel aen gene zijde van de Canariſche eylanden, en onſe eerſte meridiaen is gelegen.

Bepaling.

Hooghte.

De Deenſche Chronijck verhaelt, dat d'Armeniers, door een groote ſtormwint in de Noordzee gedreven, by geval aen Groenlant quamen te landen, waer ſy eenigen tijdt woonden, en van daer naer Noorwegen overvoeren, in welck lant ſy hun verblijf in de rotſen van de Hyperboreſche zee hadden. Maer dit is niet gegront dan op enckele verzieringen, en d'oude gewoonte van de verregelegene volckeren uyt hare landen te trecken, om alſoo de beſchrijvingen der ſelve met een ſchijn van outheyt en heerlijckheyt op te toyen. 't Wort meer gelooft en is ſekerder, dat de Noorwegers naer Groenlant overgeſcheept ſijn, en dat ontdeckt en bewoont hebben, 't welck op de volgende wijſe verhaelt wort.

Eerſte inwoonders.

Een Edelman uyt Noorwegen, *Torvald* genoemt, en ſijn ſoon *Eric*, *de Roode* gebynaemt, hebbende in haer lant een dootſlagh gedaen, vluchten naer Yslant, waer Torvald ſturf: ſijn ſoon Eric, een ongeduldigh en grammoedigh man, doodde onlangs daer na een ander perſoon in Yslant: en alſoo hy niet wiſt waer hy ſich voor 't vervolgen en de ſtrengheyt van 't heyligh Recht ſou verbergen, beſloot hy een landt, *Gundebiurne* geheeten, dat hy, na ſijn ſeggen, in 't weſten van Ysland geſien had, te ſoecken: dit vondt Eric, en landde daer in een inham tuſſchen twee kapen of hoofden, van welcke 't een ſich op 't vaſte lant van Groenlant verheft, en 't ander op 't eynde van een eylant daer recht tegen over gelegen: 't hooft op 't eylant noemt men *Huidſerken*, dat van 't vaſte lant *Huarf*; en tuſſchen beyde is een ſeer goede reede *Sandſtaſin* genoemt, waer de ſchepen in groote ſekerheyt voor 't quaet weder bevrijt ſijn. *Huidſerken* is een wonderlijck hoogh geberghte, en ſonder vergelijcking veel grooter dan *Huarf*. *Eric de Roode* noemde het in 't begin *Mukla Iokel*, dat is, de groote Yskegel; ſedert is 't *Bloſerken* geheeten, als of men ſeyde, blaeu hemt; en de derde mael *Huidſerken*, 't welck wit hemt beteekent. De reden van de laetſte twee naem-wiſſelingen is waerſchijnelijck deſe: dat de ſneeu, die byna op een ſelve tijt ſmelt en bevrieſt, een ys wort, 't welck het moſch, een gewas dat op de ſteenrotſen groeyt, van verwe gelijckt: maer de ſneeu door 't gedurigh nedervallen, hoopt op elckander, wort een ongewoon dick ys, en verkrijgt alſoo ſijn aengebore wittigheyt weder. Sonder ſoo wijt te gaen, in Sweden zelf ſiet men ſeer hooge rotſen, die blaeuwachtigh en wit door de ſelve reden ſchijnen. Op de zee tuſſchen Elſeneur en Coppenhagen ſiet men oock ſulcke groote opgehoopte ſtucken ys in verſcheyde plaetſen, welckers geheele ſtapels ſommige uytermaten wit ſijn, en andere als geverft in 't ſchoonſte hemelblaeuw ſchijnen, van 't welck men ſwaerlijck eenige reden kan geven; want ſy ſijn van 't ſelve water, en men ſietſe met het ſelve geſicht, dat ſoo veel verſcheydentheden niet heeft, om die van de verwen te veroorſaken.

Naems oorſprong.

Om weder tot de hiſtorie te keeren, Eric de Roode, eer hy ſich aen 't vaſte lant begaf, oordeelde dienſtigh, dat hy eerſt 't Eylant kende, en ging daer te lande: hy gaf het de naem van *Ericſun*, dat is, Erics eylant, en bleef daer de geheele winter. Als de Lente quam, ging hy van 't eylant op 't vaſte lant, dat hy *Groenland*, om de groenheyt van ſijne weyden en boomen, noemde:

noemde: hy landde in een haven, door hem *Ericsfiorden*, dat is Ericshaven, geheeten; en maeckte niet wijt van daer een wooning, die hy *Oſterbug*, dat is Ooſter-gebouw, noemde. De volgende herfſt ging hy naer de weſtſijde, daer hy een andere wooning, *Weſtrebug*, ofte 't gebouw naer 't weſten geheeten, ſtelde. Maer of hem 't vaſte lant kouder en woeſter ſcheen dan ſijn eylant, of dat hy 'er minder ſekerheyt vond, hy keerde de volgende winter naer *Ericſun*. Evenwel ging hy de naeſte ſomer weder naer 't vaſte lant aen de noordſijde, tot aen de voet van een groote rotſe, die hy *Snefiel* of ſneeurotſe noemde; en ontdeckte een haven, die hy de naem gaf van *Ravensfiorden*, dat is Ravenshaven, om de groote menighte der ravens die hy daer vond. *Ravensfiorden* is aen de noordſijde tegens over *Ericsfiorden*, welck aen de ſuydſyde legt; en men komt van d'een naer d'ander door een arm der zee die daer tuſſchen loopt. Op 't eynde van den herfſt keerde Eric weder naer ſijn eylant, in 't welcke hy voor de derde mael overwinterde. In de lente beſloot hy zelf naer Yslant te reyſen; en om des ſelfs inwoonders, met de welcke hy ſich verſoent had, tot een overtocht naer Groenlant te bewegen, verbreyde hy de wonderen van dit nieuwe lant dat hy ontdeckt had; voorgevende dat 'er een groote menighte was van groot en kleyn vee, ſchoone weyden, en allerleye jaght en viſſchery: ſoo dat hy vele Yslanders op deſe wijſe bewoogh, om hem naer ſijn nieuwgevonde lant met een groot getal ſchepen te volgen, en dat te bewoonen.

Leiffe, ſoon van Eric, woord Chriſten:

Leiffe, de ſoon van Eric, was met ſijn vader van Groenlant naer Yslant gereyſt, van daer hy naer Noorwegen overvoer, in welck Rijck hy, volgens d'Yslantſche Chronijck, de Koning Olaus Truggerus vond, aen wien hy de goetheyt van 't lant, dat ſijn vader gevonden hadt, verhaelde. Deſe Koning van Noorwegen, die onlangs Chriſten was geworden, deed Leiffe in de Chriſtelijcke Godsdienſt onderwijſen; en hem hebbende doen doopen, begeerde dat hy de gantſche winter in ſijn hof ſou blijven. De volgende ſomer ſond hy hem naer ſijn vader in Groenlant, en gaf hem een Prieſter mede, om Eric, en al 't volck dat by hem was, de leere der Chriſtenen in te planten. Leiffe, by ſijn vader in Groenlant wedergekeert, wierd door d'inwoonders *Leiffdenhepne*, dat is de geluckige Leiffe, genoemt, om dat hy op zee een groot gevaer ontkomen was. Op ſijn komſt ontfing hy een ſtraf onthael van ſijn vader, dewijl hy vreemdelingen met hem bracht; deſe waren eenige arme matroſen, die hy op de kiel van haer ſchip gevonden had, na datſe door de ſtormwinden omgeworpen, en op de ysbergen geſtrant waren: Leiffe, die door 't ſelve onweder aengetaſt was, wierd met medelijden over deſe elendigen ontſteken, en had hen in ſijn ſchip ontfangen, en in 't lant gevoert. Eric, hier over verſtoort, ſeyde dat Leiffe dus de vreemdelingen de wegh naer dit lant geleert had, die hy niet begeerde dat al de weerelt ſou weten. Doch deſe edelmoedige ſoon verſachte 't ongetemt gemoet van ſijn Vader, en vermaende hem tot

ſijn medelyden en beleeftheyt.

de plichten der menſchelijcke behulpſaemheyt, die ons van de dieren onderſcheyt, en bewijſt dat wy redelijcke ſchepſelen ſijn: hier in voortgaende, ſprack hy van de liefde, die ons tot Chriſtenen maeckt, en bad ſijn vader dat hy geliefde de Prieſter te hooren, die de Koning van Noorwegen hem ſond: dit geluckte ſoo wel, dat Eric beweeght wierd om ſich ſelf, en al 't volck dat onder ſijn gebiedt was, te laten doopen.

Dit is alles wat men van Eric de Roode, ſijn ſoon Leiffe, en van de Noorwegers, die eerſt Groenlant bewoonden, verhaelt. De Yslandſche Chronijck ſtelt het vertreck van Torvald, en van ſijn ſoon Eric de Roode, uyt de haven van Jedren in Noorwegen ten tijde van *Hakon Iarls*, toegenaemt *de Rijcke*, welck is het begin van de gemelde Chronijck; en in de heerſchappy van de voorſeyde Olaus Truggerus, die omtrent het jaer 982 der Genade leefde. Doch de Deenſche Chronijck gaet verder, en ſtelt het in 't jaer 770. Men kon ſeggen, dat deſe laetſte rekening waerſchijnlijcker is dan d'eerſte, dewijl de Paus Gregorius de Vierde, omtrent het jaer Chriſti 835, een bulle of brief aen de Biſſchop Ansgarius ſond, tot uytbreyding van de Chriſtelijcke Religie in alle de Noortſche landen, en inſonderheyt in Yslant en Groenlant. Waer op twee ſaken ſtaen te bemercken: d'eerſte, dat de ſelve Deenſche Chronijck ſegt, dat de Deenſche Koningen, ten tijde van Louys de Goedertierene, Chriſtenen ſijn geworden, en dat men van die tijdt af veel van Groenlant hoorde ſpreken: het tweede, dat M. Gunter, Secretaris van de Koning van Denemarcken, een geleert man, en uytmuntend verſtant, verhaelde, dat hy in de Archiven en beſcheyden van 't Aertsbiſdom Bremen een oude geſchreve Chronijck geſien had, in welcke een afſchrift was van de Bulle waer in d'Aertsbiſſchop van Bremen tot Metropolitaen ofte opperſte in 't geeſtelijcke over het gantſche Noorden, en in 't byſonder van Noorwegen, en d'ondergehorige eylanden Yslant en Groenlant, wierd geſtelt: en dat hy ſeker wiſt (hoewel hy den dagh en 't jaer vergeten had,) datſe voor 't jaer 900 van onſe ſaligheyt was geſchreven.

De meergenoemde Deenſche Chronijck ſegt wyders, dat de navolgers van Eric de Roode, in Groenlant uytgebreyt, ſich verder in 't lant begaven, en tuſſchen de bergen vruchtbare landeryen, weyden en rivieren vonden. Sy deelden 't geheele lant toen in Ooſt en Weſt Groenlant, in navolging van Eric, die 't ſelve door de gebouwen van *Oſterbug* en *Weſterbug* had begonnen. Sy bouwden in 't ooſterdeel een Stadt, dieſe *Garde* noemden, in welcke de Noorwegers, ſegt de Chronijck, jaerlijcks verſcheyde koopmanſchappen brachten, dieſe aen d'inwoonders verkochten. Hunne kinderen gingen wijder, en ſtichtten een andere Stadt, die *Albe* wierd geheeten: en dewijl den yver vermeerderde onder deſe nieuwe Chriſtenen, bouwden ſy een klooſter op den oever der zee ter eeren van S. Thomas. De ſtadt *Garde* wierd de woonplaets van hare Biſſchoppen, en de kerck van S. Ni-

Deeling. *Garde,* *en Albe, ſteden.*

claes, patroon of beſchermer der zeelieden, in de ſelve ſtadt opgerecht, tot een Dom of Biſſchoppelijcke ſtoel van heel Groenlant. Men kan het regiſter en vervolgh deſer Biſſchoppen ſien in dat gedeelte der Beſchrijving van Yslant door Angrimus Ionas, in 't welck hy van Groenlant ſpreekt, ſedert hare inſtelling tot het jaer 1389. Pontanus gedenckt oock in ſijn hiſtorie van Denemarcken, dat in 't gemelde jaer 1389 Henrick, Biſſchop van Garde, in de vergadering der Staten van Denemarcken, die te Nieuborg in Funen op d'oever van de Belt gehouden wierd, tegenwoordigh was. Gelijck Groenlant ſtont onder de Koningen van Noorwegen in 't weereltlijcke, ſoo waren hare Biſſchoppen onder die van Dronthen in Noorwegen in 't geeſtelijcke; en de Biſſchoppen van Groenlant reyſden ſomtijts naer Noorwegen, om met die van Dronthen over de ſwaerſte ſaken die hen voorquamen te raetsplegen. Groenlant wierd beſtiert volgens de wetten van Yslant, door Viceroys ofte Koninglijcke Stadthouders, die de Koningen van Noorwegen daer ſtelden. Men kan de namen der Stathouders, en de daden der Yslantſche helden in Groenlant, in 't boeck van Angrimus, dat hy van Yslant ſchreef, vinden, in 't welcke hy die, als een yverigh beminner van ſijn vaderlant, tot haren roem verhaelt.

De Deenſche Chronijck ſegt, dat Groenlant in 't jaer 1256 oproerigh wierd, en weygerde aen de Koning Magnus van Noorwegen ſchatting te betalen. De Koning Eric van Denemarcken, op 't verſoeck van Koning Magnus, die ſijn nicht getrouwt had, maeckte een ſcheepsvloot gereet om hen te dwingen: d'inwoonders van Groenlant ſiende de Deenſche wapenen op de ſchepen blincken, kregen ſulck een vrees, datſe genade riepen, en vrede eyſchten. De Koning van Denemarcken begeerde ſich door de ſwackheyt van de Koning van Noorwegen niet te verrijcken, en liet hem Groenlant, ter liefde van ſijn nicht, en ſijn kleyne neven: deſe vrede wierd in 't jaer 1261 gemaeckt. Angrimus Ionas verhaelt de namen der drie voornaemſte inwoonders van Groenlant, die dit verdragh in Noorwegen onderſchreven, 't welck onder anderen vervatte, dat de Groenlanders op nieu moeſten ſweeren aen die van Noorwegen eeuwelijck ſchatting te betalen.

D'Yslantſche Chronijck, een kleyne verſameling van andere boecken, heeft een capittel met dit opſchrift, *Beſchrijving van Groenlant*: welcke vervat de bloeyenſte ſtaet, na mijn oordeel, van de Noorwegers in dit geweſt. Zie hier byna van woort tot woort den inhout van 't gemelde capittel: De ooſtelijckſte ſtadt in Groenlant wort *Skagefiord* genoemt, by een onbewoonde rots gelegen, en dieper in de zee legt een klip die belet dat 'er de ſchepen niet dan met hoogh water in konnen komen: met deſe hooge vloet, of door ſware ſtormen, ſwemmen vele walviſſchen en andere in deſe haven, die men in overvloet kan vangen. Een weynigh verder naer 't ooſten is een haven *Funchebuder* geheeten, na een Pagie van S. Olaus, Koning van Noorwegen, die daer met vele anderen ſchipbreuck leed. Noch wijder, en dicht by d'ysbergen, legt een eylant *Roanſen* genoemt, in 't welck veelerley beeſten, en onder andere vele witte beeren, door de jaght ſijn te bekomen. Doch aen gene ſijde van dit eylandt is niet dan ys, ſoo ter zee als te lande. Aen de weſtſijde ſiet men *Kindelfiord*, een arm der zee, welckers kuſt geheel bewoont is. Ter rechter ſijde van de ſelve ſtaet een kerck, *Korskirke*, dat is Kruyskerck, geheeten, welcke ſtreckt tot aen *Petreſuik* by *Vandalebug*; en aen gene ſijde is een manneklooſter, dat tot *Bolten* ſtreckt, aen S. Olaus en S. Auguſtinus gewijdt. Dicht by *Kindelfiord* is *Rumpefinfiord*, alwaer een vrouweklooſter ſtaet, en vele kleyne eylanden leggen, op welcke ſijn warme wateren, en in de winter ſoo heet dat men der niet by durft komen; doch des ſomers ſijnſe getempert: deſe wateren ſijn ſeer heylſaem, dewylſe vele ſieckten geneſen. Niet wijt van hier is *Eynetsfiord*; tuſſchen dit en *Rumpefinfiord* is 't Koninglijck huys *Fos*, en een groote kerck aen S. Nicolaes gewijt. In *Lunesfiord* is de kaep of 't hooft *Klining*; en wat verder een arm der zee *Grantevig* geheeten. Aen gene ſijde is 't huys *Daller*, 't welck aen den Dom van Groenlant behoort; die oock geheel *Lunesfiord* beſit, en inſonderheyt het groot eylant verby *Eynetsfiord*, *Reyatſen* genoemt, na de rhenen, een geſlacht van harten die men in de Noordſche landen vint, die ſich hier onthouden. In dit eylant is een ſteen *Talgeſtein* geheeten, die ſoo ſterck is, dat hem 't vuur niet kan verteeren, en ſoo ſacht om te ſnijden, dat men 'er drinckvaten, ketels, en kuypen, die tien of twaelf tonnen houden, van maeckt. Wyder in 't weſten is 't eylant *Langen*, in 't welcke ſijn acht hofſteden, in 't geheel aen den Dom behoorende. By de kerck van Eynetsfiord ſtaet het koninglijck huys *Helleſtad*: hier omtrent is *Ericsfiord*; en in de mont van een arm der zee 't eylant *Herriven*, dat is 't Heeren eylant, waer van d'eene helft aen den Dom, d'ander aen de kerck van *Diurnes*, d'eerſte kerck van Groenlant, toebehoort: deſe kerck ſiet men in 't inkomen van *Ericsfiord*. *Diurnes* beſit alles 't welck van *Ericsfiord* in 't noordweſten tot aen *Midfiord* ſtreckt. Hier naby aen de noordſijde is *Bondefiord*, en in 't noorden vele eylanden en havenen. 't Lant tuſſchen *Oſtrebug* en *Weſtrebug* is woeſt en onbewoont, by 't welck ſtaet de kerck *Stroſnes*, eertijdts de hooftkerck en ſitplaets der Biſſchoppen van Groenlant. De *Skreglingers* beſitten geheel *Weſtrebug*. Men vint 'er ſchapen, geyten, oſſen en paerden, en allerley ſlagh van wilt gedierte, maer geen volck, noch Chriſten noch Heyden. Juer Bert, die een tijdt lang hofmeeſter van den Biſſchop van Groenlant is geweeſt, heeft als een ooghgetuyge, dit verhael beſchreven; en was een der gene, die de Richter van Groenlant noemde, om de *Skreglingers* te gaen verjagen; doch als ſy daer quamen vondenſe geen menſchen, maer veel gedierte, waer van ſy ſoo veel mede namen als ſy in haer ſchip konden bergen. Aen gene ſijde van *Weſtrebug* is de groote rotſe *Himmelradsfield*, voorby welcke niemant durft varen, om de ſteenklippen die in deſe zee gevonden worden: en dit is den

De ſtadt Skagefiord.

Haven.

inhoud

inhoud van dit capittel. 't Gene dat hier eenige twijfel of moeyte ſou veroorſaken, beſtaet in 't vorige ſeggen, dat de kerck van *Stroſnes*, (tuſſchen de woeſte plaetſen van *Oſtrebug* en *Weſtrebug* gebouwt,) in 't begin van 't bewoonen van Groenlant, *de hooftkerck en ſitplaets van de Biſſchop* was: want 't is buyten alle twijfel, dat de ſtadt *Garde* van d'eerſte tijden dit voordeel heeft gehad. De Deenſche Chronijck, beklagende het verlies van dit lant, ſegt, indien de ſtadt *Garde*, *de ſitplaets van de Biſſchop*, noch in weſen en te vinden was, men ſou daer vele gedencktekenen en geheughſchriften, dienſtigh tot een groote en waerachtige hiſtorie van Groenlant, konnen bekomen. Angrimus Ionas, een Yſlander, ſprekende van deſe ſitplaets, ſegt uytdruckelijck: *Fundata in Bordum* (men moet *in Garden* leſen) *Epiſcopali reſidentia, in ſinu Eynatsfiord Groenlandiæ Orientalis*: dat is, *in Borde* (leeſt *Garde*) *gelegen in de boeſem van Eynatsfiord in 't ooſterdeel van Groenlandt, is de Biſſchoplijcke ſtoel geſtelt*. Den auteur van 't vorige Verhael is, geloof ick, beter hofmeeſter dan ſchrijver geweeſt: en heeft niet verklaert wie deſe *Skreglingers*, waer tegen hy was geſonden, ſijn geweeſt. Doctor Wormius ſchrijft in ſijn Onderſoecking van 't Noorden, dat het Wilden en eerſte inwoonders van Groenlant waren, welcke de Noorwegers, gelijck waerſchijnlijck is, deſe naem, ſonder dat men weet waerom, gegeven hebben: ſy onthielden hen, ſoo ick vertrou, op d'ander oever van de arm der zee by *Kindelfiord*, in 't weſterdeel van Groenlant, welckers eene kuſt de Noorwegers bewoonden. *Skreglingers.* En als de gemelde hofmeeſter ſegt, dat de *Skreglingers* geheel *Weſterbug* beſaten, heeft hy alleen de weſtkuſt daer door verſtaen; ſijnde niet geloofliijck, dat hy van d'overſijde oft ooſtkuſt, die de Noorwegers in hadden, meende te ſpreken. Men vermoedt oock, dat eenige Noorweegſche waeghalſen, in kleyn getal voorby *Kindelfiord* gereyſt, door de *Skreglingers* ſijn geſlagen. D'Onderkoning van Noorwegen, die in 't Verhael *Rechter van Groenlant*, na d'Yslantſche wijſe van ſpreken, wort genoemt, begeerde dit ongelijck te wreken, ſond een ſtercker troep derwaerts, en deed een goet ſchip tot dat voornemen gereet maken. Maer de Wilden, ſiende het ſchip komen, deden gelijck ſy gewoon ſijn als ſy ſich de ſwackſte bevinden, namen alle de vlucht, en verberghden ſich in de boſſchen, of rotſen, of in de holen der beeſten. De Noorwegers, die niemant op de kuſt vonden, namen al wegh wat hun diende, en brachten 't in haer ſchip: dit heeft ſonder twijfel de gemelde ſchrijver van 't Verhael bewogen te ſeggen, dat men by de Skreglingers paerden, geyten, oſſen en ſchapen vind; maer geen volck, noch Chriſten, noch Heyden. Wormius gelooft, dat deſe Skreglingers niet wijt van de golf of ſtraet Davis woonen, en dat 't Americanen konnen weſen; of wel oorſpronckelijcke of eerſte inwoonders van nieuw Groenlant, ('t welck de Denen, onder de beſtiering van Koning Chriſtiaen de Vierde, ontdeckt hebben) geburen van 't oude, dat de Noorwegers bewoonden; en een deel van *Weſterbug*, eer dat *Eric de Roode* 't ander vermeeſterde, in hadden.

Maer 't ſchijnt niet noodigh dat men hier d'Americanen doe komen; en de laetſte giſſing van Wormius is ſeer verſtandigh en waerachtigh; voeght hier by, door een ſelve reden, gelijck *Weſterbug* ſijn eerſte inwoonders had, als de Noorwegers daer quamen, alſoo *Ooſterbug* insgelijcks: en dewijl 't ooſterdeel dichter is by d'yszee, minder vruchtbaer, en by gevolg woeſter als 't weſterdeel; ſoo ſijn de Noorwegers, die in 't eerſte minder tegenſtant als in 't laetſte vonden, lichtelijcker meeſter van *Ooſterbug* dan van *Weſterbug* geworden: oock ſiet men niet in de Verhaelboecken, datſe naer een verdere doortocht aen de weſtſijde, maer wel aen de noordſijde, getracht hebben; want men beſpeurt, datſe acht geheele dagen noordwaerts gereyſt ſijn, ſonder iets dan ſneeu en ys, van welcke de dalen vol ſijn, t'ontdecken. In voegen, dat men hier uyt kan beſluyten, dat het geweſt, 't gene de Noorwegers in Groenlandt beſaten, door de zeen van 't zuyden en ooſten was omringt, en tuſſchen de noortſche bergen, ontoeganckelijck door de menighte van 't ys, en de Skreglingers, die hunnen voortgang aen de ſijde van *Weſterbug* verhinderden, gelegen. Daerenboven ſtaet hier noch te bemercken, 't gene d'Yslandtſche Chronijck ons voor de waerheyt verſekert, dat die van Noorwegen ſeer weynigh in Groenlandt hadden, en al het hare niet dan voor een derdedeel van een Biſdom in Denemarcken gerekent wierd; oock ſijn de Deenſche Biſſchopdommen niet grooter dan de Franſche. De Deenſche Chronijck ſeght het ſelve met deſe woorden: geheel Groenlant is hondertmael grooter dan 't gene de Noorwegers toebehoorde: 't word oock van verſcheyde volckeren bewoont, ſtaende onder de beſtiering van byſondere Heeren, van welcke die van Noorwegen noit kenniſſe hadden.

D'Yslantſche Chronijck ſpreeckt verſcheydelijck van de vruchtbaerheyt van dit landt, volgens de verſcheydentheyt van de verhalingen waer uyt die beſtaet. Op d'eene plaets ſeght ſy, dat 'er de beſte terwe waſt die men in eenigh deel van de werelt kan vinden, en ſulcke dicke en ſtercke eyckenboomen, datſe eyckelen ſoo groot als appelen dragen. In een ander verhael leeſt men, dat 'er in Groenlandt niets waſt van alles dat 'er geſaeyt wordt, door de groote koude, en dat d'inwoonders geen broot kennen. Dit komt overeen met de Deenſche Chronijck, welcke ſegt, als Erick de Roode eerſt in dit geweſt quam, moeſt hy door de viſchvangſt leven, dewijl het landt onvruchtbaer was. Maer men leeſt oock in 't laetſt-gemelde boeck, dat de navolgers van Eric, die na ſijn doot dieper in 't landt quamen, tuſſchen de bergen vruchtbare landeryen, weyden en rivieren, die hy niet gevonden had, ontdeckten. Doch d'Yslantſche Chronijck, die haer ſelf tegenſpreeckt, is niet te gelooven wanneerſe toont, dat 'er niets groeyt in Groenlant door de koude: de reden dieſe geeft doet ons aen haer ſeggen twijffelen; want, ſeght ſy, 't is ſeker dat het gedeelte van Groenlant, 't welck de Noorwegers eertijts bewoonden, leght op een ſelve hooghte als Vplandt, *Vruchtbaerheyt.*

het

het vruchtbaerſte geweſt van Sweden, 't welck in der daet de ſchoonſte en beſte terwe in menighte voortbrengt. Voegt hier by, dat de gemelde Chronijck, door de ſelve reden der hooghte, elders met waerheyt ſeght, dat 'et in Groenlant ſoo kout niet is als in Noorwegen. Nu weet men vaſtelijck en uyt de daet, dat 'er in Noorwegen ſeer goet koren waſt, ja dat 'er plaetſen ſijn, daer men tweemaels maeyt en oogſt in drie maenden: doch dit geſchiet in vlacke velden gelegen tegen over rotſen, daer de zon, in 't heetſte der maenden Iunius, Iulius en Auguſtus, gedurig op ſpeelt; door welckers reflexie of weerſchijn ſulck een hitte van die rotſen op de velden valt, dat men in ſes weken 't lant bouwt, beſaeyt, en rijp koren maeyt: dewijl nu deſe landeryen vet en vochtigh ſijn door de menighte der geſmolte ſneeu, die van de ſon gekoockt, 't lant watert en drenckt; ſoo beſaeyt men die ten tweedemael, en na andere ſes weken heeft men een tweede oegſt, ſoo goet als d'eerſte.

't Is waerſchijnelijck, dat Groenlant, gelijck meeſt alle andere plaetſen, uyt goede en ſlechte landeryen beſtaet, uyt vlacke velden en hooge bergen, ſommige vruchtbaer, en andere onvruchtbaer; 't is oock ſeker dat 'er vele rotſen ſijn; en d'Yslantſche Chronijck ſegt in 't byſonder, dat men hier marmerſteen van allerley coleuren vind. Men houd voor een gemeen gevoelen, dat de weyden ſijn voorſien met ſeer goedt voedtſel, en een menigte van groot en kleyn vee; vele paerden, haſen, harten, rheen, wolven, wilde katten, voſſen; oock veele witte en ſwarte beeren: men vint 'er bevers en marters, met ſoodanig koſtelijck bontwerck als 't fijne ſabelbont van Moſcovien. Men ſiet hier witte en graeuwe valcken in ſeer groot getal, en meer dan in eenige andere plaets der weerelt; die men eertijts, als iet ſelſaems, om haere wonderlijcke ſnelheyt aen de Koningen van Denemarcken ſond, welcke die aen de Koningen en Vorſten, hare naburen oft vrienden, vereerden; dewijl het vliegen of jagen met de valck op 't pluymgediert, in Denemarcken, en in andere Noortſche geweſten, niet gedaen wort.

Gedierten op 't landt;

en in 't water.

De zee is ſeer viſchrijck in Groenlant; en voorſien met zee-wolven, honden en kalvers, nevens een ongelooflijck getal van walviſſchen. Ick twijfel of men de witte beeren in Groenlant onder de lant- of zee-gedierten ſal ſtellen: want, gelijck de ſwarte beeren 't lant niet verlaten, en ſich niet dan met vleeſch voeden; ſoo loopen de witte niet uyt de zee, en leven van 't verſlinden der viſſchen: ſy ſijn oock veel grooter en wilder dan de ſwarte; en loopen naer de zee-wolven en honden, die hare jongen, uyt vreeſe voor de walviſſchen, op 't ys leggen: deſe zee-beeren ſijn ſeer graeg naer de jonge walviſſchen, die ſy veel ſmakelijcker dan andere viſſchen eten: ſy ſullen ſich niet lichtelijck, als 't ys geſmolten is, in de volle zee begeven, niet door gebreck van ſwemmen, of datſe niet in 't water als viſſchen konnen leven; maer ſy vreeſen de walviſſen, die hen, door een natuurlijcke tegenſtrijdigheyt, en om datſe hare jongen eten, riecken en vervolgen. Hierom is 't, wanneer 't ys van de noordkuſten van Groenlant afdrijft, en naer 't zuyden wort gevoert, dat de witte beeren, die daer op ſijn, van 't ſelve niet durven afgaen; en als ſy in Yslant of in Noorwegen, daer 't ys ſich ſet, aenkomen, ſijnſe dol en raſende van honger: en men verhaelt vreemde geſchiedeniſſen van de wreetheyt deſer dieren in die landen gepleegt.

Eenhorens.

Groenlant heeft altijt ſeer vruchtbaer geweeſt van hoornen, die men eenhoornen noemt. In Denemarcken ſiet men ſulcke die noch heel ſijn, vele ſtucken en eynden, en een ſeer groote menighte brocken en kleynder deelen, waer doorſe in dit Rijck ſeer gemeen ſijn: deſe hoornen, oneygentlijck dus genoemt, hebben geen gemeenſchap met de ware, en die eygentlijck dus geheeten worden, hoedanigh die oock ſijn; en dewijl de naem dubbelſinnigh is, wort 'er van ſommige getwijfelt, of de beeſten dieſe dragen uyt viſch of vleeſch beſtaen. De hoornen der eenhorens in Denemarcken, 't ſy geheele oft in ſtucken, ſijn van de ſelve ſtoffe, gedaente en kracht, als de gene die men in Vranckrijck en elders ſiet. Die ſchoone geheele hoorn, die de Koning van Denemarcken te Fredricksburg heeft, is ſonder tegenſpreken veel grooter dan die te S. Denijs: 't is wel waer, datſe niet recht is, en twee of drie voeten van de punt gequetſt en geſchonden: maer wat het overige belangt, van de ſelve verwe, gedaente en gewicht, als die te S. Denys. Alle de ſtucken van de hoornen, die men op verſcheyde plaetſen te Koppenhagen ſiet, houdmen voor tegengiften van 't fenijn; even als die te Parijs en elders geſien worden. Indien men voor vaſt ſtelt, dat alle de ſoorten van horens in Denemarcken ſoodanigh ſijn als die men in Vranckrijck ſiet, en dat de Denemarckſche uyt Groenlant ſijn gekomen; ſoo ſtaet t'onderſoecken, wat beeſten in Groenlandt deſe hoornen dragen: Wormius gelooft dat het viſſchen ſijn; 't welck ſchijnt het gevoelen van alle d'oude Natuerkenners, die van d'eenhoornen gehandelt en als aertſche en viervoetige dieren afgebeelt hebben, om te ſtooten, ja ſelf tegens eenige plaetſen der heylige Schrift te ſtrijden, die men niet verſtaen kan als van viervoetige eenhoornen.

Maer 't gaet vaſt, dat het woort eenhoorn verſcheyde beteekeningen heeft, en dat verſcheyde dieren ſoo genoemt worden; getuyge ſijn den Onix en Indiſchen eſel, daer Ariſtoteles van ſpreeckt; en dat wilde dier, dat Plinius beſchrijft, 't welck het hooft van een hert, 't lijf van een paert, dichtgeſlote voeten als een elephant, en een onvergelijckelijcke ſnelheyt en kracht heeft; en in der daet is die ware eenhoorn waer van de heylige letteren op verſcheyde plaetſen ſpreken, van ſulck een geſwindheyt, dat 'er als iets ſeltſaems en wonders van ſtaet, dat Godt de *Schirion* (een van de bergen op den Liban) als een jongen eenhoorn ſal doen ſpringen; en van ſoodanigh een ſterckte, dat Godes kracht ſelf daer by wort vergeleeken: *De ſtercke Godt*, ſeyde Moſes, *d'uytleyder ſijns volcks, ſijn kracht is als die van den eenhoorn.* Nu is 'er geen ſchijn of blijck, dat

dat men deſe Noordſche eenhoornen, dat waterdieren ſijn, ſou ſtellen nevens de gene die uyt het zuyden of ooſten komen, en tot d'aertſche en viervoetige ſekerlijck behooren. De Propheet Ieſaias, propheterende de Joden dat Godt hen van Jeruſalem ſou verdrijven, met hare koningen, noemt die aldus: *De eenhoornen*, ſegt hy, *ſullen met hen afkomen*; 't welck niet kan verſtaen worden dan van een afkomen te lande: want ſoo de Propheet gelooft had dat d'eenhorens viſſchen waren, ſoude hy, gelijck waerſchijnlijck is, in plaets van *afkomen*, *affwemmen* geſegt hebben.

Zee-eenhorens. Men kan derhalven gelooven, dat 'er zee-eenhorens ſijn, gelijck men van zee-honden, kalvers en wolven ſchrijft: 't ſou oock niet nieuws weſen, nademael Bartolinus, een Deenſch ſchrijver, in ſijn tractaet van d'Eenhorens, een beſonder capittel van de zee-eenhorens heeft. Doch men ontmoet hier een tegenſtrijdige ſwarigheyt; want het ſtaet t'onderſoecken, of deſe zee-eenhorens, van welcke wy ſpreken, in der daet eenhorens ſijn; en of 't gene wy voor hare horens houden, in der waerheyt horens of tanden ſijn t'achten: 't weghnemen van d'eerſte twijfeling hangt aen de tweede; want ſoo het tanden ſijn, kan men deſe viſſchen geen eenhorens noemen, dewijlſe geen horens ſouden hebben; en ſoo het horens ſijn, mogenſe klaerlijck eenhorens geheeten worden, dewijlſe dus maer eenen horen dragen. Wormius verſekert, dat 'et tanden en geen horens ſijn: en Angrimus Jonas noemtſe *tanden* in ſijn beſchrijving van Yslant, op die plaets daer hy een aenmerckelijcke ſchipbreuck verhaelt, die Arnoud een Biſſchop van Groenlant overquam, als hy in 't jaer Chriſti 1126 naer Noorwegen ſeylde, wiens ſchip door de ſtormen op een uytſtekende hoeck lants in 't weſterdeel van Yslant wierd gebroken: en in 't optellen van de dingen die men van de ſtucken vergaderde, *vond men*, ſegt de gemelde Angrimus, *koſtelijcke en de beſte walviſchtanden, door de vloet der zee op ſtrant geworpen, waer op Runiſche letteren, met onuytwiſſelijck root lijm geſchreven, ſtonden; op dat een yder, na 't volbrengen der reyſe, de ſijne ſou konnen kennen.* 't Blijckt oock, 't gene Angrimus Jonas hier *koſtelijcke walviſch-tanden* noemt, wort in Denemarcken verſtaen van hare horens, die wy eenhorens heeten, van welcke wy nu ſpreken.

Maer ſoo een lang verhael van horens wort verdrietigh, en ick ſal 't eyndigen met het oordeel, waer voor wy den eenhoren, die men te S. Denys bewaert, ſullen houden. Ick heb alreede geſegt, datſe in alles overeenkomt met die van Denemarcken; en voege daer by, dat de Denemarckers voor vaſt gelooven en aenbieden te bewijſen, dat alle de verſcheyde ſoorten van horens, die men in Moſcovien, Duytſlant, Italien en Vranckrijck ſiet, uyt Denemarcken ſijn gekomen, waer deſe koophandel ſterck gedreven is, wanneer de vaert van Noorwegen en Groenlant vry en bekent was, dat men jaerlijcks van d'een en d'andre plaets af en aen ſcheepte. De Denemarckers, die deſe horens hier en daer ſonden om te verkoopen, wachten ſich wel van die walviſch-tanden te noemen; maer veyldenſe voor eenhorens, om meer gelts daer voor te krijgen; en gelijck eertijts, doenſe het noch dagelijcks. 't Is niet lang geleden, dat de Groenlantſche Compagnie te Koppenhagen iemant van de hare in Moſcovien ſond, met een menighte van groote ſtucken deſer horens, en onder anderen een eynd der ſelve van een ongemeene grootte, om dat aen den Groot-Hartogh van Moſcovien te verkoopen. Men ſegt, dat het de Groot-Hartogh ſeer ſchoon vond, en door ſijn Medicijnmeeſter liet onderſoecken: deſe Medicijn, die meer kennis daer van had dan anderen, ſeyde aen de Groot-Vorſt, dat het een tant van een viſch was: d'afgeſonden hier op reyſde, ſonder iets te verhandelen, weder naer Koppenhagen. Als hy aen de ſijne reden gaf van ſijne verrichting, leyde hy al de ſchult van ſijn ongeval op dien ſnooden Geneesmeeſter, die ſijn koopmanſchap veracht, en geſegt had, dat al 't gene hy daer bracht, niets dan tanden van viſſchen waren. Ghy ſijt een ſlechthooft, antwoorde hem een van de Compagnie, waerom vereerde ghy aen de ſelve Medicijn niet twee of drie hondert ducaten, om hem te doen gelooven dat het eenhorens waren? Twijfelt oock niet, Leſer, of den horen te S. Denys is mede oorſpronckelijck van de ſelve plaets gekomen, en op de gemelde wijſe verkocht. Seker Franſch ſchrijver, waer uyt wy dit getrocken hebben, tracht te bewijſen, dat het ſoodanigh een tant is als die hy in Denemarcken geſien had; want ſy heeft een ſelve wortel als d'andere, te weten, uytgeholt en afgetrocken aen 't eynde, als een bedorven tant: en dit ſoo ſijnde, houd hy ſtaende dat het een tant is, van ſelf uyt het kaeckebeen van de viſch, die d'Yslanders *Narhual* noemen, gevallen, en dat menſe niet voor een hooren behoort te achten.

Laet ons weder naer Groenlant keeren. D'Yslantſche Chronijck verhaelt, dat 'er een ſoeter en getemperder lucht is dan in Noorwe- *Lucht.* gen; dat 'et daer minder ſneeuwt, en de koude niet ſoo ſtreng is: hoewel het daer ſomtijts ſeer hard vrieſt, en vreeſſelijcke ſtormwinden gehoort worden; maer die felle koude en 't bulderend onweder komt ſelden, en duert niet lang. De Deenſche Chronijck toont, als een ſeltſame ſaeck, dat men in 't jaer 1308 in Groenland verſchrickelijcke donderſlagen hoorde, en dat het hemels vier op een kerck, *Skalholt* genaemt, neêrviel, en die geheel verbrande. Na deſen donder en vuerſtralen verhief ſich ſoo een ongemeenen ſtorm, dat hy de toppen van vele rotſen omſmeet, en dat d'aſſchen der ſelve in ſoo grooten overvloet vloogh, dat men geloofde, datſe Godt, om 't volck van dit lant te ſtraffen, liet regenen. Dit tempeeſt wierd door ſoo een ſtrenge winter gevolgt, dat Groenlant noit diergelijcke had; ſoo dat het ys een gantſch jaer, ſonder te ſmelten, in ſijn geheel bleef.

Brandende bergen. 't Schijnt oock, dat in dit geweſt brandende bergen en onder-aerdſche plaetſen vol vuer ſijn, gelijck in de Canariſche eylanden en elders; 't welck oock ſonder twijfel kan aengenomen worden en niet vremt is, door 't voorbeelt en de naby-

nabyheyt des berghs *Hecla* in Ysland, 't welck veel noordelijcker leght dan dit gedeelte van Groenlant; als ook 't exempel van andere brandende bergen die in Laplant verre voorby den Circulus Arcticus leggen: 't welck met het voorverhaelde wort beveſtight uyt de oude beſchrijving van dit lant, dat 'er ſulcke warme baden ſijn, dat men die in de winter niet kan verdragen.

Warme baden.

De Somer in Groenlandt is in 't gemeen ſchoon, ſoo by dage als by nacht, indien men de geſtadige ſchemering, die hier de gantſche Somer na 't ondergaen der Son overblijft, een nacht mach noemen. Gelijck de dagen ſeer kort ſijn in de Winter, ſoo ſijn in tegendeel de nachten ſeer lang; in welcke de Nature een wonder voortbrengt, waer van d'Yslantſche Chronijck gewagh maeckt, dat hier in beſtaet: in Groenlandt verheft ſich een licht met de nacht, wanneer de Maen nieuw is, of dat haeſt ſal weſen, 't welck het gantſche landt verlicht, gelijck of de maen vol was; en hoe de nacht donckerder is, hoe dit licht allerhelderſt blinckt: het begint ſijn loop aen de noord-ſijde, en wort daerom het *Noorderlicht* genoemt: het heeft de gedaente van een vliegend vuur, en ſtreckt ſich in de lucht als een hooge en lange paliſſade of ſchutpael: 't gaet van d'eene plaets naer d'ander, en laet een roock achter ſich. Niemant, dan die 't geſien heeft, kan ſich de ſnelheyt van ſijne beweging inbeelden: het duert de gantſche nacht, en verdwijnt met d'opgaende zon. Men houd voor vaſt, dat dit Noorderlicht met een helderen hemel, en een nacht, vry van alle nevelige wolcken, van Yslant en Noorwegen klaerlijck geſien wort: 't verlicht niet alleen de volckeren van deſe Noorderweerelt; maer ſtreckt ſich uyt tot aen de Climaet daer Vranckrijck onder legt: en 't is ſonder twijfel 't ſelve licht dat de ſeer geleerde Gaſſendus dickmaels heeft geobſerveert en waergenomen, 't welck hy de *Noorder-dageraet* noemt.

Somer.

Wonder der Nature.

De Deenſche Chronijck ſegt: in 't jaer 1271 heeft eenen ſtercken Noordooſten wint ſulck een menighte van ys, met ſoo vele beeren en hout beladen, in Yslant gevoert, dat men geloofde, dat alle 't gene in 't weſten van Groenlant ontdeckt was, niet het geheele Groenlant kon weſen, en dat dit geweſt ſich verder in 't noordooſt uytſtreckte. Hier door werden eenige Yslanders beweegt, om een nieuwe ontdecking te onderſtaen, maer ſy konden niets dan ys vinden. De Koningen van Noorwegen en van Denemarcken hebben langen tijdt te voren 't ſelve voornemen gehadt, en verſcheyde ſchepen derwaerts geſonden, ja ſelf in eygener perſoon daer na getracht; doch konden niets meer dan de gemelde Yslanders verrichten. Alle de gemelde onderſoeckers ſijn tot deſe reyſe aengeprickelt, of door 't verhael van anderen, of door een ingenomen meening op 't ſeggen van iemant gegront, dat 'er in dit geweſt vele aderen van gout, ſilver en koſtelijcke geſteenten ſijn te vinden; of miſſchien heeft deſe plaetſe in 't boeck Iobs, *'t Gout komt uyt het Noorden*, een krachtigen indruck op hare gemoederen gedaen: dies ſal ick hier ter ſake dienende byvoegen, 't gene de ſelve Deenſche Chronijck vertelt, dat 'er in vorige tijden eenige kooplieden met groote ſchatten van deſe reyſe ſijn wedergekeert. Oock ſegt ſy, dat eenige zeevarende lieden van Friſland ten tijde van S. Olaus Koning van Noorwegen, de gemelde reyſe tot het ſelve eynde voornamen: maer datſe door vreeſſelijcke ſtormen wierden beſtreden, die hen dreyghden tegens eenige rotſen van deſe kuſt te werpen, waer doorſe gedwongen wierden ſich in eenige ſlechte havens te ſalveeren. 't Gemelde boeck verhaelt wijders, als ſy onderſtonden te lande te gaen, datſe niet wijt van de zee ſommige geringe hutjes byna in d'aerde vonden, en daer rontom ſteenhoopen uyt de mijnen, die van ſilver en gout glinſterden; 't welck hen bewoogh die op te rapen, en ſoo veel ſy dragen konden daer van mede te nemen. Doch wanneerſe naer 't ſchip keerden, quamen uyt die bedeckte graven eenige leelijcke menſchen en vervaerlijck als duyvelen, met bogen en ſlingers voorſien, en gevolgt van groote honden. De vreeſe, die deſe bootsgeſellen beſprong, dwong hen in aller yl, om niet alleen hare dracht, maer oock hen ſelf, te bergen, voort te loopen. Door ongeluck raeckte een van de traeghſte onder hen in handen van deſe Wilden, die hem in een oogenblick, in 't geſicht ſijner mackers, verſcheurden. De Deenſche Schrijver ſegt, in gevolg van deſe geſchiedenis, dit lant is vervult met rijckdommen; dies ſegt men, dat Saturnus hier ſijne ſchatten verborgen heeft, en dat het alleen van de duyvelen wort bewoont.

Gout- en ſilver-mijnen.

In d'Yslantſche Chronijck is een capittel met dit opſchrift, *De wegh en ſchipvaert van Noorwegen naer Groenlant*, welcks inhoud is aldus: De rechte wegh of ſtreeck naer Groenlant, (volgens de vertelling der verſtandighſte ſtuurlieden, daar geboren, of onlangs van daer gekomen,) van *Nordſtaden Sundmur* in Noorwegen, gaende recht naer 't weſten tot aen *Horenſunt*, langs d'ooſtſijde van Yslant, is omtrent ſeven dagen ſeylens. Van *Suofuels Iokel*, een ſulferbergh in Yslandt, tot in Groenlant, moet men, om de kortſte wegh te houden, weſtwaerts aen ſeylen. Tuſſchen Yslant en Groenlandt omtrent ten halven wege, ontmoet men *Gundebiurne Skeer*. Dit was d'oude paſſagie, eer dat het ys ſoo ſterck uyt het Noorden quam, waer door ſedert deſe ſchipvaert ſeer gevaerlijck is geworden. Daer na leeſt men in 't ſelve boeck, maer in een beſonder hooftſtuck: van *Langenes* in Yslant, 't welck is ſijn uyterſte eynde in 't noorden, noordelijck aengaende tot aen *Oſterhorn*, ſijn omtrent achtien mijlen. *Oſterhorn* en *Huallsbredde* leggen omtrent twee dagen en twee nachten ſeylens van elckanderen.

Cours naer Groenlant.

In de gemelde Yslantſche Chronijck is een capittel met deſen tijtel: *Affchrift uyt een out boeck, genaemt* Speculum Regale, *oft Koninglijcke Spiegel, aengaende de ſaken van Groenlant:* den inhout is veel klaerder als 't vorige. Men heeft eertijts, ſeght hy, drie groote zeemonſters, van een ſeltſame gedaente, in de Groenlantſche zee geſien: 't eerſte hebben de Noorwegers *Haffſtramb* genoemt, 't welck ſy van de navel opwaerts buyten 't water hebben geſien: het was van gedaente

Zeemonſters.

daente als een menſch, van hals, hooft, aengeſicht, neus en mont, alleen was het hooft ongemeen groot, en ſcherp opgaende: het had breede ſchouders, en aen de ſelve twee uytſpruytſels, in plaetſe van armen, doch ſonder handen: 't lichaem was onder de navel van een ander geſtalte, welcke men nooit kon ſien: ſijn opſicht geleeck het ys. Soo dickmael als dit ondier ſich op 't water vertoonde, verhieven ſich groote ſtormwinden. Het tweede monſter wierd *Marguguer* geheeten; en was van 't hooft tot de navel als 't lichaem eener vrouwe: 't had groote borſten, het hair uytgeſpreyt, groote handen aen d'eynden der wanſchape armen, en lange vingeren aen elckander gehecht, als de ganſevoeten. Men heeft 'et geſien met viſſchen in de handen, die het at: 't verſchijnen van dit monſter is altijt van een groot onweder gevolgt: en ſoo het in 't water ſtorte met het aenſicht naer de matrooſen gewent, was 't een teecken datſe geen ſchipbreuck ſouden lijden; maer ſoo 't hen de rug toekeerde, warenſe verloren. Het derde zeemonſter noemde men *Hafgierdinguer*, 't welck eygentlijck geen monſter was, maer drie groote hoofden of bergen van water, die de ſtorm opwierp; en ſoo door ongeluck de ſchepen tuſſchen den driehoeck, die deſe bergen veroorſaeckten, inquamen, vergingen die byna al te ſamen, en weynige ontquamen 't groot gevaer. Dit genaemde monſter wierdt door de ſtijve ſtroom der zee, en de felle daer tegen loopende winden, voortgebracht, 't welck de ſchepen overviel, en in ſijn holle keel verſlond. Het ſelve boeck verhaelt, dat 'er in deſe zee ſeer groote ſtucken ys, verheven als beelden van een wonderlijcke gedaente, geſien worden. Het raedt oock hen die naer Groenlant willen varen, ſuydweſtwaerts aen te gaen, eer datſe 't lant aendoen, om de menighte van 't ys dat op deſe zee, ſelf in een deel van de Somer, drijft. Hy ſegt oock, dat de gene, die hen tuſſchen dit ys in gevaer bevinden, moeten 't ſelve doen dat anderen te voren gedaen hebben in diergelijck geval, 't welck is, hunne booten ter plaetſe daer 't ys dickſt is, te ſetten, met al de levensmiddelen die ſy daer in konnen krijgen, en wachten dat deſe grootſte ſtucken ys hen aen eenigh lant brengen; ofte trachten, ſooſe ſmelten, hun leven met de boot te bergen.

Schricklijcke Peſt. De hiſtorie van Denemarcken maeckt gewagh van een groote Peſt, de Swarte gebynaemt, die in 't jaer 1348 het grootſte deel van deſe Noordſche volckeren verſlond: de voornaemſte zeevaerders en kooplieden van Denemarcken en Noorwegen, waer uyt de Groenlandſche Compagnie in deſe twee Koningrijcken beſtont, wierden door haer in 't graf geſonden. Men heeft oock aengemerckt, dat ſedert die tijt de reyſen en koophandel op Groenlandt ſijn vermindert, en allengs begonden te verdwijnen. Hoewel Wormius verſekert, dat hy in een out Deens geſchreven boeck geleſen heeft, dat 'er omtrent het jaer 1484, onder de heerſchappy van Koning Joan, te Bergen in Noorwegen noch meer dan 40 zeevarende lieden waren, die jaerlijcks naer Groenlant voeren, en verſcheyde koſtelijcke koopmanſchappen van daer brachten: doch als ſy die in 't gemelde jaer aan eenige Hoogduytſche kooplieden, daer gekomen om te handelen, niet wilden verkoopen, ſijn ſy van de ſelve op een avont ten eten genoot, en alle op eenen nacht door de Duytſchen gedoot. Maer deſe ſaeck heeft weynigh waerſchijnlyckheit, gelyckſe verhaelt wort; want het is niet geloofljck, datmen in die tyt ſoo vry van Noorwegen naer Groenlant reysde.

Schattingen. De ſchattingen van Groenlant waren eertyts geſchickt en beſteet tot de tafel der Koningen van Noorwegen: en geen zeevarend man mocht ſonder verlof naer Groenlant varen, op verbeurte van 't leven. 't Gebeurde, in 't jaer 1389, dat Henrick, Biſſchop van Garde in Groenlant, naer Denemarcken overſcheepte, en kreeg ſitplaets in de vergadering der Staten van dat Rijck, welcke in Funen geſchiede onder de beſtiering van de Koningin Margarita, die de twee Kroonen Noorwegen en Denemarcken te gelyck beheerſchte: voor deſe Staten wierden eenige Noorweeghſche kooplieden, die in Groenlant ſonder verlof geweeſt waren, beſchuldight, datſe de tollen, geſchickt tot de tafel der Koningin, niet betaelt hadden. De Koningin handelde hen ſeer ſtrengelijck, en men ſou hen opgehangen hebben, indienſe niet met ſeer ſware eeden, dieſe op de heylige Euangelien ſwoeren, beveſtight hadden, datſe tegen hun danck in Groenlant door het onweder gejaeght waren; datſe niet van daer dan gekochte waren brachten, en geenſins de tollen van de Koningin beſtolen hadden: op deſe eeden wierdenſe ontſlagen. Maer 't gevaer datſe ontquamen, en 't vernieuwen der ſtraffe geboden, dat niemant naer Groenlant ſonder verlof moght reyſen, ſchrickte alle anderen ſoodanigh af, dat ſedert die tijdt niemant, 't ſy koopman oft bootsgeſel, dat durfde wagen. Eenigen tijdt daar na ſond de Koningin ſommige ſchepen naer dit lant, die men nooit weder zagh, men gelooft datſe vergaen ſijn, hoewel men nimmer kennis kreeg waer en op wat wyſe. D'oude zeelieden van Noorwegen waeren ſeer vervaert door deſe tyding, en durfden die zee niet meer bevaren. De Koningin, ſijnde ter ſelver tijdt met een oorlogh in Sweden belet, wilde hen niet dwingen, en maeckte geen werck van Groenlant.

Biſſchop van Garde. De Deenſche Chronijck toont, dat omtrent deſe tijd, en in 't jaer 1406, de Biſſchop Eskild van Dronten de ſelve ſorge, die ſijn voorſaten te voren hadden, over Groenlant begeerde, en ſond ſekeren Andries derwaerts, om de plaets van Henrick Biſſchop van Garde te bekleeden, ſoo hy overleden was, of indien hy noch leefde, hem het ſelve bekent te maken. Maer ſedert de gemelde Andries was t'ſcheep en t'ſeyl gegaen, had men niets van hem gehoort; en wat vlijt men aenwende, nooit konnen gewaer werden wat hem of de voorſeyde Biſſchop Henrick is wedervaren: dit is de laetſte Biſſchop, die van Noorwegen naer Groenlant is geſonden. De meergemelde Deenſche Chronijck heeft een verhael van al de Koningen van Denemarcken ſedert de Koningin Mar-

Margarita tot aen Koning Chriſtiaen de Vierde; om te toonen, hoe weynigh wercks dat ſommige van Groenlant maeckten, en de begeerte die eenige andere hadden om dit lant op nieu t'ontdecken en weder te bekomen.

Koningen van Denemarcken en Noorwegen.

Koning Eric, Vorſt van Pomeren, ſuccedeerde na Koningin Margarita; en dewijl hy een vreemt Prins was, en eerſt in Denemarcken gekomen, onderſocht hy niet eens, of 'er in de weerelt een geweſt, Groenlant genoemt, was te vinden.

Chriſtoffel van Beyeren volghde naer Eric, en beſteede al ſijn tijt om de Wandalen, of die van Pomeren, te beoorlogen.

Het geſlacht van Oldenborg, dat nu Denemarcken beheerſcht, begon in 't jaer der Genade 1448 te regeeren. De Koning Chriſtiaen, d'eerſte van dien naem en dit Huys, in plaets van ſijn gedachten naer 't Noorden te wenden, ſtierde die naer 't Zuyden: want hy ging in pelgrimagie naer Romen, en verworf van de Paus het lant van Dithmarſen voor de Kroon van Denemarcken, en verlof om te Koppenhagen een Academie oft Hooge Schole op te richten.

Chriſtiern de Tweede volghde na Chriſtaen d'Eerſte, en beloofde ſolemnelijck, als hy gekroont wierd, alles te doen wat mogelijck was om Groenlant weder te bekomen. Maer ſeer verre was hy van een lant, dat ſijn voorſaten verloren hadden, weder te krijgen; dewijl hy ſelf ſijne ſtaten die hy beſat niet kon behouden. Door ſijn wreetheyt wierd hy uyt Sweden gejaegt; dat de Koningin Margarita met de Rijcken van Denemarcken en Noorwegen had vereenight, en die drie als een gemaeckt. Hy begaf ſich in Denemarcken met de ſelve woedende geeſt die hem in Sweden beſat; en de Denen, die hem ſoo weynigh als de Sweden konden verdragen, ſtelden hem af van 't Rijck; derhalven is hy onder de Koningen van Denemarcken met een gebroken ſcepter in de hant afgebeelt. Sijnen Cancelier Eric Valkandor, een Deenſch edelman van groote deught en verſtant, wierd Aertsbiſſchop van Dronten, na 't ongeval van ſijn Meeſter, en begaf ſich in ſijn Aertsbiſdom, alwaer hy al ſijn vernuft te werck ſtelde, om Groenlant t'ontdecken, en de middelen om daer toe te komen: hy las alle ſchriften die daer van handelden; onderſocht alle kooplieden en zeevaerders van Noorwegen die daer eenige kenniſſe van hadden; en deed een kaert maken van de ſtreken die men in 't zeylen ſoude houden. Maer als hy dit voornemen in 't jaer 1524 uytvoeren wilde, kreeg hy twiſt met een groot Heer in Noorwegen, die hem nootſaeckte ſijn Aertsbiſdom en 't Rijck te verlaten: hy begaf ſich naer Romen, waer hy ſturf.

Frederick d'Eerſte, oom van Chriſtiern, had Denemarcken en Noorwegen ingenomen; en nademael den aenhang van Chriſtiern niet t'eenemael vernietight was, mistroude en vreeſde Frederick de gemelde Valkandor, joegh hem uyt Noorwegen, en verſtroyde de Compagnie die hy, om Groenlant t'ontdecken, had opgericht.

Chriſtiaen de Derde volghde na Frederick d'Eerſte; en liet de reyſe naer Groenland hervatten, maer ſijn volck konden het niet ontdecken: dit veroorſaeckte dat de Koning al de ſtrenge wetten ſijner voorſaten, dewelcke verboden dat niemant ſonder verlof derwaerts mocht varen, te niet maeckte; en gaf volkomen vryheyt, dat een yder die 't begeerde die reyſe aennam. Maer de Noorwegers waren in die tijt ſoo ſwack ter zee, en ſoo verarmt, datſe geen vermogen hadden, om eenige ſchepen, tot een ſoo moeyelijcke en gevaerlijcke reyſe, uyt te ruſten.

Reyſe van Magnus Heigningſen.

Koning Frederick de Tweede volghde ſijn vader Chriſtiaen de Derde in 't Rijck en in ſijn voornemen; en ſond *Magnus Heigningzen* om Groenlant t'ontdecken: maer indien de ſaeck ſoo is, gelijck de Chronijckſchrijver die verhaelt, beſpeurt men een onbekent geheym en verborgen oorſaeck, die ſich ooghſchijnelijck tegen 't voornemen van dit lant t'ontdecken, gekant heeft. Magnus Heigningſen, na veel ſuckelens en omſwerving, vond Groenlant, maer kon het niet naerderen: want ſoo haeſt hy 't lant geſien had, wierd ſijn ſchip in de vaert opgehouden, waer over hy uytermaten verbaeſt was, en met reden; want het was in de ruyme zee, met diep water, ſonder ys, en een moye koelte. Niet konnende vorder komen, was hy gedwongen te rug te varen, en weder naer Denemarcken te keeren, waer hy ſijn wedervaren verhaelde, en ſeyde tegens de Koning, dat een magneet of ſeylſteen, op de gront van deſe zee ſijnde, ſijn ſchip had opgehouden. Indien hy had geweten de geſchiedenis van 't viſchken Remora, miſſchien dat het hem hier beter gedient had dan ſijn bybrengen van de ſeylſteen. Het verhaelde voorval van Heigningſen gebeurde omtrent het jaer 1588, als de voorſeyde Frederick de Tweede regeerde. De Deenſche Chronijck, die ſich aen 't vervolg des tijts bind, heeft tuſſchen de Koningen Chriſtiaen en Frederick een lang verhael van een reyſe ingevoeght, welcke Marten Forbeiſſer, een Engels Capiteyn, in 't jaer 1577, naer Groenlant voornam. Dit verhael geeft veel meer kenniſſe van dit lant en ſijn volckeren, dan 't gene wy tot noch toe daer af gehadt hebben, en beſtaet in 't volgende:

Reyſe van Forbeiſſer.

Marten Forbeiſſer ſcheyde uyt Engelant, om naer Groenlant te varen, in 't jaer 1577, als geſeyt is: hy ontdeckte het, maer kon het in dat jaer niet aendoen, door de byna gedurige nacht, het ys, en de winter, die hem in ſijne reyſe overvielen, verhindert. Wedergekeert in Engelant, verhaelde hy aen de Koningin Eliſabet wat hy geſien had; en de Koningin geloofde, als ſy hem had gehoort, datſe dit onbekent lant onder haer gebiedt ſou krijgen. In de Lente van 't volgende jaer gaf ſy hem drie ſchepen, met welcke hy vertrock; 't lant weder ſiende, naerderde en begaf hy ſich daer op aen de ooſt-ſijde. D'inwoonders van de plaets daer hy landde, namen op d'aenkomſt der Engelſchen de vlucht, en verlieten hare huyſen, om ſich hier en daer te verbergen: ſommige klommen van vreeſe op de toppen der hooghſte rotſen, van waer ſy ſich ſelf van boven af in de zee ſtortten. D'Engelſchen, die deſe Wilden niet konden ſpreken,

gingen

gingen in de huyſen dieſe verlaten hadden; het welck eygentlyck maer tenten ſijn, gemaeckt van zeekalvers oft walviſſchen huyden, die ſy over vier dwars-ſtocken uytſtrecken, en geeſtigh met ſenuwen aen elckander naeyen. Sy bemerckten dat alle deſe tenten twee deuren hadden, d'eene aen de weſt- en d'ander aen de zuydſijde; en datſe voor de ooſte- en noordewinden, die hun 't meeſt hinderden, beſchut waren. Sy vonden in alle deſe tenten niet dan een out leelijck wijf, en een jonge bevruchte vrouw, die ſy met een kleyn kint, datſe aen de hand had, medenamen; doch ſy moeſtenſe d'oude uyt de handen rucken, die verſchrickelijck huylde. Van daer geſcheyden, voeren ſy langs deſe kuſt aen d'ooſtſijde, en ſagen een monſter, omtrent ſoo groot als een os, op 't water, het welck aen 't eynde van ſijn muyl een horen ſoo lang als anderhalf elle had, datſe voor een eenhoren hielden. Sy voeren met een voorwint naer 't noord-ooſten, en ontdeckten een lant datſe aendeden, om dat het hen aengenaem ſcheen: en hoewel die plaets in 't vaſte lant van Groenlant was, ſy noemden 't *Anavavich*, om het onder een andere naem te konnen houden. Sy bevonden dat dit geweſt met aertbevingen gequelt was, die groote rotſen op de vlacke velden wierpen, en dat 'et gevaerlijck was daer te blijven. Sy bleven 'er evenwel eenigen tijt, om datſe ſant of gruys vonden, in welck 't gout overvloedigh blonck, en vulden drie hondert tonnen met het ſelve: daer na pooghdenſe door alle middelen met de Wilden te ſpreken, of ten minſten door teekenen hunne meyning bekent te maken; de Wilden toonden deſelve genegentheyt, en antwoorden door teekenen op die van d'Engelſchen, en gaven hen te verſtaen, indienſe hooger opvoeren, ſoo ſoudenſe vinden datſe ſochten. Forbeiſſer antwoorde hen, dat hy ſoo doen ſoude, begaf ſich in een boot met eenige ſoldaten, en gaf ordre aen ſijne drie ſchepen hem te volgen. Hy voer langs de kuſt hooger op, maer als hy vele Wilden op de rotſen gewaer werd, vreeſde hy overvallen te worden. De Wilden, die hem langs het ſtrant geleyden, beſpeurden ſijne vreeſe; en om ſijne heete gramſchap te beletten, deden ſy drie mannen van frayer gedaente, en beter gekleet als d'andere, op de hooghte verſchijnen, die hem door teekenen en vertooningen van vrientſchap baden op 't lant te komen. Forbeiſſer ging tot hen in goet vertrouwen, dewijl hy maer drie perſoonen aen de haven ſag, en d'andere Wilden wijt genoegh van daer op de rotſen. Maer ſommige van hen, achter de hooghte verborgen, waren t'ongeduldigh als ſy Forbeiſſer ſagen aenkomen, en begaven ſich in aller yl over hoop naer de haven, 't welck Forbeiſſer dede te rug wijcken; doch de Wilden ſtonden daerom niet af van hun voornemen, en pooghden gedurigh d Engelſchen tot hen te locken, waer toe ſy veel raeuw vleeſch op den oever wierpen, als offe doggen voor ſich hadden. D'Engelſchen wachtten ſich wel van te naerderen; dies de Wilden een andere liſt ter hant namen. Sy brachten een verlemt man, of die 't veynſde te weſen, op de zeekant, lieten hem daer leggen, en quamen in eenigen tijt niet te voorſchijn, gelijck offe ſeer wijt van daer en geheel vertrocken waren. Sy beeldden ſich in dat d'Engelſchen, na de gewoonte der vreemdelingen, deſen elendigen ſouden weghnemen, dewijl hy niet vluchten kon, om hen tot een taelman te dienen. Doch d'Engelſchen, die aen 't bedrog twijfelden, loſten een muſquet na den verminckten, die in der haeſt opſprong, en vloog landewaerts in naer de ſijnen. Toen quamen de Wilden met een ſeer groote menighte op den dijck, en wierpen en ſchoten een hagel van ſteenen en pijlen met ſlingers en bogen; waer d'Engelſchen mede ſpotten, en loſten hun canon en musketten, 't welck al de Wilden in een oogenblick deê verſtuyven.

Bedrogh der Wilden;

Deſe volcken ſijn verraders, en woeſte wilde menſchen, die noch door beleeftheyt, noch door geſchencken te temmen, of tot goede ſeden ſijn te brengen. Sy ſijn vet, en friſ, en geelachtig van verwe. Men gelooft dat 'er onder hen eenige ſoo ſwart ſijn als de Ethiopers. Sy kleeden ſich met vellen van zee-honden, met ſenuwen t'ſaemgehecht. De vrouwen laten de hairen in 't wilde hangen, ſomtyts werpen ſy die achter d'ooren, om hare aengeſichten, die blaeuw en geel geſchildert ſijn, te toonen. Sy dragen geen rocken als onſe vrouwen, maer onderbroecken, gemaeckt van viſſche-vellen, welcke ſy d'een over d'ander aentrecken. Yder onderbroeck heeft ſijn ſacken, daer ſy hare meſſen, garen, naelden, kleyne ſpiegels, en andere kleynigheden, die de vremdelingen hen brengen, of die de zee hen uyt de ſchipbreucken toewerpt, in bewaren. De hemden voor de mannen en vrouwen worden van de darmen der viſſchen gemaeckt, en met de ſenuwen der ſelve, die ſeer ſacht ſijn, t'ſaemen-genaeyt. Hunne kleederen ſijn ſeer wijt, dieſe met riemen van viſſche-vellen toegorden. Sy ſijn ſtinckende, vuyl, en afſchuwelijck: hare tonge verſtreckt hen tot een handt- en neusdoeck: en ſy ſchamen ſich niet te doen 't gene andere menſchen een ſchande achten. Die veel bogen, ſlingers, ſchuytjes, en riemen hebben, worden onder hen rijck geacht. Hare bogen ſijn kort, en de pijlen dun, op 't eynde met ſpitſe beentjes of horens geſcherpt. Sy ſyn ſeer geoeffent met den boog en ſlinger, en met worppylen de viſſchen in 't water te treffen. Hare kleyne ſchuytjes, die maer een man konnen dragen, ſijn met zee-honde-vellen gedeckt: de groote ſijn van hout, 't een op 't ander geleyt en t'ſaemgevoegt, en met walviſſche-vellen, met groote ſenuwen genaeyt, overdeckt; en konnen niet meer dan twintig menſchen voeren: de ſeylen worden, als hare hemden, van de darmen der viſſchen, met kleyne ſenuwen t'ſaemgehecht, toegeſtelt: en ſchoon daer geen yſer aen deſe ſchepen is, ſoo ſijn ſy evenwel met ſulck een kunſt en kracht gevoegt, datſe ſich ſtoutelijck daer meê in de volle zee, ſonder de ſtormen t'ontſien, begeven. Sy hebben in dit lant geen ſenynig gedierte dan ſpinnewebben. Daer ſijn een groote menigte muggen die ſeer ſcherp ſteken, ſoo dat 'er hen 't aenſicht

haren aert,

gedaente,

verwe,

kleeding,

ſeden,

en wapenen.

van opſwelt. Daer is geen ſoet water dan 't gene datſe van de geſmolten ſneeuw vergaderen. De Chronijckſchrijver meent, dat de groote koude, die d'aerde ſluyt, de water-aderen verſtopt. Zy voeden honden van ongemeene grootte, dieſe in de ſleden ſpannen, en doen hen die voorttrecken, gelijck by ons de paerden. Dus verre uyt het gemelde verhael.

Laet ons wederkeeren tot de Koningen van Denemarcken. Chriſtiaen de Vierde (ſoon van Frederick de Tweede, en vader van Frederick de Derde, die nu dat Rijck befit) nam de ſaken van Groenlant ter harten, en beſloot het ſelve t'ontdecken, hoewel ſijn vader en grootvader daer vergeefs na getracht hadden. Om dit ſijn voornemen te doen gelucken, ontbood hy uyt Engelant een ſeer ervaren Stuurman, die men hiel dat vele en groote kennis van die zee en hare kuſten had. Als hy deſe piloot bequam, deed' hy drie ſchepen gereet maken, onder de beſtiering van Gotske Lindenau, Deens Edelman, haren Admirael, die uyt de Sont in de Lente van 't jaer 1605 vertrock. Deſe drie ſchepen ſeylden eenigen tijdt t'ſamen: maer als d'Engelſche piloot de hooghte die hy ſocht bekomen had, ſtelde hy ſijn cours ſuydweſt aen, uyt vreeſe van 't ys, om de kuſt van Groenlant met meer gemack, en minder gevaer, aen te doen: oock quam ſijnen cours over-een met den ouden van Yslant, daer ick van geſproken heb. Den Admirael, van ander gevoelen als den Engelſchman, vervolgde ſijnen cours recht uyt naer 't noord-ooſten, en quam ſoo met ſijn ſchip alleen in Groenlant. Hy had naulijcks 't ancker uytgeworpen, als vele Wilden, die hem van de hooghte der kuſt ontdeckt hadden, in hare ſchuytjes ſprongen, en quamen hem in ſijn ſchip beſoecken. Hy ontfing hen met blyſchap, en gaf haer van ſijnen beſten wijn te drincken: doch de Wilden hadden 'er geen ſmaeck in, en trocken 't aenſicht ſeer leelijck in 't drincken. Zy wierden gewaer dat 'er traen was die ſy eyſchten; men gaf hen geheele kannen, die zy met vermaeck en graegte inſwelgden. Deſe Barbaren brachten vellen van voſſen, beiren, en zeekalven, nevens een groote menighte ſtucken en einden van hoornen, die de Chronijckſchrijver koſtelijck noemt, dieſe verruylden tegen naelden, meſſen, ſpiegels, haecken, en diergelijcke ſnuyſtering, dat de Denen hun vertoonden. Sy ſpotten met het gemunt gout en ſilver dat men hen aenbood, en waren uytermaten begeerig naer alles dat van yſer of ſtael gemaeckt was; want dat beminnen ſy boven alle dingen, en geven daer voor het waerdſte datſe hebben, als hare bogen en pijlen, ſchuytjes en riemen; en als ſy niets meer hebben, ontkleeden ſy ſich ſelf, en geven hare hemden. D'Admirael Lindenau bleef drie dagen op deſe reede, en de Schrijver ſegt niet dat hy te lande ging. Hy heeft ſich, buyten twijfel, niet willen in gevaer begeven, nochte wagen het kleyn getal der ſijnen, tegen de groote menighte der Wilden van dit geweſt. Hy lichte ſijn ancker, en vertrock de vierde dagh; doch behiel twee Wilden t'ſcheep, die ſoodanig hun uyterſte vermogen

Eerſte reyſe door bevel van Chriſtiaen de Vierde.

deden, om uyt de handen der Denen te komen, en ſich in de zee te werpen, dat men genootſaeckt was die te binden, om hen te behouden. Die te lande waren, ſiende de haren vaſt maken en weghvoeren, ſchreeuwden ſchrickelijck, en wierpen een ontallijke menighte ſteenen en pijlen naer de Denen; die een grof geſchut loſten, en hen ſoo verſtroyden. D'Admirael keerde weder in Denemarcken, gelijck hy alleen met ſijn ſchip de voorſeyde kuſt had beſocht.

Den Engelſchen Capiteyn, en het andere Deenſche ſchip, quamen in Groenlant, als de ſelve Schrijver ſegt, aen 't uyterſte van 't lant dat tegen over 't weſten ſtreckt; en dit uyterſte, geloof ick, is de Caep Vaerwel. Oock is 't ſeker, dat hy in de Straet Davis quam, en voer langs het ooſterſche deel van 't lant der ſelve. Hy ontdeckte vele goede havenen, ſchoone landeryen, en groote groene valleyen. De Wilden van dit geweſt verruylden haer goet met hem, gelijck d'andere volckeren hadden gedaen met den Admirael Lindenau. Deſe toonden ſich veel wantrouwiger en vreesachtiger dan d'anderen; want ſoo haeſt ſy ontfingen 't gene ſy met de Denemarckers geruylt hadden, vloden ſy na hare ſchepen, gelijck of 't geſtolen goet was, en dat men hen vervolgde. De Denen wapenden ſich, om te landen in een van deſe havenen. 't Lant ſcheen hen daer ſchoon genoeg, maer ſant- en ſteen-achtig, gelijck dat van Noorwegen. Sy oordeelden uyt de roock die van d'aerde opging, dat 'er ſolfermijnen waren, en vonden vele ſteentjes van ſilvermijnen, dieſe in Denemarcken brachten, daer men uyt hondert ponden der ſelve 26 oncen ſilvers trock. Den Engelſchen Capiteyn, die ſoo veel fraye havenen langs deſe kuſt vond, gaf hen Denemarckſche namen, en maeckte voor ſijn vertreck van daer, een kaert van de ſelve. Hy deê oock vier van de fraeyſte Wilden, die de Denen konden krijgen, opvatten; een van de vier wierd ſoo raſende als hy ſich gevangen ſag, dat hem de Denen niet mede konden nemen, en met de kolven van hun muſquetten dootſloegen, het welck d'andere ſoo verſchrickte, dat ſy ſchenen gewillig meê te gaen. Toen vergaderden eenige Wilden, om de doot van d'eene te wreken, en d'andere te verloſſen. Sy ſneden de Denen de wegh af naer de zee, om op de ſtrant met hen te vechten, en t'ſcheep-gaen te beletten: doch de Denemarckers loſten hunne musketten, en van de ſchepen 't grof geſchut ſoo van pas, dat de Wilden, verſchrickt van 't gerucht en 't vuur, yder ſijns weegs vluchten, en lieten de wegh open voor de Denen, die na hare ſchepen gingen, d'anckers lichten, en naer Denemarcken keerden met de drie Wilden die ſy den Koning brachten, die hen veel frayer en geſchickter vond dan d'andere twee die Gotske Lindenau derwaerts gevoert had; want ſy van andere tael, kleeding en zeden waren.

Koophandel.

De Koning van Denemarcken, vernoegt van d'eerſte voyagie, beſloot de tweede; en ſond het volgende jaer 1606 de ſelve Gotske Lindenau met vijf groote ſchepen naer Groenlant. Hy

Tweede reyſe.

voer

voer uyt de Sont den achtſten Mey, en nam met hem de drie Wilden, die d'Engelſche Capiteyn in de Straet Davis gevangen had, om aenwijſing door hen te bekomen, en hem voor tolcken te dienen. Deſe onwetende menſchen toonden de grootſte vreucht, datſe weder in hun vaderlandt ſouden keeren : een van hen ſturf van ſieckte op zee, en wierd buyten boort geſet. Gotske Lindenau nam de ſtreeck van America, die den Engelſchen Capiteyn geſeylt had naer 't ſuydweſt, en de Straet Davis, langs de Caep Vaerwel. Een van de vijf ſchepen verdwaelde door de miſt, en d'andere vier quamen den derden Auguſtus in Groenlant. Aen d'eerſte reede, daer de Deenen 't ancker wierpen, vertoonden ſich de Wilden in groote menighte op de ſtrant, doch begeerden niet te handelen : en gelijck ſy de Deenen niet betrouden, als men ſach, ſoo betaelden deſe hen met de ſelve munt : dit deê de ſchepen hooger opvaren, daer ſy een beter haven als d'eerſte vonden; maer de Wilden ſoo qualijck geſint als de vorige : want ſy beſchouwden de Deenen met wantrouw, en meening van hen te bevechten, indien ſy te lande quamen. De Denemarckers betrouwden deſe ſoo weynig als d'anderen, durfden oock niet te lande gaen, en voeren vorder; en dewijl ſy de kuſt langs ſeylden, voeren de Wilden oock ontrent hen met hare ſchuytjes, van de welcken de Deenen in verſcheyde reyſen ſes perſoonen met haer vaertuygh overvielen, en in hare ſchepen brachten. Als ſy aen een derde reede gekomen waren, was 'er een dienaer van Gotske Lindenau, een kloeck en ſtout ſoldaet, die hem ernſtigh bad, om alleen te lant te gaen, en kenniſſe van 't voornemen der Wilden te krijgen; en te trachten, of hen te bevredigen met koopmanſchappen die hy hen ſou brengen, of ſich terſtont te bergen, indien hy merckte datſe hem eenigh quaet wilden. De meeſter liet ſich verwinnen door de gebeden van ſijn dienaer : maer naulijcks was hy te lande, of hy wierd in een oogenblick gevat, gedoot, en in ſtucken geſcheurt door de Wilden, die ſich terſtont daer na van de haven landewaerts in, om van 't geſchut der Deenen bevrijt te zijn, begaven.

Wantrouw der Wilden;

hare wreetheyt,

De meſſen en ſwaerden deſer Barbaren ſijn van hoornen of tanden der viſſchen, die men eenhorens noemt, gemaeckt, en met ſteenen geſlepen of geſcherpt; en ſnijden niet minder dan offe van yſer of ſtael waren. Gotske Lindenau, ſiende dat 'er voor hem niets te verrichten was in dit landt, keerde weder na Denemarcken; en een van ſijne gevangene Groenlanders kreeg ſoodanig een droefheyt, om dat hy ſijn lant moeſt verlaten, dat hy uyt wanhoop in de zee ſprong, en verdronck. De Deenen vonden in 't wederkeeren het vijfde ſchip, dat van hen afgedwaelt was : doch ſy waren alleen vijf dagen by elckander; want een ſtorm verſtroyde hen alle vijf, ſy konden oock niet weder by een komen, dan een maent na het onweder. Na veel moeyte en gevaer, arriveerden ſy den volgenden vijfden October te Coppenhaven.

en wapenen.

De Koning van Denemarcken ſond voor de derde en laetſte mael twee groote ſchepen naer Groenlant, onder 't bevel van een Holſteyns Capiteyn, *Karſten Richkartſen* genaemt, welcke hy Noorweegers en Yſlanders tot matroſen gaf, om hem als tot leydslieden te dienen. De Chronijck ſegt, dat deſe Capiteyn den 13 Mey uyt de Sont vertrock, ſonder 't jaer aen te wijſen, dat ick nooit heb konnen vernemen. Den achtſten Iunii ſach hy de toppen der bergen van Groenlant : maer hy kon 't lant niet aendoen of naerderen, om de menighte van 't ys dat 'er voor lagh, 't welck ſich wijt in de zee uytſtreckte; en in groote ſchoſſen ſoo hoogh opgeſtapelt lagh, dat 'et groote rotſen ſcheenen. De veelgemelde Schrijver aenmerckt op deſe plaets, dat ſommige jaren het ys in Groenlant, ſelf in de ſomer, niet ſmelt. Deſe Capiteyn wierd gedwongen, ſonder iets te verrichten, weder te keeren; 't welck t'eerder geſchiede, om dat het tweede ſchip van 't ſijne door een ſtorm gedwaelt was; en dat hy alleen was, als hy 't ys naderde. De Koning ontfing ſijn verſchooning, dewijl hy ſich met d'onmogelijckheyt van iets te doen, ontſchuldighde.

Hiſtorie der Wilden;

Ghy ſult, geloof ick, vragen na de vier eerſte, en de vijf laetſte Wilden, die van de twee eerſte voyagien overig waren. Ick ſal u van de ſelve een kleyn verhael geven, om uwe weetgierigheyt te voldoen, en ſeggen, dat Sijne Majeſteyt van Denemarcken eenige perſoonen, om hen te ſpijſen en te bewaren, ordineerde; op ſulck een wijſe nochtans, datſe vryheyt hadden om te gaen waer 't hen geliefde. Men voede hen met melck, boter en kaes, en rauw vleeſch en viſch, na de gewoonte van haer lant; dewijl ſy ſich tot ons broot en gekoockte ſpijſe, veel min tot wijn, niet konden wennen; en datſe niets liever dan groote teugen oly, of traen van walviſſchen, droncken. Sy keerden menighmael 't hooft naer 't Noorden, en ſuchten met ſulck een genegentheyt na haer vaderlandt, dat de gene, die hare ſchuytjes en riemen konden krijgen, (dewijl men hun niet naeuw bewaerde) daer mede ſich t'zee durfden begeven, om d'overvaert na haer lant te wagen. Maer een ſtorm, die hen tien of twaelf mijlen van de Sont overviel, deê hen op de kuſt van Schonen ſtranden, daerſe de boeren kregen, en weder na Koppenhagen brachten. Dit was oorſaeck dat hare wachten hen beter bewaerden, en minder vryheyt gaven. Maer ſommige wierden ſieck, en ſtorven van droefheyt.

hare ſpijſe,

Daer waren noch vijf van deſe menſchen levendigh en geſont overig, als een Ambaſſadeur van Spanjen in Denemarcken quam. De Koning toonde hem deſe Wilden, en 't vermaeck dat men had, als men hunne vaerdigheyt in hare ſchuytjes ſagh, om die op 't allerſnelſte door de zee te jagen. Om de gedaente of het fatſoen van deſe ſchuytjes wel te vatten, ſoo ſteltſe u voor oogen als een wevers ſchietſpoel, tien of twaelf voeten lang, uyt ſtocken van walvisbeen, omtrent een duym dick en breet, gemaeckt, onder en boven gelijck de ſtocken van een paraſol, of ſonneſchut, met vellen van honden of zeekalvers, met ſenuwen t'ſamengehecht, bedeckt : denckt oock dat deſe ſcheepjes in 't mid-

oeffening,

en ſchuyten.

Derde reyſe.

midden een ronde opening hebben, ruym ſoo wijt als een man is op ſijn dickſte; en datſe allengs enger worden, tot aen 't voorſte en achterſte eynde, na proportie van hare groote in 't midden. Dat voorts de ſterckte en kunſt van 't werck beſtaet in de beyde eynden, alwaer de gemelde ſtocken van walvisbeen t'ſamengevoegt en gebonden zijn; in d'opening, welck is de bovenſte circkel; in den omtreck, daer al de walvisbeenen van boven in ſtrecken; en in den benedenſten halven circkel die aen den bovenſten is gehecht, gelijck een omgekeert oor aen een korf. Verbeeld u, dat alle de ſtocken van beneden en van de ſijden, door deſen halven circkel gaen, of daer in eyndigen; en dat alles ſo wel gebonden, genaeyt, en uytgeſpannen is, dat het door ſijn lichtheyt, en geeſtigen toeſtel, ſterck genoeg is, om een ſtijven ſtorm in de volle zee te konnen uytſtaen. De Wilden ſitten op den bodem van deſe ſchuytjes, door de bovenſte opening, en ſtrecken de beenen uyt na een der beyde eynden; dan ſtoppenſe 't overige open met de ſlippen van hare hemtrocken, gemaeckt van zeehonde-vellen, dieſe boven toegorden; ſy bewaren hare vuyſten in de mouwen, bedecken haer hooft met mutſen, vaſt gemaeckt aen de ſlippen van hare hemt-rocken; in ſulcker voegen, dat het water, ſchoon een ſtorm haer 't onderſte boven werpt, (gelijck dickwils gebeurt) in hare ſchuytjes, noch in hare kleederen, nergens kan indringen. Zy komen t'elckens weder boven, en weten veel beter, dan offe in een groot ſchip waren, den ſtorm t'ontkomen. Sy gebruycken niets dan een kleyne riem, vijf of zes voeten lang, aen d'eynden plat, en omtrent een halve voet breet, welcke ſy in 't midden, daer hy rond is, met beyde de handen vatten; en hen dient, om ſich in 't gewicht te houden, en tot een dubble riem, om aen de beyde ſijden te roeyen. 't Is niet ſonder reden, dat ick deſe ſcheepjes by wevers-ſpoelen heb geleecken; want een ſpoel, uyt de handt van een der gaeuſte wevers geſchoten, loopt niet ſneller over ſijn werck, dan deſe ſchuytjes, door de gauheyt der Wilden met de riemen voortgeſtiert, deur 't water loopen. De Spaenſche Geſant was ſeer verwondert over d'oeffening van de vijf Wilden des Konings van Denemarcken: ſy voeren kruyswijs door elckander met ſulck een ſnelheydt, dat men 'er naulijcks 't oogh kon ophouden; en met ſulck een geeſtigheyt, datſe nooit t'ſamen ſtieten. De Koning wou de vaerdigheyt van een deſer ſchuytjes beproeven tegen een ſloep, verſien met ſeſtien kloecke roeyers; maer de ſloep kon naulijcks het ſchuytje volgen. Den Ambaſſadeur ſond een ſomme gelts aen yder Wilde in 't beſonder, waer mede ſy hen kleederen op de Deenſche wijſe deden maken. Sommige vercierden hunne hoeden met groote pluymen, gingen geleerſt en geſpoort, en lieten aen den Koning ſeggen, datſe ſijn Majeſteyt te paerde wilden dienen.

Deſe goede genegentheyt duerde niet lang; want ſy vervielen weder in hunne gewoonlijcke ſwaermoedigheyt: en dewijlſe nergens meer op dachten, dan middel te krijgen om weder naer Groenlant te keeren, twee van hen die ſich ter zee begeven hadden, en door de ſtorm in Schonen geworpen waren, (op welcke 't minſte nabedencken was, datſe ſich ten tweedemael in 't uytgeſtaen gevaer ſouden ſtellen) wiſten hunne ſchuytjes te bekomen, daer meê ſy ſich noordwaert aen ſpoeyden. Men vervolghde hen, ſy wierden ontrent de mont der zee achterhaelt; doch men kon alleen d'eene bekomen, d'ander ontquam 't, of liever, wierp ſich in een wiſſe doot; dewijl gantſch onwaerſchijnlijck is, dat hy ooit weder in Groenlant is gekomen. In deſe laetſte had men aengemerckt, dat hy t'elckens weende, als hy een kint ſagh op de ſchoot van de moeder of voedſter; waer uyt men oordeelde, dat hy getrout was, en om ſijn vrou en kinderen ſchreyde. Die noch te Koppenhaven waren, wierden daerom te naeuwer bewaert; 't welck in hen de begeerte van weder in hun vaderlant te keeren, en de wanhope van ooit daer toe te komen, vermeerde.

Sy ſturven meeſt alle door deſe droefheyt, ſoo dat 'er maer twee van deſe ongeluckige Groenlanders overbleven, die noch tien of twaelf jaren, na de doot hunner lantslieden, in Denemarcken leefden. Men deê alle mogelijcke vlijt om hen tot vrolijckheyt, en luſt tot het leven, te bewegen, en gaf hen te verſtaen, dat men haer als lantslieden en goede vrienden ſou houden: ſy getuyghden eenighſins daer over hun genoegen. Men pooghde hen tot de Chriſtelijke Religie te brengen; maer ſy konden nooit de Deenſche tael leeren: en dewijl 't Geloof uyt het gehoor is, ſoo was 't onmogelijck hen de verborgentheden van 't ſelve te leeren. De gene die allermeeſt op hare wercken acht namen, wierden gewaer, datſe dickwils d'oogen ten hemel ſloegen, en d'opgaende zon aenbaden. Een van hen ſterf van ſieckte te Kolding in Iutlant, om dat hy 's winters paerlen geviſcht had. Men moet weten, dat de moſſelen in Denemarcken vol graentjens ſijn van onvolmaeckte paerlen, en als men die eet, voelt men 't gekraeck van 't gruys tuſſchen de tanden: ſulcke moſſelen worden in overvloet in de riviere van Kolding gevangen. In eenige vind men ſijne paerlen, in andere vele kleyne, en in ſommige tamelijcke groote en ronde. Deſe Groenlander had te kennen gegeven, dat men in ſijn landt paerlen viſchte, en dat hy ervaren was in deſe viſſchery. De Gouverneur van Kolding nam hem mede in ſijn gebiedt, en gaf hem middel om ſich t'oeffenen in de rivier daer men die paerlen vind. De gemelde Groenlander was hier in wonderlijck geluckigh, want hy ging onder 't water als een viſch, en quam t'elckens weder met moſſelen die ſijne paerlen hadden. De Gouverneur dacht, indien dat ſoo vervolghde, dat hy wel haeſt de paerlen met mudden ſou uytmeten. Maer ſijn gierigheyt bedroogh hem, om dat hem de winter overviel; en dat hy geen gedult had om de ſomer af te wachten, en dan in 't viſſchen te vervolgen: want hy ſond deſen armen Groenlander ter zee als een waterhond, en deê hem ſoo dickmaels tuſſchen

Paerle-viſſcherye.

de

de ysschollen in 't water duycken dat hy 'er van sturf. Sijn macker was over dit verlies niet te troosten: hy vond middel, in 't begin der Lente om met list een van hare schuytjes te krijgen, daer meê hy in stilheyt, eer dat iemant sijn vluchten gewaer wierd, door de Sont passeerde. Men vervolghde hem met alle naerstigheyt; maer dewijl hy voor was, kon men hem niet, dan 30 of 40 mijlen in de zee, achterhalen. Men gaf hem door teekens te verstaen, dat hy noyt Groenlant had konnen vinden, maer ontwijfelijck van de baren ingeswolgen en gedoot sijn. Hy antwoorde met wijsen, dat hy de kust van Noorwegen tot sekere hooghte sou gevolgt, en van daer dwars overgevaren hebben; en soo, door 't behulp der starren, sijn scheepje naer sijn vaderlant gestuurt. Als hy weder te Koppenhaven quam, viel hy mede aen 't quijnen, en sturf.

Dit was 't eynde van alle d'ongeluckige Groenlanders: zy waren, als de Laplanders, kleyn van stature, tamelijck dick, bruyn, met platte neusen, en groote omgekrulde lippen. Hare goederen, als schuytjes, riemen, bogen, pijlen, slingers, en kleederen, sijn in Denemarcken gebleven.

Groenlandsche Compagnie.

De Koning van Denemarcken verwierp Groenlant, en sond geen schepen meer derwaerts. Maer de kooplieden te Koppenhaven namen dese vaert ter hant, maeckten een Compagnie, die noch in wesen is onder den naem van *de Groenlantsche Compagnie*, in welcke eenige voorname persoonen sich begaven. Dese sonden in 't jaer 1636 twee schepen na die koude landen; die in de Straet Davis seylden, en na dit deel van Nieu Groenlant, dat sich langs de kusten van de gemelde golf streckt. Sy hadden naulijcks 't ancker uytgeworpen, als acht Wilden, met hare kleyne schuytjes, by hen quamen. Sy waren op den overloop, daer de Denemarckers aen d'een zijde hare messen, spiegels, naelden, en diergelijcke, hadden uytgespreyt; en

Koophandel met de Wilden.

aen d'andere de Wilden hare vellen van vossen, honden en zeekalvers, en veel horens, diese eenhorens noemen; als men op 't onvoorsienst een stuck geschuts loste, sonder eenigh ander voornemen, als dat 'er een gesontheyt gedroncken was. De Wilden, verschrickt van 't gerucht en het schudden, liepen na de scheepsboorden, d'een hier d'ander daer, en sprongen in de zee, uyt de welcke sy 't hooft niet opstaken dan twee of drie hondert treden van 't schip. De Denemarckers, verset door dese onverwachte voorval, deden hen teeckens datse wederkomen souden, en versekerden hen, dat haer niets quaets sou wedervaren; 't welck de Wilden geloofden: sy quamen weder t'scheep, na dat hare vreese over was, datse geen roock meer sagen, en de lucht, weder in staet als te voren. Haren koophandel geschiet op de volgende wijse: Sy kiesen uyt de vreemde koopmanschap alles wat hun aenstaet, en leggen 't op een hoop; en maken een anderen hoop van 't gene datse daer voor willen geven; en de beyde partyen nemen van dese hoopen af, of leggen daer by, soo lang tot datse overeenkomen. Ter selver tijt, als de Denemarckers met de Wilden handelden, sagen sy van hun schip een der visschen met die hoornen, diese eenhorens noemen, uytgestreckt op de strant, waer hem d'ebbende zee op het drooge had gelaten. Men gelooft, dat de zeekalveren sich dickmael op de strant komen vermaken; en dat dese visschen, welcke sijn als groote zee-ossen, de selve gewoonte hebben. De Wilden besprongen de gemelde visch, dooden hem, en braken sijnen hoorn of tant in stucken, diese terstont aen de Denen verkochten. Dit zee-dier is als sonder kracht op 't lant, maer uytermaten fel in de zee: het is tegen de walvisch, gelijck den Rinoceros of Neushoorn tegen den Elephant: want het vecht met de walvisch, en steeckt hem met sijn tant, die dit monster tot een lancie dient. Men segt, dat het daer mede met sulcken gewelt schepen getroffen heeft, datse sijn geborsten, en te gronde gegaen.

Maer een koophandel van kleyne beusselingen was niet 't voornaemste ooghmerck, waerom de Denemarckers dese reyse aenvaert hadden. De Schipper had een strant op dese kust gesien, welckers sant had de verwe en swaerte als gout: hy liep in aller haest derwaerts, en hebbende sijn schip met sulck sant geladen, seyde tot sijn volck, datse alle rijck waren, en keerde weder in Denemarcken. De Cancelier of Groot-Meester van 't Rijck, 't hooft van de gemelde Compagnie (die hy insonderheyt opgerecht had, om 't lant t'ontdecken, daer op te gaen, en wel te ondersoecken,) was seer verwondert over soo een haestige wederkomst; maer de Schipper, vol yvers, seyde hem, dat hy een gouden berg in sijn schip bracht. Doch hy had een man voor, die vry was van lichtgeloovigheyt: want hy deê van dit sant brengen en ondersoecken by de goutsmeden te Koppenhaven, die daer niet een grain gouts konden uyttrecken. De Groot-Meester, vergramt om dat de Schipper sich soo had laten bedriegen, om te toonen dat hy geen deel in dit werck had, gebood hem, dat hy terstont naer de Sont, daer sijn schip was, sou gaen, 't ancker lichten, en in de volle zee varen, om daer het selve t'ontladen, sijn gout en dwaesheyt t'samen te begraven, en daer niet meer van te spreken. De Schipper was gedwongen te gehoorsamen, en 't sy, dat hy geloofde al sijn welvaren in de zee geworpen te hebben, of dat hy al sijn groote hope van ongemeenen rijckdom te niet sag, 't is seker dat hy onlangs daer na van ongenoegt sturf. De Groot-Meester had geen berou van 't bevel dat hy den Schipper gaf; hoewel dat men daer na in de mijnen van Noorwegen sulck sant, als dat van Groenlant, gevonden heeft; en seker goutsmit, kennisse hebbende van mineralen en berghwercken, sedert te Koppenhaven gekomen, heeft 'er goet gout uytgetrocken, en na de veelheyt van 't sant in redelijcke menighte. Doch de voorseyde Groot-Meester wierd tot soo een haestigh bevel bewogen door d'onwetentheyt der andere goutsmeden, die alsoo weynig gout uyt de stoffe daer men 't in Peru uythaelt, als uyt dit sant, konden trecken. Dit was de laetste voyagie naer Nieu Groenlant,

met welcke overgebracht is dat groot ſtuck van dien hoorn, 't welck de Medecijn-meeſter van den Groot-Hartog van Moſcovien oordeelde een tant van een viſch te weſen. Men ſiet het ſelve noch te Koppenhaven, gewaerdeert tot 6000 Rijxdalers. De Denemarckers, eer ſy van Groenlant vertrocken, hadden twee Wilden gevangen en in hunne ſchepen gebonden, om die in Denemarcken te brengen. Sy ontbonden hen, als ſy in de volle zee waren; maer deſe vertwijfelde menſchen, gants begeerig na hun vaderlant, ſich los ſiende, ſprongen over boort, om met ſwemmen weder in haer lant te komen; doch 't is waerſchijnelijck datſe in dien moeyelijcken weg verdroncken ſijn, dewijlſe ſoo ver van hare kuſten waren.

Dus verre van al 't gene dat wy van Oudt en Nieu Groenlant hebben konnen bekomen: van 't Oude, dat de Noorwegers bewoont hebben; van 't Nieuwe, dat het ſelve volck, de Denemarckers, en Engelſchen, ſoeckende het Oude, hebben ontdeckt. 't Is ſeer gelooflijck, dat de doortochten van d'overvaert uyt Yslandt naer 't Oude Groenlant, geſtopt ſijn door de ſware ysgangen, die de lange en ſcherpe winters, en de felle noordooſte winden uyt de Yszee gejaegt, en in deſe engten opgehoopt hebben: in voegen dat de Stuurlieden d'oude cours niet konnende houden, ſijn gedwongen die te volgen, die hen na de Caep Vaerwel en in de Straet Davis bracht, welckers ooſtkuſt Nieu Groenlandt word genoemt. D'ondervinding toont oock, dat d'oude paſſagien van Yslant in Groenlant geſtopt ſijn, dewijl men geen kenniſſe meer heeft van de vorige courſſen of ſtreecken: en d'Yslantſche Chronijck, hier voren gemelt, geeft 'er ons een ſekere proef van in 't capittel van deſe ſchipvaert, waer ſy aldus ſegt: dat men ten halven wege tuſſchen Yslant en Groenlant *Gondebiurne Skeer* ontmoet, dat ſijn kleyne eylanden en rotſen, in deſe zee als geſaeyt, en een verblijf der beeren, waer de drijvende ysbergen, na alle waerſchijnlijckheyt, ſich geſet hebben, en ſoo vaſt gehecht, datſe, dewijl de ſon haer niet heeft konnen ſmelten, door 't verloop der tijden, als in ſteen ſijn verandert: in voegen dat deſe wegh geſtopt ſijnde, oock met een de toegangen naer 't Oude Gtoenlant ſijn geſloten: waer uyt komt, dat men ſedert die tijt gantſch geene kennis van dat lant heeft konnen krijgen, noch wat d'arme Noorwegers, die het ſelve bewoonden, is wedervaren. 't Is gelooflijck, dat de ſelve Swarte Peſt, die de Noordſche volckeren ontrent het jaer 1348 vernielde, en die ontwijfelijck uyt Noorwegen daer is gebracht, hen mede als d'andere heeft verſlonden. Men ſou konnen gelooven, dat Gotske Lindenau, (welcke hiel, als wy geſegt hebben, de ſtreeck van 't noordooſt,) in ſijn eerſte voyagie 't Oude Groenlant heeft aengedaen of genadert; en dat de twee Wilden, die hy van dit geweſt meê braght, miſſchien van d'oude Noorwegers, waer van wy d'overblijffelen ſoecken, ſijn afgekomen. Maer vele perſoonen, dieſe te Koppenhagen geſien en meê omgegaen hebben, verſekeren, dat deſe alſoo weynig als d'andere die van de Straet Davis gebracht ſijn, hoewel onder hen in tael en ſeden verſcheyden, nochtans niets met die van Denemarcken en Noorwegen, 't ſy in de ſprake oft manieren, gemeen hadden; en dat de tael van deſe Wilden ſoo verſcheyden was met die van Europe, dat de Denemarckers noch Noorwegers niets daer van konden begrijpen. De Deenſche Chronijck heeft aengemerckt, dat de drie Wilden, die d'Engelſche Piloot van de Straet Davis gebracht had, ſoo haeſtig en overhoop ſpraken, datſe niets met onderſcheyt voortbrachten, uytgeſeyt deſe twee woorden, *Oxa indecha*, welckers beteykening men noyt heeft konnen weten. 't Is oock ſeker, dat het gene wy 't Oude Groenlant noemen, niet is dan een kleyn deel van alle deſe wijtſtreckende Noordſche landen, die wy beſchreven hebben; en dat die kuſt aldernaeſt aen d'overvaert van Yslant was gelegen; dat oock de Noorwegers die 't bewoonden niet wijt in 't lant ſijn gegaen, gelijck mede die Nieu Groenlant ontdeckt hebben, ſlechts eenige kennis van de havens en kuſten namen; en, als wy verhaelden, ſich naulijcks, uyt vreeſe van gevaer, te lande durfden begeven. De Denemarckers van de laetſte voyagie naer Groenlant, in 't jaer 1636 gedaen, onderſochten door teeckens van de Groenlanders met welcke ſy handelden, of oock aen gene ſijde der bergen, die ſy ontrent tien of twaelf mijlen van de zee landewaerts in ſagen, menſchen van de ſelve gedaente als ſy waren: de Wilden antwoorden hen door teeckens en wijſingen (die hen wederſijds tot tael verſtreckte) dat 'er meer menſchen over de bergen woonden als ſy hayren op 't hooft hadden; dat het groote mannen, met groote bogen en pijlen, waren, die alles wat hen naderde dootſloegen. Doch deſe menſchen, en 't lant datſe bewoonen, ſijn noyt van iemant geſien, ſoo veel ons bekent is; en geheel Groenlant, ſonder vergelijcking, is veel grooter als 't gene de Noorwegers, Denemarckers, en d'Engelſchen tot noch toe ontdeckt hebben.

Twee aenmerckingen.

Maer hier ſijn twee voorname ſaken aen te mercken: d' eerſte is, dat het niet blijckt of ſeker gaet, dat Groenlant, na de ſijde van Tartarien, aen 't vaſte lant van Aſien is gehecht: het tweede, dat het met America is gevoegt. Wat het eerſte belangt, 't is ſeker dat men tot noch toe niet door 't ys van Nova Zembla heeft konnen komen, om te weten of daer door een paſſagie in de zee naer 't Ooſten is te vinden; en dat daer tot nu toe door d'ervarentſte Stuerluyden, daer wy ooit van gehoort hebben, te vergeefs na getracht is. Deſe Schipvaert, die de beſte Piloten van 't Noorden tegenſtreefde, heeft hare ſtreeken tot aen Spitsbergen, 't welck de Denemarckers onder Groenlant rekenen, bepaelt, alwaer de groote viſſchery der walviſſchen gedaen wort, en de Biſcayers en Hollanders jaerlijcks hene varen. De Groot-Meeſter van Denemarcken had in ſijn dienſt een Spaenſch Edelman, Leonin genaemt, een geleert Natuurkenner, en onderſoecker, die hy naar Spitsbergen ſond, om hem, wat hy geſien en onderſocht had, na ſijn wederkomſt bekent te maken. Zie hier kortelijck ſijn verhael: Dit lant legt op 78 graden hooghte,

hooghte, en is te recht *Spitsbergen*, om de ſpitſe bergen die daer op als geſaeyt of geplant ſijn, genoemt. Deſe bergen beſtaen uyt ſant, en ſekere kleyne platte ſteentjes, gelijck ſijnde de kleyne ſteentjes van graeuwe leyen of ſchalien d'een op d'ander gehoopt. Sy krijgen hunne gedaente van deſe gemelde ſteentjes en dit ſant, dat de wint op elckander ſmijt, of dat de dampen optrecken. Sy groeyen dat men 't ſien kan, en de bootsgeſellen worden yder jaer nieuwe gewaer. De geſeyde Leonin, ſich hebbende diep genoeg in 't lant begeven, vond niet dan dusdanige ſpitſe bergen, waer mede 't lant geheel bedeckt is, en ontmoete niets dan alleen eenige rheen die hun voedſel ſochten. Hy was niettemin verwondert, dat hy op 't hooghſte van een deſer bergen, ontrent een myl van de zee, een kleyne maſt van een ſchip ſag, met een katrol aen ſijn eynde: hy vraegde de bootsgeſellen, die hy meêgenomen had, wie die maſt daer gebracht had? ſy antwoorden, datſe het niet wiſten, en datſe hem altijts te voren geſien hadden. 't Is geloofljck, dat de zee eertijts by deſen berg gevloeyt heeft, en dat 'et een overblijfſel is van eenige oude ſchipbreuck. Men vint 'er weyden, maer 't gras is ſoo kort, dat men 't naulijcks buyten d'aerde of buyten de ſteenen ſien kan; want, om eygentlijck te ſpreken, dit aertrijck heeft geen aerde, maer kleyne ſteenen, tuſſchen welcke en dit kort gras, ſekere ſoort van moſch, gelijck als op de boomen in Europa, waſt, 't welck de rheen in dit lant eten, en worden daer ſoo vet af dat het tot vier vingeren dickte aengroeyt. Dit lant is onbewoont, oock is't door de groote koude onbewoonlijck: want hoewel de zon in vier maenden niet onder gaet, en datſe in ſes weeken niet meer dan drie ellen van den Horiſon afdaelt, gelijck de Denemarckers ſpreken, volgens de mate des hemels van Virgilius: dat is, hoewel de middernacht (indien men ſoo mach ſpreken) in dit lant, van de zon in ſes weken niet genadert wort als in ſijn ondergang, dan ontrent van negen tot elf graden en een half van den Horizon; ſoo is evenwel, hoe de zon klaerder is en meer glinſtert, de koude te ſcherper: de reden is, de lucht is dan dunner, en, by gevolg, kouder. Doch inſonderheyt kan men by deſe bergen, die als open ſijn, niet duren; dewijl daer uyt ſoodanig een kouden damp komt, dat men in weynig tijts als geheel bevrieſt: en om ſich eenighſins van die ſtrengheyt te bevryden, is noch beſt dat men in ſulcke plaetſen gaet die de zon van alle zijden beſtraelt. Daer ſijn veel beeren in dit geweſt, doch alle wit, en meer tot het water dan 't lant genegen: men ſietſe in de volle zee ſwemmen, en tegen de grootſte ſtucken ys opklimmen. In de zee ontrent Spitsbergen ſijn veel walviſſchen, ſommige van 200 voeten lang, en dick na proportie; de middelbare ſijn van 130 en 160 voeten: ſy hebben geen tanden; en als men deſe groote lichamen opent, vint men niets daer in, dan tien of twaelf handen vol van kleyne ſwarte ſpinnewebben, die uyt de bedurve lucht van deſe zee groeyen; en een weynig groen kruyt, dat de zee van haer gront opwerpt. 't Is waerſchijnelijck, dat deſe walviſſchen niet van dit kruyt, noch van de ſpinnewebben leven; maer van 't zeewater dat die beyde voortbrengt. Deſe zee is ſomtijts ſoo bedeckt met deſe beeſjens, datſe daer af geheel ſwart ſchijnt; en dat is een onfeylbaer teeken voor de viſſchers, dat hunne vangſt goet ſal weſen; want de walviſſchen ſoecken ſulck water, waer uyt dit dier voortkomt. In die tijdt worden ſulcke groote en ſoo vele walviſſchen gevangen, dat het ſcheepsvolck al de traen dieſe gemaeckt hebben, niet konnen mede nemen, en ſijn gedwongen een deel daer te laten tot datſe 't volgende jaer wederkomen. Niets verrot noch bederft in dit lant. De dooden, ſedert dertig jaren begraven, ſijn noch ſoo ſchoon en geheel als offe eerſt geſtorven waren. Men heeft daer over lang eenige hutten, om de traen te koken, opgerecht; doch ſy blijven in de ſelve ſtaet als ſy in 't begin waren; en 't hout der ſelve is noch ſoo vaſt en geheel, als of het eerſt van de boomen quam. Om de waerheyt van deſe Noordſche landen te ſeggen, de dooden blijven friſch en in hun geheel, maer de levende worden ſieck. Tot getuyge ſtreck de goede Leonin, die van deſe reyſe met lamme leden weêrkeerde, en eenigen tijt daer na ſturf. In dit geweſt ſijn geene dan zeevogelen, en niet een der ſelve leeft op 't lant: daer ſijn veel entvogels, en ander vliegend gedierte ons onbekent; ſommige gelijcken de papegayen in beck en pluymen, maer d'entvogelen van pooten: dieſe gevangen hebben, ſeggen datſe ſeer ſoet en aengenaem ſingen; en als ſy dat te gelijck doen, hoort men op zee een ſeer lieflijcke melodie.

Wonderheden.

Vogelen.

De ſchepen, die naer Spitsbergen om de walvisvangſt varen, komen daer in Julii, en ontrent half Auguſti moeten ſy weder vertrecken. Indien ſy voor de maent Julii daer quamen, ſoo ſoudenſe door 't ys niet konnen raken; en om de ſelve reden, dienenſe daer niet langer dan half Auguſti te blijven. In deſe zee ſijn ſchrickelijcke groote ysbergen, ſomtijts van 60, 70, en 80 vademen dickte: want daer ſijn plaetſen daer de zee van boven af tot de gront toe is bevroren; en 't ys ſtapelt ſich ſoo hoogh op deſe ysbergen boven de zee, als die daer beneden diep is: 't ys is oock klaer en helder als glas. In eenige plaetſen ſijn draeyſtroomen, alwaer het ys in een oogenblick ſmelt en weêr bevrieſt, die deſe ſchipvaert ſeer gevaerlijck maken.

Groote ysbergen.

Na dit alles moet men niet vreemt vinden, dat wy van onſe eerſte twijfeling of voorſtel niets ſekers beſluyten, noch vaſt ſtellen, of Groenlant vaſt lant is met Aſien en Tartarien, of niet. De wijtte van onſe zee tot aen de Yszee; d'onſekerheyt van die open en ſonder ys te vinden; de ſtormwinden op deſe wateren; d'onervarentheyt van de ſtreecken en wegen door de zee, en de woeſtheyt der ſelve; en dat de grootſte ongelegentheyt veroorſaeckt, dat 'er geen hulpe noch verblijf in dit woeſte lant en zee is te vinden. Alle deſe ſwarigheden t'ſamengehoopt, ſtellen ſich tegens 't voornemen van de naerſtige onderſoeckers, en benemen hen de middelen, om de geſochte waerheyt der ſaken t'ontdecken. De ſelve moeyelijckheden, en by gevolg

volg de ſelve onſekerheden, ontmoet men ſoo wel in de tweede als d'eerſte twijfel; en wy konnen al ſoo weynig beſluyten, of Groenlant vaſt lant is met America, of niet. Siet over deſe ſaeck het Verhael van den Deenſchen Capiteyn Jan Munck, die een paſſagie naer 't Ooſten ſocht als ick geſeyt heb, aen de noordweſt-ſijde tuſſchen America en Groenlant. Ick ſal van mijn voornemen niet afdwalen, als ick dit Verhael beſchrijve; want behalven dat 't aengenaem is, het betreft Groenlant en d'eylanden daer onder gehoorende.

Chriſtiaen de Vierde, Koning van Denemarcken, gebood de Capiteyn Munck, dat hy een paſſagie naer d'Ooſt-Indien door d'engte van de zee, die America van Groenlant ſcheyd, ſou gaen ſoecken. Seker Engelſch Capiteyn, Hotzon genaemt, had deſe engte en zee, eenigen tijdt te voren, met het ſelve voornemen ontdeckt; doch hy is op deſe reyſe omgekomen, en men heeft noyt konnen weten op wat wijſe. 't Is ſeker, ſoo hy de ſtoutheyt van Icarus had, om door een onbekende wegh te vliegen, ſijn vleugels, in dit onvertſaegt voornemen, eer ſijn bevroren dan geſmolten. Hy had in ſijn ongeval dat met Icarus gemeen, dat deſe engte ſedert de *Straet van Hotzon*, en de *Zee van Hotzon* genoemt wort. De Capiteyn Munck vertrock den 16 Mey, 1619, uyt de Sont met twee ſchepen van de Koning van Denemarcken: op 't grootſte ſchip waren 48, en op 't kleynſte, dat een fregat was, 16 mannen. Hy quam den 20 Junii daer op volgende aen de Caep *Faruel*, in de Deenſche tale dus genoemt, als of men in Duyts ſeyde, *Vaer wel*; ſonder twijfel dus geheeten, om dat de gene die voorby deſe Caep ſeylen, ſchijnen naer een andere werelt te gaen, en een lang affcheyt van hare vrienden te nemen. Deſe Caep Faruel legt op de hooghte van ſeſtigh en een half graden, in een lant vol bergen, met ſneeu en ys bedeckt; welcke veroorſaken door hare verandering, nevens de witheyt, die d'oogen verblint, dat men 't niet wel kan afbeelden. De Capiteyn Munck, ſijnde aen deſe Caep, nam ſijn cours weſt ten noorden, om de Straet Hotzon in te ſeylen, en ontmoette veel ys, dat hy mijdde, dewijl hy in de volle zee was: hy raed den genen die deſe voyagie doen, datſe hier ontrent niet te veel naer 't weſten ſeylen, om 't ys en de harde ſtroomen, die ſeer ſterck na de kuſt van America loopen. Hy verhaelt, dat in de nacht van den achtſten Julii, op deſe zee ſijnde, hem ſulck een dicke miſt en groote koude overviel, dat het touwerck van 't ſchip met ſulcke lange en harde yskegels bedeckt wierd, datſe het niet konden gebruycken. Hy voegt 'er by, datſe 's anderen daegs van drie uren namiddag, tot dat de zon onderging, ſoodanig een hitte kregen, datſe genootſaeckt waren een deel van hunne kleederen af te leggen.

Ongeluck van Hotzon.

Straet van Hotzon.

Reyſe van Munck.

Straet Chriſtiaen.

Hy quam daer na in de Straet Hotzon, die hy de *Straet Chriſtiaen*, na de naem van ſijn Meeſter de Koning van Denemarcken, noemde; en landde den 17 van de gemelde maent aen een eylant op de kuſt van Groenlant gelegen. Hy ſond eenige van de ſijne, om kenniſſe van dit lant te krijgen, die hem verhaelden, datſe voetſtappen van menſchen geſien, maer geene gevonden hadden. Den volgende morgenſtont ontmoetten ſy een hoop Wilden, die over d'aenkomſt der Denemarckers verbaeſt waren; en liepen in wan-ordre hunne wapenen dieſe droegen, achter een hoop ſteenen, niet wijt van de plaets daerſe waren, verbergen. Dit gedaen ſijnde, quamen ſy naerder, en groeten beleefdelijck de Denemarckers, die 't hun eerſt gedaen hadden: de Wilden waren ſorghvuldig om ſich altijdt te houden tuſſchen deſe vreemden, en de plaets daer hunne wapenen lagen. Maer de Denen wiſten ſich ſoo wel te draeyen, en d'andere beſich te houden, datſe achter het heuveltjen quamen, daerſe een hoop bogen, pijlkokers en pijlen vonden. De Wilden, ſeer bedroeft om dit verlies, verſochten de Denemarckers, met alle teyckenen van gebeden en ootmoedigheyt, datſe hen 't genomene wilden wedergeven: en weſen hen, datſe ſich met de jaght onderhielden; dat deſe wapenen hen deden beſtaen; en datſe liever hare kleederen, om die weder te bekomen, wilden miſſen. De Denemarckers, door medelijden beweeght, gavenſe hun weder; en de Wilden wierpen ſich voor hen op de knien, om haer voor die gunſt te bedancken. De beleeftheyt der Denemarckers tegens deſe Wilden bleef daer niet by: want ſy haelden hare koopmanſchap, en vereerden de Wilden eenige van hare ſnuyſteringen, die ſy met verwondering beſchouwden, en met vreught ontfingen: ſy ſchoncken de Denen verſcheyde ſlagh van vogelen, en het vet van vele viſſchen. Een van hen wierp ſijn geſicht op een ſpiegel, en ſich daer in geſpiegelt hebbende, was ſoo verwondert dat hy ſich ſelf ſag, dat hy de ſpiegel nam, ontrent ſijn borſt verberghde, en weghvluchte: maer de Denemarckers lachten daerom; 't welck ſy niet minder deden, als alle d'andere Wilden toeliepen om een van de Denemarckers t'omhelſen, en toonden hem alle vrientſchap, als offe hem over lang gekent hadden; om dat hy ſwart hayr, en een platte neus had, geheel bruyn was, en in een woort, hun gantſch gelijck. De Capiteyn Munck vertrock den volgenden dagh, ſijnde den 19 Julii, van dit eylant, en hebbende ſeyl gemaeckt om ſijnen cours te vervolgen, wierd hy door 't ys gedwongen ſich wederom in de ſelve haven te begeven, alwaer hy, wat moeyte hy daerom deê, noyt geen eylander meer ſagh. De Denemarckers vonden eenige touwen langs de kuſt geſpannen; daer ſy hunne meſſen, ſpiegels, en diergelijcke krameryen aenhingen, om de Wilden daer door te noodigen tot wederkomen; maer niemant quam, 't ſy uyt vreeſe voor deſe vreemden, of dat het hun door eenigh Rechter of Gouverneur, die hun regeert, ſcherpelijck verboden was meer gemeenſchap met haer te hebben. Munck, die geen menſchen kon vinden, ving een groot getal rheen in dit eylant, dat hy *Reinſunt*, dat is, Straet der rheen, noemde; doch de haven, daer hy eerſt aenquam, wierd, door ſijn bevel, na hem ſelf, *Munckenes* geheeten. Dit eylant leyt

Reinſum.

leyt op de hooghte van 61 graden en 20 minuten. Hy hechte daer aen een boom de naem en wapens van de Koning van Denemarcken, sijn Meester, en scheyde den 22 Julii van daer. Maer hy liep soo groot gevaer, door de vreesselijcke stormen die sich verhieven, en 't stooten van 't ys tegen sijn schip, dat hy sich den 28 van de selve maent naulijcks tusschen twee eylanden kon salveeren, alwaer hy al sijn anckers uytwierp, en verseckerde de schepen met groote kabels aen 't lant, om dat 'et self in de haven soo afgrijselijck stormde. 't Afloopen der zee liet hunne schepen op 't drooge; en 't wassend water, dat met groote snelheyt vloeyde, wierp hen zoo veel ys voor de boeg, datse daer in soo groot een gevaer van te vergaen als in de volle zee waren, indien sy niet met groote sorge en arbeyt daer tegen voorsien hadden. Tusschen dese twee eylanden lag een groot stuck ys dick 22 vademen, 't welck van 't lant raeckte en in twee spleet; dese twee stucken vielen aen de beyde sijden op de gront van de zee, en verweckten in 't vallen sulck een beroering in de zee, dat het weynigh scheelde of eene van hare chaloupen wierd door de baren ingeswolgen.

Onbewoonde eylanden.

Sy sagen geen menschen in dese twee eylanden, maer wel voetstappen en klare teyckens, dat daer eenige waren, of geweest hadden. Sy vonden hier mijnen, en onder andere veel talck, 't welck sy versamelden, en eenige tonnen vol daer van mede namen. By dese twee lagen meer andere eylanden, na gissing bewoont; maer de Denen konden daer niet aenkomen, dewijl de toegangen ongenaeckbaer en soo woest waren, datse noyt diergelijcke gesien hadden. Sy leggen op 62 graden en 20 minuten, en wel 50 mijlen in de Straet Christiaen. De Capiteyn Munck noemde dese golf oft Straet, daer hy aenquam, *Haresunt*, dat is, Straet der hasen, om dat hy soo veel van dese dieren in dit eylant vont; en rechtte daer op de *Christianus quartus*, Christiaen de Vierde, of het teycken van de naem des Konings van Denemarcken, datse gewoon sijn aldus ℭ te vertoonen. Hy vertrock den negenden Augustus van dese eylanden, en sette sijn cours naer 't westzuydwesten met een noordwesten wint; en quam den tienden aen de zuydkust van de Straet Christiaen, 't welck is de kust van America. Sijnde van daer gescheyden, vond hy aen de noordwest-zijde een groot eylant, 't welck hy *Sneeu-land*, of Sneeueylant, om dat 'et geheel met sneeu bedeckt lag, noemde. Den 20 Augustus stelde hy sijn cours west ten noorden: *En toen*, segt de Schryver van 't Verhael, *hiel ick mijn rechte streeck op de hooghte van 62 graden en 20 minuten*. Doch de mist was soo dick, datse geen lant konden sien: *hoewel*, segt hy, *dat de Straet Christiaen hier ontrent maer sestien mijlen breet was*: 't welck my doet gelooven, dat hy veel wijder is op andere plaetsen. Van de Straet quam hy in de zee van Hotzon, die hy, gelijck hy de Straet gedaen had, een andere naem, of liever twee voor een, gaf: want hy het deel van dese zee, dat naer America streckt, *de Nieuwe zee* noemde; 't andere, dat naer Groenlant loopt, (indien die kust Groenlant mag geheeten worden) *Christiaens zee*. Hy hiel soo lang hy kon de streeck van westnoordwest, tot dat hy quam op de hooghte van 63 graden en 20 minuten, daer 't ys hem tegenhiel, en dwong by de kust van Groenlant t'overwinteren in een haven, die hy *Munckenes Winterhaven*, en dit geheele gewest *Nieu Denemarcken*, noemde. Hy en teyckent niet aen in sijn Verhael, hoe veel mijlen dat hy seylde eer hy in de gemelde haven quam, om dat hy daer een kaert af gemaeckt heeft, tot welcke hy den Leser send. Hy spreeckt maer van twee eylanden in de zee van Christiaen, die hy *de Susters eylanden* noemt; en van een ander aenmerckelijcker, in de Nieuwe zee gelegen, door hem *Dixes œuland* geheeten. Die door de Straet Christiaen seylen, raet hy, datse sich, soo veel mogelijck is, in 't midden houden, om de felle tegenloopende stroomen, die men aen beyde dese kusten ontmoet, door 't vloeyen van de twee zeen, den Oceaen en die van Christiaen, d'een tegen d'ander; welckers ys van ongemeene dickte, met sulck een kracht tegens elckander stoot, dat de schepen, die daer tusschen sijn, sonder eenige genade verbrijselt worden. Oock segt hy, dat de zee van Christiaen alle vijf uren vloeyt, en dat het wassen en ebben de loop der maen volgt.

Nieuw Denemarcken.

Susters eylanden.

Sneeu-eylant.

De Capiteyn Munck quam den sevenden September in *Munckenes Winterhaven*, alwaer hy sich met sijn volck ververste: eenige dagen daer na bracht hy sijne schepen, om van 't stooten der ysgangen bevrijt te sijn, in een andere haven niet wijt van d'eerste, daer hy die, soo hy best kon, kalefaterde. Sijn volck maeckten voor alle dingen sommige hutten, om sich eenighsins tegens het quade weder, en de winter die hen overviel, te beschermen. Dese haven is de mont van een rivier, die in October noch niet was bevroren, hoewel de zee in veel plaetsen met ys gestopt lag. Munck verhaelt, dat hy den sevenden der genoemde maent in een sloep ging, om kenniss van dese riviere te bekomen; en dat hy die maer ontrent anderhalf mijl, om de steenen diese stopten, kon opvaren. Hebbende dit vergeefs besocht, ging hy met een deel van sijn volck drie of vier mijlen landewaert in, om menschen te soecken, maer hy vont niemant. Als hy door een andere wegh wederkeerde, sagh hy een breede en verhevene steen, op de welcke het beelt van een duyvel, met sijn klauwen en horens, geschildert was. By dese steen was een vierkante plaets, yder sijde acht voeten breet, en met kleynder steenen besloten. Aen een der hoecken van dit vierkant sagh hy een heuveltje van kleyne platte steenen, en mosch van boomen daer tusschen gemengt. Op d'ander sijde van de plaets was een platte steen, na de wijse van een autaer, op twee andere steenen; op 't selve autaer lagen drie kleyne kolen, kruyswijs d'een over d'ander. Maer hoewel Munck geen mensch op de wegh ontmoette, soo vont hy evenwel op vele plaetsen diergelijcke autaren, met kolen daer op als de vorige; en al waer hy die sagh, bespeurde hy voetstappen van menschen; waer uyt hy giste, dat d'inwoonders van dit gewest aen dese autaren om t'offeren vergaderen; en dat

Offernanden der Wilden.

dat hare offerhanden aen 't Vuur met vuur gedaen worden. Hy wierd oock gewaer aen alle plaetſen, daer de voetſtappen der menſchen ſtonden, vele geknaeghde beenderen; waer uyt hy beſloot, dat het miſſchien d'overblijſſelen van de geofferde beeſten waren, die de Wilden op hare wijſe, dat is, raeu en verſcheurende, (gelijck de honden met pooten en tanden de proye van een rucken,) geëten hadden. In 't voorbygaen ſag hy door een boſch vele boomen met inſtrumenten van ſtael en yſer afgekapt: en vont behalven dat alles eenige honden, met banden van hout gemaeckt, gemuylbant. Maer niets verſterckte hem meer in 't geloof dat dit lant bewoont was, dan de teekenen van tenten, op verſcheyde plaetſen opgerecht geweeſt; alwaer men ſag de ſtucken van beeren, wolven, harten, geyten, honden, en zeekalveren huyden, die tot deckſels van deſe tenten gedient hadden: ſoo dat 'et ſeer waerſchijnelijck bleeck, dat deſe volckeren leefden als de Scythen, en ſich legerden na de wijſe van de Laplanders.

De Denemarckers, hebbende hare hutten tot de winterlegering toegeſtelt, deden grooten voorraet op van hout, om ſich te warmen, en van wiltbraet, om te eten. De Capiteyn Munck was d'eerſte die ſelf een witten beer doode, die hy met de ſijne at, en ſegt uytdruckelijck, dat die hen wel bequam. Sy vingen vele haſen, perdrijſen en andere vogelen, die hy niet en noemt, maer die hy ſegt dat ſeer gemeen ſijn in Noorwegen. Oock kregen ſy vier ſwarte voſſen, en eenige Sabelen, ſoo noemt men in alle de Noortſche geweſten de dieren, die by andere Marters (beeſten als civet-katten, met koſtelijcke huyden) worden geheeten.

Wonderen aen den hemel.

De Denemarckers kregen vele bedencking, als ſy in den hemel boven dit lant eenige dingen ſagen die ſy niet gewoon ſijn in Denemarcken te ſien. Het Verhael ſegt, dat den 27 van November ſich drie ſonnen onderſcheydelijck aen den hemel vertoonden; en ſegt op de ſelve tijt, dat de lucht van dit geweſt ſeer grof en dick is. Den 24 Januarii daer aen volgende ſag men klaerlijck twee ſonnen; en den 10 December, tuſſchen de twee verhaelde dagen, dat is den 20 nieuwen ſtyl, 's avonts ontrent ten acht uren, een eclips in de maen: en in deſelve nacht, was de maen twee uren lang met een helderen ronden ring omſet, in welcke een kruys, dat de maen als in vier deelen ſneet, ſich vertoonde. Deſe Meteore, of verſchijning in de lucht, ſcheen een voorbode van d'ongevallen, die deſe Denemarckers ſouden lijden, en byna van haar geheel verderf, te weſen, gelijck ghy terſtont ſult hooren.

Overſtrenge winter.

De winter wierd ſoo ſtreng en fel, dat men ſtucken ys vond, dick 300 en 360 voeten. Het bier en de wijn, ſelf de ſuyverſte Spaenſe en de ſterckſte brandewijnen, bevroren van boven af tot de gront toe van de vaten. De koude brack de hoepen en deê de tonnen barſten, en maeckte het bier en de wijn tot ſulcke harde ſtucken ys, dat men die met bijlen moeſt doorhouwen, om te ſmelten en te drincken. De tinne of kopere vaten, daer men 's avonts eenig water in had vergeten, waren 's morgens gebroken of verbrijſelt op de ſelve hooghte als 't water daer in ſtont en bevroren was. Dit felle weder, dat de metallen en hardſte ſtoffen vermeeſterde, ſpaerde oock geen menſchen. D'ellendige Denen wierden ſieck, en hare ſieckten vermeerderden met de koude. Een buyckloop overviel hen, die haer niet verliet, tot datſe hen meêſleepte. Dus ſturven ſy d'een na d'ander, en in ſulck een menighte, dat in 't begin van Maert haer Capiteyn gedwongen was ſelf de wacht voor ſijn hut te houden. Deſe ſieckte, in plaets van met de komſt van de Lente te verſachten, verargerde: ſy maeckte de tanden los, en deê hare monden van binnen ontſteken; ſoo datſe niets konden eten dan broot in 't water nat gemaeckt. *E'enden der Denemarckers.*

Ontrent de maent Mey wierden d'overgeblevene met ſulck een elende geſlagen, dat by de verhaelde ſwarigheden noch een roode loop quam, en ſulcke ſchrickelijcke pijnen in de ſenuwachtige deelen, dat 'et hun was als offe overal met punten van meſſen geſteecken wierden. Sy namen dagelijcks af, verlamden aen armen en beenen, hun verwe was loot-achtig en ſwart over 't geheele lijf, als offe gerabraeckt waren. Deſe leſte ſieckte wort Scheurbuyck genoemt, ſeer bekent in alle de Noordſche zeen, en onder alle 't ſcheeps-volck die verre reyſen verrichten. Die ſturven en konden niet begraven worden, dewijl dat 'er niemant was die de krachten had om haer ter aerde te brengen. D'overige ſiecken hadden broot gebreck: en wierden genootſaeckt onder 't ſneeuw te ſoecken, waer ſy een ſoort van kruyt vonden, dat haer tot voedſel ſtreckte. Sy moeſten het terſtont eten, en konden 't niet bewaren, om dat het onder de ſneeuw vers bleef; maer gepluckt ſijnde, ſtracx verwelckte. 't Meergemelde Verhael ſpreeckt van den 12 April, als van een aenmerckelijcke dagh, om dat het regende, en datſe ſulck geluck in deſe geweſten den tijt van ſeven maenden niet genoten hadden. De Lente bracht velerley ſlag van vogelen te voorſchijn, die men in de Winter niet geſien had: doch deſe ſtervende ſiecken konden die, om hare groote ſwackheyt, niet vangen. Ontrent half Mey ſagen ſy wilde ganſen, ſwanen, entvogelen, en een ongelooflijcke menighte kleyne vogels, hoppe genoemt; ſwaluwen, perdrijſen en ſneppen; oock ravens, valcken, en arenden. Den vierden Junii wierd de Capiteyn Munck oock ſieck, en bleef vier dagen ſonder eten, en met groote ſmerte, in ſijn hut. Hy bereyde ſich tot de doot, en maeckte ſijn teſtament, in 't welcke hy de gene, die hier na hem komen ſouden, badt, datſe hem wilden begraven; en 't Journael of dagh-regiſter, dat hy van ſijne voyagie gemaeckt had, aen ſijn meeſter de Koning van Denemarcken beſtellen. Na de gemelde vier dagen voelde hy ſich wat beter, quam uyt ſijn hut, om ſijn volck, levendigh of doot ſijnde, te beſoecken. Hy vont 'er maer twee levende van de 64 die hy hier gebracht had. Deſe twee arme bootsgeſellen, ontſteken van vreughde over 't ſien van haren Capiteyn, quamen by hem, en brachten hem by haer vuur, daer hy

wat

wat tot ſich ſelfs quam. Sy gaven elckander moedt, en beſloten te leven, maer ſy wiſten niet op wat wijſe; en vonden goet de ſneeuw op te krabben, en 't kruyt, dat 'er onder was, t'eten: in dit voornemen waren ſy ſoo geluckig, datſe ſekere wortelen kregen die haer in ſulcker voegen voedden en verſterckten, datſe in weynigh dagen hare geſontheyt herſtelden. In deſe tijt, ſijnde den 18 Junii, begon 't ys te breken, en ſy viſchten ſchollen, vorens, en ſalmen. Hare viſch-vangſt en jaght deê hen ſulcke krachten en moedt krijgen, datſe beſloten t'onderſtaen offe in die ſtaet niet ſoo veel zeen weder konden overvaren, en ſoo velerley gevaer ontgaen, om eenmael in Denemarcken te komen. Oock wierd de lucht warmer, met regen; waer uyt ſulck een menighte muggen voortquamen, datſe ſich niet wiſten te bergen voor 't quellen van dat ongedierte. Sy verlieten haer groot ſchip, gingen den 16 Julii t'ſcheep in hun fregat; en ſeylden uyt deſe haven, waer in ſy hare ſchepen, om van 't ys bevrijt te ſijn, gebracht hadden, gelijck ick te voren verhaelt heb; welcke de Capiteyn na ſijn naem *Iens Munckes bay*, dat is, de baey of haven van Jan Munck, noemde. Hy vond de zee van Chriſtiaen met drijvend ys bedeckt, alwaer hy ſijn ſloep verloor, en had groote moeyte, om ſijn ſchip daer door te krijgen; want het roer brack, en terwijl het weder gemaeckt wierd, bond hy ſijn ſchip aen een klip van ys, die met de ſtroom van de zee weg dreef. Hy geraeckte uyt dit ys, dat ſmolt; en kreeg ſijn ſloep weêr, na datſe tien dagen verloren geweeſt was. Maer hy bleef niet lang in deſe ſtaet; want de zee bevroos weder, ontdooyde ſtracx daer na, en was in die ongeſtadigheyt van vrieſen en dooyen eenige dagen na elckander. Eyndelijck quam hy door de Straet Chriſtiaen wederom aen de Caep Vaerwel, en zoo in den grooten Oceaen; alwaer hy den derden September ſoo een grooten ſtorm kreeg, dat hy byna verging: want hy en ſijn twee bootsgeſellen waren ſoo vermoeyt, datſe gedwongen waren 't werck te ſtaken, en ſich ter genade van 't onweer over te geven. De ree van 't ſeyl brack, en dat wierd in de zee geſmeten, waer uyt ſy 't niet dan met de grootſte moeyte weder kregen. Dit onweer bedaerde voor eenige dagen, en gaf haer tijdt datſe den 21 September in een haven van Noorwegen quamen, alwaer ſy ſich ſetten met een overgebleve ſtuck anckers; en geloofden nu buyten alle perijckel te weſen. Doch een andere ſtorm beſprong hen noch dien ſelven dag in deſe haven met ſulck een gewelt, datſe noyt in diergelijck gevaer van te vergaen geweeſt hadden. Sy ontquamen 't evenwel door een beſonder geluck, daer andere bleven, en vonden een ſchuylplaets tuſſchen de rotſen: van hier geraeckten ſy te lande, ververſchten ſich, en quamen eenige dagen daer na met haer fregat in Denemarcken. De Capiteyn Munck gaf reden van ſijn geheele reyſe aen ſijn Meeſter de Koning Chriſtiaen de Vierde, die hem ontfing als een perſoon die men gelooft verloren te hebben.

Wederkomſt van de Capiteyn Munck;

Het ſchijnt nu dat hier mede al d'ongelucken van deſe Capiteyn behooren t'eyndigen; maer ſijn geval is ſeer ongeſtadigh, en waerdigh verhaelt te worden. Hy bleef eenige jaren in Denemarcken, alwaer hy langen tijdt overleyde de misſlagen in ſijne reyſe begaen, door te weynig kenniſſe van plaetſen en ſaken; en bedacht dat het mogelijck was de wegh, die hy door deſe zee naer 't Ooſten ſocht, te vinden. Eyndelijck kreeg hy daer door luſt om deſe reyſe noch eens aen te nemen: en nademael hy dat alleen niet doen kon, ſoo kreeg hy eenige van de treffelijckſte Edellieden en rijckſte borgers in Denemarcken tot ſijne deelgenoten, die t'ſamen een aenſienlijcke Compagnie oprechten, en twee ſchepen tot de ſelve reyſe, onder 't beſtier van deſe Capiteyn, uytruſten. Hy had ſich tegen alle ongevallen en wan-ordre, die hem in d'eerſte voyagie overkomen waren, voorſien: en was nu gereet om t'ſcheep te gaen, als de Koning hem vraeghde, op wat dagh hy ſoude vertrecken; en van 't een geſpreck in 't ander vallende, hem verweet, dat d'uytruſting, die hy gedaen en hem vertrouwt had, door ſijn quaet beleyt vruchteloos en verloren was: waer op de Capiteyn wat te trots antwoorde; 't welck de Koning vergramde, en ſoo bewoog, dat hy hem met het eynd van ſijn ſtock op de borſt ſtiet. De Capiteyn, ſeer ontſtelt over deſe ſmaet, ging naer ſijn huys, begaf ſich te bedde, daer ſijn lichaem ſoo verſwackte, dat 'er de honger en ſpijt, na tien dagen, de ziel uytdreef. *en ſijn doot.*

JAN MAYEN EYLAND.

BY de noordhoeck van dit eylandt is een ſeer hooge en uytſtekende berg, de Beereberg genoemt, welcke aen de noordſijde ſchijnt in tween gedeelt te weſen, doch naer 't ooſten en weſten van een ronde gedaente: ſijne uyterſte eynden ſtrecken tot aen de zeekuſt van dit eylant, uytgeſeyt een hoeck, die ſich wat meer naer 't noord-ooſten uytbreyt.

Deſen hoeck beſtaet uyt laege rotſen, na de wijſe van een vlackte ten aenſien van 't overige omleggende lant, dat ſeer hoogh uytſteeckt. Van daer na 't zuyden ontrent een half mijle is de kuſt, om hare rotſen en ſteylten, ſeer gevaerlijck. Een kanon-ſchoot verder is de zee wel twee hondert vademen diep. Als men meer naer 't ſuyden, en ontrent een mijl voorwaerts gaet, ſiet men een kuſt van kleyne ſteenen, op verſcheyde plaetſen met ſant bedeckt, en daer door ſeer bequaem om de ſloepen op 't lant te trecken. Hier ſiet men drie bergen met ys bedeckt, en van ſneeu opgehoopt, dat des ſomers ſmelt, en ſich gemeenlijck met een ſchrickelijck gekraeck in de zee ſtort. Twee deſer bergen ſtrecken ſich uyt tot aen deſe ſtrant.

Van hier noch meer naer 't zuyden voortgaende, vind men weder een ſeer gevaerlijcke en ſteyle ſtrant: doch een half mijle verder, kan men met ſloepen, dewijl het oock een ſandtkuſt is met kleyne ſteenen vermengt, dicht aen lant komen. Hier vertoont ſich de *Beerenberg.* zuydooſthoeck van de Beerenberg op 't aldervreeſlijckſte aen ons geſicht, om ſijne ſteylten, overhangende deelen, en ongelijcke hooghten; want op ſommige plaetſen is die 20 of 25, en op andere 30, en meer vademen.

Tegens over deſen hoeck ſiet men eenige rotſen van deſe kuſt afgeſcheyden, ſoo dat men daer met ſloepen rontom kan varen, en 't vermaeck hebben van een groote menighte vogelen, die daer hare eyeren uytbroeyen, t'aenſchouwen.

Hier by achter deſen hoeck leggen noch eenige rotſen en overhangende klippen, aen welckers voet ſich een ſandigen inham openbaert, die tot een haven voor de ſloepen dient, dewijl 't water altijt ſlecht en effen is, en ſonder bancken. Maer buyten deſen inham moet men wel op ſijn hoede ſijn, om 't gevaer te mijden. Een mijl van deſe rotſen naer 't weſten genaeckt men een ſeer oneffene en ſteenachtige ſtrant, en als de vorige, met vele ſteyle plaetſen, doch niet ſoo verheven en uytſtekende. De zee is gelijck beſaeyt met vele hooge en ſcherpe klippen, welckers benedenſte ſoo diep in zee ſtreckt, dat men een muskетſchoot van de ſelve 50 oft 60 vadem waters vint, en een weynigh verder geen gront.

Na deſe kuſt beſpeurt men een vlacke ſtrant van ontrent een mijl lang met ſwart-achtig ſant bedeckt, en t'ſaemgegroeyt van verrot hout, dat hier door de kracht der zee opgeworpen wordt, welcke, ontrent een kanon-ſchoot van de kuſt, meer dan ſes vademen diepte heeft in een gront van ſwart ſant. Deſe kuſt wort de Golf van 't hout genoemt. De vreeſſelijcke klippen ſchijnen hier oock d'aerde en 't ſant veroorſaeckt te hebben, om daer kleyne vlacke heuveltjes van ſwart ſant, en niet ſeer ſteenachtigh, op te hoopen. Het lant is hier ſmal, want van d'een ſijde deſer bergskens tot aen d'andere kan men ſeer lichtelijck 't geroep van iemant hooren.

Niet wijt van deſe groote golf van verſamelt hout naer 't zuydweſten is de kuſt bedeckt met ſteylten en rotſen als in 't ooſten: een kanonſchoot of twee van daer ſiet men een ſant-achtige vlackte, dicht by de kuſt die men de kleyne Golf van 't hout noemt.

Van deſe golf naer 't zuyden, een vierendeel van een mijl in de zee, vertoont ſich een rotſe van gedaente als een ſchip, verciert met al ſijn ſeylen, van welcke men aen alle ſijden de zee beſchouwt.

Ontrent deſe golf aen de ſelve zuydſijde beſpeurt men noch veel andere rotſen in de zee, niet wijt van de kuſt, die oock veel duynen en klippen heeft, tuſſchen dewelcke men aen de zuydzuydooſt-ſijde een groot gat ſiet, het Bee- *Beere-gat.* regat genaemt, met een ſteenachtige gront, vier vademen diep, ſoo dat 'er de ſchepen, indien 'er anckergront ware, ſouden konnen inloopen.

Anderhalf mijl van de voorſeyde rots, die een ſchip gelijckt, ſiet men noch een andere van de ſelve gedaente, doch niet ſcherp als de vorige, en ontrent een kanonſchoot van 't lant gelegen: ſy is niet ſoo ſteenachtig en oneffen als d'andere, en ſeer overvloedigh in vogelen, die daer neſten maken, en hare jongen uytbroeyen.

Tuſſchen deſe plaets en 't gemelde Beeregat ſiet men een heuveltje, in gedaente van een kleyn hooft, op de ſtrant, ruw en yſlijck, met een kleyne opening als een graft, maer gants niet bequaem tot d'aenkomſt der ſchepen. Slaet men d'oogen naer 't zuyden, ſoo wort men gewaer dat het lant ſich allengs tot hooge en uytſtekende rotſen verheft. Den voorſeyden uyterſten hoeck, ſtreckende naer de zuydweſt-ſijde, is over al langs de zeekuſt met duynen en ſteenen bedeckt, en van binnen met rotſen en ſeer hooge bergen beſet. Doch in tijdt van noot ſou

men

men aen de voet der gemelde bergen op sommige plaetsen met sloepen of kleyne schuytjes konnen aenkomen.

Gaet men een half mijl verder langs dese kust, soo siet men niet dan steenen; maer slaet men d'oogen naer 't zuyden, soo bespeurt men seer hooge en verschrickelijcke rotsen, die tot aen de zee strecken, welcke daer ontrent 50 of 60 vademen diepte heeft.

Drie mijlen van de zuydhoeck naer 't zuydooosten, daer de zee maer drie vadem diep is, verschuylt sich een vierkante klip, seer gevaerlijck voor de zeelieden. Van dese klip naer het oosten is de gront, ontrent een half mijl, vol holen en gaten, diep 35 en meer vademen. Maer als men van de selve klip 't gesicht naer 't lant keert, is de zee daer op het diepste ontrent 36 vademen: doch soo men alleen een kanonschoot van de strant af komt, vint men 80 vademen weeke kleygront. Rontom de voorseyde klip is de gront sant-achtigh. Het fregat Middelburg, door de storm aengedreven, stiet sich op de uytsteeckende hoecken van dese gemelde klip aen stucken.

Gevaerlijcke klip.

Klaes Dircksz. Heynen verhaelde in 't jaer 1616, dat elf oft twaelf mijlen van de zuydhoeck van dit eylant naer 't zuydzuyd-oosten, de zee 35 of 36 vademen gront heeft van swart sant, gemengt met kleyne steentjes.

Jan Sybrandsz. Paelman segt, dat naer den hoeck aen de zuydoost-sijde, ontrent twee mijlen zuydoostwaerts van lant, de gront overal ongelijck is, en met klippen bedeckt, sijnde op eenige plaetsen dartigh, en op andere daer dicht by sestigh vademen diep.

Ontrent een vierendeel van een mijl van de zuydhoeck gaende naer 't zuydwesten, siet men een klip boven water, met meer andere kleynder, in 't gemeen *de Vijf klippen* genoemt; tusschen de welcke, in tijt van noot, men bequamelijck deur kan seylen; en dicht by 't lant bespeurt men een kleynen berg, die sijne punten uyt het water opsteeckt. Van de voet deser vijf klippen tot aen de zeekust, vint men dat de diepte meerdert en mindert tot 25 vademen; hoewel het dicht by de kust maer vijf vadem diep is.

De Vijf klippen.

Een kleyne mijl van de zuydhoeck naer het westnoordwesten, word men een kennelijcken hoeck gewaer, in 't gemeen den benedensten zuydhoeck geheeten, daer de booten en ander kleyn vaertuyg gewoon sijn hunne schildwachten te setten. Aen de noordsijde van de selve zuydhoeck vint men eenige klippen, waer van sommige boven water leggen, en andere onder de ruyschende baren verborgen. Van hier naer 't oosten streckt sich 't lant ontrent een kanonschoot wijt tot aen de Golf van Guinée, met vele bochten en kromten.

Een halve mijl voorby dese bochtige strant naer 't noordnoordoost ontdeckt men een seer kleyne zuydergolf, waer men in 't jaer 1624 tien tenten of loodsen oprechte, om de traen der walvisschen te koken; drie der selve wierden de volgende winter, met dertien booten die men daer gelaten had, door de stormende baren der zee weghgevoert. Maer d'Amsterdammers in de somer daer na, met veel kosten en arbeyt, verbeterden dat ongeval, en maeckten noch twee nieuwe hutten.

Zuydergolf.

In d'inkomst van dese zuydergolf is de gront swart en sant-achtig tot negen, vijftien of achtien vademen; maer boven de 25 of 30, is die steenachtig en scherp, en boven de 80, een kanon-schoot van daer, weeck en sonder steenen. Tusschen de golf van Guinée en die van 't zuyden te voren genoemt, is de strant met steenen en duynen bedeckt.

Twee kanon-schoten van daer sijn de *Klippen der vogelen*, by een kleyne rots, waer ontrent men een berg siet, *de Roode* genaemt, en rontom de noordhoeck van dese golf, is goede anckergront, hoewel het daer niet dieper is dan vier of vijf vademen.

Vogel-klippen.

Ontrent een mijl van de gemelde zuydbay naer 't oosten vint men een kleyne hoeck, van welcke men gemackelijck in een bay komt, in welcke de booten, dienstigh tot de vangst der walvisschen, versamelen: dese golf wort van 't scheepsvolck *Hoepstocks-Bay*, nae 't verrotte hout dat daer t'samen drijft, genoemt.

Een kanonschoot voorby dese bay siet men een hoeck die men aen eenige rudsen kent, en van dese plaets tot aen den Rooden berg, is de kust overal met steyle en overhangende klippen beset.

Ontrent een mijl van de gemelde rudsen naer 't zuydoosten, bespeurt men een opening, *het Walrussen-gat* genoemt, niet wijt van den Brielsen toren. Tusschen dese klippen heeft de Natuur een groote bay, de noorder geheeten, gemaeckt, 't welck is de voornaemste en bequaemste plaets van alle dese kusten, om de traen der walvisschen te bereyden.

Walrussen-gat.

Een vierendeel van een mijle voorby de meergemelde rudsen siet men de zee tusschen de selve heen stroomen, welcke men de Houtzee noemt, op welckers uyterste het lant, dat daer hooger is, allengs steyl afgaet, en in den afgront van den Oceaen als verdwijnt.

Van hier tot het Walrussengat siet men een vlacke plaets, daer de Hollanders en Zeeuwen des somers hare hutten maken, en ketels stellen. Dese bay heeft een effen en sandige gront, diep 15 of 16 vadem, en bequaem om t'anckeren. Een kanonschoot van 't lant leggen de schepen in 't begin van de somer op de diepte van acht of negen vademen geanckert.

Na den Brielsen toren streckt sich 't lant naer 't oosten, daer men langs de strant een vlackte siet byna een mijl lang, seer bequaem tot wachtplaetsen voor de schepen. Den hoeck van dese walvischbay verheft sich ontrent de zee, in welcke sy sich steyl afloopende verliest.

Een mijl verder vint men noch een oneffen en steenachtig lant, sonder dat men byna eenige bequame aenkomst kan bespeuren. Een kanonschoot van daer wort men een rots, of liever een steenhoop gewaer, van de Natuur, in gedaente van een toren, voortgebracht.

Aen 't uyterste van dit steyle lant, niet wijt van de gemelde toren, ontmoet men een kley-

INSVLA QVÆ À IOANNE MAYEN NOMEN SORTITA EST.

Septentrio

Occidens

Oriens

Meridies

Muyens 2e Cruys hoeck

Noordthoeck

Oostthoeck

1e Ysbergh

2e Ysbergh

3e Ysbergh

Heynste Ysbergh

BEEREN BERGH

1e Cruys

Mary Mus Bay

Walrusch gat

Britsche Tocht

Noorder oste Engelsche Bay

Groote Hout Bay

Kleine Sand bay

Kleyne Hout bay

Klip als een Seyl van een Schip

Roodberg

Vogel klip

Suyd bay

Klip als een Seyl

Bocht van Guinea

de Vijf ofte Seven Cloppen

Milliare Germanicum.

nen arm der zee, Mary Mus genoemt. De gront is hier effen, en deſe Bay, een kanonſchoot van lant, is niet dieper dan vijf, ſes, ſeven, acht en negen vademen; ſoo dat men die ſeer bequaem acht om t'anckeren, en de kuſt om traen te ſieden.

Aen d'ooſtſijde van deſe bay ſiet men een berg ſich verre boven de wateren verheffen; en aen de weſtſijde beſpeurt men niet dan hooge rotſen, en ſteyle verheve plaetſen. 't Vierendeel eener mijl van de voet deſer bergen naer het noordnoord-ooſten is de kuſt vlack, daer noch onlangs een kruys op een graf ſtont.

Tuſſchen deſe bergen is 't lant uytermaten krom, en de gront ontrent de kuſt ſteenigh, maer de ſtrant beſtaet in een ſandige vlackte, die op vele plaetſen ſeer bequaem is om de hutten der viſſchers op te rechten.

Ontrent twee musketſchoten van lant dicht by deſe bay, ſiet men een arm der zee, diep negen, 12, 15, en 17 vademen; en drie musketſchoten is de gront ſandig en ſeer bequaem: maer van 25 tot 50 vademen diepte is die ſoo goet niet, om de klippen die men ontmoet.

Van het kruys tot een kleynen berg, *de heynſte Ysberg* genoemt, is de kuſt, ontrent het vierendeel van een mijl, ſandig en effen, en in ſommige plaetſen met ſteenen en duynen bedeckt.

't Vierendeel van een mijl voorby de gemelde Ysberg naer 't noordnoord-ooſten, ontmoet men de Noordweſtkaep: tuſſchen deſe kaep en devoorſeyde berg is de kuſt effen, en ſeer dienſtig om ſloepen aen te brengen, en daer wachte te houden. De gront begint hier ſeer diep en ſcherp te weſen, ja ſelf onbequaem om de ſchepen te verſekeren.

Van de noordweſthoeck naer 't ooſten tot een vierendeel van een mijl aen gene ſijde is de kuſt ſteyl en ſteenigh, daer men een kleyne bay ſiet, bequaem om ketels tot het traenkoken te ſetten: maer dewijl dat deſe bay, een kanonſchoot verder, in de omgelegen plaetſen, 300 vademen diepte heeft, moet men die onbequaem, ja ſelf gevaerlijck houden om t'anckeren.

De kuſt ſtreckt van hier naer 't ooſten een groote halve mijl, waer een kleyne bay is, ſeer dienſtig om een ketel tot het traenkoken te ſetten, en ſloepen op de wacht te houden. Maer buyten deſelve kan men geen kanonſchoot verder varen, of men vint wel 300 vademen diepte. Een halve mijl van hier tot aen den ooſthoeck, is 't lant, dat tot aen de zee ſtreckt, ſteen-achtig, oneffen, en vol ſteyle plaetſen.

De ſtreeck van Hetland of Scetland tot dit eylant is noorden ten weſten, of een weynig meer naer 't weſten, als men de Hollandſche compaſſen gebruyckt. Maer men vaert gemeenlijck meer naer 't weſten, om aen de weſtſijde, daer men de walviſſchen vangt, aen te komen: want ſoo men by geval aen d'ooſtſijde komt, is men gedwongen naer 't noorden te gaen, (daer men of groote ſtilte, of ontſteltenis der zee, en ſtormwinden, die ſchielijck van de Beereberg neêrſtorten, onderworpen is,) en dus voort te ſeylen, om aen d'andere ſijde van 't ooſten te geraken. Aen de gemelde ooſtſijde ſiet men weynig ys in de Lente, maer in 't noorden is de zee daer door geſtopt; en 't overige van de ſomer kan men ontrent tien mijlen, ſonder ys te vinden, in zee varen.

De zuydweſte wint is de gemeenſte in dit geweſt. In de zuydbay maeckt de maen, als ſy zuydzuydooſt en noordnoordweſt is, hoogh water. De vloet komt van 't zuyden en gaet naer het noorden; de weêrom-vloet in tegendeel. De noordhoeck leyt op de hooghte van 71 graden 23 minuten; de zuydhoeck op 71 graden. 't Eylant is ooſtnoordooſt en weſtzuydweſt uytgeſtreckt de langte van tien mijlen: het wort oock Mauritius, den Hoogen berg, &c. genoemt: en is in 't jaer 1614 door de Hollanders, onder welcke was Schipper Jan Jacobſz. May, wiens naem het in 't gemeen heeft, ontdeckt.

SPITSBERGEN.

Namen.

DIt lant is door de Hollanders dus genoemt om ſijne ſpitſe bergen, welckers toppen ſy den 19 Iunii 1596 eerſt ontdeckten, onder 't beleyt van den dapperen Iacob Heemskerck, Willem Barentſz. vander Schelling, en Ian Cornelisz. Rijp, alle Hollanders en ſeer ervare zeelieden; welcke in 't begin meenden datſe Groenlant, of een deel van 't ſelve ſagen; maer namaels beſpeurden ſy, dat het een beſonder lant was, en van 't vorige afgeſondert.

D'Engelſchen noemen 't *Neuwland*, dat is, Nieuland, of 't Nieuwe lant van Koning Iacob; oock *Greene-land*, dat is groen; en ſeggen, dat 'et in 't jaer 1573, door Hugo Willoughby, een Engels-man, ontdeckt is; hoewel hy alleen 't eylant *Seynam*, onder Noorwegen hoorende, 12 Hooghduytſche mylen van Spitsbergen gelegen, geſien heeft.

Gelegenheyt. Dit lant legt in 't noordnoordweſten van 't Beeren-eylant, ten noorden van Noorwegen en Lapland, ten ooſten van Groenland, en ten

Hooghte. weſten van Nova Zemla, op 35 graden van den eerſten Meridiaen, en 76 graden van den Equator of Middellijn, om dat het ſich meer naer 't zuyden ſtreckt; maer op 82 graden ter plaetſen dichtſt by 't Noorden en de Pool gelegen: en dus verre is dit lant ontdeckt, ſonder dat men noch weet, of 't een eylant is, of vaſt lant. Daer

Bayen. ſijn vier groote en aenmerckelijcke bayen met hare havens: d'eerſte is tuſſchen de noordhoeck van 't eyland *Kin*, en 't vaſte lant: de tweede is die van *Eyſſond*, of *Grenharbor*, met twee havens, welckers kuſt ſich tot aen *Magdalenen-bay* uytſtreckt: de derde is de bay van *Hornſond*, dus van d'Engelſchen genaemt, om datſe daer een eenhoorn vonden, of ſulcke horens die de ſelve gelijck waren: de vierde is *Maurits-bay*, anders *der Hollanders bay*, die drie havens heeft, Lowſond, Belſond, en Schoonhaven geheeten, waer d'Amſterdammers, Middelburgers, Denemarckers en Rotterdammers ſijn gewoon hare hutten te ſtellen, om daer alle haer gereetſchap tot de walviſchvangſt, en hare ketels en andere dingen, noodig tot het traenkoken, te brengen; en oock het geſchut, om haer te beſchermen, te planten.

Dit lant legt onder de *Zona frigida*, oft kouden circkel, die d'oude Schrijvers voor onbewoonbaer hielden, om d'uytermaten groote koude. Als de Hollanders den 13 Iunii hier quamen, lag 't ys noch ſoo vaſt, ſoo aen de kuſt als in de mont der havens, dat de ſchepen daer niet konden inkomen; en de ſneeu, die op ſommige plaetſen altijt hard blijft, was op ſoo weynig andere geſmolten, dat de harten, rheen en wilde geyten, geen voedſel konden krijgen, en ſeer mager waren. D'oorſaeck van deſe lange winter is, dat de zon van den Equinoctiael der Lente (dat is, Lenteſnee, ſoo wy 't in Duyts noemen, welcke komt in 't gemeen op den 21 Martii,) als ſy ten zuyden op de hooghte van elf graden en een half ſtaet, tot den 10 of 12 Iunii niet hooger klimt dan tot 33 graden en 40 minuten boven den horizon, en derhalven ſijne ſtralen ſeer ſchuyns ſchiet, ſoo dat deſelve 't aertrijck niet genoeg konnen verwarmen, noch de nevelen en dampen, die van d'aerde opklimmen, en op de bergen en op zee blijven, doen verdwijnen; want het ſcheepsvolck kan ſomtijts door de miſt geen ſchips-lengte van ſich ſien.

Hier ſijn geen velden, boomen, noch vruchten, en men ſiet 'er geen ander groente, als kort en dick moſch, gelijck als 't gene dat men in vele plaetſen van Noorwegen ſiet, het welck geel-achtig is; en vermengt met een groote menighte kleyne blaeuwe bloemen: evenwel ſeyt het zeevarend volck, datſe daer groen kruyt geſien hebben. Wat het hout belangt, dat men op de kuſten vind, 't ſelve word van de zee uyt Noorwegen, en elders, daer gevoert. Men heeft hier nooit geen inwoonders geſien. Dit lant geniet een gedurigen dagh van ſes maenden in de ſomer zonne-ſtant, en een evengelijcke nacht in de winter-zonneſtant. *Onvruchtbaerheyt.*

De climaet van dit lant is ſooſtreng in koude, dat de dieren geheel wit worden. Daer ſijn veel voſſen, en meeſt wit; doch men heeft 'er des ſomers oock eenige graeuwe en ſwart-achtige gevonden. Men ſiet 'er een groote menighte rheen, harten en wilde geyten, van de ſelve gedaente als die men in 't lant der Samojeden by Nova Zemla vind. Deſe rheen ſijn een ſoort van onſe harten, maer ſnelder, hooger, en ſtercker. Sy hebben twee hoornen, op de ſelve plaets daer de harten haer getackte hooft-cieraet hebben, maer breeder; ſy ſijn oock ſoo van hair, maer korter. Sy leven van 't moſch datſe op de bergen, en elders vinden, en in de winter onder de ſneeu, door een drift der nature, weten op te krabben en uyt te halen. Hun hair aen 't hooft en de ſteert gelijckt dat van de paerden; de voeten ſijn geklooft, en byna rond. Haer vleeſch is ſeer goet en geſont, en als 't geſouten of gedroogt is, kan men 't ſeer lang bewaren. In de beſchrijving van Sweden ſult ghy vinden, dat men deſe dieren, getemt ſijnde, gebruyckt om wagens en ſleden voort te trecken; en behalven dat noch groot voordeel aen hare meeſters toebrengen, door haer melck, huyt, ſenuwen, gebeente, nagelen, hoornen, en hair: dit ſijn ongetwijfelt de harten daer Vopiſcus van ſpreeckt, als hy verhaelt, dat de wagen, daer Keyſer Aurelianus op ſat, wanneer hy te Romen triumpheerde wegens d'overwinning van Cannabus Koning der Gothen, van vier harten wierd voortgetrocken. *Dieren.* *Rheen.*

Oock ſijn hier een overgroot getal witte beeren, grooter dan oſſen, welckers huyden veeltijts 14 voeten lang ſijn, en ſoo vet dat het byna onmogelijck is die te droogen: men gelooft, datſe ſich voeden en meſten met viſſchen, dieſe *Beeren.*

SPITSBERGA.
Milliaria Germanica
Sep 35 tentrio.
Meri 35 dies.
Occidens.
Oriens.
Oostlandt
Moffin Eylandt
Langenes
Riff
De Straat van Hinloopen
Dit zijn altemael Eylanden
Mosiel Baij
Vlacke hoeck
Hekies Sondt
Caep Bareum
Lees Voorlandt
Wybe Ians Water
Wallesbedd
De Dieve Baij
De Swarten hoeck
St. Iacobs Baij
De Groote Ysbergh
St. Iacob
Hoopen Eylandt
Baij met Vuylerudsen
Ysbergh
Ysbergh
Ysbergh
't Hol van een Schip
't Riff
Ronde klip
Michiel Rinders rivier
Clock rivier
Groenhaven
Groenhaven
Behouden haven
Engelsche Baij
Vogel hoeck
C. Siettoe
Swartehoeck
Kijnae
Middel gat
Robbe Baij
Suyder gat
Noorder gat
Vogel Baij
Maurivius Baij
Magdalenen Baij
Hollandsche Baij
Seewsche Eylandt
Rotgansche Eylt.
Amsterdamsche Eylt.
De Vlackepunt
De Engelshoeck
Ayer Baij
Mooiers Baij
Baij met de Eylanden, Somer Baij
Maijens haven
Rhein Eylandt
Hoorn Baij

meer dan 12 mijlen in zee soecken. Als de winter op 't felste is, verschuylen sy sich in holen, en uytgeholde rotsen met sneeu vervult, en slapen daer twee of drie maenden, gelijck men schrijft, sonder iets t'eten, en te doen, dan alleen somtijts de voorste pooten te lecken.

Vogelen. Hier sijn veel zeevogelen, tweederley duyckers, andere vogelen met een rooden beck, die wel konnen singen; oock gansen en entvogelen in groote menighte, en veel grooter dan d'onse.

Walvisschen: Ontrent de mont der havens vint men verscheyde slagh van groote walvisschen, waer van eenige 200 voeten lang sijn, andere 180, 170, 160, 150, en de minste 80 voeten; maer alle soo vet, dat al haer speck lichtelijck in traen verandert. Oock is 'er een soort van dese zee-monsters, die geen vinnen hebben, maer in de muyl, in de plaets van tanden, lange baerden als vijlen, en die van de groote sijn een vadem of twee lang. Met dese baerden weten sy 't schuym in te halen en te kauwen, 't welck hen, gelijck men segt, nevens de visschen die sy ontmoeten, tot voedsel dient. Dese walvisschen hebben aen de sijden dicht by 't hooft groote vinnen, achter dewelcke de visschers hen met hare haecken en harpoenen quetsen, om datse op dese plaets gevoelijckst sijn. *hoe men die vangt.* 't Is vermaeckelijck de visschers met dese groote vangst besich te sien, als sy bespieden wanneerse hen met een ongemeene verheffing uyt de baren naby komen, en met twee of drie booten sonder vreese navolgen, tot dat de harponier, sijn tijt waernemende, de visch het harpoen in 't lijf schiet, gelijck de Griecken en Romeynen eertijts de javelijnen of korte spiessen plegen te werpen. Dit monster, sich voelende dus getroffen, stort sich nu als in d'afgront van de zee, om sich van diergelijcke slagen te bevrijden, dan met een opgespalckte muyl boven op de baren springende, als of het sijn vyant wou inswelgen, en smijt het water, van sijn bloet geverft, met sulck een gewelt om hoogh, dat het de toppen van de masten der grootste schepen kan besproeyen. Na vele diergelijcke sprongen, nu hoogh dan laeg, die het maer t'eerder sijn bloet doen verliesen, beginnen sijn krachten soo te minderen, dat het gedwongen wort het touw, aen 't harpoen of haeck vast gemaeckt, te volgen; en dus wort dit dier aen strant gebracht, daer het een vermaeck en offer voor de visschers verstreckt, die het terstont in seer vele stucken snijden, welcke sy in groote ketels koken, om daer de traen uyt te krijgen. O wonderlijcke stoutigheyt en verstant der menschen, die sonder schrick dese overgroote zee-monsters in haer eygen element durven bespringen!

Men moet hier aenmercken, dat 'er sekere soort van walvisschen sijn, die geen vinnen dan op den rugge hebben, doch dese worden selden aengetast door de visschers, dewijlse met meerder snelheyt dan andere swemmen, en daer door de booten konnen meêslepen of omwerpen.

Men siet in dese zeen een soort van kleyne swarte visschen, gelijck kreeften, die uyt de vuyligheyt der zee groeyen, en de walvisschen tot spijse dienen: als men dit ongedierte in menighte gewaer wort, is 't een voorteecken van een goede vangst; want de walvisschen beminnen 't water, dat dese dieren voortbrengt.

Andere zee-monsters. Hier sijn oock vele zee-paerden, gelijck d'Engelschen die noemen; of zee-koeyen, als de Franschen seggen; of zee-elephanten, na 't gevoelen van andere, om datse byna soo een groot lijf, en sulcke lange tanden in de mont hebben: de Russen, by de welcke sy in overvloet sijn, noemense *Morsen*, en de Hollanders *Walrussen*. Sy hebben veel speck, om traen daer af te maken; maer de huyt, hoewelse seer dick is, en somtijts 400 pont weegt, is weynig waert, om datse byna vol is van kleyne blaertjens: doch de tanden worden meer dan yvoor geacht. Als dese dieren bespeuren, dat men iemant van hen gedoot heeft, vallen sy in soo groot getal op den dooden, datse hem bederven en doen verrotten. D'af beelding deser beesten, na 't leven gedaen, sult gy in de volgende beschrijving van Nova Zemla vinden. Ontrent de havens siet men oock vele zee-honden.

't Vermogen en dapperheyt der Hollanders blijckt klaer in 't aenvangen van de visschery op dese kusten; die beminnaers van den koophandel hebben sich vereenight met Zeelanders en Vriesen, en t'samen een maetschappy, met de naem van *de Groenlantsche Compagnie*, opgerecht. 't Is wel waer dat d'Engelschen seggen, dat Hugo Willoughby, Commandeur over drie schepen, d'eerste was die dit lant in 't jaer 1573 ontdeckte; en daerom verstonden alleen recht te hebben tot de visschery onder Spitsbergen, welcke sy de Hollanders, Franschen, Biscayers, Spanjaerden, Duytschen en anderen wilden verbieden: maer sy worden, door de redenen van Willoughby self, tegengesproken; want hy verhaelt, dat hy den tienden Mey 1573 uyt Engelant vertrock, om na de sijde van 't noorden het lant van Cathay te soecken, en dat hy west ten noorden, op de hooghte van 72 graden, een lant ontdeckte, daer hy evenwel maer acht kleyne eylanden vond: soo dat de Hollanders voor vast stellen, dat Spitsbergen onbekent bleef tot den 19 Iunii, 1596, als het door haren Zee-helt Jacob Heemskerck ontdeckt wierd; hoewel datse daer geen meer recht begeeren als sy aen d'Engelschen willen toestaen, om datse bekennen, dat het eerste sien van een lant geen eygendom geeft, en dat de schipvaert en visschery ter zee gemeen en vry sijn aen alle volckeren; gelijck de Koning van Vranckrijck self dat oock verstaet, als hy yder toelaet in Nieuw-Vranckrijck te gaen visschen, hoewel de Franschen in sijnen naem 't besit daer van genomen, en sedert vele jaren vaste woonplaets hebben.

De voorgemelde Groenlantsche Compagnie send jaerlijcks een goet getal schepen naer Spitsbergen, welcke in de maent Mey uyt de Hollantsche havens vertrecken, en in 't gemeen wel geladen door hare vangst in September van 't selve jaer wederkeeren.

De gemelde Hollanders, altijt kloeckmoedig en stantvastig in 't gevaer, (voor welcke geen lant te heet noch te kout is, om hooge en profijtelijcke

telijcke aenſlagen uyt te voeren) beſloten in 't jaer 1633 eenige perſoonen in dit koude geweſt van Spitsbergen te laten overwinteren, om te beter de ſaiſoenen, de natuur en hoedanigheyt van dit climaet door ondervinding te leeren kennen: die ſich hier toe gewillig aenboden, met hope van eer en voordeel, waren

Iacob Zegerſen van Brugge.
Ian Hendrikſz. Kunſt, van Ziericzee in Zeelant.
Alef Willemſz. van Gelderlant, Kock.
Chriſtiaen Andrieſz. uyt Holſteyn.
Marten Iacobſz. Tandel, van Dantzich.
Ariaen Rutten Gout, uyt het lant van der Goes, Timmerman.
Marcus Paulusz. van Amſterdam.

Eerſte overwintering. Deſe ſeven mannen, uyt kracht der groote beloften hen gedaen door de Compagnie, ſtelden hunne hutte in dit lant Spitsbergen, en ſeven andere in 't eylant Mauritius, en gaven ſich dus over aen de felle en overſtrenge koude van dit geweſt, en aen 't gevaer der wilde beeſten: ſy waren hier van den 30 Auguſti 1633, tot den 27 Mey 1634, met alle proviſie noodig en dienſtig om ſich voor d'ongenade van ſoo een droevige en vreeſſelijke winter, die op ſijn voorhooft niet dan een afſchuwelijck beelt van de Doot vertoonde, eenigſins te beſchermen. Weynig tyts na dat deſe zeelieden ſich van hare medegeſellen verlaten ſagen, die met hare ſchepen weder naer Hollant gekeert waren, verliet hen oock het aengename ſonnelicht; ſoo datſe de geheele winter in diepe en dicke duyſterniſſen als begraven ſaten, ſonder andere gunſt als het genot van een duyſter-achtig licht op den dag, (voortkomende uyt de weerſchijn der ſtralen van dat heerlijckſte hemelcieraet,) 't welck evenwel hen bequaemheyt gaf om te gaen waerſe begeerden.

In 't begin van November ſagen ſy d'eerſtemael de ſtarren, en genoten hare flickeringen 't overige van de winter. Sy vingen den eerſten vos den 13 van de gemelde maent, en merckten dat dit dier quam als de zon van de zuyderkuſten vertreckt; en als die wederkomt, dat het dan weg gaet. Sy bevonden ſijn vleeſch goet om t'eten, en dat het een haeſtig en krachtig hulpmiddel was, om de ſcheurbuyck, die gemeene ſieckte der zeelieden, te geneſen.

In October, als ſy op een berg niet wyt van hun wooning rontom ſochten, vonden ſy een lattuw met groote hoofden en breede bladeren, byna van ſmaeck als de kerſſe, of hof-kerſſe. Sy vonden oock wilde ſuring, die ſijn groente, niet tegenſtaende d'overgroote felheyt der koude, bewaert. Deſe twee ſoorten van kruyden dienden hen tot ververſſing en verſtercking, terwyl de winter duurde. Na deſe maent quam ſoodanig een bittere koude, datſe alles vermeeſterde, ja ſelf de rotſen deê ſplijten; ſoo dat 'er een gedurige ſtrijt was tuſſchen 't ys en de ſneeu, met ſulck een ſchrickelijck geraes, dat de harten der kloeckmoedigſte deê vertſagen, en de hairen op yders hooft rijſen.

Den 25 Ianuarii begon men, den tijt van ſes of ſeven uuren, den dagh van den nacht te konnen onderſcheyden, en op de middag kon men in een boeck leſen. De volgende dagen waren droog en helder, ſoo dat men des middaegs niet meer de ſterren kon ſien, dewijl de eerſte ſonneſtralen die verduyſterden.

Den achtſten Martii wierden ſy d'opgang der ſonne gewaer door de ſchaduwen van eenige hooge bergen; en de volgende dagen begonnen ſy ſich te verquicken, ſiende allengs dit groote licht wederkomen, om hen te verlichten.

Tweede. Als de Compagnie in 't jaer 1634 weder hare ſchepen tot de viſſchery herwaerts ſond, wierden de voorgemelde ſeven mannen in redelijcke goede geſontheyt gevonden, in welckers plaetſe men ſeven andere liet blijven, die waren

Andries Ianſz. van Middelburg.
Cornelis Thyſz. van Rotterdam.
Ieroen Carcoen, van Delft.
Tiebbe Iellis, uyt Vrieſlant.
Claes Floriſz. van Hoorn.
Ariaen Ianſz. van Delft.
Fetje Ottes, uyt Vrieſlant.

Maer deſe waren ſoo geluckig niet als d'eerſte; want ſy wierden ſoo fel van de ſcheurbuyck bevochten, datſe alle d'een naer d'ander daer af ſturven: by de laetſte vond men een journael of dag-aenteeckening van hare gemeene ſieckte, en andere ſaken; oock datſe geen voſſen, tot ververſſing en geneſing van haar quale, dan diep in de winter, hadden konnen bekomen. Hare lichamen, meer dan twintig jaren begraven, ſijn noch ſoo verſch en geheel, als of de ziel daer geen uur uyt geweeſt had; ſoo vry is dit overkoude geweſt van alle verderffenis en verrotting.

NOVA ZEMLA,

En de Scheeps-reyſen naer deſe geweſten.

DE Hollanders (die heden al den roem, die d'Argonauten in de Hiſtorien gegeven wort, toekomt) ſijn door hare ſchipvaert ſoo vermaert geworden, datſe voor Jaſon noch andere onbekende landen, om ſijn eergierigheyt te verſaden, ſouden ontdeckt hebben, indien hy met haer ſijn reys naer Indien aengevangen had. Deſe Bataviſche zeeleeuwen, na datſe ſich ten zuyden een wegh gebaent hadden dwars door den grooten Oceaen tot aen d'uyterſte eynden van Aſien, (welcke reyſen hen nu byna ſoo gemeen ſijn dan die naer Spanjen en Italien) pooghden die lange voyagien merckelijck te verkorten; en in plaetſe van d'Africaenſche kuſten om te ſeylen, een wegh langs Noorwegen, Moſcovien, en Tartarien, door d'Yszee en de Straet van Weygats, naer Ooſt-Indien te ſoecken. Seker, men mag ſeggen, dat dit het eenighſte voornemen is, dat hen niet geluckt is, en na 't welcke ſy meermael vergeefs getracht hebben; maer datſe in alle andere ſaken de kunſt en natuur te boven ſijn gekomen. Maer hoewel ſy in deſe ſchipvaert hare hope niet bereyckten, ſoo heeftſe hun ſoodanig een heerlijcken lof, met de wonderen der ſelve verſelt, doen verkrijgen, dat die allen anderen roem van hunne reyſen naer 't Ooſten, Weſten, en Zuyden, verre overtreft. Sonder my meer uyt te breyden in hare welverdiende eer, en niet te ſeggen, datſe den Oceaen doen opſwellen door den laſt van de ontelbare menighte harer ſchepen, die alle plaetſen waerſe aenkomen voordeel toebrengen, en die al de rijckdommen van Aſien overſchepen, om die aen alle d'andere geweſten des Aertbodems uyt te deelen; ſonder gewag te maken, datſe machtiger ſijn dan ſy ſich betoonen; want hoewel ſy geboren oorloghs-lieden ſijn, evenwel beminnen ſy veel minder het fel geraes der vernielende wapenen, dan den lieflijcken klanck der geſegende vrede: ſonder iets van deſe dingen, noch van vele andere, die my van hare dapperheyt en wijs beleyt voorkomen, te verhalen, laet ons komen tot de vermaerde reyſe, die ſy tot driemael hervat hebben door de Noordzee naer den *Polus Arcticus*, oft Noordpool, om alſoo een doortocht naer de Rijcken van Cathay en China te vinden.

In Zeelant wierd hier toe in 't jaer 1594, op 't verſoeck van Balthaſar Moucheron, koopman te Middelburg, en ſijne compagnie, een ſchip toegeruſt; en een ander t'Enckhuyſen, met toeſtaen van hare Hoogh-Mog. de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, en ſijn Excellentie Prins Maurits van Naſſou, als Opper-Admirael van de zee. Als die van Amſterdam 't voornemen van de voorſeyde compagnie verſtonden, verſochten ſy oock aen de Hooge Overheyt, (door Petrus Plancius, in die tijt een vermaert Coſmographus oft Wereltbeſchrijver, daer toe aengemaent,) een ſchip tot het ſelve eynde af te ſenden, doch door een geheel andere wegh, te weten, boven Nova Zemla over, onder den Polus Arcticus, 't welck Plancius de doenlijckſte wegh achte; maer d'andere, door Weygats, Nova Zemla en Tartarien, hield hy voor onmogelijck om door te komen. De Heeren Staten daer op hebben Plancius onderſoeking oock toegeſtaen; dies hebben de Raden ter Admiraliteyt en de kooplieden terſtont een ſchip gereet doen maken, waer op ſy tot Opper-Stuurman ſtelden Willem Barentſz. van der Schelling, een ſeer ervaren man in de konſt der zeevaert, en gaven hem tot geſelſchap een viſſchers jaght mede: dus is hy den vijfden Iunii 1594 uyt Texel geloopen, en quam met voorſpoet den 23 der ſelve maent tot Kilduyn, daer hy d'andere twee ſchepen ('t een van Zeelant, 't ander van Enkhuyſen) vond; want die waren wat te voren in zee gegaen. Den 29 vertrock hy van hier, latende de twee gemelde ſchepen, die naer Weygats moeſten, (van welckers reyſe wy hier na breeder ſpreken ſullen) hier leggen, na dat hy met hen verdragen was, datſe malkanderen op de wederom-reyſe tot den laetſten September te Kilduyn ſouden inwachten. Den vierden Iulii zag 't volck van Willem Barentſz. dit lant, 't welck de Ruſſen *Novo Zemli*, dat is, *Nieu-lant*, noemen; en quamen des nachts aen een lange ſlechte uytſtekende hoeck, Langenes door hun geheeten, daer ſy aen lant gingen, doch vonden geen menſchen, maer teekenen dat 'er geweeſt waren. Sy bevonden ſich op de hooghte van 73 graden 15 minuten; en ſeylden voorts voorby den Lagen-hoeck, vier mijlen van Langenes gelegen, naer Lomsbay, die ontrent noch vijf mijlen vorder legt, en deſe naem kreeg van ſekere vogelen, Lommen geheeten, (eenighſins de Papegayen gelijck,) die hier in ſeer groote menighte gevonden worden, welcke groot van lijf, maer ſoo kleyn van vleugels ſijn, dat 'et wonder is, hoe die kleyne vleugels dat ſwaer lijf konnen dragen: ſy hebben hare neſten op ſteyle bergen, om van de beeſten bevrijt te weſen; en broeyen maer een ey t'elcker reyſe: ſy ſijn voor de menſchen ſoo weynig bevreeſt, dat ſchoon men eenige op hun neſten grijpt, d'overige niet weghvliegen. Dit is een groote wijde bay, en heeft aen de weſtſijde een ſchoone en diepe haven: ſy voeren hier met het jaght aen lant, en ſtelden een baken

Eerſte voyagie.

Langenes.

Lagen-hoeck.
Lomsbay.

Lommen, of Noordſche papegayen.

van

van een oude maſt dieſe daer vonden. Lomsbay legt op de hooghte van 74 graden en 20 minuten. Van hier voerenſe naer 't Admiralityts eylant, 't welck de zeevaerders moeten ſchouwen; en den ſeſten Iulii aen den Swarten hoeck, op 75 graden 20 minuten hoogte gelegen. Acht mijlen verder legt Willems eylant, daerſe veel drijvend hout vonden, en een groote menighte walruſſchen, daer wy hier voor, in de beſchrijving van Spitsbergen, van geſproken hebben; en terſtont by hare afbeelding meer van ſullen ſpreken. Den negenden Iulii liepenſe in Beerenfort onder Willems eylant op de reede, daerſe een witte beer vonden, dieſe, terſtont in de boot ſpringende, door 't lijf ſchoten; maer dit felle beeſt, dus gewont, toonde ſich noch ſoo ſterck, dat men miſſchien nooit van diergelijcke gehoort heeft: want hy ſprong op, en ſwom even ſterck in 't water; dies 't volck met de boot hem volghde, een ſtrick om den hals wierpen, en meenden hem ſoo levendig in 't ſchip, en voort tot een wonder in Hollant te brengen; doch waren daer na blijde datſe van hem bevrijt waren, en lieten ſich met de huyt genoegen: want hy maeckte ſoo een ſchrickelijck geluyt, en bewees ſulck een kracht, dat 't ongelooflijck is voor d'onervarene; dewijl hy na wat ruſtens, met het touw nageſleept, om hem mat te maken, na de boot ſwom, en ſloeg ſijn pooten daer achter aen, met ſulck een gewelt, dat hy byna met het halve lijf in de boot was, waer door 't volck ſoo verſchrickte, dat ſy alle na voren liepen, in vreeſe van 't leven te verlieſen; doch wierden door een byſonder geval verloſt, dewijl de ſtrick, die de beer aen den hals had, aen de vingerling van 't roer vaſt raeckte, ſoo dat hy niet voort kon, en onmachtig wierd; dies een van 't volck ſich verſtoute, en ſtack hem met een halve ſpies, dat hy van de boot geheel in 't water viel; dus roeydenſe met hem na 't ſchip, tot dat hy, byna krachteloos, voort dootgeſlagen en gevilt wierd, en ſijn huyt daer na t'Amſterdam gebracht.

Admiralityts eylant. *Swarten hoeck.* *Willems eyland.* *Beerenfort.* *Ongelooflijcke kracht van een beer.*

Den tienden Iulii quamen ſy aen 't Kruys-eylant, dus genaemt na twee groote kruyſſen die daer op ſtaen: 't heeft een kleyn haventjen, daer men met de boot in kan varen; 't is heel onvruchtbaer; legt ontrent twee groote mijlen van 't vaſte lant, en ooſt en weſt ontrent een half mijl lang, met een rif op yder eynde. Ontrent acht mijlen van daer leyt den Hoeck van Naſſou op de hooghte van 76 graden 30 minuten; een lage en vlacke hoeck, die de Schippers moeten ſchouwen. Van hier ſeyldenſe vijf mijlen voorder, en toen dacht haer datſe noordooſt ten ooſten van haer af lant ſagen, daer ſy op aen ſeylden, meenende dat het een ander lant was noordwaert van Nova Zemla gelegen: doch het begon ſoo hard te wayen, datſe terſtont alle hare ſeylen moeſten innemen; en de zee ging ſoo hol, datſe ſeſtien uren dreven ſonder eenig ſeyl. Des anderen daegs wierd haer roey-jaght door een groot zeewater in de gront geſmeten, ſoo dat ſy 't verloren, en noch lang ſonder ſeyl dreven, tot datſe met de zuydweſte zon dicht aen 't lant van Nova Zemla quamen. Den 13 der gemelde maent ontmoeten ſy ſoo veel ys, als men uyt de mars overſien kon: den volgenden dag waren ſy op de hooghte van 77 graden en 20 minuten, en quamen toen weder als aen een effen veld van ys, dat ſoo lang was, dat 't geſicht geen eynd daer van kon bereycken. Den 19 's morgens waren ſy weder dicht by het lant van Nova Zemla, omtrent de voorſeyde Caep de Naſſou, en den 26 aen Caep de Trooſt. Den 29 vonden ſy ſich op 77 graden, en doen lag d'allernoordelijckſte hoeck van Nova Zemla, genaemt den Yshoeck, recht ten ooſten van haer af. Daer vondenſe eenige ſteentjens, die als gout glinſterden, en daerom goutſteentjes geheeten wierden. Den 31 Iulii voeren ſy tuſſchen 't land en 't ys, met lieflijck ſtil weder, en quamen aen d'eylanden van Oranje.

Kruys-eylant. *Hoeck van Naſſou.* *Yshoeck.* *Goutſteen.* *Eylanden van Oranje.*

Na dat nu Willem Barentſz. en de ſijne, met ſoodanigen geval als verhaelt is, tot d'eylanden van Oranje gekomen waren, en na alle gedane moeyte en arbeyt vernam, dat hy door 't ys niet verder konde komen, om de reyſe te volbrengen, en 't volck oock begon verdrietig te worden, ſoo heeft men beſloten tot wederkeeren, om alſoo by d'ander twee ſchepen van Zeelant, en Enckhuyſen, die na de Weygats of Straet Naſſou geſeylt waren, te komen, en te vernemen wat opening die daer gevonden hadden.

Den eerſten Auguſti hebben ſy haren cours tot de wederom-reyſe geſtelt, en ſijn voorby den Yshoeck, Cabo de Trooſt, Cabo de Naſſou, en andere hoecken gevaren: den achtſten der gemelde maent quamenſe aen een laegh kleyn eylandeken, dat een half mijl van landt lagh, 't welck ſy, om dat het boven ſwart was, het Swarte eylant noemden. Hier peylde Willem Barentſz. de Pools hooghte, en vond 71 graden 20 minuten; en oordeelde dat deſen grooten inwijck de ſelve was, daer Olivier Bennel te voren geweeſt was, Conſtintſarck genaemt. Drie mijlen van hier vondenſe een andere ſlechte hoeck, daer een kruys op ſtont, en wiert daerom de Kruyshoeck geheeten. Vier mijlen vorder was noch een anderen effenen hoeck, dieſe den vijfden- of S. Laurens-hoeck noemden. Drie mijlen verder leyt de Schanshoeck, met een lage ſwarte klip dicht aen landt, daer een kruys op ſtaet. Hier gingenſe te landt, en vernamen dat 'er volck geweeſt was, die voor haer komſt gevlucht waren: want ſy vonden hier ſes ſacken met roggen-meel begraven, en een ſteenhoop by 't kruys. Een gotelingſchoot van daer ſtont noch een kruys met drie huyſen, op de Noordſche wijſe van hout gemaeckt: in de ſelve waren veel tonneduygen, waer uyt ſy giſten dat hier eenige ſalmvangſt moeſt weſen. By eenige graven ſtonden vijf of ſes dootkiſten boven d'aerde, met ſteenen gevult. Hier was een ſchoone haven voor alle winden, die ſy, om 't gevonden meel, de Meelhaven noemden. Tuſſchen deſe haven en de Schanshoeck leght de baey van S. Laurens, op de hooghte van 70 graden 45 minuten gelegen. Den 12 Auguſti quamenſe by twee eylandekens, van welcke het uyterſte een mijl van landt lagh, dieſe S. Clare noemden.

Wederom-reyſe. *Swarte eylant.* *Conſtintſarck.* *Kruys-hoeck.* *S. Laurens-hoeck.* *Schans-hoeck.* *Meelhaven.* *S. Laurens bay.* *Eylanden S. Clare.*

NOVA ZEMLA.
MARE GLACIALE.
OCEANVS SEPTENTRIONALIS.
TARTARICVM MARE.
HOLLANDIA NOVA.
WESTFRISIA NOVA.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
Marsijn
Cruys Eylant
Willems Eyl
Swarten Hoeck
Admiraliteyts Eyl.
Loms Bay
Langhen Hoeck
Langenes oft Staten Hoeck
Eersten Hoeck
Lants Hoeck
Swarte Clip Hoeck
Costintsarck
t'Swarte Eyl
Crujs hoeck
St. Laurens hoeck
St. Laurens bay
Schans hoeck
Swarte Clip met een Cruys
Grauwe hoeck
Fretum Naßovium
Staten Eylandt
Dela Dalens hoeck
Brants bay
Maelsons Eyl.
Ten hoeck
Dalen of Ten Huygen hoeck
I. Mauritius
I. Orangen
I. Toxar
I. Tironus
Colgoy
Ria
Coxhoeck
Torna
Indigia
Colcolcova
Pitsana
Petzora fla.
Tusaxara
C. Sinelgenoes
C. Candinoes
Morsonowits
3 Eylanden
Hoeck van Mauritius
Hoeck der Begeerte
Vißinger Hooft
Verwinter Hoeck
Het Behouden Huys
St. Anna Bay
Gout Bay
Ysboeck alias C. Septentrional
C. de Nassau
C. de Troost
R. Mercurius
Swaen
Oby fluvius
Cassima fluvius
Milliaria Germanica communia.

NOVA ZEMLA.

Afbeelding van een Walrus, met een ſijner jongen.

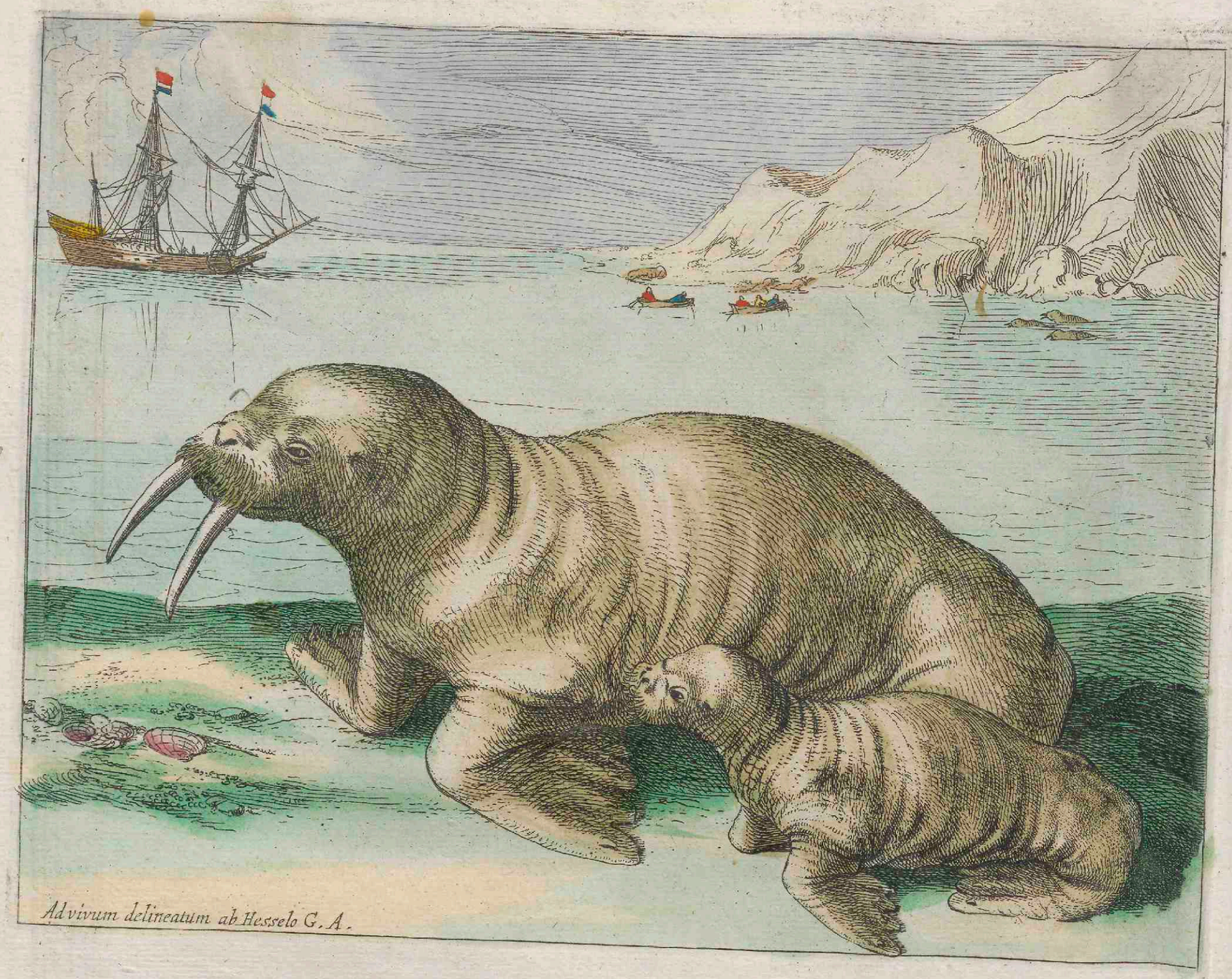

Op deſe reyſe ſagen ſy, niet wijt van ſeker eylant, ontrent 200 Walruſſen, die op het ſand in de zon lagen, om ſich wat te vermaken. Het ſcheepsvolck meende dat deſe dieren te lande krachteloos ſijn, dies bevochten ſy de ſelve, om de tanden te krijgen; maer ſloegen alle hare bijlen, houwers en ſpieſſen daer op in ſtucken, ſonder een te konnen dooden; alleen een der ſelve wierd een tant uytgeſlagen, die ſy mede namen.

Strijt met de Walruſſchen;

Deſe monſters zijn veel grooter als een os; hebben een huyt als een zeehond, met ſeer kort hair; de muyl is die van de leeuw gelijck: ſy leggen veeltijts op 't ys; en men kanſe niet wel dootſlaen, 't en ſy dat menſe in de ſlaep van 't hooft treft: ſy hebben vier voeten, doch geen ooren: ſy brengen maer een of twee jongen voort; en als ſy op een ſchos ys met haer jongen verraſt worden, werpenſe die in 't water, en ſtellen ſich tot vechten, en komen ſomtijts met kracht na de ſchuyten: hare tanden, die ten wederſijden van de muyl uytſteken, ſijn een half elle lang, en werden ſoo waerd als yvoor geacht.

hare beſchrijving.

Op de ſelve tijdt, na datſe met deſe dieren gevochten hadden, ſchotenſe oock een ſlapende groote witte beer, die in 't water liep; doch ſy roeyden met de boot na hem, ſloegen hem voort doot, en ſleepten hem op 't ys, daer ſy hem aen een korte ſpies vaſt maeckten; maer door 't hard weder, en 't ſcheuren van 't ys, kondenſe dit beeſt niet afhalen.

Beer gedoot.

Den 15 der ſelve maent mat Willem Barentſz de hooghte van de Pool, en bevond 69 graden 15 minuten: twee mijlen ooſtwaerts aen geſeylt hebbende, vervielenſe op d'eylanden van Matſloe en Delgoy, waer ſy des morgens by d'ander twee meergemelde ſchepen van Zeelandt en Enckhuyſen quamen, welcke dien ſelven dagh uyt de Weygats gekomen waren, en meynden dat Willem Barentſz. rontom Nova Zemla geſeylt had, en alſoo door de Weygats wedergekeert. By elckanderen komende, dedenſe allerley teeckens van blyſchap met eerſchoten en anderſins, en vertelden d'een d'ander waer ſy geweeſt waren, en wat plaetſen yder had beſeylt en opgedaen. Die van Enckhuyſen ſeyden, datſe deur Weygats geweeſt waren, en daer na een ruyme zee gevonden hadden, van welcke wy hier na, in de beſchrijving van dat geweſt en van de Straet Naſſou, breeder ſullen ſpreken. Daer na keerden ſy geſamentlijck naer 't vaderlant, en bleven by elckander tot voor Texel. Toen ſeylde het ſchip van Zeelant voorby, en dat van Enckhuyſen na die ſtadt; maer Willem Barentſz. quam met ſijn ſchip en jacht den 16 September 1594 voor Amſterdam, en bracht daer een Walrus, dieſe op een ſchos ys gevangen en gedoot hadden.

Matſloe en Delgoy.

Na dat de gemelde ſchepen t'huys gekeert waren, en d'Overſten alles wat hun wedervaren was, aen de Hooge Overheden, en hare Reeders, verhaelt hadden, ſoo kreegh men groote hope

hope, dat men door de Weygats of Straet Nassou de voorgenomen reyse soude konnen volbrengen; dies hebben de Heeren Staten Generael en sijn Excellentie last gegeven, om seven schepen gereet te maken, met allerley koopmanschap geladen, en Commisen om de selve te verhandelen; hier toe meest beweegt door de redenen van de gene die op 't Zeeuwsche en Enckhuyser schip, onder welcke was Ian Huygen van Linschoten, geweest waren. Dese nieuwe vloot had bevel om door de Weygats na de Rijcken van Cathay en China te seylen; derhalven sullen wy hier na, by de Kaert en in de beschrijving van de gemelde Weygats, breeder daer af verhalen; en hier alleen seggen, dat dese tweede reyse geen beter uytkomst had dan d'eerste, om de menighte van 't ys, dat gedurigh uyt de rivieren van Tartarien op hen quam afdrijven, waer door sy gedwongen waren weder uyt de gemelde Straet, en naer huys te keeren. Evenwel gissen eenige, dat het doenlijck sy dese wegh te beseylen, en deur te komen, indien men op de rechte tijdt, en hooger in zee voer, en niet soo dicht langs de kust: want, seggen sy, dat sommige uyt d'oude Schrijvers verhalen, dat de zee, meer dan 300 mijlen aen wedersijden van de Noordpool, niet kan bevaren worden, is een groote misslag, en d'ondervinding leert het tegendeel; dewijl de Witte zee, en verder naer 't Noorden, nu bevaren, en veel visch in gevangen wort, tegen 't gevoelen van de selve Schrijvers: oock sijn vele plaetsen nu besocht, daer sy geen kennis van hadden. Derhalven waer het geen wonder, dat 'er 23 graden aen wedersijden onder de Noordpool geen meerder koude was, al is 't niet ten vollen ondervonden. Wie sou gelooven, dat in de Pyreneesche en Alpische geberghten, die in Spanjen, Italien, Duytslant en Vranckrijck strecken, soo grooten koude is, dat het sneeu daer nimmer smelt, hoewelse veel naerder aen de zon sijn, dan dese aen de Noordzee gelegen landen. De reden daer af is natuerlijck, dewijl de sneeu sich op de steylten der bergen, en in de diepe valleyen, soo ophoopt, dat de zon, door de hooghte der bergen belet, op de lage dalen geen stralen kan schieten dan in sijn opgang of ondergang, als hy weynigh kracht heeft. Soo gaet het oock, na haer oordeel, in de Tartarische zee, oock d'Yszee genaemt, ontrent Nova Zemla, daer 't ys, van de rivieren uyt Tartarien en Cathay inkomende, niet kan smelten, door de groote menighte; en dat de zon niet hoogh boven die plaetsen komt, en derhalven daer toe te weynigh hitte van sich geeft. Soo dat het gelooflijck is, dat het ys in dese gewesten soo een uytermaten groote koude veroorsaeckt, en dat dieper zeewaert in die niet soo streng sou bevonden worden. Dit sijn hare gissingen, en redenen; doch wat wy daer van gevoelen, sullen wy hier na, in 't eynde der beschrijving van Weygats, den leser bekent maken. Hoe dat het zy, de Hollanders, die een rechte kennisse van alle dese zeekusten begeerden, en sich niet midden in zee begaven, wierden gedurigh door d'ysbergen bestreden, en eyndelijck soo beset, dat haer schip daer bleef, en niet af te krijgen was, gelijck ghy in de derde schipvaert, die sy naer Nova Zemla deden, terstont sult hooren.

De twee gemelde voyagien niet na wensch geluckt sijnde, hebben de Heeren Staten niet goetgevonden een derde op 's Lants kosten te wagen; maer stelden voor, indien eenige steden of kooplieden met hare eygen middelen die reyse wilden onderstaen, dat sy sich, uyt naem van den Staet, verbonden, de selve, wanneer sy die volbrachten, soo dat het klaer bleek, dat men de begeerde wegh konde beseylen, met een merckelijcke somme gelts, die sy noemden, te vereeren. De stadt Amsterdam, die altijt d'eerste en voornaemste is, om hooge voornemens, is 't doenlijck, ten eynde te brengen, gelijck aen haer macht en rijckdom blijckt, was dese aenbieding aengenaem; derhalven liet d'achtbare Magistraet in 't begin van 't jaer 1596 twee schepen toerusten, waer toe sy 't scheepsvolck op tweederley conditien aennamen; d'eerste, watse souden hebben, soose onverrechter saken wederquamen; d'andere, wat sy souden genieten, indien sy de reyse na wensch volbrachten; waer toe sy, om 't volck te moedigen, hen seer goede conditien toestonden; en namen soo vele ongehuwde persoonen aen als sy konden bekomen, op dat niemant van hen, door genegentheyt tot vrouw en kinderen, in 't werck vertsagen oft van 't vorderen der reyse sou afgetrocken werden. De twee schepen waren in 't begin van Mey seylreede; op 't een was Iacob van Heemskerck (die in 't jaer 1607 de Spanjaerden in de zeeslag voor Gibraltar, met verlies van sijn leven, overwon) Schipper en Commis van de koopmanschap, en Willem Barentsz. als Opper-Stuurman; op 't ander had Jan Cornelisz. Rijp 't bevel, als Schipper en Commis van de goederen die de kooplieden hun mede gaven. Den vijfden Mey wierd het volck van beyde de schepen gemonstert, den 10 sijnse van Amsterdam, en den 18 uyt het Vlie geseylt.

Derde voyagie.

Haer ontmoette niets aenmerckelijcks tot den vierden Iunii, als sy begonden geen nacht meer te krijgen; en hen een seltsame Meteore oft hemelteecken verscheen, te weten, aen yder sijde van de zon sagh men noch een zon, en twee regenbogen deur de drie zonnen; daer na noch twee regenbogen, d'eene wijt af rontom de zonnen, en d'andere dwars door de groote ronde, welcks onderste kant stont 28 graden boven den horizon verheven, gelijck men op de volgende sijde in de figure sien kan. Des middaghs, als de zon op sijn hooghste was, bevonden sy, door 't meten met den Astrolabium, datse op de Pools hooghte van 71 graden waren. De twee Opper-Stuurlieden waren toen van een strijdigh gevoelen: Willem Barentsz. seyde, en had oock gelijck, datse te verre westelijck waren; maer die van 't ander schip antwoorde, dat hy niet begeerde in den inham van de Weygats te wesen; soo dat Willem Barentsz. d'ander een streeck in 't gemoet moest gaen, om byeen te blijven.

Wonderlijck hemelteecken.

Afbeelding van een wonderlijcke Meteore, oft hemelteycken.

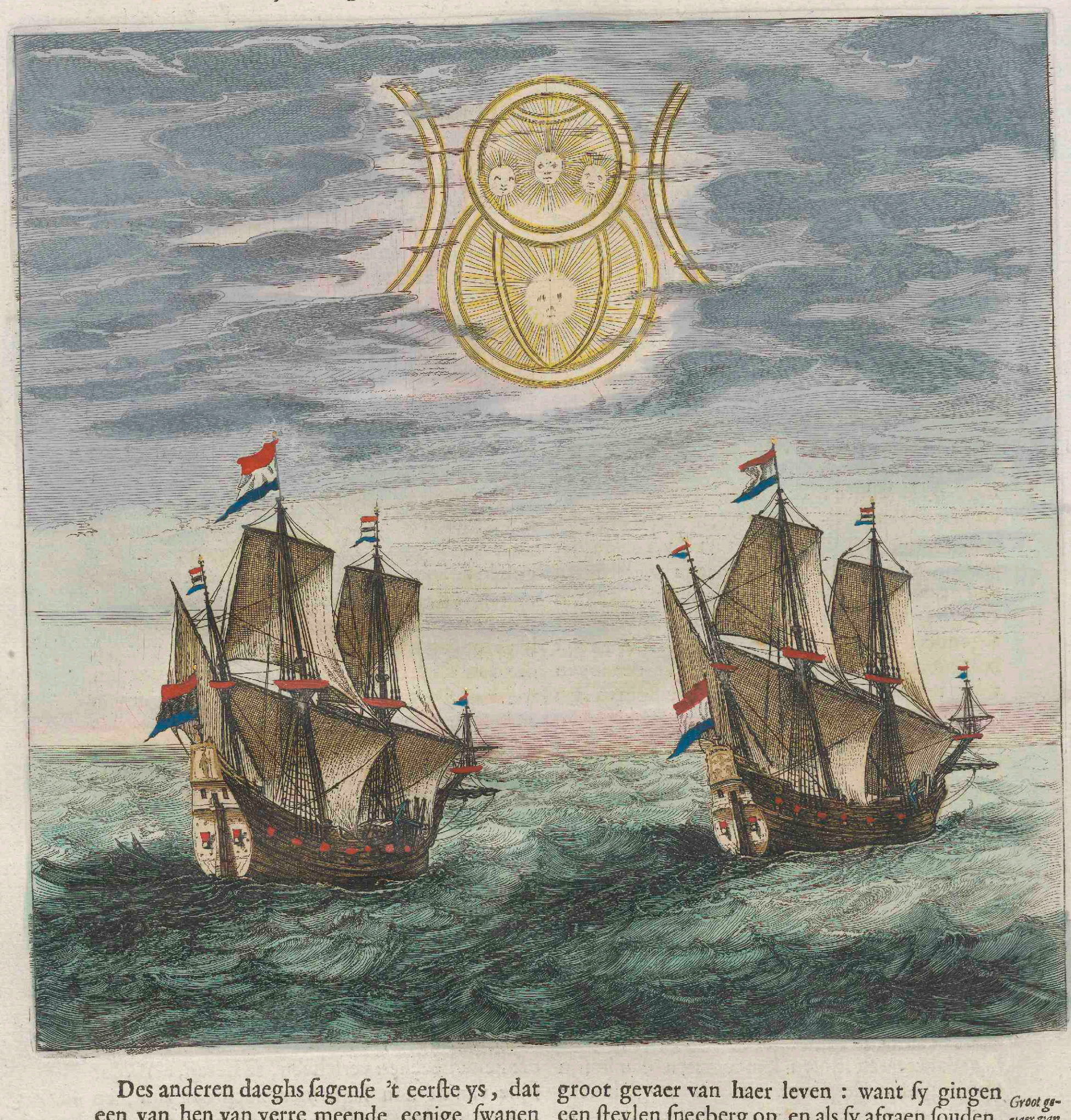

Des anderen daeghs ſagenſe 't eerſte ys, dat een van hen van verre meende eenige ſwanen te weſen; doch het waren maer kleyne ſtucken van de groote afgeſcheurt. De drie volgende dagen kregen ſy ſoo veel ys voor de boeg, dat ſy daer naulijcks konden deurkomen. Den negenden der ſelve maent quamen ſy aen een eylant, op de hooghte van 74 graden en 30 minuten gelegen, na hare giſſing ontrent vijf mijlen groot. Hier wierpenſe 't ancker, ſetten de boot in 't water, en Willem Barentſz. met ſeven van de ſijne voeren aen boort van 't ander ſchip, uyt welcke oock acht mannen by hen quamen, waer onder haer Stuurman was. Willem Barentſz. vraeghde hem, of ſy niet een groot ſtuck te veel om de weſt waren? Maer hy wilde het niet bekennen, daer veel woorden over vielen; want Willem Barentſz. begeerde hem ſijn ongelijck te toonen. Aen lant getreden ſijnde, vonden ſy veel meeuwen-eyeren; en geraeckten in groot gevaer van haer leven: want ſy gingen een ſteylen ſneeberg op, en als ſy afgaen ſouden, ſcheen het datſe alle van boven af moeſten neder ſtorten, en den hals breken, ſoo om de ſteylte als om de klippen die beneden waren: doch ſy gingen op den rugge liggen, en lieten ſich ſoo afglyen, 't welck vreeſelijck te ſien was, en Willem Barentſz. die 't ſag, meer dan hen ſelf verſchrickte: niettemin ſy waren ſoo geluckig, datſe alle onbeſchadight beneden quamen. Eer ſy dit eylant verlieten, verwonnen ſy den 12 Iunii een grooten en fellen beer, die ſich vier uren lang verweerde. Sy beſprongen hem met veel volcks in twee ſchuyten, een van hen trof hem ſoo met een bijl in den rug, datſe daer in bleef ſteken; hy ſwom evenwel met de bijl in 't lijf voort, om ſich te bevryen; maer ſy vervolghden hem met de ſchuyt, tot dat een van hen 't beeſt met een bijl 't hooft in ſtucken kloofde, ſoo dat hy doot bleef. Sy brachten hem t'ſcheep, vilden hem,

Groot gevaer van 't volck.

Geſchil.

hem, en vonden ſijn huyt 12 voeten lang : ſy aten van ſijn vleeſch, doch het bequam hen niet wel. Sy noemden deſe plaets, om 't verhaelde gevecht, het Beiren-eylant. De volgende dagen wierden ſy veel ys gewaer, ſoo datſe ſomtijts daer niet deur konden komen; en waren den 19 van de gemelde maent op de hoogte van 80 graden en 11 minuten. Den 21 hadden ſy weder een lang gevecht met een verwoede beir, die hen noch meer wercks gaf dan de vorige: want ſy vervolgden hem met drie ſchuyten vol volcks een mijl t'zeewaert in, en deden grooten arbeyt met ſlaen, houwen en kerven, ſoo dat hun geweer meeſt in ſtucken brack: hy ſloeg met ſijn klaeuwen ſoo geweldig voor aen de ſchuyt, dat 'er de teekens in ſtonden; eyndelijck met vele moeyten ſijn ſy meeſter van dit felle beeſt geworden, na dat ſy hem tuſſchen drie ſchuyten beſet, en met vechten afgemat hadden: ſy brachten hem t' ſcheep, en vilden hem; zijn huyt was 13 voeten lang. Sy wierpen hier ontrent 't ancker uyt, en roeyden aen een eylant dat in 't midden van andere lag, daer ſy te lande gingen, en vonden veel eyeren van rotganſen, die ſy van hun neſten verjoegen, en in 't vliegen riepen, *rot, rot, rot*, 't welck hun natuerlijck geroep is: deſe vogel gelijckt de gene die jaerlijcks in Hollant op 't eylant Wieringen geſien wort: ſy dooden een der ſelve, en kregen wel 60 eyeren, daer mede ſy ſich te ſcheep met hare mackers verheugden. Tot deſe tijt toe had men niet geweten, waer deſe vogels hun eyeren leyden en uytbroeden; dewijl niemant voor Willem Barentſz., dat men weet, op de hoogte van 80 graden geweeſt had. 't Is oock een ſeer aenmerckens-waerdige ſaeck, dat dit lant, ('t welck ſy meenden dat een deel van Groenlant was) gelegen op de hoogte van 80 graden, gelijck geſeyt is, kruyt en gras heeft, en dieren die 't eeten, als rheen en andere: en dat in tegendeel Nova Zemla, 't welck maer op de hoogte van 76 graden legt, dat is, vier graden minder van de Pool, gantſch geen groente voortbrengt, en geen beeſten dan die vleeſch eten, als beiren en voſſen.

Beiren-eylant.

Beire-jaght te water.

Den 24 gingen ſy weder aen land, en vonden daer twee Walruſſe-tanden, t'ſamen ſes pont ſwaer, en eenige kleyne. Den volgenden dag waren ſy op de hoogte van 79 graden: twee dagen daer na moeſten ſy van 't land wijcken, om de menigte van 't ys. Den eerſten Iulii kregen ſy weder 't Beiren-eylant in 't geſicht, toen quam Ian Corneliſz. Rijp met ſijn officiers aen boord, en bevonden datſe van verſcheyde meyningen waren; doch beſloten eyndelijck tot een verdrag, 't welck was, dat yder ſijn koers ſou volgen; en Ian Corneliſz. volgens ſijn begeerte, wederom ſeylen op 80 graden, dewijl hy vertroude aen d'ooſtſyde van dat lant deur te konnen komen; hy ſeylde oock terſtont noorden aen: Willem Barentſz., die wy verſellen, daer tegen zuydwaerts aen, wegens 't ys.

De ſchepen ſcheyden van elkander.

Den 17 der laetſtgenoemde maent waren ſy op de hoogte van 74 graden en 40 minuten; en op de middag wierden ſy 't lant van Nova Zemla ontrent Lomsbay gewaer.

Den 18 quamen ſy boven den hoeck van het Admiraliteyts Eylant, en den volgenden dag aen't Kruys-eylant, daer ſy 't den 20 onder ſetten, dewijl ſy niet verder, door 't ys verhindert, konden komen. Sy roeyden met haer achten aen lant, en gingen ſich by 't eene kruys wat ruſten, om naer 't ander te gaen; maer op den weg ſagen ſy twee beiren by 't leſte kruys, dies ſy verſchrickten; want ſy hadden geen geweer: de beiren rechtten ſich ſteyl by 't kruys op, om 't volck wel te beſien, dewijl ſy ſcherper ruycken dan ſien konnen, en quamen voort op haer aen; dies ſy genootſaeckt waren weder na de ſchuyt te keeren.

Den vyfden Auguſti gingen zy weder t'zeyl, en ſagen geen ys, en quamen den ſevenden aen den Hoeck van Trooſt, daer ſy haer ſchip aen een ſchos ys vaſt maeckten, die 36 vademen onder 't water lagh, en wel 16 vadem boven uytſtack. Den negenden quam weder een felle beir tegen 't ſchip met groote ſtoutheyt opklimmen, doch wierd geſchoten, en liep weg. Toen wierden ſy gewaer dat het ys hen rontom beſprong, en dat met ſulcke dicke ſchoſſen, datſe alle hope verloren om die in ſtucken te breken. Evenwel ſcheurde een ſeer groote ſchos ys, met ſulck een ſchrickelijck gekraeck, dat het niet is uyt te drucken, in meer dan 400 ſtucken; ſoo dat het ſchip daer af uyt het gevaer geraeckte, en voer noch eenige dagen van d'een ſchos aen d'ander, niet ſonder perijckel. Den 15 quamen ſy aen d'Eylanden van Oranje, en wierden daer van 't ys beſet by een groote ſchos, daer ſy in groote vreeſe waren van 't ſchip te verlieſen; doch raeckten daer af met groote moeyte, en dooden noch een beir. Den 19 voeren ſy voorby den Hoeck van Begeerte.

Den 21 naderden ſy aen een ſtuck ys, daer ſy haer vaſt maeckten, en klommen daer op, ſich niet genoeg over de vremdigheyt van 't ſelve konnende verwonderen; want boven op was het vol aerde, daer ſy wel 40 eyeren op vonden; 't had oock geen gedaente als ander ys, maer laſuerblaeu; ſoo dat ſommige van haer het voor bevroſen lant hielden; want het lag 10 vadem hoog uyt het water, en wel 18 vadem diep daer onder tot aen de gront. Den 24 quam het ys met een ſtijven noordnoordweſten wint noch ſtercker aendrijven, ſoo dat de pen van 't roer, en 't roer en de ſchuyt in ſtucken raeckten, ja ſy dachten dat het ſchip ſelf door 't ys ſoude in ſtucken geparſt worden. Den volgenden dag deden ſy groote moeyte om uyt die ysbergen, die hen ſoo beſet hadden, te komen; maer alles te vergeefs. Den 26 meenden ſy naer den Hoeck van Begeerte, en weder naer 't Vaderlant te ſeylen, dewijl ſy beſpeurden dat het onmogelijck was om langs deſe weg door de Weygats te komen; doch ſy wierden byna heel in 't ys beſet, hoewel ſy met veel arbeyts poogden deur te komen, maer alles vruchteloos: ſoo dat den ſelven dag het ys haer ſoo vaſt beſloot aen de weſtſijde van de Yshaven, datſe niet verder, noch te rug konden komen; maer den gantſchen kouden winter daer met groote armoede, elende en verdriet overblijven.

Wonderlijck ys.

Sy worden van 't ys geheel beſet.

Den 29 trachten ſy met alderhande inſtrumenten

menten de ysschoſſen te breken; maer 't was haer onmogelijck: en den volgenden dag begon 't ys, noch veel geweldiger als te voren, op malkanderen tegen 't schip aen te schuyven met een krachtige wint; waer door 't gantsch opgeschoven en soo geknelt wiert, dat het alles begon te kraken en te barsten dat 'er om en aen was, ja het scheen aen hondert stucken te splijten; 't welck soo schrickelijck te hooren en sien was, dat hen de hairen op 't hooft resen door dit afgrijslijk schouwtooneel. In dit gevaer wierd het schip daer na, toen 't ys aen wedersijden tegens elckander aen daer onder schoof, recht op in de hoogte gedreven, als of men 't opgevijselt had. Den tweeden September begon 't selve weder met sulck een geweldig gekraeck van 't ys te schuyven, dat sy goet vonden, niet tegenstaende 't quaet weder, de schuyt aen lant te brengen met 13 tonnen broots en twee vaetjes wijn, om in alle noot haer te konnen onderhouden. Des anderen daegs brack een touw te loefwaert, met een nieuwe kabel die op 't ys vast was, door desselfs geweldig aenparssen; doch 't schip bleef noch dicht, dat te verwonderen was, dewijl ter sijden 't selve soo groote ysbergen, als de soutbergen in Spanje sijn, dreven. Den vijfden begon 't gemelde schip, door 't parssen van 't ys, geheel over een zijde te hellen, en 't leed veel, doch bleef, door een besondere genade, noch dicht. In dit gevaer brachten sy d'oude fock, met kruyt, loot, roers, musketten, en ander geweer aen lant, om daer een tent of hutte te maken, waer toe sy oock broot, wijn, en allerley timmer-gereetschap, om de boot te vermaken, aenvoerden. Rontom 't schip was gantsch geen water.

Schrickelijck schouzoneel.

Sy vinden veel hout;

Den sevenden gingen drie mannen twee mijlen landewaert in, daer sy een rivier van soet water vonden; en groote menighte hout, dat daer uyt Tartarien, Moscovien, of elders, was komen drijven; 't welck hen alle soo verblijde, als of Godt self hun dat toegesonden had; want daer was soo veel, datse niet alleen een huys of hutte daer van konden timmeren, maer oock tot brant in d'aenstaende felle winter gebruycken. Den 15 quamen drie beiren, waer van d'een door 't hooft geschoten wierd, dat hy doot neêrviel; d'andere bleef staen en star-oogde op den dooden, als verwondert waerom hy soo stil bleef leggen; hy roock daer aen, en siende dat hy doot was, ging weg; maer quam weder, en ging op sijn achterste pooten staen, om 't volck aen te vallen: dus staende wiert hy in den buyck geschoten, en liep met groot geschrey van daer: den dooden beir haeldense 't ingewant uyt, en stelden hem over-eynd, om te laten bevriesen, en soo in Hollant te brengen. De volgende dagen waren sy dapper beesig om hout te halen, dat te bereyden, en haer huys op te rechten; waer op sy den tweeden October een schos ys, in plaetse van een Meyboom, stelden. Sy waren noch 16 mannen sterck, waer van somtijts noch iemant sieck was; en moesten door den noot alle timmerluyden worden. Dese gantsche maent waren sy den meesten tijt doende (want sy konden om 't quaet weder niet altijt wercken) met hun huys geheel op te maken, en tegen de koude, soo veel doenlijck was, te versorgen; en d'overige provisien uyt het schip te halen: de selve koude deê hun bier bevriesen, ja eenige ysere hoepen om de tonnen in stucken breken: soo datse met d'ongenadigheyt des weders, en de felle verslindende beiren, gelijck te voren tegens 't ys, gedurig te strijden hadden: want als sy op den 25 deser maent de leste slede geladen hadden, quamen drie beiren na hun toe; maer de Schipper waerschouwde 't volck met roepen, die met alle vlijt naer 't schip liepen; terwijl de Schipper en Gerrit de Veer yder met een helbaert sich tegen de beiren stelden: eyndelijck geraeckten sy alle te scheep, daer sy hen met werpen van branthout afweerden, tot datse ten laetsten wegh liepen, sonder iemant beschadigt te hebben. Sy schoten of vingen somtijts een witte vos, die sy, gebraden zijnde, aten, en hen als konijnenvleesch smaeckte. Den 4 November, en weynig volgende maenden wierden sy niet meer van de beiren gequelt; maer dewijl twee voorspoedigheden selden t'samen gaen, soo is dat geluck gematigt en bedwelmt door een byna gedurige duysternis: want op desen dag verloren sy 't gesichte der zon, die niet weder quam dan den 24 Januarii in 't jaer 1597, dat is, meer dan elf weken. De Chirurgijn ordonneerde hen te stoven en baden, 't welck van haer allen in een wijnpijp met warm water gedaen wiert, en tot hunne verstercking streckte. Sy sagen toen dagh en nacht de maen sonder ondergaen, dewijl sy in haer hooghste teycken ging. Al d'elenden, die sy dese lange nacht geleden hebben, sijn verschrickelijck te hooren; want sy waren tusschen 't sneeuw en ys als levende begraven: en 't was een wonder, dat soo weynig menschen, die de strengheyt der koude, en de verwoetheyt der felste beesten, tot noch toe gespaert had, dus bewaert wierden in dese woeste plaetsen, van alle hulp, ja self van d'aengenaemste stralen van 't grootste licht, dat alle dingen kracht geeft, berooft. Sy leefden in alle d'ongelegentheden die men kan bedencken; want hoewelse soo veel vuur stoockten als mogelijck was, soo konden sy de koude en vorst niet verjagen. Den achtsten November deelde men 't broot uyt, en yder man kreeg vier pont en tien loot in acht dagen: gesouten vleesch en visch hadden sy noch genoeg; maer geen dranck na behooren, dewijl het bier dat 'er noch was, van al sijn kracht door 't vriesen berooft was: de wanden en solder van haer huys, ja zelf haer slaepplaetsen, bevroren wel twee vingeren dick: soo dat het horologie, door de groote koude, niet kon omgaen. Den sevenden December, alsoo 't seer quaet weder was, stoockten sy steenkolen, om haer van d'onverdragelijcke koude te beschermen, welcke groote hitte gaven; om die te behouden, sloten sy alles dicht toe; doch daer na beving hun sulck een bangigheyt, datse sonder twijfel alle souden gestorven hebben, indien niet de kloeckste van haer de deur en schoorsteen geopent had: soo dat de koude, haer grootste vyant, hen toen van de doot verloste.

bouwen een huys:

vechten tegens drie beiren:

en krijgen een gedurige nacht.

Elenden.

Ongeloofelijcke koude.

Gevaer van 't volck.

In

Ongeloofelijcke koude.

In deſe maent ſcheen de ſtrengheyt van de winter noch te vermeerderen; want de Seréſche ſecke, die doch ſoo heet is, bevroor ſoo ſeer, dat menſe over 't vuur moeſt ſmelten, als men die uytdeelen ſou: ja de koude wierd ſoo onlijdelijck, dat d'onverſochte het nauwlijcks ſouden gelooven; want de ſchoenen bevroren om de voeten van 't volck ſoo hart als hoornen, ſoo datſe die niet langer konden dragen; maer maeckten wijde klompen, het bovenſte van ſchapen-vellen, daer ſy met drie of vier ſocken, over elckanderen getrocken, konden in gaen, om de voeten te verwarmen: ſelf de kleederen aen haer lijf waren van de vorſt uytgeſlagen en berijpt; en als ſy een weynigh te lang buyten het huys bleven, kregenſe, door d'overſtrenge koude, buylen en blaren aen aenſicht en ooren. Somtijts hadden ſy ſulcke tempeeſten met jaghtſneeuw, datſe vijf of ſes dagen als belegert waren, en niet konden uyt gaen; en dan wierden de knippen, daer meê ſy nu en dan voſſen vingen, (welckers vleeſch hen tot ſpijſe, en de vellen tot mutſen dienden) onder de ſneeuw begraven: dies ſy met groote moeyte t'elckens de ſneeuw moeſten op-ruymen, om uyt haer huys te konnen komen: ſonder te ſpreken van den roock, die hen d'oogen bedurf, en de keel, byna tot verſtickens toe, vervulde; ſoo datſe ſomtijts liever ſonder vuur waren. Als haer hout begon t'ontbreken, kloofden ſy 't block, waer op datſe gewoon waren hare ſtockviſch te beucken. Den 14 December (hier met de grootſte reden Winter-maent genoemt) vonden ſy ſich op de hooghte van 76 graden. Vier dagen daer na gingen ſy weder naer 't ſchip, en wierden gewaer, dat het water in 18 dagen (dat ſy daer niet geweeſt waren) een duym gewaſſen was, hoewel geen water, maer ys, dat, ſoo haeſt het boven quam, door de koude ſtremde, gelijck oock de vaten, die ſy uyt Hollant met verſch water gebracht hadden, tot de gront toe bevroſen waren.

Na datſe dus met de koude (want het vuur gaf hen naulijcks hette) en allerley ongemack 't jaer uytgeworſtelt waren, traden ſy in 't jaer 1597, dat op de ſelve wijſe begon, als 't ander eyndighde: want d'eerſte dagen van 't ſelve moeſten ſy om de koude en ſneeuw in huys blijven; maer als den vijfden dagh van 't jaer het weder wat bedaerde, groeven ſy hare deur weder open, maeckten alle dingen gereet, haelden en kloofden hout in voorraet, offe op nieuw mochten gedwongen worden niet uyt te gaen: dus warenſe dien dagh gedurigh beeſigh, tot datſe des avonts, moede en afgeſlooft, begonden te dencken, dat het drie Koningen-avont was, dies ſy aen den Schipper verſochten, dat ſy ſich, tuſſchen ſoo veel geleden en aenſtaende elenden, een weynigh mochten verheugen, daer toe ſy den wijn, die yder van ſijn uytdeeling geſpaert had, toebrachten: de Schipper gaf hun verlof, en eenigh middel daer toe; dies ſy ſich vrolijck maeckten, en deelden briefkens om, waer door de Conſtapel (men hou hen deſe vreught te goede) koning van Nova Zemla wierd, een lant dat meer dan twee hondert mijlen lang is, en tuſſchen twee zeen beſloten. Den 10 Ianuarii bevonden ſy dat het water in het ſchip wel een voet was gewaſſen. De volgende dagen begon de lucht wat klaerder over dagh te worden: en van die tijt af gingenſe nu en dan buyten de hutte, om hare leden met gaen, werpen en loopen te verſtercken; op dat ſy niet verlammen ſouden: oock begondenſe eenige roodigheyt aen de lucht te ſien, als een voorbode van de genakende zon. Sy gevoelden allengs wat meer warmte over dagh, als ſy een goet vuur hadden; ſoo dat 'er nu en dan groote ſtucken ys van de wanden en ſolder van 't huys vielen, dat te voren, hoe groote vuren datſe maeckten, niet geſchiede: doch des nachts was 't even kout. Het vangen der voſſen begon oock te minderen, 't welck een voorteecken was dat de beiren haeſt wederkomen ſouden, gelijck ſy daer na ondervonden.

Den 24 Ianuarii was 't helder weder, en Iacob van Heemskerck, Gerrit de Veer, en een derde, gingen na de zee-ſtrant aen de zuyd-ſijde van Nova Zemla, waer de Veer, buyten alle giſſing, d'eerſte de kimme der zon gewaer wierd; daer over ſy terſtont weder naer huys ſpoeyden, om Willem Barentſz. en alle d'andere deſe blijde tijding te brengen: maer Willem Barentſz. als een kloeck en ervaren Stuurman, kon dat geenſins gelooven; dewijl het noch 14 dagen voor den tijt was, dat de zon ſich op die hooghte ſoude openbaren. Die de zonne geſien hadden, ſtreden daer hart tegen. De twee volgende dagen was 't miſtigh weder, ſoo dat men niet ſien kon; maer op den 27 Ianuarii, klaer weder ſijnde, ſagen ſy de zon in ſijn volle rondigheyt boven den horizon, waer uyt bleeck, datſe die den 24 oock geſien hadden.

Dus verre hebben wy gevolgt de Journalen of daeghlijckſe Aentekeningen van deſe reyſe, inſonderheyt die van Gerrit de Veer: en gaen voorby de redenen, die ſy, om haer gevoelen te beveſtigen, bybrengen; dewijl ſy de ſelve eerſt bedacht hebben, niet alleen na haer wederkomſt, maer oock na datſe met Robbert Robbertſz. geſproken hadden, gelijck men uyt ſijn brief kan verſtaen; want die ſal den verſtandigen Leſer onderrechten van een groote misſlag, die deſe lieden in hare tijt-rekening begaen hebben; dewijl de geleerde Werelt-beſchrijvers 't weghblijven van de zon van den vierden November tot den 24 Ianuarii voor onmogelijck houden: dies heb ick hier bygevoeght de gemelde brief van de voorſeyde Robbert Robbertſz. le Canu (een man die de kunſt der zeevaert wel verſtont, en anderen als Meeſter daer in onderwees) aen wijlen mijn vader Willem Janſz. Blaeu geſchreven; op dat den waerheytlievenden Leſer een ware kenniſſe van 't diſpuyt ſoude bekomen, dat de gemelde Meeſter over deſe ſaeck met de perſoonen ſelf, die de voyagie gedaen en geſchreven hadden, heeft gehouden; welcke brief luyt als volght:

Goeden vrint Willem Ianſz.: Aengeſien U L. *op my begeert hebt, dat ick* U L. *uyt mijn memorie ſoude opſchryven wat redenen ick gehadt hebbe, met Iacob Heemskerck, Gerrit de Veer, Ian Corneliſz. Rijp, ende*

meer andere van mijn Scholieren, die in't jaer 1596 zijn uytgevaren, ende in't jaer 1597 wederom zijn gekomen, sonder iet wat van hare commissie ofte sendinge, daer sy om uyt gesonden waren, uytgerecht te hebben, om de Koninckrijcken van Catthay ende China te soecken. Ende in't jaer 1597 in de maent November by my zijn gekomen, om my haer wonderlicke ervaringe te vertellen, van dat sy beneffens veel andere wonder dingen, de son misten op den 4 November in't jaer 1596, ende de son wederom sagen in't jaer 1597 den 24 Ianuarii, op de selve hooghte van 76 graden, daer sy seyden dat sy haer huys op Nova Zembla hadden gebouwt. Ende daer sy af schryven dat alle Geleerden genoegh aen te kavelen sullen hebben. Ende daer ghy my van geseyt hebt, dat de geleerde Mathematicijns in geheel Europa, daer van in onrust en in roeren zijn: soo sal ick U L. hier in't korte vertellen, wat redenen ick met Iacob Heemskerck, Gerrit de Veer, ende meer andere van mijn Scholieren, op dese reyse geweest zijnde, gehadt heb. De redenen die ick gehadt heb, zijn dese navolgende: Dewijle sy meer dan tien weecken lang, altijt dagh ende geen nacht en hadden, ende dat de dagen in de selve tijt, niet altijt klaer en waren, om al de omloopen der sonnen soo juyst te tellen; soo vraeghde ick haer, waer uyt dat sy wisten dattet juyst den 4 November was, doen sy de son verlooren ofte misten; want de son was op de selve tijt meer dan 15 graden by suyden de linie: sy antwoorden my, dat sy haer uurwercken ende santloopers altijt by haer hadden, daer uyt sy sulcx voorseecker wel konden weten: ick vraeghde haer, of sy aen haer uurwercken in haer schip noyt geen feyl of faut bevonden en hadden, ende oft sy haer santloopers noyt niet leedigh en hadden bevonden: oock vraeghden ick haer, hoe oudt de mane doen ter tijt was, doen sy de son misten, dat en wisten sy my niet te seggen, 't welck my dede gelooven, dat sy den dagh van den 4 November niet recht getreft en hadden. Maer genomen (sprack ick) dat ghy dien dagh van den 4 November recht getreft hebt, ende in den Somer niet een dagh in't tellen gemist en hebt, waer uyt zijt ghy versekert dat ghy in den Winter, doen't meer dan elf weecken lang nacht was, u-lieden niet een dagh in het tellen vergist oft gemist en hebt? dewijle ghyluyden in het huys bleeft leggen schuylen, ende om der grooter koude ende sneeuw-jaght, ofte onweders wille, uwe hoofden in veel dagen niet eens en dorst uytsteecken, ende geen son, maen, noch sterren sien en kond. Gerrit de Veer antwoorden my, ende seyde dat sy door haer schoorsteen de noordster wel sien konden, ende hoe dickwils daer de wachters omgingen, daer beneffens hadden sy oock haer uurwercken ende santloopers, daer sy daeghlicx (soo hy Gerrit de Veer seyde) wel op pasten, 't welck ick heb laten gelooven wie dat woude: maer ick konde sulcx voor geen waerheyt aennemen; angesien sy t'Somers genoegh te doen hadden, om haer te verweeren (na haer seggen) tegen de beeren, ende 's Winters met vossen te vangen, alsoo dat sy niet veele op haren tijt (na mijn geloove) van son, maen, en sterren, uurwercken noch santloopers en hebben gepast; maer dat sy dickwils haer uurwercken bevroren oft stilstaende, ende haer santloopers ledigh bevonden hebben. Na dese en diergelijcke redenen sprack Iacob Heemskerck tot my: Soo meynt ghy dan, Mr. Robbert, dat wy ons in den tijt vergist ende daer in gemist hebben: daer op antwoorden ick; dat sulcks niet alleen mijn meyninge, maer oock mijn ongetwijffelt vast geloove was, dat sy haer in den tijt vergist ende gemist hadden, alsoo dat sy niet seker en konden weten, of sy in't eynde van Ianuarii, ofte in het begin van Februarii waren; want angesien ick haer ondersochte ende vraeghde, waer dat sy den 24 Ianuarii (doen sy seyden de son gesien te hebben) des avonts te ses uren, ofte des middernachts ten twaelf uren, ofte des morgens te ses uren, ofte op eenige andere uren, ofte streecken van haer Compas, de mane, ofte eenigerleye andere vaste sterren, ofte dwael-sterren gesien ende haer genomen hooghte gedaen hadden, ende sy my niet een woort daer op en wisten te antwoorden, om dat sy sulcx op de selve tijt niet waergenomen en hadden; soo was mijn besluyt, dat sy haer wel tien ofte elf dagen in den tijt vergist ende gemist hadden, ofte meer.

Des anderen daeghs quamen sy wederom by my, ende wisten my te seggen waer dat de mane op den 24 Ianuarii 1597 stonde. Maer ick antwoorden haer ende seyde: Dat hebt ghy nu uyt eenigen der Geleerden Ephemerides, ofte almanachen nagesien ende gereeckent: maer gisteren en wist ghy my een woort daer van niet te seggen, doen ick u-lieden sulcx vraeghden.

Gerrit de Veer, die den Schryver van de Navigatie om den Noorden geweest is, had veel meer ander ongefondeerde woorden met my, die ick hier voornam te schryven, maer hebbe sulcks onnodigh geacht, ende doorgeschrabt; want hy is by sijn meyninge oft opinie hart gebleven, ende heeft sijn Iournael daer naer in druck uytgegeven, ende dese sake met een ander letter, fol. 34 en 35, (om dattet uytmunten sal) beschreven: gelijck te sien is in het Boeck in't jaer 1598 by Cornelis Claesz. op't Water in't Schrijf-boeck tot Amsterdam gedruckt, daer in hy schrijft, dat hy geern reeckenschap van't selve wil geven: maer wat reeckenschap Gerrit de Veer gedaen heeft, aen D. Martinus Everardus Bruggensius, ervarings daghtafel-schryver tot Leyden, die een brief aen hem gesonden, ende reeckenschap van sijn schryven ge-eyst heeft, dat is my noch wel bekent; want hy is met den selven brief tot my gekomen, ende heeft my die selve laten lesen, ende my gevraeght wat hem daer best in te doen stonde? Ick antwoorden hem, ende seyde: datter geen beter raedt voor hem en was, dan sijn schult te bekennen, van dat hy met sijn geselschap haer in den langen somerschen dagh, wel eenige kleyne dagen vergist ofte gemist mochten hebben; ende in de lange wintersche nacht, door groote koude, sneeuw-jaght ende onweer, wel eenige kleyne nachten verslapen mochten hebben. Maer neen; hy en hadde sijn Iournael niet onder verbeteringe geschreven; maer heeft sulcx als een seker ervaring sonder bewijs ofte reeden gedreven tot aen't eynde van sijn leven. Want hy Gerrit de Veer heeft in sijn Iournael tusschen den 24 Ianuarii, ende den 21 Maert, 56 dagen weten te stoppen, in den welcken hy schrijft, dat de sonne maer 14 graden boven haren Horizont verheven was fol. 39; ende most in de selve tijt van 56 dagen, meer dan 19 graden boven haren Horizon geklommen ende verheven hebben geweest: waer uyt ick besluyt, dat Gerrit de Veer, tusschen den 24 Ianuarii ende den 21 Maert, wel 13 ofte 14 dagen te veel heeft ingestopt: welcke dagen Gerrit de Veer, in sijn Iournael, (om sijn opinie daer van staende te houden) weer en wint heeft toegeschreven, maer geen declinatie en heeft gegeven: alsoo dat ick mijn besluyt noch voor vast en goet houde, van dat sy haer in den langen kouden winterschen nacht van elf weken, eenige kleyne dagen ofte etmalen verslapen, ende haer in den tijt vergist ende gemist hebben, alsoo dattet wel den 6 ofte 7 Februarii geweest is, als sy door haren langen slaep gemeynt hebben, dattet noch eerst den 24 Ianuarii was; welcke dagen sy oock wederom tusschen den 24 Ianuarii, ende tusschen den 21 Maert hebben gestopt, om alsoo met haer ervaringe te triumpheeren,

ende

ende alle wijse Geleerden te abuseeren, ende haer over het schryven ende wrijven van Gerrit de Veers Iournael laten disputeeren. Ick laet anderen gelooven van de sake al wat haer belieft; maer ick geloof, dat Gerrit de Veer de Coster geslacht heeft, wiens klock wel een uur mis sloegh, na 't wijsen der sonne: ende als hem eenige wijse luyden daer op aenspraken, soo antwoorden hy; de son mach liegen, maer mijn klock en lieght niet. Alsoo versta ick, dat Gerrit de Veer liever son, maen en sterren schult heeft willen geven, dan dat hy soude binnen sijn leven bekent hebben, dat hy hem in sijn reeckeninge soude vergist ofte gemist, ofte in 't tellen ende stellen der dagen eenige fauten soude gedaen hebben. Dit is in 't korte mijn antwoort op uwe begeerte; want ick noyt gelooft en hebbe, noch niet gelooven en kan, dat men de son op eenderleye hooghte sijnde, op den 4 November, alsse meer dan 15 graden by suyden de linie is, uyt het gesicht onder den Horizont soudt missen, ende op de selve hooghte de son wederom, op den 24 Ianuarii, alsse meer dan 19 graden by suyden is, in 't gesicht boven den Horisont soude sien ofte gewaer worden: ende op den 21 Maert, de son wederom juyst 14 graden boven den Horizon verheven vint, soo als Gerrit de Veer, in sijn Iournael fol. 39, schrijft, het strijt in mijn sin tegen natuur en redenen: daerom is mijn geloove, dat sy in den langen dagh des somers eenige omloopen der sonnen gemist, ende in den langen nacht des winters haer verslapen ende in den tijt vergist hebben, ende haer Iournael soo net niet en hebben kunnen houden, als den genen, die uyt avont ende morgen, alle 24 uren, dagh ende nacht van malkanderen kunnen scheyden, ende haer dagen juyst ende net kunnen tellen ende stellen, 't welck dese Schipvaerders om de Noorden soo niet en hebben kunnen doen; ende daerom oock wel te vergeven is. Niet meer op dit mael, dan Godt in genaden bevolen. Anno 1627, den 15 September.

Hier uyt siet men, na mijn oordeel, klaer genoegh, dat sy in hunne rekening gemist hebben; want dat Gerrit de Veer aen Meester Roben seyde, dat hy de Noordster (gelijck ghy hier boven in de brief gesien hebt,) gedurigh door d'opening van hunne schoorsteen gesien heeft, is gantsch onwaerschijnlijck; want die was altijt met een ton gedeckt, behalven datse byna sonder ophouden met den roock vervult was, ja somtijts door haer self geheel gestopt, om de warmte in hun wooninge te houden, drie saken daer de gemelde Meester Robert self niet op gedacht heeft: voeght hier by, dat uyt het Journael van Gerrit de Veer, daer hy den sevenden November beschrijft, genoeghsaem blijckt d'onsekerheyt van sijn voorgeven, in dese woorden: *den sevenden November was 't duyster weer en stil, de wint west, men konde den dagh van den nacht qualijck verscheyden, sonderlinge om dat op dien tijt ons oorlogie stil gestaen hadde, daer deur vermoeden wy geen dagh, doen 't al dagh was; ende ons volck hadde op dien dagh niet uyt de koy geweest, dan om haer water te maken, daerom wisten sy niet wel of 't licht datse sagen van de maen oft van den dagh was,* &c. Of dit laetste niet meer en dickmael in die tijdt van elf weeken geschiet is, gelieve den leser selve te oordeelen. Dus verre uyt het gemelde Journael, tot beter onderrechting, en bewijs van d'ongerijmtheden deser lieden, die alleen door onkunde gedoolt hebben.

Maer laet ons wederkeeren tot hare beschryvingen, en d'ongelucken van dese evenwel helder-blinckende zeehelden, die soo lang in hare hutte sonder zon, en byna gedurige duysternis, geweest hadden.

In 't laetste van Ianuarii, Februarii, en Martii, hadden sy veeltijts sulck quaet weder, datse niet uyt haer huys, met sneeu gestopt en gedeckt sijnde, konden komen, waer deur dan eenige de schoorsteen uyt klommen, om hare nootsaecklijckste dingen te verrichten. Nu en dan quamen haer weder de beiren besoecken, die sy somtijts schoten, of verjoegen. Door de langdurige koude en ongemack seer verswackt sijnde, moesten sy evenwel, dewijl de brant op was, met de slede om hout uyt; dit geschiede door 't meeste deel van't volck, wel gewapent, en met grooten arbeyt, en in vreese van te beswijcken: doch de noot en hope gaven haer nieuwe krachten; want sy, sonder vuur, waren in gevaer van koude te sterven. April gaf hen noch vele koude dagen, en sommige met harde en stormende winden. Somtijts dreef de wint 't ys wegh, soo datse de zee open sagen; dan stopte hy die weder met groote ysschossen. Den tienden deser maent quam het ys met een geweldige noordooften wint soo fel aensetten, en dreef op elckander, dat het rontom veel hooger en vaster lagh dan te voren. Den 15 gingen sy naer 't schip, 't welck sy noch in de selve gestalte en aen alle sijden van 't ys beset vonden: in 't wederkomen ontmoette hen een grooten beir, doch dewijl sy haer tegen hem stelden, weeck hy van haer af. Toen spoeyden sy sich naer de strant, en sagen d'ysbergen soo hoogh op malkanderen geschoven, als offe heele steden, met uytstekende torens en bolwercken, waren. Twee dagen voorder, naer 't schip gaende, wierden sy open water in zee gewaer, dies sy over d'opgestapelde ysschossen klommen tot aen 't water, daer sy in ses oft seven maenden niet by geweest hadden: hier sagen sy een kleyne vogel, die stracx onder doock: dit namen sy als een teken dat 'er in zee meer open waters was als te voren. Den tweeden Mey was met een geweldige storm uyt den zuydwesten verselt, daer door 't ys meest wegh dreef, en sy te meer begonden naer huys te verlangen: den volgenden dagh wierd de zee van 't ys geheel bevryt; doch rontom 't schip bleef het noch even vast. Den vierden deser maent vonden sy 't schip noch vaster in 't ys dan te voren; want ontrent half Maert lagh het maer 75 treden van 't open water, en nu wel 500. Sommige dagen van dese maent quam 't ys nu en dan met kracht weder aendrijven; dies sy, met toestaen van de Schipper, gereetschap, om van daer te komen, begonnen te maken. Maer sy waren soo verswackt, dat tien mannen de schuyt niet voort konden krijgen, om die by 't huys te vertimmeren; waer door sy seer kleynmoedigh wierden, met vreese van 't werck niet te konnen uytvoeren. Doch de Schipper sprack haer een moedt in, met vermaen van haer uyterste kracht te toonen; dewijl harer aller welvaert en leven daer aen hing; want soo sy de schuyt niet vaerdigh konden krijgen, soo moestense, als burgers van Nova Zemla, daer blijven, en hun graf maken.

maken. Evenwel ſtaeckten ſy op die tijdt het werck, niet uyt gebreck van wil, maer van kracht. 's Namiddaghs grepen ſy nieuwen moedt, vermaenden d'een d'ander, en vielen met yver aen den arbeyt; maer op 't allerbeeſighſt ſijnde, wierden ſy drie dagen na elckander verhindert door aenkomende beiren, die meeſt ſijn geſchoten en gedoot: ſy hadden van een deſer beeſten de lever gekoockt, en met ſmaeck gegeten; doch ſy wierden alle ſieck van die ongewoone ſpijſe, en inſonderheyt drie, die in gevaer van ſterven waren. In 't begin van Iunii gebetert ſijnde, arbeyden ſy met alle macht aen de bock of boot, die ſy in ſes dagen vaerdigh kregen. Daer na gingen ſy met elf mannen na de ſchuyt, en ſleepten die naer het ſchip; want den arbeyt viel hen nu lichter, 't ſy dan dat de wegh beter, of haer moedt meerder was geworden. Terwijl eenigen van hen de ſchuyt optimmerden, waren d'andere beeſigh met de koopmanſchappen, eetwaren, en andere noodige dingen, naer de ſchuyt te voeren. In deſe tijdt ontſtont ſoodanigh een onweder uyt den zuydweſten, met hagel, ſneeuw, en regen, dat de timmerluyden niet konden voortgaen in het werck. Den achtſten Junii was de ſchuyt oock heel gereet, en ſy bereyden alles tot de reyſe, verdeelende de goederen en proviſien in beyde de ſchuyten ſoo ſy beſt konden. Vier dagen daer na gingen ſy gelijckelijck met bijlen, houweelen, en allerley gereetſchap daer toe dienende, aen het werck, om de wegh te effenen waer langs ſy de ſchuyten naer 't water ſouden ſlepen, 't welck ſy met ſwaren arbeyt uytwerckten. Den 13 Junii, alles gereet ſijnde, ſchreef de Schipper twee brieven, voor yder ſchuyt een, die ſy meeſt alle onderteeckenden, waer in hy verhaelde, dat ſy daer te lande ſoo lang met groot verdriet en ongemack vertoeft hadden, op hope, dat het ſchip los worden, en ſy daer mede naer huys ſeylen mochten: maer dewijl 't ſelve even vaſt bleef, de tijdt verliep, en haer eetwaren ſeer minderden, datſe derhalven genootſaeckt waren, tot behoudenis van haer leven en koopmans goederen, 't gemelde ſchip te verlaten, en met de ſchuyten op Godts genade naer huys te ſeylen. Hier op hebben ſy de ſchuyt en bock te water gebracht, en daer by elf ſleden met goet, te weten, ſes packxkens met ſijn wolle laken, een koffer met linnendoeck, twee packxkens ſluweel, twee koffertjes met gelt, twee tonnen met het goet van 't volck, 13 tonnen broot, een ton kaes, een zijde ſpeck, twee tonnekens oly, ſes kleyne vaetjes met wijn, twee vaetjes edick, en voorts der bootsluyden kleederen en ander goet; ſoo dat men, alles overhoop ſiende, meende, dat het onmogelijck was 't ſelve in de ſchuyten, nevens de menſchen, te bergen. Toen brachten ſy Willem Barentſz. die een tijt lang ſieck geweeſt had, en noch een ſieck man, met ſleden naer de ſtrant, en deden in yder ſchuyt een ſiecke. De ſchuyten wierden by een geleyt, en de Schipper deê hen de ſchriften onderteeckenen. Den 14 Junii ſijn

Gaen t'ſeyl. ſy van Nova Zemla en 't vaſte ys met een weſtewint geſeylt; en begonnen een ſaeck (hoewel door noot) daer men in de volgende eeuwen altijdt van ſal ſpreken; want met twee open ſchuyten, en 12 of 14 mannen, moeſten ſy 400 mijlen van de woeſte zee overvaren, om aen de kuſten van Laplant te komen, van waer ſy te lande t'huys konden reyſen. D'eerſte dagh quamen ſy tot den Eylands-hoeck; en hier, en aen den Ys-hoeck wierden ſy weder van 't ys beſet, en aen de laetſte gedwongen al hun goet te lande te brengen. Op ſommige eylanden kregen ſy vogelen, die ſy voor de ſiecken gereet maeckten. Den 17 quam 't ys ſoo gruwelijck op haer aendrijven, dat hen de hairen over-end reſen: want ſy meynden dat het haer laetſte dagh was; dewijl ſy ſoo fel tuſſchen d'ys-ſchoſſen geparſt wierden, dat het ſcheen als of de ſchuyten in hondert ſtucken ſouden barſten: in dit gevaer ſprong Gerrit de Veer, als de lichtſte ſijnde, op 't ys, en kruypende van d'een drijvende ſchos op d'andere, bracht een tou aen 't vaſte ys, daer hy 't ſelve aen een heuvel vaſt maeckte, by 't welcke ſy de ſchuyten optrocken: toen brachten ſy eerſt de ſiecken, daer na het goet, en eyndelijck de ſchuyten op 't vaſte ys; en wierden dus als uyt de kaken des doots verloſt. Hier lagen ſy eenige dagen van 't ys beſloten; en den 20 deſer maent ſturf Willem Barentſz. waer over ſy ſeer bedroeft waren; want hy de voornaemſte beleyder en eenige Stuurman was, op welcke ſy naeſt Godt vertrouden; en in de ſelve uur noch een van haer volck, Klaes Andrieſz. genaemt. Den 22 open water ſiende, pooghden ſy voort te reyſen; maer ſy moeſten met grooten arbeyt de ſchuyten over een ſtuck ys ſlepen dat wel 50 treden lang was, daer na weder op 't ys halen, en dan andermael 30 treden daer over ſlepen, eer ſy aen 't water quamen. Sy voeren voort, doch wierden t'elckens in 't ys beſet: als ſy weder opening kregen, ſpoeyden ſy langs 't lant na haer vermogen. Den volgenden dagh quamen ſy aen Cabo de Trooſt, daer 't ys hen oock ſtutte; en vonden ſich toen op de hooghte van 76 graden 30 minuten. De zon had toen, hoewel die helder ſcheen, noch ſoo veel kracht niet, datſe het ſneeuw kon ſmelten, op datſe dranck mochten bekomen, waer doorſe grooten dorſt leden. Den 24 ſagen ſy de kaep Naſſau: de volgende dagen waren ſy weder in groot gevaer van alle te vergaen, door de ſtercke wint, die hen t'zeewaert in dreef. Den 27 vonden ſy ſulck een groote menighte van walruſſchen op 't ys leggen, datſe ontelbaer waren. 's Anderen daeghs haelden ſy de ſchuyten op 't vaſte ys, dewijlſe van 't drijvende ſoo geparſt waren; en maeckten met haer ſeylen een tent, om wat te ruſten; doch dat lieten hen de beiren niet toe: want daer quamen drie deſer beeſten op hen aen, d'een wierd geſchoten, d'ander twee verliepen 't; maer miſten niet weder te komen; toen nam een van de twee den dooden beir in ſijn muyl, en ſleepte hem een ſtuck weeghs van daer; ſtracx vielen ſy beyde aen het eten van dat aes, ſoo datſe het in weynigh tijdt byna half verſlonden, doch werden met ſchieten verjaeght. Den eerſten Julii geraeckten ſy in ſoodanigh een lijfsgevaer als ſy noch ooit

Groot gevaer.

Stoutigheyt.

Doot van den Opper-Stuurman.

geweeſt

geweeſt waren; want het ys quam ſoo geweldigh uyt de zee aenſetten, dat alle de ſchoſſen, daer de ſchuyten op lagen, aen ſtucken braken, en op malkander wierden geſchoven: al hun goet viel meeſt in 't water; ſy deden alle vlijt om de kleynſte ſchuyt wat verder over 't ys naer 't lant te ſlepen, daer ſy meenden beter voor 't aendrijvende ys beſchermt te weſen: maer als ſy nu wederkeerden om 't goet te bergen, trof hen noch grooter ongeval; want als ſy na 't eene taſten, viel 't ander weder in 't ys; ja 't volck ſelf brack 't ys veeltijts onder de voeten wegh, ſoo datſe 't eynde raet waren, en den moedt verloren: de ſchuyt wierd ſeer beſchadight en reddeloos, door al het ſchuyven en 't ſtooten van 't ys: dus warenſe in dit verdrietigh gewoel eenige uren beeſigh; en verloren twee tonnen broot, een koffertje met linde laken, een ton met haer beſte goet, den Aſtronomiſchen ring, een pack root ſcharlaken, een kleyn vaetjen olie, ſommige kaſen, en een kleyn vaetje wijn. De volgende dagen waren ſy te lande, ſochten en vonden hout, om hare ſchuyten te vermaken, ſchoten vogelen, die ſy tot hunne verſtercking aten, kregen oock eenigh van hun verloren goet weder. Den vijfden ſturf Jan Janſz. van Haerlem. Den negenden kregen ſy open water, dies ſy de ſchuyten wel 340 treden moeſten voortſlepen, om aen de zee te komen. De volgende dagen raeckten ſy noch verſcheyde malen in 't ys vaſt, en moeſten de ſchuyten ontlaſten, over het ys henen halen, en ſoo weder naer 't water brengen. Daer na quam een felle en ſeer vetten beir op haer aen, die ſy met drie ſchoten t'evens ſoo raeckten, dat hy roereloos bleef leggen. Toen gingen drie van hen naer een eylant, daer ſy wel 70 eyeren kregen, die alle 't volck ſeer verquickten. Den 18 hebben ſy de ſchuyten weder ontladen, op en over 't ys getrocken, tot aen 't open water, en daer na 't goet meer dan duyſent treden voortgeſleept, 't welck ſoo een laſtigen arbeyt was, datſe daer onder meenden te ſmoren; doch de noot gaf moedt. Sy gingen t'ſeyl; maer 't duerde niet lang, of kregen de vorige verhindering: want ſy raeckten op 't nieuw in 't ys vaſt. De volgende dagh gingen ſeven mannen naer 't Kruys-eylant, daer ſy in 't weſten veel open water gewaer wierden, 't welck haer ſeer verblijde, en haeſten deê om aen de ſchuyten te komen, die ſy 270 treden over 't ys trocken, met grooten yver, moed, en hope dat dit de laetſte reyſe ſou weſen. Sy ſeylden met een goeden wint en voorſpoet geheel uyt het ys, waer door ſy met groote blijdſchap Godt danckten, die haer uyt ſoo vele en menigerley gevaerlijckheden verloſt had. Den 20, en eenige volgende dagen ſeylden ſy voorby den Swarten-hoeck, Admiraliteyts-eylant, Cabo Plancio, Langenes, en Cabo de Cant, daer ſy den 24 op de hooghte van 73 graden 10 minuten waren. Den 27 voeren ſy voorby den Kruys-hoeck: de volgende dagh quamen ſy by S. Laurens-bay of Schans-hoeck, daer ſy twee Ruſſche lodgien of ſcheepjes vonden, 't welck hen groote blijdſchap baerde, datſe d'eerſte mael in 13 maenden weder menſchen ſagen; maer ſtracks oock vreeſe, dewijlſe wel 30 ſterck waren, en ſy niet wiſten wat het voor volck was. By elckander komende, deden ſy d'een d'ander groote eerbewijſing: twee van de Ruſſen ſloegen de Schipper en Veer vriendelijck op de ſchouder, dewijlſe hen kenden van de vorige reys dieſe naer de Weygats gedaen hadden; en deden al het volck vrientſchap, vereerden hen een broot, en geroockte vogels. De Schipper beſchonck hen met een teug wijn, en eenige beſchuyten. Den leſten deſer maent quamen ſy aen een eylant, daer ſy, tot haer groot geluck, veel lepelbladeren vonden, een wonder haeſtigh hulpmiddel voor den ſcheurbuyck, daerſe meeſt alle ſieck van waren, en dus op 't ſpoedighſte van verloſt wierden. Den derden Auguſti wierden ſy te rade van Nova Zemla naer Ruſlant over te varen, daer ſy toen noch in 't ys quamen, dat haer verbaeſde; want ſy meenden daer al van bevrijt te weſen. Den vierden quamen ſy aen de kuſt van Ruſlant, daer ſy een jolle of ſcheepje ſagen, en riepen, *Candenoes, Candenoes*; maer de Ruſſen antwoorden, *Pitzora, Pitzora*, waer door ſy beſpeurden, datſe daer ontrent waren. Na ſoo veel geledene elenden, quam hen den honger, dat verſlindend dier, noch beſpringen; want al haer voorraet was ten eynde, uytgeſeyt noch wat verſchimmelt broot. Dus worſtelden ſy noch eenige dagen met tegenſtrijdige winden, arbeyt, honger, onweder en mismoedigheyt; ſoo dat ſommige om de doot wenſchten. Eyndelijck, na ſoo vele ſwarigheden, verdwaelden de ſchuyten van elckander; d'een ontmoete eenige Ruſſche ſcheepjes, waer uyt ſy eenige ſpijſe kochten; en quamen ten leſten aen Caep de Candinoes, by de mont van de Witte zee gelegen, daer ſy over moeſten, ſijnde 40 mijlen weeghs; een gevaerlijcke ſaeck, met ſoo kleyne ſchuyten ſulck een reyſe te doen: doch Godt, die hen ſoo menighmael verloſt had, holp hen in de tijdt van 30 uren met een goeden wint daer over; ſoo datſe aen de Laplantſche kuſt, aen de weſt-ſijde van de Witte zee, quamen. Hier ſijn veel klippen, tuſſchen de welcke ſy invoeren, en weder een Ruſſche lodgie vonden, en eenige hutten op den oever, daer ſy vriendelijck ontfangen wierden van 13 viſſchers, die hier alle morgen met twee ſchepen hun neering deden: ſy leefden armelijck genoegh, en aten viſch tot viſch: daer waren oock twee Laplanders, met drie vrouwen, en een kint, die van 't overſchot der Ruſſen ſoo elendigh leefden, dat de Hollanders groot medelijden met hen hadden. Den 21 Auguſti kocht de Schipper verſche viſch van deſe lieden, waer meê ſy ſich verblijden, en haer bekomſt aten; want ſy hadden een tijdt lang ſich met vier oncen broots yder dagh moeten behelpen. Des namiddaghs gingen ſy dieper in 't lant om lepelbladeren te ſoecken, en ſagen van verre twee mannen; als ſy daer by quamen, beſpeurden ſy dat 'et van hun eygen volck van d'ander ſchuyt was; dies ſy ſich t'ſamen verheughden: deſe vertelden datſe noch meer ellenden uytgeſtaen hadden, dan de gene daer wy nu van geſproken hebben. Den volgenden dagh quam de bock of kleyne ſchuyt by de groote, waer door ſy alle te gelijck ſeer

vrolijck waren; en bewillighden de kock van de Ruſſen, dat hy hen een ſack meels tot bróot backen ſoude: ondertuſſchen kocht de Schipper weder verſche viſch; en als ſy nu aten, quam d'overſte van de Ruſſen, en vereerde hen een broot, datſe weynigh hadden: doch hoe ſy hem noodighden, hy wilde met haer niet eten, om dat het haren vaſtendagh was: de Schipper beſchonck hem en de kock, over d'ontfange dienſt, en beleeftheden, met eenigh gelt, en vertrock van daer. Den 24 quamen ſy by de ſeven eylanden, en ontmoeten eenige viſſchers, die haer vraeghden, waer haer *crabble* oft ſchip was: ſy antwoorden met al het Ruſſiſch datſe konden, *crabble propal*, dat is, 't ſchip is gebleven: waer op de viſſchers wederom riepen, *Cool Brabante crabble*, uyt welcke woorden de Hollanders verſtonden, dat 'er de Cola eenige Nederlantſche ſchepen waren. Den 25 arriveerden ſy te Kilduyn, daer ſy weder hoorden, dat 'er te Cola eenige ſchepen van hare natie lagen; en kregen een Laplander, die met een van 't volck naer Cola ging, om te ſien na de ſelve ſchepen. Vier dagen daer na quam de Laplander alleen weder, 't gene hun in 't eerſt quaet vermoeden gaf; doch hy bracht een brief van Jan Corneliſz. Rijp, die hen ſchreef, dat hy verblijdt en verwondert was over hare komſt, meenende datſe al vergaen waren; en dat hy hen haeſt met alle nootdruft ſou komen beſoecken. Deſe tijding verheughde hen, hoewel ſy eerſt twijfelden, of de ſchrijver de ſelve Jan Corneliſz. was, die 't voorlede jaer met haer in geſelſchap de reyſe aennam, en aen 't Beiren-eylant van haer ſcheyde. De Laplander wierd met gelt beloont, en met kleederen vereert, wegens ſijne naerſtigheyt. De Schipper verloſte hen van hare twijfel, dewijl hy onder ſijn brieven een vont met de ſelve hant geſchreven, waer aen hy 't ſchrift kende. Ondertuſſchen quam de gemelde Jan Corneliſz. zelf met een ſchuyt by haer; daer ontfingen ſy elckanderen met de grootſte blijdſchap, als offe d'een d'ander van de doot verreſen hadden geſien; dewijl ſy aen weder ſijden hadden gewaent, datſe door ongeval omgekomen waren. Jan Corneliſz. bracht hen een ton Roſtocker bier, wijn en brandewijn, broot, vleeſch, ſpeck, ſalm, ſuycker en andere eetwaren, dat het volck ſeer verheughde. Sy bedanckten en beſchoncken de Ruſſen voor haer herberge, en ſijn den laetſten Auguſti van daer naer Cola gevaren. Den tweeden September quamen ſy aen 't ſchip van Jan Corneliſz. Rijp, daer ſagh men weder nieuwe vreught onder 't volck, die elckander hartelijck verwelkomden, en omhelſden, als offe uyt het Rijcke der Doot wedergekeert waren. Te Cola brachten ſy al haer goet aen lant, en ververſchten en ruſten haer eenige dagen van al hare gelede elenden, om alſoo hare geſontheyt en krachten te herſtellen. Den elfden September brachten ſy, met toeſtaen van den Gouverneur der ſtadt, hare ſchuyten in 't huys der kooplieden, tot een eeuwige gedachteniſſe, datſe met de ſelve ſoo een verre, lange, en overmoeyelijcke reyſe van byna 400 mijlen, door een ongebaende zee, tuſſchen en over 't ys, gedaen hadden; 't welck die van Cola niet alleen, maer ſelf de gantſche weerelt, tot een verwondering behoort te ſtrecken. Maer laet ons haer voort t'huys brengen. Den 18 ſijn ſy van Cola t'ſeyl gegaen, en quamen den 19 te Wardhuys, daer ſy tot den ſeſten October bleven. Den 29 der ſelve arriveerden ſy in de Maes, en den eerſten November t'Amſterdam, met de ſelve kleederen die ſy op Nova Zemla gedragen hadden, en bonte mutſen van witte voſſen: dus gingenſe naer 't huys van Pieter Haſſelaer, een van de Bewinthebbers van Amſterdam. 't Gerucht van hare komſt verſpreyde ſich over de geheele ſtadt, (want men hadſe hier oock voor doode lieden geacht;) en quam mede in 't Princenhof, daer in die tijdt den Cancelier en Geſant van ſijn Majeſteyt van Denemarcken over tafel ſat: dies ſijnſe door den Heer Schout, en twee Heeren uyt de Magiſtraet derwaert gebracht, daer ſy voor den hoogh-gemelden Heer Geſant, en den Heeren Burgermeeſteren, hare reyſe en wedervaren verhaelden: daer na ſijnſe eerlijck geloont, en yder ging naer de ſijne.

Dus hebben wy deſe ongeluckige en altijdt prijswaerdige zeehelden op hare reyſe verſelt, en weder t'huys gebracht: en vinden goet, als een kleyne vergelding van haren grooten arbeyt, en den lof die ſy voor haer ſelf en alle Hollanders hebben verworven, de namen van de voornaemſte hier by te voegen, namelijck, *Iacob van Heemskerck*, Commijs en Schipper; *Pieter Pieterſz. Vos*, *Gerrit de Veer*, en *Mr. Hans Vos*, Chirurgijn. Wat belangt *Willem Barentſz. van der Schelling*, haren Opper-Stuurman, op de reyſe geſtorven, ick verwonder my, dat ick niet van ſijn begraeffenis, noch ſijn graf, in de Journalen vinde: want ſoo een kloeck en ervaren zeehelt is niet alleen een heerlijcke begraef-plaetſe, maer oock een onſterffelijcken lof waerdigh: doch laet hem met vele dappere mannen dat gemeen hebben, dat de gantſche weerelt hem tot een graf verſtrecke; op dat de nakomelingen ſijnen roem verhalen, en ſich over ſijn doorluchtigh beſtaen verwonderen: want men mach deſe derde voyagie onder d'aenmerckelijckſte geſchiedeniſſen, daer men ooit van geleſen oft gehoort heeft, met reden achten: dewijl nooit iemant ſoo verre om de noord langs Nova Zemla heeft geweeſt, noch op dat landt overwintert, en byna 400 mijlen langs en deur de woeſte zee met twee kleyne ſchuyten gevaren. Voeght hier by d'ongelooflijcke koude, de menighte van ysbergen, de wreede dieren, overſwaren arbeyt, verteerende ja doodelijcke ſieckten, ſcherpen honger, ontelbare ongemacken, en perijckelen, verſelt met geen voordeel, maer ſeer groote ſchade, ja verlies van 't ſchip ſelf, niet door de felle ſtormwinden en zeebaren verdelght noch ingeſwolgen; maer, als tot een eeuwigen roem der dappere Hollanders, door de geſtremde golven om hoogh verheven, en op een bergh van de dickſte ys-ſchoſſen ten toon geſtelt: als of haer ongeluck ſich met haer grootmoedigh voornemen wilde evenaren; en een verwinnings-teycken over ſich ſelf, dat geen weerga heeft, voor onvergelijckelijcke mannen oprechten.

WEYGATS,
ENDE
STRAET NASSOU,

Met de Scheeps-tochten der Hollanders naer deſe plaetſen.

IN de voorgaende beſchrijving hebben wy van drie voyagien naer Nova Zemla en Weygats geſproken; doch niet dan de derde geheel beſchreven, de tweede maer aengeroert, en d'eerſte ten deel, en voor ſoo veel die door Willem Barentſz. naer 't gemelde Nova Zemla gedaen is, verhaelt: ſoo dat noch overigh is, een deel van d'eerſte, en de tweede in 't geheel, welcke naer de Weygats gedaen ſijn, en tot deſe plaets behooren, den Leſer te vertoonen.

Tot d'eerſte voyagie waren, als te voren geſeyt is, drie ſchepen met een Viſſchers boot uytgeruſt, op 't ſchip van Amſterdam was Willem Barentſz. tot Schipper en Stuurman: d'ander twee waren, het ſchip van Zeelant, daer op tot Schipper was Cornelis Corneliſz. Nay, (die als Admirael over de Vloot het gebiedt had,) tot Commis François de la Dale; en 't Enckhuyſer ſchip, daer op Brant Tetgales als Schipper bevel had, en Jan Huygen van Linſchoten tot Commis geſtelt was.

De gemelde drie ſchepen, en boot, wel verſorght voor acht maenden, liepen den vijfden Iunii 1594 uyt Texel, en quamen den 23 der gemelde maent te Kilduyn in Laplant by elckander. Den 29 ſcheyde Willem Barentſz. van haer, om met ſijn ſchip en viſſchers boot naer Nova Zemla te ſeylen, na datſe t'ſamen verdragen waren, elckander in de wederom-reyſe tot den laetſten September daer in te wachten, om gelijckelijck naer 't Vaderlant te keeren. D'ander twee, die naer Weygats moeſten, verlieten Kilduyn den tweeden Iulii, en waren, drie dagen daer na, ontrent 20 mijlen van 't eylant Colgoye, en 45 van Nova Zemla. Onlangs daer na wierden ſy 't ys gewaer met ſulcke groote ſchoſſen, die drie en vier vadem dick boven 't water ſchenen: ſy ſagen hier de gedaente van lant, maer 't waren niet dan nevelige dampen. De zon rijſt daer tot over 't zuydzuydweſten, eer hy ſich op 't hooghſte vertoont; en dan is hy ſeer laegh, en maeckt een ſchaduwe als in Hollant des ſomers ten ſeven of acht uren's morgens. Sy waren toen op de hooghte van 71 graden en 20 minuten: en ſeylden omtrent een mijl door 't gemelde ys, (dat op ſommige plaetſen driftigh en geſcheurt was, en op andere dicht aen een gevoeght,) tot datſe aen alle ſijden daer van beſet wierden; ſonder eenige andere openingh, als in die wegh dieſe gekomen waren, te beſpeuren. Daer na, ſiende geen voordeel te doen, ſijn ſy uyt het ys weder zeewaert in geſeylt.

Den ſevenden wierden ſy een hoogh effen vlack lant gewaer, 't welck ſy voor Candenoes hielden, en op aen voeren; hier vonden ſy een bocht oft inham, en nevens 't water een ſteyl afgebickt berghsken, daer een kruys op ſtont. Niet wijt van daer was een bergh-achtigh fraey lant, daer hen ſoo een warme lucht in 't aenſicht quam, als offe voor een heeten oven geſtaen hadden, 't welck hen ſeer verwonderde, om datſe te voren en daer na koude genoegh gevoelden. Den volgenden dagh ſagen ſy ſulcke vreeſſelijcke ys-ſchoſſen, dat eenige ſoo hoogh waren als het ſchip ter halver ſeylen; andere gelijck groote ſchepen, met holen en gaten als klippen en ſteenrotſen, daer 't water uyt en in ruyſchten, gelijck het by onweer aen de zeeſtranden raeſt: ſy ſeylden de gantſche nacht door ſoodanige en noch grooter ſtucken ys, waer mede de zee, ſoo verre men ſien konde, in ſulcker voegen beſet was, dat men geen water kon kennen. Den negenden giſten ſy by het lant van Swetenoes te weſen. Den tienden ſeylden ſy naer de haven van Pitzora, na datſe de jaghten daer geſonden hadden, om de diepten te peylen, en te ſien offe bequaem was om de ſchepen te bergen: hier verſtonden ſy van de Ruſſen, (die met een lodding uyt de Witte zee quamen, en naer Pitzora wilden,) datſe buyten 't eylant Colgoye om geſeylt waren, en niet binnen deur gelijck ſy meenden; want de gemelde Ruſſen verſekerden hen, om haer uyt de dooling te helpen, dat ſy ſelf de vorige nacht aen 't eylant gelegen hadden, ſonder ys te vernemen, ('t welck de Hollanders ſeer verwonderde;) en dat de haven, daer ſy nu geanckert lagen, was 't ooſtergat van 't eylant Toxar, te voren hen onbekent, op de hooghte van 68 graden, en 30 minuten gelegen. *'t Eylant Toxar.* Van Weygats wiſten de Ruſſen niets dan van hooren ſeggen, dat het een enge en altijts bevroren paſſagie is, van weynigh diepte; en als men daer deur was, dat men dan in de Zuyder-zee quam, die ſy oock de warme zee noemen, ten aenſien van deſe Noorder, by hen de koude genoemt: en dat al het ys naer Nova Zemla drijft, en daer 't geheele jaer blijft leggen. Den elfden ſagen ſy weder drie Ruſſche loddingen of ſcheepjes, die alle naer Pitzora wilden: deſe ſeyden haer 't ſelve van de Weygats, datſe de vorige dagh van

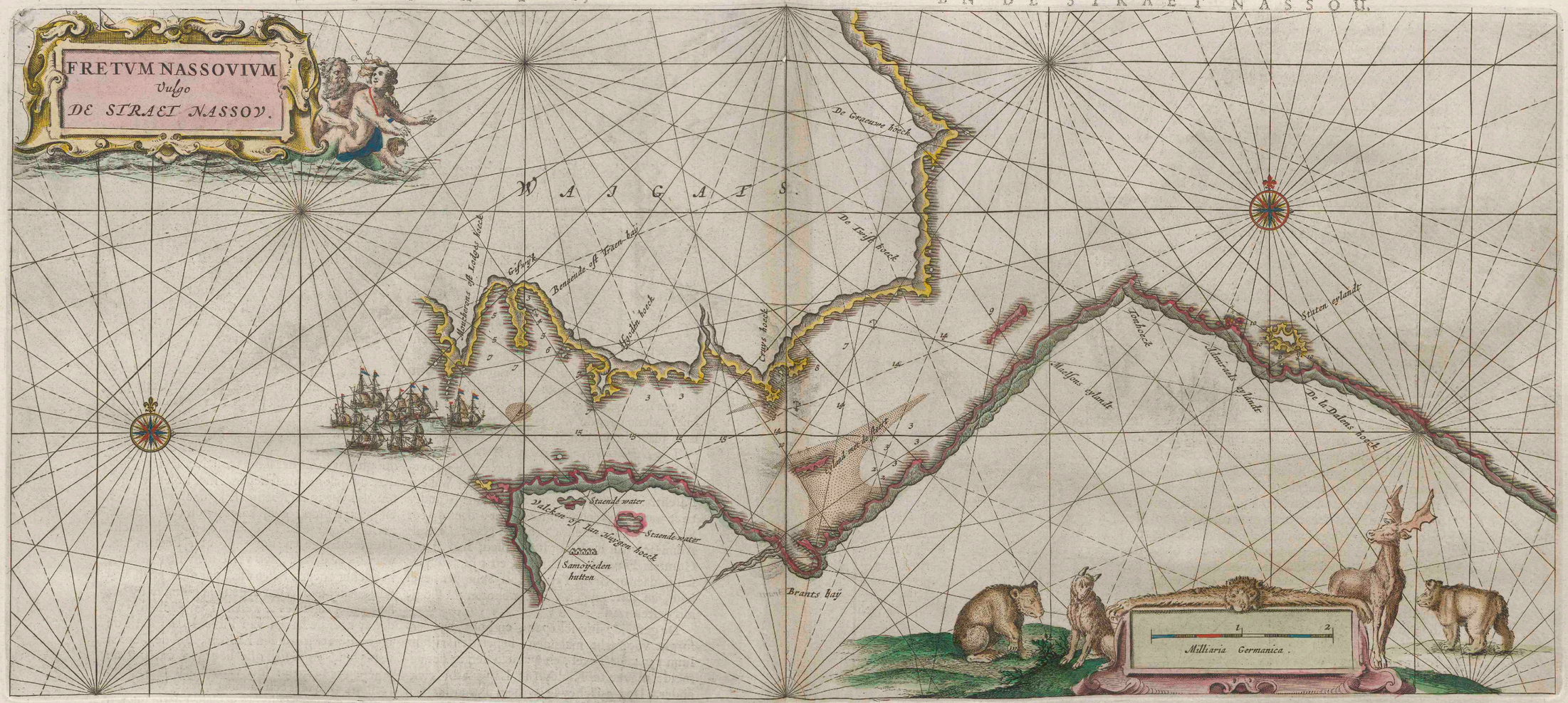

d'andere Ruſſen verſtaen hadden: doch eenige voeghden daer by, dat men de gemelde Weygats ſoude konnen deur-ſeylen, ſoo men niet door de menighte van walviſſchen en zee-paerden, die de ſchepen vernielden, belet wierd: andere ſeyden, dat de ſteenrotſen, klippen en drooghten de deurtocht onmogelijck maeckten: ſommige verhaelden, dat de Groot-Vorſt voor eenige jaren drie loddingen derwaerts geſonden had, maer datſe door 't ys vergaen ſijn, ſonder iets uyt te rechten, met het verlies van 't meeſte deel des volcks, uytgeſeyt eenige weynige, die te lande wedergekeert waren. De Hollanders, alle deſe verſcheydentheden hoorende, namen die voor verſierde ſaken, en alleen geſeght, om hen af te ſchricken; of dat de Ruſſen ſelfs elckanderen die beuſelingen deden gelooven: en kregen daer door meerder hope van tot hun voornemen, en deur de gemelde engte, te komen. Den volgenden dagh ſpraken ſy met twee jagers, d'eerſte menſchen dieſe op 't lant geſien hadden; die ſeyden, datſe uyt de Witte zee quamen, en dat haer de voorſeyde lodding aen landt geſet had, om met hen te ſpreken, en voorts te lande naer Colcocova te reyſen, daer ſy ſich jaerlijcks den gantſchen ſomer met viſſchen en jagen beeſigh houden; want daer ſijn vele beiren, ſabels, marters, voſſen, en andere ſoodanige dieren, van welcke ſy ſchoone vellen krygen: en dat hier anders geen volck of inwoonders waren. Men ſiet daer over-al veel voetſtappen van beiren, en andere beeſten: oock ſijn hier veel meeuwen, rot-ganſen, bergh-enden, en diergelijcke watervogelen.

Den 16 der gemelde maent, dewijl meeſt al het ys weghdreef, ſijn ſy, met ſtil en heet weder, gelijck men in Hollant in de Hontsdagen heeft, t'ſeyl gegaen naer de rivier van Colcocova; doch waren ſchrickelijck van de muggen geplaeght: maer ſy hadden voor haer vertreck te Toxar, op 't hooghſte van de

Pitzano.

Pitzora.

Weygats:

de duynen, een kruys opgerecht, en eenige namen van de hare daer op geſneden; op dat die van d'Amſterdamſche ſchepen, indien ſy daer quamen, daer aen ſien ſouden dat deſe hier geweeſt waren. Den 17 ſeylden ſy tot voor de riviere van Pitzano; hier ſagen ſy de zon, met verſchricking, door de nevel en miſt ſoo root als ſcharlaken; en giſten, dat het een voorteken van hitte en drooghte was, maer 't gevolgh was een ſtorm uyt den ooſten. Den 19 quamen ſy ontrent Pitzora, elf mijlen van de rivier Pitzano gelegen; en van daer ſeylden ſy ooſtelijck aen naer Weygats. Van Swetenoes af tot hier toe vonden ſy brack water, en niet te zout, het welck, nae haer oordeel, door de menighte van 't ys, en d'afwateringen van 't ſneeuw, datſe hier veel beſpeurden, word veroorſaeckt. Seven mijlen voorder hadden ſy de hooghte van 70 graden. Den 21 waren ſy ontrent 30 mijlen voorby Pitzora, en begonden, na giſſing, 't eylant Weygats te ſien; het was toen ontrent drie mijlen ooſtwaerts van haer af gelegen. Hier namen ſy de hooghte by ſtil weder met 't et Aſtrolabium en met de graedtboogh, en vonden 70 graden, en 20 minuten. De zee was hier byna gantſch bedeckt met drijf-hout, van ſtruycken, tacken en wortelen van boomen; en 't water was ſoo ſwart, als dat van de ſlooten in Hollant. In 't voorby-ſeylen ſcheen hen deſe weſt-ſijde van Weygats een ſchoone landouwe te weſen, een weynigh opgaende, boven vlack, en over-al groen, doch ſonder eenige boomen, en aen de zeekant klippigh en rudſigh, op ſommige plaetſen als graeuwe ſteen aen te ſien, op andere met afgaende ſtranden, die oock graeuw ſchenen. By den eerſten hoeck ſagen ſy aen de waterkant twee kruyſſen ſtaen, waer uyt ſy giſten, dat hier menſchen waren: dies eenige te lande gingen, doch wierden in 't eerſte niemant gewaer; maer dieper landewaerts in, een man, van gedaente en kleederen als de Laplanders te Kilduyn; uyt welcke ſy niets konden vernemen,

gedaente van de weſt-ſijde;

men, dan datſe by den hoop van ſijn volck ſouden komen; want hy liep eerſt al deyſende met vreeſe, en daer nae geheel wegh, met ſulck een ſnelheyt, datſe hem niet konden achterhalen: ſoo dat hier uyt ſchijnt, dat 'er verder in 't lant meer menſchen woonen. Op ſommige plaetſen ſijn ſtilſtaende en beſloten wateren, of moeraſſen, die, buyten twijfel, uyt d'afwatering van de ſneeuw haren oorſprong krijgen. Over al ſijn velerley veltbloemkens van allerhande verwen, en ſommige van ſeer goeden reuck. Hier en daer is oock ſchoon gras, maer meeſt een verſengt groen kruyt, ſonder kracht. De gront gelijckt die van 't eylant Kilduyn, dat is, veenachtigh, ofte als mos. Sy ſagen geen gedierte, dan alleen twee rheen; doch vonden eenige gebeenten van beeſten, maer geen voetſtappen; want die kan men op 't lant, om dat het geen indruck heeft, niet gewaer worden. Oock was hier ſeer weynigh gevogelte, dan een of twee velt-vincken, een ſwaluwe, en op de zeekant meeuwen, die op de klippen en ſteenrotſen eyeren en jongen hadden, die ſy ten deel verſtoorden: hoewel men giſt dat 'er verder in 't lant dieren genoegh moeten ſijn, dewijl daer menſchen woonen. Een vierendeel mijls van den gemelden eerſten hoeck ſiet men een grooten inwijck ofte baye, en aen de noordweſt-ſijde een groot Ruſſiſch kruys op eenen hoogen hoeck en ſteenklip. Den 22 Iulii quamen ſy by eenen anderen hoeck, daer ſich vier of vijf eylanden ſchenen te vertoonen, en op een der ſelve weder twee houte kruyſſen gelijck de vorige. Drie mijlen verder ſagen ſy een opening, welcke eenige hielden voor d'engte oft Straet tuſſchen het eylant Weygats en 't vaſte lant, om dat d'onderrechting dieſe hadden van de ſtreckingen en mijlen van Weygats, de hooghte van de zon, en de diepten van de zee, daer mede over-een quamen. Hier ſagen ſy recht voor 't gat, drie of vier zee-paerden, die de Ruſſchen Morſen, en de Hollanders Walruſſchen noemen, daer wy in de vorige beſchrijving, by hare afbeelding, genoegh van geſproken hebben. Den 23 ſeylden ſy tien of elf mijlen voorby de voorgemelde opening, en te lande gegaen ſijnde, vonden 't ſelve als hier boven geſeyt is: maer als ſy gewaer wierden datſe geen voordeel deden, en de diepte begon te minderen, ſoo datſe gantſch geen hope hadden om daer eenige deurtocht te vinden, ſijnſe wedergekeert langs de ſelve paſſagie dieſe gekomen waren, na de gemelde opening, om die te onderſoecken; en ſoo hen dat miſte, dan een andere, noordwaerts aen, waer 't mogelijck, t'ontdecken. De ſelve nacht ging de zon voor d'eerſtemael in 't noordnoordooſt onder; maer quam korts daer na weder op in 't noordooſt ten noorden: want ſy hadden die, ſedert den 17 Iunii, geſtadigh den gantſchen nacht behouden.

Aert van 't lant.

Gedierte.

Vogelen.

D'engte van Weygats, nu de Straet Naſſou.

Den 25 liepen ſy in de meergemelde opening, ſoo het ſcheen, tuſſchen twee hoecken lants: 't gat was hier ontrent een kleyne mijl wijt; 't lant aen beyde ſijden niet ſeer hoogh, vlack boven op, en groen-achtigh, maer kael van geboomte, als al het vorige. De zuydſijde, die ſy voor 't vaſte lant hielden, was in 't eerſte inkomen, ſoo 't ſcheen, zandigh lant. Langs de kuſt lagen veel rudſen en klippen, doch genoegh boven water. De noord-ſijde, naer hun oordeel 't eylant van Weygats, was wat ſteylder aen te ſien, doch boven op oock vlack lant, hebbende aen de waterkant graeuwachtige arduynklippen, op eenige plaetſen afgebickt lant, en op andere afgaende graeuwe ſingelſtrant. Op den eerſten en uyterſten hoeck, ſoo 't ſcheen, ſtonden vele houte kruyſſen, waer uyt ſy giſten, dat de Ruſſen hier komen, hoewel ſy geene blijcken van huyſen of volck konden beſpeuren. Sy ſeylden 't gat in, en hielden, ſoo veel doenlijck was, de middelwegh; toen ſagen ſy 't lant voor haer uyt een ſtuck weeghs inwaerts, gantſch en rontom beſloten, ſoo dat het ſcheen aen elckander vaſt te weſen; doch dewijl het een doncker en ruygh weder was, vonden ſy raetſaem t'ancker te werpen, om meerder ſekerheyt met de jachten te bekomen. Hier wierden ſy viſſchen gewaer, die op en neder uyt en in het water ſprongen, en ſpier-wit waren. Sy ontmoeten een ſtyve ſtroom die uyt het ooſt quam, en ſterck naer 't weſt zeewaerts in liep, waer door ſy te meer hoopten dat het een deurgaende Straet moeſt weſen. Als ſy dus geanckert lagen, ſagen ſy veel ys, met de harde vloet, langs de zuydwal naer de zee drijven, 't welck ſy van Pitzora af niet meer geſien hadden; dit deê hen vermoeden, ſoo dit een deurtocht oft Straet was, gelijck ſy meenden, dat 'er dan meer ys ſou komen, tegen hun vorigh geloove. Na de middag quamen de jachten weder, en brachten goede tijding, met hope van 't gat deur te konnen komen; want ſy ſeyden, datſe een eylant geſien hadden ontrent een half mijl groot, doch niets daer op gevonden, dan voetſtappen van rheen en vogelen. Aen d'ooſt- en zuyd-zijde van 't ſelve vonden ſy weynigh diepte met een vlacke gront; maer van daer noorden en noordooſt aen, quamen ſy weder in meerder diepte, en bevonden dat ſich 't gat noordnoord-ooſt uytwaerts aenſtreckte tot in een ruyme zee, gelijck ſy niet anders konden bemercken, om dat het doncker en ſneeuw-achtigh weder was: ſy ſeyden oock, dat het water hier weder blaeu en ſeer ſout was, als de groote zee overal is; en ſeer verſcheyden van 't water datſe by 't lant hadden, 't welck brack van ſmaeck is, en ſwart-achtigh. Sy waren aen de noordſijde, datſe voor Weygats hielden, te lande geweeſt, daer ſy weder een houte kruys vonden, en een plaets, daer men onlangs te voren vuur met gehouwen ſpaenderen gemaeckt had; oock veel knippen oft vallen in d'aerde, om voſſen, marters en ſabels, ſoo 't ſcheen, te vangen. Niet wijt van daer lagen vele hoornen van rheen en rhinnen, ten been toe afgeknaeght, gelijck ſeer waerſchijnelijck is, van wolven en beiren. Sy brachten oock het hooft mede van eenen Walruſch, met de tanden en geheelen hals daer aen vaſt, 't welck naermaels t'Enckhuyſen is vereert en bewaert. Den 26 was het helder weder, maer kout, met een harden

ooſten

ooſten en ooſtnoordooſten wint, waer mede eenen geweldigen ſtroom ging, die ſulck een menighte ys-ſchoſſen, met een fel geruyſch, op haer aenvoerde, dat het hen onmogelijck was die t'ontwijcken: onder de ſelve was een ſtuck ys, een morgen lants in grootte, en byna drie vadem dick onder water; ſoo dat hen 't hair van ſchrick op 't hooft rees: dit raeckte met het een end aen de gront, en 't ander naer het ſchip, 't welck ſy niet ſoo wel konden ontwijcken, of haer touw brack, ſoo datſe met het ys wegh dreven, 't welck ſomtijts ſoo vreeſelijck op 't ſchip aenſtiet, datſe in groote vreeſe waren: eyndelijck verloren ſy bey d'armen en het hout van haer ancker, en behielden alleen de ſchaft: toen haeldenſe de ſeylen op, om uyt de Straet te komen tot buyten dicht onder de noordhoeck, daer ſy een goede reede, en beſchut voor de ſtroom en ysgang, vonden: ſy lagen hier een goteling-ſchoot van de wal, en waren op de hooghte van 69 graden en 43 minuten. Toen noemden ſy d'engte van Weygats, daerſe in geweeſt en nu uytgekomen waren, de *Straet van Naſſou*. Den 27 voeren ſy met klaer weder aen lant, recht tegen over daerſe lagen, daer het een eylant ſcheen, en vonden op den uyterſten hoeck aen de zuydſijde wel drie oft vier hondert houten beelden van afgoden, ſoo kleyn als groot, ſeer plomp geſneden, ſoo datſe nauwelijcks na menſchen aenſichten gelijcken. Of dit nu in der daet beelden ſijn van haer afgoden, of van afgeſtorvene, hier begraven, of van levende, hier te beêvaert komende, kan men wel giſſen, doch niet ſeker weten: want ſy en konden geen andere teyckenen van huyſen of menſchen gewaer werden, hoewel uyt het verhaelde genoegh blijckt, datſe hier woonen, of ten minſten ſomtijdts komen. De volgende dagen hadden ſy hart weder, en ſagen noch ſeer vele en groote ſtucken ys drijven; ſoo dat het Admiraels ſchip, dat dus lang in de Straet gebleven was, mede daer uyt moeſt, om ſich van 't ys te bevryen. 't Volck van dit ſchip, aen 't zuyder-lant geweeſt ſijnde, hadden een hutte, en oock vele beelden oft afgoden gevonden, doch beter gemaeckt en verciert als de vorige aen de noordſijde; want d'oogen en tepels der borſten van tin waren. Onlangs daer nae ſagen ſy een man op een ſlede, die van drie rheen wiert voortgetrocken. Sy gingen naer hem toe, om hem te ſpreken, of te krijgen; maer als hy ſagh, datſe hem ſoo ſterck naerderden, ſprong hy op, en maeckte een geſchrey; waer op terſtont wel dertigh perſoonen op ſleeden, yder van twee of drie rheen getrocken, uyt een valleye aen quamen, die haer ſchielijck omcingelden, en de wegh naer 't jaght afſneden: doch ſy joegen daer deur, om in haer ſchuyt te komen, die ſy ſtracx in zee ſtaken: terſtont daer na quamen vijf barbaren op de ſtrant, en ſchoten eenige pijlen op hen af, maer ſonder ſchade te doen, dewijlſe buyten ſchoots waren. Sy ſeyden, dat deſe barbaren groot van ſtature waren, doch de beſonderheden van hare geſtalte en kleederen hadden ſy door de vreeſe niet konnen in acht nemen. Den laetſten der gemelde maent Julii gingen ſy weder in hun jaght, om d'uytkomſt van deſe Straet oft Engte noch beter t'onderſoecken. Sy voeren langs de noorder wal, ontrent twee mijlen tot aen een uytſtekende hoeck daer een Ruſſiſch kruys op ſtaet, dies ſy hem de Kruyshoeck noemden. Deſe geheele kuſt is krom en ingebogen, en eer men by den hoeck komt, ſiet men een grooten inwijck. 't Is in 't geheel een laegh vlack lant van graeuwen arduynſteen en ſingelſtranden. Het landt van de zuydſijde is wat hooger aen te ſien, doch oock vlack, en ſchijnt aen de zee-kant ſoo ſteenigh niet te weſen, 't ſtreckt oock met bochten tot tegen over den Kruys-hoeck toe, meeſt ooſt en weſt: doch recht over de gemelde Kruys-hoeck begint de zuyder-wal met eenen grooten inwijck zuydwaerts in te ſtrecken; en dit ſy geſeyt van de zuyder en ooſterwal van 't vaſte lant. Wat belangt de noorder en weſterwal, te weten, van den Kruys-hoeck af voorwaerts, ſtreckt de kuſt weder noordnoordooſt uytwaerts aen, gelijck die van d'ander ſijde ontrent drie mijlen, tot een andere hoeck, die ſy den Twiſt-hoeck noemden, om dat te voren veel getwiſt was, of de Straet hier eyndighde, of niet. Recht over de Kruys-hoeck leght een kleyn kael eylandeken, byna midden in de Straet, doch de zuyder en ooſterwal naeſt, ontrent een vierendeel van een mijl groot. Van de laetſt-gemelde hoeck af noordnoordooſt aen, heeft het lant weder een inwijck of bocht; in voegen dat de ſelve Kruyshoeck leght tuſſchen twee inwijcken als een uytgeſtreckten arm. Van deſen inwijck af tot aen den Twiſthoeck, is alle een laegh vlack lant, met wit-achtige klippen en rudſen aen den oever, en ſomtijdts afgaende ſtranden, hier en daer met kleyne inwijcken en bochten. Den Twiſthoeck beſtaet in hooge, ſteyle, afgebickte, graeuwe en ſwartachtige ſteen-klippen: het bovenſte lant is ſteen-achtigh met kley gemengt; landewaerts in is het gelijck alle 't vorige lant, ſonder boomen, doch groen-achtigh, en hier en daer ſijn ſtil-ſtaende wateren en moeraſſen. Wat belangt de diepten, ondiepten, courſſen oft ſtreecken, ſtreckingen, en diergelijcke ſaecken, die tot de kunſt der zee-vaert behooren, ſoo van deſe Straet, als de bygelegen en andere zeen en rivieren, daer van ſullen wy breeder ſpreken in onſe Hydrographie, oft Zee-Atlas, daer in wy, ſoo Godt wil, van alle de kuſten der weerelt ſullen handelen.

Straet van Naſſou.

Afgoden-hoeck.

Kruyshoeck.

Twiſthoeck.

Als ſy met het jacht dus langs de noorderwal ſeylden, ſagen ſy van de zuydſijde veel volcks van 't hooge lant af en naer hen komen; 't ſcheen dat het de ſelve waren, daer d'Admiraels volck by geweeſt had, en datſe vreeſden dat de Hollanders te lande ſouden komen, om haer eenigh leet te doen; maer deſe voeren voorby. Toenſe aen den Twiſthoeck quamen, wierden ſy door de miſt genootſaeckt daer wat te blijven; dies ſy daer een ſtuck van een maſt oprechten van 't drijf hout, door de zee in overvloet opgeworpen. Hier was de zee weder geheel met ys bedeckt, dat met den ooſten wint

eensdeels aen de wal quam ſetten, en ten deel met de ſtroom 't gat inwaerts aen dreef. 't Is ſeer waerſchijnlijck, dat alle 't ſelve ys van Nova Zemla (daer het ſeer hoogh en dick op elckander leght) met de ſtormwinden afgeſcheurt, en alſoo deur deſe Straet gedreven word, gelijck ſy klaerlijck ondervonden, dat het van die geweſten quam afdrijven; 't welck over-een komt met het gene datſe van de Ruſſen verſtonden, te weten, dat de kuſt van Nova Zemla 't geheele jaer deur met ys beſet is. Van de gemelde Twiſthoeck voeren ſy dwars over naer d'ooſterwal van d'ander ſijde, om den uyterſten hoeck van dat lant oock t'onderſoecken. Als ſy 't lant genaeckten, quamen twee of drie Samoyeden op de klippen loopen, om haer te beſien. Sy ſtelden ſich aen als offe op 't lant wilden komen, toen begonden de Wilden te ſchreeuwen en te loopen. Sy lieten haren Ruſch (dieſe uyt Hollant om de tael medegebracht hadden) en noch een man ſonder geweer te lande gaen, en hielden al 't ander volck ſtil in 't jaght, om de Wilden niet te verſchricken. De Ruſch naderde en riep haer toe, datſe ſtant hielden, om in vrientſchap te ſpreken: ſy ſiende dat 'er maer twee en ſonder geweer waren, quamen allengs by hen; doch altijdt met de pijlen op de bogen, en met omſien, of men haer niet wou verraſſen; en ſtelden oock drie of vier van hen op de waterkant, die met geſpannen bogen op de Hollanders acht namen: die ſonden hen broot en kaes, dat de Wilden blijdelijck ontfingen en ſmakelijck aten; en bedanckten hen vriendelijck met neêrbuyging van 't hooft en lichaem. Sy beſchouwden hare bogen; maer de pijlen begeerden de Wilden haer niet te laten handelen: ſy hadden alle hunne ſleden, met twee of drie rheen of rhinnen gereet, om daer meê, ſoo 't noot deê, in aller yl te vluchten. 't Scheepsvolck vraeghde hen na de gelegentheyt van deſe Straet en 't lant. De Samoyeden antwoorden, nae 't ſeggen van de tolck, (die hen in alle dingen niet wel verſtaen kon, gelijck ſy ondervonden,) dat dit een kleyne zee was; maer als men daer deur reyſde, quam men in een grooter. Sy vraeghden hen oock, of ſy onder den Grootvorſt van Moſcovien ſtonden: de Wilden ſeyden, neen, en datſe hem niet kenden: ſy wiſten gantſch niet van Pitzano, Pitzora, Weygats, en meer andere plaetſen, te ſeggen; en gaven Weygats een andere naem: doch deden hen verſtaen, dat daer op ſonderling geen volck woonde, dan weynige van hare jagers, die ſich hier en daer onthouden; en datſe vele vellen van voſſen, marters, ſabels, en diergelijcke hadden; die de Ruſſen, ſoo 't ſchijnt, hen afhandelen: want ſy van Ruſſe loddingen wiſten te ſpreken. Na het ys en de ſomer gevraegt ſijnde, antwoorden, dat 'er na tien of twaelf dagen geen ys meer ſou ſijn, en dat men in ſes weken noch geen vorſt ſou hebben. Dit volck is kleyn en middelbaer van ſtature, plat en leelijck van aenſicht, kleyne oogen, ſonder baert, dieſe, tot cieraet, uyt trecken, met peck ſwart, ſlecht en glat hair, dat hen tot over d'ooren hangt: ſy hebben een ſwarte en onaengename verwe als de moriſken in Spanje. Hare kleederen ſijn van vellen, 't ruyg naer 't lijf, en 't andere buyten; ſommige dragen bonte huyven op 't hooft, andere kappen, als de monicken, aen de rock vaſt: en ſijn gewapent met bogen en pijlen, als de Perſianen. Sy toonden ſich ſeer kloeckmoedigh, licht en ras in 't ſpringen en loopen; ſoo dat men hen niet ſou konnen achterhalen. Sy leven alleen van de jaght; want men kon by haer gantſch geen vaertuygh, of iets anders tot de viſſchery dienſtigh, beſpeuren. De Hollanders, ſiende datſe niet meer van dit volck konden verſtaen, en onderſoecken, gingen te ſcheep, en lieten de trompet blaſen; waer deur de Wilden in 't eerſt verſchrickten, en begonden te vluchten: maer als ſy verſtonden, dat het een vriendelijck afſcheyt was, quamen ſy alle op den oever, ontdeckten hare hoofden, neyghden en bogen haer, met een geſchrey en t'ſamenſlaen der handen, als een teycken van geluckwenſchen. Toen voeren de Hollanders weder naer hare ſchepen, en verhaelden hun wedervaren.

kleeding.

wapenen.

geſwindheyt, oeffening.

en ſchrick voor trompetten.

Den eerſten Auguſti ſeylden ſy de Straet in voorby de Kruyshoeck naer den Twiſthoeck; en van daer naer den uyterſten hoeck van d'ooſterwal, daer ſy een ton oprechten, en daerom den Tonhoeck noemden, welcke ſy bevonden dat ſich van 't vaſte lant afſcheyde, en een deel van een eylant was, datſe 't eylant van Maelſon, ter eere van den Heer Françoys Maelſon, noemden. Deſe kuſt langs ſeylende, quamen ſy door de Straet van Naſſou, in de ruyme Tartariſche zee, die van hen de nieuwe Noordzee wierd geheeten, en van verwe, wijtte en gedaente, t'eenemael gelijck de Spaenſche zee. Als ſy dus vier mijlen hadden gevaren, ſagenſe 't lant met een groote bay zuydtwaerts in ſtrecken; en ſoo wel by 't ſelve, als zeewaerts in, ſulck een menighte van ys, en ſchoſſen als geheele eylanden met heuvelen en bergen, die hondert jaren out ſchenen, en nimmermeer te konnen ſmelten; ſoo dat 'et ſchrickelijck te ſien was. Sy moeſten van de wal af en t'zeewaerts in wenden; en als ſy dus anderhalf mijl vorder geſeylt waren, quamen ſy op 80 vademen diepte, en een geheel laſuerblaeu water; waer deur ſy ſich verſekerden als in een afgront van den grooten Oceaen te weſen: toen kregenſe wederom een grooten miſt, een gemeene en gevaerlijcke plaegh op deſe reyſe, die hen t'elckens belette uyt te ſien, en een perfecte kenniſſe van alle ſaken te nemen. Dit lant was aen te ſien als een vlacke landouwe, niet te hoogh, en boven op gants kael, gelijck 't gene datſe te voren geſien hadden; en heeft hier en daer oock eenige kleyne bergen. Deſe nacht ſagenſe d'eerſte ſtarre, ſedert datſe voorby de Noortkaep geſeylt waren; maer ſy konden de maen, hoewelſe in die tijt vol was, noch niet gewaer werden. Den volgenden dagh voerenſe noch door 't ys, en ontrent het vierde deel van een mijl van een ſchoone kuſt, maer gantſch ſonder eenige opening oft rivieren: het water was ſoo klaer, datſe op de diepte van ſeven oft acht vadem, de krabben op de gront der zee ſagen loopen. Dus ſeylden ſy tot over de middagh, en waren, na giſſing, langs de kuſt heen

Tonhoeck.

Maelſons-eylant.

Nieuwe Noordzee.

Vreeſelijcke ysſchoſſen.

Geſpreck met de Samoyeden;

hare gedaente,

heen tot hier toe, ontrent 17 of 18 mijlen, van de Straet af te rekenen, gevaren, ſonder eenige blijck van rivieren, havenen, bayen oft eylanden te vinden, om de ſchepen te konnen bergen voor 't ys of onweder. Sy bevonden ſich hier op de hooghte van 70 graden, en kregen noch meerder en ſulck dicht ys, datſe nergens geen open, dan in deſelve wegh dieſe gekomen waren, konden beſpeuren: dies hen de noot, die geen wet heeft, dwong tot wederkeeren, met voornemen van t'onderſoecken, of ſy, meer zeewaert in loopende, niet beter ſouden konnen deur komen: dit dedenſe den geheelen dagh, doch met ſulck een miſt, datſe geen ſchipslengte van haer konden ſien; en vervielen meer en meer in 't ys, daer ſy t'elckens, door gebreck van uytſicht, ſoo hard tegen aen ſeylden, dat het al beefde wat in 't ſchip was. Zy ſtreken eyndelijck de ſeylen, liever willende met het ys wegh drijven, dan met ſulck gevaer en ſchade daer tegen aen ſtreven. Als 't weder opklaerde, ſagen ſy 't aen alle ſijden vol ys leggen, en geen deur komen; derhalven wierden ſy genootſaeckt weder te rug naer de Weygats te keeren, daer minder ys ſcheen te weſen. Toen ſagen ſy eenige Morſen oft zeepaerden, oock walruſſen genoemt, op de ſchoſſen leggen, waer van ſy een met een roer, en daer na met een harpoen-yſer in 't lijf ſchoten; maer, dus gewont ſijnde, ſtelde die ſich ſoo dapper tot tegenweer, dat hy vijf oft ſes mannen genoegh te doen gaf, die hem niet konden overwinnen: doch van deſe zeedieren hebben wy hier voren, in de beſchrijving van Nova Zemla, by hare afbeelding, breeder geſproken.

Den derden Auguſti ontdeckten ſy geluckelijck een bequame en welgelegen haven, om ſich voor 't ys te bergen: toen ſy naderden, deê de kuſt ſich op als een eylant, gelijck ſy oock ondervonden: ſy liepen daer aen d'ooſtſijde in een inwijcksken, daer ſy 't een ſteenworp van de wal af ſetten.

Staten eylant.

Sy hadden dit eylant in 't henevaren voorby geſeylt, ſonder datſe het konden onderſcheyden, ſijnde toen door de wint gedwongen d'ander ſijde te kieſen: het leyt ontrent vier mijlen van de Straet Naſſou, en beooſten Maelſonseylant, een half mijl van 't vaſte lant: 't is een kleyne mijl lang, en twee in 't omgaen: de binnen-ſijde beſtaet geheel uyt hooge, ſteyle, uytſtekende, gehackelde en graeuwe ſteenrotſen, tuſſchen welcke vijf oft ſes inwijcken ſijn, met ſchoone ſingelſtranden van graeuwe keyſelſteenen: 't heeft byna over-al ſteen-achtige aerde, aen te ſien als offe verbrant of geſengt was, 't welck men giſt dat de koude en ſneeu veroorſaeckt: hier en daer is wel eenigh gras, maer bol en mos-achtigh in 't betreden, dat dus op de ſteenige aerde van de vuyligheyt en ſtof ſchijnt gegroeyt te weſen, en op ſommige plaetſen met kleygront vermengt. Sy vonden hier gantſch geen gedierte, dan ſagen een of twee veltvincxkens vliegen, en een doot liggen; nevens vele dootshoofden en beenderen van zeepaerden of Morſen, die uytnemende groot waren. Op dit eylant, en op dat van Maelſon, vont het ſcheepsvolck tuſſchen de ſteenrotſen in en boven op, onder de ſteenen en d'aerde, een ſoort van bergh-kriſtal, 't welck ſy in menighte daer uyt haelden, ſomtijts noch met het minerael daer

Bergh-kriſtal.

aen

aen vaſt; ook by kleyne ſtuxkens, die geſlepen diamanten ſchenen, eenige als tafels, andere als punten, gelijck of ſy gepolijſt en bereyt waren: doch dit kriſtal is bros in 't breken, 't welck men gelooft, dat door d'ongemeene groote koude van dit geweſt, daer de zon ook geen kracht heeft, om 't ſelve tot perfectie en rijpheyt te brengen, word veroorſaeckt. In 't kort, dit eylant kan altijt een toevlucht verſtrecken, om ſich met de ſchepen daer onder te bergen, en voor alle winden en 't ys beſchut te leggen. Sy noemden 't ſelve, ter eeren van de Heeren Staten der vereenighde Nederlanden, *het Staten eylant*, gelijck ſy te voren d'engte, tuſſchen 't vaſte lant en 't eylant Weygats, met de naem van *Straet Naſſau*, ter gedachtenis van ſijn Excellentie, Prins Maurits van Oranje, vereert hadden.

Aert van 't vaſte lant.

Den vierden dagh der gemelde maent voeren ſy aen 't vaſte lant, by een ſantbay, maer konden gants geen ſchijn van huyſen oft volck beſpeuren; doch vonden twee houten afgoden, met het aenſicht tegen 't ooſten geſtelt, en een hoorn of twee van rheen, die daer, ſoo 't ſcheen, voor geoffert waren: ſy ſagen daer ontrent eenigh gekloven, en half verbrant hout; en 't ſpoor daer ſleden hadden gereden: waer uyt blijckt, dat hier ſomtijts menſchen komen, om, ſoo men gelooft, branthout te ſoecken, 't welck hier in groote menighte aen de ſtrant gevonden wort, ja boomen ſelf met hare wortelen, hoewel ſy op 't lant nooit boom of plant konden vinden, dan alleen op ſommige plaetſen eenigh gras en veltkruyden: ſoo dat het op 't hooghſte is te verwonderen, van waer ſoo vele drijfhout afkomt. 't Lant is aen te ſien als een ſchoone landouwe van goede kley- en ſantgront, doch klippigh aen de waterkant. 't Heeft ook ſommige deurloopende beecken van verſch water, die door de ſantſtrant tot in de zee uyt loopen. Hier waren weynigh gedierten, doch een ſoort van entvogels als rotganſen en bergh-eenden in menighte, die hier des ſomers, ſoo 't ſchijnt, hare eyeren uytbroeden, en ſich meeſt aen de waterkant onthouden: op 't lant ſijn ſommige veltvincken van bonte verwe. Sy vonden hier ook op de ſteenrotſen eenige ſtucken bergh-kriſtal, doch ſoo veel en ſoo vaſt niet als aen 't Staten eylant.

Den vijfden ſagen ſy noch vele groote ſtucken ys heen en weder drijven, en onder die een ſchos by 't ſchip aen de gront, die vier vademen en een halve onder water, en twee boven 't ſelve dick was, en evenwel met een kouden miſt in korten tijt vermorſelde. De volgende dagh waren ſy op 't eylant, daer ſy van 't vaſte lant hoorden roepen; als ſy 't geſicht derwaerts ſloegen, ſagen ſy een man die hen wenckte; dies ſy naer 't lant voeren, op 't welck ſy een Samoyeed met een ſleetje, en twee rhinnen daer in geſpannen, gewaer wierden: maer als hy hen op 't lant ſagh, vluchte hy terſtont met ſulck een ſnelheyt, dat hy met ſijne rhinnen ſcheen te vliegen: ſy vervolghden hem te vergeefs, en verloren hem ſtrax uyt het geſicht; en konden gantſch geen blijck van hutten oft wooningen beſpeuren. Den ſevenden wierden ſy gantſch van 't ys bevrijt; want ſy ſagen in twee dagen het ys t'eenemael tot water worden, met groote verwondering, aengeſien de groote menighte en dickte van die vervaerlijcke ysſchoſſen, de tijdt van 't jaer, en de nabyheyt van de Pool.

Den negenden beſloten ſy noch een tocht zeewaerts in te doen: buyten 't gat ſijnde, hadden ſy een uur of twee ſchoon water, ſoo datſe 's avonts gants geen ys meer ſagen, hoewel ſy door de miſt niet wijdt zien konden. Als 't opklaerde, wierden ſy weder, ſoo verre ſy aen beyde ſijden beoogen konden, een ſtreeck van gebroken ysſchoſſen gewaer; maer ſy raeckten daer haeſt deur, en quamen weder in een ruyme open zee, die hol ging met opheffende baren, dieſe nooit in deſe geweſten gevonden hadden, 't welck hare hope, van tot haer voornemen te komen, ſeer vermeêrde; te meer, dewijl ſy ook ſoo groote diepte kregen, datſe met het uytworpende loot geen gront konden bereycken. Den volgenden dagh ſagen ſy een riviertjen, datſe na 't eene ſchip, Mercurius noemden: en giſten toen ontrent 30 mijlen van Weygats af, en voorby de riviere Oby, te weſen, ſonder eenigh ys te vernemen; 't welck ſy voor een ſeker teeken hielden, dat 'er noorden en noordooſt aen, een ruyme zee, en onverhindert vaerwater, is te vinden. Den elfden liepen ſy langs de wal van een laegh, effen en vlack lant, ſonder eenige heuvelen ofte binnelandſche bergen die ſy ſien konden: toen ontdeckten ſy noch een riviertje, datſe, na 't ander ſchip, de Swaen noemden, tot gedachteniſſe dat hare ſchepen d'eerſte waren, die dus verre ſijn gekomen. Sy giſten het uyterſte lant, datſe met het geſicht bereyckten, ontrent vijftigh mijlen van de Straet Naſſou af te leggen.

Mercurius,

en de Swaen, rivieren.

Dus verre gekomen, en alle de voorverhaelde teeckenen aengemerckt ſijnde, oordeelden ſy, datſe noch ter zee noch te lande meer konden onderſoecken; en twijfelden niet, of daer was van hier voorwaerts aen niet dan een ruyme zee, en vrye deurtocht, (ſonder eenige beletſelen te vermoeden, menſchelijcker wijſe geſproken) langs deſe kuſt tot den hoeck van Tabijn, en van daer wederom krommende, naer China: voorts lettende datſe een geſtadigen wint en koelte uyt den noordooſten en noorden hadden, recht tegenſtrijdigh om haren cours verder te vervolgen; dat den tijdt begon te verloopen, en de nachten hen t'overvallen, ſonder te weten wat hen in 't wederkeeren mocht bejegenen: alle deſe ſaken wel overleyt hebbende, beſloten ſy eenſtemmigh weder naer 't Vaderlant te keeren, om daer (ſoo hen Godt behouden t'huys brocht) deſe begonnen vaert met blyſchap te verhalen.

Volgens dit voornemen, ſetten ſy hun cours tegen den avont tot de wederom-reyſe, met goet weder, hoewel ſy in vele dagen de zon ſoo niet geſien hadden, datſe ſijn hooghte konden peylen: doch den volgenden dagh, ſijnde den 12 Auguſti, was den hemel ſeer klaer, dies ſy ſich in 't meten op de hooghte van 71 graden en 10 minuten bevonden, ſijnde toen ontrent 16 oft 17 mijlen te rugh geſeylt. Tegen den avont

Wederomreyſe.

ſagen

ſagen ſy landt, en eenige ſchoſſen ys, oock vele walviſſchen, die haer ſomtijts half wegen boven de zee vertoonden, en 't water om hoogh ten neusgaten uyt, als een fonteyn, lieten ſpringen. Toen begonden ſy 's nachts weder de klaerte en ſchijnſel van de maen en eenige ſterren te ſien, die ſy, ſedert eenige weken, niet geſien hadden. Den 13 quamen ſy op de plaets, daer te voren ſoo veel ys geweeſt was datſe daer niet deur konden komen, het welck t'eenemael was geſmolten, dat haer toen onmogelijck ſcheen, en nu tot de grootſte verwondering ſtreckte. De volgende dagh voeren ſy langs d'ooſtkuſt van 't eylandt Weygats, voorby den Twiſt-hoeck, naer den Kruys-hoeck, daer ſy 't ſetten; en van daer naer 't Afgoden-eylandt, daer ſy oock 't ancker uytwierpen, om den Admirael in te wachten, die 's avonts by hen quam. Den 15 ſeylden ſy uyt de Straet van Naſſou, om 't eylandt Colgoye te ſoecken; en ſagen weſtwaerts voor uyt drie eylanden, ontrent elf of twaelf mijlen van de gemelde Straet naer 't weſten gelegen; en terwijl ſy tuſſchen de ſelve eylanden deur liepen, wierden ſy 't ſchip van Willem Barentſz. en ſijn jaght gewaer, die naer Nova Zemla tot op de hoogte van 78 graden geweeſt had, en door de ſchrickelijcke menighte van 't ys niet voort en konde komen, gelijck wy hier voren in de beſchrijving van Nova Zemla, en ſijn eerſte voyagie, verhaelt hebben. Dus by-een gekomen ſijnde, verwelkomden ſy d'een d'ander met eerſchoten; en d'Admirael liet Willem Barentſz. en d'Officiers van d'andere ſchepen aen boort halen, daer ſy elckander met blijdſchap ontfingen, hun wedervaren vertelden, en t'ſamen beſloten naer huys te keeren.

Sy ſeylen uyt de Straet;

en komen by Willem Barentſz.

I. MAVRITIVS.

Mauritius eylandt.

Den 17 voer Jan Huygen van Linſchoten aen het noordelijckſte der gemelde drie eylanden, (datſe, ter eeren van ſijn Excellentie Prins Maurits van Naſſou, *Mauritius-eylandt* noemden,) om dat te beſien; en vond het van de ſelve gedaente, als 't landt van Weygats, aen de noordſijde van de Straet Naſſou: 't aertrijck is kleyachtigh met harde gront, en heeft yder ſteenworps-lengte een ſtilſtaende waterken, by welcke men ſchoon en lang gras, paertsbloemen, klaverbladen, en diergelijcke veltbloemen vind. De kuſt van 't ſelve heeft hier en daer tuſſchen de ſteenrotſen ſommige kleyne inwijcken. Het leght ooſt en weſt geſtreckt een groote half mijl lang, en is ontrent een gotelingſchoot breet. 't Gelijckt twee eylanden in 't eerſte aenſien; want het ſcheyd ſich byna in 't midden van den ander door twee groote inwijcken aen wederſijden, en heeft alleen een ſmalle opgeworpen ſingelſtrant tuſſchen beyden, daer 't vaſt is, welcke noch in 't midden met een ſtilſtaende waterken in de lengte is afgeſcheyden; ſoo dat men genoegh ſien kan dat 'er de zee met onweder ten wederſijden over henen jaeght. De ſtrant lagh over-al vol drijfhout, onder welcke twee of drie plancken van een Ruſſche lodding, die meer dan 38 voeten lang waren, geſien wierden; en veel groote boomen, waer onder een was over de 60 voeten lang, en meer dan een halve vadem dick, midden deur gebroken, ſoo recht als een maſt, en met de gedaente der wortelen; waer van men ſich billick mach verwonderen, in 't bedencken uyt wat geweſt deſe boomen hier komen, dewijl langs alle deſe

kuſten, op d'eylanden en 't vaſte landt, niet een eenige boom in d'aerde geſien word. Sy vonden hier oock dootshoofden en beenderen van zee-paerden, die men Morſen en walruſſchen noemt; en walvisbeenen oft baerden dieſe in de mont hebben. In de lacken oft ſtilſtaende wateren waren veel ſwanen, rotganſen, bergh-eenden, en diergelijcke watervogelen. Op dit eylandt ſtonden verſcheyde kruyſſen opgerecht, onder welcke een was ſoo kunſtigh met Ruſſche letteren verciert, dat het een wonder kan ſtrecken,

't welck de gemelde Linſchoten afteeckende, en wy, om ſijn vremdigheyt, oock hebben laten ſnijden, en tot vernoeging der leſers, hier bygevoeght.

D'eylanden Oranje en Walcheren.

Het tweede oft middelſte eylandt noemden ſy 't *Eylandt van Oranje*, ter eeren en gedachtenis van Prins Willem van Oranje, en de Princes ſijn gemalin. Het derde oft zuydelijckſte, 't welck ſy niet konden weten of 't een eylandt of vaſt landt is, wierd *het Nieuwe landt van Walcheren* geheeten, ter geheugenis van die van Zeelandt, als medegenoten van deſe ontdecking. 't Landt beſuyden de Straet van Naſſou tot de riviere Oby, kreegh den naem van *Nieuw-Hollandt*; 't gene dat voorby de ſelve vloet ſtreckt, *Nieuw-Weſt-vrieſlandt*; en 't landt van Weygats, wierd *het Enckhuyſer eylandt* genoemt. De hoecken, punten, bayen, en andere plaetſen, ſijn oock verciert met de namen van treffelijcke perſonagien in 't Vaderlandt, die deſe ſcheeps-tocht bevordert hebben; en van de gene die haer leven vrywilligh in de ſelve, ten dienſt en eere van 't lant, hebben opgeoffert, en in de grootſte perijckelen overgegeven.

Den 18 ſeylden ſy van 't eylandt Mauritius; en namen de hooghte, als ſy ontrent tien mijlen na giſſing gevaren hadden, die ſy op 69 graden en 34 minuten vonden. Den 20 waren ſy in groot gevaer; want twee ſchepen, (ſy waren nu met het boot vier in getal,) als dat van Zeelandt en dat van Enckhuyſen, ſeylden des nachts aen de gront, ſoo dat het al ſchudde en daverde wat 'er in de ſchepen was, 't welck hen ſoo ontſtelde, datſe van verbaeſtheyt byna niet wiſten watſe doen of laten ſouden, dewijlſe niet konden weten waerſe waren, en bevonden datſe met het dragende te houden, meer en meer begonden te ſtooten ſoo wel van voren als van achteren: doch eyndelijck waren ſy ſoo geluckigh, datſe, na dat het eene ſchip wel twintigh horten en ſtooten gedaen had, onbeſchadight van deſe ondiepte quamen: dies ſy Godt danckten, dat hy hen ſoo genadigh uyt dat groot gevaer, van ſchip en goet, ja lijf en leven, te verlieſen, verloſt had. Den Amſterdammer, die hen met ſijn jaght volghde, wierd tijdelijck van hen gewaerſchuwt, waer door hy het perijckel mijdde. Sy wierden daer na gewaer, datſe binnen in de bocht aen 't landt van Candenoes waren; en ontrent 60 mijlen van de Straet Naſſou, ſoo ſy giſten. Den 23 vonden ſy ſich op de hooghte van 71 graden en 19 minuten, ſijnde toen, gelijck ſy meenden, 60 mijlen voorby 't gemelde Candenoes. De volgende dagh quamen ſy op de reede voor Wardhuys, van waer ſy den 26 vertrocken, na dat ſy ſich van ballaſt en verſch water voorſien hadden. Sy ſeylden naer Noordkijn, en van daer naer de Noordkaep, daer ſy de volgende dagh tegen den avont arriveerden; en ſulck een menighte van jonge kabellauwen ſagen, datſe als by duyſenden over hoop, half boven water, en door elckander ſprongen: ſoo dat het hen tot een groot vermaeck en verwondering ſtreckte, om datſe nooit diergelijck geſien hadden. Deſe kuſten van Wardhuys af tot de Noordkaep en voorder, ſijn alle bewoont, hoewel het daer 's winters vreeſlijck kout moet weſen; want ſy leggen anderhalve graed noordelijcker, als d'Engte of Straet van Naſſou: hoewel de zee daer nooit bevrieſt, gelijck d'inwoonders ſeggen. Den 28 quamen ſy aen 't eylant Stappen, negen of tien mijlen van de Noordkaep gelegen; en ontdeckten den ſelven dagh d'eylanden van Surroy. Den 31 ſagen ſy d'eylanden van Trompſont; en waren op de hooghte van 70 graden en 30 minuten. Den eerſten September liepen ſy voorby d'eylanden Wero, en Ruſt, en den tweeden en derden langs die van Heyligelant en Grijp. Den ſeſten ſagen ſy vele walviſſchen het water om hoogh blaſen, een ſekere voorbode van ſtorm en onweder, dat oock dien avont quam, en de ſelve nacht en de volgende dagh duerde. Den 14 genaeckten ſy Doggersſant, daer den Admirael Cornelis Corneliſz. Nay ſijn afſcheyt nam van d'andere ſchepen, die den 16 September, 1594, het Texel inſeylden, na datſe niet meer dan drie maenden en tien dagen in deſe moeyelijcke reyſe, met ſoo veel arbeyt en gevaer vergeſelſchapt, beſteet hadden.

Groot gevaer van twee ſchepen.

Laet ons nu, volgens onſe belofte, tot de tweede voyagie oft ſcheeps-reyſe komen. Als de ge-

de gemelde ſchepen aengekomen waren, hebben d'Officiers der ſelve haer wedervaren aen de hooge Overheyt verhaelt. Daer op is beſloten, inſonderheyt op 't ſeggen en d'ondervinding van Linſchoten en de ſijne, een nieuwe vloot van ſeven ſchepen derwaerts te ſenden, te weten, twee van Zeelandt, twee van Amſterdam, twee van Enckhuyſen, en een jaght van Rotterdam.

Opper-Officieren van de vloot.

Tot Admirael over deſe vloot wierd geſtelt de voorgemelde Cornelis Corneliſz. Nay op het ſchip van Zeelandt, Brant Tetgales tot Vice-Admirael op 't ſchip van Enckhuyſen, Willem Barentſz. tot Schipper en Stuurman op 't ſchip van Amſterdam; op 't jaght van Zeelandt was Schipper Lambert Gerritſz. Oom, op dat van Enckhuyſen Thomas Willemſz, op dat van Amſterdam Harman Janſz., en op dat van Rotterdam Hendrick Hartman. De Opper-Commiſen van wegen de Heeren Staten over de gantſche vloot waren, Jan Huygen van Linſchoten, en François de la Dale: en voor de beſondere Compagnie der kooplieden van Hollandt en Weſt-Vrieſlant, waren tot Commiſen de gemelde Linſchoten, Jacob van Heemskerck, en Jan Corneliſz. Rijp; voor die van Zeelandt, de voorſeyde Françoys de la Dale, en N. Buys, nevens andere couſijns van Balthaſar Moucheron: den tolck van de vloot, ſoo in de Slavoenſche, en andere talen, was Meeſter Chriſtoffel Splindler, een geboren Slavonier. Alle de ſchepen waren wel gemonteert, en met veel volck, krijghsbehoefte, en eetwaren voor anderhalf jaer voorſien. De vloot wierd, dewijl andere wichtige ſaken des lants 't werck verhinderden, ſoo haeſt niet gereet als d'Officiers der ſelve wenſchten; want ſy niet voor den tweeden Julii, 1595, uyt Texel t'ſeyl gingen, met hope van een goet ſucces, en eenighſins met vreeſe, om dat 'et ſoo diep in de ſomer was. Sy voeren met genoeghſamen voorſpoet tot aen d'eylanden van Loffvoet, daer ſy den 23 der gemelde maent ontrent waren. Den tweeden Auguſti quamen ſy niet verre van 't eylandt Trompſont, 40 mijlen van de Noordkaep gelegen. Den volgenden dagh ſeylde 't ſchip van Enckhuyſen op een blinde klip, niet ſonder groot gevaer; doch raeckte daer met weynigh ſchade en ſeer geluckigh af, en waerſchuwde terſtont d'andere ſchepen, om de ſelve te mijden. Den vierden quamen ſy recht over den hoeck van 't eylant Stappen: hier ging de zon noorden ten weſten onder, die een uur daer na weder verrees. Den 12 waren ſy, na giſſing, ontrent Kegor ofte 't Viſchers eylandt. Den 17 wierden ſy een groote ſtreeck ys gewaer, dat vaſt aen een lagh, en ſich ten noorden opwaerts, ſoo verre als men be-oogen kon, uytſtreckte: ſy giſten datſe toen 12 of 13 mijlen van Nova Zemla, en 25 of 30 mijlen benoorden de Straet van Naſſou waren; en vonden ſich op de hooghte van 70 graden en 30 minuten. Sy ſeylden den geheelen dagh en de volgende nacht langs dit ys over de 25 mijlen; want het lagh ſoo dicht en eenparigh in ſtrecking, als of het een lantkuſt was, 't welck hen ſeer verwonderde, en deê wanhopen van hare reyſe te volbrengen, uyt vreeſe van meer ys in d'andere zee te vinden. De volgende dagh ſeylden ſy door 't ys heen, tot datſe weder in klaer water quamen; doch dat geluck duerde niet lang: want ſy ontmoeten tegen den avont ſulck een groote menighte van die geſtremde en drijvende eylanden, datſe daer af verſchrickten, dewijl ſy daer geen eynd aen konden beſpeuren: evenwel ſijnſe daer, op Gods genade, met groote kloeckmoedigheyt, weder deur gejaeght; ſoo datſe wederom in klaerder water, doch met drijvende ſchoſſen gemengt, quamen. Toen kregenſe d'eylanden van Mauritius en Oranje, en 't landt van Nieuw-Walcheren in 't geſicht, dat hen wat verquickte. Den 19 quamen ſy voor de Straet van Naſſou, die ſy ſoo vol ys vonden, dat het inkomen geheel ſcheen geſtopt te weſen tot ſoo verre als men kon be-oogen; in voegen dat het als een vaſt landt was, 't welck hen niet weynigh verſchrickte, en byna radeloos maeckte; doch eyndelijck beſloten ſy daer deur te booren tot onder d'Afgoden-hoeck, daer het een weynigh open was, om dat 'et buyten de ſtroom lagh; hier ſetten ſy 't, om uytkomſt te verwachten; doch lagen als in een fuyck: want daer liep geſtadigh veel ys uyt de Straet, waer door 't gene dat voor uyt lagh vermeerde, en de wegh ſtopte; ſoo dat het, rontom geloopen hebbende van 't een landt naer 't ander, op de ſchepen aenſette: dies ſy gedwongen wierden, niet ſonder groot gevaer, d'anckers te lichten, en in de nacht t'ſeyl te gaen op Godts genade, nochtans met verbaeſtheyt, naer een inwijck aen de noordſijde van de Straet gelegen, daer ſy, onder 't beſchut van een punt, 't ancker wierpen, om wat beter voor de ſtroom en 't ys verſekert te weſen. Den 20 lagen ſy noch rontom in 't ys beſet; en eenige van hen gingen op het eylant Weygats te lande, en ſagen wijt en zijt uyt dat het overal vol ys lagh, ſonder eynd daer aen te beſpeuren: aen de weſtſijde van dit eylant lagh een Ruſſche lodding, van welcke 't volck, op 't gerucht van 't ſchieten des Admiraels, de vlucht namen, achterlatende hare netten, en andere kleynigheden. Sy konden geen andere teeckenen van wooningen, noch menſchen vernemen; maer wel vele blijcken, dat 'er ſijn, of ſomtijts komen.

en voor de Straet:

daer in hen 't ys beſet.

Tweede voyagie oft ſcheeps-reyſe.

Gevaer.

Komen aen het ys;

De volgende dagh ging Linſchoten met vijftigh gewapende mannen aen 't gemelde landt van Weygats, om t'onderſoecken; doch ſy vonden geen volck, hoewel ſy diep landewaert in liepen, maer verſcheyde ſleden met vellewerck, traen, en diergelijcke dingen; oock voetſtappen van mans, vrouwen, kinderen, en rheeden, waer door ſy niet twijfelden, dat 'er menſchen op waren, om te handelen, welcke, door 't ſien van de ſchepen en 't volck, de vlucht genomen, en door haeſtigheyt de gemelde ſleden en goederen verlaten hadden. Sy lieten alles leggen, gelijck ſy 't vonden, ſonder iets te verminderen; en leyden daer kaes en broot by, en eenige ſnuyſteryen of kleynigheden, om dat volck te verſekeren datſe hen niet wilden beſchadigen. Sy vonden oock op de binneſtrant van de Straet vier of vijf doode zeepaerden, oft walruſſchen leggen, die tot het been toe afgevilt waren,

Gaen te lande,

vinden teeckenen van menſchen.

waren, van wiens ſpeck ſy traen maken, welcke in ſacken gedaen en onder eenige ſteenen geberght was. Dus liepenſe ſeven oft acht mijlen heen en weder over 't landt; en quamen aen een gemaeckte wegh in 't moeras, ontrent ter halve knie diep; daerſe ondiepſt was, tradenſe daer in tot over de ſchoenen. Aen den oever komende, docht hen datſe opening ſagen, en ſoo weynigh ys, datſe hoopten daer deur te komen: deſe tijding brachten ſy 's avonts t'ſcheep. De Schipper had een roey-jaght uytgeſonden, om te ſien of de Tartariſche zee open was, maer ſy konden niet verder dan tot de Kruys-hoeck komen, daer ſy 't jaght lieten leggen, en liepen over landt naer de Twiſt-hoeck, waer ſy ſagen dat het ys van de Tartariſche zee de kuſten en hoecken ten beyden ſijden had vervult; doch dieper in zee was het, ſoo ſy ſeyden, open water.

Den 22 voeren ſy met het jaght, om verſch water aen 't Afgoden-eylandt te halen, daer ſy van 't ys beſet wierden, en ſes vaten moeſten laten ſtaen, om haeſtigh wegh te komen. Andere waren achter dit eylandt, maer ſijn ſchielijck door 't ys overvallen, ſoo datſe 't jaght moeſten op de ſtrant halen, en te lande en over 't ys weêr naer 't ſchip keeren. Den 24 voeren ſy naer een Ruſſche lodding aen de ſtrant, 't volck der ſelve was beeſigh met gerſten-meel tot hun ſpijſe te koken, en een zeepaert te villen. Als ſy de Hollanders ſagen, gingen ſy hen eerbiedigh in 't gemoet; en ſeyden, (gevraeght ſijnde wat volck ſy waren) datſe van Pennegô, 't welck by Colmogrô in de Witte zee boven Archangel is gelegen, quamen, en eerſt giſteren daer gekomen, door de menighte van 't ys belet, waer door ſy de heele ſomer onder 't lant van Nova Zemla gelegen hadden. De Hollanders vraeghden hen vorder na de gelegentheyt van 't landt, volck, ys, winter, ſomer, en andere beſonderheden: waer op ſy antwoorden, dat 'er nu een lange en harde winter geweeſt had, en dat die hier ſeer ongelijck waren, en ſomtijts vroeger, en in andere jaren, later begonnen; doch dat al 't ys, gelijck jaerlijcks gebeurde, noch ſoude ſmelten: dat de rechte winter niet, dan na tien weken, ſou beginnen: dat het gat of Straet, d'inwijcken, bochten en de zeekant, wel bevroren; maer dat de ruyme zee, aen gene of deſe ſijde, nimmer bevrieſt: dat het landt aen de noordſijde van de Straet (daerſe toen t'ſamen op ſtonden) een eylandt was, Weygats genoemt, dat ſich ontrent een dagh ſeylens noorden en zuyden uytſtreckte, en dat het hem aen de noordſijde van Nova Zemla afſcheyde, doch dat de deurtocht vol ys geſtopt lagh: dat het volck, 't welck op Weygats is, ſich daer alleen des ſomers onthoud; en des winters aen de zuydſijde van de Straet diep in 't vaſte landt vertrecken, daer vele boſſchen ſijn: dat dit volck ſchuyten doch weynige hadden, daer meê ſy viſchten, en zeepaerden vingen; en datſe vellen, traen, en diergelijcke koopmanſchap die hier valt, aen de Ruſſen verhandelden: dat d'afgoden, dieſe over al in menighte vonden, van d'inwoonders als goden aengebeden worden. De ſelve Ruſſen gevraeght ſijnde, of ſy eenige kenniſſe van de Tartariſche zee hadden, ſeyden, dat ſy daer nooit geweeſt waren; doch dat 'er van Colmogrô en van hare geweſten jaerlijcks eenige loddingen oft ſemmen (dat ſijn ſcheepjes, ſoo genoemt) deur voeren, tot voorby de riviere Oby, in een andere dieſe Gilliſſy noemden, daer ſy met lakenen en andere dingen handelen: dat het volck ontrent de gemelde rivier Gilliſſy, gelijck ſy, Grieckſche Chriſtenen waren. Van diſtantien der plaetſen, mijlen, en andere gelegentheden van die geweſten, wiſten ſy niets anders te ſeggen. De Hollanders vereerden hen een oudt compas, 't welck ſy met groote danckbaerheyt aennamen; en verſochten hen, de Samoyeden te willen waerſchuwen, datſe niet voor hen vluchten ſouden; want ſy haer niet dan alle eer en vrientſchap wilden bewijſen; 't welck de Ruſſen beloofden: en dus verlieten ſy elckander. Ontrent de middernacht quam het uytgeſonden jaght weder, en bracht tijding, dat het tot den Kruys-hoeck en verder vol ys lagh; maer dat het ſelve weghdreef, ſoo datſe tot den Twiſt-hoeck konden varen, en een open en ruyme zee ſien, 't welck hen allen verblijde.

ſpreken met de Ruſſen,

die hen van alles onderrechten.

Den 25 gingen ſy gelijckelijck t'ſeyl de Straet in, en voeren tot voorby den Twiſt-hoeck, om in de ruyme zee te komen, ſonder ys te ſien; maer niet lang daer na lagh het ſoo vol en dicht, dat men van de ſtenge af geen eynd oft open kon beſpeuren; want het een vaſt lant ſcheen: ſoo datſe gedwongen wierden wederom te keeren voorby den Twiſt-hoeck tot den Kruys-hoeck, daer ſy 't ancker wierpen: doch de volgende dagh quam 't ys met een harden voortgang op hen aendringen met de ſtroom, maer tegen den wint, dies ſy de Straet weder uyt, naer hare vorige plaetſe, om ſich voor 't ys te bevryen, moeſten ſeylen.

Seylen weder in de Straet;

doch vergeefs.

Den 27 en 28 quam 't ys hoe langer hoe meer tegens hen aenſetten, ſoo datſe daer van, als in een fuyck, diep in de bocht beſet lagen, en by elckander droogh voets over 't ys heen van het een aen 't ander ſchip konden komen: en al 't water, ſoo ver hun geſicht ſtreckte, was als met geheele velden van ysſchoſſen bedeckt: oock vroos het ſterck in deſe nachten. Sy lagen al deſe dagen in hope en vreeſe tot den 30 deſer maent; want toen wierd het ys, door een noorden wint, van de ſchepen af en t'zeewaert ingedreven; 't welck het volck, dat ſeer ongeruſt was, een weynigh verquickte.

Den 31 oft laetſten Auguſti ſonden ſy twee jachten, om alles t'onderſoecken, en aen het vaſte lant te gaen, om d'inwoonders, die ſy de vorige dagh geſien hadden, te ſpreken. Dat van den Admirael quam 's avonts, met groote moeyte door d'ysſchoſſen heen gevaren ſijnde, weder aen boort; 't volck der ſelve ſeyde, dat de geheele Straet, binnen in, ſoo verre als ſy ſien konden, weder ſoo vol, en met ſoodanige groote velden van ys lagh, als ſy noch nooit geſien hadden: want het was op ſommige plaetſen op ſes en acht vadem aen de gront vaſt, dat

verſchric-

verſchrickelijck was te beſchouwen, ſoo dat het onmogelijck ſcheen ooit door de Straet te konnen komen. Willem Barentſz. voer met ſijn jaght op een ander plaets aen 't vaſte lant, daer ſy 20 Samoyeden vonden, die met hen, ontrent een mijl landewaerts in, ſpraeck hielden. Dit volck ſchijnen Wilden te weſen, maer *Samoyeden,* ſy ſijn 't niet; want ſy goet verſtant toonden: 't was miſtigh weder, waer doorſe onverwacht by elckander quamen. De tolck der Hollanders ging voor uyt, om met hen te ſpreken: toen ſondenſe oock een man voor uyt, die in 't naerderen een pijl uyt ſijn koker trock, dreygende den tolck te ſchieten: welcke, ſonder geweer ſijnde, met vreeſe in de Ruſſche tale riep: ſchiet niet, wy ſijn vrienden. De Samojeed dat hoorende, wierp ſijn boogh en pijl ter aerde: de tolck weder ſeggende, wy ſijn vrienden; ſoo antwoorde d'ander, ſijt dan *hare wijſe van groeten,* wellekom; en groeten d'een d'ander, na de wijſe der Ruſſen, met nederbuyging van hare hoofden. Toen vraeghde de tolck na de gelegentheyt van 't lant, en de zee ooſtwaerts door de Weygats: waer op d'ander antwoorde, als men een hoeck voorby ſou weſen ontrent vijf dagh-reyſens, wijſende naer 't noordooſten, dat 'er dan een groote zee is zuydooſt op; en datſe het ſelve ſeer wel wiſten, dewijl een van haer, van wegen haren Koning, met een deel volcks, daer hy overſte van was, derwaerts had geweeſt. Hare kleederen ſijn van de vel- *kleederen,* len der rheeden gemaeckt, waer meê ſy hen van 't hooft tot de voeten bedecken, uytgeſondert de voornaemſte, die 't hooft met geverft laken, waer in ſy bont voederen, vercieren. D'andere dragen alle mutſen van rheens-vellen, 't ruygh buyten, en dicht aen 't hooft gevoeght. Hun hair is lang, en in een vlecht gevlochten, *gedaente,* 't welck hen op den rugh hangt. Sy hebben meeſt alle kleyne lichamen, met breede platte aenſichten, kleyne oogen, korte beenen, hare knyen ſtaen uytwaerts; en ſijn ſeer ſnel in 't loopen en ſpringen. Sy ſijn oock ſeer wantrou- *aert,* wigh; 't welck bleeck, als een der Hollanders hen de volgende dagh een boogh eyſchten, om die te beſien, datſe daer toe gantſch niet begeerden te verſtaen. Dieſe haer Koning noemden, *Koning,* had ſchildwacht uytgeſet, en lette op al 't gene dat 'er geſchiede. Een van 't ſcheepsvolck naerderde hem met vrientſchap na hare gewoonte; en gaf hem een beſchuyt, 't welck hy eerbiedigh aennam, en terſtont op-at. Hare ſleeden ſtonden altijdt vaerdigh met rheeden ingeſpannen, die veel ſnelder dan onſe paerden loopen. Als een der Hollanders een *ſchrick,* muſquet t'zeewaerts in loſte, verſchrickten ſy ſoodanigh datſe als uytſinnigen liepen en ſprongen; doch bedaerden weder, dewijl daer geen quaet navolghde. De tolck ſeyde hen, datſe die buſſen in plaetſe van bogen gebruyckten; en om hen te toonen wat kracht datſe daer meê doen konden, ſchoot een van 't volck een ſteen, die hy op een bergh geſtelt had, in ſtucken, waer over ſy ſich noch meer verwonderden. *en verwonderinge.* Toen namen ſy met groote eerbiedigheyt aen wederſijden afſcheyt van malkanderen; en de Hollanders, in 't jaght ſijnde, lieten tot hare eere de trompetten blaſen; waer over ſy hen vrientlijck bedanckten.

Den volgenden dagh, ſijnde den eerſten *Linſchoten gact aen landt.* September, voer Jan Huygen van Linſchoten en François de la Dale, met eenigh volck, aen 't vaſte lant, om noch naerder beſcheyt, ſoo 't mogelijck was, te krijgen. Te lande komende, ſagenſe als een kleyn leger van Samoyeden, met hare ſleden, van gedaente, verwe, kleeding, aert, ſeden, wapenen, en andere ſaken, gelijck de gene die ſy 't voorleden jaer geſien hadden, daer wy in deſe beſchrijving, in 't verhael van d'eerſte voyagie, genoegh van geſproken hebben; oock als de gene, die Willem Barentſz. de vorige dagh geſien had, van welcke wy terſtont ſpraken. De Hollanders verſochten hen, datſe aen hun jacht wilden komen, om hen met eten en drincken t'onthalen; 't welck ſy toeſtonden. In 't hene-gaen vraeghde hen de gemelde de la Dale na alle gelegentheden, doch eerſt nae haren overſten. Sy toon- *Den Overſten der Samoyeden:* den hem een bedaeght man, die ontrent 50 jaren oudt ſcheen, en alleen van d'andere t'onderſcheyden was door ſijn hooft-cieraet, welcke ſeyde: datſe alle van een geſlacht en bloetverwanten waren; en dat alle het volck van Weygats, Nova Zemla, en aen 't vaſte lant, te weten, van Pitzora af tot de riviere van Oby toe, ſijn onderdanen waren; en dat het grootſte deel van die hy nu by hem had, onlangs van de voorſeyde Weygats en Nova Zemla gekomen waren, daer ſy hen alleen des ſomers onthielden, doch datſe daer dit jaer weynigh voordeel gedaen hadden: dat ſy haeſt naer Pitzora, daer ſy des winters woonen, ſouden vertrecken, daer vele boſſchen ſijn, en brantHout genoegh te bekomen is. De Hollanders verſtonden oock, datſe heydenen waren, en de houten beelden en afgoden, die op vele *hare afgodery.* plaetſen ſtaen en leggen (gelijck wy te voren verhaelt hebben) aenbidden: ſy eeren oock, ſoo het ſchijnt, de zon, en hemelſche teeckenen; want als ſy eenigen eedt en beloften willen beveſtigen, wijſen ſy na de zon, dieſe tot getuyge nemen. Van de getijden des jaers wiſten ſy weynigh te ſeggen; maer wel, dat 'er van haer volck op Nova Zemla, aen de riviere Oby, en andere die verder ſijn, 't geheele jaer woonen: dat de Straet, en d'inwijcken des winters dicht toe vrieſen; maer dat de ruyme zee ten wederſijden ſonder ys blijft: datſe in de Mey-maent, de tijdt wanneerſe weder komen, de Straet over op 't ys naer Weygats en Nova Zemla loopen; en van die tijdt af begint het te minderen, en in en om de Straet met de winden heen en weder te drijven, ſoo wel aen d'ooſt- als aen de weſtſijde, tot dat het ſmelt of elders gevoert wort. Sy ſeyden oock, dat men van hier af in vijf dagen in de rivier van Oby kon ſeylen; en dat voorby de ſelve een andere lagh, Gilliſſy genaemt, daer *Rivieren Gilliſſy, en Malconſay.* de Ruſſen handelen, (gelijck wy hier voren verhaelt hebben;) en noch verder een derde rivier, Malconſay geheeten; en dus verre ſtreckte 't gebiedt van den Groot-vorſt van

Moſcovien, ſijnde alle van Samoyeden, deſes Konings eygen volck, bewoont: want die was tributaris van de gemelde Groot-vorſt. Sy voeghden by 't vorige, dat al 't gene over de leſt-genoemde rivier Malconſay leght, onder den Tartar behoorde: en dat het lant van voorby de voorſeyde Oby af uytwaerts aen ſtreckte, en eenen hoeck, die ſy Noes noemden, maeckte, tegen over welcke 't eynde van Nova Zemla uytſteeckt: maer als men den geſeyden hoeck om is, komt men in een groote en geweldige ruyme zee, die langs Tartaryen, en vorders naer andere warmer landen loopt. Dit was al 't gene dat de Hollanders van dit volck konden vernemen: waer uyt oock blijckt, dat de tolck van de vorige dagh in vele ſaken, door onkunde van de tael, hen niet wel verſtaen had.

Koopmanſchap deſer volckeren.

Deſe Samoyeden hadden niet te verkoopen, dan eenige tanden van zee-paerden oft morſen, die ſy tegen gout wilden opwegen. Sy eyſten geen koopmanſchap, dan alleen meel, vleeſch, ſpeck, en wolle laken; doch waren ſoo gierigh en liſtigh, dat men met haer niet kon handelen. Na datſe wel gegeten en gedroncken hadden, namen de Hollanders afſcheyt met groote vrientſchap ten wederſijden.

Den tweeden September was 't ys ſoo verre naer de wal gedreven, datſe voor uyt opening kregen; dies ſijnſe terſtont naer de Straet t'ſeyl gegaen; doch konden door de ſtercke wint niet verder dan tot de Kruys-hoeck komen: van waer ſy de volgende dagh afvoeren, en quamen met klaer water in de Nieuwe Noordzee; 't welck hen verblijde: maer het duurde niet lang; want ſy vervielen weder in ſoo groote velden van ys, als ſy noch nooit geſien hadden op de geheele reyſe: hier op volghde een donckere miſt en ſtilte, ſoo datſe geen ſchips-lengte van hen ſien konden: dus tuſſchen 't ys ſeylende met vele ſtooten, dewijl 't ſelve door de miſt niet te mijden was, waren ſy genootſaeckt als by den taſt wederom te keeren. Voor de miſt, ſijnde noch in 't geſicht van 't lant, en ontrent vier of vijf mijlen beooſten de Straet, hadden ſy met 110 vadem geen gront konnen krijgen: ſy ſagen oock eenige walviſſchen een laſuerblaeu water blaſen, 't welck ſy voor ſekere teeckenen van in den grooten Oceaen, die ſich naer China uytbreyt, te weſen; in welcke hen alleen 't ys belette voort te ſeylen.

Ontkomen veel gevaer:

In 't gemelde wederkeeren ſou hen de miſt byna hebben doen verdwalen; doch door 't geluyt van ſchieten en trompetten quamen ſy weder te ſamen, als door een wonderlijcke bewaring voor ongeval, in de haven en op de reede van 't Staten eylant; want ſy waren in 't grootſte gevaer door de miſt, 't ys, d'aenſtaende nacht, en nabyheyt van 't lant geweeſt: maer een uur voor den nacht klaerde de lucht op, ſoo datſe 't lant konden kennen. Nauwelijcks waren ſy geanckert, of een grooten ſtorm verhief ſich uyt den noordweſten: wie ſiet hier niet de vinger van den Opper-Heerſcher aller dingen, die hen niet alleen uyt het tegenwoordige, maer oock uyt het aenſtaende gevaer, ſoo genadelijck verloſte?

Den vierden quam 't ys weder ſoo dicht aenſetten, dat het de geheele zee bedeckte; dies ſy in groote vreeſe voor een noorden-wint waren; want dan ſoudenſe geen opening gehadt hebben om uyt te komen: ſoo datſe deſe en de volgende dagh ſoo vaſt beſet wierden, datſe genootſaeckt waren dicht onder 't lant te loopen, en de ſchepen boort aen boort te leggen, om ſich voor 't ys te bevryen. Sy liepen op 't eylant, om te beter zeewaert in te ſien; maer konden nergens geen opening gewaer werden; 't welck het volck ſeer ontſtelde en murmureren deê, dat men dus met voordacht in de doodt liep, en in gevaer was van hier te moeten overwinteren, ja ſchip en goet, en lijf en leven t'ſamen te verlieſen. Om hare bekommering te verdrijven, liepen vele te lande, om berghkriſtal te ſoecken; en ſchoten twee haſen op 't eylant: ſy verjoegen oock een grooten witten beir, die ſich ter zee over 't ys begaf, om ſich te bevryen.

worden wedert door het ys beſet;

't welck hen ontſtelt.

Schricke'lijk ongeval,

Den ſeſten ging veel volcks te lande, om het gemelde berghkriſtal te ſoecken; en op het vaſte landt, niet verre van de zee, waren wel dertigh van deſe ſteengravers, die hier en daer op knyen en ellebogen lagen, ſonder eenigh geweer, om iets te vinden: onder de ſelve waren twee bootsgeſellen ſeer beeſigh met dat werck, als hen van achteren een witten magere beir, byna ſoo groot als een os, ſeer ſtil overquam, die d'eene van achteren in de neck greep: hy, niet wetende wat het was, riep, wie grijpt my daer van achteren? Sijn macker, die by hem in de kuyl lagh, om hoogh ſiende, wierd de beir gewaer, en riep: och maet! 't is een beir, en gaf ſich terſtont ſeer verbaeſt op de vlucht. Dit felle beeſt beet in alle haeſt den ellendigen een ſtuck van de wang, en 't halve hooft af, en ſoogh daer 't bloet uyt, ſoo dat de bootsgeſel, die hem te vergeefs met ſijn mes pooghde te verweeren, ſtracks den geeſt gaf. 't Scheeps-volck liep wel 20 ſterck derwaerts, om de man te verloſſen, of ten minſten den beir het lichaem t'ontjagen: maer als ſy de roers geloſt en ſpieſſen gevelt hadden, en den beir naerderden, die noch van den dooden at, is hy ſeer fel en onbeſchroomt tot haer ingeloopen, en heeft noch een man weghgeruckt en verſcheurt, waer door alle d'andere de vlucht namen. Die van 't ſchip en 't jaght, ſiende haer volck naer den oever loopen, vielen in de ſchuyten, en roeyden naer 't landt, om hen t'ontſetten. Daer komende, ſagen ſy het deerlijck ſchouſpel, en dat de beir noch voortvoer met ſijn aes te verſlinden, ſonder eenige vreeſe voor hen, hoewel ſy 30 ſterck waren, te toonen. Drie van hen gingen wat voor uyt, en driemael vergeefs geſchoten hebbende, trat Hans van Uffelen, ſchrijver van Willem Barentſz., wat voorder, en den beir binnen ſchoots ſiende, leyde aen, en trof hem by d'oogen in door het hooft; doch de beir hiel evenwel noch het doode lichaem by de neck vaſt, en hief het ſelve met ſijn eygen kop te gelijck op; doch begon wat te ſuyſebollen: toen ſloegen hem twee mannen met hun houwers op de huyt, datſe in ſtucken ſprongen;

door een beir,

die twee mannen ombrengt,

en gedoot wort.

ſprongen; en noch begeerde dit ſchrickelijck beeſt ſijn aes niet te verlaten: eyndelijck trof hem een van de drie met het roer over de ſnuyt, dat hy ter aerden viel, ſprong hem op 't lijf, en ſneet hem de ſtrot af: daer na vilden ſy hem, en brachten 't vel t'Amſterdam. D'omgebrachte bootsgeſellen wierden de volgende dagh op het Staten eylandt eerlijck begraven. Dit ellendigh ongeluck verſchrickte 't volck ſoodanigh, datſe geen luſt meer hadden om aen landt te gaen, dan wel gewapent.

Den achtſten waren al d'Opper-officiers in het ſchip van den Admirael vergadert, om te beſluyten wat beſt gedaen was. Den Admirael ſelf en 't meeſte deel verſtont, dat de tijdt verloopen was om iet goets uyt te rechten: want het bleeck klaerlijck, dat al de beletſelen van het weder, als wint, ys, en miſt, niet beteren, maer door d'aenſtaende winter vermeerderen ſouden. Die van Amſterdam waren daer tegen, en ſloegen voor, benoorden of boven Nova Zemla om, de wegh of deurgang naer de Tartariſche zee t'onderſoecken: doch d'andere begeerden dat gevoelen niet te volgen, dewijl den tijdt verloopen was, en hare inſtructie daer geen gewagh van maeckte.

Den negenden deſer maent, dewijl 't ys een weynigh afgeſet was, gingen ſy t'ſeyl naer de Straet Naſſou, om daer weder deur te komen, op dat hen 't wederkeeren door 't ys niet ſou belet werden: maer in 't voortvaren vonden ſy, dat het ſelve over-al ſoo vol en dicht lagh, dat het een ſtalen bergh geleeck: en als ſy 't lant van Weygats naerderden, quam het ys even hart de Straet uytdrijven, en op haer aenſetten, ſoo datſe naer haer oude Nootwijck onder 't Staten eylant moeſten keeren; in 't ſelve raeckte den Admirael op een verborgen klip, daer hy niet ſonder ſchade, en groote moeyte afquam. Den volgenden dagh gingen ſy ten tweedemael van 't Staten eylant t'ſeyl, om deur de Straet, en uyt het ys te komen; en voeren tot tegen over Maelſons eylant: wat vorder was geen ys, en een vrye deurvaert, het welck hen ſoo verblijde, als offe uyt de gevangenis van de geſtremde golven geheel bevrijdt waren: dus geraeckten ſy in de Straet, daer ſy by den Twiſthoeck 't ancker wierpen.

Seylen wederzeewaert in;

Den elfden beſloten ſy noch een tocht t'zeewaerts in te doen, om te ſien of het eenigſins mogelijck was daer deur te komen: maer als ſy geen drie uren geſeylt hadden, quam 't ys hen wederom te gemoet, ſoo datſe tuſſchen de ſchoſſen moeſten deur ſeylen; en ſagen die over-al, en aen alle ſijden ſoo vol en dicht, dat het onmogelijck was om deur te komen: dies ſy wederkeerden tot aen den Twiſthoeck,

doch vergeefs.

daer toen open water was; en van daer naer den Kruyshoeck; want ſy konden om den harden wint, die noch den geheelen volgenden dagh duerde, niet verder komen. Den 13 veranderde de ſelve in ſulck een fellen ſtorm,

Grooten ſtorm.

dat de Schippers ſeyden nooit diergelijcke op eenige reeden beleeft te hebben: doch Godt, die hen ſoo menighmael in deſe reyſe van 't gevaer verloſt had, bevrijde hen oock nu voor alle ongeval.

Den 14 moeſten ſy noch blijven leggen, wachtende na wint en weder, om naer huys te ſeylen. De volgende dagh quam 't ys weder dicht op elckander de Straet indrijven, met ſulcken voortgang, dat ſy hen niet genoegh konden haeſten om de Kruyshoeck voorby te ſeylen: ſy waren ten hooghſten verwondert over dit laetſte ys, dewijlſe voor vaſt meenden, dat 'er geen ys meer in zee gebleven was, of dat het ten minſten wel ſes dagen ſeylens, door den vorigen harden ſtorm, van daer moeſt weſen. Eyndelijck wierden ſy klaerblijckelijck gewaer, dat het niet raetſaem was langer te vertoeven, dewijl dat 'er dit jaer geen betering was te verwachten: en quamen in des Admiraels ſchip te ſamen, om het beſte te beſluyten; daer ſy met gemeene ſtemmen een acte maeckten van 't gene hen bejegent was, en dat hen nootſaeckte weder te keeren, om yders onſchult te toonen, en van alle quade naſpraeck te bevryen; welcke al de Schippers, en de twee Opper-Commiſen van de vloot, onderteeckent hebben. Daer op begonnen ſy noch den ſelven dagh de wederom-reyſe, en *Wederom-reyſe.* vervolghden die eenige dagen met een harden wint, en groote koude, met hagel en ſneeu: ſoo datſe van malkander raeckten; en voorby Candenoes en de Witte zee ſeylden, tot datſe den 24 ontrent de Seven eylanden in groot gevaer quamen: want ſy hadden een grooten ſtorm, met buyen van onweder en donckerheyt verſelt, ſoo datſe tegen 't landt aen geloopen ſouden hebben, door de verhaelde oorſaken, en de quade aenwijſing van de paskaerten: maer den hemel gaf hen eenige klaerheyt in deſe duyſternis, waer doorſe 't lant ſagen, dat geheel wit van ſneeuw was, van 't welcke ſy 't afwenden. Dus lang met quaet weder voortgevaren ſijnde, begon 't ſelve den 25 wat te bedaren, als ſy giſten ontrent Swetenoes te weſen. Den 26 ſochten ſy een haven om de ſchepen te bergen, dewijlſe ſoo weynigh oft geen voortgang deden met de tegenworſtelende baren en buyen; doch konden geen reede aendoen: en overal waerſe lant ſagen was het ſoo wit en dicht met ſneeuw bedeckt, dat men geen aerde kon bekennen: daer uyt men beſpeuren kan, wat weder en betering ſy in de Straet, indienſe daer gebleven waren, ſouden gehad hebben. Ondertuſſchen nam de ſcheurbuyck ſeer toe onder 't volck; waer by quam datſe ſoo lang heen en weder geſworven hadden, door tegenſtrijdige winden, op de hooghte van Swetenoes; voeght daer by de koude, quaet weder en ongemack: in voegen dat haer gedult op verſcheyde wijſen wierd geoeffent. Den eerſten October quamen ſy, na giſſing, op de hooghte van Kilduyn: de volgende dag ſagenſe Kegor, oft het Viſſchers eylant: den derden Wardhuys; doch alle 't lant met ſneeu bedeckt. Tien dagen daer na quamenſe by d'eylanden Wero en Ruſt; den 15 by Heyligelant: den 18 ſeyldenſe voorby Noorwegen; en den 26 deſer maent quam 't ſchip, daer Jan Huygen van Linſchoten op was, in Texel, ſijnde 't eerſte van de Vloot, na datſe vier maenden min ſeven dagen

uyt

uyt geweeſt hadden. Willem Barentſz arriveerde den 10 November 1595 in de Maes: en d'overige ſchepen van de vloot ſijn nu en dan ingekomen.

Dus hebben wy, gelijck wy in 't begin deſer beſchrijving beloofden, d'eerſte en tweede voyagie naer de Weygats afgehandelt: de derde was naer Nova Zemla, en is hier voor, by de kaert van dat lant, verhaelt: welcke drie ſcheepstochten meer eer en onſterffelijcken lof voor 't Vaderlant, en de beleyders en uytvoerders der ſelve, dan nut en voordeel, hebben verworven.

Laetſte reyſe der Hollanders nae de Weygats.

Eenige jaren daer na is de Noordtſche, of (gelijck ſy nu genoemt wort) Groenlantſche Compagnie opgerecht, die haer octroy van de Heeren Staten Generael der vereenighde Nederlanden den 27 Ianuarii 1614 bekomen heeft, welcke ſedert die tijt tot op heden in hare viſſcherye voortgaet, en jaerlijcks eenige ſchepen daer toe uytſend, die in 't gemeen met goede vangſt t'huys komen. Deſe Compagnie heeft in 't jaer 1625 een ſchip toegeruſt, om onder 't beleyt van Cornelis Teuniſz. Bosman, door Weygats, ſoo het mogelijck was, naer Cathay of China te varen, die den 24 Iunii uyt Texel t'ſeyl ging; en eenige weken met redelijcken voorſpoet gevaren hebbende, beſloot den 24 Iulii boven Kolgoy henen, en ſoo op Nova Zemla aen te loopen, om alle ondiepten te mijden, en de kortſte wegh te ſoecken. Den 28 ſagen ſy lant, en eenige ſtucken ys in zee drijven: ſy waren toen op de hooghte van 71 graden en 55 minuten; hoewel ſy giſten ſoo hoogh niet te weſen. Den 29 geraeckten ſy met groot gevaer in 't ys, en op een drooghte; doch door 't behulp van de wint wierden ſy ſonder ſchade daer af bevrijt: en liepen daer na heen en weder door 't ys tot den derden Auguſti, wanneerſe in een bay, met ys vervult, quamen, daer ſy 12 of 13 eylanden gewaer wierden. Den ſevenden der gemelde maent, ſiende dat de ſchoſſen naer 't lant gemindert waren, ſijnſe door een velt van ys geſeylt, daer ſy klaer water vonden, en liepen langs de wal tuſſchen de ſelve en 't ys deur; doch wierden daer aen alle ſijden van 't ſelve omringt; en hier warenſe in 't grootſte gevaer van door d'aendringende ſchoſſen tegen de klippen in ſtucken geſtooten te werden, indienſe niet, buyten alle verwachting, door een opſtaende wint geholpen, langs een kleyne opening deurgeboort waren, dewijlſe, naulijcks daer uyt ſijnde, 't ys tegen 't lant aen ſagen leggen. De volgende dagh kregen ſy een hard weder, met donder en blixem, welcke in deſe Noordſche geweſten ſeer ſelden gehoort en geſien worden. Den negenden, na datſe eenigen tijt met de wint, 't ys, en de miſt geworſtelt hadden, quamen ſy aen 't eylant Walcheren: den tienden ontrent Mauritius eylant, op welckers ooſt-hoeck ſy twee of drie kruyſſen ſagen; en voortſeylende, aen Moucherons-hoeck: terſtont daer na wierden ſy gewaer datſe voor de mont van de Straet Naſſou waren: want Linſchoten heeft in ſijn afteeckening 't eylant Mauritius te verre van de gemelde Straet geleyt, nae 't oordeel van deſe Schipper. Sy ſeylden met geluck de Straet in, en met een goede wint quamenſe by de Kruyshoeck, waer ſy 't ancker den elfden uytwierpen; en ſonden eenigh volck met de boot, en drie vaten, om water te halen, aen lant: niet lang daer na quamen ſy weder te ſcheep, en hadden niets geſien dan eenige rhee-horens, en bloemkens: de gront was mos-achtigh; daer waren veel veltmuyſen, ſonder ſtaerten, en byna ſoo groot als rotten; oock eenige voſſen. Als men by de Kruyshoeck legt, kan men in de Tartariſche zee ſien; en te rug in de nieuwe Noordzee, als men in de mars klimt. Den 12, na datſe ſich met water voorſien hadden, gingen ſy met vreughde t'ſeyl, te meer, dewijlſe in 't uytloopen geen ys gewaer wierden: maer ſoo haeſt ſy om de Twiſthoeck quamen, veranderde al hare blijdſchap in droefheyt: want daer was ſoo veel ys, dat het onmogelijck ſcheen daer deur te komen: derhalven liepen ſy naer 't Staten eylant, tuſſchen 't ſelve en 't vaſte lant deur: toen ſeylden ſy weder naer 't ys, dat als een onbeweeghlijcke kuſt lagh, en wel vier mijlen daer langs henen voorby 't gemelde eylant, waer ſich 't ys tegens 't lant aen uytſtreckte: ſoo datſe niet verder konden varen; en waren byna radeloos, niet wetende watſe doen ſouden, dewijl nergens geen deurtocht was te beſpeuren. De volgende dagh laveerden ſy weder te rugge naer 't Staten eylant, en rekenden datſe ontrent twaelf mijlen voorby Maelſons-eylant de kuſt langs geſeylt en beſien hadden; en dat deſe twee eylanden ontrent drie mijlen van elckander leggen. Den 14 ging de Schipper met eenigh volck aen lant, doch vond geen redelijck ſchepſel, maer wel eenige dieren en kruyden tot ververſching, en hier en daer, ſommige bloemkens van verſcheyden verwen, als geel, blaeu en wit. De volgende dagen was het meeſt miſtigh weder, ſoo datſe niet konden vorderen.

Den 17 haelden ſy de ſeylen op, met voornemen van alles te beſien, en opening te ſoecken, om deur te komen; maer al hun poogen was vergeefs: want ſy konden geen water meer ſien; doch wierden gewaer dat het ys in de Tartariſche zee anders is als 't gene dat buyten de Straet is, vermits het daer binnen veel ſlechter leyt; en als men daer tegen aen komt, drijft het aen ſchoſſen, die ſoo groot ſijn als een morgen lants, en ſommige kleynder, oock grooter; en ten laetſten dicht aen malkander: ſoo dat het t'eenemael onmogelijck was om daer deur te komen. Hier op beraetſlaeghden alle d'Officiers geſamentlijck wat beſt gedaen was; de Schipper ſeyde, dat het noch te vroegh was, om van daer te ſcheyden, dewijl daer merckelijcke verandering tot haren voordeel kon komen: dies beſloten ſy weder naer de Straet te loopen, om van 't ys niet beſet te worden, en daer beter gelegentheyt te verwachten. Volgens dat voornemen voeren ſy den 18 deſer maent met groote moeyte door 't ys, dat uyt de Straet op hen aendreef, en hen in de ſelve onder den Twiſthoeck dede ſetten, en van daer de volgende dagh naer de Kruyshoeck dwong te verhuyſen. Den 21 quam weder een groote menighte ys op haer aen,

aen, daer van ſy twee of drie ſchoſſen voor de boegh kregen, op welcke 't volck liep, en ſtieten die met haecken en ſtocken weder wegh. De volgende nacht hadden ſy oock groote moeyte met het ys, ſoo dat vele van haer oordeelden, dat het beter was te rugge, en naer 't Vaderlant te keeren: doch de Schipper wilde met goet weder noch eens beſoecken, of de tijdt middel verſchaffen ſou, om deur de Tartariſche zee in China te komen: hy wilde oock ſien, of het ys, nae 't gemeen ſeggen, ſoo haeſt ſmelt; want hy kon niet gelooven dat die groote ſchoſſen in de ſelve zee voor de vorſt tot water ſouden worden. 's Avonts quam een Ruſſche lodding, en ſette het achter 't eylant met de ſtaert: d'Opperſtuurman en de tolck, met eenige mannen, begaven ſich den 22 derwaerts om t'ondervragen: want de Schipper meende, dat het een der lodgien was, die jaerlijcks door deſe Straet varen, om in de rivier Giliſſy te handelen, gelijck men geloofde, van welcke wy hier voren in 't beſchrijven van d'andere voyagien geſproken hebben. De Stuurman, weder gekomen, verhaelde, dat het viſſchers waren, welcke hy naer lodgien ofte ſemmen gevraeght had; en daer op tot antwoort bekomen, datſe van geen ſemmen wiſten die jaerlijcks door de Straet voeren: drie ſcheepjes, die ſy ſemmen noemen, hadden voor eenige jaren 't ſelve onderſtaen, maer twee van die waren gebleven, en de derde, na datſe een jaer uyt geweeſt, en groot gevaer uytgeſtaen had, was ſonder iets te verrichten wedergekeert. Den 23 ſond de Schipper de Stuurman met een wel-bemande boot naer den Twiſthoeck, of ſoo verre hy komen konde, om te vernemen, of het ys niet gemindert was: hy bracht tot beſcheyt, dat ſy 't ys in groote menighte, dicht en vaſt op malkander, ſoo verre als ſy van 't hooghſte lant met het geſicht konden bereycken, hadden ſien leggen, ſonder eenige opening te beſpeuren. De volgende dagh voer de Schipper ſelf aen de voorſeyde Ruſſche lodgie, om met de Ruſſen te ſpreken, en van alles, indien 't mogelijck was, noch meerder kennis te bekomen: want hy geloofde, dat dit volck dus verre niet quam alleen om te viſſchen, maer dat 'er eenige koophandel onder ſchuylde. Doch hy kon van hen niets anders vernemen, dan dat het gat ofte deurvaert alle jaren niet open ging, maer om de twee of drie jaren eenmael: dat de Tartariſche zee nooit open quam; en datſe van geen ſemmen, die daer deur ſouden varen, iets wiſten: dat de winter na twee of drie weken weder ſou beginnen; en meer diergelijcke ſaken, dieſe te voren geſeyt hadden. De Schipper deê hen daer na door de tolck ſeggen, dat hy verwondert was, datſe van ſoo verre quamen om hier te viſſchen, daer op de kuſt van Kandenoes en Laplant ſulck een overvloet van viſch was; en dat hy geloofde, datſe meer quamen om te handelen, dan om iets anders. Sy antwoorden, dat al 't gene ſy geſeght hadden, in der daet ſoo was: datſe om geen andere ſaken hier quamen; datſe oock niets hadden, by de Lappen komende, dat waerdigh was om met hen te handelen: datſe dus verre viſchten, om dat hier de beſte viſch wierd gevangen, die om ſijn vettigheyt in Ruſlant van de Grooten ſeer begeert word. Sy ſchoncken de Schipper twee voſſen; en verkochten hem twee tonnen met geſouten viſch, dieſe aen boort brachten, daer ſy wel onthaelt wierden. Den 24 ontſtont in de nacht een groot onweder, met veel ſneeuw en hagel verſelt: ſy waren in vreeſe van haer anckers te verlieſen; en om datſe niet verre van de vlackte van de Kruyshoeck waren: ſy deden grooten arbeyt, om van geen aendrijvende ſchoſſen beſchadight te worden. 's Morgens verhief ſich dit harde weder ſoodanigh, dat het ſcheen of de weerelt vergaen ſou; en 't water ſprong langs het ſchip, dat men 't niet kon gebruycken: tegen de middagh braken beyde de touwen, of 't ſeylgaren geweeſt had. Een weynigh voorby de Kruyshoeck ſijnde, waren ſy alle raet ten eynde: want de wint was ſoo ſterck, datſe geen ancker konden uytwerpen, ſoo datſe tegen danck de Straet uyt dreven. De Schipper was ſeer bedroeft om d'anckers, dewijl hy gaerne noch een tocht deur de Straet gedaen had, om 't ys in de Tartariſche zee te beſien; doch de Commijs en al 't volck verſtonden, dat het beſt was weder naer 't Vaderlant te keeren; 't welck van een yder wierd onderteeckent.

Den 25 begonnen ſy de wederom-reyſe met een goeden wint. De volgende dagh namen ſy de hooghte, en vonden die op 69 graden, 40 minuten; en ſeylden voorby het eylant Kolgoy. Sy wierden geen ys gewaer, dat hen ſeer verwonderde, ſedert datſe van de Straet geſcheyden waren, dewijl onlangs te voren daer ſoo veel ys gelegen had; waer uyt ſy giſten, dat het ſelve gemorſelt, verder van de wal gedreven, en ſoo allengs geſmolten was: maer in de Tartariſche zee ſcheen het ys onbeweeghlijck, dewijl het door de wint niet beroert wierd; oock konden ſy aen 't ſelve geen vermindering beſpeuren, en beſloten daer uyt, dat het in de gemelde zee nooit ſmelt, en derhalven geen deurtocht is te bekomen: ſoo dat het gevoelen van deſe Schipper met de ſijne, ſtrijt tegen dat van Jan Huygen van Linſchoten. Maer laet ons met haer de wederom-reyſe bevorderen en eyndigen. Den 28 hadden ſy de hooghte van 70 graden; en den 31 liepen ſy voorby Noortkijn. *Wederom-reyſe.*

Den eerſten September waren ſy ontrent de Noordkaep, dicht onder 't lant op de hooghte van 71 graden, en 8 of 10 minuten; en de volgende dagh nevens Trompſont. Sy ſeylden met ſpoet, en konden den 10 het lant van Schuytenes ſien; voeren den elfden voorby de kuſt van Noorwegen: en quamen den 15 September 1625 met behouden reyſe in Texel, en van daer voor de ſtadt Amſterdam, die om deſe en diergelijcke ſcheeps-tochten naer alle geweſten der weerelt, met recht een Keyſerin der zeeſteden genoemt wort.

Dus hebben wy de ſcheeps-reyſen der Hollanderen en Zeeuwen naer de Weygats, ofte Straet Naſſou, en benoorden om Nova Zemla, verhaelt.

Uyt alle 't voorverhaelde blijckt genoegh-

ſaem d'onmogelijckheyt van die reyſe, dewijl die zeen byna 't geheele jaer met ys bedeckt, en geſtopt leggen: en genomen dat men om de ſeven jaren eens daer deur ſoude konnen geraecken; ſoo is 't onſeecker die tijt ſoo wel waer te nemen, om ſulcks te doen ſonder gevaer te loopen van in 't ys beſet te worden, en ſchip en goet, ja lijf en leven, te verlieſen; en dat t'eerder, dewijl men, na ſoo vele gedane reyſen, noch geen meer kennis van de gelegenheyt der kuſten, havenen, reeden, bayen, inwijcken, &c. om ſchepen te bergen, heeft konnen bekomen: nocht oock van den aerdt der volckeren, en of men by ſoodanige voorvallen ergens eenige toevlucht ſoude mogen nemen, niet alleen tot verſekering en berging van ſchepen en goederen, maer oock van volck, nootdruft voor het ſelve, en andere nootſakelijcke behoeftigheden: voeght 'er by, dat hier ſijn menighte van verſlindende dieren, een overſtrenge koude, en opgeſtapelde ysbergen, tegens welcke men byna ſonder ophouden ſoude moeten worſtelen. Alle deſe redenen, en meer andere, doen ons beſluyten, dat die paſſagie naer 't Noorden niet raetſaem is; maer de gemeene om de Zuyd (hoewelſe lang is) die jaerlijcks in verſcheyde tijden ſoo menighte van jaren ſonder ongemeen gevaer gedaen is, als de ſekerſte, en, na ons oordeel, de profijtelijckſte, te gebruycken; ten beſten van de Generale vereenighde Ooſt-Indiſche Compagnie, en 't geheele waerde Vaderlant, dat ick wenſche door de ſelve en andere ſcheeps-reyſen altijt bloeyen, en ſonder ophouden in voorſpoet magh toenemen.

YSLANDT.

Naem. IJslandt, zijnde onder verſcheyden eylanden van de Weſterſche zee, en die den Koning van Norwegen ſubject zijn, het grootſte, heeft ſijnen naem van het Ys, daer mede het altijdt gequelt is; wordt oock Snee-landt ghenoemt, van wegen den ſnee; Gardartholm, na 't eylandt Gardart. Vele houden dat dit het eylant is, van de Ouden Thule geheeten. Solinus ſtelt het vijf dagen en nachten zeylens van de Orcades; en ſoo oyt eenigh eyland by den Poëten is vermaert geweeſt, is het dit; want ſoo dickwils ſy van een wijdt-gelegene plaetſe wilden gewagh maken, hebbenſe dit eylant, ofte Thule genoemt, als aen 't uyterſte eynde der werelt gelegen; gelijck Virgilius: *Tibi ſerviat ultima Thule*; U diene het verſt-gelegene Thule. Doch of daer eenigh Thule zy geweeſt, twijffelt Syneſius, en Giraldus ſchrijft, dat men 't nergens vint; derhalven oock de allergeleertſte en ervarenſte niet ſekers daer van konnen ſeggen. Sommige willen dat Yſlandt eertijts Thule zy genoemt geweeſt, gelijck wy boven geſeyt hebben, doch de ſelve wederſpreeckt Saxo Grammaticus, Crantzius, Milius, Iovius en Peucerus.

Locht. Hier is een ongetemperde locht, daerom het land oock meeſtendeels onbewoont blijft, inſonderheyt naer 't noorden, van wegen den ſtrengen noorden wint, welcke gelijck Olaus ſchrijft, verhindert, dat daer geen ſtruycken of heyſteren in *Vruchten.* de hooghte konnen opwaſſen. Oock is het aerdrijk gantſch onbequaem om in te zaeyen, brengt oock geen vruchten voort, doch is van gras en weyden vruchtbaerder, gelijck ſulcks betuygen, die daer van geſchreven hebben. Ionas een Ys- *Dieren.* lander bekent, dat 'er anders geen vee is, als paerden en runderen; en zijn de oſſen en koeyen ſonder hoornen, doch niet de ſchapen. Daer zijn witte hondekens, daerſe veel wercks van maken; oock ſeer veel valcken en ravens die wit zijn, en ſeer graegh zijn op de jonge lammeren en verckens. Men vint daer oock witte beeren en haſen, en (gelijck onſe voornoemde Yſlander verhaelt) arenden met witte ſtaerten, de welcke Plinius *Pygargoe* noemt. Vellejus getuyght, dat dit eylandt anders geen boomen en draeght, als Bercken en Genever-boomen, waerom daer groot gebreck van hout is. Sedert 't jaer 1520 is dit eyland den *Regeering.* Koning van Norwegen onderworpen geweeſt: daerom de Koning van Denemarcken, als Koning van Norwegen, jaerlijcks aldaer een Stadthouder ſent, die ſijn Hof houdt in 't ſlot Beſtede, aen wien ſy gehoorſamen, gelijckſe in voortijden deden hare Biſſchoppen, van welcke ſy tot het Chriſtelijck geloof bekeert zijn onder Adelbert.

Daer zijn 'er van opinie, dat dit eylandt eerſt zy bewoont geworden, ten tijden van Harald met het ſchoone hair, eerſte Monarch van Norwegen, als hy verdreven hadde de menighte der kleyne Koningskens en Heeren uyt Norwegen, de welcke wederom nieuwe woonplaetſen ſoeckende, ſich hier nedergeſlagen hebben met hare huys-geſinnen, en geen begeerte meer hebbende in haer vaderlandt wederom te keeren, ſouden alſoo hier verbleven zijn. Het is waerſchijnlijck, dat dit geſchiet is ontrent den jare Chriſti 1000; hoewel Ionas de Yſlander ſchrijft, dat het was in 't jaer 874, de welcke oock verhaeldt alle de namen der Biſſchoppen, en hoe zy malkanderen in de regeeringe gevolght hebben.

Dit eyland wort in vier deelen afgedeelt; het *Deeling.* ooſter-deel noemenſe *Auſtlendinga fiordung*; het weſter, *Weſtlendinga fiordung*; het deel naer 't noorden, *Nortlendinga fiordung*; en naer 't zuyden, *Zuydlendinga fiordung*.

Hier is een fonteyn, die door de booſe eygen- *Wateren.* ſchap hares roockenden waters, den oorſprong, groeyen en waſſen van alle ding verderft, en al het gene dat door deſen damp beſprengt wordt, verandert in ſteenachtige hardigheydt, behoudende ſijn vorige forme. Daer is oock een fonteyn, welckers water ſo vergiftigh is, dat wie daer van drinckt, ſal neder-ſtorten als of hy fenijn ingenomen hadde. Daer zijn oock wateren, die byna als bier ſmaken. De noord-zee, in de welcke dit eylandt leght, is aldaer ſoo viſch-rijck, en voor deſe inwoonders ſoo profitabel, dat het de welvaert van 't geheele eylandt is, want hier van leven en geneeren zy ſich.

In Yſland, gelijck Georgius Agricola getuygt, *Bergen.* zijn drie bergen, ſoo hoogh, datſe door de wolcken ſchijnen te dringen, welcker ſpitſen gedurighlijcken van ſneeuw blincken, en beneden geſtadigh vuur uytwerpen. De eerſte wordt *Hecla* genoemt, de tweede de *Kruysbergh*, de derde *Helga*, 't welck heyligh te ſeggen is. Niet wijt van Hecla *Mijnen.* zijn ſwevel-mijnen, uyt de welcke grooten koophandel, tol en inkomen deſes eylandts beſtaet, want de kooplieden heele ſchepen vol daer van wegh voeren. Als deſe bergh begint te woeden, maeckt hy ſulck een geraes en getier, als of het ſchrickelijcke donder-ſlagen waren, werpt geweldige ſteenen uyt, en ſpouwt uyt ſwevel, alles rondtsomme met aſſche ſoo vervullende, dat de aerde niet kan bebout worden op twintigh ſteenwerpen weeghs daer omtrent. De gene die ſich onderſtaen uyt nieusgierigheydt deſen bergh te naerderen, om de nature oft oorſake van ſodanigen brandt te beſchouwen, worden lichtelijck levendigh in-geſlockt door verborgen diepe putten, die daer veel zijn, en liggende met aſſche ſoo bedeckt, dat men ſich qualijck daer voor hoeden kan. Daerom oock deſe plaetſe een gevanckeniſſe der vuyle en beſmette zielen geheeten wort: hier toe komt noch, dat, als het ys van malkanderen geſcheurt is, en acht geheele maenden de ſchollen gelijck bergen tegens de oevers geſtooten en geperſt worden, 't ſelve ſoo een ſchrickelijck geluyt en kraken van ſich geeft, dat de inwoonders ſeggen, ſulcks te zijn het karmen en

MARIS SEPTENTRIONALIS PARS
OCEANVS DEVCALE DO-
NIVS
TABULA
ISLANDIÆ
Auctore
Georgio Carolo
Flandro.
Amstelodami
Guilielmus Blaeuw excudit.
WEST LENDINGA FIORDVNG
NORD LENDINGA FIORDVNG
AVST LENDINGA FIORDVNG
SVD LENDVNGA FIORDVNG
Grims ey.
Circulus
Arcticus
I. Gouberman
Annuder fiord
Arunar fiord
Patrix fiord
Steiugrinis fiord
Gills fiord
Borger fiord
Hane fiord
Hopna fiord
Gunolps pial
Papey
Hekla prom.
Westmanna vel Pistilia eyar
Miliaria Germanica communia
Miliaria Gallica communia
SEPTEN TRIO
MERIDIES
OCCIDENS
ORIENS

klagen der arme zielen. Even van ſulcke nature is oock de bergh *Helga*, de welcke in 't jaer 1581, gelijck Ionas getuyght, met ſulck een kraken en donderen vuur en ſteenen uytgeworpen heeft, dat 80 mijlen weeghs men anders niet gemeent en heeft als of de allergrootſte ſtucken hadden afgeſchoten geweeſt. Crantzius ſchrijft, dat de Yſlanders door-gaens in ſpeloncken en holen woonen, welcke zy aen de zijden der bergen ſelfs uytholen, 't welck Olaus beveſtight, ſeggende, dat, inſonderheydt in 't hartſte van de winter, ſy ſich daer in behelpen. Hier tegens ſeydt Ionas, dat 'er tempelen en veel huyſen gevonden worden van hout, ſoden en ſteenen, redelijck wel gebouwt.

Biſdommen.

Dit eyland heeft twee voorneme Biſdommen, namentlijck Holam, onder 't welcke behooren de kloosters Pingora, Remeſted, Modur en Munkeniere; en Scalholt, waer onder ſtaen de kloosters, Videji, Pimebar, Kirckebar en Skirda; nochtans uyt de ſchriften Velleir blijckt, dat 'er zijn negen kloosters, en 329 kercken. De Biſſchoppen worden uyt de Univerſiteyt van Coppenhagen aldaer geſonden, waer van de eene 't gebiedt heeft over het noordelijckſte deel van 't eylandt, de andere over het zuydelijckſte; en heeft een yder van beyden een openbare ſchole allernaeſt ſijne wooninge, in de welcke hy op ſijne koſten vier-en-twintigh jongers onderhouden en onderwijſen moet. De inwoonders behelpen ſich met het vee onder een gemeen dack, levende wel eer in heylige eenvoudigheyt, niet anders ſoeckende ofte begeerende, dan haer de nature verleende. Doch hebben de Engelſche en Deenſche kooplieden haer in deſe ruſte en vergenoeghſaemheyt niet te vreden gelaten; want frequenterende dit eylandt, voornaemlijck om het viſch-werck daer van te voeren, hebben daer-en-tegen met hare menigerhande waren, oock hare gebreken daer in gebracht.

Inwoonderen acht.

De geſchiedeniſſen en daden harer vooroudеren ſingen ſy rijms-wijſe vervat, ofte houwen de ſelve in ſteen-klippen, om alſoo in eeuwiger memorie die te bewaren. Sy leven meeſtendeels van de viſſchen, de welcke ſy oock in plaetſe van broot aen de tafel gebruycken, die eerſt drogende en tot meel vermalende; doch die wat rijcker zijn, eten tweeback. Eertijdts was water haren dranck, en melck voor de rijcken; maer tegenwoordigh hebbenſe een af keer van ſlecht water te drincken, weten nu oock wel het kooren te vermengen, van die tijdt datſe met de uytlandtſche hebben begonnen te koopmanſchappen; want de Lubeckers, Hamborgers en Roſtockers, jaerlijks dit eylandt met hare ſchepen beſoeckende, brengen aldaer meel, broodt, bier, meede, wijn, Engels laken, lijnwaed, yſer, ſtael, goud, ſilver en andere cierlijckheden, oock hout tot het gebruyk en timmeragie der huyſen en ſchepen; hier tegens voeren ſy wederom uyt, Yſlandiſch doeck, 't welck ſy *Wutman* noemen, groote hoopen ſwevel, gedrooghde viſſchen, boter, ſmeer, vluſen, vellen van wilde gedierten, voſſen, witte valcken, paerden en diergelijcke waren. Inſonderheyt is hier ſulck een groote menighte van viſch-werck, datſe daer van groote hooge hoopen en ſtapels maken onder den blaeuwen hemel, en alſoo te koop en ten toone ſtellen, zijnde de ſelve ſomtijts hooger als de huyſen ſelfs. Daer is oock een ſulcken overvloet van geſoute boter, datſe de ſelve, behalven de gewoonlijcke tonnen, in welrieckende kiſten doen.

EUROPA.

Waerdigheydt van Europa.

ALL in oude tijden is Europa om veel redenen meer geacht geweeſt, als Aſia oft Africa. Plinius noemt het een voedtſter van 't volck dat alle natien verwonnen heeft, ende het ſchoonſte van alle landen. Want het overtreft de andere deelen des werelts, ſoo in getempertheydt des lochts, natuur des aerdtrijcks, als oock in menighte, beleeftheydt, goede manieren, en kloecke daden der inwoonderen. Aſia heeft drie voorname ſteden gehadt, Babylonien, Ninive en Ieruſalem. Africa maer een, Carthago. America heeft nu ter tijdt twee, Mexico en Cuſco. Maer wat is dit elck byſonder, oft altemael t'ſamen by Europa te vergelijcken? in vergelijckinge van welcke alle de andere onbewoont en woeſt ſchijnen. Want behalven dat het veel groote en heerlijcke ſteden heeft, vol bergen ende rivieren is, en van alles verſien, dat tot onderhoud des menſchen noodigh is, ſoo moet het oock gepreſen worden, om dat het de moeder en voedtſter is van alle ambachten, vrye konſten, geleertheydt en wetenſchap; en boven al om de waerdigheydt van de Chriſtelijcke Godtsdienſt, die hier meeſt bloeyt, als oock de goede rechten, wetten en policie, waer mede het geregeert wort, de loffelijcke krijghshandel, de macht der Koningen, Princen, en vrye Republijcken, die nu ſoo groot is, dat die van America, Aſien en Africa, haer onderworpen zijn, oft vreeſen.

Naem.

Herodotus ſeydt in ſijn vierde boeck, dat niemandt weet den rechten oorſprong van de naem van Europa; alhoewel ſommige willen ſeggen datſe komt van Europa, dochter van Agenor, Koning van Phœnicien, de welcke Iupiter op haer verlieft, en in een witten ſtier verandert zijnde, op ſijn rug uyt Sydon in Creta ofte Cyprus weghgevoert heeft, gelijck de Poëten dichten en verſieren. Andere houden dit voor fabulen, en meenen dat een Cretenſer, die *Taurus*, dat is een Stier te ſeggen, genoemt was, Europa, des Konings dochter, met eenige andere dochteren gerooft heeft. Andere wederom houden het daer voor, dat het ſchip, waer mede hy haer nam, Taurus heette. Andron Tejus ſeydt, dat de Oceaen twee Nymphen getrouwt hadde, by welker eene hy wan twee dochteren, Aſia en Africa genoemt, by de andere Europa, welcke aen de drie deelen van de werelt hare naemen gegeven, en naegelaten hebben. Het ſchijnt oock ſommigen, dat het den naem bekomen heeft van eenen Europes, die eertijdts in dit deel des werelts geregeert heeft, volgende 't getuygeniſſe Pompeji Trogi, en Euſtathii. Wy laten yder ſijn oordeel vry, en 't is ons voornemen niet deſe dichtſelen tot de waerheydt der hiſtorie ſelfs te brengen.

Andere namen van Europa.

Uyt Theocrito blijckt, dat het eertijdts oock Tyria was geheeten, na de moeder, of, ſoo eenige ſeggen, het vaderlandt van Europa. Vele van de oude heylige Scribenten hebben het Iapetia genoemt na Iaphet. Ptolemæus in 't tweede boeck van ſijn groot werck, noemt het Celtica, nae de volckeren die daer in woonden. Soo iemandt vraeght waer de Celtæ in Europa gewoont hebben, die antwoorden wy: Over al. Want in wat deel van Europa zijnſe eertijts niet geweeſt? Beſiet Spanjen; Strabo noemt de volckeren aen de Bætis, Celten; Ptolemæus de Portugeſen; Herodotus, alle die aen de weſtelijkſte deelen woonen; Plinius, de allerooſtelijckſte; Pomponius, die ontrent de Cabo de Finiſterræ, welcke *Promontorium Celticum* daer van geheeten wordt. Dio en Xiphilinus, de Cantabers en Aſturien; Hiſpania Tarraconenſis wort oock *Celtiberia* genoemt. Wil men Vranckrijck en Duytſlandt beſien: De oude Hiſtory-ſchrijvers noemen deſe volckeren, alle uyt eenen mont, Celten. Derhalven wy hier de byſondere deelen daer van voorby gaen aen te wijſen. Uyt Vranckrijck over de Alpes in Italien komende, daer ſal men oock vinden de naem der Celten; door ganſch Lombardyen langs de Po; in Illyrien, Thracien, en aen de mont van de Boriſthenes, waren oock de Celten; ſelfs in Scythia; ja de Noordtſche volckeren van Europa zijn oock Celten genoemt geweeſt.

Palen.

De palen, daer het in 't ooſten van Aſien mede geſcheyden wort, zijn by de oude Schrijvers niet heel ſeecker. Want die ſtellen dat de rivier Tanais, nu Don geheeten, het van Aſien deelt; hebben door een groot misverſtant ſijnen oorſprong oft fonteyn geſtelt in 't Ripheiſche geberghte, daer de rivier Petzora door-loopt, niet verre van de Sarmatiſche zee. Andere die den Iſthmus, tuſſchen de Swarte en Caſpiſche zee gelegen, voor frontieren van Aſien ſetten, hebben gemeent, dat de Caſpiſche zee een deel oft inham was van de Noort-zee, loopende in dat geweſt, daer de wijden uytgang van de rivier Obi is. Op dat men dan de ſekere palen tuſſchen Europa en Aſien mach vinden, moet men nae d'Ægeiſche zee, Helleſpontus, Propontis, Boſphorus in Thracien, de Swarte zee, Boſphorus Cimmerius, en het Mæotiſche lack, allereerſt ſtellen de mont van de rivier Tanais of Don, en langs den ſelven gaen opwaerts tegen ſtroom, tot dat men komt, daer hy hem keert by de ſtadt Taja; en voorts van daer een rechten ſtreek houden tot aen den naeſten oever van de rivier Obi, en alſoo door den ſelven in de Noort-zee loopen. Want het gaet vaſt, dat de gantſche Noortkuſt die van Weſt naer Ooſt ſtreckt, tot de mondt van de rivier Obi toe, onder Sarmatien, aen Europa hoort. In 't zuyden wordt Europa van Africa geſcheyden met de Middellandtſche zee, de engde van Gibraltar, en een deel van de Atlantiſche zee; in 't weſten wort het beſpoelt met de Atlantiſche oft Weſt-zee; in het noorden met de Noort- ofte Ys-zee. Haer meeſte lengte is tuſſchen Cabo de S. Vincent, en den mondt van de rivier Obi, omtrent 800 Duytſche mijlen. De grootſte breette is van de uyterſte

EVROPA recens descripta à Guilielmo Blaeuw.

AMSTERDAM
PRAGA
CONSTANTINOPOLIS
VENETIA
ROMA
PARIS
LONDON
TOLEDO
LISBONA

OCEANVS SEPTENTRIONALIS
MYRMANSKOY MORE
OCEANVS DEVCALEDONIVS
OCEANVS OCCIDENTALIS
MARE ATLANTICVM
Noort zee
ALBVM MARE
RVSSIA
ASIÆ TARTARIÆ PARS
PONTVS EVXINVS
MARE MEDITERRANEVM
MARMARICA
BARBARIA
FESSA
MAROCHO
AFRICÆ PARS
Cautum est Illustr. DD. Ordinum Hollandiæ et Westfrisiæ privilegio ne quis Tabulas istas quattuor Orbis terræ partium citra voluntatem Auctoris imitetur, sub pœna in Diplomate expressa.

Angli
Galli
Belgi
Castiliani
Venetiani
Germani
Hungari
Bohemi
Poloni
Greci

ſte frontieren van Peloponneſus tot de Caep van Scritofinnen Rutubas, gemeenlijck Noort-kaep geheeten, vijf hondert vijftigh duytſche mijlen.

Landen. De Landtſchappen van Europa zijn eensdeels vaſt landt, eensdeels half eylanden, eensdeels eylanden. Vaſte landen zijn Vranckrijck, Duytslandt, Slavonien, Grieckenlandt, Hungaryen, Polen, met Littau en Pruyſſen. Ruſſen met Moſcovien. De voornaemſte half eylanden zijn, Spanjen, Italien, Noorwegen met Sweden en Gothen. De principaelſte eylanden in de Oceaen zijn, Engelant met Schotlant, Yerlant, en ſommige kleyne, als dertigh die men Orcades noemt, de vieren-tſeſtigh Hebrides geheeten, en omtrent Engelant Mona oft Angleſy en Wicht; en omtrent de Franſche kuſten Ierſey en Gerneſey. In de Middellandtſche zee liggen, Sicilien, Sardinien, Corſica, Creta nu Candien genoemt, Majorca, Minorca, en vele andere kleyne in de Ægeiſche zee, nu gemeenlijck de Archipelago genoemt.

De vermaerde Ptolemæus heeft Europa in tien kaerten beſchreven, beginnende in 't weſten, en voortgaende naer 't ooſten. De eerſte kaerte begrijpt Yrlandt en Engelandt, met de mindere eylanden. De tweede, Spanjen. De derde, Vranckrijck. De vierde, Groot-Duytſlandt. De vijfde, Rhætien, Nortgou, Opper- en Neder-Hungaryen en Illyrien. De ſeſte kaerte begrijpt Italien, en het eylandt Corſica. De ſevende, de eylanden Sardinien en Sicilien. De achtſte, Sarmatien in Europa gelegen, en de Tauriſche Cherſoneſus. De negende, Dacien, Myſien en Thracien. De tiende, Grieckenlandt.

Rijcken. Europa is nu ter tijdt in veel Koningrijcken en mindere Heerlijckheden gedeelt. De principaelſte zijn, Spanjen, Vranckrijck, Engelandt, Schotlandt, Yrlandt, Norwegen, Sweden, Denemarcken, Duytſlandt, Polen, Bohemen, Hungarien, Slavonien, Croatien, Dalmatien, Boſnia, Servien, Bulgarien, kleyn Tartarien, Napels en Sicilien. Daer is een Aertz-Hertoghdom, te weten, Ooſtenrijck. Drie Groot-Vorſtendommen, Moſcovien, Lithuanien, en Tuſcien oft Toſcanen. Veel Hertoghdommen, Prinſdommen, Marquizaetſchappen en Graefſchappen.

Steden. De vermaertſte en heerlijckſte ſteden van Europa zijn, Romen, Conſtantinopolen, Weenen, Praegh, Parijs, Londen, Venetien, Genua, Naples, Milanen, Lisbon, Toledo, Sivilien, Antwerpen, Amſterdam, Dantzick, Hamburgh, Franckfort, Coln, Norimbergh, Augsburgh, &c.

Rivieren. De principaelſte rivieren zijn, de Donau, Rhijn, Elve, Weixel, Boryſthenes, Niper, Tanais oft Don, Maes, Moeſel, Seyne, Garonne, Loyre, Rhoſne, Po, Tyber, Ebro, Guadiana, Tejo, en de Temeſe, &c.

Bergen. De voornaemſte bergen zijn de Alpen en de Pyreneen, Apenin, Iura, &c.

Koningen. Van de tijden der Macedonianen en Romeynen is Europa de ſtoel der Monarchie geweeſt, en nae Chriſti geboorte de woonplaetſe van 't ware Geloove. Sy wort hedens-daeghs van verſcheyden Heeren geregeert. Karolus Stuart, is Koning van Engelandt, Schotlandt en Yrlandt. In Spanjen, Philippus de IV, zoon van Philips de III, neve van Philips de II, die zoon was van Keyſer Karel de V. Vranckrijck is onder het gebiet van Koning Louys de XIIII, zoon van Louys de XIII, die de zoon was van Henrick de Groote. Duytſlandt onder Keyſer Ferdinandus de III, Aertz-Hertogh van Ooſtenrijck. Noorwegen en Denemarck onder Koning Frederick de III, zone van Chriſtianus de IV. Sweden onder Chriſtina, dochter van Guſtavus Adolphus, die in 't jaer 1632 in de Duytſche oorlogh gebleven is. Polen en Litthau onder Ioannes Caſimirus, zoon van Sigiſmundus. Bohemen, Dalmatien, Croatien en Slavonien onder Keyſer Ferdinandus; en Hungaryen, onder ſijn zoon Ferdinandus. Griecken, Thracien en Bulgarien, beſit de Turckſche Keyſer Amurath. De landen naeſt Aſien, hebben de Ruſſen en Tartaren. Een deel van Nederlandt, regeeren de Staten, wiens Generale Velt-overſte is Willem de tweede, Prince van Oranje. Het deel dat onder den Koning van Spanjen ſtaet, heeft, na de doot van Don Ferdinand, Cardinael Infant, broeder van Koning Philips de IV, voor Gouverneur den Aertz-Hertogh Leopold Wilhelm, broeder van Keyſer Ferdinandus de III. De Koningrijcken Napels en Sicilien, 't Hertoghdom Milanen, en meer andere, ſtaen onder den Koning van Spanjen. De andere principaelſte Heeren in Italien zijn, de Paus van Roomen, de Hertogen van Florentia en Mantua. De Switſers regeeren hare Cantons oft dorpen, Republijcks- oft Staets-wijſe, gelijck oock de Venetianen, Genueſen en Lukeſen hare landen doen.

Religie. De Religie is door heel Europa niet eenderley. De Catholijcke Religie volgen alle de Princen van Italien, de Koningen van Vranckrijck en Spanjen; in Duytſlandt de Keyſer; de Hertogen van Savoyen, Lothringen, Beyeren, en de Geeſtelijcke Keurvorſten. De Koning van Engeland, Schotland en Yrland, heeft de Religie, die men de Gereformeerde noemt. Noorwegen, Denemarcken en Sweden, de Lutherſche. In Polen en Lithau, is de Koning met veel Heeren Catholijck; de andere Religien, te weten, de Lutherſche, Calviniſche, Arriaenſche, Samoſateniaenſche en Ioodtſche worden daer toegelaten, en in 't openbaer geoeffent. Bohemen volght nu de Catholijcke Religie, hoewel datter oock Huſſiten, Waldenſen en Luterſche zijn. In Moravien en Sileſien zijn oock Menniſten ofte Herdoopers. Alle de Nederlandtſche Provincien, die onder den Koning van Spanjen hooren, ſijn Catholijck: maer de Vereenighde Nederlanden hebben de Gereformeerde Religie aengenomen; nochtans latenſe publijckelijck in veel ſteden toe de exercitie van de Lutherſche, Menniſten, Puriteynen, Bruniſten, en in weynigh ſteden oock de Ioden. In Switzerlandt zijn ſommige dorpen oft Cantons, Catholijck, als Lucern, Zugen, Zwytz, Onderwalt, Solodoren, Friburgh en Vr; ſommige Zwingels oft Calviniſt, als Zurich en Bern. In Turckyen zijn de Mahumetanen, en Grieckſche Schiſmatijcken, dat is, die haer van de Roomſche Kercke afgeſondert hebben, en nochtans Catholijck willen weſen. In Ruſſen hebbenſe de Grieckſche en Armeniſche Religie, hoewel dat 'er oock Heydenenzijn.

Talen. De talen die men in Europa gebruyckt, zijn moeder-

moeder-talen, (die men oock grondt en hooft-talen magh noemen) ofte die daer van ſpruyten. Wy heeten moeder-talen, die van geen andere voortkomen, maer van welcke veel andere haren oorſprong hebben. De Spraecken die van een moeder-tael komen, hebben met malkanderen eenige gemeenſchap en gelijckeniſſe: maer de moeder-talen met malkanderen in geenen deele. Sulcke zijnder nu ter tijdt elf in Europa, waer van vier de voornaemſte zijn: daerom ſullen wy hier de vier voornaemſte de groote moeder-talen noemen, en de andere ſeven, de kleyne moeder-talen. De ſelfde woorden ſchijnen een tael te weſen, maer de verſtellinge, veranderinge, verdrayinge der letteren in de ſelfde woorden maekt de verſcheydenheydt, als verſcheyden ſpruyten van eenen wijngaert-ſtam oft boom. Alſoo noemen wy de Italiaenſche, Spaenſche en Franſche tale, de Latijnſche; om de Latijnſche woorden, die in die drie talen op verſcheyde manieren verandert zijn. By exempel, dat de Latiniſten *Gener* heeten, noemen de Italianen *Genero*, de Spanjaerden *Yerno*, en de Françoiſen *Gendre*. Oorſpronkelijck zijn het Latijnſche woorden; maer de verſcheyden veranderingen maeckt de drie andere talen.

Om dit wat klaerder te beduyden, ſullen wy van elck der vier groote moeder-talen een woort alhier ſtellen, dat gemeen is met talen die daer van ſpruyten, en nae welck woort wy de moeder-tael haren naem ſullen geven. Wy ſtellen dan deſe vier woorden: *Deus*, Θεὸς, *Godt*, *Boge*, als exempelen en teeckenen van de vier groote moeder-talen, te weten, de Latijnſche, Grieckſche, Duytſche en Slavoniſche. De tale *Boge*, dat is, Slavoniſche, wordt met tweederley letteren geſchreven, te weten, Ruſſche oft Moſcoviſche, welck bedorven Grieckſche letteren zijn, van het ſelfde getal, en byna gelijck fatſoen, daer weynige barbariſche bygedaen zijn; en met Dalmatiſche, die men oock Hieronymiaenſche noemt, die de ſelfde pronuntiatie, dat is uytſpraeck, met de Ruſſche letteren hebben, en gelijck van getal zijn, maer van heel ander fatſoen. In deſe tale is tweederley overſettinge van den Bybel, de nieuwe met Ruſſche letteren, en de oude met Dalmatiſche oft Hieronymiaenſche. De moeder-tale *Boge* is in veel andere verdeelt, als de Ruſſche, Poolſche, Beemſche, Illyriſche, Dalmatiſche, Windiſche, en andere. Van de moeder-tael *Godt*, dat is, de Duytſche, zijn drie principale ſpruyten of talen, de *Thuytſche*, *Saxſche* en *Deenſche*. De *Thuytſche* wordt weder in tween gedeelt, als in de *Hooghthuytſche*, die wy hier by exempel *Waſſer* heeten; en *Nederduytſche*, die wy by voorbeelt *Water* noemen: Daer zijn noch twee ſpruyten oft talen, Water, maer ſy ſpruyten van de Saxſche, te weten, der Nord-Albingeren, Vrieſen en Engelſchen; de tale nochtans der oude Nord-Albingeren en Duringeren was Engelſch en Schots. De *Deenſche* is driederley, te weten, de talen van die op de grenſen woonen, die men eygentlijck Denemarckers noemt; van die in 't ooſten woonen, en daerom Sweden geheeten; ten laetſten, van die in het noorden woonen, en Noormannen ofte Noorwegers genoemt worden; van wiens tale de hedensdaeghſche Yrlandtſche geſproten is, welcke van de Noorwegers ſoo wel verſtaen wordt, als de Italiaenſche van de Françoyſen, en de Hollantſche van de Duytſchen. De moeder-tale *Deus*, dat is de Latijnſche, heeft voortgebracht de Italiaenſche, Spaenſche en Franſche, die altemael *Romanſe*, dat is, Roomſche genoemt worden, welcken naem de Barbaren deſe talen gegeven hebben, nae datſe de landen gewonnen hadden. Want in haer wetten is tweederley conditie van vrygeboren, dat is, van die geen ſlaven waren, waer van de ſlechtſte der Romeynen was, gelijck eertijts der Latijnſche te Romen. In Vranckrijck wierden in vorige tijden de Françoiſen en Burgoignons; in Italien, de Longobarden; in Spanjen, de Gothen van de Romeynen onderſcheyden, gelijck eertijdts de *Quirites*, oft Roomſche borgeren, van de Latijnſche borgeren. Daerom onderſcheyt Luitprandus het Thiotiſch Vranckrijck van 't Rooms. Van de moeder-tael Θεὸς, dat is de Grieckſche, zijn 'er vele talen, welcke niet wonder is, gemerckt de ſelve meeſt gebruyckt wordt in vele eylanden die verre van malkanderen leggen.

Latijnſche.

Grieckſche.

De ſeven kleyne moeder-talen zijn deſe: De *Epirotiſche*, die men de Albaenſche noemt, en in 't geberghte van Epirus gebruyckt wordt, daer een kloeck volck woont, in de oorlogh ervaren, en van welck men niet ſekerlijk kan ſeggen offe daer geſproten zijn, oft van andere landen gekomen. De tweede, de *Caſacſche* en *Præcopienſche* oft *Tartariſche*. De derde is de *Hungerſche*, die de wreede Hunnen en Avaren uyt Aſien in Europa gebracht hebben. De vierde is de *Finniſche*, waer van de *Lappiſche* komt, die men in de noortſche deelen van Scandinavien, dat onder Sweden is, ſpreeckt. De *Yrlandtſche* is de vijfde, waer van geſproten is de tael, die nu de wilde Schotten gebruycken. De *oude Brittanniſche* is de ſeſte, die de Engelſche in het geberghte ſpreken, en de Françoyſen in Bretaigne, dieſe oock Britonſche noemen. De ſevende is, die de *Cantabri* gebruycken, welcke de Françoyſen en Spanjaerts Biſcainen noemen; en zijn overblijfſelen van oudt Spanjen. Haer landt leyt over deſe en gene zijde der Pyreneen, beginnende van Bajona, welcken ſtreeck Sidonius, en andere oude Schrijvers, der Layurdenſen heeten. Dit zijn de elf moeder-talen van Europa, die geen gemeenſchap met malkanderen hebben; van de Roomſche en Conſtantinopelſche kercken onder malkanderen gedeelt; en die met vijf ſoorten van letteren geſchreven worden, te weten, Latijnſche, Grieckſche, Hieronymiaenſche, Ruſſche en Gotſche. Want de oude Gotthen hebben haer eygen letteren, en doen haren Godtsdienſt op de Grieckſche wijſe in de oude Gotſche tael; maer in haren gemeenen handel ſpreecken zy meeſt Duyts.

Epirotiſche.

Caſackſche.

Hungerſche.

Finniſche.

Yrlantſche.

Oude Britanniſche.

Biſcainſche.

Van deſe moeder-talen wort de Latijnſche in 't weſterſche deel van Europa naer 't zuyden meeſt gebruyckt, die oock de Italianen, Spanjaerden en Françoyſen ſpreken, ſoo wy hier boven geſeyt hebben, maer op diverſche manieren verandert. Naer 't noorden, de Thuytſche, waer van de Deenſche komt. De eerſte ſpreeckt men in Hoogh- en Neder-duytſlant, nochtans met groot

Slavoenſche.

Duytſche.

onderſcheyt. De andere, by de Denemarckers, Sweden en Noorwegers, by elck op een verſcheyden maniere. Hier by komt de byſondere Finlandtſche, daer die van Laplandt af ſpruyt. In 't ooſterdeel van Europa naer het noorden, is de Slavoenſche tael in 't gebruyck, die in veel landen verſpreyt is; want die wordt geſproken in Opper- en Neder-Meyſſen, Opper- en Neder-Hungaryen, Polen, Tranſilvanien, Walachien, Lijflandt, Lithau, Podolien, Moldavien, Bulgarien, en meer andere landen.

Den lof van Europa heeft Strabo in ſijn derde boeck, en de ſeven naeſt-volgende, heerlijck beſchreven. En onder de nieuwe Schrijvers, Volaterranus, Munſterus, Dominicus Niger, Georgius Rithaymerus; en allerbeſt Æneas Sylvius, die daer nae geworden is Paus van Roomen, Pius de II genaemt; Chriſtophorus en Anſelmus Cella. De reyſen oft boecken, om door heel Europa te reyſen, hebben beſchreven Cherubinus Stella, Iohannes Herbaceus, Georgius Mayerus en Guilielmus Gratarolus, in 't eynde van het boeck, genaemt *Het gouvernement van den reyſenden man.*

SCANDIEN,
OF
SCANDINAVIEN,

Beſchreven door

ANDREAS BVRÆVS.

Gelegenheyt.

HEt Noorderdeel van Europa wort gedeelt in Scandien en Denemarcken. Scandien oft Scandinavien, welck Plinius noemt een Eylant van een grootte daermen niet ſekers af en weet, ſluyt de noortſijde van Europa. Het is een ſeer breedt landt, tuſſchen den 55 en 72 graedt noordelijcke breette, en van den 25 graedt der lengde tot den 55 uytgeſtreckt. Het heeft aen het zuyden Denemarcken en Hooghduytslandt; aen het noorden en weſten de Groote zee; en aen het ooſten Ruslandt. In de zuyder-deelen, alwaer den Pool hem niet over den ſeſtighſten graedt verheft, is de locht tamelijck ſacht en getempert; maer de middelſte, tuſſchen den ſeſtighſten graet en den Circkel Arcticus genaemt, gelegen, hebben wel de locht niet ſeer ſoet, doch de vruchtbaerheyt des aertrijcks vergelt de ſtrengheyt der locht, op die plaetſen de welcke met boſſchen en klippen niet beſet en ſijn, voornamelijck in de deelen die meer naer het ooſten en zuyden gelegen ſijn. Maer de uyterſte deelen, liggende tuſſchen den Circulus Arcticus en den Pool, genieten noch ſoetheyt der locht, noch des aertrijcks. En daerom heeft die wonderlijcke Schepper der Natuere en aller dingen, alſoo het koorn aldaer om de flauwe hitte der ſonne niet rijp wort, tot onderhoud der Inwoonders, die landen met de jacht van verſcheyden dieren, de armen der zee, de meiren en rivieren met overvloet van menigerley viſſchen, verrijckt.

Grootte.

Palen.

Locht.

Vruchtbaerheyt.

Volckrijckheyt.

Scandien is eertijdts veel volckrijcker geweeſt dan het nu is, het welck getuygen niet alleen die veelvuldige tochten en als overvloeden der Scanzianen in de andere deelen der weerelt, van de welcke de hiſtorien gewagh maecken: als ſy eensdeels, om de veelheyt des volcks en aengeboren vruchtbaerheydt; anderdeels om den dieren tijdt van Gode toegeſonden; ten derden, om de natuere des volcks, gewent tot den krijgh, en vliedende de luyheyt, gelijck byen, voor haer en haere kinderen nieuwe wooningen geſocht hebben: maer oock de hoopen van ſteenen, om het landt te ſuyveren, by een gedragen, de welcke, ſelfs in de grootſte, ongebaende en alderdickſte boſſchagien, heden ten dage ſeer vele geſien worden, bewijſen oogenſchijnelijck, datſe eertijts alle bewoont ſijn geweeſt. Waerom de oude Schrijvers haer met recht genoemt hebben een winckel en ſcheede der volcken. Want hier uyt ſijn niet alleen getrocken die ſtrijdtbaere Sweeden, Noormannen, Wandalen, en andere; maer oock de Weſter-Gotthen en Ooſter-Gotthen (die de weerelt gedwongen hebben, en eenen ſchrick voor de ſelve waren,) ſijn mede ingeborenen en een geſlachte van 't Swediſche Gothlandt, de welcke vele koninckrijcken en provintien doorwandelt, en met oorlogen vermoeyt hebbende 't meeſte deel der volckeren van Europa, ten leſten in Spanje haer woonplaetſe genomen hebben, en het gebiedt daer van tot op onſe tijden behouden.

Verſcheyde volckeren.

Scandinavien begrijpt twee Koninckrijcken van de Noorderſche weereldt, namelijck, Sweden en Noorwegen.

Noorwegen.

SVECIA, DANIA, ET NORVEGIA, Regna Europæ Septentrionalia.

Iuxta Archetypum Andreæ Buræi de Boo, Secretarÿ Regÿ, et supremi Regni Suecie Architecti.

OCEANVS SEP- TENTRIONALIS.

GERMANICVM MARE

Vulgo De Noord Zee.

Vulgo De Oost Zee.

BALTICVM MARE

SINVS BOTNICVS

SINVS FINNICVS

Mare Album

Ladoga Lacus

Onega Lacus

Scala miliarium.

Miliaria Dalica.

Westrogothica.

Vplandica Nycopingica, Sudermannica et Ostrogothica.

Germanica et Smalandi.

Finnonica, Carelica et Ingrica.

Helsingica, Bothnica et Lapponica.

NOORWEGEN.

Naem,

NOORWEGEN, door d'oude Schrijvers, en inſonderheyt Plinius, bekent onder de naem van *Nerigon*, wort in de tale der Denemarckers, Sweden en Noorwegers, NORRIGE en NORRIKE geheeten, als of men ſeyde *Noorder Landtſchap*, oft *Koninckrijck van 't Noorden.*

Niemandt van alle de Noortſche Schrijvers toont eenige ſekere kenniſſe, wanneer de Noorderſche landen eerſt bewoont ſijn: hare outheden verhalen alleen van eenen inval der vreemde volckeren, die, gelijck ſy ſeggen, omtrent vier-en-twintigh jaren voor Chriſtus geboorte, uyt Aſia in deſe Noordſche geweſten quamen, als de Romeynen, onder het beleyt van Pompejus, in Phrygia, dat een deel is van Aſia, oorlogh voerden.

De Noordſche outheden ſpreken evenwel van vele volckeren, ouder dan de gemelde Aſianen, die deſe Noordſche weerelt bewoont hebben: want daer ſijn noch eenige Hiſtoriſche overblijfſelen van Noor, van wien Noorwegen de naem heeft, dewijl hy 't Rijck ſtichtte, en oock van andere Koningskens, die hier, eer Noor de Monarchie of 't Oppergebiedt verkreegh, geheerſcht hebben, onder welcke eenige van Noors voorouderen ſijn, inſonderheyt de vader Porre, dien ſy Thor noemen, koning van Gothland, Finland, en Kuenland, een vermaert Vorſt in ſijn tijdt, met wiens naem d'oude Noorwegers, en nu noch d'Yslanders, de maent Thorre noemen, die na den ouden Iuliaenſchen ſtijl op den 10, 11, 12, 13, 14, 15 ofte 16 Ianuarii begint; want na den loop van haren kalender ofte ſtijl heeftſe verſcheyden beginſelen: en nademael Thor in deſe maent ſijne goden een kalf plagh t'offeren, hebben de Kuenlanders hem, na ſijn doot, als een godt, een jaergetijde in de ſelve maent ter eeren gehouden; op dat ſy een geluckigh jaer, welck ſy van den kortſten dagh begonden, ſouden verkrijgen, en noemden de maendt Thor daer na Porre.

en ſijn oorſprong.

Noor, Koning van Noorwegen;

en ſijn geſlacht.

Alle de voorſaten van Noor worden oock verhaelt tot op Fermot der Finnen koning, ſijnen vierden Grootvader, die drie ſonen naliet, van welcke d'eene, Logie geheeten, om ſijn uytnemende ſchoonheyt, Halogie, dat een heerlijcke ofte verheven vlamme beteeckent, wierdt genoemt; en deſe Vorſt heeft het landſchap Heyligelandt by Drunten de naem gegeven.

De gemelde ſchriften maken oock gewagh van Goe, Noors ſuſter, en Thors dochter, die gerooft en weghgevoert wierd; derhalven ſond haer vader ſijn ſoon Noor, om haer weder te halen: doch op dat die reyſe wel vergaen ſou, heeft Thor den goden eenen nieuwen godtsdienſt ingeſtelt in de maent, welcke op d'eerſte (die men daer na Thorre noemde,) volghde, en gaffe de naem Goe na ſijn dochter, welcke benoeming ſy noch by d'Yſlanders behoudt.

Daer word oock geſproken van Goor, Noors eygen broeder, en van Gylve, Goors kintskint, die in Sweden geheerſcht heeft, in wiens tijdt Odinus oft Othinus, de voorganger of 't hooft van den gemelden Aſiatiſchen inval, leefde. De vader van Gylve was Geyter, een broeder van Beyter, beyde ſonen van Goor: van Beyter heeft Beytſtadt by Drunthem de naem gekregen.

Siet het voorſeyde in de volgende tafel.

Fermot, Koning van Finlandt.

Hlar.[1] Kare.[2] Logie.[3]

Froſte.[4]

Snaer.[5]

Dryfa.[6] Porre, Koning van Gothlant, Kuenlant en Finlant. Faunn.[7] Mioll.[8]

Goe. Noor.[9] Goor.

Beyter. Geyter.

Gylve.

[1] *Oock Agier, 't welck zee beduyt, genoemt. Men meende, dat hy, als een tweede Neptunus, over de zee heerſchte.* [2] *Kare beteeckent wint; want men geloofde dat hy onder de goden, als een andere Æolus, over de winden gebood.* [3] *Deſe naem is ſoo veel als vlam: hy is na ſijn doot, als een Vulcanus, geëert, gelijck of hy over 't vuur regeerde; doch om ſijn ſchoonheyt wierd hy Halogie toegenaemt.* [4] *Oock Iokull geheeten; deſe twee namen komen van vorſt oft koude.* [5] *Deſe naem beduyt ſnee: ſijn bynaem was de Oude; want men ſeght, dat hy 300 jaren leefde.* [6] *Wort ſlachſnee vertaelt.* [7] *Dit beteeckent ſnee, die door 't onweder dicht op elckander is gedrongen.* [8] *Is ſoo veel als ondichte ſnee, die ſonder wint nedervalt.* [9] *Van hem heeft Noorwegen de naem, en hy was 'er d'eerſte Monarch oft Oppervorſt.*

Harald Schoonhair is in de recht nederdalende linie de twaelfde na deſen Noor geweeſt. Sommige houden hem, doch t'onrecht, voor d'eerſte Monarch van Noorwegen; want hy was de derde oprechter deſer Monarchie: nademael dat Hemagh, de ſoon van Odinus, tuſſchen hem en Noor dit Rijck beſtiert heeft.

Onlangs voor Harald Harfagers tijdt was in de uyterſte geweſten van Scandinavien een Koning, ſoodanigh een als die tijdt had, Dumb genoemt, die tot een gemalin had Miolla, een dochter des konings van Kuenlant, een landt (ſoo Angrimus Ionas uyt een oude kaert geleert heeft) aen de ſijde van Dumbshaf gelegen, en naer de grenſen van Noorwegen en Finmarcken ſtreckende. Men ſeght dat Dumb tuſſchen het uyterſte van den noordbodem, en een andere merckelijcke inbocht van de groote zee, in het noorden daer tegen over, woonde; welcke bocht beooſten Wardaöhus ingaet, en

NORVEGIA REGNVM, vulgo NOR-RYKE.

OCEANVS SEPTENTRIONALIS.

LAPPONIÆ PARS.

REGNI SVECIÆ CONFINIA.

Angermannia.

Iemptia.

Medelpadia.

Helsingia.

Dalecarlia.

Gestricia.

Vestmannia.

Nericia.

GOTHIÆ PARS.

Westrogothia.

Bergen

Trondhem

SERENISSIMO PRINCIPI
CHRISTIANO,
DANIÆ, NORVEGIÆ,
VANDALORVM, GOTHORVMQ PRINCIPI,
Duci Slesvici, Holsatiæ, Stormariæ, & Dithmarsiæ,
Comiti in Oldenburgh & Delmenhorst.
Tab. hanc D.D.D. I. Blaeu.

Septentrio.

Meridies.

Occidens.

Orientis.

heden van de Noorderſche lieden, die op Wardaöhus woonen, Dumbshaf, gelijck het vaſte landt daer benoorden, daer Wardaö buyten leght, Dumbmen, en den hoeck van dat landt daer Kibar binnen leght, Dumbsnes wort genoemt.

Deſe Dumb had een ſoon, Bardur Snefelſas genoemt, die in ſijn jonge jaren in Dofrafiell (nu Dorrefial geheeten) by Dofron, een Noorweeghſche reus, is opgevoed, wiens dochter Flamgerda hy, een jongeling geworden, ten wijve nam. 't Gemelde Dorrefiell is een groot, laegh, en byna gantſch onbewoont velt benoorden Gulbrandsdael, daer men over reyſt, als men van Opſlo en Hammar naer Drunthem gaet.

D'oude Noorwegers waren van nature kloecke uytleggers van droomen, gelijck oock de voorſeyde Bardur, welcke door een droom de voorſpoet van Harald Harfager voorſagh, die de landen van Noorwegen, ſedert Norus tijden gedeelt, onder een Monarchie ofte Opperheerſchappy ſou brengen; derhalven heeft de gemelde Bardus, achtien jaren out ſijnde, het huys van Dofron verlaten.

Sijn droom was dusdanigh: hy ſagh in de ſlaep een boom uyt ſijns meeſters bedde geſproten, wiens tacken (onder welcke een was die alle d'andere in glans overtrof,) haer buyten de wanden van 't huys verſpreydden, en ſchenen geheel Noorwegen te omvatten. Bardus heeft de ſelve droom dus uytgeleght: dat 'er een jongman van koninglijcke afkomſt door Dofron opgevoedt ſou worden, wiens nakomelingen in Noorwegen wijt en breet ſouden heerſchen, en een van hen ſoude iets nieuws voortbrengen.

D'uytkomſt heeft eenige jaren daer na deſe voorſegging waer gemaeckt; want Harald Harfager is van ſijn vijfde tot ſijn tiende jaer by Dofron opgevoed, en daerom oock Dofrafoſtre genoemt, en hy en ſijn nakomelingen waren namaels Koningen van Noorwegen. Oock heeft Haquijn Adelſteyn, Harald Harfagers ſoon, nae 't afſterven ſijns broeders Erick Bloedoxe aen de heerſchappy gekomen, dit nieus voortgebracht, dat hy d'eerſte van alle met ſijne onderdanen veel ſtrijts kreegh, om de Heydenſche afgodery te verlaten, en de Chriſtelijcke Godtsdienſt aen te nemen; maer ſchoon hem dat misluckte, hy bleef evenwel ſelf ſtantvaſtigh in het Chriſten geloove.

Dit is 't gene men van d'oude inwoonders der Noordſche landen weet by te brengen, waer in wel geſeght wort, dat de Noorweeghſe Koningen van de Finnen hun oorſprong hebben, maer niet van wien de Finnen ſijn afgekomen.

Op de gemelde vertelling van Harald Harfagers afkomſt ſtaet te letten, dat hy en ſijn nakomelingen de landen van Noorwegen, naer 't weſten en zuyden gelegen, onder haer gebracht hebben; maer de Noorder-landen, als Kuenlant en 't Koningrijck van Dumb, ſchijnen in haer vorige ſtaet gebleven; en dat, na verloop der tijden, d'inwoonders niet alleen aen de Noordſche, maer aen yder van de naburige Koningen ſchatting gegeven hebben: want de Noorweeghſche Koningen, pogende Engelandt en andere rijcke landen onder haer macht te brengen, hebben haer vaderland en naeſte bueren meeſt in ruſt gelaten.

Finnen. De Finnen, die aen de zeekant woonen, waer van ick eerſt ſpreken ſal, vertellen, dat in Geeske (een eylandt in het zuyden van Drontmerleen,) in ſeer oude tijden een man was, die een kint of wanſchepſel by een hont teelde; en dewijl dat een vondeling was, ſoo wierd het by hem die 't vondt, om het vinden, VIN, en het geſlacht dat van deſen Vin voortquam, Vinnen oft Finnen genoemt.

Maer hoewel dit een ſeer wanſchickelijcke en grove fabel is, evenwel poogen ſy de ſelve met eenige waerſchijnlijckheyt, ſoo ſy meenen, vaſt te maken, te weten, wanneer eenige Finſche vrouwe wetende oft onwetende op een beirenhuyt oft ſtuck der ſelve komt te ſitten, dat ſy dan terſtont haer water laet loopen, uyt oorſake, ſoo ſy ſeggen, datſe van een hond ſijn geſproten.

Grenſen. Dit Rijck heeft Denemarcken ten zuyden, de Zee ten weſten en ten noorden, en Sweden en Laplandt ten ooſten.

Hoedanigheyt. Lucht. De lucht van dit landt is ſeer kout, en gevaerlijck voor de gene, die ſich niet wel hoeden, om dat de koude hare lichamen, hoewel ſy 't naulijcks voelen, vermeeſtert; ſoo datſe ſomtijdts ſterven, eer datſe eenige ſieckte beſpeuren. De noorde-wint is ſoo ſcherp aen de weſt-kuſt, datſe daer geen hout laet groeyen; ſoo datſe door gebreck van 't ſelve, de beenderen der viſſchen, om hare ſpijſe daer by te koocken, verbranden. De lucht wort ſomtijdts beſmet door de ſtanck van ſekere doode ratten, dieſe *Lemmer* noemen; en deſe vuyligheden veroorſaecken draeyingen in 't hooft, en de geelſucht.

Water. Hier ſijn veel meiren, doch het wonderlijckſte is dat by Druntheim leght, welcks water nooit bevrieſt, hoewel alle d'andere meiren oft ſtaende wateren in de winter met ys bedeckt ſijn. Oock is de zee ſoo diep, dicht by vele kuſten van Noorwegen, met bergen beſet, dat men met het dieploot, hoe veel touw daer oock mocht aengedaen worden, geen gront kan bereycken. Dit landt is, ſoo ten noorden als ten weſten, byna overal met eenige armen of inhammen der zee deurſneden, die ſich tot ſes, acht, en tien mijlen in 't vaſte landt uytſtrecken, doch ſijn in 't gemeen niet breeder dan een halve mijle, of daer ontrent.

Aertrijck. Dit Rijck is niet ſeer vruchtbaer, inſonderheyt aen de noordſijde, daer het aen Laplandt en Ruſlandt grenſt, alwaer het gants geen koorn voortbrengt. Het heeft vele rotſen, waer tuſſchen eenige valleyen ſijn, vervult met boomen en boſſchen. Daer groeyt oock veel gerſt, en *Vruchten.* een groote menighte van haſelnoten. Dicht by *Mijnen.* Skin ſijn koper- en yſer-mijnen.

Gedierte. Doch dit land voedt vele oſſen, ſchapen, bocken, geyten, en wilde dieren: en nadien ſy des winters op de jaght gaen, om de ſabelen of ſibellijnen, die dan het dickſte en ſterckſte hair hebben, te vangen, ſoo hebben ſommige gelooft,

looft, dat de koude in de winter niet ſoo moeyelijck is aen d'inwoonders, als ſcherp en gelijck onverdraeghlijck voor de vremdelingen. Hier ſijn paerden van middelbare groote, en van wonderlijcke ſterckte en ſnelheyt, om over de bergen en ſteenrotſen te loopen.

Viſſchen. Maer boven al is hier overvloet van viſch, hoewel de viſſchery met groot gevaer geſchiet. Van hier komen de ſtockviſſchen, die men in ſeer groote menighte te Bergen brengt, waerom datſe door d'inwoonders Bergerviſch wort genoemt. Sy vangen oock, inſonderheyt by de kuſt daer Anſlo legt, vele makreelen, die ongeſouten ſchadelijck ſijn, maer ſeer goet, ſijnde geſouten. In deſe zee ſijn oock monſtreuſe viſſchen, welcke geheele ſchepen, met volck voorſien, konnen omwerpen; en ontrent de *Morſen.* noorderkuſten ſijn Morſen, (die de Hollanders Walruſſen, en zeepaerden noemen, van welcke wy hier voren, in de beſchrijving van Nova Zemla, by hare afbeelding, breeder geſproken hebben,) ſeer ſtercke zeemonſters, die alles watſe vangen verſlinden. Sy ſijn byna ſoo groot als een elephant, en hebben een dickhairige huyt; ſy worden om hare tanden, die de Tartaren en Moſcoviters ſoo waert achten als d'Indianen 't yvoor, gevangen. By de kuſten van Noorwegen wort oock een andere monſtreuſe viſch gevonden, die d'inwoonders *Suans-* *Suansfiſck.* *fiſck* noemen, byna heel ront, die een groote klomp vets gelijckt.

Seden, en genegentheden. D'inwoonders van dit Rijck ſijn goet, eenvoudigh, en vrienden der vreemdelingen, deelen gewilligh mede aen andere 't gene datſe hebben; dienden eertijts byna voor niet, en doen het noch voor geringen prijs. Sy ſijn niet geneyght tot dieveryen of ſtroperyen, 't welck onder anderen blijckt, dewijl deſe kuſten vry ſijn van zeeroovers. De ingeſetenen van Bergen ſijn meeſt Hooghduytſchen en Noorwegers, en die van d'andere plaetſen van verſcheyde volckeren. De Noorwegers ſijn oock ſeer goede ſoldaten, want ſy ſijn geene welluſten gewoon; maer plomp en grof van ſeden, en, gelijck het gemeen gerucht ſegt, ſeer genegen tot toveryen.

Tochten. Ontrent het jaer 700 na Chriſtus geboorte hebben de Noorwegers, die men Noormannen noemt, om de burgerlijcke oorlogen, haer lant verlaten, nieuwe wooningen geſocht, en ſich naer verſcheyde geweſten begeven, als Saxen, Vrieſlant, Schotlant, Engelant, Vranckrijck en Nederlant, ſtellende te vuur en te ſwaerde de ſteden Amiens, Atrecht, Camerijck, Terouane, Nieumegen, Luyck, Keulen, Aken, en andere.

Oeffeningen. Hare voornaemſte oeffening is de jaght, het vee te hoeden, en de viſſchery, dieſe met veel gevaer plegen, hen voorſiende met vivres oft levensmiddelen voor twintigh ja dertigh dagen, inſonderheyt als ſy in de maenden van Januarii, Februarii, en Maert, ſich ter zee begeven, om de kabelauwen, daerſe de ſtockviſch van maken, te vangen.

Spijſe. In de landen, die meeſt naer het noorden ſtrecken, ſijn d'inwoonders ſonder broot, en eten in de plaets van 't ſelve, gedrooghde viſch. Maer de rijcke en vermogende hebben broot dat de vremdelingen hun brengen, 't welck ſy in haere maeltijden gebruycken. Doch aen de zuydſyde, en 't lant van Bergen, ſtreckende naer Denemarcken, ſijn ſelf de boeren met broot, en alle nootſakelijckheden, voorſien. Sy leven oock van de jaght, en viſſchery: maer haer vleeſch en viſch heeft geen goeden ſmaeck, en ſchijnt byna altijt half verrot, hoewel datſe aen de zeekuſten ſeer veel ſout maken. Sy hebben oock kaes, dieſe meeſt beminnen als ſy vol wormen ſijn; want dat achtenſe een bewijs van ſijne goetheyt.

Wooningen. Die ſich aen d'uyterſte kuſten van Noorwegen aen de noordſyde onthouden, woonen in holen onder d'aerde, om de felle noordnoordweſte winden, en de dickte van de ſneeuw; en ſommige bouwen hare verblijfplaetſen van de beenen en ribben der zeemonſters.

Rijckdommen des Konings; De Koning van Denemarcken treckt een ſeer groot inkomen van de haring-viſſchery, die ontrent de ſtadt Marſtrand tuſſchen S. Michiels-dagh en Kersmis gedaen wort, welcke ſoodanigh is, dat men daer mede vele landen in Europa verſorght.

en der beſondere lieden. Byna heel Noorwegen, ſelf in de beſte jaren, leeft van 't koren dat de vreemdelingen daer brengen, daerſe viſſchen en bontwerck voor geven. Die aen de zeekuſten woonen, koken veel ſout, ſoo voor haer eygen als andere landen, inſonderheyt in de winter, om dat het krachtiger is als 't gene ſy in de ſomer maken. De voornaemſte koophandel van 't Rijck is te Bergen, daer die door de Koningen van Denemarcken geſtelt is: want nadien dat dit lant, ſoo groot ſijnde, geen oft weynigh koren in vele plaetſen door d'overgroote koude voortbrengt, ſoo hebben ſy het met granen willen beſorgen, en daer toe de Hooghduytſche kooplieden met vele vryheden en privilegien te Bergen getrocken, onder andere hen voorſiende met een eygen Magiſtraet, en een plaets, dieſe *Comptoir* noemen, welcke ſijn wetten en ordinantien heeft. Dus begonden de kooplieden haer graen en andere koopmanſchappen *Koopmanſchappen.* te verhandelen tegen het koſtelijck bontwerck der Noorwegers, hare ſtockviſch, baerſen, en andere viſſchen, hout, ſmeer, boter, huyden, traen, peck, en diergelijcke waren, van welcke dit lant d'andere geweſten van Europa kan voorſien. Maer toen de koophandel vermeerde, begonden vele Hooghduytſche kooplieden, die om de groote winſten hier gekomen waren, te vreeſen dat die ſouden verminderen door te vele nieuwe aenkomelingen uyt Duytslant; derhalven bedachten ſy ſeker ſpel, datſe *Gautenſpiel* noemen, 't welck alle de gene, die te Bergen wilden komen woonen, moeſten uytſtaen; waer door vele handelaers afgeſchrickt wierden. Dit ſpel geſchiede op verſcheyde wijſen; want ſommige wierden met roeden geſlagen, en deur 't ſlijck en diergelijcke vuyligheden getrocken; andere wierp men van een ſchip, aen een touw vaſt ſijnde, in 't water, met welcke men haer weder ophaelde: eenige hingen ſy

in den roock, gelijck of sy hen wilden versticken, en diergelijcke dingen, diese nu noch onderhouden.

Doch dewijl hedendaegs de schipvaert op Wardhuys, en van daer naer S. Niclaes in Ruslant, seer gemeen is geworden, soo is de koophandel te Bergen vermindert, insonderheyt nadien grooten handel met visschen te Wardhuys, Kilduyn, en Malmuyen werd gedreven; en dat de gene die derwaerts varen, self visch vangen, diese in de wint droogen, of insouten. Van alle dese havenen komen vele balcken, masten, plancken, en allerley slagh van eyckenhout, dat tot de gebouwen in Nederlant dient, en om schepen te maken; velerley smeer, vellen, huyden, en veel haselnoten; oock stockvisch en haringen, welckers voornaemste visschery meer dan twaelf mijlen in zee ontrent Marstrant gedaen wort, 't welck byna twee maenden duert. Dit lant geeft oock vet, en boter in grooten overvloet.

Erf-Rijck. Dit Koninckrijck is erffelijck; want het is onafscheydelijck vereenight met de Kroon van Denemarcken door 't huwelijck van Haquinus met de Koningin Margarite; gelijck de historien verhalen.

Steden. De voornaemste steden sijn, Nidrosien, Bergen, Stavanger, Anslo, Masterlant, met kasteelen versterckt, en een wijtstreckend gebied verrijckt; by welcke men Wardhuys moet voegen, 't welck sich aen de noordsyde tot aen de grensen van Ruslant uytbreyt.

Kerckelijcken staet. Wat belangt den Kerckelijcken staet: Noorwegen wort in vier Bisdommen gedeelt, te weten, Opslo, oft, als de vremdelingen seggen, Anslo, Stavanger, Bergen, en Druntheym, welcke alle, in plaets van een Bisschop, bestiert worden door een overste, die sy Super-intendent noemen.

Indien wy de Noordsche Chronijck, door Witfeldius beschreven, gelooven, soo waren te sijnen tijde in 't Bisdom Opslo 350 kercken, door 135 Priesters bedient: in dat van Stavanger was 't getal der selve 133, en de Super-intendent had 46 parochien onder sijn gebiedt: het Bergerstift heeft 148 kercken, en alleen 37 parochien; eyndelijck het Bisdom Dronthem telt 298 kercken, en 76 Pastoren.

Burgerlijcke bestiering. Noorwegen, soo veel den burgerlijcken oft politijcken staet belangt, wort door een Vice-Roy oft Onderkoning bestiert: de voornaemste onder den Adel worden *Lensmannen* genoemt, onder welcke vier sijn, diese *Stichts-Lensmannen*, en Gouverneurs der kasteelen, heeten: want in dit Rijck sijn vier kasteelen die boven d'andere uytsteken.

BAHUYS,

eerste kasteel van Noorwegen.

HEt eerste kasteel in dit lant, in 't zuyden gelegen, wort Bahuys genoemt; Haquinus de Vierde deê het, in 't jaer 1309, op een rots van de rivier Trolhette, aen de grensen der Wester-Gotten, bouwen. Daer onder staet het geheele lantschap dat sy Wigzyden noemen; en de steden Kongel, Odewal, en Maerstrand.

AGGERSHUYS,

tweede kasteel van Noorwegen.

AGgershuys, het tweede kasteel, legt 20 mijlen beneden Bahuys. Het heeft niet wijt van sich de stadt Aslo. Van hier komen de masten tot de schepen, en de balcken en plancken tot de gebouwen, die men in groote menighte naer Spanje, Hollant, en andere gewesten, vervoert. De steden hier onder behoorende, sijn Aslo, oock Anslo door de vreemdelingen, en Opslo door d'inwoonders genoemt, een Bisschoppelijcke setel: voorts Tonsbergen, seven mijlen van daer ten westen gelegen: Fredrickstadt, Saltsburgh, en Schine, daer yser- en kopermijnen sijn; en men onlangs oock silvermijnen heeft gevonden, die, door de sorge en het kloeck beleyt van Koning Christiaen de Vierde, sijn bearbeyt en ondersocht. Noch sijn hier de twee steden Groot en Kleyn Hammar, die eertijts yder haren eygen Bisschop hadden, doch staen nu onder den Bisschop van Aslo, van welcke stadt sy ontrent 20 mijlen naer 't noorden sijn gelegen: en haer Thylemarcken schijnt oorsake te sijn, dat Procopius den naem Thyle aen geheel Scandinavien heeft gegeven. *Thyle.* Van alle plaetsen in Noorwegen appelleert men aen het Hof van Aslo, wegens alle geschillen en rechtsaken; en alles wort gevonnist in tegenwoordigheyt van den Lieutenant oft Stedehouder op 't kasteel, welcke is als Gouverneur of Opper-Richter van dit gantsche Koninckrijck. *Opper-Hof.*

't BISDOM STAVANGER.

DIt Bisdom (welckers hooftstadt Stavanger selfs is, by een grooten boesem of inham, in een pen-insel, oft half-eylant gelegen) wordt in de volgende Vooghdyen gedeelt: *Stavangersleen*, *Dalerne*, *Ieren*, *Listerleen*, *Mandals-leen*, *Nedeles-leen*, en *Abygdelag*. Niet wijt van de gemelde inham, siet men een eylant, dat seer vermaert is by d'inwoonders van dese gewesten, en van hen *Scudenes* genoemt, 't welck drie mijlen lang is, en omtrent een half breet. In de vooghdye van Listerleen legt den uytstekenden hoeck, die sy *Lindesnes*, en de Hollanders *Der Neus* noemen, by alle zeevarende lieden, die voorby dese kusten naer d'Oostzee willen, seer wel bekent.

DIŒCESIS
STAVANGRIENSIS,
& partes aliquot vicinæ,
operâ L. SCAVENII, S.S.
MARE
GERMANICUM,
Vulgo De Noord Zee.
DIŒCESIS
BERGENSIS
PARS
STAVANGER
STIFT
HALLING
DAL
WALDERS
VIGSIDEN
OPSLO
TELLE
MARCK.
AGDESIDEN
Iutiæ pars
Milliaria Germanica communia.
Apud Joh. et Cornel. Blaeu.
Fielde field
Houcklefield
Breffue field
Iogle field
Byg le field
Hecke field
Hardanger field
Sep tentrio
Meri dies
Occidens
Oriens

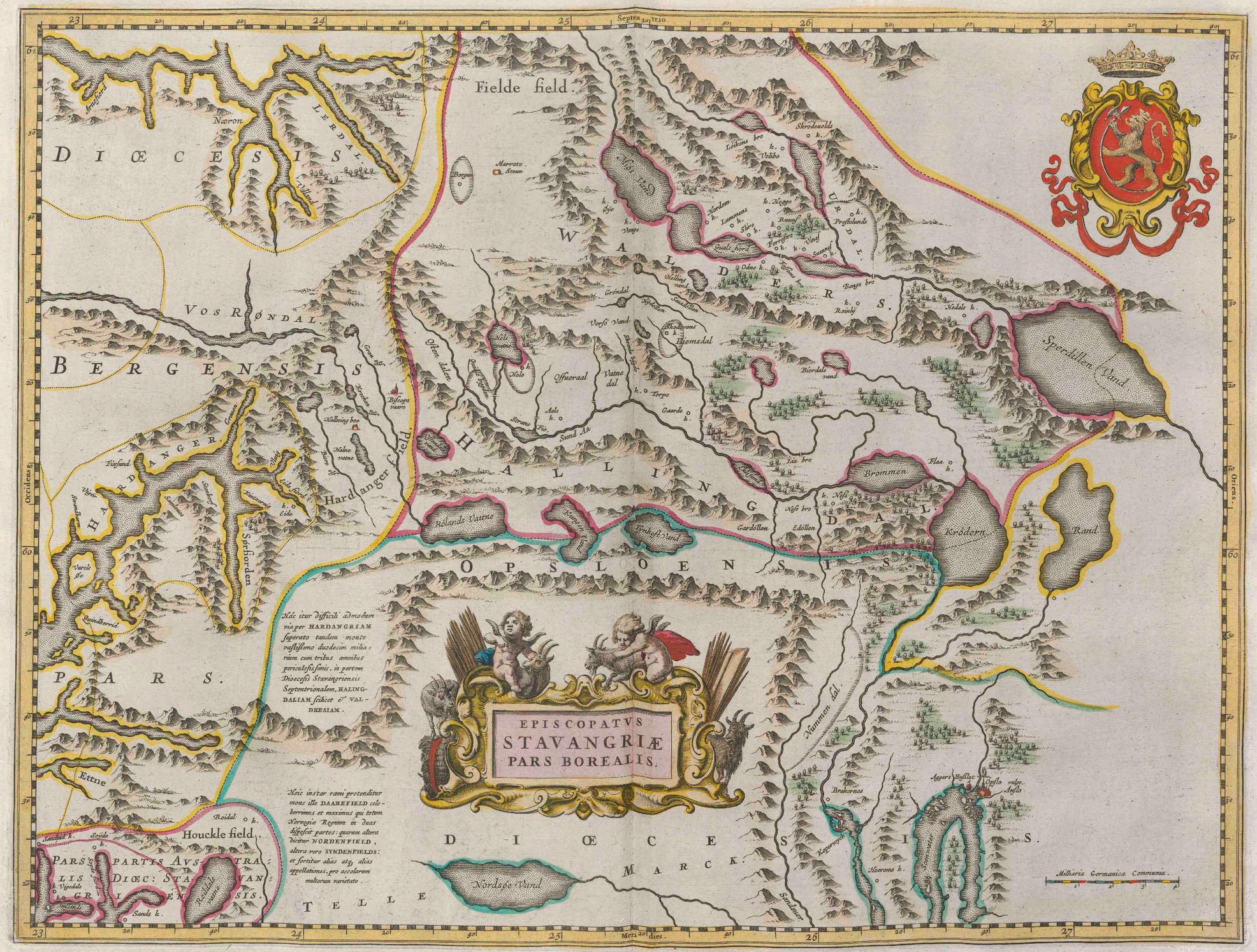
EPISCOPATVS
STAVANGRIÆ
PARS BOREALIS.
Hac itur difficili admodum via per HARDANGRIAM superato tandem monte vastissimo duodecim miliarium cum tribus annibus periculosissimis, in partem Dioecesis Stavangriensis Septentrionalem, HALINGDALIAM scilicet & VALDRESIAM.
Heic instar rami protenditur mons ille DAAREFIELD celeberrimus et maximus qui totum Norvegiæ Regnum in duas dispescit partes: quarum altera dicitur NORDENFIELD, altera vero SYNDENFIELDS: et sortitur alias atq; alias appellationes, pro accolarum multorum varietate.
Fielde field.
DIŒCESIS
BERGENSIS
VOS RØNDAL
HARDANGER
Hardanger field.
WALDERS.
HALLINGDAL.
OPSLOENSIS
DIŒCESIS
PARS.
Houckle field.
Sperdillen Vand
Brommen
Krödern
Rand
Nordsøe Vand
Milliaria Germanica Communia.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens

EPISCOPATVS
STAVANGRIÆ
PARS AVSTRALIS.

Milliaria Germanica Communia.

HET BISDOM BERGEN.

Hooftſtadt. BERGEN is de hooftſtadt van 't gantſche Koningrijck, en oock van dit Biſdom: ſy heeft de naem van de bergen, oft om datſe de ſchepen bewaert en berght; want haer haven is groot en vry, omcingelt met hooge bergen, waer in de ſchepen tegen de baren en gewelt der zee geberght en beſchermt worden.

Naem.

't Is een ſeer oude ſtadt, van welcke Pomponius Mela en Plinius gewagh maken. De woorden van Mela ſijn deſe: *Thyle light tegen over den oever van Bergen, vermaert door de Grieckſche en onſe* (dat is Latijnſche) *Poëten. Hier zijn, om dat de ſon daer laet ondergaet, korte nachten; maer 's winters, doncker, gelijck op andere plaetſen; in de ſomer, lichte, om dat de ſon dan hooger klimmende, al wortſe niet geſien, nochtans met hare ſtralen de naeſt-gelegene plaetſen verlicht; maer in Solſtitio, dat is, den Sonneſtant, is 'er geen nacht, om dat hy dan niet alleen ſijn klaerheydt, maer oock het meeſtedeel van ſich ſelven vertoont.* Plinius ſeyt mede: *Daer ſijn 'er die noch van andere eylanden, in de Duytſche zee gelegen, verhalen, als van Scandien, Dumne, Bergen, en 't allergrootſte Nerigon, van waer men naer Thyle vaert.* Hy dwaelt, dat hy Bergen een eylant noemt; dan 't is ons genoegh dat Bergen de Oude bekent is geweeſt. Iornandes vermaent oock van een eylant *Bergion*, ſonder twijfel deſe plaetſe willende te kennen geven. De ſtadt Bergen met de haven light in een inwijck, daer men in komt door de baey Carmeſunt, aen beyde ſijden met hooge klippen beſet, die den ingang met ongelijcke wijde ſommige mijlen lang bevrijden. Deſe baey is ſoo diep, datſe geladen ſchepen van 1200 laſten, en meer, ſonder eenigh gevaer in de haven brengt tot aen de huyſen der kooplieden, daerſe ancker konnen worpen, oft haer touwen aen de ſteenen vaſt maken; want in de rotſen ſijn yſere ringen gemaeckt. Soo dat deſe goede gelegenheyt de Ouden oorſaeck ſchijnt gegeven te hebben om hier een ſtadt te bouwen. Bergen leght 80 mijlen van Schagen, welck is in den uyterſten hoeck van Iutlandt na 't noorden, een ſtadt de Schippers wel bekent. Den langſten dagh tot Bergen is van twintigh uren, de kortſten van ſes. De Borgers en inwoonders ſijn eenſdeels uyt Noorwegen, welck Plinius *Nerigen* noemt; ten deel uyt Duytslandt, waer onder oock andere volckeren woonen, door hope van winſt herwaerts getrocken. In 't weſten is 't Koninglijck ſlot, *Bergershuſe* genoemt, daer de Cancelier recht doet. Hier is een Biſſchoplijcken ſtoel, ſtaende onder den Aerts-biſſchop van Nidroſien. De kercken ſijn redelijck ſchoon, en heerlijck, als mede de huyſen van de Henſen gebouwt: de gemeene en ſlechte van t'ſaemgevoeghde balcken getimmert, bedeckt met groene ſoden in plaets van pannen oft leyen. De Henſe kooplieden hebben veel privilegien van de Koningen van Denemarcken gekregen, om datſe hier ſouden komen woonen, en het landt met lijftocht beſorgen, daer 't groot gebreck van heeft. De gemelde kooplieden, die men oock Ooſterlingen noemt, hebben de ſeer groote plaets, die men de wage noemt, beſet, daerſe alle by elckander woonen, en deſe huyſen worden *Garten* genoemt. Hier woonen die van Lubec, Dantzig, Keulen, Hamburg, en Bremen, en andere: ſy hebben yder hunne beſondere plaets daerſe vergaderen, en de koopmanſchappen, die van hare ſteden komen, ontladen worden: of andere waren, dieſe naer Duytslant willen ſenden, bewaert. Deſe Henſiſche kooplieden hadden vier comptoiren, ſoo ſy die noemen, ſeer vermaert door geheel Europa: het gene dat eertijts te Brugge in Vlaenderen was; dat van Londen in Engelant; het derde te Neogard in Moſcovien; en het vierde in deſe ſtadt Bergen. Sy brengen daer tarwe, rogge, meel, tweeback, bier, wijn en brandewijn: daer tegens koopenſe hier gedrooghde viſch, koſtelijcke vellen en hout. De viſch ſijn ſalmen, cabeljau en lengen. Deſe vangenſe in Ianuarii als 't fel kout is, en droogen dien in de windt, dat hy ſoo hardt wordt als een ſtock, waerom die *Stockviſch* genoemt wort. De vangſt geſchiet niet alleen in de zee, maer oock in de meiren en baeyen, wiens wateren meeſt ſoet ſijn. De Nidroſianen en hare nabueren brengen oft ſenden deſe viſſchen ſoo gedrooght naer Bergen, of verkoopenſe de kooplieden dieſe naer Bergen voeren.

Outheyt.

Gelegenheyt.

Koninglijck ſlot.

Kercken.

Kooplieden.

Koopmanſchap.

Deſe hooftſtadt van dit Rijck plagh veel met brant geplaeght te weſen; dewijl meeſt al de huyſen van hout ſijn gemaeckt.

DIŒCESIS
BERGENSIS
TABVLA.
Septentrio.
Meridies.
Occidens.
Oriens.
MARE
GER-
MANI-
CVM.
Romsdalen.
Fielle
fiell
Hardanger
Halling
Dall.
Val
lers.
Sperdillen
Krodern
Milliaria Germanica.
STAVANGER.

HET BISDOM DRVNTHEYM.

NIdroſien heeft ſijn naem van de rivier *Nider*, in het gemeen *Trunheym* en *Trunten* genoemt. 't Was eertijts de hooftſtadt van geheel Noorwegen; en de ſtoel van den Aertsbiſſchop, onder welcke voor deſen ſtonden niet alleen de kercken van dit Koningrijck, maer oock die van Yſlant; en, gelijck toen de tijden waren, die van Groenlant, en d'Orcades. De Gouverneur van wegen de Koning woont in deſe plaets, als oock den Biſſchop. Deſe ſtadt is ſeer vermaert door den koophandel die d'inwoonders met de vreemdelingen drijven. De Biſſchoplijcke kerck, S. Olaus toegewijt, wort heden noch geſien, die genoeghſaem getuyght van haren eerſten welſtant; en men gelooft niet dat 'er in geheel Chriſtenrijck een diergelijcke is in grootheyt, en van gebouw, het welck gantſch van gehouwen ſteen was: doch in deſe tijdt is ſy t'eenemael vervallen, en verbrant, niets vertoonende dan d'overblijffelen van hare vorige heerlijckheyt. Behalven deſe kerck ſijn hier noch twaelf andere, gelijck men ſegt, geweeſt. Wat het gebiedt des Biſſchops belangt, en hoe wijt dat het ſich noch heden uytſtreckt, behalven het treffelijck kloofter van *Bake*, d'omleggende landeryen ſijn daer van genoeghſame getuygen, als *Herdalie*, *Nomedalie*, *Hellegelande*, *Froſtene*, *Indere*, *Heroe*, en andere: want de Gouverneurs van *Nordmeer*, *Surendael*, en *Sundael*, gehoorſamen de Gouverneur van Nidroſien; als oock die van d'eylanden *Hiteren*, *Fooſſerleen*, *Stadsbugden* en *Noortbugden*; die van *Nomendael*, van *Inderoyen*, en *Suaaſſen*, van *Schoorsdael*, *Strinden*, *Selboe*, *Leenſtrand*, *Buynes*, *Schonien*; en die van *Guldael*, *Meldael*, *Orckedael*, *Singeſogen*, *Ronde boe*, en *Opdael*. Behalven de gemelde Gouverneurs of vooghden, is 'er noch ſeker perſoon, die het opſicht heeft over al de geeſtelijcke goederen, en de kloofters. De Gouverneur oft Vooght die te *Saltem* woont, heeft de volgende ſeven vooghdyen onder ſijn gebiedt: *Helligeland*, *Saltem*, *Loffoeren*, *Weſtrollen*, *Andenes*, *Sennejen*, en *Tronſo*. By welcke ſommige noch voegen het lant *Iemptie*, in Sweden op de grenſen van Angermannien gelegen, 't welck met veel vee en weyden is verrijckt en verciert.

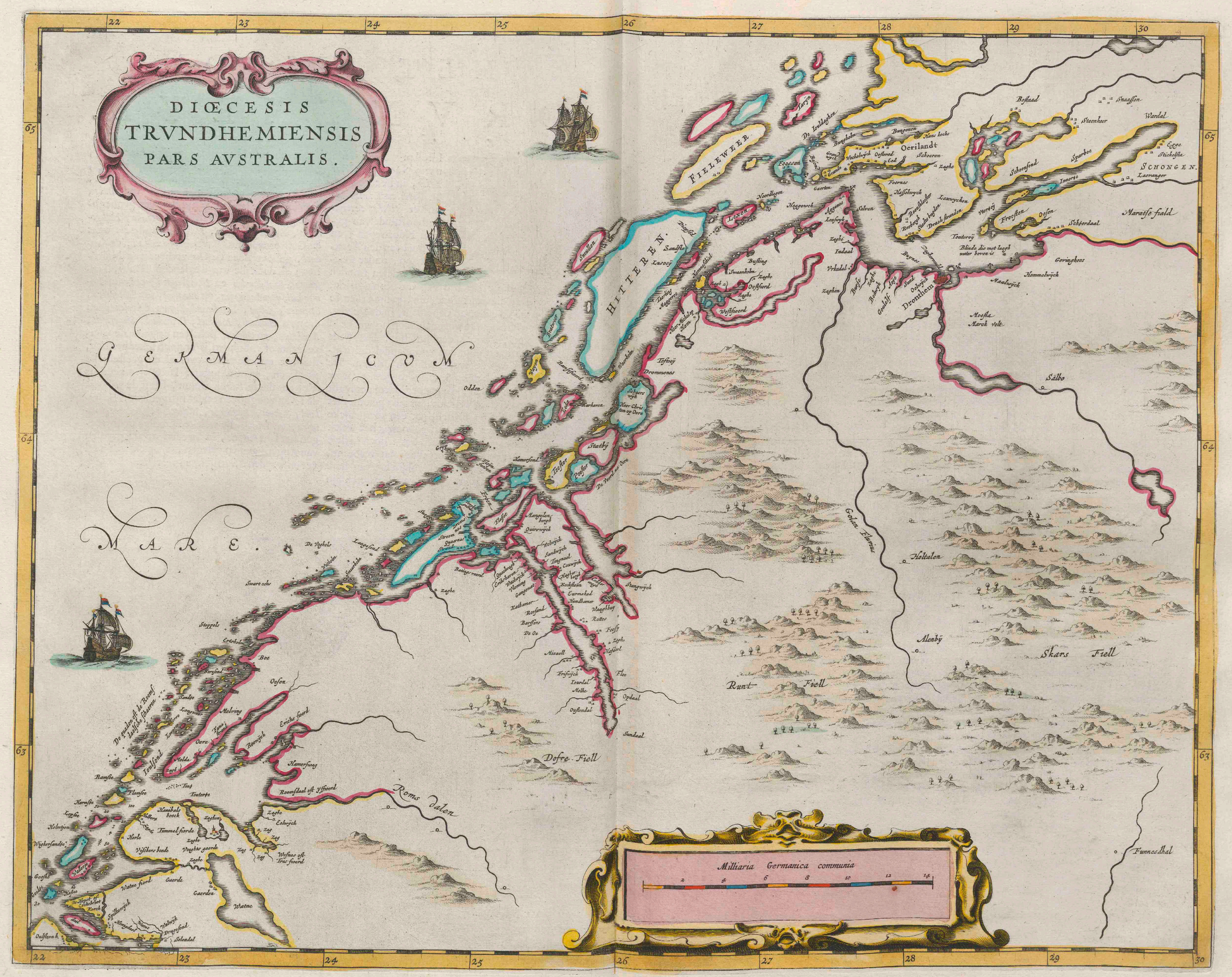
DIŒCESIS
TRVNDHEMIENSIS
PARS AVSTRALIS.
GERMANICVM
MARE.
FIELEWEER
HITTEREN.
Oerilandt
SCHONGEN.
Maratse field
Drontheim
Sälbo
Holtalen
Alenbÿ
Skars Fiell
Runt Fiell
Dofre Fiell
Roms dalen
Funnesdhal
Milliaria Germanica communia
2
4
6
8
10
12
14

FINMARCKEN.

Namen. INMARCKEN wordt in 't gemeen Takemarck genoemt; doch dit begint niet by Loxsund, tusschen Loppen en de Noordsögelö, ('t welck de palen sijn tusschen de vooghdyen van Salten en Wardaöhuys,) maer van recht boven Sanjen tot aen Dornmesnes is alles Takemarck: want dewijl het gantsche Noorwegen en Noordland verdeelt is aen besondere eygendommen, als de landen, velden, bosschen en wateren herwaerts over, op welcke de Koning sijn recht, en sijne invorderaers van landschulden heeft, die hem, na gelegenheyt van de plaetse, en na de setting, met boter, vellen oft visch, betaelt worden; soo is in tegendeel de streek die de Noordlieden Takemark oft Finmarck noemen, geen eygen land; want alles is voor een yder open: die eenige plaetse inneemt, magh die in besitting houden, niet als een eygendom, maer tot vry gebruyck; op voorwaerde dat d'een d'ander niet te nae kome, tot belet van sijn visscherye. Dit is een gewoonte by de Noord-lieden, die d'eylanden, en den zeekant van 't vaste land, bewoonen. Maer de Finnen komen met weynigh onderscheyts aen zee, d'een hier en d'ander daer, om te visschen, en verhuysen seer licht; want als het hout om of by haer legerplaets verbrant is, loopen sy elders. 't Grootste deel der Finnen, die des somers aen zee komen om te visschen, trecken des winters in 't landt; maer de Noordluy, die in Heymeland en in Takemarck, ja self op d'eylanden woonen, en oock op de holmen, als de Stappens (by de Hollandtsche Schippers de Moer met de dochters geheeten,) haer onderhout soecken, blijven des winters en somers op haer plaetse, hebbende kercken en Pastoren in Troms, Suroy, Maggerò, in Wardaö, en op verscheyde andere plaetsen. Dese Noordlieden sijn hier in de later tyden gekomen; want in 't jaer Christi 890, als uyt de vertelling van Octer blijckt, was de zeekant benoorden Heyligelandt noch onbewoont.

Rijckdommen. De rijckdom, daer dese Noordsche lieden in desen kouden hoeck naer trachten, bestaet in de vissscherye van den *Torsch*, welcke men met recht de schoonste diamant aen de Kroon van Noorwegen magh noemen. Als de Hense-steden haer rekenplaets te Bergen hadden, stont de vissscherye van den *Torsch* door gantsch Noordland en Finmarcken aen die van Bergen; in voegen dat al d'eylanders door hen daer sijn gestelt.

Tael. Dit volck, dat langs de gantsche zeekant en in de beneden-landen van Noorwegen woonde, sprack meest Deensch en Duyts, soo dat de Finsche tale hen byna soo vreemt als Latijn oft Griecks was: oock hadden sy nauwelijcks eenige woorden van 't oude Noortsch in haer spraeck behouden.

De *Torsch* wort by de Neêrlanders cabellauw, en by de Spanjaerts *Bacalao* genoemt: sekere seer kleyne vischkens, die men naeuwelijcks voor visch magh achten, en by de Noorwegers *Lodd* geheeten worden, strecken de Torsch tot spyse, en waer de *Lodd* sich onthoudt, is veel te vangen. De visscherye, van welcke de Koning de tienden geniet, en byna alleen in de *Torsch* bestaet, (alsoo daer weynigh *Hysing* oft schelvisch koomt) geschied in de wyde inhammen, en meest in de ruyme zee een stuck weeghs van land, op sekere gronden. *Visscherye.*

De gemelde *Lodd* is, gelijck als van de *Torsch*, oock het aes der Walvisschen, die de Noordlieden *Hwalen* en *Qualen* noemen, welcke op sekeren tydt van 't jaer langs dit lant en binnen de voerden door loopen; want sy komen van Suyd de Westerwijck in, en binnen de eylanden door, en de Tromsond weêr uyt in zee; oock tusschen Sil en Suroy in, de Refsbotten uyt, oft van de Refsbotten voort door Maggersont by Keelwijck uyt, en soo voort by de wal om, somtijts oock de Tanefioerd in, waer mede sy den Somer, haren tyt van voort-teelen, deurbrengen.

Maer hoewel in oude tyden de looptijt der *Hwalen* oft walvisschen wel bekent was, soo hebben de Noord-lieden nooit anders daer op aengeleyt, dan die somtyts op het drooge te benaeuwen, ofte in een bocht te jagen, en soo te dooden en tot traen te maken, tot dat in 't jaer 1613 eenen Benjamin Josephs, Generael van d'Engelsche Walvischvangers, aen het landt van Spitsbergen, (ten noorden van Finmarcken gelegen,) alle Duytsche, Spaensche en Fransche schepen, die hy daer vond, plonderde, en meest al van 't landt verdreef, en daer na met een Fransch schip van de verdrevene van Spitsbergen in Keelwijck seylde, op eenige kennis die by haer van den loop der walvisschen aen Finmarcken te voren was genomen: maer dewijl het toen te laet in den somer was, hebben sy niets bedreven. Het volgende jaer 1614 sijn sy weder in Keelwijck gekomen, en hebben seer geluckelijck gevischt; maer sy wierden van de Deensche oorloghschepen genomen, en van alles berooft. Door het gerucht van dese dingen sijn verscheyden lieden met begeerte ontsteken, om diergelijcke visch-vangst in vryheyt te doen en te genieten: derhalven heeft Severijn Severijnsz. Burgermeester te Bergen, en andere van die stadt, by den Koning van Denemarcken, als Koning van Noorwegen, de gunst verkregen, datse met hare Participanten oft deelgenoten op de walvischvangst aen Noordland souden mogen toerusten: dies hebben in de twee volgende jaren 1615 en 1616 de Berger en Hollandsche schepen, soo in

FINMARCHIA
OCEANVS SEPTENTRIONALIS.
Septentrio.
Meridies.
Occidens.
Oriens.
Maggerøe.
Noordkaep
Noordkyn
Refsbothen
Surøy.
Stromsond
Sallerø
Tromsø
Noordfoelge
Katshoek
Zeyland
Reisefioerd
Tenobÿ
Vtzÿoki
Masko T.
Tor
Lapp
Marck
ENERA TRESK.
Enarabÿ
Bager T.
Svenekele
Lutojoki
Tingwara
Torne Trask
Rounela
Kautakeni
Swondawara
Peldojerfi
Aines T.
Ulina
Calis T.
Pates T.
Luppis T.
Konke T.
Seqwaro
Kingema Flodt
Annisjoki Flodt
Milliaria Germanica
Milliaria Lapponica.

Suroy, in Keelwijck en Tromſond, en d'Engelſche, oock Deenſche en Noordſche, Konings pasport oft vrybrieven hebbende, in Ingen geviſcht, en d'een met minder, en d'ander met meerder geluck gevangen.

De Walviſſchen, die op de Tatemarckſche ofte op de Heymelandſche bodem gejaegt worden, ſijn wat kleynder dan die van Spitsbergen, doch hebben de ſelfde gedaente en deughden, en geven traenbaerden en walſchot, maer geen amber.

Op de voorſeyde zeekant van Finlant wort, behalven de *Torſch* oft kabbelauw, en de *Hwalen* oft walviſſchen, ſeer groote menighte van lengen, heylbotten, en andere viſch gevangen, welcke alle op de klippen in den wint gedrooght worden. Op de monden van de verſche wateren, daer die op 't zeewater aenkomen, wort veel ſalm oft *Laſs* gevangen, als oock op andere wateren van Sweden en Noorwegen. Van deſe *Laſſen* oft ſalmvangſten aen Noordland en Finmarcken ſijn de voornaemſte, die op Altenbotten, en in de Taen-elve, welcke plaetſen van Finnen en nu oock van eenige Noordlieden bewoont ſijn, geſchieden.

Invvoonders. Deſe Finnen aen de zeekant plegen in oude tyden aen drie Heeren, te weten, aen den Tzar der Ruſſen, aen den Koning in Sweden, en aen den Koning in Noorwegen, ſchatting te geven, gelijck noch hedendaeghs doen die van de binnenlanden, te weten, de Field-Finnen en Lappen, van welcke wy hier na ſpreken ſullen. Maer alſoo by ſeker verdragh tuſſchen de Ruſſen en Sweden, het recht, dat de Ruſſen op de Finnen aen de zeekant woonende, eiſchten, by hen afgeſtaen, en aen de Sweden opgedragen was; en de Sweedſche de laſſen en ſalmvangſten op de binnenvoerden eygenden, waer toe ſy op verſcheyde plaetſen, tot bewaring der ſelve, eenige block-huyſen ofte vaſtigheden maeckten; ſoo is ſulcks by den Koning in Denemarcken qualijck genomen, die om deſe en andere grooter oorſaken een oorlogh tegens het Sweedſche Rijck aennam, waer op een verdragh volghde, by 't welcke den Koning van Denemarcken aen Sijne Majeſteyt van Sweden opdroegh oft overgaf het landtſchap Jempterlandt, dat eertijts den Sweden toebehoort had, maer voor ſekere ſomme van penningen aen die van Noorwegen verpant was; waer tegens den Koning van Sweden afſtont, en aen de Kroon van Noorwegen opdroegh, al het recht en de beſitting van de zeekant van Finmarcken: in voegen dat deſe Finnen, in plaetſe van ſchatting aen drie Vorſten te geven, die nu alleen aen de Koning van Noorwegen ſchuldigh ſijn; aen welcke ſy, beneffens de tiende van de viſch, ſoo die uyt der zee opgebracht wort, jaerlijcks voor yder huysgeſin een Rijcksdaler moeten betalen, oock gehouden ſijnde ſoodanige tol ofte impoſt, als de Koning mochte goet-vinden op te ſetten, ſonder eenigh tegenſpreken te geven.

Seden; Dit volck heeft een arm leven, want ſy verdrincken byna alles wat ſy met viſſchen winnen, dewijl ſy ſeer genegen ſijn tot ſtercken dranck, en gewent, als ſy in de Duytſche ſchepen komen, met Roſtocker oft ander ſwaer bier (datſe *Oel*, ofte Meede, die ſy *Loddekees* noemen,) beſchoncken en opgevult te worden; en als hen ſulcks wort geweygert, 't welck ſelden gebeurt, ſoo doen ſy door beſweering de hoepen der vaten afberſten; nademael byna alle d'oude en jonge lieden, gelijck men ſegt, in de ſwarte konſt ſijn onderweſen. Men vertelt ſeer veel van hare wonderlijcke wercken, als datſe de wint beſweeren den ſchepen tegen oft vorderlijck te ſijn, na datſe begeeren; datſe het geweer, ja ſelf de roers, konnen beſweeren, dat men daer mede noch menſch noch dier kan quetſen; datſe tydingen uyt verre landen weten te halen; en dat meer is, dat ſy op ſekere genoemde plaetſe eenige dingen die men begeert, in weynigh uren op een dagh, van over meer dan hondert mijlen weeghs, konnen halen en brengen. Ick ſal dit alles in ſijn waerde laten, om alleen te verhalen, dat ſeker Schipper van ſijn eygen wedervaren ſelf vertelt heeft; te weten, dat hem een Fin vraeghde, of hem beliefde iets te weten wat hy begeerde, voor een kanne *Loddekees* ofte Meede: de Schipper willende weten, of 'er oock haeſt eenigh Duytſch ofte Noorſch ſchip in die haven ſoude komen; ſoo is de Fin ter ſijden den bergh afgegaen, en heeft ſich op d'aerde, met d'armen uytgeſtreckt, neder geleyt, ſonder meerder gebaer ofte uyterlijck gelaet; en nae een quartier oft half uur weder boven by 't geſelſchap komende, noemde de naem van de Schipper die komen ſoude, en den eygen dagh wanneer; 't welck daer na even ſoodanigh, als hy geſegt had, wierd bevonden. *en quade kunſten.*

Maer deſe quade kunſten worden, ſoo door de naerſtigheyt der Paſtoren, die op Sontſteden in de half Finſche en half Noordſche dorpen op de binnenvoerden woonen, als door de dwang der Vooghden, die over deſe plaetſen geſtelt ſijn, allengskens uytgeroeyt, en eenige Finnen tot het Chriſten geloove gebracht, doch ſeer weynige; dewijl ſy nu noch meeſt alle, ſoo wel die ontrent de Noordſche Paſtoren woonen, als die boven in de Fielden haer loop hebben, by haer oude onwetentheyt, afgoderyen en beſweeringen blijven en volharden, en leven byna als wilde beeſten. Als ſy tot ſulcke jaren komen, dat haer de hitte van de Natuur begint t'ontſteeken, loopen ſy, ſonder onderſcheyt van maeghſchap, by elckander; en de gene die nu al hooger jaren hebben, leenen gewilligh, ja komen ſelf de Schippers aenbieden haer *Acke* (ſoo noemen ſy haer wijf,) op datſe, voor een kanne *Loddekees* oft Meede, vleeſchelijcke gemeenſchap daer mede mochten genieten.

En deſe Finnen, die aen de zeekant woonen, hebben hedendaeghs gantſch een andere tale, dan de Finnen in de Fielden ofte bovenlanden, alſoo dat d'een den ander niet kan verſtaen; maer moeten door tolcken tot elckanderen ſpreken.

De Field-Finnen is een ſelve volck als de Lappen die onder de Kroon Sweden ſtaen; ſoo dat de

de gene, die in de Noordſche boecken Finheet, by de Sweedſchen en Ruſſchen Lap ofte Lopkin wort genoemt, gelijck men in de vertelling van Bardur Snefelſas hier voren beſchreven, (in welcke Tornelapmarck geſtelt is als het landt van Dumb, Koning der Finnen,) genoeghſaem kan bemercken; als oock in 't verhael van Octer, waer in d'aller-uyterſte Lappary niet t'onrecht Teer-Koy-Finnen genoemt worden. Het lant van dit volck wort, ſoo wel van de Ruſſen en Sweden, als oock van d'inwoonders ſelf, Lappary ofte Laplandt genoemt.

Konga oft Koningen. De Finnen in de Fielden hebben hare eygen Konga oft Koningen, ſoodanigh als van outs het gantſche Noorwegen heeft gehadt, te weten, yder lantſchap een byſondere; die het gebied had over de boeren, welcke in de velden en bergen hare loopplaetſe hielden, noemden ſy Fielde oft Fielkes Konga; maer die aen de zeekanten op ſekere hoecken hare heerſchappy pleeghden, ſoodanigh als daer waren by Lindesnes, by Scutenes, by Stadt, en by Kynnes, wierden Neſſa Konga geheeten; deſe ſijn meeſt al door Harald Harfager tot gehoorſaemheyt gedwongen, en tot Jarl ofte Hertogen onder ſijn gebiedt gebracht.

Alſoo dat hedensdaeghs, gelijck oock eertijts, de overſten van de hoopen der Finnen Fielde Konga worden genoemt, welcke ſy, als hare Princen en Rechters, eeren, om alle twiſten, die onder haer eygen volck voorvallen, ſoo van erffeniſſen als andere dingen, te beſlechten; want yder heeft ſijn afgemeten plaetſe hoe verre ſy met hare rheen mogen komen: maer voor het Noordſche Gerechte verſchynen ſy alleen als ſy over de Noord-lieden willen klagen, ofte om haer te verontſchuldigen van het gene daer men hen van aengeklaeght heeft in ſommige voorvallen, als, tot een voorbeelt, dat de Finnen met hare rhee-dieren omtrent der Noorder-lieden zaeyvelden ſijn gekomen, alſoo het rhee een dier is dat veel vernielt. Oock komen ſy jaerlijcks, (te weten, die om ofte by de Noord-lieden woonen,) by den Vooght ofte Slotsheer, om hare ſchattingen te betalen, het welck is voor yder huysgeſin een bever, marter, otter ofte rhee-vel; hoewel de voogden van alle het wiltvang de tienden wel begeerden, gelijck van de viſſcherye ter zee; doch de Finnen, om daer van bevrijt te weſen, brengen, ſoo vele ſy konnen, haer velle-werck niet aen de Noordſche zeekuſten; maer gaen aen de Sweedſche ſijde, om daer meeſt al 't gene dat ſy hebben te verkoopen. Hier toe hebben ſy jaerlijcks twee marckten in Iempterlant, d'eene omtrent S. Katarina, in het zuyd-eynde van Hamerdael; en d'ander op Palmſondagh, welcke ſy Kermiſſe noemen, in 't noord-eynde van Hamerdael, waer ſy haren koophandel met de Sweden en Ooſt-Finnen in rheehuyden, elantshuyden, wolfsvellen, voſſen en beerevellen verrichten; voor 't welcke ſy brandewijn, meel, laken, en andere noodige behoeften bekomen; want in haer gantſche lant is niet te ſaeyen noch te maeyen: derhalven onderhouden ſy ſich met allerley wilt gedierte, als voſſen, die des ſomers graeuw en des winters wit ſijn, oock beeren, rheen, haſen, velthoenders, patrijſen, en diergelijcke.

By hen is mede 't onderſcheyt, gelijck by ons, dat d'eene rijck en d'ander arm is: haer meeſte rijckdom beſtaet in vele rheen; want *Rijckdom.* ſommige hebben wel vier hondert, en andere vijf hondert van deſe dieren, die ſy melcken als men hier de koeyen en de geyten doet, en maken van de melck kaes en boter.

Als ſy eenen beer geſchoten hebben, houden ſy een groote feeſt, op welcke geen vrouwen mogen komen; en koocken 't gebeente van dat dier in 't water, dat ſy op dit feeſt, met ſeer groote vrolijckheyt, drincken.

Hare vrouwen en kinderen houden ſich bee- *Oeffeningen.* ſigh met kleederen te maken van allerley vellewerck, als leerſen, beurſen, malen en taſſen, die ſy, op een ſonderlinge wijſe, met draden van zenuwtjens der beeſten, weten te naeyen.

In de winter-tijdt is haer kleeding meeſt van *Kleederen.* rhees-vellen, daer mede ſy hen van den hoofde tot de voeten bedecken: maer des ſomers kleeden ſy hen geheel in groen laken, waer mede ſy in 't veldt, om dat gelijck te ſijn, loopen.

Als ſy in 't velt gaen, om het wilt te ſchieten, *Wreetheyt.* en haer vader by haer is, en van ouderdom en ſwackheyt niet voort kan komen, binden ſy hem ergens aen een boom, ſeggende tot den ouden man: ſtaet daer tot dat *Zycus* (dus noemen ſy den wolf) koomt; welcke hem daer na verſcheurt: ofte ſy begraven haren vader levendigh in d'aerde, en werpen een grooten hoop ſteenen en houten op 't elendigh lichaem.

Als haren Koning geſtorven is, ſteecken ſy *Begrafenis.* hem in eenen dicken, vuuren en uytgeholden boom, welcke ſy op eenen hoogen bergh brengen, oft leggen hem op een boom, waer ſy hem laten, geloovende dat hy van eenen ſtercken wint ten hemel wert gevoert; ofte, 't welck beter ſchijn heeft, dat hy eyndelijck van een beer wort verſcheurt.

Gelijck van de Finnen, die aen de zeekant woonen, is geſegt, datſe ſeer weynigh tot het Chriſten Geloove komen, ofte het geſchiedt door groot bedwang, (hoewel ſy evenwel ter kercken komen, als ſy een kint te doopen hebben, oft datſe te ſamen ſullen trouwen, het welck veeltijts gebeurt, na datſe alreede eenige jaren in lichamelijcke gemeenſchap geleeft hebben;) ſoo is het in de velden by deſe Field-Finnen in dien deele noch ongelijck erger; want deſe hebben een afgrijſen van der Chriſtenen Gods-dienſt en ceremonien, ofte plechtelijckheden.

Sy hebben onder hen hare byſondere cere- *Afgoderyen.* monien en Godsdienſt, oft liever afgodendienſt, nademael ſy houten en ſteenen oprechten, die ſy eere bewijſen. Haren dienſt doen ſy op het hooghſte van de bergen, daer ſy ſeer veel tacken van boomen te ſamen ſlepen, dieſe op de wijſe van een autaer ophoopen, en offeren daer op rheen, ofte iets van de rheen, en van allerley gevogelte. Dit houden ſy voor groote heyligheyt; doch doen deſe dienſten niet in 't openbaer,

baer, uyt vreese van by de Noordsche Vooghden daer over gestraft te worden. De steenen, die sy oprechten, hebben geen andere dan haer eygen gedaente, dat is, sy sijn soodanigh, als die in de Fielden ofte velden worden gevonden.

Sy willen niet lijden dat men eenige kercken by haer bouwt, ofte dat eenige Pastoren by haer souden komen woonen, alsoo sy hen laten duncken, dat haer sulcks tot ongeluck sou gedyen. Seker rijcke Fin, van een Pastoor aengesproken sijnde, dat hy moeste biechten en communiceren, oft het Sacrament deelachtigh sijn, antwoorde: wy sijn slechte lieden, en weten niets van sulcke kleynheyt; wy leven in onse oude seden, soo die ons van onse voorouders van aver tot aver sijn aengegeven. En dus houden sy voor hare grootste wijsheyt, datse van over vele geboorten te rugge weten te rekenen, dat haer ouders hier in die, en daer in gene velden en bosschen gelegen, en die somtijts weder verlaten hebben: want hoewel dese Field-Finnen geen sekere woonplaetsen besitten, maer d'eene tijdt des jaers hier, en d'andere elders sijn; soo behoud nochtans yder geslacht ofte hoop sijn eygen plaets tot een erfenis; 't welck aldus te verstaen is, dat haer ouders haren loop ses ofte seven blaeuwen in het ronde aen dese sijde van sekeren bergh, en andere wederom hunnen loop seker getal van blaeuwen aen d'andere sijde van de selve bergh gehadt hebbende, sulcke velden blijven erffelijck aen de nakomelingen yder aen sijn sijde, tot bruyckweeren; en dese blaeuwen is een sekere verheyt, waer mede sy den wegh afmeten, dat is, soo verre hem eenigen hoogen bergh blaeu vertoont. Dese lantschappen ofte Fielden sijn soo verre onder een geslacht, als het wilt sijnen gewoonen loop houdt; en soo lang als dat op een plaetse van dese Fielden blijft, soo lang blijven oock de eygenaers daer omtrent; maer als het wildt naer een ander plaets in het selve lantschap verloopt, soo verhuyst oock het volck, het welck alsoo in hun erffenis met het vee omdwaelt.

Erffenissen.

Dese Finnen konnen haer tamme rheen met seker gefluyt uyt het velt doen komen; en indien iemant naer d'een of d'ander plaetse begeert te reysen, soo geeft hem de Fin een slede met twee stockjens, daer hy het rhee voor spant, en luystert het beest iets in 't oor, 't welck dan soo veel blaeuwen, als hem van sijnen meester is bevolen, voortloopt, en houd daer stil, sonder dat het verder begeert te gaen, waer toe men het oock met slagen niet sou konnen krijgen.

Tael.

De tale van de Finnen is seer selsaem en vreemt; maer de gene die hare loopplaetsen omtrent de Noord-lieden hebben, verstaen meest alle de Noordsche sprake.

Om dese Finmarcksche beschrijving te besluyten, dient seker vertellinge, die men verstaen heeft van een koopman, die op 't Heerenhuys te Drunthem te gast geweest was in 't gesel-schap van seker Fin, een neve van den Koning der Finnen, die omtrent Snaasen haer loop hebben; welcke Fin nae de maeltijt, om de genoodden met een vrolijck schouwspel te vermaken, de beere-spriet in de hand nam, en stelde hem als een jager, terwijl sijn knecht den hont spelende nabootste, en op handen en voeten al baffende langs de kamer ging, om het wilt op te doen; ondertusschen was de vrouwe van de Fin, die den beer speelde, onder de tafel gekropen, en lagh daer te gnorren en knorren als of sy in der daet een wilt beest had geweest: als de jager den beer vernam, stelde hy hem op 't felste om die te vermeesteren; de gemaeckte beer daer tegen, eerst op vier voeten uytkomende, sette sich over-eynd op d'achterpooten, de voorpooten tot afweering voor uytstekende, en quam al knorrende en grollende den jager ontmoeten, terwijl den hont sijn vlijt dede om het beest te bijten, tot dat eyndelijck den beer als doot nederviel, en als in beswijming op den rugge lagh, toen taste de jager met de beeresprict tusschen de beenen van het dier, als oft hy dat aen 't gemacht woude kloppen, om te weten of het noch eenigh gevoelen hadt. Dit spel, dus levendigh gespeelt sijnde, was seer geneughlijck te sien, en wierd van al 't gesel-schap met veel lachens en vrolijckheyt beschouwt.

In Finmarcken worden tien Parochien getelt; de eerste is Wardaöhuys, welcke twee kapellen, d'een in Vadsöen, en d'ander in Kibergh, onder haer heeft; de tweede is Ommegangs-kercke; de derde Sköttingberghs-kercke; de vierde Kielings-kercke, die een kapelle onder sich heeft in Hellenes, dat oock op Maggerö is gelijck als Keelwijck; de vijfde is Thunes-kercke, oock op Maggerö beweesten Kniefskanes; de seste is Hiellemskens-kercke, waer onder een kapelle, die op Stappen staet, behoort; de sevende is Ingiens-kercke; de achtste Meifioerds-kercke op Suroy; de negende Sörffuerds-kercke, waer toe de kerck in Harswoge behoort; de tiende en laetste is Loppers-kercke: welcke dus voor ons door een Priester, die daer eenige jaren gedient heeft, sijn aengeteekent. In de Fielden, gelijck hier te voren geseyt is, sijn geen kercken, dewijl de Finnen die by haer niet willen lijden. De Finnen, die soo hier en daer, als in Aröa, en elders by de Noordsche kercken woonen, konnen het Vader-onse niet in hare moeders tael, maer lesen dat in de Noordsche sprake.

Parochyen.

E Y N D E.

Het Koningrijck
DENEMARCKEN.

Naem.

DEnemarcken is groot en volckrijck, wordt gemeynlijck genaemt *Denemarchia*, dat is, 't landt der Denen. Der Denen oorſpronck deduceeren ſommige van haren eerſten Koning Dano; andere van de Dahis in Aſia. Dudo van S. Quintin, een oudt Schrijver (gelijck Camdenus getuyght) ſeght datſe uyt Scandia gekomen ſijn in de oude woon-ſteden der Cimbren. Het ſchijnt oock datſe deſen naem hebben van de wateren, naedien Aha by haer te ſeggen is een riviere, en ſy haer ſelfs oock Daneman noemen; 't welck een Water-man beduydt.

Deelinge.

Regeering.

Denemarcken is een *Peninſula* of half eylandt; en wordt gedeelt in 184 ampten of vooghdyen, die ſy hered noemen. De Koninglijcke weerdigheydt beſtaet meer in de keur der Stenden, als in de ſucceſſie. De oude maniere van de Koningen te kieſen, was deſe: Als men ſtemmen ſoude, begaven ſy ſich in het open veldt, ſtonden op ſeeckere ſteenen, toonende, door de onbeweeghlijckheydt der ſteenen, de ſtandvaſtigheydt der verkieſinge. Doch worden hedensdaeghs de Koningen te Koppenhagen gekoren, en van de Rijcks-Raden, in onſer L. Vrouwe kercke voor den altaer geleydt, en de Koninglijcke teeckenen voor haer gedragen, te weten, het ſweert, de appel of de weereldt, en de Kroone. Daernae moet de Koning ſweeren, de articulen, die voor langen tijdt in gebruyck ſijn geweeſt, ſtricktelijck te willen onderhouden, de Chriſtelijcke Religie, alle rechten en uſantien des Rijcks te ſullen hand-haven en beſchermen. Hier op wordt hy van de Biſſchop van Roſchild geſalft, en van alle de Rijcks-Raden eerſt de Kroone opgeſet, die hare Majeſteyt dan oock ſweeren, indien ſulcks voor de krooninge niet geſchiet is. Daernae ſlaet de Koning, met het aen-roeren des blooten ſweerts, eenige van den Adeldom en voornaemſte Heeren, die ſich vromelijck, ſoo in tijde van vrede als oorloge, gequeten hebben, tot Ridders.

De Deenen hebben hare Monarchie en politijcken ſtandt ſoo beveſtight, dat noyt eenige natie haer geheelijck heeft konnen ſubjugeeren, ofte van hare ſtatuten en privilegien berooven. Iae men heeft ter contrarien geſien, dat de Noordſche volckeren, als Deenen, Sweeden, en Noorwegers byna geheel Europa verwoeſt, en aen ſommige plaetſen oock Koningrijcken opgericht hebben: want by alle Hiſtorie-ſchrijvers is genoegh bekent der Cymbren heyrtoght in Italien; het innemen van Spaenjen der Gothen; der Longobarden op-gerichte Koningrijck in Italien; der Normanniers woninge in Vranckrijck; en het oprichten des Neapolitaenſchen en Siciliaenſchen Koningrijcks; des Gothfridi inval in Vrieſlandt tegen Karolum Magnum, en het lang-duurigh gebiedt over Engelandt. Canuto Magnus heeft over vijf Rijcken geheerſcht; want hy is geweeſt Koning van Denemarcken, Sweeden, Noorwegen, Engelandt, en Normandien, en ſchoon-vader des Keyſers Henrici III. Hier uyt blijckt genoeghſaem (als oock uyt de oorlogen, die de Koningen uyt den Oldenburghſchen ſtam geluckelijck gevoert hebben) dat dit een ſeer ſtrijdtbare en volckrijcke natie is.

Rijcks-Raden.

De voornaemſte Heeren en Rijcks-Raden hebben tot allen tijden een vrye en onbepaelde macht gehadt hare Koningen te kieſen, gelijck ſy noch hebben, doch plachten gemeenlijck des Konings oudtſten ſoon daer toe te nemen, 't en ware dat ſulcks wichtige oorſaecken verhinderden, doch ſijnſe van de Koninglijcke ſtamme noyt geweecken. Sy hebben oock het Rijck noyt willen deelen, dan daer toe gedwongen door inlantſchen oorlogh. De jongſte ſonen ofte broeders der Koningen, dewijlſe aen het Rijck geen deel konden hebben, ſijn dickmaels in andere Provincien verſonden.

Om dat deſe natie volck-rijck is, en niet alle in haer landt met officien konden verſien worden, hebbenſe dickwils vreemde landen ingenomen, en de inwoonderen verjaeght, om ſoo haren ſtaet te verbeteren. Sy leven lang, ſijn ſchoon, en groot van ſtatuure, ſcherpſinnigh, en getrouw.

Staten.

In de Deenſche regeringe ſijn vijfderley Staten. De eerſte is het Koninglijck geſlacht; de tweede den Adel, ſonder onderſcheydt van tijtelen; ſy bewijſen alle haren Adel van oudts, hebben ſlechte wapenen, welcke ſoo ſyſe veranderden oft vermeerderden, ſouden meenen dat het de oudtheyt van haer geſlacht te na ſoude gaen. Daer ſijn noch eenige familien, die over het tractaet geſtaen hebben, 't welck gemaeckt is op de riviere Eydor, tuſſchen Karolus Magnus, en Hemmingius Deenſche Koning, gelijck de Vren, en meer andere. De Edelen voornoemt beſitten haer goederen met hoogh en laegh gericht, mogen op de ſelve vryelijck jagen, gelijck de Graven in Duytſlandt; wantſe geen leen-goederen, maer allodiale en erffelijcke ſijn. Alle de ſloten, meyeryen en ſoo meuble als immeuble goederen, van de ouders naegelaten, worden gelijckelijck onder de broeders gedeelt; en door ſpeciale privilegie de ſuſters oock geadmitteert, met conditie, dat de broeder ontfangt twee deelen, en de ſuſter maer een: de kaſteelen en ſloten oock den broeders blijvende. Uyt deſe Ridders, oft Adelsſtandt, worden de Rijcks-Raden gekoren, welcker getal ſelden meer is als acht-en-twintigh. Deſen allen wordt van de Koning en het Rijck eerlijck onderhoudt verordineert; want een ieder der ſelver heeft ſijne ſloten (ſoo lange ſy

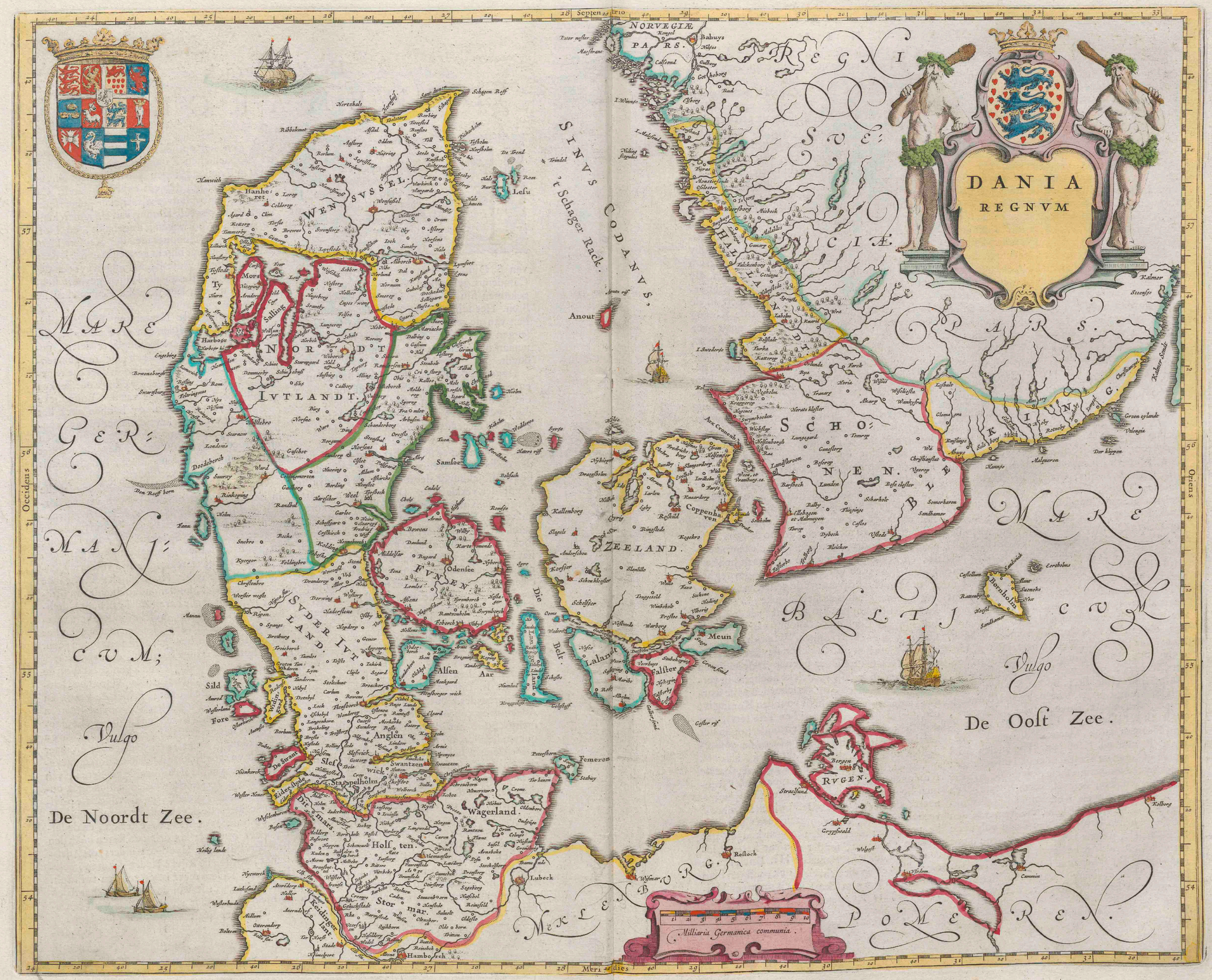
DANIA
REGNVM
NORVEGIÆ
PARS.
REGNI
SVECIÆ
PARS.
SINVS CODANVS,
't Schager Rack.
WENSVSSEL.
NORDT
IVTLANDT.
SCHONEN.
ZEELAND.
FVNEN.
SVDER IVTLAND.
Anglen
Wagerland.
Holsten.
Stormar.
Stapelholm
Alsen
Aar
Lalandt
Falster
Meun
Bornholm
RVGEN.
MARE GERMANICVM;
Vulgo
De Noordt Zee.
MARE BALTICVM
Vulgo
De Oost Zee.
Milliaria Germanica communia.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens

Raedts-Heeren ſijn) waer van ſy de inkomſten alleen genieten, daer voor ſy eenige ruyteren onderhouden moeten, ſoo in vrede als oorloge, die, als de noot vereyſcht, en de Koning ſulcks begeert, op haer eygen koſten, den Koning in het Rijck ten dienſte ſtaen. De andere Edelen hebben oock eerlijck onderhoudt van de Koning, 't ſy datſe aen het Hof dienen, oft buyten 't ſelve leven. Want de Koning heeft byſondere *prædia* of meyeryen, op Deenſche ſprake **Verſchninge** genoemt, met welcke hy voorſiet de gene, die het aen ſijn perſoon of het Rijck verdient hebben, en dat voor eenige jaren, en ſomtijdts haer leven lang. Hier op moeten ſy eenige ruyteren onderhouden, en jaerlijcks een ſeker ſomme geldts in des landts reken-kamer leveren, ſoo datſe voor haer moeyte en dienſten wat konnen over-houden. De Koning mag van de Edelen geene onroerende goederen koopen, op datter geen verſchil ofte twiſt ſoude ontſtaen tuſſchen den Koning en de Staten des Rijcks. Doch is het den Koning geoorloft te mogen mangelen eenige goederen met de Edelen: het en ſtaet den Edelen oock niet toe, eenige goederen te koopen van des Konings boeren; want eenige der ſelver oock vrye erfgoederen beſitten.

Geſlachten. De namen der voornaemſter Adelijcke geſlachten in Denemarcken, ſijn deſe: van Kaas, Guldenſtern, Munck, Roſenkrantz, Grubbe, Walkendorp, Brahe, Schram, Pasbergh, Harſtenbergh, Vlſtandt, Bing, Bilouw, Wipfert, Goe, Schevelt, Rantzou, Schelen, Frieſen, Iul, Bilde, Dreſſelbergh, Green, Broeckenhuſen, Holcke, Trolle, Knutzen, Biorn, Scheſtede, Ienſen, Stuege, Mattieſſen, Lunge, Banner, Luck, Raſtorp, Kruſen, Faſſi, Lindeman, Suvon, Sandbeke, Quirrow, Lange, Gelſchut, Glambeke, Krabbe, Marizer, Kragge, Achſel, Beck, Ruthede, Negel, Witfeldt, Split, Ofren, Appelgard, Iuenam, Podeſſen, Reuter, Podebuſſen, welcke voor deſen Vry-heeren ſijn geweeſt in 't Hertoghdom Pomeren; van welck geſlacht noch aldaer gevonden worden: die van Vren, die ten tijden van Carolus Magnus geleeft hebben, die van Blick, Galle, Wogerſen, Baſſi, Solle, Daac, Bax, Baſelich, Wenſterman, Hoken, Lindouw, Bille, Ruten, Hondertmarck, Heyderſtorper, Wolde, Papenheym, Spar, Falſter, Narbu, Worm, Bilde, Bockholt, Budde, Swaben, Sandbargh, Gram, Lutken, Vhrup, Spegel, Bammelbergh, Roſenſpart, Duve, Hube, Schawgard, Muſt, Gris, Falke, Brune, Laxman, Duram, Baggen, Norman, Goſz, Matre, Roſengard, Totten, Ronou en Krumpen. Uyt deſen Adel wordt gekoren de Stadthouder of Hof-meeſter, welck bynae ſoodanig officie, als de *Major Domus* in Vranckrijck is; deſe reſideert gemeynlijcken te Koppenhagen als Koninglijcke Stadt-houder, en dirigeert de ſaken, die hem van den Koning worden bevolen. Nae deſen volght de Maerſchalck, welcke beſchickt het gene dient tot de krijghsruſtinge en heyrlegers. Des Admiraels officie is, ſchepen te laten timmeren, reſtaureren, en ordineren, wat tot beſcherminge der zee, en krijghs-ruſtinge te water van nooſ-

Hofmeeſter.

Maerſchalck, Admirael.

de is. Deſe heeft noch een anderen Admirael onder hem, en op een ieder ſchip wordt een, uyt de Ridder-ſtandt, tot Commandeur geſteldt. Aen des Rijcks Cantzler wordt geappelleert van alle de Provincien en eylanden, van welcken wederom appel valt aen den Koning en Rijcks-Raden. *Rijcks Cantzler.*

Een ieder Provincie wordt gedeylt in Harret, gelijck menſe genoemt, ofte Biſdommen, onder welcke vele Parochie-kercken hooren. Aldaer wordt eerſt *de jure* gediſputeert, als 'er twiſt tuſſchen eenige ontſtaet; en van hier magh men appelleren aen den Rechter van de ſelve plaetſe, daer nae aen den Cantzler, en eyndelijcken aen den Koning en de Rijcks-Raden. Sy hebben haer beſchreven recht, by een vergadert en geſtelt door Voldemarum den I, en door de Biſſchoppen en Raden. By ſoo verre de eerſte Rechters een onrecht oordeel vellen, worden ſy gecondemneert in de helft van de goederen, waer van de Koning competeert de eene helft, en de gene over welcke het onrechtveerdige vonniſſe gegaen is, genieten de ander helft. Nae de Rijcks Cantzler, volght des Konings Cantzler, welcke gemeenlijck den Koning te Hove volght; hem ſijn by-gevoeght ſeven of acht Edelen tot Secretariſſen. Alle ſaken worden van den Koning ſelfs verricht; doch indiender iet ſwaers voorvalt, als van vrede of oorlogh, van nieuwe verbonden te maken, frontieren beſchermen, &c. dan beſchrijft de Koning de Rijcks-Raden. Het ſtaet den Koning oock niet vry, ſonder bewilliging der Staten, het Koningrijck, oft der Edelen boeren en onderdanen, te beſwaren met eenige ſchattingen. Des Rijcks Rentmeeſter ontfangt alle des Rijcks inkomen, ſoo van de kaſteelen als meyeryen, tollen te water en te lande, verhoort alle rekeningen, examineertſe, en geeft quitantien aen die betaelt hebben. Deſen ſijn twee uyt de Edelen by-gevoeght, als oock veel ſchrijvers uyt de gemeente.

Deeling der provincien.

Rechten.

Konings Cantzler.

Rentmeeſter.

De derde ſtandt is de Geeſtelijcke, in de welcke ſeven Biſſchoppen ſijn geweeſt, als de Aertz-Biſſchop van Lunden, de Biſſchop van Roſchild, Ottenſee in Fuynen, Rippen, Wyburgh, Arhuſen, en van Sleſwijck; tot welcken ſtandt oock hooren de *Canonici* ofte Dom-heeren. Deſe genieten de tienden in 't Rijck, welcke nochtans in verſcheyde Provincien, op verſcheyden wijſe worden verdeelt; want de helft voor den Koning is, een deel ſtrijcken de *Canonici* en Prieſters, een deel is tot het opbouwen en onderhoudt der kercken. Wat belangt het *jus Canonicum* of Geeſtelijck recht, is altijdt in dit Rijck, als oock in Vranckrijck, gebruyckelijck geweeſt, dat de Koningen ſelfs de Prelaetſchappen en Biſdommen hebben uytgedeelt, en daer toe genomineert, die het haer beliefde. Gelijck Karolus V verboden heeft, dat voortaen geen Geeſtelijcke perſoonen meer ſouden mogen koopen immeuble goederen, ſonder conſent hares Princen; ſoo oock Chriſtianus de III. Doch ſijn de Geeſtelijcke, in dit geheele Rijck, wel van hem verſien. In het gantſche Rijck is maer een Univerſiteyt, te Koppenhagen, gefondeert van Chri-

III. Geeſtelijcke.

Vniverſiteyt.

Chriſtierno den I, door toelatinge van Paus Sixtus de IV, in 't jaer Chriſti 1478, welcke Fredericus de II ſeer verbetert heeft, en het inkomen met 60000 daelders vermeerdert.

IV. Burgeren. De vierde ſtandt is der burgeren en koopluyden; deſe hebben hare beſondere privilegien, daer ſy haer nae reguleren. Uyt deſe, als oock uyt de kinderen der boeren, worden gekoſen de Biſſchoppen, Canoniken, Prieſters en Raedts-Heeren der ſteden, de Schrijvers in de kaſteelen en ſloten, de Regeerders der ſchepen; eenige der ſelve worden oock verordineert tot de tollen: met deſe worden oock alle de kleyne rechts-bancken bekleet; over welcke ſomtijts een uyt de Ridderſchap preſideert.

V. Boeren. De vijfde ſtandt is der boeren; deſe ſijn van twee ſoorten, d'eene wordt genaemt **Freibunden**/ 't welck is te ſeggen vrye boeren, beſittende erffelijcke goederen, doch moeten jaerlijcks ietwes daer van geven; deſe begeven ſich oock tot de koopmanſchap en viſſcherye: worden met geen ſervile dienſten of tribuyten beſwaert, dan met conſent der Rijcks-Raden. De andere ſoort is der gener, die geen erffelijcke goederen beſitten, maer hueren de ſelve van de Koning, ofte van de Edelen, en Geeſtelijcken.

Ridderſchap. De hooghſte digniteyt in Denemarcken is de Ridderſchap, welcke men van wegen hare ornamenten, die ſy dragen, *Auratos* heet, by ons Ridders met de gulde ſpooren; doch wordt niemandt met deſe eere verſien, 't en ware hy, ten tijde van oorlogh ofte vrede, ſulcks aen het Rijck verdiendt hadde. Over dit bloeyende Rijck regeert, by onſe tijden, Fredericus de III, ſone van Chriſtianus de IV; wiens oudſte broeder Chriſtianus, gekoren Koning van Denemarcken, voor ſijn vader overleden is.

De overvloet der zee (als een wel-geſtoffeerde keucken) voedt de Denemarckers met het grootſte deel van Europa; jae de natuure heeft de Denemarckers alle het gene verleent, 't welck tot onderhoudt des menſchelijcken levens van noode is.

Van 't gebiet harer voor-ouderen ſchrijft Munſterus, dat Danus, eenige hondert jaren voor Chriſti geboorte, het Koningrijck Denemarcken eerſtmael beſeten heeft.

Palen. Denemarcken is maer op twee plaetſen aen 't vaſte landt gevoeght, en leght in 't weſten aen de Noord-zee; in 't ooſten aen de Balthiſche zee; noordtwaerts is Norwegen en Sweden; en zuydwaerts, Holſteyn, Meckelenburgh, en Pomeren. Het wordt gedeelt in veel eylanden, die wijdt van malkanderen verſtroyt liggen. De locht iſſer getempert, ſoet en geſondt. De voornaemſte deelen ſijn Iutlandt, Fionia, Zeelandt, en Schonen, behalven de andere eylanden ontrent deſe deelen gelegen.

Deelen van Denemarcken.

Iutlandt. Iutlandt, het welck ſommige den naem van Gothlandt willen geven, eertijdts een woonplaetſe der Cymbren, wordt van de Hiſtorieſchrijvers en Geographis *Cimbrica Cherſoneſus* genaemt. Dit landt ſtreckt ſich noordwaerts, beginnende van 't landt van Saxen, en loopende tuſſchen de Ooſt en Noordzee, gelijck Italien tuſſchen twee zeen in de lengte naer 't zuyden ſich uyt-ſtreckt, en is gedeelt in Zuyder en Noorder-Iutlandt. Zuyder-landt (in voortijden *Nordalbingia* geheeten) begrijpt het voortreffelijcke Hertoghdom Sleſwijck, waer by nu gevoeght kan worden het Hertoghdom Holſteyn, beſchreven neffens hare byſondere kaerte.

Zeelandt. Zeelandt ofte Sialandt, is het grootſte van alle de Denemarckſche eylanden, wordt van Mela *Codanonia* genaemt, gelijck Olivarius en Ortelius ſeggen; van andere Zeelandt, als een landt van de zee, om dat het rontomme met de zee omringt is. Sommige willen het Saylandt noemen, als een lant oftt aerde des ſayens, dewijl dit landt van ſelfs allerhande ſaet en vruchten voort-brengt, ſonder dat men 't alle jaer behoeft te meſten. Het begrijpt 15 ſteden, en 12 Koninglijcke kaſteelen.

Coppenhagen. Onder de ſteden is *Hafnia* ofte Coppenhagen de principaelſte en de Hooft-ſtadt van gantſch Denemarcken, ſoo van wegen hare grootte, rijckdom, en bequame haven, den welcken de diepte, en het tegen over-gelegen eylandt Amagger noch veel ſekerder maken. Uyt deſe ſtadt, als een geduurigh Seminario, worden de Koningrijcken Denemarcken en Noorwegen, met Doctoren, Predikanten, en andere geleerde luyden verſien. Boven Koppenhagen leydt *Helſingor.* Helſingor, en daer by het Koninglijcke ſlot Kronenburgh, op 't welcke reſpondeert het ſlot met de ſtadt Helſinburgh, gelegen aen d'ander ſijde over de zee: aldaer naerderen haer Zeelandt en Schonen ſoo dicht met hare uytſtekende hoofden, datſe door de zee naulijcks een kleyne mijle van malkanderen verſcheyden ſijn, welcke engte de Sundt genaemt wordt. Hier moeten alle de ſchepen, die naer Ooſten willen, aen den Koning den tol betalen. Roſchildt was *Roſchild.* eertijdts een Biſſchoplijcke reſidentie; hier worden veler Koningen en Hertogen begraefniſſen geſien, die ſeer ſchoon ſijn, doch is nu wat vervallen. Onder Zeelandt hooren de eylanden, Amagger, Huena ofte Ween, Moen, waer in de ſtadt Stegoa is, en meer andere.

Schonen. Schonen is onder de Denemarckſche Provincien aen grootte en rijckdom niet de geringſte, is een vaſt landt aen Sweden palende. Eenige hebben 't genoemt *Scandinaviam* ofte *Scondaniam*, 't welck ſoo veel als Schoon Dannemarck te ſeggen is; andere *Scaniam*, en ſommige heeten 't *Sconingiam*, ofte gemeynlijck Sconen. Plinius noemtſe *Scandiam*, oock *Scandinaviam*; maer is bedrogen, dewijl hy meent dat het een groot eylandt is. Ortelius is van gevoelen, dat Plinii *Scandia* en *Scandinavia* geenſins *Scania* is, maer de Peninſula, welcke hedensdaeghs de machtige Koningrijcken Noorwegen, Sweden, Gothlandt, en andere landen begrijpt. Schonen is over al met de zee omringt, behalven dat deel, 't welck ſich als een arm uyt-reyckt naer het noorden, en kromt ſich daerna om in 't ooſten, alwaer het aen Sweden grenſt; doch komender tuſſchen beyden ſulcke diepe dalen en ſteyle klippen, de welcke den wegh uyt Schonen in Gothland en Sweden ſoo onwandelbaer maken, dat het veel lichter ter zee, als te lande te reyſen is. *Schonens gelegenheyt.*

Vruchtbaerheydt. Dit landt magh met recht by de beſte vergeleken worden, ſoo om de geſonde locht, vruchtbaerheydt des aerdtrijcks, bequaemheydt der havenen en koop-ſteden, rijckdom der zee, treffelijcke meyren en rivieren, overvloedige viſſcheryen, en menighte van wilde gedierten; als oock van wegen de onuytputtelijcke mijnen van goudt, ſilver, koper, yſer, en loot, groot getal der ſteden en goede regeering. Daerom het den naem van Schondia behouden heeft, nae het getuygeniſſe van Munſterus.

Deeling. In vorige tijden is het in twee Hertoghdommen gedeelt geweeſt, als Hallandt en Bleking; nu begrijpt het 23 vooghdyen oft ampten, en

Lunden. 15 ſteden, waer van Londa ofte *Lundia* de Hooftſtadt is, alwaer de Aerdts-biſſchop van het Rijck ſijne reſidentie heeft. Malmogia ('t welck oock

Ellebogen. Ellebogen genaemt wordt) is mede een ſchoone koop-ſtadt, en de principaelſte deſes landts, van wegen de jaermarckten en grooten handel, die de inwoonders aldaer drijven. In Hallandia is het ſlot Warburgh, gelegen op ſteyle hooge klippen; welck in 't jaer 1565 van de Sweden is ingenomen, en met garniſoen verſterckt; maer wederom hart belegert in 't jaer 1569 door Daniel Rantzou, uyt bevel des Konings van Denemarcken Friderici de II; ſoo dat het ſich eyndelijcken moeſte overgeven, daer den voornoemden Rantzou, die een wel-geoeffent en ervaren krijghs-man was, met een kogel het hooft afgeſchoten wierdt.

Eylanden ontrent Schonen. De eylanden, die ontrent dit landt liggen, ſijn Landoc, Hanaoe, en Bornholm, 't welck vermaert is, en wordt in vier vooghdyen gedeelt, heeft drie ſteden en een Kaſteel. Onder deſe wordt oock gerekent Gothlandt, waer in leydt de oude koop-ſtadt Wisbuy, in ouden tijden ſeer bloeyende.

Fuynen. Dit landt Schonen, behalven kooren, kaes, boter en verſcheyden pelteryen, geeft oock veel danne-boomen, bequaem om ſcheeps-maſten te maken, oock ſteenen om te timmeren, en ſeer veel kalcks.

Fionia ofte Fuynen is naeſt Zeelandt het voornaemſte eylandt in de Belt. Waer van de beſchrijvinge met ſijne particuliere kaerte hier op volght.

Ween. Huena, gelegen in de Sund, is dat eylandt, alwaer de vermaerde Tycho Brahe het ſlot Uraniburgh gebout hadde, en allerhande Mathematiſche inſtrumenten toegeruſt, met welcke hy die treffelijcke obſervatien gedaen heeft.

JUTLANT.

HEt eerſte deel van Denemarcken, 't welck *Iutlant* genoemt word, ſtreckt ſich van d'Eyder noordwaert in de langte uyt, drie daghreyſens groot, ſoo men ſich naer 't eylant *Finne* keert: maer indien men 't van *Sliaſwig* en langs de rechte wegh meet, ſoo heeft men een wegh van vijf of ſeven dagh-reyſen. Dit is de ſtreeck van de Keyſer Otto, tot aen de zee de nieuwe *Wendile*, die noch heden, om des Konings verwinnings, *Ottinſund* word genoemt. De breette van Iutlant by d'Eyder ſtreckt ſich wijder uyt: maer van daer wort het allengs ſmalder, volgens de gedaente van een tong, naer die hoeck, de welcke *Vindile* wort geheeten, daer *Iutlant* eyndight. D'overvaert naer Noorwegen is hier ſeer kort. Het lant is 'er onvruchtbaer. De plaetſen, aen de vloet gelegen, ſchijnen byna alle woeſt, en 't lant brack, en als een groote wildernis. Voorts, hoewel alle de geweſten van Duytſlant door hun groote boſſchen ſchrickelijck ſijn, ſoo is echter *Iutlant* alleen ſchrickelijcker dan d'anderen, het welck geſchuwt word, te lant, om 't gebreck van vruchten, en ter zee, om de moeyelijckheyt der zee-roovers. Men vind 'er ſeer weynige plaetſen, die gebouwt worden, en tot menſchelijcke wooning bequaem ſijn; maer ter plaetſen, daer men eenige inwijcken van de zee vind, worden oock ſeer groote ſteden gevonden. Keyſer Otho, dit landtſchap eertijdts onder ſchatting gebracht hebbende, deelde het in drie Biſdommen, van de welcke hy het een te *Sliaſwig* oprechte, het welck oock *Heitheby* wort genoemt, daer ſekere arm van de woeſte zee aen ſpoelt, die ſy *Slie* noemen, daer af de ſtadt oock de naem voert. Uyt deſe haven varen de ſchepen gemeenelijck naer *Slavanien*, of naer *Sweden*, of naer *Semlant*, ja tot in Griecken. Het ander Biſdom is te Ripe, een ſtadt, aen een ander engte gelegen, die van de Noordzee invloeyt, en van daer men naer Vrieſlant, oft naer ons Saxen, ja oock naer Engelant ſeylt. Hy ſtelde het derde Biſdom te *Arhuſe*, 't welck door een ſeer kleyne engte der zee van *Finne* afgeſcheyden word. Deſe engte der zee, van de Ooſt-zee inkomende, ſtreckt ſich met lange bochten in *Finne* en *Iutlant* noordewaerts uyt, tot aen de ſelfde ſtadt *Arhuſen*, van de welcke men naer *Finnen*, oft *Seelant*, ja oock naer Schoonen, tot aen Noorwegen toe, ſeylt. Doch dit Biſdom, het welck wy het derde geſtelt hebben, is ſedert afgeſchaft; in voegen dat *Iutlant* niet meer dan twee Biſdommen behouden heeft, namentlijck, dat van *Sliaſwig*, en van *Ripen*, tot dat onlangs, na de doot van Waldemarus, Biſſchop van Ripe, dit Biſdom, in vier Biſdommen is gedeelt, met goetvinden van d'Aerts-Biſſchop, die terſtont daer na Oddo in *Ripen*, Chriſtiaen in *Arhuſen*, Haribert in *Wiborgh*, en Magnus in *Wendela* inwijde: maer deſe leſte, naer ſijn inwijing wederkeerende, leed ſchip-breuck op d'Elve, daer in hy verongeluckte; in voegen dat Albericus in ſijn plaets geſtelt wiert. Deſe vier Biſſchoppen verkregen toen de Parochie van Ripen, die de Koning Sueno aen hen ſchonck. Maer d'Aerts-Biſſchop verſorghde oock ſijn klercken. Hy ſtelde Ratolf in *Sliaſwig*, Willem in *Sielant*, Elbert in *Finne*, van de welcken de leſte, gelijck men verhaelt, van de zee-roovers geſcheyden, en bekeert ſijnde, het eylant Farria, in de Noordzee gelegen, en ſich verre in de mont van d'Elve uytſtreckende, eerſt gevonden, en, daer een klooſter gebouwt hebbende, dat bewoonlijck gemaeckt heeft; want het is ſeer vruchtbaer, rijck van vruchten, en voedt veel vogelen en vee. Het heeft niet meer dan een bergh, niet een boom, is van ſeer woeſte klippen beſloten, en heeft niet meer dan een toegang, daer oock ſoet water is. Het is in hooge achting by alle de zeelieden, maer voornamelijck by de zee-roovers, daer af het oock de naem van *Heylighlandt* heeft verkregen. Het word, gelijck wy verſtaen hebben, in 't leven van S. Willebrord, *Fotiſlandt* genoemt, 't welck aen de grenſen der Denen en Noordt-Frieſen gelegen is. Daer ſijn noch andere eylanden, tegen over die Frieſen en Denemarcken gelegen; maer geen daer af is ſoo gedenckwaerdigh.

Omtreck.

Biſdommen.

Hoedanigheyt van 't lant van Farria.

De ſelfde Schrijver geeft ons oock te verſtaen, dat dit geheel geweſt, het welck ſich van d'Elve naer d'Eyder en Slie ſtreckt, noch in die tijdt Nort-Albing, en de volcken, de welcke het bewoonden, Nort-Albingers wierden genoemt, die dickwijls in Regino, en in de tijdt-beſchrijvers van die eeuw voorkomen, ſonder dat de naem van Holſteyn, of Holſteyners, die nu deſe landen beſitten, in die tijdt gebruyckt wierde. Wy ontkennen niet dat de Holſteyners in die tijdt bekent oft genoemt ſijn geweeſt, maer ſeggen dat in die eeuw (gelijck uyt Adam van Bremen, een ſeer vermaert Schrijver, blijckt,) hun benaming noch niet algemeen was, en meer volckeren, die daer ſijn, begreep. Hy wijſt daer na oock dit aen, dat d'overige ſtreeck van dit half-eylant, die ſich noordewaerts uytſtreckt, in deſe tijdt gemeenlijck *Iutlant* wort genoemt. Maer de *Barbare zee*, die hy ſeght dat tot aen Slie ſtreckt, is de *Baltiſche zee*, oft de *Belt*, die hy *Barbare* noemt, ten opſicht van de volcken, de welcke ſy aen d'uyterſte grenſen, toen noch weynigh bewoont, beſpoelt: want dus ſchrijft hy elders; *Deſe inham wort van d'inwoonders de Balthiſche zee, of de Belt genoemt, en oock de Barbare oft Woeſte zee, of de Scythiſche zee, nae de barbariſche oft woeſte volckeren, daer ſy aenſpoelt.* Wijders, de

Occidens. 56
MARE GERMANICVM.
Helgelandt
Meridies.
Septentrio.
SINVS CO DANI
PARS.
FIONIÆ PARS.
LANGELAND.
LALAND.
Femern inf.
Arrøe inf.
Alsen
Swansen
Danischen
Lesöe
IVTIA,
olim
CIMBRICA
CHERSONESVS.
Milliaria Germanica.
Oriens. 56

uytſtrecking van *Iutlant*, die van d'Eyder afgerekent wort, geeft genoegh te kennen, dat *Iutlant* tweevoudigh is, om dat het in zuyderlijck en noorderlijck onderſcheyden word; van 't welck het zuyderlijck ſich niet verre voorby Coldingen ſtreckt, daer, tegen over *Finne*, ſeker eylant, heden *Fyn* genaemt, Melfaert, oft, gelijck men 't anders noemt, Middelfurt is. Wat de wegh aengaet, die hy *de Straet van Keyſer Otho* noemt, men moet dit van die wegh verſtaen, de welcke Keyſer Otho Magnus, in de tijdt van Haraldus, Koning van Denemarcken, met ſijn heyr gemaeckt heeft, tot aen d'engte van 't noorderlijck Iutlant, van d'inwoonders *Lymfiord* genaemt. Hy noemt dit een nieuwe zee. Indien hy (gelijck ſchijnt) dit van de Noorweeghſche zee verſtaen wil hebben, aen de welcke, ontrent het voorgeberghte van Schagen, Schagerhoeck genoemt, dit noorderlijck geweſt van Iutlant ophoud, ſoo is hy gantſch verdoolt, dewijl men deſe inham moet verſtaen, niet van de Noordzee, maer van deſe inwijck van *Lymfiord*, oft *Limicum*, (van 't welck hier na meer geſproken ſal worden,) de welcke noch heden, of liever een gedeelte daer af, *Otteſund*, dat is, *Ottoos engte*, word genoemt, en dit naer de benaming en ſpeer van deſe Otto, die hy daer in wierp, als het uyterſte van deſe Noortſche tocht ſijnde: gelijck de hiſtorie dat te voren breedelijcker op hare plaets getoont heeft. Helmoldus, die Adam van Bremen gevolght heeft, gelijck ſchijnt, in een ſelfde dooling verwart, noemt deſe zee oock nieuw, en voeght 'er by dat ſy de Noormannen van de Deenen ſcheyd; daer door hy klaerlijck genoegh te kennen geeft, dat hy de zee van Noorwegen, niet deſe zee-boeſem, gelijck behoorlijck was, gemeent heeft. Wy ontkennen ondertuſſchen niet, dat men uyt deſe engte of zeeboeſem naer Noorwegen kan varen; en dus ſou men miſſchien Adam van Bremen konnen verontſchuldigen, als hy Wendele, 't welck voorby deſe engte is, tot een eylant maeckt. Doch hy bedrieght ſich echter weder hier, dewijl het geen eylant, maer een half-eylant is, en naer 't weſten aen 't vaſte lant van Iutlant hangt. Wijders ſtaet aen te mercken, dat Adam in ſijn tijdt hier de grootſte ſteden heeft erkent, daer voornamelijck d'armen en engten van de zee waren. Voorts, dat hy 'er byvoeght, dat dit geheele landtſchap door Otto aen 't Keyſerrijck ſchatbaer is gemaeckt, men kan dit geenſins toeſtaen, indien wy de Iaerboecken der inwoonders, en voornamelijck Saxo volgen, welcks Hiſtorie men daer over naſien moet. Ondertuſſchen ſal het niet ondienſtigh ſijn; dat wy hier de woorden van Saxo ſelf, als tot geheugenis van 't voorgaende, oock bybrengen: *Maer toen de Keyſer*, ſeght hy, *Iutlant, geen aenſienelijck heyr hebbende, en ſonder tegenſtant vindende, deurgetrocken had, en hem, uyt oorſaeck van d'ontmoeting des zeeboeſems van Limicum* (nu *Lymfiord*,) *die in die tijdt Vendile met water beſloot, belet wierd verder te trecken, keerde hy, ſijn ſpeer in de golven geworpen hebbende, niet alleenlijck weêr naer d'Eyder, maer verhaeſte ſich ſoo, dat hy ſcheen te vluchten, uyt oorſaeck van d'overkomſt des Konings Haraldus. Want hy, ſijn ſpeer, die hy gebruyckt had, in de golven van de zee geworpen hebbende, om een geheugenis van ſich na te laten, noemde deſe zee-boeſem nae ſijn naem. Maer gelijck hy traegh in d'aenval had geweeſt, ſoo bleeck oock d'uytgang vruchteloos. Want Haraldus, de achtertocht der wechtreckende vyanden met groote ſnelte achterhaelt hebbende, doode Eppo, Overſte van d'achterſte bende, met alle de gene die hy vond.* Voorts, dat hy verhaelt dat men uyt de haven van Sleſwijck naer Slavia, Sweden, Semlant en Griecken ſcheepte, en de waren derwaerts voerde, in deſe plaets is *Semlandt*, en de *Semlanders* de *Sembers*, gelijck Saxo hen noemt. Een weynigh lager ſal geſeght worden, dat dit volck ſeer oudt is, en van de *Semnoners*, voor ſoo veel die oock voornamelijck aen de Sweedſche zee raecken, hun naem en oorſprong hebben, en dat dit van weynigh menſchen aengemerckt is. Om dan d'ordening, die voorgeſchreven is, te houden, ſoo laet ons nu dit half-eylant ſoodanigh, als het nu is, beſien.

Oorſprong der Iutten.

Dewijl buyten twijffel is dat Iutlant de naem van Iutia heeft, ſoo ſoeckt men naer Iutia ſelve: voornamelijck dewijl Beda, de volckeren van dit geweſt optellende, die, naer Britannia overgevoert, daer nieuwe namen, en nieuwe benamingen van volckeren ingevoert hebben, behalven *d'Engelſchen* en *Saxen* oock *Viten* noemt. En hy, oock elders gewach van deſe *Viten* makende, toont dat'er veel volckeren in 't Engelſch geweſt uyt deſe hun oorſprong hebben, als hy ſeght: *De Kantauriers ſijn uyt de Viten geſproten, gelijck oock de Vectauriers, dat is dit volck, 't welck het eylant Wicht beſit*, en oock dat volck, 't welck tot heden toe in 't lantſchap der weſterſche Saxen het volck der Viten wordt genoemt, tegen over 't eylant Wicht ſelve gelegen. Veel achten dat deſe *Viten* de *Iutten* ſijn, en dat men geen onderſcheyt tuſſchen de *Iutten* en *Viten* moet maken; maer, met verſetting van een letter, *Iutten* oft *Iuten* in plaets van *Viten* ſchrijven. Immers Camdenus, eertijts een vermaert ſchrijver van Engelant, ſijn Vaderlant, ſegt dat deſe plaets van Beda, die lib. 1, cap. 15, ſtaet, *d'Engelſchen ſijn van dat Vaderlant, 't welck Angeln wort genoemt, en dat ſedert die tijt onder de lantſchappen der Viters en Saxen woeſt gebleven is*, anders in de boecken, met de hant geſchreven, ſtaet; en dat, in plaets van *Viten*, *Iuten* geleſen wort. Beda is geſtorven in 't jaer na Chriſtus geboorte 732. Twee eeuwen, en meer, daer na, volghde Ethelwerd, naneef van de Koning Adulf, die ontrent het jaer der ſaligheyt 950 heeft geblöncken. Deſe, van de ſelfde ſaeck handelende, ſchijnt Bedaes geſchreve ſchrift te beveſtigen, dewijl hy hen niet *Viten* of *Iuten*, maer onderſcheydelijck *Gioten* noemt. Want hy ſeght: *Oud-Engelant leght tuſſchen de Saxen en Gioten, hebbende een hooftſtat, die in de Saxiſche tael Sleſwijck, maer by de Denen Haiteby word genoemt.* In welcke plaets niemant ontkennen ſal dat de naem van *Gioten* met de minſte verandering naer de *Iuten* en *Gothen*, niet nae de *Viten*, afgebogen wort: in voegen dat het ſelfde geſchrift van Ethelwerd genoeghſaem het gevoelen

voelen van byna alle de Geleerden beveſtight, namelijck, dat d'oorſprong der Iutten en van Iutland van de *Gothen* en *Guthen* (aen de welcke Ptolemeus, in ſijn beſchrijving van Scandia, gedenckt, gelijckmen hier na ſal ſeggen) gehaelt moet worden. Ondertuſſchen toonen veel dingen, dat men de benaming der *Viten* geenſins dempen moet. Want (om van de gene te ſwijgen, die by Tacitus gedacht worden, die gebuuren van d'Engelſchen ſijn, namelijck de *Nuithonen*, oft, gelijck ick acht, dat men hen waerlijcker *Huithonen* moet ſchrijven, met d'*N* in *H* te veranderen) ſijn de *Vitungen* niet ſeer vermaert by de Schrijvers? welcker naem noch heden met klare blijcken in dit Cimbriſche Cherſoneſus overigh is, niet verre van de beroemde ſtadt Ripen, een ſeer vermaerde lantvooghdy, *Widung Hærridt* genoemt, en niet verre van daer in Scania de *Gungen*, byna *Giutungi* genoemt. Ia dewijl oock de *Vitungen* ſelve by Suidas, en by andere ſchrijvers *Iuthungers* worden genoemt, en dat volck gemeent word, 't welck, van 't Noorden komende, over de Donau is getrocken, en dewijl S. Ambroſius, dickwils in ſijn brieven van hen ſprekende, hen niet anders dan *Iuthungen* noemt; wie ſal, deſe dingen overwegende, niet tot dit gevoelen komen, dat de benaming van *Iuten* en *Viten* gemeen heeft geweeſt? Siet oock wat Sidonius Apollinaris, de benaming van *Vithungen* behoudende, in ſijn ſevende Gedicht heeft geſeght: *Nam poſt Vithungos & Norica bella*; dat is, *want na de Vithungen en de Noriſche oorlogen.* Doch Proſper van Aquitanien, de naem van *Iuthungen*, gelijck Suidas hier voor, en S. Ambroſius behoudende, ſchrijft dus van Ætius: *Ætius heeft gepooght het volck der Iuthungen te verdelgen.* Ja men kan uyt Ammianus Marcellinus bemercken, dat de ſelfde lieden by d'Ouden oock *Guthungen* ſijn genoemt, dewijl men by hem, lib. 27, dus leeſt: *Hy heeft de Grutingen, een ſtrijdtbaer volck, aengetaſt.* Want wie ſal twijffelen dat men daer *Guthungen* moet leſen, in plaets van *Grutingen*, oft, dewijl d'uytſpraeck der volckeren niet even-eens is, dat ſy dus ſijn genoemt, in plaets van *Gutingen*, dewijl, gelijk wy geſeght hebben, het een Noortſch volck heeft geweeſt, en met de Gothen verbonden, volgens het verhael van de ſelfde Ammianus, die hen meer dan eens noemt? Uyt al 't welck, gelijck ick acht, niet duyſterlijck kan blijcken dat, het ſy wy of *Vithungen*, *Iuthingen*, *Guthungen*, of eyndelijck *Huithonen*, of *Iuthonen* ſeggen, alle deſe namen en uytſpraecken ſeer nakomen aen de *Viten*, *Iuten*, *Guten*, en *Iuthonen* oft *Iutlanders*; maer dat ſy van verſcheyde volckeren verſcheydelijck uytgeſproken worden: en dat eyndelijck deſe ſelfde namen *Viten*, *Iuthen*, *Guthen* en *Iuthonen* niet min dan de vorige gemeen ſijn, en niet op een wijſe, naer dat de volcken en uytſpraecken verſcheyden ſijn, uytgeſproken worden. Doch deſe gewoonte heeft echter ſtant gekregen, dat wy *Iuten*, en *Iutlant* ſeggen, hoewel d'inwoonders van dit byna-eylant ſich ſelven *Iuder*, en hun lant *Iullandt* noemen, gelijck oock d'eygenſchap van die tael aenwijſt, dewelcke aen dit volck gemeen is. Want de Denen noemen op de ſelfde wijſe d'Ooſtergoten en Weſtergotten noch heden *Oſter oh Veſter Iyllant*. Doch men kan in 't leſt van d'aenmercking deſer namen ſpreken. Ick heb noch niemant gevonden, die hen ſekerlijck verklaert heeft. Doch onlangs is ſulcks beſtaen door een man van uytſteeckende geleertheyt, en door ſijn ſchriften vermaert, genoemt Angrimus Jonas van Yslant, de welcke in 't ys, en in d'uyterſte koude des hemels ſijn vernuft oeffenende, en ſich beſonderlijck tot het woort *Giothen* keerende, ſegt, dat *Iæt* by de Noorwegers en Yſlanders *een reus* betekent, en dat 'er in ſeecker geweſt van Noorwegen een lant is, 't welck *Riſalant*, dat is, *Reuſenlant*, wort genoemt, en dat niet verre van daer is *Iæt haimar*, dat is, *wooning der Reuſen*, en dat het Cimberſche Cherſoneſus van oude tijden, nu Iutlant genoemt, niet anders is dan *Iætlant*, oft *Iytlant*: in voegen dat de gene die eertijts *Kempers* en *Cimbers*, dat is, *Vechters*, *Cimbren* en *Cimbrie* by de Romeynen ſijn genoemt, daer na, alleenlijck met verandering van de naem, niet van de ſaeck, *Iyte* en *Iiitlant* ſijn genoemt. Maer miſſchien ſullen wy elders hier af breeder ſpreken. Doch, op dat dit ons niet ontgaen ſou, ſonder iets daer af aen te roeren, ſoo hebick nu alleenlijck dit te ſeggen, dat 'er in dit lantſchap ſelve, 't ſy men 't Iutlant of Gutlant wil noemen, een vloet is, de vermaertſte van alle de rivieren in dit geweſt, die *Gudius* oft *Guttalis* wort genoemt. Doch dat veel volcken hun namen van de vloeden hebben verkregen, dit toont immers de rivier *Iber* in Spanjen, nae de welck d'*Iberiers* ſijn genoemt, om nu geen anderen tot getuygenis by te brengen, gelijck wy elders gedaen hebben: als onder andere diergelijcke de vloet *Indus* is, van de welcke d'*Indianen* de naem hebben; en de *Suevus* in Duytſlandt, daer nae de *Suevers* ſijn genoemt; en de *Lanus*, van de welck d'*Alanen* de naem dragen; en d'*Alemanus* of *Alemonus*, oock in Duytſlant, van de welck de naem der *Alemannen* is geſproten; en eyndelijck daer oock *Rhenum*, de *Rhijn*, nae de welck de *Rheners* ſijn geheeten, gelijck ſy by Perſius in plaets van Duytſchen ſijn genoemt, als hy in ſijn ſeſte Satyrdicht ſeght: *Ingenteſque locat Cæſonia Rhenos*, dat is, *Cæſonia bergh ſeer groote Rheners.* Stephanus de volckbeſchrijver, hier op ſiende, ſeght: *De Rheners, een volck, aen de vloet van de Rhijn woonende, daer af ſy oock dus genoemt ſijn.* Ick heb, dit aengaende, meer geſeght dan ick voorgenomen had: maer ick verſoeck dat de Leſer het my ten goede houde, dewijl ick het noch niet alles geſeght heb.

Deeling. Het Cimberſche Cherſoneſus, door ſoo veel vermaerde Grieckſche en Romeynſe Schryvers geroemt, en eyndelijck *Iutlandt* genoemt, word in twee deelen gedeelt; in voegen dat het een deel *het Zuyderlijck*, en 't ander *het Noorderlijck* word geheeten. Het begin van 't zuyderlijck deel word geſtelt ontrent d'Enge-hals, die niet verre van Sleſwijck is; ſoo dat dit geheel geweſt, 't welck binnen en buyten d'Eyder is, tot aen d'Elve, nu Holſteyn genoemt, buyten deſe deeling word geſloten, 't welck door Adam van Bremen *Nordalbingia* is genoemt, en van Ptolemeus en Ethelwerd aen de Saxen toegeſchreven is. Wy ſullen dit landtſchap beſonder houden,

hoewel eenige Schryvers, ſelf die ſeer oudt ſijn, dat ten deel voor 't erfgoet der Koningen van Denemarcken ſtellen, en het altijt aen deſe Cherſoneſus toeſchryven. Heden word het gemeenlijck onder Duytslandt gereeckent. De langte van dit geheel landtſchap, ſoo 't zuyderlijck, als 't noorderlijck deel, van dit nieuw voorgeberghte der zee af, 't welck heden van de vreemden en van d'inwoonders **Schagen** genoemt word, tot aen de vloet de Leeuw, gemenelijck **Leechens Aa** geheeten, ſtreckt ſich uyt tot drie-en-vijftigh Duytſche mijlen; en is op ſijn breetſt, namelijck by de Lymiſche zeeboeſem, en Alburgh, boven de twintigh mijlen. Indien men hier de langte van Holſteyn by telt, dat zich van de ſelfde rivier tot aen die van Bille en d'Elve naer 't zuyden en weſten uytſtreckt, ſoo ſal men bevinden dat dit geheel Cherſoneſus oft byna-eylandt ontrent ſeventigh Duytſche mijlen lang is, en ſich niet veel min dan Italien in de langte uytſtreckt: in voegen dat deſe Cherſoneſus niet voor een van de minſte onder de vermaerde Cherſoneſen des weerelts getelt moet worden, 't ſy men op de kracht der volckeren, of op de ſchoonheyt van 't landt ſiet. Laet ons dan voor eerſt het *Zuyderlijck* deel van dit landtſchap beſichtigen.

HET ZUYDERLYCKE DEEL VAN JUTLANDT.

DIt begrijpt, onder andere landen, *het Hartoghdom van Sleſwijck*, *Anglen* en *Vrieſlandt*, en word van Saxo Grammaticus het *Mindere* oft *Kleyne* genoemt: doch van d'inwoonders word het met een gemeene benaming *Suder-Iutlandt* geheeten. By Sleſwijck ſelve, daer af dit vermaert Hartoghdom de naem heeft, ſiet men noch heden aen d'Enge-hals van 't landt, die daer is, tot een geheughteecken, en op dat aen yder ſou blijcken, dat dit Hartoghdom altijdt aen de Koning van Denemarcken heeft geweeſt, een dijck, die noch ſpeuren van grachten en van een bolwerck vertoont; welck werck der Denen gemeenelijck *Danewirck* word genoemt; en eertijts, toen men dagelijcks d'inval der Slaven en Saxen vreeſde, tot een ſelfde gebruyck aen deſe landtſtreeck ſchijnt geſtreckt te hebben, als in Engelant *Severus-wal*, die ſy gemeenlijck *Severwall* noemen. Maer men weet niet wie d'eerſte ſtichter daer af heeft geweeſt, noch wie deſe wal, daer na vernieuwt ſijnde, onderhouden hebben, noch oock wat Overſten der grenſen de toeſicht op dit werck hadden, en dat op de gemeene koſten van het Koninckrijck in acht namen.

Strecking. Dit Jutlandt ſtreckt ſich uyt van de vloet de Leeu (*Leechens-Aa* genoemt) in een rechte ſtreeck naer 't noorden tot aen de vloet van *Schodburgh*, de welcke d'eyndpael der breette van dit noorderlijck byna-eylandt is. Naer de weſtſijde ſtreckt het ſich tot aen de Noord-zee, en naer het zuydooſten tot aen de landen en ſtadt *Koldingen*, die daer ſeer vermaeckelijck is. Indien men

Breette. het in de breette meet, van de vloet d'Eyder, en van de ſtadt *Rendesburgh*, gelijck men doen moet, men ſal bevinden dat dit landt achtien mijlen breet is tot aen de ſtadt Koldingen, alree genoemt. De langte is ongelijck, en beſlaet echter, als men *Anglen* en kleyn *Vrieſlant* daer in beſluyt, ſes oft ſeven, ja op eenige plaetſen acht mijlen. Wat het Hartoghdom ſelf aengaet, de Vorſten van Holſteyn ontfangen het te leen van de Koningen van Denemarcken, behalven de Biſſchoppelijcke waerdigheyt, die welcke voor altijdt aen 't Koninckrijck van Denemarcken is gebleven. De ſtadt Slie leght aen de vloet, *Sleſwijck.* of eerder aen de zeeboeſem, daer af ſy de naem heeft. De Inwoonders van 't geheel landtſchap worden by Ptolemeus *Sigulonen*, oft eerder *Slievonen* genoemt. Daer is oock de ſtadt *Hedeby*, voor eenige eeuwen naer *Hetha*, Koningin van Denemarcken, ſoo genoemt. Want dus luyden de woorden van de godtvruchtige Koning der Engelſchen, Ethelred genoemt, die in 't jaer na Chriſti geboorte 905 geleeft heeft: *'t Oude landt der Angelen leght tuſſchen de Saxen en Gioten, en heeft een hooft-ſtadt, die in de Saxiſche tael* **Sleſvith**/ *maer by de Deenen* **Haiteby** *word geheeten.* Men kan oock uyt een onbekent Schryver van 't leven van Karolus Magnus bemercken, dat deſe ſtadt oock by oude tijden *Sliestorp* genoemt is geweeſt. Deſe Schryver verhaelt dat tuſſchen Karolus Magnus, en *Godefried*, (van anderen *Gotrick* genoemt) Koning van Denemarcken, twiſt heeft geweeſt, om de grenſen tuſſchen het Koninckrijck van Denemarcken, en Saxen, 't welck Karolus beſat, en datſe verdragen hebben dat ſy in geſpreck met malkanderen ſouden komen: dat dieshalven Karolus in *Hodinſtede* is gekomen, en de Koning in *Sliestorf*: dat de Koning, van de ſijnen afgeraden, het geſpreck heeft geweygert, en dat de ſaeck door de Raetsheeren afgehandelt wierd, gelijck men breeder in de Hiſtorie kan ſien. Deſe ſtadt was eertijts ſeer groot en machtigh, uyt oorſaeck van haer gelegenheyt en Biſſchoppelijcke zetel, en om het groot getal der kooplieden, die uyt Engelant, Vranckrijck, Spanjen,

Spanjen, Vlaenderen, en uyt geheel Nederlandt derwaerts quamen. Want sy, uyt de Noordzee in de mont van de vloet Eyder met hun schepen aenkomende, voerden hun waren langs de rivier Treene tot aen Hellingstad, van daer sy naer Sleswijck wierden gebracht, en soo voort vervoert naer de steden aen d'Oostzee gelegen, namelijck naer Denemarcken, Noorwegen, Sweden, Lijflant, Polen, Ruslant en Pruyssen. Adam van Bremen, die ontrent het jaer elf hondert geleeft heeft, noemt dese stadt doorgaens *een seer weeldige en volckrijcke stadt*. D'eerste kerck wierd gesticht door Koning *Erick*, broeder van *Harald*, die van S. Anschar tot het geloof bekeert wierd. Maer de Slaven, dese plaetsen overvallende, overweldighden de stadt, en verwoesten tot in de gront de kercken en tempelen, en rechtten daer oock het Heydendom weêr op, in plaets van de ware Godsdienst: van het welck, gelijck men acht, noch eenige geheughteeckenen overigh sijn in eenige geburige gewijde gebouwen, en voornamelijck in dat, 't welck, nu aen d'Aerts-Engel Michiel gewijdt, buyten de stadt gesien word, ront van gestalte, op een bergh, en aen de wegh langs de welck men naer Flensburgh gaet. Toen de Slaven verdreven waren, wierd de Godsdienst allengs weêr opgerecht, en de hooft-kerck herbouwt. d'Engelsche kooplieden bouwden daer oock aen de marckt de kerck van de Heylige Geest, by de welcke het Gasthuys heeft gestaen. De kerck van S. Nikolaes stond oock aen de zuyd-sijde van de hooft-kerck, die een klooster naer de oost-sijde by sich heeft gehadt. Doch dit alles is nu soodanigh tot aen de gront geslecht, dat 'er nauwelijcks eenigh teecken van overigh is. Het klooster der edele maeghden in d'Uythoeck van Sleswijck, die sy *Holm* noemen, is echter gebleven.

Gottorp. By Sleswijck is *Gottorp*, door de wooning der Hartogen van Holsteyn, en om haer bouwing vermaert. Niet verre van daer, aen de zuyd-sijde, is oock *Eckelfurt*, dat de naem heeft van d'inkhoren, een kleyn beestje, 't welck het oock, beneffens drie torens, in haer wapen voert. Dese stadt is in een uythoeck van d'Oostzee soodanigh gebouwt, dat sy die met ontrent hondert schreden omringt; het welck veroorsaeckt dat sy een bequame en veylige haven heeft; in voegen dat men van daer lichtelijck naer Denemarcken, en naer de geburige Koninckrijcken en landtschappen kan schepen. Noordwaerts, ontrent een dagh-reysens van Sleswijck, leght *Flensburgh*, tusschen 't welck, en tusschen Sleswijck self, d'*Anglen* hun wooning hebben, oft van de welcke ten minsten noch een weynigh van de naem overgebleven is. Ethelwerd, aen de welcke wy hier voor gedacht hebben, een Engelsch Schryver, die ontrent in 't jaer 950 heeft geleeft, noemt dit gewest *Oudt Engelant*, en voeght 'er by dat het Sleswijck tot sijn hooft-stadt heeft, en dat 'et het eerste landt is, daer d'Engelschen uytgekomen sijn, de welcke namaels het edele Koninckrijck der Engelschen, dat heden in Groot-Britannien vermaert is, opgerecht hebben. Wy hebben hier voor sijn woorden bygebracht; uyt welcke plaets men klaerlijck kan besluyten, dat dese Engelschen, by Tacitus en Ptolemeus dus genoemt, en die sy meer oostwaerts schijnen te plaetsen, dewijl sy hun wooningen byna buyten dit Chersonesus, naer d'Elve, en naer de Suevische zee, oft, gelijck wy die elders noemen, naer de zee-boesem van Codanus stellen, sedert hun wooningen meer innewaerts hebben getrocken: of ten minsten, gelijck wy oock hier voor gedacht hebben, dat dese Engelschen een groot volck heeft geweest, en oock in dese plaets, in welcke de gemelde Ethelwerd hen stelt, hun vastigheyt hebben genomen; voornamelijck dewijl Ptolemeus, tweederhande Engelschen stellende, *de Suevische Engelschen* voorby de vloet Chaluse, of Trave plaetst. En seker, wie sal niet seggen dat dese niet boven d'andere volckeren, namelijck de *Saxen* en *Viten*, die, gelijk men verhaelt, met hen naer Britannien overgescheept sijn, uytgemunt hebben, dewijl voornamelijck op hun benaming dit vermaert Koninckrijck van Engelant, dat over de geheele weerelt bekent is, in 't selfde Groot-Britannien is opgerecht? welcke naem noch heden in de mont en geheugenis der menschen duurt, en nimmer vergaen sal: want hoewel nu alle de volckeren van dit groote Eylandt seer geluckighlijck onder de heerschappy van een eenigh Koning bloeyen, soo heeft echter het grootste deel daer af de naem van Engelschen voor sich behouden.

Flensburgh. Flensburgh, van 't welck gesproken is, leght oock aen d'Oostzee, oft Belt: want de rivier Slie, die aen Sleswijck de naem gegeven heeft, word van eenigen (en oock met meerder recht) geen rivier, maer eerder een zee-boesem van d'Oostzee oft Belt geacht: gelijck oock de zee-boesem van Flensburgh, *Flen* genoemt, de naem van Flensburgh aen het kasteel en stadt heeft gegeven. Eenigen achten, dat sy de naem heeft van seker Fleno, een Edelman, die in dese plaets eenige visschers huysjes, en boere hutjes had, de welcke hy verhuurde. Jacob Meyer, een seer treffelijck Schryver van de Vlaemsche saken, op 't jaer 1427 van Hendrick, Hartogh van Sleswijck, sprekende, die in de belegering van Flensburgh sneuvelde, seght, dat men niet *Flensburgh*, maer *Vlensburgh* moet schrijven, om dat *Vlens* de vloeying en ebbing van de zee beteeckent. Flensburgh, van Chytræus *Flenopolis* genoemt, leght tusschen hooge bergen, en heeft een haven, die soo diep, veyligh en bequaem is, dat gelade schepen daer in veyligheyt konnen aenkomen, en dat byna yder burger uyt sijn huys de schepen met waren kan vullen; en hen oock, als sy na de verkooping van hun koopmanschap wederkeeren, ontladen. De plaets is seer aengenaem, de lucht gesont, en het landt heeft veel levendige en springende wateren, uyt oorsaeck van de bergen, die daer rontom leggen. Het overige van 't landt heeft overvloet van alle dingen, die tot het leven nootsakelijck sijn. De huysen sijn heerlijck, voornamelijck op een rijgh in een straet gebouwt, die 1351 (andere stellen 2341) schreden

den lang is. Het kasteel leght in de voorstadt, op een heuvel die over de stadt en haven het gebied heeft. Daer sijn oock eenige Parochyen, van de welcke de Parochy van S. Jan d'oudtste is. Hier leght de dochter des Konings van Denemarcken, Waldemar de Tweede, op welcks graf dese woorden gehouwen staen: Sophia, Marckgravin van Brandenburgh, eertijts dochter van Waldemar de Tweede, leght hier met haer afkomst begraven. In de Historie word op sijn plaets breeder gewach van haer gemaeckt, en oock hoe sy gestorven is. *Melchior Lorich*, een over-treffelijck beelt-snijder en schilder, die Griecken, Italien, Vranckrijck en Nederlandt deurgereyst heeft, om ervaren en uytsteeckende mannen in die kunst te vinden, en hen daer in na te volgen, heeft door sijn geboorte oock de stadt Flensburgh verëdelt. *Thomas Finckius*, door de Geometrie en door sijn schriften vermaert, oock Professor onder de voornaemsten der Koninckliicke Academie van Koppenhagen, verstreckt mede tot een verciering aen Flensburgh, sijn vaderlandt.

Hadersleben.

Hadersleben leght seven mijlen noordwaerts boven Flensburgh; welcke plaets de geheugenis der oude Haruden, aen de welcken Ptolemeus in sijn Cimbrisch Chersonesus gedenckt, schijnt te vernieuwen. Eenigen passen haer toe op de Koning *Hotter*, anderen op *Hater*, 't welck *twisten* en *gekijf* beteeckent; maer wy hebben hier af elders gesproken. Men seght dat sy van Woldemar, Hartogh van Jutlandt, ontrent het jaer 1292, het recht en de voorrechten van een stadt heeft verkregen. Sy heeft eertijts een kasteel gehadt, op een heuvel gelegen, die door Joannes, Graef van Holsteyn, tot aen de gront geslecht wierd. Dese Joannes begon daer af een andere stadt, niet verre van dese, in d'Uythoeck te bouwen, die hy naer sijn naem *Hansburgh* noemde, daer hy een kapelle by stichte, die met marmer en gout verçiert is. De Koning van Denemarcken, Frederick de Tweede, dese stadt sedert by recht van erffenis verkregen hebbende, heeft haer tot volmaecktheyt gebracht. Alle de straten van de stadt sijn schoon en breet. De marckt is ruym. Daer is oock een hooftkerck, in de welcke Rombold, Hartogh van Silesien, van Keyser Sigismundus derwaerts gesonden, in een marmer graf begraven leght. Want hy, door des Keysers bevel in dese gewesten gekomen, om de verschillen te beslechten, die tusschen Erick van Pomeren, Koning van Denemarcken, en de Graven van Holsteyn, om het Hartoghdom van Sleswijck geresen waren, wierd, eer men de saken bygeleyt had, in sijn gesantschap door de doot wechgeruckt. Erick van Pomeren, Koning van Denemarcken, deê dieshalven een graf bouwen, dat voor Rombold, voor hem self, en voor de Keyser, die Rombold uytgesonden had, waerdigh was. Doch de Historien spreken breedelijcker van dese saeck, en van de geheele rechts-vordering. Dese stadt heeft oock een Gasthuys, voor aen d'ingang, en een Schole, om de jeught t'onderwijsen, eertijts van Hartogh Joannes gesticht, en met rijcke inkomsten begiftight. Hier is oock een haven, die veyligh is, en bequaem om veel schepen te bergen. Tusschen dese stadt en Flensburgh, hier voor gedacht, ontrent ten middenwege, leght *Apenroa*, van 't welck oock dickwijls in de Historie gewach word gemaeckt. Voorts, aen de strant ter weest-sijde leggen Husum, en Tonningen, gelijck oock groot en kleyn Tonderen. Daer leght oock de stadt Eutine. *Hoesen*, of *Husum* is gelegen aen de riviere van de Hever. *Tonningen* leght tegen over de mont van de rivier d'Eyder. *Husum*, aen de Noordzee gelegen, is van huysen, straten, langte, breette en vruchtbaerheyt van gront ontrent met Flensburgh en Hadersleben gelijck. *Adolf*, Hartogh van Holsteyn, heeft dese stadt met stadts-rechten beschoncken, en met een seer treffelijck kasteel verçiert.

Andere steden.

Op dese selfde strant sijn de mindere Vriesen, by Saxo Grammaticus vermaert. Dese lieden worden gemeenelijck *Strand-Vriesen* genoemt, en, niet verre van Husum hun begin nemende, strecken sich noordewaerts uyt, niet minder dan vier mijlen verre, en bewoonen het gewest van een enge strant. Sy hebben in het midden van dese wegh een fraye en çierlijcke marckt, veel steden van dat gewest niet ongelijck, en door de koophandel vermaert, *Breedstede* genoemt; en dit is 't eynde van de vette gront in die gewesten van de zee; en 't gene, dat verder leght, is sandigh. Maer aen weêrsijden sijn twee dorpen, op de Vriessche wijse gebouwt, van de welcke het leste, *Langehorn* genoemt, sich naer 't noorden streckende, eyndelijck geheel Vrieslant aen die sijde eyndight. Van daer tot aen Flensburgh, d'edelste stadt van dit zuyderlijck gewest, van 't welck gesproken is, leght een wegh van vier mijlen lang. Saxo heeft oock eertijts dit landtschap met dese woorden bekent gemaeckt: *Kanutus trock ondertusschen, met eenige weynigen van de genen, die sijn medegesellen in sijn ballingschap geweest hadden, naer het minder Vrieslandt, 't welck aen Denemarcken behoort. Dit landtschap is rijck van ackers, en overvloedigh van vee, en aen de zeekant soo lang, dat somtijts de vloet van de zee daer over loopt. De geheele strant is bedijckt, op dat de golven daer niet souden inbarsten; en indien sy by geval daer inbreken, soo setten sy de landen onder, en bedecken de dorpen, en 't gene dat gesaeyt is. Want daer is d'een plaets van natuur niet hooger dan d'ander. Dese golven nemen dickwijls de landen van de gront af, en voeren die op andere plaetsen, en maken een groote diepte ter plaets daer sy eerst geweest hebben. Op dese overvloeying volght vruchtbaerheyt, die het landt in graen doet overvloeyen. De klonten aerde, droogh geworden sijnde, veranderen in sout. Het landt is des winters gedurighlijck met water bedeckt, 't welck maeckt dat de velden een ruyme binnen-zee schijnen te sijn: in voegen dat men niet weet of men dese plaetsen onder 't landt, of onder de zee sal tellen, dewijl sy 't een deel van 't jaer lijden dat de schepen daer over varen, en in 't ander deel van 't jaer gebouwt worden. D'Inwoonders van dit gewest sijn van natuur straf, geswint van lichaem, en, de swaere en kommerlijcke wapenrusting verachtende, gebruycken schilden, en strijden met werpgeweer. Sy besluyten hun ackers met slooten en grachten, en maken bosschen van spiessen, om sich te stercken. Sy stellen hun huysgoden op hooge heuvelen, die sy van opgehoopte aerde gemaeckt hebben. De gemeenschap van hun*

hun naem en tael met de Vriesen, geeft een klaer getuygenis dat sy van hen gesproten sijn, dewijl sy, nieuwe wooningen soeckende, eerst by geval dit landt hebben gevonden, 't welck te voren weeck en moerassigh sijnde, sy door geduricgen arbeyt hardt en gebruyckbaer hebben gemaeckt. De heerschappy van dit landt is daer na onder onse Koningen gekomen. Dus verre Saxo, die sedert, de daden van Kanutus in dit gewest vervolgende, aen de vloet Milde gedenckt, van de welcke hy dus spreeckt: *Kanutus, hulp en onderstant van hen versocht hebbende, wierd terstont van hen alle gunstelijck aengenomen, met belofte van dat hy hen eenighsins in de last van 't gene, dat sy gewonelijck betaelden, verlichten soude. De Vriesen, naer dese belofte janckende, belasten sich met een seer grooten arbeyt, ten opsicht van de kleyne vergelding, en maeckten voor-eerst wallen voor de vloet Milde, die sy daer in ontfingen.* En terstont daer na: *Ter sijde daer aen was de vloet Milde, die in enge grachten sachtelijck vloeyde.* Doch hier staet aen te mercken, dat Saxo oock d'Eyderschen, die naer de zeeboesem der Hevers leggen, onder sijn Vriesland heeft gereeckent. Want men gedenckt dat Eyderstadt voor seer veel jaren een byna-eylandt oft een uythoeck heeft geweest, en dat de rivier Milde, door een seer kleyne ruymte, naer 't noorden van d'Eyder afgescheyden heeft geweest, hoewel sy in dese tijdt gantsch aen 't vaste landt is gevoeght. Want de gemelde rivier, in veel enge grachten, en watergangen, met grooten arbeyt der inwoonders naer 't westen gemaeckt, verdeelt sijnde, behoudt heden naeuwelijcks sijn naem; te meer, vermits de kley-achtige aerde, die tusschen beyde lagh, door d'overvloeying van de zee vermeerdert, en in dijcken besloten is. Daer was, behalven dese rivier Milde, noch een andere vloet, Melde genoemt, aen de welck *Meldorp*, een stadt van Ditmarsen, leght. En ick bevind dat de wallen, van de welcke Saxo gedenckt, dat sy aen de rivier Milde sijn gesticht, *Millenburg* sijn genoemt. En 't is waerschijnelijck dat Saxo dit Minder Vrieslandt wijder uytgestreckt heeft, dewijl hy nergens gewagh van Ditmarsen maeckt. Want hy, weder daer af eenige woorden makende, spreeckt dus in de voor-reden van sijn werck: *Aen dit landt* (namelijck het Noorderlijck Jutlandt) *leght Minder Vrieslant, 't welck seer groote inkomsten van vruchten verkrijght door middel van d'overvloeyende zee, die sy van Iutlandt ontfangt, 't welck hooger gelegen is dan de vlacke landen, die daer als onder leggen. In voegen dat men twijffelt of dese overvloeying van de zee den inwoonders meer nuttigheyt of schade toebrengt. Want als de dijcken der grachten, in de welcken by hen de zeegolven ontfangen worden, door sware stormen deurbreken, soo loopt 'er soo groot een menighte van water over de bouwlanden, dat somtijts niet alleenlijck de gebouwde landen onderloopen, maer dat oock de menschen met de huysgoden daer af overstolpt worden.* Voorts, in Saxoos woorden, hier voor gedacht, moet, onder andere dingen, dit geensins met swijgen voorby gegaen worden, dat hy verhaelt dat 'er klompen aerde, die in de winter onder 't zee-water bedeckt hadden gelegen, sedert droogh geworden sijnde, door d'inwoonders van die tijdt, door middel van 't vuur, en van koken, in seer smakelijck sout sijn verandert; dewijl men verhaelt dat dit noch geschiet, en dat daer af een seer wit, en 't beste sout gemaeckt word, en dat tot groote winst der inwoonders. Ick heb verstaen, dat in de voorgaende jaren dese selfde kunst in een eylandt van Nederlandt, Zeelandt genoemt, aen de Schelde gelegen, gepleeght is, en dat dese klompen van swavel-achtige en sout-achtige aerde, daer gemenelijck *darry* word genoemt. Voorts, dat de selfde Saxo seght, dat d'inwoonders daer hun landen met slooten en grachten omringt hebben; hy toont ons niet alleenlijck het afbeeltsel van 't gene, dat in Vriesland, 't welck nu tusschen 't Vlie en d'Eems gelegen is, gedaen word; maer stelt ons oock de gewoonte, die men in Hollandt en Zeelandt onderhoudt, voor oogen; voornamelijck als hy 'er byvoeght, dat sy gewent waren met lange stocken, van de Hollanders *polsen* genoemt, over de slooten te springen. Eyndelijck, dewijl Saxo seght, dat de gemeenschap van de naem en tael getuyght, dat dese Vriesen van 't volck, eygentlijck Vriesen genoemt, gesproten sijn, soo sal het de moeyte waerdigh sijn t'ondersoecken, wanneer sy sich in dit gewest neêrgeset hebben. Ick lees wel by Helmold, dat Adolf de Tweede, Graef van Holsteyn, (die in dese oorlogh, aen de welcke Saxo hier voor gedenckt, by Kanutus heeft geweest,) na dat de Mekelenburgers ondergedruckt waren, alreê te voren nieuwe inwoonders uyt Vriesland, Hollandt, Westfalen en Uytrecht vergadert, naer Wagrien heeft gevoert. Maer dewijl verhaelt word, dat Wagrien alleen toen van dese volcken wierd bewoont, soo is waerschijnelijck dat dese colonie of voortplanting der Vriesen veel ouder is, voornamelijck hierom, dat, toen Kanutus tegen de Koning Sueno dese oorlogh voerde, sy oock hun hulpbenden aen de selfde Kanutus hebben konnen leveren. Ick verswijgh noch, dat dit Minder Vrieslandt niet onder Holsteyn, maer onder Denemarcken behoort, gelijck de selfde Saxo getuyght: in voegen dat dese voortplanting den Vriesen veroorloft heeft geweest, niet van de Holsteyner, maer van de Koningen van Denemarcken. Doch wat belet ons ondertusschen om Helmolds woorden, in 't 58 capittel van sijn eerste boeck staende, hier by te voegen? daer hy dus schrijft: *Op dit gerucht rees een ontellijcke menighte van verscheyde volckeren op, die, hun gesin en middelen medegenomen hebbende, naer 't landt van Wagrien, tot Graef Adolf trocken, om de landen te besitten, die hy aen hen belooft had.* En een weynigh daer na: *De Westfalingen bewoonden het dorp Dargun, de Hollanders dat van Vtine, en de Vriesen Susle.*

Het eylandt *Alse* leght beneden het Bischdom van Sleswijck, en is, ontrent de zeeboesem van Flen, een weynigh van 't vaste landt gelegen. Dese naem komt seer na met d'*Alosiers* van Ptolemeus over-een, soo slechts de gelegentheyt en d'andere dingen op malkander pasten. Men siet in dit eylandt, behalven verscheyde saken, een burght, heerlijck gebouwt, *Synderburgh* genoemt, daer de deurluchtighste Vorst en Heer Hartogh Ioannes, volle broeder van Koning Frederick de Tweede, nu al veel jaren lang sijn hof en wooning heeft gehadt. Laet ons nu het Noorderlijck Jutlandt besien.

HET NOORDER-DEEL VAN JUTLANDT.

HEt Noorderlijcke Jutlandt is veel grooter dan het Zuyderlijck deel, en heeft een seer ruym landt om te bewoonen. Het heeft drie-en-twintigh steden; en vier Bisschoppelijcke setels, van de welcken het Biscchdom van *Ripen* d'eerste plaets bekleed; het tweede is het Bischdom van *Arhuse*; het derde dat van *Burghlave*; en eyndelijck dat van *Wyburgh* het leste. Het Bischdom van Burghlave word nu gemeenelijck het Bischdom van Alburgh genoemt; en dit gewest heeft ontrent Alburgh selve de grootste ruymte. Hier is oock de groote zeeboesem, van Saxo Grammaticus *Lymicus*, maer gemeenelijck *Lymfiord* genoemt, die, uyt d'Oostzee afkomende, en hier geheel Jutlandt westwaerts in de breette deurloopende, dat byna in een eylandt verandert, en, sich eyndelijck in een breede gracht uytgebreydt hebbende, veel treffelijcke eylanden en uythoecken in sich maeckt, gelijck hier na sal blijcken. Saxo geeft in verscheyde plaetsen te kennen, dat eertijts in dese zeeboesem gemeenelijck scheepsvloten toegerust wierden, die uyt Denemarcken naer Engelant wierden gesonden. Het landt is door de naerstigheyt der menschen soodanigh gebouwt, en tot ackers en lustige velden gemaeckt, dat het voor seer vruchtbaer in allerhande vruchten bekent is. Het is vermaert om sijn verscheydenheyt van ossen, paerden en visschen, door welcker overvloet en ruymheyt de geburige Koninckrijcken grootelijcks verlicht worden, als sy met schaersheyt van lijftocht belast sijn. De bosschen hebben doorgaens overvloet van wilde beesten, en voornamelijck van herten, die daer soo overvloedigh sijn, dat men ter gestelde tijdt van de jacht, die gemeenelijck in de maent van Augustus gevalt, meer dan sestien-hondert herten in de kasteelen en Koninclijcke paleysen heeft gebracht, behalven de dassen, geyten, wilde swijnen, hasen, en meer andere beesten. Wat de vogelvangst aengaet, die is 'er over-al seer gemeen; voornamelijck van patrijsen, en wilde gansen, en oock in de Herfst-maenden van sneppen, die van Plinius en Martialis der boeren patrijsen worden genoemt. Voorts, indien ick voorgenomen had de menighte van visschen in dese plaets te vertoonen, soo behoefde ick alleenlijck de woorden van Saxo, de lofverkondiger van sijn tijdt, te verhalen, namelijck, dat eertijts in dese gewesten soo groot een overvloet van visschen, insonderheyt van haring, heeft geweest, dat sy niet alleenlijck met de handen, en sonder schuyten of netten gevangen wierden, maer dat oock dickwijls alle zeeboesems en inwijcken soo door de menighte van dese visch vol gepropt waren, dat men dickwijls, met schuyten daer in varende, nauwelijcks met riemen voortkomen kon', gelijck dese Schrijver seght. Doch dit verhael schijnt ongelooffelijck; 't sal dieshalven niet ongerijmt sijn het gene te verhalen, 't welck, gelijck de Historien schrijven, eertijts onder de Gesanten der Koningen van Europa, in 't Keyser-rijck te samen geroepen, gebeurt is. Want gelijck yder weet, alle dingen sijn niet aen een landt gegeven, en 't een heeft overvloet oft gebreck van 't een, en 't ander van het ander; en een landtschap draeght niet alle dingen, gelijck de Poëet seght. Hier uyt rees een twist onder de Gesanten, om de voortreffelijckheyt van hun Koningen, namelijck wie met recht voor de voortreffelijckste en rijckste gehouden moest worden. D'een roemde op het gout, d'ander op het silver, en een derde op d'overvloet van graen en wijn. De Gesant van Denemarcken had de leste te spreken; en toen sy alle met groot verlangen verwachten wat hy bybrengen sou, seyde hy dat, schoon men alle de schatten, middelen en inkomsten van de rijckste van alle de Koningen van Europa verkocht, en dat men met het gelt, 't welck daer af quam, soo veel houte schuttels voor de minste prijs kocht, de Koning van Denemarcken, sijn Meester, alle dese schuttels, schoon seer groot in getal, met driederhande visch, versch gevangen sijnde, sou konnen vullen en verçieren. Door welcke reden hy, met toestemming van alle de gene, die daer tegenwoordigh waren, toonde dat het geluck des Konings van Denemarcken hooger geacht moest worden dan alle de rijckdommen van d'andere Koningen. Hy verkreeg hier door, dat hy naest aen de Fransch-man, die aen de rechte sijde van de Keyser ging, gestelt wierd. Dewijl dit dusdanigh is, soo moet men oock belijden, dat 'er heden in dit geheel Koninckrijck, waer het oock is, geen soo groote vangst van visch is, en dat voornamelijck de haring-vangst elders is vervoert, oft door de verandering der menschelijcke dingen, of door een verborge Goddelijcke gramschap, die niet toelaet dat het gene, 't welck de maet te buyten gaet, langdurigh is, voornamelijck als d'overdaet, en 't misbruyck der goederen, die van den hemel komen, daer onder speelen. 't Welck oock eertijts de Schimp-dichter heeft bemerckt, die tegen de bedorve seden van sijn eeuw een vers heeft gedicht, 't welck hier plaets kan hebben, en wy oock, met hem mogen seggen:

Atque ita defecit noſtrum mare, dum gula ſævit.

dat is:

Terwijl de keel verslind en swelght,
Word alles in de zee verdelght.

Laet ons nu de Bischdommen, die hier boven gedacht sijn, in de selfde ordening besien, daer in wy hen gestelt hebben, gesamentlijck met de steden, kasteelen, rivieren, en d'andere dingen die daer toe behooren.

Biſchdommen.
De zeeboesem Lymfiord.
Hoedanigheyt van het landt.
Dieren.
Iacht.
Vogelvangſt.
Viſſchen.
Leffelijcke ſtribbeling van eenige Geſanten.
Geluck des Konings van Denemarcken.

HET

HET ZUYDER-DEEL VAN NOORDER JUTLANT.

HET BISDOM VAN RIPEN.

Ripen. DE hooftſtadt van dit Biſdom is *Ripen*, aen de oever van de Noordzee, naeſt aen het zuyderlijck Iutlant gelegen; een moeder van ſeer veel mannen, die in geleertheyt uytgebloncken hebben, en noch heden vruchtbaer van doorluchtige vernuften. De rivier *Nipſaa*, die ſeer klaer water heeft, deſe ſtadt met drie grachten deurſnijdende, en een weynigh laeger in de Noord-zee ſtortende, heeft door ſijn drievoudige loop, en gemack, deſe plaets met drie leeuwen in haer wapen verçiert. En hoewel ſy, door de loop van deſe beeken, in drie deelen is geſneden, ſoo wort ſy echter weder met drie houte bruggen, en met drie koren-meulens aen malckander gevoeght. De gelegenheyt, van Ptolemeus aengeweſen, gelijck hier voor geſegt is, ſchijnt te getuygen dat hier d'oude wooning van die Cimbren heeft geweeſt, dewelcke van de ſelfde Ptolemeus *Phunduſiers* worden genoemt. Wy hebben alreê te voren aengeweſen, dat Tacitus woorden, op de welcken eenigen hardt dringen, (als hy in ſijn boeck van Duytſlant, aen het leger der Cimbren gedenckt, welcker merckteeckenen hy getuyght, dat op deſe beyde oevers gebleven ſijn,) konnen geenſins op deſe *Ripæ*, dat is, oevers, toegepaſt worden, dewijl hy daer van 't leger der Cimbren, aen d'Athiſo gelegen, het welck een vloet van Italien is, ſpreeckt: ſchoon ick ondertuſſchen wel weet, dat de bygelegenheyt der zee d'oorſaeck van deſe naem heeft geweeſt, en gelegentheyt tot deſe ſtadt te bouwen gegeven heeft. Hier af ſijn oock getuygen de namen der ſtraeten, die noch heden ſoodaenigh worden genoemt, gelijck de Vlamingen, Engelſchen, en Franſchen, hen eertijdts, toen de ſtadt bloeyde, genoemt hebben. Sy heeft een kaſteel, 't welck men eerder een koninckſlijck borghſlot magh noemen, dat naer de ſijde van de Noord-zee ſeer ſterck is, van daer men de voorby-vloeyende beeck Nibſe, van de welcke ick geſproken heb, ſiet, die, door de toevloejing der geburige rivieren grooter geworden, al drayende in de ſchoot van de geburige zee loopt. Een mijl van de ſtadt vertoont ſich, in een bequame haven, daer men van alle ſijden eylanden ſiet, by den zee-lieden wel bekent, namelijck *Mandoë*, *Phanoë*, *Rom*, *Forde*, *Syldt*, *Amrom*, *Helgeland*; met het half-eylant *Canglegie*, en verſcheyde voorgebergten, die in de ſelfde zee ſeer wijt uytloopen, daer van eenige volckeren met rijcke vangſt geviſcht wort. Daer is oock een kerck, ruym en groot, van vierkante ſteenen met een tooren van wonderlijcke hooghte, op den bergh Lilie, eerſt van Erick heerlijck gebouwt, die van S. Anſgarius, ontrent het jaer 848, in de Chriſtelijcke Godtvruchtigheyt is onderweſen. Behalven de ſtadt Ripen, van de welcke nu geſproken is, behooren noch tot dit ſelfde Biſdom deſe volgende ſteden, *Koldingen*, *Wellen*, *Warde*, *Hodſebro*, *Lemwig*, *Ringkopen*. Het heeft tien kaſteelen en koninckſlijcke gebouwen; maer wel ontrent hondert Adelijcke huyſen. Dit lant wort oock van ſeer veel beecken wijt en breet beſproeyt, van de welcken de genen, die eenige achting hebben, gedacht worden, gelijck onder anderen de rivier van *Schodburgh*, die het Zuyderlijck Iutlandt van 't Noorderlijck affnijdt, en door de vermaerde neêrlagh der Slaven ſeer bekent is. Desgelijcks *Holſtede*, die in de voorgenoemde beeck vloeyt, dewelcken geſamentlijck met een gracht in de Noort-zee vloeyen. Daer is oock de beeck van *Warden*, van *Carupen*, en oock de *Spierne*, beneffens meer andere gedenckweerdige rivieren, dewelcke, ooſtwaerts uyt kleyne beginſelen ontſtaen, en daer na door 't invloeden van veel rivieren vermeerdert, geſwindelijck weſtwaerts loopen, en in de Noort-zee vallen. De rivieren van *Vetlen*, *Koldingen*, *Hylchens*, en die *Trux* genoemt wort, ontlaſten ſich in d'Ooſt-zee. Dit geheel Biſdom is gedeelt in dertigh Vooghdyen, twee hondert twee-en-tachtigh Dorp-parochien, tien Koninckſlijcke veſtingen, hondert voortreffelijcke huyſen van Edellieden, en ſes ſteden, behalven Ripe ſelve.

Hy ſpeelt hier met den naem Ripæ, *het welck in Latijn oock* oevers *beteeckent.*

Koninckſlijcke burgt.

Zeehaven met eylanden.

Steden.

Rivieren.

Koldingen beſit d'eerſte plaets nae Ripe. *Koldingen.* Deſe ſtadt is ſeer vermakelijck, en om haer oudtheyt geacht, dewijl ſy de geheugenis der gener, die by Ptolemeus *Cobanden*, of *Chalen* genoemt worden, ſchijnt te vernieuwen: want ſy leght ontrent ter ſelfde plaets, daer Ptolemeus de *Chalen* ſtelt, recht over Ripen, namentlijck daer dit byna-eylant, of deſe uythoeck, ſijn uytſicht naer *Fuynen*, en naer 't ooſten heeft. Andere beweeren, dat ſy haer naem van de Latijnſche benaming *collis*, dat is, een heuvel, verkregen heeft: doch of dit recht is, laet ick hen ſelf oordeelen. Sy wierd, onder anderen, van Chriſtianus de Derde in hooge achting gehouden, ſoo om de gelegenheyt der plaets,

Septentrio.

Occidens.

Orientis.

Meridies.

MARE GERMANICVM.

MARE BALTHICVM.

PARS AVSTRALIOR IVTIÆ SEPTENTRIONALIS, in qua DIŒCESES RIPENSIS et ARHVSIENSIS.

Milliaria Germanica

als om haer sachte en gesonde lucht. Hy herbouwde dieshalven daer van nieuws, en met groote neerstigheyt, het kasteel, gemeenelijck *Arnsburgh* genoemt, dat als over de stadt hangt, en 't gebiedt daer over heeft: hoewel, ontrent drie hondert jaren te voren, Erick de Seste, *Glipping* gebynaemt, de grontvest daer af geleght had. De rivier, aen de zuydsijde de wallen van de stadt bespoelende, scheyd, als een schey-pael, Cimbrien van Holsteyn, en ontlost sich in de Oostzee door twee monden, de een naer het zuyden, en d'ander naer het noorden. Over dese riviere is een brugh, van de welcke alle de landen, ontrent de stadt gelegen, de naem hebben; en dese brugh, gemeenelijck *Broherrit* genoemt, verstreckt den Koninck van Denemarcken als een metael-mijn, daer hy gout, dat alreê konstelijck gewrocht is, uytkrijght: want alle d'ossen en paerden (behalven noch d'andere waren) die uyt dit Cimbrische Chersonesus naer Holsteyn, en d'Elve, en naer d'andere Hensesteden, en diergelijcke marckten en koopsteden van Duytslant gevoert worden, moeten op dese brugh een rijcksdaelder betalen, daer af een onwaerdeerlijcke schatting getrocken wort. Christianus de Derde, van de welcke wy gesproken hebben, is hier oock uyt de weerelt verhuyst en gestorven. Wellen, oft, gelijck sy gemeenelijck schrijven, *Weele*, leght oock aen de zeeboesem van d'Oost-zee: dese stadt is niet soo seer om hare grootheyt, als om de cierlijckheyt en beknoptheyt van hare huysen en straeten vermaert. *Andreas Vellejus.* Andreas Vellejus is oock sijn geboorte aen dese stadt verplicht. Hy, een seer vermaert man, en eertijdts des Konings Historyschrijver sijnde, heeft, behalven andere wercken, Saxo Grammaticus in sijn moederlijcke tale vertaelt, en d'eerste geweest, die geleerde Aenteeckeningen op Adam van Bremen heeft gemaeckt. *Warde* en *Ringkopen* leggen aen een en de selfde rivier, die sich in de Noortzee ontlast, doch soo, dat Ringkopen naest aen de zee leght. *Hodsebro*, en voornamelijck *Lemwigh*, 't welck eenighsins de naem der *Lemovicen* gelijckt, leggen oock aen de selfde soom, niet verre van de zee-boesem, die sich daer uytbreyt, en *Limfiord* genaemt wort, aen welcks uyterste, naer de westsijde, *Lemwigh* self gelegen is, 't welck oock de naem daer af heeft verkregen. In dese selfde zee naer het westen en noorden siet men over-al veel kleyne *Kleyne eylanden.* eylanden, gelijck heuveltjens ter zee uytsteeken, die byna alle de heerschappy van de Bisschop van Ripen onderworpen sijn. Onder dese eylanden is *Harboore*, het oorlelletje van *Harsilie*. Niet verre van hier vertoont sich *Bovensbergh*, het eerste voorgeberghte van Iutlandt, welck een seer hooge bergh sonder haeven toont, die door de menighvuldige schipbreucken vermaert is, welckers top met het eerste geweest des luchts gelijck schijnt te sijn. Voorts, *Numindie*, *Huge*, *Mandie*, *Fandie*, *Rimme*, *Lystræa*, *Sildræa*, *Feore*, en andere mindere eylandekens, op een rye leggende, beschutten dese strant, van de welcke *Lystræa*, *Listoe*, en *Sildræa*, *Silderoe* wort genaemt, en in vier Parochien word bewoont. *Feore* heeft drie Parochien. De gene, die als Bisschop d'eerste over dit Bisdom gebiedt heeft gehadt, was, gelijck men verhaelt, Leofdagus, van afkomst een Vries, van Adeldagus de tweede, Bisschop van Bremen, ontrent het jaer 950, tot dese waerdigheyt verheven.

HET BISDOM VAN AARHVS.

HEt lant van *Aarhus*, oock om sijn Bisdom vermaert, paelt naest aen 't Bisdom van Ripen. De genen, die d'oorsprong van de naem ondersocht hebben, gelooven dat sy niets anders dan *het huys der riemen* beteeckent, naedien de Denen een riem Aar, en een *huys* Hus noemen. Dewijl Ptolemeus ontrent dese plaets de *Haruden* in sijn Cimbrische Chersonesus geplaetst heeft, soo hebben wy hier voor geacht dat men overwegen moest, of d'*Aarhusers* oock iets konden toebrengen tot de naspeuring van dese benaming; hoe-wel wy hen oock *Haderslebiers* hebben genoemt: en schoon dese benaming in d'eerste sylben maer de naem van *Haruden* schijnt uyt te drucken, soo heeft het ons echter gelust, dewijl sy oock in dit Chersonesus gelegen sijn, d'Arhusers tot dese deelen te beroepen, hoewel sy wat zuyderlijcker schijnen te leggen, dan de Haruden van Ptolemeus, als veel noorderlijcker sijnde dan de Haderslebiers. Dese stadt leght geheel aen de zee, op d'oostsijde van dit half-eylant aen d'oever van d'Oostzee, en heeft het eylant *Samus* tegen sich over, het welck heden *Samson* genoemt word. Hier wierd, gelijck men seght, de Bisschoplijcke setel opgerecht ontrent het jaer van Christus geboorte 1014. Doch indien Poppo d'eerste Bisschop der Arhusers heeft geweest, gelijck de Jaerboecken aenwijsen, en wy op sijn plaets gedacht hebben, soo sal de instelling daer af byna hondert jaren ouder sijn. Maer hier af elders naeuwkeurighlijcker. Indien men op de gelegenheyt van dese stadt merckt, men sal bevinden dat sy als in 't midden van dit noorderlijck Iutlant gelegen is, en vele bosschen, wilde beesten, en weyden heeft, en met ackers is versien, die aengenamer en vruchtbaerder sijn, dan d'overige deelen van dat geweest. Het heeft drie-en-dertigh Vooghdyen, seven Steden, drie hondert en vier Dorpparochien, en vijf kasteelen, onder de welcke meest uytsteeckt *Scanderburgh*, byna *Schoonderburgh*, van sijn schoonheyt en aengenaemheyt dus genoemt. Het leght aen de vloet *Gutulum*, die wy gemeenelijck *Gude* noemen, dewelcke met een lange omswier deur aengename landen stroomende, in d'Oostzee loopt, na dat sy hier en daer verscheyde kasteelen, Koninckliicke gebouwen, en kloosters bespoelt heeft; onder de welcke dit het voornaemste en edelste klooster is, 't welck *Emeklooster* word genoemt. Het heeft oock sijn bosschen en jageryen, en seer groote inkomsten uyt d'omleggende vooghdyen. De vloet *Gude*, van de welcke

Oorsprong van de naem van Arhusen.

't Eylant Samson.

Gelegenheyt.

Scanderburgh.

Emekloosser.

welcke wy geſproken hebben, is vermaert, en in dit geweſt ſeer groot, en ſeer overvloedigh en wonderlijck van verſcheyde ſoorten van viſſchen. Onder de ſteden verdient *Aarhus*, van het welcke geſproken is, d'eerſte plaets, om haer bequame gelegenheyt, en om 't voor-recht van de Biſſchop, die daer ſijn ſetel heeft : de tweede is Horsneſs; daer na volght Randers, van de welcke de leſte, een treffelijcke ſtadt, aen de rivier Gude gelegen, noorderlijcker is dan Aarhus, en d'eerſte zuyderlijcker; beyde naer d'ooſt-ſtrant van dit byna-eylandt ſtreckende, en aen d'oever van d'Ooſtzee. Niet verre van Randers leght Ebeltoft, ſeer dicht aen de ſtrant. Yder heeft een zeeboeſem, die naer de zee open leght, in de welcke ſy, als in een ſchoot, de ſchepen, uyt Schoonen, Zeelandt, Funen, en uyt de Wendeſche ſteden, en eyndelijck uyt Sweden en Noorwegen komende, en de waren, uyt vreemde geweſten aengebracht, ſeer bequamelijck ontfangen. Hier is oock Grimſtad, mede aen d'oever van de zee gelegen. Eenige verhalen dat Hobroe en Mariagre tot het ſelfde Biſchdom behooren; hoewel andere hen elders, en op het naeſtvolgende toepaſſen. Hier ſijn oock eenige eylanden, die onder dit Biſchdom behooren, onder de welcke *Samſon*, 't welck ick terſtont genoemt heb, verdient voor te ſtaen, en dat met recht het Deenſch Samus geacht moet worden. Want dit eylandt is ſeer aengenaem om ſijn viſſchery, en om de jaght; en heeft vijf Parochien. Het heeft oock een kaſteel, eertijts *Brattingsburgh* genoemt, en noch een ander, dat *Wesburgh* word geheeten; van de welcken het eerſte in 't jaer 1288 tot aen de gront verdelght wierd door de Marſchalck Stigot, gelijck men uyt de Hiſtorien verſtaen kan. D'inkomſt van dit eylandt wierd eertijts, na Randeshem, vergunt aen de Koningin Dorothea, gemalin van Chriſtiaen de Derde. Niet verre van daer, en byna recht-over Ebeltoft, is het kaſteel Hielme, dat veel kleynder is; maer echter ſeer vermaert om de boosheyt van de ſelfde Stigot, een grootmoedigh man, maer al te ſtreng tegen de Koning Erick, uyt oorſaeck van d'erghwaen, die hy, 't ſy met recht, oft onrecht, tegen ſijn Koning over de geſchonde kuysheyt van ſijn gemalin ontfangen had. Want na dat hy Erick gedoot had, en uyt het Rijck verdreven was, verſterckte hy dit eylandt in deſer voegen; op dat hy, en d'andere doot-ſlagers daer een ſekere toevlucht ſouden hebben. Dit eylandt is wel ſeer kleyn, maer door de natuur van de plaets ſeer ſterck, en bequaem voor alle de gene, die uyt d'Ooſtzee naer Noorwegen reyſen : want ſijn ſtant ſelve maeckt een haven; en het heeft oock bronnen van ſoet water : het leght op een hooge en breede heuvel hoogh uyt de zee; en is ſeer bequaem om van alle ſijden het gewelt af te weeren. Het word oock *Grotehelm* genoemt, ten opſicht van de *kleynder Helmen*, die by het voorgeberghte van Schagen leggen. By deſe eylanden leggen noch anderen, doch niet ſoo vermaert, maer naerder aen malkanderen; namelijck *Thune*, *Melſe*, *Ramſo*, *Endelavie*, *Hiarne*, door de begraeffenis van de Koning Hiarnus, gelijck ſy ſeggen, vermaert.

HET NOORDER-DEEL VAN NOORDER JUTLANT.

HET BISDOM VAN BVRGHLAW.

Aalburgh. Niet verre van Arhuſen, naer de weſt-ſijde, is Aalburgh, de hooft-ſtadt van dit Biſchdom, miſſchien van d'overvloet der aelen, en van der ſelver rijcke vangſt, dus genoemt. Sy is de leſte van alle de voorname ſteden, de welcke in 't noorderlijck geweſt van dit bynaeylandt ſijn, aen de Lymiſche zeeboeſem, van de welcke geſproken is, gelegen, en op een ſeer bequame plaets gebouwt, op de hooghte van ſeven-en-vijftigh graden vier minuten. De Biſſchop van dit Bisdom heeft in deſe ſtadt ſijn ſtoel. Het geheel landtſchap word gedeelt in dertien vooghdyen, 180 dorp-parochien, (by Witfeld 167,) ſes ſteden, en 100 kaſteelen van Edel-lieden.

Verdeeling.

Vooghdyen. Onder de vooghdyen, oft aenmerckelijckſte deelen van dit Bisdom ſijn, *Venſilie*, *Hanmarcken*, *Thye*, *Morſing*, *Kiarherret*, *Huitbye*, en *Vennebergh*. *Venſilie* wordt by Saxo Grammaticus *Vendela*, by Lætus *Vendſolia*, en by Witfeld *Vendelboa* geheeten. Het heeft eertijts oock Burgla genoemt geweeſt, daer af het Bisdom *Burghlaw* is geheeten, oft, gelijck men 't anders ſchrijft, *Borghlum*, en heden gemeenelijck *Alburgh*, naer de ſtadt Aalburgh ſelve. En noch tegenwoordigh is 'er, niet verre van de Noord-zee, noordwaerts aen, een dorp, het welck *Borle* genoemt; dat eertijts een klooſter heeft geweeſt, van de Koning Sueno Eſthritius eerſt geſticht, en daer na de ſetel van de Biſſchop geworden, gelijck men uyt de geſchriften van dit Bisdom bemerckt. De ſtadt Vendela ſelf, *Venſyſſel* genoemt, heeft een rivier, die daer deur vloeyt, en die, in de moeder-tael *Ryaa* genoemt, ſich in de Lymiſche zeeboeſem ontlaſt. De grenſen van dit geheel geweſt ſijn, naer 't zuyden de Lymiſche zeeboeſem, naer het noorden de groote zee; en word aen d'ooſt- en weſt-ſijde oock van de zee beſpoelt, aen d'ooſt-ſijde van d'Ooſtzee, en aen de weſt-ſijde van de Noord-zee. Het ſtreckt ſich in de langte uyt van 't zuyden tot aen 't voorgeberghte van *Schagen*, 't welck ontſaggelijck voor de ſcheeps-lieden is, tot ontrent veertien mijlen lang. Wie ſou durven ontkennen, dat de Wendiſche volckeren, van de welcke hier na geſproken ſal worden, d'oorſprong van hun naem uyt dit geweſt hebben getrocken, hoewel weynigh Schrijvers daer op gemerckt hebben? Het heeft ſes vooghdyen, ſeventigh parochy-kercken, een kaſteel, *Selſtrup* genoemt. De ſteden, behalven *Venſyſſel*, ſijn *Sebye*, *Hiering*, en *Schagen*. De vooghdy Hanmarcken word in de Deenſche tale *Hanhærret* genoemt, en begrijpt in haer langte van 't ooſten naer 't weſten ontrent vijf mijlen, en in de breette twee. De rivier *Ryaa*, die, naer 't zuydweſten afvloeyende, ſich in de Lymiſche zeeboeſem ſtort, ſcheyd deſe vooghdy af van de vooghdy Huitbye, die meer dan twintigh parochy-kercken begrijpt. In een parochie van dit geweſt, de welcke kleyn genoemt word, in de Deenſche tael *Liden Soghen*, ſiet men de klip *Scarrinaa*, *Skarring klinth*, de welcke wel beſiens-waerdigh is. In deſe geweſten ſijn gevaerlijcke klippen, altijdt met water bedeckt, die van d'inwoonders *Sandoren* en *Bragen* worden genoemt. Veel menſchen lijden hier aen ſchipbreuck. Men ſiet hier oock eenige eylanden, gelijck *Oeland*, en *Oxholm*. Naeſt aen Hanmarcken is de vooghdy *Thye*, als d'oever en ſoom van het vaſte landt, en ſcheyd, gelijck een afſchutſel, de loop van de Lymiſche zeeboeſem van de zee af. De Theutonen, die Duytslant bewoonen, worden heden van de Deenen Tyſcke genoemt; en hun oorſprong word door Tacitus van de godt *Tuiſco* afgeleyd. Maer eenigen achten dat hun naem waerlijcker van dit geweſt *Thye* afgebracht kan worden. Dit landt is ſeer vruchtbaer, en voornamelijck door de viſſchery vermaert, dewijl aen d'een ſijde de groote zee, en aen d'ander de zeeboeſem, die wy genoemt hebben, aenſpoelt. D'inwoonders achten dat dit landtſchap *Thye* genoemt is van wegen 't gehuyl: want men ſeght dat het, hoewel nu ſonder boomen ſijnde, eertijts van dichte boſſchen beſet, en een ſchuylplaets van wolven en andere wilde beeſten heeft geweeſt: doch ick acht dat men dit gehuyl niet de wilde beeſten of wolven moet toeſchrijven, maer het geruyſch van de groote zee, die daer aen ſlaet. Het is onderſcheyden in vier vooghdyen, in de welcken ſes-en-vijftigh dorp-parochyen begrepen ſijn. De ſtroomen van regenwater, in de dalen der ſelve beſloten, maken daer veel poelen, en vier-en-veertigh viſchrijcke waterplaſſen. Daer is niet meer dan een kaſteel, *Orumne* genoemt, en oock niet meer dan een ſtadt, *Thyſtadt* geheeten, daer Chriſtiaen de Derde, d'eerſte een ſchool, tot onderwijs van de jeught, opgerecht heeft. Daer is oock een ſeer oudt klooſter, *Weſterwijck* genoemt, in de welcke, onder anderen, begraven leght een

De rivier Ryaa.

Blinde klippen.

Thye.

Konings

Konings dochter, in hun tael *Liden kierſten* genoemt, om haer ſchoonheyt en deught met Deenſche gedichten en geſangen verheerlijckt. Daer is noch een vooghdy, *Hillersherret* geheeten, als tot een ſcheyd-pael tuſſchen de zeeboeſem en de groote zee geſtelt. Wat d'eylanden aengaet, die tot deſe vooghdy behooren, voor eerſt ſiet men in de Lymiſche zeeboeſem het eylandt *Hansholm*, een mijl lang, tuſſchen twee ſnelle rivieren gelegen, daer drie parochyen op ſijn. Daer na volght *Ooſtholm*, een ront eylandt, het welck oock met drie parochyen verciert is. *Iegene* heeft een kerck. Men telt daer oock *Liveland*, en *Egholm*, en eyndelijck *Bodumne*, 't welck geen eylandt, maer een eylandt gelijckt, en een parochy-kerck heeft. Daer na volght *Morſingen*, het rijckſte en grootſte van alle d'eylanden, in de Lymiſche zeeboeſem gelegen: want het begrijpt in ſijn langte vier Duytſche mijlen, en twee in de breette, en ſtreckt ſich ooſt en weſt in de langte. Men kan in vijf plaetſen daer aen komen; en het begrijpt drie vooghdyen, en negen-en-twintigh dorp-parochyen. Aen de zuyd-ſijde van dit eylandt is in oude tijden een kaſteel geſticht, dat *Lundſlot* genoemt is. Daer

Nikopen. is niet meer dan een ſtadt, *Nikopen*, gemeenelijck *Nykiobing* geheeten, op de hooghte van ſes-en-vijftigh graden en vijftigh minuten gelegen. In dit ſelfde eylandt is een ander eylandt, *Aggero* geheeten, en twee meyren, en oock een rivier, die niet onbekent is, en *Skarmaa* genoemt word. Daer ſijn oock verſcheyde zeeboeſems en inwijcken van de zee, van de welcken het beſpoelt word; en onder anderen *Fegeſondt*, 't welck om de Koning *Fengo* (miſſchien dat hy een Koninckje van Jutlandt heeft geweeſt) vermaert is, die, gelijck men gelooft, daer begraven leght. En gelijck het eylandt ſelf *Morſe* is genoemt, ſoo worden oock des ſelfs inwoonders *Morſingers* geheeten; 't welck ons aen d'oude volckeren, Marſen en Marſingers genoemt, doet gedencken. Niet verre van Morſingen is *Thyrholm*, van *Thyre* (ſoo ick my niet bedriegh) gemalin van d'Engeliſche *Gormon*, dochter van Hedelrad, Koning van Engelandt, dus genoemt; welcks uytſteeckende gaven, en oock haer Chriſtelijcke Godtvruchtigheyt in de Hiſtorien gepreſen worden. Tuſſchen dit eylandt, en 't vaſte landt, naer 't zuyden, is d'engte der zee *Otheſond*, dus genoemt van de Keyſer *Otto*, en van ſijn intocht tot aen dit geweſt, gelijck hier voor verhaelt is. Daer is oock een dorp, *Otby* geheeten, doch in 't eylandt ſelf, van de ſelfde Otto, en tot geheugenis van ſijn vermaerde tocht in deſe geweſten, dus genoemt. Het Bisdom wierd gelijckelijck opgerecht met de ſtichting van 't klooſter Borghlum, het welck, gelijck gedacht is, eerſt door *Sueno Eſthricius* is gebouwt, die daer oock in 't jaer 1065 *Magnus* tot Biſſchop ſtelde, de welcke, niet lang daer na van d'Aerts-Biſſchop van Bremen ingewijdt ſijnde, en ſich toeruſtende om weêr naer huys te keeren, in de rivier d'Elve verdronck; en *Alberick* wierd in ſijn plaets geſtelt, en daer na weêr anderen en anderen, volgens een lange rijgh. In deſer voegen is het klooſter van Borghlum de ſtoel van de Biſſchop gebleven tot aen het jaer 1536, in 't welck aen *Stigot*, Biſſchop van de Roomſche Godsdienſt, bevolen wierd het Biſſchops-ampt af te leggen, en ſijn leven lang in 't klooſter van Borghlum te blijven. Sedert begonnen de Biſſchoppen van de veranderde Godsdienſt, en voor eerſt *Petrus Thomaſz.* die in de plaets van Stigot geſtelt wierd, en d'anderen na hen, Aalburgh te bewoonen. D'andere vooghdyen, gelijck *Kiarherret*, *Huitbye*, en *Vennebergh*, en d'anderen, ſoo 'er noch eenigen ſijn, wijcken in vermaertheyt voor d'eerſten, en voor de gene die alreê genoemt ſijn.

HET BISDOM VAN WYBVRGH.

NU volght het Bisdom van Wyburgh, 't welck, van 't ooſten naer 't weſten, twaelf mijlen groot is, aen deſe ſijde van de Lymiſche zee-boeſem gelegen, en in ſeſtien Vooghdyen onderſcheyden, dewelcke twee hondert achtien Parochy-kercken begrijpen, drie kaſteelen, en oock ſoo veel ſteden, van de welcke *Wyburgh* de voornaemſte is, daer de Biſſchop ſijn ſtoel heeft, een vermaert Collegie van Kanonicken is, en daer men ſeer gemackelijck kan leven. Daer is oock een generale vergadering van drie voorname Edelmannen, die in de ſaken van 't Recht ſeer ervaren ſijn, om byna 't geheel jaer deur van burgerlijcke ſaecken onderſoeck te doen, en t'oordeelen: tot de welcke alle de gedingen, om de grenſen, en om d'erffeniſſen van 't geheel Cimbriſche Cherſoneſus gebracht worden, gelijck oock alle ſaken, die 't lijf aengaen, als dootſlagen, overſpelen, dieveryen, en diergelijcke miſdaden. Daer ſijn oock Over-heeren van deſe vergadering, gelijck mede anderen in andere landtſchappen van 't Koninckrijck, die van de Koning ſijn geſtelt, en niet veel van d'Areopagiten der Atheners verſchillen, of ten minſten by hen geleken konnen worden, dewijl ſy niemant boven hen kennen, en hun vonnis onveranderlijck is; ten ſy iemant ſich miſſchien op de Koning ſelf, en op de jaerlijckſche vergaderingen van de Rijcks-raden, beroept. D'andere ſteden van dit Biſdom ſijn *Nibe* en *Scheye*. D'engten der zee, waerdigh om daer aen te gedencken, ſijn **Sallingſund / Virckeſundt / Hualpſundt / Seberſundt** / en **Otheſundt** / naer Keyſer *Otto* dus genaemt, niet verre van Lemwijck, in de hiſtorie bekent, en hier voor verſcheyde malen gedacht. Het heeft tien vermaerde rivieren, van de welcke de rivier *Gudius* of *Gutalus*, gemenelijck **Gudden Aa** genoemt, en oock ergens *Guddenus* geheeten, de voornaemſte is. Onder d'andere geweſten van dit Biſchdom, 't welck ſich wijdt uytſtreckt, is het byna-eylant *Salling*, ſeer vruchtbaer, dat van de Lymiſche zeeboeſem omvangen, en naer 't ooſten tegen 't Bisdom van Vendelbo aenleght. Wy hebben hier voor geſeght dat dit Landtſchap ons weder aen d'oude *Sabalingers* doet gedencken, die van Ptole-

PARS BOREALIOR IVTIÆ SEPTENTRIONALIS, in qua DIŒCESES ALBVRGENSIS et VIBVRGENSIS.

MARE GERMANICVM

SINVS CODANVS

PARS OCCIDENS

PARS ORIENS

Militaria Germanica.

0 1 2 3

Roeskilde

Ringsted

Slagelse

Kiøge

Helsingør

Cronenburg

Elsinore

Malmøe

Landskrona

Helsingborg

Ahlstad

Hallandia

Scania

Zeelandia

Fionia

Lolland

Falstria

Langeland

Arensburg

Bornholm

Rønne

Hammershuus

Gotland

Visby

Oeland

Borgholm

Calmar

Calmarsund

Carlscrona

Blekingia

Bleking

Smaland

Oeresund

Sweden

Norway

Denmark

meus in dit Cimbriſch Cherſoneſus worden geplaetſt, behalven dat hy hen zuyderlijcker ſtelt, dan heden dit Salling is, van't welck wy ſpreken. Het wort in vier Vooghdyen gedeelt, dewelcke dartigh dorp-parochien begrijpen. Het is oock ſeer vruchtbaer van treffelijcke paerden, die voornamelijck van d'uytheemſchen geſocht, voor groot gelt gekocht, en in groote menighte weghgevoert worden, om in andere landen te verkoopen. Het eylant *Leſſo*, tuſſchen Noorwegen en 't Hooft oft hoeck van Schagen gelegen, behoort oock onder 't rechts-gebiedt van Wyburgh. Dit is, naer 't gevoelen van eenigen, het eylant *Gleſſaria*, op welcks ſtrant, naer Iutlant gelegen, eenigen willen dat amber gevonden word, van het welck wy elders ſullen ſpreken. Hier toe behoort oock het eylant Faſſuerlandt / tuſſchen Thye en Salinge gelegen, van ſijn ſchoonheyt dus genoemt, vermits het op ſijn boſſchen roemt, en door de rijcke viſſchery van d'ael ſeer vermaert is. Dit Bisdom erkent een ſelfde ſtichter als dat van Borghlum, namelijck Suenon Eſthricius, een ſeer treffelijck Koning van Denemarcken, en door ſijn groote geleertheyt en ervarentheyt ſoo vermaert, dat Adam van Bremen, ſijn tijdt-genoot, en ſeer gemeenſaem met hem, het lof van deſe Vorſt verſcheyde malen verheft. *Heribert* was d'eerſte, die van deſe Koning in dit Bisdom wiert geſtelt, en dit in 't ſelfde jaer, in 't welck Magnus tot Biſſchop over 't Bisdom van *Burghlaw* is geſtelt: in voegen dat men ſwaerlijck kan oordelen, welck van beyde voor 't oudtſte gehouden moet worden. Doch Witfeld, die ſeer vermaert is, ſtelt dat van Borghlum voor, in d'optelling der Bisdommen van geheel Denemarcken, die hy in de tael van dat landt uytgegeven heeft.

DE KLEYNE EYLANDEN VAN DENEMARCKEN,

Van de Hoeck van Schagen, langs d'ooſtkuſt van Jutlandt tot aen Femeren.

WAt d'eylanden van de Kodaniſche zee aengaet, en wat de oudtſte Schrijvers daer af geſchreven hebben, en hoe verre deſe zee by hen bekent heeft geweeſt, men kan ſulcks in d'oude Lantbeſchrijving ſien. Maer wy ſullen in deſe plaets met weynigh woorden toonen, in welcke ſtaet heden deſe geheele zeeboeſem is. En voor eerſt vertoont dit geweſt, 't welck tuſſchen 't Hooft oft Hoeck van *Schagen*, *Noorwegen* en Halland legt, d'eylanden *Leſſoa*, en *Anholt*, die de voornaemſten ſijn, behalven de drie mindere *Helmen*, met *Niding* en *Haſelin*: van de welcken *Anholt*, om ſijn drie kercken vermaert, ſeer gevaerlijck is voor de ſcheeplieden, die dat moeten mijden, uyt oorſaeck van ſijn blinde klippen, die onder de golven verborgen ſijn; gelijck oock *Leſſo* en *Niding*. Doch *Leſſoa*, of *Leſſo*, gelijck Saxo dat noemt, (geheel anders dan *Niding*, 't welck warelijcker een klip dan eylant genoemt mach worden) heeft niet minder kercken dan Anholt, van de welcken een tooren van de genen, die daer voorby varen, als tot een baken word gebruyckt, om 't gevaer te ſchuwen. Wy hebben elders geſeght, dat 'er ſijn die geacht hebben dat dit Plinius *Gleſſaria* is. Het heeft oock by ſich een kleyne heuvel, als een eylant, *Romme* genoemt, gelijck de kaerten aenwijſen, ontrent ſes mijlen van *Anholt*, en byna acht van *Niding* gelegen. Maer de *kleyne Helmen* leggen op een rye aen malkander, op de ſelfde wyſe als Ptolemeus ſijn drie *Alocies*, niet verre van hier, beſchrijft, behalven dat de *Helmen* aen d'ooſtkant van 't Cimbriſch voorgeberghte zuydewaerts ſijn geſtelt; maer d'*Alociers* van Ptolemeus aen de weſtſijde. En dewijl 'er geen eylanden dus gelegen ſijn, ſoo is waerſchijnelijck dat hy deſe heeft gemeent, of dat ſy hier ontrent gelegen hebben. Hier voor is van ons aengeweſen, dat d'inwoonders van *Leſſo* onder de rechtſpraeck van Wyburgh behooren. Doch hoe gevaerlijck en ſchrickelijck deſe eylanden voor de zeevarende lieden ſijn, wijſt dit ſpreeck-woort aen, het welck ſeer gemeen onder hen is:

Laſſoe / Niding / und Anholdt /
Machen das menig ſtuerman nicht werd oldt.

Van hier naer de Lymiſche zeeboeſem, gemenelijck *Limfiord* genoemt, (van 't welck hier voor op ſijn plaets geſeght is) en als men al nederwaerts vaert, ſiet men ſeer veel kleyne eylandekens, die als geſaeyt leggen in deſe zeeboeſem, de welcke eygentlijck de Belt is genoemt: gelijck *Helm*, *Tune*, *Kitholm*, *Iordholm*, *Alroe*, *Gernoe*, *Vorſie*, *Samſoe*, *Arroe*, *Sundervide*, *Aare*, *Alſen* en *Femeren*, van de welcken *Holm* en *Samſoe* hier voor, daer wy van 't Bisdom Aarhus geſproken hebben, gedacht ſijn. *Tune* is van Aarhus in Iutlandt ontrent drie mijlen af gelegen, en beſlaet in de langte nauwelijcks een mijl, en heeft een Parochie. De ſchepen, die naer Noorwegen varen, nemen gemeenlijck hun cours tuſſchen dit eylant, en *Samſoe* deur, en heeft *Kitholm* en *Iordholm* ſeer na aen ſich gelegen. Niet verre van daer, in de mont van de zeeboeſem van Horſe, ſijn drie andere eylanden, *Aroe*, *Gernoe* en *Worſie*; gelijck oock *Endole*, een mijl lang, en een half breet, 't welck een Parochie-kerck heeft, en

van

van boſſchen beſchaduwt is. *Arroe* leght in de ingang van 't hertoghdom Sleſwijck, daer men langs de zeeboeſem van Aſſen, oft van Otto, in Funen, naer *Aſſens*, een ſtadt van Funen, overvaert. Dit eylant is in vier dorpen onderſcheyden. *Sunderwide* en *Arie* leggen dicht aen Alſe, van de welcken het leſte ontrent een half mijl van Alſe is, en met aengename boſſchen verſien, die dieshalven bequaem tot de jacht ſijn. Het heeft drie parochyen, en eenige landen der Edelen, met een kaſteel en ſtadt, Koping genoemt, die niet onbekent is. Het heeft twee parochy-kercken, met een Hartoghs kaſteel, *Sandpergh* genaemt. Doch Alſe ſelve is een eylant van middelbare grootheyt; want het is vier mijlen lang, en twee breet, en niet verre van 't hertoghdom Sleſwijck afgeſcheyden, ſtreckende naer de zeeboeſem van Flensborgh, (*die Flensburgerwijck*) en heeft tot gebueren d'Angelſche volckeren, (daer van wy, als van de ſtichters der Engelſchen in Engelant, hier voor geſproken hebben,) van de welcke ſy door de zeeboeſem afgeſcheyden worden. Daer is oock een kaſteel of ſetel van Hertogh Joannes van Holſteyn, *Sunderburgh* genoemt, en een ſtadt van de ſelfde naem, van de welcke hier voor, daer van 't hertoghdom van Sleſwijck is geſproken, eenigh gewagh is gemaeckt. Daer ſijn noch andere vlecken, als *Nordburgh*, *Ooſterholt*, *Holle* en *Gamelgarde*. Het heeft ſeer volckrijcke parochyen, tot dartien in 't getal: in voegen dat, als de ſaeck ſulcks vereyſcht, daer uyt ſeer vaerdighlijck eenige duyſenden van gewapende mannen gehaelt konnen worden. Het is oock ſeer rijck van boſſchen en geboomten, en dieshalven ſeer bequaem tot de jacht van herten, en verſcheyde andere wilde beeſten. Het heeft vruchtbare weyden, en ackers, die bequaem ſijn om koren te dragen. Den edelen Rantzou noemde eertijts deſe eylanders *Eliſiers*, en d'inwoonders van 't eylant *Arie*, daer by gelegen, *Ariers*, en die in *Mone* woonen, (van 't welck hier na geſproken ſal worden) *Manimen*, daer in hy op de *Eliſiers* ſiet, aen de welcken Tacitus in ſijn Duytſlant gedenckt, by de welcken hy oock de *Ariers* en *Manimen* voeght, als of ſy van *Alſen*, *Ar* en *Mone* dus genoemt waren; 't welck niet ongerijmdelijck van Ranſou gedaen is, ſoo wy ſeggen dat deſen aen hen, gelijck aen de Theutoniſche volckeren, d'oorſprong hebben gegeven: want de *Theutoni*, gelijck uyt Mela aengeweſen is, hebben *Codanonia*, dat is, een eylant van Zeelant, en haer gebueren, bewoont. Deſe volckeren woonden in Tacitus tijdt in 't midden van Duytſlant, tot de Lygiers en der ſelfder bondtgenootſchap behoorende: want dus ſpreeckt Tacitus van hen ter genoemder plaets, *Een achtervolgende hooghte van bergen deelt en ſcheyd Suevia, voorby de welcke veel volckeren ſijn, onder de welcken de naem der Lygiers ſeer wijt in veel ſteden verſpreyt blijckt. Het ſal genoegh ſijn de dapperſten genoemt te hebben, d'Ariers, Helvekonen, Manimen, Elyſiers, en Naharvalen.* En terſtont daer nae ter ſelfde plaets: *Voorts, d'Ariers, wreet boven de krachten, met de welcken ſy de volckeren, een weynigh te voren genoemt, overtreffen, hebben ſwarte ſchilden, geverfde lichamen, en verkieſen de duyſtere nachten tot de ſtrijden. Ia ſy veroorſaecken grooten ſchrick door hun verſchrickelijcke gedaente, door de ſchaduw van hun doodelijck heyr, vermits niemant der vyanden deſe nieuwe, en als helſche aenſchouwing verdragen kan. Voorby de Lygiers heerſchen de Gotthonen, en van daer de Rugiers tot aen de groote zee*, &c.

Fimbria, in 't gemeen *Femeren* genoemt, ſchijnt by eenigen het overblijfſel van de Cimbriſche naem, alleen met een letter te veranderen, te vertoonen. Daer af het oock by hen kleyn *Cimbren* wort genoemt. Doch in dien wy d'eygen naem, daer mede het genoemt wort, naerder beſien, ſoo ſal nauwelijcks iets duſdanigh aen ons blijcken. Want dit is *Femeren*, dat met *Cimbria* of met de Cimbren niets gemeen heeft. Het leght tegen over Wagria, met een kleyne overvaert van 't vaſte landt afgeſcheyden, en om ſijn viſſchery en vruchtbaerheyt vermaert, dewijl 'er nauwelijcks in 't geheel eylant eenige klomp aerde is, die niet overvloedelijck koorn, en voornamelijck tarwe, voortbrengt; en dit ſoodanigh, dat het, om ſijn voortreffelijckheyt, in overvloet naer vreemde landen wort gevoert. Het is in vier parochyen onderſcheyden, namelijck *Landtskircken*, *Burgh*, *Petershoff*, en *Badendorf*. Daer is oock een treffelijcke ſtadt, *Burgh* genoemt, en niet verre van daer is het kaſteel, eertijdts vermaert, en meermaels in de hiſtorien, onder de naem van *Glabece* gedacht; van 't welck nu de puyn-hoopen alleen overigh ſijn. *Femeren.*

Het Eylandt
FVYNEN,
met de omleggende.

FUynen oft Fionia is naeſt Zeelandt het voornaemſte Eylandt in de Belt. Het heeft deſen naem van ſijn oft ſchoon; want het in gedaente en geneuchlijcke gelegenheydt uytmunt. Het wort van het vaſte landt van Denemarcken geſcheyden door ſoo engen kil oft ſtrate, *Middelfarſunt* genoemt, dat het bynae vaſt daer aen ſchijnt te leggen. En om dat het in 't Weſten aen Iutlandt grenſt, en in 't Ooſten recht tegen over Zeelandt leydt, wort het voor het midden van Denemarcken gehouden. Het is twaelf mijlen lang en vier breedt.

Gelegenheydt.

Vruchtbaerheydt.

Dit landt is ſoo rijck van koren, dat het jaerlijcks veel in andere Provincien ſendt, byſonder rogh en garſte: ende hoewel de ackees ſoo vruchtbaer ſijn, wordenſe nochtans nimmermeer gemeſt: hierom iſſer altijt voor de ſteden een vuylen ſtanck; want de meſthoopen daer by menighte leggen, die nergens toe gebruyckt worden, gelijck Munſterus ſchrijft. Van oſſen, koeyen en paerden is hier oock ſulcken overvloedt, dat geheel Duytſlandt daer alle jaer mede voorſien wordt. Daer gebreeckt oock geen jacht van harten, hinden, haſen, en voſſen, van wegen de menighte der boſſchagien.

Ottenſee.

In 't midden van het Eylandt light de hooftſtadt *Ottonia* oft *Ottenſee*, een Biſſchoplijcke ſtadt van Otto den eerſten gebouwt, ontrent die tijdt, als hy den Koning Hiroldus dwong het Chriſtelijck geloof aen te nemen. Het is oock een koopſtadt, alwaer jaerlijcks, ontrent drie Koningen dagh, een groote vergaderinge gehouden wordt, gelijck te Kyl in Holſteyn.

Deelinge.

Fuynen wordt gedeelt in 24 Vooghdyen, 16 ſteden, en ſes Koninglijcke kaſteelen. De ſteden leggen bynae even verre van Ottenſee als van een middelpunt, op den oever van de zee, ſoo geſticht, datſe met haer havenen en goede gelegenheydt, den koophandel niet alleen in de Belt oft Ooſtzee drijven; maer oock in Sweden, Noorwegen, Ruſſen, Duytſlandt en Nederlandt. De principaelſte van deſe ſteden ſijn *Niburgh*, *Sienburgh*, *Faborg*, *Aſſens*, *Bugens*, *Middelfort*, *Kettemynde*: de voornaemſte Koninghlijcke ſloten, *Neuburgh*, *Hagenſchouw*, *Hinsgagel*, *Eſcheburgh*, en het luſthof *Rugardt*. Hier ſijn oock vele dorpen en adelijcke huyſen, ſoo om de luſtigheydt, als vruchtbaerheydt des Eylandts. Die op de Zeeſtrandt woonen, geneeren haer niet alleen met den landbouw, maer oock met viſſchen, waer mede alle inhammen oock ſoo vervult zijn, datſe bynae de vaert der ſchepen beletten, en met de handt gevangen worden.

Andere ſteden.

In dit eylandt ſijn ſommige gedenckwaerdige plaetſen, om de veldtſlachten die daer in geſchiedt ſijn. Want niet verre van 't ſlot Hagenſchouw is *Ochenberg*, in welcke Ioannes Rantzovius, Veldtoverſte van Koning Chriſtiaen de III, Chriſtoforus den Grave van Oldenburgh verwonnen heeft den 11 Iunii anno 1535: in welcke ſlagh de Graven van Hagen en Tecklenburgh gebleven ſijn, wiens beyde lichamen daer nae op den voorſchreven bergh uytgegraven, en te Ottenſee gebracht, in S. Canutus Kerck begraven ſijn. Ontrent den ſelven tijdt, bynae een halve uure van de ſtadt Aſcens, ſijn op den *Fauſcheburg* ettelijcke duyſent boeren verſlagen en verſtroyt.

Gedenckwaerdige ſaken.

In de ſtadt Ottonia oft Ottenſee ſijn twee ſchoone Kercken, een ter eere van S. Canutus, en d'ander ter eeren S. Franciſcus geſticht. In deſe is Koning Ioannes begraven in het jaer 1513, en ſijn ſoon Koning Chriſtiernus in 't jaer 1559, nae dat hy 37 jaren ſoo in ballingſchap als in de gevangeniſſe overgebracht hadde. By deſe Kercke is een groote ende wijde marckt, daer de Koning van Denemarck het oude verbondt met de Hertogen van Holſteyn en Sleſwijck vernieut heeft in 't jaer 1580. Men ſeydt dat de moeder van Koning Chriſtiaen de II, een konſtelijck werck, ſeer aerdigh op hout geſneden, op ſekeren autaer tot Ottenſee in de Minnebroeders Kerck heeft doen ſtellen, wiens gelijck in Europa niet te vinden is.

Kercken.

Marckt.

Onder Fionia oft Fuynen hooren 90 eylanden naer den zuyden gelegen, meeſt al bewoont: waer van de voornaemſte, tegen de ſteden der Wenden ſtreckende, ſijn deſe: *Langelandt*, *Lalandt*, *Falſtern*, *Arra*, *Alſa*, *Toſinga*, *Arroe*.

Eylanden onder Fuynen.

Langelandt is ſeven Duytſche mijlen lang en een breedt: hier legt de Stadt *Rudkeping*, en 't Koninglijck ſlot *Traneker*, daer ſijn oock veel dorpen, prochien en heerenhuyſen. Den inham van de Ooſtzee ontrent dit eylandt word eygentlijck de Belt geheeten, ſoo men in de kaert kan ſien: en 't is waerſchijnlijck dat het de bocht is, die Plinius in ſijn vierde boecks 13 capittel *Sinum Lagonum* noemt, en aen de Cymbren ſeydt te grenſen.

Langeland.

De Belt.

Lalandt wordt met de *Groneſundt* van Zeelandt, en een kleyne overvaert der zee van Falſtren geſcheyden: is ſoo vruchtbaer van koren en haſe-noten, datter veel ſchepen mede geladen in andere landen geſtuurt worden. Hier ſijn vijf ſteden, te weten, *Niſtadt*, *Naſco*, *Togrop*, *Rothus*, en *Maribus*: daerenboven, ſommige Koninghlijcke ſloten, edelmans huyſen, en veel dorpen.

Lalandt.

Falſtren is vier duytſche mijlen lang, en heeft twee Steden, *Stubekopen* en *Nicopen*, die om haer

Falſtren.

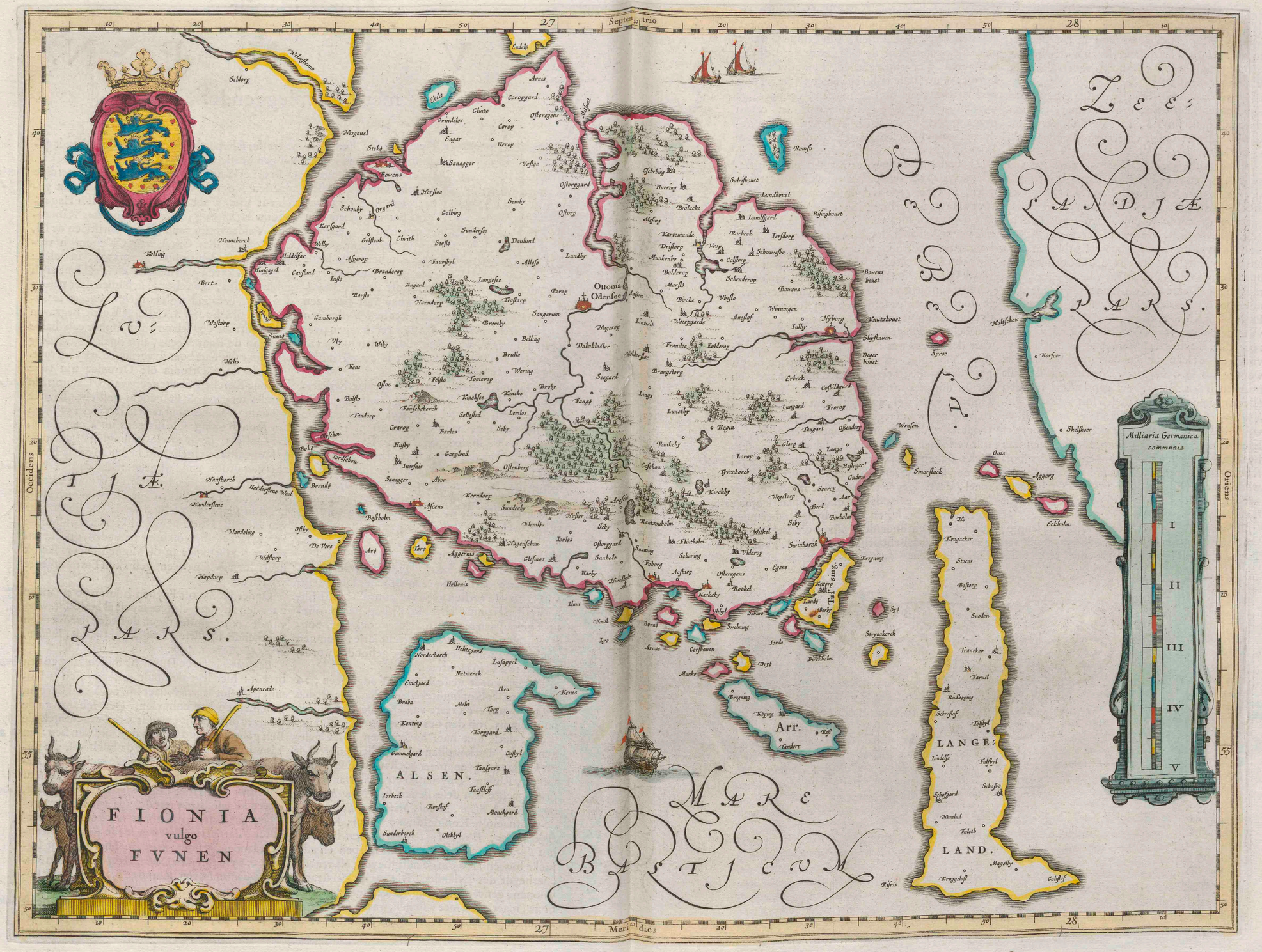

Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
27
28
Milliaria Germanica communia
I
II
III
IV
V
Ottonia
Odensee
FIONIA
vulgo
FVNEN
ALSEN.
LANGE-
LAND.
Arr.
MARE
BALTICVM

deught en luſtigheydt 't Napels van Denemarcken genoemt wordt. Uit dit eylandt ontrent des Konings luſthof is een overvaert in Duytſlandt, die van hier tot Warnemundt ſeven mijlen breedt is. Dit eylandt brengt veel koren voorts, daer het de omliggende plaetſen mede beſorght.

Arra. *Arra* leght anderhalf mijl van Alſa, heeft veel boſſchen en wildtvang, drie prochien, en ſommige adelijcke huyſen, met de ſtadt en 't ſlot *Koping*: 't hoort onder 't Hertoghdom Sleſwijck, als oock Alſa.

Alſa. *Alſa* oft Alſen is redelijck groot, want het vier mijlen lang en twee breedt is. Dit eylandt leght niet verre van 't Hertoghdom Sleſwijck, en ſtreckt nae de *Flentzburgerwijck*, met welcke bay het van de eerſte woonplaetſen der Engelſche geſcheyden wordt. De inwoonderen van dit eylandt ſijn van de Romeynen *Elyſii* geheeten, ſoo ons de oude beſcheyden, in de Bibliotheca ofte boeckkamer der Rantzovianen beruſtende, getuygen; gelijckſe die van 't naeſte eylandt *Arios* noemden, welcken naem ſy noch behouden. Ptolemæus ſchrijft, dat de *Engelſche* de oudtſte inwoonderen ſijn van de Noordſche landen aen de zee: daer Tacitus de *Elyſios*, *Arios*, en *Monimos* byvoeght; welcke namen daer noch gebruyckt worden, als *Alſen*, *Arr*, *Moen*. De principaelſte ſtadt in Alſen is *Sunderburgh*, met een kaſteel van den ſelven naem: de andere ſteden ſijn *Norborch*, *Oſterholm*, *die Holle*, en *Gammelgart*. Hier ſijn derthien volckrijcke prochien, in de welcke men met der haeſt eenige duyſendt gewapende mannen kan by een brengen. Door de menighte der boſſchen valt 'er veel jaght van harten en ander wildt-braedt. Hier is oock verſcheyde rivier- en zee-viſch. Het heeft mede goede weyden voor 't vee.

Toſinga. *Toſinga* oft *Toßinga* heeft een mijle in de lengte; en is gelegen ontrent *Swineburgh* een ſtadt van Fuynen. In dit ſijn eenige prochien en het ſlot *Kettorp*, toebehoorende de Roſenkranſen en Rantzoven. In dit eylandt van de ſtadt Aſcen tot in Iutlandt ſijn twee mijlen: van Niburgh vaert men in Zeelandt door de Ooſtzee in de tijdt van vier uuren, met groot gevaer, byſonder als het ſtormt: want als de wateren van de Ooſtzee, met veel rivieren, die daer in loopen, vermeerdert worden, en tuſſchen ſoo veel eylanden eenen uytgang ſoecken, met een ſtercken ſtroom gedreven worden, geſchiet het lichtelijck, datſe om hoogh verheven worden, door de winden die van alle kanten ruyſſen en tegen malkanderen worſtelen, ſoo dat veel ſchepen en menſchen daer vergaen. In 't jaer 1170 is de Biſſchop van Sleſwijck met vele van ſijn huyſgeſin en goede vrienden in 't overvaren hier verdroncken, die lang daer nae gevonden, in 't klooſter van Furen in Zeelant begraven is. In het jaer 1513, als Ioannes Koning van Denemarcken, omtrent een maent voor ſijn doodt, naer Iutlandt ſoude reyſen, om de geſchillen van de inwoonderen te ſlechten en recht te doen, quam 'er ſchielijck een ſtorm op, ſoo dat het Konings ſchip door de windt en baren vreeſſelijck geſlagen wierdt, en hy in groot gevaer des levens was: daerom komende aen de ſtadt Niburgh, en uyt het ſchip op de bergh getreden ſijnde, keerde hy zich naer de zee, en als ſijn doodt voorſeggende ſprack: Vaert wel Ooſtzee, vaert wel; want ghy hebt van daegh ſoo toornigh en wreet tegen ons geweeſt, dat ghy getoont hebt, dat ghy ons voortaen geen doorvaert wilt verleenen. En hoewel alle ſchepen gemackelijck tuſſchen Scanien en Zeelant door de Sund gewoon ſijn te varen, nochtans gebeurt het dickmael, dat de kleyne ſchepen, die minder gevaer hebben van de eylanden en ondiepe plaetſen, uyt Holſteyn, Lubeck, en andere byliggende landen t'ſeyl gaen, en door de Ooſtzee oft Belt varen, en evenwel den behoorlijcken tol in de ſtadt Niburgh betalen.

L A L A N D.

Naem.

LALAND wort dus om sijn gelegenheyt, welcke laegh en nederigh is, genoemt; 't is acht mijlen lang, en vijf breet. 't Wort van Zeelandt, waer van wy hier na spreken sullen, door de Straet, de Groenesond geheeten, gescheyden, en van Falster alleen door een kleyne overvaert, diese Guldborghsund noemen.

Vruchtbaerheyt.

Dit eylandt is seer vruchtbaer van tarwe; en

Steden.

heeft, behalven vele dorpen en parochyen, vier steden, te weten, *Naxkow*, *Saxköping*, *Nysted*, en *Lavinsköping*. Hier is oock het vermaerde klooster *Mariboe*, daer de historien gewagh van maken. 't Was eertijts een Hartoghdom: en heeft nu noch vele kasteelen en huysen der Edel-lieden. Den treffelijcken en wijtvermaerden Theologant, oft Godsgeleerde, *Nicolaus Hemmingius* is op dit eylandt, in 't dorp *Embolds*, geboren: welcke hebbende de studien der vrye kunsten en talen, met grooten arbeyt, seer gevordert met een geluckigh beginsel, tot groot voordeel van de leergierige jonckheyt in d'Academie oft Hooge Schoole te Koppenhagen, wierd tot Professor in de Theologie gekoren; in welcke bediening hy, door een korte en vatsame maniere van leeren, de Schriften der Propheten en Apostelen soo treflijck wel verklaerde, dat hy niet alleen den Geleerden in sijn landt, maer oock door geheel Europa, tot een wonder verstreckte: en eyndelijck, sijnde oudt en afgeslooft, en tot seven-en-tachtigh jaren ouderdoms geklommen, is hy te Roschild, daer hy sich naest eenige jaren tot rust begeven had, vermoeyt van 't leven, in vrede gestorven.

Nicolaus Hemmingius.

F A L S T E R.

Kasteelen.

FALSTER is vier mijlen lang; begrijpt vele parochyen, twee steden, en de twee Koninckliicke sloten oft kasteelen, *Niköping* en *Stubköping* genaemt. Eertijts, sijnde toegestaen tot een doüarie oft huwlijcksgoet, stont dit eylandt onder de gehoorsaemheyt van de Koninginne Moeder Sophie, gemalin van Frederick de Tweede. Dit lant verschaft jaerlijcks veel tarwe

Vruchtbaerheyt.

aen sijn naburen, en aen de vreemdelingen. Men vaert in 't gemeen van dit eylandt naer Duytslant, dicht by 't Koninckliicke huys en dorp *Gessor* geheeten, 't welck ons doet gedencken aen dat *Gessoriacum*, dat Suetonius en Ptolemeus op de kust van Vranckrijck tegen over Engelandt geplaetst hebben. Warnemonde, een dorp beneden Rostock gelegen, (dus genoemt om dat de rivier Warne sich daer in de Balthische oft Oostzee stort,) is niet wijder van dit Gessor, dan seven Duytsche mijlen door de gemelde zee gescheyden.

Gessor.

M O N A.

Naem.

HEt eylandt *Mona*, en de stadt *Stege* daer in gelegen, sijn aenmerckelijck, dewijl Cesar, Plinius en Ptolemeus een ander eylandt, tusschen Engelant en Yrlant, geheel met de selve naem, beschrijven: Tacitus gedenckt oock van seker eylandt

Drie Monaas.

Mona geheeten, dat niet wijt van Engelant legt; 't welck evenwel van 't eerste moet onderscheyden worden, gelijck klaer blijckt, om dat het laetste dicht by Engelant is gelegen; nademael de selve Tacitus schrijft, dat men van daer in Engelant kan komen, als men de deurwadingen en ondiepten overswemt. Maer voor ons heeft alreede den hooghgeleerden en wijtvermaerden Cambdenus getoont, dat men 't laetste, om het te beter van 't eerste t'onderscheyden, niet *Mona*, maer *Mannia* behoort te noemen: Ptolemeus noemt het *Monoeda*, als Monumeithe, dat is, het *wijder afgelegen Mona*, tot affondering van 't andere.

Dit *Mona* in Denemarcken, behalven de naem, heeft dit noch gemeen met het ander in Engelant, dat het van Zeelandt door een enge overvaert wort gescheyden, als het vorige van Engelant. Het laetste is ongelijck, en heeft vele heuvelen: dit Denemarckische is beset met hooge bergen, en insonderheyt met een hoogh en uytstekend hooft, in 't gemeen *Woensklinte* gheeten, dat tegen over Duytslandt leght. Tacitus seght, dat het *Mona* in Engelant seer volckrijck was; en Cambdenus verhaelt, dat het nu noch met verscheyde dorpen, en een stadt of twee is verciert: soo is oock dit Denemarckische; want behalven de dorpen en parochyen, die daer in goet getal sijn, heeft het noch de stadt *Stege*, hier voor aengeroert, en het Koninckliicke *Ermelundgard*. Hier boven, in 't beschrijven van Falster, hebben wy van *Gessor* gesproken, en dat d'oude Schrijvers van een ander op de noorder kusten van Vranckrijck gelegen, spraken: dies staet hier alleen te seggen, dat het *Gessor* van Falster niet seer wijt van dit eylandt leght; en dat men sich over de gelijckheyt der namen *Mona* en *Gessor*, hier boven verhaelt, niet moet verwonderen.

Woensklinte.

Denemarcken.

L ZEE-

LALANDIA,
FALSTRIA,
et
MONA,
INSVLÆ
IN MARI BALTHICO.
Septentrio.
Meridiens.
Occidens.
Oriens.
BALTHICI
MARIS
PARS.
ZEELANDIÆ PARS.
Wordingborg
Præstø
Grönc Sund
Stubkoping
FALSTRIA.
NØRRE HERRET.
Guldborg
GVLDBORG.
Saxkøping
Nykoping
SYNDER HERRET.
GETZØR.
Bytte ins.
LALANDIA.
NØRRE HERRET.
Naxkow
SYNDER HERRET.
FVELSE HERRET.
MVSSE
Mariho
Rodby
Nysted
Milliaria Germanica.
Joannes Blaeu Excudit.

ZEELANDT.

NIet verre van Funen, naer d'ooſtſijde, is het eylandt van Zeelandt, het welck onder d'andere eylanden van dit Koninckrijck voor het aengenaemſte van allen word gehouden, gelijck oock voor het grootſte, dewijl het achtien Duytſche mijlen lang, en twaelf breet wort geacht. Wy hebben hier voor verhaelt, dat dit het *Codanonia der Teutonen*, van Mela aengeweſen, ſchijnt. Het heeft heden dertien vermaerde ſteden, *Koppenhaven*, *Helſingör*, *Roskild*, *Ringſtedt*, *Köge*, *Neſtved*, *Kallundburgh*, *Slangendorp*, *Preſtö*, *Slagel*, *Corſora*, *Scielſore*, en *Holbæk*. Hier kan oock bygevoeght worden de ſtadt *Stege*, in 't aenpalende eylant Mona gelegen; en *Nicope* in 't lant van Draecksholm, deſgelijcks *Söburgh*, het welck eertijdts in een meir van Seelandt vermaert heeft geweeſt, en nu tot aen de gront verwoeſt leght, van welckers ſtichting verſen wierden toegeſtelt, die voor deſen aen de poort, by d'ingang van 't kaſteel, gehouwen waren, namelijck deſe:

Steden.

Vixit Ariſtoteles, & Alexander dominatur,
Dum per gentiles caſtrum Soborgh fabricatur.

Door de welcke te kennen gegeven word, dat deſe plaets in de tijdt van Alexander de Groote gebouwt ſoude ſijn. Eenigen hebben ſich, doch t'onrecht, vroedt gemaeckt dat dit *Söburgh*, in de Lethriſche poel gebouwt, 't kaſteel en het werck van d'Aerts-Biſſchop Eſchillus heeft geweeſt, aen de welck Saxo gedenckt, en van de welcke hier voor geſproken is. Wy hebben oock, in de ſaecken van Waldemar de leſte, eenigh gewagh gemaeckt van ſijn gemalin, de Koningin *Hedewiga*, moeder van de Koninginne *Margarita*, op het kerckhof van Söburgh, met kleyne toeſtel, begraven, en van het vierkant hout op haer graf, dat noch over weynigh jaren geſien wierd, op de wijſe van een grafſteen, op het welck de beeltenis van de Koninginne, met een kroon op haer hooft, en met een lang kleet tot op de voeten, geſneden was. Want ſy was op Söburgh geſtorven, nae dat ſy daer eenige jaren in bewaring gehouden had geweeſt, gelijck wy in de jaren 1353, en 1375, verhaelt hebben. Doch uyt dit gedicht verſtaet men dat 'er niet ſoo ſeer een ſtadt gebouwt, als een kaſteel verſterckt is. Ondertuſſchen, dewijl 'er van de poel Lethra geſproken is, ſoo moet men niet vergeten te verhalen dat in Zeeland deſe ſtadt Lethra heeft geweeſt, van de welcke Saxo ſoo dickwils gewag maeckt, en ſoo hoogh roemt. Want eenigen verhalen, dat ten tijden van Chriſtoffel de Eerſte, Koning van Denemarcken, in 't jaer 1256, by de brugh van Lethra, onder 't beleyt van de Koning ſelf, een veldtſlagh is geſchiet. Maer wy ſullen terſtont van de ſteden ſpreken, gelijck oock van de Koninckſlijcke kaſteelen, die ten meeſtendeel by ſteden ſijn gelegen, uytgeſondert eenige weynigen; en voornamentlijck dit heerlijckſte van allen, 't welck Fredericus de Tweede, in een ſeer vermakelijcke plaets, met ſonderlinge toeſtel, gebouwt, en nae ſijnen naem Fredericksburgh genoemt heeft.

Söburgh.

Lethra.

Dit eylant heeft ſeer veel Parochien, onder de welcke drie hondert ſeven-en-veertigh getelt worden, die met koſtelijcke kercken verciert ſijn, behalven de genen, die in 't naeſte eylant Mona ſijn. D'ackers en landen ſijn daer ſeer vruchtbaer, en brengen, ſonder gemeſt te worden, een overvloedigen oogſt van alderhande koren voort. Het wort by Adam van Bremen voor ſeer vermaert gedacht, ſoo om de ſterckheyt van des ſelfs inwoonders, als om de overvloet van ſijn vruchten. Het is de geboortplaets van Saxo Grammaticus, een ſeer vermaert Hiſtoryſchrijver, die met recht by de ouden vergeleken mach worden, ſoo om ſijn welſprekentheyt, als om ſijn hooge geleertheyt; en die van de geleerde lieden in de voorgaende eeuw, en voornamelijck van de groote Eraſmus van Rotterdam, niet onbequaem, om van gauwe verſtanden t'oordeelen, ſoo veel te wonderlijcker is geacht, om dat hy, in een tijt levende, die vol van alle woeſtheyt was, namelijck ontrent het jaer 1200, tot ſoo hoogh een trap van geleertheyt en welſpreeckentheyt is geraeckt. Ick bevind dat eenige d'oorſprong van de naem hier uyt willen halen, dat het, in de zee gelegen, aen alle ſijden van de golven omringt is. Doch anderen, op iets anders ſiende, en oordeelende dat deſe reden niet genoegh is, om dat in deſer voegen alle eylanden Zeelant genoemt ſouden worden, hebben deſe naem liever *à ſerendo*, of *van ſajen*, willen afleyden; om dat het ſaet, dat daer in geſaeyt wort, ſeer overvloedighlijck, en ſonder eenige meſting, gelijck geſeght is, weder uytgeeft. Want *ſejen* en *ſajen* beteeckent by d'inwoonders het gene dat by de Latijnen *ſerere* is, en *ſaet*, dat by hen *ſegetes* is. En hier uyt ſpruyt, dat Saxo Grammaticus, van de welcke geſproken is, ſich een *Sialander*, geen *Seelander*, ſchrijft, miſſchien om de twijfel-achtigheyt van 't woort, van *zee* afgeleyt, te mijden. 't Is gedenckwaerdigh, en moet oock niet in deſe plaets overgeſlagen worden, tot geheugenis en meerder eere van de Zeelandtſche naem, namentlijck 't gene de Zeelandtſche Kronijck, cap. 7, van Zeelandt, het welck een Landtſchap van Nederlant is, heeft; te weten, dat de Zeelanders van Denemarcken de ſtichters daer af ſijn. En de Hiſtorie toont op haer plaets, dat Rollo, Hertogh der Deenen, Walcheren, en des ſelfs geburige eylanden, eenige tijdt ingehouden heeft, eer hy naer Vranckrijck overtrock. En elders ſal getoont worden, dat de Zeelanders van Nederlant in hun

Naems oorſprong.

Denemarcken.

ZEELANDIA
INSVLA
Danicarum Maxima.
SINVS CODANVS.
SKANIÆ
PARS.
SVND.
Septentrio.
Meridies.
Occidens.
Oriens.
FIONIÆ
PARS.
DE
BELT.
Milliaria Germanica.
SAMSÖ
Selands Odde
ODTZE HER.
Skippings Her.
TVTZE HER.
ARDTZ HER.
LOFVE HER.
SLAGELSE HER.
FLACKEBIERGS HER.
SOER BIRCK
MIERLOS HER.
Tutzenæss
HAALBO HER.
FREDRICHBVRGS BIRCK
HORNS HER.
Iorlunds Herr.
SMORVMS HERRIT.
SOM HER.
SOCKELVNDS HER.
Kiöbenhafven
Wolburgs Herrit.
RAMSO HERRIT.
TVNE HER.
RINGSTED HER.
BIEFVRSKOW HER.
TYBIERGS HER.
Steffens Herr.
FAXE HER.
HAMMES HERRIT.
BORSE HER.
FALSTRIA.
MONE.
Grönesund
LANGELAND.
Lalandiæ Pars.
Nobil. Magnifico et Amplissimo
D. PETRO CHARISIO,
Ser. Reg. Maj.
DANIÆ, NORVEGIÆ, &c.
Apud. Ordd. General. Belgicæ Fœderatæ Consiliario
et Vicelegato Ordinario, Tabulam hanc D.D.
J. Blaeu.

taël veel eygenſchappen der woorden van de Deenen hebben behouden.

Roſchild. Voorts, van de ſteden, die wy opgetelt hebben, is *Roſchild* de voornaemſte van alle de gene, die in de middellanden leggen, en was, ſoo wy Adam van Bremen gelooven, *de grootſte*, dus genoemt, gelijck men ſeght van de Koning *Roe*, en van *Kille*, dat is, *fonteyn*, welcke daer uyt een plaets voortkomende, die een weynigh verheven was, door ſijn ſtroom ſeven meulens omdreef. Sy word oock van een ſeer groote en viſch-rijcke zeeboeſem beſpoelt, *Iſore*, gemenelijck *Iſefiort* genoemt. Sy was eertijts niet alleenlijck de hooft-ſtadt van't geheel Koninckrijck, of, gelijck de ſelfde Adam van Bremen ſchryft, *de Koninckſlijcke ſetel der Denen*, maer oock de hooft-ſtadt van 't Biſdom van geheel Zeelandt; welck Biſdom opgerecht wiert door Sueno, Suenotho genoemt, Haraldus ſoon, Koninck van Denemarcken, Noorwegen en Engelant, die daer, ontrent het jaer Chriſti 1012, *Gerebrand* tot Biſſchop ſtelde. Ick bevind by de Tijtbeſchrijvers, dat het ontrent een eeuw daer nae door Sueno Groot-hooft met een muer omringt, en met grachten en bolwercken verſterckt is; en dat te voren Harald, vader van Sueno, daer een heerlijcke kapelle heeft geſticht, en dat hy ſelf daer begraven is, gelijck oock ſijn ſoon Suenotho, welckers lichaem uyt Engelant derwaerts gebracht wierd. En de graven, door Chriſtiaen de Derde, en Frederick de Tweede heerlijck opgebouwt, toonen noch heden dat de plaets door de graf-ſteden ſeer vermaert is. Ick ſwijg noch van 't graf van de doorluchtighſte heldin Margareta, een ſeer machtige Koningin van Denemarcken, Sweden en Noorwegen, de welcke *Albert*, Koning van Sweden, in den ſtrijdt gevangen hebbende, de wet-ſteen, de welcke *Albert* een weynigh te voren aen haer geſonden had, als een verachtelijck geſchenck, en tot laſter en ſpot van het vrouwelijck geſlacht ſtreckende, aen een pilaer in de kerck van Roſchild, tot een eeuwige geheugenis, niet verre van haer graf, dede ſtellen. De menighte der verwoeſte kercken, en de puynhoopen der oude paleyſen en klooſters, toonen oock klaerlijck genoegh de vermaertheyt, heerlijckheyt en outheyt van de ſtadt; gelijck oock de brief van den Paus Alexander, die, ontrent het jaer 1186, in de hiſtorie wordt ingevoeght, door de welcke hy 't eylant Rugen, ſoo veel het kerckelijck recht aengaet, het Biſdom van Roſchild onderwierp. In de tijt van Koning Chriſtoffel van Beyeren, die in 't jaer Chriſti 1445 geleeft heeft, gelijck daer ter plaetſe aengeweſen word, wiert Haralsburgh in Roſchild, beneffens andere giften, tot een houwelijcks-gift toegeweſen aen ſijn bruyt de Koninginne Dorothea, met het Koninckſlijcke rechts-gebiedt, dat daer was. En noch heden is Roſchild ſeer vermaert, om de bequame gelegenheyt van de plaets, en om de vergaderinge en menighte der geleerde mannen, die daer ſijn. Want eertijts heeft Saxo Grammaticus, Prooſt van de kerck, daer geleeft, en onlangs *Nicolaus Hemmingius*, te voren gedacht, onder de Canonicken, gelijck ſy gemenelijck genoemt worden. Oock wort de aſch van deſe beyde mannen in de hooftkerck van deſe ſtadt bewaert.

Koppenhaven. *Koppenhaven*, aen d'ooſtſijde van 't eylant gelegen, word van een zeeboeſem van d'Ooſtzee beſpoelt. Want het eylant *Amagh*, ſeer na daer aen gelegen, maeckt daer een ſeer bequame haven, die door de natuer van de plaets vermaert is. Dit eylant, ontrent vier ſtadien ooſtwaerts in de Ooſtzee uytloopende, breeckt, door ſijn ſanden en bancken, het gewelt van de zee, die dickwijls ſeer krachtigh is, het welck tuſſchen dit eylant, en 't lant van Koppenhagen aen d'ooſtſijde, een veylige reê voor de ſchepen geeft, van vyf hondert ſchreden groot. Doch hoe gering de beginſelen van deſe ſtadt hebben geweeſt, blijckt hier uyt, dat *Axillus Vidus*, anders *Snare* gebynaemt, van Saxo altijdt *Abſolon* genoemt, Aerts-Biſſchop van Denemarcken, een man van adelijck geſlacht, wijs, grootmoedigh, een liefhebber van ſijn vaderlandt, en voorſpoedigh in ſaecken uyt te voeren, ſekere veſting in dat eylant, en 't welck nu 't kaſteel van Koppenhagen is, dede maecken, dewelcke hy naer ſijn naem *Axelhuys* noemde; om deſe plaets vaerdighlijcker tegen de zeeroovers te beſchermen. Ick bevind, dat het te voren en in 't eerſt *Stegelburgh* genoemt heeft geweeſt. Saxo Grammaticus ſeght, *dat Abſolon dit eylant (Amagh) in de grontveſten van een nieuw kaſteel begreep, om de zeeroovers te verdrijven.* Deſe plaets dan, dewijl ſy, om haer welgelegenheyt, niet alleen van viſchers hutjens wiert beſet, maer oock met veel groote huyſen van kooplieden bebouwt, wierd *Kiobmanshafen*, dat is, *Koopmanshaven*, genoemt, in 't Latijn *Mercatorum portus*; met welcke benaming oock eertijdts Saxo Grammaticus deſe ſtadt tot verſcheyde malen heeft genoemt, namelijck in de hiſtorie van Woldemar de Groote. Sy word heden in de Deenſche tael **Kiobenhaun**/ en by de Duytſchen **Kopenhaven** genoemt. De benaming van *Hafnia*, gelijck nu de meeſte Latyniſten ſchryven, is uyt de twee leſte ſylben *hafen*, *haven* en *haun* verkort. Daer ſijn dieshalven eenigen, die niet ſchromen deſe ſtadt *Portua* in 't Latijn te noemen; doch ick wil hier niet beweeren of dit recht is. Saxo, die haer *Portus mercatorum, de Haven der kooplieden*, heeft genoemt, kan ſich met eenige diergelijcke benamingen van ſteden by de Ouden verantwoorden, gelijck daer ſijn *Portus Herculis*, *Hercules haven*; *Portus Auguſti*, *Auguſtus haven*; *Portus Monæci*, *Monicus haven*; *Portus Iulii*, *Iulius haven*. Maer de ſelfde Saxo ſchijnt, in ſijn veertiende boeck, deſe ſtadt *Abſolons-ſtadt* genoemt te hebben. Jacobus Meyer, een vermaert Hiſtoryſchrijver van Vlaenderen, giſt uyt een belachelijcke oorſprong van de naem, dat ſy *S. Iacobi Portus*, *Sint Iacobs-haven* genoemt is, van *Koppen*, het welck by de Vlamingen *Iacob* beteeckent, en van *haven*, in 't Latijn *portus* genoemt. Doch hoe ſy ſedert toegenomen, en dickwijls met ſeer groote voorrechten beſchoncken, en eyndelijck met een Academie, dat is een wooning der Mu- *Academie.*

ſen

ſen en der wijſheyt is verciert, ſal de hiſtorie op ſijn plaets vertoonen. Doch hoe grootelijcks in onſe eeuw haer vercieringen, door de groote weldadigheyt van Chriſtiaen de Vierde tot haer, toegenomen hebben, dit toonen over al de vergrootte wallen, de gemaeckte bolwercken, en het Koninclijck wapenhuys, van 't welck in geheel Europa nauwelijcks weêrgâ is, het ſy men op de krijghs-gebouwen, en allerhande oorloghs-ruſting, of op de plaets ſiet, daer het ſeer bequamelijck te lant en te water ten oorlogh uytgevoert kan worden. Daer is oock, tot het gebruyck der kooplieden, een houte brugh, met een beurs daer neffens; welcke brugh ſoodanigh is gemaeckt, dat ſy het naeſtgelegen eylant Amagh, en de nieuwe ſijde van de ſtadt, die daer in leght, met d'oude ſtadt te ſamen voeght; en onder een gedeelte van de brugh, dat hoogh verheven is, konnen geladе ſchepen, als ſulcks noodigh is, naer het kaſteel, en naer het wapenhuys, deur varen. Buyten de Noordpoort is des Konings luſt-hof, het welck ſeer vermakelijck, en onlangs ſeer geeſtigh toegeſtelt is, met een paleys daer by, het welck men oock een landthuys kan noemen, en in treffelijckheyt niet voor het overige beſwijckt.

Wapenhuys. *Houte brugh.* *Beurs.* *Luſthof.*

De Hooftkerck van de ſtadt is aen Maria gewijdt, en de Koningen van Denemarcken worden daer in gehult, en gekroont. Deſe kerck heeft eertydts een Collegie van Canonicken geweeſt. De tweede kerck is die van den Heyligen Geeſt. De derde voert de naem van S. Nicolaes, niet verre van de haven ſtaende. De vierde is in 't kaſteel. De vyfde is S. Pieters kerck, die door Frederick de Tweede met groote koſten weder opgebouwt is, op dat de Duytſche volckeren daer in hun heylige vergaderingen ſouden houden.

Kercken.

Het eylandt *Amagh*, van 't welck geſproken is, oft, gelijck anderen het noemen, *Amagria*, leght aen d'ooſt-ſijde van de ſtadt Koppenhaven, en is ſes duyſent ſchreden lang, en vier duyſent ſchreden breet, het vruchtbaerſte van allen, en ſeer bequaem tot de jaght, en voornamelijck om haſen te vangen. In dit eylandt ſijn twee parochien, van de welcken d'een van oude tijden daer heeft geweeſt, en van inboorlingen bewoont word; d'ander is een Colonie der Hollanders, voor een eeuw en langer derwaerts gevoert, en dit door de beſtelling, of ten minſten door behulp van de ſuſter van Keyſer Karel de Vijfde, die Chriſtiaen de Tweede tot ſijn gemalin aengenomen had. Deſe Hollanders, oft Amackers verſorgen de ſtadt, die door de koophandel en toevloeying van menſchen ſeer vermaert is, met lijftocht, en voornamelijck met butter, kaes, wey, melck, en met andere diergelijcke eetwaren, de welcke ſy, volgens de gewoonte van hun volck, dagelijcks op de marckt, die de naem van Amack draeght, te koop brengen: in voegen dat men dit eylandt als het treſoor der Koppenhagers kan noemen. Dit ſtaet oock aen te mercken, dat deſe naem, daer het meê genoemt word, eertijts niets anders beteeckende, dan een huys en treſoor, by d'oude Duytſchen, by de welcke heden *Druſomagum*, *Borbetomagum*, *Rigomagum*, *Duromagum*, en *Maguntiacum* is; en in Italien *Magaſino*, 't welck als een treſoor der dingen, en groote waren, die men verkoopt, beteeckent. 't Is meer dan vijftigh jaren geleden, dat Chriſtiaen de Vierde dit eylandt met een brugh aen de ſtadt Koppenhagen heeft gevoeght.

Amagh.

Tegen over Koppenhaven, naer 't noorden, is *Elſeneur*, een ſtadt, op de ſtrant, aen d'engte der zee, *Oreſund* genoemt, gelegen. D'uytheemſchen, en voornamelijck de Hollanders, en d'anderen, uyt Vrieslant, Hollandt, Vlaenderen, Vranckrijck, Spanjen, Engelant, Schotlandt, Pruyſſen, Sweden, Noorwegen, Moſkovien, Pomeren, en uyt geheel Wendenlant, en anderen, dagelijcks daer te ſamen aenkomende, noemen deſe plaets de Sondt. 't Is wonder hoe ſeer de genen, die onlangs d'oorſprong van deſe naem nagevorſcht hebben, in hun meening bedrogen ſijn; dewijl ſy willen dat dit van *or* is geſeght, 't welck in d'oude Deenſche tael ſant heeft beteeckent. Doch dat deſe engte der zee *Oreſundt* word genoemt, van *ore*, 't welck *oor* beteeckent, hier af is de ſtadt ſelve een bewijs, de welcke niet ſoo ſeer van de Helſingſche volcken *Helſingora* genoemt is, als ſy wel van deſe lange zee-ſtreeck, die van 't voorgeberghte *Col* af tot aen d'engte van d'*Oreſundt* toe voortloopt, met de benaming van *Hals*, *Halſingora* genoemt moet worden, gelijck Adam van Bremen voornamelijck getuyght, die oock gedurighlijck *Halſingburgh*, niet *Helſingburgh* ſchrijft: in voegen dat d'uytſtrecking van deſe zee een *Hals* gelijckende, en van daer tot in d'engte ſtreckende, van de welcke wy geſproken hebben, de geſtalte van een oor vertoont. Wy hebben oock gedacht dat de *Hellevonen* oft *Halſevonen* van Plinius hier geplaetſt moeten worden. En ſeker, dat ſeer veel geweſten van landen en zeen naer de leden van 't menſchelijck lichaem genoemt worden, dit toonen de voorgeberghten, die gemeenelijck om hun uytſteecking *Neuſen* oft *Tongen* worden genoemt; gelijck het voorgeberghte van Noorwegen de *Neus*. Doch dat de voorgeberghten, die niet hoogh ſijn, maer allengs vlack nedergaen, *Tongen* genoemt worden, dit geven onder anderen te kennen de plaetſen in 't Nederlantſch Zeelandt gelegen, *Nieuwe Tonge* en *Oude Tonge* genoemt. De Landt-beſchryvers en Hiſtory-ſchryvers ſijn oock gewent d'engten der zee niet anders dan *fauces*, *halſen* te noemen: 't welck voornamelijck hier plaets heeft, dewijl *Helſingora* niets anders is, dan 't *oor van halſen*, oft *van de hals*; niet gelijck eenige helſing qualijck verſtaende, dat het *geſegent oor* verklaren. Solinus noemt *het voorhooft* of *het voorſte der Lokrers* d'eerſte zeeboeſem van Europa, van Cadis geſproten. En Tacitus noemt het gene, 't welck van de Donau beſchut is, *Frontem Germaniæ*, het *voorhooft van Duytslandt*. Deſe zeeboeſems ontfangen oock dickwijls van elders hun benamingen, gelijck van de *verwe*, als Groenſunt/ dat is, *Groene zee-engte*; en oock van de langte, als *Langeſunt*. In Grieckenlant is *Trapeſuntium*, welcke zeeboeſem de Grieken ſonder twijffel dus genoemt hebben,

Elſeneur.

Denemarcken.

hebben, naer de gelijckenis van *Trapeza*, dat is, een tafel, die deſe plaets vertoont. Hier ſtaet aen te mercken, dat de benaming van *Sunt*, die in deſe Noordſche geweſten dikwijls voorkomt, gelijck *Straelſunt* in Pomeren, *Karſund* in Noorwegen, *Gronſund* en *Langeſund* in Denemarcken, en dit *Oreſund*, van 't welck wy nu geſproken hebben, oock in Griecken plaets heeft gekregen, gelijck deſe naem *Trapezunt* aenwijſt. Wat ſegh ick Griecken? d'Ooſterſche Indianen, en de Javanen, die op het veerſte van ons afgelegen ſijn, noemen ſy deſe engte der zee, die tuſſchen Sumatra en 't eylandt Java is, niet *Sunda Calapa*? Saxo Grammaticus noemt haer eens vol uyt de ſtadt der *Helſingers*, in 't veertiende boeck van Woldemars bedrijf. Hy heeft oock elders *Helſinga* geſeght, gelijck in 't begin van het ſelfde boeck, en oock de ſtadt *Helſingum* in 't vijftiende boeck. My heught oock niet, dat hy haer elders anders noemt, hoewel men, gelijck ſchijnt, in deſe leſte plaets niet ſoo ſeer *Helſingorum*, *Elſeneur* kan verſtaen, als *Helſenburgh*, 't welck in Schoonen is, tegen over Elſeneur; dewijl hy ſeght: *Toen men de lijftocht ten eynde was, beval de Koning dat men naer de ſtrant van Sialand, de welck ſijn naem van de ſtadt Helſingum (Elſeneur) heeft, overvaren ſou.* Want ick bevind niet dat men dit van een andere ſtrant moet verſtaen, als van de ſtrant van Elſeneur, die tegen over Helſenburgh, of Elſenburgh is. Saxo toont oock hoe kort d'overvaert tuſſchen de beyde ſteden over deſe engte der zee is, als hy ſeght, dat de Koning Harald, tegen de Sweedſche Ringo te ſcheep ſtrijden ſullende, gelijck een andere Xerxes, deſe zee met ſoo groot een menighte van ſchepen vervult heeft, dat de ſelve een brugh verſtreckten, en dat men daer langs te voet uyt Zeelant naer Schoonen kon gaen. Hier dient oock niet het geen verſwegen, 't welck Adam van Bremen van deſe engte der zee verhaelt, de welck, van de ſcheeps-ſtrijt ſprekende, die tuſſchen Olaus de Noorweger, en Suenotho geſchiet is, genoegh te kennen geeft, dat de geburige Koningen deſe engte tot de plaets van hun ſcheeps-ſtrijden hebben verkoſen, als hy ſeght: *Hy, een ontellijck getal van ſchepen vergadert hebbende, deê den Koning van Denemarcken d'oorlogh aen, tuſſchen Schoonen en Zeeland, daer de Koningen gewent waren te ſcheep te ſtrijden: want te Halſinburgh is een korte overvaert over d'Ooſtzee, in welcke plaets men Zeelant uyt Schoonen kan ſien.* En dat men 't ſien kan is ſeer ſeker, dewijl hier nauwelijcks een half mijl ruymte tuſſchen beyde is, gelijck oock ontrent tuſſchen Abydus en Seſtus is. Doch dit is ooſtwaerts, maer naer 't zuyden is een ruymte van ontrent twee mijlen, namelijck daer 't eylandt *Huena*, of *Wien* leght: in voegen dat men deſe engten der zee bequamelijck *de Deenſche Helleſpontus* ſou mogen noemen. En ſijn wijtte naer het eylandt *Wien* kan een ſekere *Propontis* genoemt worden. De viſſchery is hier niet minder, dan in 't Thraciaenſche Boſphorus, voornamelijck in de Lenten, en in de Herfſt; in voegen dat men deſe met recht voor een goude, en d'andere voor een ſilvere moet achten, gelijck eertijts, nae de getuygenis der Schryvers, de Griecken hun viſſchery aengeweſen hebben. Saxo, een Schryver van ſijn tijt, getuyght, hoe groot hier de vangſt van haring, en van andere viſch heeft geweeſt, *als de ſchepen, tegen de menighte der viſſchen aenſtotende, nauwelijcks* (gelijck hy ſeght) *met riemen uytgeroeyt konden worden.* Voorts, de ſtadt Elſeneur ſelve, dus lange ſonder muren gebleven, wierd eyndelijck, door 't beleyt van Chriſtiaen de Vierde, met wallen omringt, diens Vader, hooghloffelijcker geheugenis, Frederick de Tweede, Kronenburgh gebouwt hebbende, niet alleenlijck een ſeer groote verçiering, maer oock vaſtigheyt aen deſe ſtadt heeft gevoeght. Want dit kaſteel is het ſterckſte van alle kaſteelen in Denemarcken, en ſoo wonderlijck van gelegenheyt en kunſt, dat het onder d'onwinbare veſtingen wort getelt. De veſting, die te voren in des ſelfs plaets was, *Croge* genoemt, uyt oorſaeck van een kromme bocht op de ſtrant, is gantſchelijck uytgeroeyt, gelijck oock *Flondersburgh*, 't welck, gelijck de Hiſtorie aenwijſt, op een hooghte aen de zee, niet verre van Elſeneur, daer nu *Flonderupe* is, tegen over het voorgeberghte van Col, geſtaen heeft. Tegenwoordigh leght daer Kronenburgh, tot bewaring van 't uyterſte geweſt van Zeelandt, en van deſe engte der zee, die, gelijck wy alreê geſeght hebben, *Oreſund* wort genoemt. Dit is een ſeer vaſt gebouw, van ſeer groote en ontellijcke ſteenen, van alle ſijden te ſamen gebracht, en met groote kracht op malkander gedreven, en gelijck palen ingeheyt, de welcke tot een fondament verſtrecken; en in deſer voegen is dit gebouw uyt de gront van de zee ſelve opgetrocken, dat de woeſte baren, van groote ſtormwinden voortgedreven, en met ſchrickelijck gedruys tegen de wal en muur aenſlaende, geen ſchade daer aen doen. Voorts, in dit geheele werck is de bouw-kunſt nauwkeurigh waergenomen, van binnen met heerlijcke kamers, vertrecken en wandelryen verçiert, van de welcke de grootſte de Koningen van Denemarcken, in tapijten geweven, in hun ordening vertoont. Het dack is van kopere platen. De muren ſijn cierelijck gemaeckt aen alle ſijden van gehouwe ſteen, de welcke Gotlant, een eylandt van Denemarcken, verſchaft. Rontom op de wallen ſtaet veel koper geſchut, en andere groote krijghs-gebouwen, en ſlangſtucken, om, als het noodigh is, de deurtocht der ſchepen te beletten, de welcke alle ſoo geſchickt en vaerdigh ſijn, dat ick acht dat men nauwelijcks ergens diergelijcke toeſtel van krijghs-ruſting ſal vinden. Aen de voet van dit kaſteel, ooſtwaerts, daer men d'uytſicht naer de zee, en naer 't eylant Wien heeft, is een ſeer groote ſteen van wonderlijcke grootheyt, met dit opſchrift: *In het jaer 1589 heeft Frederick de Tweede, Koning van Denemarcken, deſe ſteen van ſijn eerſte plaets, daer weêr een andere ſteen is geſtelt, naer deſe ſtede doen wentelen.*

Kronenburgh.

Deenſche Pontus en Propontis.

Hier langs dan, en deur d'engten van deſe zee, van de welcken geſproken is, ſtroomen niet alleenlijck deſe groote vloeden van Duytslandt, Sweden, Lyflant, Ruſſen, en Pruyſſen, (die ſich in d'Ooſtzee ontlaſten) in de Noord-

zee,

zee, als deur ſekere ſluyſen ; maer oock de ſchepen van geheel Europa , naer Sweden , oft naer d'Ooſtzee ſeylende , om daer hun koophandel te doen , en van daer met waren geladen weêrkeerende , ſijn gehouden altijt deſe engte deur te varen. Doch indien 'er eenige kleyne ſchepen ſijn , die van Lubeck , oft uyt de naeſte ſteden van Holſteyn oft Jutlandt vertrecken , de ſelfde komen deur de Belt , de welcke tuſſchen Zeelandt en Jutlandt is , en van veel kleyne eylanden , gelijck geſeght is , en drooghten belemmert is , hun kours nemen ; doch echter in dier voegen , dat ſy te Nieuburgh , 't welck , gelijck wy geſeght hebben , een ſtadt van Fuynen is , moeten aenkomen , en daer aen des Konings ſchip , 't welck deſe engten bewaert , tol van alle hun goederen betalen. In voegen dat dit voor de poorten van de geheele Ooſtzee , daer ſy ſich naer Moſkovien , en naer de Sarmaten op het breetſte uytſtreckt, geacht moet worden : en voornamelijck deſe engte van d'Oreſont , die niet alleenlijck door Kronenburgh , maer oock door Elſenburg, op d'over-oever van Schoonen gelegen , verſterckt is : ſoo dat alle de gene , die ooſtwaerts of weſtwaerts willen ſchepen, genootſaeckt ſijn , hier ſtil te houden , Kronenburgh , als een Koninckliјcke Setel , met behoorlijcke eerbiedigheyt, t'eeren , en , alle hun ſeylen vallen latende, en 't ancker uytwerpende, aen landt te komen , en de tol , die men den Koning ſchuldigh is , aen ſijn ontfangers , die van de Koning in de ſtadt Elſeneur geſtelt ſijn , te betalen. Want de gene , die anders doet, is in gevaer van alle ſijn goederen te verlieſen. De Vorſten van Griecken roemden eertijts op hun Goude Vlies ; anderen op Hermus , Tagus oft Pactolus , goude tacken dragende ; en anderen op Jupiters goude regen , van de hemel geſonden. Maer gelijck deſe dingen niet anders ſijn dan fabelen van de Poëten verdicht , om de geeſt te vermaken en te verluſtigen , ſoo heeft men hier de ware ſaeck ; en deſe mont van d'Ooſtzee magh warelijck goutdragende genoemt worden , om dat ſy overvloet van gout en ſilver, alreê gemunt ſijnde, als uyt een hooren van overvloet , ſonder dat men met kommer en gevaer by dagh en nacht onder d'aerde behoeft te ſoecken , in des Konings ſchatkiſt ſtort. Het Koninckrijck ſelve heeft ondertuſſchen ſijn rijckdommen , en onder anderen oock ſilvermijnen , voornamelijck ter plaets , daer Denemarcken aen Noorwegen en Sweden paelt , die onlangs door des Konings vlijt geluckelijck gevonden , nu onderhouden worden. Ick ſwijgh noch van de landt-vruchten , en van d'inkomſten der zee , en van ſoo veel duyſenden van oſſen , en kloeckmoedige paerden , voor de welcke men, om hen in veyligheyt uyt het landt te voeren , op ſekere plaetſen de geſtelde tollen moet betalen ; 't welck oock den Koning ſeer groote inkomſten toebrengt : hoewel het eerſte verre d'andere tollen overtreft , en met recht hooger geacht moet worden , aen 't welck byna geheel Europa , en alle de landen , aen de zee gelegen , ſich ſchatbaer erkennen , voor ſoo veel ſy met hun ſchepen hier deur moeten varen.

De ſtadt Elſeneur heeft , behalven haer inboorlingen , noch veel vreemdelingen en uytheemſchen tot burgers , uyt oorſaeck van ſoo veel volcken , die daer dagelijcks uyt Schotlant, Engelant , Vranckrijck , Spanjen , Portugael , Italien , Vlaenderen , Hollant , Zeelant, Vrieslandt , Sweden , en uyt de geburige ſteden van Wenden-landt , gelijck oock van elders , aenkomen.

Fredericksburgh.

Ontrent drie mijlen van Elſeneur is het gedenckwaerdigh Slot *Fredericksburgh* , van Koning Frederick de Tweede , die dat geſticht heeft, dus genoemt. Want het was eerſt *Ebelholt* geheeten ; en heeft een klooſter geweeſt , aen S. Paracletus gewijdt , van 't welck *Willem van Parijs* Abt heeft geweeſt , die , in 't jaer Chriſti 1201 geſtorven , ſedert in 't getal der Heyligen is geſtelt , gelijck de Hiſtorie getuyght. *Hermolaus Trolle* , een man van Ridderlijcke ſtaet , en Admirael in d'oorlogh , die ter zee tegen de Sweden gevoert is, deſe plaets ſeer vermakelijck vindende , dewijl ſy aen een meir van ſoet water lagh , en van alle ſijden met boſſchen was beſchaduwt , en dieshalven als van de natuur tot de jaght , en tot diergelijcke eerlijcke oeffeningen bequaem gemaeckt ſcheen , had daer eerſt begonnen een kleyn kaſteel te ſtichten , de welcke daer na van Frederick de Tweede , door des ſelfs treffelijcke gelegenheyt bewogen , met ſeer groote koſten volbouwt , en aen de Kroon gevoeght is. Eyndelijck , men kan met recht ſeggen , dat Chriſtiaen de Vierde dit werck volkomelijck opgebouwt heeft, die , van alle ſijden treffelijcke werck-lieden , bouw-meeſters, beeltſnijders en ſchilders ontboden hebbende , het kaſteel van binnen en buyten met ſoo veel heerlijcke beelden en ſchilderyen , en andere kunſtige wercken heeft verçiert , dat ſy eenighſins de treffelijckheyt der Romeynen overtreffen , of ten minſten tegen hen ſchijnen te ſtrijden. Voor de deuren van 't kaſteel is een ſeer ruym pleyn, behalven 't gene , dat binnen is , daer men oock een marmere fonteyn ſiet , de welcke klaer water in overvloet tot verſcheyde gebruyck uytgeeft, en om d'uytſteeckende verçieringen van verſcheyde beelden grootelijcks gepreſen word. Hier is oock ſoo groot een ruymte , dat ſy lichtelijck alle des Konings Adel , en een groot getal van ruyters , kan bergen. Eyndelijck , dit verſtreckt oock tot geen kleyne bequaemheyt van deſe plaets , dat ſy ontrent even verre van Elſeneur , en van Kronenburgh , als van Kopenhaven , de hooft-ſtadt van 't Koninckrijck , gelegen is.

Ringſtad.

Nu ſtaet ons van *Ringſtad* te ſpreken. Indien wy op des ſelfs oudtheyt ſien , ſoo ſal het d'eerſte plaets, of ten minſten de naeſte aen Roſchild verdienen. Deſe ſtadt is heden door haer ouderdom byna afgeſleten , en leght omtrent in 't midden van 't eylant , daer eertijts de heerlijcke graven der Koningen getoont wierden. Want *Waldemar* d'Eerſte , de Groote gebynaemt , die in 't jaer 1182 te Varinburgh geſtorven is, leght hier begraven, gelijck oock ſijn beyde ſonen , de Koningen *Canutus* en *Waldemar* de Tweede , geſamentlijck met ſijn ſoon *Waldemar* de Derde ,

welckers

welckers gemalin, Koningin Eleonora, een dochter des Konings van Spanjen; hier oock haer begraf-plaets heeft verkregen; en oock Margareta Damour, dochter van Periſlaus, Koninck van Bohemen, die in 't jaer 1213 geſtorven is. Hier leght oock *Berengaria*, dochter des Konings van Portugael, in 't jaer 1220, overleden, die beyde aen Waldemar de Tweede gehuwt hebben geweeſt. Ick ſwijgh noch van *S. Erick*, oock een ſoon van Waldemar de Tweede; en van ſeer veel andere Koningen en Koninginnen, die, uyt het aerdſche leven verhuyſt ſijnde, hier, daer hun gebeente begraven leght, het geklanck van de hemelſche baſuyn verwachten.

Wat d'andere ſteden aengaet, welcker namen wy hier voor geſtelt hebben, eenigen daer af, die eertyts vlecken waren, werden nu onder de ſteden getelt: want Saxo, *lib.* 14, *pag.* 229, noemt *Slangendorp* een landtvleck. Men kan oock, ten deel uyt Saxo ſelf, ſien dat *Kallenburgh*, eer het tot een ſtadt gemaeckt wierd door Esbern Snare, volle broeder van Abſalon Vidus, die in 't jaer onſer ſaligheyt 1158, oft 1171, daer een kaſteel by voeghde, met een kerck, cierelijck gebouwt, niets anders was dan een wooning van viſſchers, uyt oorſaeck van de boeſem der zee, die daer van nature een bequame haven maeckt, en dat het *Herwigh* wiert geheeten, ſchoon Saxo het gedurighlijck *Kallunda* noemt; want ſijn woorden, *lib.* 14, luyden dus: *Esbern, in deſe tijdt de ſtadt Kalunda met een nieuwe veſting verſterckt hebbende, maeckte de haven veyligh voor 't gewelt der zeeroovers.* Men weet nauwelijcks van waer ſy de naem heeft gekregen, ten waer miſſchien van de volcken, by Ptolemeus *Chali* genoemt, die hy in 't Cimbriſche Cherſoneſus, tegen over Kalunda, gelijck wy te voren geſeght hebben, plaetſten; daer oock van *Calloe*, en van andere plaetſen wort geſproken. De hiſtorien geven klaerlijck te kennen, dat deſe ſtadt ſedert, tot aen 't jaer 1276, altijdt in de macht der Snarers en Vidi heeft geweeſt, daer van *Ingeburgh*, dochter van Esbern Snare, gewach word gemaeckt, die uyt het Koninckrijck wierd verdreven. Doch of dit door haer eyge ſchult, of door 't miſdrijf van de hunnen is geſchiet, dit kan men niet klaerlijck uyt de hiſtorie verſtaen. Dit wort echter voor ſeker gehouden, dat by deſe gelegentheyt *Kallenburgh* en *Seburgard* aen 't Rijck ſijn gekomen, gelijck de Schrijver der giften van het klooſter te Sore getuyght.

Slangendorp.

Kallenburgh.

Kallunda.

Men kan d'outheyt van *Slagel* oock uyt Saxo bemercken, die het verſcheyde malen noemt. Dicht hier aen leght het kaſteel *Anderſchow*, in 't welck Frederick de Tweede, de loffelijckſte der Koningen, geſtorven is.

Slagel.

Anderſchow.

Coage is wel niet ſeer groot, maer heden ſterck, en bloeyt van koophandel, voornamelijck van granen. Deſe ſtadt leght aen d'ooſterlijcke ſtrant van 't eylant, omtrent vier ſteenworp van Coppenhaven naer 't zuyden. Sy wort in 't gemeen niet Coage, maer *Coege* oft *Köge* genoemt: in voegen dat ſy van 't oude volck der *Cogenen*, ſchijnt te komen, of ten minſten hare geheugenis te vernieuwen.

Köge.

Recht over deſe plaets, aen d'andere ſijde van 't eylant naer 't weſten, leght *Corſore*, door het koninclijck kaſteel vermaert, hebbende recht tegen ſich over, op de kuſt van Fuynen, de ſtadt Nieuburgh, daer af hier voor geſproken is. Sy heeft de naem Corſore van de kruyſſen, die door 't bygeloof onſer voorouders overal geſtelt wierden, en hier, gelijck waerſchijnelijck is, in grooter getal, of ſeer aenmerckens-waerdigh geſtaen hebben.

Corſore.

Schelſore leght aen die ſijde van 't eylant, dewelcke van de Belt, een zee eygentlijck dus genoemt, beſpoelt word, en heeft Langeland recht tegen ſich over. Anderen noemen het *Scelfiſcore*, en ſeggen dat deſe naem van de ſchubben der viſſchen, en van de ſchelpviſſchen, die daer in overvloet op de ſtrant ſijn, ſpruyt. *Neſtvede* leght aen een kleyne inwijck van de ſelfde zee, aen d'andere ſijde van 't eylant, en heeft tegen ſich over naer d'ooſtſijde *Preſtö*, *'t eylant der Prieſters* genoemt, om dat de geeſtelijckheyt en Prieſters dat d'eerſten hebben beginnen te bewoonen. Niemant heeft te dencken, dat dit de Preſten, een volck van Indien, ſijn, aen de welcke Curtius gedenckt. Deſe plaets is niet onaengenaem, een weynigh afgaende, en van een zeeboeſem, die niet ſeer breet is, als van een rivier, omringt, en heeft overal ſijn uytſicht op boſſchen, en boomrijcke bergen. Hier tegen over leght het eylant *Mone*, dat, om ſijn witte krijtbergen verre in zee geſien wort, en een ſtadt heeft, *Stege* genoemt. *Mona* is van *Preſtö* afgeſcheyden door de kleyne zeeboeſem, van de welcke ick geſproken heb, die uyt de zee komt, en dit eylant, en deſe ſtadt, gelijck een rivier, naer de ſijde van Zeelant, beſpoelt.

Schelſore.

Neſtvede.

Stege.

D'andere ſteden *Nicope* en *Holbæk* leggen in 't noorderlijck geweſt van 't eylant, van welcke de leſte gelegen is aen de zeeboeſem, **Iſefiort** genoemt, welcks arm, of eer rivier, naer Roſchild ſtreckt. D'andere ſtadt leght in 't lant, **Otsherrit** genoemt, by Saxo 't *landtſchap Odda*, door d'overvloet van vruchten en andere waren vermaert. Dit geheel landt ſtaet onder de heerſchappy van een Lantvooght, door de Koning daer geſtelt, en die ſijn wooning in 't kaſteel Draecksholm heeft. *Holbæk* heeft beſonderlijck ſijn Steevooght en kaſteel, en leght aen een kuylachtige rivier, daer af het oock de naem heeft.

Nicope.

Holbæk.

Nu gebreeckt 'er noch de beſchrijving der kaſteelen; 't welck alleen hier vereiſcht kan worden. Doch dit werck ſou te groot ſijn, dewijl die niet alleenlijck aen de Koning, maer eenigen, ſeer treffelijck van gebouw, en cierelijck ſijnde, aen d'Adel behooren. En echter moet onder de gene, die alreê gedacht ſijn, *Sore* niet vergeten worden; 't welck niet ſoo ſeer een kaſteel is, als een koninclijck klooſter, in een ſeer aengename plaets, niet verre van Ringſtad, tuſſchen boſſchen gelegen, ſeer naby ſich een meir van ſoet water hebbende, dat overvloet van verſcheyde ſoorten van viſch heeft. Van welck treffelijck klooſter *Abſalon Vidus*, Aertsbiſſchop van Lunden, en des ſelfs broeder *Esbern Celer*, gemeenlijck *Snare* gebynaemt, omtrent over vijf eeuwen, de ſtichters hebben geweeſt.

Kaſteelen.

Sore.

weeſt. Behalven de mildadigheyt van *Abſalon* aen deſe plaets, daer af te voren gewach is gemaeckt, bevind ick dat Esbern veertien dorpen tot dit klooſter heeft gegeven, en noch verſcheyde gebouwen, en dat hy het ſelve met een hof, en met eenige andere wercken, heeft vergroot. De gebeenten van hun beyde leggen hier begraven: *Snare* ſtorf in 't jaer 1202, en *Abſalon* een jaer te voren. Heden behoort het aen 't Rijck. Hier moet oock niet vergeten worden, dat Frederick de Tweede, van hooghloffelijcke geheugenis, die te Fredericksburgh een hooge School voor d'Adel hadt opgerecht, de ſelfde naer dit klooſter, als bequamer voor de Muſen en Studenten ſijnde, deê vervoeren; en het getal, en d'inkomſten, ſoo der onderwijſers, als der leerlingen, vermeerderde. Deſe koninclijcke mildadigheyt van de vader heeft ſedert niet opgehouden in ſijn ſoon, navolger in 't Rijck, Chriſtiaen de Vierde, die in ſijn tijt de ſelfde ſchool tot een heerlijcker ſtaet bracht, en daer, behalven d'andere dingen, inſonderheyt tot behulp van d'Edelen, openbare Profeſſors byvoeghde, en ſoodanigen, die niet alleenlijck de geeſten in alle geleertheyt en talen, de Latijnſche, Grieckſche, en Hebreeuſche, ja oock de Franſche en Italiaenſche ſouden onderwijſen, maer oock hun lichamen na behoren oeffenen, en gewennen de wapenen en paerden te handelen; 't welck d'Adel voornamelijck gepreſen maeckt: op dat in deſer voegen de jeucht allengs bequaem gemaeckt ſou worden, niet alleenlijck tot de geleertheyt; maer oock, om, gelijck hy ſeght, *de krijgs-oeffeninge en 't ſware pack des oorlogs* te verdragen. Ick heb noch niet d'oorſprong van de naem *Sore* konnen bedencken. Ondertuſſchen moet men niet met ſwijgen voorbygaen, dat by Strabo en Plinius oock aen ſekere ſtadt, *Sore* genoemt, een colonie ſijnde, gedacht word, aen de wegh Appia, op de rivier Liris gelegen.

Herleffsholm. Omtrent drie mijlen van Sore leght *Herleffsholm*, een ſeer vermakelijcke plaets tuſſchen de boſſchen, en aengename ſchaduwen der boomen gelegen, eertijts *Schoukloofter* genoemt, 't welck *Boſchklooſter* betekent, oft liever wooning der boſchgoden. *Herlef Trolle*, een ſeer loffelijck man, in alle geleertheyt geoeffent, eertijts Raetsheer en Admirael van 't Rijck, heeft deſe treffelijcke plaets, die hem aengeërft was, om van ſijn genegentheyt tot het vaderlant, en tot de goede kunſten een eeuwige getuygenis na te laten, tot gemeen gebruyck verandert, en daer een vrye en deurluchtige School opgerecht, in 't welck niet alleenlijck de kinderen der Edelen, maer oock van anderen, eerlijck en wel opgevoed ſijnde, in de letteren en ware godvruchtigheyt onderweſen ſouden worden; daer hy noch andere goederen, die hy naeſt daer aen had, byvoeghde.

Dit is deſe *Herlef Trolle*, een eeuwige geheugenis waerdigh, die, Admirael van de Deenſche vloot ſijnde, in 't jaer 1565 een bewenelijcke doot ſtorf in de ſcheepsſtrijt tegen de Sweden, daer hy groote dapperheyt betoonde. De bynaem van *Trolle*, met welcke naem oock eertijts de Gotten, als wreeder ſijnde, van de Wenden ſijn genoemt, gelijck Olympiodorus getuyght, is uyt het oudtſte en voornaemſte geſlacht der *Trollers* onder de Denen geſproten. Want de gene, die uyt dit geſlacht ſijn, voeren noch heden Trollen in hun ſchilden, dat is, de romp van een blinckende duyvel, van dewelcke het hooft buyten op de top van de helm uytſteeckt. Ick ſou niet konnen ſeggen, by welcke voorval of gelegentheyt dit wapen, tot bewijs van hun dapperheyt, aen hen gegeven is: maer dit is ſeker, gelijck wy oock elders gedacht hebben, dat Suetonius Tranquillus, ter plaets daer hy ſpreeckt by welcke gelegentheden het geſlacht der Claudien de bynamen van Nero en Druſus aengenomen heeft, onder anderen van Druſus deſe woorden, *cap. 3. in Tiberio*, bygebracht heeft: *Druſus, d'overſte der vyanden, Drauſus genoemt, van naby gedoot hebbende, heeft voor ſich en voor ſijn nakomelingen een bynaem gevonden*: en *Drauſus* oft Droes is by de Duytſchen even 't ſelfde, als Trol by de Denen, namelijck de duyvel; gelijck de gene konnen getuygen, die eenige kennis van de Duytſche en Deenſche tael hebben: in voegen dat deſe Velt-overſte Drauſus, door Druſus gedoot, die toen over Vranckrijck gebood, van geboorte een Celt, of Ligurier ſijnde, of eyndelijck uyt eenig noorderlijck geweſt geſproten, deſe naem by de volckeren heeft verkregen, om de ſtraf heyt van ſijn gemoet, en om de groote kracht ſijns lichaems, als ſeer verſchrickelijck aen alle ſijne vyanden ſijnde. En ſeker, de volcken, ſoo van Duytſlant en Nederlant, ſijn noch heden gewent niet alleenlijck het gene dat verſchrickelijck en afſchuwelijck te ſien is, maer oock de duyvel ſelf, Draus / oft Droes te noemen. Soo dat niet onwaerſchijnelijck de Gotten om hun gelijcke wreetheyt, *Troli*, *Trollen*, door de Wenden gebynaemt ſijn, gelijck Olympiodorus, alreê gedacht, getuyght; de welcke echter, als uyt Theben in Egypten geſproten, en onkundigh dat dit *Duyvel* in de tael van dat volck beteeckent, gelijck alreê getoont is, als een naeuwkeurigh navorſcher, de kracht van dit woort van een ander heeft willen verſtaen, daer door hy de verdichting van een leugen-achtigh menſch in ſijn geſchrift heeft gebracht, als of d'oorſprong van deſe naem uyt een ſeer groote dierte van lijftocht was gekomen, in de welcke de Gotten gedwongen waren een trulle tarwe (ſekere kleyne maet ſijnde) van de Wenden, voor een ſtuck goude munt, te koopen.

De gene, die uyt Zeelant, en van verder, als van *Ween* en *Mona* zuyd-ooſtwaerts vertrecken, ontmoeten op een rye noch andere eylanden, maer alle kleynder dan de gene, die alreê genoemt ſijn, voornamelijck als deſe twee, *Funen* en *Zeeland*; van de welcken *Saltholm* het kleynſte is, en als een pleck tot de zee uytſteeckt, ooſtwaerts tegen over Amagh gelegen, vruchtbaer van hooy en gras, maer ſonder inwoonders, en vlack en open.

HUENE.

TEgen over Elſeneur, en als voor de ſtadt, ſiet men het eylant *Huene*, waer op, ontrent in 't midden van 't ſelve, Tycho Brahe het kaſteel Uraniburgh heeft gebouwt, 't welck leght op de breette van 55 graden, en 54 en een half minuten, gelijck de gemelde Tycho 't ſelve verſcheyde reyſen heeft aengemerckt en naerſtigh waergenomen, en op de lengte van 36 graden en 45 minuten; gelet ſijnde op de verſcheydenheyt der Meridianen, door Ptolemeus en Copernicus geſtelt en gebruyckt, gelijck wy oock in onſen Atlas gedaen hebben. Dit eylant leght ontrent twee mijlen ter zee van 't kaſteel en de ſtadt Kroonenburgh, en byna ſoo veel van Schoonen en van Zeelandt; ſoo dat het deſe ſoo wijtvermaerde deurtocht, in 't gemeen de Sont genoemt, door ſijne gelegenheyt tot een cieraet ſtreckt, en verheerlijckt. Aen de ſijde van Zeeland, behalven Kroonenburgh en Elſeneur, en 't vermakelijck geſicht van een oneyndelijck getal heen en wederom varende ſchepen, kan men hier oock Koppenhaven, de hooftſtadt van 't Koningrijck, en ſeer vermaert door haer Academie en koophandel, beſchouwen. Helſingborg, ten noorden op de kuſt van Schoonen gelegen, is oock ontrent twee mijlen van dit eylant; en Landskroon aen de ſelve ſijde, is 'er ontrent een mijl ten ooſten afgeſcheyden. Men ſiet hier oock *Lunde*, hoewel geen zeeſtad, ontrent vier mijlen ooſtwaerts gelegen. Ten zuydooſten kan men mede Malmuyen, dat byna vijf mijlen van hier is, langs een heldere lucht, op eenige hooghte ſtaende, met het geſicht bereycken. Behalven dit alles is de geheele zeekuſt van dit eylant rontom ſeer aengenaem, ſijnde op vele plaetſen met boomen omringt; 't welck oock, als men daer voorby vaert, een vermaeck voor d'aenſchouwers geeft, te meer, dewijl het hoogh uyt de zee is verheven. 't Heeft 8160 groote treden in ſijn omgang, welcke omtrent twee kleyne Duytſche mijlen bedragen; en is wat meer dan een half mijl breet. Hoewel het hoogh genoegh is verheven, als ick geſeyt heb, ſoo is het evenwel boven plat, en byna over al eenparigh, niet ſteen-achtigh, noch leelijck in 't aenſien. 't Is vruchtbaer van goede gewaſſen, en heeft geen deel dat dor en ongebouwt is: daer is overvloet van allerley groot vee: 't voedt een groote menighte van daſſen, haſen, lampreyen, en patryſen. De viſſchery is rontom goet: hier is oock een kleyn boſch van haſelaren en noteboomen, van welcke de noten noch 't pit der ſelve nooit van de wormen gegeten worden. Men vint hier geen ratten noch mollen. Eertijts waren hier vier kaſteelen, die 't eylant aenſienlijck maeckten, wanneer de kinderen van de reuſinne Huenelle hier woonden, onder welcke Hugo en Grunilde ſeer vermaert ſijn in de hiſtorie van de Ridders en kampvechters by de Duytſchen; ſoo men die boecken magh gelooven. De namen der voorſeyde kaſteelen worden noch genoemt, als *Synderborgh*, in 't zuyden gelegen, en daer tegen over *Nordborgh*; een ander lagh in 't weſten; maer *Hamere* in 't ooſten. Men ſiet noch de fondamenten van de gemelde kaſteelen; doch daer is geen metſelwerck van overigh. Dit eylant heeft geen rivier; maer menighte van beecxkens en fonteynen van ſoet water, onder andere eene, die nooit bevrieſt, dat ſeltſaem is in deſe geweſten. D'oorſprong van de naem *Huene* brengen ſommige af van de mannin, oft heldelijcke vrou, *Huenele*, van welcke wy geſproken hebben: hoewel men oock kan ſeggen, dat dit eylant en ſijn gelegenheyt, 't welck niets heeft noch ſiet dan 't gene aengenaem, ſchoon en vermakelijck is, dus genoemt wort van de woorden *Huene* en *Henelle*, die niets anders in de Deenſche en Hooghduytſche talen beteekenen: om de ſelve redenen wort het oock *Venuſia* geheeten, ſelf door Jonas Jacobus van Huene, een uytſtekend man, en Koninglijck Profeſſor in d'Academie te Koppenhaven, en eyndelijck Preſident van 't klooſter te Sore, die 't ſelve dickmaels ſoo noemt in ſijne brieven: oock weten wy, dat de gemelde Jonas Jacobus zelf, door eenige *Venuſinus*, om dat hy hier is geboren, wordt gebynaemt. Dat het van ſommige vreemdelingen *Scarlatine* wort geheeten, daer van ſullen wy, als onnoodigh, niets meerder ſeggen.

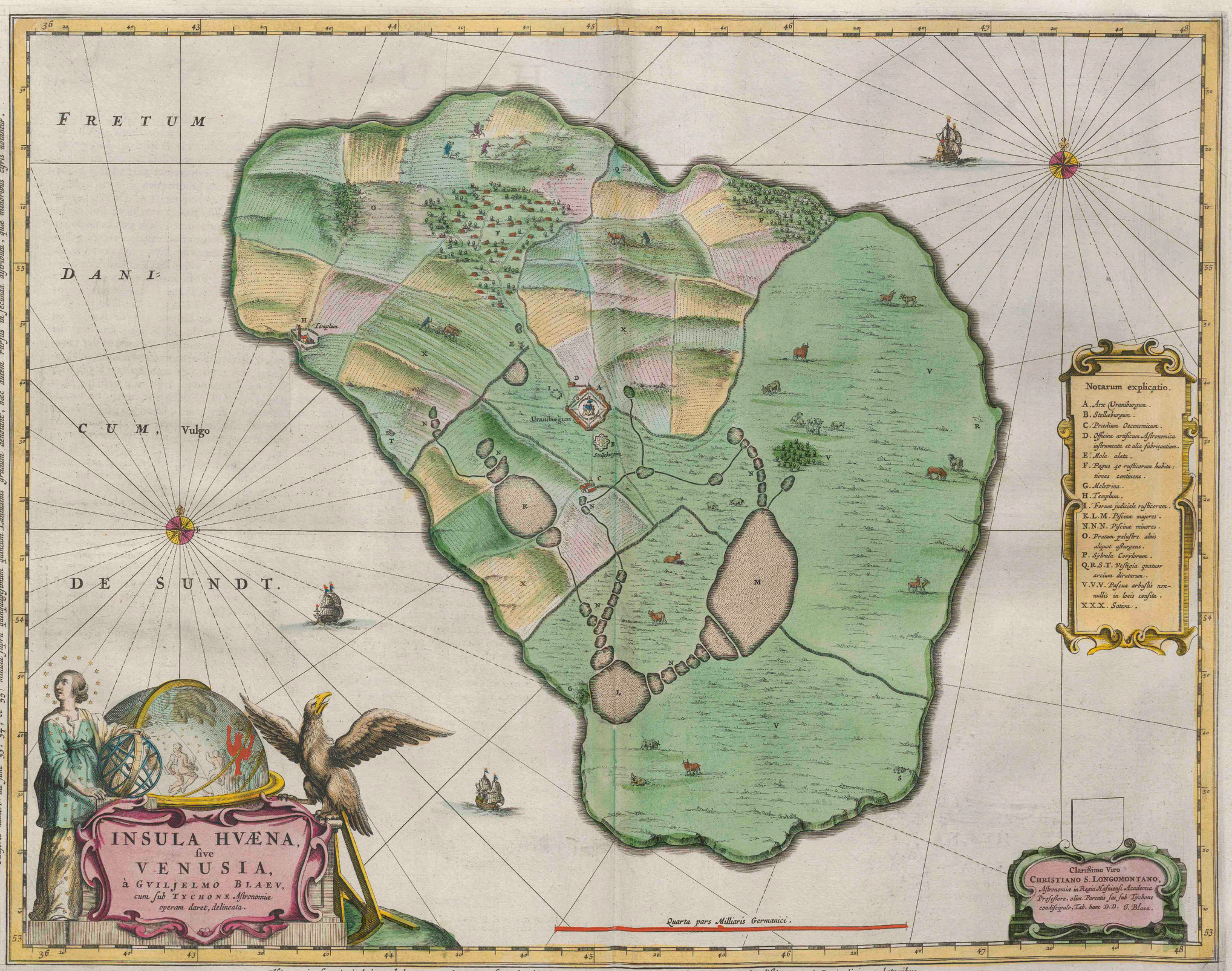
FRETUM
DANI-
CUM, Vulgo
DE SUNDT.
Templum
Uraniburgum
Stelleburgum
Notarum explicatio.
A. Arx Uraniburgum.
B. Stelleburgum.
C. Prædium Oeconomicum.
D. Officina artificum Astronomica instrumenta et alia fabricantium.
E. Mola alata.
F. Pagus 40 rusticorum habitationes continens.
G. Moletrina.
H. Templum.
I. Forum judiciale rusticorum.
K.L.M. Piscinæ majores.
N.N.N. Piscinæ minores.
O. Pratum palustre alnis aliquot assurgens.
P. Sylvula Corylorum.
Q.R.S.T. Vestigia quatuor arcium diruturum.
V.V.V. Pascua arbustis nonnullis in locis consita.
X.X.X. Sativa.
INSULA HVÆNA, sive VENUSIA, à GVILJELMO BLAEV, cum sub TYCHONE Astronomiæ operam daret, delineata.
Quarta pars Milliaris Germanici.
Clarissimo Viro CHRISTIANO S. LONGOMONTANO, Astronomiæ in Regia Hafniensi Academia Professore, olim Parentis sui sub Tychone condiscipulo, Tab. hanc D.D. J. Blaeu.
Majores numeri uti sunt 53, 54, et 55 minuta supra quinquagesimum quintum Latitudinis gradum denotant, hæc autem rursus in secunda distributa, quæ minoribus cifris notantur.
Hic et in superiori hujus tabulæ parte minuta et secunda intra 29 et 30 Longitudinis gradum eodem modo distincta, uti Latitudinis a lateribus.

HET KASTEEL URANIBURG,

in ſijn geheel begrijp.

HEt eylant Huene, ſijnde op een vermakelijcke plaets, effen, en ſonder heuvelen en valleyen, gelijck wy te voren geſegt hebben, heeft oock een goede lucht; en wierd door Frederick de Tweede, van heerlijcker gedachtenis, in 't geheel aen Tycho Brahe geſchoncken, op voorwaerde, dat hy daer de ſtudie van de Philoſophie ſoude oeffenen, en inſonderheyt de Starre-kunſt, om die wetenſchap in ſijn Rijck te herſtellen. Tot deſen eynde liet de gemelde Tycho in 't midden van dit eylant het kaſteel Uraniburgh bouwen, dat hy dus na den hemel ſelf noemde, tot welckers beſchouwing en obſervatie het ſelve eygentlijck ſou dienen. In 't jaer 1576 en de volgende, heeft hy het oock met vele en verſcheyde Mathematiſche oft Wiskunſtige inſtrumenten verciert. Doch ick ſal het wat naerder beſchrijven, om dat men te beter de gedaente en grootte ſou begrijpen: dit gebouw was vierkant, welckers vier hoecken ſich naer de vier deelen der weerelt uytſtreckten; ſoo dat 'er ten zuyden en noorden twee kleyne torentjes waren, maer de twee poorten in 't ooſten en in 't weſten: yder ſijde was ontrent ſeſtigh voeten lang, met een muur van vijf-en-veertigh voeten hoogh: elcke ronde toren had twee-en-twintigh voeten diameter, oft wijdte; d'omring der ſelve van buyten wierd daer boven met tien andere voeten vermeerdert. De portalen naer 't ooſten en weſten, beneden vierkant ſijnde, waren 15 voeten yder ſijde breet. De gantſche hooghte van 't huys, van 't benedenſte deel tot den top, was 75 voeten. 't Had oock aen alle ſijden gebouwen onder d'aerde, diep 12 voeten, en onder die noch eenige andere. Doch op dat 'er niets ſoude ontbreken dat tot aengenaemheyt ſtreckte, ſoo vercierde Tycho 't ſelve met een bloem-tuyn, en vele boomen van allerley vruchten, en beſloot die in 't vierkant met muren, en yder muur een perck in 't midden van gedaente als een half rond, en vier uytgangen. Yder ſijde van het vierkant had 300 voeten langte, twintigh dick, en 22 hoogh: maer de diameter of wijtte van 't binne-perck was 90 voeten: deſen omring had twee poorten, d'eene ten ooſten, en d'andere ten weſten, gebouwt na d'orden die de Bouwmeeſters Ruſtica en Toſcana noemen. Ten zuyden was de Druckery, en toonde in 't kleyn 't geheele groote huys: en ten noorden ſtont een kleynder huys voor de dienaers, 't welck oock in vele deelen naer 't groot gebouw geleeck, inſonderheyt in de voorgevel.

ARCIS VRANIBVRGI,

IN INSVLA HELLESPONTI DANICI HVENNA CONSTRVCTÆ,

A TYCHONE BRAHE, DÑO DE KNVDSTRVP,

QUO AD TOTAM CAPACITATEM, DESIGNATIO.

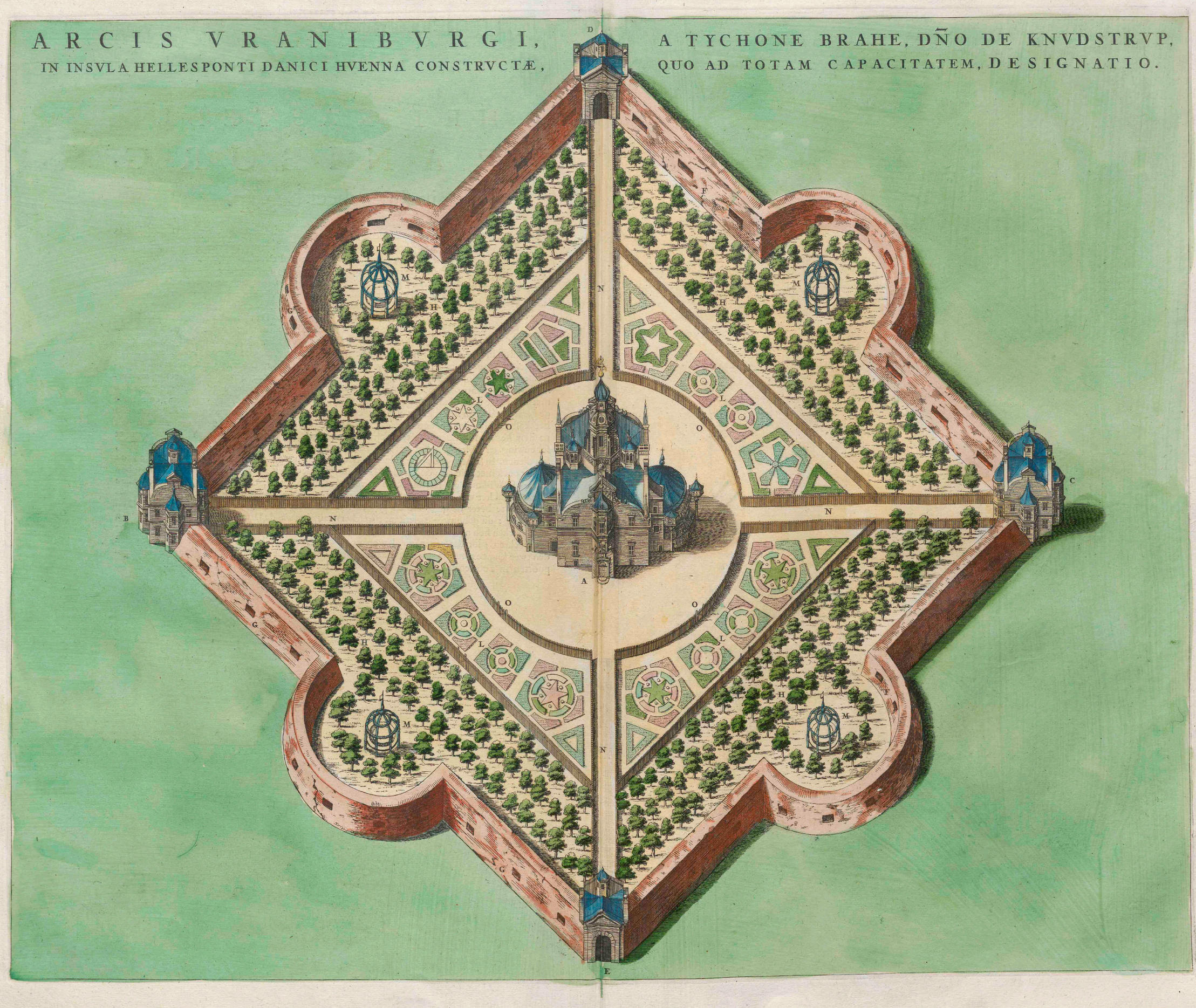

BESCHRYVING VAN 't GROOT HUYS.

TYcho heeft dit groot en voornaeme huys van Uranibùrgh begonnen te bouwen in 't jaer 1576. Die de eerſte ſteen van 't ſelvige geleyt heeft, was d'edele Heer Carolus Danzeus, veel jaren wegen den Koninck van Vranckrijck Geſant in Denemarcken: een man, die in oprechtigheyt, dapperheydt, en ervarentheyt voor niemant weeck, en boven dien treffelijck in de vrye konſten ervaren, die een ſonderlinge en ſtantvaſtige liefde, ſoo lange als hy leefde, aen Tycho, en aen ſijn arbeyt betoonde: in voegen dat hy, verſtaende dat de gemelde Tycho dit huys bouwen ſoude, ſich van ſelf aenbood om daer den eerſten hoeckſteen te leggen; welcken hy van porfyr te dien eynde hadde doen bereyden, en naderhandt deſe volgende woorden dede inhouwen:

REGNANTE IN DANIA FREDERICO II.
CAROLVS DANZÆVS AQVITANVS, R.G.I.D.L.
DOMVI HVIC, PHILOSOPHIÆ, INPRIMISQVE
ASTRORVM CONTEMPLATIONI, REGIS DE-
CRETO, A NOBILI VIRO TYCHONE
BRAHE DE KNVDSTRVP EXTRVCTÆ
VOTIVVM HVNC LAPIDEM MEMORIÆ
ET FELICIS AVSPICII ERGO P.
ANNO CIↃ. IↃ. LXXVI. VI. ID. AVGVSTI.

Dat is:

Terwijl Frederick de Tweede in Denemarcken regeerde, heeft Carolus Danzeus van Aquitanie geboren, en des Aller-Chriſtelijckſten Koninckſ Geſant in Denemarcken, aen dit huys, het welck den edele Heer Tycho Brahe van Knudſtrup, met 's Konings wille, geſticht, en der Philoſophie, en inſonderheyt tot de oeffening van de Sterre-kunſt toegewijt heeft, tot een gedenck-teecken, en met een wenſch van een geluckigh begin, deſen eerſten grondtſteen geleght, in 't jaer 1576, den achtſten dagh van Auguſtus.

De dagh, tot het leggen van de eerſte ſteen geſchickt, gekomen ſijnde, quam de gemelde Geſant Danzeus, vergeſelſchapt met ſommige Edelen, en eenige geleerde mannen, die by dit werck ſouden ſijn, en plaetſte den eerſten ſteen op d'achtſte dagh van Auguſtus des ochtens met het rijſen van de zon, na datſe eerſt wel omgedroncken hadden op 't goet ſucces van 't werck, met toejuyching van alle de vrienden, die daer rondtom ſtonden. De bovengemelde ſteen wierd geſtelt in 't ooſterdeel van 't huys, naer 't zuydooſten, gelijck in de bygeſtelde figuer, by de letter F, te ſien is. Dus wierd het geheele huys begonnen te bouwen, en in de volgende jaren volmaeckt, ſchoon 'er ondertuſſchen geen geringe oft kleyne ſwaerigheden en hinderniſſen voorvielen; van welcke wy hier niet ſpreken ſullen. De verklaring van d'afteeckening van 't ſelfde huys, hier afgebeeldt, is dusdanigh: A de ooſterdeur, op de Joniſche en Doriſche wijſe gemaeckt; B winter-zael; F de porfyre hoeckſteen, hier voor gedacht, door de Franſche Geſant gelegt. G en H venſters van de kelder onder de aerde. C een kamer voor de gaſten, en twee eveneens naer de weſt-zijde. M ſtudeer-kamer, met de bibliotheeck. L ronde Chymiſche werckplaets onder de aerde, en daer in ſeſtien verſcheyde ovens, tot de Spagyriſche kunſt geſchickt. I een gat, door welck de kolen, om de fourneyſen te ſtoocken, ingebracht worden. Z een kelder onder de aerde, om hout in te leggen. q de koken. D de roode kamer. ∝ de achtkante geele kamer. E de geele kamer. Met deſe drie accordeert naer 't weſten de groote zomer-zael, die groen geverft is, en met de ſchilderyen en afbeeldtſels der voornaemſte kruyden aen de ſolder verciert, uyt welcke men met vermaeck, inſonderheyt in de ſomer, een ſeer groot getal van ſchepen, die voorby varen, ſiet. X venſters van de bovenſte verdieping. O de groote Obſervatie-plaets in 't zuyden, alwaer eenige treffelijcke en groote Aſtronomiſche Inſtrumenten ſtaen, voornamelijck de Azimuthale halve circkel, de Ptolemeïſche Regulen, de latoene Sextant om de hooghten te nemen; 't middelmatigh Azimuthale Quadrant, van latoen gemaeckt, die yder op ſijn plaets ver-

ORTHOGRAPHIA PRÆCIPVÆ DOMVS ARCIS VRANIBVRGI

in Insula Porthmi Danici Venusia, *vulgo* Huenna, à TYCHONE BRAHE Astronomiæ instaurandæ gratia, circa annum MDLXXX, exædificatæ.

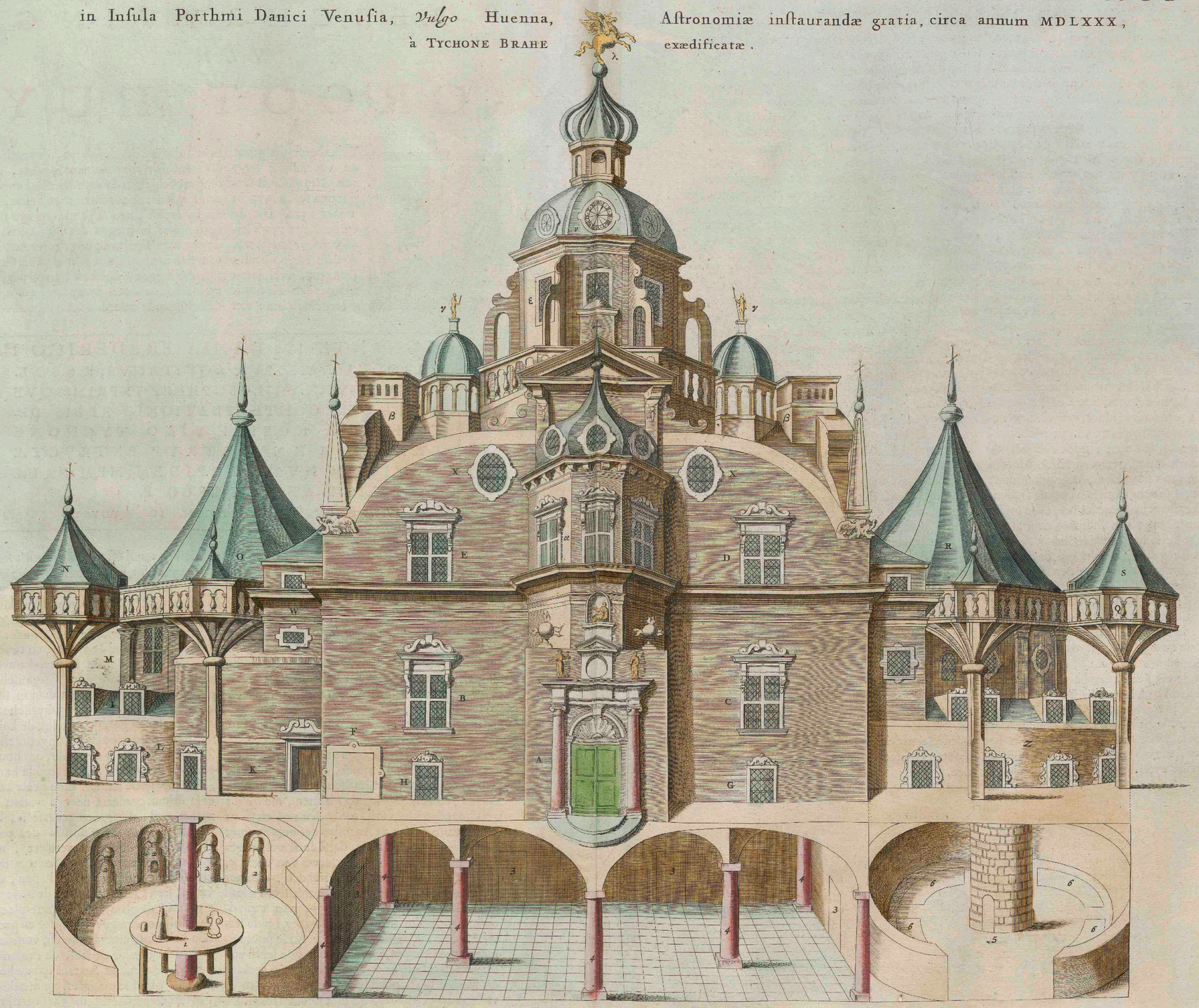

toont en verklaert worden. P ſekere kloot, gelijck die in de figure van de Sextant wort afgebeeldt, dienende in plaetſe van een ſchrage, om het Sextant op te leggen, en naer alle geweſten gekeert te konnen worden, en alſoo de diſtantien der ſterren te obſerveren. Een andere kloot, als de bovengeſeyde, ſtaet naer de weſtſijde. Q achtkante ommegang, daer de voorverhaelde kloot in ſtaet. N de kleyne Obſervatie-plaets in 't zuyden, in de welcke de kopere Armillæ Æquatoriæ ſtaen. W afgang naer de werck-plaets, en opgang nae de Obſervatie-plaets. R de groote Obſervatie-plaets in 't noorden, oock met eenige groote inſtrumenten beſet, gelijck met Regelen, oft het groote latoene Parallatiſche inſtrument, dat oock de Azimuth in de circumferentie van de muur aenwijſt. In de ſelve plaets was mede de Sextant, omme, door een obſervateur alleen, de diſtantien waer te nemen; en daer by de in twee-gedeelde boogh, en het inſtrument welck eertijts tot het obſerveren van de nieuwe ſtar gebruyckt was. Hier wiert oock bewaert ſeker houte Parallaticum, eertijdts van de groote Copernicus gebruyckt, en van Warmien aen Tycho tot een vereering geſonden. S de kleyne noorderlijcke Obſervatie-plaets, in welck andere Armillæ Æquatoriæ ſijn. T een andere kloot, gelijck de voorgaende, dienende in plaets van een ſchrage, om Sextanten op te ſetten: noch een naer de weſt-ſijde, die met deſe over-een-komt. Maer in het bovenſte van 't ſelve huys, daer men ronde venſters ſiet, ſijn acht kamers voor de ſtudenten. De bovenſte acht-kante kamer, even onder het ſpits van 't huys, van daer men over al een vrye uytſicht heeft, hebbende rondtom een ommegang, ofte galdery boven het dack van 't huys. γ γ achtkante gebouwen, en daer in vier geſnede beelden, die de deelen van 't jaer vertoonen. β β ſeven ſchoorſteenen, naer 't zuyden, in een eyndigende, en ſeven andere naer 't noorden: in voegen dat alle de ſchoorſteenen van 't geheele huys in twee plaetſen onderſcheydelijck te ſamen komen. λ een vergulde Pegaſus, dienende voor een weer-haen. ν een uurwerck, welcks klock boven hangt, die met een draeyende wijſer, beneden de ſolder van de boven-kamer, wijſt van waer de wint waeyt: daer is oock noch een andere wijſer in het ſelve center, die omgaende de uuren aenwijſt. Soodanigh is d'uyterlijcke gedaente van 't huys, 't ſy men dat van 't ooſten oft van 't weſten aenſchouwt: en indien iemant het zuydelijck met het noordelijck deel te ſamen vergelijckt, hy ſal de gedaente daer af ſoodanigh gelijck vinden, dat alles onderling over-een-komt, en in gelijcke proportie beſtaet, gelijck in de dingen van d'Architectura, ſoo men die konſtighlijck en op een behoorlijcke wijſe maken ſal, vereyſcht wordt. Voorts, het gene dat onder de aerde is, en met geſtipte trecken beneden aengeweſen wordt, is dus te verſtaen: Al 't gene, 't welck men beneden de toorn aen de zuydſijde ſiet, vertoont, ſoo veel als mogelijck is, de werck-plaets, alwaer de ſuyveringen, uyttreckingen, en andere diergelijcke wercken door 't vuur gedaen werden, daer 1 een ronde tafel is, recht in 't midden ſtaende, op de welcke 't gene dat men maken ſal geleght wordt. De cyffers 2 vertoonen verſcheyde ſoorten van ſtoven oft fournaiſen rondtom geſtelt, tot een getal van ſeſtien. Drie ovens van verſcheyde geſtalten. Eene in aſſche, geeygent tot digereren; vier groote athanores, twee kleyne, twee diſteleer-ketels in zant, oft in aſch. Een groote blaes, met twee pypen. Een ander heymelijck oventjen, met lampen. Twee reverberatie-fornaiſen, van de welcke d'een het vuur recht op treckt, en d'ander door omwegen. Het grootſte deel deſer ovens was gemaeckt van uytgedolve ſteenen, uyt Noorwegen gebracht, die men Berghſche ſteen noemt, om dat die een heet vuur konnen verdragen, en waren ſeer konſtelijck gewerckt. Maer indien men alle de dingen, die in deſe werckplaets waren, yder in 't byſonder wilde vertoonen, ſy ſouden groote plaets beſlaen. Beneden onder 't groot huys worden de onderaertſe kelders en plaetſen, in welcke men de voorraet en huys-behoeften bewaert, vertoont. De cijffers 3 wijſen de deuren aen, door welcke men op verſcheyde plaetſen inkomt. De cyffers 4 vertoonen de pylaeren, geſchickt tot ſteun en voet van het werck. Onder de toren naer 't noorden, by de cyffer 5, ſiet men een cemente put, veertigh ellen diep, van de welcke hier na in de Gront-beſchrijving breeder gewagh gemaeckt ſal worden. De cyffers 6 ſijn cemente kiſten, in de welcke eenige eet-waren bewaert wierden. D'andere dingen worden ten deel door de figuur vertoont, en moeten ten deel door 't verſtant begrepen worden.

GRONDT

GRONDT
EN
VERKLARINGE
van het voorname huys van 't kasteel
URANIBVRGH.

Gunstige Leser, wy hebben niet konnen naelaeten u in de ordre van de eerste figure te vertoonen de grondt van het voornaemste huys van Uraniburgh; nademael men uyt de selve lichtelijck sien kan hoe het van binnen gestelt is; en hier by willen stellen de aenteeckeninge van elck gedeelte, om de moeyelijckheyt en wan-orde, van die in de plaet selfs te setten, te ontgaen.

A beteeckent de oosterdeur;

C de westerdeur;

O de vier gangen, die in rechte hoecken eyndigen, die daer nae evenwel tot maer drie gemaeckt sijn, om de winter-stove, geteeckent met D, soo veel te grooter te doen vallen; en in een hoeck een kleyn heymelijck laboratorium oft werck-plaetse te maken achter het fournais, daer niet te min vyf bysondere fournaisen in waren, tot de suyveringen, uyttreckingen, en andere wercken die door de kracht van 't vyer gedaen werden; op dat men niet altijdt genootsaeckt sou sijn de groote werckplaetse te gebruycken.

B is een fonteyne, die het water om hoogh werpt door een bewegelijcke buys, welcke het water uytwierp, daer 't den draeyer van de buys geliefde.

D winter-vertreck, ofte stove.

E F G vertrecken voor het volck.

L trap, leydende tot de hooghste solder.

H de koockens.

K een put veertigh ellen diep, doende wercken een water-werck, en verdeelende sijn water in de boven en beneden-kamers door goten, welcker tacken in de mueren verborgen lagen.

P trap, welcke men afgaet naer het werckhuys van de Chymie.

T de boeck-kamer.

W den grooten hemel-kloot van koper vergult.

V vier tafels voor de Studenten.

4, schoorsteenen die van onderen uyt de groote werckplaetse opkomende, in de hoecken van de kamers opgetrocken sijn.

Y de bedtsteden op verscheyde plaetsen in de selve kamers. Het overige kan lichtelijck van den naeuwkeurigen aenmercker gevonden worden.

ICHNOGRAPHIA PRÆCIPVÆ DOMVS ARCIS VRANIBVRGI

in Insula Porthmi Danici Venusia, *vulgo* Huenna, Astronomiæ instaurandæ gratia, circa annum MDLXXX,
à TYCHONE BRAHE exædificatæ.

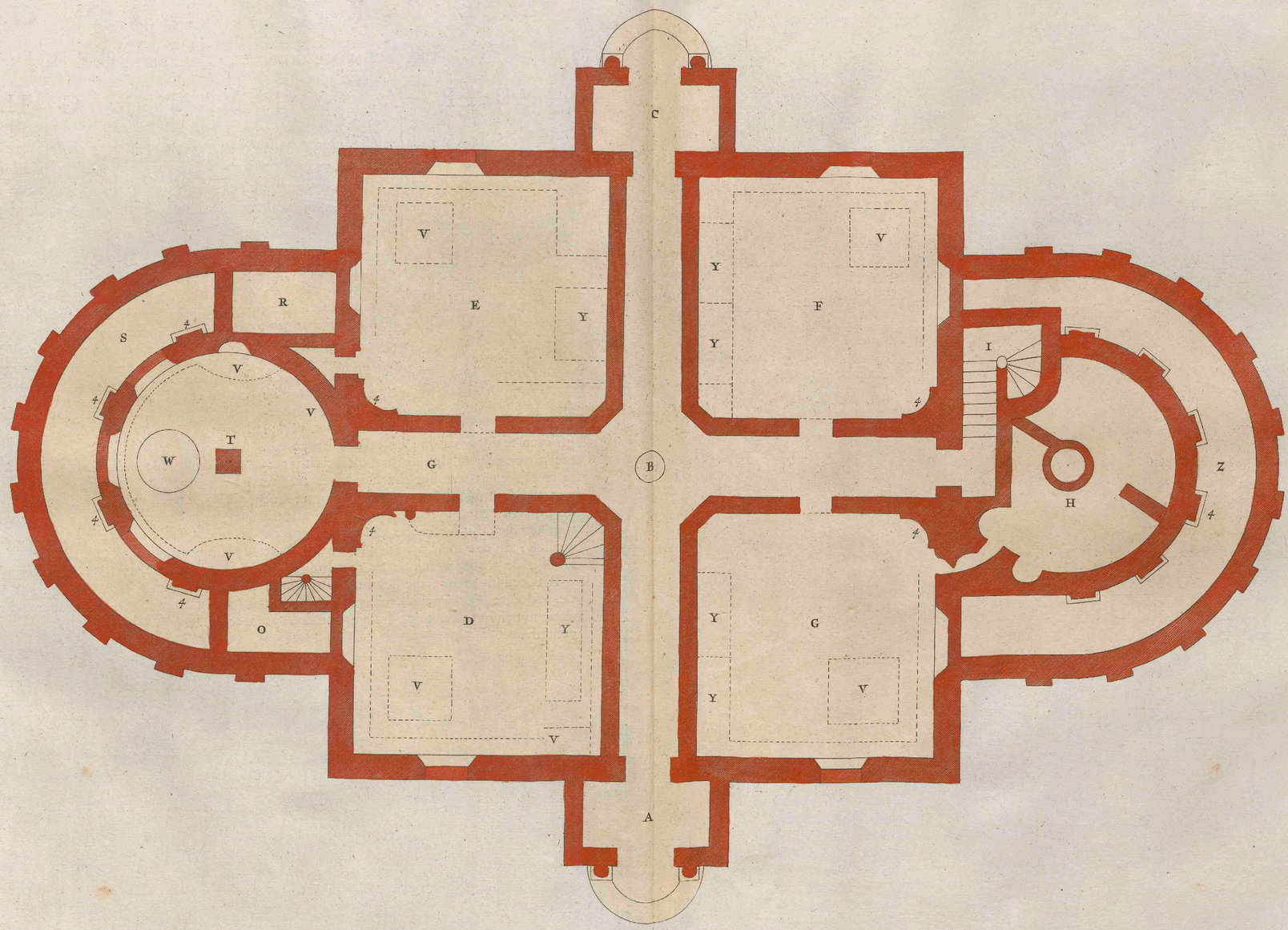

ASTRONOMISCHE INSTRUMENTEN VAN TYCHO BRAHE.

Gunstige Leser, wy vertoonen u in de volgende figuren de voornaemste Instrumenten van Tycho Brahe, en in welcke Observatorien hy yder meest gebruyckt heeft, te weten, den Sextant, de Quadrant, en de Armillæ Æquatoriæ, met hare beschrijvingen: by het welcke wy noch gevoeght hebben de beschrijvingen van alle sijne andere mindere Instrumenten, ten deele by hem self, ten deel by sijn Schrijver door sijn bevel gestelt, en van ons dus overgeset:

In het groot en zuyderlijck Observatorium van Uraniburgh, in de figuur met de letter O aengewesen.

DE SEXTANT,

dienende tot het waernemen der hooghten: en des selfs maecksel en gebruyck.

HEt Sextant is van Tycho Brahe eerst gepractiseert, en in 't werck gestelt, en alsoo genoemt, om dat het in sijn omtreck vervat het seste deel van een circkel; sijnde genoeghsaem bequaem om te dienen tot de gemeene observatien: eenige niet te min hebben de vindinge van dit Instrument sich toegeeygent, nae dat sy het selve eenighsins hadden vervormt, gelijck oock sommigen in Duytslant en elders sich niet ontsien en hebben sich de eere toe te schrijven van 't vinden en maken van verscheyde andere Instrumenten, van welcke Tycho de vinder geweest is. Hy segt, dat hy drie van dese Instrumenten elck nae d'ander (om van de anderen, die op verscheyde wijsen tot het selve gebruyck dienen, te swygen) van eenderley fatsoen maeckte, soo veel de buytenste omtreck en visieren aengaet; maer verscheyden van stellinge der binnenste verbantsels, naer dat het te passe quam. Dese, die hier vertoont wert, was de eenvoudigste, als hebbende de minste verbanden. Want hy maeckte het met voordacht op die wijse, op dat hy gemackelijck ontdaen, en weder in een gestelt soude konnen werden door schroeven, omme alsoo nevens sijnen voet, die oock uyt malkanderen kan, in een kas gepackt, en in andere landen, niet alleen te water, maer oock te lande te konnen vervoeren, en de Polus hooghte op verscheyde plaetsen exactelijck waer te nemen. Want dit Instrument dient niet alleen omme de distantien van de son en van de sterren, maer oock om hare hooghten te observeeren: als men dan het selve wil in 't werck stellen, is het noodigh dat men het Instrument stelt even als in de figuer aengewesen wert. Doch eer wy tot het gebruyck desselfs treden, sal ick kortelijck aenwijsen hoe het gemaeckt is. De letters A B C wijsen u aen den Sextant, ofte seste deel eens circkels, over al met kopere plaeten soo net bedeckt, dat men, terwijl nergens eenige voeginge sich openbaert, meynen soude, hy ware geheel van koper. Van sijn center af tot de circumferentie sijn vier cubiten ofte acht voeten: ontrent het center is een cylinder geteeckent met A, door welckers middel de observatien geschieden, daer toe helpende het pinnacidium M, in de regula A N M. Dit pinnacidium ofte visier heeft twee spleten, even soo verre van malkander geplaetst, als de diameter van de cylinder is: op dat de observatien gedaen souden werden van beyde de sijden door parallele linien, ende de starre sonder moeyten juyst midden in het centrum waergenomen. De circumferentie B C is gedeelt door dwars-overgaende puncten, volgens onse gewoonte; terwijl dese manier van ons bevonden is de bequaemste, en de gemackelijckste te maken, en sonder eenige onsekerheyt, gelijck in 't breed aengewesen wert in het eynde des boecks van de Comeet van het jaer 1577. In Duytslant sijn eenige geweest die haer de vindinge van dese manier toegeschreven hebben, nae dat Wittigh die by Tycho nevens de stellinge der visieren gesien, en te Cassel geopenbaert, en misschien oock voor de sijne uytgegeven hadde. Maer hier staet aen te mercken; dat als men de hooghte der Sonne wil observeeren, het groote gemackelijckheyt bybrengt, om netter de schaduwe te onderscheyden, dat men aen de regel ontrent sijne cylinder, ofte *dioptra*, en *pinnacidia*, ofte visieren, voeght een sekere vierkante langwerpige buys van lichte stoffe toegestelt, op dat hy door sijne swaerte

SEXTANS ASTRONOMICUS
PROUT ALTITUDINIBUS
inſervit.

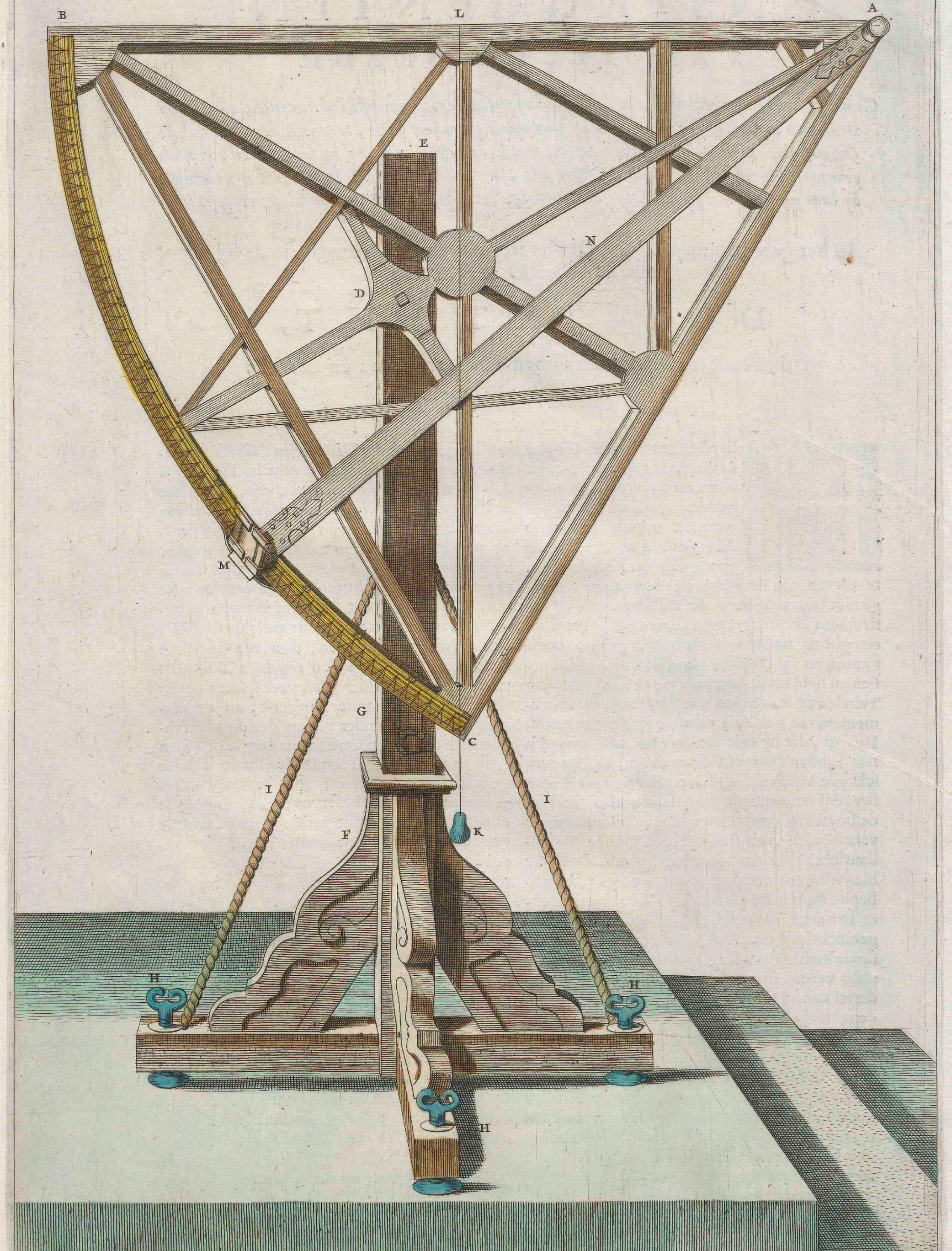

de regel en *Pinnacidia* niet en beſchadige. Deſe buys moet ontrent de Cylinder A, ſoo onder als boven, een openinge hebben, door de welcke de ſtralen van de zon doorſchijnende op de binnen-kant van het onderſte *pinnacidium*, de ſchaduwe van den Cylinder heel duydelijck toonen. Hierom is 't noodigh datter een openinge in de buys is, door de welcke men gemackelijck en diſtinctelijck dat kan af ſien, gelijck wy gewoon ſijn te doen in de obſervatien der zonne, op dat de ſcheydinge van het licht en der ſchaduwe ſoo veel te klaerder ſoude geſien werden. Dit inſtrument wort geſloopt, ende weder herſtelt door ſekere ſtercke ſchroeven A B C D L, ende op meer andere plaetſen, die in de figuur juyſt met letters niet aengeweſen werden. Maer ſijn boogh t'ſamen met de pees B C werden niet geſcheyden; maer blijven altijdt t'ſamen gevoeght en vaſt aen, op dat de boogh niet kome ietwes van ſijne perfecte rondigheyt af te wijcken. Het heeft daer en boven een voet, op welcken het geſtelt wert, als men de hooghten wil nemen (gelijck hier afgebeelt is) die hier door de letteren E G H aengeweſen wert; aen deſen voet wert het inſtrument gehecht door een nagel in een rondt gat ontrent de letter D, ende naer dat het heen ende weer geroert is, wert het ontrent G vaſtgeſtelt, daer een waterpas, boven ontrent L, aengehangen, onder aen het eynde van de verdeelinge ontrent C aenwijſt, dat de ſijde A B paralleel is met den horizont. Door de letter L wert aengeweſen een punct, daer men een fijn koper-draet, in het midden tuſſchen A het center, ende B de circumferentie, aenhanght, maeckende op die wijſe een evenſijdige driehoeck A B C: want het is uyt de beginſelen der Geometrie bekent, dat de halve diameter van een circkel, en de ſubtenſa, ofte pees van 't ſeſte deel van een circkel elkanderen gelijck ſijn. En dewijle de linie C L recht perpendiculaer valt op de linie A B, ende het perpendiculum ſich voeght aen de linie C L; volght het nootſaeckelijck, dat de eene naer het Zenith recht op en neder, ende de andere met het vlack des Horiſons water-pas ſtreckt: ſoo dat men dit inſtrument alſoo net kan ſtellen om de hooghten te nemen, als of men 't gehcele quadrant gebruyckte. De voet van het Inſtrument is gemaeckt van vaſt hout, op de manier gelijck de figuur uytwijſt, van binnen niet te min meerendeels hol, op dat het niet al te ſwaer ſoude ſijn om te vervoeren. Het heeft hier en daer, daer 't noodigh is, eenigh yſer-werck, 't welck hem behoedt, om niet beſchadigt te werden. Buyten deſen heeft het noch drie ſtutten van yſer, van het midden tot het uyterſte des voets, van welcke twee door de letters I H aengeweſen werden: ende het derde is in deſe figure ſchuylende achter de ſtijl; deſe konden oock aengehecht ende afgenomen werden, naer beliefte, door ſchroeven. Boven deſe warender vier ſtale ſchroeven die het geheele werck vaſt houden, van welcke men hier maer drie kan ſien, geteeckent met de letter H. Door deſe ſchroeven wert het inſtrument naer believen van den Obſervateur geſtelt, vermits ſy op eenige kopere plaetjes omgedraeyt werden, op dat ſy door de ſwaerte en ſcherpte de vloer niet ongelijck ſouden drucken, tot dat den Obſervateur door het aengehangen perpendiculum gevonden heeft, dat het inſtrument recht water-pas hangt. Men gebruyckt dit Inſtrument op ſulcker wijſe, tot het nemen der hooghten, ſoo van vaſte als dwalende ſterren, tot op een derde ofte vierde deel van een minuyt, als ſy maer niet boven het ſeſte deel eens circkels, ofte 60 graden van den ander verſcheyden ſijn. Oock kan men, als men het op een ander manier ſtelt, te weten dat A, C, nae het Zenith gekeert ſtaet, het reſterende deel hebben; maer ſtaet aen te mercken; dat men op die manier de hooghten alleen, niet de Azimuths kan hebben. Dusdanige Sextant is bequaem om ſeer net, niet alleen de hooghten, maer oock de diſtantien der ſterren te onderſoecken, ſonder eenige moeyten oft onſekerheyt, dewijl het beſtaet uyt weynige, wel en ſterck t'ſamen-gevoeghde deelen; op dat 'er niets in het obſerveeren ſoude konnen uyt ſijn behoorlijcke plaetſe ſchieten: buyten dat men het daer door met kleyne moeyte, ſonder gevaer van het te beſchadigen, kan vervoeren; 't welck men andere inſtrumenten oock behoort te doen, om niet aen een eenige plaetſe gebonden te ſijn: want een Aſtronomus behoort, meer als eenig andere Wijsgierige, een inwoonder des gantſchen werelts te weſen, en alle plaetſen, nae de nootſaeckelijckheyt vereyſcht, voor ſijn Vaderlandt aennemen.

Andere Inſtrumenten in het ſelve groot en zuyderlijck Obſervatorium, door Tychoos laſt beſchreven.

I I.

EEn halve circkel, wiens diameter in de lengte heeft ſes cubiten; aen het begin van de circumferentie is aengehangen een perpendiculum. Voorts is hy verdeelt in 90 graden, ſoo dat de 45 komen boven recht in het midden van de boge onder de perpendiculaer: ende met koper bekleet ſijnde, ruſt hy op een Horiſont Azimuthal, van louter yſer, de welcke heeft in diameter vier cubiten, ende geſchraeght wert van vijf ſtijlen met haer yſere ſchroeven, door welcken het geheele inſtrument in evenwicht met den Horiſont gehouden wert. Maer de halve circkel wert rondom gedraeyt door middel van ſijn handtvatſel. Van de andere kant wort hy geſtut van vaſte yſere handtboomen, op dat hy van alle kanten ſijn ſtandt recht op en neder ſoude houden. Tot vercieringe ſitten ſeer konſtigh uytgebeeldt de Geometria ende Arithmetica, aen de Aſtronomia, die noch hooger

hooger geplaetſt is, hare behulpſame handen reyckende, deſe met cyffer-letters, de andere met drie-hoecken, &c.

III.

EEn Quadrant, ſijnde van boven tot beneden geheel van louter koper; wiens halve diameter een en een half cubiten heeft, ende boven de gewoonlijcke, noch twee beſondere verdeelingen. Binnen den Horizont (die, van ſtael ſijnde, in diameter ontrent drie cubiten vervat) is een voet, daer den Quadrant op ſtaet, op dat hy water-pas geſtelt, en tot de obſervatien geaccommodeert kan werden.

IV.

DE Regulen van Ptolemeus met koper rontom bekleet, in welcken elck van de twee ſijden, die den geſochten hoeck omvatten, houden vier cubiten, en de deylinge van de Hypothenuſa, houdende ſes cyfers der tafelen Sinus, voor den geheelen Sinus t'eenemael voldoet. Sy hebben aen de voet van de opgerechte ſijde haer ſchroeven, door welcken het geheele inſtrument water-pas kan gerecht werden. Het perpendiculum hangt daer nevens, ſijnde een draet met een koocker beſloten, op dat het de wint niet heen en weêr ſoude drijven.

V.

NOch een ander Inſtrument, om door middel van een Obſervateur te nemen de diſtantien, die niet boven de 30 graden van den anderen ſijn verſcheyden. De boogh van dit Inſtrument is van koper, en Tycho heeft het veel gebruyckt in het obſerveeren van de nieuwe ſterre. Het heeft vier cubiten van het center tot de circumferentie; maer is ſedert het jaer 1591 niet meer by hem gebruyckt.

VI.

HEt Quadrant met ſijn Horizont, regulen, en ſchroeven, alle van koper, konnen t'ſamen gevoeght en weder geſloopt, ende overal vervoert werden, naer believen. Het heeft van het center tot de circumferentie in diameter anderhalve cubit.

VII.

MEn ſiet daer mede de *Armillæ Zodiacales*, welckers circkelen uyt louter koper gegoten ende gedraeyt ſijn; ende dewijle ſy byna drie cubiten in diameter hebben, is elcke graedt verdeelt in 60 minuten door de dwars over en weder over-gaende puncten. Maer dit Inſtrument is van geen gebruyck: want deſe Ringen ſijn ſoo ſwaer, dat met deſe ſoo net niet, als wel door de andere *Armillas Zodiacales*, oft *Æquatorias*, geobſerveert kan werden.

In dit Obſervatorium is noch een groot koper uurwerck, 't welck de uuren, minuten, en ſecunden aenwijſt, door middel van een radt van twee cubiten in diameter, ende net verdeelt in 1200 tanden: niet verre van dit groote hangen noch twee kleyndere uurwercken, welcke oock de uuren, minuten, en ſecunden aenwijſen.

ARMILLÆ ÆQVATORIÆ,

Ofte

EVENAERRINGEN;

Haer toeſtellinge en gebruyck.

In 't kleyne zuyderlijcke Obſervatorium N.

IEck hebbe oock laten maken *Armillas Æquatorias*, van welcke u hier de aftekeninge vertoont werdt. De uyterſte circkel, door welcke de Meridiaen afgebeelt wert, is van gepolijſt en effen ſtael, verdeelt in ſoo veel deelen als een geheelen circkel is vereyſchende, en yder graed weder in ſijne minuten, in welck alles, aengaende het perpendiculum, polen, en aſſe, even ſoo moet verſtaen werden, als in de voorgaende. Deſe vervat noch drie andere circkelen, beſtaende alſoo het gantſche inſtrument uyt vier circkelen, hebbende een meer als het voorgaende, behalven de lange ronde aſſe, en de cylinder op de aſſe vaſt gemaeckt, welcke voor een ring konnen verſtrecken. En daerom heeft dit Inſtrument drie binnen-circkelen, ſonder den Meridiaen te tellen, om dat den Æquator, niet vaſt is als in de voorgaende, maer gedraeyt kan werden. Waerom hy oock des circkels I F G H hulp van noode heeft, om hem rechthoeckig te houden, en te bedwingen, welcke, om tot dien eynde bequamer en ſtercker te ſijn, oock van louter ſtael gemaeckt is, doch niet verdeelt: maer den Æquator ſelve, door de letters P S R aengeweſen, is verdeelt, ſelfs in minuten, en oock van beyde ſijden, omme, naer dat het gebruyck vereyſcht, ſoo wel te onderſcheyden de diſtantien, als de juyſte tijden. Ontrent de letters P R ſijn aen hem gevoegt de *pinnacidia* ende meer andere, dienende tot de obſervatien, die hier niet aengeweſen ſijn; welckers gedaente, gelijck mede de verdeelinge der graden, even deſelve is als in de voorgaende. De tweede binnenſte Armilla, geteeckent met N K L M, is bequaem om de declinatien te onderſoecken; men kan deſen omdrayen in den Æquator, welcke ſy rechthoeckigh ſnijt; op dat ſy, daer ſy den ſelven raeckt, ſoude aenwijſen door kopere plaetjens daer toe dienende, ende geſtelt ontrent S en M. Sy heeft mede hare *pinnacidia* ontrent O en Q, benevens noch twee andere, die inde figure niet aengeweſen, even gelijck van de andere ſijde verſtaen moeten werden te ſijn: voorts is ſy mede verdeelt met deelen, die in elck vierde-deel des circkels de minuten aenwijſen. Deſe circkelen binnen de Meridiaen begrepen, ſijn alle bekleet met kopere platen, ſoo konſtigh, dat men meenen ſoude dat ſy geheel van koper gegoten waren. De aſſe, gelijck mede de *pinnacidia*, is med e koper; het loot R T hangt, gelijck wy dat gewoon ſijn, aen een dun koperdraet; de reſt hier uytgelaten kan lichtelijck door 't geſicht, gelijck in de voorgaende, begrepen werden. Deſe *Armillæ* ſteunen op een voet van louter ſtael, dewelke getekent ſtaet met X T V Y Z, en andere tuſſchenſtaende letteren; deſes bovenſte deel, gemaeckt als een halve circkel, bevãt ende onderſteunt den Meridiaen, die de andere circkelen omvat, ſijnde deſelve op vier plaetſen, gelijck in de voorgaende, aen hem gehecht. Het overige van de voet kan lichtelijck uyt de figuer bemerckt werden; daer men kan ſien dat verſcheyde dingen, alle van maſſif koper, om cieraets en ſterkte wille bygevoeght ſijn. De onderſte ring Z van de voet is dick ende van yſer, hebbende vier even verre van een ſtaende ſchroeven; onder welcke op een vierkante ſteen geſtelt ſijn vier ſtucken yſer, te weten, onder yder ſchroef een ſteen, omme door middel van die ſchroeven, op deſelve drayende, het Inſtrument ſoo ſoude konnen gerecht worden, dat alle de ringen van dit Inſtrument ſouden op de circkelen des hemels eſponderen, door het middel van het perpendiculum B T, de Polus geſtelt ſijnde naer de Polus-hooghte van de plaets daer men het gebruyckt. Het Inſtrument ſelfs, ſijnde geheel van metael, is ſterck genoegh om geen verandering onderworpen te ſijn.

Het gebruyck van dit Inſtrument is even het ſelve, als dat van die, welcke in het noordelijck *Obſervatorium* S ſijn, uytgenomen dat hier den *Æquator* naer belieften in den *Meridiaen* omgedraeyt werd. De *Declinatien* werden op deſelve wijs genomen, als hier voor op de circkel der declinatien door de pinnacidia ontrent de *cylinder* by het center A. De diſtantien van den *Æquateur*, oft de rechte aſcenſien werden genomen in de *Armilla transverſa Æquatoria*, gelijck als hier voor, uytgenomen dat hier toe oock eenighſins de ſtale circkel, die d'andere onderſchraegt, gebruyckt kan werden. Waer by dit gemack noch is, dat als men een ſterre in hare behoorlijcke aſcenſie aldus obſerveert, het punct, 't welck

ARMILLÆ ÆQVATORIÆ.

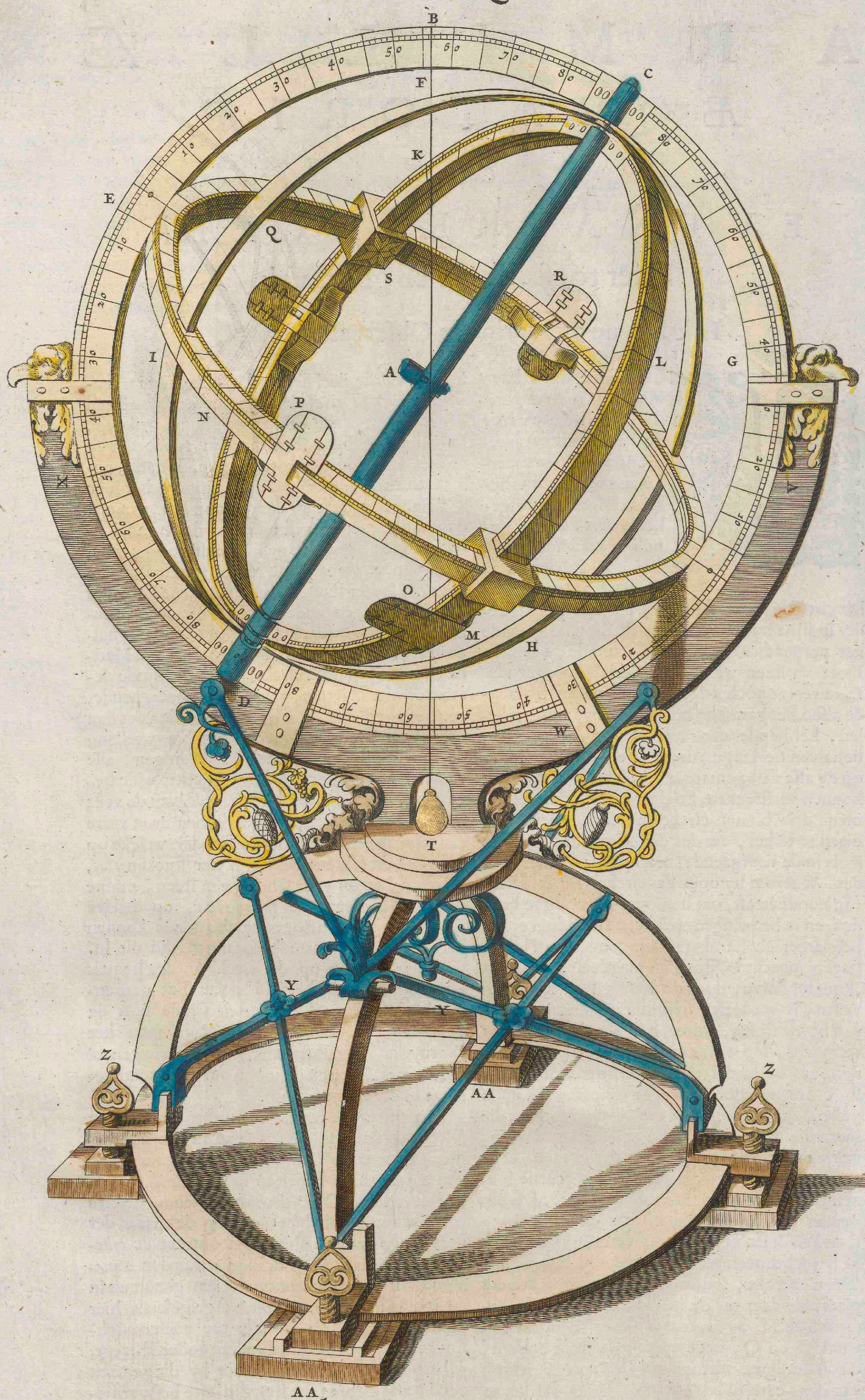

den *Meridiaen* van den *Æquator* ſnijt, aenwijſt de rechte aſcenſie vande helfte des Hemels, ende by gevolgh oock het oogenblick des tijts ſelfs; te weten, als de nette plaets der ſon bekent is, gelijck onſe tafelen de ſelve aenwijſen. Men kan oock den *Æquator* aen den Meridiaen hechten, en alſoo door een pinnacidium, dat in hem beweegt wert, nemen de diſtantie van alle ſterren, ende by gevolgh oock bekennen het juyſte tijts oogenblick: gelijck oock in het voorgaende, 't welck ick naergelaten hebbe aen te wijſen. Soo dat men door deſe twee Inſtrumenten gemackelijck, ſoo de rechte aſcenſien, als de declinatien, benevens de alderminſte oogenblick des tijts, aen den hemel meten kan. Die meer begeert van deſſelfs gebruyck ende toeſtellinge te weten, kan ſien in het tweede hooftſtuck van onſe Aſtronomiſche oeffeningen; behalven dat wy het hier genoegſaem, nevens eenige andere dingen meer, aengeweſen hebben.

Dit ſal ick 'er noch byvoegen, dat deſe Armillen, als mede de ſtale voet, konnen t'ſamen gevoegt, ofte uyt malkanderen genomen worden, door ſekere ſchroeven, en ſulcker wijs gemackelijck vervoert: 't welck men in alle andere Inſtrumenten, daer het ſonder haer ſchade kan geſchieden, moet practiſeren. Terwijle het toch een Aſtronomus toeſtaet een inwoonder des gantſchen werelts, ende aen geen oort ſoo verbonden te ſijn, dat hy niet ſoude konnen elders verhuyſen als hy wilde, ende alle ſijne Inſtrumenten mede voeren. Want nadien weynige gevonden werden, die in deſe ſware wetenſchap haer oeffenen, ende voornamentlijck onder die gene, die de beſtieringe van het Gemeene beſt ſoecken, nauwelijcks een, die in deſelve groot vermaeck ſchept, ende die te onderſtutten ende begunſtigen geraden achte; maer veel meerder die deſe uyt onwetenheyt haten, en als onnutte verſmaden; ſoo moet een liefhebber van deſe Goddelijcke kunſt, ſulcke onverſtandige oordeelen niet onderworpen ſijn; maer de ſelve verſmaden, ende alle ſijn arbeyt in deſe ſtudien beſteden, verachtende d'ongeſtuymigheyt van anderen. Ende als de Politijcken ofte andere hem al te moeyelijck vallen, met al het ſijne ſich elders begeven, ſoo oock dat hy leere ſijn eygen Vaderlant niet boven deſe hemelſche ſorgen te achten; en met een ſtantvaſtigh gemoet in alle voorvallen gedencken, dat

Vndique terra infra, Cœlum patet undique ſupra.
Et patria eſt forti quælibet ora viro.

HET

INSTRVMENTVM PARALLATICVM, *sive*
REGVLÆ PTOLEMAICÆ
NIC. COPERNICI.

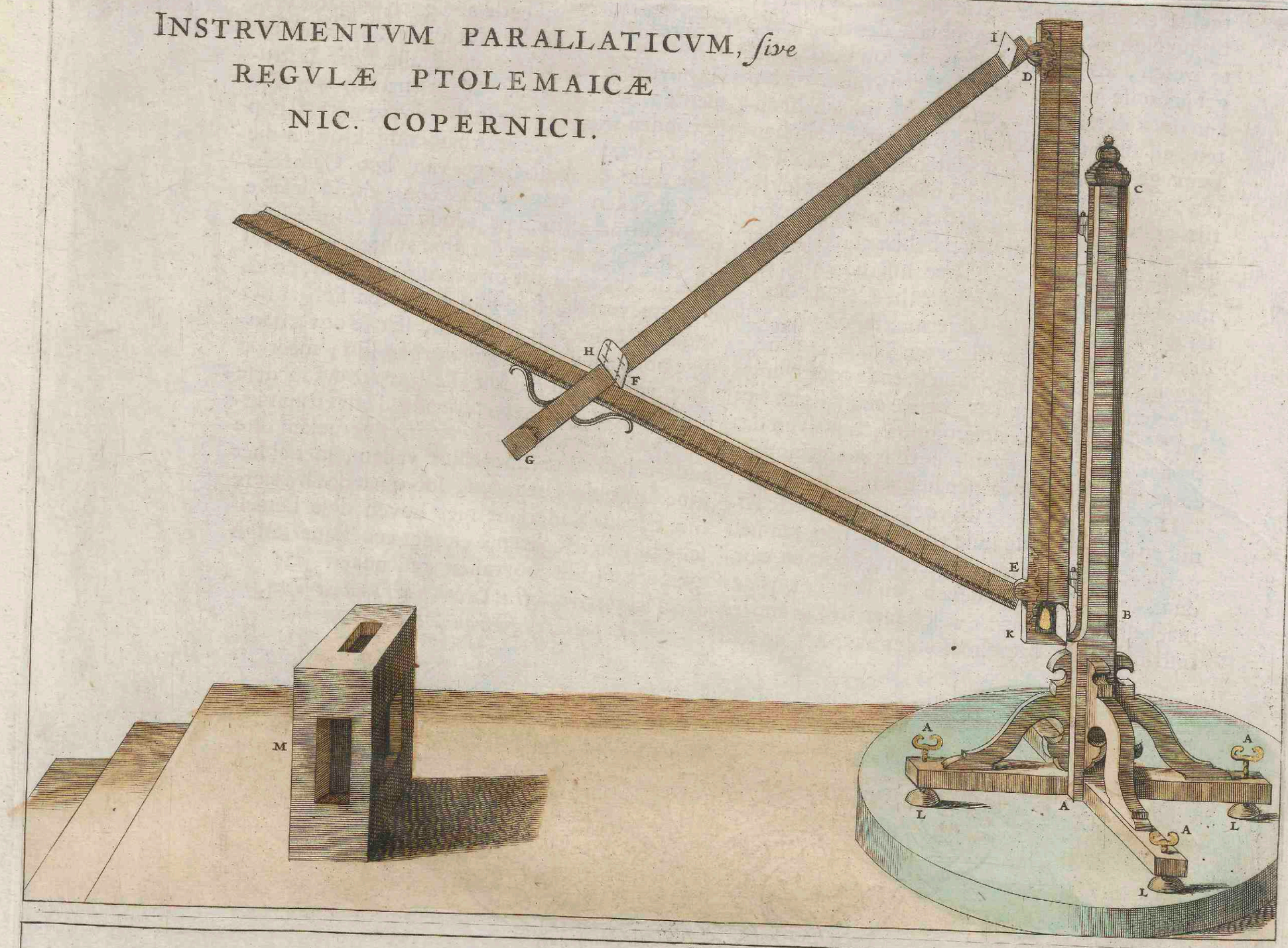

INSTRVMENTVM PARALLATICVM
TYCHONIS BRAHE.

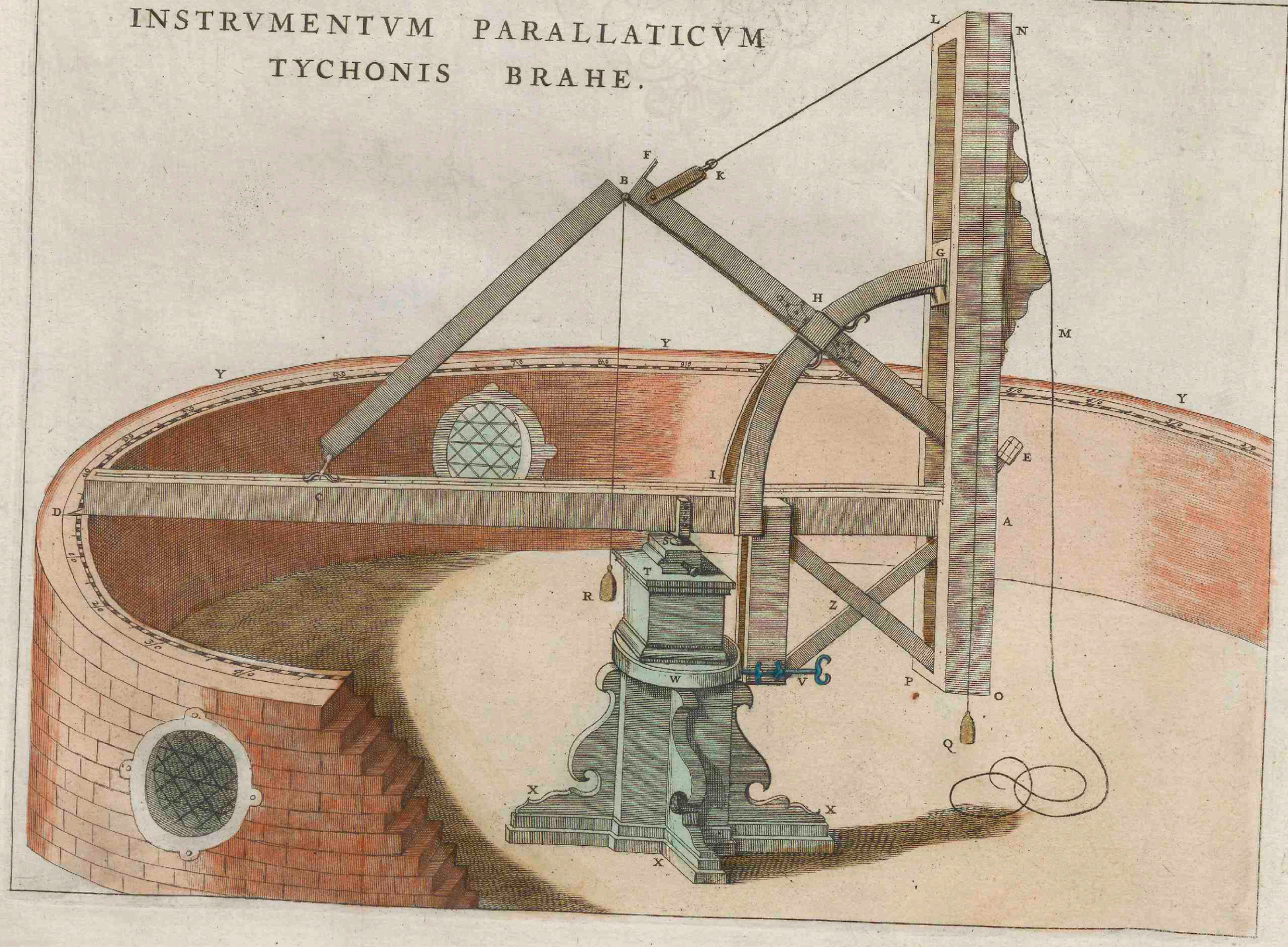

HET PARALLATICUM;

Welck is in het groot Noorderlijck Obſervatorium gemerckt R.

Sijn maeckſel en gebruyck.

Eer wy van het geſeyde Inſtrument handelen, hebben wy noodigh geacht eerſt van de Regulen *van Ptolemeus, die in het grootſte* Obſervatorium *O ſtaen, te ſpreken, om dat ſy ſijn van een en de ſelve aert en gebruyck.*

HEt Inſtrument, 't welck genoemt wert de *Regulæ Ptolemaicæ*, dient om met weynigh omſlach, namentlijck met drie linien, te meten de diſtantie der ſterren, van het Zenith ofte top-punt, ende dien volgende hare hooghten boven den Horiſont. Ick heb 'er een van hout, 't welck eertijts den onvergelijckelijcken Copernicus met eygen handen, ſoo geſeyt wert, gemaeckt ende gebruyckt heeft, tot een vereeringe gekregen van den Heer Joan Hannovius, Domheer tot Warmien, daer Copernicus eertijts gewoont hadde; als ick in het jaer 1584 een van mijne diſcipulen met een Sextant, even als die ick hier voren beſchreven hebbe, derwaerts geſonden hadde; op dat hy de Polus hooghte, die tot Warmien is, met het ſelve nauwkeurighlijck ſoude meten: want ick was in het vermoeden, dat in Copernicus obſervatie ontrent drie minuten ontbraken; 't welck ick gemerckt hadde uyt bevindinge dat de beweginge der Sonne, ende de grootſte obliquiteyt van de Ecliptica, anders in der daet waren, als ſijne getalen uytwijſen; gelijck oock de ondervindinge naderhant het ſelve geleert heeft. Want door middel van mijn Inſtrument, wiert de Polus hooghte aldaer bevonden te ſijn 54 graden, 22½ minuten, gelijck wy breeder verklaert hebben in het eerſte deel van onſe Aſtronomiſche oeffeningen, op het 34 en volgende bladeren; daer ick aenwijſe Copernicus dwalinge in de loop der Sonne, en dat die niet recht van hem vernieuwt is: want Copernicus heeft vaſt geſtelt de breette van die plaetſe te ſijn 54 graden, 19½ minuten, ſoo dat aen de ware hooghte drie minuten gebreken; 't welck ick te voren ſeer wel merckte uyt ſijne gegevene grooten, en daer op gebouwde reeckeninge ontrent de Sonnen-loop. Als mijn diſcipel hier nae wederkeerde, bracht hy my niet alleen den Sextant, die ick hem mede gegeven hadde, onbeſchadight wederom; maer oock dit inſtrument van Copernicus, my van den geſeyden Domheer tot een geſchenck geſonden. Soo haeſt als ick het ſelve ſach, alhoewel het geheel van hout gemaeckt was, en onbequaem om gebruyckt te werden; behaeghde het my ſoo ſeer, om de gedachteniſſe van ſoo grooten konſtenaer, die geſeyt wiert het ſelve gemaeckt te hebben, dat ick niet konde naelaten, het Latijnſe gedicht te maken, 't welck in het eerſte deel van onſe Aſtronomiſche brieven pag. 295, en de volgende geplaetſt is. Naderhant liet ick 'er oock een nae maecken, met kopere platen bekleet, in het welcke ick eenige weynige dingen, om het gemacks wille, dede veranderen, en byvoegen. In het ſelve ſijn drie *Regulen* D E, E F, en F D, van de welcke de eerſte, die recht op en neder en naer het Zenith geſtreckt ſtaet, by E D noch eenen anderen Regel heeft, die om een lange ronde kopere nagel naer believen gedraeyt wert. Voorts ſijn ſy beyde van een langte, te weten, elck van vier cubiten, als men de langte van de hooghſte neemt van de letter D tot F; want het langer gedeelt, of dat beneden de onderſte regel uytſteeckt, te weten F G, is dubbeld, ende alleen daer bygevoeght, om noch een anderen langer regel, ſijnde den derden, vaſt te houden, ende te dwingen. Maer deſe derde en langſte regel E H, die oock aen de eerſte, D E, ontrent E, gehecht is, en oock op de ſelve plaetſe op een koperen nagel kan gedraeyt werden, is even ſoo lang als 'er vereyſcht wert; op dat de twee ſijden D E en E F een rechten hoeck ſoude beſluyten; te weten, als D F ſoo hoogh geſtelt is, dat ſy recht waterpas met den Horizon geſtreckt leyt. Boven by de letters H I, in de tweede regel, is een cylinder, oft plat kopertjen in des ſelfs plaets. Onder by H, in de ſelve regel, is een viſier, ſijnde een kopere plaetjen even breedt als de cylinder boven by I in ſijn diameter dick is: aen dit plaetjen wordt wederſijts een plaetjen, daer toe bereyt, met kopere veeren aengeſet, ſoo dicht aen, dat daer aen elcke ſijde maer als een ſchreef blijſt, makende de viſieren, door welcke men de ſterren ſchiet, en de obſervatie wert gedaen door de voorſeyde ſchreven, boven en beneden paralleel ſijnde, op ſekere manier die wy gevonden hebben. In het inſtrument van Copernicus waren

Denemarcken.

in plaetſe van deſe ſchreven, ronde gaten, door welcke de Sterren ſeer ongemackelijck geſien werden. Daer oock by komt, dat het bovenſte gat in het pinnacidium I grooter moet ſijn als het andere, indien men de Sterren bequamelijck daer door ſien wil; ende dewijle het ſelve nootſakelijk ten alderminſten een achtſte oft tiende deel van een graedt beſlaen moet, en men onder het obſerveren niet recht kan weten oft men de ſterre recht in het middelpunt van het gat ſiet; ende men in dier voegen licht eenige minuten kan komen te verlieſen, dunckt het my wonder hoe niet alleen Copernicus, maer oock de Ouden, die ſoodanige viſieren gebruyckten, op die wijſe iets ſekers konden vinden, niet tegenſtaende al de reſt wel was. De langſte regel is op onſe wijſe in gelijcke deelen verdeelt door overdwarſe puncten; ende daer ſijnder even ſoo veel, dat ſy net uytmaken konnen het laetſte getal van de Tafel Sinuum van ſes getalen op hare behoorlijcke plaetſe, te weten, daer ſy de twee andere Regulen ſoo gelijck wert, dat ſy een evenſijdige driehoeck te ſamen komen uyt te maken. Het ſtaet aen te mercken, dat de Regel D K die naer om hooge ſtaet, een holligheyt heeft, deur welke het koper-draet hangt, met het aengehechte lootjen K, op dat de wind het ſelve niet ſoude verwayen: daerom oock de ſelve holligheyt, naer den eyſch met langwerpige deurtjens geſloten, ende geopent kan werden. Dit koperdraetjen ſlaet dan recht op ſeecker teecken, als de ſijde D E recht naer boven gekeert ſtaet; ſoodanige rechte ſtelling des inſtruments geſchiet door ſchroeven, die by de letter A onder in de voet ſijn, ende op yſertjes omgedraeyt werden. Terwijl doch deſe drie Regulen aen de Colomne B vaſt ſijn, ende op het geſeyde pedeſtael ſteunen, op dat ſy ſouden konnen door middel van ronde herretjes rontom gedraeyt werden. Welck gemack, ſoo veel de ſtutten aengaet, door my aen het inſtrument gevoeght is; want in dat van Copernicus was het niet. Ick hebber noch een veertje toegevoeght, 't welck ghy ſiet ontrent G, en te weegh brengt, dat de Regel A F, in yder geobſerveerde hoeck komt te ruſten, tot dat de tellinge op de ſijde van de langſte Regel geſchiet ſy. Buyten deſe hebbe ick noch verſcheyde dingen, om het gemackelijcker te konnen gebruycken en handelen, daer bygevoeght, die ick naelaet te verhalen, op dat ick niet ſoude ſchijnen, de vindingen der Ouden, door het al te veel verbeteren der ſelve, te verkleynen.

Men gebruyckt dit inſtrument om de diſtantie der ſterren van het Zenith te nemen, gelijck Ptolemeus dickwils gedaen heeft om des Maens grootſte latitudo uyt te vinden, alhoewel hy het ſelve niet wel, nochte recht gevonden heeft, gelijck blijckt uyt het gene wy, aengaende de loop vande maen, herſtelt hebben in het eerſte hooftſtuck van het voorgeſeyde boeck van onſe Oeffeningen; waer wy aengeweſen hebben, dat uyt nauwkeurige aenmerckingen bevonden is, dat de grootſte latitudo van de Maen, als ſy vol is, niet eveneens is in de quartieren Maens; ende dat het onderſcheyt wel is van een derde deel van een graed: gelijck als de Leſer op de aengeweſene plaetſe uyt de omſtandigheden en occaſien ſien kan. De hoeck van de diſtantie van het Zenith F D E kan genomen werden uyt de Tafelen Sinus diemen telt op F E, terwijle toch in den driehoeck de twee ſijden F D en E D gelijck ſijn. Door de derde F E teltmen naer gedane obſervatie op de langſte regul: 't welck de oorſaecke is waerom den hoeck F D E, die de diſtantie der ſterre van het Zenith te kennen geeft, niet onbekent kan ſijn, en het geen tot deſelve moet bygevoeght werden, om het Quadrant uyt te maecken, is even de geſochte hoochte. Deſe regulen hebben oock dit gemackelijcke, dat ſy ſeer lichtelijck uyt malkander gedaen, en t'ſamengevouwen konnen werden, ende alſoo over al vervoert; maer om de waerheyt te ſeggen, ſy geven ſoo nette ſekerheyt niet, hoe neerſtelijck ſy oock gemaeckt ſijn, als de Quadranten; doch ſy konnen ſeer ſwarelijck lang in een rechte linie blijven houden; want wat lang ſijnde, wijcken ſy af door hare ſwaerte; ende kort ſijnde konnen ſy het beloofde door hare kortheyt niet volbrengen.

PARALLATICVM,

ofte Ptolemaïſche Regelen,

in het Obſervatorium R.

IEck hadde eenige jaren te voren ſommige Regulen gemaeckt in een ſeeckeren tooren (die ſy, als het noodigh was omgedraeyt te werden, geheel beſloegen) op een byſondere wijſe, de alderoutſte manier van Hipparchus naervolgende; by de welcke ick oock verſcheyde nieuwe byvoeghſelen van my uytgevonden gedaen hadde, om de ſelve van beſtendiger en gemackelijcker gebruyck te maecken: hare forme en toeſtellinge wert u in de bygaende figure vertoont, in de welcke A D genomen moet werden voor de eerſte fondamentele regel, geſtelt naer het vlack van den Horizont, en kan gedraeyt werden naer de nootwendigheyt het vereyſcht: heeft acht en een half cubiten langte, ende op de boven ſijde tweemael de getalen van de Tafel ſinus van ſes cyferletteren, op mijne wijſe door kruyſſende puncten verdeelt. Op deſe worden twee andere gevoeght, yder half ſoo lang, en beyde te ſamen gelijck van lengte als de eerſte; te weten A B en B C, elck lang ſijnde $4\frac{1}{4}$ cubiten. De eerſte van deſe, welc-

welcke met de letters A B aengeweſen wert, wort gevoegt aen het begin van de langſte by de letter A, op ſoodanige wijſe, dat ſy op de ſelve opgeheven ende weder neergeduwt kan werden, ende met eenen gelijckelijck met ſich trecken de Regula B C, die aen deſelve by B alſoo vaſt is, dat ſy mede drayen kan. In deſe twee kleyne Regulen ſijn geene verdeelingen, maer de eerſte A B alleen heeft viſieren om door te obſerveren, ſijnde de onderſte ſchreve in het onderſte viſier ontrent het ooge E met de bovenſte F t'eenemael paralleel: op dat men door de ſelve ſoo wel de hooghten als de Azimuths aen alle kanten ſoude konnen waernemen. Voorts ſijn alle deſe drie Regelen van koper, wel net, en even gemaeckt ende gepolijſt; vierhoeckigh ende van bequame groote, om datſe niet licht noot ſouden hebben van krom te werden. Ende op dat de twee bovenſte Regulen ſoo veel te mackelijcker ſouden konnen opgeheven ende nedergelaten werden, is haer bygevoeght een ſekere uytſtaende ſtut, aengeweſen door de letters L N O P, 't welck oock ſijne ſchraegh heeft getekent met de letters P V Z. By V is een ſchroef, die deſe ſchraegh in de voet, (daer wy hier nae van ſullen ſpreken) leyd van alle kanten, langs en om een kopere plaet rondom de voet van 't Inſtrument gaende, op dat ſijn eyge ſwaerte hem niet en hindere. Maer naer het Zenith gekeert, brengt dit gemack by, datſe de bovenſte regulen opheft ende nederlaet naer welgevallen, oock in ſijn plaets houd en bedwingt, dat ſy naer deſe oft gene ſijde niet afwijcken ſouden. Sy worden opgeheven ende weder nedergelaten door middel van een touwetje K L N M, 't welck boven over een katrolleken loopt, daer het gemackelijck om getrocken wert; het touw wert ontrent K vaſt gemaeckt, aen een koper welck dubbeld is, en aen wederſijden de regel A B bevattende, op een ronde kopere nagel, door het gemelte dubbeld koper ende Regel A B gaende, draeyt. Dit dubbelde koper is ſoo wijdt, dat het viſier by F van het oogh ontrent E van alle kanten ſonder eenig beletſel geſien kan werden. Daer by is oock dit gemack, dat men ſien kan of het inſtrument wel recht geſtelt is, door een perpendiculum eyndigende in Q; te weten, oft A D juyſt met den Horizont gelijck ſtaet, en oft L N P O in een rechte hoeck tegen A D ſtaet; behalven dat men het ſelve oock kan ſoecken door het perpendiculum B R; want het ſelve altijt net tuſſchen A en C moet ſijn. Ende op dat de Regulen te gemackelijcker opgeheven ſouden konnen werden, ende op de begeerde plaetſe ruſten, ende oock dat ſy niet ſouden gins en weer wanckelen, maer over al, oft zy geheft ofte neergelaten werden, winckelrecht op de onderſte ende langſte ſtaen blijven, ſijn haer van beyde ſijden bygevoeght twee Quadranten, aengeweſen met I H G, tuſſchen welcke de eerſte regel A B geſtelt is, ende bewogen wordt, op een ſtive veer, daer aen gevoegt ontrent H. De Quadranten ſijn met latoen rondom bekleet, ende hebben van het centrum A tot den ommetreck I bynae drie cubiten. Alsmen nae de gedane obſervatie, by exempel, ontrent C wil de verdeelingen tellen, worden ſy aldaer aengeweſen door een ſeer ſcherpe ſtale wijſer, in het midden tuſſchen beyde de beenen van de ſtale veer, die oock helpen om de regel B C te houden, dat hy door ſijne ſwaerte niet nederwaerts ſacke.

De letters X W ſtaen getekent aen de voet, op welcke het geheele inſtrument ſteunt en draeyt, en voornamentlijk het achterſte deel des Inſtruments; om hoogh in de ſelve voet, ontrent T, is een ſchroeve, gelijck als die, waer van ick in de beſchrijvinge van het half circulair inſtrument geſproken hebbe, welcke door een handvatſel by T opgedreven, ofte nedergelaten, het geheel inſtrument ſeer net beſtiert, ſoo dat de onderſte en langſte regel juyſt met het vlack des Horizonts gelijck ſtaet en overeenkomt. Ten laetſten ruſt het end van de regel op de ronde muur, aengeweſen door de letters Y: onder hem heeft hy in de ſelve muur vaſt een koperen Azimuthal circkel, ſeer gemackelijck verdeelt ſijnde, oock paralleel met de Horizont, en correſponderende op de hooghte van de voet van het Inſtrument, houdende in Diameter 12 cubiten. Men gebruyckt dit inſtrument om de hooghten te weten, als mede de Azimuths; als ſijn uyterſte en ontrent de wijſer by D den Azimuthalen Horizont raeckt en aenwijſt. De hooghten werden op deſe wijſe genomen. Terwijlen beyde de ſijden van de twee regulen A B en B C gelijck ſijn, ende de derde A C volgens de obſervatie en tellinge bekent is; ſoo volght daer uyt de hoeck B A C, die de geſochte hooghte aenwijſt. Men doet het oock op een andere wijſe, alsmen telt, terwijl het perpendiculum B R de onderſte regel in ſijne verdeelinge raeckt, beginnende van A; want als dan krijght ghy een rechthoeckige driehoeck, wiens eene ſijde uyt het maeckſel bekent is, ende de andere geteltvolgens de obſervatie; waer door de hoeck by A, die geſocht wort, bekent moet werden. Maer waer toe het weten van de hooghten en Azimuths dienſtigh ſy, moet men uyt de practijck der Aſtronomie leeren, gelijck ick tevoren geſeyt hebbe. Dit Inſtrument wijſt alles netter aen als de voorgaende Regulen, om dat het de ſelve in groote en langte overtreft; en is oock veel beſtendiger ende bequamer om gebruyckt te werden, voornamentlijck om de hooghten te nemen. Want terwijle het inſtrument groot en ſwaer is, is het eenighſins moeyelijck de Azimuths daer benevens te ſoecken; 't welck men evenwel voorkomen kan, als men die naerſtigheyt maer aenwend van de onderſte regel vaſt te ſtellen in eene ſekeren Azimuth, daer de ſterre die geobſerveert moet werden naer toe gekeert ſtaet, en datmen dan, eermen de hooghte neemt door middel van de perpendicula, acht neemt dat alles recht geſtelt ſy, ſoo wel de regel A D parallel met het vlack van den Horizont, de regel L N O P op A D recht perpendiculaer: want alsdan ſalmen ſonder eenige merckelijcke misſlagh met dit inſtrument de hooghte en Azimuth alſoo wel te gelijck konnen nemen, als met de grootſte Quadranten hier nae beſchreven.

Beſchry-

Beschryvinge vande andere Instrumenten in het selve Noordelijcke en grootste Observatorium, door Tychoos ordre gestelt.

X.

EEn halven Sextant, hebbende twee onderscheyde doch even groote boogen; maer elck sijn bysonder Cylindrisch Centrum : dit Instrument is gemaeckt van deelen van twee circkelen, die malkander gelijck sijn; ende elcke boogh is soodanigh gedeelt in 15 graden, dat d'eerste graet van den eenen, en weder d'eerste van den ander paralleel gekeert staen naer de geseyde centers. De centers staen van malkander de lengte van een groote cubitus, oft twee voeten; gelijck oock de beginsels der verdeelingen van de geseyde bogen even verre van malkander staen; sijnde de wijdte tusschen beyde het vierdepart van de halve diameter des circkels, daer dit instrument sijne proportie van heeft: het steunt op een voet, in soodanige wijse gemaeckt, dat het op alle vlackten naer de Sterren kan gerecht werden. Men gebruyckt het om de kleynste distantien der Sterren te nemen, alsmen de selve door behulp van de andere Sextanten, daer oock twee Observateurs toe vereyscht werden, niet wel kan nemen. Dit instrument is vier cubiten lang.

XI.

EEn seker stalen Instrument, welcks boge verdeelt is in 60 graden, steunende op seekere geheele en halve circkels; door welcker middel het bequamelijck naer alle deelen des hemels kan gekeert werden : met dit instrument werden de distantien der Sterren genomen door eenen Observateur, alhoewel soo gereet noch konstigh niet als met de andere Sextanten.

XII.

NOch een tweetandige Sextant, hebbende een stalen boge, vier cubiten lang, ende twee verscheyde visieren buyten het center, daermen het ooge aenset, ende twee andere op de boogh, naer welcke de stralen des gesichts geleyd werden : met dit instrument werden de distantien tamelijck net genomen, alhoewel met wat meer moeyte.

XIII.

DE *Parallatische* houte regulen, diemen seyt dat door d' eygen handt van den seer vermaerden Nicolaes Copernicus gemaeckt en gebruyckt sijn, en welcker deelinge men siet door linien met inckt geteekent, heeft de Heer Ioan Hannovius, Domheer van Warmien, van Frouwenburg in Pruyssen, ofte van Warmien een Bisschoppelijcke stadt, daer Copernicus voor desen gewoont heeft, aen Tycho tot een vereeringe gesonden. De sijden van de twee evengelijke regulen sijn vier cubiten lang : ende hier door kan men de derde wel afmeten, om den rechten hoeck uyt te maecken. Ende alhoewel het selve Instrument, tot het uytvoeren van Observatien, geene nuttigheyt bybrengt, niet alleen om dat het out en bynaer versleten is; maer oock om de brosheyt van het hout (dat Copernicus evenwel door sijn vernuft socht te verbeteren, door het oplijmen van verscheyde houte latten) ende om de stellinge der gaten en de verdeelingen, welcke niet geheel pertinent ofte net gestelt waren, ende meer andere redenen, die ick voorby gae; niet tegenstaende al het voorgaende, maeckte Tycho groot werck van dit instrument, achte het seer hoogh, en bewaerde het ter gedachtenisse van dien onvergelijckelijcken Copernicus.

ARMILLÆ ÆQUATORIÆ,

In het Obſervatorium geteeckent S.

Verklaring van het werck, en ſijn gebruyck.

DE voorgaende Inſtrumenten dienen principalijck om te vinden aen den hemel de hooghten en de Azimuths, te ſamen en gelijck, ofte wel oock elck byſonder: maer terwijle deſe ſaecken, tot 't Aſtronomiſch gebruyck, voor 't meeſte deel van nooden hebben de reeckening der drie-hoecken, die yder ſoo wel niet verſtaet, en anderen oock, die niet geerne veel moeyten doen, moeyelijck valt; ſijn andere Inſtrumenten gevonden, door welcke men de langten en breetten der ſterren, die meeſt geſocht werden, met weynigh moeyten, en ſonder moeyelijcke rekeninge, lichtelijck kan hebben: onder deſe bevinde ick dat 'er twee voornamentlijck by de Ouden in gebruyck ſijn geweeſt; waer van ſy het eene Armillare Inſtrumentum noemden, dat Hipparchus en Ptolemeus gebruyckten, ende van haer oock de naem gekregen heeft. Het andere is genoemt *Torquetum*, 't welck ick achte van de Arabiers ofte Chaldeën uytgevonden, en oock gebruyckt te ſijn: dit laetſte hebbe ick tot noch toe niet laten maecken; om dat, indien men het ſelve ſijne behoorlijcke grootte wil geven, door ſijne ſwaerte onbequaem is om gebruykt te werden: maer indien iemant begeert te weten het maeckſel des ſelven, die ſal het vinden in het eynde van het *Opus Aſtronomicum Cæſareum* van Appianus, ofte oock in het boecksken dat Schonerus daer van geſchreven heeft; 't welck voor de Obſervatien van Regiomontanus ende ſijn diſcipel Walterus van Neurenbergh geſtelt is. Maer het Armillaer Inſtrument hebbe ick al eenigen tijdt geleden laten maken, ende in het ſelve eenige dingen van Ariſtarchus en Ptolemeus gebruyckt, om de ſekerheyt en gemackelijckheyt wille, doen veranderen.

Ende alhoewel dit Inſtrument ſeer bequaem is om de plaetſen der ſterren ras en vaerdigh af te meten; en, op onſe manier gemaeckt, minder perijckel onderworpen is, als in de andere, die hare circkelen uyt hare behoorlijcke plaetſen wijcken; ſoo is het nochtans, dat het op deſe manier noch ſoo net niet voorkomt, oft daer kan noch al een verſchil van een minuyt ofte twee inſluypen: voornamentlijck door dien de Armilla Zodiacalis niet over al evenwichtigh draeyt, maer door hare ſwaerte ſelfs wat buyten hare behoorlijcke vlackte wijckt; en de anderen oock op verſcheyde wijſen eeniger maten met ſich ſleept, en daer uyt treckt; 't welck men om de groote ſwaerten der cirkelen, in de groote Armillen der Zodiaeck niet wel voorkomen kan; doch in de kleyndere is het ſoo ſichtbaer niet; maer op de ſelve kan men van wegen hare kleynte niet net de minuten obſerveren; ende om deſe reden is het, dat wy weynigh deſe Armillen gebruyckt hebben, voornamentlijck als 'er een groote precijsheyt vereyſcht wierde.

Hierom is 't dat wy uytgevonden hebben ſekere Armillen van den Æquator, die het voorſchreven gebreck niet onderworpen ſijn, en wederſijts in het even-wicht van de aſſe der Polen geſtelt, door haer gewicht oft het omdraeyen naer geen ſijde vertrocken werden, ofte van het even plan der circkelen, die ſy uytbeelden, afwijcken: hoe de ſelve gemaeckt ſijn, kan men uyt de bygaende figure lichtelijck afnemen: het ſijn in 't geheel maer drie ringen, met een ronde aſſe, die ſoo wel de diſtantie der ſterren van den Æquator, als oock hare declinatien, afmeten. De grootſte ende eerſte van haer, aengeweſen met de letteren A E S F, die de andere twee ſtut ende beſluyt, beelt den Meridiaen af; ende heeft ontrent vier cubiten in diameter. Naer deſe kan men de andere, die nae haer vlack geſtelt en gerecht moeten werden, afmeten. Ontrent A en onder by D heeft ſy een ronde aſſe, die te gelijck met de binnenſte circkel omgedraeyt wert, en dient om de declinatien af te meten; in het midden van deſe aſſe, (daer oock het middel-punt van alle deſe ringen is) ſtaet een cylinder ontrent G, die hem recht-hoeckigh ingevoeght, en in diameter even groot als de aſſe ſelf is. Nu ſoo moet men den aſſe, met de Meridiaen, die hy diameters-gewijſe ſnijt, ſoo lange heffen, tot dat het perpendiculum B V, ſoo wel boven als beneden, aenwijſt in de verdeelinge des Meridiaens, die oock elcke minute begrijpen, het complement van de Polus hooghte dier plaetſe, en dat het even den Meridiaen raeckt. De tweede ring, die ick geſeyt hebbe te dienen tot het nemen der declinatien, is aengeweſen door de letters N M O P; ende kan oock met het vlack van den Meridiaen gelijck geſtelt werden, en weder binnen de ſelve herwaerts en derwaerts, nae dat de plaetſe der ſterre die men obſerveren wil is vereyſchende, omgedraeyt: en op twee plaetſen, daer ſy den anderen ring die den Æquator uytbeelt, recht-hoeckigh deurſnijdt, heeft ſy van buyten een kopere plate, welcke de graden en minuten van den Æquator, die ſoo op de eene als d'andere ſijde van de ring geteeckent ſijn, aenwijſt. Daer ſijn op de ſelve vier viſieren

ARMILLÆ ÆQVATORIÆ.

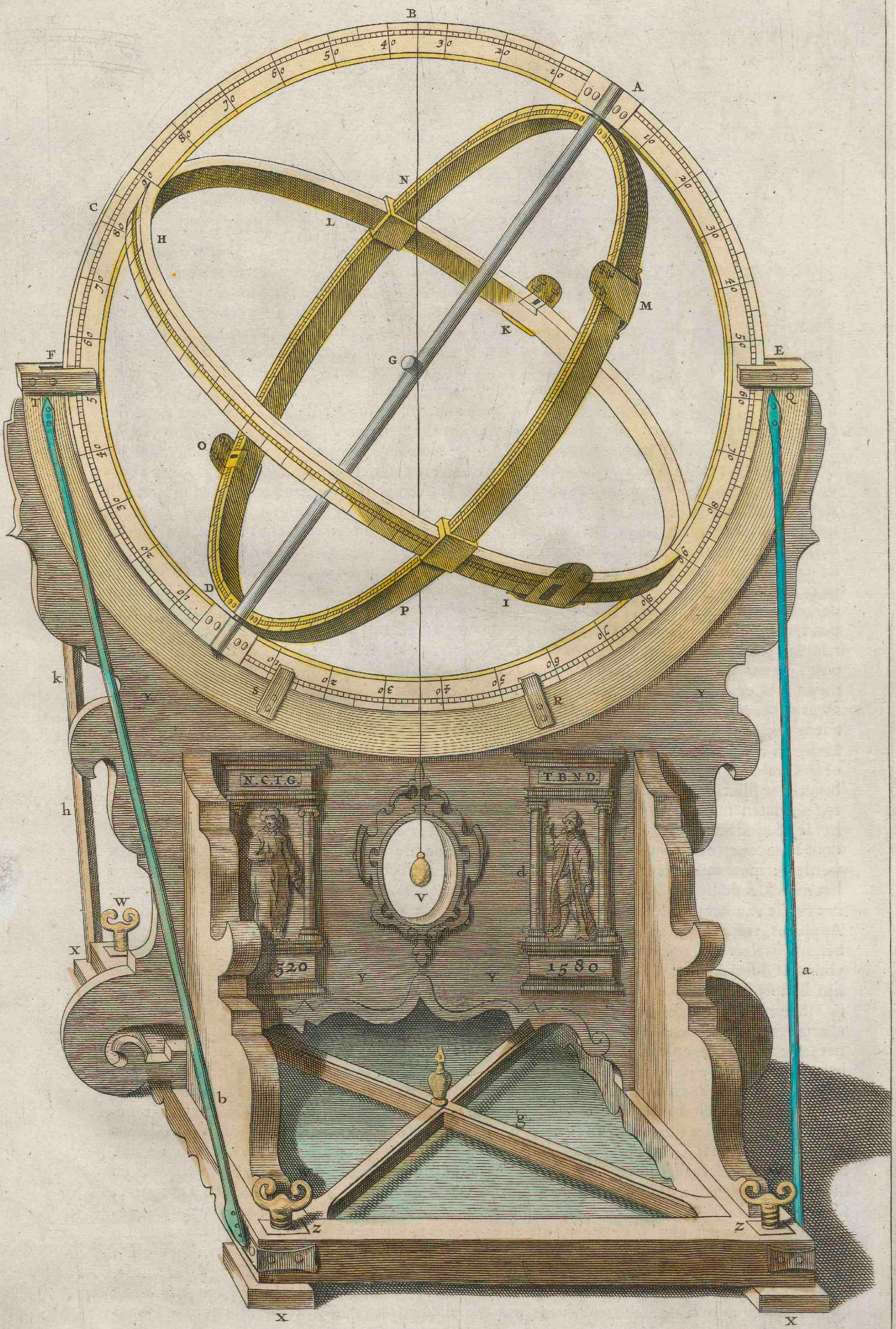

op vier verſcheyde plaetſen, oft in yder quadrant een; van welcke in deſe figure maer twee uytgebeelt worden, neffens de letteren M en O: deſe viſieren hebben parallele ſchreven, en ſtaen even verre van de Cylinder G, en van de andere ſijde van de aſſe A D. Elck quadrant is op de uyterſte, en nae het oogh gekeerde ſijde van de ring, gedeelt in 90 graden, elck van die weder in 60 minuten, op mijne gewoneliycke manier. De derde ring, die den Æquator uytbeelt, is getekent met H L K I; en in twee plaetſen recht over malkander ſtaende aen de bovengeſeyde Æquator, en aen de diametralen vaſt gehecht, en onbeweeghlijck ſijnde, maeckt met de ſelve een rechten hoeck. Sy is mede op hare buyten-kant in graden, en de ſelve weder in minuten, kunſtelijck verdeelt; heeft oock vier viſieren even-eens gemaeckt als de voorgaende; van welcke twee hier uytgedruckt ſtaen in het eene halve deel des circkels, moetende de twee andere in de andere helft verſtaen werden. De viſieren ſijn alle van koper konſtigh gemaeckt, ende de geheele Meridiaen van louter ſtael, om bequaem de andere binnen-ringen te konnen houden; maer de twee andere ringen, die dwars door malkanderen paſſeeren, hebben alleen hare buyten-ſijde met een ſtercke kopere plaet bekleet, op welcke de verdeelingen geſneden ſijn; om dat ſy anders, geheel met koper omvat ſijnde, te ſwaer ſouden vallen: maer ſy ſijn gemaeckt van lange, dunne, en wel geſchaefde houte latten, die rondt gebogen, en ſoo kunſtigh aen een gelijmt, en t'ſamengevoegt ſijn, dat ſy maer uyt een ſtuck houts ſchijnen gemaeckt, naedien het met deſe voorſichtigheyt t'ſamen-gevoegt is, dat als het een ſtuck leght gelijck het naer om hoogh waſt, ſoo wert het andere ſtuck weder contrarie daer tegen aen gevoeght, met het endt dat dicht aen de wortel geweeſt is; ſoo dat het hooghſte van het eene, en het laeghſte van het ander, tegen malkanderen aen leght. Want de ervarentheyt heeft my geleert, het hout in 't maken der Inſtrumenten dus te handelen, op dat het ſoo veel te minder het krom worden en krimpen ſoude onderworpen ſijn; ende hier toe is wel bequaemſt het dennen-hout, van die ſoorte, welcke de Duytſchen **Feuchtenholtz** noemen, als het niet quaet van aert en te lang gedrooght is. Als nu de ringen uyt ſoo vele ſtucken t'ſamengehecht ſijn, en gebracht tot hare juyſte form en grootte, worden ſy met een dun lijnwaete doeck, oft een parckement bewonden en daer op gelijmt; en geverwt met vermillioen, lootverwe, en lijn-olie t'ſamen gemengt, om het weer te konnen wederſtaen. Voorts ſteunen deſe ringen op een voet door de letteren Y aengeweſen, van vaſt ende ſterck hout, op een byſondere wijſe, gelijck ghy ſien kont, gemaeckt. Het onderſte vierkant desſelfs heeft op elcken hoeck een ſchroeve by X, door welcke het gantſche Inſtrument gedirigeert wert naer de diſpoſitie van de hemelſche circkelen, die van deſe naegebootſt werden; van de ſelve hoecken gaen opwaerts naer het hooghſte gedeelte des voets, daer hy de Meridiaen omvat, vier yſere ſtangen, om de ringen ſoo veel te ſtercker te ſtutten, dat ſy niet gins en weder ſouden ſtaen waggelen; van deſe ſtangen ſiet men 'er twee in de figuur met de letters F B X, en E A X geteyckent, de twee andere ſijn aen de andere ſijde. Boven aen de Meridiaen is de voet rondt, half circkels gewijs, om dat de Meridiaen op hem ſteunende, hem in alle kanten ſoude gelijckelijck konnen raken. Waerom hy oock vier metale houvaſten heeft by F S E R, in de welcken de Meridiaen begrepen ſijnde, langſaem en ſekerlijck kan omgedraeyt worden, ſoo lange tot dat ſijn aſſe met des werelts aſſe evengelijck komt te ſtaen; ende als dan onbeweeghlijck vaſt geſet. Beneden op de ſijden van de voet van elcke ſijde van het gat daer het loot in hangt, hebt ghy vier beelden om cieraets wille daer geſchildert, te weten, van Ptolemeus, Albategnius, Copernicus, en my; waer van ghy de twee laetſten in de figuur mede ſiet, de twee overige ſchuylen aen de andere ſijde. Het overige van de voet, gelijck de kruys-houten G, oft ſoo daer eenige andere deelen om cieraet oft ſterckte bygevoeght mogen weſen, kunt ghy in de afteeckening met gemack genoegſaem ſien.

Dit inſtrument wert gebruyckt, gelijck ick geſeyt hebbe, tot het obſerveren ſoo van de declinatien als rechte aſcenſie; want als de ring D N M P, met ſijne aſſe na de ſterre die men obſerveren wil gedraeyt ſtaet, verſet men de viſieren op de ſelve ſoo lang, tot dat deur de viſieren langs de boven-kant, en oock langs de onderkant van de cylinder G, de ſterre paralleel geſien wert; ende als dan wert de geſochte declinatie door het viſier ſelf op de uyterſte kopere ſijde by de verdeelingen aengeweſen. In de andere ofte dwars-ring verſet men het viſier op eene ſter, wiens rechte aſcenſie ons te voren bekent is, ende het andere viſier, dat bequaemſt gebruyckt kan werden, moet den anderen obſervateur (want 'er als dan twee vereyſcht werden) verſetten op eenige andere ſterre, tot dat de ſelve van beyde kanten ontrent de aſſe van 't Inſtrument geſien werdt; dat gedaen ſijnde, telt men den hoeck tuſſchen de twee viſieren begrepen, die het verſchil aſcenſionael der ſterren uytwijſt, welcke naderhandt van de bekende aſcenſie afgenomen, ofte by de ſelve gevoeght, na het de ordre dan vereyſcht, bekent maeckt de te voren onbekende rechte aſcenſie. Het ſelve kan men oock doen, als men den ring der declinatien vaſt ſtelt op de plaetſe van de rechte aſcenſie die bekent is, en ontrent de ſelve de bekende ſterre geſien wert, en ondertuſſchen van een ander een van de viſieren in des Evenaers-ring verſet wert, tot dat de ſterre, welckers rechte aſcenſie geſocht werdt, benevens de aſſe geſien werdt; en als dan wijſt het ſelve viſier op de buyten-ſijde van den Æquator de geſochte hoeck aen, ſonder dat men behoeft iets te addeeren ofte af te trecken. Waer toe het noodigh is de declinatien en rechte aſcenſien der ſterren recht te ſien, en hoe gemackelijck men daer uyt de langte en breedte der ſelver kan uytvinden, weten die gene wel, die eenighſins in de Aſtronomie geoeffent ſijn, 't welck wy elders ſullen uytleggen.

EFFIGIES TYCHONIS BRAHE O.F.
ÆDIFICII ET INSTRUMENTORUM
ASTRONOMICORUM STRUCTORIS.
Aº. DOMINI 1587, ÆTATIS SUÆ 40.

DE MUUR-QUADRANT VAN TYCHO.

WY hebben oock een seer groot Quadrant, hier door B D E C vertoont, het Tychonisch oft Muur-quadrant genoemt, om dat het aen een muur vast gemaeckt wort, doen maken, van dicht lattoen gegoten, en insonderheyt glad beschaeft, vijf vingeren breet, twee dick, en soo groot in sijn circumferentie, dat de halve diameter van de circkel bynae vijf cubiten beslaet: en heeft dieshalven tamelijcke groote graden, ja soodanigh, dat yder minuyt noch weêr in ses deeltjes gedeelt wort; maeckende alsoo yder gedeeltjen tien secunden, soo dat de helft van elck, te weten vijf secunden, gemackelijck daer in onderscheyden konnen worden, en dit alles met seeckere schuyns overgaende punten, op een naeukeurige wijse, gelijck by ons gebruyckt wort, afgeteeckent.

Dit Quadrant wort aen seeckere muur vast gemaeckt, die met sijn vlackte heel naeukeurelijck tegen 't zuyden aen gekeert is, en dit met seer stercke schroeven, dat het door geen kracht of gewelt, van sijn behorelijcke plaets, daer het te voren gestelt is, afgedrongen kan worden: in voegen dat het overeenkomt met het Quadrant van de hemelsche Meridiaen, van de Horizont naer het Zenith geleyt, voornamelijck van het tegengestelde deel. Het heeft aen d'andere muur L M N B, die met de voorgenoemde rechthoeckigh is, en sich lijnrecht naer 't oosten en westen streckt, bovenwaerts, daer 't Centrum van 't Quadrant is, seeckere cylinder, van vergult latoen, op dat hy van 't weer niet beschadight soude worden, oft eenige vuylnis vatten, die vertoont wort by de letter A, in seecker vierkant gat van de selve muur, dat van buyten geopent en gesloten kan worden met een deur, die daer in past, soo dat by de geseyde cylinder verscheydelijck de observatie geschied als 't helder weer is, en dit door de visieren D oft E: want dese Quadrant heeft 'er twee, om die gene die men wil te konnen gebruycken, naer dat men bequaemst sal vinden om de hooghte te meten; en yder van dese visieren is van de breette van een palm, gelijck oock de diameter van de voorgenoemde cylinder is van de selve dickte, ja soo, dat door de parallele schreven in de visieren gemaeckt, in alle de vier plaetsen de observatie geschied, indien de hooghte en te gelijck het deurgaen door de Meridiaen waergenomen sal worden. Anderssins, indien de hooghte alleen gesocht werd, geschiet sulcks door de boven en beneden schreven van 't visier en cylinder (die even dick sijn) van d'Observator, die by F geschildert staet, om de getelde hooghte aen d'andere student, die by G met een kaers aen de tafel sit, aen te seggen, om die in 't boeck der Observatien te schrijven. Maer om de tijt der Observatie, en 't oogenblick self van de deurgang wel te weten, soo staet by H een derde student, die op d'uurwercken I K merckt, wanneer d'Observator by F een teken geeft, welck oogenblick van tijt oock van die gene, die by G sit, in 't boeck geschreven werd. D'uurwercken, daer af ick gewach gemaeckt heb, sijn soodanigh, dat sy niet alleenlijck de besondere minuten der uren, maer oock der selver secunden, soo na als mogelijck is, met afstipping aenwijsen, en de gelijckheyt van de hemelsche ommeloop navolgen. En hoewel dit swarelijck te doen is, soo kan men 't echter, behorelijcke naerstigheyt aenwendende, in eeniger wijse verkrijgen, en de faute, soo 'er eenige ingeslopen is, bemercken en verbeteren. Dieshalven moeten daer ten minsten twee uurwercken wesen; op dat, indien aen het eene iets gebreeckt, sulcks door het ander verbetert werde. Maer wy hebben hier toe vier soodanige uurwercken vaerdigh, van de welcke 't een en 't grootste met drie raden gaet, van welcke raden 't grootste van dicht en vast koper gegoten, twaelf hondert tanden heeft, en in de diameter twee cubiten groot is: van d'andere raden kan men hier uyt gissing maken. D'andere drie uurwercken sijn kleynder, en met meerder raden. Voorts, alle de schilderyen, die men binnen de circumferentie van 't Quadrant siet, sijn alleenlijck tot verciering daer by gevoeght, en op dat die plaets niet ledigh sou wesen: en wy achten dat het niet ongevoegelijck sal sijn een korte verklaring daer over te doen, schoon het niet ter saeck behoort. Beneden de letter T is mijn beeltenis geschildert, op een stoel aen een tafel sittende, met een lange tabbert aen, stekende, gelijck een, die wijst, de rechter hant naer de cylinder, en met d'andere hant op de tafel, by een boeck, en by eenige andere dingen, als of ick dus mijn leerlingen aenwees wat sy moesten observeren, en hoe dat tot gebruyck brengen. Tobias Gemperlinus, een konstigh werckmeester, die ick eertijts met my uyt Augsburgh naer Denemarcken meêgenomen had, heeft dese beeltenis met groote naerstigheyt gemaeckt, 't welck soo wel gelijckt, dat men naeuwelijcks een gelijcker sou konnen maecken, en naer de stature en grootheyt van 't geheele lichaem in gelijcke forme vertoont. Boven 't hooft, by de letter X, is een Globe, van verguld koper, die door sekere

raden, van binnen konſtighlijck geſchickt, van ſelf omkeert, en de dagelijckſche beweging navolght, en met eenen vertoont de ſtrijdige loopen van de Son en Maen uyt de polen van d'Ecliptica : in voegen dat oock de Maen ſich, naer haer lichten en ſchijnſelen, vermeerderende oft verminderende, omkeert. Maer de Son, binnen ſijn vier-en-twintigh uur-circkelen, behalven ſijn eyge beweging, rontom d'aſſen van d'Equator door ſijn dagelijckſe loop gekeert, toont met eenen d'uren van de dagh, en oock de tijt van ſijn op en ondergang, en ſijn deurgang deur de Meridiaen. Boven deſe Globe, by de letter V, vertoont ſich een deel van mijn Bibliotheeck. By Y en Z hangen twee beelteniſſen in ronde lijſten, wel getroffen, van de welcken 't een is Frederick de Tweede, Koning van Denemarcken, van hoogloffelijcke gedachtenis, 't ander van de Koningin Sophia, ſijn gemalin, die my, en mijn ſtudien altijt gunſtelijck bewogen ſijn geweeſt. Voorts de dingen, die in de binnenſchildery geſien worden, en voor eerſt boven, by de cijffers 1, 2, 3, 4, ſijn eenige van mijn Inſtrumenten, daer geſchildert. In de middelſte vierkanten is de ſtudeerplaets, daer nevens de cijffers 5 en 8 tafels ſijn, aen de welcke mijn leerlingen in d'Aſtronomie in 't rekenen, of in d'andere dingen, die hier toebehooren, te doen, gemenelijck ſitten ; en in yder ſtudeerkamer waren vier ſoodanige tafelen. Want ick plagh altijt ten minſten ſes of acht, en ſomtijts tien of twaelf ſoodanige leerlingen te houden, die van verſcheyde geweſten quamen, behalven de jongens, en andere diſcipulen. Tuſſchen deſe tafels ſiet men, by 6 en 7, achter de pylaer, die in 't midden van de kamer ſtaet, deſe groote kopere Globe, die ſes voeten in ſijn diameter heeft, en die wy hier na op ſijn plaets ſullen verklaren. Eyndelijck onder dit alles, by de cijffers 9, 10, 11, ſiet men mijn Chymiſche werckplaets, die heel onder d'aerde, en gewelft was, en daer in ſeſtien vyer-ovens ofte fournaiſen van verſcheyde ſoorten en formen geſtelt. Want ick heb, van mijn jonckheyt af, niet min tot deſe oeffening, als tot d'Aſtronomie genegen geweeſt, en die met groote naerſtigheyt, en met geen kleyne koſten, onderhouden. Ten leſten leght aen mijn voeten, by de cijffer 12, een van onſe jachthonden, die getrouw en liſtigh was. Deſe, in de ſelve gedaente en grootheyt geſchildert, als hy geſien wierd, verſtreckt tot een afbeeltſel, niet ſoo ſeer van edelheyt, als van ſchranderheyt en getrouwheyt. Daer ſiet ghy de gantſche ſchildery, voor ſoo veel als men die in ſoo kleyne plaets heeft konnen uytbeelden, met korte woorden verklaert ; dewelcke drie verſcheyde treffelijcke meeſters geſchildert hebben. De ſchilder van Augsburgh, van de welck ick geſproken heb, ſchilderde mijn beeltenis ; en mijn Architect, Joannes Steenwichel van Embden, ſchilderde de dingen die tot d'Architecture behooren, en die daer in begrepen ſijn. Maer 't geen dat daer boven, als d'afbeelding der landtſchappen en bergen, daer men oock de Son ſiet ondergaen, geſchildert is, heeft Johannes van Antwerpen, koninckljcke ſchilder tot Kronenburgh, daer by gevoeght : want yder van deſe drie geſeyde meeſters heeft, in 't gene dat hy gedaen heeft, boven anderen uytgemunt. Noch hoger by de letters R en S is, gelijck men ſiet, 't opſchrift van mijn beeltenis, en van de geheele ſchildery.

't Gebruyck van dit groot Quadrant beſtaet in naeuwkeurighlijck de hooghte der ſterren op het ſeſte deel van een minuyt t'onderſoecken, als de obſervatie geſchied, ſiende door de ſchreven der viſieren langs de circumferentie ſoo onder als boven van de cylinder, die even ſoo dick is, als het koper ofte de wijdte die daer is tuſſchen beyde de ſchreven van 't viſier, tellende de genomen hooghte ſelf op het uyterſte vlacke des Quadrants neffens de viſieren. Men kan oock 't oogenblick van d'overgang deur de Meridiaen te gelijck van weêrſijden, ſoo van de viſieren als van de cylinder krijgen, en dit door middel van perfecte uurwercken, daer af wy geſproken hebben. Maer hoe uyt de bekomene hooghte en oogenblick tijts, in welcke de ſtar door den Meridiaen gaet, de beweging der ſon daer by komende, des ſelfs plaets bekent wert, dit weten alle die gene die kennis van d'Aſtronomie hebben. Ick heb my meeſt vertrouwt op dit Quadrant, in 't herſtellen van de beweging des Sons, uyt des ſelfs hooghte als die in de Meridiaen was, met behulp van de vierkante ſchaduw van de cylinder, vallende lijnrecht op het middelſte kopertjen van de viſieren. Ick heb echter noch andere groote Quadranten hier toe gebruyckt, op dat ſoo ſubtijl een ding vry van alle vermoeden van doling ſoude weſen.

BESCHRYVINGE VAN DE GROOTE HEMEL-KLOOT

in Tychoos Cabinet.

X.

IN het Cabinet daer de leerlingen van Tycho by daegh ſtudeerden, ofte beeſigh waren, en hun oeffenden in de Aſtronomiſche werckingen (daer oock de Bibliotheeck was, op de middelſte verdieping van een kleyne tooren die in 't zuyden ſtont) was een groote kloot, van alle kanten bekleet met uytgeſochte en redelijcke dicke kopere platen, ſoo konſtigh t'ſamengevoeght, dat hy t'eenemael van een ſtuck ſcheen gegoten te ſijn; en van alle kanten perfect rondt. Alle de graden ſoo wel op den Evenaer als Ecliptica ſijn met dwars-over-gaende puncten in ſeſtigh minuten verdeelt. De kloot heeft in diameter ſes voeten. De Meridiaen, in welcke hy gedraeyt wert, is van louter ſtael, en op de ſelve ſijn mede alle de graden in hare minuten verdeelt; den Horizont is boven bedeckt met een kopere plaet een ſpan breet, daer de Azimuthale graden op ſtaen. De voet, ontrent vijf voeten hoogh ſijnde, is met konſtigh gemaeckt yſer-werck wel aen een gehecht, ſoo dat hy de kloot bequamelijck en ſterck onderſchragen kan: en op de ſelve ſijn nederwaerts verſcheyde Mathematici om cieraets wille geſchildert.

Rondtom de buytenkant van deſe kloot, die men 't eerſt in 't geſicht krijght, is met vergulde letteren het navolgende te leſen:

ANNO A CHRISTO NATO cIↃ. IↃ. xxcIv,
REGNANTE IN DANIA FREDERICO SECVNDO,
HVNC COELESTI MACHINÆ CONFORMEM GLOBVM,
IN QVO AFFIXA OCTAVÆ SPHÆRÆ SYDERA
COELITVS ORGANIS DEPREHENSA
SVIS QVÆQVE LOCIS AD AMVSSIM REPRÆSENTARE:
ERRANTIVMQVE STELLARVM
PER HÆC APPARENTIAS PERVESTIGARE DECREVIT:
COELO TERRIGENIS,
QVI RATIONEM EAM CAPIVNT,
MECHANICO OPERE PATEFACTO,
TYCHO BRAHE O. F.
SIBI ET POSTERIS F. F.

dat is:

In 't jaer nae de geboorte Chriſti cIↃ. IↃ. xxcIv, *wanneer Frederick de Tweede in Denemarcken regeerde, heeft Tycho Brahe, ſone van Otto, voor ſich, ende ſijne nakomelingen, deſen Globus, over-een-komende met die van den hemel, aen de welcke de ſterren van de achtſte ſphæra ofte kloot vaſt gehecht, en aen den hemel door middel van eenige Inſtrumenten waergenomen ſijn, doen maecken, en ſtellen; om yder der ſelven in en op hare eygen plaetſe regel-recht uyt te beelden en te vertoonen: en door de ſelve, de verſchijningen der dwalende ſterren te doorgronden; om op ſulcke een wijſe, door dit werck-ſtuck, den inwoonderen deſer werelt, vooral aen die deſe wetenſchap vatten en verſtaen, den hemel t'ontſluyten.*

Het gebruyck van deſe kloot is het ſelve, als dat van andere gemeyne: maer dit voordeel heeft hy, uyt oorſaeck van ſijne grootte, dat men alles op de ſelve tot een minute toe ſeer perfect kan ſien ende uytvinden; ende alles wat de leeringe van het *primum mobile*, en de obſervatien van de hemelſche lichamen ten aenſien van de Ecliptica en Æquator ofte andere circkelen der ſphære aengaet, met weynigh moeyten, en ſonder moeyelijcke reeckeningen hier mechanice of werckelijck uytvoeren.

Buyten deſe grootſte waren in de ſelve ſtudeer-kamer noch ſes ofte acht ſoo groote als kleyne hemel- en aerd-klooten; ende allerhande ſlach van kleyne Aſtronomiſche en Automatiſche inſtrumenten. Aen de muure tuſſchen de venſters hingen ſchilderyen en afbeeltſels van de voornaemſte Aſtronomi; als van Hipparchus, Ptolemæus, Albategnius, en Nicolaes Copernicus; gelijck als mede van Willem Landt-grave van Heſſen, een Prince ſeer ervaren in de Aſtrologie: men ſach daer oock het afbeeldtſel van den vermaerden Poëet Buchananus, het welck de Heere Petrus Junius, Geſant van ſijnen Koning, wiens geheymen Raedt hy is, aen Tycho vereerdt hadde, toen hy hem op Uraniburgh

niburgh beſocht ; deſe ſchilderye beelde het weſen en gedaente van Buchananus ſoo heerlijck uyt , dat naderhandt in 't jaer 1590 , Iacob Koning van Schotlandt, ſijnde in Denemarcken, en komende Uraniburgh beſien , ſoo haeſt als hy in het Cabinet getreden was , ten eerſten de gedaente van ſijn oude Leer-meeſter erkende , en weſen daer van ſcheen te maken , alſoo hy met de vinger nae 't ſelve wees.

Daer-en-boven ſiet men in een ſtuck ſchilderye de afbeeldtſels van ſeven Italiaenſche Philoſophen , die toen voor hondert jaren geleeft hadden : en buyten alle het voorgaende ſach men 'er noch verſcheyde dingen tot de Philoſophie en Aſtronomie gehoorende , welcke te verhalen te lang-wyligh ſoude vallen. Tycho hadde oock deſe ſtudeer-kamer verciert met noch veel andere byſondere Cabinet-ſtuckskens en ſchilderyen aen alle kanten ; als mede met rymen en ſpreucken der Philoſophen ; gelijck als dat van Plato , daer hy ſeyt, dat de kenniſſe der getalen en beweeging des hemels is de eenige en ware wegh , om in dit leven de wijſheyt te verkrijgen ; welcke ſpreucke met vergulde letteren op een porfyr-ſteen geſneden ſtaet.

BESCHRYVING VAN STARRENBURG,

En van de Inſtrumenten aldaer in d'onder-aertſche kelders.

HOewel, in het voornaemſte huys van Uranieburgh, de torens, naer 't zuyden en noorden geſticht, met der ſelver bytimmeringen, die ſich aen weêrſijden vertoonen, groot genoegh waren om daer in veel groote Inſtrumenten op een behorelijcke wijſe te ſtellen, nochtans dewijl Tycho by gevolgh van tijt, om ſekere oorſaecken, noch meer andere dede maken, die niet bequaem genoegh in deſe ſpatien geplaetſt konden worden, op dat yder, ſonder hinder van 't ander, ſijn vry gebruyck kon hebben, ſoo heeft hy daer na, in 't jaer 1584, op ſekere heuvel buyten Uranieburgh, naer het zuyden, omtrent ſeventigh kleyne paſſen van de wal af, ſekere onder-aerdſche Obſervatie-plaets, met geen kleyne moeyten, en met groote koſten, doen maken; en daer in verſcheyde gewelfſelen, van de gront af tot boven toe opgehaelt, ten deel, op dat hy daer eenige van ſijn Inſtrumenten ſoo vaſt ſoude ſtellen, dat ſy van geen winden bewogen konden worden, en bequamelijcker ten dienſt ſouden weſen; en ten deel, om ſijne leerlingen, dewijl hy'er veel had, van malkander af te ſcheyden, en ſommige van hen in 't kaſteel ſelve, en d'andere in deſe gewelfſelen, met ſijne obſervatien t'onderwijſen; op dat ſy malkander niet hinderlijck ſouden ſijn, oft de geobſerveerde dingen, eer dan hy begeerde, aen malkander mededeelen. Hy heeft deſe obſervatie-plaets in de Deenſche tael *Stiernburgh* genoemt, 't welck by de Hooghduytſchen byna eveneens is, en by de Nederlanders Starrenburgh betekent, daer af u hier de gedaente en afteeckening, en daer beneffens de grontteeckening, vertoont wort. De verklaring daer af, die hy in 't kort aenwees, is dus: A het portael, nae de Joniſche ordre gemaeckt van Gotlandſe ſteen, daer deur men in de gewelfſelen van deſe obſervatie-plaets afgaet, hebbende boven drie gekroonde leeuwen, konſtighlijck geſneden, van welcke de middelſte houd een hieroglyphiſche ſtaf, gemaeckt van twee driehoecken door malkanderen, rechthoeckigh paſſerende in twee cirkelen. Onder deſe leeuwen, op een ſteen byſonder, is dit halve vers geſneden, waer mede kort en bondigh geantwoort wert, op de ſtille tegenwerping van die gene, die door kleyne ervarentheyt lichtelijck van gevoelen ſijn, dat ſoo heerlijcken toeſtel naer deſe werelt onnut ſoude ſijn:

NEC FASCES, NEC OPES,
SOLA ARTIS
SCEPTRA PERENNANT.

Dat is,

Geen Staet nocht eer beſtaet, geen rijckdom kan hier blijven:
Alleen de wetenſchap vereeuwight door het ſchrijven.

Maer onder dit halve vers boven de deur, door welcke men naer beneden gaet, tuſſchen de wapenen van Tychos Vaderlijcke en Moederlijcke geſlachten, die in 't hooghſte van het portael geſneden ſtaen, is noch een ander Hieroglyphicum, uytgebeelt door een goude diamant punt-ring, onder welcke een gewapende handt opſteeckt twee javelynen over malkander gekruyſt, op een der welcker een vat vol vuur, op het andere een vol water, 't welck door de duygen heen druypt; alle beyde de vaten hangen elck aen de eene ſijde buyten den ring en nevens de diamant; maer het vers, rondtom dit ſinnebeelt geſchreven, en dat desſelfs ſin uytdruckt, luyt aldus:

NON INIMICA ABOLET
VIS VLLA
NEC VNDA NEC IGNIS.

Waer van de ſin is:

Geen vyandlijck gewelt ſal dit door hare macht
Vernielen; 't water, 't vuur, en heeft hier op geen kracht.

Aen de andere ſijde van deſen inganck, naer het zuyden, in de volgende figure aengeweſen met de letter A, is een andere groote vierkante Porphyrſteen, op welcke het volgende opſchrift met gulde letteren is geſneden:

D. O. M.
POSTERITATIQVE SACRVM.

Astronomiam ſcientiarum omnium antiquiſſimam & præſtantiſſimam, diu quidem multumque cultam, nondum tamen ſatis ſolide conſtitutam, aut à mendis vindicatam animadvertens, ei inſtaurandæ perficiendæque, varia eademque exacta adinvenit conſtruxitque organa, ad omnimodas cæleſtium corporum obſervationes ſufficientia, labore, diligentia, impendioque incredibili, quæ partim proxima eandem ob cauſam exædificata Arce Vraniburgo,

STELLÆBURGUM sive OBSERVATORIUM SUBTERRANEVM, A TYCHONE BRAHE Nobili Dano
IN INSULA HVÆNA, EXTRA ARCEM URANIAM, EXTRVCTVM CIRCA ANNVM M D LXXXIIII.

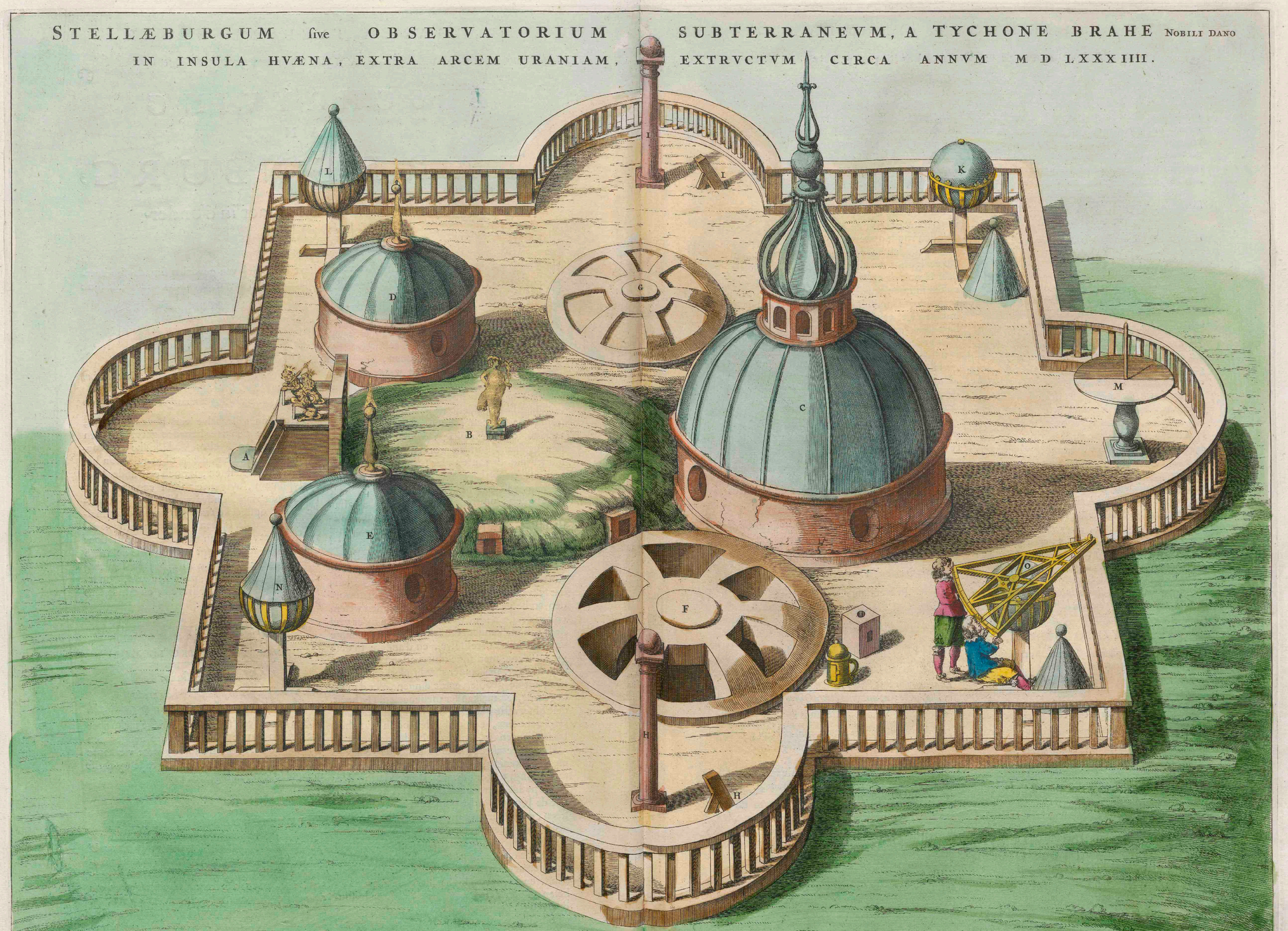

Amstelædami, Joannes Blaeu excudebat.

Partim hiſce Cryptis ad conſtantiorem & opportuniorem uſum diſpoſuit; tibique ô inclyta omni ævo ſucceſſura poſteritas hunc theſaurum variſimum & precioſiſſimum commendans, dicans, conſecrans; ut in æterni Dei, admirandæ cœleſtis machinæ Opificis gloriam, artiſque divinæ propagationem, ac patriæ honorem, perpetuo conſerves, nec vetuſtate, aliove incommodo collabaſcere, aut aliorſum transferri, vel quocumque modo violari ſinas: ſi nihil aliud Authoris ſaltem univerſi vindicem reverens oculum:

Qui ea cuncta in hac inſula & inchoavit, & abſolvit; hoc monumento poſito te rogat & obteſtatur

TYCHO BRAHE O. F.

HAVE QVI HÆC LEGIS FACISQVE, ET VALE.

't Welck in Neêrlants dus luyt:

Ter eeren den grooten Godt, en aen de nakomelingen gewijd.

Tycho Brahe, O. F. bemerckende dat d'Aſtronomie, d'outſte en voortreffelijckſte van alle wetenſchappen, wel overlang, en ſeer geoeffent, maer echter noch niet vaſt genoegh geſtelt, oft van fouten geſuyvert was, heeft, om die op te rechten, en te volbouwen, verſcheyde en ſeer naeukeurige inſtrumenten, die tot allerhande obſervatien van hemelſche lichamen bequaem ſijn, met ongelooffelijcke moeyte, arbeyt en koſten, gevonden en gemaeckt, die hy ten deel in Vranieburgh, om deſe ſelve oorſaeck gebouwt, en ten deel in deſe gewelfſelen, tot geduriger en bequamer gebruyck geſtelt heeft, aen u, ô nakomelingen, in alle eeuwen vermaert, deſe ſeer wonderlijcke en koſtelijcke ſchat opdragende en toewyende; op dat ghy, ter eeren van d'eeuwige Godt, de Schepper van 't wonderlijck hemelſch gebouw, en tot voortbreyding van deſe goddelijcke konſt, en naem van 't vaderlant, die ſoud bewaren, door geen ouderdom, noch eenige ongelegentheyt laten vervallen, of elders vervoeren, of in eeniger wijſe, 't ſy oock hoe, verderven en ſchenden: indien ghy niets anders ontſiet, ſoo vreeſt ten minſten het wreeckend oogh van de Schepper der geheele weereldt.

De gene, die alle deſe dingen in dit eylandt begonnen en volmaeckt heeft, verſoeckt en bidt ſulcks van u, door dit opgeſtelt geheugh-teecken.

TYCHO BRAHE, O. F.

Sijt gegroet ghy, die dit leeſt, en doet, en vaert wel.

Als men verder de trap neder gaet, vindt men, ontrent de letter B, een ſtove ofte kamer onder de aerde, boven welcks deur men het volgende gedicht leeſt op een porphyr-ſteen geſneden:

Vrania hæc cernens terreſtria cœlitus antra,
Quæ nova ſub terris techna paratur? ait.
Delapſa ingreditur: cæli quid Sidera celo?
Rurſum ait, en tellus in mea Sacra volat!
Hìc terræ in gremio quicquid ſecluſit Olympus
Panditur, has latebras Sidera nulla latent.
Quorſum opus immenſo Cælos diſtare receſſu,
Curve tot abſtruſis Æthera volvo rotis?
Si penetrant humiles mea celſa Theatra cavernæ,
Ima etiam Tellus ſi dat in Aſtra viam.

TYCHO BRAHE F.

't Welck wy dus vertaelt hebben:

Urania ſloegh hier van boven af haer oogen
Op 't onder-aerts gebouw: en ſprack, word ick bedrogen
Met liſt? ſy daeld' daer in. Waerom ſwijgh ick van 't licht
Der ſtarren? ſeydſe weêr; ſie d'aerde, die niet ſwicht,
Tot in mijn heylighdom opvliegen! Al 't verborgen
Der hemelen blinckt hier in 's aertrijcks ſchoot: mijn ſorgen
Sijn vruchteloos; want niet een ſtar blijft hier bedeckt.
Waerom of d'hemel ſich ſoo wijt van d'aerd' uytſtreckt?
Waerom draey ick de kloot des hemels ſoo verholen?
Dewijl een nedrigh hol opſlijght tot aen de Polen,
Mijn hooghſte ſchouwtooneel: en dat het aertrijck ſelf
Een wegh ſich baent tot aen het opperſt' ſtar-gewelf.

Dit vertreck is geheel onder de aerde, behalven dat het ontrent de aerde met ſijn ſteen-gewelf ſich rondt opwerpt, heuvels-gewijs, en met groene zooden bedeckt met voordacht, om alſoo eenighſins een kleyne Parnaſſus der Muſen, daer Urania de eerſte onder is, uyt te beelden, en ten minſten aen de geleerden dit te verſtaen te geven. Voorts heeft deſe ſtove op de vier hoecken vier venſters, even boven de aerde van hart-ſteen gewelfs-wijſe gemaeckt; van welck yder gekeert is nae dat deel des werelts, 't welck is tuſſchen den Meridiaen, en die circkel verticael die de Meridiaen recht-hoeckigh ſnijdt; en aldus komt het dat dit vertreck, hoewel onder de aerde, niettemin licht genoegh van den dagh ontfangt.

Aen elcke muur van de ſtove, op de lijſt van hout konſtigh geſneden, ſiet men de beelden twee aen twee van de Aſtrologen, in half leggende geſtalte; en elck heeft twee verskens onder hem, kortelijck haer voornemen te kennen gevende. Haer namen en de verskens ſijn de volgende:

TIMOCHARES van Alexandrien, leefde in 't 300 jaer voor Chriſti geboorte.

Salvete Heroës, vetus ô Timochari aveto,
Ætheris ante alios auſe ſubire domos.

In Neêrlants dus gevolght:

Ick groet u, helden; en u eerſt, ô Timochaer!
Want ghy wierd eerſt door kunſt der ſtarren-loop gewaer.

HIPPARCHVS van Rhodus leefde in 't 120 jaer voor de ſelfde geboorte.

Et qui menſus eras Solis Lunæque recurſus,
Hipparche: ac quotquot Sidera Olympus habet.

Waer van de ſin is:

En ghy, die d'ommeloop van ſtarren, zon, en maen,
Gemeten hebt, Hipparch, doet ons ten hemel gaen.

CL. PTOLOMEVS van Alexandrien leefde in 't 140 jaer na Chriſti geboorte.

Antiquos ſuperare volens Ptolemæe labores,
Orbibus & numeris promptius Aſtra notas.

Dat wy alſoo vertaelt hebben:

Maer deſe wil de kunſt der Ouden overſchrijden;
En toont, door gloob en tal, der ſtarren ſekre tijden.

ALBATEGNIVS ARATENSIS leefde in 't 880 jaer nae Chriſti geboorte.

Emendare aliquid licet Albategnius orſus,
Non tamen exactas pertulit ire vias.

Dat

Dat is:

't Verbeteren ten deel begon dees, door ſijn ſchrijven:
Doch kon niet in dat ſpoor, met wiſſe ſchreden, blijven.

ALPHONSVS Koning van Spanjen leefde in 't jaer 1250 nae Chriſti geboorte.

Quod Labor & Studium reliquis, tibi contulit Aurum
Alphonſe, ut tantis annumerêre Viris.

't Welck in onſe tael luyt:

't Gout gaf Alphons, dat hy by ſulcke mannen praelt,
Wiens naerſtigheyt wort door d'onſterflijckheyt beſtraelt.

NICOLAES COPERNICVS van Thoorn leefde ontrent 't jaer 1520 nae Chriſti geboorte.

Curriculis tritis diffiſe Copernice, Terram
Invitam Aſtriferum flectere cogis iter.

Waer van de meening is:

Copernicus miſtrouwt der Ouden wegh; en d'aerde
Hy, ſpijt haer ſelf, bedwingt den ſonneloop t'aenvaerde.

TYCHO BRAHE uyt Denemarcken, Heer van Knudstrup.

Quæſivi Veterum & propriis Normæ Aſtra ſubegi:
Quanti id, judicium Poſteritatis erit.

Dus naegevolght:

Ick ſocht, naer d'Oudren wijs', de ſtarren in haer maet:
Maer 't oordeel van mijn werck aen den nakomers ſtaet.

TYCHONIDES.

Te venerande Parens, tuaque alta Inventa ſequentem
Det Deus, Atlantum continuare vices.

't Welck ſoo veel is:

O Vader! Godt geef my te ſtappen in uw ſchreden,
En hooge vinding, om den Atlas na te treden.

In deſe onder-aertſche ſtove oft kamer na het ooſten was in de muur een gewelfde bedtſtede, daer Tycho ſomtijdts, als des nachts de locht met wolcken betrock, ſich ter neder leyde om te ruſten; aen de ander ſijde is 'er noch een, maer ongelijck grooter, voor ſijne leerlingen, in een byſondere kelder, mede geheel onder aerde, daer toe met voordacht gemaeckt; ende alhoewel die mede overwelft is, niettemin is ſy boven plat en water-pas met de horizon, om niet in de wegh te ſijn.

XVII.

AEn de weſt-ſijde van deſe ſtove ſtaet een lange tafel, daer de ſtudent, die de Obſervatien teeckent, aenſit: achter de tafel hangt aen de muur een Inſtrument als een halve circkel, van alle kanten wel beſorght met dwarshouten, en hebbende ſijne circumferentie bekleet met koper; met dit Inſtrument, 't welck ſes cubiten in diameter heeft, kan men nemen alle diſtantien der ſterren hoe groot ſy ſijn, ſelfs in het geheele hemiſphærium: ſomtijdts wiert het elders plaets gegeven; ende als de noodtſaeckelijckheyt het vereyſchte (dat ſelden gebeurde) ſette men het buyten, op een voet daer toe gemaeckt, door welck middel men het op ſijn gemack konde rechten nae de gelegentheyt der ſterren; even gelijck de andere Sextanten.

Nae het noord-weſt ontrent de tafel ſtaen drie konſtigh gemaeckte uur-wercken, die de uuren, minuten, en de ſecunden aenwijſen, ſoo dat die gene, die de Obſervatien in het boeck, dat alle jaren expres daer toe gemaeckt wierd, aenteeckende, nevens de ſelve konde gaen ſitten, opmercken, en aenteeckenen het oogenblick op 't welcke de obſervatie geſchiedde. Aen een van deſe uur-wercken was het volgende gedicht op een latoene-plaet geſneden:

Tempora circuitu Cœlum fugientia volvit,
Nec modo præteriens Hora redire poteſt.
Temporibus totus fugitivis clauditur Orbis.
Præterit & toto quicquid in Orbe viget.
Ergo quid expediet Mundi fugitiva figura?
Cur his conformes, quæ peritura, ſumus?
Eſt aliud quod nos Cœlum expectatque, vocatque,
Idque ævo, aſpectu, limitibuſque caret;
Iova Sol hîc eſt, ſimilatque Eccleſia Lunam,
Angelico Stellis conveniente Choro.
Huc huc tendamus, manet hîc nos Patria vera,
Immundi Mundi nec remoretur Amor.

Dus naegevolght:

Des hemels ómmeloop beweeght de ſnelle tijden.
D'uur, die ſtracx ging voorby, niet weêr te komen ſtaet.
Al 't weerelts houd geen ſtant, maer vlucht: wie kan 't vermijden?
Al wat op 't aertrijck bloeyt, verwelckt, en haeſt vergaet.
Wat baet de ſchaduw dan der weereltlijcke ſaecken?
Waerom gelijcken wy al 't gene ſal vergaen?
Een andren hemel wacht en roept ons tot vermaken,
Onſichtbaer, onbepaelt, die ſonder eynd ſal ſtaen;
Godt ſelf is hier de zon, de Kerck de maen, de ſcharen
Der Engelen ſijn als de ſtarren: laet ons t'ſaem
Dit ware vaderlant ingaen: en ons bewaren
Dat 's weerelts liefd ons niet belet, en nooit beſchaem.

Recht over die plaetſe, in een hoeck nae het noordt-ooſt, ſtaet een yſere kachel in een bequaem welffel; ſoo dat de ſelve geen plaetſe in het vertreck beſlaet; en wert gebruyckt om de koude te verjagen, als by winter-tijdt geobſerveert wert.

Boven tegen het welffel van 't vertreck ſtaet geſchildert de nieuwe Inventie der hypotheſen van Tycho, beſlaende het gantſche gewelf; en nederwaert tegen de muur nae het noorden is hy ſelfs afgebeeldt, lichtende ſijn handt om hoogh, met een rolleken papier, daer op geſchreven ſtaet:

QVID SI SIC?

Even of hy de oude Aſtronomen, rondtom afgebeeldt, haer gevoelen van ſijne inventie afvraeghde. Uyt dit vertreck gaet men door verſcheyde deuren in alle de andere kelders, daer de Inſtrumenten bewaert worden.

GRONT VAN STARRENBURG.

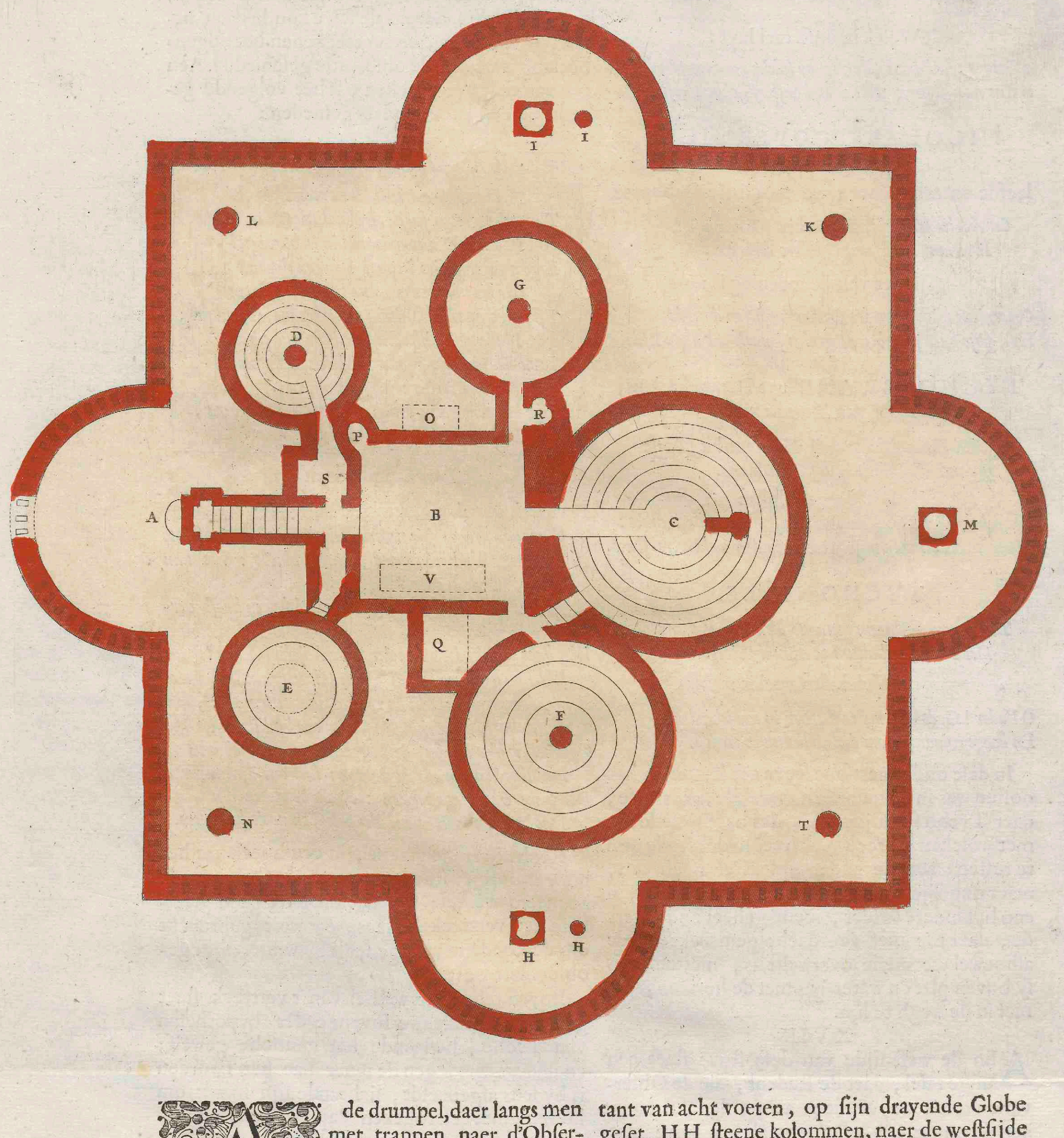

De drumpel, daer langs men met trappen naer d'Obſervatie-plaets toegaet. B een vierkant vertreck. C 't gewelffel voor de grootſte Equatorie Armillen. D gewelffel voor 't drayend Quadrant. E gewelffel voor de Sodiaeckſche Armillen. F 't gewelffel voor 't groot ſtale Quadrant, hebbende naer buyten een Geometriſch Quadrant, oock van ſtael. G gewelffel voor 't Sextant van acht voeten, op ſijn drayende Globe geſet. H H ſteene kolommen, naer de weſtſijde ſtaende. I I andere ſteene kolommen, naer 't ooſten geplaetſt. K L N T globen, buyten geſet, om d'Aſtronomiſche Sextanten t'onderſteunen. M een ronde ſteene tafel. O bed, op 't welck Tycho ſomtijts ruſte in 't obſerveren, ſoo, door tuſſchenkomſt der wolcken, de lucht niet altijt klaer en helder was. Q een ander diergelijck en ruymer bed, tot een ſelve gebruyck voor de ſtudenten. P een fornais. V een ta-

fel.

fel. IS 't begin van een deurgang onder d'aerde, welcke hy voorgenomen had beneden de wal en 't hof naer 't kasteel, en naer de werckplaets te leyden: dit is wel begonnen, maer niet volmaeckt. Het buytenpleyn met sijn galdery heeft in yder sijde van sijn vierkant, sich naer de vier gewesten des weerelts streckende, seventigh voeten; maer de diameter van de halve circkel, in 't midden deurgesneden, vier-en-twintigh voeten. In de twee hoecken van dit vierkant pleyn, naer 't zuydoosten en zuydwesten, sijn eenige bequame kassen, en daer in dat groot Instrument van een halve circkel, door 't welck de distantien der sterren, die wijder als 90 graden van malkander staen, gemeten worden; welcks afteeckening niet onder d'andere Instrumenten vertoont, maer daer na met korte woorden aengewesen is, gelijck oock andere Sextanten, en diergelijcke bewegelijcke Instrumenten, welckers gebruyck men niet altijt behoeft, en echter hier bewaert worden; gelijck hy oock voorgenomen had aen de noord-oost en noord-west-sijde eenige andere dingen met der tijt te setten. Dit sy in 't kort van dese gewelfde gebouwen geseght.

ARMILLÆ ÆQVATORIÆ MAXIMÆ
SESQVIALTERO CONSTANTES CIRCULO.

't GROOT EVENAERS RING-INSTRVMENT,

Beſtaende uyt een en een halve Circkel.

In de groote kelder geteeckent met C.

DOor de middel-deur van de groote gewelfde kamer, komt men in de grootſte kelder, aengeweſen met de letter C, daer dit ſeer groote en netſte Evenaer-Ring-Inſtrument van Tycho geplaetſt is. Wat hy ſelf daer van ſchrijft, ſullen wy beſien in het volgende, 't welck ick uyt ſijne Mechanica genomen hebbe:

Alhoewel de twee Ring-Inſtrumenten van den Equator, hier voor vertoont en beſchreven, (die ons oock niet weynigh gekoſt hebben) tot het voor-verhaelde gebruyck genoeghſaem bequaem waren; ſoo hebbe ick niet te min naederhandt eene gevonden, ende laten maecken, in welcke minder deelen van nooden waren, te weten, eenen geheelen ring die draeyen kan, ende een halve circkel die onbeweeghlijck vaſt ſtaet. Door hulpe van deſe twee kan men niet alleen alle het gene ick van de voorgaende geſeyt hebbe, gemackelijck uytvoeren, maer oock veel behendiger, ſonder dat het ongemack dat in de andere gevonden wert, (voornamentlijck ſoo de obſervatie dichte by den Æquators-ring ſelve moet geſchieden, door dien als dan het voorſte deel uw geſicht belet,) uw kan hinderen: gelijck als oock in de ring der declinatien de obſervatie oft waerneming ontrent den Æquator, geheel ongemackelijck geſchiet; behalven noch ſommige andere beletſelen die ſy hebben, en ick hier voorby gae. Daer en boven hebben deſe dit voordeel, dat ſy veel grooter konnen gemaeckt werden; en dien volgens de graden met hare verdeelingen daer op veel duydelijcker vertoont; en, niet tegenſtaende hare groote, noch mackelijcker konnen gebruyckt werden als de voorgaende, uyt oorſake van hare ſtevigheyt en onbeweeghlijckeyt. De geſtalte van deſe groote en ſeer beknopte ringen, wort u in de hier tegenoverſtaende figuur aengeweſen, voor ſoo veel de ſelve in 't plat heeft konnen vertoont werden: de letters A wijſen aen de grootſte ring, die rondtom bekleet is met kopere platen, hebbende ſeven cubiten in diameter, en dien volgens ſoo groote graden, dat ſelve de minuten noch in vier deelen verdeelt ſijn. De aſſe van deſen ring, geteeckent met B, is van ſtael, over al net rondt; doch van binnen hol, op dat de ſwaerte niet hinderlijck ſoude ſijn; en is drie vingerbreedt in diameter; op het midden des ſelfs ſtaet een ronde koperen Cylinder, om de welcke dicht aen de aſſe rondom gedraeyt werden twee kopere regulen E F: ontrent F, by de bovenkant van den ring, heeft elck ſijn viſier van de ſelfde breedte als de Cylinder dick is. De andere houte ofte yſere dwars-ſtangen, die ghy met de letter G aengeweſen ſiet, ſijn ſtutten om den geheelen ring te houden en te dwingen; op dat hy, door ſijne groote, van ſijne rondigheyt en vlackte nergens ſoude afwijcken en veranderen. Nederwaerts ontrent D is een vierkant van ſtael, hebbende een gat, gemaeckt nae proportie van het punct der aſſe, welcke daer in draeyt. Dit kan men heen en weder wat verſetten, door middel van de ſchroeven die aen de ſijden van het voorſeyde vierkant ſtaen. Op dit vierkant ruſt de aſſe, die de geheele ring vaſt houdt en omdraeyt. Het vierkant ſelfs is vaſt gemaeckt op een ronden pylaer lang vier cubiten, twee onder de aerde op een vaſt fondament ſteunende; ende twee boven, daer voor het beeltenis van Atlas, Koninck van Mauritanien, uyt de ſelve ſteen konſtigh gehouwen is I; wiens kroon even de ſteene kloot H en I, die op de colomne om cieraets wille geſet is, is raeckende: het bovenſte deel van de aſſe ruſt op een andere yſere ſtut ontrent C, welcke onderwaerts, vorckswijs, in twee tacken verdeelt is ontrent K, waer van yder ſterck aen een ronde pylaer, uyt een ſtuck ſteen gehouwen, ſeer vaſt gehecht is; welcke twee pylaren, aengeweſen door M en L, even ſoo verre van malkander ſtaen, als 'er plaets van nooden is voor de deur, door welcke men tot het Inſtrument in gaet: boven ontrent C is een ſchroeve dwers door deſe yſere ſtut gaende, op welcke deſe aſſe ruſt, om dat hy op het vlack van de Meridiaen recht ſoude reſponderen. Anderſins werdt hy daer, gelijck oock nederwaerts ontrent D, opgetilt en beweeght, tot dat hy met des werelts aſſe in eene ſelve ſtant ſy; en ſoo wert hy dan vaſt geſtelt. De andere ring ofte halve circkel wert getoont door de letters C; en ſteunt op acht ſteene pylaren, door P aengeweſen, onbeweeghlijck op het vlack van den Æquator; ſy wert vaſt gehouden door even veel yſere hou-vaſten, die by de letters Q ſtaen, en den ring dwingen en rechten, dat ſy een perfecte halven circkel om het midden der aſſe maecken, en daer en boven volgens het vlack van den Æquator lager en hooger ſtaen. Deſe halve circkel is oock geheel bekleet met koper, en heeft negen cubiten in ſijn diameter; daerom hy oock bequa-

mer is om in heel kleyne deelen verdeelt te werden, gelijck de geheele circkel; en hy is twee cubiten grooter als de ſelve, op dat men by nootſaeckelijckheyt gemackelijck tuſſchen den een en anderen ſoude konnen doorgaen. Buyten de ring klimt men op en af met ſteene trappen (die in deſe figuur niet afgebeelt ſijn) die naer de rondte van den ring gemaeckt ſijn, op dat den Obſervateur gemackelijck ſijn ooge aen het Inſtrument ſoude konnen voegen. Maer van binnen ſijn andere trappen, gaende in 't rond om de geheele ring, aengeweſen door de letters T, langs welcke men op en af treet als men obſerveert, naer het dan de hooger ofte lager ſtant van de ſterre vereyſcht. By de letter N ſiet ghy de muur, die rondtom het Inſtrument vervattende, uyt maeckt een torentje, en kelder, hebbende boven op een dack, 't welck men van alle kanten waer men wil onder 't obſerveren kan afnemen, en naderhandt weder ſluyten, om dit koſtelijck Inſtrument tegen de locht en regen te bewaren.

Men gebruyckt dit Inſtrument om de declinatien te vinden op de geheele en beweegelijcke ring, verſettende ſoo lange de viſieren F, dat men de ſterre door de ſelve van beyde de kanten komt te ſien neffens de Cylinder E, ende als dan wijſt u het viſier de declinatie aen. Dit kan oock dubbelt geſchieden, te weten met beyde de viſieren, de circkel omdraeyende tot dat de andere ſijde mede by het ooge komt; en als dan vindt men tweemael de declinatie van een en de ſelve ſterre, die even gelijck moet ſijn aen beyde de kanten, en geenſins verſchillen. Op de andere halve circkel moet men de viſieren R verſetten, tot dat men door hare ſchreven van beyde kanten ontrent de aſſe B de ſterre ſiet, en alsdan wijſt het viſier ſelf aen, op de ſelfde halve circkel des ſelfs diſtantie Æquatoria van den Meridiaen, die men oft naer de nondergang, oft naer den opgang tellen moet; ende uyt de bekende ſtant der ſonne ende ſterre kan men het oogenblick des tijdts perfect weten. Maer indien ghy de rechte Aſcenſie van een ſterre wilt ſoecken; moet een Obſervateur het viſier ſetten op een ſterre, wiens rechte Aſcenſie bekent is, ende de andere Obſervateur moet het ander viſier rechten op die ſterre wiens Aſcenſie men ſoeckt, in ſulcke wijſe dat alle beyde de ſterren te gelijck op een oogenblick ontrent de aſſe door de ſchreven der viſieren geſien werden: ende alsdan ſal de boge, tuſſchen beyde de viſieren vervat, aenwijſen het verſchil van hare Aſcenſie, daer uyt men dan lichtelijck de geſochte aſcenſie weet te vinden, gelijck hier voren aengeweſen is. Indien iemant begeerigh is om meer te weten, aengaende het maeckſel en gebruyck van dit Inſtrument, ſiet ons eerſte boeck der Aſtronomiſche brieven op 't 246 en twee volgende bladen; daer ſommige dingen wat breeder beſchreven werden, die ick hier, om de kortheyts wille, naegelaten hebbe: men kan oock uyt de neven-gaende figuur, als men de ſelve naeuwkeurighlijck aenmerckt, ſoo het maeckſel als gebruyck gemackelijcker afnemen, als uyt veel toeſtel van woorden.

D'ASTRONOMISCHE SEXTANT,

Om de distantien te soecken, in de kelder G.

ALs men uyt de stoove naer het zuyd-oosten in de kelder G gaet, vind men aldaer een Sextant van vier cubiten, daer Tycho met de volgende woorden van handelt:

Ick kome nu, seyt hy, tot de uytlegginge van de Astronomische Sextant, voor soo veel deselve seer bequaem is om de distantien der sterren in den hemel uyt te vinden. Want terwijle ick door de ervarentheyt van vele jaren bevonden hadde, dat de Radius Astronomicus niet bequaem genoegh was, om dit werck met de vereyschte naukeurigheyt uyt te voeren; soo ben ick genootsaeckt geweest uyttevinden eenige Sextanten van verscheyde fatsoen, die het selve sonder eenige haperinge uytwrochten; ende onder de selve hebbe ick de bequaemste gevonden te sijn, die op het nevensgaende fatsoen gemaeckt waren; ende de uytlegginge der selve is dese: Het lichaem tusschen A B C begrepen beelt af den Sextant met sijn dwershouten; wiens center ontrent A een ronden Cylinder heeft. De circumferentie C B, sijnde het seste deel des circkels, is door de twee sijden A C en A B, de lengte van vier cubiten van het center afstaende. Aen de selve is een Regula A D, met sijn visier D, beginnende aen de onbeweegelijcke cylinder, geappliceert, en het visier heeft sijne openingen, om door te sien, met de geseyde Cylinder paralleel; dese Regel kan op de circumferentie rontom gedraeyt, ende naer beliefte vast geset werden. Voorts heeft het Instrument noch een anderen onbeweeghlijcken Cylinder ontrent F, den anderen gelijck; tot welcken een ander visier oock gebruyckt wert, met G in de figuur aengewesen, 't welck men naer welgevallen afneemt ofte aenvoegt. Al de andere tusschen ofte dwarsstucken, die men siet afgebeelt, sijn, gelijck men lichtelijck sien kan, om de sterckte wil daer toegevoegt. Ontrent E is een vierkant gat, bynaer in het midden ende evengewicht des instruments, door welcks middel men het op de voet vast leght, en naer gedane observatie weder afneemt. De boord van de circumferentie ofte boogh (die verdeelt is met transversale oft dwers-overgaende linien, soo dat elcke minute noch in vier minder-deelen is gedeelt) is van koper; gelijck oock de Cylinders en visieren: voorts is alles van hout; ende soo konstigh van verscheyde stucken te samen gevoeght, gelijck als ick hier vooren in de beschrijvinge van de Armillæ Æquatoriæ aengewesen hebbe, dat het geensins kan krimpen oft krom werden; tegen de locht en regen met een doeck bekleet en met olyverwe geverft: ick hebbe het niet geheel met koper overdeckt, om dat het alsdan door de groote swaerte qualijck te handelen soude sijn, oft naer behooren konnen blijven staen. De voet ofte Pedestal is gemaeckt als volght: By de letter I is een recht ronde kloot, hebbende in sijn diameter weynigh meer als twee voeten, en rondtom met dun koper bekleet. Onder om de selve gaen vier ysere halve circkelen kruyswijs over malkanderen, en bevatten op acht plaetsen een ronden yseren ring, die om het midden der kloot gaet; welcke circkels en ring binnen rondom een weynigh meer als de dickte van een vinger van de kloot afstaen: maer op alle acht plaetsen daer die halve circkels de ring raecken, is een ysere schroeve, die elck een rondt plaetjen, en in't lang besneden, op dat het voor een veer soude konnen dienen, tegen de kloot aen houden, op dat hy van alle kanten, 't sy oock hoedanigh men hem gekeert oft gedraeyt sal mogen hebben, vast gehouden, en staen soude blijven. Behalven dese acht veeren hebben dese halve circkels, daer sy onder te samen komen, van binnen noch soodanigen negenden veer, op welcke de kloot rust en gevoeghlijcker gedraeyt wort. De kloot wert met een yser, welck van buyten vierkant en van binnen hol is, op een vierkante houte pylaer vast geset; welcke pylaer door het pedestael, met de letters K aengewesen, heen gaet, soo dat hy naer believen, hoogh ende weder laegh gedraeyt, en op soodanige hooghte als de observatie vereyscht, vast gestelt kan werden: want om lage distantien te meten, moet de pylaer verkort werden, en om de hooge weder uytgehaelt ende verlangt; op dat de mickingen sonder moeyten souden konnen geschieden. Nu soo wert de Sextant by het gat E op den kloot gelegt, ende met hem t'evens gelijck naer het begeerde vlack van twee verscheyde sterren gerecht: en op dat de Sextant soo veel te vaster en sonder waggelen soude pal staen, tot dat de observatie gedaen is, sijnder bygevoegt twee lange ronde stocken I M en N O, die in 't kruys over malkanderen staen, hebbende onder aen scherpe ysere pennen O M, om te vaster op de vloer te staen; ende dese stocken houd een van de Observateurs, deselve naer sijn welgevallen rechtende. Tot het gebruyck van dit Instrument werden vereyscht twee observateurs; welcker een sijn ooge gevoeght hebbende aen het visier C, siet door desselfs schreven eenige sterre ontrent de cylinder A,

ende

SEXTANS ASTRONOMICUS TRIGONICUS
PRO DISTANTIIS RIMANDIS.

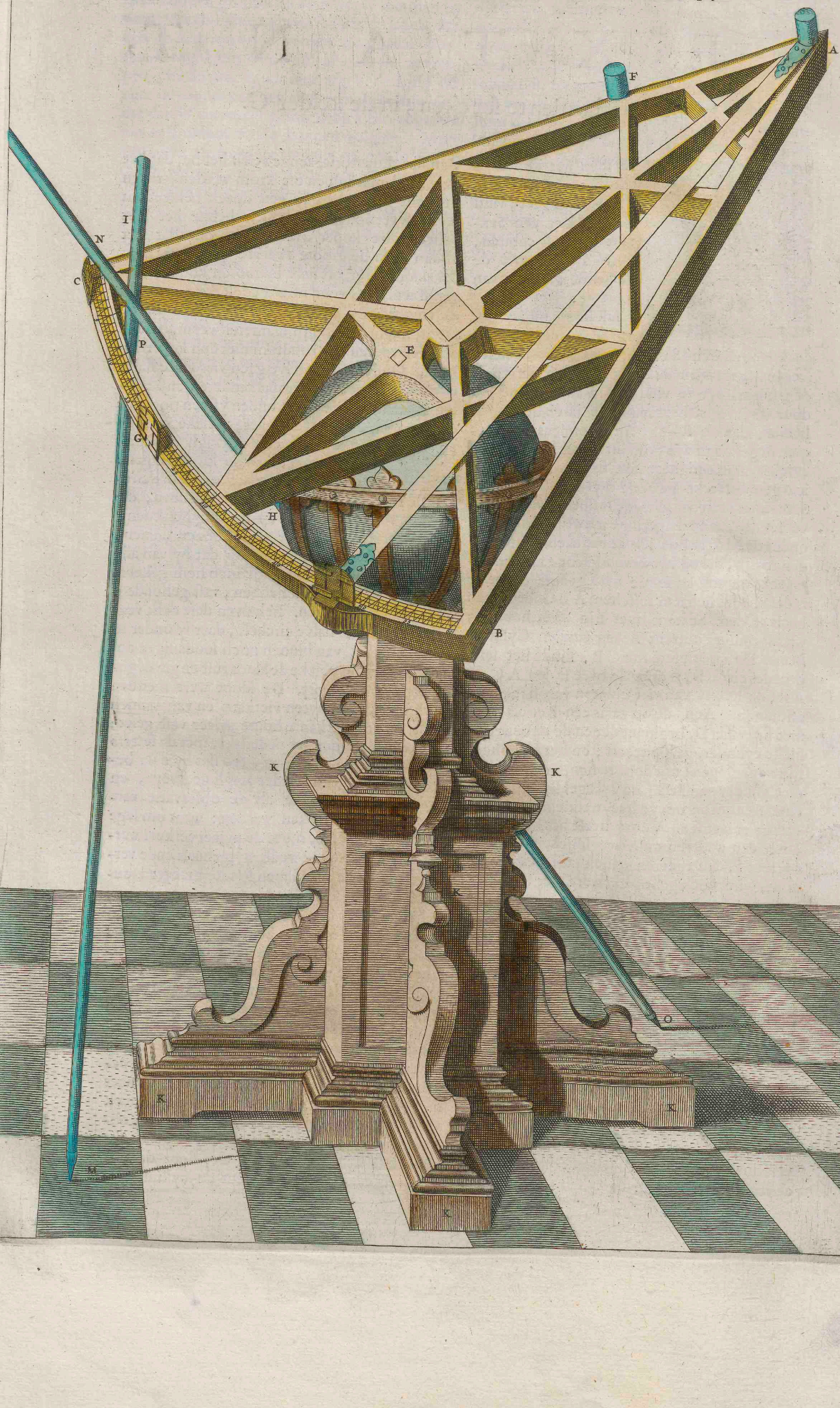

ende houd alsdan de Sextant ſtil door behulp van de twee geſeyde ſtocken ontrent P. Het platte van de Sextant ſelve moet leggen gelijck met het vlack der twee ſterren welcker diſtantie men ſoeckt te meten; 't welck door behulp van de kloot geſchiedt, op welcke de Sextant ſoo lang gedraeyt werdt, tot dat beyde die ſterren geſien werden ontrent ſijn vlackte. Alsdan verſet de tweede Obſervateur den Regel met ſijn viſier D; tot dat hy oock door desſelfs ſchreven ſiet den anderen ſtar langs beyde de ſijden van de cylinder: 't welck ſoo lange geſocht moet werden, tot dat beyde de Obſervateurs even te gelijck elck ſijne ſterre in het viſier heeft; en alsdan gevende een teycken door eenigh geluyt met de mont, ophouden, ende trecken de Sextant naer het ooge van een van beyden, om alsdan met gemack op de circumferentie te konnen tellen, hoe groot de ſpatie C D is tuſſchen beyde de viſieren, 't welck de geſochte diſtantie uytwijſt. Maer op dat men oock de mindere diſtantien met dit ſelve inſtrument ſoude konnen afmeten, hebben wy dit middel bedacht; dat geſtelt ſijnde een cylinder by F, ende een viſier by G, beyde even verre van de linie A E, getrocken uyt het centrum A tot het midden der boge ofte circumferentie B C, dat alsdan de eene Obſervateur door 't geſeyde viſier G langs de cylinder F; de andere door het viſier D, naer de cylinder A, de ſterren ſchieten: ende alsdan moet men de diſtantie der ſterren tellen van het midden der circumferentie, ofte de dertighſte graedt, tot aen het viſier D; ende op deſe wijſe kan men alle diſtantien, hoe kleyn ſy oock mogen ſijn, met dit inſtrument afmeten. Indien de leſer begeerigh is meer aengaende dit Inſtrument te weten, die ſie in het eerſte deel van mijne Aſtronomiſche oeffeningen op het 247 en drie volgende bladen, daer deſe dingen breeder verklaert ſtaen; door dien het ſeer in gebruyck is, om te obſerveren de diſtantie der vaſte ſterren, welcke wy aldaer in het tweede hooftſtuck uytgeleyt ende naerſtigh naer des hemels loop aengemerckt hebben: want ick kan getuygen, dat men door middel van dit Inſtrument ſoo gemackelijck, vaerdigh, en ſeecker de diſtantie der ſterren kan weten, als men ſoude konnen begeeren.

QVADRANS MAGNUS CHALIBEUS

in Quadrato etiam chalibeo compræhenſus, unaque AZIMUTHALIS.

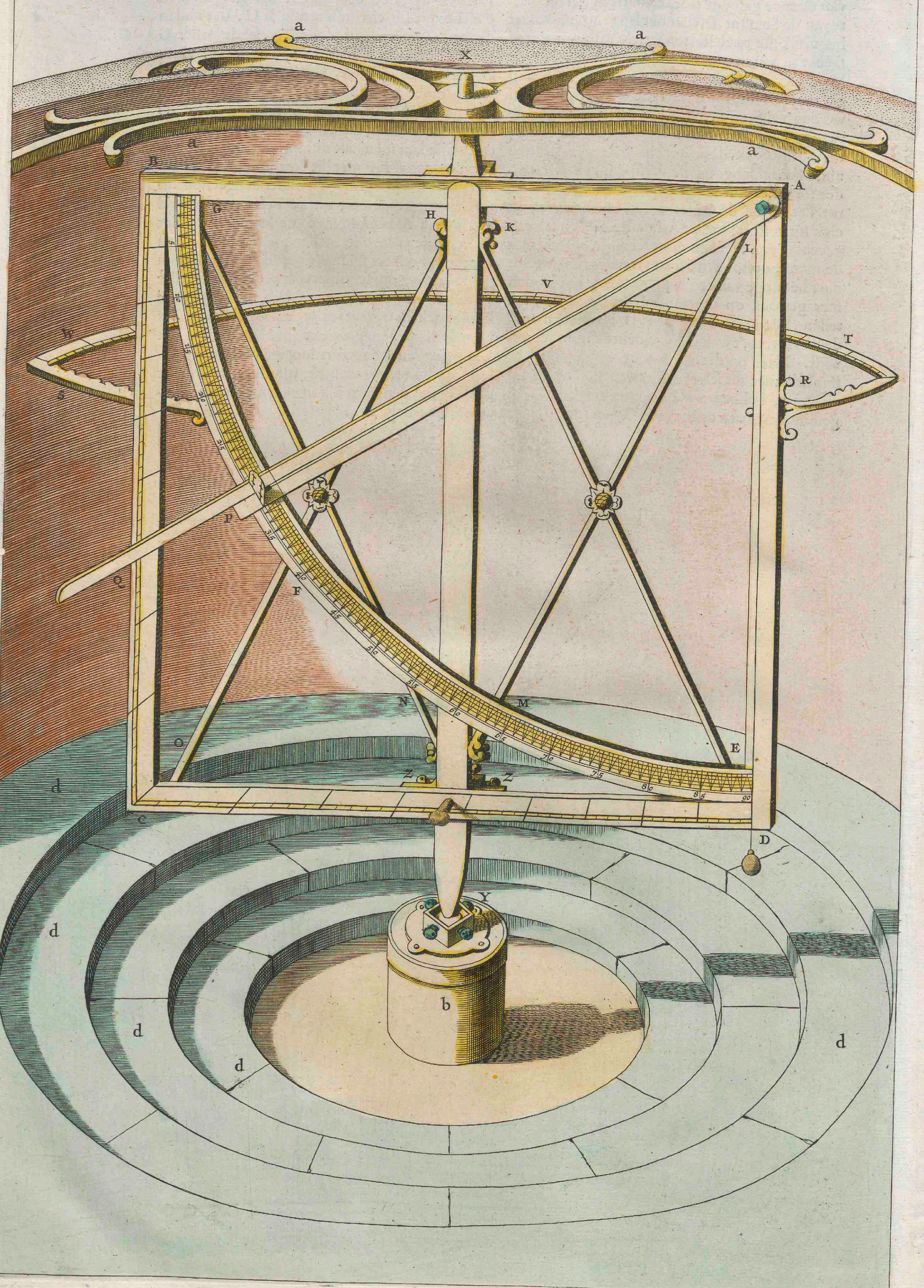

't GROOT STALE QUADRANT,

in een vierkante Stale raem beſloten, dienende met eenen tot de Azimuths. In de kelder F.

REcht tegen over het voorſeyde Inſtrument naer het noordweſten, in de kelder F, ſietmen een ſeer groot Geometriſch Quadrant, het welcke Tycho beſchrijft als volght:

Dit Quadrant, geheel van ſtael gemaeckt, en in een ſtale vierkante raem beſloten, doet even ſoo veel, als het voorgaende, ja noch ſubtijlder, dewijl het door ſijn grootheydt noch eenighſins het voorgaende overtreft. Want het heeft van ſijn centrum tot de circumferentie byna vijf cubiten, behalven de Raem oock van ſtael gemaeckt, welcke het Quadrant beſluyt. Maer het Quadrant ſelf is van die ſijde, op welcke de verdeeling gemaeckt is, ſoo konſtighlijck met een kopere reep ingeleydt, dat 't ſchijnt dat ſy met het ſtael aſt gegoten is, en dit om dat het koper tot denaeuwe verdeelingen bequamer is dan 't ſtael, ſoo 't gladder geſchaeft kan worden, en niet ſodichtelijck van de roeſt ingegeten word. Yder gtedt wort niet alleenlijck weêr in beſondere miuten gedeelt, maer yder van de minuten noch ſes deeltjes, ſoo dat yder deeltje tien ſecondn vertoont, op die wijſe als by ons gebruyckelijck. Het Quadraet, welck het Quadrant orvat, is niet met koper beſlagen, om dat het niet ſoo veel gebruyckt word, vermits het Quadrant ſelf uytdruckelijck genoeg het gene dat men weten wil vertoont: inoegen dat het Quadraet, ſchoon het nergens aders toe gebruyckt wierd, dienſtigh is tot eun en vaſtigheydt van 't Quadrant, dat er in beſloten is. Daer is echter op deſe ſtale rae een ſeer nauwkeurige verdeeling, oock na onſpeſondere maniere: in voegen dat op yder vane ſijden, die rontom de circumferentie van 't Quadrant gaen, (ſoo wel die gelijck met de Horont D C leght, als die naer het Zenith B C gelert is,) geteekent ſtaet het leſte getal van de Con Sinus, welcker radius is 100000: en de Rego ſtreckende van 't center langs de vlackte, ovde circumferentie van 't Quadrant, tot op die vde vierkante ſtale raem, toont, ſoo wel op het Quadrant als op de raem, de begeerde hooghte in obſerveren; in 't Quadrant door gelijcke gden, en in 't Quadraet door de meetkonſtige middel der Sinuſſen en Triangulen; en koen deſe beyde juyſt even-eens en gelijck uyt by 't Quadrant wort verſtaen A G M E, by 't Qdraet A B C D, by de regel A P Q, die oock ſijn viſier en diopters by P heeft, gelijck oock T ſijn dinder by 't center A: op gelijcke wijſe als in de voorgaende. Het deel van de Regel P Q, dat buyten 't Quadrant ſteeckt, ſoo verre, dat het de hoeck van 't Quadraet ofte raem, die verſte van 't center afgelegen is, bereyckt, kan, na dat men wil, daer bygedaen of afgenomen worden. Dit Inſtrument heeft oock ſijn ſteunſels en banden, om vaſt te ſtaen, doch echter minder dan 't voorgaende, vermits het geheel van metael is, en om niet door 't gewicht der ſelve gedruckt te worden; want deſe ſteunſels, geheel van ſtael ſijnde, gaen kruyswijs, als ribben, door malkander, hier afgebeelt met de letters G H N O, en E K L M, en houden geſamentlijck het Quadraet en 't Quadrant, in haer vlacke en rechte ſtant. Voorts is dit Quadrant met ſijn Quadraet vaſt gemaeckt aen een ſtercke yſere pylaer, met X en Y aengeweſen, daer door dit werck lichtelijck naer alle deelen des hemels gekeert wort. Want deſe pylaer draeyt boven in een ront gat, 't welck in 't midden van d'yſers is, die met de letters a a a aengeweſen worden, en over dwars in de muur van 't gewelfſel vaſt gemaeckt ſijn; en beneden in een yſere plaet, by Y, op gelijcke wijſe, als in 't voorgaende geſeght is: ſoo dat door de ſchroeven, aen de vier ſijden gevoeght, het geheele Inſtrument behoorelijck tot gebruyck dienſtigh gemaeckt wort, en in ſijn draeying vaſt gehouden, op dat het niet van ſijn plaets afwijcken ſoude. Maer d'yſere plaet, met ſijn ſchroeven, van welcke ick geſeght heb, wort in een ronde ſteen, door b aengeweſen, ingelaten en vaſt gemaeckt, op welcke het geheele Inſtrument ruſt, en diep in d'aerde op een andere ſteene baſis geveſt is. Dit ſelve Inſtrument heeft mede in de gewelfde muur, die oock overal ront is, ſijn Azimuthale Horizont T V W geheel van koper ingeleyt, en als in 't midden van de muur geſtelt; op dat d'Obſervateur, ſtaende op de boven-trap, (want dit Inſtrument heeft oock ſijn cimente trappen, om daer langs op oft af te treden, na dat d'obſervatie, en de grootheyt van 't Inſtrument vereyſcht) d'Azimuth, die aen weêrſijden door de wijſers R en S uytgedruckt worden, ſoude konnen tellen. De diameter van deſe Azimuthale Horizont is ſoo groot, dat hy van alle ſijden buyten het geheele Quadrant, en 't Quadraet omgaet, en dat men oock daer binnen, te weten tuſſchen het Quadrant en die Horizon, deurgaen kan, en dieshalven in ſijn diameter negen cubiten bereyckt. Dit geheele Inſtrument is ſoo hecht gemaeckt, en ſoo wel met ſchroeven verſorght, dat het, eens wel geſtelt, niet lichtelijck voor het gewelt van menſchelijcke kracht behoeft te vreeſen, dat het uyt ſijn plaets

bewogen

bewogen sal worden. Dit sy geseght van de fabrijck en gestalte van dit Instrument, 't welck oock geheel, in 't bovendeel van de muur, met seker dack, konstighlijck gemaeckt, van 't quade weer beschut is. Dit dack heeft oock sijn vensters, die geopent, en door raden, het dack dragende, in alle deelen des weerelts omgevoert konnen worden, naer dat d'observatie vereyscht; en die men oock kan sluyten, terwijl het Instrument recht gestelt wort, op dat de wint het loot, by D, langs de staende balck afhangende, niet verwayen soude; en oock op dat het Instrument, als men 't niet gebruyckt, voor 't onweer van wint en regen beschut soude sijn. Dit, soo veel het dack aengaet, is oock in 't voorste Quadrant gedaen, gelijck wy daer geseght hebben.

't Gebruyck hier af is even 't selve als met het eerste, soo in de hooghte, als in d'Azimuth te nemen, en te tellen, en voor soo veel dese dingen tot d'Astronomie dienen, gelijck voor aengewesen is. Maer dewijl dit Quadrant, met sijn bygevoeght Quadraet, geheel van metael sijnde, 't eerste in grootheyt overtreft, soo vertoont het nauwkeuriger, dan 't ander, soo wel de hooghte als d'Azimuth: ja soo, dat men die oock tot op een seste deel van een minuyt daer door vinden kan, voornamelijck als daer soo groote curieusheyt vereyscht wort, gelijck in het ondersoecken van de loop der Sonne uyt sijn hooghte en declinatie van nooden is.

Ick sal hier, om een eynde te maken, noch byvoegen, dat op dese twee Quadranten, namelijck de voorgaende drayende, en dese stale, die meê drayen kan, en daer by het groote latoene Tychonisch oft Muur-Quadrant, wy ons sedert voornamelijck vertrouwt hebben in de declinatien der Son sorghvuldelijck na te speuren, om daer uyt sijne rechte plaets en loop te herstellen.

Wy hebben dit oock dickwijls gedaen in de declinatien der starren, als sy deur de Meridiaen gingen, nauwkeuriglijck t'ondersoecken, daer de meeste en nauwste precijsheyt van nooden was. Want dese drie groote Instrumenten, behoorelijck geschickt, en tot het gebruyck bequaem gemaeckt, toonden, oock tot de deelen van een minuyt, een en de selve hooghte, en verschilden niets van malkander. De Sextanten en andere Instrumenten, die hier by quamen, gaven oock een en de selve getuygenis.

HE

HET BEWEEGHLYCK AZIMUTHAEL QUADRANT,

Staende in de kelder D.

GAende uyt de groote vierkante ſtoove, die tegen over de deur ſtaet, gaet men ſoo ter rechter als ter ſlincker handt wederſijts in een andere kelder. Soo ghy u naer het ooſten keert, ſiet ghy in de kelder D, die op de noord-ooſterhoeck van de groote ſtoove ſtaet, een anderen Quadrant, wiens toeſtel en gebruyck van Tycho op de volgende wijſe verklaert werd:

Wy hebben oock een Quadrant gemaeckt op de manier als ghy ſien kondt; welck ons niet alleen de hooghten, gelijck de voorverhaelde Sextant, maer oock met een en de ſelve moeyte de Azimuthen ſeer net aenwijſt. Het heeft van het middelpunt A tot de circumferentie B ofte C vier cubiten, en de circumferentie is ſoo nauwkeurig door dwers-overgaende puncten en linien verdeelt, dat ſy aen den obſervateur, die ſcherp toeſiet, ſelfs het vierde part van een minute aenwijſt; te weten als hy ſijn oogh gevoeght heeft aen het viſier K, en de Regel A K verſet, tot dat hy de ſterre, die hy obſerveren wil, aen beyde ſijden van de Cylinder A even gelijck ſiet blincken: als dan wijſt de Regel aen, op de plaetſe daer hy de verdeelingen ſnijt, ontrent K, de geſochte hooghte: en de wijſer Q, die tot op de Azimuthale circumferentie geteekent met R uytgeſtreckt is, wijſt dan te gelijck aen den juyſten tijdt der Azimuthen. De dwershouten, die binnen den omtreck van het Quadrant ſich vertoonen, ſijn ſoo verſcheydentlijck met voordacht geſchickt, om den ſelven recht vlack, ende in ſijn vereyſchte geſchicktheyt te behouden ende bewaren: de boord, op de welcke de verdeelingen ſijn, gelijck oock de vordere deelen van het Quadrant, ſijn bekleet ten deele met koper, en ten deele met ſtale platen naer den eyſch en nootſaeckelijckheyt. Het Quadrant is heel vaſt gehecht aen een ſtercke vierkante yſere colomne L M N, met de welcke het oock gelijckelijck gedraeyt kan werden, ſonder moeyte, naer ſulcken hoeck des hemels men begeert: want de geſeyde colomne, boven rondt ſijnde, wert in een gat vaſt gehouden van een dick yſer, 't welck in de ronde muur, die het toorentje daer het Inſtrument in bewaert wert omvangt, vaſt ingehecht is: aen het onderſte eynde van deſe yſere colom is een ſtale ſpits oft punt aengewelt, draeyende in een gat daer toe bereyt in een ſtale plaet, welcke door vier buytenſchroefjes werwaerts men wil verſchoven kan werden, ſoo lang tot dat men door behulp van beyde de perpendiculen van 't Quadrant, beginnende by A ende eyndigende by S, beſpeurt hoedaniger wijſe men het oock draeyt, dat het met alle verticael-circulen reſpondeert. Ende als dit eens geſchiet is, ende men wel ſorgh gedragen heeft voor de ſtellinge des Quadrants naer verſcheyde oorden des werelts, ende het ſelve wel vaſt geſtelt met ſchroeven; is het niet meer noodigh dat men veel tijts beſteet om naer de perpendiculen te ſien, ende daer uyt te weten oft het Quadrant van ſijne vereyſchte ſtellinge afgeweecken is; want het ſelve niet geſchieden kan, als door eenigh ſchielijck overvallend groot gewelt: ende als dan kan het gemackelijk op de geſeyde wijſe herſtelt werden; terwijle het ſeer vaſt en onbeweeghlijck ſteunt op de ronde ſteen H, de welcke maſſyf ſijnde, diep in de aerde ruſt op een ander ſteenen fundament: en oock het yſer, welck boven kruyswijs uyt de onbeweeghlijke muur, daer het in gemetſelt is, uytſteekt, laet niet toe dat de yſere Colom, aen welcke het Quadrant gehecht is, uyt het gat dat in het midden is, eenigerwijſe ſoude konnen waggelen. Deſe ronde muur, welcke juyſt de ronde ommetreck eens circkels uytbeelt, (wiens diameter ontrent is van ſes cubiten, op dat 'er bequame plaetſe tuſſchen den ommetreck van het Quadrant, ende de holligheyt des kelders ſoude ſijn, daer den obſervateur met gemack rondom ſoude konnen gaen,) is boven op gedeckt met een circkel, beſtaende uyt kopere platen, die onbeweeghlijck vaſt leyt; op welcke alle de Azimuthen van den gantſchen Horizon, (die met het vlack deſes circkels afgebeelt wert) verdeelt in hare kleyndere deelen, aengeweſen werden; ſijnde het beginſel der Azimuthen, 't welck van de middaghlijn hangt, met ſoodanige nauwkeurigheyt nagevorſcht, dat het den Obſervateur ſelfs niet een minuyt ſal bedriegen. Wy hebben de Middaghlijn op een andere en veel ſekerder wijſe, als ooit by iemant gedaen is, gevonden, te weten door de noord-ſterre; voornamentlijck als de ſelve van beyde de ſijden des Pools de grootſte hoeck maeckt op d'afwijcking des Horizons; want als dan ſchijnt ſy byna in het ſelve punct des Azimuths eenighſins ſtil te ſtaen; het welcke op onfeylbare en ſekere redenen ſteunt. Ende het is de moeyte wel waert geweeſt dit alſoo op te ſoecken, dewijle het onmogelijck is veel uyt te rechten in de Aſtronomiſche obſervatien, ſonder een juyſte kenniſſe van de Meridiaen oft Middaghlijn te hebben.

Men gebruyckt ende handelt het beſchrevene Inſtrument op deſe wijſe: voor eerſt recht men

QVADRANS VOLUBILIS AZIMUTHALIS.

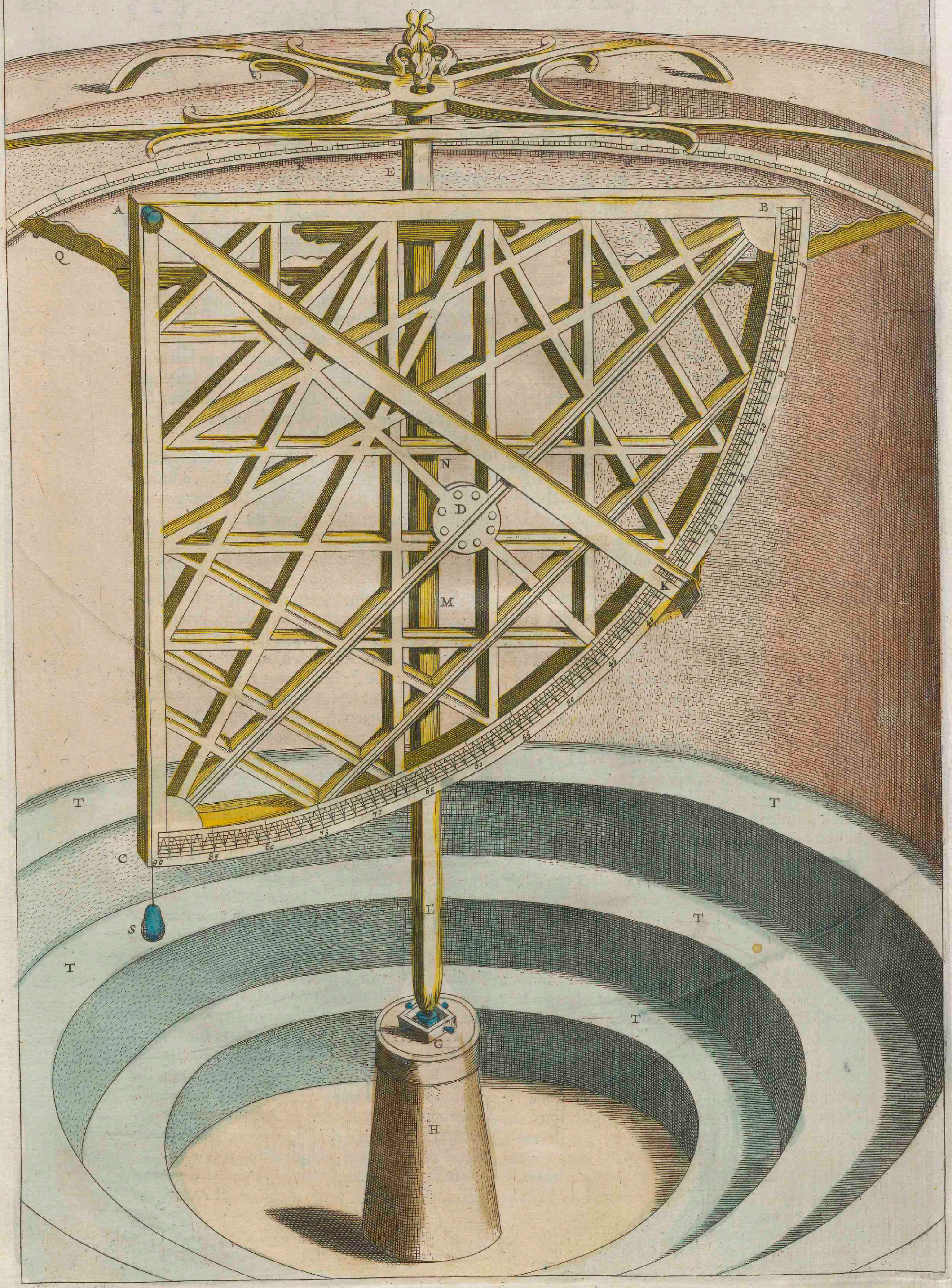

het naer de ſterre welcke men voorgenomen heeft te obſerveren, omdraeyende het Quadrant, ende opduwende ofte nederhalende ſijn Regel met de viſieren, tot dat men door de openingen van het viſier, 't welck ontrent het ooge is, eerſt ſiet door de bovenſte de ſterre juyſt op de bovenkant van de Cylinder; ende terſtont oock alſoo langs de onderkant van 't Cylinder door de onderſte opening van 't viſier: ende als dan wijſt de Regel, daer hy de verdeelingen ſnijt, de geſochte hooghte der ſterre ſeer pertinent aen. Maer indien men oock begeerigh is om met eenen den Azimuth te weten, draeyt men het Quadrant op ſijn ſtijl een weynigh tot dat men de ſterre door de twee ſy-ſchreven, ontrent de vlackte van beyde de ſijden des Cylinders gelijckelijck verneemt; als dan wijſt de wijſer Q op de horiſontalen ommetreck de juyſte Azimuth aen. Maer terwijle men deſe twee dingen uyt oorſake van de gedurige ende ſnelle loop des hemels niet lichtelijck eens ende te gelijck kan waernemen, ſoo is het beter dat men de wijſer Q vaſt ſtelt op ſeker Azimuth, daer de ſterre naby is, wachtende tot dat de ſelve met de gemeene hemelloop daer komt, ende op het ſelve oogenblick waerneemt door de viſieren van de Regulen; 't welck men byna ſonder eenige moeyte doen kan.

Het gebruyck van dit Inſtrument is het ſelve als dat van alle andere, die door de hooghten ende Azimuthen uytgewerckt werden; hebbende nochtans dit voordeel boven alle de anderen, dat men alles door het ſelve met geen moeyten, ſeer nauwkeurigh ende ſeker, ſelfs tot het vierde deel van een minute, kan uytvinden: 't welck men met de anderen, ſoo om haer kleynte, als mede om het maeckſel, ('t welck ſoo juyſt ende tot het gebruyck bequaem niet is) niet doen kan; om welcke oorſake ick oock deſe maniere van maeckſel de Aſtronomen recommandeere. Om oock dit Inſtrument te gemackelijcker, ſoo in 't obſerveren als tellen te konnen gebruycken, ſijnder van alle kanten trappen in de figure aengeweſen met T; op welcker hooghſte overent ſtaende, men obſerveren kan de ſterren ontrent den Horizon ſijnde; die op de onderſte ſit, kan de ſterren die boven 't hooft ſijn obſerveren, ende ſoo vervolgens op de tuſſchentrappen weder andere. Voorts is dit Inſtrument met ſijn ront torentje gedeckt met een dack, netjes opgemaeckt van gladt-geſchaefde plancken, 't welk beneden op de horizontale muur buyten den Azimuthal-circkel, op een ronde ſtercke houte ring vaſt ſtaet. Noch heeft deſe ring op verſcheyde plaetſen, dwars over malkander ſtaende, eenige rolletjens, op welcke de ſelve met weynigh moeyten werwaerts men wil op den ommetreck van den Horizon kan gedraeyt werden: ende op deſe maniere kan men de langwerpige venſterkens in het dack dwars over malkander ſijnde, drayen naer de ſterre die men obſerveren wil. Naer de gedane obſervatie werden de venſterkens weder geſloten, om het Inſtrument van lucht, regen, en van wind te bewaren: 't welck men oock in de andere Inſtrumenten, ſoo veel het mogelijck is, moet waernemen; want de ſelve koſtelijck ſijn, ende ſeer lichtlijck bederven konnen; ten zy men de ſelve voor het gewelt ende de vuyligheden der Elementen wel bewaert.

Goedtwillige Leſer, tot hier toe hebben wy u vertoont de voornaemſte Inſtrumenten, getuygen van Tychoos konſt en wetenſchap, met hare eygene afbeeldingen; en alhoewel d'overige van ſoo grooten waerde niet ſijn, hebbe ick evenwel, om uw weetgierigh gemoet te voldoen, de moeyte waert geacht de beſchrijvingen der ſelver hier by te voegen.

XXII.

REcht tegen over deſe kelder naer het noordweſten, gaet men in een andere even groot ende van een form ſijnde, aengeteeckent met de letter E; in welcke men vint een ſeker Inſtrument circulswijs gemaekt, het welcke niet alleen de aſſen heeft reſponderende op de Polen des werelts, hangende in een koperen Meridiaen, maer oock een Zodiakalen circkel, die op ſijn Polen kan gedraeyt werden; waerom Tycho dit Inſtrument *Armillas Zodiacales*, dat is Zodiaeks-ringen pleeg te noemen. Men doet met deſe alle 't gene Hipparchus en Ptolemeus met hare Inſtrumenten konden uytwercken, doch veel beknopter en nauwkeuriger. Want vooreerſt beſtaet dit onſe Inſtrument niet uyt ſoo veel circkels, als de haren vereyſchten, maer heeft'er maer vier in als, onder welck getal ſelfs oock de geſeyde onbeweeghlijcke Meridiaen vervat wert; en evenwel konnen door de ſelve, met hulpe van twee Obſervateurs, in een ommeſien, ende ſonder eenige moeyelijcke rekening, ſoo wel de longitudines, als de latitudines der ſterren ſeer nauw, ſelfs tot een minuyt, uytgevonden worden. Ende men twijffelt, niet ſonder reden, oft de Ring-inſtrumenten der Ouden ſoodanige nauwkeurigheydt wel hebben konnen toonen; terwijlen nocht Hipparchus nocht Ptolemeus ooit in de latitudines oft longitudines der ſterren preciſer metinge gevonden hebben, als tot het ſeſte deel van een graedt, dat is tot de tiende minute. Waer uyt waerſchijnelijck ſchijnt te volgen, dat alhoewel hare Ringen van louter koper waren, ſy evenwel ſoo groot niet geweeſt ſijn, dat ſy in minuten verdeelt hebben konnen werden; ofte wel dat de Ouden verſuymt, ofte onnodigh geacht hebben de ſelve ſoo nauwkeurigh te verdeelen. Hoe het ſy, men moet altijdt bekennen dat deſe wilde ende onſekere manier van 't meten der ſterren, haer, tot geen kleyn beletſel van de herſtellinge der Sterrekonſt, ongevoelijck heeft doen afdwalen van de rechte kenniſſe der hemelſche bewegingen. De ſtaele Meridiaen, van welcke wy geſproken hebben, ende die de voordere ringen in ſich beſluyt, heeft drie cubiten in ſijn diameter; waer uyt ghy af kondt nemen de groote van de voordere binnen-ringen. De verdeelingen, ſoo op de yſere ring des Meridiaens, als

als op de binnen-ringen, die buyten op met koper bedeckt ſijn, ſijn met dwers-overgaende puncten ſoo nauw waergenomen, dat op deſe Ringen yder graedt in ſeſtigh minuten noch verdeelt is: daer-en-boven ſijnder verſcheyde viſieren die ſo op den Zodiaecks-ring, als op den circkel der breette, heen ende weder konnen gedraeyt werden; door welcker parallele openingen op onſe gewoone wijſe men de ſterre moet ſoecken. Want in deſe Ringen paſſeert de recht-ronde aſſe door de Polen van den Zodiaeck, en alſoo dwars door het Inſtrument, aen welckers circumferentie men de longitudines der ſterren moet nemen; hy heeft recht in het midden een cylinder, door wiens behulp men op de geſeyden circkel der breetten, obſerveert de afgelegenheydt der ſterren van de Ecliptica. Ende op deſe manier ontgaet men het overtollige, 't welcke in de Inſtrumenten der Ouden de obſervatien onſekerder maeckte; ende doet alles met meerder ſekerheyt ende beknoptheyt. Want deſe ringen konnen door hare ſwaerte ſoo niet afwijcken van hare behoorlijcke ſtellinge, als om wichtige redenen wel gelooflijck is dat de oude gedaen hebben. De voet van dit Inſtrument is van yſer, hecht gemaeckt, ende heeft onder een dickachtige yſere circkel, daer vier ſchroeven aen vaſt ſijn, die op vier korte ſteene boven op met yſere platen bekleede ſtijlen ſtaen; ende door middel deſer ſchroeven wert het geheele Inſtrument tot ſijne behoorlijcke ſtellinge ende nette over-een-kominge met des hemels circkelen gerecht. Voorts als het eens wel geſtelt is, gebeurt het nauwelijcks, vermits alle de deelen ſoo wel geordonneert ſijn, dat het ſelfs naer langen tijdt ietwes van de eerſte ſtellinge komt te verſchillen. De kelder, daer dit Inſtrument in bewaert wert, heeft oock trappen ſoo wel om af te dalen, als oock om over al rontom het Inſtrument te konnen klimmen daer het vereyſcht wert; ende heeft boven mede een dack, 't welck men half opſlaen kan, en drayen naer welck gedeelte des hemels men wil.

XXIII.

MAer als men naer de geſeyde Circkel opklimt, vint men aen de rechter ſijde des muurs, in een expres daer toe gemaeckte plaetſe, hangen een anderen Sextant, die vier cubiten begrijpt van ſijn middelpunt tot den ommetreck. Welcken Sextant Tycho van koper met verſcheyde ſchroeven heeft laten maken, op dat, als hy eenige Obſervateurs naer vergelegen landen wilde ſenden, om aldaer de Polus hooghte ofte ietwes anders te obſerveren, de ſelve dit Inſtrument gemackelijck mede nemen, ende op de beſtemde plaetſe gebruycken ſouden konnen. Waerom oock het ſelve Inſtrument gemaeckt is dat men het met ſchroeven kan t'ſamen ſtellen, ende weder naer believen uyt malkanderen doen, ende in een kaſſe, daer toe gemaeckt, packen, ende alſoo ſonder eenigh letſel te water ende te lande over al heen voeren: ende weder gekomen, ende door de ſchroeven t'ſamen geſtelt ſijnde, ſal het evenwel als te voren dienen tot het ſoecken der hooghten en diſtantien, als het maer onder wegen niet door eenigh gewelt ofte verſuym ontſtelt en is. Het heeft mede ſijn eygen voet, die even ſoo wel met ſchroeven uyt malkander gedaen, ende nevens het inſtrument in de ſelve kaſſe gepackt kan werden.

XXIV.

DIt ſijn de voornaemſte Inſtrumenten die men in het onder-aertſche Obſervatorium ſiet; maer buyten deſe is 'er noch een ſekere Armilla die verdragen kan werden, ende in ſijne diameter ontrent drie cubiten heeft, oock met koper bekleet, en in minuten verdeelt. Als men deſe gebruycken wil, draeght men die buyten, ende ſetſe op een van de ſteene pylaren naer het ooſten en weſten met de letters H en I aengeweſen; en met dit Inſtrument neemt men de declinatien der ſterren als de ſelve den Horizon beginnen te naderen, ende niet wel met de groote Armillen konnen bekent werden.

De Regulen van Ptolemeus, die wy hier voor beſchreven hebben, werden oock ſomtijts op deſe columnen geſtelt; want beyde deſe ſteene pylaren, die naer het ooſten en weſten in de boogen ſtaen, ſijn ſoo wel met yſerwerck en ſchroeven van beyde kanten voorſien; dat men, naer het vereyſcht wert, op de ſelve en de voorſeyde Regulen, ende oock de gemelte Armilla der declinatien voegen kan: maer ten opſicht van de Regulen alleen, is beneden op de ſelve ſijde des pylaers een yſere plaet met ſchroeven beſet, in welcks bovenſte gat ruſt die ſijde der Regulen, die naer het Zenith gekeert ſtaet, ende wert alſoo recht perpendiculaer gerecht, ende in het ſelve lichtelijck omgedraeyt: doch ſoo daer ietwes ſoude mogen aen komen te haperen, dat ſeer ſelden geſchiet, kan den eenen pylaer des anders fout verbeteren: ende aldus kan men deſe Regulen, ontrent dit onder-aertſche Obſervatorium, gemackelijck gebruycken, als men veele hooghten te gelijck ofte in korten tijdt wil aenteyckenen.

XXV.

MEn vint noch op de ſelve plaets een kleyn Quadrant, 't welck vervat van ſijn center tot de circumferentie een cubit, uyt een dick-achtige kopere plaet gemaeckt, ende door middel van het vuur rondtom vergult; het welcke gedraeyt wert op een yſere voetje, ſoodanigh met ſchroeven ende andere nootſakelijckheden verſien, dat het Quadrant geſtelt kan werden naer behooren. Het uyterſte van ſijne circumferentie is op onſe gewoonelijcke wijſe ſoo verdeelt, dat elcke graedt noch 12 deeltjens heeft, ſijnde elck gedeeltje vijf minuten: maer binnen deſe buytenboort is noch een andere verdeelinge op die wijſe, welcke Petrus Nonnius in ſijn boeck *de Crepuſculis* beſchreven heeft; te weten door veele bogen binnen ingetrocken, ende weder verſcheydentlijck verdeelt, ſoo door het veranderen van het geheele getal, als door het ſelve vervolgens te verminderen, naer de verſcheydentheyt van

van den rechten hoeck; ende dit ſiet men op den eenen kant van het Quadrant, want op de andere ſijde ſijn de getalen als op een plaet geſneden, die ſonder veel tellens datelijck de graden en minuten, door puncten volgens de verdeelinge van Nonnius aenwijſen.

Ontrent het center ſtaet op een plaets, die anderſins ledigh ſoude ſijn, een Hieroglyphicum in een ronde figuur konſtigh geſneden: daer men ſiet een jongeling met een laurier-krans gekroont, hebbende in de eene hant een hemel-kloot, in de andere een boeck, ſittende by een boom, aen de rechter ſijde groen ende vol bladeren; maer aen de andere ſijde, hebbende dorre ende naeckte tacken, onder welcke een tafel ſtaet, daer alle het gene, 't welck in deſe weerelt meeſt in waerden is, geſien wert; te weten, een kiſt met gelt, ſcepters, kroonen, geſlacht-wapenen, goude ketenen, edel-geſteente, vrouwen-cieraet, kannen, glaſen, kaerten, dobbelſteenen, ende diergelijcke meer; welcke dingen alle van een geraemte, de Doot uytbeeldende, met handen en voeten omhelſt wert; ende boven dit alles ſtaet het volgende veers, den ſin uytleggende,

Vivimus ingenio: cætera mortis erunt.

op ſulcke wijſe dat het eerſte gedeelte van het veers, *Vivimus ingenio*, op een papier geſchreven komt te hangen aen de rechter en groene ſijde des booms, daer de wijsgierige jongeling ſit: maer het overige, te weten, *Cætera mortis erunt*, ſiet men aen de dorre ſijde geſchreven ſtaen. Gelijck als Tycho elders dit ſinnebeelt gebruyckt, daer het niet tot het tijdelijcke, gelijck hier, maer tot de eeuwige en betere ſaken geduydt wert. Want aldaer wert aen de groene ſijde des booms vertoont een afbeeltſel van des Heeren onſes Salighmakers leere ende leven, daer boven geſchreven ſtaet, *Vivimus in Chriſto*: ende de teeckenen van de Philoſophie ende geleertheyt werden daer recht anders, te weten aen de dorre ſijde, onder des Doots gewelt vertoont, blijvende aldaer het ſelve opſchrift als in het tijdelijcke ſinnebeelt: ſoo dat het geheele veers in dit hemelſche ſinnebeelt komt te luyden,

Vivimus in Chriſto, cætera mortis erunt.

Ende aldus wilde Tycho met het voorſeyde ſinnebeelt te kennen geven, dat ware geleertheyt ende kenniſſe, ſoo wel van de hemelſche als aertſche ſaken, ende in volgens de Philoſophie, in dit ſterffelijcke ende wereltſche leven den menſche veel eer onſterfflijck maken, als alle de andere ſaken, die de aertſche menſchen veeltijts in het werck ſtellen; maer evenwel niets bybrengen tot het verkrijgen der eeuwige ſaligheyt; ende diens aengaende mede de doot ende verderffeniſſe onderworpen ſijn; terwijlen aldaer de goedertierentheyt en barmhertigheyt Godes door de verdienſten ſijns Soons Chriſti onſes Salighmakers, en het onderhouden van ſijn leere ende geboden, alleen plaetſe kan hebben, ende eeuwighdurende is. Daer-en-boven heeft hy noch veel andere ſententien, op verſcheyde plaetſen, ſoo op het Slot, als op eenige Inſtrumenten doen ſchilderen, welcke de waerheyt door ſinnebeelden tot in het mergh ſelfs te kennen gaven, die ick hier alle om kortheyts wille voorby gae.

XXVI.

AEn de muur van de ſtove hangt mede een koperen Aſtronomiſche Radius, wiens grootſte Regel, ofte de Radius ſelve, uytbeeldende den halven diameter des Circkels, een weynigh grooter is als drie cubiten; ende is voor deſen ſeer konſtigh gemaeckt van Gualterus Arſcenius, neve van den ſeer geleerden Mathematicus Gemma Friſius, op de ſelve manier, als in het boeck 't welck de genoemde Gemma van dit Inſtrument geſchreven heeft, aengeweſen wert. Behalven deſen hadde Tycho noch een ander Radius, mede van kopere platen t'ſamengevoeght, van buyten driehoeckigh, ende van binnen om de lichtigheyts wille hol, welcke door dwers-overgaende puncten, die 'er op geteeckent ſtaen, veel meerder ende nauwkeuriger de verdeelingen vertoont, als de gemeene verdeelinge van de Radius in evengroote deeltjens: ſoo dat hy oock voldoet aen het grootſte getal van de tafelen der rechthoeckige driehoecken, dat uyt vijf cyfers beſtaet. Maer Tycho betrouwde ſich weynigh op eenige Obſervatien met de Radius gedaen, voornamentlijck als de diſtantien der ſterren wat groot waren; hebbende het ſelve aengemerckt door lange ervarentheyt, ende vergelijckinge met andere Inſtrumenten.

XXVII.

DAer-en-boven is 'er noch een Aſtronomiſche Ring, geheel van koper gemaeckt, welckers ſijden ſoo konſtigh door geſmolten ſilver t'ſamengevoeght ſijn, dat men de ſelve voor louter metael ſoude nemen, daer niet te min alle ſijne ringen van binnen hol ſijn, om dat hy te lichter ſoude vallen te dragen, ende door ſijne ſwaerte niet van malkander wijcken. Dit Inſtrument heeft in ſijn diameter een weynigh meerder als een cubitus. Deſe Ring is oock van den ſelven Arſcenius ſeer ſinnelijck gemaeckt, naer het voorſchrift van de voorſeyde Gemma in een ſeker boecksken dat hy van dit ſelve Inſtrument uytgegeven heeft. Ende alhoewel deſe Ring met ſonderlinge naerſtigheyt gemaeckt ende verdeelt is, acht Tycho nochtans de ſelve t'eenemael onbequaem om de hemelſche Obſervatien op ſijn nauwſte te nemen; evenwel bewaert hy het om de Ouden hare meeningen, ende voornamentlijck om de gedachteniſſe van den ſeer vermaerden Gemma Friſius, die ſijn Neve dit Inſtrument buyten alle twijffel heeft leeren maken. Hy heeft daer-en-boven noch een ander Ring vry wat kleynder als de voogaende, die qualijck een kleyne ſpan in diameter heeft; en des niet tegenſtaende ſijnde van louter koper, ende naerſtighlijck in ſijn circkelen verdeelt, het ſelve bynaer doen kan dat de voorgeſeyde groote; want in duſdanige ſpeel-inſtrumenten beſtaet de deught, gelijck men gewoonlijck ſeyt, niet in de groote, maer in de hoedanigheyt; ofte wel in geen van beyden.

XXVIII.

DAer is oock een kleyn Aſtrolabium geheel van koper, na de beſchrijving der Ouden gemaeckt, hebbende na gewoonte van binnen verſcheyde matriculen naer de verſcheydentheyt der Polus hooghten: het heeft maer een palm in diameter. Ende alhoewel Tycho niet veel ſtaet maeckt van die Inſtrumenten, die de bewegingen der ſterren eer voor bekent ſtellen, als dat ſy de ſelve naervorſchen: ſoo heeft hy niet te min gereet ende by der hant ſeeckere ronde platen van koper, plat van beyde de ſijden, ende tamelijck dick; van welcke hy meende t'eeniger tijt op ſijn gemack een Aſtrolabium Catholicum te maecken; 't welck met minder omſlagh als het oude, ſoude dienen voor alle landen, ende veel meer als de voorgaende uytvoeren.

Daer-en-boven ſijn ſoo in dit Obſervatorium, als oock boven op het Slot vele andere Inſtrumenten, nut ſijnde om de ſtralen der ſterren, als mede de ſchaduwe der Sonne ofte Mane te ontfangen, ende tot ander gebruyck; welcke ick, als ſoo principael niet ſijnde, onnodigh achte hier te verhalen.

Nu hebt ghy geſien dat 'er XII Aſtronomiſche Inſtrumenten hier voren verhaelt, behooren tot dit onder-aertſche Obſervatorium genaemt Sterrenburgh, gelijck ick geſeydt hebbe; onder deſen ſijn de eerſte ende grootſte, alleen de vier laetſte uytgenomen, genoeghſaem bequaem, om de obſervatien van de hemelſche lichamen te volvoeren met de grootſte ſubtijlheyt, die ooit kan in ſienlijcke ſinnen vallen.

Voor de reſt (op dat ick dit oock noch aenwijſe) als men komt uyt de ſtove van dit onder-aertſch gebouw, is aen de rechte-hant naer het noorden begonnen een overwelfden deurgang; die leyden ſoude onder de aerde deur tot in de kelders van het groote huys; door welcke men uyt het onder-aertſche Chymiſch Laboratorium, 't welcke daer onder het zuydelijck toorentje is, ſoude konnen doorgaen, op dat men by winter-tijdt by nacht, als de lucht klaer was, niet ſoude genootſaeckt ſijn om juyſt de poort van de wal te openen. Maer deſe gang heeft Tycho veellicht uyt eenige oorſaken laten ſteken, derwijl hy toch niet ſeer nootſakelijck is.

In het midden van al deſen onder-aertſchen omſlach, buyten op het bergsken dat het dack van de ſtove omhelſt, plach Tycho te hebben een ſeker beelt van Mercurius van koper gegoten, ende ſeer konſtigh op de wijſe van eenigh oudt Romeyns beelt gemaeckt, ſoo dat men 'er qualijck een ſoude konnen vinden, dat ten aenſien van de juyſte geſtalte der leden by dit ſoude mogen vergeleken werden. Het beelt een weynigh grooter ſijnde als een cubitus, ſtont op een voet daer een Inſtrument in was, door welcks middel men het beelt, als of het van ſelf draeyde, als men wilde, konde doen rondtom gaen.

EYNDE.

't HARTOGHDOM SLESWYCK.

Naem. 't Hartogdom Sleſwyk, welckers naem ontleent is van ſijne hooftſtadt Sleſwyk, wort by Saxo Grammaticus, als oock by andere Schrijvers genoemt *Auſtralis Iutia*, in 't Hooghduyts *Süder-Iutland*; naem afkomſtigh vande Iutlanders, volckeren van 't Koninckrijck Denemarcken, die het noorder- en een groot gedeelte van dit Hartogdom, bewoonen. 't Heeft tot ſijne landtſcheydinge aen deſelve noorder zijde de rivier Schodtburg, welcke dwars door de ſtadt Coldingen loopt; naer 't ooſten en naer 't weſten heeft het ſijn uytſicht in twee zeen; welcker eene, genoemt *Mare Balthicum*, ofte de Ooſt-zee, 't Hartogdom Sleſwyk, van Finlandt en van de andere eylanden van 't voorgenoemde Koninckrijck Denemarcken affondert; en naer 't zuyden heeft het de riviere d'Eyder, welcke Holſteyn en het Roomſche Rijck, van welck dit Hartogdom te leen gehouden wort, affcheyd: Deſe landtpalen van het Hartogdom Sleſwik, naer 't noorden en 't zuyden, worden oock door dit rijmdicht aengeweſen:

Landtpalen.

Sleſvicum & Iutos dirimit Schodtburgicus amnis;
Eidora Teutonicum dirimit Imperium.

Dat is: de rivier Schodtburg verdeelt Iutlandt en Sleſwik; d'Eyder ſnyt het Duytſche Rijck af. Voorts ſijn 'er in de Ooſt-zee noch eenige andere eylanden, welcke onder 't gebiedt en heerſchappye van 't Hartogdom Sleſwik behooren, te weten de navolgende: *Alſen*, *Arroë* en *Femeren*. Van gelijcken ſijn 'er in de Cimbriſche ofte Weſt-zee eylanden, die onder 't ſelve geſagh ſtaen, doch in grooter getale: *Mandoë*, *Rym*, *Syld*, *Fohr*, *Amrum*, *Nordtſtrandt*, en *Helgelandt*.

Grootte. Dit geheele geweſt ſtreckt ſich in de lenghte uyt 15 oft 18 mijlen: maer aengaende ſijne breete, die is ongelijck; nu 8, dan 10, en op eenige plaetſen oock wel 14 mijlen zijnde. Duſdanich is 't indien ghy de eylanden uytſondert, welcke ſoo ghy 'er byvoeght, ſal recht in tegendeel de breete tot lenghte worden, gemerckt die 22 mylen bevat. Indien men reeckenen wil naer het getal der bunderen, dit Hartogdom begrypt 'er tien duyſent drie hondert en negentich, in welcke ſijn gelegen 14 ſteden, 13 bailjuwſchappen, 13 kaſteelen, 17 burchten, 278 kercken ofte parochien, 67 edele huyſen, 162 hoeven 1480 dorpen, 116 watermolens, 106 ofte edele vrye landen.

Hoedanigheydt. Voorwaer dit Hartogdom is wonder ſchoon, overvloedigh in alle ſoorten van vruchten, moeskruyden, beeſten, en alle andere dingen, die de natuer kan toebrengen, om een geweſt prijswaerdigh te maecken. Want alhoewel dat aen deſe ſijde van Flensborgh, als op den rugh van dit Hartogdom, de aerde eenighſins onvruchtbaer is; evenwel is 't verby Flensborgh, naer 't noorden, langs de zeekant, ongelijck waerdiger, ſoo om ſijne deucht en vettigheydt, als om datſe alle dingen, welcke tot het onderhoudt van 's menſchen leven noodigh ſijn, ſeer mildelijck voortbrengt: doch inſonderheyt langs de weſt-zee, van de rivier d'Eyder tot verby Tonderen, ſietmen wonderſchoone weylanden, welcke van den Hooghduytſchen *Marſchländer*, van den Latinen *Maritimæ regiones* oft *Paludes*, en van ons *broecklanden*, ofte geweſten langs de zeekant, konnen genoemt worden: aengeſien die in een laege plaets gelegen, en door het gewelt der zee gelijck als afgeruckt ſijnde, door ſeer ſware dijcken tegens 't ſelve beſchermt worden: ſonder welcke men die oock naeulijcks ſouden konnen bewoonen. Tegens deſen naem van *Marſch* wort geſtelt een ander woort *Göſt*, *Geeſt* ofte *Göſe*, 't welck beteeckent droogh en dor: met welcken naem de inwoonders genoemt hebben de plaetſen die wat verder van de zee gelegen, en ſoo vruchtbaer niet en ſijn. d'Aerde van de zee-geweſten is leemachtigh ('t welck de Duytſchen *kley* noemen,) voortbrengende groote menichte kleverbladen, die gemeenlijck in de weyen gevonden worden, en een uytneemend voedſel voor de Vrieſſche beeſten is, die 'er wonder vet en kloeck van worden. Dit Hartogdom ſtelt niet onder de minſte gunſten der nature, den ongeloofelijcken overvloet van viſch die 't heeft, door 't inkomen van velerhande boeſemen der zee, daer rondtom zijnde, en oock uyt een menighte beecken en rivieren. Ick wil niet overſlaen dat men by Tonderen en Huſum, t'allen tijde ſeer uytnemende oeſters vangt, waer af wy inde beſchrijvinge dier ſteden hier onder breeder ſullen ſpreecken.

Boeſemen en havens. De voornaemſte boeſemen en havens van 't Hartogdom Sleſwyk ſijn, 1, die van *Coldingen*, ſijnde de landtſcheyding van 't een en 't ander Iutlant. 2, die van *Haderslebe*, die ſeer viſchrijck is, maer om ſijne doorgaende ondiepten kan daer geen groot ſchip inkomen. 3, die van *Genner*, is, om 't eylandt Barſoë, waer mede die aen de ſijde geſloten is, wel een veylige haven, echter niettemin tot op heden weynigh gebruyckt, vermits de nabuerſchap van Apenrade. 4, die van *Apenrade* is ſeer gerieflijck, hoewel de grootſte ſchepen, door de tuſſchenleggende ondiepe bancken, niet en konnen aen de ſtadt komen. 5, *Flensburgh* is een ſeer bequame haven, ja byna de geriefelijckſte van alle die 'er in dit Hartogdom langs de Ooſtzee ſijn. 6, *Sonderburg* en eenige andere die 'er aen vaſt ſijn. 7, Die van *Sleſwyk* was

DVCATVS SLESWICVM sive IVTIA AVSTRALIS.

Serenissimo et Potentissimo Principi ac Domino
Dn. FRIDERICO III.
Daniæ, Norwegiæ, Vandalorum, Gothorumq; Regi, V. Duci Slesv. Holsatiæ, Stormariæ & Dithmarsiæ, Comiti in Oldenborg & Delmenhorst.
Et
Serenissimo Celsissimoque Principi ac Domino
Dn. FRIDERICO IV.
Hæredi Norwegiæ, Duci Slesvici, Holsatiæ, Stormariæ et Dithmarsiæ, Comiti in Oldenburg et Delmenhorst,
Dominis suis Clementissimis, Tabulam hanc Geographicam Ducatŭ Slesvicensis prorsus Novam subjectissime Offert
author Johannes Mejer, Husum.

LANDIÆ PARS.

FIONIÆ PARS.

MARE CIMBRICUM Vulgo DIE WEST SEE.

MARE BALTHICUM

Vulgo De Oost See

Notarum explicatio

Arces et Oppida
Oppida minora
Pagus cum templo
Nobilium ædes
Pagi
Ædes

Milliare Germanicum

Matthias undt Nicolaus Peters Coldtf. gestochen Hussum

Helgelandt

Insul ROM
Insul SYLT
Insul Alsen
Fora
Nordborg
Apenrade
Lohnecloster
Tondern
Hadersleben
Flensburg
Sonderborg
Arrôe
Aarhus
Foborg
Schwinborg
Thasing
Broholm
Mittelfardt
Husbij
Ballscho
Olsewigk
Brandsoe
Aabenraa
Hellenis
Ilum
Warshierg
Aeroe
Brymis
Scharoe
Dreyoe
Koping
Strandte
Rudt Koping
Gulstuff
Lange Landt
Kalck grund
Birck
Ditteshull
Celtingen
Rendsborg
Kiell
Wesselburen
Heyde
Tonning
Garding
Husum
Bredtstede
Lunden
Friedrichstadt
Swabstede
Sleswig
Gottorp
Eckerfordo
Cathrinkerken
Weldt
Lutkenborg
Preetze
Flintbecke
Boielhorp
Hamdorp
Neumünster
Oldenworde
Tetenhall
Offerhever
Witzwort
Coldenbüttel
Bennebeck
Barm
Creppe
Ingel
Hutten
Wittorf
Oldenhoven
Vieth
Hanl
Steff
Hugen
Schen
Gettorp
Christianspriis
Wardeshorn
Levensau
Steckelorp
Flemhude
Achterwehr
Rastorp
Schelenhe
Lammershagen
Bollin
Gykow
Kemps
Nieuhusen
Schonberg
Kurtzenhagen
Snoel
Niemolen
Dobersdorp
Obbendorp
Schilksee
Wesseesee
Wrohe
Mamorsdorp
Hemmelmark
Kohenede
Rickenis
Sleswig
Ellingstedt
Busdorp
Dannewerk
Stock
Grafenhuis
Oster
Norder
Suder
Ruttebull
Gaddebull
Ockholm
Dorpum
Langehorn
Bredstedt
Husum
Simensberg
Swabstedt
Garding
Tonning
Lunden
Friedrichstadt
Lohnecloster
Tondern
Apenrade
Hadersleben
Flensburg
Sonderborg
Nordborg
Arrôe
Aarhus
Foborg
Schwinborg
Thasing
Mittelfardt
Husbij
Ballscho
Olsewigk
Brandsoe
Aabenraa
Hellenis
Ilum
Warshierg
Aeroe
Brymis
Scharoe
Dreyoe
Koping
Strandte
Rudt Koping
Gulstuff
Lange Landt
Kalck grund
Birck
Ditteshull
Celtingen
Rendsborg
Kiell
Wesselburen
Heyde

was eertijts een ſeer vermaerde haven; maer tegenwoordig isſe byna geheel geſtopt, door 't ſant dat 'er de vloet en ebbe der zee in brengt. 8, *Eckerenfurt* is een wijde en diepe haven, bequaem voor de grootſte ſchepen. 9, Die van *Chilon* ofte *Kiel*, eertijts genoemt den *boeſem van Chalus*. 10, Die van *Burg* in Femeren, welcke eertijts veel bevaren wierd, maer jegenwoordig niet ſoo beroemt is. Alle de voorſeyde havens komen in de Ooſtzee.

Aen de ſijde van de Weſt ofte Cimbriſche zee vertoont ſich 1, *d'Eyder*, de welcke aen d'inwoonders van Fredrickſtadt en Tonningen een bequame haven verſchaft. 2, *Heber*, deſe is 't, in welck die riviere uytwatert, op welcke Huſum leyt. 3, *Das Schmale Tieff*, en andere rivieren, die 'er ſijn bygevoeght, berghplaetſen voor d'ingeſetenen van 't Noordſtrant. 4, 5, *Rutebul* en *Hoyer*, twee tamelijcke havens voor die van Tonderen. 6, *Liſte*, gelegen in 't eylant Sildt, in een merckelijcke wijde en diepe haven, hoewel weynig bevaren. 7, De haven van *Ballume*, komende uyt de rivier Lok, alwaer oock weynig perſoonen landen. 8, *Nipſe* is vermaert om den overtocht van eenige duyſent oſſen, die men derwaerts leyt omſe in Nederlant te voeren.

Rivieren. De voornaemſte rivieren ſijn *Coldingaw*, *Schodtburgiſchaw*, *Nipſa*, *Lohbeck*, *Widaw*, *Gronaw*, *Suderaw*, *Scholnaw*, *Trene* en *Eyder*. Oock dient dit aengemerckt, dat alle de voorverhaelde rivieren, uytgeſondert Coldingaw, haren loop van 't ooſten naer 't weſten nemen, vermits de natuur den oever van de Ooſtzee hooger als die van de andere gemaeckt heeft, de ſelve beſettende met een groot getal bergen, en de ſijde van de weſtzee meer doet dalen. Deſe rivieren nemen *Geberghten.* haren oorſpronck uyt deſe bergskens, ofte liever heuvelen, waer van de uytſteeckenſte, die ontrent Sleſwyk zijn, gelijck alle d'andere, haren naem ontleenen van de naeſtby-gelegene plaetſen.

Steden. De ſteden van het Hartogdom Sleſwyk zijn, de hooft-ſtadt *Sleſwyk*, *Flensborg*, *Haderslebe*, *Tonderen*, *Eckerenforde*, *Burg*, in 't eylant Femeren, *Apenrade*, *Huſum*, *Tonningen*, *Fredrickſtadt*, *Gardingen*; en in 't Hartogdom Sonderburg, de hooftſtadt *Sonderburg* en *Hartzkoping*, in 't eylant Arroë. De ſtadt *Ripa* is wel gelegen onder 't gebiedt van 't Hartogdom Sleſwyk, maer ſy behoort niet te min onder 't Koninckrijck Denemarcken. Hierom is 't, datſe in de Staten van 't Hartogdom Sleſwyk niet en verſchijnt.

Inwoonders. De Jutlanders maken een groot gedeelte van dit volck, d'andere ſijn Saxen en Frieſen. De Jutlanders beſetten de noorder ſijde, van Coldingen af tot de ſtadt Sleſwyk, gebruyckende de Deenſche tale; van Sleſwyk af tot aen d'Eyder en Levenſtow hebben de Saxen hare woonplaetſen, en gebruycken de Neder-Saxiſche ſpraeck. De Jutlanders beſlaen wederom alle de wijtte die 'er is van de rivier Schodtburg tot by Tonderen: de welcke gevolgt worden van de Noorder-Frieſen, die niet alleen beſitten de Broecklanden (*Marſchländer*) van Tonderen af tot aen de rivier d'Eyder; maer oock een groot gedeelte van 't vaſte landt, genaemt *Geeſt*, die d'oude Frieſen *Vorgeeſt* noemden; en behelſt de volgende kreytzen: *Karharde*, *Rieſsmohr* in *Böckenharde*, *een gedeelte van de kreytz van Tonderen*, *Norgoeſsharde*, en *Sudergoeſsharde*. Meeſt alle deſe volckeren verſtaen de Duytſche ſpraeck; doch d'andere, die verder naer het noorden leggen, konnen boven de Duytſche noch de Deenſche en Oudt-Frieſche ſpraecken. Eyndelijck op de grenſen leght Fredrickſtadt, die door Hollanders bewoont wort, welcke, gelijck ſy de tale, alſoo oock de zeden van hun vaderlandt in acht nemen.

Regeeringe. Om nu iets te ſeggen, rakende de regeering van dit Hartogdom, moet men weten, dat den Koninck van Denemarcken en Noorwegen, als Hartog van Sleſwyk, en daer naer den Hartog van Sleſwyk en Holſteyn, (die ſijn Hof tot *Gottorp* houdt) alleen beſtierders van 't Oppergebiet van 't Hartogdom Sleſwyk zijn: want 't grootſte gedeelte van dit Hartogdom is hun onderworpen; vermits de Hartogen van Sonderburg geen kleyn gedeelte, rontomme Flensborg en Apenrade, daer van beſitten, hoewelſe tot de opperſte regeeringe niet worden toegelaten. Eyndelijck heeft oock 't Biſdom van Sleſwyk ſomtijts ſijnen Biſſchop: doch het Biſdom van Ripe is 't Koninckrijck Denemarcken geheel onderdanig, hoewel een gedeelte van het ſelve in 't gebiedt van Sleſwyk is gelegen; in voegen dat 'er altoos een Raeds-Heer van den Koninck, uyt den grootſten Deenſchen Adel, de beſtieringe van dit Biſdom aenneemt. 't Provinciale ofte Lands-recht, dat in dit Hartogdom gebruyckt wort, komt overeen met 't Boeck der Jutlantſche Wetten, in 't licht gegeven tot Wordinborg in't jaer 1240, door Woldemar de II, Koning van Denemarcken, in tegenwoordigheyt van des Konings kinderen, Hartog Erik, Abel en Chriſtoffel, de Biſſchoppen van 't Koninckrijck, en den Adel, 't geen oock ſedert door vele ordonnantien der volgende Koningen vermeerdert is. In dit Boeck is begrepen, een wonderlijcke, en voor de Duytſche een vreemde Wet, de welcke in de ſcheydinge der goederen de ſoonen twee deelen, en de dochters een deel, uyt de erffeniſſe, toeleydt: als oock noch een andere, welcke den naeſten bloet-vrient gebiedt de erffeniſſe aen te vaerden: in voegen dat het recht van repreſentatie hier gantſch geen plaets grijpt: welcke laetſte nochtans, door een uytgedruckt bevel, in dit Hartogdom gedaen in 't jaer 1649, is verandert. Sleſwyk heeft een ander en eygen recht, hun vergunt door den Koninck Suenon Gratteheide, en overſulcks een weynig ouder als het Boeck der Jutlantſche Wetten van Woldemar, 't welck ſy nochtans evenwel aenneemt, en in ſommige voorvallen daer mede te rade gaet. De ſtadt Eckerenforde gebruyckt het recht van Sleſwyk. Flensborg heeft oock ſijn beſonder recht, hoewelſe in de overgeſlagene ſaecken, ſijn toevlucht neemt tot de Jutlantſche Wetten. Aengaende de ſteden Tonderen en Borg, in 't eylant Femeren gelegen, die volgen 't Lubeckſche Recht; en in ſeeckere ſaecken, 't welck ongemeen is, appelleert men van daer voor de gemeene Vierſchaer der vier Holſteynſche ſteden, Kiel, Rendesborg, Itzehoë en Oldeſlo;

Oldeſlo ; van waer men voorder tot het Provinciale recht appelleert. Onder de Vrieſen hebben die van Huſum , Eyderſtede , en de inwoonders van de Noordſtrant, beſchreven en gedruckte Rechten, die hun eygen zijn.

Vervolgh der Hartoge.

Ontrent de tijden der Koningen van Denemarcken Harald Blatandt , ſoon van Suenon Harald, en oock van Canutus de Groote, onder welcke Denemarcken 't Chriſten geloof heeft aengenomen , vint men nergens , dat 'er eenigh Hartogh van Sleswijck is geweeſt. D'oorſaek, geloof ick , daer van is geweeſt deſe , dat de geſeyde Koningen geen broeders gehadt hebben ; en hoewel de Koning Canutus eenige ſonen heeft gehadt , ſy hebben nochtans liever 't Koninckrijck onder hun verdeelen willen , en den Konincklijcken naem aennemen. Maer nae dat Suenon , ſoon van Eſtrid , 't Konincklijck geſlacht met twaelf jonge ſonen hadde vermeerdert , heeft den Koninck Canutus de Godtvruchtige, ſijn broeder Olef ofte Odulphus, ontrent het jaer 1085 , het Hartoghdom van Sleſwijck vergunt gehadt. In voegen dat *Odulphus* is geweeſt d'eerſte Hartogh van Sleſwijck, die, naedemael hy aen ſijn broeder den behoorlijcken eedt niet dede , van den ſelven wiert geboeyt en in Vlaenderen gebannen ; van waer hy , nae de doot van Canutus , door de Staten wiert geroepen, en tot Koninck van Denemarcken verkoren : maer alſoo om dien tijdt eenen wreeden honger het Koninckrijck verdruckte , wiert de Koninck daer van gebynaemt *Olef Hunger*.

Odulphus doot ſijnde , is hem gevolght ſijn broeder Erick , die in 't reyſen te Cyprus overleden ſijnde , wiert *Nielſius* door de Staten des Rijcks tot Koninck verkoren , om dat Canutus, ſoon van Erick, minderjarigh was ; doch *Canutus* (om de woorden van Helmold te gebruycken) *als hy nu begon tot ſijn jaren te komen , vreeſende dat hy door de lagen van ſijn Oom wel licht kon overvallen worden , trock na de Keyſer Lotharius , en bleef een geruymen tijdt van jaren by hem , werdende, gelijck de Koninckliycke heerlijckheyt betaemt , in volle pracht eerbiedelijck gehouden. Van daer in 't Vaderlandt keerende , wiert hy vriendelijck van ſijn Oom ontfangen , en met het Hartoghdom van 't gantſche Denemarcken* ('t beſte oft wel 't grootſte giſſe ick) *begiftight*. Naderhant , als Henrick , Koninck der Wandalen , overleden was , heeft de Keyſer Lotharius 't Koninckrijck der Wandalen aen Canutus te leen gegeven , de welcke , nae dat hy het eenige jaren geluckelijck geregeert had , door Mogon , ſoon des Koninckx van Denemarcken , verradelijck gevangen , en ellendigh omgebracht wiert.

Woldemar , geboren nae de doot van ſijn vader Canutus , volghde hem in 't Hartoghdom , deſen hebbende den Koninck Suenon byſtant gedaen tegens Canutus , ſoon van Mogon, kreegh van den ſelven 't Hartoghdom Sleſwijck. Maer met Canutus verſoent ſijnde, en ten huwelijck nemende Sophie , ſuſter des Konings Canutus van 's moeders zijde, haelde hy op ſich de ongunſt en den haet van Suenon , als oock de lagen van den ſelven. Hierom is 't, dat hy ſich gedwongen ſiende , met toeſtemming van ſijne onderdanen , den tijtel van Koning aengenomen heeft; in voegen dat het Koninckrijk van Denemarcken is verdeelt geweeſt in drie kleyne Koninckrijcken ; ſoo dat Suenon , Schoonen ; Canutus , Zeelant, Falſter , Lalant en Funen; en Woldemar, Iutlant , ſoude behouden ; welcke verdeelinge echter niet lang ſtant gehouden heeft. Want als Canutus, weynigh tijdts daer na, Suenon te gelijck met Woldemar op een maeltijt genoodight had , heeft Suenon , ſijnen tijt waernemende, Canutus door ſijne dienaers omgebracht ; Woldemar ter nauwer noot , hoewel ſonder quetſinge, ontvlucht zijnde, heeft Suenon tot in Iutlant toe vervolght , aldaer hy ſelf de begeerte van ſijn Rijck en leven te ſamen eyndighde ; en alſoo is Woldemar gekomen in 't beſit van het gantſche Koninckrijck Denemarcken.

Den vierden Hertogh van Sleſwijck is geweeſt *Woldemar* de II , die 't ſelve Hartoghdom van ſijn broeder Canutus heeft gekregen : deſe , door 't bevel ſijns broeders , met een groote macht in Holſteyn treckende , heeft Graef Adolf , tegens wien hy ontrent Itzehoe vocht , overwonnen , en hem op de vlucht gedreven hebbende , tot Hamborgh gevangen : terwijl hy ſijne victorie vervolghde , en 't kaſteel Segebergh belegerde, kreegh hy tijding dat Canutus was geſtorven : overſulcks is hy in aller haeſt naer Denemarcken gekeert , en heeft het Koninckrijck, met toeſtemming der voornaemſte, aen ſich getrocken.

Woldemar overleden ſijnde , aenveerde Prins Erick de beſtieringe des Rijcks , en Hertogh Abel kreegh 't Hartoghdom Sleſwijck. Toen rees 'er tweedracht onder deſe broeders ; want den Koninck Erick begeerde, dat Hertogh Abel hem voor Leen-heer, als van wien hy 't Hertoghdom te leen hield, ſoude erkennen; doch Hertogh Abel oordeelde , dat hy , als ſijnde 's Konings zoon , dit Hertoghdom , gelijck een gedeelte van ſijns vaders erffenis , dat hem toequam , en ingevolge oock vry was , mocht beſitten ; en deſe twiſt heeft geduert , tot dat , nae een ſwaren oorlogh, Hertogh Abel wierd gedwongen dit leen van ſijnen broeder t'ontfangen. Maer weynigh tijts daer nae heeft hy Koning Erick , die ter goeder trouwe tot Sleſwijck was gekomen om ſijnen broeder te beſoecken , in een ſchuytjen doen van kant voeren , en gelaſt hem te vermoorden. Naderhant plechtelijck geſworen hebbende , dat hy aen de moort ſijns broeders t'eenemael onſchuldigh was, wiert hy tot Koning aengenomen. Eyndelijck , als hy de Vrieſen in Eyderſtede te ſware laſten opleyde , wiert hy , ſy aen 't muyten rakende , omgebracht ; naelatende drie mannelijcke erven , Woldemar de III, Erick, en Abel de III, nae ſijn doot geboren.

Woldemar de III is , nae dat hy den tijt van vier jaren tot Keulen in een ruyme gevangenis was gehouden , en door Chriſtoffel , zijn Oom van 's vaders ſijde , op verſcheyde wijſe bekommert , eyndelijck (door hulp van Ian en Gerard, Graven van Holſteyn , ſijne Oomen van 's moeders ſijde,) zijn vader in't Hartoghdom gevolgt, 't welck hy nochtans niet lang beſeten heeft , dit

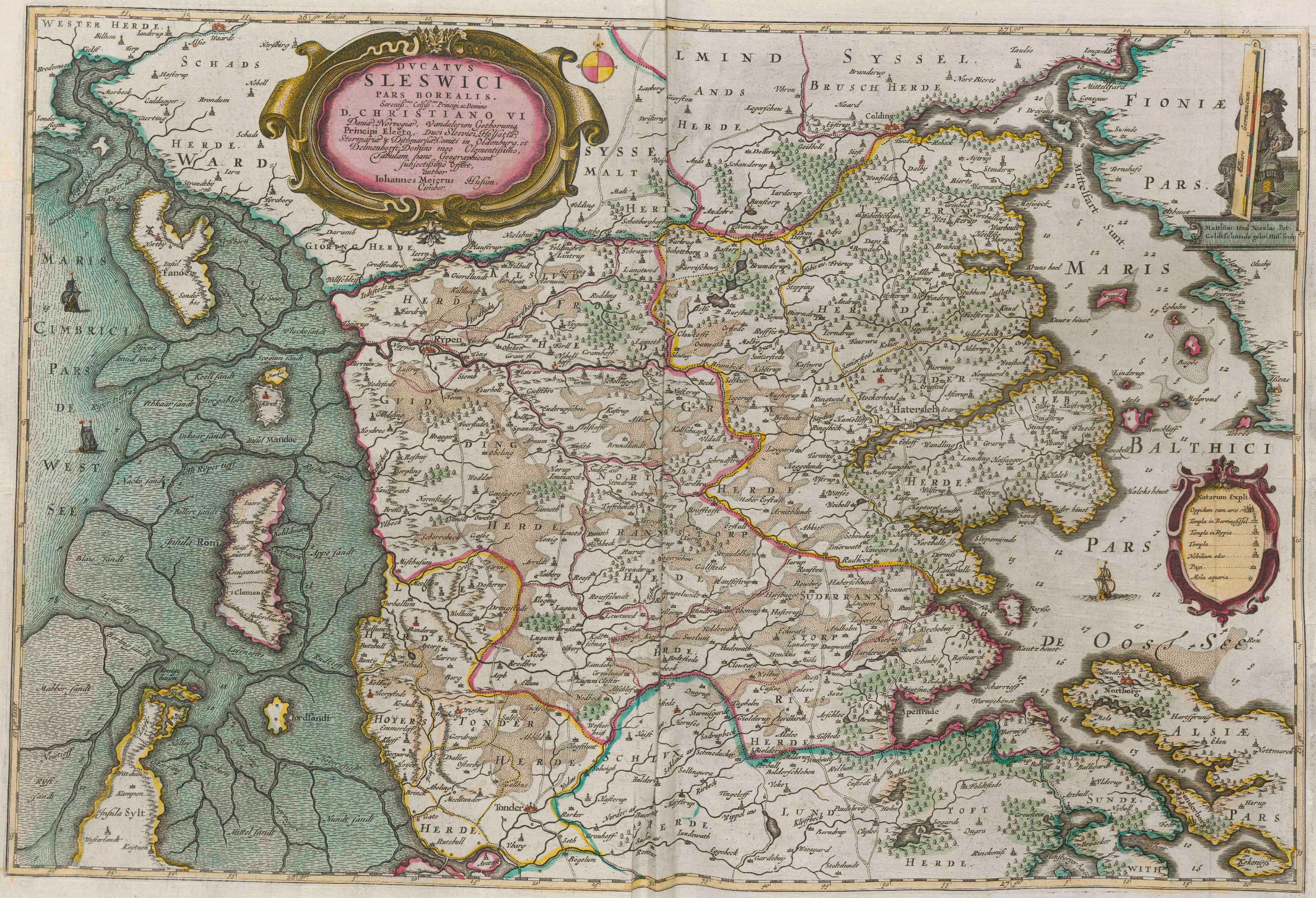
DVCATVS
SLESWICI
PARS BOREALIS.
Serenissimo Celsissimo Principi ac Domino
D. CHRISTIANO VI
Daniæ, Norvegiæ, Vandalorum Gothorumq. Principi Electo, Duci Slesvici, Holsatiæ, Stormariæ & Dithmarsiæ, Comiti in Oldenburg. et Delmenhorst, Domino meo Clementissimo, Tabulam hanc Geographicam subjectissime offert, author
Iohannes Mejerus Husum. Cimber.
Notarum Expli.
Oppidum cum arce
Templa in Barringsissel
Templa in Rypia
Templa
Nobilium edes
Pagi
Mola aquaria
WESTER HERDE
SCHADS HERDE
WARD
GIORING HERDE
MARIS CIMBRICI PARS DE WEST SEE
Insula Rom
Insula Sylt
Fanoe
Rypen
Tonder
Hatersleb
Apenrade
Northborg
Colding
Mittelfart Sunt
FIONIÆ PARS
MARIS BALTHICI PARS DE OOST SEE
ALSIÆ PARS
SUNDE WITH
TOFT HERDE
LUND HERDE
SCHLVX HERDE
HOYERS HERDE
TONDER HERDE
LOE HERDE
GVIDDING HERDE
KALSLVND HERDE
FROS HERDE
GRAM HERDE
HADER HERDE
SLEB HERDE
SUDERRANX STORP
RIES HERDE
TYSTERVP HERDE
BRUSCH HERDE
LMIND SYSSEL
ANDS HERDE
SYSSEL MALT HERDE
Matthias und Nicolas Pet. Goldtschmide gebr. Hus. sculp.

ſterffelijck leven, in het bloeyenſt ſijner jaren, eyndigende. 't Welck Koning Chriſtoffel vernomen hebbende, overweldighde hy 't Hartoghdom, en beſette de kaſteelen en ſterckten met ſijn krijgsvolck: in voegen dat Hartogh Erick gedwongen wiert naer Holſteyn te vluchten. Maer Chriſtoffel korts daer nae komende te ſterven, verſocht Hartogh Erick van Koninck Erick, die noch minderjarigh was, het Hartoghdom Sleſwijck te leen te houden: 't welck hem de Koning niet, als voor ſijn leven, of ſoo lange het hem goet docht, wilde vergunnen. Waer uyt dan een oorlogh ontſtaen zijnde, was 't geval den Hartogh gunſtigh; in voegen, dat de ſlagh op de Lohſe-heyde gelevert ſijnde, de Koning, met ſijn moeder, onder de macht van Hartogh Erick raeckten. Waer uyt ſich willende bevryen, wiert hy gedwongen Erick 't Hartoghdom van Sleſwijck in erf-leen te laten. Doch Koning Erick, trachtende die ſchade van ſijn Rijck en ſijnen naem te herſtellen, voorwendende ſijn recht op d'eylanden van Alſen en Arr, viel, buyten vermoeden, den Hartogh, die nergens min om dacht, en overſulcks oock niet bequaem was hem te wederſtaen, op 't lijf, en nam in 't gantſche Hartoghdom, de ſtadt Sleſwijck alleen uytgeſondert: waer door den Hartogh, overſtelpt van droefheyt, 't volgende jaer geſtorven is. Na de doot des Hartoghs, heeft den Koning Erick, 't gene in 't Hartoghdom noch overgebleven was, oock onder ſijn gewelt gebracht, en onder den tijtel van leengoet behouden, gevende niet te min een gedeelte aen des overleden Hartoghs kinderen Woldemar, Abel en Erick: doch hy ſtelde Suenon tot Lant-vooght van Sleſwijck, die dit Hartoghdom, in's Konings naem, tien jaren lang beſtiert heeft.

Woldemar de IV, ondertuſſchen tot ſijne mondige jaren gekomen ſijnde, en ſiende dat hy tot het Rijck niet wiert verheven, heeft een verbont gemaeckt met des Konings vyanden: waer door Erick wiert gedwongen 't Hartoghdom aen Woldemar weder te geven, behoudende evenwel de eylanden Femeren, Arr en Alſen, welcke hy voorgenomen hadde aen 't Koninckrijck te hechten. Woldemar, die ſach dat dit onrechtvaerdigh was, beſloot 't verbont van den Koning van Noorwegen, zijnde een geſlagen vyant van Erik, te verſoecken; maer terwijl hy op reys was, wiert hy van deſen verreſienden Koning gevat en gevangen gehouden; tot dat hy, op de voorbede van eenige Princen, een ſchrift van ſijn eygen hant gaf, waer in hy beloofde de geſeyde eylanden, met alle haer toebehooren, den Koning weder te leveren. Als nu Erick door de ſijne omgebracht was, wiert Woldemar, van de Koninginne weduwe, en van de Staten des Rijks, tot de vooghdye van Koning Erick Menwid, die minderjarigh was, en oock te gelijck tot de beſtieringe des Rijcks geroepen; in welcken tijdt hy deſe eylanden ſeer lichtelijck wederkreegh: maer Koning Erick tot de regeringe gevordert ſijnde, wiert hy, naer eenen oorlogh, die hem tegen viel, gedwongen de ſelve weder te geven. Woldemar is geſtorven in 't jaer 1312.

Erick de II volghde zijn vader, van de welcke men niets gedenckwaerdighs leeſt, als dat hy 't eylant Alſen den Koning van Denemarcken weder afnam.

Nae de doot van Erick, heeft Koninck Chriſtoffel de II 't gantſche Hartoghdom, uytgeſondert het kaſteel van Gottorp, onder voorwaerde van het te behouden in ſijn bewaring, en het tegen 't gevaer ſijner buuren te beſchermen, ingenomen: want *Woldemar* de V, eenige ſoon van Erick, was maer elf jaren oud. Doch Geraerd, Grave van Holſteyn, Oom van deſen jongen Prins, beducht ſijnde dat de Koning dit Hartoghdom mocht aen ſijn Rijck vaſt hechten, en ſich de naeſte tot de Vooghdye achtende, heeft ſijne krijghshoopen by een vergadert, den Koning voor Gottorp aengetaſt, en hem met alle ſijne Deenen uyt het Hartoghdom gedreven. Niettemin, tot vergoeding van de onkoſten, behielt hy Gottorp: invoegen dat Hartogh Woldemar gedwongen wiert ſijn hof tot Sonderborgh te houden.

Niet lang daer nae hebben de Biſſchoppen, met eenige t'ſaemgeſpanne Edelingen, Chriſtoffel de II uyt den throon geſchopt, in welckers plaets ſy koſen Woldemar, Hartogh van Sleſwijck, de welcke ſijn Hartoghdom in erffelijcke onderworping heeft gegeven aen *Gerard de Groote*, Grave van Holſteyn, van den welcken wy korts te voren geſproken hebben. Maer Chriſtoffel, wederom moedt grijpende en ſijn leger herſtellende, wiert met de hulp-troepen, hem door ſijn broeder Ian geſonden, verſterckt, waer door hy een groot gedeelte van 't Koninckrijck weder innam, ſoo dat hy Gottorp door belegeringe benaeuwde. 't Welck ter kenniſſe van Gerard gekomen ſijnde, bracht hy een heirleger op de been, taſte Chriſtoffel aen, dien hy ſlagh leverde en op de vlucht dreef; waer door Chriſtoffel, ſiende dat hy niet lichtelijck in 't beſit van 't Rijck ſoude komen, met den Koninck Woldemar, en den Grave Gerard vrede maeckte, onder voorwaerde, dat Woldemar den naem van Koninck verlatende, 't Hartoghdom Sleſwijck ſoude hebben; den Grave Gerard, Funen, en een gedeelte van Jutlandt; en hy 't Koninckrijck Denemarcken.

En alſoo wierd *Woldemar* de V voor de tweede mael gemaeckt Hartogh van Sleſwijck. Sedert dien tijt, na nieuwe oorlogen tuſſchen Chriſtoffel en Gerard, Grave van Holſteyn, ick ſegge nae de vlucht en doot des Konings, heeft hy wederom begonnen nae de kroon van Denemarcken te trachten; geſterckt ſijnde door Gerard, de welcke Ottho, ſoon van Chriſtoffel, gevangen hield. Dan alſoo 't den Adel van het Rijck tegens de borſt was, dat de verkieſinge, die behoorde vry te zijn, hun gewapenderhant onttrocken wierd, is 'er een uyt d'edelingen gevonden, die heymelijck in de ſlaepkamer van Gerard tredende, hem vermoorde; welcken omgebracht ſijnde, wiert oock ter ſelver tijdt de hoop van Woldemar uytgebluſcht. Hierom is't, dat hy met Woldemar, ſoon van Chriſtoffel, die door de Staten tot de Koninckliſcke weerdigheyt geroepen was, vrede maeckte; onder deſe voorwaerde nochtans, dat hy, gelijck te voren,

voren, het Hartoghdom Sleſwijck behouden ſoude, en den Koninck alle andere plaetſen, by hem ingenomen, wedergeven.

Woldemar in 't jaer 1364 overleden ſijnde, wierd ſijn ſoon Henrick in ſijn plaets gekoren. In de perſoon van deſen is 't, dat de ſtam van Koninck Suenon, ſoon van Eſtrid, is te niet gegaen, naedemael hy in 't jaer 1385 ſonder kinderen quam te ſterven.

Odulph, Koning van Denemarcken, wiſt het openſtaende Hartoghdom, dat wederom aen ſijn Rijck vervallen was, ſeer bequamelijck te beſteden. Want, om het Huys van Holſteyn, dat aen Albert, Koninck van Sweden, tegens wien hy oorloghde, vermaeghſchapt was, op ſijne ſijde te trecken, heeft hy dit aen den Graef Gerard, oudtſte ſoon van Henrick Yſeren-arm, te leen gegeven. Belangende Gerardt, die wierd door de Ditmarſers gedoot in 't jaer 1404.

Graef Henrick, krijgende de tijding van ſijns broeders doot, trock uyt ſijn Biſdom Oſenbrugge naer Holſteyn, ſich tot voocht en beſchermer van de weeſen aenbiedende. Eenige Edellieden, welcke te vooren door Gerard tot die ſaeck geſtelt waren, wederſtonden hem, naedien ſy hem mistrouden; en de weduwe van den overleden Hartogh was op hunne ſijde: doch nae gedane veltſlagh ſeer verſwackt ſijnde, vertrocken ſy naer Margarite, Koningin van Denemarcken, die, hoewelſe tot haer voornemen niet quam, de weeſen eenen ſwaren oorlogh aendede. Maer Henrick allerhande goede dienſten aen de weeſen doende, heeft den oudtſten, Henrick de II, toen hy tot de jaren bequaem om te regeeren was gekomen, in het Hartoghdom herſtelt, en ſloot ſich ſelven in het klooſter Bordesholm, alwaer hy in 't jaer 1421 ſijne dagen heeft geeyndight. Henrick de II, alreede Hertogh van Sleſwijck zijnde, is, naer weynigh jaren geregeert te hebben, in 't belegh van Flensborg onverſiens geſtorven, ſijnde door een Deenſch ſoldaet in het jaer 1427 gedoot.

Naer Henrick volghde Gerard, de jongſte van ſijne broeders, welcke by ſijn gemalinne Agniet, dochter van Bernhard, Marck-graef van Baden, ſeven maenden nae de bruyloft, twee kinderen, tweelingen, gewonnen heeft; waer van den eenen, die tot de jaren ſijner jongelingſchap noch niet gekomen was, in de Schlie verdronck: maer d'andere, ſijnde een dochter, is Abdiſſe van 't Waſtenſer klooſter in Sweden geweeſt. Hierom is 't dat Adolph, die de middelſte was onder de voorſeyde Hartogen ſijne broeders, by ſijn broeder verdacht was, dat hy de maeghdelijke kuysheyt van ſijn huysvrouw verkracht hadde; dewelcke als Gerard, vluchtende naer haer Vaderlandt, vervolghde, ſtierf hy tot Emmerick op den Rhijn, in 't jaer 1433.

Door dit middel wierdt Adolph niet alleen Hartogh van Sleſwijck, maer daerenboven oock gemaeckt Graef van Holſteyn: en is geweeſt een Prins van ſulcken macht en aenſien, dat hy, nae de doot van Chriſtoffel de III, Koninck van Denemarcken, door de Staten wiert verſocht den teugel van het Rijck te willen in de handt nemen; den welcken hy, ſonder kinderen ſijnde, met toeſtemming der Staten, aen Chriſtiaen, Graef van Oldenburg, ſijn ſuſters ſoon, heeft overgegeven. Adolph is overleden in 't jaer 1459.

Na de doot van Adolph is het Hartoghdom Sleſwijck wederom aen 't Koninckrijck Denemarcken, en alſoo aen de ſtam van Oldenburgh, gekomen. 't Sal niet onbetamelijck ſijn, dat ick by deſe gelegentheyt verhale het geval van Chriſtiaen de I, Koning van Denemarcken, dewelcke eerſt alleenlijck Graef van Oldenburgh ſijnde, in weynigh jaren tijts, door verkieſinge tot het Koninckrijck van Denemarcken en Noorwegen is gekomen; daer nae, door kloeckheyt ſijner wapenen, tot het Koninckrijck Sweden; en door erffeniſſe aen't Hertoghdom Sleſwijck en aen't Graefſchap Holſteyn, uytgeſondert het Graefſchap Pinnenbergh.

Aengaende de verdeelingen van dit Hartoghdom, die gedaen ſijn tuſſchen de Hartogen uyt de ſtam van Oldenburgh, ſullen wy elders breeder ſpreecken; 't ſchijnt alleen noodigh te weſen hier iets te ſeggen van de twiſten en oneenigheden die gereſen ſijn tuſſchen de Koningen van Denemarcken Chriſtiaen de III, en vervolgens Frederick de II, ter eender ſijde, en de Hartogen Ian en Adolph ter ander ſijde, rakende het leen en d'erffeniſſe, ſonder teſtament, van dit Hartoghdom. De Hartogen oordeelden, dat het Hartoghdom Sleſwijck een vry leen was, en ontlaſt van alle krijghsdienſten. 2, dat de erffeniſſe ſoo wel't vrouwlyck als 't mannelijk geſlacht, volgens de Deenſche ordonnantien en gewoonten, toequam. 3, dat de naeſte bloedtverwanten erfgenamen waren, en derhalvende verſte uytgeſloten; in voegen dat het recht van repreſentatie in de broeders-kinderen gantſch geen plaets hadde: van alle welcke articulen de Koningen niet een en hebben willen toelaten. Maer eyndelijck, in 't jaer 1579, ſijn ſy overeengekomen, dat het Hartoghdom Sleſwijck voor een mannelijck leen ſoude worden gehouden; maer dat de Hartogen ſeekere krijgsdienſten aen 't Koninckrijck Denemarcken ſouden doen; blijvende het verſchil van erffenis onafgedaen, welck erfrecht nochtans weynigh tijdts daer na, als Hartogh Ian den Ouden overleden was, een groote twiſt veroorſaeckt heeft: want Hartogh Adolph wilde datelijck in ſijns broeders beſit treden: maer Koninck Frederick de II ſtelde ſich daer tegen, verſeeckerende dat hy 't recht van repreſentatie in dit leen voor hem ſelven hadde behouden. Men koos dan ſcheydts-mannen, om dit verſchil te ſlechten; te weten, Auguſtus Hartogh van Saxen, Vlrich Hartogh van Mekelenborgh, en Willem Landtgraef van Heſſen. Deſe rijpelijk over de ſaeck beraetſlaeght, en de redenen van d'een en d'ander ſijde onderſocht hebbende, weſen Adolph toe alle de roerende, en de helft der onroerende goederen, en d'andere helft der onroerende aen den Koninck. Fredrick waren toegeleyt de Landvoogdyſchappen van Hadersleven, Tonningen, en Rensborg: Adolf ſijn ten deele gevallen, Tonderen, Lohmklooſter, Femeren, Nordtſtrandt, en Bordesholm:

DVCATVS
SLESWICI
PARS
MERIDIONALIS.
MARIS
CIMBRICI
PARS
Vulgò
DE WEST SEE.
MARIS
BALTHICI
PARS
Vulgo
DE OOST SEE.
ALSEN.
ARRÓE
Apenrader Föerd
Flensborger Wijck
Sleijmijnde.
Ecklenförder Haven.
COLBERGER
HEIDE.
Christian Haven.
WAGRIÆ PARS.
HOLSATIÆ
PARS.
Helgolandt
Notarum Explicatio.
Oppidum cum arce
Templa
Nobilium ædes
Pagi
Mola aquaria
Milliare Germanicum.
Illustribo, Magnificis ac Strenuissimis Dominis, Dnõ. Christiano Thomæo Seefeldt, Domino in Stowgard, &c. Equiti aurato, Reg. Maj. Cancellario Magno, Regni Daniæ Senatori prudentissimo, præfecto Cænobij s. Canuti in Odensee, Academiæq. Hafniensis Inspectori, Et
Dnõ. Andreæ Bilde, Domino in Dambsboe, &c. Equiti aurato, Regni Daniæ Mareschallo fortissimo, ac Senatori prudentissimo, præfectoq. Schanderborgensi, patronis suis plurimum Observandis. Tabulam hanc Geographicam submisse inscribit author Iohannes Mejer, Husum, Reg. Maj. Mathematicus.
Matthias & Nicolaus Peters Goldtschmide gebr. Hus. sculp.

holm: sy deelden oock 't derde deel van Hartogh Ian in Ditmarsen, en een gedeelte in den tol van Gottorp en Rensborg: maer in de stadt Hamborgh behielden sy een gemeen recht. Dese handelingen worden genoemt 't verdrag van Odensee. Maer nu is dit Hartoghdom, door de tractaten te Coppenhagen, voorgevallen in't jaer 1658, en door de vrede onlangs in Denemarcken bevestight, van allerhande dienstbaerheyt volkomentlijck ontslagen; in voegen dat de Hartogen van Sleswijck, te weten, den Koninck van Denemarcken en den Hartogh van Gottorp geensins en hangen aen 't Koninckrijck Denemarcken, noch geenen anderen Oppervorst en kennen. In dit Hartoghdom is gelegen 't Bisdom Schwabstede, sijnde eertijts een lidt van 't selve; welckers Bisschoppen deselve lasten, die alle de andere Stenden, in hare Landts-vergaderingen hebben omgeslagen en gedragen, onderworpen sijn. Sedert de hervorminge, waer van wy op een ander plaets sullen spreecken, is dit Hartoghdom gekomen aen Adolph, Hartogh van Gottorp; 't welck nochtans nae sijne doot door koninck Fredrick de II, voor het Rijck van Denemarcken ingenomen is, onaengesien de tegenstrevingen der Hartogen van Gottorp, die voorwendeden, dat dit Hartoghdom hun soo wel als de Koningen van Denemarcken toequam; maer door de voorseyde handelingen van Coppenhagen heeft de Koninck dit Bisdom met alle de gerechtigheden van dien aen den Hartog van Gottorp vergunt, alleenlijck vier prebenden in 't Kapittel van Sleswijck voor sich behoudende.

Verdeelinge. Het Hartoghdom van Sleswijck is verdeelt in Bailjuwschappen (by hun genoemt *Ambter*) dese wederom in Kreytsen, d'inwoonders seggen *Harden*, en dese noch in Parochien ofte *Kerspelen*. Maer Noorder-Iutlant wort verdeelt in *Syssel* of Kreytsen, van gelijcken als alle de andere deelen van 't Hartoghdom Sleswijck, de naem alleen veranderende, maer de verdeelinge blijft altijt de selve: dit is dan de eerste verdeelinge. Wederom wort dit Hartogdom niet onbequamelijck verdeelt in 's Konings en 's Hartoghs deel, in 't Vorstendom Sonderborgh, en Geestelijcke goederen. Eerstelijck dan staen onder de gehoorsaemheyt des Konings van Denemarcken de naervolgende Landtvooghdyschappen ofte Bailjuwschappen: 1. die van *Haderslebe*, die begrijpt seven Kreytsen, te weten, Haderslebharde, Tusterupharde, Grammharde, Frösharde, Kalslundt-harde, Guiddingharde, Norderrangstorpharde, en 't Bailjuwschap van Bolderslеben, leggende tusschen de Bailjuwschappen van Tonderen en Apenrade. 2, het Bailjuwschap van *Ripe*, welckers minste gedeelte in 't Zuyder-Iutlant is gelegen; den heelen Kreyts van Lohe-harde en Mogeltunder-harde, de helft van 't eylant Föhr en Amrom: al 't overige van dit Bailjuwschap streckt sich uyt in de kreytsen van't Bailjuwschap van Haderslebe. 3, dat van *Flensborgh*, 't welck bevat vijf Kreytzen, Wyhesharde, Husbyharde, Nieharde, Vggelharde, en Norgoesharde. 4, het Bailjuwschap van *Schwabstede*, behelsende die van Schwabstede, Treye, Borlum, Rodemisz, Fusing in Angeln, Rutebull in Vindiwith, Colstrup by Apenrade, als oock drie kleyne Bailjuwschappen in Stapelholm, te weten, Suderstapel, Nirgenhuse, en Buing. 5, 't Bailjuwschap van *Christiaen-pries*, in 't bosch van Denemarcken, 't welck door Christiaen de IV, die 't gekocht hadde, aen dit Hartoghdom is gehecht, doch tegenwoordigh wederom verkocht. II. Dese Bailjuwschappen sijn den Hartogh van Sleswijk-Holsteyn onderdanigh: 1, Dat van Gottorp, 't welck ses Kreytsen begrijpt, Arensharpe, Struckdorfsharde, Schliesharde, Hutterharde, Kropharde, Honerharde, en 't landschap Stapelholm. 2, *Tonderen*, waer onder sijn negen Kreytsen, Hoyersharde, Tunderharde, Schlauxharde, Lundtoffharde, Karrharde, Bockingharde, Horsbullharde, Silt, en 't oosterdeel van 't eylant Föhr. 3, *Apenrade*, in 't welck niet meer dan twee Kreytsen sijn, Riesharde en Suderrangstorpharde, met het Bailjuwschap (*Birck-vogtey*) van Warnes. 4, *Lohm-closter* heeft maer een Bailjuwschap, 't overige is in verscheyde Bailjuwschappen verspreyt. 5, *Morkirchen*, welckers grootste gedeelte is gelegen in Anglen; maer eenige andere stuckjens sijn in verscheyde Kreytsen verdeelt. 6, dat van *Husum*, bestaende in twee Kreytsen, Süder-Goesharde, en Hatstadeharde: voor desen teldemen 'er met Lundenberg drie kreytsen. 7, *'t Landschap Eyderstede*, dat drie kreytsen begrijpt, Eyderstede, Everschop, Vthholm. 8, *De Nortstrant*, die tegenwoordigh niet en heeft als twee Parochien, Halligen en Pilworme; voor de groote watervloet van 't jaer 1634 was hy verdeelt in drie kreytsen, Edomsharde, Beltringharde, en Pilwormharde. 9, *Lundenburg*, dat sedert eenige weynige jaren van 't Bailjuwschap Husum afgescheyden is geweest, tegenwoordigh niet dan twee Parochien hebbende, wort het van sijn eygen Griffier bedient. 10, 't Eylant *Femeren*, leen van Denemarcken, 't welck niettemin geregeert wort door den Drost van Altenborg en Cismar, daer 't dichte by leydt. III. 't Vorstendom Sonderburg heeft onder sich: 1, *Sonderburg*, dat de helft van 't eylant Alsen, en twee Parochien in Sundewith begrijpt. 2, *Norburg*, ofte het ander deel van 't Eylant Alsen. 3, *Luxburg* leggende in Angeln, Husby en Newharde, waer by vier Parochien in Sundewith en in 't eylant Arroë getelt worden. IV. 't Bisdom van Sleswijck of Schwabstede begrijpt 't Bailjuwschap nae het kasteel en de burg van Schwabstede: alle d'andere Bailjuwschappen van dit Bisdom sijn in verscheyde kreytsen en Bailjuwschappen verdeelt. V. 't Capittel van de hooft-kerck van Sleswijck heeft eenige bunderen lants, haer aengewesen, welcke niet by den anderen, maer door verscheyde plaetsen heen verstroyt leggen. VI. De landen die 't klooster der Geestelijcke Maegden van Sleswijck, uyt edelen stamme gesproten, toebehooren, zijn gelegen in 't Bailjuwschap van Gottorp. De derde scheyding van 't Hartoghdom Sleswijck bestaet in't gedeelte der goederen van de Edelen in vier kreytzen, die de selve namen dragen van de vier groote Bailjuwschappen, Haderslebe, Tonderen, Flensborg, en Gottorp.

GE-

GESLACHT-REGISTER

der Hartogen van Sleſwijck en Holſteyn, uyt de ſtam van Oldenborg.

Chriſtiaen de I, Graef van Oldenborg en Delmenhorſt, Koninck van Denemarcken 1448, van Noorwegen 1449, en Sweden 1457, heeft het Hartoghdom van Sleſwijck gekregen in 't jaer 1459, en 't Graefſchap Holſteyn en Stormar 1460; den titul van Hartogh van Holſteyn, van den Keyſer Fredrick de III; en dat het geweſt van Dithmarſen in't Hartoghdom Holſteyn ſoude ingelijft worden. Hy is geſtorven in 't jaer 1481. Sijn gemalin is geweeſt Dorothea, dochter van Ian, Marckgraef van Brandenborgh, uyt welcke hy heeft geteelt Iohannes; Margarita, gemalinne van koninck Iacob van Schotlant; en Frederick. Sijn broeder was Gerard, Graef van Oldenborgh en Delmenhorſt, uyt wien de ſtammen der Graven van Oldenburgh tot op deſe tijden ſijn geſproten.

Ioannes, Koninck van Denemarcken, Sweden en Noorwegen, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, heeft het Rijck van Sweden onder ſich gebracht in 't jaer 1497, en is geſtorven in 't jaer 1513. Sijne gemalinne is geweeſt Chriſtina, dochter van Erneſt, Keurvorſt van Saxen; by dewelcke hy heeft gewonnen Chriſtiernus oft Chriſtiaen de II; en Elizabeth, die aen Ioachim de I, Keurvorſt van Brandenburgh, getrouwt is.

Chriſtiern oft *Chriſtiaen* de II, koninck van Denemarcken, Noorwegen en Sweden, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, heeft in Sweden wreedelijck gewoedt in 't jaer 1520; is daer uyt verdreven in 't jaer 1521, als oock uyt Denemarcken en Noorwegen 1523: hy is gevallen in Noorwegen 1531, en aldaer gevangen ſijnde, ſturf hy in de gevangeniſſe te Callenburg in Zeelandt, 1559. By ſijne gemalinne Iſabella, ſuſter van Keyſer Karel de V, heeft hy gewonnen, Ioannes, die in het Keyſerlijck Hof is opgevoedt, en 1532 in Ungeren geſtorven; Dorothea, gemalin van Frederick de II, Keurvorſt, en Paltz-Graef aen den Rhijn; en Chriſtina, aen Franciſcus, Hartogh van Milanen, en naderhant met François, Hartogh van Lottheringen, gehuwt.

Frederick de I, ſoon van Koninck Chriſtiaen de I, Hartogh van Sleſwijk en Holſteyn, gekoren Koninck van Denemarcken en Noorwegen, heeft den Koninck Chriſtiaen de II uyt Denemarcken en Noorwegen gedreven, en is in des ſelfs plaets verkoren. Hy is geſtorven te Gottorp in 't jaer 1533, en leght te Sleſwijck begraven. Sijne eerſte vrouwe is geweeſt Anna, dochter van Ian Keurvorſt van Brandenburgh, ſuſter van Keurvorſt Ioachim de I; de tweede was Sophia, dochter van Bugiſlaus de X, Hartogh van Pomeren. Uyt deſe twee huwelijcken ſijn geboren Chriſtiaen de III; Dorothea, de oudtſte, gemalinne van Albert, Hartogh van Pruyſſen; Ioannes is ongehuwt geſtorven in 't jaer 1581; Eliſabeth de I, getrouwt ſijnde met Magnus, en daer na met Ulrick, Hartogen van Mecklenborg, moeder van de Koninginne Sophia; Adolph; en Dorothea de jongſte, gemalinne van Chriſtoffel, Hartogh van Mecklenborgh.

Linie der Hartogen van Sleſwijck en Holſteyn.

ADolph, ſoon van Fredrick de I, Koninck van Denemarcken en Noorwegen, heeft ſijn Hof gehouden tot Gottorp; en den Keyſer Karel de Vijfde in 't beleg van Mets en Gotha gedient, als oock den koninck Philips in Nederlandt: hy was voornaemſte hooft des oorlogs, in welcken de Ditmarſers in 't jaer 1559 overwonnen ſijn; en is geſtorven in 't jaer 1586. Hem ſijn uyt Chriſtina, dochter van Philips, Lantgraef van Heſſen, geboren, Fredrick de III, waer van terſtont breeder ſal geſproken worden; Sophia, die aen Hartogh Ian van Mecklenborgh getrouwt is; Philippus regeerende Hartogh van Sleſwijk en Holſteyn; Chriſtina, die aen Karel, Koninck van Sweden, is getrouwt, en moeder van Guſtavus Adolphus; Ioannes Adolphus, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn; Anna en Iohannes Adolphus tweelingen; van welcke die getrouwt is met Enno, Graef van Ooſt-Vrieſlandt; Agnes, die in Sweden by haer ſuſter ongetrouwt geſtorven is; en Ioan Frederick, Aerts-Biſſchop van Bremen, en Biſſchop van Lubeck 1597, is geſtorven 1634.

Frederick de III, regeerende Hartog van Sleſwijck en Holſteyn, is in ſijne jongelingſchap geſtorven 1587, als oock ſijn broeder

Philippus, van gelijcken regeerende Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, in 't jaer 1590.

Ioan Adolph, Hartogh van Sleſwijk en Holſteyn, geboren in 't jaer 1575; en geſtorven 1616. Hy heeft tot ſijn gemalinne gehadt Auguſta, dochter van Koninck Frederick, by welcke hy won Frederick de IV, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn; Eliſabeth Sophia, die daer na aen Auguſtus Hartogh van Neder-Saxen is getrouwt; Adolph, die aen een wonde, welcke hy in de ſlagh voor Leipzigh hadde ontfangen, in 't jaer 1631 is geſtorven; Dorothea Auguſta, welcke aen Ioachim Ernſt, Hartogh van Sleſwijk en Holſteyn, is ten huwelijck gegeven; Hedewig, gemalin van Auguſtus, Paltsgraef van Sultsbach; Anna, welcke ongehuwt geſtorven is in 't jaer 1623; Ioannes, die geboren is in 't jaer 1606, tot het Biſdom van Lubeck gevordert in 't jaer 1635, wiens gemalinne geweeſt is Julia Felicitas, Hartoginne van Wirtenberg, 1640.

Frederick de IV, Hartogh van Sleſwijk en Holſteyn, is geboren in 't jaer 1597; hy heeft Fredrikſtadt gebouwt in't jaer 1622, en tot ſijne gemalinne getrouwt Maria Elizabeth, dochter van Ioan, Keurvorſt van Saxen, uyt welcke geboren ſijn Sophia Auguſta 1630, die in 't jaer 1649 met Ioan, Hartogh van Anhalt, is getrouwt; Magdalena Sibylla, 1631; Ioannes Adolphus 1632, geſtorven 1633; Maria Elizabeth 1634, welcke in 't jaer 1650 met Lodewijck, Landtgraef van Heſſen;

Heſſen, is getrouwt. Frederick 1635; Hedwigh Eleonora 1636, welcke in 't jaer 1654 met Karel Guſtaef, Koninck van Sweden, is getrouwt; uyt welck is geboren Karel; Adolphus Auguſtus 1637, is in 't ſelve jaer overleden; Ioan Georg, gekoren Biſſchop van Lubeck in 't jaer 1638; Anna Dorothea 1640; Chriſtiaen Albert 1641; Guſtaef Ulrick geboren en geſtorven 1642; Chriſtina Sabina 1643, en geſtorven 1644; Auguſtus Fredericus 1646; Adolph en Elizabeth Sophia tweelingen, geboren en geſtorven in het jaer 1647; Auguſta Maria 1649. Frederick is geſtorven in 't jaer 1659.

Chriſtianus Albertus, gekoren Biſſchop van Lubeck, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, regeert nu met geluck en voorſpoet.

Linie van Sonderburgh.

I*Ohannes Iunior*, oft de *Ionge*, Hartogh van Sonderburg, ſoon van Koninck Chriſtiaen de III, heeft het kaſteel te Luxburg gebouwt 1587, en is te Sonderburgh geſtorven 1622. Hy heeft uyt ſijne eerſte gemalinne Elizabeth, dochter van Erneſtus, Hartogh van Brunſwijck, geteelt, Dorothea, geboren in 't jaer 1569, welcke aen Frederick, Hartogh van Lignitz en Bregen is getrouwt; Chriſtianus, die ſijn Hof op 't eylandt Arroë houdende, aldaer ongetrouwt geſtorven is in 't jaer 1633; Erneſtus 1572, die in de ſlagh by Erla van de Turcken is gedoot; Alexander 1573, die naderhant regeerende Hartog van Sonderburg geweeſt is; Auguſtus, die met ſijn broeder Erneſtus in de ſlagh by Erla is gebleven in 't jaer 1596; Maria, Abdiſſe te Itzehoë in Holſteyn; Ioannes Adolphus, die te Norburg ſonder erfgenaem geſtorven is in 't jaer 1624; Anna, welcke met Bogiſlaus de XIII, Hartogh van Pomeren getrouwt, en in 't jaer 1616 overleden is; Sophia, welcke met Philips de II, Hartogh van Pomeren, getrouwt is; Eliſabeth, welcke aen den Hartogh Bogiſlaus de XIV en laetſte beſteet is; Fredericus, geboren in 't jaer 1581, die ſijn broeder Ioannes Adolphus in't Hartoghdom van Norburgh gevolgt is; Margareta, gemalinne van Graef Ian van Naſſauw Dillenburg; Philippus, geboren 1584, die Luxburg en 't meerder gedeelte van Sundewith verkregen heeft; Albertus, die in 't jaer 1613 te Dreſden is geſtorven. De tweede gemalinne van *Ioannes Iunior*, is geweeſt Agnes Hedwigh, weduwe van Auguſtus, Keurvorſt van Saxen, en dochter van Ioachim Erneſt, Vorſt van Anhalt; uyt welcke ſijn geboren, Eleonora in't jaer 1590; Anna Sabina, welck aen Iulius Fredericus van Wirtenberg ten huwelijck is gegeven; Iohannes Georgius, die te Tubingen in 't jaer 1613 geſtorven is; Ioachim Erneſt, Hartogh van Plona; Dorothea Sibylla, welcke in 't jaer 1597 is geboren en geſtorven; Dorothea Maria, welcke in 't jaer 1599 geboren en geſtorven is; Bernhardus, geboren en geſtorven in 't jaer 1601; Eleonora Sophia, die aen Chriſtiaen van Anhalt is ten huwelijck gegeven; Agnes Magdalena geboren 1607.

Alexander, ſoon van Ioannes Iunior, had by ſijne gemalinne Dorothea, dochter van Iohan Gunther, Graef van Schwartzenburgh, Ioannes Chriſtianus; Alexander Henricus, geboren in het jaer 1608; Erneſt Gunther 1609; Georg Frederick 1611; Auguſtus 1612; Adolphus 1613, en geſtorven 1616; Anna Elizabeth 1615, en geſtorven 1616; Wilhelmus Antonius, geboren en geſtorven 1616; Sophia Catharina, geboren 1617, welcke met Antonius Gunther, Graef van Oldenburgh, gehuwlijckt is; Eleonora Sabina, geboren en geſtorven 1619; en Philippus Ludovicus 1620.

Iohannes Chriſtianus, regerende Hartogh te Sonderburgh, geboren in 't jaer 1607, heeft tot ſijn gemalinne getrouwt Anna, dochter van Anthonius, Graef van Oldenburgh, de welcke hem gebaert heeft Dorothea Auguſta; Maria Eliſabeth; en Iohan Frederick, geboren in 't jaer 1639, en geſtorven 1649.

Linie van Norburgh.

F*Redrick*, Hartogh van Norburgh, ſoon van Iohannes Iunior, Hartogh van Sonderborg, is geboren in 't jaer 1581; uyt ſijne eerſte gemalinne Maria, dochter van Franciſcus, Hartogh van Saxen Lauwenburg, is hem geboren, in het jaer 1629, Ioannes Bugiſlaus: maer uyt de tweede, Eleonora, dochter van Rudolph, Vorſt van Anhalt, Chriſtianus Auguſtus; Elizabeth Iuliana; Dorothea Hedwigh; Louyſa Amœna; en Rudolphus Fredericus.

Linie van Luxburgh.

P*Hilippus*, Hartogh van Luxburgh, geboren in het jaer 1584, broeder van Frederick, Hartog van Norburgh, heeft tot ſijne gemalinne getrouwt Sophia Hedwig, dochter van Franciſcus de II, Hartogh van Saxen Lauwenburg, uyt welcke geboren ſijn Iohannes in 't jaer 1625, geſtorven 1640; Franciſcus Philippus 1626; Chriſtianus 1627; Maria Elizabeth 1628; Carolus Albertus 1629; Sophia Hedwigh, 1630, welcke aen Maurits Hartogh van Saxen is ten houwelijck belooft; Adolphus 1631; Adolphus 1633; Chriſtiana 1634, ten houwelijck belooft aen Chriſtiaen Hartogh van Saxen; Dorothea 1636; Magdalena Sibylla 1639, geſtorven 1640; Hedwigh, 1640; Anna Sabina 1641, overleden 1642; Anna 1643, uyt dit leven geruckt 1644.

Linie van Plone.

I*Oachimus Erneſtus*, ſoon van Ioannes Iunior, heeft tot ſijne gemalinne getrouwt Dorothea, dochter van Iohannes Adolphus, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, welcke moeder geweeſt is van Iohannes Adolphus in 't jaer 1634; van Auguſtus 1635; van Erneſtina 1636; van Ioachimus Erneſtus 1637; van Bernhardus 1639; van Agnes Hedwigh; Carolus Henricus; en Sophia Eleonora.

OOSTER-GEDEELTE
van 't Bailjuwſchap
HADERSLEBEN.

Naem. DIt Bailjuwſchap ontleent ſijnen naem van de ſtadt Hadersleben. Sijne lengte van de Ooſt-zee tot naer de Cimbriſche, ſtrekt ſich uyt tot over de negen mijlen; en vier of vijf in de breette. By dit ſelve wort gereeckent het Bailjuwſchap Boldersleben, 't welck in de Bailjuwſchappen van Tonderen en Apenrade is gelegen. Het is 't grootſte van 't geheele Hartoghdom, en dat de meeſte inkomſten opbrengt; want het begrijpt 1563 bunderen landts, uytgeſondert de ſtadt van Hadersleben ſelf. Boven dien beſluyt het in ſijnen omkring eenige weynige bunderen der Edellieden gronden, als het lant van *Gram* met 30 bunderen, *Hoxbroe*, *Weſterbeck* en *Spandeth* met 20 bunderen. Sijnde alle d'andere gekocht, voornamentlijck ſedert 100 jaren, door Hartogh Ian den Ouden, en door de Koningen van Denemarcken, en aen dit Bailjuwſchap vaſt gehecht. Oock begrijpt het de ſtadt Ripe, met eenige ſtucken lants, welcke in verſcheyde kreytſen verdeelt leggen. Dit ſchoone Bailjuwſchap, welck waerdigh ware by een matelijck Graefſchap vergeleken te worden, is aen beyde de ſijden bepaelt met de voorſeyde zeen, langs dewelcke het ſich eenige mijlen verre uytſtreckt, hebbende in 't noorden deſelve grenſen met het Hartoghdom Sleſwijck.

Vytbreydinge.

Palen.

Rivieren. Onder de wateren die dit Bailjuwſchap beſproeyen, is de voornaemſte de rivier Schotburg. Deſe, haven oorſpronck nemende uyt het boſch van Odyſe, ſtelt, naer eenige beexkens te hebben ontfangen, de landtpalen van dit Hartoghdom by de molen van Wanderupe; daer nae voorder loopende, en door de rivier de Weyen gegroeyt ſijnde, looptſe door de Parochie Schodtburg, waer vanſe haren naem treckt, tot datſe haer vermengt met de Nipſe, tuſſchen 't eylandt Phano, 't Koninckrijck Denemarcken toebehoorende, en Mandoa, 't welck een eylandt in Sleſwijck is, die te ſamen de haven van Ripe maecken.

De rivier Nipſe, welcke groot genoegh is, heeft twee armen, waer van de noorder ſijnen oorſpronck neemt in de Tuſtrupſche kreyts, by de parochie Wanſyld, wordende vervolgens door verſcheyde namen onderſcheyden; en door de beeken Brambeek en Ielſaw vermeerdert ſijnde, voeghtſe haer met de zuyder-arm na Okrup, alwaerſe eerſt de naem van de Nipſe begint te krijgen: by de ſamenvloeying der twee rivieren ſiet men d'overblijffels van een oude Sterckte; ſoo dat het ſchijnt, aldaer eertijts een kaſteel of bolwerck is gebouwt geweeſt. Den anderen arm van de Nipſe, te weten de zuyderlijcke, heeft ſijn begin in de Kreyts van Suderrangſtorpe by Haberslundt, van waer ſy, door eenige beecken en rivieren gewaſſen ſijnde, en verſcheyde namen, naer de gronden daerſe doorgaet, hebbende ontfangen, haren loop neemt tuſſchen Gramharde en Noorderrangstorpharde, en daer nae vermengtſe haer met de noorder-arm by Okrup. Van waer ſy langs de ſtadt Ripe heen loopende, nae datſe, gelijck wy geſeght hebben, de rivier Schodtburg ingenomen heeft, in den Oceaen uytwatert: ſy is ſeer vermaert door den grooten overvloet van viſſchen, die in deſe rivieren gevangen worden.

Sleſwijck.

Wy hebben dit Bailjuwſchap verdeelt in twee kaerten, niet alleen om ſijne groote, maer oock om dat het verſcheyde kreytſen en voogdyſchappen omhelſt. Nu deſelve kreytſen van dit Bailjuwſchap noemt men met de volgende namen: 1 Haderslebe. 2 Tuſterupe. 3 Gramme. 4 Frôſſe. 5 Kalslundle. 6 Guiddingen. 7 Norderrangſtorpe: waer van de drie eerſte begrepen ſijn in de eerſte kaerte; de vier andere worden met dat gedeelte van 't Biſdom van Ripe, 't welck in het Hartoghdom Sleſwijck gelegen is, vertoont; en Lohmcloſter is in een beſondere kaert te ſien.

Verdeelinge.

D'Inwoonders van dit Bailjuwſchap ſijn Deenen ofte Iutlanders, ſpreeckende de Deenſche tale, welcke hier een genoegſaem goet en vruchtbaer landt beſitten; waer af wy hier onder in yder kreyts breeder ſullen ſpreken.

Inwoonders.

1. *Kreyts van Haderslebe*, gemeenelijck *Hadersleber-harde.*

't Heeft ſijnen naem van de ſtadt Hadersleben, dewelcke leght in 't midden van de Kreyts. Door den boeſem van Hadersleben wort hy verdeelt in Opper en Neder. En voorwaer deſe Kreyts is ſeer vruchtbaer, en dat meer en meer hoe hy dichter aen de Ooſtzee naerdert. Men beſaeyt dit landt met tarwe, rogge, haver, en allerhande korenwerck: de velden, die hier en daer heuvelen hebben, overvloeyende van vruchten, ſtaen ſoo groen dat het wonder is. Alleenlijck vind men hier ſoo groote meenighte van hout niet, welck gebreck nochtans door de gelegenheyt van drie viſchrijcke wateren vergoedt wort.

Hoedanigheyt.

De ſtadt Hadersleben treckt haren naem van ſeeckeren Heer genaemt *Hader* of *Hatter*. Aengaende de Pools hooghte, ſy legt op 55 graden en 15½ minuten. Haren oorſprong is vry out, als

De Stadt Hadersleben.

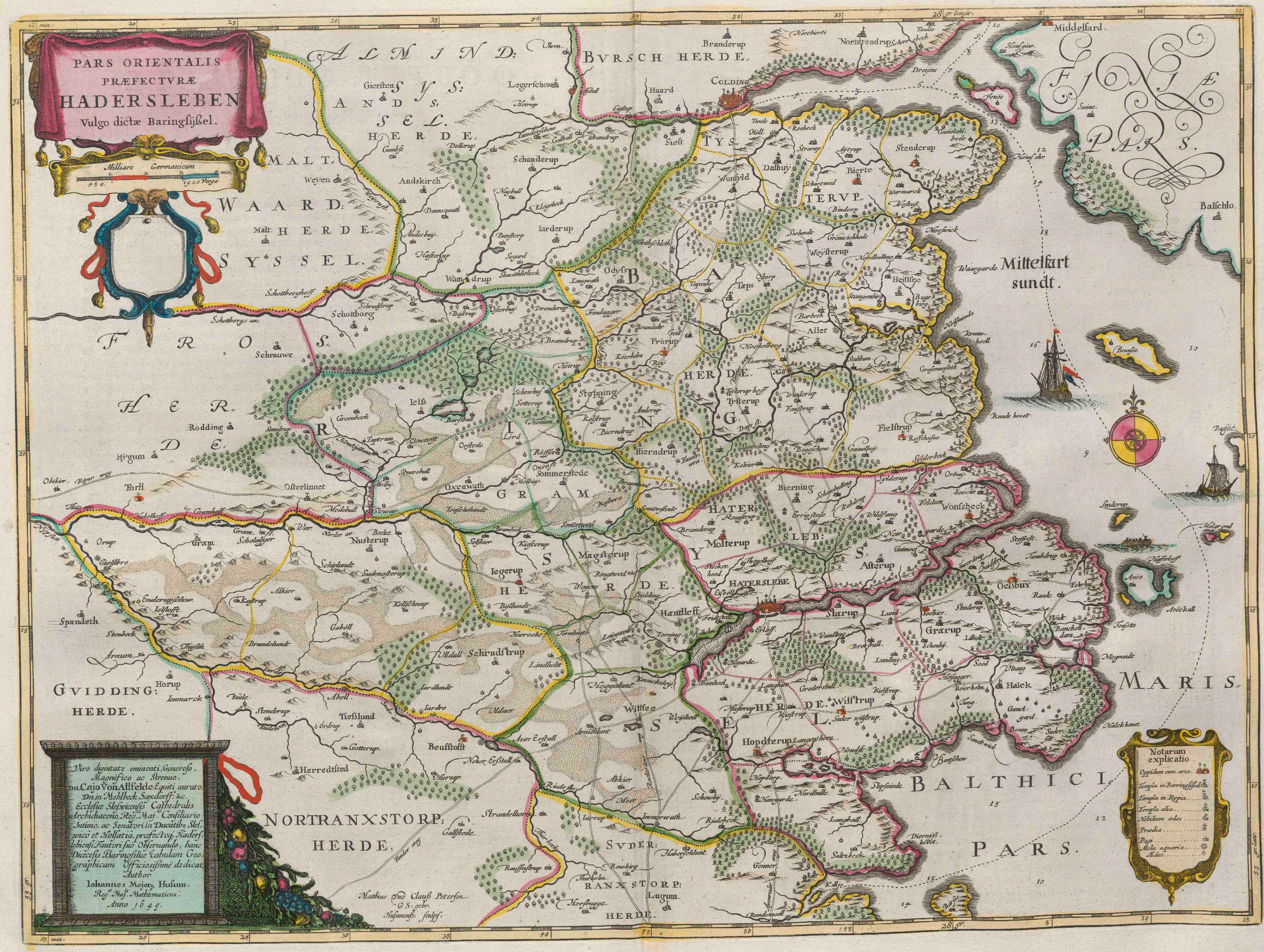
PARS ORIENTALIS
PRÆFECTVRÆ
HADERSLEBEN
Vulgo dictæ Baringsſiſſel.
Milliare Germanicum
Viro dignitate eminenti, Generoso, Magnifico ac Strenuo, Dn. Cajo Von Allfelde, Equiti aurato, Dn. in Mehlbeck, Saxdorff, &c. Ecclesiæ Sleſwicenſis Cathedralis Archidiacono, Reg. Maj. Consiliario Intimo, ac Senatori in Ducatibus Sleſwico et Holsatiæ, præfectoq. Hadersleben ensi, Fautori suo Observando, hanc Diœcesis Baringsſiliæ Tabulam Geographicam Officiosissimè dedicat, Author Iohannes Mejerus, Husum, Reg. Maj. Mathematicus. Anno 1649.
Notarum explicatio
Oppidum cum arce.
Templa in Barringsſiſſel
Templa in Rypia
Templa alia
Nobilium ædes
Prædia
Pagi
Mola aquaria
Ædes
Mittelfart sundt.
BALTHICI MARIS PARS.
FINIÆ PARS.
ALMIND: SYSSEL.
BVRSCH HERDE.
MALT: WAARD: HERDE. SYSSEL.
FROS: HERDE.
RINGRAM HERDE.
HATERSLEB: HERDE.
TERVP: HERDE.
BARLING HERDE.
SYSSEL HERDE.
GVIDDING: HERDE.
NORTRANXSTORP: HERDE.
SVDER: RANXSTORP: HERDE.
Matthias und Clauß Petersen G. S. gebr. Husumenſs. ſculpſ.

als welckers Iaer-boecken gewagh maken ten tijde van Koning Erick, door de welcke sy, noch maer een vleck sijnde, verbrandt wiert, geduerende den oorlogh die hy tegen sijnen broeder Abel voerde. Doch sedert die tijt steldese Woldemar de II onder de steden, en vercierdese in 't jaer 1292 met veele voorrechten. 't Wapen van dese stadt is een brugh, geleydt voor een poort, waer onder wort verstaen een brugh gebouwt over de rivier tusschen de oude en nieuwe stadt. Hier uyt kan men gissen, dat ten selven tijde als dese voorrechten haer vergunt wierden, ofte ten minsten toense dit wapen kreegh, 't nieuw en oudt Hadersleben is gebouwt geworden. In dese stadt sijn twee kercken; d'eene, in de nieuwe stadt, sijnde onse lieve Vrouwe; d'andere, in de oude, S. Severin. Dese oude stadt vertoont gantsch geen fraeyigheyt in hare huysen, noch eenige schoonheyt in al haer getimmer: maer de nieuwe is, door 't groot getal der prachtige en heerlijcke steene gebouwen, seer aensienelijck. In 't jaer 1627 verloorse, door eenen droevigen brandt, (die oock 't opperste deel van de Hooft-kerck heeft vernielt, dewelcke nochtans naemaels in haren ouden glans herstelt is,) een groot deel van haren omkring. Eertijts was 'er te Hadersleben een Collegie van Canonicken, seer beroemt door veel geleerde mannen, 't welck den Koninck Frederick, met toestemming van sijn soon Hartogh Christiaen, in 't jaer 1530, aen de koninckIijcke breuck-kamer heeft getrocken, den Kanoniken die noch in 't leven waren, de gewoonelijcke prebenden, tot hun noodigh onderhoudt, latende. Dese stadt in 't jaer 1544 in deelinge gegeven sijnde aen Hartogh Ian, veste hy 'er sijn woonplaets, en vercierde de selve met een Collegie, tot onderwijsinge der jeught, en met een gasthuys voor de armen; en by de nieuwe stadt leyde hy in 't eylandt de gronden van een kasteel, 't welck hy begonde te bouwen: maer nae dat Hartogh Ian quam t'overlijden, sloegh 'er Koninck Frederick de laetste handt aen, en volmaeckte het. Geduerende den Sweedschen oorlogh, heeft sich den Velt-Marschalck Torstenson alhier eenigen tijt gehouden, en 't kasteel met machtige bolwercken versterckt; maer 't wierd sedert in de hitte van den oorlogh, sonder dat men kan weten door wat toeval sulcks geschiet sy, in de asschen geleght, soo dat 'er jegenwoordigh anders niet dan de bloote muuren van sijn overgebleven.

2. *De Kreyts Tusterupe, of Tusterup-harde.*

DEse kreyts heeft sijnen naem gekregen van het dorp Tusterupe: 't wort om sijne vruchtbaerheyt en de deught van het lant gereeckent onder de beste van dit Bailjuwschap, niet tegenstaende het in eenige plaetsen bos-achtig en met heuvelen hier en daer beset is: want het brengt voort rogge, koren, gerst, haver, en velerhande vruchtdragende boomen: daer sijn schoone en vette weyden, soo dat hier de beste ossen van 't gantsche Hartoghdom gevonden worden; als oock een menighte paerden van seer goeden aert, met overvloet van schapen. Sijne lengte is drie, en sijne breette twee en een halve mijlen.

In dese kreyts is eenen bergh van tamelijcke hooghte, te weten van 120 cubiten, ofte 180 voeten, die gelegen is by 't dorp Grönwickhoed, en *Groenhoed* genoemt wort. Oock sijn'er eenige andere berghskens in de Parochie van Steppingen en Fielsterupe gelegen, maer den voorseyden bergh seer ongelijck. 't Bosch was eertijts veel grooter, en wel acht mijlen uytgestreckt; tegenwoordigh is 't niet doorgaens aen malkanderen, maer in veel plaetsen afgebroocken. 't Levert grooten overvloet van wiltbraet, en voornamentlijck wilde verckens. Voorwaer 't geeft een groot gerief door de menighte van eycke- en beucke-boomen die 't voortbrengt, dewelcke groot getal van verckens en diergelijcke beesten voeden. Behalven eenige beecken, waer van de Tapse de voornaemste is, heeft het oock een groot binne-water, dat wel 900 roeden lang en 300 breedt is, waer in een menighte van allerhande uytnemende goede visschen krielt.

3. *Kreyts van Gramme, of Gramm-harde.*

DE Kreyts Gram, die sijnen naem heeft van het dorp Gram, en de voorgaende in grootte weynigh toegeeft, is van een driehoeckige gedaente: sijne lengte is ses mijlen, maer de breette seer ongelijck. Wat de vruchtbaerheyt aengaet, in dien deele is 't by d'andere gantsch niet te vergelijcken, sijnde 't lant op veele plaetsen onvruchtbaer, en met heyde beset; alleenlijck naer de Oostzee toe isse de andere niet seer ongelijck, als oock naer 't binnewater Iel: in welcke gewesten men oock eeniger maten overvloet van hout vint: al 't overige van 't landt leyt braeck, en mach alle jaer niet gebouwt worden; 't brengt niet anders voort als haver, rogge, en weynigh gerst: in tegendeel sijn de weyden, welcke langs de rivieren leggen, tamelijk vet en vruchtbaer. Oock sijn'er in dese kreyts drie vischrijcke binnewateren, waer van het grootste is 300 roeden.

Van gelijcken siet men oock in dese kreyts de plaetse *Dorning*, alwaer eertijts een treffelijck en vermaert kasteel geweest is, toebehoorende 't geslacht der Lembecks. Toen Henning van Lembeck ontrent het jaer 1365 trachtede de stadt Kiel te vernielen, haer veel schade en nadeel veroorsaeckende, en door den Hartogh ofte Hartoginne van Slesswijck wiert beschermt, hebben de Graven van Holsteyn de Bailjuwschappen van Tonderen en van Hadersleben ingenomen, en dit kasteel, hoewel voor die tijt vruchteloos, belegert: want Graef Gerard heeft naderhant 't voorseyde kasteel ingenomen, en de troepen, die Graef Woldemar gesonden hadde om 't selve weder te veroveren, op de vlucht geslagen.

WESTER-GEDEELTE
van 't Bailjuwschap
HADERSLEBEN.

DIt gedeelte van 't Bailjuwschap Hadersleben, dat naer 't westen leyt, begrijpt de vier overige Kreytsen, te weten, die van Frosse, Kalslundte, Guiddingen, en Norderrangstorpe, met een gedeelte van 't Bisdom Ripe.

4. *Kreyts van Frosse, oft Fros-harde.*

DEse Kreyts is tamelijck vruchtbaer, en brengt voort allerhande granen, uytgenomen tarwe: waerom het oock by dien van Tusterupe niet kan vergeleken worden. Hy is drie mijlen lang, en niet meer als anderhalve breedt: oock heeft hy in seeckere plaetsen bosschen.

5. *De Kreyts van Kalslundte, oft Kalslundt-harde.*

DEse Kreyts, die sijnen naem heeft van 't dorp Kalslundt, is op vele plaetsen met heyde beset, niettemin heeftse, by de riviere Schotburgh, een grondt die tamelijck vruchtbaer is, en by de mont van de Nipse uytnemende weyden, die in deught de aen de zeekant leggende gewesten (gemeenlijck Marschlanden genoemt,) naeulijcks wijcken. Hier in vint men noch binnewater, noch geberghten, noch bosschen. Sijne lengte is drie mijlen, en sijne breete drie vierendeel: de helft komt toe de stadt Ripe, en 't overige Hadersleben.

6. *De Kreyts van Giddingen, of Guiddingharde.*

DE Kreyts van Guiddingen is seer groot; want hy begrijpt in de lengte twee en drie vierendeel mijlen, en bynaer soo veel in de breedte, tot aen de voorste zee, en daer buyten is 't eylandt Mandoe, en 't meeste deel van 't eylandt Rom, die aen dese kreyts behooren: welcke eylanden men verseeckert dat eertijts aen 't vaste landt gehecht geweest sijn: in voegen dat d'inwoonders aen des Koninck Landtmeter veele plaetsen met hare namen getoont hebben, die nu door 't gewelt der zeebaren sijn verdroncken, gelijck men in dese kaert kan sien. In 't gebiedt van dese kreyts sijn gelegen seeckere Adelijcke landeryen, Hoxbroe, Westerbeck en Spandet; als oock ontrent negentigh bunderen landts, die Lohm-kloster toebehooren. In dese kreyts is een gewest, 't welck sich wel vijf mijlen verre uytstreckt, altijt nat en vochtigh, daerenboven oock veel heyde: niettemin is d'aerde in veele plaetsen vruchtbaer, en draeght menighte van granen, oock op sommige plaetsen tarwe. By Gassoa leght eenen bergh, nae de selve plaets genoemt, van welcken men siet Ripe, Tonderen, Meeltonderen, Balume, de Parochie van Rom, 't kloosster Lohme, en bynae alle kercken, welcke in de kreyts en in die van Lohme sijn gelegen. Hy heeft by Agrupe noch eenen bergh, doch niet soo hoogh; behalven dese twee bergen wort 'er geen gevonden, die van eenigh aensien is; vermits dese kreyts meerendeel vlack en effen is.

Sleswijck.

7. *De Kreyts van Norderrangstorpe, ofte Norderrangstorf-harde.*

DE naem van dese kreyts is genomen van het dorp Rangstorf, hoewel eenige, weynige letteren veranderende, hem willen trecken van vossen, die, gelijck oock konynen, met groote menighte in dese plaetsen worden gevonden. 't Landt van dese kreyts is matelijck vruchtbaer: 't heeft overvloet van schoone fonteynen; maer oock seeckere plaetsen, die altijt vocht en slibberigh sijn. Hier komt voort haver, rogge, boeckweyt, en op eenige plaetsen garst. De lengte van dese kreyts is twee mijlen, de breete anderhalf mijl.

Voor soo veel de eylanden Mandoë en Rom belangt, daer van sullen wy in 't vervolgh, beschryvende de overige eylanden, wat breeder spreken.

't Bailjuwschap van RIPE.

't BAiljuwschap van Ripe, welckers koninckliycken Bailjuw sijn woonplaets heeft op 't kasteel van dese stadt in Zuyder-Iutlant, is meerendeels gelegen in Noorder-Iutlandt, behoorende onder 't koninckrijck van Denemarcken, in welckers beschrijvinge men eygentlijck daer van sal moeten spreken. De Hooftstadt van dit Bailjuwschap is Ripe, welcke van hare gelegenheyt (namentlijck op de *Ripa*, of oever van de rivier Nipse) haren naem treckende, niet seer groot ofte wijt is: maer 't is een oude en beroemde stadt van 't koninckrijck Denemarcken, hoewelse, gelijck wy verhaelt hebben, in den omkring van 't Hartoghdom Sleswijck leght besloten. De Nipse besproeyt de

De stadt Ripe.

PARS OCCIDENTALIS
PRÆFECTVRÆ
HADERSLEBEN
cum adjacentibus
RIPEN et LOHMCLOSTER
PRÆFECTVRIS.
Milliare Germanicum.
Notarum explicatio.
Templa in Rypia
Templa in Barringsſſel
Templa alia
Nobilium ædes
Pagi
Ædes
Prædia
Mola aquaria
Templa vaſtata
Pagi vaſtati
Locus, ubi aureum cornu repertum.
Illustri Magnifico ac Strenuo Dn. Dn. Gregorio Krabbeen, Equiti aurato Dn. in Tastelund, Senatori Regni Daniæ prudentissimo, præfectoq. Ripensi, & Generoso Strenuo ac prudentissimo Viro Dn. Ottoni Kraggen, Hæreditario in Frutzholm Serenissimi Daniæ Regis Secretario magno, Præfecto Cænobii Halsted & præfecturæ Karanger in Norvegia Patrono suo benignissimo Tabulam hanc Geographicam Officiosissime dedicat author Johannes Mejerus. Hus. Reg. Mag.tis Mathematicus.
Matthias Und Claus Petersen Goldschmide gebr. Husumens. Schulps.
Hadersleben
Rypen
Lohmcloster
Ribe
Tunder
Hörup
Ranxstorp
Aggerschow
Schottborg
Wamdrup
Oxenwath
Sommerstede
Iegerup
Schrödsterup
Beuftoft
Herredsted
Bronderup
Arryldt
Scherrebeck
Meolden
Dösterup
Randerup
Ballum
Hövers
Emmerlef
Daller
Meeltunder
Abbild
Loem
Heldewath
Eckwath
Bedtstede
Morbeck
Hasterup
Iordt sandt
Mittell sandt
die Hundt
Insula Sylt
Insula Clemens
Rom
Lyst
Ryst sandt
Mabber sandt
Berling sandt
Haff sandt
Blaw sandt
Nacke sandt
Indkaar sandt
Ythkaar sandt
Flagge sandt
Flacke sandt
Lagge sandt
Keel sandt
Knud sandt
Appe sandt
Resbuy sandt
Böllert sandt
Giöring herde
Malt herde
Ands herde
Kals herde
Lund herde
Frös herde
Gram herde
Gvid
Roagger
Spandeth
Wodder
Ding herde
Nort herde
Ranxstorp herde
Suder herde
Ranxstorp herde
Slaux herde
Tunder herde
Abbild herde
Hasterup herde
Fanöe
Nordoe
Sonderhoe
Ins. Mandöe
Iordt sandt
Schottborg
Schrauwe
Oxenwath
Sommerstede
Iegerup
Schrödsterup
Beuftoft
Herredsted
Bronderup
Arryldt
Scherrebeck
Meolden
Dösterup
Randerup
Ballum
Hövers
Emmerlef
Daller
Meeltunder
Abbild
Loem
Heldewath
Eckwath
Bedtstede
Morbeck
Hasterup
Iordt sandt
Mittell sandt
die Hundt
Insula Sylt
Insula Clemens
Rom
Lyst
Ryst sandt
Mabber sandt
Berling sandt
Haff sandt
Blaw sandt
Nacke sandt
Indkaar sandt
Ythkaar sandt
Flagge sandt
Flacke sandt
Lagge sandt
Keel sandt
Knud sandt
Appe sandt
Resbuy sandt
Böllert sandt
Giöring herde
Malt herde
Ands herde
Kals herde
Lund herde
Frös herde
Gram herde
Gvid
Roagger
Spandeth
Wodder
Ding herde
Nort herde
Ranxstorp herde
Suder herde
Ranxstorp herde
Slaux herde
Tunder herde
Abbild herde
Hasterup herde
Fanöe
Nordoe
Sonderhoe
Ins. Mandöe

luſtige weyden die om deſe ſtadt zijn. Deſe rivier, wanneer de zee verbolgen is, haeren ſtroom te rugge keerende, ranſt dickwils de ſtadt aen, en overloopt met hare wateren een gedeelte van de ſelve. De ſtadt heeft twee poorten, die haren naem ontleenen van 't noorden en van 't zuyden: 't kaſteel dat in 't weſterdeel van de ſtadt leyt, is verſien met vier ronde en kleyne bolwercken; doch met diepe grachten, nae de oude wijſe, omringt ſijnde, beſchermt het de ſtadt, hoewel ſy van alle verſterckinge t'eenemael ontbloot is; men ſeght datſe geſticht is in 't jaer 1115. De Hooftkerck is een treffelijck gebouw, opgemetſelt van gehouwe ſteenen, met eenen hoogen toren van de ſelve ſtoffe, welckers top vierkant ſijnde, tot een ſchoone galerye dient om te wandelen, en van waer men 64 kercken der omleggende plaetſen kan ontdecken en beſchouwen. Boven dien is 'er in deſe ſtadt noch een andere kerck, de H. Catharina toegewijt. 't Biſdom van Ripe heeft ſijn begin gehad ontrent de tijt van Louys Koning van Duytſchlant, ſoon van den Keyſer Louys de I, en van Erick de Jonge, Koning van Denemarcken; want in dien tijdt heeft den H. Anſgarius de kerck van Ripe geſticht, haer gevende tot een Opſiender, veel eer als tot een Biſſchop, ſijnen diſcipel Rembertus. Maer de Deenen den Chriſtelijcken Godtsdienſt gantſch verlatende, en al de Prieſters en geeſtelijckheyt ombrengende, is den H. Vnnius Aerts-Biſſchop van Hamborgh weynigh tyts daer nae in Denemarcken en in Sweden getrocken, alwaer hy een groot getal inwoonders wederom tot het waerachtigh geloove bekeerde: doch wiert eyndelijcken, Sweden doorwandelende, gedoot. Sijnen naevolger Adeldagus van Meyendorf heeft door ſijne vierigheyt en yver de ſaecke ſoo verre gebracht, dat de Biſdommen van Sleſwijck, Arhuſe, en Ripe, onder 't Keyſerrijck van Otto de I ſijn geſticht geworden, ontrent het jaer onſes Heeren 958, in welcke tijt hy *Liaffdagus* of *Leeffdagus* tot Biſſchop van Ripe maeckte.

Biſſchoppen van Ripe.

Naer deſen wiert geſtelt *Odinkarus*, derde Biſſchop, in 't jaer 991: hy was uyt een edel en rijck geſlacht geſproten, van welcke goederen, na 't getuygenis van Adam, 't Biſdom van Ripe is geſticht.

4. *Wal* oft *Waldemarus*, te voren Voor-ſanger te Bremen, volghde in 't jaer 1035, en ſtierf in 't jaer 1060. Naer de doot van deſen deelde de Koning Suenon, ſoon van Eſtred, met toeſtemming van Adalbert, Aerts-Biſſchop van Hamborgh, het Biſdom van Ripe in vier Biſdommen, te weten, dat van Ripe, Aerhuſe, Borglume, en Wieborg.

5. *Oddo.*

6. *Chriſtiernus.*

7. *Iaraldus.*

8. *Thuro.*

9. *Notelius.*

10. *Aſcherus.*

11. *Elias*, die tot de Biſſchoplijcke waerdigheyt is verheven in 't jaer 1142. Hy volghde de partye van Suenon Gratteheyde, wien hy onder andere dingen rade, dat hy ſich ſoude dragen als een goet hovenier, die de quade planten uytroeyt, om de goede ſpruyten te beter te doen groeyen: maer deſen wreeden en bloedigen raet behaeghde den Koning niet. Deſe Biſſchop was van ſoo grooten geſach, dat het verdeelen des koninckrijcks, onder de koningen Suenon, Canut en Woldemar, hem wierde aenbevolen.

12. *Radulphus.*

13. *Stephanus.*

14. *Homerus*: deſe is in Lohm-klooſter met dit eer-dicht begraven:

----- *Decus orbis, forma Sophiæ,*
Gloria Pontificum, magni ſectator Oniæ.

dat is: Deſen Prelaet is geweeſt 't cieraet des weerelts, 't voorbeelt der wijsheyt, de eer der Biſſchoppen, en den naevolger van den grooten Onias.

15. *Olaus*: deſe is op de ſelve plaets begraven, en dit graf-ſchrift geſtelt:

Nobilis & clarus poſt hunc ſurrexit Olaus,
Hic decimas petiit, quas prorſus habere nequivit.

dat is: Nae deſen is opgeſtaen den edelen en vermaerden Olaus: deſe heeft de tienden begeert, welcke hy gantſch niet heeft konnen krijgen.

16. *Thuo.*

17. *Gunnerus*: deſe legt oock in Lohm-kloofter begraven, vereert met dit pronckdicht:

Hunc ſapiens ſequitur Gunnerus, pacis amator,
Gemma Sacerdotum, cunctæque rei moderator.

dat is: Nae deſen is gevolght de wijſe Gunnerus, een liefhebber der vrede, de parel der Prieſteren, en de beſtierder van alles.

18. *Eſgerus* heeft geleeft in den oproerigen en ongeruſten tijt van koning Chriſtoffel de I, die hem liet gevangen ſetten. Hy heeft met de vier voorgaende ſijn graf en graf-ſchrift te Lohm-kloofter, namentlijck:

Poſt Eſgerus adeſt, qui multos nobilitavit
Eccleſiamque ſuam per plurima dona beavit.

dat is: Daer nae komt Eſgerus, die vele edelen gemaeckt heeft, en ſijne kerck door veel goederen verrijckt.

19. *Tycho.*

20. *Chriſtianus*: onder deſen Prelaet wiert de ſtadt Ripe wederom door eenen droevigen brant vernielt, in 't jaer 1301.

21. *Iacobus Hee.*

22. *Iacobus Spliet*: deſen Biſſchop heeft koning Chriſtoffel de II, toen hy tegens Gerard de Groote, Graef van Holſteyn, oorlogh voerde, trouwe dienſten gedaen.

23. *Petrus Thuronis.*

24. *Magnus.*

25. *Iohannes Michaëlis.*

26. *Eſchillus.*

27. *Petrus Lüche*: deſe is geweeſt op 't Concilie van Coſtnits, en wiert daer nae gekoren Aerts-Biſſchop van Lunden.

28. *Chriſtianus Hemmingius.*

29. *Henricus Spangenberg.*

30. *Petrus Nicolaus.*

31. *Hartwicus Iuel.*

32. *Iuanis Munk*: en eyndelijck

33. *Olaus*

33. *Olaus Muncke*, die, met ſes andere Biſſchoppen, naer Denemarcken gevangen wechgevoert wiert, en van ſijn Biſdom afgeſet in 't jaer 1536, eenige geeſtelijcke goederen de koninckklijck breuck-kamer toegeweſen ſijnde, en 't overige geſchickt voor een jaergelt, tot eerlijck onderhout van eenen Lutherſchen Biſſchop oft Superintendent.

Onder dit Biſdom, voor ſoo veel de kerckelijcke beſtieringe aengaet, hebben gehoort de ſteden, *Ripe*, *Coldingen*, *Weel*, *Ward*, *Holſtebroë*, *Rincöpen* en *Leemwick*, met de volgende kreytſen, ofte *Süſſel*:

1. *Wardſüſſel*, in welcke de ſtadt Ward gelegen is.

2. *Haarſüſſel*, waer in ſijn Ringcöpen, Holſtebroë en Leemwick.

3. *Almyndtſüßel*, waer in ſijn Coldingen en Wedel.

4. *Gelling-Süſſel.*

5. *Süder-Iutlandt-Süſſel*, in welcke leyt Ripe, en miſſchien oock Tonderen; want men houd ſeker datſe 't opſicht van deſen Biſſchop oock onderworpen is geweeſt.

In voegen, dat den Biſſchop van Ripe onder ſijn gebiedt gehadt heeft 30 kreytſen, en in de ſelve 275 Parochien, van de welcke drie-en-veertigh leggen in Zuyder-Iutlant en in 't Hartoghdom Sleſwijck; d'andere in Noorder-Iutlant. Boven deſe kreytſen, onder verſcheyde juriſdictien van dit Hartoghdom verſpreyt, hadde den Biſſchop niet alleen het geeſtelijcke, maer oock het wereldt- en borgerlijck gebiet over de kreyts van Lohe, Lyſt, 't noorderdeel van 't eylant Sylt, de kreyts van Mogeltunderen, 't weſterdeel van 't eylant Fohre en 't eylant Amrom: alle welcke geweſten Chriſtiaen de III, ten tijde der verandering, in 't jaer 1536 naer ſich genomen, en aen de Koninckklijcke ſchatkamer gehecht heeft; waerom ſy oock noch tegenwoordigh door den Bailjuw van Ripe beſtiert worden.

1. *De Kreyts van Lohe, of Loh-harde.*

DE kreyts Lohe heeft ſijnen name gekregen van de rivier Lohe, die middelmatigh is, nochtans niet ſoo groot als de Nipſe, de ſtroom Schotburgh, en als de Wide of de Treen. Sy neemt haeren oorſpronck in de kreyts Norderrangſtorpe, in een boſch, 't welck is tuſſchen Herreſted en Aggerſchouw; behalven eenige andere kleyne beeckskens, loſt ſich de rivier Kiesbeck in de ſelve dicht by Lohmklooſter; en van daer neemtſe haren loop tot aen 't dorp Bredbro, alwaer men met een brug overgaet, langs de welcke 's Heeren wegh van Tonderen naer Ripe leydt; hier naer vervolgtſe haren loop tot aen de Cimbriſche zee, alwaerſe dicht by Wiſthuſe, door de golf van Liſt heen loopende, in uytwatert. Deſe kreyts begreep eertijts de landeryen die om en om het klooſter Lohe gelegen waren, de welcke ſedert van al 't overige van de kreyts geſcheyden ſijnde, de monicken wiert gegeven, die van de heerſchappye des Bailjuws ontſlagen waren.

Sleſwijck.

Den ouden kreyts van Lohe, met des ſelfs klooſter, bevat drie mijlen langte, en ontrent twee mijlen breedte. Den hedendaeghſchen kreyts, die onder 't Bailjuwſchap Ripe ſtaet, heeft ſeer vruchtbare landeryen, en die op vele plaetſen van de zee-geweſten niet veel en verſchillen; dragende allerhande granen, en ſelfs oock tarwe. Hier vintge ſelden modderige en onnutte landen, en gantſch geen boſſchagien.

De mont van de Lohe maeckt een tamelijcke haven, en indien 'er eenige vlijt wort aengewent om 't gebreck te verbeteren, ſalſe groote ſchepen konnen bergen. Den Koninck van Denemarcken hadde, eenige jaren geleden, voorgenomen op deſe plaets een Sterckte te bouwen, en den oever van de zee-geweſten met een goede aerde-wal te beſchanſſen. De diepte van Liſte (*Liſter-Tieff*) is een wijde en diepe haven, bequaem voor de grootſte ſchepen, en die niemant, als den Koninck, onderworpen is. Voor deſe haven geſchiede den ſcheep-ſtrijt tuſſchen de Sweden en de Denen, geduerende den naeſtleſten oorlog die 'er geweeſt is tuſſchen de voorſeyde volckeren, alwaer de Deenen overwinnaers waren, hebbende de tegenwoordigheyt des Konings, vervoeght met het gunſtige geluck, hun deſe glory-rijcke zege veroorſaeckt.

In deſe kreyts leght het kaſteel Troyenburgh, met het landt dat 'er aen vaſt is, 't welck Chriſtiaen de III, ten tijde van de verandering, aen 't Koninckrijck gehecht heeft. Daniel Rantzou, heeft dit lant van Koning Frederick de II, in verwiſſeling van Wammendorf, gekregen.

2. *De kreyts van Mogeltunderen, of Mogeltunder-harde.*

HOewel deſe kleyne kreyts eertijts een gedeelte van die van Tunderen is geweeſt, en hy daerom ter ſelver ſtede behoorde beſchreven te worden, ſoo hebben wy evenwel, vermits hy na by de kreyts van Lohe gelegen, en 't Bailjuwſchap van Ripe onderworpen is, hem liever hier ter plaetſe willen ſtellen.

Hy heeft ſijnen naem van het oude dorp Mogeltunderen, alwaer eertijts een kaſteel was, het welck in de oude oorlogen vernielt is. Het heeft een vruchtbaren grond, overvloedigh in allerhande vruchten van granen en van terwe. In deſe kreyts is begrepen 't dorp Galhueſs, in 't welck een jonge dochter van Oſterbie een gouden hoorn, van uytnemende konſt en waerde, heeft gevonden, die in de Koninckklijcke ſchat-kiſt word bewaert, wegende twaelf hondert rijcksdaelders; doch de prys ſijner oudtheyt kan niet geſchat worden. De beſchryvinge hier van kan men ſien by Olaus Magnus in 't boeck der outheden van Denemarcken.

't Bailjuwſchap van LOHM-KLOSTER.

HEt Baljuwſchap van Lohm-kloſter was eertyts een Moniken-klooſter, het ryckſte en 't oudtſte van dit gantſche Hartoghdom:

want het is gesticht geweest door Odincarus, derde Bisschop van Ripe, den welcken Adam van Bremen noemt Odincar den Jongen en den Edelen. Den laetsten Abt van dit klooster is geweest broeder Martinus, die overleden is in 't jaer 1548. Want hoewel in de verdeelinge, die in 't jaer 1544 geschiede, dat klooster gegeven wierd aen Hertogh Ian den Ouden: niet te min heeft hy, uyt sijne ingeborene goetdadigheyt, den Abt, die alreede bejaert was, noch de monicken, die onder sijne bestieringe stonden, niet verjagen willen: maer stelde sulcks uyt tot nae de doot van den Abt; den welcken overleden sijnde, wierden de monicken gedwongen te vertrecken: een Bailjuw in de plaets van den voornoemden Abt tredende. Nae de doot van den Hartogh quam dit klooster door erfrecht aen sijnen broeder Adolph, wiens naekomelingen het tegenwoordigh noch besitten. Men houdt dat dit Bailjuwschap begrijpt 151 bunderen lants; maer die, gelijck bynae alle geestelijcke goederen, in vele kreytsen en Bailjuwschappen verspreyt sijn.

BAIL-

BAILJUWSCHAP VAN TONDEREN.

DIt Bailjuwſchap is 't grootſte en beſte van alle die, welcke den Hartogh van Sleswijk-Holſteyn beſit, inhoudende 999 bunderen, uytgenomen 57½ bunderen, die het goet van *Solewiegh*, dat aen dit Bailjuwſchap is gehecht, begrijpt. In voegen dat het gantſche getal der bunderen beloopt tot duyſent ſes en vijftigh toe. De lengte van 't Bailjuwſchap van Tonderen van de Weſterſtrandt van 't eylandt Syldt, tot aen 't eynde van de Lundtofter-kreyts, is by de dertien mijlen, de breette niet meer als acht. 't Landt is bynae over al wonder vruchtbaer, en brengt ſijne inwoonders grooten rijckdom aen; waer by noch komt die rijcke vangſt van viſch en oeſters, nevens menighte van beeſten en allerhande vee; ſoo dat dit Bailjuwſchap, aengeſien ſijne deught en groote, voor een tamelijck Graefſchap naeulijcks en behoeft te wijcken. Het is in 't noorden bepaelt met de kreyts van Lohm in 't Bailjuwſchap van Ripe, met de Bailjuwſchappen van Lohmkloſter en Apenrade; in 't ooſten met Sundewith, en met de kreyts van Wyhes, gelegen in 't Bailjuwſchap Flensborgh; in 't zuyden grenſt het aen 't Bailjuwſchap Flensborgh, en in 't weſten aen de Cimbriſche zee, in de welcke leggen de eylanden Meeltonderen, Fohr, en Amrom, die, hoewelſe in deſe kreyts leggen, 't Bailjuwſchapvan Ripe onderworpen ſijn.

Grenſen.

Men reeckent in dit Bailjuwſchap ſeven kreytſen, en twee kleyne landtſchappen, ofte, gelijck andere willen, negen kreytſen, maeckende 't eylandt Syldt en een gedeelte van Fohr twee kreytſen. Deſe kreytſen worden genaemt van Hoyers, van Tonderen, van Schlaux, Lundtofte, Karre, Bocking, Horsbulle of Widingen, byna 't geheele Syldt, de helft van Fohre, met het eylandt Amrom. En aengeſien eenige matelijcke rivieren deſe kreytſen bevochtigen, dunckt my niet qualijck paſſen ſal alhier iets van deſelve te ſeggen. De voornaemſte rivier is, die genoemt wort *Tunderaw*, of oock *Widaw*, beſtaende uyt twee armen; dewelcke Saarbeck en Wirleaw hebbende ingeſwolgen, met hare wateren de ſtadt van Tonderen bevochtight: beneden welcke ſy door de ſamenvloeying der rivier Groenaw aengewaſſen ſijnde, in de voorſte zee uytwatert. *Groenaw* neemt ſijnen oorſpronck uyt een heyde, in de kreyts van Lundtofte leggende, van waer uytgeloopen ſijnde, krijghtſe verſcheyde namen nae de verſcheydenheyt der omleggende plaetſen; en naer eenige lengte haer gevoeght hebbende met de rivier Schlauxaw, vermengtſe haer met de rivier Tunderaw. In deſe ſelve plaets is een andere rivier genaemt *Suderaw*, dewelcke mede haer begin neemt in den kreyts van Lundtofte, en weynigh daer na door de rivieren Geilaw en Scheidaw gewaſſen ſijnde, looſt haer eyndelijck door de engte van Liſte, by hun *Liſter-tief* genoemt, in den Oceaen.

Sleſwijck.

1. *Kreyts van Hoyers, of Hoyers-harde.*

DEſe kreyts heeft ſijnen naem ontleent van 't dorp Hoyers; hy behelſt in de lengte van 't dorp Ballum tot aen Rutebull twee en een halve mijlen, en omtrent drie vierendeel mijls in de breedte. De grondt is 'er vruchtbaer, en van Rutebull tot aen Hoyer ſtreckt de zeekuſt, langs welcke ſtreeck het met dijcken is beſorght. Hier ſijn twee havens, te Rutebull en te Hoyer: maer die van Rutebull kan de ſchepen, als de zee door onweer aen 't woeden raeckt, niet beſchermen. In deſe kreyts wort gereeckent 't eylandt Iordſandt, in 't welck eenige honderden Sweden, die in de ſlagh van Lyſte doot bleven, begraven leggen.

2. *Kreyts van Tunderen, of Tonder-harde.*

DE kreyts van Tonderen brengt voort allerhande vruchten, en oock terwe. In eenige ſtreecken ſijn kleyne plaetſen, altijt vol water en modder, en met heyde beſet; maer men vint 'er geen boſſchagie. Deſe kreyts is, ſedert dat die van Möltonderen daer van afgeſcheyden wiert, ſeer kleyn geweeſt.

De ſtadt Tonderen.

De ſtadt Tonderen is wel niet ſeer groot, maer niettemin is ſy volckrijck, en in deſelve wort grooten handel gedreven: ſy leght in een ſeer goet en vruchtbaer landtſchap, behoorende onder Noorder-Vrieſlandt, hoewel de inwoonders hun meer met de Deenſche als met de Vrieſche ſpraeck behelpen. Naer Sleſwijck wort 'er in dit Hartoghdom geen ouder gevonden, welcke Abel, eerſt Hartogh, daer nae Koning van Denemarcken, de groote van een volmaeckte en bebouwde ſtadt gegeven heeft, in 't jaer 1243 haer 't Lubeckſche recht vergunnende. 't Is ſeecker datſe eertijts, om hare vaert, en groot getal ſchepen die 'er waren, ter welcker oorſaeckſy oock een ſchip in haer wapen voert, is vermaert geweeſt. Henrick Rantzow beveſtight in ſijne ſchriften, dat de Engelſchen uyt deſe haven ſijn t'zeyl gegaen, om naer Engelant te varen, 't welck ſy door gewelt van

PRÆFECTVRA
TONDERN
sive Lundtoffte Herde
Anno 1648

Dem Generoso Magnifico et Nonnullo
Dnō. Wolff Blohm.
Seruitii in Colesiung Ducis Slesvici et Holsatiæ,
in absentia, hui Consiliario primario, præfecto
Tundernæ, Pastino in Tessen & Rectori
Fratrum Cœnobiorum, Fabulosa parte
Geographiam officiosissime inscribit author
Johannes Mejerus Husum.
Reg.ti Maj.tis Mathematicus.

Milliare Germanicum.

wapenen nae hunnen naem genoemt hebben, aengeſien het te voren Britannia wiert geheeten. Waer toe oock geen bewijsteeckenen ontbreecken: want by de ſtadt Tonderen leyt een kleyne ſtreeck die men Angeln oft Angelen noemt, 't welck men ſeght dat van de oude Engelſchen, met het grootſte gedeelte van 't Hartoghdom Sleſwijck, is beſeten geweeſt. Dicht by de ſtadt leyt een tamelijck ſterck, hoewel niet ſeer groot, kaſteel, den Hartogh toebehoorende; 't is de gewoonelijcke verblijfplaets van den Bailjuw. Den voornaemſten handel der ingeſetenen beſtaet in tarwe, oſſen, boter, en diergelijcke dingen. Sy worden geregeert door twee Borgermeeſters, en den Raedt.

3. *Kreyts van Schlaux, of Schlaux-harde.*

DEſe kreyts heeft langs de rivieren, die 't vet en vruchtbaer maecken, goedt lant, voortbrengende de beſte ſlagh van tarwe, welck naer Tonderen, Huſum, en andere plaetſen wort vervoert. Hy vervat omtrent 23 bunderen, de lengte en breedte omtrent twee en een halve mijl ſijnde. Onder deſe kreyts reeckent men 't landt Sollwijck, dat eertijts iemant uyt den Adel toebehoorde, maer nu den Hartogh van Holſteyn eygen, en aen 't Bailjuwſchap van Tonderen vaſt gehecht is.

4. *Kreyts van Lundtoft, of Lundtoft-harde.*

't MEeſte deel van deſe kreyts is door de heyde, en om dat de landen veel met ſlijck en modder ſijn bedeckt, onvruchtbaer. Ia ſelfs het overige landt, uytgenomen dat na de ſijde van 't ooſten en naer 't noorden, alwaer het landt, dat een weynigh hout voortbrengt, effener is, niet ſeer vruchtbaer. Niettemin ſijn in deſe kreyts twee groote meyren, overvloeyende van viſch, waer van 't eene, genoemt *Segard-zee*, 800 vademen lang, en 250 breedt is; 't ander, genoemt *Hoſterupzee*, begrijpt 500 roeden in de lengte, en 300 in de breedte.

5. *Kreyts van Karre, ofte Karr-harde.*

DEſe kreyts moet onder de minſte niet geſtelt worden; want hy begrijpt in de lengte drie, en in de breedte twee mijlen. Boven de gronden die den Hartogh toebehooren, omvat hy oock eenige adelijcke landeryen, als ſijn Treſenhage groot 20 bunderen, Lutkenkorn 18, Clicksbull en Bourſtede 20. De grondt van deſe kreyts is, mits de heyde, en landeryen vol modder en ſant, daer hy mede doorſaeyt is, onvruchtbaer: niettemin langs de riviere Tunderaw, en ontrent een derde der zeegeweſten in Gotteskoge, ſijn goede weyden.

6. *Kreyts van Bockingen, of Bocking-harde.*

DEſe kreyts moet om ſijne vruchtbaerheyt onder de voornaemſte gerekent worden, hebbende goedt landt, 't welck rogge, haver, gerſt en terwe voorbrengt: in den ſelven ſijn oock groote menighte van de beſte oſſen, koeyen, en hamels; oock ſijn 'er paerden, die men uyt Iutlandt overbrengt, die 'er in ſterckte aengroeyen, en veel ſchoonder worden. Dit landtſchap is van nature tamelijck ſterck, met een gracht, die haren naem van de Deenen draeght, omringt ſijnde; in voegen dat de Sweden daer noch niet in ſijn gekomen. De ingeſetenen ſijn kloeck en ſterck van lichaem, hooghartigh, vaſt in haer gevoelen, ernſt-achtigh, en begerigh om vaſte landtgoederen te verkrijgen. Sy ſijn oorſpronckelijck uyt Vrieſlandt, hoewelſe ſomtijts de Vrieſche, Deenſche en Duytſche talen ſpreecken, onder dewelcke de Vrieſche hun is aengeboren, d'andere leerenſe in den handel dieſe met hunne naburen drijven.

In de byleggende eylanden, en die deſe kreyts onderworpen ſijn, maeckt men 't ſout op deſe wijſe: Sy varen met kleyne ſchuytjens in de rivier, en de vloet verloopen ſijnde, gaenſe in de modder, dieſe afnemen en weghdragen, tot datſe komen aen een ſeeckere ſoort van aerde, dieſe *Torricht* noemen: deſe aerde brengenſe in de eylanden, en leggenſe om te droogen in de ſonne; daer nae die in een klomp vergaderende, ſteeckenſe daer 't vier in, en brengen het tot ſtof, 't overige leggenſe wederom in de ſon, beſproeyen 't met water, en daer op gaende vertreden 't, ſuyveren 't van ſteentjens, ſant en van al watſe daer onbruyckbaer in vinden; daer nae droogen en bevochtigen ſy 't wederom: eyndelijck doenſe 't in een ketel en koocken 't.

7. *Kreyts van Horſsbulle, Horſsbull-harde, of Widin-harde.*

DE kreyts van Horſsbulle, gemeenlijck genoemt Widingen, is wonder ſchoon, en geheel leem-achtigh. Hy is al meer als voor hondert jaren een eylandt geweeſt, hoewel over veel eeuwen deſe gantſche Vrieſche ſtrant, aen 't vaſte landt, en aen de Nordtſtrandt gevoeght was: maer ſedert heeft 'et gewelt der zee hem daer van afgeſcheurt, en deſe kreyts geſcheyden. In voegen dat in 't jaer 1562, ten tijde van Hartogh Jan den Ouden, hy met dijcken omringt, en weder aen 't vaſte landt gevoeght is. Deſe kreyts was voor omtrent 150 jaren veel grooter: maer op verſcheyde tijden ſijn ſtucken landts van 20, 30, 40, ja 60 roeden lengte door de zee ingeſlockt; en hierom heeft men den dijck des te dichter aen de kerck moeten leggen. Den inbreuck van 't jaer 1634 is den ingeſetenen oock ſeer ſchadelijck geweeſt, hebbende om verre geworpen de huyſen, de korenbergen, de boomen, en menighte van beeſten, ja ſelfs vele menſchen verdroncken.

't Eylandt Syldt.

IN dit Bailjuwſchap is gelegen 't eylandt *Syldt*, dat den achtſten kreyts gemaeckt heeft: het en is niet ſeer groot; want 't is maer vier mijlen lang, en van ongelijcke breette: men ſeght dat het getal der inwoonders is 1750, dewelcke ten meeſtendeel hun onderhouden met naer

Groen-

Groenlandt en d'omleggende plaetſen op de walviſch-vangſt te varen, en in haer landt begeven ſy haer tot het vangen van de oeſters. Sy ſpreecken de tael der Oude Vrieſen, welckers ſeden, hoewel byna in alle dingen rouw en onbeſchaeft, ſy mede behouden. Men vindt in dit eylandt verſcheyde graven der Oude Vrieſen, welckers aſſchen en beenderen in aerde kruycken bewaert ſijn; in voegen dat men hier uyt giſſen kan, datſe, gelijck vele andere volckeren deden, de doode lichamen verbrant hebben. Vorders is dit eylandt niet ſeer vruchtbaer: want het is over-al met ſant, heuvelen, en kleyne boomkens beſet, niet te min ſijn aen de zeekant eenige weyden, bequaem om beeſten te voeden. Nergens vint men in de naburige plaetſen, van de rivier Elve tot aen Schagen, beter haven, als die dit eylandt heeft in de engte van Liſt.

't Eylandt Fohre.

Fohre is wel een tamelijck eylandt, maer bewoont door rouwe en plompe inwoonders, hoewelſe een weynigh beleefder ſijn als die op het eylandt Syldt. Sy volgen in hare kleederen en ſpraeck de Oude Vrieſen, hoewel eenige onder hun oock de Saxiſche tael ſpreken. 't Eylant ſelve aengaende, dat is lanckworpigh rondt, een gedeelte van ſijne rondte in de lengte, die door 't gantſche eylandt anderhalve, en in de breedte op een groote Duytſche mijle is, uytloopende. Het brengt voort grooten overvloet van allerhande vruchten, en heeft oock tot het onderhoudt der beeſten ſeer bequame weyden. Men ſeght dat het begrijpt twee duyſent twee hondert inwoonders.

't Eylandt Amrom.

't Eylandt Amrom is ſeer kleyn, gelijck ſijnde een waſſende maen: 't heeft byna niets dat verhalens-waert is: de ſeden der inwoonders komen over-een met die van 't eylandt Fohre. Tuſſchen dit eylandt en dat van Fohre is een plaets, die ſeer bequaem is tot de oeſter-vangſt, den Koning van Denemarcken toebehoorende, de welcke den Amptman van Ripe in huur heeft.

PRÆFECTVRÆ TONDERANÆ ORA MARITIMA.

Virgae. 480. 960.

Generoso, Strenuo ac Splendido, Dn. Hans Blohm. Sereniß. nostræ Celsit. Supremo rei Venatoriæ præfecto, fautori suo observando, regionem hanc Præfecturæ Tonderensis maritimam et ultimosam Officiose dedicat author Iohannes Mejerus Reg. Maj. Mathematic.

W E S T

SEE.

Die kleine Aa.

Hinde sand.

Stamboll sandt.

Jnsul FOERÆ

PARS.

Nesbora

Middelum

Wick

Silt

Höyer.

HOYERS

Brinck

Meeltunder.

Tondern.

Hwede

Hasterup

SCHLAVX

Fedtholm

Stenmelt.

Buerkal.

Tondersche.

Der Alte HERDE.

Der Neue HERDE.

Vbarg.

Tondersche.

Buerdal

Wregarde.

Alte aw.

HERDE.

Windewith.

Bejerskrog.

Rense

Pgersmarck

Westere

Braemstede.

Hadelundt.

KAAR

Kempe

Carlum.

Bonstede

Meelwath

Sewang

Achtorup

Leck.

Snörholm

Honbergm.

Freisenhagen

Carwerkswerck.

Kridtheuser

Stedesandt.

Engc

Scharde bull.

Bargumer GOES

Bargum.

koeg.

Sabolmbrugge

Matthias & Nicolay Peters Goldschmide gehn Hus sculps.

Höyers Brinck

Meltingh

Gaato.

Der Alte HER

Rute bull.

Tondersche.

koeg.

DE.

Birrs marck.

Alte. Capel.

Aventoft.

Hunperberg

Aventoft.

Oldenbarg

Rodenes

Brunotters koeg.

Grusedl.

Retting.

Vorderoft.

Hildeloft

Zegershul.

Fodders hul.

Dam lagen

Nienkercken.

Clangsbul.

HÖRS BVL

Horsbull

Embsbull

Ebbul.

Sattke.

Ockens hal.

Hoppe.

Suderschlus

Gottes koeg.

BÖKEN:

Nieboll

Gathe

RYSE

Detzboll

Lindtholm.

MOER koeg.

HERDE.

Risum.

Maesbull.

Kolen damer koeg.

Brouwers koeg.

Stor-

werck koeg.

Nieuwe koeg.

Wanderuth

Farctoft.

Galmesbul.

Dageboll.

Schlotwerck.

Widingarde tieff

das Bott.

das Schmale tieff

Hörnum

Humpdorp.

Lögum.

Harshorg

Struxbul

Ellhowt

Ohlenhorfe

Snabolm.

Bögelum.

Thadeus hol.

Tyrstoft

Aventoft.

Hunperberg

Brunsmarck

Grelsbul

Knuckbul

Kelzbul

Holm

Brarup.

Leckgarde

Carlbeck.

Wrägarde.

Tinningstede

Clixbul

Kattenshale.

Clixbulgarde.

HERDE.

Wolfsbul

Tyrstedt

Lindtholm.

Kolen damer koeg.

Leck aw.

Schnatebull.

Clintum.

Pferdebul.

Sterteswerckes oder Langhorner Newer koeg.

NORT

Langhorner olde koge.

HERDE.

Matthias & Nicolay Peters Goldschmide gehn Hus sculps.

NOORDT-
VRIESLANT.

SOo meenighmael van de Vrieſen geſproken hebbende, ſal het niet ongevoeghelijck ſijn oock hare woonplaetſen aen te wijſen. Ubbo Emmius ſchrijft, dat de Vrieſen eertijdts hebben beſeten de gantſche kuſt der weſterſche zee, van Hollandt af tot by Tonderen, ſoo lange tot de Saxen die allencxkens quamen ontleden, heel Dithmarſen, en 't gebiedt van Bremen, en van Hadelen daer van afſcheydende, bleef al 't overige van die kuſt noch onder de Vrieſen. Nu uyt het verhael van Tacitus en Plinius blijckt, dat de Meerdere en Mindere Chaucen, welcke tegenwoordigh de Saxen ſijn, deſe landtſchappen beſeten hebben; want aldus heeft 'er Plinius van geſproken: *Wy hebben in het Noorden geſien de volckeren, Meerdere en Mindere Chaucen genoemt. Den Oceaen verſpreyt ſich door een wijde waterloop tweemael des daeghs en tweemael 's nachts in deſe plaets, gevende ſtof van eeuwigen twiſt in de Nature, om te weten of het landt ofte een gedeelte van de zee is. Aldaer heeft dit ellendige volck ſeer hoogh-verhevene grafſteden, als of het richterſtoelen waren voor de afgeſtorvene geeſten, opgerecht: hare hutjens alſoo boven de hooghſte vloeden der zee geſtelt weſende, ſijnſe altijdt, gelijck die ter zee varen, met wateren dieſe bedecken omringt, en als de ſelve gevallen ſijn, is het even oftſe ſchipbreuck hadden geleden.* Maer Ptolomeus leght de ſaeck veel klaerder uyt: *De Vrieſen*, ſeght hy, *bewoonen de plaetſen die naeſt aen den Oceaen gelegen ſijn, boven de Bructeros, tot aen de rivier d'Eems; naeſt haer komen de Mindere Chaucen, tot de rivier de Weſer; daer na de Meerdere Chaucen, tot aen d'Elve.* Ja 't ſchijnt gelooffelijck dat de Vrieſen toen ter tijdt oock die kuſt niet bewoont en hebben: want deſe ſeer naeuwkeurige Schrijvers ſouden 'er ſonder twijffel eenigh gewagh van gemaeckt hebben; vermits men van de mont van d'Eyder tot by Tonderen acht mijlen reeckent. Saxo Grammaticus ſchrijft oock, dat de inwoonders van Noordt-Vrieſlandt de Vrieſen tot ſtichters hebben gehadt; my dunckt het niet onnut ſal weſen ſijne woorden alhier te verhalen: *Ondertuſſchen trock Canutus, met weynige medegeſellen ſijner ballingſchap, in 't Mindere Vrieſlandt, 't welck oock op de ſijde der Denen is: die provincie is rijck van landt, en overvloeyende in vee en beeſten: maerſe grenſt aen den Oceaen, ſoo laegh ſijnde, datſe ſomtijts door ſijne baren overſtroomt wort; waerom oock, uyt vreeſe dat de ſelve mochten doordringen, de geheele kuſt met een ſwaren dijck omringt is: en in gevalle die komt door te breken, loopen alle dorpen en velden onder water, en 't koren verdrinckt: want in al dat geweſt is niet eene plaets boven d'andere verheven. Sy vervoeren ſomtijts de weyden, dieſe uyt-*

Wooning der Oude Vrieſen.

graven, op andere plaetſen, niet dan een groote diepte daer ter ſtede latende, en gevenſe te bewoonen die, de welcke toebehooren aen de landen, alwaer ſy hun nederſlaen. Met dien overloop der wateren gaet een overvloedige vruchtbaerheyt vergeſelſchapt. d'Aerde is geheel met groene kruyden overdeckt, de kluyten gebrant ſijnde, worden door koken tot ſout gemaeckt. By winter tijde bedecktſe haer onder een gedurige warmte, de velden een ſoort van vijvers vertoonende. Hierom is 't oock dat de Natuur in twijffel gelaten heeft, wat naem men haer onder de dingen geven ſal; want een gedeelte van 't jaer is het bequaem om te bevaren, en 't ander gedeelte om te beploegen. D'inwoonders ſijn uyt der aert trots en wreet, flucx van lichaem; ſy verachten die benaeuwde en ſware wapenruſting, die haer laſtigh valt; ſy gebruycken kleyne ſchilden; ſy ſtrijden met kracht van ſchichten en werpſpieſſen; ſy omringen de velden met grachten; ſy dienen hun van korte ſpieſſen ofte lancien; ſy ſetten hare huyſen ſeer hoogh, die onderleggende met groote ſoden van aerde. De gemeenſchap van naem en tael getuyght, datſe de Vrieſen tot ſtichters hebben, en datſe, eenige nieuwe woonplaets ſoeckende, ontmoet hebben dit landt, 't welck in het begin vocht en moeraſch-achtigh was, maer ſy hebben het met lang te bouwen hart gemaeckt. De regeeringe van het landtſchap heeft daer na beginnen te raecken onder de handen van onſe Koningen. Waer uyt blijckt, dat langen tijdt voor de geſeyde Schryvers, en gelijck men kan giſſen, ontrent het jaer der genade 400, de Vrieſen eerſt in dit landt ſijn gekomen; 't welck voornamentlijck wort beveſtight door dien dat Ptolomeus getuyght, dat 'er *drie eylanden der Saxen* waren, te weten Eyderſtede, Everſchop, en Uhtholm. De Oude Vrieſen waren rouw en bars van ſeden; eenige Schryvers noemen de Vrieſen trots en wreet van aert, een hoovaerdigh en opgeblaſen volck, vermetel op hare vryheyt, onbeleeft, die om datſe naeuwlijcks oft ſeer ſelden met andere volckeren omgingen, in hunne eygene bedorven ſeden walchelijck vervuylden. Crantſius noemtſe een moeraſſigh volck, 't welck hoe 't grooter en grover van lijf was, hoe 't minder geeſt hadde, en dat tot de wapenhandelinge niet ſeer handigh noch bequaem was. Deſe gebreecken ſijn onder de hedensdaeghſe Vrieſen, die 't vaſte landt bewoonen, byna t'eenemael uytgeroeyt; doch onder de inwoonders der eylanden, voornamentlijck die van 't eylandt Syldt, Föhre en andere geenſins, aengeſien die boerſch en onbeleeft van ſeden ſijn. Maer alhoewel dit volck ſoo onbeſchaeft geweeſt is, ſoo en ſijnſe daerom niet min kloeckmoedigh geweeſt in de oorlogen. Deſe ſijn het, die den Koning Abel, welcke ſijne ſware ſchattingen, die hem geweygert waren, door den oorlogh wilde afperſſen, by Eyderſtadt, in een hevige ſlagh, vernielt, verjaeght, en gedoot hebben. Evenwel nochtans hebbenſe ongelijck meerder ſcha-*

Oude ſeden.

FRISIA BOREALIS
IN DVCATV SLESWICENSI
sive FRISIA CIMBRICA
Anno 1651.
Viro Nobilissimo, Strenuo ac Magnifico
Dño Christophoro Von der Lippe Icto
Regiæ Maj. Cancellario & Consiliario Intimo,
Hæreditario in Sillimow & Swargen, fautori suo
honorando. Tabulam hanc Frisiæ minoris Cimbricæ,
Officiosissimè inscribit author
Iohannes Mejerus Husum.
Reg. Maj. Mathematiq.
MARIS
CIMBRICI
PARS
NORT IUTHLAND.
FANÖ
Rypen
LOE
HERDE
RIES HERDE.
LUNDTTOFT HERDE.
SCHLAUX
KAAR
WIES
NORT GOES
HERDE
FORA
AMROM
HUSUM
EYDER STEDE
STAPEL
HOLM
DITHMARSIÆ PARS.
Helgolandt
Matthias & Nicolaus Peters
Goltschmide. gbr. Husum. sculps.
26 gr. longit.

FRISIA BOREALIS
IN DVCATV SLESWICENSI
Anno 1740.
Frisia Cimbrica Antiqua
Dignitate Eminenti Nobili amplissimo et prudentissimo
Viro, Dño Henrico Von Hatten Icto, Sereniss.
Regiæ Majest. et Sereniss. Celsit. Consiliario Intimo,
earundemq. in ducatibus Slesvico et Holsatiâ Cancellario
provinciali Canonicoq. Slesvicensi, fautori suo Obser
vando, Officiosissimè dedicata authore
Iohanne Mejero Husum.
Cimb. Reg. Maj. Mathematico.
Notarum Explicatio.
Oppida
Templa
Nobilium ædes
Pagi
Prædia
Ædes
Milliare Germanicum.
1920 Virgæ
MARIS
CIMBRICI
PARS
CIMBRICÆ
CHERSONESI
LÖEM HERDE
PARS.
HOWERS HERDE
SUEVIÆ
LUNDT TOFT HERDE.
KAAR
ANGLIÆ
WYHE
PARS.
HERDE
NORD GOESTHERDE
SUDER
EYDER
DITHMARSIÆ PARS.
26 gr. longit.

de door de zee, als van de vyant geleden: want door 't gewelt van hare baren heeftse d'inwoonders veele dorpen en Parochien ontnomen, verscheydene met hare vloet overstolpende. Voornamentlijck is 'er in 't jaer 1634 soo schrickelijcken onweder opgestaen, dat de woedende zee alle zee-gewesten van de Vriesen aengerant heeft, tot onwaerdeerlijcke schade van vele, de welcke seer rijck sijnde, binnen den tijdt van ses uren, tot de uyterste armoede vervielen en gebracht wierden, hebbende ter nauwer noot hun eygen leven, voor de verwoetheyt deser afgrijselijcker stormwinden, konnen bergen. Het landtschap der Vriesen streckt sich jegenwoordigh uyt van d'Eyder, langs de zee, tot aen Tonderen; waer van wy een besondere beschrijving en kaert gegeven hebben.

Swaer ongeval.

A P E N-

APENRADE.

DIt kleyne Bailjuwſchap, het welck niet boven de 275 bunderen begrijpt, ſtaet onder de gehoorſaemheyt van den Hartogh van Sleſwijck-Holſteyn: van de twee kreytſen die het heeft, is die, welcke *Riesharde* genoemt wort, vruchtbaer en uytnemende vermaeckelijck: in voegen dat den ſeer geleerden, en in alle ſoort van letteren ervaren man Ioannes Wouwerius, eertijdts Raetsheer van den Hartogh, en deſſelfs Stedehouder in het Ampt van Gottorp, deſe plaets verkoren heeft, waer in hy ſijnen geeſt, vermoeyt van Staetſorgen, verluſte, en de krachten van ſijnen afgaenden ouderdom oock eeniger maten mocht herſtellen. *Landt-palen.* 't Is aen 't noorden omringt met het Ampt van Hadersleben; in 't weſten van het Ampt van Lohm-kloſter en van Tonderen; in 't zuyden en in 't ooſten van de Ooſt-zee, en van 't eylant Alſen. Het is bergh-achtigh en van gelegentheyt ſeer hoogh, uytleverende menighte beeken en rivieren, van de welcke eenige naer 't ooſten, en andere naer 't weſten haren loop nemen: in de ſelve vangt men overvloet van viſch; en uyt de boſſchen haelt men een ongeloofelijcke menighte van gevogelte, en kleyn wilt-braet; het welck men moet rekenen onder de voordeelen die de natuer aen dit Bailjuwſchap heeft gegeven. *De ſtadt Apenrade.* Apenrade is een ſtedeken, dat ſijnen naem heeft gehaelt van de Swabiſche Engelſche, beteeckenende een *Opene reede*, in 't Hooghduyts Offene Reide. 't Leyt niet verre van de Ooſt-zee, in een wat laegere, doch ſeer bequaeme plaets, inſonderheyt voor de viſſcherye, dewelcke in die ſtreeck uytnemende goet is. Joris Hubſchman reeckent d'outheyt en het begin van deſe ſtadt ver boven Flensborgh en andere ſteden: want hy verhaelt dat Woldemar de II, Koning van Denemarcken, haer met ſijne voorrechten begunſtight heeft: Maer in Cypreus leeſt men, datſe ten tijde van Koninck Erick Glipping niet anders als een geding-plaets was, welcke Woldemar de II, uyt de ſtam van Hartogh Abel, anderſins de vierde van dien naem, ontrent den jare 1288 onder 't getal der ſteden geſtelt, en haer der ſelver vryheden en voorrechten gegeven heeft. D'inwoonders geneeren hun met viſſchen, brouwen, landtbouwen, en met veel beeſten op te queken. Deſe ſtadt is dickmaels met ſware branden gequelt geweeſt, inſonderheyt in de jaren 1576, 1610, en 1629.

In deſe ſtadt ſiet men maer een kerck, die de Monicken, dienaers van de Maget Maria, gelijck die genoemt wierden, ter eeren van den Heyligen Nicolaes geſticht hebben: eertijdts waren 'er vele, maer die ſijn op verſcheyde tijden afgebroken, inſonderheyt wiert onder andere in 't jaer 1600 vernielt die, welcke Sint Ioris toegewijt was. Het kaſteel ofte het huys van het Bailjuwſchap (*Ampt-haus,*) genoemt Brunlundt, wiert gebouwt ter ſelver plaetſe daer het tegenwoordigh ſtaet, door Margarite, Koningin van Denemarcken, in het jaer 1411. 't Kaſteel lagh eertijdts in de ſtadt, omringt met wallen en mueren, waer van noch eenige overblijfſelen te vinden ſijn: dit heeft de Koningin doen afbreken, en het hedendaeghſche in de plaets deſſelfs doen opmaecken; ſijnde in der daet een ſlecht gebouw, ten opſicht van ſoo machtigen en rijcken Koninginne.

Sleſwijck.

De kreyts van Ries, of *Rieß-harde*, die ſijnen naem van het dorp Ries ontleent heeft, is de beſte van de twee kreytſen, die wy geſeght hebben, dat in dit Ampt oft Bailjuwſchap ſijn begrepen. *Rieſs-harde.* 't Is het ſchoonſte en aengenaemſte deel van het Bailjuwſchap, op het welck men wel te recht magh paſſen alle de lof-getuygeniſſen, die wy hier boven deſe kreyts oft 't gantſche Bailjuwſchap hebben gegeven. Het heeft op de grenſen een ſchoone haven, maer die weynigh wort bevaren: in de ſelve leght een kleyn eylandeken, genaemt *Kalloe*; en tegen over het vaſte landt is een ander, doch wat grooter, genaemt *Barſoë*, het welck, naedemael het vruchtbaer en vermaeckelijck is, door de boeren wort gebouwt: maer naer de ſijde van het Ooſten ont-aert het allengskens, vermits de zee-baren het ſelve afbrijſelt en uytſpoelt, in voegen dat de velden ſomwijlen heel onder raecken. Deſe kreyts heeft veel boſchachtige ſtreecken, als oock eenige bergen, onder welcke den Blaubergh 46, Hockelbergh 61, Brunbergh 57 cubiten hoogh is. Ia die geheele ſtreeck, van Rieſs tot Baſmarck toe, is over al beſet met heuvelen, bergen, en vruchtbare dalen, die ſoo vermakelijck ſijn, dat men een deel van dit gebiedt, de naem van Paradijs gegeven heeft. In deſe kreyts is een plaets die genoemt wort Vrnehovet, by het dorp Tollſtede, alwaer den Adel van Sleſwijck eertijts was gewoon hunne vergaderinge in 't open velt te houden; gelijck den Adel van Holſteyn by Bornhovede plagh te vergaderen. In deſe ſelve plaets wiert door ſeecker Edelman, genaemt *Schwarte Plog*, in het jaer 1139, den Koning Erick Ehemunt omgebracht, en in de ſtadt Ripe begraven. Aen deſe kreyts voeght men de Parochie Warnis, welcke tuſſchen twee rivieren, als een eylandt, is beſloten, en een beſondere recht-banck heeft. Hier is een vruchtbare gront, voortbrengende, onder andere, grooten overvloet van tarwe. By den blaeuwen meulen, gemeenlijck *Blaumuhl*, vangt men menighte van ſalm, welcke viſſcherye onder dit Ampt behoort; maer ſy is aen iemant te leen gegeven.

Den anderen kreyts *Süderrangstorff-harde* is meerendeel dor en onvruchtbaer landt, hebbende weynigh boſſchagie, veel heyde, en vochtige modder-achtige landen: niet te min vint men op ſekere plaetſen velden die tamelijck dragen, en haver, rogge, boeckweyt, en oock wat gerſt voortbrengen.

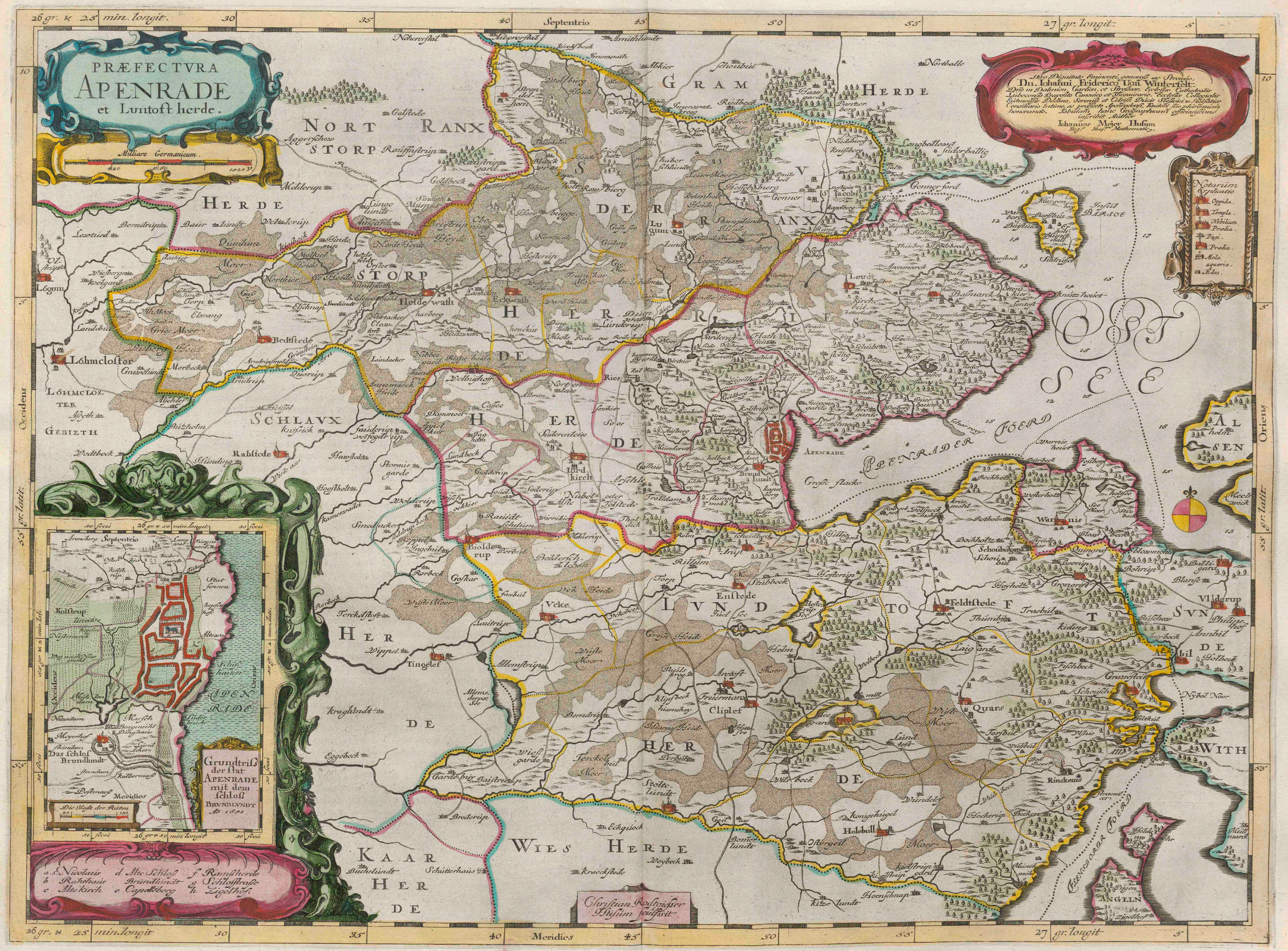
PRÆFECTVRA
APENRADE
et Luntoft herde.
Milliare Germanicum.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
26 gr. & 25 min. longit.
27 gr. longit.
Dn. Johanni Friderico Von Winterfelt
Johannes Meier Husum
Notarum Explicatio
Oppida.
Templa.
Nobilium Prædia.
Pagi.
Prædia.
Mola aquaria.
Ædes.
NORT RANX STORP
HERDE
GRAM HERDE
SVDERRANX
STORP HERDE
HERDE
SCHLAVX
LÖHMCLOSTER GEBIETH
LÖHMCLOSTER
Lögum
Bedtstede
Rabstede
Holdewath
Eckwath
Lundtoft
Leudt
Basmarck
Ries
Iordkirch
Apenrade
Grosse flacke
APENRADER FÖERD
OST SEE
ALSEN
Warnis
Schoubulgard
Feldtstede
Quars
Rinckenys
Holebull
Vlderup
Annbil
Nybol Noer
WITH
ANGELN
Eckenfoerder Föerd
Tingelef
Vcke
Enstede
Cliplef
Fruermarck
Stoltelundt
Wies Herde
KAAR HERDE
Christian Rodtgiesser Husum sculpsit
Grundtriss der stat APENRADE mit dem schloss BRVNDLVNDT
Das schloss Brundlundt
Die Masse der Ruten
a. s. Nicolaus
b Rahthaus
c Altekirch
d Alte Schloss Brundlundt
e Capelleberg
f Ramsherde
g Schlosstrasse
h Zigelhof.

't VORSTENDOM SONDERBORGH.

't Eylant Alsen.

DIt Vorstendom begrijpt de twee eylanden Alsen en Arroë, in 't Hartoghdom Sleswijck, en de twee kleyne landschappen Sundewith en Luxburg, in Anglen gelegen. 't Voornaemste nochtans is 't eylandt Alsen, 't welck sich drie mijlen in de lengte uytstreckt: maer aengaende sijne breete die is ongelijk; want somtijts begrijpt het drie vierendeel van een mijl, en somtijts wel anderhalve. Voorwaer dit is een seer treffelijck eylant, 't sy dat ghy de deught van 't lant, 't sy de menighte van wiltbraet, van gevogelte, van vee, van tamme beesten, en eyndelijck den overvloet van allerhande visschen, aenmerckt. Daerenboven heeft het oock begraesde weyden, en vruchtbare bergen, onder welcke boven andere uytsteeckt den *Igeberg* by Berensmühl, van waer men 't heele eylant oversiet. Het brengt soo grooten overvloet van granen en vruchten voort, dat het sijne buuren genoeghsaem kan versorgen, sonder dat nochtans de boomgaerden en hoven, die de inwoonders van dit eylant uytnemende vruchten leveren, daerom eenighsins ont-aerden: de havens sijn'er seer wel gelegen, en maecken den handel aen de inwoonders, ja selfs aen de vergelegene gewesten, seer geriefelijck: de voornaemste haven is voor Sonderborgh. D'inwoonders sijn Deenen, hoewelse de Deensche tael soo suyver niet en spreken, als die in Zeelandt. Hier boven, alwaer wy gehandelt hebben van de verandering der Heeren, is van dit eylant gesproken: waerom wy hier ter plaetse 't geen 'er van geseght is niet herhalen sullen. Wat aengaet de regering van dit eylant; Koninck Frederick de II hadde 't grootste deel van 't Vorstendom Sonderborgh gegeven aen sijn broeder Jan de Jonge in 't jaer 1564; en hadde 't andere deel, te weten Luxborgh met sijn aenkleven en toebehooren, in leen gegeven: in voegen dat dit Vorstendom toen 't van Hartogh Ian de Ionge wiert beseten, begreep 't eylant Alsen, Luxborgh in Anglen, Sundewith en 't eylant Arroë in 't Hartoghdom Sleswijck; en in Holsteyn het Ampt Ploën, en twee andere, die eertijts kloosters waren, te weten, Reinfeldt en Arensböck. Evenwel nochtans is het soo groot niet geweest, als 't nu is, dewijle niet alleen Hartogh Ian de Ionge, maer oock sijne kinderen, vele adelijcke landeryen gekocht, en aen dit Hertoghdom verknocht hebben. Hartogh Ian hadde tot sijn woonplaets verkoren 't kasteel Sonderborgh, waer van het gantsche Vorstendom sijnen naem heeft. De Vorsten van Sonderborgh worden niet toegelaten om 't Hartoghdom Sleswijck gemeensamer handt te regeeren, maer sijn als besondere Heeren. Niettemin wort hun toegestaen den titel van Erfgenamen van Noorwegen, van Hartogen van Sleswijck en Holsteyn, aengesien die uyt Hartoghlijcken ofte liever Koninclijcken bloede sijn gesproten.

Hoedanigheyt.

Inwoonders.

Bestieringe.

Sleswijck.

Verdeelinge.

Dit eylant is eertijts verdeelt geweest in drie kreytsen, Süderherrit, Eckungherrit en Norderherrit: de kreyts van Süderherrit omhelsde eertijdts de stadt en het kasteel Sonderborgh, de Parochien Vlckebull, Hörup, Lüssappel, Tanzdlet, Asserballigh en Gammelharde, Ronhof, en Kekenisharde, welcke eertijts Adelijcke landen waren, maer jegenwoordigh niet dan hoeven sijn. In Eckungherrit waren gelegen de Parochien Eckung, Notmarck, Kettung, en 't Bailjuwschap in Stavensbull, en twee hoeven Osterholm en Rumorsgarde. In de kreyts van Norderharde was begrepen 't kasteel Norborgh met het dorp Köping ofte Newköping, de Parochien Schwenstrup, Hackenbergh, Oxenbull, en Tundtoft, als oock de hoeven Hirschprung en Melsgarde. Doch nu is dit eylant alleen verdeelt in twee kreytsen, te weten, de Suyder en de Noorder kreyts, waer van d'een en d'ander den Vorst worden opgedragen, scheydende den kreyts Eckungharde midden door in twee deelen. Ian de Ionge hadde by sijne twee vrouwen veel sonen geteelt, waer van eenige buyten huwelijck gestorven sijn: Alexander heeft gehadt het Vorstendom Sonderborgh, met de helft van 't eylant Alsen: Ian Adolph heeft voor sijn deel gekregen 't Vorstendom Norborgh; en hy overleden sijnde, is hem in 't selve Vorstendom gevolght sijnen broeder Fredrick: Philips is toegeleyt het Vorstendom Luxborg; en de Ampten, in Holsteyn leggende, sijn Ioachim Ernest gegeven. Nu sullen wy van yder in 't besonder spreken.

De stadt Sonderborgh.

Sonderborgh heeft sijnen naem gekregen van de Deenen, ter oorsaecke van hare gelegenheyt, om datse naer 't zuyden gekeert is. 't Is onseecker wie de Stichter van dese stadt ofte van 't kasteel sy; uytgesondert dat men dit te Steffensbull-Fohrde eerst heeft beginnen te bouwen, doch daer nae overgebracht is tot de plaets daer het tegenwoordigh staet. Dese stadt leght drie mijlen van Apenrade, en van Flensborg, ses van Sleswijck, seven van Hadersleben, en negen van Husum. Sy is volckrijck genoegh, maer heeft gantsch geen fraeye huysen. De stadt wort bestiert door een Borgermeester, een Stedehouder, en een Vooght. 't Kasteel is groot en ruym, en nae de wijse der oude Franschen, matelijck gesterckt met ronde torens. De vyanden hebben dickmaels na dese stadt getracht, maer hunne aenslagen sijn meerendeels onnut geweest. 't Lant, dat dicht aen de stadt leght, draeght soo grooten overvloet van allerhande

DVCATVS SONDERBORG

cum adjacentibus Territoriis

ALSSEN, SVNDEWITT, et Luxburgh.

Dimidium Milliare Germanicum. 480 Virgæ. 960

AMPT APENRADE.

RIES HERDE.

Apenrader hauen oder föerd.

Warnüs hönet

Nordberg

Hakenberg

Oxhyll

Swentrup

HERDE ALSEN

Sonderborg

Nübüll noer

Wemming Bondt

WITH

Flensborger föerd

Flensborger hauen

LVND TOFT HERDE,

ANGLIÆ PARS,

Kelting

Mülthönet

PARS,

Vulgo

DE OST ZEE.

BALTICI

Hörup

Lyksappel

Lyksappelhönet

Pöllhaut

Hummelwick

Mummarckschr

Johannes KEKENYS

Kekenisstreit

Fischeroddde

Rackelegrundt

Nyenkercken

Sophienhoff

Gelting

Stendbierg

Flensburg

Adelbuy

Rullschow

Hoddorup

Grumtoft

Dollerup

Tondern

Hoyer

Lügumm

Scharrif

Warnüs

Apenrade

Schlos.

Brunde lundt

Suderholt

Backholt

Westerholt

Crumm

Gungraf

Blauschloß

Blansgaard

Vlderup

Philipshoff

Kalund

Aunbyll

Satrup

Sandberg

Dyppell

Stenumgard

Nyebol

Graufstein

Thegelhoff

Broacker

Beecker

Guell

Boldenes

Digen

Thegelhoff

Boeckholm

Luxborg

Ruder

Ringsberg

Monckbradrup

Raudmark

Ruenmarck

Ulsnis

Ekensund

Schottsbyll

Nüsbüll

Dönthönet

Mullmarck

Kramarck

Dant

Wattstrin

Almöhll

Scheldehoff

Scheldhönet

Nüeschr

Grantoftgaard

Brunsnis

Kollmarck

Ekensund

Sundewick

Strefningnes

Stollbroe

Stollbroefurd

Ekennüs

Eskeen

Lutkemoller

Eskenmöller

Arkiesöer

Kattholm

Schelaw

Schelaw Broe

Staffenshöll

Baunestramdt

Rudhoff

Bagmoes

Keerr

Sandtoft

Sandtoftmarck

Twolfmarckgoltst

Langhall

Vacwatch

Elgaard

Terikelstoft

Nyballhoff

Bosserp

Foldingwra

Hattelundt

Ostergard

Newhoff

Osterhuus

Johannes

Hartzholm

Messerby

Tegelhoff

Newmarck

Klinting

Klintingmöll

Wimissmay

Sondesmarck

Mickebull

Wolderup

Lambierghoff

Leeburg

Tandslet

Myrtberg

Lambierg

Maxbüll

Erdtberg

Tandslethhaff

Lessersprung

Lessersprungmöll

Lessersprungbeck

Lessersprungmarck

Lessersprungmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeckmarckmöll

Lessersprungmarckbeck

Lessersprungmarckbeckmöll

Lessersprungmarckbeckmarck

Lessersprungmarckbeck

vruchten van granen, van haver, en van gerſt, dat een groote menighte der ſelver in de omleggende plaetſen wort vervoert. De haringvangſt is om die ſtreeck ſeer goet, in voegen dat men aldaer tot ſeer kleyne koſten leven kan.

't Kaſteel van Norborgh.

'T Kaſteel van Norborgh is 't oudtſte van 't geheele eylant, men noemden 't gemeenlijck het kaſteel van Alſen, in 't Hooghduyts das Schlos auff Alſen; maer ſedert dat het kaſteel van Sonderborgh gebouwt was, wiert het, om van 't ander t'onderſcheyden, 't Noorder gebynaemt. 't Is gebouwt door de Koning Suenon Grateheyde, toen hy tegens den Koninck Canutus oorlogh voerde. 't Gedeelte van 't eylant dat 'er aengevoeght is, wort gehouden als de keerne, en 't beſte ſtuck van 't gantſche Vorſtendom.

Luxborgh.

Het Vorſtendom Luxborgh begrijpt het Ampt van den ſelven naem, Nieboll en 't meeſte gedeelte van Sundewith en Arroë. 't Bailjuwſchap Luxborgh in Anglen is gelegen by Flensborgh; 't was eertijts een kloofter genoemt *Ruh-Kloſter*: den Biſſchop Nicolaes hadde de Monicken van S. Bernard, die voormaels Sleſwijck veel naerder waren, in deſe plaets overgebracht. Koninck Chriſtiaen de III heeft, ten tijde der verandering, in 't jaer 1544 dit klooſter in een Ampt verandert, en gaf het in leen aen Hartogh Ian, die 'er, in plaets van 't afgebroken klooſter, een ſchoon kaſteel liet bouwen.

Sundewith.

'T Landtſchap Sundewith is byna ſoo groot als 't halve eylant Alſen, en 't ſelve geenſins in deught en vruchtbaerheyt der velden wijckende. De haven *Nibull-Noër* levert een groote menighte viſch; ſy begrijpt meer als negen hondert vademen in de lengte, en vier hondert in de breete. Recht tegens over deſe leght den boeſem *Wemmingbondt*, die van gelijcken viſchrijck is.

Hedensdaeghſe Vorſten.

Hartogh Ian Chriſtiaen, ſoon van Alexander, die hem heeft geteelt by Dorothea, dochter van Ian Gunther, Graef van Schwartzenborgh, heeft tegenwoordigh dit Vorſtendom; Hartogh Fredrick, ſoon van Jan de Ionge, oom van Ian Chriſtiaen, beſit dat van Norborgh; en den Hartogh Philips, broeder van Frederick, geniet dat van Luxborgh.

't Ampt oft Bailjuwſchap van
FLENSBORGH.

DIt Ampt is, na dat van Hadersleben, 't grootſte van alle die den Koninck van Denemarcken onderdanigh ſijn: 't ſtreckt ſich uyt in de lenghte negen mijlen, maer de breete is veel min: want op eenige plaetſen is het ongelijck, en begrijpt 'er maer drie en een halve. 't Grenſt in 't ooſten aen 't Bailjuwſchap van Geltingen in Angeln; in 't noorden aen de Ooſtzee; in 't weſten aen het Ampt van Tonderen; en in het zuyden aen de Ampten van Gottorp en Huſum. De vruchtbaerheyt van dit geweſt is in alle plaetſen niet gelijck: want het midden van dit Ampt is droogh, dor, en vol heyde, ſeer veel verſchillende van de kanten, alwaer over-vette landen ſijn, en menighte zee-velden, gemeenlijck *Marſchländer* genoemt, die doorgaens ſeer vruchtbaer ſijn, en alle dingen, die tot het menſchelijcke leven noodigh ſijn, voortbrengen. In dit Bailjuwſchap nemen twee rivieren haren oorſpronck, welckers eerſte, genoemt *die Soholm* oft *Saholm-Aw*, op twee plaetſen by Flensborgh uyt d'aerde ſpringende, en, door eenige beken en de rivieren Wyhebeke en Lec-aw gewaſſen ſijnde, in de Cimbriſche zee uytwatert. D'andere rivier, *Treene* genoemt, nemende ſijnen oorſpronck uyt twee aderen dicht by Loſterup, loopt na verſcheyde omwegen uyt in de Eyder.

Dit Ampt begrijpt vijf kreytſen, te weten, Wyheſsharde, Husbyharde, Newharde, Vggelharde, en Nordgoſsharde.

1. *Kreyts van Wyheß, of Wyheßharde.*

DE kreyts van Wyheſs, alſoo genoemt nae het dorp van den ſelven naem, begrijpt omtrent drie mijlen. Dit lant is niet ſeer vruchtbaer; want op vele plaetſen is 't niet dan heyde, modder en ſant, uytgeſondert by Flensborgh, (welcke ſtadt wel in deſe kreyts leght, maer al voor lang het geſagh van deſen Amptman onttrocken is;) alwaer 't een weynigh beter is, overvloet van rogge en haver voortbrengende. Daer ſijn 'er eenige die ſchrijven, onderſteunt nochtans door ſeer onſeeckere bewijſen, dat een edelman, genoemt Fleno, beſeten heeft eenige viſſchers hutten, op de eyge plaets alwaer Flensborgh nu gelegen is, en dat dienſelven den naem en de beginſelen gegeven heeft aen deſe ſtadt in 't jaer 1200. Sy legt in de engte van 't hartoghdom Sleſwijck, by de Ooſtzee, alwaer een haven is, ſeer bequaem tot den koophandel, waerom oock veel kooplieden

Flensborgh.

Sleſwijck.

aldaer hare huyſen gebouwt hebben, op datſe des te gemackelijcker hunne waren in de ſchepen mochten laden en ontladen. In de ſtadt ſijn ſoo menighte van fonteynen en ſpringende wateren, datmenſe in dien deele te recht met Baſel vergelijcken mach, hoewel deſe veel hooger en bergh-achtiger leyt, dan Flensborgh: want Flensborgh leyt in een lage plaets, hebbende in 't weſten heuvelen en bergskens, van de welcke men door de ſtadt en in veele byſondere huyſen menighte fonteynen afleyt. Sy wort jegenwoordigh, nae dat Sleſwijck eenigermaten afgenomen heeft, gehouden voor de rijckſte en voornaemſte ſtadt van dit hartoghdom. De huyſen der beſondere lieden ſijn van ſteen, ſeer ruym en ſterck gebouwt, doende blijcken den rijckdom der gener dieſe toebehooren, welcken ſy verkregen hebben door hunnen handel ter zee en te lande, gaende op de gewoonelijcke jaer-marckten van Lubeck, Hamborgh, Leipzigh en Franckfort, en hunne waren met de vremdelingen vermangelende. Tegenwoordigh koopmanſchappen ſy veel ſtercker ter zee als te lande; want d'ingeſetenen handelen in Denemarcken, Sweden, Noorwegen, Yſlandt en Moſcovien. Nu alhoewel een groot deel der borgeren de Duytſche tale verſtaen, niettemin gebruyckt het gemeene volck binnens huys doorgaens de Deenſche ſpraeck. Belangende de eygen tael van Flensborgh, die is gebroken Duyts en Deenſch; hoewel 'er eenige ſijn, die, door 't reyſen in vreemde landen geſlepen ſijnde, ſuyverder ſpreecken. In de ſtadt ſijn vier kercken, die van onſe Vrouwe, van S. Nicolaes, van S. Ian, en van den H. Geeſt, als oock een ſeer rijck gaſthuys. Oock is 'er in 't noord-eynde van de ſtadt een kaſteel, den Koninck toebehoorende, die aldaer, ſedert dat de Sweden de Biſdommen Verden en Bremen hebben ingenomen, ſomtijdts ſijn woonplaets houdt.

2. *De Kreyts van Husby, of Husbyharde.*

DEſe kreyts heeft ſijnen naem van 't dorp Husby, gelijckerwijs meeſt alle de andere nae de dorpen ofte ſteden, dieſe in hunnen omkring beſloten houden, ſijn genoemt geworden. Dit, op dat het herhalen van een ſelve ſaeck niet walchelijck valle, ſy eens voor al te deſer plaetſe genoegh geſeght. Oock wil ick hopen, dat den goetwilligen leſer ſal in 't goede nemen de vreemde namen, door de welcke wy getracht hebben de gewoonlijcke en eyge namen van de plaetſen en verſcheyde heerlijckheden uyt te drucken. Want de nootſaeckelijckheyt is een ſtercken bant; en wy konden hier ter plaetſe oock niet anders doen, aengeſien ons

PRÆFECTVRA FLENSBVRGENSIS absque Nordgoeßherde.

Matthias & Nicolaus Petersens Goldschmiede gebrüder Flensum. sculps.

Veris Nobilitate amplissimis ac prudentissimis, Dño. Theodoro Lente Icto, Reg. Maj. Dan. et Norweg. Consiliario Intimo et Secretario dexterrimo & Dño. Philippo Iulio Borneman Ejusdem Seren. Reg. Majest. Secretario Spectatissimo Fautoribus suis honorandis. Tabulam hanc quatuor Nomorum, Præfecturæ Flensburgensis perefficiose inscribit Author Johannes Mejerg. Flensum. Reg. Maj. Mathematicus.

Notarum explicat
Templa
Nobilium ædes
Pagi
Mola aquaria
Item
Von der stadt
Gerdrutten kirchhoff
s. Marienkirch
Norder marckt
h. Geist
s. Nicolaus
Suder marckt
Schulls Closter k.
Möhlen dam
Angelburgerstraß
Fischerstraß
s. Johannes
Die maße der schritten
Jordgang
Samsensgang
Neuestraße

Grundtriß der stadt Flensborg

Schloß
Schiffswerg
Torgens buy

Milliare Germanicum

Scala Leucarum Germanicarum

Mare Balticum

DE OST SEE,

Flensborger Hoerd

Sundewitt

Alsiæ Pars

Sonderborg

Kekenys

Broacker

Rinckenyss

Luxborg

Hensborg

Adelbuy

Rudschow

Hanwith

Hölebull

Baw

Medelbuy

Walsbull

Northacksteede

Grotenwyhe

Ioldelundt

Viöll

Eggebeck

Wandrup

Kleinesolt

Grotensolt

Ouersee

Hyrup

Husbuy

Querum

Sterup

Moerkercke

Satorp

Sorup

Struckstorp

Vahrenstede

Vfsebuy

Hauetoft

Suverstede

Hordell

Tastrup

Cappeln

Schleswig

Nordgoes Herde

Suder goes

Kaar Herde

Schlavx Herde,

Luntoft

Wiesherde

Hvsbvy

Vgeherde

Arens

Herde,

ſulcke naemwoorden en ſaecken voorkomen, die gelijckſe den vreemden onbekent ſijn, oock door hunne eygene woorden niet en konnen uytgeleght worden. Hierom bidden wy, dat ſchoon wy de naeſtbykomende woorden gebruycken, en alſoo eenighſins af-treden, ſulcks onſe onachtſaemheyt niet worde toegeſchreven. Deſe kreyts is meerendeels vruchtbaer, en wort door verſcheyde rivieren beſproeyt: oock heeft ſy boſſchen en ſeer aengename en vruchtdragende bergen.

3. *Newharde.*

DEſe kreyts, gelijck oock de voorgaende, is gelegen in Anglen, die ſy mede in vruchtbaerheyt geenſins behoeft te wijcken, hebbende een aengename verſcheydenheyt van boſſchen en van bergen; onder welcke Schierbergh den hooghſten is; ſoo dat, indien eenige naerbygelegene boſſchen 't uytſicht niet verhinderden, men gantſch Angelen van daer ſoude overſien. Deſe kreyts is lang twee mijlen, en een en een halve breet.

4. *Kreyts van Vggel, of Vggelharde.*

DE kreyts van Vggel, die ſich uytſtrekt drie mijlen in de lengte, de breete ongelijck ſijnde, is, ſoo veel den aert van 't lant aengaet, ſeer verſcheyden: want vier Parochien van deſe kreyts, die in Anglen ſijn gelegen, ſijn denſelven niet ſeer ongelijck; maer geven grooten overvloet van vruchten en alle andere dingen: doch die twee, in dat geweſt, 't welcke vol heyde is, gelegen, ſijn ongelijck ſlechter als de andere: een uyt deſelve is ſeer vermaert door den ſlagh, die tuſſchen de Overſten van Koninck Erick, Magnus Monck, en Ian Scharpenberg; en Adolph Graef van Schauwenburgh, met Henrick de Ionge, Hartogh van Sleſwijck, is geſchiedt.

5. *Kreyts van Nordgoß, of Nordgoßharde.*

WY ſullen hier deſe kreyts byvoegen, alhoewel ſy in de kaert van 't Ampt van Huſum wort vertoont. Sy grenſt in 't noorden aen het Ampt van Tonderen; in 't ooſten aen de kreytſen Wyhes en Vggel in het Ampt van Flensborgh; in 't zuyden aen 't Ampt van Huſum; en eyndelijck in 't weſten aen de Cimbriſche zee, hebbende tegen over d'eylanden van Nordſtrand. Deſe kreyts is onder alle die van dit Ampt, ſoo ten opſicht van ſijne groote, als de deught van het landt, de voornaemſte, beſtaende meeſt in kley-achtige landen; niettemin het landtſchap *Geeſt*, hoewel het droogh en onvruchtbaer is, en beſwijckt het ander niet: want het draeght ten deele vruchten, en ten deele is het veenlant, ſeer bequaem om te branden, met merckelijck voordeel van d'een en d'ander.

NOORDER-DEEL van 't Ampt GOTTORP.

Grenſen. DIt Ampt is in 't noorden bepaelt van Flensborgh; in 't ooſten van het Boſch van Denemarcken (*Däniſche Wald*) van Schwantzen en Ruſſel; in 't zuyden van d'Eyder en Rendesborgh; in 't weſten van een gedeelte van Eyderſtede, en van d'Ampten van Schwabſtede en Huſum; in voegen dat het ſich ſeven mijlen in de lengte, en ſes in de breete uytſtreckt, begrijpende 885 bunderen landts. Den aert van de gront in dit Ampt is ſeer ongelijck; want in eenige kreytſen valt die eeniger maten dor, en in andere overvloedigh vruchtbaer.

Hoedanigheyt.

Deeling. In dit Ampt reeckent men ſes kreytſen: *Schliesharde*, *Strucksdorfsharde*, *Arensharde*, *Cropharde*, *Huttenharde* ofte *Bergharde*, *Hönerharde*, en 't kleyne landtſchap *Stapelholm*. Drie van deſe kreytſen ſullen in d'eerſte kaert van dit Ampt vertoont worden; en de andere, met een gedeelte van 't Biſdom van Schwabſtede, ſal men in de tweede vinden.

1. *Arensharde.*

DAer is gantſch niet aengelegen, of wy deſe kreyts, ofte eenigen anderen d'eerſte plaetſe geven: maer overmits des Hartoghs Gerecht van Gottorp te deſer plaetſe gehouden wort, ſullen wy, alvorens van andere te ſpreecken, deſen eerſt aenvangen. Nu alhoewel Sleſwijck niet verre van Gottorp leght, wort het niettemin gebracht onder een andere kreyts, te weten, die van Strucksdorf; ſchoonſe, ſoo veel de heerſchappye belangt, noch de Amptmannen, noch de Stedehouders der kreytſen en erkent. 't Landt van deſe kreyts, die omtrent twee mijlen ſoo in de lengte als in de breete begrijpt, is 't beſte niet, maer op veele plaetſen met heyde beſet, en modder-achtigh. 't Kaſteel van Gottorp is t'allen tijde geweeſt de woonplaets van de Hartogen van Sleſwijck en Holſteyn; 't is een ſeer vaſte plaets, geſterckt met bolwercken, wallen en grachten, ofte veel eer met een meyr, waer aen het gelegen is, hoewel het lager leght als de heuvelen daer omtrent ſijnde. De huyſen daer rondtom gebouwt, brengen 't niet weynigh cieraet en heerlijckheyt aen, dewelcke in korte jaren ſeer ſijn toegenomen. Voorwaer ſijn ſchoon en aengenaem vertreck tuſſchen de vyvers, meyren en heuvelen, is waerdigh, dat het voor de wooning en verblijfplaets van de Vorſten wort gehouden. Sommige Hartogen hebben 't noch heerlijcker opgehaelt, door het planten van vermaeckelijcke tuynen en luſthoven met allerhande ſchoonheyt, en welluſtige wandelplaetſen. Noch was 'er een ander kaſteel, dat men groot Gottorp noemde, en nu den naemdraeght van het oude, 't welck Nicolaes, Soon van Raſe, Amptman van Sleſwijck, heeft doen afbreecken. Sulcks geſchiede korts nae de tijden van Paus Adrianus de IV, tuſſchen wien en Frederick de I, Roomſch Keyſer, ſeer groote vyantſchap geweeſt is; vermits deſen Keyſer ſtaende hieldt, dat hy 't opper-geſagh hadde om den Paus van Romen te ſtellen en te verkieſen. Nae de doot van Adrianus ſijn 'er twee Pauſen gekoren, Alexander de III, en Victor de IV. De Keyſer met eenige Cardinalen hadden Victor verkoren; alle d'andere Cardinalen koſen Alexander. Hierom heeft Frederick de I, door het gantſche Rijck en de naburige koninckrijcken alle ſtemmen doen vergaderen: maer Eskillus, Aerts-Biſſchop van Schoonen, met alle de andere Biſſchoppen van Denemarcken, hielden 't met Alexander: alleen Ricco, Biſſchop van Rotſchild, en Woldemar, Koninck van Denemarcken, onderſchreven 't oordeel van den Keyſer: ter welcker oorſaecke de Koninck door den Aerts-Biſſchop in den ban gedaen wiert, en de binnelantſcheoorlogen opquamen; geduerende dewelcke de geſeyde Nicolaes, Soon van Raſe, 'tkaſteel van Gottorp met gewelt innemende, dat heeft doen afbreecken, en gelijcks der aerde laten ſlechten: alwaer hy niet tegenſtaende, door de dienaers ofte de krijghs-lieden van Esbern, Biſſchop van Sleſwijck, welcke hy hunne roerende goederen trachtte te ontneemen, wiert gedoot. Esbern in ſijne ballingſchap overleden ſijnde, volghde hem Ricco, die ſich met eenen, niet verre van Sleſwijck, een nieuwe ſitplaets, welcke hy met de naem van kleyn Gottorp noemde, opgerecht heeft, alwaer oock ſijne naſaten gewoont hebben, tot dat hondert jaren daer na Nicolaes de II dit kaſteel met de boſſchen, velden, weyden en andere toebehoorten, heeft verwiſſelt aen Hartogh Erick, die hem in de plaets der ſelver gaf drie dorpen, Brokeſlot, Brodersby, en Huxmarck. Doch alſoo deſe dorpen aen Gerard, Grave van Holſteyn, waren verpant, waer tuſſchen quam de doot van Biſſchop Nicolaes, handelde den Hartogh verder met ſijnen naſaet Bunde, en in ſtede van de geſeyde dorpen, gaf hy hem de goederen die hy in Sondergoesharde beſat, tot dat deſe drie dorpen waren afgeloſt.

De ſtadt Gottorp.

Wat het gebouw en timmeragie van 't kaſteel belangt, dat is door de voorgaende Hartogen

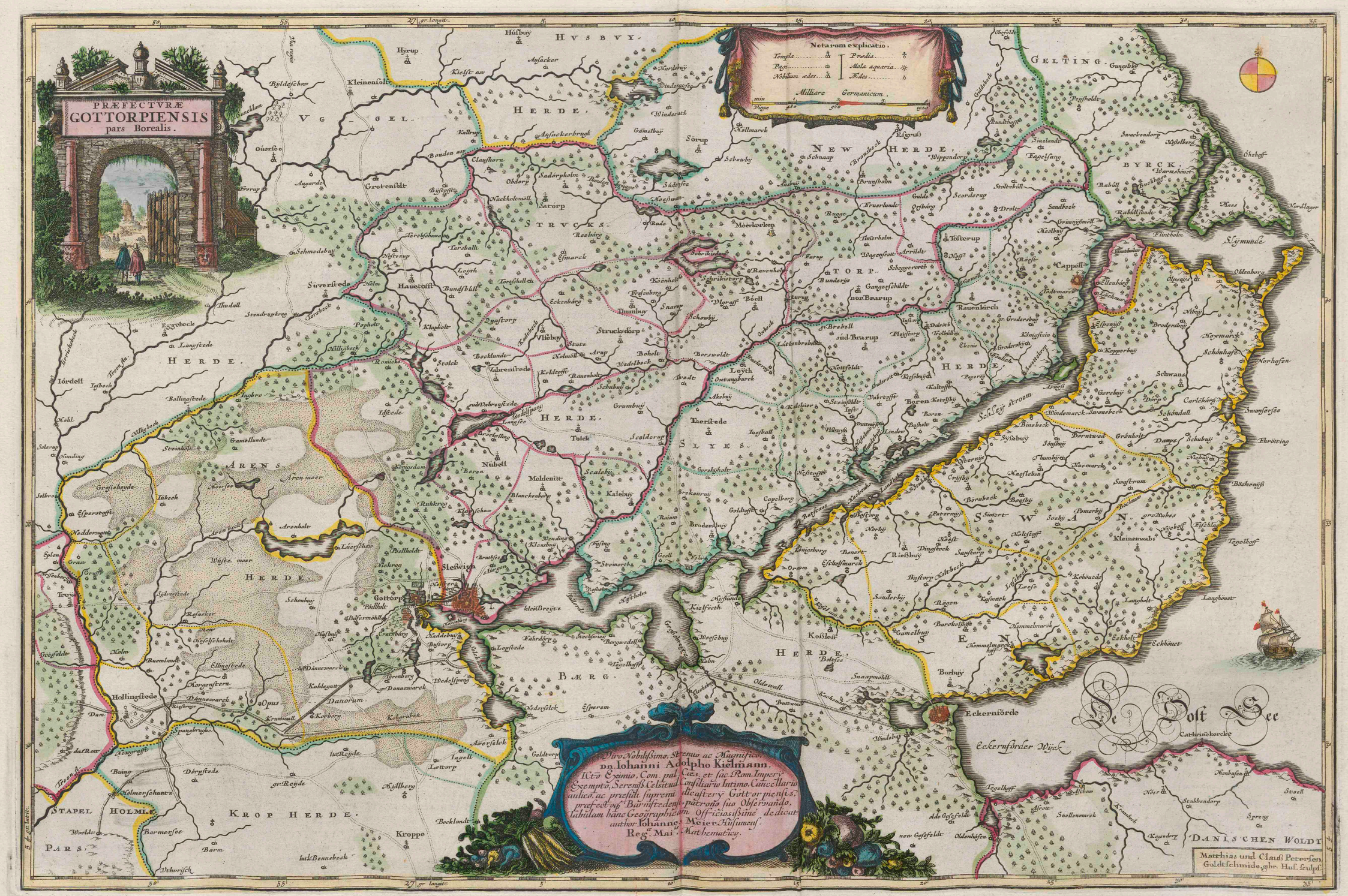
PRÆFECTVRÆ
GOTTORPIENSIS
pars Borealis.
Notarum explicatio.
Templa
Pagi
Nobilium ædes
Prædia
Mola aquaria
Ædes
Milliare Germanicum.
HVSBVY.
HERDE.
VGGEL.
STRVCKS.
NEW HERDE.
GELTING.
BYRCK.
TORP.
HERDE.
SLYES.
ARENS
HERDE.
SWAN
SEN
HERDE.
BÆRG.
KROP HERDE.
STAPEL HOLMIE
PARS.
DANISCHEN WOLDT
Slesvigh
Gottorp
Eckernförde
Eckernförder Wyck
Schleÿ stroem
Cappell
Rauenkirch
Viro Nobilissimo, Strenuo ac Magnifico,
Dn. Iohanni Adolpho Kielmann,
ICto Eximio, Com. pal. Cæs. et sac. Rom. Imperij
Exempto, Serenissi. Celsitud. Consiliario Intimo, Cancellario
aulico, ac præsidi supremi dicasterij Gottorpiensis,
præfecto ofi. Barnstedensis, patrono suo Observando,
Tabulam hanc Geographicam Officiosissimè dedicat
author Iohannes Meier Husumens:
Reg. Mai. Mathematicus.
Matthias und Clauß Petersen
Goldtschmide, gebr. Hus. sculps.

Frederick de I, Adolph, en Frederick de IV, soo verandert, verciert en vergroot, dat 'er naeulijcks eenige teeckens van haer oude gedaente konnen bespeurt worden. Voornamentlijck heeft 'et Frederick de IV met veele kamers vermeerdert, en met een aengename verscheydentheyt van uytnemende huysraet kostelijck opgeciert. Hy heeft oock door de vlytigheyt van den beroemden Adamus Olearius de biblioteeck in beter stant gebracht, verdeelende de boecken in verscheyde ryen naer de verscheydentheyt der faculteyten daerse van handelen; 't welck gedaen wiert naer dat hy een groote menighte boecken, tot vermeerderinge der selver, hadde gekocht; en last gegeven, dat van jaer tot jaer diergelijcke opgadering soude gedaen worden. 't Aenmerckelijckste nochtans van alles is die Schatkamer, alwaer een wonderlijcke versameling der keurlijckste dingen van de oudtheyt, en alle de stucken uyt het cabinet van Paludanus, die den selven Hartogh van sijne erfgenamen heeft gekocht, te sien is. Ick achte oock dat men niet verswijgen moet, hoe desen schat van dagh tot dagh vermeerdert wort, insonderheyt sedert dat dien last gegeven is aen Olearius, die uyt Russen, Persien, en Tartarien een grooten hoop der ongemeenste dingen heeft vergadert.

De stadt Sleswijck.

De stadt Sleswijck, die den naem aen 't gantsche Hartoghdom geeft, is gelegen in dit Ampt, dicht by de rivier de Slye, ofte veel eer van den boesem der Oostzee, van waer sy haren naem heeft, als of men seyde *Wijck by Slye*. Sy leght vier mijlen van Flensborgh, Husum, en Frederickstat, vijf van Tonningen, en drie van Rendesborgh. Dese stadt heeft een uytnemende visscherye, niet soo seer van rivier- als wel van zeevisch. De voorgenoemde boesem van de Slye, waer in van alle kanten vele beeken en rivieren, onder welcke Oxbeeck de voornaemste is, uytwateren, brengt haer dit gerief en dese weldaet aen. De lengte van desen boesem, van Gottorp af tot aen de mont, ofte tot aen de Oostzee, is vijf mijlen. Eertijts was hy seer diep en van veel schoone schepen bevaren, waer uyt de stadt, vermits den koophandel, seer groote voordeelen quam te genieten: maer sedert dat Margariet Sambirie, Koningin van Denemarcken, in de mont van desen boesem groote steenen hadde doen worpen, heeft 'er de stadt groot nadeel door geleden; want hoewel de steenen weghgehaelt sijn, is 'er soo grooten menighte van sant en slick gaen sitten, dat de groote schepen aldaer jegenwoordigh niet en konnen aenkomen; en indien men hem niet jaerlijcks schoon maeckte, liep hy gevaervan t'eenemael te verstoppen. De stadt is rechtevoort niet sterck, geen muuren hebbende, uytgesondert na den boesem, tusschen de stadt en de voorstadt, alwaer noch een stuck van een oude muur overigh is. In dese stadt is niet meer als een Hooft-kerck, seer uytnemend en treffelijck gebouwt, waer op staet een kleynen toren: d'andere kerck, S. Nicolaes toegewijt, staet in de voorstadt. In de hooft-kerck sijn veel grafsteden, insonderheyt dat prachtige der Hartogen van Sleswijck, alwaer verscheyde Koningen van Denemarcken sijn begraven.

Bisdom van Slesuijck.

Aengaende 't Bisdom van Sleswijck, dat oock van Schwabstede genoemt wort, om dat den Bisschoplijcken stoel daer ter stede was, wort nu bedient door een Aerts-diaecken en acht Canonicken, die meerendeels wereltlijcke sijn uyt de Ridderlijcke ordre. Belangende den rijckdom van dit Bisdom, die is altijt onder die van Denemarcken de minste geweest, om dat de Bisschoppen het veeltijts hielden met de Koningen van Denemarcken tegens de Hartogen van Sleswijck, dewelcke hun daerom groote schade hebben aengedaen.

Gevolgh der Bisschoppen.

Vnno, Aerts-Bisschop van Hamborgh, heeft de eerste gronden van dit Bisdom geleyt, welcke Erick, een uytnemend Predicker, tot eerste Bisschop over 't selve heeft gestelt. Ghy sult met groote reden twijfelen, of men hem Bisschop of Prediker moet noemen; en men kan niet sekerlijck seggen hoe lang hy dit ampt heeft bedent. Maer na dat Harald, Koninck van Denemarcken, tot het Christen Geloof bekeert wiert, stichte Keyser Otto 't Bisdom van Sleswijck, en gaf die bedieninge aen sijnen Cancelier *Marcon*, die alreede tot Bisschop van Oldenborgh was verkoren; op dat, indien mogelijck de Denen ofte Wenden den nieuw aengenomen Godsdienst mochten verlaten, den Bisschop een seeckere vertreck-plaets mochte hebben.

Nu alsoo de Deenen onder de regeering van Harald volstandigh bleven in 't Geloof, wiert, in de plaets van den overleden Marcon, in 't jaer 964 gestelt *Haraldus* ofte *Haricus*; en 't Bisdom van Altenburgh en van Sleswijck wierden wederom van een gescheyden. Desen is gevolght

Volckbertus, omtrent het jaer 974: onder desen Prelaet sijn de Deenen van het Christen geloof afgeweecken, en den Koninck Sueno sond sijn eygen vader Harald, om dat hy een Christen was, in ballingschap, in welcke hy ellendelijck stierf aen een wonde, die hy in den slagh, tegens sijnen soon, gekregen hadde.

Poppo, een uytnemend Prediker, quam aen het Bisdom in 't jaer 984, nae dat hy eenige jaren, in 't Koninckrijck Denemarcken en 't Hartoghdom Sleswijck, Godts woort bedient hadde. Desen Poppo is in een hoogen ouderdom gestorven in 't jaer 1029.

Esico.

Rudolphus de I. wiert gestelt tot Bisschop van Sleswijck door den Aerts-Bisschop Beselinus, wiens Kapellaen hy geweest was. Hy is gestorven in 't jaer 1060, oft 1062.

Sivardus, wien den Koninck Sueno in Anglen dede wyen tot Bisschop, vergramt sijnde tegen Adelbert, Aerts-Bisschop van Hamborgh, om dat den Koninck, naer 't oordeel van Adelbert, gehouden was sijne waerde gemalinne Bona, welcke hem seer na in bloet bestont, te verlaten.

Rudolph is een seer goet Prelaet geweest, en van groote oprechtigheyt.

Sivardus de II.

Gunner, geboortigh in Denemarcken, is Bisschop

ſchop gemaeckt door Anſcherus, eerſte Aerts-Biſſchop van Lunden, omtrent het jaer 1106.

Alberus, een Deen.

Ricco, ofte *Occo*, insgelijcks een Deen, dede den Koninck Erick Emund, tegen den Koninck Mogon, goede dienſten; waerom den Koninck, begeerende hem, tot vergelding, eenige gunſt te bewijſen, trachte met al ſijn vermogen, na de doot van Anſcherus, Aerts-Biſſchop van Lunden, hem in ſijne plaets te doen komen: maer die van Schoonen, ſtellende Eskillus, Biſſchop van Rotſchild, neef van den overleden Anſcherus, voor Ricco, deden ſoo veel, dat, na Erick by Vrnhövede gedoot te hebben, Koninck Erick Lam hun begeeren toeſtont, hoewel hy ſeer genegen was, Ricco, dien hy in de ledighſtaende plaets van Eskillus ſtelde, te begunſtigen.

Esbernus: onder deſen Biſſchop was 't, dat de Gibellinnen en Guelphen, ſchadelijcke namen der oproerige, groote onluſten in Denemarcken veroorſaeckten; de Koninck Woldemar, met den eenigen Biſſchop van Rotſchild, 's Keyſers ſijde houdende; en den Aerts-Biſſchop met alle d'andere, onder welcke Esbernus was, die van Alexander volgende. Maer Nicolaes, ſoon van Raſe, Stedehouder des Koninckx tot Sleſwijck, den Biſſchop aentaſtende, vernielde oudt-Gottorp, ſijnde de Biſſchoplijcke ſitplaets; als nu ſijne ſoldaten des Biſſchops goederen plonderden, ontſtont 'er een hart gevecht tuſſchen den Amptman van den Biſſchop, en Nicolaes, ſoon van Raſe, waer in deſen doot bleef. Hierom Esbernus, in ballingſchap gegaen ſijnde, is in Saxen aen een ſieckte, die uyt droefheyt was ontſtaen, geſtorven. Op de tijding van ſijn doot heeft

Ricco, die door den Aerts-Biſſchop van ſijn Biſdom van Rotſchild afgeſet was, geholpen door Woldemar en de Paus Victor, ſijn Biſdom van Sleſwijck wederom gekregen. Ricco is overleden in 't jaer 1163 oft 1167.

Fredericus de I, een geleert en kloeckmoedigh man, ja ſelfs meer dan een Biſſchop behoeft. Hy trock met Woldemar de I, en den Aerts-Biſſchop Abſalon in Rugen, om d'ingeſetenen in 't Chriſten-geloof te onderwijſen; maer willende weder tot hun keeren, is hy onderwegen, een ſtorm opkomende, geſtorven.

Woldemarus Canuti volghde in 't jaer 1182. Deſen heeft van den Koninck Canutus veel vryheden voor ſijn Biſdom verkregen: maer dewijle hy trachte hem van ſijn Koninckrijck te berooven, wiert hy gevat, en in de gevanckeniſſe geworpen.

Nicolaus de I, een godtvruchtigh en vredelievende man, die Woldemar dickwils heeft beſocht, en ſijne vryheyt door veel ſmeeckingen en beden uytgewerckt.

Tucco, oorſpronckelijck een Deen: onder deſen Prelaet hebben de Monicken van S. Franciſcus, en die van S. Dominicus, in 't Hartoghdom van Sleſwijck begonnen klooſters te ſtichten.

Ioannes de I. ſtont over d'afkondiging van 't boeck der Iutlandtſche wetten, in 't jaer 1240.

Eskillus, een Deen, is aen het Biſdom gekomen in 't jaer 1260. Oorlogh ontſtaen ſijnde tuſſchen Chriſtoffel de I, Koning van Denemarcken, en de kinderen van Abel, waer van wy te voren breeder geſproken hebben, wiert hy van de Graven van Holſteyn gegrepen, en tot Segebergh gevangen gehouden: maer de twiſtende partyen verſoent ſijnde, wiert hy vry gelaten, doch ſtierf korts daer nae in het jaer 1257.

Nicolaus de II, Erick Glipping, Koning van Denemarcken, byſtant doende, wiert hy met den ſelven in den ſlagh gevangen: maer door looſheyt uyt de gevangenis ontſnapt ſijnde, wierd hy, korts daer na, de vrede gemaeckt ſijnde, by nacht door ſeecker Edelman overvallen, en vaſt gehouden, tot dat hy duyſent marck ſilvers voor losgelt belooft hadde.

Bundo volghde in de Biſſchoplijcke waerdigheyt in 't jaer 1266.

Iacobus in 't jaer 1281.

Bartholdus in 't jaer 1288; hy is te Coppenhagen geboren, en heeft het Biſdom getrouwelijck bedient, en met vele inkomſten vermeerdert.

Ioannes de II volghde, door overgifte van Bartholdus, in dit Biſdom in 't jaer 1309, en heeft ſijn leven geeyndight in 't jaer 1331.

Heliebertus is gekoren in 't jaer 1332.

Nicolaus de III, *Bruen*, quam tot die waerdigheyt in 't jaer 1350, en heeft die bedient twaelf jaren.

Henricus de I.

Ioannes de III, *Scondelef*, wiert met gewelt door den Paus op den Biſſchoplijcken ſtoel geſtelt. Maer alſoo dien Biſſchop 's Konings ſijde hielt in den oorlogh dien hy toen ter tijdt tegens den Hartogh van Sleſwijck voerde, wiert hy van ſeeckere Edellieden by nacht gevangen, door veel wonden mismaeckt, en 't gantſche jaer door ſijn Biſdom gints en herwaerts omgevoert, tot dat hy voor ſijn losgelt ſeven hondert marck ſilvers betaelde. Hy is overleden in 't jaer 1421, nae dat hy 't Biſdom negen-en-veertigh jaren beſtiert hadde.

Henricus de II, *von dem See*: deſen is geweeſt eene, en den voornaemſten uyt die gene, welcke ſijnen voorſaet ſoo geplaeght hebben; waerom hy oock den haet van den Aerts-Biſſchop van Lunden, die hem in langen tijdt niet wilde beveſtigen, op ſich gehaelt heeft. Maer eyndelijck wiert hy van den ſelven Aerts-Biſſchop, met hem verſoent ſijnde, beveſtight: doch nae dat hy den ſtoel twee jaren beſeten hadde, gaf hy 't Biſdom over.

Nicolaus de IV, *Wulff*, wiert tot dit Biſdom verheven in 't jaer 1429: hy heeft het ſeer wel geregeert, en met veel goede inkomſten vermeerdert; en eyndelijck, nae dat hy het vyf-en-veertigh jaren bedient hadde, overgegeven.

Helricus von der Wiſch; deſen heeft veel ſchulden gemaeckt, en niet ter goeder trouwe betaelt de jaerlijckſche gelden die hy ſijnen voorſaet hadde belooft. Hy heeft ſijne dagen geeyndight in 't jaer 1488.

Eggardus Duerkoep wiert Biſſchop gemaeckt door den Paus Innocentius, hoewel die van 't Capittel onder dies eenen anderen, genaemt

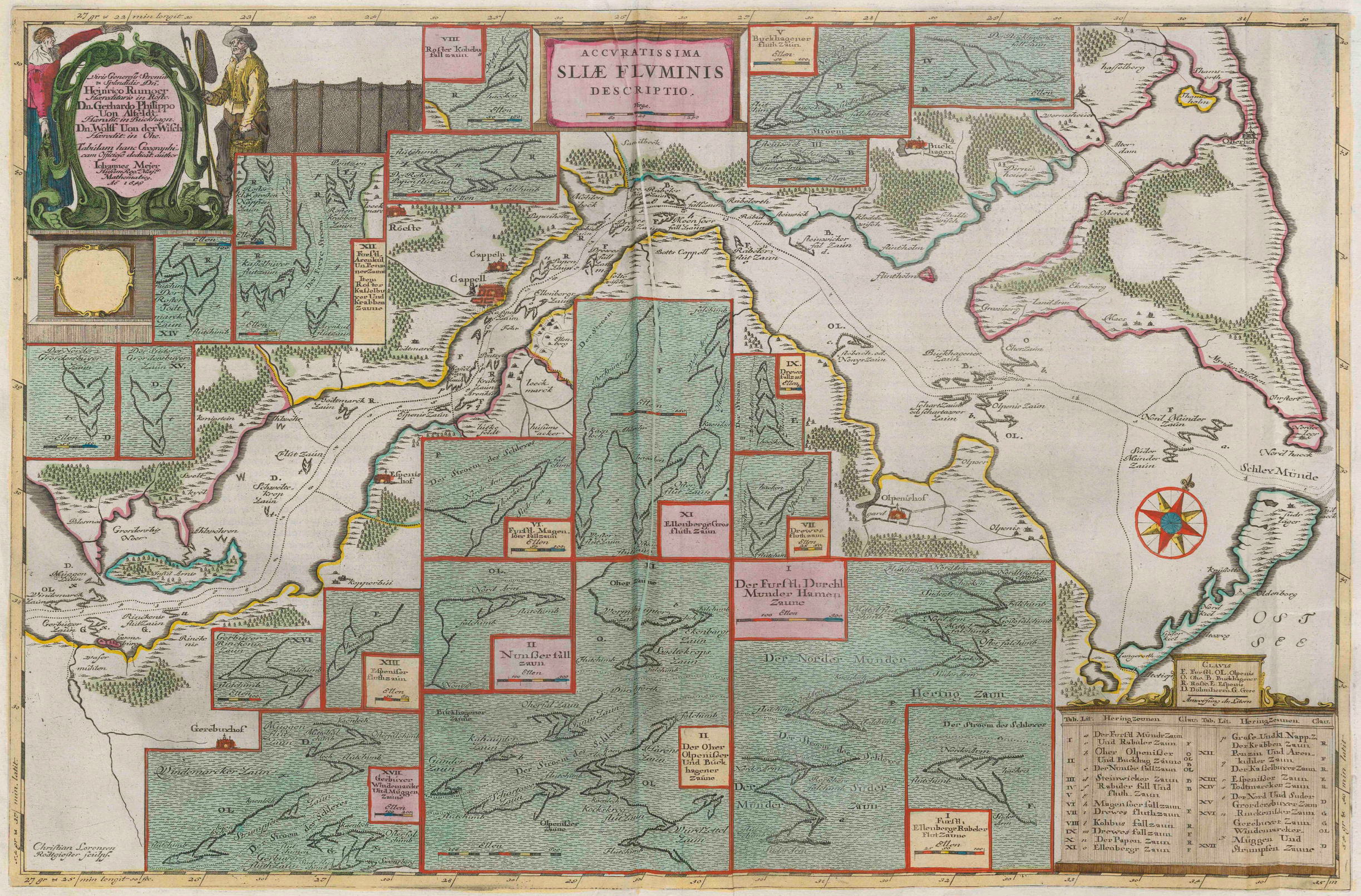
ACCVRATISSIMA
SLIÆ FLVMINIS
DESCRIPTIO.
Virgæ.
Viris Generosis Strenuis & Splendidis Dn.
Heinrico Rumoer
Hæreditario in Rostc.
Dn. Gerhardo Philippo
Von Alfeldt
Hæredit. in Buckhagn.
Dn. Wolff Von der Wisch
Hæredit. in Ohe.
Tabulam hanc Geographicam Officiose dedicat. author
Iohannes Meier
Hussum Reg. Maj.tis Mathematicus.
Ao 1649.
VIII Roster Kohebu fall zaun
V Buckhagener fluth Zaun
IV
III
XII Fürstl. Arenkul. Un Penzner Zaune
Item Roster Kasselbuyer Und Krabben Zaune
XIV
XV
IX. Drewes fallzaun
VI. Fürstl. Magen. soer fallzaun
XI Ellenbergr. Gros fluth Zaun
VII Drewes fluth zaun
I Der Fürstl. Durchl. Munder Hamen Zaune
II Nunßer fall zaun
XIII Espeniser fluthzaun
XVI
XVII Gerbuyer Windemarcker Und Müggen Zaune
II Der Oher Olpenißer Und Buckhagener Zaune
I Fürstl. Ellenbergr. Rabeler Flut Zaune
Der Norder Munder
Hering Zaun
Der Stroem des Schleyes
Der Munder Suder Zaun
Schley Münde
OST SEE
Gerebuxhof
Windemarcker Zaun
Christian Lorensen Rodtgießer sculps.
Claves
F. Fürstl. OL. Olpenis
O. Ohe. B. Buckhagener
R. Rostc. E. Espenis
D. Dohmherrn. G. Gere
Anweisung der Litern
Tab. Lit. Hering Zeunen Clau.
I a Der Fürstl. Mündr Zaun
c Und Rabiler Zaun F
II b Öher Olpenißer
Und Buckhag Zaune OL
c Der Nunser fallzaun B
III d Steinwicker Zaun B
IV f Rabiler fall Und
V g fluth Zaun B
VI h Magensoer fallzaun
VII i Drewes fluthzaun F
VIII l Kohbus fallzaun R
IX m Drewes fallzaun F
X n Der Papen Zaun R
XI o Ellenbergr Zaun F
XII p Grose Und kl. Napp. Z.
Der Krabben Zaun R
q Penzin Und Arenkuhler Zaun F
Der Kaßelbuyer Zaun R
XIII r Espenißer Zaun E
XIV s Todtmarcker Zaun R
XV t Der Nord Und Suder
Grordersbuyer Zaun D
XVI u Rinckenißer Zaun G
Gerebuyer Zaun G
Windemarcker OL
XVII x Müggen Und
Strumpfen Zaune D
27 gr 22 min longit.
27 gr 25 min longit. 30 sec.
min latit.

Emualdus, die gedwongen wiert sijn recht af te staen, gekoren hadden. Maer Eggardus, merckende dat hy seer ongesien was, trock naer Romen, als hy alleen een jaer geregeert hadde, alwaer hy overleed in 't jaer 1499.

Ioannes à Castro, Cardinael, en te voren Bisschop van Agrigente, door den Paus Alexander de VI gesonden sijnde om desen stoel te bekleeden, vont aldaer Dethlevus Pogwisch, Edelman uyt Holsteyn, die door 't Capittel was verkoren, met den welcken hy overquam, onder dese voorwaerde, dat hy 't Bisdom aen Dethlevus soude overgeven, mits dat den selven Dethlevus hem jaerlijcks 300 ducaten soude betalen.

Dethlevus Pogwisch heeft sijn leven geeyndight in 't jaer 1507, en in 't selve wierd

Godeschalcus ab Ahlfelde met gemeene toestemminge van alle de Heeren van 't Capittel tot de Bisschoppelijcke waerdigheyt verkoren: van desen diende sich Christiern, Koninck van Denemarcken, om van Keyser Karel verlof te krijgen, dat hy sijne suster Isabella mocht ten huwelijck nemen. Onder dese Prelaet geschiede groote verandering in de Godtsdienst. Hy is overleden in 't jaer 1541.

Tilemannus de Hussen, eerste Lutherschc Bisschop, is gestorven in 't jaer 1551, alvorens tot sijn Medehelper Frederick Hartogh van Sleswijck gekoren hebbende.

Frederick de II, Soon van Adolf, Bisschop van Sleswijck en Hildesheym, Medehelper van 't Bisdom Bremen, stierf in 't jaer 1556.

Adolphus, regerende Hartogh van Sleswijck, heeft dit leven verlaeten in 't jaer 1586. Na de doodt van Adolph trock Koninck Frederick de II het Bisdom van Sleswijck naer sich, in de plaets van den Bisschop een Amptman stellende, tot op 't jaer 1602, in 't welcke

Vlricus, Hertogh van Sleswijck, tweede soon van Koninck Frederick de Tweede, dit Bisdom verkreegh; welcke stierf in 't jaer 1624.

2. *Kreyts van Strucksdorpe, oft Strucksdorpharde.*

DEse kreyts is groot genoegh, sijnde vier mijlen lang: de gront is overvloedigh vruchtbaer, tamelijck bergh-achtigh, en door veel rivieren besproeyt. In dese kreyts sijn oock veel meyren, die d'inwoonders overvloet van visch verschaffen.

3. *Kreyts van Schlye, of Schlyesharde.*

DE kreyts van Schlye, die sich in een lange streeck, seer aengenaem landt, tot de Schlye uytstreckt, draeght allerhande vruchten in overvloet: en den boesem van de Schlye levert geen minder menighte van haring en visch, die d'inwoonders met seer groot voordeel aen de omleggende plaetsen senden. En dese drie kreytsen worden in de eerste kaert vertoont; de vier andere volgen in die van Gottorp, dat in 't zuyden leght.

ZUYDER

ZUYDER-DEEL VAN GOTTORP.

4. *Kreyts van Berge ofte Hutteren, Bergharde oft Hutterharde.*

DEse kreyts is, wat sijne vruchtbaerheyt en de deught van 't lant aengaet, veel slechter als die van Anglen; want hy is doorgaens beset met bosschen, bergen en dalen, hoewel die niet gantschelijck onvruchtbaer sijn. Daerentegen echter trecken d'inwoonders geen kleyn gewin uyt twee meyren, waer van d'eene een mijl lang en drie vierendeel mijls breet is, 't ander is lang 400 vademen, en 250 in de breete.

Het geestelijck gesagh des Bisschops streckte sich niet uyt over het geheele Hartoghdom; maer vijf kreytsen omtrent Ripe, als oock het Ampt Lohm-Closter, waren 't opsicht van den Bisschop van Ripe onderworpen.

Das Dänenwerck. In dese kreyts is een uytnemendt groot bolwerck, dat sich veel duysent schreeden verre uytstreckt, genoemt *das Dânenwerck*, 't welck men seght dat Gothofredus, Koninck van Denemarcken, tot beschermínge van sijne landtpalen, heeft doen maecken ten tijde van Karel de Groote, die, als hy de Wenden en Saxen in verscheyde veltslagen overwonnen en cijnsbaer gemaeckt hadde, heeft den Koninck Gothofredus, merckende dat hy te lande tegens Karel de Groote te swack soude vallen, hoewel sijne krachten ter zee veel stercker waren, dit bolwerck tot sijne verseeckeringe doen opmaecken, scheydende alsoo Saxen van sijn Rijck af. Van dit bolwerck vindtmen hedensdaeghs noch eenige overblijfselen, die van het ongeval der tijden, der vyanden, en selfs der inwoonders, sijn ongeschonden gebleven.

Eckelenfohrde. Oock leght in de kreyts van Bergen de stadt Eckelenfohrde, welcke sich langs de golf van de Noortzee uytstreckt, sijnde gelegen drie mijlen van Sleswijck en Kiel, vijftien van Hamborgh en Lubeck, vijf van Flensborgh, twee en een halve van Rendesborgh. Naer het westen heeft-se 't meyr, genoemt *Eckelenfohrder Nor*, waer in grooten overvloet van visch is. De stadt is eertijts rijck en seer welvarende in koopmanschap geweest; hoewel die jegenwoordigh uytermaten is vervallen, aengesien de krachten der inwoonders door de verwoetheyt der oorlogen, en 't ongeval der tijden, seer vermindert wierden. Men brouwt hier ongemeen soet bier, 't welck d'inwoonders by somertijt in de naburige plaetsen overvoeren; dese soort van bier wort van hun genoemt *Cacabelle*, welcken naem het gekregen heeft door den Kardinael Raymundus, (wanneer hy, geduerende sijn gesandtschap, sich hier verluste,) ten opsicht van sijne purgerende kracht. De bestieringe van dese stadt bestaet in twee Borgermeesteren, en eenen Raedt, die uytspraeck doen volgens 't Recht van Sleswijck.

Sleswijck.

5. *Kreyts van Krope, of Kropharde.*

DE kreyts van Krope, die omtrent twee mijlen in de lengte, en anderhalve in de breete leght, is beset met groote woeste heylanden: en indien 'er eenige vruchtbare velden sijn, die brengen niet anders voort, dan boeckweyt oft rogge, en seer selden tarwe. Al eer men komt aen het dorp Kroppen, ontmoetge een groot hey-velt, dat door verscheyde veltslagen, en struyckrooveryen vermaert is; waer uyt het spreeckwoort komt: *du bist Kropperbusch noch nicht vorüber*, dat is, ghy sijt noch niet over de Kropper-heyde: 't welck gebruyckt wort tegens die gene welcke 't gevaer, dat hun dreyght, noch niet sijn overgekomen. In dese kreyts sijn geweest twee tamelijcke meyren, welcke de Hollanders, leydende elders eenige rivieren die haer in dese meyren ontlasteden, hebben droogh gemaeckt.

6. *Kreyts van Höne, oft Hönerharde.*

DEse kreyts is maer tamelijck vruchtbaer; d'aerde brengt voort rogge, en de beste soort van boeckweyt: van d'eene sijde is hy omringt met de rivier d'Eyder; doch van het noorden met de Sorge: de lengte desselfs, die met de breette over een komt, is twee mijlen. Oock vint men in dese kreyts tamelijck veel houts.

7. *Het kleyne gewest van Stapelholm.*

ONder 't Ampt van Gottorp reeckent men oock 't kleyne gewest van Stapelholm, *Stapelholm.* 't welck tusschen de rivieren d'Eyder en de Treene is gelegen; en van 't oosten met de Gottorpsche kreytsen Krop- en Honer-harde; van 't zuyden met Dithmarsen; van 't westen met Eyderstede; en van 't noorden met de Ampten van Schwabstede en Husum wort bepaelt. Belangende sijne lengte, die is twee mijlen, en sijne breete oostwaerts even soo veel, welcke nochtans naer 't westen dapper afneemt, en niet meer dan drie vierde van een mijl maeckt. D'inwoonders sijn noch Saxen, noch Friesen; maer schijnen overblijfselen der oude

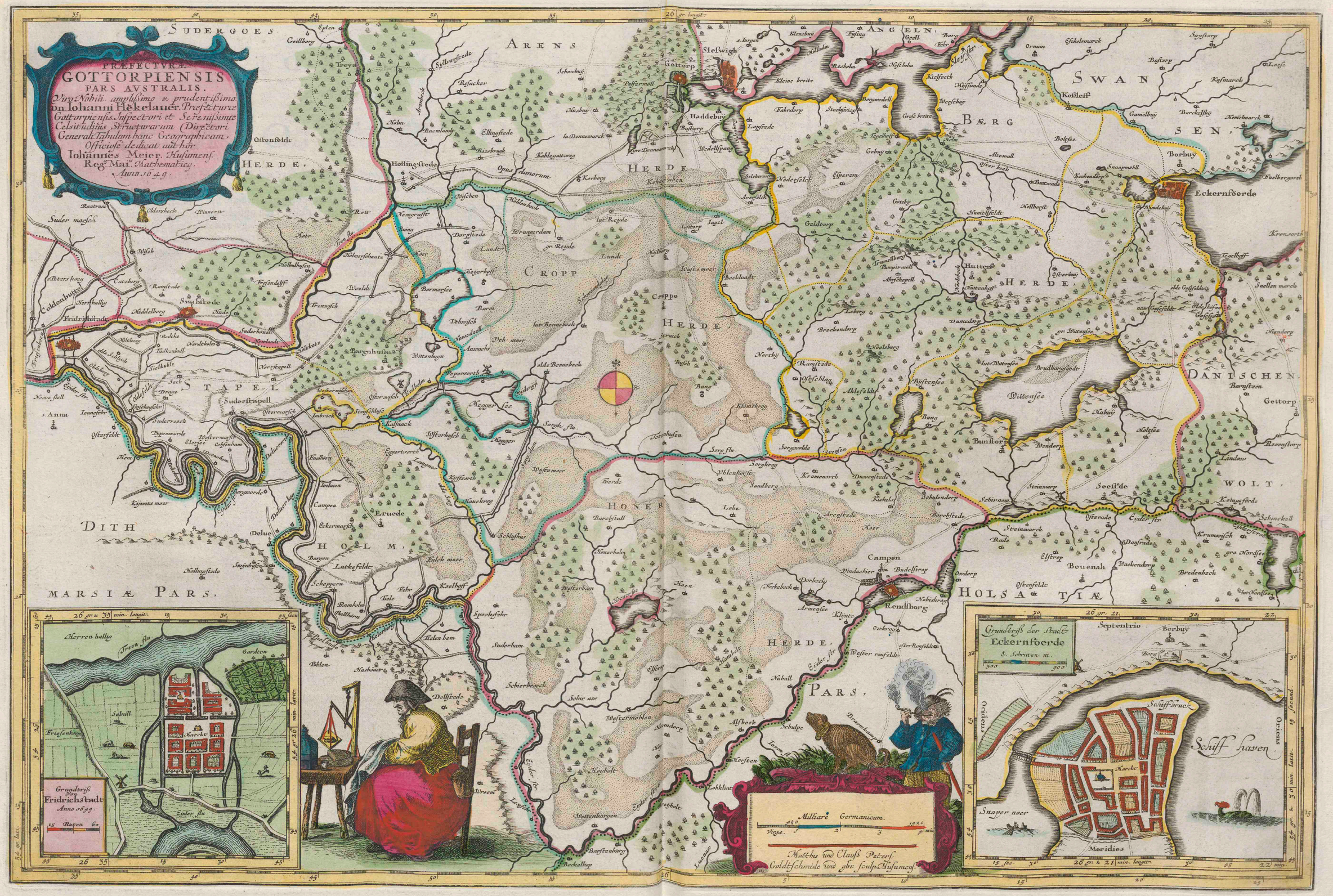
PRÆFECTVRÆ
GOTTORPIENSIS
PARS AVSTRALIS.
Viro Nobili amplissimo & prudentissimo
Dn. Iohanni Hekelauer. Præfecturæ
Gottorpiensis Inspectori et Serenissimæ
Celsitudinis Structurarum Directori
Generali Tabulam hanc Geographicam
Officiosè dedicat author
Iohannes Meier. Husumens.
Reg. Maiest. Mathematicus.
Anno 1649.
SUDERGOES
ARENS
ANGELN
SWAN
SEN
BÆRG
HERDE
CROPP
STAPEL
DITH
MARSIÆ PARS
HOLM
HONER
PARS
HOLSATIÆ
DANISCHEN
WOLT
Eckernfoerde
Gottorp
Sleswigh
Haddebuy
Hollingstede
Swabstede
Suderstapell
Eruede
Campen
Rendsborg
Bunstorp
Wittensee
Bouenah
Gettorp
Borbuy
Kossleff
Hutten
Ostenfeldt
Suder marsch
Coldenbuttel
Fridrichstadt
Herren hallig
Grundtriß von Fridrichstadt Anno 1649.
Grundtriß der Stadt Eckernfoerde
Septentrio
Schiffbruck
Schiff haven
Meridies
Snaper noer
Milliare Germanicum.
Matthis und Clauß Peters.
Goldtschmide und gbr. sculp. Husumens.

Engelſche te ſijn, welcke in deſe geweſten hunne wooningen hadden: hunne tale evenwel is deſelve met de naburige, namentlijck Saxiſche.

Fredrick-ſtadt.

In dit kleyne landtſchap van Stapelholm is Fredrickſtadt gelegen, een plaets die voorwaer niet ſtilſwijgens behoort verbygegaen te worden. De Hollanders, die om eenige geſchillen in de Godts-dienſt uyt hun Vaderlant in ballingſchap vertrocken, hebben deſe aen het Hartoghdom geſchoncken: want ſy herwaerts, als in een ſeeckere haven, tot hunne ruſte haer begevende, hebben, door toelaten van Fredrick, Hartogh van Sleſwijck en Holſteyn, de ſtadt gebouwt, gevende deſelve den naem van den Hartogh. Deſe ſtadt gaet in ſinnelijckheyt alle andere verre te boven, als eene welcke door de Hollanders is gebouwt. En niet tegenſtaende dat 'er, naer het overlijden van Prins Maurits, vele wederom naer huys gekeert ſijn, ſoo is nochtans dit verlies door d'inwoonders der naburige plaetſen wederom vergolden, welcke oock een eygen kerck, waer in de leere der Lutherſchen gepredickt wort, is toegeſtaen. Deſe ſtadt is gelegen op de ſamenvloeying der rivieren d'Eyder en de Treene, die een bequame haven, waer door groote ſchepen konnen komen, maeckt. De Hollanders hebben de rivier de Treene, welcke eertijts vloeyde door de Koge der Vrieſen, toen, door nieuwe grachten, in de ſtadt gebracht, gelijckerwijs ſy oock de ſtadt alleſins met de dijcken wel beſorght hebben; ſoo dat die hooge vloet van het jaer 1634, welcke vele ſoo merckelijcken ſchade gedaen heeft, deſe ſtadt in 't minſte niet hinderde. Door de jongſte oorlogen der Sweden heeftſe weynigh ſchade geleden, aengeſien de vyanden van wederſijden, deſe om datſe de Hollanders toequam, en d'andere, als die deſelve in hunne maght hadden, haer verſchoont hebben.

ANGLEN, EN SCHWANTZEN.

ANGLEN.

HEt landtſchap *Angilia* of *Anglia*, dat de Duytſchen *Anglen* noemen, vereyſcht oock dat men hier ter plaetſe daer van gewagh make. Dit, leggende tuſſchen Flensburgh en Sleſwijck, begrijpt twee kreytſen, Strucksdorp-harde en Schlies-harde, welcke tot het Ampt van Gottorp behooren; als oock noch twee andere, Husby-harde en New-harde, onder het Ampt van Flensburgh, 't grootſte gedeelte van Uggelharde, te weten, vier parochien, *Overſee*, *Groſſen Solt*, *Kleynen Solt*, en *Suverſtede*, een gedeelte van het Vorſtendom van Luxburgh, en eyndelijck het geheele Ampt Geltingen, met eenige Adelijcke landeryen. Uyt dit ſoo kleynen geweſt ſijn de gemelde *Angili* ofte *Angli* voortgekomen, welcke door hunne wapenen dat beroemde Rijck van Groot-Britannien t'eenemael innamen, aen't welck ſy hun naem gaven, en daer door een onſterffelijcke gedachtenis van ſich ſelven aen de naekomelingen. Dit is geſchiet ontrent het jaer na Chriſti geboorte 400, wanneer den luyſter ſoo wel als de grootheyt van het Roomſche Rijck beginnende te verdwijnen, en Britannien van de Roomſche beſettingen ontbloot ſijnde, om de Gaulen oft Franſchen dies te vaſter tegens overval der woeſte volckeren te verſeeckeren, de Picten, oude nwoonders van Britannien, en by wien de Roomſche naem gehaet was, de overige Britten overvielen, en hun dwongen hulpe en byſtant op te ſoecken. In voegen dat de Britten tot hun riepen d'Engelſchen en Saxen, om hunne kracht en wapenen geſamenderhant te voegen tegens de Picten, welcke van hun verſlagen ſijnde, wierden de Britten van de ſelve, welcke ſy tot hulpe geroepen hadden, onder 't juck der ſlavernye gebracht, gemerckt haer het rechtmatigh voorgeven, genomen uyt de gemeenſchap hunner wapenen, als in diergelijcke voorval dickwils placht te geſchieden, niet en quam te gebreken.

Anglen ſtreckt ſich uyt vijf mijlen in de lengte, en vier in de breette: maer tuſſchen de twee Forden van Kappel tot aen Geltingen, is het niet breeder als twee mijlen.

SCHWANTZEN.

HEt kleyne landtſchap Schwantzen, dat ſich uytſtreckt van Sleſwijck tot aen Eckerenfohrde, plach gemeenelijck aen Anglen gevoeght te worden. Het draeght den bedorven naem van *Schwavensheim*, dat is, vaderlandt der Swaben; welcke men weet dat op deſe plaets gewoont hebben. De lengte van dit kleyne landtſchap is drie mijlen, ſijne breedte anderhalve. Weſt en noordwaerts is het omringt met de Schlye, ooſtwaerts met de Ooſtzee, en zuydwaerts eenſdeels met den boeſem van Eckerenforde, eenſdeels met de kreyts van Berghharde, in welcke geen kleyn gedeelte van het Deenſche bolwerck is. 't Is in der daet ſeer kleyn, maer overvloedigh vruchtbaer in alle dingen, wordende bevochtight door een menighte van wateren en beeken, die ſeer viſchrijck ſijn. 't Is byna geheel eygen aen den Sleſwijckſchen Adel; den Hartogh van Sleſwijck heeft 'er alleen twaelf bunderen lants in. In Schwantzen ſijn vijf parochien, Schwants-kirch, Wabs-kirch, Sieſeby, Rieſeby en Borby, met de Adelijcke landeryen daer onder behoorende.

TERRITORIA ANGLEN ET SCHWANSEN. Anno 1649.

Viris Generosis Strenuis ac Ingenuis,
Dn. Heinrico Brockdorff,
Domino in Hemmelmarck Serenissimi ac Celsiss.
Ducis Slesvici e Holsatiae Tribuno militum fortissimo.
et
Dn. Nicolao Von Allfeldt,
Hereditario in Geltingen.
Tabulam hanc Geographicam per Officiose
dedicat. & author.
Johannes Meier. Husan.
Reg. Mai. Mathematico.

Notarum explicatio

Templa		Predia	
Nobilium aedes		Mola aquaria	
Pagi		Aedes	

Milliare Germanicum.

Virgae 480 960 1440 1920

Vulgo De Oost See

Matthias und Clauss Petersen Goldtschmide und gebr. Auss. Cimb. sculpsit.

LVNDTOFT HERDE
WIES
HERDE.
Hanwith
Gottroppell
Narreslee dall
Narreslee
Flensborg
Adelbuy
Hyrup
HVSBVY
Kleinensölt
Grotensölt
HERDE
VGGEL
Wandrup
Querslee
Kieracker
Tallhuss
Eggebeck
Lordell
Iesbeck
Langstede
Siverstede
Thadall
Ballingstede
ARENS
Solbro
Esperstrosse
Nedderwatt
HARDE.
Treya
AMPT
HVSVM
Hollingstede
Rumlandt
Ellingstede
Dorpstede
Buing
Schantz
Gottorp
Sylverstede
Schaosby
Tastumhoffe
Hadeby
Loegstede
Wedelspang
Dannewarck
Cablegatt
Korborg
Dunorum
Opus
Kohlegraben
Spangberg
Iatke Reyde
gr. Reyde
KROP HERDE.
Nielberg
Tagel
Geldorp
Thumbuy
Struckstorp
Vlsebuy
Vahrenstede
Tolck
HERDE
Nubell
Moldenit
Kahlebuy
Brodersbuy
Wending
Klenshuy
Gesell
Dippell
Meiswigh
Kleine Nöer
Grosse Nöer
Hestholm
Kielforde
Fahrdorp
Borgwedell
Wedelfleth
Esperem
Wohel
Ausersleck
Geldorp
Kielburg
Struxs DORP.
Hauetoft
Bundshyll
Lucksborg
Kruehholm
Ringsberg
Philipshoff
Monckbradrup
Rudelsmarck
Grimerup
Rullschow
Hulbuy
Marckerup
Anfacker
Anfackerholt
Sorup
HERDE
Gamelbuy
Schonby
Sattorp
Ohdorp
Nackholt
Rosburg
Esmarck
Tarsballt
Tordtschelt
Eckenberg
Loyth
SLVES
Boell
Brarup
Raruy
Nienkerrekon
Mebuy
Kollby
Asboll
Dolderup
Grumtoft
Lutzhoutt
Latkequern
NEI Querum
Steinberg
Steinborg
Sterup
Elsgrus
Grunholt
Baldtoffte
Aytoffte
Snaap
Broustutt
Bronsholt
Wipperdorpe
Gallhoe
Tostrup
Ravenkerck
Tappell
Melbuy
Grimmis
Sadelbeck
Rabull
Buckhagen
Flintholm
Slymundt
Suderlager
Oldenborg
Norderfischlager
Ohe
Naas
Nesselburgh
Souackenberg
Geltingen
Tetbeck
Bayleuy
Nadelhoutt
Pomerby
Gelting
Pebeck
Kolleoppel
Ravenholt
Padborg
Leutzsse
Westorra
Stenborg
Ohrsfeldt
Brodewatt
Ostergaard
Stenbeck
Kollby
Nyboll
Nyeby
Birck
Allenbogen
Kabarnüss
Gr. Jöpper Nor
Pyrsdelt
Kuniclmay
Kaldenbeck
Grimbeck
Vnessatt
Elgard
Ronsterp
Tarckoltoffte
Landcourtzel
Mühle
Nodderup
Tedderup
Ries
Rüstholt
Segard
Nardelbuy
Swentzby
Grossen ottorp
Ostorholm
Westerholm
Lofstrup
Winderat
Flatzby
Kollmarck
Vehorstt
Birrisstt
Gamelbuy
Tatterup
Sudenfee
Moosmatt
Ancky
Onsbirg
Sauftorp
Arrilde
Tostorp
Wagenrott
Flarny
Bunderiss
Schegerorth
Gangerschild
Vonmuhl
Kiesby
Tagarey
Guderott
Boren
Doltoffte
Retzelbyer
Duttenis
Birck
Kalekier
Steinfelde
Wackeray
Lindes
Hesselmark
Hestoffte
Hestorp
Kenscalligo
Schalderup
Gravelscholt
Stubbe
Peternisse
Boem beck
Simert
Sachy
Pomerby
Grotenwals
Kleinewabs
Nienhoff
Tegelhoff
Langhouet
Bockenisse
Boesslny
Dingstcock
Holtestoffte
Kolthoueds
Langholt
Rissbuy
Saasstorp
Ornum
Eschelmarck
Pomery
Basstorp
Souderby
Leesbeck
Kussmarck
Loose
Kothbeck
Eckhoeuet
Eckernforder Wyck
Eckernforde
Cathrinenkerck
Nienhafen
Noer
Aschoe
DANISCHE WOLDT
Cossleff
Bolsee
Borbuy
SEN.
Gantelbuy
Nomekemarck
Ragoe
Barckesby
Rothbeck
Aschoer
Tegelhoff
Schwansersee
Swans
Swanshorp
Gondemarck
Schondall
Carleberg
Dorp
Schuby
Niebuck
Dampe
Bayretwelt
Gronholt
Sysliuy
Songsbuy
Thumby
Hasleben
Hasmarck
Swaserum
Becken
Pomerby
Sachy
Simert
Boem beck
Bostorp
Norby
Hosse

't AMPT HUSUM.

Grenſen.

HEt Ampt van Huſum is aen d'ooſtſijde bepaelt met de twee kreytſen van Gottorp, Arens- en Krop-harde; aen de zuydſijde met Stapelholm, Schwabſtede, Eyderſtede, en Lundenbergh; nae het weſten met deHever en Nordſtrandt; en naer 't noorden met de Flenſburghſche kreyts Nordgoes: ſijne lengte is drie, ſijne breedte twee mijlen. Het is weynigh jaren geleden, dat het een Ampt is geweeſt, doch dat alleenlijck twee kreytſen, Sondergos-harde en Lundenberger-harde, en het Ampt Hadſtede, behelſde, maeckende een gedeelte van het Ampt van Gottorp onder eenen naem van Sudergoes; en is beſtiert geweeſt door een der Amptmannen van deſe kreyts: gelijckerwijs oock tegenwoordigh het dorp ofte de kreyts van Bredtſtede en Nordgoes-harde door een Amptman beſtiert worden. Doch aengeſien dit geweſt uytnement ſchoon, en wonder vruchtbaer was, en het gebiedt van Huſum t'ſedert omtrent twee hondert jaren groot en volckrijck is geweeſt, wiert den Stedehouder van die kreyts gehouden in die ſelve achting als den Amptman, ſonder dat hy voor hem behoefde te wijcken, oock na dat de ſtadt Huſum van de kreyts was afgeſondert, hoewel hy alleen den tijtel van Stedehouder (*Hardes-voght*) en niet van Amptman (*Amptsverwalter*) gebruyckte tot op 't jaer 1639, als wanneer den Hertogh van Sleſwijck deſe kreyts in een Ampt heeft verandert, en over het ſelve tot Amptman geſtelt eenen Marcus Luders; en in 't jaer 1642, heeft hy over dit Ampt een Griffier geſtelt, en de hooghſte bedieninge daer van gegeven aen Luder Deſſin, opſiender van des Hertoghs Sale. Dit Ampt is niet ſeer groot, maer begrijpt alleenlijck in ſich hondert negentigh bunderen landts: echter nochtans ſijn de inkomſten deſſelfs, naer ſijne kleynheyt, tamelijck. Wat de

Huſum.

ſtadt Huſum ſelver aengaet, die is gelegen op een ſeer bequame plaets aen de rivier Ow, nae by de zee-geweſten, welcke rivier, hoewelſe kleyn is, en haren oorſprong heeft twee mijlen van hier, by het dorp Treye, door eenige toevloeyende riviertjens ofte beecken aengewaſſen ſijnde, en ontrent een vierendeel mijls door het meyr *der Muhlen-teich* genoemt, loopende, in de mont deſſelfs, recht over de ſtadt, een bequame en diepe haven maeckt, die machtigh is middelmatige ſchepen te bergen. Men vint hier ſulcken grooten overvloet van allerhande vee, dat uyt de zeegeweſten komt, dat byna een ongeloofelijcke menighte der ſelver naer Sleſwijck, Gottorp en andere ſteden overgevoert wort. Oock vangt men voor de ſtadt veel oeſters, welcke van gelijcken naer andere ſteden worden verſonden. Weeckelijck houd men hier een oſſe-marckt, op welcke een aenſienelijck getal oſſen, paerden, en ſchapen word verkoft. Wat hare oudtheyt aengaet, daer op kan ſich deſe ſtadt niet beroemen, aengeſien eerſt in het jaer 1410, in de Iaerboecken gewagh der ſelver wort gemaeckt, op welcke tijdt het krijghsvolck van Koninck Erick, onder Magnus Munck, Huſum en Bredſtede, als oock meer andere Vrieſche dorpen, hebben geplondert. Als ſy naderhandt te gelijck in groote en rijckdom dapper toegenomen hadde, heeft ſy haer, in 't jaer 1473, in een ſwaer verderf ingewickelt, namentlijck, wanneer ſy Geraerd Graef van Altenburgh, broeder van Koning Chriſtiaen de I, voor haren Heer erkende; naedemael het weynigh ſcheelde, of de Koning, hebbende in aller yl ſijn broeder uytgebannen, ſoude deſe ſtadt door een beklaegelijck vier vernielt hebben, waer toe die van Hamburgh groote moeyte deden, alſoo ſy toen ter tijdt de voorſpoet deſer ſtadt met een afgunſtigh oogh aenſchouwden. Doch eyndelijck wiert den toorn des Konings, door een groote ſomme gelts, en het plunderen van eenige huyſen, op het tuſſchen-komen van Pieter van Ahlefeldt, Heer van Gottorp, en van Tete Fedderkens, Amptman van Eyderſtede, wederom bevredight. Oock heeft ſy in de laetſte Sweetſche oorlogen jammerlijcke onheylen en mishandelingen uytgeſtaen, ſijnde doorgaens open voor de moetwil haerer vyanden. Hier is een Vorſtelijck kaſteel, 't welck Hertogh Adolph in 't jaer 1582, op die plaets alwaer eertijdts 't klooſter is geweeſt, van de gront heeft opgebouwt; in dit ſelve heeft Auguſta, weduwe van Hertogh Ioan Adolf, dochter van Frederick de II, Koning van Denemarcken, Noorwegen, &c. meer dan twintigh achtervolgende jaren van hare weduwſchap gewoont.

De eerſte die Huſum onder 't getal en ordre van de ſteden ſtelde, is geweeſt Hertogh Joan Adolph, in 't jaer 1603, die twee uyt de Borgeren gekoren heeft, om de ſtadt in ſtaet van Burgermeeſteren te beſtieren, ſijnde in den laſt van hunne bedieninge onderſteunt door acht Raedts-heeren: en in 't achtſte jaer van de ſelve eeuwe heeft den Hertogh een nieuw Stadtsrecht, volgens welck alle ſwarigheden en geſchillen ſouden beſlecht worden, doen uytgeven. Van hier appelleert men voor de kamer van Gottorp, en van daer d'uytgeſproke vonniſſen aen de Magiſtraet van Huſum, om door hun uytgevoert te worden. In tegendeel heeft Hertogh Joan Adolph niet gewilt, dat de ſtadt Huſum ſtem ofte ſit-plaets in de gemeene landtsvergaderingen ſoude hebben. Hier is eertydts geweeſt 's Hertoghs munte, welcke naderhandt naer Gottorp overgebracht is. De parochiekerck is niet al te groot, behalven welcke noch een kapelle op 't kaſteel is, als oock een kleyne kerck in 't Gaſthuys.

Sleſwijck.

PRÆFECTVRA
HVSVMENSIS
LVNDERBERGH NORDSTRAND
et NORDGOESHERDE.
Millare Germanicum
Viro Generoso, Strenuo ac Splendido
Dn. Ludero Dessien,
Serenissimi Celsiss. Conjugis Serenissimæ, Aulæ magistro et præfecturæ Husumanæ directori, Hereditario in Daschow & Suderholtz
et
Nobili amplissimo ac prudentissimo Viro
Dn. Iohanni Wittemake,
Centuriones Regio et Nomarchæ in Norgoesherde, fautoribus suis Colendis, Tabulam hanc Geographicam peroffertur inscribit author Iohannes Mejerus Husumiensis. Reg. Maj. Mathematicus.
Anno 1649.
INSUL FORÆ
Small deep
Nort marsch
Hooge
BELTRING
PELWORM
HERDE
Husum
AMPT HV
SVDER GOES
SVM HERDE
NORT GOES
KAAR HERDE
WIES HERDE
VGGEL HERDE
ARENS HERDE
Suder Marsch
Heuer stroem
Nort ballig
die Schluth
Quag Sandt
EY DER STEDIÆ PARS.
Westerheuer
Osterheuer
Oldenswordt
Witzwordt
Coldenbuttel
Friderich stadt
STAPELHOLM
Swabstede
Ostenfelt
Millstede
Padeleck
Lundenberg
Schobul
Hadtstede
Bredtstede
Breckum
Borlum
Bargum
Langehorn
Ockeholm
Stedesandt
Enge
Northackstede
Tielstorp
Olderup
Viöl
Iordell
Ioldelund
Dagebul
Faretoft
Olandt
Grode
Nicolaus
Tossh Sandt
Hooge
Süd fall
Gaickebul
Odenbul
Euensbul
Lith
Hersbul
Trinde marsch
Ham
Morsum
Rörbeck
Stintebul
Volgesbul
Buxlee
Bup heuer
Osterwoldt
Westerwoldt
Burte
Dorpum
Hügell
Meyerbul
Sudholm
Scharpehörn
Oldemöhl
Bottschlo
Dagebul
Spickebull
Faretoft
Bargum
Langehorn
Ockeholm
Borlum
Bredtstede
Breckum
Tielstorp
Hadtstede
Schobul
Husum
Millstede
Padeleck
Lundenberg
Swabstede
Ostenfelt
Coldenbuttel
Witzwordt
Oldenswordt
Vlvesbul
Friderich stadt
Olderup
Viöl
Iordell
Ioldelund
Sollwieg
Kaestede
Ießbeck
Sollerup
Hunding
Sollbro
Haerm borg
Treya
Goeffeldt
Bromsborg
Hollingstede
Drellborg
Ostenfelt
Winnertt
Datrott
Nadorf
Holbullhusen
Holmer schantz
Weeldt
Eresundelff
Sudhövet
Nordhövet
Ramstedt
Middelborg
Hattigh
Treen flu
Strening
Walbull
Risenbulle koeg
Dingsbulle koeg
Haij moer
Sandkrog
Lelicherich
Rodenberg
Darchbull
Morgern koeg
Dam
Wische
Rantrum
Olderbeck
Nadorf
Swesing
Westerorstede
Osterorstede
Brantenberg
Haenberg
Suder holt
Rosendall
Iperstede
Wirtbeck
Aelschott
Ostenfelt
Hollingstede
Drellborg
Treen flu
Sumenberg
Rodekerck
Lundenberg
Padeleck
Padeleckgarde
Westerkoog
Osterkoog
Adolfskoog
Obbenskoog
Rodenberg
Morgern koeg
Dam
Sandkrog
Haij moer
Lelicherich
Risenbulle koeg
Dingsbulle koeg
Walbull
Coldenbuttel
Hattigh
Treen flu
Strening
Swabstede
Ramstedt
Middelborg
Hattigh
Nadorf
Holbullhusen
Holmer schantz
Weeldt
Eresundelff
Sudhövet
Nordhövet
STAPELHOLM
Friderich stadt
Oldenswordt
Reimersbode
Augusten koeg
Suerfleth
Olde Vluesbul
Konigs Capell
Barnemoer
Vluesbul
Witzwordt
Coldenbuttel
Friderich stadt
Oldenswordt
Westerheuer
Osterheuer
EY DER STEDIÆ PARS.
Heuer stroem
Nort ballig
die Schluth
Quag Sandt
Matthias Und Claus Petersen
G. S. gebr.
Husumens. sculps.

KREYTS van LVNDENBERG, en het Ampt SCHWABSTEDE.

DIt kleyne landtſchap, dat eertijdts in drie Parochyen, Lundenbergh, Simensbergh, en Padeleck beſtondt, is ter geheugeniſſe onſer vaderen geweeſt een gedeelte van de kreyts van Huſum, in voortijden dicht aen de Noordſtrandt, en een gedeelte deſſelfs. Den ommetreck van dit Lantſchapken is niet groot, behelſende niet meer dan vijftigh bunderen landts, die nochtans vereenight ſijnde, tamelijcke inkomſten uytleveren. Dit heeft in het jaer 1634 ſwaere ſchade door den Oceaen geleden, door wien het geheel wiert overſtolpt, en in verſcheyde kuylen en diepten van den anderen geſcheurt; in voegen dat het toeſtoppen van een der ſelver den inwoonderen groote ſommen gelts en ſchrickelijcken arbeydt heeft gekoſt. Van gelijcken is onder het gebiedt van de kreyts van Sondergoes-harde gelegen de Biſſchoplijcke wooning van Sleſwijck, te weten, Schwabſtede, die voorwaer ſeer kleyn en gering is ten opſicht van ſoo grooten Prelaet. Doch ſedert de doodt van den Biſſchop Godeſchalck, is 'er niemant onder de Biſſchoppen geweeſt, die hier ſijne vaſte ofte doorgaende wooninge heeft willen houden. Deſe plaets heeft haeren naem ontleent van de Engelſche Swaben, gelijck ſommige willen, even of men ſeyde *Schwaben-ſtede*, welcke wy voor deſen meermaels geſeght hebben, dat in deſe ofte de naburige geweſten hebben gewoont. Doch op wat wijſe deſe plaets aen de Biſſchoppen van Sleſwijck is gekomen, hebben wy hier boven in de beſchrijvinge van Gottorp aengeweſen. In 't jaer 1395 hebben de jonge Graven van Holſteyn, Geraerd Hertogh van Sleſwijck, en Graef Aelbert, dit Biſſchoplijcke ſlot, door aendringen van den Stadtvooght van Sleſwijck, Henrick *vom See*, door een belegering omringt, en eyndelijck ingenomen, ſonder eenige wettelijcke reden, dan alleen om den Biſſchop een merckelijcke ſomme af te perſſen, als geſchiet is. Weynigh tijdts nochtans daer nae heeft den Biſſchop het kaſteel aen de Koninginne Margarite te pande gegeven voor drie hondert Lubeckſche marcken jaerlijcks, welcke hem de Koninginne oock alle jaren naer Lubeck overſondt; ſtellende tot Slotvooght over 't ſelve, met een beſettinge, Nicolaes Everaertz., die naderhandt, in den oorlogh die 'er tuſſchen de Koninginne en den Hertogh van Sleſwijck was ontſtaen, die van Eyderſtede, en de omleggende plaetſen, door groote plonderingen geplaeght heeft; waeromme de Hertoginne, die weduwe was, en hare minder-jarige ſonen, het kaſteel Schwabſtede in 't jaer 1411, hebben doen belegeren, moetende de Biſſchoppen hunne ſitplaetſen derven tot het jaer 1430, wanneer Nicolaus Wulff, Biſſchop, die van Henrick Meinstorff loſte.

't EYLANDT NORDSTRANDT.

TEr naeuwer noot kan men dit eylant wel beſchrijven, ſoo kleyn is het tegenwoordigh en in een getrocken: aengeſien den Oceaen in 't jaer 1634, door een ſchrickelijcken overloop, ſoo grooten gedeelte daer van ingeſwolgen heeft, dat 'er, uytgenomen de kreyts van Pillworm, nauwelijcks eenigh gedeelte, om bebouwt te konnen worden, overgebleven is. Het leght op de ſijde van drie kreytſen, Nordgos-harde, Südergos-harde, en Lundenberger-harde. Men houd voor waerachtigh, dat dit eertijdts niet, als nu, een eylandt is geweeſt; maer dat het aen het vaſte landt gehecht was, alwaer tegenwoordigh ſijn de kreytſen Lundenbergh, Simensbergh en Padeleck, ja oock eeniger maten was gevoeght aen de kreytſen Südergos-harde en Nordgos-harde, waer van men noch de teeckenen ſiet, te weten, dat men, ſoo wanneer de zee geweken is, van daer te voet op 't eylant over gaen kan. Hertogh Ian hadde in 't jaer 1569 voorgenomen het eylant, door een ſwaeren dijck, aen 't vaſte landt te hechten, waer toe de penningen oock waren ingeſamelt: doch wat hem van 't werck te beginnen heeft te rugh gehouden, is onſeker. Voor de geſeyde watervloet was de lengte van dit eylandt drie mijlen, de breette een: op 't eylandt, dat alleſins en rondtom met dijcken wel verſien, en welcker geheelen ommetreck was 19222 Arithmetiſche roeden, waren 21 ofte 22 parochyen, en acht duyſent menſchen, en men hieldt dat het acht hondert bunderen lants behelſde. De vruchtbaerheyt des landts was ſoo groot, dat het byna ongeloofelijck ſcheen, gemerckt men uyt een mudde terwe ofte gerſte 18, 20, 22, ja tot 24 mudden toe, weder opgaerde: men vont 'er oock geen minder meenighte van oſſen, ſchapen, en andere tamme beeſten, welcke in vettigheyt de naburige verre te boven gingen. En ſoodanigh was dit eylant voor de watervloedt, welcke ſoo groote onheylen en jammeren veroorſaeckte, dat 'er meer dan ſes duyſent menſchen, van verſcheyden geſlacht, en ouderdom, nevens negen Predikanten, 't leven lieten; en dat 'er, door de Goddelijcke goedertierentheyt, omtrent vijftien hondert ſich ſelven konden bergen. Dat gewelt der zee heeft meer dan vijftigh duyſent tamme dieren ingeſwolgen; ick ſwijge het onwaerdeerlijck verlies van huyſen, wooningen, huysraedt, en alle vruchten die 'er op waren: alleen de inwoonders van Pilworm, die op een hooger geweſt ſaten, ſijn door het kloeck vernuft van ſeecker Hollander behouden, die hun derhalven in der waerheyt voor een heylſamen engel heeft gedient; aengeſien hy door ſware dijcken hun van het gewelt der woedende zeebaren heeft beſchermt.

't AMPT

't AMPT oft GEWEST VAN EYDERSTEDE, EVERSCHOP en VTHOLM.

Landt-palen.

HEt Ampt Eyderſtede, dat oock met een anderen naem genoemt wort *Everſchop* en *Vtholm*, legt tuſſchen twee rivieren d'Eyder en de Hever. 't Wort van 't noorden bepaelt aen d'overſijde van de Hever met het eylant Nordſtrand; van 't zuyden met Dithmarſen, d'Eyder tuſſchen beyde loopende; van 't ooſten met Stapelholm en Schwabſtede; en eyndelijck van het weſten met de Weſtzee. Sijne lengte van het weſten naer het ooſten is vier mijlen; ſijne breedte een oft anderhalve mijl; doch den geheelen omme-ring maeckt veerthien mijlen.

Verdeelinge.

Jegenwoordigh wort het gedeelt in ooſter en weſter: eertijts waren 't drie kleyne landtſchappen, Eyderſtede, Everſchop, en Utholm, van welcke de twee eerſte naer de rivieren van de ſelve naem, by welcke ſy gelegen ſijn, genoemt wierden.

Hoedanigheyt.

De vruchtbaerheyt van dit geweſt is uytneemende: aengeſien het niet alleen overvloeyt in alle ſoort van granen, maer oock groote menighte van aert-gewas en allerhande vruchten voortbrengt. Ja oock geen minder getal van moeskruyden en koolen, welcke ongemeen groot worden. De inwoonders houden daer moedige en ſtercke paerden, welcke ſy in meenighte naer Vranckrijck overvoeren, en ſeer dier verkoopen. Evenwel nochtans brengt dat geweſt ſelfs geene paerden voort, dan in tegendeel is 't hun uytdruckelijck geboden, geene merryen te houden, ten opſicht van het groot gevaer des levens waer in ſich iemant ſtellen ſoude, die willende te paert reyſen, op een hengſt over ſoo hooge dijcken heen reedt; gemerckt het lichtelijck kon gebeuren, dat de hengſten, aengeprickelt naer de merryen, haer ſelfs met hare opſitters van boven deſe ſteylten afwierpen. In dit Ampt vint men oock een tamelijcke meenighte van ſchapen, die veel melck en wolle geven. Voornamentlijck nochtans onderhouden hun de inwoonders door landtbouwery, door 't opvoeden van koeyen, door het maken van kaes en boter. Sy vergaderen oock eeniger maten witten honigh, ſchoon ſy hun met het houden van byen, als een veel te laſtigen ſorge, weynig willen bekommeren. 't Schijnt den vreemdelingen wonder, dat ſoo kleynen geweſt, het welck door de meenighte der inwoonders, en het groot getal der huyſen, alleſins dicht aen den anderen ſtaende, maer een eenigh dorp gelijckt, niet alleen ſich ſelfs ſoo rijckelijck onderhoudt, maer ſelver verre-gelegene geweſten, mildelijck alle 't gene tot onderhoudt des menſchelijcken levens ſtreckt, kan mededeelen. Hun gebreeckt alleen het hout en andere ſtoffe om vuer te ſtoocken, welcke ſy van Tetenhauſen ofte Rendesburgh op Tonningen, en van daer herwaerts laten overbrengen. Waerom men oock geen wiltgedierte t'Eyderſtede vint, behalven haſen en andere van dien aert; doch gevogelte in meenighte: en ſoo veel viſch als voor den inwoonderen genoegh is, dewijl ſy hunne vijvers niet en derven doen vermenighvuldigen, uyt vreeſe van overloop der zee, waer van ſy niet bevrijdt ſijn, welck zeewater de rivier-viſſchen terſtont doet ſterven. Dit landtſchap is door veel grachten verdeelt, langs de welcke d'inwoonders hunne waren afvoeren, en met groote ſchepen aenkomen, hier in den ſorghvuldigen yver van de Hollanders nae-bootſende. In dit geweſt onthouden hun geen Edel-lieden, maer alleen de boeren, welcke meerendeels van Vrieſſchen afkomſt ſijn, niet tegenſtaende ſy doorgaens de Saxiſche tael gebruycken. Hun Bevel-hebber is een Landt-vooght, dien den Hartogh heeft geſtelt, en d'inwoonders in hunne ſpraeck, door verkorting, voor *Statthalter*, *Staller* noemen. Tot hem ſijn gevoeght noch ſeſtien andere met een Griffier. Deſe Magiſtraet heeft een volkomen jurisdictie, van welcke men tot des Hartoghs Hof tot Sleſwijck, als voor de laetſte inſtantie, appelleert. Hun Recht, dat ſy gebruycken, is genomen uyt het Dithmarſiſche, waer onder nochtans eenige oude Vrieſſche wetten ſijn vermengt.

De ſteden Tonningen en Gardingen.

In Eyderſtede, by de rivier d'Eyder, is gelegen Tonningen, dat van Fredrickſtadt en Gardingen maer een, doch twee mijlen van Huſum is. Het voor-recht van een ſtadt te ſijn heeft ſy nevens Gardingen gekregen in het jaer 1589, 't welck, als Hartogh Philips ondertuſſchen quam t'overlijden, Joan Adolph in het jaer 1590 beveſtight en vermeerdert heeft; hun evenwel niet vergunnende het hooge geſagh; maer 't vonniſſen in crimineele ſaken aen 't Gerecht van Eyderſtede latende, tot het jaer 1648, in welck Hartogh Frederick deſe ſteden 't halsgerecht, nevens eenige andere rechten, heeft vergunt gehadt; in voegen datſe jegenwoordigh van het gerecht van Eyderſtede afgeſondert ſijn, en van daer voor de tweede en laetſte inſtantie

TERRITORIA
EYDERSTEDE
Everschop
et
uthholm.

Veris Nobilib., amplissimis, doctissimis & prudentissimis
Dn. Ioachimo Danckwerth.
Hereditario in Schierswerth, Sereniss. Celsit. Ararij
praefecto dexterrimo Hutzgerunae, Patrifori suo
multis nominib. Colendo.
&
Dnō. Augusto Luth, Fautori suo
Magno Tibuſum hanc Chorographicam
Eyderostadiae Officiose dedicat author
Iohannes Mejerus
Husum. Reſſ. Mag. Mathematicus.
Anno 1648.

Matthias und Nicolao Pts Goldschmide gebr.
Husum sculpſ.

Milliare Germanicum.
1. min. 21. 3. 4.
40. Virgae. 960. 1440. 1920.

Pesl worms
NORT
Alde koeg
Hamme koeg
STRAN
Ringholt
Othermarsleth
Südfall
Halgenes
Osthorn
Niedam
Norderballig
Falum
Hever stroem
Diuge
Vitus Capell.
Suder ballig
Vithe.
Norder Capell
Suderhever.
Nickell wurff.
Broſing.
Verthenet
Ording
Borg
Broſen.
Tolen dorp
Schlipwoide de hitze genant.
Wester mark
Oſtorp.
VTH
HOLM
sPeter
Mode.
Wetenduins
Ehſt.
Boell
Boling borch.
Vstorp.
Sandsdurchen.
Suderhever.
Oldelands deepe
Nye gronden
Eyder stroem
Ballaſt platz.
Hondt.
Mulde
Gaikebüll koeg
Trinde marsch
DIÆ
PARS.
Ewensbull
Lith.
Moor dick
Herßbull
Boyenbüll
Avernorch sleth
Wittobüll
Olt Vluesbüll
Iverssleth
Coings Capell
Barnemoer
Spiker
Grote kuellen
Marcken
Siverts fleth
Water koeg
keldehorn
Siverts fleter koeg
Olde nye koeg
Hartings hauſen hallig
Stuffhuſen
Woppenbüll
Siverts anwaß
Osterhever.
Tzechoff
Schockenbüll
Hayenbüll
Westerhauer
Andell
Osterkoeg
Sauerbüll
Olt Westerhever.
Augusten koeg
Kerenbüll
Leckenbuſen
Osterkoeg
Bickpoppenbüll
Iverß
Warnhorn
Schrimm koeg
Adenbüll koeg
Reinsbüll koeg
Olde oder Drege koeg
Marcken
Marſch koeg
Wulffsbüll
Tetnbüll
Swinegard
Poppenbüll
Froddenbüll
Johannes koeg
Falck koeg
Halnſleth
Boyenborg
Iverßbüll
Holm oder Suder koeg
Groden koeg
Groden dick
Medehop groden
Buer koeg
ad Groden koe
Medehop koeg
Buttell
Tafing
Oſterende
Olde oder Middel koeg
Kleine Warth oder Marien koeg
Kleine
Athbuell
Garde
Sudermarſch
Oldfeldt
Sudhorn
Dre Landen
Nye koeg
Gardinger horn koeg
Shuckebüll
Fribarch
Eſing
Otteſieg
Oſter ſiell
Fall
Marne koeg
Marne
kleine
SCHOP
GARDING
Aller dorp
Garſandel
Trulckebüll
Sudermarſch
Suderwenting
Richelsbüll
Weldt.
Oſterwelt
Oſterfild
Vollerwick
Hulckerſchantz
Oldewoſterkoeg
Hulcke
Brun.
Borch ſandt.
Oldewoſter koeg
Eſſen nye koeg
Northorn
Nörthmarſch
Leggeſee
Northmarck
Cafrinherde
Buremans weg
Hemmingshorn.
Burmanshorn.
Cofzenbüll
Schoppenbüll.
Jarde.
Friburch.
Tonebüll.
TONNING.
Stecksbüll.
Nyeſluſt
Nörding
Rye
Cating.
Groten Alversum
Kl. Alversum
Richelsbüll
Spallenbüll
Scharhörn
Schulperſiell.
Olde wel.
Rode kerker
Simensbarg
Lundenbarg
Wester koeg
Hogethurt
Dum hallig
Ingent horn
Legemoer
Oſter koeg.
Padeleck
Padeleckspforte
Meer deep
Evers deep
Drefzwinck
Rodenboryz deep
Oſtheryß koeg
Adolffs koeg
Sandt koeg
Hayenoer
Vlvesbul
Verade
Barnekolck
Barnes moer
Witzwort
Landnaneck
Platen
Scheerhüll
Oſtergeeſthüll
Hochbrügge
Oldenswort
Reige
Reiners Verdes
Wallhüll
Tzegelhoff
Eick marck
Smith
Johan Adolffs koeg
Pilsenbüller koeg
Dam
Legethoft
Dam koeg
Hamerhamm
Rodenwisch
Aden hüll
Eclew hamm
Darcy hüll
Oſter ſee
Vorwerck Hüllſe Berg
Rantrum
Rantrum Marſch
Hannerſtinck
Wiſch
AMBT
SWABSTEDE.
Ramstede
Middelborg
Tzeven flit
Herren hallig
Colden hüſſell.
Braden koeg
Bütthüll
Dranderſum
Weſter hüll
Simenshen
Sauſehn
Friſen koeg
FRIDRICH sTADT
Priehell
Dam.
Nye ſiell.
Eyder ſtu.
Hardleck twe koeg
Krumhorn
Tzeltweg
Reyhorn
Oldehoven
Meldlager
Oſterende
Suderende
Toffing
Langehorn
Hardleck
Scrapenbüll
Dickhuſen
Ellwordt.
Stecksüll
Friderichs koeg
Lutkens
Herne
Kreyg
Nyeſluſt
Rye
Nyeſtruſt
Nörding
Nyeſiell.
Nyeſehn
Iserne ſehn
Oldekoeg
Drage
Göschenſehn
SuderReck
Hem.
de Ley koeg
Nſterdick
Groven.
Hemmerwurth.
Scharhörn
Schulperſiell.
Husum
Milstede
HVSVM
Olderſleeck
Stieller
Oſter ſee
Vorwerck Hüllſe Berg
Rantrum
Rantrum Marſch
Hannerſtinck
Wiſch
AMBT
SWABSTEDE.
Ramstede
Middelborg
Tzeven flit
Herren hallig
Colden hüſſell.
FRIDRICH sTADT
STAPEL
Milte koeg
Olde ſelldick
HOLMIÆ
Oldekoeg
PARSIÆ
Drage
Göschenſehn
SuderReck
de Ley koeg
Hem.
PARS
sAnna
Lunden
Wolderſum.
Purren koeg
Rader hoüſt
Rosen hall
Iperſtede
Halbrück
Blumen der Milstede
Hamerhamm
Rodenwisch
Aden hüll
Eclew hamm
Darcy hüll
Oſter ſee
Vorwerck Hüllſe Berg
Rantrum
Rantrum Marſch
Hannerſtinck
Olderſleeck
Stieller

voor de Hartoghlijcke kamer te Gottorp appelleeren. Tonningen was eertijts kleyn, maer nu, met eenige nieuwe wercken, naer de hedensdaeghſche wijſe, geſterckt, en door veel nieuwe gebouwen ſeer verciert ſijnde, behoefte voor geene andere te wijcken. Boven al komt noch hier by, datſe een aenſienelijck, hoewel niet al te grooten, kaſteel heeft. De Borgeren ſijn vermengt, ſoo uyt Vrieſen, Saxen, Deenen, als Hollanders.

In de parochie van Weſterhever was eertijts een burght ofte kaſteel, genoemt *Wogensmanneburgh*, ontrent het jaer Chriſti 1370, uyt het welck eenige roovers den inwoonderen van Eyderſtede, ſoo ter zee als te lande, groote ſchade deden, hare maeghden roofden, en de ſelve hunne ſlaven ten huwelijck gaven. Welcke onheylen den inwoonderen ſoo ſeer geterght hebben, datſe dit kaſteel, onder hunnen Overſten Ove Hering, belegert, en door gewelt hebben ingenomen. Daer was een val-brugge, die de laetſtgeroofde maeght, (welcke hare maeghdom eenſdeels door gebeden, eenſdeels door die ſchielijck overvallende belegering, hadde behouden,) de wapenen aengedaen hebbende, beloofde te verdedigen. Soo dat de roovers hun op het bolwerck van 't kaſteel begaven, om dat voor 't gewelt der aenvallende inwoonderen te beſchermen; onderwijlen liet deſe maeght de val-brugge neder, en verdedighde die ſoo ſtantvaſtigh tegens eenige roovers, die het gemerckt hadden, dat hare lantlieden genoeghſame tijdt vonden om haer te hulpe te komen. De brugh ingenomen ſijnde, kon men licht het kaſteel overweldigen. Seſtigh roovers wierden 'er met de doot geſtraft, en de vreemde vrouwen in 't water verſmoort, doch de geroofde maeghden haer leven nevens haer vryheyt geſchoncken.

HET EYLANDT HELGELANDT.

Oorſprong. HEt is veel eer een giſſinge, dan een ſeecker gevoelen, van ſommige die ſeggen dat dit eylandt eertyts aen het vaſte landt der Vrieſen gehecht was; doch op wat wijſe en in wat tijt het daer van afgeſcheyden is, kan men geen het minſte bewijsteecken bybrengen. Den *Naem.* naem van dit eylandt was ten tijde der Heydenen *Phoſea*, oft *Terra Foſetanea*, *Foſteland* en *Phoſteland*, van de godinne Foſta ofte Phoſeta, welcke alle Vrieſen gemeen was. Naderhandt is 't genoemt geweeſt het eylandt van S. Urſel, welcke haer eenige tijdt in dit eylandt opgehouden heeft: doch eyndelijck heeft het den naem gekregen van *Helgolandia*, in 't Hooghduyts *Helgelandt*, *Helgerlandt*, *Heyligeland*, en *Hilligelandt*, naem ontleendt van den Vorſt Helgon, die eenige jaren voor de geboorte Chriſti den Saxen Iutlandt weder afgenomen, en drie Vorſten over 't ſelve geſtelt heeft.

Verdeelinge. Hedensdaeghs wort het verdeelt in opper en neder. Het opper is niet anders dan een rots, die alleſins ſteyl, en van een roodt-achtige verwe is, ſijnde op ſommige plaetſen ſoo hoogh, datſe de hooghte van 160 cubiten kan bereycken; van d'ander ſijde is het ontoeganckelijck, en heeft niet meer dan eenen wegh naer het neder-eylant, welcke wel verſterckt ſijnde, oock ſeer ſorghvuldigh met geſtadige wachten wort bewaert, om allen overval van vyanden, indien 'er eenige waren, af te weeren. De kruyn van dit opper-eylandt is vlack en effen, uytgenomen dat 'er gins en herwaerts ſich vyf heuvelen vertoonen, en dat het ten minſten met anderhalf elle, en ten hooghſten met drie ellen van een roodt-achtige en ſandige aerde overdeckt is. Het neder-eylandt, dat met heuvelen als beſet is, leght veel laeger, ſijnde overvloedigh in konijnen; doch echter heeft het aen de noordſijde een rotſe, welcke van hare witheyt de Witte genoemt wort; tuſſchen deſe en het opper-eylandt, leght eén ſtuck landt tuſſchen beyde, uytgeſtreckt in de lengte, breedt ſijnde 120 ſchreden, dat in winter-tijdt van wederſijden een veylige haven voor de ſchepen maeckt. *Gelegenheyt.* Dit eylant is gelegen tuſſchen Vrieſlandt en het Hertoghdom Sleſwijck, verre genoegh van het vaſte landt; in voegen dat de gene die naer de monden van de Weſer, d'Eyder, de Hever en van d'Elve willen, ſes mijlen over zee moeten. Van dit eylandt af is een ſeer vermakelijck uytſicht, voornamentlijck in ſomer-tijt, over alle omleggende en naburige plaetſen.

Grootte. Eertijts, al voor 900 jaren, ofte daer omtrent, was ſijne lengte twee mijlen, ſijne breed-

Sleſwijck.

te een: maer door volgende wiſſelingen der tijden heeft den Oceaen het grootſte gedeelte daer van ingeſwolgen, ſoo verre dat den geheelen ommekring van 't eylant tegenwoordigh nauwelijcks een mijl kan uyt-maecken. Het leght onder een ſachte en geſonde locht, niet *Hoedanigheyt.* tegenſtaende ſulcken menighte van inwoonders; ten opſicht van ſijne groote, welcke meer dan duyſent in 't getal ſijn. De grondt is vruchtbaer genoegh in koren, boonen, en erweten, met welcke d'inwoonders, in benauwde voorvallen, een geruymen tijdt den hongers-noot ſouden konnen afweeren. Nochtans vint men hier gantſch geen boomen; maer, 't gene wonderlijck ſoude mogen ſchijnen, in de lente en herfſt-tijdt, een groote menighte van kleyn gevogelte, dat met het net gevangen, ofte met het roer geſchoten ſijnde, naer Hamburgh overgevoert, en aldaer tot groot gewin der inwoonders verkoft wort. Sy dienen hun van geen paerden, dan om te arbeyden; ſchapen houden ſy ter ſlachtinge; en de koeyen geven hun melck tot hun dagelijcks voedtſel. Schapen en hamelen weyden op de witte klippe; de koeyen en paerden ſoecken hun voedtſel op het opper-eylandt, doch vaſt aen den anderen verbonden ſijnde, om 't gevaer te mijden, dat hun, los ſijnde, klaerblijckelijck dreyght van de ſteylte der rotſen in de zee te worpen. Dusdanige ſorge draeght men voor de kudden in den ſomer: doch by vinnige winter-tijden geven die van Eyderſtede, Vrieslandt bloot van alle voorraedt ſijnde, die van 't eylant een gedeelte van hun hoy, ſtroo, en haver. Op dit geheele eylandt ſiet men niet het minſte fenijnigh kruypende gedierte oft gewriemelte, dat ſy met Yrlandt gemeen hebben. In tegendeel is 'er een grooten overvloedt van viſch, met welcke te vangen, te verkoopen, ofte tegens andere waren te verhandelen, de inwoonders hun broot winnen. Onder de ſoorten van viſch, wort voornamentlijck gereeckent, kabeljauw, ſchelviſch, ael, kreeften, roch, zeehonden, en andere. Men ſeght oock, datſe eertijdts grooten haringvangſt gehadt hebben, dieſe naderhandt ſelver door hun eygen ſchuldt geſtoort en vernietight hebben.

In voortijden was dit eylandt, als wy geſeght hebben, wel drie vierde gedeelten grooter, dan tegenwoordigh, beſet met weelderige weyden en boſſchagien, die den inwoonders van 't eylandt grooten overvloet van alle dingen ſchaften, welcker nootdruft hun tegenwoordigh eeniger maten ongemack veroorſaeckt: aengeſien ſy genootſaeckt ſijn, tot groote koſten, hunnen brandt, als turf en hout, uyt Holſteyn te doen komen. Maer onder de wonderen der nature moet gerekent worden, dat op ſoo kleynen eylant ſulcken overvloet van ſoet

HELGELANDIA
A° 1649.

MARIS CIMBRICI

Norder Riff

Steingrundt

Pypers loch

Flauen berg

30 faden hoch

alte Verfallene weg

Gies vel Kieß berg

36 faden hoch

olte Kirchhofen

Sapskuhlle

Radhod berg

s. Nicolaus

Brede berg

Moder berg

40 faden tief

gro Monck od Nyestuck

Wachter hus

Sudt-hörn

kleine monck od Marckstein

Steinwall

Sandt-duynen

Holmbusch

Sudtgrd.

Olde deep

Hoch Strich sands

Schulper Riff

Hanscher manns klippe

Suder Riff

Suderhafen

Nordt-hafen

Witteklyppe

Lyem orth

Schulper Riff

Virgæ 40 80 120 160

45 24 gr. & 21 longit. 15 30 sec 45 22 15 30 45 23 min. 15

54 gr. & 15 min. latit.

54 gr. & 16 min.

45 24 21 min. longit. 15 sec. 30 45 22 min. 15 sec. 30 45 23 min. 15 sec.

25 gr. 20 min. longit. 25 30 min.

DE WEST-SEPTENTRIO

HELGELADT in annis Christi 800. 1300. & 1649.

Virgæ 240 480

Northouet

Baldum

Ottrebull

Templ. Festæ vel Phosetæ ao. 769.

Teffkebull

Nordhaven

Vmum

Templ. Festæ ao. 692.

Templ. Jovis ao. 692.

Stuckeholm

Friesenhaven

Fischuss.

Westerhaven

Farrenbull

HELGE-LANDT,

Leicbull

Langberg

Hilgerbull

Templ. Martis

Vlerup

Nordr Capell

s. Vrsull

Wenderup

Helgelundholdt

Castellum gronenburg Regis Vithonis

Hayensum

Kiesberg

Closterbus

Ioxbull s. Ludgerg

s. Elberti Closter

ANNO 800.

Hellgerwoldt

Sellum

Scheckenbull

Vastebull

HELGE-LANDT,

Osterkirch ao. 1300

Rodbull

Sieckum

Helge landt 1649

Witzkliff

Holmbull

Castellum medenblick Regis Vthonis

Medenbull

Vrsullhaven

Suderkirch

Gunderum

s. Wigbertus Capel

Martis burg

Castellum wiltenborg Regis Iuthonis

Holmbusch.

Tellighull

Hilligenhaven

Hilligenhafen

Vel

Suderholm

Hilligen walde

Osterhafen

SEE,

Meridies.

Septentrio

Orients.

Occidens.

Matthias Vnd Clauß Petersen, G S. gebr. Husumenß. sculpss.

Viris Nobilibus, Amplissimis, doctissimis ac prudentissimis, Dn. Eberhardo Weidenkopff, IUD. Sereniss. Celsitud. Consiliario, ac supremi dicasterij Gottorpiensis assessori,

Et

Dn. Eilhardo Schachten, Sereniss. ac Celsissimi Ducis Slesvici et Holsatiæ, in supremo Dicasterio Gottorpiensi secretario, fautoribus suis Observandis. Tabulam hanc Simul Chorographicam & Topographicam, per officiose dedicat author Iohannes Mejerg. Husum. Reg. Maj. Mathematicus

54 gr. & 15 min. latit.

54 gr. & 16 min.

25 gr. & 20 min. longit. 25 30 min.

water gevonden wort, nademael het rondom eenige mijlen verre met zeewater omringt is. Behalven de putten der beſondere lieden, ſijn 'er twee gemeene, welcker grootſte, die gemeenlijk **die Saps-kuhle** wort genoemt, nimmermeer gebreck aen water heeft, hoe groote drooghte dat de ſomer-hitte doet ontſtaen: dieshalven is dit eylant oock voor lange jaren al beroemt geweeſt. In deſen hadde Radbodus, Koning der Vrieſen, reets een voet geſteken, wanneer hy, hoorende dat het grootſte gedeelte der menſchen, en inſonderheyt der rijcken, ter helle gedoemt wierden, doch het kleynſte aen de heerlijckheyt der hemelſche geluckſaligheyt deelachtigh wiert, dien alſoo haeſt te rugge trock, achtende dat het veel beter was met de menighte verdoemt, als met een kleyn getal behouden te worden: op wien overſulcks een onbekende vrouwe, geoeffent in de dichtkunſt, ſeer aerdigh, nae d'onwetentheyt van die ruwe eeuwe, heeft uytgevaren:

O jocus, ô dirum & tibi formidabile ſemper
Elogium, Radbode, tuum poſt triſtia fata!

dat is:

ô vervloeckelijck jockſpel, ô ongeluckige en altoos vervaerlijcke keure, die ghy, Radbode, nae u droevigh overlijden doet.

Oude inwoonders. En dus verre wat het eylandt aengaet; 't gene wy noch overigh hebben, raeckt de ſeden van de oude inwoonders. Daer ſijnder die voor vaſt ſchrijven, dat de oude Vrieſen hier een colonie geplant hebben, welcker ſeden, tael, dracht, en rechten ſeer naeuw met die van onſe inwoonders over-een komen. Tacitus noemt de eerſte bewoonders van dit eylant *Phocos*, ofte *Foſos*, en het *Phoſeiſch volck*, welcke men ſeker weet dat dit eylant over de 1900 jaren bewoont hebben. Noch het en is deſe eylanders niet wedervaren, gelijck alle andere volckeren, die hunne oude wooningen verlaten, om weder nieuwe te gaen ſoecken: maer hebben haer, vernoeght ſijnde met hun eylandt, vreedtſaem daer gehouden, nimmer door hunne naburen verdreven, oft door nieuwe beſettingen vermeerdert ſijnde. *Zeden.* De natuer heeft hun doorgaens begaeft met een vernuft dat tot alle dingen even vaerdigh en bequaem is; in voegen datſe hun d'eene reys konnen quyten als brave ſoldaten, op een andere, als geſlepe kooplieden, en wederom als bedreve ſchippers. Doch echter meerendeels hun met de viſſcherye bemoeyende, loopenſe meer dan dertigh mijlen zeewaerts in, en komen ſelden ſonder rijcke vangſt weder binnen, hoewelſe niet te min dickwils in gevaer van lijf en leven door het bruyſſchen der zeebaren geſlingert worden. Waerom ſy oock ſoo behendigh ſijn, in het ontdecken van alle klippen en drooghten, dat de ſchepen, die uyt Vranckrijck, Italien, Spanjen, Engelandt, en Indien komen, en door de Weſer oft Elfſtroom heen willen, haer voor loots-mannen mede nemen, om de ondiepe plaetſen van de zee door haer diep-loot te peylen. Niet minder ſijnſe afgerecht op 't vogelſchieten, welcke ſy, terwijlſe in de lucht vliegen, met een algemeene verwondering der omſtaenders, ſeer behendigh weten te treffen. De dracht der mannen komt over-een met die van de naburige ſchippers: doch het vrouwevolck heeft in die ongemeene en oude kleedinge der Vrieſen ſulcken gevallen, datſe nimmer eenigen treck hebben om die te veranderen: weshalven ſy oock lichtelijck van alle andere volckeren konnen onderſcheyden worden. De tael der inwoonderen is afkomſtigh van de *Tael.* Vrieſen, doch met veel uytheemſche woorden vermengt ſijnde, vertoontſe oft ſchijntſe bynae gelijck een manier van ſpreken op haer ſelven: ſoo datſe ſeer beſwarelijck, of liever naeuwelijcks van de vreemdelingen kan verſtaen worden.

Den eerſten Godtsdienſt, die hun met alle *Godtsdienſt.* andere Heydenen gemeen was, is geweeſt verſcheyde afgoden aen te bidden, onder welcke nochtans drie waren, te weten, Jupiter, Veſta, en Foſta, dienſe meerder eerbiedigheyt dan aen eenige andere beweſen, en voor yder een byſonderen tempel hadden opgerecht. Hunne borſt was gewapent met een ſchildt, hun hooft met een helm, hunne armen en voeten bloot, en op den rugh hadden ſy vleugelen. Als nu Dagobertus, Koning van Vranckrijck, ontrent 700 jaren na de geboorte Chriſti, Radbodus de Eerſte, Koning der Vrieſen, tot hulp geroepen hadde tegens Pipinus Hartogh van Brabandt; quam Radbodus met een ſtercke macht aentrecken, doch wiert door de vyanden, niet verre van Utrecht, geſlagen, en van ſijn Rijck berooft; in voegen dat hy genootſaeckt was te vluchten op 't eylandt Helgolandt; als hy dan eenige tijdt ſich alhier ophielde, ſondt Pepin, Aerts-Biſſchop der Vrieſen, tot hem den H. Willebrord met ſijne twaelf leerlingen, daer by gevoeght een Koninckljck geley, op datſe ongekreuckt, en door geene giften omgekoft ſijnde, Radbodus in de beginſelen van den Chriſtelijcken Godtsdienſt ſouden oeffenen. Doch als den H. Willebrordus naderhant de tempelen van Iupiter en Veſta afgebroken, en drie Vrieſen gedoopt hadde, heeft Radbodus, geſtoort ſijnde, gelaſt den H. Wighbertus door het ſwaert te dooden: dit is geſchiet in 't jaer 692. Doch den H. Ludgerus in 't jaer 768 predikende en Godts H. woort den inwoonders verkondigende, heeft het geheele eylandt Chriſto toegebracht, verbrijſelende den afgodt Phoſeta, en alle geloovigen doopende. Eyndelijck, hunnen yver wiert ſoo vierigh, datſe eerſt twee klooſters, en daer na in 't jaer 1010, noch negen kercken daer toegevoeght hebben, welcke naderhandt door het gewelt van den opdringenden Oceaen verſlonden ſijn. Waer door de inwoonders genootſaeckt wierden in het midden van het opper-eylandt een kerck te ſtichten, daer in noch hedensdaeghs de leere der Lutherſchen gepredickt wort.

Dit eylant ſtaet onder de gehoorſaemheyt van *Beſtieringe.* den Hertogh van Sleſwijck, in wiens naem het eensdeels als een Ampt, eensdeels als een ſterckte, door een Capiteyn beſtiert word. Deſe heeft nevens ſes andere hem toegevoeghde Raedtsheeren, het opperſte geſagh om in alle burgerlijcke

lijcke geſchillen te wijſen : doch wat de criminele ſaken, als oock 't cas van appel belangt, daer in is het beyde de partyen toegelaten voor het Hof van den Vorſt te appelleeren. Behalven de Deenſche wetten, en het gemeene recht, hebbenſe noch eenige eygene inſettingen, op welcke in het wijſen wel voornamentlijck geſien wordt : onder andere is deſe wel naeuwkeurighſt onderhouden, dat geen vreemdeling op dit eylandt met een vreemde vrouwe mach trouwen, ja ſelfs ſich niet ter neder ſlaen : maer indien daer een van beyden is geboren, volgenſe daer in hun welgevallen, ſonder dat ſich iemandt daer durft tuſſchen ſtellen. Oock heeft Hertogh Adolph hun met een beſonder voor-recht, namentlijck met het *Strandt-recht*, ſoo ſy 't noemen, begiftight, 't welck door de volgende Hartogen beveſtight ſijnde, ſy niet ſoo ſeer tot hun eygen gemack, als wel tot voordeel van de koopman, onderhouden.

Gedenck-waerdighſte ſaecken.

Aenmerckens-waerdigh ſchijnt, dat by den heuvel van Radbodus, in de Noorder-haven, door het opſtuyven van de zee eenige ſtuckjens aerde afkabbelende, aldaer ſomwijlen ſeer veel goude, ſilvere, en kopere penningen gevonden worden, welcke ſeer waerſchijnelijck is, dat de oude Heydenen by de lichamen der afgeſtorvene begraven hebben ; gelijckerwijs noch hedensdaeghs by eenige Joden oock gebruyckelijck is. Oock ſiet men in het weſter-deel van dit eylandt een rotſe die van 't overige van de klip is afgeſcheurt, dien ſy, by gelijckeniſſe, den naem van Monick gegeven hebben : daer benevens noch een andere die wat lager ſtaet en kleynder is, dragende den naem van **Marchſteyn** / om dat hy den inwoonderen, die van Hamburgh wederkeeren, als voor een Pharus dient, op welcke ſy hunne vaert naer huys recht aen ſtellen. Oock is 'er aen de ſelve ſijde een hol, genoemt **Piepershol** / waer in veel gewriemels wordt gehoort, en niet gelooft wort, dat eenige grondt te vinden is. Doch inſonderheyt ſchijnt het wonder, dat ſoo wanneer 'er eenige ſtorm op handen is, de inwoonders daer van, als door een beklagelijcke ſtem, gewaerſchouwt worden, en dat die als uyt het diepſte van de aerde op de ſtrandt tot aen de zee uytbarſt : op welcke plaets iemant der inwoonders ſich by geval om eenige verrichtinge ophoudende, dit gehuyl gehoort hebbende, naer huys liep, en een ſchop met ſich genomen hebbende, de voorbeteeckende plaets opgroef ; doch heeft voor goudt, maer kolen, als men ſeght, gevonden.

't AMPT

't AMPT CHRISTIANPRIES, EN DANISCH WOLDT.

HEt geweſt van 't Deenſche Boſch, ofte *Daniſch Wold*, is gelegen tuſſchen de bocht van Eckerenforde en het Hartoghdom Holſteyn, ſijnde meerendeels gelijck met Anglen en Schwantzen, en beſet met vele Adelijcke landeryen en dorpen. Het draeght ſijnen naem van de Deenen, welckers leen het is, en van dat groote boſch, daer van noch jegenwoordigh een gedeelte overigh is, en *die Schnellemarck* genoemt wort. Dit landtſchap ſtreckt ſich uyt in de lengte twee en een halve, doch in de breedte een en een halve mijl. Van 't ooſten wort het bepaelt met de Ooſtzee, en de bocht van Kiel; van 't zuyden met de rivier Levens-aw, en een gedeelte van de Eyder; van het weſten met de kreyts van Hutterharde; en van 't noorden met de bocht van Eckerenforde. D'inwoonders gebruycken de Saxiſche tale. *Chriſtian-Pries*, een Sterckte die Chriſtiaen de IV, Koninck van Dene-

Denemarcken en Noorwegen heeft doen bouwen in 't jaer 1637, is niet seer groot geweest, maer alleen omringt met vier bolwercken. De mening van den Koninck was, dit Hartoghdom, en insonderheyt dat van Holsteyn, door dese Sterckte meer te verseeckeren; doch de saeck heeft geen gewensten uytslagh konnen hebben: gemerckt den Sweedtschen Velt-Marschalck Torstenson, die Sterckte, welcke met weynigh volcks beset was, als hy d'eerstemael in Holsteyn viel, heeft ingenomen; en de Sweden hebben hun naderhandt van des selfs bequame gelegenheyt en haven seer wel weten te dienen. Evenwel nochtans soude de Koninckl ijcke Deensche vloot daer nae de Sweedtsche, op die plaets, in groot gevaer gebracht, en oogenschijnelijck geslagen hebben, ten waer een stormwint uyt het westen opstaende, de Sweden uyt de haven hadde geruckt, en in volle zee gedreven, niet tegenstaende alle vruchteloose tegenweer der Deenen, welcker Admirael Pieter Gald, dit ongeluck, nae sijne wederkomste in Denemarcken, te Koppenhagen veroordeelt sijnde, met het verlies van sijn hooft heeft moeten boeten. In 't jaer 1648 is de Sterckte Christian-Pries door last van de Koninck (om wat reden is onbekent) geslecht, en vier Adelijcke landeryen, welcke hy te voren van de Ranzouws hadde, verkoft geworden.

HET

HET EYLANDT FEMEREN.

HEt eylandt *Femeren*, ofte *Fimbria*, genoemt, en van andere *Cimbria parva*, het kleyne Cimbrien, als of het ſijnen naem trock van de Cimbers, ſtreckt ſich twee en een halve mijle in de lengte, en een in de breedte, behelſende in ſijnen ommetreck acht mijlen. Men gelooft dat het houdt 290 bunderen landts, daer onder begrepen't ſtedeken Borgh, waer onder boven dien noch drie parochyen ſijn. Het geheele landtſchap is vlack en effen, ofte hier en daer met ſoo kleyne heuveltjens beſet, dat men op eenige plaetſen over 't geheele eylandt heen kan ſien. In 't ſelve ſijn gantſch geene meiren, maer alleenlijck een doornen-boſch, *Staberholtz* genoemt: en dieshalven vintmen 'er oock geen wildt gedierte behalven haſen. Voorts en behoeven de landeryen, die vruchtbaer ſijn in koren, aert-gewaſſen, en vruchten, de naburige, die aen 't vaſte landt gehecht ſijn, niet te wijcken, behalven dat het noch door eenige rivieren noch door beecken wort bevochtight; waerom oock d'eylanders by lange drooghte groot gebreck van verſch en ſoet water lijden. De eerſte die dit eylandt aen het Hartoghdom van Sleſwijck heeft gehecht, is geweeſt Woldemar de II, en heeft het ſijnen broeder Abel gegeven. Naderhant heeft Koninck Erick Glipping daer over in geſchil geweeſt met Hartogh Erick, ſoon van Koninck Abel; en deſe twiſt heeft gehangen tot op Woldemar de III, Hartogh van Sleſwijck, die het met de eylanden Alſen en Ar-

en Arroë aen Koninck Erick Menwid opgedragen heeft, welck Koninck Chriſtoffel, de Tweede van dien naem, naderhant nochtans aen Jan Hartogh van Holſteyn, ſijn broeder van moeders wegen, heeft verpant gehadt, en eyndelijck te leen gegeven. Het wort beſtiert door een Amptman, wien van 's Hartoghs wegen toegevoeght is een Griffier, hoewel 't nochtans het opſicht van den Amptman van Ciſmar en van Oldenburgh onderworpen is.

De ſtadt Borgh, die miſſchien haren naem van ſeker kaſteel ontleent heeft, is de eenige op dit eylandt, en van een ſeer oude oorſprong; ſy gebruyckt te gelijck met de ſtadt Tonderen het Lubecks Recht. Voor eenige jaren heeft ſy een haven gehadt, welcke de zee door 't opwerpen van ſlijck en ſant heeft toegeſtopt; in voegen dat de ſchepen jegenwoordigh by Glambeck aenkomen. Glambeck is een kaſteel, dat al voor lang geſlecht is, welckers voetſtappen men in de overblijffelen van de wal en muren noch beſpeuren kan.

HET

HET EYLANDT
AROE,

Röm, Mandoë, Föhre, en Amrom.

Arroë.

Arroë is 't laetſte eylant van het Hartoghdom van Sleſwijck, gelegen ſijnde in de Ooſtzee, lang twee en een halve mijlen, doch nauwelijcks een halve breedt, behalven als het op de weſt-ſijde uytloopt. Dit eylandt is vry berghachtigh; doch niet te min heeft het vruchtbare landen, maer geen wildt-braet, uytgenomen haſen. Daer en boven brengt het voort veel ſchoone paerden, en andere tamme dieren. Het heeft verſcheyde havens, onder welcke eene *das Nör* genoemt, die eertijts op beyde de ſijden een kaſteel hadde, die tot beſcherminge des ſelfs gebouwt waren. De beſte haven is jegenwoordigh by de ſtadt Hartzköping, welcke door het eylandt Dreijeroë, dat 'er tegen over leght, beſchermt wort. Hartogh Woldemar de V. heeft het wederom aen het Hartoghdom van Sleſwijck vaſt gehecht, nae dat, gelijck wy te voren geſeght hebben, Koninck Erick Glipping 't ſelve met de eylanden van Femeren en Alſen met het Koninckrijck van Denemarcken wilde vereenigen, en onder ſijn gebiedt brengen. Rontom dit eylandt ſijn noch eenige andere kleyne eylantjens, die wy om hunne geringheyt over 't hooft ſien.

Röm en Mandoë.

De eylanden *Röm* en *Mandoë* ſijn eertijts ongelijck grooter en wijtluftiger geweeſt als nu, in voegen datſe eeniger maten aen het vaſte landt paelden. Doch een ſelve ongeval en rampſpoet heeft hun met de naburige getroffen, ſoo dat het gewelt der ſtuyvende zeebaren een groot gedeelte der ſelver heeft ingeſwolgen. 't Eylant Mandoë is jegenwoordigh lang 800 roeden, en ontrent 500 breet. D'inwoonders, die doorgaens ontrent 130 ſterck ſijn, begeven hun weynigh tot de lantbouw, maer onderhouden hun meeſt met de viſſcherye. 't Eylandt Röm is

grooter, en leght in de lengte ontrent anderhalve, in de breedte ontrent een halve mijle. Daer op ſijn weynigh min oft meer dan 1500 inwoonders: en aen d'ooſt-ſijde ſijn uytnemende weyden, en twee matelijcke havens. Een en het grootſte gedeelte ſtaet onder Haderſlebe; en het andere onder het Ampt van Ripe.

Föhre. *Föhre* is wel een tamelijck eylandt, doch bewoont van onbeſchaefde en ruwe inwoonders, hoewelſe een weynigh beleefder ſijn dan die van Syldt: ſy gebruycken noch hedensdaeghs de dracht der oude Vrieſen, gelijck oock hunne tael, hoewel eenige de Saxiſche ſpreken. Het eylant ſelve leght in een langworpige gedaente, ſijnde een weynigh langer als rondt; de lengte van 't geheele eylant is anderhalve, ſijne breedte een groote Duytſche mijle. Het brengt voort grooten overvloet van verſcheyde granen; het heeft ſoo veel weylandt als tot onderhoudt der beeſten nodigh is. Men ſeght dat d'inwoonders ontrent twee duyſent twee hondert ſterck ſijn.

Amrom. 't Eylandt *Amrom* is ſeer kleyn, leggende in de gedaente van een waſſende maen, daer af valt byna niet gedenckwaerdighs te ſchrijven: de ſeden der inwoonders komen met die van Föhre over-een. Tuſſchen dit eylandt en Föhre is een bequame plaets om oeſters te vangen, welcke den Koninck van Denemarcken toekomende, aen den Amptman van Ripe wort verhuert.

HET KONINCKRYCK

SWEDEN.

HEt Koninckrijck Sweden, ſoo de Hiſtorien getuygen, is 't oudtſte, van wiens Koningen de oude geſlachten der Sweedtſche en Deenſche Koningen geſproten ſijn. Want Dan, de eerſte Koning der Denen, van wien Denemarck den naem heeft, is de ſoon van Humblus geweeſt, de ſeſtiende Koning der Sweden. De Noorwegers tellen in haer Chronijcken vijf-entwintigh Sweedtſche Koningen, die haer geregeert hebben, eer ſy eenen uyt haer eygen volck hadden. Van deſe is gekomen Haldanus oft Hwitben, die, van ſijn moeders wegen, geſproten is van Solvone, een Prince in Noorwegen, die hem in de regeringe gevolght is, en daer nae vele landen verwonnen, en ſijn erfgenamen nagelaten heeft; wiens neve in de derde graed Haraldus Harfager alle de Princen van Noorwegen verwonnen heeft, en allereerſt daer een Monarchie geſticht; gelijck de oude Chronijck van Noorwegen verhaelt, in het jaer 1594 in Denemarcken uytgegeven van Meeſter Ioannes Martinius van Slangerupe.

Regeering. Het Koningrijck Sweden is ettelijcke eeuwen geluckelijck van ſijn eygen Koningen geregeert, tot dat Magnus, met toenaem Ericſen ofte Smeck, geen ſorge dragende voor ſijn Koningrijcken Sweden en Noorwegen, en de Heerlijckheyt van Scanien, ſich tot welluſt en luyigheyt begaf, en de Stenden des Rijcks ſijn ſuſters ſoon Albert, Hertogh van Mecklenburgh, tot Koning gekoſen hebben. Als deſe het Gouvernement den Duytſchen betroude, ſijnder vele Sweden Margareta Koninginne van Denemarck en Noorwegen toegevallen, die met Albert om het koningrijck Sweden oorloghde. Daer nae is het ſekeren tijt, als van drie koningrijcken een gemaeckt was, onder de regeeringe der Denen gebleven, tot dat die Koningen de conditien, in de krooninge beſworen, niet onderhielden; en, de Sweden verachtende, de Denen Gouverneurs van de kaſteelen maeckten. Hierom hebben de Sweden en Noorwegers, Karel Canuti, een ervaren man, en van den principaelſten Sweedſchen Adel, Koning van Sweden en Noorwegen gemaeckt. Hier nae hebben de Noorwegers haer onder Denemarcken begeven, aengelockt door de beloften van Chriſtiernus de Eerſte. Den voorſchreven Karel ſijn in Sweden, als Stadthouders en Viceroys, gevolght de Sturii, tot dat de Groot-vader van Koning Guſtavus de Eerſte, geſproten uyt het oudt geſlacht der Sweedſche Koningen, het Rijck t'eenemael van de macht der Denen verloſt heeft; en, tot een teecken van danckbaerheyt, met ſijne wettige mannelijcke naekomelingen, Koning van 't Rijck gemaeckt is.

De geduerige oft veel eer eenparige oorlogen, die ſy nu bynae drie hondert jaren tegen haer nabueren gevoert hebben, geven te kennen de macht en mannelijcke vroomheyt van die van Sweden. Want van dien tijt af (op dat ick de voorgaende verſwijge) hebben ſy altijt van haer nabueren beroepen ſijnde, ſomtijts tegen alle te ſamen, dickwils tegen een ofte twee oorlogende, de ſelvige en haer ſelven moede gemaeckt: en hebben daer en tuſſchen aen alle ſyden geenen, oock niet tienjarigen vrede gehadt: ſy ſijn oock dickwils met borgerlijcke tweedracht deerlijck gequelt geweeſt.

In het Koningrijck Sweden ſijn ſes Standen. *Standen des Rijcks.* De Erf-Vorſten des Rijcks, de Edelen, de Geeſtelijcke, Soldaten, Koop-luyden, en Boeren. De oudtſte ſoon des Konings is erfgenaem in 't Rijck; de andere ſonen worden met een Hertoghdom verſien; de dochters krijgen haer houwelijks-goet van de Staten des Rijcks, haer by teſtament van Koning Guſtavus gemaeckt, te weten 100000 Joachims daelders. En hoewel de Koningen nu 't Rijck erven, nochtans moetenſe in haer krooninge ſweeren, datſe de Chriſten Evangeliſche Religie, de wetten en ordonnantien van de Voor-ouders ſullen onderhouden, oock de privilegien van den Adel; datſe mede geen nieuwe wetten ſonder conſent ſullen inſtellen; dat anders de onderdanen ontſlagen ſijn van haren eedt, en een ander uyt het ſelfde geſlacht mogen kieſen. I. *'s Rijcks Erf-Vorſten.*

Den Adel beſtaet in de Graven, Baroenen, Ridders van de gulde Spoor, en die men gemeenlijck Edelmans noemt. De Graven wierden eertijdts Iorl genoemt; en gemaeckt op een beſonder wijſe van de Koningen om beſondere verdienſten, gelijck oock de Hertogen; doch den tijtel, noch het Hertochdom, ofte Graefſchap quam niet op haer erfgenamen. En dewijl de ervarentheyt leert, dat ſy haer dickwijls tegen de Koningen ſtelden, ſoo heeft men eenige tijden de tijtels van die weerdigheden naegelaten; tot dat Erick de XIV, en ſijne ſucceſſeurs, nae het exempel van andere Koningen, de ſelven tijtelen wederom ingevoert hebben, en begonnen erffelijcke Graven, en Baroenen, te maken. De Ridders worden oock om haer deught en vromicheyt van de Koningen gemaeckt, maer den tijtel en komt niet op haer nakomelingen, ten ſy datſe de voetſtappen van haere ouders volgende, zodanige eer verdienen. Onder den naem van gemeenen Adel worden gerekent de andere leegere Edel-lieden, die geenen beſonderen graedt van eer gekregen hebben, eertijts genoemt *af wapn*, oft om datſe II. *Adel.*

SVECIA
REGNVM,
AVCT. ANDREA BVRÆO
SVECO.
Serenis.mo Potentis.mo Principi ac Domino,
D. CAROLO GVSTAVO,
SVECORVM GOTHORVM VANDALORVMQ;
REGI AC PRINCIPI HERIDITARIO,
Magno Duci Finlandiæ, Comiti Palatino Rheni,
Duci Esthoniæ, Careliæ, Iuliæ, Cliviæ, ac
Montium, Comiti in Veldentz, Marcæ &
Ravensburgi, Domino Ingriæ & Ravenstein, &c.
Tabulam hanc D. D.
J. Blaen.
Mare Album
Onega Lac.
Ladoga Lacus
Europa
Alandia
Dagö
Ösel
Sinus Livonicus
MARE BALTICVM
Vulgo De Post See.
Scala Milliarium.
Milliaria Dalica 7½ uni grad.
Milliaria Westrogothica 8½ uni grad.
Milliaria Vplandica Wesmannica Sudermannica et Ostrogothica 12 uni grad.
Milliaria Germanica et Smalandica 14 uni grad.
Milliaria Finnica Cajanica et Livonica quorum 18 uni grad. respondent.
Milliaria Helsnica Botnica et Lapponica quorum 22 uni grad. respondent.
Meridies.
Occidens.
Oriens.

se in den krijgh uytmuntten met veerdige wapenen, ofte om dat sy haere schilden met de wapenen van haer geslachte verciert hadden. Sy sijn gantsch van de selve conditie met de gene die de Hooghduytschen gemeynelick **die vom Adel / oder Edelman** / de Françoisen *Gentilhomme*, en de Engelschen Esquier, Squire ofte *Gentlemen* noemen. Dese alle sijn begaeft met seer groote privilegien, en hebben erffelijcke allodia ofte vrye goeden, uytgenomen de Graefschappen en Baronnyen, en die erven die sy onlancx vande Koningen ontfangen hebben, de welcke leengoederen sijn. Uyt de voorseyde Staten van den Adel worden gekoren de Raetsheeren des Koninckrijcks; de Erf-hofmeester, die sy *Drotset* noemen; den Marschalck des Koninckrijcks, die sy met eenen ouden naem *Marsk* noemen, den Admirael, Cancelier, Thresorier, Opper-kamerlingen, Lant-richters, Stadthouders van de Provincien, Casteleynen, en bedienders van diergelijcke hooghste officien, de welcke seer groote inkomsten genieten.

Drosset is soo veel te seggen als des Konings Stadt-houder. Eertijdts was sijn ampt de Koning te vermanen, als hy hem te buyten ginck in de wetten des Rijcks: nu ter tijdt is hy Presidént van den Koninglijcken Raedt, diese **Hofretten** / en **Konungsnandt** heeten.

Het officie van de **Rijcksens Marsk** is, in absentie van de Koning, over het geheele leger te gebieden. Sijn voornaemste mede-hulpers zijn de Rijcksens Tuych-meester, die sorge moet dragen van 't grof geschut, alle krijghsgereetschap en amonitie: de Mareschal van 't veldt, daer de Kolonellen, Kapiteynen, en andere officieren onder staen, soo van 't peerdt- als voet-volck, en door wiens bestier de soldaten in allerley wapenen geoeffent worden, en gestraft alsse haer qualijck dragen.

De derde der voornaemste Officieren is des Rijcks Admirael, die over des Rijcks schepen bevel heeft, en draeght sorge datse bequaem, getrouwelijck, en in tijts gemaeckt, en met ervaren piloten, en stuurmans, kapiteynen, geschut, en alle noodige amonitie versien worden.

De Cantzler moet sorgen, dat niet alleen de ledematen des Rijcks, dat is, de Staten met malkanderen accordeeren, en een welgemaeckt politijck lichaem blijven; maer oock acht nemen, hoe des Republijcks gelegentheyt is, ten opsicht van de naestliggende landen: op datse van de selve door bequame middelen profijt mach genieten, en de onheylen, die van de selve souden ontstaen, beletten.

De laetste van de vijf groote Raeds-heeren des Rijcks is de Thesaurier. Dese beneerstight dat de renten en tollen op haren behoorlijcken tijdt ontfangen, wel bewaert, en uytgegeven worden, en goede rekeninge van alles geschiede.

III. *Geestelijcke.* Den Geestelijcken staet begrijpt den Aertsbisschop van Upsal, de Bisschoppen van Lincopen, Scaren, Strengnes, Arosien, Vexien en Abo; waer by gevoeght worden de Superintendenten van Calmar, Wiburgh, Revel, Mariestadt, en Gottenburgh. Dese besaten eertijdts vele sloten en goederen, die Gustavus haer mestendeel genomen en den Adel gegeven heeft, seggende datse tegen hem wilden rebelleeren. Sy plachten oock de principaelste in des Konings Raedt te sijn; maer nae dat de Lutersche Religie daer ingevoert is, worden sulcke officien van Predikanten, koopmans, en boeren sonen bedient.

IV. *Soldaten.* De staet der Soldaten begrijpt het peerdt- en voet-volck, doch alleen inlandtsche. De voet-knechten worden uyt jonge borsten, tot den oorlogh bequaem, genomen, en van tien een gekosen, die soo lange sy dienen geen schatting van hare landen geven, en soldy van den Koning ontfangen. Dese doet de Koning eenige jaren, eer sy te velde trecken, in alle krijghshandel leeren, en gebruyckt daer-en-tusschen de oude: soo dat het Rijck genoegh beschermt wordt, al is 't dat het vele soldaten tegen den vyandt sendt, gelijck voor sommige jaren als 't met de Moscoviten, Polen, en Denemarckers op eene tijdt oorloghde. De ruyters sijn tweederley, Edel-luyden, en gemeene burgers, oft boeren. Want de Edel-luyden, na datse rijck van ackers en renten zijn, houden ruyters tot beschermínge des vaderlandts: en de gemeene man, die vele en goede ackers heeft, dient oock te peerde, om de selve tol-vry te houden.

V. *Koopluyden.* De Kooplieden handelen in steden en vlecken met de inwoonderen des Rijcks, en koopen allerhande waren, diese in vreemde landen voeren, oft aen de vremdelingen, die daer komen, verkoopen. Alle de steden hebben hare besondere vryheden en wetten, waer mede eertijdts geordineert was, dat de zee-steden met de uytlandtsche, en de binnen-landtsche met de zee-steden en inwoonders des Rijcks souden koopmanschappen; op dat elck wat winste soude genieten, en malkanderen geen achterdeel doen.

VI. *Boeren.* Daer sijn tweederley soorten van Boeren. De eerste heeten Schat-bonders, die eygen en erflanden hebben, van welcke sy jaerlijcks den Koning eenige schattinge betalen, behalven als sy, oft hare sonen, den Koning met haer eygen peert en wapenen in de oorlogh dienen. Onder dese worden oock gerekent, diese Berghsmans noemen, om datse in de bergen woonen, de metalen uytgraven, en verscheyden wercken daer van maken. De andere woonen op de goederen van de Koning, Geestelijcke, en Edelen, die gehouden sijn jaerlijckse renten te betalen, en sekere diensten te doen: en nochtans groote nuttigheden hebben uyt de visscheryen, vogelryen, en hout-makinge, somtijts oock uyt de jachten, de welcke den boeren van andere Koninckrijcken geweygert sijn: dewijle dit landt overvloedt heeft van visschrijcke meiren en rivieren, op sommige plaetsen oock van bosschen, welckers nuttigheden den Lants-heeren, om dat 'er soo vele sijn, en datse van haer residentien zo verre sijn gelegen, niet nut konnen sijn. Waerom de visschen, vogelen, hasen en andere diergelijcke dingen,

nergens

nergens in andere Koninckrijcken tot minder prijs als in Sweden ſijn te bekomen.

Wetten. Eertijts heeft yder Provincie in dit Rijck ſijn eygen rechten en wetten gehadt, van de welcke men ſeyt dat verſcheyden autheurs ſijn geweeſt, welckers namen den meerderen deel van wegen haer outheyt onbekent ſijn : de Vplandiſche nochtans worden eenen Vigero Spa, en de Weſtrogottiſche eenen ſekeren Humberus toegeſchreven. En die Weſtrogottiſche ſijn ſoo oudt, datſe gewach maken van de Gotthen in Grieckenlant en Thracien woonende, namelijck dat niemant van haer deelachtich en ſy van eenige erffeniſſe in Sweden oft Gothlandt, ten ſy dat hy derwaerts weder wil komen, en aldaer woonen. En 't is ſeker dat de Gotthen aldaer voor de tyden van Alexander de Groote gewoont hebben, de welcke hy ſeyde dat men moeſte mijden. De ſelve hebben oock nae de geboorte Chriſti den Romeynen ſoo ten ſchrick geweeſt, dat ſy de lantpalen haers Rijcks over den Donauw niet konden uytbreyden. Hare wetten komen meeſt over een met de wetten der Viſigotthen van Iſidorus ; hoewel datſe veel korter ſijn. Derhalven ſchijnt het de waerheyt niet ongelijck te weſen, dat de ſelve wetten der Viſigotthen van Iſidorus van de ordinantien onſer Weſtrogotthen eerſt afgekomen ſijn ; en daer nae, gelijck de tytelen ſelve getuygen, van de Koningen der Viſigotthen in Spanjen vermeerdert. Uyt de verhaelde provinciale wetten, en andere ordinantien des Rijcks hebben de Biſſchoppen en Raetsheeren des Koninckrijcks over 270 jaren, ofte daer ontrent, een algemeyn recht van het gantſche Rijck verſamelt, ſeer wel over-een-komende met de wet der natuere, en niet veel verſchillende van het Burgerlijck recht, dan dat uyt kracht van dit de proceſſen en twiſten eer ten eynde gebracht worden.

Weten-ſchappen. De oude Sweden en Gotthen hebben eygen letteren gehadt, die ſy Runas, en de uytlantſche in 't gemeen Gotthiſche letteren genoemt hebben, dewelcke ick niet en weet waerom dat de eerſte verbreyders der Chriſtelijcke Religie by haer hebben willen te niet doen, en in haer plaetſe de Latijnſche geſtelt. Eenige vermoeden dat met die letteren eertijts vele dingen van hare oude religie beſchreven waren, en dat de ſelve niet geheel kon uytgeroeyt worden, tot dat de letteren mede te niet ſijn gedaen; en meynen dat de Rooms-Geeſtelijcke, de ſelve letteren niet kennende, t'ſamen met het onkruyt de tarwe mede uytgeroeyt hebben, en ſonder twijffel ſeer vele dingen wechgenomen, die anders voor den nakomelingen ſeer nut ſouden hebben geweeſt. Het welck oorſaeck is, dat ſeer vele van haere outheden, die weerdigh waeren dat menſe ſoude weten, nu door eeuwige vergetentheyt begraven blyven. Want die van deſen lande ſijn alleen, uytgenomen de Grieken, de welcke onder alle de volckeren van Europa van eygene, en van geen andere ontfangen letteren ſich roemen mogen. Derhalven indien ſoo vele eeuwen, d'outheden, met de ſelve letteren t'ſamen gevoegt en opgehoopt, tot nu toe gebleven waeren, de Sweden ſouden ſonder twijffel in alderley ſchatten van wetenſchappen met de Griecken en Latijnen geſtreden hebben. Want dewijl de letteren de voedſters, verbreydtſters en behoudtſters der konſten en wetenſchappen ſijn, ſoo is het der waerheyt gelijck, dat die van deſen lande, boven de andere inwoonders van de Noorderſche landen, de konſten en wetenſchappen geoeffent hebben. Hierom ſijn eertijts de Gotthen ſoo wel den Grieckſchen, als den Latijnſchen Philoſophen, een verwonderinge geweeſt, om dat ſy voor alle andere volcken de onſterffelijckheyt der ſielen ſeer vaſt gelooft hebben. En hoewel haere ſchriften van die heerlijcke ſtoffe nu vergaen ſijn, alwaer 't dat men oock hier van de getuygeniſſen van vreemde niet en vonde, nochtans ſoude een neerſtigh onderſoecker der outheden, uyt die ontallijcke opſchriften, die noch hedenſdaeghs by haer ſijn, met Runiſche letteren, in ſeer groote ſteenen en klippen geſneden, hier van konnen een ſeker en onfeylbaer giſſinge nemen; want in de ſelve worden meeſt op het eynde deſe woorden bygevoeght : ΠΛΡΧΙΓΜΒΙΙΙΛΧΗΙ. dat is, *Godt helpe ſijn ſiele.* Daerenboven dat ſy de konſten geoeffent hebben, daer van is een klaer bewijs, dat de boeren als noch op haer ſtocken de kalenders, met Runiſche ofte Gotthiſche letteren geſneden, dragen, uyt de welcke ſy de jaergetijden, de nieuwe en volle manen, de ſchrickeljaeren, 't gulden getal, de ſondaghs-letteren, en andere dingen hier toe gehoorende, ſeer nauwe weten te rekenen.

Inwoonderen aert. Adamus Bremenſis ſchrijft, dat alle de Noordtſche volckeren gaſtvry ſijn, inſonderheyt de Sweden, die voor groote ſchande houden, den reyſenden man herberge te weygeren. Hy voeght 'er by, datſe beleeft, openhartigh, en oprecht ſijn; ſoo dat de vreemdelingen haer verwonderen van het kleyn getal der moordenaren, die in ſoo vele boſſchen ſijn. De inwoonders aen de zee geneeren haer met viſſchen ; die binnen in het landt woonen, met landt-bouwen en beeſten te weyden.

Vruchtbaerheydt. Dit Koningrijck is vruchtbaer van koren en honigh, vol vee, wildt-braedt, en viſſchen, die men over-al in de meiren vindt, waer van de principaelſte ſijn, Meler, Vener, Veter, *Meiren.* Hielmer, Sirian, Aava, Lulatresk, Tornetresk, Eneratresk, Vlatresk, Pejende, Ladoga, en andere. Uyt welcke de voornaemſte rivieren haren oorſprong hebben, te weten, Dalacarlus, *Rivieren.* Saga, Vla, Angerman, Titalida, Nos, Eda, Vsk, Niska, Laga, Helga, Marboa, Aam, Cumoelf, Cimielf, Hoelf, Vlaelf, Voxen, Prinſioki, Poventz, en Nieva.

Bergen. Het landt en is wel niet op alle plaetſen effen, maer voornamelijck is het in de noorder- en weſter-deelen berghachtigh en boſchachtigh. Vele bergen ſijn ſeer rijck van verſcheyde ſoorten van metalen, de welcke om te ſuyveren, ſeer groote menichte houts van noode hebben. Waer uyt te ſien is een wonderbare goedertierenheyt van den Werckmeeſter der natuere, de welcke, op dat ſoodanige aderen van metalen den menſchen niet onnut ſouden ſijn, haer altijt in dit lant boſſchagien bygevoegt heeft, en gedue- *Boſſcher*

rige water-loopen, door de welcke sy souden konnen bearbeyt worden : de selve bergen en bosschen hebben oock andere nuttigheden, want sy geven den bywoonders rijcke jachten en vogelryen. De Schepper der Natuere heeft de zee-kusten en den oever niet alleen van Sweden, maer oock van Finlandt, allenthalven met eylanden, en ontelbare steenrotsen, en steyle klippen omcingelt, en als rontom gesterckt; soo dat het voor d'uytheemschen onmogelijck is, sonder een ervaren leydtsman, aen die kusten te komen : die steenrotsen sijn scherp van steenen, ofte ongebaent door de klippen, en nauwelijcks met groen gras bekleet. De eylanden oock, voornamelijck in de zee, alhoewel datse op haere plaetsen ackers, seer aengename beemden en weyden hebben, sijn nochtans den meerderen deel met klippen en seer dicke bosschagien beset. Waer uyt het den uytheemschen, die aldaer eerst aenkomen, groot wonder dunckt, dat soo rouwen en ongebouwden grondt, den inwoonderen haer voedsel kan geven : maer als sy binnen in 't landt komen, soo ontdeckt sich een schoone landouwe, rijck genoegh van alle dingen die tot het leven noodigh sijn : waer door die eerste verwondering, die sy te voren genomen hadden, verdwijnt. Het heele landt, gelijck oock Britannien, Noorwegen, Denemarcken, Polen en Moscovien, en alle de Noorderlanden onder den 51 ofte 52 graet der breete, en heeft geenen wijn : waer van nochtans grooten overvloet, en oock van alle soorten, van de kooplieden derwaerts gebracht werdt: ondertusschen is het bier, van geweyckt koorn gebrouwen, in plaetse van den wijn. Die van de eylanden en zeekusten leven meestendeels by de visscherye; die midden in 't lant woonen, by het lantbouwen en 't vee : waer uyt komt dat dese de andere van koorn en diergelijcke dingen, die het lant overvloedelijck voortbrengt, de gene dese van visschen voorsien.

Natuerlijcke sterckte.

Het Koninckrijck van Sweden wordt gedeelt in Sweden, Gothlandt, Finlandt, en Esthonien. Sweden wordt weder onderscheyden, in Sweden eygentlijck soo genaemt, en in de Noordlanden : waer van hier na breeder.

Deelinge.

SVEO-]

SVEONIEN.

SUecie, oft Sweden, ſoo wy ſeggen, ſchijnt (na 't ſchrijven van Wexion) ſijn naem ontleent te hebben van ſijne boſſchen, door d'eerſte volckeren, die daer Colonien en woonplaetſen wilden oprichten, verbrant. Eenige brengen d'oorſprong van deſe naem af van Söden / om dat het meer naer 't zuyden ſtreckt dan Noorwegen en Helſingie. Andere gevoelen, dat Suenon, hebbende deſe volckeren onder ſijn gebiedt gebracht, haer met ſijn naem vereerde. Sommige, die ſich bottelijck vergapen, en hartneckigh toonen in diergelijcke moeyelijcke en onnutte vindingen, willen deſen naem uyt de wateren van de Sontvloet opviſſen: anderen, ſoo weynigh te verdragen, verlatende 't gemelde element, ſchynen in de lucht te vliegen, om daer d'afkomſt van den ſelven te leeren: maer wy ſullen hen de handen en 't verſtant vry laten, op datſe met al de vier elementen hier over raet houden, want het ſal doch vergeefs weſen, en alleen met de waerheyt ſeggen, dat Sweden, enger genomen, in Sueonien en Noorderlanden wort afgedeelt. *Oorſprong van de naem.*

Sueonien heeft vijf lantſchappen, d'eerſte twee ſijn Vplant (waer van wy terſtont hier na by ſijn afbeelding breeder ſullen ſpreken,) en Weſtmannien, beyde met de tytel van Hertoghdom verciert: het derde en vierde, Dalecarlien en Nericien genoemt, ſijn Graefſchappen; en het vijfde, Sudermannien geheeten, heeft oock den eernaem van Hertoghdom.

WESTMANNIEN.

Grenſen. WEſtmannien, oft Weſtmanlant, paelt in 't ooſten aen Vplant, in 't zuyden aen Sudermannien en Nericien, in 't weſten aen Wermelant, en in 't noorden aen Dalecarlien. Dit lant is ſoo vruchtbaer niet als Vplant, maer 't gaet het

Mijnen. te boven in rijckheyt van mijnen: want het heeft te Salbergh een ſeer goede ſilvermijne; en elders onuytputtelijcke aderen van ſtael en yſer: oock gebreken hier geen mijnen van koper, loot en ſolpher. Hier toe ſijn mede ſeer dienſtigh de nabygelegen boſſchen en rivieren, nevens de naerſtigheyt en 't verſtant der inwoonders, om die te bearbeyden.

Meiren. Dit geweſt wort oock beſproeyt met de wateren van 't Melermeir, en de meiren van Hallaren, van Flättieboſtön, en andere.

Rivier. De voornaemſte der rivieren, die dit lant bevochtigen, is de Swartä.

Bergen. De vermaertſte bergen ſijn Salbärg / en Biſsbärg.

Koningklijcke huyſen; De Koningklijcke huyſen, hier gebouwt, ſijn Wääſzby / Strömsholm / Vlffſund / en Oeſtuna.

en der Edellieden. De aenſienlijckſte Adelijcke huyſen ſijn, Engzöö / *Tydeu*, *Mulhammar*, *Lindoeu*, *Froeuſzoter*, *Aggarn*, *Wykuſa*, *Heſlé*, *Heddenholm*, *Kuſta*, *Walſta*, *Groeuneu*, en andere.

De beroemſte van de ſteden in dit lant is *Aroſien*, in 't gemeen *Weſteras* geheeten, met een Biſſchoplijcke ſetel vereert, met een ſchoone Domkerck verciert, en een ſterck kaſteel beſchermt: oock is 'er een Collegie voor de wetenſchappen, en fraye marckten tot de koophandel, inſonderheyt voor 't koper en yſer, het welck de naburige berghlieden daer brengen. Deſe ſtadt legt niet wijder dan tien mijlen van Stockholm, en wierd eertijdts Wäſtraährhws genoemt, als of ſy wilden ſeggen, de Weſterhaven oft reede voor de ſchepen. *Aroſien, hooftſtadt.*

Arbogie. Arbogie wort beſproeyt met een rivier, die een weynigh beneden deſe ſtadt in 't Meler-meir loopt, en is ſeer vermaert om hare yſerſmeden.

Koping. Koping legt in een vlackte tuſſchen Arbogie en Aroſien, bevochtight door 't water van 't gemelde Meler-meir: ſy is beroemt om haren handel met oſſen, en diergelijcke beeſten.

Lindeſääs. Lindeſääs is niet wijt van den Linſderbärg, ſeer rijck van yſer-mijnen, gelijck oock *Nohra*, in 't zuyden en ooſten met water omringt, en vier mijlen van Arbogien en Oerebrogien gelegen.

Sahla. Sahla is gebouwt dicht by de rijckſte en vermaertſte ſilver-mijnen van geheel Sweden: ſy is rondt van gedaente, met breede ſtraten, welcke ſoo wel geſchickt ſijn, datſe meeſt alle op de marckt uytloopen. Deſe plaets is waerdigh om van de naeukeurige onderſoeckers beſocht te worden, om de wonderen, die de Na-

SUEONIA
Proprie sic dicta.
Auctore Andrea Bureo.
Perill. ac Generos.mo Dño,
D. AXELIO OXENSTIERNA
Comiti Moreæ Australis, Libero Baroni in Kymitho, Dño. in Fiholm et Tydoen, Equiti Aurato, S. R. M. Regnorumq; Sueciæ Senatori et Cancellario, nec non Judici Provinciali Norlandiarum Occidentalium, etc.
Tab. hanc D. D. J. Blaeu.
SVEONIA
VPLANDIA
VESTMANNIA
DALECARLIA
NERICIA
SVDERMANNIA
NORVEGIÆ PARS
SINUS BOTHNICUS
ALANDIA
Milliaria Uplandica et Westmannica.
Milliaria Germanica Communia.
Occidens
Oriens
Meridies

tuur en Kunſt in de duyſtere holen van hare mijnen voortbrengen, t'aenſchouwen, waer van eenige, meer dan drie hondert vademen diep, door de kracht van 't vuur ſijn uytgeholt.

Weſtmannien heeft tot haer wapen een ſilveren velt, met drie roode bergen, die, als ofſe afkomelingen van den vermaerden bergh Ætna waren, eenige vuurvlammen om hoogh werpen. *Wapen.*

DALECARLIEN.

Naem. *Grenſen.* *Aertrijck.* *Koper-mijnen.*

DAlecarlien, dus genoemt van wegen ſijne vlacke landen, aen alle ſijden met bergen omringt, is een Hartoghdom; en grenſt ten ooſten aen Helſingien en Geſtricien, ten zuyden aen Weſtmannien en Wermien, ten weſten aen Hennemarcken in Noorwegen, en ten noorden aen de bergen van Noorwegen. Het aertrijck is niet ſeer goet om koren voort te brengen; maer dat gebreck wordt door de rijckdommen der mijnen vergoedt. Een Philoſooph, wandelende op deſe bergen, als op de galeryen van een oude Academie, kan hier ſulcke heerlijcke ſtoffen beſpeuren, datſe ſijnen geeſt ſeer wijſe gedachten ſouden konnen inſtorten: hy ſou hier groote hoopen koper ſien, welcke voor goutbergen van dit Rijck verſtrecken, door de Nature in den ſchoot des aerdrijcks voortgebracht, en door de wonderlijcke neerſtigheyt en kracht der inwoonders daer uyt getrocken: hy ſou hier leeren, dat de hope en begeerte tot winſt al d'elementen kan vermeeſteren, en de hardſte rotſen tot ſtof vermorſelen: hy ſou ſich hier verwonderen over de dieptен der nare afgronden, welckers aenmercking alleen genoegh is, om de hairen der ſtoutſten te doen oprijſen; en nochtans de minſte inwoonder van dit lant niet doen beſwijcken: hy kon hier ſijn geeſt oeffenen over d'oorſaken en ſeltſame hoedanigheden van 't vliegende vuur in deſe ſwarte ſpeloncken: hy kon beproeven of de klompen ſolphers geen koking van nooden hebben; of het aluyn, dat men daer uyt treckt, een ſoutigheyt der aerden is, oft dat 'et voortkomt uyt de vochtigheyt oft het geſtremde ſweet der rotſen: of het koperroot deelachtigh is van den aert der Chalciten, of dat 'et komt van de druppelen koperwater in deſe mijnen. In 't kort, hy ſoude daer uyt vele treffelijcke leeringen konnen halen, om die aen anderen meê te deelen, die dagelijcks deſe wonderen beſchouwen, ſonder de redenen of oorſaken t'onderſoecken; hoewel dat ſommige veel tijdts beſteden met onnutte queſtien en verſchilpunten, welckers kennis ons niet wijſer noch deughdelijcker maeckt.

De rivieren van dit geweſt ſijn, **Dala / Elfſwan / Oeura** / en **Wanan.** 't Grootſte van de meiren is Selian, d'andere ſijn **Ronn / Swerdſioeu / Aelffwanſioeu / Warpan / Tanſen / Grijſken / Roo / Källeſiön** / &c. *Rivieren.* *Meiren.*

De rijckſte en vermaerdſte, en, om ſoo te ſpreken, onuytputtelijcke bergen, om de ſeltſamen overvloet van koper en ſilver dieſe in haren ſchoot verholen houden, ſijn, **Käpperbärget / Garpebärget / Löfäſen / Söderbärget** / en andere. *Tergen.*

De granen, die in dit bergh-achtigh geweſt waſſen, ſijn niet genoeghſaem om d'inwoonders te voeden, welcke in ſeer groot getal in de mijnen arbeyden, om het ſilver, koper, loot, yſer, en andere ſtoffen, te bereyden. *Onvruchtbaer in koren.*

De volckrijckſte deelen van dit lant, ſijn *Oeſtro-Dalarna* en *Waeſtre-Dalarna*. Men ſiet hier ſeer weynigh paleyſen oft luſthoven, en inſonderheyt over de rivier Dalecarle, als oock niet in Helſingien, en 't ooſterdeel van Bothnien. *Volckrijckſte deelen.*

Fahlun is de beroemſte ſtadt van dit geweſt, en geniet treffelijcke voorrechten: op deſe plaets ſoude de voorſeyde Philoſooph, door ſijn eygen ondervinding, oock leeren dit groote wonderwerck, dat hy oock by Plinius, dien naerſtigen Schrijver der Nature, heeft konnen leſen, namelijck, dat de dieren, en inſonderheyt de menſchen, ontrent deſe bergen niet van de koorts noch van de peſt ſterven, gelijck of ſy in hare ingewanden een kracht, om die ſieckten te verdrijven, verborgen hadden. *Hedemora* is oock een ſtadt van dit lant, niet wijt van de kopermijnen; met dit metael, en met het hout der nabygelegen boſſchen, drijven d'inwoonders haren koophandel. *Steden.* *Wonder.*

NERICIEN.

Grenſen.

NEricien, oft *Nederrijcke*, ('t welck eertijts ſijn beſondere Koning had) paelt in 't ooſten aen Sudermannien, in 't zuyden aen Ooſter-Gothlandt, in 't weſten aen Weſter-Gothlant en Wermien, en in 't noorden aen Weſtmannien. Het aertrijck brengt weynigh koorn voort; maer het beſluyt in ſijnen ſchoot ſeer rijcke mijnen van yſer, ſolpher, aluyn, en koperroot, waer mede d'inwoonders (die ſeer ervaren ſijn om deſe ſtoffen te bereyden) koophandel doen: hier ontbreken oock geen ſilvermijnen, maer om dat 'er elders genoegh andere ſijn, worden deſe verſuymt.

De voornaemſte meiren of ſtilſtaende wateren van dit Lantſchap ſijn, de **Hielmer / Tofften / Torſten / Biörken / Sundaſtön / Teen / Multen / Wijbyſtön / Moſtſtön / Qwiſmar** / &c. *Meiren.*

De bekentſte rivieren ſijn **Troſa / Haſlefors / & Mälöſa.** *Rivieren.*

Hier is een aenſienlijck boſch, **Käglan** genoemt, in 't midden van 't welcke men uyt een rots het fonteyn-water met groote ſtralen ſiet opſpringen. *Boſſchen.*

Men ſiet in dit geweſt veel Paleyſen en Adelijcke huyſen, van welcke de vermaertſte en beſt-gebouwde ſijn, **Gökzholm / Käglcholm / Hiel-** *Palleyſen.*

Hielmersberg / Eſpelunda / Ekeby / en andere.

Stadt. Hier is maer een ſtadt, **Orebroo** genoemt, met een kaſteel geſterckt, en met de wateren van de riviere Troſe beſproeyt. Vijf mijlen van hier ſiet men het ſchoone vleck **Askerſund** / voor weynigh jaren dicht by 't meir **Wäter** gebouwt, ſeer dienſtigh om de hennip te ſuyveren en bereyden, waer mede d'inwoonders ſterck handelen; ſoo dat hier een jaermarckt van deſe koopmanſchap wort gehouden.

Deeling. Dit geweſt is in negen landeryen en jurisdictien gedeelt, te weten,

Askers Skällesta Kumbla Hardmo Grimstens	Häredt.	Edzbärgz Orebroo Glanshammarz Sundbo	Häredt.

Den gantſchen omring van dit Graefſchap is omtrent vijf-en-twintigh mijlen.

SVDERMANNIEN.

Grenſen. SUdermannien (dat de naem heeft van ſijn gelegentheyt naer 't zuyden) grenſt naer 't ooſten aen de zee, naer 't zuyden aen **Kälmäd** / en naer 't weſten en noorden aen de **Mäler.** 't Had eertijts den tijtel van Koninckrijck, en inſonderheyt ten tijden van Gramus, die byna alleen ontging de lagen van Ingellus, Koning van Vpſael.

Vruchtbaerheyt. 't Aertrijck is hier vruchtbaer van granen, inſonderheyt in de plaetſen aen 't Meler-meir gelegen. De rivieren en ſtaende wateren ſijn viſchrijck. 't Heeft oock treffelijcke mijnen, byſonderlijck by *Dunker*, *Swartuna*, en **Tunabärgzſlag**: en op ſommige plaetſen ſchatten van koſtelijcke ſteenen.

Deeling. Dit geweſt wort in drie deelen afgeſcheyden, 't eerſte wort **Tören** genoemt, het welck de riviere Meler, die het omringt, tot een eylant maeckt; het tweede is *Rekarna*, overvloediger in graen dan d'andere, inſonderheyt aen de ſijde van Strengnes; het derde behoud de gemeene naem van Sudermannien.

Meiren. De vermaertſte meiren, behalven de zee, ſijn *Okar*, **Wingäkerſtö** / **Länghalſen** / *Ronwijck*, **Bägen** / *Lijksdam*, *Yngem*, *Sillen*, en andere.

Rivieren. De voornaemſte rivieren ſijn **Troſaä**; *Nicopin* die ſich in de zee ſtort, en Torſilie die in 't Meler-meir valt.

Boſſchen. De boſſchen ſijn *Akersheed*, *Dunkersheed*, *Biornlundaheed*, en *Silleshogh*.

Fonteynen. D'aengenaemſte en bekentſte fonteynen ſijn **Rännekälla** / die met hare ſoete wateren de huyſen en tuynen van *Nicoping* beſproeyt, *Ragnilla* **Källa** *Telgis*, en *Ludgo*; aen de voet van de laetſte ſiet men een wonderlijcke ſteen van d'oude Gothen, daer eenige teeckenen van die tijt ingeſneden ſijn.

Paleyſen. Dit lant is verciert met vele hoven en paleyſen van groote Heeren. De Koningen hebben hier heerlijcke luſthoven; te weten, *Grijpsholm*, *Hoeurningzholm*, *Wybyholm*, *Toeunnelſoeu*, en meer andere.

Steden. Nicoping. *Nicoping* is de hooftſtadt van Sudermannien, in tween gedeelt door de rivier die haer bevochtight: dit is een zeeſtadt, heeft een bequame haven, en een ſeer ſterck kaſteel, met torens voorſien. De Koning heeft hier een ſchoonen luſthof tot ſijn vermaeck. De Hartogen van Sudermannien hebben hier eertijts hun hof gehouden, om d'aengenaemheyt der plaetſe, en de vruchtbaerheyt van d'omgelegen landeryen.

Strengnes, een Biſdom. *Strengnes*, in 't Latijn *Stregneſium*, een ſtadt op 't Meler-meer gelegen, is vermaert door den Biſſchoplijcken ſtoel, Collegien, en fraye Scholen: maer veel heerlijcker, om dat 't d'aſſchen bewaert van verſcheyde Koninglijcke perſoonen, als van Karel de IX, en de twee Koninginnen ſijne Echtgenoten, van ſijn ſoon Prins Karel Philips, en andere.

Telge. *Telge* is tuſſchen de zee, en het Meler-meir gelegen, in een vermakelijcke plaets, rontom met boſſchen en velden beſet. S. Ragnilde, gemalin van Koning Ingo de IIII, heeft hier een vrouwe-kloofter geſticht; en verordineert, dat haer lichaem na hare doot in de kerck van 't ſelve ſoude ruſten. De fonteyn, die noch hare wateren aen d'inwoonders ſchenckt, wort de fonteyn van S. Raineld genoemt.

Troſe. *Troſe* is vermaert door de Schippers, om datſe gebouwt is aen de voet van een der hooghſte en uytſtekenſte rotſen van 't Rijck, welcke men in de zee aen de ſijde van 't zuyder-Telge ontdeckt.

Mariefred. *Mariefred* is op 't ſtaende water Meler, niet wijdt van Grijpsholm gelegen, en is een kaſteel op 't prachtighſte door de Sweedſche Koningen gebouwt, en daer ſy ſelf het aengenaemſte deel van haer leven overbrachten.

Torſilie. *Torſilie*, van d'inwoonders **Torgzhälla** genoemt, is een kleyne ſtadt, op de rotſe *Hælla* geplaetſt, welckers voet door een rivier, die vele meulens tot gemack der ſtedelingen doet omgaen, wert beſproeyt. *Tuna* en *Æſchils* ſijn geringe plaetſen. *Tuna en Eſchils.*

Grootte en deeling. Dit lantſchap, dat 29 mylen lang, en 16 breet is, wort in tien deelen of Jurisdictien onderſcheyden, te weten,

Oknebo Daghe Ekers Selebro Willatingz	Häredt.	Röhne Jounokers Vppunda Oeuſtre Waſtre	Rekarna	Häredt.

V P L A N D.

VPLAND, een landtſchap van Sweden, doorluchtigh door de troon der Koningen, en om haer verſcheyde bequaemheden, heeft van oudts de andere overtroffen. De riviere Saga ſcheydt het aen de weſt-zijde van Weſtmannia; de vloedt Dalecarlus loopt van het noorden tuſſchen haer en Geſtrocin; van 't ooſt en het zuyden wordt 't beſpoelt van de Sweetſche zee, en 't ſtaende water Meller. Haer bodem is vruchtbaer in ſeer goede tarw, daer men de gene, die de bergen bewoonen daer men de metalen graeft, en andere volckeren mede verſorght. Het heeft oock veel ſtaende wateren, onder welcke de Meller is, waer in veel ſchone eylanden leggen; is oock vermaert door haer groote viſſcherye. 't Is mede verſien van mijnen, voornamentlijck van yſer, en loot; oock op eenige plaetſen van ſilver-mijnen, doch niet overvloedigh. Uplandt wordt gedeeldt in drie lantſchappen: *Tihundre*, *Athundre*, en *Fiedrundre*. *Tihundre*, noorderlijcker als Opſlo, heeft haer naem van tien Prevooſtſchappen, waer in 't afgedeelt is. *Athundre*, gelegen tuſſchen Stockholm, Opſlo, en de zee, heeft haeren naem van acht. *Fiedrundre*, daer Enecopirs in geſtelt wort, ontleent haren naem van vier. Vele hebben dit voor een merckwaerdige ſaeck gehouden, dat de Prevooſtſchappen van Uplandt haer naem hebben van *Hundrad*, dat is te ſeggen bende, gelijck *Erlinghundrat*, *Seminghundrat*, *Conghundrat*, &c. 't Gene ſy beſluyten om dat de huys-geſinnen die daer eerſt quamen woonen, aen benden wierden verdeeldt, en datſe van toen af tot nu de namen der Prevooſten hebben behouden, noch ramende dat daer in het leger van de gene, die daer eerſt in quamen, twee duyſent en hondert huysgeſinnen waren. In de andere landtdouwen ſijn de Prevooſtſchappen geheeten *Harodh*, van *Har*, dat Armade beteeckent, en *Odh*, beſittinge. Daer uyt ſtellenſe voor, dat men, toen dit volck ſoo aenwies, dat het in de bepaling van Vplandt niet konde woonen, dat deelde in legeren, die men ſondt om nieuwe wooningen te ſoecken, en dat de plaets daerſe bleven geheeten wierdt de beſittinge van deſe Armade, gelijck *Dagaharodh*, *Lyſingzharodh*, &c.

Grenſen.

Deelinge.

Stockholm, een ſtadt in Sweden, ſchijnt haer naem te hebben van ſtock, oft balck, en holm beteeckent een eylandt, gelijck oft men wilde ſeggen, ſtock, oft balck-eylandt, om dat, daer vele balcken gebracht ſijnde van d'omliggende plaetſen in dit eylandt, ſy d'eerſte gelegentheydt kregen om deſe Stadt te bouwen, door de bequaemheydt van dit hout, en de toevoer: want die gene bedriegen hen bottelijck, die gelooven dat Stockholm haer naem heeft van datſe ruſt op palen; dewijl ſy is gelegen op een heuvel, en heeft niet van noode dat men haer aerde met heyen van palen vaſt maecke, mits de gront door natuure van haer eygen vaſtigheyt vaſt genoegh is. De golf, die van de Codaenſe zee tot Holme (lang drie mijlen,) loopt, noemt men gemeenlijck de Meller. Hier en daer leggen veel rotſen, dieſe ſcheerep noemen. Daer ſijn oock eylanden, onder andere twee vermaerde, genaemt *Timoſe*, en *Suartoſe*. Maer Stockholm is de voornaemſte, en de Koninginne der ſteden van Vplandt, en het gantſche Koningrijck, naer welcke veel vloeden t'ſamen loopen. Sy is de Koninglijcke zetel, de hooftſtadt van 't Koningrijck, en een ſeer vermaerde marckt, gelegen in een ſeker eylandt aen de mondt van de Meller, op een bequame ſteê geplaetſt, doch die niet ſeer aengenaem is voor het geſicht, door de rotſen die haer omringen. En niet konnende de burgers, door de kleynte van 't eylandt, van een ſoo groote marckt onderhouden, heeft groote, en dicht aenliggende dorpen; als Toren naer 't zuyden, en een ander naer 't noorden in Athundren. De bequaemheydt der ſcheepvaert geeft veel profijten aen deſe Stadt; want men brenght daer over 't ſtaende water de Meller lichtelijck het yſer, en het koper, dat de burgers der landtſteden van de bergh-bewoonders koopen; als oock koren, rijs, gerſt, haver, boter, kaes, vleeſch, ſmeer, leer, verſcheyde vellen, en andere bequame dingen tot gebruyck en behoudenis der menſchen, deſgelijcks tot den handel: met de ſelve gemackelijckheydt brengt men daer oock vreemde koopmanſchappen, als wijn, ſout, oly, zijde, linnen, en wolle lakenen, ſuycker, ſpeceryen, en andere waren, waer van dit eylandt ten deele niet voorſien is: en dat het ten deele niet genoeghſaem voortbrengt, wordt daer over zee geſonden van alle kanten uyt Europa, ſonder te ſpreken van die daer in groote overvloet gebracht worden uyt de noorderlijcker plaetſen, door welcken handel de burgers niet weynigh rijck worden. Het Koninglijck Kaſteel heerſcht over de Stadt, 't is een vaſt werck, voorſien en verciert door den yver van veel Koningen, waer de Stede-houder, door den Koning geſtelt, ſorgt voor de welſtant van de Stadt; en moet oock verſorgen al wat tot d'algemeene landts-regeering van noode is. Men ſeydt dat daer veertigh metale kanons ſijn. Vier Burgermeeſters, gekoren uyt de burgers, beheerſchent, ſonder van hun laſt verſteken te worden, waer van datter twee by beurten 't meeſte geſagh hebben. Deſe hebben eenige Raden by hen, om over de ſaecken van de Stadt te raetſlagen, doch yder heeft ſijn ampt beſonder. De eene is toegeweſen over de huyſen en ſtraten te ſien; een ander is geſtelt om te oordeelen; d'ander doet de geboden verkondigen, dat nochtans niet geſchiet ſonder de wille des Stede-houders, die de Koning over het gebiedt van 't kaſteel geſtelt heeft; deſe is boven de Burgermeeſteren. De Konings Raden, de gront van de gewichtighſte ſaken wel ondertaſt

Twee vermaerde eylanden, Timoſe, en Suartoſe.

Bequaemheydt van 't ſtaende water Meller.

Regeering van ſtaet.

Stockholm, oorſprong van dien naem.

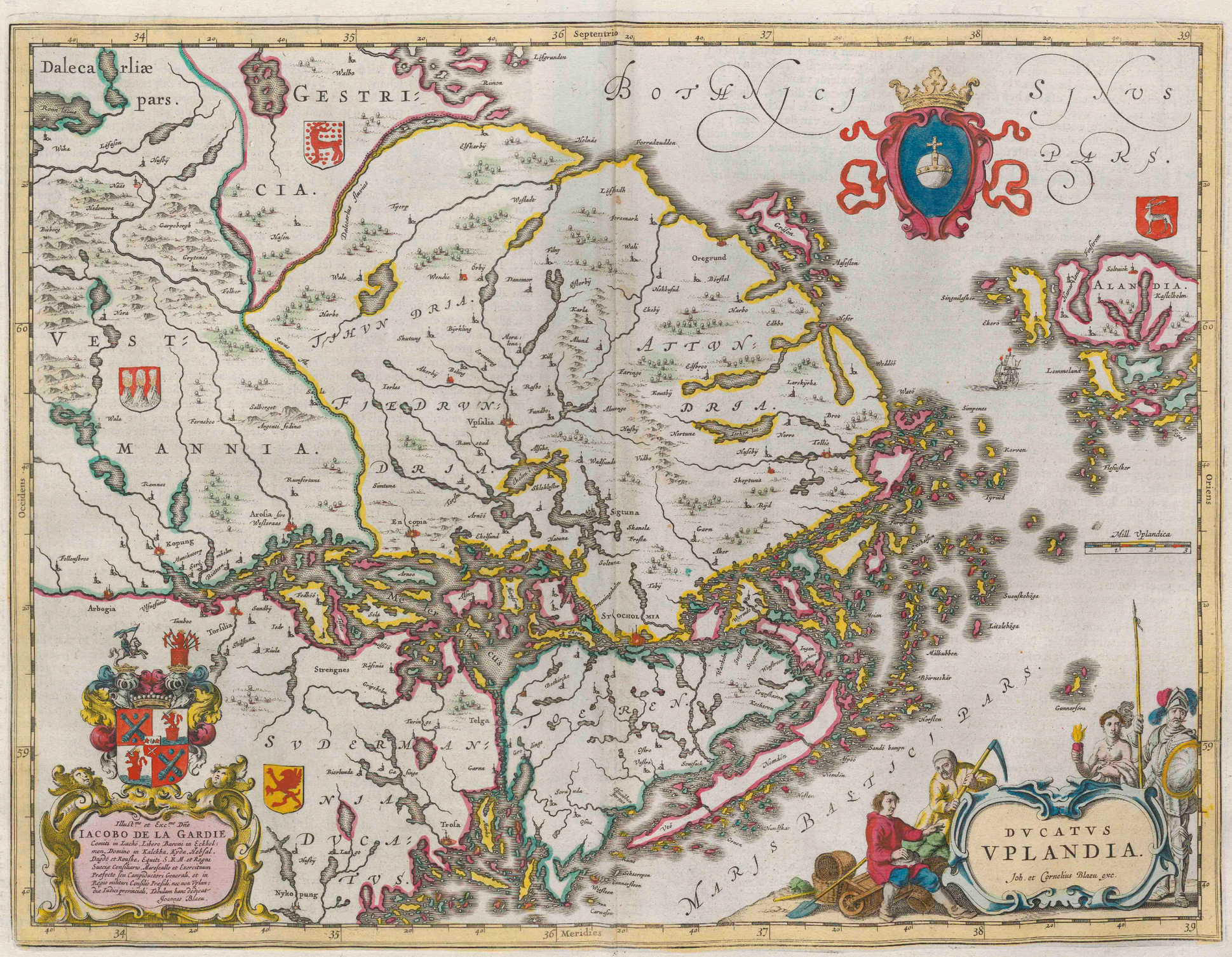
DVCATVS
VPLANDIA.
Joh. et Cornelius Blaeu exc.
Illust.mo et Exc.mo Dño
IACOBO DE LA GARDIE
Comiti in Lachö, Libero Baroni in Eckholmen, Domino in Kalckha, Kyda, Hebsal, Dagö et Reusha, Equiti S.R.M. et Regni Sueciæ Consiliario, Marescallo et Exercituum Præfecto seu Campoductore Generali, et in Regio militari Consilio Præsidi, nec non Vplandiæ Iudici provinciali, Tabulam hanc dedicat Joannes Blaeu.
BOTHNICI SINVS PARS.
MARIS BALTICI PARS.
GESTRICIA.
VESTMANNIA.
TIHVNDRIA.
FIEDRVNDRIA.
ATTVNDRIA.
SVDERMANNIA DVCATVS.
ALANDIA.
Dalecarliæ pars.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
Mill. Vplandica
Vpsalia
Sigtuna
Stockholmia
Arboga
Nykopung
Strengnes
Telga
Trosa
Oregrund
Kopung
Arosia sive Westeraas
Encopia
Lemmeland
Simpenes
Kerven
Tyrvid
Malkubben
Norsten
Gunnarsöra
Sueoskehöga
Litzlehöga
Flesuskeer
Singnilsker
Ekerö
Kastelholm
Saltuck
Finstrom
Hamarland
Fögel
Weddöö
Watö
Larskyrka
Broo
Norrö
Tellie
Skeptuna
Rÿd
Garn
Aker
Solta
Tebÿ
Sigtuna
Skanela
Fresta
Wadsunda
Sklokloster
Ekesund
Arnöö
Arnoo
Alsna
Sundbÿ
Torsilia
Tunboo
Ulfsesund
Follonsbroo
Fedhöö
Sela
Skälstuna
Kiula
Räfsnäs
Grigsholm
Biorlunda
Gasinge
Garna
Grödinge
Turinge
Nyköping
Husbÿ
Ludgo
Trosa
Sorunda
Osmo
Nemdön
Nemdön
Nosten
Nundskar
Ornön
Vtö
Schaerspen
Gunnarsten
Wtsten
Carwasen
Ingan
Ingarö
Wisby
Gotland
Oxenhamn
Kocharven
Cropshovud
Nyhamn
Sandö hamn
Aspö
Ostre
Vestre
Sowisack
Hofer
Grisön
Masesten
Hokbusud
Ekebÿ
Harbo
Edhbo
Börstel
Forsmark
Löfshadh
Holnäs
Forradzudden
Löfgrunden
Rimon
Walbo
Elfkarbÿ
Westadt
Tyerp
Wala
Harbo
Wendie
Örby
Danemor
Filing
Österby
Karla
Alund
Kill
Rasbo
Fundbo
Almunge
Faringe
Knutbÿ
Nortuna
Husbÿ
Vidbo
Wadsunda
Alsike
Skeptuna
Rÿd
Garn
Aker
Solta
Tebÿ
Skeptuna
Nortuna
Husbÿ
Norrö
Tellie
Larskyrka
Broo
Watö
Weddöö
Hofer
Grisön
Masesten
Oregrund
Börstel
Hokbusud
Ekebÿ
Harbo
Edhbo
Edsbroo
Faringe
Knutbÿ
Almunge
Fundbo
Rasbo
Kill
Alund
Karla
Österby
Filing
Danemor
Wendie
Örby
Westadt
Tyerp
Wala
Harbo
Skutung
Bÿrkling
Mora lena
Eromung
Akerbÿ
Beling
Ierlas
Simtuna
Ramstad
Rumfortuna
Ramnas
Arosia sive Westeraas
Encopia
Kopung
Arboga
Follonsbroo
Tunboo
Ulfsesund
Torsilia
Sundbÿ
Fedhöö
Sela
Skälstuna
Kiula
Strengnes
Räfsnäs
Grigsholm
Telga
Trosa
Biorlunda
Gasinge
Garna
Grödinge
Turinge
Nykopung
Husbÿ
Ludgo
Sorunda
Osmo
Nemdön
Nemdön
Nosten
Nundskar
Ornön
Vtö
Schaerspen
Gunnarsten
Wtsten
Carwasen
Ingan
Ingarö
Wisby
Gotland
Oxenhamn
Kocharven
Cropshovud
Nyhamn
Sandö hamn
Aspö
Ostre
Vestre
Sowisack
Malkubben
Norsten
Gunnarsöra
Sueoskehöga
Litzlehöga
Flesuskeer
Singnilsker
Ekerö
Kastelholm
Saltuck
Finstrom
Hamarland
Fögel
Lemmeland
Simpenes
Kerven
Tyrvid
Salberget
Argenti fodinæ
Ferneboo
Wala
Nora
Folker
Grytenes
Garpebergh
Hedemora
Wika
Lesesen
Husbÿ
Näs
Hasen
Dalecarlus fluvius
Savus fl.
Sala fl.
Mälaren lacus
Mare Balticum
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens

hebbende, ſpreken daer gewoonlijck het recht van, en men kan ſich van hen aen den Koning beroepen. De Raden met de Burgermeeſteren ſijn twaelf in getal, hun laſt duurt altijdt, ſooſe ſich niet met eenige laſterlijcke miſdaet beſmet hebbende, verlaeght worden, oft van hen ſelve eenige wettige redenen weten te vertoonen, om ontſlagen te ſijn. De wetten van het Koningrijck ſijn oudt, ingeſtelt door Henricus, en heylighlijck onderhouden van ſijn tijdt tot nu. Deſe Stadt, in 't jaer duyſent vier hondert ſeven van 't vuur des hemels ſijnde geſlagen, verbrande bynae, veel perſoonen vergingen door deſe brandt, vele, in de ſchepen gevloden ſijnde, wierden door 't water verſlonden, vermits de ſchepen ſoo grooten laſt niet konden verdragen. Onder Chriſtiern de II, Koning van Sweeden en Denemarcken, wracht de tyranny veel quaets; leeſt hier van 't boecksken van Zieglerus Laudavus, gedruckt tot Straesburgh by Rihelius, met deſen tijtel: De wreetheyt van Chriſtiern de II, Koning van Denemarcken, beweſen tegen de voornaemſte van Sweden, en de inwoonders van Holm. *Opſlo.* Opſlo volgt Stockholm, dit was eertijds de Koninglijcke Stadt van 't gantſch noorden (waer van ſy de tijtel had van Koninglijck Opſlo) en d'oudſte Biſſchoplijcke zetel, waer 't hoogſte recht was. Op deſe plaets was alleen een tempel, voor al de drie noorder-lantſchappen, buyten en binnen vergult, waer Thor heerlijck gekroont ſat, houdende een goude hellebaerd in de hand; aen ſijn rechter ſijde was Othin, ofte Vothan, dat is Mars te ſeggen, geſeten, met vergulde wapenen omringt; aen de ſlincker ſat Trigga, hebbende een vergulde boogh en pijlen in ſijn handen: ſy hadden geen mannelijcke leden, om dat daer oock vrouwen in den tempel quamen. De toren van deſe tempel was met een goude bandt omgort, en was op een effen plaets, van alle ſijden met bergen omringt; dicht by de tempel ſtont een groote boom, die ſijn tacken hoog en wijdt uytſpreyde; men weet ſijn aert niet, mits hy des ſomers en 's winters groen blijft; omtrent dit gewas ſtont de wooninge der Prieſteren, en de gene die den autaer bedienden. Noch was 'er dichte by een put waer in ſy de menſchen wierpen, geloovende dat dit een aengename offerhande aen de goden was.

Oude wijs van offeren. Sy hadden een gewoonte, datſe op negen dagen, negen verſcheyden offerhanden van dieren offerden, waer by ſy op yder dagh een menſch voeghden: Het lot wiert daer geworpen, om te weten wie tot het ſlacht-offer ge-eygent was; en die, daer 't lot op viel, wiert van hen voor ſaligh, en geluckigh gehouden; niemant was vry van 't gevaer des lots, de Koningen ſelfs waren het onderworpen, en men offerde hen ſoo 't lot op hen viel, in de tegenwoordigheydt van de gemeente voor de behoudenis van de Staet: men offerde niet als 't hooft van de dieren, 't lichaem wiert in het naeſt aenleggende boſch eenige dagen, nae het goedtvinden van de offeraers, gehangen. Eenige van de gemeente offerden ſich oock aen hen, op datſe, d'offerhande onder hunnen naem vermaert wordende, door de toverye en guychelerye der duyvelen, geloof ſouden krijgen.

Aerts-biſſchoppelijcke ſtoel. Nu iſſe d'Aertsbiſſchoppelijcke troon, voorſien met een vermaerde hooftkerck, en een ſeer ſchoone Sterckte, gebouwt op een bergh, die moeyelijck te betreden is. Sy leydt byna in het midden van Uplandt, aen de oever van de vloet Sala, die in het ſtaende water Ekolen vloedt, in een effen, en aengename plaetſe. In 't jaer duyſent twee hondert vijfendertig in de heerſching van Ericius Balbus, Aertzbiſſchop van Ierlere, was 'er tot Opſlo een vergadering van vier Profeſſoren, de welcke van andere Profeſſoren in alle profeſſien vermeerderende, wierde daer een *Hooge Schole.* hooge School opgericht, genietende een beſondere vryheyt, diergelijcke als Paus Sixtus de IV aen de hooge School van Bologne gaf in 't jaer duyſent vier hondert ſes-en-ſeventigh: door de alvernielende tijdt dickwijls verdorven ſijnde, is eyndelijck herſtelt in haer eerſte luyſter, en mildelijck verrijckt met veel vryheden en inkomſten door Karel de IX, in 't jaer duyſent vijf hondert vijf-en-negentigh. Maer Guſtavus Adolf, geweckt door de onvergelijckelijcke genegentheydt die hy tot de geleertheydt, en de Geleerden droegh, heeft haer vryheden, en het getal der Profeſſoren, en hun belooninge ſoo vermeerdert, datſe in vergelijckinge komt met de vermaertſte hooge Scholen van Europa, en vreeſende datſe op een nieuw mocht vervallen, ſooſe niet als op onſekere renten wierdt gehouden, bewees haer, door een wonderlijcke mildtheyt, in 't jaer duyſent ſes hondert vier-en-twintigh, jaerlijckſche, en genoeghſame inkomſten, van ſijn eygen erfgoederen, haer die in een eeuwige beſittinge gevende met kenteeckenen en blijcken, met ſijn Koninglijcke merck beſegelt, en begiftighde hen met de ſelve vryheden, met de welcke de Edel-lieden van dat Koningrijck hun vaderlijck inkomen beſitten. In Vplandt ſijn noch *Enecopia*, *Sigtunia*, *Oregrundia*, vermaerde dorpen om haer handelingen, maer niet by de eerſte te vergelijcken.

DE NOORDLANDSCHE PROVINCIEN,

te weten

GESTRICIEN en HELSINGIEN.

GESTRICIEN.

Naem. *Eſtricien* (in 't gemeen *Geſtrijcklandt* genoemt) is een landtſchap van kleyn begrijp; want het heeft maer twaelf mijlen in de langte, en ſoo veel in de breette.

Grootte.

Grenſen. Ten ooſten wordt het van de zee, ten zuyden van de riviere d'Elf beſproeyt, ten weſten heeft het Dalecarlien, en ten noorden Helſingien. Het aertrijck is hier vruchtbaerder van yſermijnen dan granen; evenwel krijgen d'inwoonders ſoo veel koren van dit landt datſe ſich daer van konnen voeden.

Meir, en rivieren. 't Aenmerckelijckſte lac oft ſtaende water is *Hammarſtoeun*; en de vermaertſte rivieren ſijn d'*Elff*, en *Hæſunda*.

Deſe Provintie heeft maer een ſtadt, *Geuvalie* genaemt, welcke is ſeer out, ſterck van gelegenheyt, en dicht by de zee, waer de grootſte ſchepen bequamelijck hare koopmanſchappen konnen ontladen, welcke d'inwoonders aen de berghlieden verkoopen, inſonderheyt aen die van de **Kopperbergz**. Deſe ſtadt wort door een groote rivier in twee deelen geſcheyden, welck water met twee fraeye bruggen is verciert, en van daer voortloopende, maeckt het 't aengename eylandt **Altråholman**; hier ontmoet het de zee, die het, gelijck alle andere rivieren, in ſijne afgronden verſwelght. *Geuvalie.*

DE LANDTSCHAPPEN VAN HELSINGIEN.

Naem. Helſingien was eertijdts een gemeenen naem, die d'andere Noorderſche landen in ſich begreep: want daer ſijn noch brieven van Canutus Jonſon, d'eerſte Seneſchal oft Opper-Richter in 't hof, van 't jaer 1328, in de Rijcks-vergadering, gehouden te Telge, geſchreven, welcke getuygen, dat de palen van Helſingien in 't noorden de riviere Ula, en 't meir Vlatresk waren, nu beyde in de noorder-deelen van Cajanien gelegen.

Grenſen. Men noemt het hedensdaeghs in 't gemeen Noorderlanden; en grenſt nu in 't ooſten aen de Bothniſche golf oft zeeboeſem; in 't zuyden aen Vplant en Weſtmannien; ten weſten aen Dalecarlien en Noorwegen; en ten noorden aen Laplant. De lengte is 73 mijlen, en de breette ontrent 90.

Eertijdts een koninckrijck. Helſingien wierdt in over-oude tijden door ſijn eygen Koningen beſtiert, tot dat Ingellus, Koning van Vpſael, de Koning van dit landt, met vijf andere, deê verbranden, en hare koninckrijcken onder ſijn gebiedt bracht.

Iemptien ſtont eertijdts onder de Koningen van Helſingien, als Saxo Grammaticus in ſijn vijfde boeck getuyght. D'oude graffteden, die men noch in dit landt ſiet, ſijn onfeylbare blijcken, dat dit volck weleer haer eygen letteren en Caracters gehadt hebben, geheel van de Runiſche en Gotſche verſcheyden, gelijck men in deſe weynige ſien kan, [illegible] Deſe lieden hadden oock haer eygen wetten en gewoonten, dieſe nu noch bewaren; de welcke in 't breede ſpreken van haren koophandel en ſchipvaert, die d'inwoonders *Skips laght* noemen. Yder geweſt heeft ſijn Richter oft Amptman in 't beſonder, die laſt heeft Recht te doen, de gemeene ruſt, en de veyligheyt der wegen voor de reyſende, te beſorgen.

Dapperheyt van 't volck. De dapperheyt der Helſingiers was ſoo groot, datſe ſelf van verre, gelegen volckeren gevreeſt wierd, gelijck de Paus Gregorius en Keyſer Lodewijck de Godtvruchtige in hare brieven, geſchreven in 't jaer 835, getuygen: want deſe lieden, hoewel tuſſchen yſer en ſtael geboren, wierden ſomtijts van hare geburen beſprongen: maer de begeerte tot een heerlijcken naem (die men kan gelijcken by de fluyten, welcke men in de ceremonien van Cybele, de moeder der goden,

Sweden.

Illustrißimo Domino
GABRIEL BENGTSON OXENSTIRNA
Libero Baroni in Mörebÿ et Lindholm
S. R. M. et Regni Sueciæ Consiliario et
Archithalaßo, nec non ditionis Tyharet
in Smalandia Judici Provinciali
Tabulam hanc D. D.
J. Blaeu.
NORVEGIÆ
PARS.
GESTRICIÆ INSIGNIA
IEMPTIA
SINVS
BOTHNICVS.
HELSINGIA
MEDELPADIA
ANGERMANNIA
BOTHNIA
NORDLANDIÆ
et quibies
GESTRICIA
et
HELSINGICÆ
REGIONES
Auct: Andrea Buræo Sueco.
IEMPTIA
Septentrio.
Meridies.
Occidens.
Oriens.

goden, dede klincken) vervoerde hen soodanigh, datse veel krachtiger dan ooit te voren hunne dapperheyt opweckten, en elckander tot strijden ophitsten, soo datse, met uytgetogen swaerden, sich als verwoedt op hare vyanden wierpen, en met sulck een selheyt vochten, datse die voor altijdt uyt haer landt deden wijcken, ja self aen gene sijde van den Oresunt; daer sy, tot een eeuwige gedachtenis van hare overwinning, op den oever een stadt bouwden, die sy Helsingburg, na haren naem, noemden. De selve Historyschrijvers, die ons den lof en dapperheyt der Sweden, oft oude Gotten, nagelaten hebben, spreken in 't besonder van dese volckeren, en verhalen: datse tegen de Finlanders, Cajanen, en Careliers seer selle oorlogen gevoert hebben, en die uyt hare woonplaetsen verjaeght: soo datse in die gewesten colonien oprechtten, daer van noch heden d'overblijfselen gevonden worden: want wie (die eenige kennis van dit volck heeft,) kan onbekent sijn, dat de bewoonders der zeekusten van Cajanien, en van Noorder-Finlandt, meest Helsingisch spreken? 't Is oock seker, dat de Nylanders (een volck uyt Helsingien gesproten,) aen de grensen van de Careliers woonende, de Finnen en Careliers verdreven, en hare landen ingenomen hebben, en noch heden de Helsingische tale gebruycken; en datse oock na haren naem de Parochie van Helsingeby, en Helsingie, waer uyt de benaming van 't stedeken Helsingfors gesproten is, genoemt hebben.

Natuur der inwoonders.

De Helsingiers sijn herberghsamer dan d'andere Sweden: sy konnen seer wel begrijpen alle leeringen en konsten; en sijn boven andere soo groote beminnaers van de geleertheyt, datse, hoewel sy weynigh gemeene scholen hebben, self elckander met grooten vlijt onderwijsen, wanneer sy eenighsins van anderen sijn geleert: soo dat de geringste lieden self niet sonder kennisse van de letteren gevonden worden. Sy sijn oprecht en eenvoudigh van zeden, vyanden van bedrogh en boosheyt; en seer net en sinlijck in hare huysen. Maer dit sal genoegh sijn van dit volck in 't gemeen; laet ons die in 't besonder gaen besoecken; en de lantschappen van 't oude Helsingien na elckander doorwandelen; welcker inwoonders sijn ten deel naturelijcke Helsingiers, ten deel Laplanders van oorsprong: de landen van d'eerste sijn Helsingien, eygentlijck dus genoemt, Medelpadien, Angermannien, en Bothnien; doch van d'andere Laplant.

HELSINGIEN,

eygentlijck dus genoemt.

Oude naem;

HElsingien, eygentlijck en in een enger bepaling genomen, wierd eertijdts *Sundhede* genoemt, als blijkt uyt de Helsingische wetten, en het segel van 't selve lantschap, dat nu noch in wesen is met dit opschrift: *Sigillum communitatis in Sundhede*: dat is, *het segel der Gemeynte in Sundhede.*

en nieuwe.

Wat d'oorsprong van de nieuwe naem belangt, de Chronijckschrijver van Noorwegen meent, datse komt van *Thor-Helsing*; eenige gelooven, dat die spruyt van 't woort *Hælsa* oft *Halsz*, wegens de gesontheyt van de lucht; anderen soecken die elders. Doch hoe het sy, dit Lantschap is vruchtbaer van graen, en overvloedigh in vee, waer mede, en met haer linnen, boter, kaes, visch, en wiltbraet, d'inwoonders sterck handelen.

Vruchtbaerkeyt.

Grootte.

Deeling.

Dese Provintie (die 27 mijlen lang, en 16 breet is) wort in drie landeryen gedeelt, te weten, in Alora, het welck de rivier Liusne bevochtight; Sundhede, door welcks midden het meir en riviere Dil loopt; en Nordstig, aen het bosch Arskog gelegen: maer dewijl Sundhede het middelste, en voornaemste deel des lants begreep, soo heeft het gantsche lantschap daer van de naem gekregen.

Meiren.

De vermaertste meiren van dese Provintie sijn, de *Barwijken*, de *Dille*, en meer andere.

Rivieren.

De rivieren sijn *Liusne*, *Woxne*, *Kyle*, en *Tone*.

Bosschen.

De voornaemste bosschen sijn Blaksås / en *Boeuleskogen.*

Steden.

Sy heeft maer twee steden, van welcke d'eerste is *Hudingswald*, oft *Hudwyckswald*, aen twee sijden van de zee bespoelt, en daer door sterck van gelegenheyt, en bequaem tot de kocphandel, waer toe d'inwoonders genegen sijn, welcke hare waren, als koper, boter, smeer, huyden, vellen, peck, harst, masten, balcken, en deelen oft plancken van dennenhout, in vreemde landen brengen. D'andere stadt is *Soeuderhampn*, voor weynige jaren aen denoever der zee, en op een aengename plaets, gebouwt, seer wel tot de schipvaert gelegen, welcke d'inwoonders verrijckt door de koophandel, die sy hier seer bequamelijck konnen oeffenen.

Wapen.

Dese Provintie heeft in haer wapen een swart velt, en daer in een gouden bock.

MEDELPADIEN.

Naem.

MEdelpadien heeft den tytel van Graefschap, en schijnt dese naem van sijn gelegenheyt te hebben; want het legt

Rivieren.

tusschen de groote rivieren Niurundz Elff / en

Aertrijck.

Indalsz Elff. 't Aertrijck is byna van de selve natuer als dat van Helsingien, uytgeseyt dat het soo groot niet is, en meer bosschen en bergen heeft, en overvloediger in gevogelte en wiltbraet. De voorgenoemde rivieren, die dit lant besproeyen, verschaffen den inwoonders een groote menighte visch, en insonderheyt salmen.

Dit

Grenſen. Dit lant paelt in 't ooſten aen de zee, in 't zuyden aen Helſingien, ten weſten aen Noorwegen en Iemptien, en ten noorden aen Angermannien.

Verſcheyde Schrijvers ſeggen, dat d'oude Koningen van Helſingien eertijts hier haer hof gehouden hebben, ongetwijfelt om de menighte der boſſchen, ſeer dienſtigh tot de jaght op vogelen en beeſten.

Hier is maer een ſtadt, *Sundswald* genoemt, die ſich meer op haer konſtigh gieten van 't geſchut, als op d'outheyt van haer muren kan beroemen. *Stadt.*

ANGERMANNIEN.

Naem. ANgermannien ſchijnt deſe naem t'ontleenen van 't woort *Angari*, 't welck in de Finniſche tale ſtraf, ſtuers, oft wreet beteekent: of liever van de rivier Angermann, die deſe Provintie bevochtight: welcke grenſt in 't ooſten aen de Bothniſche zee, in 't zuyden aen Medelpadien, in 't weſten aen Iemptien, en ten noorden aen Lap-lant.

Palen.

Hoedanigheyt. Dit lant heeft ſeer vele bergen en klippen; maer de dalen en evene plaetſen hebben ſulck een vruchtbaren gront, dat d'ackers, hoewel die jaerlijcks beſaeyt worden, nochtans naeulijcks in twintigh jaren meſtinge behoeven; en geven verſcheyde ſoorten van goede graenen: derhalven is 't buyten alle twijfel, indien eenige landen, die onder een ſachter lucht leggen, ſulcken aertrijck hadden, datſe overvloediger en betere vruchten ſouden voortbrengen.

De voornaemſte rivier is Angerman, ſeer rijck van vele viſſchen, en inſonderheyt ſalmen. *Rivieren.*

Deſe Provintie wort als in twee armen oft ſtreecken gedeelt, waer van het zuyderdeel ſich van de zee by de gemelde rivier na het zuydweſt uytſtreckt; maer het noorderdeel ſpreyt ſich uyt langs de zee: deſe twee geweſten worden door het boſch Scula van elckander geſcheyden, 't welck ſijn naem heeft van den wonderlijcken bergh Scula, ſoo verſchrickelijck om ſijne ſteylten, als uytmuntende om ſijne hooghte. *Deeling.*

In dit geweſt is maer een ſtadt, *Hernoſand* genoemt, welcker inwoonders met de ſelve waren koopmanſchappen, als die van *Hadingswald* in Helſingien, uytgenomen koper. *Stadt.*

Sy voert tot haer wapen drie goude ſalmen in een blaeuw velt, die ongevoelijck in de netten loopen. *Wapen.*

BOTHNIEN.

Naem. BOthnien wort dus genoemt na de Bothniſche golf (eertijts bekent met de naem van **Dumſhaaff**/ nu **Botnen**/) waer van het ten ooſten en weſten beſpoelt wort.

Aert van 't landt. Dit lantſchap is niet ſoo bergh-achtigh als Angermannien; maer 't is in vele plaetſen ſeer ſant-achtigh, 't welck, nevens de ſtrengheyt der lucht, de vruchtbaerheyt niet weynigh verhindert; doch dit gebreck wort door d'overvloedigheyt van andere noodige dingen vergolden.

Rivieren. Het wort beſpoelt met vele groote rivieren, (overvloedigh in allerley ſlagh van viſſchen, en beſonderlijck ſalmen,) waer van de vermaertſte ſijn **Umå**/ **Pytåſlodh**/ **Lulo-Elff**/ **Kalis**/ **Tårnia**/ *Meiren.* en andere mindere beroemde, als **Windel**/ **Bure-Elff**/ **Byſkemeer**/ &c. De meiren ſijn **Buretråſk**/ **Arne-Jerffwi**/ en **Håfeſiö**.

Deſe Provintie heeft niet een eenige ſtadt; maer alle de parochien oft dorpen ſijn meeſt alle als goede vlecken, en vermaert om hare jaermarckten: want ſchoon het naburige Laplant geen granen, noch diergelijcke ſaken voortbrengt, ſoo heeft het evenwel overvloet van viſch, gevogelte, verſcheyden dieren, en koſtelijcke vellen: derhalven weten d'inwoonders van *Koophandel.* Bothnien, inſonderheyt die ſy Byrcarles noemen, van de kooplieden, die in haer landt komen, alle noodige dingen, den Laplanders en anderen dienſtigh, des ſomers in te koopen; welcke ſy des winters, als de meiren en rivieren met ys bedeckt ſijn, in Laplant brengen, en handelen daer weder een groote menighte viſſchen, door de koude als een ſtock gedrooght, koſtelijcke vellen, uytgeleſen pluymen, en andere waren.

De vermaertſte plaetſen, om hare jaermarckten, ſijn **Tårnio**/ **Umo**/ **Pitho**/ en **Lulo**. *Plaetſen.*

Bothnien kan men bequamelijck deelen in ooſter- en weſter-deel. Het Ooſter-Bothnien, (volgens het ſchrijven van Meſſenius,) anders genaemt Cajanien, voert in ſijn wapen ſes marters oft zibellinen, ſeer gemeen in deſe geweſten: dit dier is kleynder dan de marters gewoonlijck ſijn; 't is geheel geel, en den hals is wit met ſwart gemengt. De Natuur-beſchrijvers ſpreken van drie oft vier ſoorten van marters; het kleynſte van allen draeght de naem van ſijn geſlacht; het huys-weſelken onthoudt ſich by de menſchen in hare wooningen; 't boſch-weſeltjen is veel wilder; 't fret, een ander ſlagh, is dienſtigh om konijnen te vangen; de groote weſel is van tweederley ſoort, d'eene wort van ſommige ſluwijne genoemt, en d'andere marter, waer van eenige geeler, ſchoonder en ſachter van hair ſijn dan d'andere. Alle deſe dierkens ſijn ſoo gemeen en ſoo eygen aen dit landt, datſe de Bothniers in hare wapenen voeren, gelijck de Egyptenaers de crocodil, en de Lacedemoniers den nacht-uyl daer toe plachten te gebruycken, om dat het eerſte, een landt- en water-dier, ſeer veel aen d'oevers van den Nyl wierd gevonden, en dat die vogel ſeer gemeen was in Attica. *Deeling.* *Wapen.*

Het Weſter-Bothnien, ſeght de ſelve Meſſenius, heeft in ſijn wapen een hert met getackte hoornen, een ſinnebeelt van ſnelheyt, lichtigheyt, en vreeſe.

Olaus Magnus, in ſijn hiſtorie van de Noord- *Hoedanigheyt.*

ſche landen , ſprekende van deſe Provintie , ſeght , datſe ſich wijt en breet uytſtreckt , en datſe in drie groote geweſten wort gedeelt , te weten , 't Weſterlijcke , Noorderlijcke (*hy wil ſeggen , de Noorderdeelen , ſoo van't Ooſter- als Weſter-Bothnien*) en het Ooſterlijcke. Die 't Noorderdeel bewoonen , leven alleen van de viſſchery , tot het welcke ſy ſich liever dan tot de landtbouw begeven ; want op vele plaetſen ſijn onvruchtbare ackers. Sy doen grooten koophandel met de vreemdelingen , van welcke ſy in wiſſeling krijgen al 't gene tot haer onderhoudt noodigh is : Spanjen en Portugael verſorght hen van wijn , Engelant van ſout , (*dit was Portugaels ſout , dat d'Engelſchen , ten tijde van Olaus , hier brachten,*) Nederlant van laken , Duytslant van huys-cieraet , Sweden en Gotlant voorſiet hen van tarwe , rogge , garſt , en alle andere dingen door 't middel van de ſchipvaert. Alle zeeboeſems , meiren , rivieren , en andere wateren , ſijn met overvloet van allerley ſlagh van viſſchen verrijckt. Oock ſijn hier veel eylanden, die ſeer aengenaem ſijn , om hare kruyden , 't natuurlijck tapijt van hare velden , en de groente der boomen , en boſſchen , daer de lieffelijcke ſtemmen der vogelen den voorbygangers ophouden , en ſich ſelf doen vergeten. De zee brengt hier geen monſters voort ; het aertrijck voedt geen fenijnige ſlangen ; de ſomer heeft byna een gedurigen dagh ; de zon ſchiet geene dan getemperde ſtralen ; de lucht is niet beſmet , noch vergiftight ; in 't kort , alles is aengenaem , vermakelijck en vreedtvolckſaem. Maer dat meer is te verwonderen, in dit gantſche lant , met ruſt geſegent , hebben de booſe zeden, noch d'overdaet geen plaets, en d'onkuyſche wercken worden van hier verbannen : want man en vrouw beminnen d'een d'ander met een kuyſche en getrouwe liefde ; ſoo dat de bloetſchande , overſpel , en hoerery hier vermijt , veracht , ja vervloeckt worden ; tot een klaer bewijs , dat de wet des grooten Gods ſeer diep in de harten van deſe eenvoudige volckeren is ingedruckt , die d'allerkuyſte kloosterlieden in 't waernemen van de ſuyverheyt ſchijnen gelijck te weſen.

Men ſiet oock (ſegt Olaus) uyt de bergen van dit lant een rivier met groote waterſtralen voortkomen , welcke ſich hebbende in twee tacken oft armen gedeelt , om te beter in zee te vloeyen , loopt voorby een kleyne ſtreeck lants , waer op de ſtadt Torne is gebouwt , welckers hooghte is 69 graden breette , en 41 langte. Deſe ſtadt is ſeer wel gelegen , en vereert met de beroemſte jaermarckt van deſe koude geweſten : want vele gebuur-volckeren , ja ſelf vreemdelingen, met menighte derwaerts komen, te weten , de Moſcoviten , of volckeren van Wit-Ruſſen , de Laplanders , Finlanders , Sweden , Tavaſtiers , Helſingiers , en verſcheyden andere uyt Noorwegen en Denemarcken , welcke hier te ſcheep aenkomen , oock wel met wagens oft ſleden, door harten, oft liever getemde rheenen, voortgetrocken. De ſtadt Lula is in dit geweſt , en genoegſaem bekent.

Torne , een ſtadt.

IEMPTERLANDT.

Naem. IEmptien oft Iempterlant (indien wy de Chronijckſchrijver van Noorwegen willen gelooven) brengt ſijn naem af van **Kåtil Jempte** / die in dit landt met eenige volckeren gevlucht was, en met de ſelve het bewoonbaer maeckte.

Grenſen. Het paelt in 't zuyden aen Dalien, in 't ooſten aen Angermannien en Helſingien , ten weſten aen de bergen **Fiållen** en **Kiöl**. Ioan Gothus ſeght aldus van dit landt : Iemptie grenſt aen Sweden , Noorwegen , en Medelpadien ; en

Grootte. is gevoeght met het laetſte , 39 mijlen lang , en 19 breet.

Aenmerckelijcke ſteen. Men ſiet in deſe Provintie aen de voet der hooge bergen , die het van Noorwegen ſcheyden , in een groene valleye , een ſteen van ongelooffelijcke grootte, op welcke met Gothiſche letteren een wonderlijcke prophetie oft voorſegging is geſneden, die Wexion in 't Latijn verhaelt , en uytgeſproken door den heyligen Stephanus , medegeſel van den heyligen Adalvardus toegenaemt den Ouden , wanneer hy het Euangelium in deſe geweſten verkondighde , onder de regering van Erick Stenchillus. Deſe ſteen is voor eenige jaren voor-over gevallen , als of het een quaet voorteecken was van d'aenſtaende elenden , die over dit Rijck ſouden komen: waer op Ieſper Marcus, Leeraer te Vaſten, een gedicht maeckte , door 't welcke hy deſe volckeren tot berouw en leetweſen pooghde te bewegen.

Deeling. Dit landtſchap is gedeelt in veertien Parochien , welcker inwoonders van de jaght , en 't vee aen te queecken leven. Op eenige plaetſen waſſen oock granen. *Hoedanigheyt.* Hier is een groote menighte van rheenen en elanden : de rheenen *Gedierte.* ſijn een gedierte wat grooter als een hart , en 't ſelve gelijck, uytgeſeyt dat het grooter , breeder en platter horens heeft , en byna ſoodanige als een das. Den elandt oft Ellen is een wilt dier, niet ſoo wel te temmen als de rheenen ; en heeft de gedaente van een geyt , en de grootte van een paert.

De Koningen van Helſingien hadden eertijts deſe Provintie onder haer gebiedt , en na hen de Koningen van Noorwegen : maer door het tractaet oft vrede-verdragh, te **Brömſebroo** den 13 Auguſti 1645 geſloten , wierdt ſy weder onder de Kroon van Sweden gebracht , om daer mede vereenight te blijven.

Wapen. Sy voert in haer wapen twee leeuwen tegen over elckander geſtelt, die het wapen van Noorwegen in hare pooten houden , en van achteren door twee mannen, gewapent met bogen en pijlen, gedreyght worden.

LAP-

LAPLANDT.

Hoedanigheyt van 't landt.

LAPLANDT, de laetſte van al de Noordtſche Provintien van Europe, is ſeer groot, beſet met vele wijtſtreckende boſſchen, met vreeſſelijcke klippen en bergen, rivieren, meiren en ſtaende wateren in ſeer groot getal. Men ſiet 'er niet een eenigh dal noch vlacke velden; maer alleen op ſommige plaetſen eenige weyden van geringe waerde; als oft dit volck door de Natuur vergeten was, en datſe hen hare gunſten, die ſy in 't gemeen alle volckeren bewijſt, had geweygert. Dies ſy, dewijl hun landt geen granen voortbrengt, meeſt van de jaght en viſſchery leven; en hebben oock geen ſteden noch dorpen, noch vaſte woonplaetſen; maer dwalen en reyſen op 't lant en de zee, van d'een plaets naer d'ander, waer ſy 't meeſte voordeel weten te doen; ſoo dat ſy, wanneerſe een meir oft ſtaende water van alle ſijne viſſchen, oft eenige boſſchen van alle 't gevogelte en gedierte ontbloot hebben, ſich elders begeven, om daer meerder vangſt te krijgen, als of al 't geſchubde en viervoetige gedierte hunne voetſtappen navolghden, om alſoo het geluck en leven van deſe volckeren te helpen onderſtutten. Des winters verſamelen ſy ſich in hoopen op verſcheyde plaetſen, om op de verordende dagen hare ſchattingen te betalen; en dan komen de Byrcarliers en andere vreemden hunne waren met een te koop ſetten. Op de ſelve tijdt verſchijnen dan oock de Kerckelijcke perſoonen, om hare kinderen te doopen, en in d'Artijckelen van 't Chriſtelijcke Geloove t'onderwijſen, op 't welcke ſy gehouden ſijn 't volgende jaer te antwoorden. De Kercken, in de welcke het catechiſeren oft onderwijſen gedaen wordt, ſijn door 't bevel van Karel de Negende, vader van Guſtavus de Tweede, gebouwt.

Gewoonten der inwoonders;

hun aert en ſeden;

Dit volck was eertijts ſeer genegen tot tooverye en ydele ſuperſtitien, van welcke ſy, ſedert hare kenniſſe van 't Euangelie, een afkeer gekregen hebben: ſy ſijn eenvoudigh en oprecht, en bequaem om goede ſeden te leeren. Onder hen geſchieden weynigh overſpelen, noch weyniger dootſlagen, en allerweynighſt eenige dieveryen, dieſe t'eenemael nalaten: in voegen dat de vreemde kooplieden, ſchoon ſy hunne waren eenigen tijdt ongedeckt op 't landt, en onder 't ſneeu, laten leggen, niet behoeven te vreeſen dat ſy 't minſte ſtuck daer van ſullen verlieſen; ſoodanige beminnaers ſijn ſy van de gerechtigheyt, en vyanden van alle gewelt. Sy ſijn oock verſtandigh en naerſtigh genoegh in allerley hantwercken. Hare kleederen ſijn meeſt van ruyge vellen, en met dick hair, om te beter de koude te konnen wederſtaen. Sy gebruycken geen linnen; en in plaets van garen, om hare kleederen te nayen, nemen ſy gedrooghde, dunne en uytgereckte ſenuwen der beeſten: en als ſy hare kleederen willen vercieren, in navolging van hare gebuurvolcken, ſoo boorden ſy die, op hare wijſe, met uytgetrocken draden, in plaets van ſmalle paſſementen oft koorden. Sy woonen in geen huyſen, maer onthouden ſich in tenten, gemaeckt van de ſchorſſen der berckeboomen, en andere. Op ſekere plaetſen in 't geberghte van dit landt vint men diamanten, amethyſten, topazen, en andere koſtelijcke ſteenen.

en kleederen.

Heeren.

Deſe volckeren gehoorſamen hedensdaeghs aen drie Monarchen, te weten, aen den Koning van Sweden, die van Noorwegen, en den Groot-Vorſt van Moſcovien. Het grootſte deel van dit landt, 't welck is het zuydelijckſte en middellantſche, ſtaet onder de heerſchappy van de Kroon Sweden, en is in vijf Iurisdictien oft geweſten gedeelt, van d'inwoonders Lapmarcken genoemt, te weten, Vma-Lapmarck, Pyta-Lapmarck, Lula-Lapmarck, Torne-Lapmarck, en Kimi-Lapmarck, welckers bewoonders geen ſchatting dan aen de Koning van Sweden betalen. Haer landt is ſoo groot, dat het meer dan hondert Duytſche mijlen in de langte begrijpt, en ontrent negentigh in de breette; en ſtreckt ſich uyt van den 64 tot aen den 71 graedt.

Finmarcken.

Het gedeelte, dat onder de Koning van Noorwegen ſtaet, ſtreckt ſich met de noordſijde langs de zee, en wordt Finmarcken genoemt: dit geweſt is tamelijck groot, en in twee landeryen gedeelt, die yder beſondere Heeren onderworpen ſijn: het zuydelijcke, waer in de ſtadt Ietaborgh leght, erkent de Koning van Denemarcken en Noorwegen; het noorderlijcke ſtaet onder ſijne Majeſteyt van Sweden. De volckeren worden *Sioſinni*, dat is, Zee-Finnen, genaemt, die oock van de viſſchery, ſonder broot te gebruycken, leven, en ſich onderhouden.

Terſchana-volck, oft Trinnes.

Het overige van Laplandt ſtaet onder 't gebiedt van den Groot-Hartogh van Moſcovien, 't welck men neemt van 't kaſteel Wardhus tot de mont van de Witte zee. Dit geweſt wort van de Sweden *Trinnes*, van de Laplanders *Pyheniems*, en van de Moſcoviters *Terſchana voloch* genoemt; by d'Ouden met de naem van Biarmien bekent, welcke ſchijnt van 't woort *Varama* ('t welck een bergh-achtigh geweſt beteekent) te komen, waer van, door de tijt, die alles bederft, *Biarma* oft *Biarmia* is voortgekomen. D'inwoonders van dit geweſt behouden noch de tael en d'uytſpraeck van d'andere Laplanders.

Scricfinnien, oft Skidhfinnien.

Saxo Sialandicus, en vele andere oude Schrijvers, ſtellen by dit geweſt het lant *Scricfinnien*, als ſijnde een beſonder lantſchap van 't Noorden; maer het is onder eenen naem en onder een lichaem met Laplant en Finmarcken begrepen, welckers volckeren wierden, met een gemeene naem, *Skidhfinniers*, van 't Sweedſche woort

LAPPONIA,

Auct. Andrea Buræo Sueco.

Milliaria Lapponica, Helsingia et Botnica quorum 22 uni grad respon.

Milliaria Germanica 15 uni grad.

Occidentis

Septentrio

Meridies

Querken

Ortus

PARS.

MARCHIÆ

FINNMARCK.

KIMI LAPPMARCK.

LAPPMARCK.

LAPPONIA

BOTNICUS SINUS

BOTNIA

NORVIGIA

Surø.

Porßanger

Reisefiord

Stiemø

Tenobÿ

Bager T.

Enarabÿ

Enara

Tresk

Kautokeino

Rounela

Kilpis T.

Wisangi T.

Rossa T.

Ringe T.

Nötsarki Tresk

Swondasara

Ames T.

Pallovirsa

Momie T.

Iris T.

Konges T.

Vltes T.

Lemale T.

Somby

Kemibÿ

Kolajerfui

Kitti Iabÿ

Soden kÿle

Kemi Tresk

Awei T.

Coppale

Kakÿerfui

Kesine T.

Payerfai Tresk

Cajanfalmi

Maanfelkeby

Jowara

Kelsingo Tresk

Maurinojerwi

Kemi Elf

Torne

Calis

Luda

Skiutskar

Carlo

Vlkobodi

Oulo

Quondam terminus Regni Helsingici

Oulonfaro

Limingo

Salo

Pyhajoki

Calajoki

Lochta

Carleby

Perßo

Nykarleby

Iosema

Vla tresk

Kemmajerwi

Rosfierwi

Cajanburgh

Pirttijervi

Roteinjervi

Kiandajervi

Kalliojervi

Lappajer

Sarkimaki

Tyhajerfui

Reisserfi

Issyerfi

Ysa skede

Skiærgård

Aabo jocki

Torne Trisk

Sepmark

Pates T.

Calis T.

Vlina T.

Aines T.

Vaktes T.

Iuppris T.

Konke T.

Ubas T.

Salle T.

Rockie T.

Metka T.

Torpajaur

Longes T.

Sauna T.

Varke T.

Saua

Tarra T.

Sirkiffuchti

Rautte

Kolthauer T.

Lienes T.

Iriwa T.

Wodna T.

Torne flute

Lappa flute

Sytte

Syttoumo

Skolke T.

Kiange T.

Sagata jerfui

Kudie T.

Serne T.

Ajis T.

Haara T.

Iokomuka

Suckhfjoki

Conte T.

Marie T.

Reme T.

Lexunga T.

Rounuma

Kemi flo

Sima flo

Ysa skede

Torne

Kemi

Megamma

Skiærgård

Aabo jocki

Lochtari

Aarvjerfui

Pöika flo.

Tam

Storä Aarvjerfui

Semis jerfui

Kunoka T.

Kaute T.

Laiffhj

Vmeälf

Vmeälf T.

Bure T.

Bure elf

Skellefta

Skötegrunden

Burokubben

Buro vidden

Burabädh

Iefangers

Pitea

Bygda

Skeikallholm

Skiuara

Vma

Tefsudden

Holmon

Gallarna

Pieregen

Vnder saker

Vmeälf

Angermanna flu.

Ströma

Pitha

Ribben

Bergkoon

Grundoon

Germundeö

Skiffel Skärr

Sund Skaren

Sandum

Grenskiærret

Kimkafferd

Meyrian

Ostra Aarvjerfui

Ytter Aarvjerfui

Steenker

Schonfund

Wardal

Laefwanger

Oefen

Schordal

Geuinghoos

Vnder saker

Wefral

Iromnes

Matzkobel

Staffe

Lungmes

Sanjinkaisi

Oris

Samen

Aalmes

Stens

Langes

Vlfsfiord

Gorgfund

Bulsfiord

Kulsfiord

Langenbuhten

Sallero

Stromsund

Tromsø

Snyperfoeld

Reisen

Reisø

Nordfugels

Stiernefund

Seiland

Skarsø

Skarsø

Maskø T.

Tono T.

Vranjöki

Nautalmenki

Pats joki

Aabo jocki

Torne Trisk

Sepmark

Ytter Aarvjerfui

Ostra Aarvjerfui

Ströma

Pöika flo.

Tam

Grenskiærret

Kimkafferd

Meyrian

Sandum

Ribben

Bergkoon

Grundoon

Germundeö

Skiffel Skärr

Sund Skaren

Pitha

Vlkobodi

Oulonfaro

Oulo

Quondam terminus Regni Helsingici

Limingo

Salo

Pyhajoki

Calajoki

Lochta

Carleby

Perßo

Nykarleby

Iosema

Ysa skede

Skiærgård

Aabo jocki

Vla tresk

Kemmajerwi

Rosfierwi

Cajanburgh

Pirttijervi

Roteinjervi

Kiandajervi

Kalliojervi

Lappajer

Sarkimaki

Tyhajerfui

Reisserfi

Issyerfi

Torne Trisk

Sepmark

Pates T.

Calis T.

Vlina T.

Aines T.

Vaktes T.

Iuppris T.

Konke T.

Ubas T.

Salle T.

Rockie T.

Metka T.

Torpajaur

Longes T.

Sauna T.

Varke T.

Saua

Tarra T.

Sirkiffuchti

Rautte

Kolthauer T.

Lienes T.

Iriwa T.

Wodna T.

Torne flute

Lappa flute

Momie T.

Iris T.

Konges T.

Vltes T.

Lemale T.

Somby

Kemibÿ

Kolajerfui

Kitti Iabÿ

Soden kÿle

Kemi Tresk

Awei T.

Coppale

Kakÿerfui

Kesine T.

Payerfai Tresk

Cajanfalmi

Maanfelkeby

Jowara

Kelsingo Tresk

Maurinojerwi

Kemi Elf

Ringe T.

Nötsarki Tresk

Swondasara

Ames T.

Pallovirsa

Kautokeino

Rounela

Kilpis T.

Wisangi T.

Rossa T.

Torne Trisk

Sepmark

Enara

Tresk

Bager T.

Enarabÿ

Tenobÿ

Reisefiord

Stiemø

Maskø T.

Tono T.

Vranjöki

Nautalmenki

Pats joki

Porßanger

Surø.

Seiland

Skarsø

Skarsø

Stiernefund

Reisefiord

Snyperfoeld

Reisen

Reisø

Nordfugels

Sallero

Stromsund

Tromsø

Sanjinkaisi

Oris

Samen

Aalmes

Stens

Langes

Vlfsfiord

Gorgfund

Bulsfiord

Kulsfiord

Langenbuhten

Matzkobel

Wefral

Iromnes

Staffe

Lungmes

Steenker

Schonfund

Wardal

Laefwanger

Oefen

Schordal

Geuinghoos

Vnder saker

Aabo jocki

Torne Trisk

Sepmark

Ytter Aarvjerfui

Ostra Aarvjerfui

Ströma

Pöika flo.

Tam

Grenskiærret

Kimkafferd

Meyrian

Sandum

Ribben

Bergkoon

Grundoon

Germundeö

Skiffel Skärr

Sund Skaren

Pitha

Vlkobodi

Oulonfaro

Oulo

Quondam terminus Regni Helsingici

Limingo

Salo

Pyhajoki

Calajoki

Lochta

Carleby

Perßo

Nykarleby

Iosema

Ysa skede

Skiærgård

Aabo jocki

Vla tresk

Kemmajerwi

Rosfierwi

Cajanburgh

Pirttijervi

Roteinjervi

Kiandajervi

Kalliojervi

Lappajer

Sarkimaki

Tyhajerfui

Reisserfi

Issyerfi

Torne Trisk

Sepmark

Pates T.

Calis T.

Vlina T.

Aines T.

Vaktes T.

Iuppris T.

Konke T.

Ubas T.

Salle T.

Rockie T.

Metka T.

Torpajaur

Longes T.

Sauna T.

Varke T.

Saua

Tarra T.

Sirkiffuchti

Rautte

Kolthauer T.

Lienes T.

Iriwa T.

Wodna T.

Torne flute

Lappa flute

Momie T.

Iris T.

Konges T.

Vltes T.

Lemale T.

Somby

Kemibÿ

Kolajerfui

Kitti Iabÿ

Soden kÿle

Kemi Tresk

Awei T.

Coppale

Kakÿerfui

Kesine T.

Payerfai Tresk

Cajanfalmi

Maanfelkeby

Jowara

Kelsingo Tresk

Maurinojerwi

Kemi Elf

Ringe T.

Nötsarki Tresk

Swondasara

Ames T.

Pallovirsa

Kautokeino

Rounela

Kilpis T.

Wisangi T.

Rossa T.

Torne Trisk

Sepmark

Enara

Tresk

Bager T.

Enarabÿ

Tenobÿ

Reisefiord

Stiemø

Maskø T.

Tono T.

Vranjöki

Nautalmenki

Pats joki

Porßanger

Surø.

Seiland

Skarsø

Skarsø

Stiernefund

Reisefiord

Snyperfoeld

Reisen

Reisø

Nordfugels

Sallero

Stromsund

Tromsø

Sanjinkaisi

Oris

Samen

Aalmes

Stens

Langes

Vlfsfiord

Gorgfund

Bulsfiord

Kulsfiord

Langenbuhten

Matzkobel

Wefral

Iromnes

Staffe

Lungmes

woort *Skidh*, dat is, houte ſchoenen, oft klompen, genoemt, om datſe eertijts, gelijck noch heden, ſekere houte ſchoenen oft gehooghde klompen gebruycken, waer mede ſy, met een wonderlijcke ſnelheyt, de hooghſte ſneebergen weten over te rijden, de wilde dieren te vervolgen, en hunne vyanden op de vlucht te drijven, oft die op 't onvoorſienſt te beſpringen: het meeſte deel der Noordtſche volckeren weten ſich nu noch met ſoodanige ſchoenen te behelpen. De Sweden ſijn ſeer ſnel in 't loopen op de ſelve, ja ſoodanigh, datſe van de wint oft de lucht ſchijnen weghgevoert te worden; en hebben ſomtijts, op deſe wijſe, en ſeer ſchielijck, hunne vyanden, oft hare ſteden, verraſcht, hoewel wijt van hare woonplaetſen gelegen. Onder vele voorbeelden, die ick daer van ſoude konnen bybrengen, ſal ick alleen 't volgende verhalen: dat onder de regeering van Ioannes de Derde, Koning van Sweden, ſes hondert boeren en Ieskes van Finlandt, met het behulp der voorſeyde patijnen oft ſchoenen, hondert duyſent Moſcoviters op de vlucht gebracht en verjaeght hebben, welcke in Finlandt gevallen waren, om dat te vermeeſteren, oft te verwoeſten, dewijlſe kennis hadden dat het in die tijdt onvoorſien was van Sweetſche ſoldaten, om dat te beſchermen.

LAPLANDT,

door J. MESSENIUS beſchreven.

Naem. LAplandt (welckers inwoonders van de Hooghduytſen *Lappen*, en van de Ruſſen oft Moſcoviters *Loppi* genaemt werden,) *Grenſen.* is gedeelt in 't Ooſterlijcke en Weſterlijcke, en heeft Tornien op ſijn uyterſte eynde aen de zee. Het paelt in 't ooſten aen de Witte zee; in 't noorden aen verſcheyde Provintien, die ſich wijt en breet uytſtrecken; in 't weſten ten deel aen Noorwegen, en ten deel aen Sweden, Finlandt, en Bothnien.

Inwoonders; D'inwoonders van dit lant, hoewel niet van hooge, maer van middelbare langte, ſijn evenwel ſeer ſterck en kloekmoedigh, en ſonder weêrga in 't handelen en gebruycken van bogen *hare ſeden,* en pijlen: hare kinderen, ſoo haeſt die beginnen te loopen, worden in die oeffening afgericht; in voegen dat die onnooſelen, indienſe begeeren t'eten, dat moeten winnen en verdienen met hunne bogen na het doelwit te ſien, en dat te treffen. Sy hebben ſcheepkens, ſeer wel gebouwt en dicht gemaeckt, ſonder dat 'er een ſpijcker oft eenigh yſerwerck aen is: ſy laden die met viſch in de wint gedrooght, en met vellen, dieſe by hare buren brengen, om daer voor gelt en eetwaren in wiſſeling te krijgen: deſen handel geſchiet alleen door teeckenen; want ſy konnen met elckander niet ſpreken, om de vreemdigheyt, en ruwheyt van hare tael. In plaetſe van paerden hebben ſy rheenen, van d'inwoonders Rengen geheeten, dieſe allengs temmen, en gedwee maken. Deſe dieren ſijn ſoo geſwint en ſterck, datſe in minder dan twaelf uren een ſlede meer dan veertigh Hooghduytſche mijlen van hare plaetſe konnen brengen.

oude godtsdienſt, D'oude Laplanders hebben aen 't vuur, en ſeeckere beelden van ſteen, goddelijcke kracht toegeſchreven, welcke ſy aenbaden. Sy voorſeggen u 't gene dat u dien dagh ſal wedervaren, in gevolgh van d'eerſte ontmoeting die ghy des morgens krijght. Sy bewaren de huwelijckſe trouwe ongeſchent, en ſijn veel met jalouſy oft min-

en genegentheden. nenijt gequelt. Sy ſijn ſoo ſeer genegen tot tooverye en beſweeringen, datſe in een oogenblick, gelijck 't gerucht ſeght, de ſnelſte vaert van een ſchip in zee konnen ſtuyten, ſonder dat al de krachten van Eolus, en de bruyſende baren van Neptunus daer iets tegen vermogen. Iacobus Ziglerus in ſijn verhael van Scandien ſeght van hen, datſe haer geheele lichaem met beerevellen bedecken, ja ſelf het hooft, ſoo dat 'er niets dan d'oogen bloot blijven. De grootſte laſter, die een vrouw kan bedrijven, beſtaet hier in, datſe uyt haer tente gaet, als haer man op de jaght is: ſy mach oock, uyt eerbiedigheyt en ſedigheyt in den godtsdienſt, 't gevangen wilt niet aenraken; maer haer man geeft haer van 't gebrade ſoo veel als ſy tot haer voedſel van noode heeft. 't Aertrijck brengt hier geen ſerpenten voort; maer daer ſijn groote en ſchadelijcke muggen.

Tooveryen. Om weder te keeren tot onſe gemelde toovenaers, Ziglerus ſeght, datſe in 't gemeen drie knoopen, hangende aen een ledere riem, by ſich hebben, van welcke de dunſte den Schippers weynigh ſchade kan doen; maer indien ſy twee der ſelve ontknoopen, dan worden de winden feiler en ſchadelijcker; doch ſoo ſy die alle drie te gelijck los maken, ſoo verheft ſich terſtont een ſchrickelijcken ſtorm, met onweder en donder verſelſchapt, op ſulck een vreeſſelijcke wijſe, dat die krachtigh is om de grootſte ſchepen der weerelt te vernielen, en in de holle kaken van den Oceaen te jagen: gelijck oft dit onmenſchelijck volck de krachten van hun verſtant beſteedden, om door hare beſweeringen het geluck en ongeluck van onſe ſcheepslieden in hare handen te hebben, en de zeebaren en noorde-winden te temmen oft los te laten na haer welgevallen. Sy maken oock korte pijlen van loot, en niet meer dan een vinger lang, welcke ſy naer verre-gelegen plaetſen ſchieten, om ſich aen hare vyanden te wreken. Wanneer ſy de kancker in den arm, oft in het been krijgen, ſterven ſy gemeenlijck na drie dagen, door 't gewelt van ſchrickelijcke pijnen.

Laplandt heeft in haer wapen een wildeman, op de wijſe van een Faunus, die de beſchaemde deelen en 't hooft met bladeren bedeckt heeft, en een knodſe als d'oude reuſen in ſijne hand, en op ſijne ſchouders gelegen.

GOTH-

GOTHLANDT.

GOthlandt wordt van Sweden gescheyden met de bosschen Kolmordt en Tidweth. De naem der Sweden, seyt Krantzius, is altijdt, soo in haer eygen landt, als by de omliggende volckeren groot geweest: maer der Gothen by de uytheemsche. Dit is 't vaderlandt en de geboort-plaetse, daer de Gothen, overwinners der volckeren, uytgekomen sijn, welckers vrome daden eere alle de naebuurige landen haer selven trachten toe te schrijven. Nochtans (soo onse wetten seggen) vind men in geen rijcken oft volckeren den naem der Gothen en wooninge, als in 't Koningrijck Sweden: uyt welck den naem der Gothen in andere rijcken verspreydt is. Van dit gevoelen sijn oock alle de Oude, die de daden der Gothen beschreven hebben; gelijck men sien kan in de beschrijvinge van Spanjen, door Rosendius verlicht. Maer de nae-komende Schrijvers der Duytsche en andere volckeren, om datse den roem der kloecke daden van de Gothen haer eenighsins souden toe-eygenen, hebben Scandia, daer Gothlandt in leght, onder de Duytsche eylanden gestelt. Doch niet alleen de oude Schrijvers, maer oock den menighvuldigen koophandel en maeghschap, die onse landtsluyden, in oude tijden, met de Gothen, die in Grieckenlandt en Thracien woonden, gehadt hebben, getuygen dat de Gothen uyt ons Scandia gekomen sijn. Want 'er dickmaels veel van hier gereyst sijn, om haer bloedtverwanten en behouden magen daer te besoecken. Het selfde is oock geschiet, gelijck Iornandus schrijft, nae de komste der Gothen in Italien; want hy verhaelt dat sekeren Rudolphus Koning van Scandien, sijn eygen Rijck verlatende, Theodoricum Koning der Gothen in Italien besocht heeft. Dese Rudolphus, soo onse historien melden, was de 85 Koning van Sweden. Wolfgangus Lazius vertelt mede, dat uyt dese Noordtsche eylanden dagelijcks menigte van volck getrocken is, naer haer landts-luyden de Visigothen, die in Vranckrijck, en de Ostrogothen, die in Illyrien en Italien woonden. Maer niet allen in die tijdt alsse in de voornoemde landen woonden, maer oock voor de destructie van Troyen, toense noch in Thracien waren, sijnder met hoopen derwaerts gereyst. Welcke tochten sy gewilligh gedaen hebben, gelockt sijnde door 't geluck en eere der hooge daden van haer patrioten in vreemde landen. Welck merckende de Koningen van Sweden en Gothlandt, hebbense ontrent dien tijdt ofte korts daer nae een wet gemaeckt, dat niemandt, uyt sijn vaderlandt treckende, eenig erfdeel in het selfde soude bekomen; op dat de landen niet sonder inwoonderen souden blijven, en om dat de doodt van den vertreckenden man naer andere volckeren, onseker was; wierdt hy van de uure sijns vertrecks voor doodt gehouden, en sijn goederen van de naeste erfgenaem beseten, om dat daer nae geen geschil tusschen sijn verwanten soude rijsen. Hedensdaeghs sijn by ons noch groote verheven steenen, wiens opschriften te kennen geven, datse opgerecht sijn tot gedachtenisse van eenige kloecke helden, die in Grieckenlandt, Thracien, en andere Provincien by de Gothen beoorloght, in den krijgh gebleven sijn. Het blijckt oock uyt de historien, dat de Gothen, nae datse in Spanjen haer Rijck bevestight en versekert hadden, gemeynschap en vrientschap gehouden hebben met de Gothen van Scanzien oft Scandien: welck het achtste Concilium van Toledo klaerlijck getuyght, door dien 't ondertekent is van Adulfus, Euantius, Fandila, Aphrila en Venedarius, Graven van de Scanzien. Dat Lazius, uyt 't gene nu geseyt is, wil besluyten, dat de Gothen, die in vreemde landen woonden, gebiedt hadden over haer vaderlandt, daerse uyt gesproten en getrocken waren, is niet waerschijnlijck, en strijdt tegen de wet hier boven verhaelt. Want hadden de uytheemsche Koningen der Gothen eenigh gesagh gehadt op de ingeboorne oft inwoonders, sy en souden geensins toegelaten hebben, datse in haer vaderlandt souden onterft worden, die haer legers in andere landen volghden. 't Is beter te gelooven, dat Alfonsus Carthagena hier van seydt, te weten: *Dat hoewel de Gothen dickwils naer de andere volckeren trocken, nochtans hare Oversten in Schytien lieten, by welcke de regeeringe des volcks was.* Welck dit Schytia is, verklaert Rodericus Sancius met dese woorden: *Isidorus en andere van den oorsprong der Gothen schrijvende, komen hier in overeen, dat de Gothen uyt het eylandt Scandia oft Noordt-Schytia gesproten sijn.* Albertus Krantzius, in 't eerste boecks eerste capittel van Sweden, beschrijft in het kort het gene de Gothen buyten haer vaderlandt uytgerecht hebben, nae de doodt van Alexander de Groote. *Inde lange oorlogh,* seydt hy, *is den glans en roem der Gothen hoogh verheven: want met de Romeynen, Heeren der werelt, heeft dit volck lang geworstelt; maer gestut sijnde, haer rust gehouden; somwijlen haer leet met overwinninge der Romeynen gewroken, somtijden met gelijcke uytkomste gevochten. Ten laetsten 't Roomsche jock met de voet tredende, is het door geheel Italien geloopen, heeft de stadt Romen verwoest, en in Italien voorschreven veel jaren een Koningrijck gehadt: het heeft Vranckrijck bemachtight, in Spanjen Koningrijcken gesticht, en uyt haer afkomste veel adelijcke en Princelijcke geslachten voort-gebracht. In welcke saeck de Roomsche Historischrijvers (welck met haren oorlof geseydt sy) meer haer eygen natie, als de Barbaren, soo sy die noemen, prijsen.* Dit sy geseydt van de uytlandtsche Gothen; laet ons nu tot Gothlandt en sijne ingesetenen keeren.

Gothlandt, op dat ick de woorden van Ioannes Magnus gebruyck, *leght tusschen twee machtige en oneenige volckeren, de Sweden en Denen. Om dat het dan van de vyanden beset, niet gedwongen soude sijn, beyde de*

GOTHIA
Auctore Andrea Bareo Sueco.
Perill. ac Generos.mo Dño.
LEONHARDO TORSTENSTONIO,
Comiti in Ortala, L.B. in Wirista, Dño in Forstena, Redsta et Rasigk, et S.ae R.ae M.ae Regnorumq; Sueciæ Senatori, Campi Mareschallo, ac Vest. Goth. Dal. Werm. Hallandiæq; Gubernatori Generali.
Tabulam hanc D.D. J. Blaeu.
Milliaria Ostrogothica, 12. gradum conficiunt
Milliaria Westrogothica, 9. gradui respondent
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
De Oost Zee.
Wener lacus
Veter lacus
Kol mar den
NORVEGIÆ PARS.
UPSALDIÆ PARS.
VESTMANNIA.
NORCIA.
SVDERMANNIA.
OSTROGOTHIA.
WESTROGOTHIA.
SMALANDIA.
HALLANDIA.
BLEKINGIA.
SKANIA.
DANIÆ PARS.
MARE BALTHICVM
GOTLANDIA.
OELANDIA.
Stockholm
Nyköping
Halmstad
Christianstad
Stege Meun
Ottenby, Konungsgard
Utklippia
Hanö
Ertholma
Bornholm
Rottum
Santhamer
Nex
Die Sund
Kiobenhafn
Stockholm

ſijden geſtadigh te beſchermen, heeft het een eeuwigh verbondt en vrede met de Sweden gemaeckt, om datſe machtiger en rijcker waren, oft beter gemaniert. Soo dat, van dien tijdt als de monarchie in Sweden ingevoert is, de Sweden en Gothen meeſtendeel eenen Koning gehadt hebben, en als een volck geworden ſijn, hoewel ſy ſomwijl elck eenen byſonderen Koning verkoſen hebben, om dat d'een d'ander in kloeckheyt meynde te overtreffen, doch deſen twiſt heeft niet lang geduurt, maer weder-keerende tot den ouden vrede, hebben met de gemeyne wapenen de vyanden wederſtaen. Dan het is grootelijks te verwonderen, dat de Gothen (die by andere natien om den krijghshandel ſoo vermaert waren, en van geheel Europa gevreeſt) in haer vaderlandt de Sweden ſoo veel toe-gelaten hebben, datſe recht hadden in alle beyde Koningrijcken eenen Koning te kieſen en te verwerpen, gelijck de wetten der Weſtrogothen getuygen.

Deelinge. Gothlant wordt gedeelt in Ooſter- en Weſter-Gothlandt. De Provincien van Gothlandt in het weſten ſijn Weſtrogothen, Dalia en Vermelant, daer eertijdts Hallandt onder begrepen was. Weſtrogothen is een vlack en vruchtbaer landt; hoewel Vplandt, Weſtmannen en Sudermannen het ſelve in vruchtbaerheydt te boven gaen, gelijck Weſtergothen deſe in menighte van vee. Want gelijck de profijten der landtlieden in Weſtergothen meeſt beſtaen uyt het vee, ſoo ſijn de inkomſten van d'andere uyt den landtbouw.

Rivieren. De rivieren loopen eensdeels in het lack Vener, als de Tida, Lida, en Nos, die wederom door de groote rivier Trolbet loopt, en met twee uytgangen by *Elffborg* en *Kongelff* in den Codaenſchen inham ſtort: eensdeels loopenſe naer 't zuyden, en vallen in den ſelven inham, te weten de Eda en de Viſt.

Steden. De ſteden ſijn, Gotheburgh een koopſtadt, Scara een Biſſchoplijcke reſidentie, Marieſtadt, en Lidecop: de mindere ſtedekens heeten Falecop, Skedvi, Hio, Bogeſunt, Brettam, en oudt Ludoſien.

Dalia. Dalia leght tuſſchen Norwegen en 't meir Vener, en is meeſt berghachtigh. Hier ſijn viſchrijcke rivieren en lacken: heeft oock vette weyden, ſoo datter veel vee is, en grooter oſſen als in de omliggende landen.

Vermelant. Vermelandt is, onder alle d'andere Provincien van Gothlant, de laetſte bewoont en bebout geweeſt, door toedoen van Olavus Tretialia, die daer eenige colonien van volck en inwoonders gebracht heeft. Dit landt is vol bergen en boſſchen, heeft mede yſer-mijnen, en een van koper onlangs gevonden: meiren vol viſch, en rivieren daer men veel ſalmen in vangt. Hier is de ſtadt Caroloſtadium, ſoo genoemt nae Karel de IX, dieſe geſticht heeft in een plaets te voren Tingvalla geheeten.

Hallandt. Hallandt ſtreckt ſich langs den Codaenſchen inham, en ſcheyt den ſelven van Weſtrogothien. De ſteden daer van ſijn Halmſtadt, Laholmia, Falkenburgh en Warburgh, die den meeſten koophandel drijven met Weſtrogothien en Smalandt verre van de zee gelegen. Hallandt is maer anderhalf mijl breet, en daer 't wijtſte is, drie mijlen. Nu ter tijdt hoort het onder den Koning van Denemarcken.

De principaelſte Provincien van Ooſt-Gothlandt ſijn Oſtrogothien, Smalandt, en Oelandt, daer men eertijdts by-voeghde Gothlandt, Scanien, en Blekingen. *Ooſt-Gothlandt.*

Oſtrogothien wordt van Weſtrogothien geſcheyden met de Veter-meir, in 't ooſten grenſt het aen de Sweedſche zee. Het is meeſt vlack, en overtreft de andere landen in vruchtbaerheydt, oock Vplandt, ſoo ſommige meynen, om dat daer meer granen in de uytheemſche landen uytgevoert worden als uyt Vplandt: niet mercken-de de menighte der granen die Vplandt de arbeyders geeft, die in de bergen de metalen graven. Maer ſoo iemant wel acht neemt op de onkoſten die de huys-lieden van deſe twee Provincien doen, nae advenant de inkomſt des oogſts, ſal anders oordelen. Sy is nochtans onder al de Sweedſche landouwen ſeer luſtigh, en rijck in alles dat tot 's menſchen onderhout noodigh is, uytgenomen wijn en ſout. Want behalven uytnemende goet koren, iſſer veel vee, honigh, wildtbraet, vogelen, viſſchen, en andere gerieven, die wy om kortheyts wil achter laten. Daer ſijn oock mijnen in de gebergten Godegard, Helleſtabergh en Vongabergh. De ſteden ſijn Wadſtenen, beroemt door 't kaſteel en klooſter van S. Birgitta: Lincopien een Biſſchoplijcken ſtoel, Norcopien en Sudercopien koopſteden. Scheningien was eertijdts een ſchoone ſtadt, nu is 't maer een vryheyt. *Oſtrogothien.*

De boſſchagie Holavedh ſcheyt Smalandt van Oſtrogothien. 't Is een groot landt, begrijpende in ſijn omloop 95 Duytſche mijlen: het is meeſt met boſſchen beſet; het bouwlandt is nochtans vruchtbaer, gelijck de naeſtgelegen Provincien Scanien en Blekingen. Het is vol vee, waer van 't oock den naem heeft: want ſy noemen haer beeſten Smala, ſoo dat Smalalandt beduydt een vee-rijck landt, welckſe in 't kort Smalandt noemen. Dit en levert niet alleen ſijne inwoonderen genoeghſaem beſtiael, gelijck ook andere Sweetſche Provincien doen, behalven daer men metalen graeft: maer ſendt daer-en-boven jaerlijcks een groote menigte in Denemarcken, waer mede ſoo veel duyſendt oſſen vermeerdert worden, die alle jaer uyt Denemarcken in Duytſlandt en Nederlandt komen. *Smalandt.*

't Heeft veel viſchrijcke meiren: waer van de voornaemſte ſijn, Bolm, Vioſter, Moklen en Aſnan. *Meiren.*

De vermaertſte rivieren ſijn, Niſſea, Laga, Helga, Marboa en Æm. *Rivieren.*

Smalandt wordt in veel deelen geſcheyden, waer van de principaelſte ſijn Tieherad, Verendien, Tiuſtien, Finheidien en Mauringien, in de hiſtorie van Paulus Longobardus vermaert door den tocht der Longobarden. Deſe deelen hebben elck noch verſcheyden vooghdyen. Verendien heeft van oude tijden beſondere rechten gehadt, niet over-een-komende met de wetten van d'andere, die wy hier met ſommige andere dingen, om korter te ſijn, voorby-gaen. In Tiuſtien heeft men onlangs koper-mijnen gevonden. In Tabergh ſijn ſtael-groeven. Men graeft *Deelingen.*

daer

daer ook uyt moraſſchen, en viſcht'er uyt de meiren rouwe yſere klonten, dieſe met kleynen arbeydt ſmelten, en goet yſer daer van maecken. Smalandt wort in 't zuyden omcingelt van Hallandt, Scanien en Blekingen, met wiens koopmanſchappen ſy hare waren mangelt. Nae advenant ſijn groote heeft het weynigh ſteden, welcke ſijn Calmarnien, Ienecopien, Vexio een Biſſchoplijcke ſtadt, Ekeſio en Weſterrijck.

Oelandt. Oelandt is een luſtigh en vruchtbaer eylandt, daer veel groot en kleyn vee is, oock wilde peerden. Hier gebreeckt geen wiltjaght oft vogelvang. 't Heeft twee-en-dertigh kercken en het ſlot Burcholm.

Gothlandt. Gothlandt is een vee-rijck eylandt, heeft veel abeel-boſſchen, en ſteen, bequaem tot den bouw. Hier is Visby, eertijdts, toenſe onder het Koningrijck Sweden ſtont, een ſchoone koopſtadt, nu is 't maer een vryheydt. P. Bertius ſchrijft daer aldus van: In den Codaenſchen oft Denemarckſchen bocht, tegen over Gothien is een vermaert eylandt, datſe *Gothlandt* noemen, in 't lang geſtreckt, hebbende in de weſtzijde maer

Wisbuy. een ſtadt *Wisbuy*, oudt, en, ſoo de hiſtorien en vervallen overblijffelen getuygen, eertijdts door den koop-handel beroemt. Hedensdaeghs ſijnder noch ſeven kercken, en ſommige klooſters ſeer konſtigh van marmor gemaeckt. Buyten de ſtadt is de kercke van S. Gregorius: in de ſtadt, van S. Clement, S Olaus, geſticht van Ericus Cyprius: van de H. Maget en moeder Maria, de H. Dryvuldigheydt, S. Laurens, S. Ian, S. Pieter, S. Michiel, en den H. Geeſt: de klooſters van S. Niclaes, S. Iacob, en S. Catharina. De burgers huyſen ſijn meeſt prachtigh en koſtelijck gebouwt, ſoo dat Ceulen oft Neurenbergh naulijks diergelijcke heeft. Men gelooft dat hier in vorige tijden de wetten der zeevaert gemaeckt ſijn met gemeyne bewilliginge der koop-lieden. Den oorſprong deſer ſtadt meent men te ſijn den ondergang van Wineten, een ſtadt der Wenden. Want nae dat Wineten met de zeebaren bedeckt was, ſeght men dat de Sweden met haer ſchepen daer gekomen ſijn, en alle 't marmor, yſer, koper, dat 'er van ſoo groote gebouwen overigh was, als mede tin en ſilver, geviſcht, en door de duyckelaers uyt den grondt gehaelt hebben, als 't water van den wint wat verdreven was; welck ſy in Gothlandt voerden, daer twee ſware metalen poorten by waren. Dit is de oorſaeck der rijckdommen van Wisbien. Daer nae (gelijck alle wereldtlijcke ſaken veranderen) is ſy oock ſoo vervallen, datſe niet behouden heeft als den grooten naem en gedachtenis van den eerſten ſtaet, met eenige vervallen gebouwen. Nu ter tijdt ſtelt de Koning van Denemarcken een Gouverneur over de ſtadt en 't kaſteel. Niet verre van de ſtadt ſiet men ſeer groote ſteenrotſen, daer eenige graf-ſchriften in gehouwen ſtaen met Gothiſche letteren, om welcke te recht te verſtaen veel neerſtige onderſoeckers der oudtheden gearbeyt hebben. In 't jaer 1288 heeft Magnus Koning van Denemarken, de burgers toegelaten haer ſtadt te verſtercken; en hoewel de byliggende nabuuren dat ſochten te beletten, nochtans hebben de burgers haer begonne werck volmaeckt. In 't naeſtvolgende jaer is 'er een grooten viſch gevangen, uyt wiens buyck een kindt geſneden is. In 't jaer 1361 is Koning Waldemarus in Gothlandt met een leger getrocken, en heeft Wisbien belegert. Men ſeydt dat 'er 1800 burgeren gebleven ſijn in den ſlagh, die ſy met den Koning voor de Zuyder-poort gehadt hebben. By de ſelve poort ſtaet een graf-ſteen van marmor tot gedachteniſſe, met dit opſchrift van Latijnſche letteren:

ANTE PORTAS VISBII IN MANIBVS
DANORVM CECIDERVNT HIC SEPVLTI.

Daer nae in 't jaer 1398 is Hertogh Ericus, ſoon van Koning Albertus, overleden in het ſlot van Gothlandt, *Landtskroon* genoemt, en tot Wisbien begraven in de kapel van de H. Maget Maria. In het ſelve jaer den 21 Meert, ſijn de Ridders van de Duytſche Orden uyt Pruyſſen in Gothlandt gevallen, haer meeſter maeckende van de ſtadt en 't geheel eylandt. In 't vijfde jaer daer nae, als de Denen en Sweden met alle haer macht quamen om haer landt weder te winnen, ſijnſe van de Duytſche geſlagen en verjaeght. In het jaer 1408 is de Denen Gothlandt wedergegeven voor 9000 goude nobels. Het wapen van de ſtadt is een lam, dragende een vaenken met een kruys daer op, daer rontom in geſchreven ſtaet: AGNVS DEI, QVI TOLLIS PECCATA MVNDI, MISERERE NOBIS, ET DA ÆTERNAM PACEM TEMPORIBVS NOSTRIS. Om de heerſchappye en eygendom deſes eylandts, als oock van Scanien, Hallandt en Blekingen, hebben de Koningen lang met de wapenen, en de Schrijvers met de pen geſtreden: deſe haer recht, d'andere hare langduurige poſſeſſie oft beſit voorwendende: welcke geſchillen wy hier achterlaten. Nu ter tijdt ſtaenſe onder den Koning van Denemarcken.

Scanien. Scanien is vruchtbaer in kooren en vee, heeft veel boſſchen en wildtvang. Sommige ſeggen, dat hier oock gout, ſilver, koper, en loodt mijnen ſijn, die men'er noyt gevonden heeft, ten ſy datſe de goudt en ſilver-mijnen verſtaen van den tol die uyt de bygelegen zee komt. Maer men moet haer dit vergeven, om datſe het onderſcheydt van Scanzien oft Scandien, en des ſelfs deel Scanien niet en weten. Over den Helleſpont, ſeydt Chytræus, leght Scanien, het grootſte en laetſte deel naer 't zuyden van 't half eylandt des Noordtſchen weerelts, welck Plinius Scandiam, Scandaviam, en een ander wereldt noemt. 't Is voorwaer een ſchoon en luſtigh landt, vruchtbaer van granen, volckrijck en vol ſteden. Waer van de principaelſte ſijn Helſenburgh, Landtskroon, Lunden, eertijdts een Aertzbiſdom, Ellebogen, in ſterckte en ſchoonheydt van huyſen met Coppenhagen te vergelijcken: Falſterbo, Scanor, Somershagen, Trellenborgh, Uſtede, Wee, Arus, Solsborgh, Elholm, Ronenby, Lykou aen de palen van Sweden by Calmarnien, altemael eensdeels in 't zuyder, eensdeels in 't weſter-quartier gelegen. In het weſter-deel van Scanien, boven Helſenburgh op den oever, ſijn de ſteden Wegholm, Engelholm, Catterop, Laholm, Helmſtede, Falcken-

bergh, Warborgh, en Koningsback, tot aen Elsburgh een haven des Koningrijcks Sweden, en Nyloſien, daer de palen van de drie Noordtſche Koningrijcken Denemarcken, Sweden, en Noorwegen aen malkanderen komen. Van hier ſtreckt Blekingen naer 't ooſten neffens de zee als een arm, gelijck men in de Kaert kan ſien.

In de beſchrijvinge en kaerte van Sweden hebben wy gevolght den voortreffelijcken Andræam Buræum de Boo, Koninglijcken Secretaris, en Opper-Fabrijck-meeſter des Koningrijcks Sweden.

FINLANDT.

Naem. FINLANDT wort van Plinius *Finningia*, en daerom d'inwoonders *Finnes* van Ptolemeus genaemt, en *Fennes* door Tacitus: sy worden nu noch Finnen en Fennen, en hare Provintie Finlant geheeten; doch de Moscoviters noemense *Chainskasemla*. De ooſtſijde van dit landt wordt van Moscovien door de riviere Polna gescheyden; het grenst in 't noorden aen Wester-Bothnien; in 't westen aen de Bothnische zee; en in 't zuyden wort het door de Finnische golf van Lijflandt afgesondert.

Grenſen.

Vruchtbaerheyt. Dit gewest heeft overvloet van terwe, en van alle dingen, noodigh tot het menschelijck leven, boven alle de Provintien van Sweden. Sijn wijtstreckende landeryen geven seer goede granen; de bergen sijn vervult met mijnen van silver, koper, en andere metallen; de heuvelen en plaetsen ontrent de rivieren sijn rijck van groene velden en weyden; de nabygelege zee verschaft een ontellijcke menighte van visschen; en de bosschen voeden een ongelooflijck getal van wilde dieren. Sy hebben goede paerden, en bequaem om te arbeyden.

Oude seden; Dese volckeren waren eertijts seer wilt, vuyl en arm: sy hadden geen paerden, wapenen, nocht huysen; leefden van kruyden, en kleedden sich met de vellen van hunne beesten: sy sliepen op d'aerde, en beschermden sich met het schieten van pijlen, welckers punten waren van been in plaets van yser. De vrouwen gingen op de jaght met de mannen, en de kinderen hadden geen ander schuylplaets voor de beesten en den regen, dan de t'samenvoeging van eenige tacken; en alsoo weynigh d'oude en andere jonge lieden, die sich geluckiger achten dus te leven, dan naer landeryen te trachten, en t'arbeyden om huysen te bouwen; want sy waren buyten alle begeerlijckheden, en hadden geleert niets te wenschen noch te besitten, ja spotten self met hare buren, die sich vermoeyden door den arbeyt, met voornemen van rijckdommen te versamelen: als oft dit volck in de schole van Democritus, die de weerelt met hare ydelheden en schatten uytlachte, geweest hadden; oft datse leerlingen waren van dien Wijsen man, welcke bekent, dat al 't gene de menschen met soo veel sweet en moeyte soecken, niets anders is dan roock en een voorbyvliegenden droom; en dat ons leven is even als de gene, die in haren slaep meenen datse eten, en als sy wacker worden, sich seer hongerigh bevinden.

en hedendaeghſe. De hedendaeghse Finlanders sijn van aengename seden, seer beleeft tegen de vreemdelingen, heusch, en langsaem in gramschap ontsteken; maer, wanneerse heel vergramt sijn, seer wraeckgierigh. Sy sijn van fraye en hooge gestalte, en schoon van aensicht; maer eenvoudigh. Sy gebruycken drinckvaten gemaeckt als hoornen uyt de wortel van een uytgeholde denneboom, en 't buytenste met verscheyde beelteniſſen en verwen, self met goude platen, verciert. Sy hebben kasen die seer goet sijn, en die men vele jaren kan bewaren, sonder datse van de wormen worden geschonden.

Regering. Sy hebben eertijts hun besondere Koningen gehadt, welcke veeltijts met de Koningen van Sweden in oorlogh quamen; doch eyndelijck wierden sy gedwongen door de wapenen van S. Erick, Koning van Sweden, sich over te geven; want hy versloegh hen ten deel in 't jaer 1150 in een volle veltslagh, en dwong hen de Christelijcke Religie t'omhelsen. Na S. Erick, verwon Pirgerus Ierl, door een selven yver gedreven, de Tavastiers; en Turgillus Knutsson deê de Careliers, door de scherpte van sijn swaert, buygen: en om te beter dese verneederde volckeren onder sijn gebiedt te houden, en de bystant en invallen der naburen te beletten, deed hy, ontrent het jaer 1193, het kasteel Wiborgh bouwen.

Tael. Dit volck heeft een besondere tael en uytspraeck, en geheel verscheyden van alle andere volckeren van Europa. Sy gebruycken de letter F niet, en spreken de B D oft G niet uyt, noch twee consonanten oft medeklinckers in 't begin van een woort; soo dat (om het in onse tael te toonen) in plaets van *graven* seggense *raven*; voor *krijgen*, *rijgen*; en in stede van *stoppen*, spreken sy *toppen*, en soo met andere diergelijcke.

Sedert dat de Finlanders tot het Christelijck geloove bekeert sijn, hebben sy seer heerlijcke kercken gebouwt; maer nu volgen sy 't gevoelen van Luther, gelijck alle d'andere volckeren van Sweden.

Deeling. Het Groot-hartoghdom Finlandt begrijpt de Hartoghdommen van Noorder-Finlandt en Zuyder-Finlandt, Tavastien, en beyde de Carelien; de Graefschappen van Cajanien, Nilandien, Alandien, en Savolaxien, welcke, sonder iemant anders onderworpen te sijn, alleen het Rijck toebehooren.

Wapen. Dit Groot-Hertoghdom voert in sijn schilt, met negen roosen besaeyt, een klimmende en gekroonde leeuw, die in sijn rechter-poot een bloot swaert houd, en in de slincke 't gevest van een kromme sabel, op welcke hy treet.

Perill. ac Generos.mo Domino
GVSTAVO HORN
Comiti Biörneburgi, B. in Marienburgh, Dñ. in Hering et Malla, etc. S.æ R.æ M. Regnorumq. Sueciæ Senatori et Campi Mareschallo, Finlandiæ Australis Iudici Provinciali, Equiti Aurato.
Tabulam hanc D. D. J. Blaeu.
MAGNVS DVCATVS
FINLANDIÆ
Auct. Andrea Buræo Sueco.
CAIANIA
FINL. MERI
FINLANDIA
FINL. SEPT.
SAVOLAXIA
TAVASTIA
NYLANDIA
CARELIA
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
Milliaria Finnonica et Cajanica quorum 18 uni grad. respondent
Milliaria Germanica 15 unum grad. conficiunt
BOTNICVS
SINVS FINNICVS
SINVS BOTNICVS
CAIANIA
TAVASTIA
CARELIA
NYLANDIA
ALANDIA
VPLANDIA
ESTHONIA
INGRIA
Ieskis
Europæ
LADOGA LACVS
Ladesko Ozero
MARE ALBVM
Ula tresk
Birkaria
QVERKEN
Stockholm

ZUYDER-FINLANDT.

Grootte. ZUyder-Finlandt is van 't Noorderlijcke door de riviere Aurajoki geſcheyden. Het is 29 Hooghduytſche mijlen lang, en 28 breet: en heeft den tijtel van Aerts-hartoghdom, welckers hooftſtadt is *Abo*, ſtoel van een Biſſchop, die onder den Aerts-Biſſchop van Upſael ſtaet. Men telt in dit Bisdom 500 Parochien, ſonder die van de ſteden daer in te begrijpen, en meeſt alle volckrijck, ſoo dat 'er eenige ſijn die duyſent huysgeſinnen hebben, andere 800, en de minſte 500. De gemelde parochien ſijn door de boſſchen verſpreyt, waer henen ſy, door de bequaemheyt van huyſen te bouwen, overvloet van hout, en 't beſchut voor de noordewinden, getrocken werden. Deſe ſtadt Abo leght in een hoeck tuſſchen de Bothniſche en Finniſche zeen, omringt met hooge bergen, die, tot gerief der inwoonders, met wintmolens ſijn beſet. De riviere en de fonteyn Cupis-kella bevochtigen haer om ſtrijt met hare ſuyvere waterſtroomen: de heerlijcke kerck, in 't jaer 1300 door S. Henrick gebouwt, haren achtbaren Raet, Academie, Stadthuys, en andere gemeene gebouwen, nevens het kaſteel oft veſting, ſchencken geen kleynen glans en cieraet aen deſe ſtadt: ja ſy ſoude konnen geacht worden voor een der ſchoonſte en aengenaemſte ſteden van 't Noorden, indien de menſchen en d'elementen niet ſoo dickmaels tot haer verderf t'ſaemgeſpannen hadden: want het vuur heeft haer in de jaren 1310, 1425, 1429, 1459, 1473, 1510, 1521, 1537, 1546, 1565, 1569, 1592, 1593, 1601, 1603, 1618, 1624, &c. ſomtijts ten deel, en nu en dan byna geheel vernielt. Ick heb dit beſonderlijck aengemerckt; want ick geloof niet, dat men in de hiſtorien van een plaets leeſt, die ſoo dickmael van dat verſlindende element in ſoo weynigh eeuwen is beſprongen als deſe ſtadt. Derhalven ſchijnt ſy iets met de natuur van de Phenix gemeen te hebben, dewelcke, door de vlammen vermeeſtert, t'elckens uyt ſijn aſſchen weder verrijſt.

Abo hooftſtadt.

Dit geweſt wort in twee Landeryen oft Baljuwſchappen, te weten *Pykis* en *Haliko*, gedeelt. Hier is een oude Baronnye *Kimiteu* genaemt, uyt welckers aerde ſeer ſchoone marmer, en die ſeer dienſtigh is tot bouwen, wort getrocken. Verſcheyde Heeren en Edellieden van dit lant hebben hier fraye kaſteelen en aengename wooningen, van welcke de voornaemſte ſijn *Eminue*, *Runegard*, *Owidia*, *Brinkala*, *Atu*, *Worentacka*, **Kärcknäß**, en andere. Aen de weſtſijde van dit landt ſiet men de ruïnen en overblijfſelen van het ſterck kaſteel van *Cuſto*, en aen d'ooſtſijde de Sterckte van *Raſeborg*.

Deelen. *Paleyſen.*

't Wapen van Zuyder-Finlant is een gekroonde gouden helm, en achter de ſelve twee blaeuwe vendels kruyswijs over elckander, yder met een goude kruys verciert.

Wapen.

NOORDER-FINLANDT.

Naem. NOorder-Finlandt, van d'inwoonders *Norfinland* genaemt, paelt in 't ooſten aen Tavaſtien en Nylandie, in 't zuyden en weſten aen de zee, en in 't noorden aen Cajanien, en ten deel aen Tavaſtien. Dit landt wierd eertijdts gedeelt in twee *Satagundien*, dat is, lantſchapjes, waer van 't eene *Kumo*, na 't Koninckljck kaſteel **Kumogård**/ en het ander **Kumogårdzlåhn**/ wierdt genaemt: hier ſijn noch twee lantſchapjes, te weten, *Wiemo* en *Masko*, die van een groote riviere, van d'inwoonders *Cumo-Elff* geheeten, rijck van ſalmen en andere viſſchen, beſproeyt werden, welcke hare wateren, na datſe voorby de ſtadt Biorneborg is geloopen, in de zee ſtort. Verſcheyde andere rivieren bevochtigen dit lant, als de **Ewroå**/ **Lappoå**/ **Nykyrkieå**/ **Loimi Joki**/ **Nouſiſå**/ **Wirmoå**/ **Maskoå**/ en meer andere, welcke alle ſich in den ſchoot van de zee werpen.

Grenſen.

Deeling.

Rivieren.

Men ſiet hier verſcheyde huyſen van groote Heeren, als *Saris*, *Anoila*, *Kiulsholm*, *Konkas*, *Lakeis*, **Nynäs**/ &c.

Heerenhuyſen.

De beſte ſteden ſijn, eerſt *Biorneborg*, 't welck beteeckent Beiren-kaſteel, eertijts wierdſe *Vlffzby* geheeten, en deſe naem wordt noch aen de kerck en parochie gegeven; daer na ſtelt men *Raumo*, op den oever van de Bothniſche zee gelegen. *Nyſtadh* is de hooftſtadt van 't Graefſchap Waſaborg. *Nedhendal* was eertijts ſeer vermaert door haer treffelijck klooſter, datſe in haer omring had, *Val de graces* genaemt: ſy is nu in geen hooge achting, alleen wordſe gepreſen, om dat men daer goede kouſſen maeckt.

Steden.

't Wapen van Noorder-Finlandt is verciert met een gekroonde en klimmende beir, die in ſijn rechter-poot een gouden ſwaert houd, en met twee ſilvere ſterren in 't opperdeel van de ſchilt.

Wapen.

CAJANIEN.

Naem. *Cajanien* of 't *Ooſterdeel van Bothnien*, van d'inwoonders *Oeuſterbothn* genaemt, grenſt in 't ooſten aen Savolaxien en Tavaſtien; in 't zuyden aen Fenningien oft Finlandt, eygentlijck ſoo geheeten; in 't noorden aen Lapландt, en d'uyterſte deelen van 't Moſcoviſche Rijck; en ten weſten aen de Bothniſche zee. Het is 28 mijlen lang, en 60 breet: en wort van verſcheyde rivieren bevochtight, van welcke de voornaemſte ſijn, *Kimielff*, die het van Bothnien

Palen.

Grootte.

Rivieren. nien ſcheyd, *Iioelff*, *Simoelff*, *Vlaelff*, Sika Joki / Pyhä Joki / Kala Joki / Lochtoä / Oudt-Carlebyä / Nieu-Carlebyä / Wöroä / en andere. Hare *Meiren.* meiren oft ſtaende wateren ſijn Vla Träſk / Pyhä / Jerfſwi / Reißjerfſwi / Leſtjerfſwi / Alijerwi / &c.

Steden. De ſteden ſijn, *Waſa*, dicht by de zee gelegen; *Vhla* oft *Vlaborg* (dus genaemt van de rivier Ula die haer beſproeyt) heeft een fraey kaſteel, en is vermaert om de koophandel van boter, ſalmen, vellen, en andere waren. *Nieu Carleby* is bekent door de ſchipvaert, trafijck, en haer Collegie: het *Oude Carleby* is niet wijt van 't nieuwe; en beyde ſijnſe op vermakelijcke en aengename plaetſen gelegen, en van Guſtavus Adolphus, gebynaemt de Groote, Koning van Sweden, gebouwt. Oock ſijn hier noch eenige kaſteelen en ſterckten, als *Cajaneburg*, *Muſtaſar*, en andere.

Sedon. Wat belangt de ſeden der inwoonders van Cajanien oft Ooſter-Bothnien, die verſchillen niet veel van die van Noorder-Bothnien, van welcke wy hier voor geſproken hebben. Sy ſijn in 't gemeen kuys, en van eerlijcken wandel; ſoo dat men onder hen nooit van bloetſchande, overſpel, nocht hoerery hoort ſpreken. Sommige van haer ſijn groote toovenaers; maer die worden geſtraft. Des ſomers is dit landt ſonder duyſternis, en ſonder groote hitte van de zon; de lucht is 'er ſeer geſont en getempert: maer in tegendeel is de winter overſtreng en als onverdraegelijck, door de koude, en de lange en byna gedurige nachten. Hier is een groote menighte van verſcheyde vogelen; en vele beeſten, welckers vellen ſeer geacht en geſocht worden; en oock ſulck een overvloet van ſmakelijcke viſſchen, datſe voor de ſelve, en d'andere genoemde dingen, in verwiſſeling koren konnen bekomen, 't welck hier door de koude niet rijp kan worden, hoewel 't aertrijck goet is, en bequaem om vruchten te dragen. *Tijden des jaers.*

Cajanien oft Ooſter-Bothnien heeft ſes weſelkens in haer wapen. *Wapen.*

SAVOLAXIEN.

Grenſen. SAvolaxien, als Wexion ſeght, paelt in 't ooſten aen 't landt van Kexholm, in 't zuyden aen Carelien, in 't weſten aen Tavaſtien, en in 't noorden aen 't Ruſſiſche Laplandt.

Grootte. Sijn langte is 20, en de breette 40 mijlen. Dit

Deelen. landt wordt gedeelt in opper en neder Savolaxien: het opper begrijpt de Parochien van Pellonieſmi, Weſulax oft S. Michiel, Iokais, en Piexſemo: het neder-deel vervat de Parochien van Pumala, Seminge, Randaſalmi, Copio, en Idaſalmi, die alle den Aertsbiſſchop van Vpſael onderworpen ſijn. Dit geweſt is wijt van de zee, maer wordt bevochtight van verſcheyde groote meiren en rivieren, die 't meeſte deel in de Voxen vallen, die hen daer na in 't meir van Ladoge voert en vermengt. Deſe meiren hebben overvloet van allerley ſlagh van viſſchen, inſonderheyt zeekalven, en ſnoecken daer Auſonius van ſpreeckt, welcke d'inwoonders droogen, en naer Wiborg brengen. Men ſiet hier een Sterckte, *Nyſlot* genaemt, en van de Finnen *Vſt-linna*, dat is, het nieu kaſteel, in 't jaer 1475 door Erick Axelſon, een Sweeds Heer, gebouwt, die het toen 't kaſteel van S. Olaus noemde. *Rivieren en meiren.* *Sterckte.*

Sy voert in haer wapen een geſpannen boogh met een goude pijl in een ſwart velt. *Wapen.*

TAVASTIEN.

Hartoghdom. TAvaſtien is met den tijtel van Hertoghdom vereert; en wort van de Finlanders *Hemenma* genaemt. 't Is 27 mijlen lang, *Naem.* en 33 breet. *Grootte.* Het grenſt in 't weſten aen Noorder-Finlandt, in 't ooſten aen Savolaxien en Carelien, in 't noorden aen Cajanien, en in 't zuyden aen Nylandien, en 't Ampt Raſeborg. *Palen.*

Deelen. Het wort in vijf landeryen gedeelt, te weten, Sermäki / *Hattula*, *Hanho*, *Oeffre*, en *Nedra*.

Aert van 't lant. 't Aertrijck ſoude vruchtbaer ſijn, indien de ſtrenge koude het rijp worden van 't gewas niet belette. Maer ſchoon het graen ontbreeckt, de meiren en rivieren voeden ſeer vele viſſchen: de vermaertſte meiren ſijn *Pejende*, *Rautalambi*, *Meiren.* (waer uyt men yſer van de gront af haelt) *Ruodzilain*, *Holola*, Näſt-Jerwi / *Longelma-Ierwi*, *Ko-Ierwi*, *Rauta-Ierwi*, en andere. *Rivieren.* De rivieren ſijn *Tamerkoski*, *Orhiroeſt*, en andere: de rivier *Kymen*, die ſijn oorſprong heeft uyt het meir van *Pejende*, bevochtight de landen der Nylanders en Careliers, alwaer ſy een Koninckljcke fortreſſe, na haer *Kymenegard* genaemt, beſproeyt; en van daer, ſijnde nu in vier armen oft tacken verdeelt, ſtort ſy ſich met een ſnellen loop in de zee.

In dit landt is oock een kaſteel, van de Finlanders *Hemenlinna* geheeten, in 't jaer 1250 door Birger Ierl, Koning van Sweden, gebouwt; om de Tavaſtiers, die hy overwonnen had, in hun plicht en gehoorſaemheyt te houden. *Kaſteel.*

Tavaſtien heeft in haren ſchilt oft wapen een gevlackte lynx oft loſch in een root velt, welcks opperdeel is met drie ſtarren, en 't benedenſte deel met drie rooſen, verciert. *Wapen.*

NYLANDIEN.

Naem. NYlandien wierd in de vorige eeuwen door de Fennen, en daer na door de Sweden en Helſingiers bewoont, en toen *Nylandien*, om ſijn nieuwe inwoonders, genaemt. Het

Grenſen. paelt in 't ooſten aen Carelien, in 't zuyden aen de zee, in 't weſten aen Zuyder-Finlandt, en in 't noorden aen't Hartoghdom van Tavaſtien.

Groote. De langte van dit landt is 30, en ſijn breette omtrent tien mijlen.

Hoedanigheyt. 't Aertrijck is hier redelijck vruchtbaer: de mijnen van *Ansko* en *Swarta* verſchaffen yſer: de boſſchen geven wiltbraet en gevogelte in overvloet: de meiren en rivieren voeden vele goede viſſchen en watervogelen.

Meiren. De grootſte meiren, die golfen oft zeeboeſems gelijcken, ſijn

Rivieren. **Lohianſelkä** / en **Enä-Jerwi**. De rivieren ſijn **Wanda**/ **Simo-Elff**/ &c.

Heerenhuyſen. De voornaemſte wooningen der groote Heeren noemt men **Girknäs** / **Swidia** / **Gennerby** / **Siuundby** / **Graffbacka**/ **Bröddorp** / **Bälſta**/ **Offwerby** / **Abborrafors**/ en andere.

Tuſſchen Finlandt en dit geweſt leght het Graefſchap *Rasborg*, waer men een ſeer ſchoon kaſteel ſiet dat den Graef toebehoort. *Rasborg.*

Steden. Dit landt heeft de ſteden *Borgo*, *Helſingfors*, en *Eskenes*. *Borgo* is een ſeer oude zeeſtadt, tuſſchen de Pelingskers gelegen. Sy wierd in 't jaer 1578 byna in haer puynhoopen begraven, wanneer ſy op 't onvoorſienſt door de Moſcoviters ingenomen was; gelijck oock *Helſingfors*, in 't jaer 1550 door Koning Guſtavus d'Eerſte gebouwt, die hier een ſtapelrecht ſtelde, om t'ontfangen, te viſiteren, en bewaren alle koopmanſchappen van uytlandtſche kooplieden, die uyt Moſcovien oft Nederlandt quamen. Deſe ſtadt groeyt dagelijcks in welvaert, ſedert datſe een betere haven heeft, en dat hare huyſen op den oever der zee gebouwt worden. *Ekenes* leght op een aengename plaets, niet wijt van de zee; en ſtaet onder den Grave van Rasborg.

Wapen. 't Wapen van Nylandien is een gouden ſchip, met twee rivieren, d'eene in 't hooft oft opperdeel, en d'andere in 't beneden-deel van de ſchilt.

CARELIEN.

Grenſen. *Carelien* ſluyt d'ooſtzijde van Scanzien, en wordt aen de ſelve ſijde door het meir Ladoga en Moſcovien beſloten: het grenſt ten noorden aen Savolaxien, ten weſten aen Tavaſtien en Nylandien, en ten zuyden aen

Hoedanigheyt. de Bothniſche zee. Dit landt brengt tamelijck veel granen voort, en is overvloedigh in veltgewas, ſchapen, vogelen, en wilde dieren, gelijck oock de rivieren in viſſchen.

Oorlogen in en om dit landt. Doch de zee, een waer tooneel van onſtantvaſtigheyt, en 't ſpeeltuygh der winden, verandert niet ſoo menighmael van gelaet als dit geweſt van Heer is verandert, gelijck of 't Geval het tot ſijn luſthof, en den oorlogh tot een velt van ſijn gevechten, had verkoren. 't Is om 't beſit van dit landt, dat de Moſcoviters en Sweden ſoo dickmael hebben geſtreden: het ſijn deſe plaetſen, en op deſe zeekuſten gelegen, die 't graf van ſoo vele dappere mannen ſijn geweeſt, die veel meer een heerlijcker graf by de overwinnings-teeckenen der Romeynen verdient hadden, dan deſe velden en beecken met het edelſte bloet van 't Noorden te verwen. Eyndelijck,

Alluſie oft ſinneden op de wapens der twee Rijcken. 't is in deſe geweſten, dat den glans der Sweedſche Kroonen d'oogen van den Moſcoviſchen Arent eenighſins verduyſtert heeft: want d'eerſte ſijn meeſters geworden van deſe geweſten, als ſy Carelien, Savolaxien en Ingrien de Ruſſen afnamen, en die als paerlen aen hunne kroonen hechtten. Maer om dit wel te verſtaen, ſoo vergun my, dat ick, in plaets van een Geographus oft Landtſchaps-beſchrijver, een weynigh my drage als een Hiſtory-ſchrijver.

Wanneer de Finlanders noch ſtonden onder hare beſondere Koningen, gehoorſaemde *Carelien*, in 't gemeen *Carelen* genoemt, aen de ſelve Koningen, welcke in 't eynde verwonnen en afgeſet wierden van de Koningen van Sweden, die, ſoo door ſachte middelen als met de wapenen, alle de Provintien van Finlandt in haer gebiedt pooghden te brengen. Maer de Ruſſen, die de Sweden niet tot geburen begeerden, ſiende hunnen voorſpoet, deden hun vermogen om oock eenige ſtucken uyt dit geſloopte kleyne Koninckrijck te krijgen, en eenige plaetſen, dienſtigh om hunne grenſen te verſtercken, in te nemen; tot deſen eynde brachten ſy veel volcks te ſamen, en vermeeſterden Carelien.

Verandering van Heeren. De Sweden daer tegen, die geen andere Heeren in deſe geweſten konden lijden, dewijl ſy byna alle voor de kracht hunner wapenen hadden moeten ſwichten, brachten hunne macht te ſamen, en beſprongen de Moſcoviten met ſulck een dapperheyt, dat ſy hen deſe Provintie deden verlaten. Doch de Ruſſen bleven hen niet lang ſchuldigh, maer braken hen dit landt weder uyt de handen; ſoo dat het noch verſcheyden reyſen daer na van deſe ſtrijdbare volckeren gewonnen en verloren wierdt, als of het den twiſt-appel van hare gramſchap was. Eyndelijck hebben Magnus Smeck, Koninck van Sweden, en Georgius Hertogh van Novogrod, het onder hen verdeelt, en ſtelden de grenſen omtrent *Syſterbeck*, waer van wy hier na ſullen ſpreken.

De Sweden helpen de Moſcoviters, Eenige eeuwen daer na was Ivan Baſilius Suski, Groot-Hartogh van Moſcovien, (ſich ſiende byna verwonnen door de Poolſche wapenen, die een groot deel van ſijn Staet vermeeſtert hadden,) genootſaeckt een ſpoedige hulpe van Karel de Negende, Koning van Sweden, te verſoecken, die hem een goet getal krijghsvolck toe-

toeſond, onder 't beleyt van Jacob de la Gardie, Graef van Leckoo, welcke, als een anderen Hercules, ſcheen alles te verwinnen en niets te vreeſen, oft, als een ſnel afloopende rivier, alles met ſich te ſleepen; alſoo brack deſen Helt door de frontieren henen, ſloegh de Polen, die de ſtadt Moskou belegert hadden, verjoegh hen naer hun eygen landt, en ſtelde aldus den Groot-Hartogh, en alle ſijn onderdánen, in hun vorigen ſtaet. Deſe weldaden verdienden groote vergeldingen; en de Groot-Hartogh toonde oock in 't begin dat hy niet ondanckbaer ſoude weſen; want hy beloofde aen den Koning van Sweden geheel Carelien, en eenige andere plaetſen te geven: maer hy weygerde daer na het volbrengen van ſijne beloften: waer mede hy Koning Karel ſoo vergramde, dat hy ſijne wapenen tegens Moſcovien wendde; en (terwijl de Polen de hooftſtadt Moskou innamen) Kexholm, dat hem belooft was, veroverde: daer na vervolghde hy ſijne victorie, en plantte ſijne ſtandaerden in de ſterckſte frontier-plaetſen van Ruſſien. Na Koning Karels doot hervatte Guſtaef Adolf, ſijn ſoon, van geen mindere dapperheyt dan ſijn vader, den ſelven oorlogh, en bracht Notheborg, en verſcheyde andere plaetſen, onder ſijn gebiedt; ſoo dat hy ſich, door ſijn overwinnende wapenen, ſoo gevreeſt en geacht maeckte, dat hy alles wat tegens ſijn voornemen ſtreed, vermeeſterde: in voegen dat Michaël Feodorowitz, navolger van de gemelde Baſilius Suski, vreeſende de beſte Provintien van ſijn Rijck te verlieſen, gedwongen was in 't jaer 1617, een Vrede met Koning Guſtavus, door tuſſchenſpreken van ſijn Majeſteyt van Groot-Britanje, te maken, op voorwaerden, dat de Koning van Sweden aen den Groot-Hartogh van Moſcovien ſoude overgeven de ſteden Nowogrod, Stara Ruſſa, Porkow, Lagda, en Augdow, met de landeryen die daer onder behooren, en andere landen door hem ingenomen: en dat in tegendeel den Groot-Hartogh aen den Koning, en aen ſijn nakomelingen in alle eeuwen, ſou afſtaen en inruymen de Sterckten Iwanogorod, Iama, Coporien, en Notheborg, met hare onderhoorige landen en plaetſen; dat Kexholm, en haer gebiedt, (eertijts door den Groot-Hartogh Baſilius aen Koning Karel gegeven, om de hulpe aen de Moſcoviters tegens de Polen geſonden,) ſoude blijven aen den Koning Guſtaef Adolf; en dat de Groot-Hartogh na die tijdt Lijflandt ſoude afſtaen, en den naem van Hertogh over 't ſelve lant uyt ſijne tytelen laten: meeſt ſaken ſeer nadeeligh aen deſen Prins; want ſommige ſeggen, dat hy meer dan een millioen inkomen jaerlijcks aen Lijflandt alleen verloor. In voegen, dat ſoo men wil acht nemen op de naburige Vorſten van Moſcovien, men ſal bevinden, dat de Koning van Sweden de grootſte voordeelen op hen heeft behaelt, en daerom als de gevarelijckſte, en die hen vele ſchade ſoude konnen toebrengen, meeſt voor haer te vreeſen.

die ſich ondanckbaer betoonen;

dies de Sweden hen beoorlogen.

Vrede onder hen gemaeckt.

Maer laet ons wederkeeren tot de beſchrijving van Carelien; 't welck gedeelt wort in het Finlandtſche en Moſcoviſche Carelien, dat men oock het Kexholmiſche noemt: van dit laetſte is *Kexholm* de voornaemſte ſtadt, niet wijt van Ladoga gelegen, en van ſteen gebouwt, verſterckt met een vaſt kaſteel; ſy leght ſestien mijlen van Wyborg, en ſoo veel van Notheborgh, doch vijftigh mijlen van groot Novogrod: deſe ſtadt is in 't jaer 1611 voor de Kroon Sweden verovert door den dapperen oorloghshelt Jacob de la Gardie, geſproten van Pontus de la Gardie, een telgh van een over-out geſlacht in Languedoc, 't welck vermaerde Cardinalen voor de Roomſche Kerck, Velt-overſten voor de legers, en Gouverneurs voor de ſteden van Vranckrijck, heeft voortgebracht. Deſe Pontus, veel bequamer tot het dragen der wapenen, dan van 't geeſtelijcke kleet, daer hy van ſijn jonckheyt toe geſchickt was, begaf ſich ten oorlogh in Sweden, ten tijden van Guſtavus d'Eerſte, die hem, om ſijn dapperheyt en voorſichtigheyt, in ſulck een hooge achting hiel, dat hy hem tot ſeer hooge ampten en waerdigheden verhief, en in ſijn hooghſte en aenſienlijckſte voornemens en aenſlagen gebruyckte: en d'afkomelingen van deſen helt leven nu noch in Sweden in ſeer groote achtbaerheyt, en ſijn in 't gemeen met de treffelijckſte ampten verheerlijckt. De ſtadt Kexholm wordt dus genoemt van Käki (dat is, Koeckoeck) en van d'engte *Salmi* genoemt, in welcke veel ſalm wort gevangen.

Kexholm;

voor de Sweden verovert.

Het kaſteel *Taipal*, in 't Kexholmiſche Carelien gelegen, is oock een van de ſterckſte plaetſen op deſe frontieren, en dienſtigh om d'aenſlagen der vyanden te beletten.

't Kaſteel Taipal.

De meiren ſijn *Ieſt Ierwi, Kopra Ierwi, Imala Ierwi*, en *Lapweſi*, welcke het grootſte is. De rivieren ſijn *Woxen*, die door de kracht van haren waterval Imatra, en door de ſnelheyt van haren ſtroom, de baren en ongeſtuymigheyt wederſtaet van *Imatra-Ladoga*, het grootſte meir oft binnenwater van geheel Europa; want het is meer dan 36 Hooghduytſche mijlen lang, en over de 20 breet. *Seja, Heug fors, Kalliokoski, Syſterbeck, Vnders Iocki*, en andere, bevochtigen oock deſe Provintie. Men ſiet hier verſcheyde fraye huyſen van de grootſte Heeren des Lants, van welcke de voornaemſte ſijn *Yxpo, Niemis, Kawentholm*, Strömſnäs/ *Kaiſtillax, Kelkala, Pytterlax, Sawiniem*, en andere.

Meiren, en rivieren.

Heeren huyſen.

De uytſtekenſte plaets van 't Finlandtſche Carelien (om het van 't Moſcoviſche t'onderſcheyden) is *Wyborg*, byna aen alle ſijden van de zee omringt, verciert met een bequame haven, en een kaſteel dat niet alleen onwinbaer, maer oock ongenaeckbaer ſchijnt. Deſe plaetſe veroorſaeckte in de Moſcoviten vele nijt en onruſt, ſoo datſe menighmael, doch te vergeefs, getracht hebben die te vermeeſteren: want de Koningen van Sweden dragen ſoodanigh een ſorge voor deſelve, dat men hen van verwaentheyt oft dwaesheyt ſoude konnen beſchuldigen, die voortaen deſe ſterckte pooghden te beſpringen en in te nemen.

Wyborg.

Behalven de zeehaven Wyborg, ſijn hier noch die van *Lapweſi*, ſeer vermaert om hare marckten, *Mela, Wekelax*, en andere.

Havens.

Men

Lantſchapjes. Men telt hier vijf lantſchapjes oft Ampten onder het gebiedt van de Gouverneur oft Kaſteleyn van Wyborg, te weten, *Kymenegard*, *Lapweſi*, *Ieskis*, *Eurepe*, en *Stranda*. Alle d'andere landeryen van Carelien, en van ſijne frontieren, ſtaen onder de beſtiering van de Gouverneur van Kexholm, oft die van Narva.

Grootte. Dit Carelien heeft in ſijn langte 56 Hooghduytſche mijlen, en ſes-en-dertigh in de breette.

Wapen. Het wapen van 't Finlandtſche Carelien ſijn twee gebogen en opgeheven armen, d'een met yſer gewapent en een ſwaerdt in de vuyſt, d'andere met malien en een pijl in de toegeſloten handt. 't Moſcoviſche Carelien heeft een kaſteel met drie muren beſloten, en twee rooſen in 't opperſte deel van haer wapen.

't EYLANDT ALANDT.

ALandt wordt op verſcheyde plaetſen van de zee doorſneden; en legt tuſſchen Sweden en Finlandt, maer dichter by 't laetſte: d'inwoonders niettemin ſijn Sweden. Onder dit eylandt ſtaen vele andere. 't Volck onderhoudt ſich hier met de viſſchery, gevogelte, eyeren, (welcke ſijn de *Oonæ* van Solinus,) en met de ſchipvaert. Vele winnen haren nootdruft met hout af te houwen en te verkoopen, en kalck te maken. Men ſiet hier vele elanden en haſen, die men tot de jaght en des Konings vermaeck bewaert. Daſſen en wolven ſijn hier weynigh. Dit graefſchap is verſterckt, en wort beſchermt door 't fort *Caſtelholm*. Het heeft byna ſeven mijlen in de langte, en ſoo veel in de breette. 't Wapen is verciert met twee daſſen tuſſchen negen rooſen.

't HER-

't HERTOGHDOM INGRIEN, OFT INGERMANNIEN.

Dit Hertoghdom Ingrien, in 't gemeen Ingermannien genaemt, paelt in 't ooſten aen de riviere **Laba** / en aen Ruſſien; in 't zuyden aen 't ſelve Ruſſien, en de rivier **Luga**; ten weſten aen de zee en de Narve; en ten noorden aen de riviere Nieve, en 't meir van Ladoga. De langte is 36, en de breette 19 mijlen. *Grenſen.* *Grootte.*

't Aertrijck is hier goet, en bequaem om bebouwt te worden. Oock heeft het vele velden en weyden, om 't vee te voeden; en boſſchen tot gerief der inwoonders, en voor de jaght. De kuſten en rivieren geven ſulcke viſſchen, die in de zeen van 't ooſten niet gevonden worden. D'elanden (wilde dieren, en omtrent ſoo groot als een paert) kan men hier in groote menighte vangen, inſonderheyt als ſy in de lenten deur de rivier Nieve ſwemmen, om in Carelien te gaen; en als ſy die in den herfſt weder over komen, om in Ruſſien, van waer ſy quamen, weder te keeren. *Hoedanigheyt.*

In de mont van 't meir *Ladoga* ſiet men een ſeer ſtercke plaets, *Notheborg* genaemt, in een eylant gelegen, en met rivieren, die niet lichtelijck des winters toevrieſen, omringt, welcke hare wateren uyt het gemelde meir van *Ladoga* ontfangen, en omtrent deſe plaets verſamelen, gelijck vele leden ſich aen een lichaem t'ſamenvoegen, om alſoo een treffelijcke rivier, diemen *Narva* noemt, te formeeren, die den rijckdom van hare wateren tien mijlen van daer voert, om die, als een ſchatting, in de ſchoot van de Finlandtſche golf te ſtorten. Notheborgh is geſterckt met bolwercken, torens, en muren die tien ellen dick ſijn; ſoo dat men haer onwinbaer acht: oock heeft ſy altijdt alle onheyl, wanneer ſy van hare vyanden wierd bevochten, door 't voordeel van hare gelegenheyt van ſich geweert: want vele rivieren en moeraſſchen, die breet en diep ſijn, en haer omringen, maken haer ſoo ſterck, dat men vier ſtercke legers van nooden ſoude hebben, om haer rontom te beſluyten. Sy wierd evenwel verovert door Guſtaef Adolf, met recht de Groote gebynaemt, voor wie niets onwinnelijck ſcheen: en vele duyſent Moſcoviten lieten hier 't leven, om het *Notheborg.*

purper van deſen doorluchtighſten Monarch te heerlijcker te doen uytblincken. Het ſcheen oock dat den hemel deſe overwinning in 't beſonder begunſtighde, om dat de belegerden van honger ſtorven, by overvloet van ſpijſe; want ſy niets konden inſwelgen, om de wratten, die hen in de mont en keel quamen, en dat verhinderden. In deſe plaets ſijn twee kercken, en ontrent hondert huyſen voor de ſoldaten.

De Fortreſſen *Iwanogorod*, *Iamagorod*, *Augdow*, en andere plaetſen van Ingrien, en ſijne grenſen.

Iwanogorod.

DE Koninck van Sweden heeft oock by 't laetſte Vredens-tractaet de Sterckte *Iwanogorod* bedongen, de voornaemſte van Solouſcie, op de riviere Narve gelegen, en in drie deelen geſcheyden. Deſe plaets wierd den Moſcoviters afgenomen, en voor de Koning van Sweden in 't jaer 1612 verovert, door Graef Jacob de la Gardie, Velt-overſte van's Koninck leger, die oock in 't ſelve jaer Iama, Augdow, Coporien, en andere plaetſen vermeeſterde, welcke den hooghgemelden Koninck beſit uyt kracht van 't geſeyde tractaet, waer van wy terſtont geſproken hebben.

Iama.

Iama oft *Iamagorod* is de voornaemſte plaets van Ingrien; het is evenwel maer een kleyne ſtadt, van de riviere Iama bevochtight, die in de Narva loopt, van welcke ſy ontrent drie mijlen is gelegen.

Augdow.

Augdow, dat negen mijlen van Iama leght, is een ſtercke plaets: en het omleggende landt is ſeer aengenaem, vruchtbaer en overvloedigh van koren, gelijck de rivieren van viſſchen.

Caporien.

Coporien oft *Kaporien* is een fortreſſe van hooge achting, niet wijt van de zee van ſteen gebouwt, gelegen in Ingermanlandt oft Ingermannien, en vijftien mijlen van de Narva: dit landt daer rontom is tamelijck vruchtbaer van granen.

Duderoff. *Carlberg.*

De Baronnie *Duderoff*, en de heerlijckheyt *Carlbergh* ſijn in dit geweſt begrepen, dewelcke oock in Pogoſtien oft Ampten gedeelt worden, als *Lopesko*, *Ierwoſalsko*, *Iſersko*, *Oriunsko*, *Griſenski*, *Iaſtrovinski*, en andere.

De Landen van *Wotzka*, *Woſchipitin*, en *Solouski*.

Wotzka.

HEt landt van *Wotzka* is tuſſchen 't noorden en weſten, en ontrent 26 oft 27 mijlen van Novogrod gelegen: het heeft aen ſijn ſlincker ſijde 't gemelde ſterck kaſteel *Iwanogorod*, dat op de Narva leght, en ſedert de laetſte oorlogen onder 't gebiedt van de Koning van Sweden ſtaet, gelijck oock de ſtercke kaſteelen *Theda*, *Ripensko*, *Notheborg*, en andere. Dit landt heeft dit beſonder, dat al de dieren, die men hier brengt, wit worden.

Woſchipitin.

Woſchipitin leght tuſſchen Kexholm, en Notheborgh, aen de noordſijde. Dit landt is groot, en tamelijck vruchtbaer; maer des ſomers kan men daer niet wel inkomen, om de rivieren, meiren, en moeraſſchen, die hier in groote menighte ſijn. Daer ſijn veel granen, viſſchen, ſchapen, vogelen, en wilde dieren.

Solouski.

Solouski oft *Soluſcie* is een eylandt, in de Noordtzee, tuſſchen de Provintien Dwina en Carelien, ontrent 20 mijlen van 't vaſte landt, en 310 mijlen van Moskow, gelegen. In de zomer-zonneſtant, dat is ontrent den 21 Iunii, is 't maer twee uren nacht; en in tegendeel in de winter-zonneſtant ſiet men de zon oock niet langer. Hier wort veel ſout gemaeckt; en een groote menighte haring, die d'inwoonders *ſelges* noemen, gevangen.

Deſe landen geven jaerlijcks eenige ſchatting aen den Koning van Sweden.

LYFLANDT.

Gelegenheydt.

LYflandt ſtreckt naer de ooſter oever van de Baltiſche zee, de wijtte van hondert twintigh Duytſche mijlen van 't Landtſchap Nerva, tot aen de mondt des vloedts Crona, dienſe nu Memela noemen; heeft aen de ooſtſijde voor gebuuren de Moſcoviters, oft Ruſſen; aen de zuydt-ſijde de Lithuaners en Boruſſen; aen de weſt-ſijde de Baltiſche zee; aen de noordt-ſijde de Finniſche golf, en een deel van Ruſlandt, aen d'uytgangen der vloeden Nerva, en Lovates. Althamerus ſpreeckt aldus van haer naem: 't Kan ſijn dat de Livoniers van de Lemoviers ſijn voortgekomen, die de uyterſte Hooghduytſen zijn die de Venediſche oever bewoonen, op de ſelve hooghte van 't Eylandt Scandinavia, genaemt Gothlandt: maer ick ſou eer achten datſe uyt de Eſtui haren oorſprong hadden, uyt oorſaeck dat de gemeene naem deſe naem gunſtigh ſchijnt, wordende Eyflanders geheeten. Ptolemæus verhaelt van de Lijflanders in 't tweede boek, 11 cap. een weynigh na dat hy van de Æſtiens heeft geſproken, ſeggende, dat de bedorven text van Tacitus door Beatus Rhenanus verbetert was, die daer de Æſtien herſtelt hadde. Soo daer, ſeydt Althamerus, Eſtui geſtaen heeft, ick ſou durven ſweeren dat de Eyflanders van hen hun naem genomen hadden, door een weynigh verandering van letteren. Deſe volckeren zijn oock Sudinen geheeten, en hun landt Sudina, palende aen Pruyſſen. Eenige willen wederom in deſe plaets de Lectunen ſtellen, daer 't nochtans niet mogelijck is dat deſe naem daer van gekomen is.

Landsaerdt.

't Gantſche landt is effen, en ſeer vruchtbaer, het brengt ſoo grooten overvloedt van koren voort, dat het, geduurende de dierte van de lijftochten, d'aenliggende landen kan onderhouden; 't is oock overvloedigh in goet linnen, en voed vele beeſten. Haer boſſchen zijn verſien van beiren, voſſen, herten met geſpickelde huyden, maerten, harmelinen, zebellen, en Caſtoren. De haſen veranderen hier niet min van verwe als by de Switſers in de Alpen, ſy zijn wit in de winter, en aſch-graeu in de ſomer. De jacht van de wilde beeſten is 'er over al ſoo gemeen, datſe nimmer aen de Landtlieden is verboden geworden, hoewel de Edeldom hen wredelijck handelt. Watter noodigh is tot de behoudenis van 's menſchen leven gebreeckt 'er niet, uytgenomen wijn, oly, en eenige andere bequaemheyt, die Godt gegeven heeft aen plaetſen die onder een ſachter hemel zijn, de welcke daer nochtans van andere Landſchappen gebracht worden.

Oude regeeringe in 't Chriſtendom.

De Koop-luyden van Bremen, in 't jaer 1160, door een ſtorm gevoert wordende in de golf van Lijflandt aen de mondt van de rivier Duna, openden de wegh tot de handel met deſe volckeren aen de Duytſchen, waer ſy, nae 't eerſte gevecht tegens de Lijflanders, die de ſtrant, van de mont des vloeds Duna tot Parnovien toe, bewoonden, vriendſchap, en verbont maeckten, voor hen, en de koop-lieden die ſy 'er brengen ſouden. Toen begonnen hun eerſte handelingen onder malkanderen met mangelingen van waren: en daer wiert, door de bewilliging der Lijflanders, op een Eylandt van de vloedt Duna een kapel gebouwt, die daer nae Kircholm wierd geheeten. Menard monick van Zegenbergh, door de koop-lieden in Lijflandt gebracht ſijnde, verſpreyde de Chriſtelijcke Gods-dienſt ſoo, dat eenige Lijflantſche Koningskens, alſoo genaemt, met hun huys-geſinnen bekeert wierden. Deſe een Biſſchop geeyſcht hebbende, wierd hen de ſelve Menard gegeven, om dit ampt daer te bedienen, door Paus Alexander de derde; in 't jaer 1170 worde ſijn ſtoel beveſtight tot Yxkel aen d'oever van de Duna, waer hy eyndelijck ſtorf. Berthold ſijn navolger, van Bremen uyt S. Paulus klooſter geſonden, deſe Barbaren met kracht en wapenen, meer als met predicatien en leerbeelden beſtaende te dwingen, wierd wel haeſt door hun handen vermoort. Albertus, de derde Biſſchop, bouwde de Stadt Riga, en omringdeſe met muuren in 't jaer 1200. Albertus, de vijfde Biſſchop, wierd de eerſte Aerds-biſſchop in Lijflant en Pruyſſen verkoren in 't jaer 1234. Want als de Lijflanders haer den Meeſter van de Duytſche Order in Boruſſen onderworpen hadden; ſoo hebben de Biſſchoppen van Warmien, Sambien, Pomezanen, en Culmen, de Aertz-biſſchop van Riga voor haer hooft aengenomen. In 't vervolg der tijden hebben ſoo wel inlandſche als vreemde oorlogen Lijflandt overweldight, en de gebuurige Koningen van Moſcovien, Polen, Sweden, Denemarcken, en d'andere omliggende Princen hebben 't jammerlijck aen ſtucken weghgeruckt, als men ſien kan in de Hiſtory van Chytræus. Heden is 't geheel de kroon van Sweden onderdanigh.

Rijghſche Biſſchop.

Aerdsbiſſchop.

Gants Lijflant is gedeelt in drie deelen, ſoo wel door de plaetſen als ſpraken, Eſthia, Lettia, en Koerlandt.

Deelinge.

De Lantſchappen der Eſthien zijn Harria, van welcke Revel de Hooft-ſtadt is, gelegen aen de noord-ſijde van de Baltiſche zee, nergens minder in als Riga, gebouwt door Waldemarus Koning van Denemarcken in 't jaer 1223, en ſeer vermaert door haer haven. De Burgers hebbender 't ſelve Recht dat die van Lubeck hebben; ſy ſlaen vierkant gelt. De waerheyt, van datſe wel verſterckt is, is gebleken in 't jaer 1577, alſſe van de Moſcoviten belegert was, en ſeven weken geduurigh met canon en granaten te vergeefs beſtreden wierd. Wiria heeft Weſenberg, Tolsburg, en Borkholm, de ſtoel des Biſſchops van Revel. Allantakia heeft Nerva en Nyſchlot op de vloed, die, de ſelve naem hebbende, Lijflandt van de landen der Moſcoviters ſcheyt. In 't jaer 1551, als die van Revel begeerden, dat de koophandel van Ruſſen meeſt te Revel ſoude gedreven worden den tijdt van vijftigh jaren; en wilden beletten,

Eſthia. Revel.

Nerva.

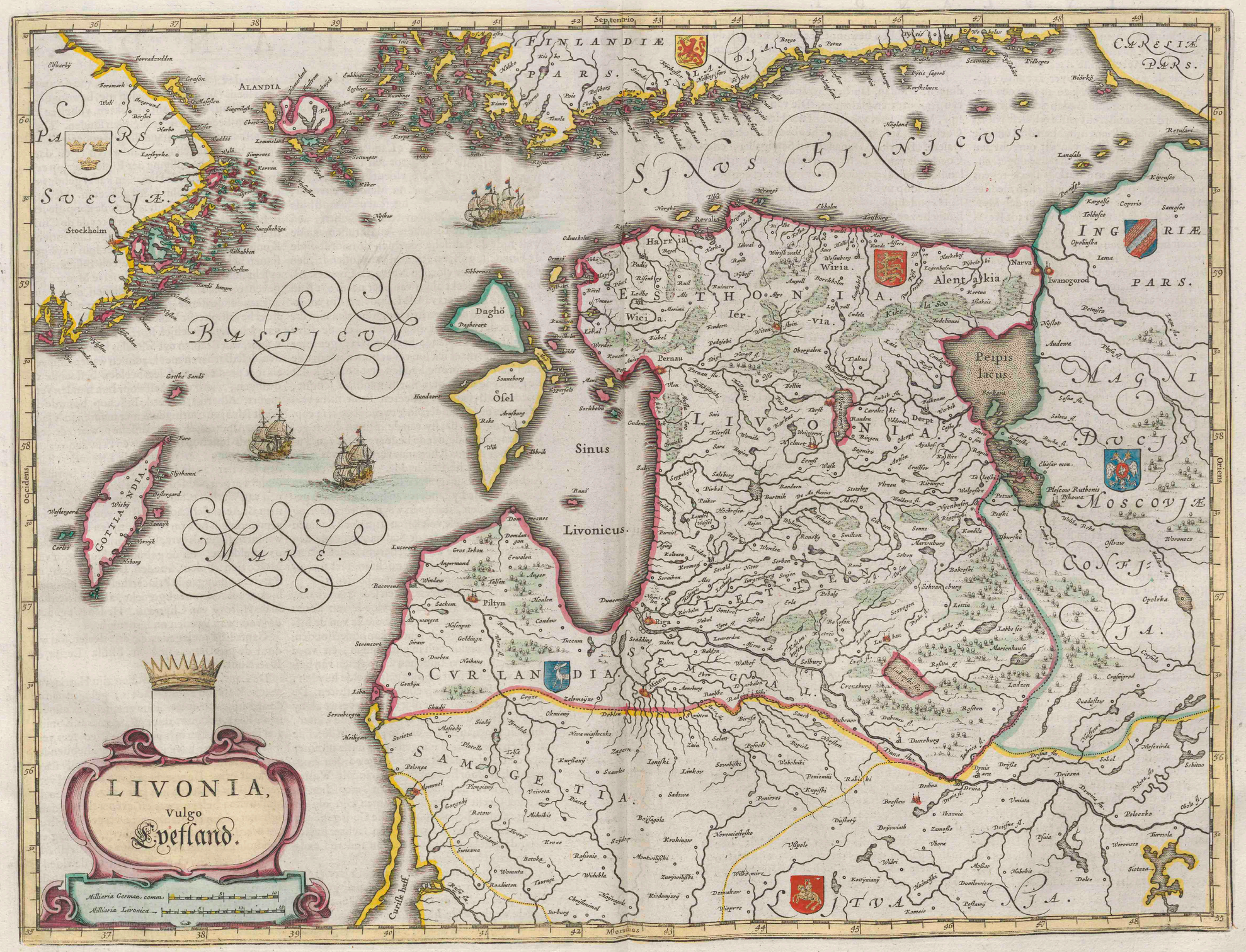
LIVONIA,
Vulgo
Lyefland.
Milliaria German. comm.
Milliaria Livonica
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
FINLANDIÆ PARS.
CARELIÆ PARS.
SINUS FINNICUS.
PARS SVECIÆ.
BASTICUM MARE.
ALANDIA
Stockholm
Daghö
Ösel
Sinus Livonicus.
Pernau
Riga
Piltyn
Peipis lacus.
Narva
Iwanogorod
Alentakia
Wiria.
Harria.
Wicia.
Ier-via.
ESTHONIA.
LIVONIA.
LETTEN.
SEMGAL.
CVRLANDIA.
SAMOGETIA.
GOTTLANDIA.
INGRIÆ PARS.
MAGNI DVCIS MOSCOVIÆ CONFINIA.
LITVANIA.
Curisk haff.

ten, dat de Ruſſen geen waren ſouden ruylen met de Hooghduytſchen, en andere overzeeſche volkeren, gelijck ſy gewoon waren; maer alleen met de Burgers van Revel: alſſe daer-en-boven wilden, dat de goederen van over zee aldaer gebracht, door die van Lubeck en andere, aen niemant voor de eerſte reyſe ſouden verkocht worden, als aen d'inwoonderen van Revel, dieſe voorts naer Ruſſen ſouden ſtuuren; hebben de Ruſſiſche kooplieden ſich niet alleen van dit onrecht aen hun Groot-Vorſt beklaegt, die deſe ongerechtigheyt mede ſtelde in ſijn oorlogs-ſaeck tegens de Lijflanders; maer hebben oock, ſich meeſter gemaeckt hebbende van Nerva door den Moſcoviter, de Ruſſen handel, die te voren tot Revel was, te Nerva gevoert. De Lubeckers, en andere overzeeſche volckeren, om de ſelve oorſaeck vergramt, voorby Revel varende, landen met hun ſchepen tot Nerva, en planteden daer de ſtapel van de Ruſſe marckt. Hier door is 't dat de haven dapper beſocht wiert, niet alleen door de Hanſe-ſteden; maer oock door de toevoer van de vreemde volckeren, als Françoyſen, Neerlanders, Engelſchen, dieder alle ſoorten van koopmanſchappen brachten. In 't jaer 1581 vielſe op een nieu onder de macht van Iohannes Koning van Sweden. Daer tegen over leyt een kaſteel van de Ruſſen geheeten Iwanogorod. *Odenpoa* heeft onder ſich Darbate, oft Topate, gemeenlijck Derpt, Vernebeck, Helmede, en Ringen. *Iervia*, hier in hebt ghy Wittenſteyn, Lais, Overpolen, Vellin. *Wichia*, heeft Habſeel, Leal, Lode, en Parnovia. De Eſtii hebben voor aenliggende Eylanden, Oeſel groot 24 mijlen; Dageden lang 9, en breet 4 mijlen; Mona, Worma, Vrangen, Kien, en andere, waer in men ten deele de Eſtiſche, en ten deele de Sweedſche tale ſpreeckt.

Eſtiſche Eylanden.

De ſteden van Letten ſijn Riga, Kokenhuſen, Wenden, Wolmar, en 't gantſche Aertz-biſdom Riga. *Riga*, de voornaemſte Stadt van ganſch Lijflandt, leyt aen de Duna, daer ſy in de Livoniſche golf loopt. Sy is van Revel 50 Hooghduytſche mijlen gelegen, van Torpate 30, van Vilna in Littauwen 40, van Koninckſ-bergen in Pruyſſen 60. Rondtom iſſe voorſien met een ſtercke muur, bolwercken, dicke toornen, en een onbeklimmelijcke wal, omringt van twee grachten, en rondom verſterckt met drie lagen canons, omſet met ſeer ſcharpe palen, en bewaert door een garniſoen tegens d'onvoorſiene toevallen des oorloghs. Sy heeft een ſterck kaſteel, wiens Gouverneur niet over de ſtadt, die haer vryheyt dapper voorſtaet, te ſeggen heeft. Sy is na Dantzick de voornaemſte Koop-ſtadt van dit gantſche Landſchap, vermaert door 't verſoecken van verſcheyde volckeren; leyt in een vlack landt, gelijck byna geheel Lijflant. De vloed Duna oft Duvina beſproeytſe, gelijck de Elve Hamborg beſproeyt. 't Is blijckelijck dat deſe ſtadt overvloedigh in lijftochten is, door de menighte van koren, dat de Hollandſche, Zeelandſche, en Engelſche koop-lieden van daer halen met hun ſchepen, 't welck ſy in verſcheyden deelen des werelds verkoopen.

Riga.

De gene die men eygentlijck Lijflanders noemt, hebben bewoont het landſchap aen de zee, van Riga en de mond van de Duna, tot aen Salis, en Parnou.

De Lijflanders eygen landen.

De ſteden en kaſteelen van Koerland ſijn, Goldingen, Windau, Durben, Strunda, Grubin, Pilityn, Ambotez, en Haſenpot. Die van Semigallia ſijn, Mitou, ſetel van het hof der Hertogen van Coerlandt, Selburgh, Bauſchenburgh, Doblen, Dalem. De vloed Duna ſcheyd Semigallia, en Coerlandt van de Letten, en de reſt van de Lijflandſche volckeren; deſe rivier loopt met een geduurige loop uyt Ruſſen, door Littauwen, en ſtort eyndelijck, twee mijlen onder Riga, in de Baltiſche zee. Winda, uytnemende diep, voert haer wateren oock in de ſelve zee, niet veer van haer begin. Becca, door d'inwoonders Einbeck genoemt, loopt door een kanael in d'Oceaen, met een barſt vallende uyt de ſpleten van de rotſen, geeft haer gebuuren (ſeydt Leunclavius) de ſelve plage die de Nijl geeft aen de gene die dicht by haer afloopinge woonen, hen makende allengskens doof. Veel ſtaende wateren ſijnder in Lijflandt; het voornaemſte is Beibus oft Peipus, dat ſich 46 Italiaenſche mijlen uytſpreyt, en van verſcheyden ſoorten van viſſchen wel voorſien is. Nevens 't Aertz-biſdom van Riga ſijnder vier andere Biſdommen, Derpt, Revel, Oeſel, en Gerlanet.

Voornaemſte ſteden van Coerlandt.

De vloed Duna.

Vloed Winda.

Vloed Becca.

Staende wateren.

Biſſchoppen.

Aen de mond van de Duna, dicht by de zee, is een kaſteel geheeten Dunemunde, twee mijlen van Riga gelegen, waer al de vreemde ſchepen tol betalen. In 't midden van de wegh is noch een ander genaemt Blokans, waer de ſchepen op een nieuw tol betalen.

Dunemunde.

Eerſt leefdenſe in ſulcken ſlechtigheyt, datſe de honigh uyt de raten gedaen hebbende, het was verſmeten, geloovende dat 'et geen nuttigheyt in ſich hadde: maer door de vreemde daer nae onderweſen ſijnde, verkoopen 't voor geldt. Het arbeyden is onder hen verachtelijck. De ingeboorne vrouwen van dit landt ſijn ſeer hooghmoedigh, en verachten alle vreemden; ſy willen geen vrouwen, maer meeſtreſſen genoemt worden; en veronachtſamende de gemeenlijcke gebruycken van haren aert, gaen haer ſomers in wagenen, en 's winters in ſleden verluſtigen.

Inwoonderen aerdt.

De rijckſte drincken niet als Rhijnſche wijn. De vrouwen onteeren de ſchoonheyt van haer lichamen door de toeſtel van haer kleding. De koopmanſchappen die uyt Lijflandt in Duytſlant en andere landen gebracht worden, ſijn was, honigh, aſch, pick en teer, linnen, verſcheyde beeſten vellen, en leder. Men haelt 'er oock alle jaer groote menighte van rogge. Veel koop-luyden komender tot Riga uyt verſcheyde landen, als Moſcovien, Turckyen, Spaenjen, Engelandt, Schotlandt, Sweden, en Duytſlandt, om te handelen.

Kleding.

Koopmanſchappen.

Wie de fabelen diemender van verhaelt, hoe in deſe landen eenige menſchen in wolven ſijn verandert, en diergelijcke oude vertellingen, wil weten, die leſe Olaus Magnus.

SCANIA,
in 't gemeen
SCHONEN.

SChonen, ſeght Adam van Bremen, is het ſchoonſte lant van Denemarcken om t'aenſchouwen, daer af het oock de naem heeft. Het is met dappere mannen verſien, heeft overvloet van vruchten, is rijck van waeren, en vol van kercken. Schonen is tweemael ſoo groot als Zeelant, dat is, het heeft drie hondert kercken: want men ſeght dat Zeelant niet meer dan de helft, en Funen het derde-deel heeft. Schonen is ontrent het uyterſte gedeelte van Denemarcken, rontom van de zee omringt, behalven aen een arm lants, die, naer d'ooſtſijde aen 't vaſte landt gevoeght, Sweden van Denemarcken ſcheyd; daer dichte boſſchen en ſchrickelijcke bergen ſijn, die men nootſakelijck deur moet, om uyt Schonen in Gotlant te komen: in voegen dat men twijffelt of het veyliger is te landt of te water derwaerts te reyſen.

Naem. Dus verre deſe Schrijver, die terſtont in 't begin aenwijſt, dat dit lantſchap dus genoemt is om ſijn ſchoonheyt en aengenaemheyt. Dit ſal noch meer blijcken, ſoo wy, de verkorting van de naem voorbygaende, 't ſelve *Scandinavia*, gelijck de Latijnſche Schrijvers Plinius en Solinus, noemen. Want in deſer voegen ſullen de benamingen der inwoonders beter uytblincken, by de welcken deſe naem ſpruyt uyt *Schon*, en *aw*, van de welcken het leſte *erfgront*, en het eerſte *ſchoon* beteeckent. En als hy ſeght, dat het *met dappere mannen verſien is, overvloet van vruchten heeft, en rijck van waren is*, ſoo ſtaet aen te mercken, dat hy niets anders daer af ſeght, dan d'oudtſte Schrijvers daer af getuyght hebben, die 't *een andre weerelt, een winckel van volcken*, en *een ſchede van menſchen* hebben genoemt; en oock niet anders, dan Procopius, die *een ſeer groote menighte van menſchen* in 't gebouwde deel van dit lantſchap erkent: en dat Solinus gantſchelijck te verwerpen is, die, van deſe voorgenoemde Schrijvers afwijckende, verhaelt heeft (doch t'onrecht) *dat 'er niets groot in is, dan 't landt ſelf.* De ſelfde Adam van Bremen voeght 'er by, *en vol van kercken*, van de welcken, gelijck hy verhaelt, drie hondert in ſijn tijdt hebben geweeſt. Doch hier na ſal blijcken, hoe ſeer dit getal, met d'aenwas van de Chriſtelijcke godtvruchtigheyt, toegenomen heeft. En hy, dit lantſchap daer na met de geburige eylanden Zeelant en Funen vergelijckende, pooght, ſoo veel de grootheyt aengaet, ſulcks te toonen uyt het getal der kercken, om dat Zeelant nauwelijcks half ſoo veel kercken heeft als Schonen, en dat in Funen nauwelijcks het derde-deel is. In voegen dat men te gelijk hier uyt kan bemercken, dat Adam hier alleenlijck van Schonen ſpreeckt, als men het in enge palen beſluyt, niet in 't geheel. Dieshalven de ſelfde Adam, om te toonen dat hy hier Schonen alleenlijck noemt, voor ſoo veel het een gedeelte van 't Koninckrijck van Denemarcken is, geſamentlijck met Bleking en Halland, na dat hy van d'Ooſtzee, en van des ſelfs eylanden heeft geſproken, hoewel hy Schonen ſelf (doch t'onrecht) een eylant noemt, ſoo ſpreeckt hy, ſijn reden hervattende, van de Koninckrijcken van Sweden en Noorwegen.

Hoedanigheyt. *Schonen* dan leght van Zeelant ooſtwaerts af, in een aengename lucht, en is vruchtbaer van gront, dewijl het in vruchtbaerheyt van ackers, en vettigheyt van aerde geenſins voor d'overige geweſten van 't Koninckrijck wijckt. Het paelt ooſtwaerts aen Sweden, daer het aengevoeght is, en noordewaerts aen Noorwegen. Veel achten dat het, om ſijn uytſteeckentheyt, en om ſijn voortreffelijckheyt, die het boven de geburige geweſten heeft, 't ſy wy op de grootheyt, of op de rijckdommen ſien, *Schonen* genoemt is. In voegen dat het, uyt oorſaeck van ſijn getemperde lucht, vruchtbaerheyt van ſijn landt, bequaemheyt ſijner havenen en koopſteden, viſſcheryen der meiren en rivieren, jaght der wilde beeſten, onuytputtelijcke aderen van verſcheyde metalen, menighte der ſteden, en burgerlijcke inſettingen, niet minder is dan eenigh geweſt van de geluckige landtſchappen. Ick acht het onnodigh te ſijn de namen te verhalen, met de welcken het van de Schrijvers verſcheydelijck genoemt is, dewijl ſy het ſomtijts *Scandia*, ſomtijts *Scania*, ſomtijts *Scanza*, en *Scandinavia*, en eyndelijck *Schoningia* hebben genoemt; gelijck ſy de vooghdyen van dit ſelfde geweſt *Helſingia*, *Fieringia*, *Moringia*, en *Blekingia* hebben geheeten, om dat alle deſe namen, van *Schoon* afgeleyd, daer op gepaſt moeten worden, ſoo men op d'eygenſchap der tael van dit volck ſiet.

Crantzius ſeght, doch t'onrecht, dat het aen alle ſijden van de zee omringt is, daer in oock d'anderen, en voornamelijck d'Ouden, gedoolt hebben, dewijl het van d'een ſijde aen Sweden, en van d'ander aen Noorwegen paelt, welcke lantſchappen oock ſelven, door middel van Finlant, aen Moskovien geknoopt ſijn. Doch als men het ruymer neemt, gelijck Scandinavia eertijts gemenelijck van d'Ouden genomen is,

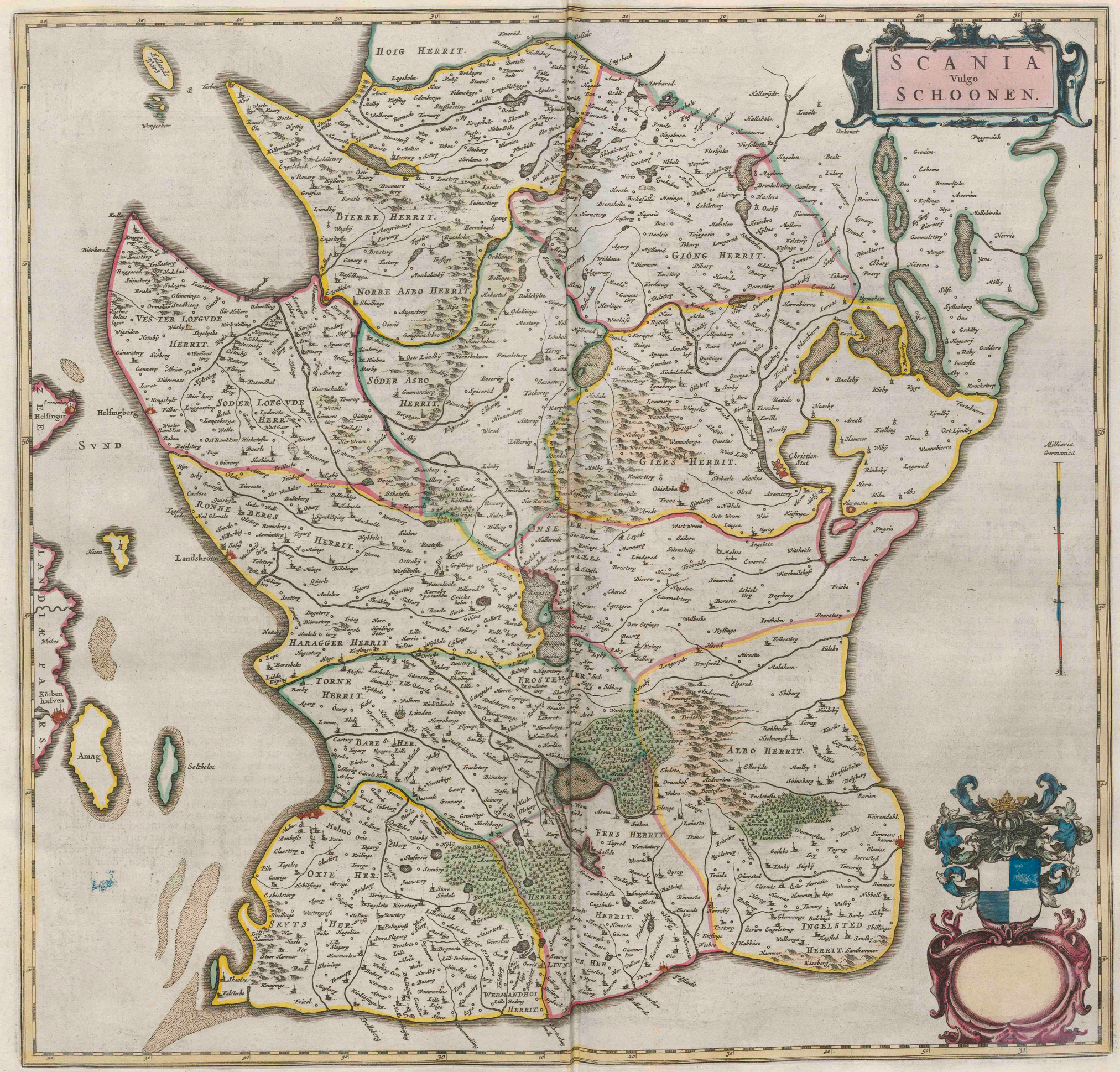
SCANIA
Vulgo
SCHOONEN.
HOIG HERRIT.
BIERRE HERRIT.
NORRE ASBO HERRIT.
SÖDER ASBO HERRIT.
GIÖNG HERRIT.
GIERS HERRIT.
VESTER LOFGVDE HERRIT.
SODER LOFGVDE HERR.
RONNEBERGS HERRIT.
HARAGGER HERRIT
TORNE HERRIT.
BARE HER.
OXIE HER.
SKYTS HER.
FROSTE HER.
FERS HERRIT.
ALBO HERRIT.
INGELSTED HERRIT.
WEDMANDHOI HERRIT.
SVND
Helsingborg
Landskrone
Amag
Köiben hafven
Christian Stat
Milliaria Germanica

men is, ſoo begrijpt het in ſich *Bleking* en *Halland*. Maer wy, yder van deſe geweſten in 't beſonder nemende, bevinden dat *Schonen* ontrent twaelf mijlen breet, en achtien mijlen lang is, in 't midden tuſſchen *Bleking* en *Halland* gelegen, van de welcken 't leſte naer 't noorden, en 't ander naer 't zuyd-ooſten leght. Een lantſchap, gelijck alreê geſeght is, het vermakelijckſte van Denemarcken, dat met dappere mannen verſien is, overvloet van vruchten heeft, rijck van waeren, vol van kercken is, en overal met kaſteelen van Edellieden, paleyſen, lanthuyſen en klooſters is verçiert. Ter plaets, daer de kortſte overvaert uyt dit landt naer het geburigh Zeelandt is, ſiet men een Koninckliick kaſteel, op een hooge bergh, *Helſingburgh* genoemt, en een ſtadt daer by, van de ſelfde naem. Zuydewaerts, drie mijlen van daer, leght aen de zee een andere ſtadt en kaſteel, gemenelijck *Lantskroon* genoemt; en twee mijlen van daer *Malmuyen*, 't welck van de vreemdelingen oock *Ellebogen* word genoemt, en een voorname koopſtadt is, inſonderheydt van geheel Schonen, uyt oorſaeck van de marckten, en veelvoudige handelingen. Tuſſchen *Malmuyen* en *Lantskroon* leght *Lunden*, eertijts de wooning van d'Aerts-Biſſchop. Twee mijlen van daer, zuydwaerts aen, is het dorp *Falſterbo*, weleer ſeer vermaert om ſijn haringvangſt. Doch naer 't noorden is *Engelholm*, te voren een ſtadt, maer nu een dorp. Schonen is ſeer vruchtbaer van alderhande koren; en het volck is ſtrijdtbaer. Onder de vooghdyen, die *Herrit* genoemt worden, ſijn *Gungherrit* en *Froſten* de grootſten van de genen die aen Sweden palen. Uyt welcke vooghdyen van Denemarcken men langs twee wegen, doch die ſeer kommerlijck ſijn, in Sweden kan komen. Het eerſte van deſe vooghdyen, 't welck *Gungherrit* en *Gudenherrit* word genoemt, komt ſeer naby aen de benaming der Guters, alreê te voren uyt Ptolemeus gedacht; in voegen dat de *Gungers* de *Guten* hebben geweeſt.

Greotte.

Steden van Schonen.

Onder de ſteden, die wy alreê in yder voogdy opgetelt hebben, ſijn in Schonen deſe vier aenmerckelijckſt: *Lunden*, *Lantskroon*, *Malmuyen*, en *Helſingburgh*. Eertijts, toen de heerſchappy van Denemarcken onder de Koning Rolvo ſtont, de welcke, gelijck de tijdt-regiſters uytwijſen, voor Chriſtus geboorte geleeft ſoude hebben, heeft hier de vermaerde ſtadt *Lethra* geſtaen, daer af de ſelfde Rolvo de ſtichter heeft geweeſt. Want Saxo Grammaticus ſeght in het tweede boeck van ſijn hiſtorie: *Als de ſchepen een onrechtvaerdige laſt van tollen ingenomen hadden, trock men naer Lethra, welcke ſtadt, van Rolvo gebouwt, en met uytſteeckende rijckdommen van 't Koninckrijck verheerlijckt, door d'achtbaerheyt van de Koninckliicke ſtichting, en wooning, d'andere ſteden der geburige lantſchappen overtrof.* Dat 'er een kaſteel, wonderlijck ſterck ſijnde, by deſe ſtadt geweeſt heeft, blijkt uyt de woorden van de gemelde Schrijver, daer hy in 't ſelfde boeck ſeght: *Toen deſe dingen bekent waren, beſloot Helgo ſijn ſoon Rolvo in 't kaſteel van Lethra, om voor de behoudenis van ſijn erfgenaem te ſorgen, op de welck het geval een proef gedaen had.* Dat hier oock een Koninckliick hof, en Rijcksvergaderingen by oudts geweeſt hebben, getuygen oock deſe woorden by Saxo, in ſijn tweede boeck, daer Biarco, Ruta al dreygende aenſprekende, ſeght: *Ghy ſult nooit behouden uyt Lethra komen.* Anderen ſtellen deſe plaets in Zeelant, daer oock, ontrent het jaer Chriſti 1256, *de brugh Lethra* wort genoemt. Want de hiſtorie getuyght, dat toen daer een heftige ſtrijt voorgevallen was tuſſchen de Koning Chriſtoffel de Eerſte, en 't volck. Saxo, daer na tot de ſaken van ſijn tijdt voortgegaen, maeckt gewagh van een ſtadt, door Eſchillus, Aerts-Biſſchop van Lunden, in de poel van Lethra geſticht, als hy dus in ſijn veertiende boeck ſpreeckt: *Eſchillus dan trock, om het gevaer te ſchuwen, naer de verregelege geweſten van Verundie, en ſocht ſijn behoudenis in 't vertreck, niet in d'oorlogh. De Koning belegerde toen de ſtadt, die Eſchillus op de vaſtigheyt van de Lethriſche meir gebouwt had, en die men ſwarelijck kon winnen, om dat ſy van nature ſterck, en van alle behoeftigheden wel verſien was.* Saxo noemt het oock *een kaſteel*; en eenigen achten dat dit nu Elholm is, van 't welck wy elders in Bleking gedacht hebben. Maer anderen achten, dat men dit eerder op Zeeburgh moet toepaſſen, van 't welck alreê geſproken is. Doch onder de vier voorgenoemde ſteden is *Lunden* wel landewaerts in gelegen, maer echter niet wijder, dan een mijl van de zee. En haer bequame gelegenheyt, onder andere dingen, was oorſaeck dat hier in het jaer 1104 een Biſſchoppelijcke Stoel geſtelt, en daer gebleven is tot aen de tijden van Chriſtiaen de Derde, die in 't jaer 1559 geſtorven is. Dit Bisdom was in hooge waerdigheyt: want eertijts, gelijck in d'oude regiſters van 't Roomſche Keyſerrijck ſtaet, wierd gemenelijck d'Aerts-Biſſchop van Lunden tot de Rijcks-vergaderingen geroepen, daer in hy recht van te ſtemmen had. My heught niet dat ick ergens in de hiſtorien geleſen heb wanneer, en van wie Lunden geſticht is. Want de genen, die ſeggen dat d'Engelſchen de ſtichters daer af hebben geweeſt, ſchijnen alleenlijck door de naem bewogen, de welcke deſe ſtadt met *Londen*, de hooftſtadt van Engelant, gemeen heeft: want de Duytſchen noemen de beyde ſteden *Lunden*. De Deenen noemen deſe ſtadt *Lund*, welcke naem by hen *boſch* beteeckent. En uyt Cambdenus blijckt dat deſe naem by d'oude Britanners niet anders te ſeggen is: in voegen dat dit ons *Lunden*, en *Londen* in Engelant, oock by Tacitus genoemt, een ſelfde oorſprong van hun naem hebben. Ick kan niet ſeker ſeggen, welck van beyde ouder is. Men moet ondertuſſchen de Deenſche verſen die van *Lundens* oudtheyt omwandelen, niet vergeten:

Den tid Chriſtus lod ſig fode /
Stod Lund oc Schanor/ fegerſte guade /

van de welcke de ſin is, *dat, toen Chriſtus geboren wierd, Lunden en Schanor gebloeyt heeft. Schanor* was een ſeer oude ſtadt van Schonen, en is nu een kleyn dorpje, ontrent drie mijlen van *Malmuyen* gelegen, naer de noord-ooſt-ſijde. *Lunden* was eertijts met een wal, en met grachten omringt, en had drie poorten, een aen de noord-ſijde, die heden S. Olaus-poort wort genoemt, om

S. Olaus

S. Olaus kerck, die naeſt aen de kerck is. Deſe poort wort oock de poort van de breeſtraet genoemt, om de ſtraet, die recht op deſe poort aenloopt. D'andere poort aen d'ooſt-ſijde wort S. Martens poort genoemt, om de kerck, die daer by geſtaen heeft, van de welcke de ſtraet oock de naem heeft verkregen. De darde poort, aen de zuyd-ſijde gelegen, de welcke de Rode poort wort genoemt, ſtreckt naer Malmuyen. Daer ſijn noch ſommige overblijfſelen van deſe poorten, de welcke men in eenige puynhoopen kan beſpeuren. Maer de wal is neêrgeworpen; in voegen dat men nu niet deur drie wegen, maer wel deur ſes of ſeven plaetſen in de ſtadt kan komen.

S. Laurens kerck. Onder de parochy-kercken, die 'er ontrent twintigh in getal hebben geweeſt, heeft *de hooftkerck van S. Laurentius* altijdt d'eerſte plaets gehadt, een groot en heerlijck gebouw, byna in 't midden van de ſtadt gelegen. Want het is van gehouwe ſteen gebouwt, en met loode platen gedeckt. D'eerſte ſtichting daer af wort aen Sueno toegeſchreven, die in 't jaer Chriſti 1017 geſtorven is. Doch ſy is eyndelijck volbouwt van S. Canutus, Koning van Denemarcken, onder de welcke ſy oock gewijdt is in het jaer 1085, op d'een-en-twintighſte van May, dat is, een jaer voor dat hy gedoot wierd. In welcke tijdt oock het Collegie der Kanonicken eerſt opgerecht is, en de kerck en kerckelijcke perſoonen ſeer rijckelijck van de ſelfde Koning Canutus beſchoncken.

Deſe ſelfde *kerck van S. Laurens* heeft oock drie aenmerckenswaerdige dingen, *een kelder onder d'aerde*, *een uurwerck*, en *een autaer*. Dit hol is oock in hooge achting by Saxo Grammaticus, en wort heden kelder genoemt, en beſlaet byna de geheele plaets, die onder 't koor is, daer oock eertijts, niet min dan in de kerck ſelve, de gewijde dienſten gedaen wierden. Hier leght *Barnardus d'Engelsman* begraven, die aen Olaus de Sweed, gedoopt ſijnde, de naem van Jacob heeft gegeven. De geheugh-ſchriften der gedane dingen getuygen, dat hy door de Koningen van Denemarcken uyt Engelant ontboden wierd. Crantzius noemt hem oock Biſſchop van Lunden, maer qualijck. Want d'eerſte Biſſchoppen van Lunden, aen de welcken Saxo gedenckt, waren *Eguinus* en *Richwaldus*, beyde Engelſchen, gelijck oock Willem, Biſſchop van Roſchild, heeft geweeſt. In de tijdt van deſe Eguinus en Richwaldus bloeyde S. Canutus, Koning van Denemarcken, waer van geſproken is; welcks droevigh eynde, gelijck oock van ſijn ſoon Karel, Graef van Vlaenderen, door Eilnothus, oock een Engelsman, beſchreven is: want deſe Eilnothus noemt ſich ſelf een Engelsman, en ſchrijft dat hy vier-en-twintigh jaren in Denemarcken verkeert heeft. Om welcke dagelijckſche handelingen der Engelſchen met de Deenen, en om de gemeene naem van Lunden met die van Londen in Engelant, gelijck ick oock onlangs aengeweſen heb, veel lieden, doch eer by giſſing, dan uyt waerheyt, de ſtichting van dit Lunden den Engelſchen toegeſchreven hebben. 't U*urwerck*, van 't welck ick geſproken heb, ſtaet beneden in de kerck, daer men naer de zuyder-toren opklimt, alwaer men een langwerpige vierkante tafel, tamelijck groot, aen de muur vaſt gemaeckt ſiet, met eenige circkelen van verſcheyde koleuren, van de welcken de grootſte een diameter van acht voeten heeft. In deſe tafel ſiet men ſeer klarelijck, met ſekere teeckenen, de loop van 't jaer, der maenden, weken, en dagen, ja oock der beſondere uren, gelijck oock der heylige feeſten, zoo 'er eenige voorkomen, 't zy der vaſte, of veranderlijcke heylige dagen. Men ſiet 'er oock de loop van de ſon, en van de maen, en in welcke plaets van de Zodiack ſy yder dagh ſijn. Men ſiet deſe dingen van buyten; maer van binnen wort het werck door ſekere konſtige werckſtucken gedreven. Hier komen noch verſcheyde verçierſelen by, gelijck gewapende paerden, die, tegen malkander rennende, met ſekere ſlagen yder uur van de tijdt aenwijſen, en noch andere diergelijcke dingen, de welcken, behalven de kunſtigheyt van dit gebouw, tot een bewijs verſtrecken van dat de voor-ouders niet onkundigh in de Mathematiſche ſaken hebben geweeſt. Want dit werck is geenſins nieuw, hoewel niet blijckt van wie, of wanneer het gebouwt is. Eyndelijck, men ſiet in deſe kerck oock een *Altaer*, die ſeer heerlijck is, doch echter nieuw, namelijck in het jaer 1577 met groote koſten van de kerck gebouwt, door 't beleyt van d'Edelman *Hilarius Grubbe*, Kerck-meeſter en Prooſt van de ſelfde kerck, en oock een ſeer verſtandigh Kancelier en Raetsheer van Denemarcken. Deſe altaer is ſeer groot en breet, ten deel van wit, en ten deel van ſwart marmer, en oock van verſcheyde koleuren, konſtelijck geordineert en geſtelt, daer in, beneffens eenige andere afbeeldingen, oock de beelteniſſen van Koning Frederick de Tweede, met ſijn gemalin, de Koningin Sophia, en hun wapenen uytgedruckt ſijn. In het midden van deſe tafel ſijn de beelden van onſe Salighmaker, en van de twaelf Apoſtelen, als aen de tafel aenleggende, namelijck op die wijſe, als by d'Euangeliſten verhaelt wort, dat ſy in d'inſtelling van 't heyligh Avontmael aengelegen hebben.

Lantskroon is een zeeſtadt, van Erick d'Achtſte, Koning van Denemarcken, eerſt gebouwt, in het jaer na Chriſtus geboorte 1413, hoewel te voren in deſe plaets een dorp heeft geweeſt, *Seby* genoemt, naer 't welck noch heden ſekere ſtraet daer in de naem behoudt, by d'inwoonders *Sebygade* genoemt, dat is, *Sebys-ſtraet*. Saxo, van Erick de Vierde, en Waldemar d'Eerſte ſprekende, noemt deſe plaets *Landor*. Dit was geen ſtadt, maer, gelijck hy ſchrijft, alleen ſeker lange ſantſtreeck, van de ſtrant af in zee uytloopende. Men kan ſwarelijck ſeggen aen welcke ſtrant van Schonen dit geweſt heeft geweeſt, hier, daer *Lantskroon* nu is, oft ergens anders. Saxoos woorden, uyt ſijn veertiende boeck, ſijn waerdigh om hier by geſchreven te worden: De Koning, met ſijn vloot te Landor gekomen, en begeerigh om ſijn heyr te ſien, deê ſijn krijghsbenden op de vlackte in ſlaghordening ſtellen; op dat hy, alle ſijn krachten *Lantskroon.*

voor oogen ſiende, overwegen ſoude of hy met dit heyr d'oorlogh veylighlijck voeren kon. Hier aen de wal is een lange ſantbanck, met deurwadingen afgeſneden, die, door ſijn kromme bochten een haven voor de ſchepen maeckt; doch deſe ſantbanck is ſoo lang, dat ſy, als de vloet komt, onderloopt, en met d'ebbe boven leght. Want des ſelfs ingang, die men deurwaden kan, beſluyt in een grooter ruymte ſoo diepe golven, dat men de gront daer af niet ſien kan. 't Welck ick niet ongevoegelijck op de haven van Lantskroon ſoude toepaſſen. Want, gelijck de ſaeck ſelve, en de kaerten der gronden toonen, aen de mont van deſe haven is noch heden een verborge deurwading, daer de genen, die in de ſelve komen, ſich ſorghvuldighlijck moeten voor wachten, en hun cours naer het zuyden keeren, om niet met hun ſchepen te ſtooten. Maer, om breeder van deſe haven te ſpreken; niet verre van de ſtadt, aen d'ooſt-ſijde, is een vloet, niet meer dan een half mijl van de ſtadt; deſe, zuydewaerts vloeyende, en ſich in de zee ontlaſtende, buyght ſich in ſijn loop iets naer 't noorden, en, met de zee vermengt, loopt voorby Lantskroon, en maeckt de voorgenoemde haven, die oock groote ſchepen kan bergen. En deſe bequame ſtant ſchijnt, behalven d'andere dingen, gelegentheyt gegeven te hebben om in deſe plaets een ſtadt te bouwen. Ja deſe haven was oock een groot behulp tot de verwinning voor Chriſtiaen de Derde, toen hy, na 't overlijden van ſijn vader, gedwongen wierd om de heerſchappy tegen ſijn tegenſtrevers, en voornamelijck tegen de Graef van Oldenborgh, te ſtrijden. Want hy, de ſtadt ingenomen hebbende, had hier een veylige reê voor ſijn vloot. En dit, behalven d'andere dingen, maeckte deſe haven en ſtadt ſoo geacht by de verwinnende Koning, dat hy namaels daer oock een kaſteel deê bouwen, namelijck in die plaets, daer te voren het klooſter der Karmeliten had geweeſt. Hy voegd 'er noch dit tot vermeerdering by, dat de jaermarckt van Engelholm naer Lantskroon wierd vervoert, voornamelijck toen hy verſtont dat die marckt niet t'Engelholm gehouden kon worden, ſonder klaerblijckelijcke ondergang der drie geburige ſteden, *Helſenburgh*, *Lantskroon* en *Malmuyen*. Deſe dingen, in 't jaer 1547 geſchiet, worden op hun plaets in de hiſtorie gedacht. De ſtadt heeft drie poorten naer 't zuyden, en naer de zee: en oock ſoo veel naer de ſijde van 't vaſte landt; d'een aen de ooſt-ſijde, d'ander aen de noord-ſijde, en de derde naer 't zuyd-weſten. Door deſe poorten wort een groote overvloet van alderhande waren, die uyt het geburigh landt komen, ingebracht, gelijck deur de poorten, aen de zee gelegen, de waren, die ter zee aengebracht worden uyt verſcheyde geweſten van Europa, uyt Lijflant, Ruſſen, Sweden, Pomeren, en uyt de zeeſteden van Duytslant; en oock uyt Hollant, Engelant eu Schotlant, en uyt d'uyterſte geweſten van Noorwegen, en ſeer veel andere plaetſen. Doch daer is nooit grooter overvloet van waren en menſchen, dan in 't begin van de ſomer, in welcke tijdt daer de grootſte koophandel wort gedaen. Want verre van d'ooſterſche zeepoort is een ſeer ruyme marckt, en daer by een groot gebouw, dat ſeer heerlijck gebouwt is. En ontrent de marckt, gelijck oock de geheele ſtadt deur, inſonderheyt nae de noord-poort en ooſt-poort, ſijn de huyſen der beſondere lieden oock tamelijck wel opgetimmert.

Malmogia oft *Malmuyen* is een weynig ouder dan Lantskroon, en ontrent het jaer 1320 gebouwt, in 't begin der heerſchappy van Chriſtoffel de Tweede, Koning van Denemarcken. Nu is ſy de hooftſtadt van byna geheel Schonen, en dit door de bequaemheyt der koophandel, die haer ſoo vermaert heeft gemaeckt. Zy leght aen de zee, nauwelijcks twee Duytſche mijlen van Lunden naer 't zuyden, en geheele vier mijlen van Lantskroon. D'inwoonders noemen haer *Malmoe*, 't welck in 't Latijn vertaelt wort *Malmogia*. Wy bevinden dat ſy eertijts *neder Malmoe* of *Malmuyden* genoemt wierd, tot onderſcheyt van ſeker dorp, 't welck, veerder van de zee, en een weynigh hooger gelegen, de ſelfde naem heeft gehadt, doch met dit onderſcheyt, dat dit *hoogh Malmoe*, en 't ander *neder Malmoe* wierd genoemt; in de Deenſche tael *offre Malmoe*, *oc nedre Malmoe*. Doch na dat dit dorp hoogh Malmoe, van 't welck men noch eenige overblijfſelen vint, verdelght was, wort dit neder Malmoe ſonder eenige naem by te voegen, *Malmuyen* genoemt. De Hollanders noemen 't in hun tael *Ellebogen*, om dat het de gedaente van een elleboog vertoont. Men ſoude het oock *Ancona*, de welcke een ſtadt van Italien is, mogen noemen. Want by deſe ſtadt is ſekere bocht van de zee, de welcke, gelijck waerſchijnelijck is, van de Duytſchen is beſocht, die eertijts om te viſſchen naer Schonen ſijn getrocken, ſelf eer Malmuyen gebouwt was. In 't Koninckrijck van Bohemen is een ſtadt van een ſelfde naem, voornamelijck indien wy de naem van Ellebogen volgen, gelijck de Nederlanders haer ten meeſtendeel noemen, volgens 't gene, dat hier voor geſeght is; want daer wort oock een *Ellebogen* gevonden. Indien 't ons luſt d'oorſprong van deſe naem na te ſpeuren, wy ſullen bevinden dat het niet onwaerſchijnelijck is, dat ſy van *Mal*, of *Maal* en *oe* dus geſeght is, om dat eertijts in d'oude tael van Duytslant, en voornamelijck in de tijdt van Karolus Magnus, *Mallus* een *Vergadering* beteeckende, gelijck het woort *Maalſtede*, noch heden gebruyckt, genoeghſamelijck aenwijſt. En *oe* beteeckent een eylant oft golf van een half-eylant, ſelf by d'inboorlingen van Denemarcken, gelijck yder weet: in voegen dat *Malmoe* niets anders is, dan een Vergadering, of plaets, of eylant der vergaderingen, als of men *Malſoe* ſeyde. De tael ſelve van 't volck is van groot belang hier toe: want *Maal* beteeckent noch heden by de Deenen, Sweden en Noorwegers, een reden, of geſpreck; gelijck *Danſchmaal*, *Suenſchmaal*, *Norſchmaal*, 't welck te ſeggen is, *Deenſche*, *Sweetſche*, en *Noortſche reden*. *Waldemar*, Margaritaes vader, Koning van Denemarcken, vergunde onder andere dingen, noch deſe beſondere gunſt aen Malmuyen, in die *Malmuyen.*

tijdt,

tijdt, toen hy geheel Schonen weêrkreegh, 't welck te voren door de Sweden en Holſteynders afgeſcheurt was, namelijck ontrent het jaer 1360, dat alle de Malmuyers vry van tol ſouden ſijn, in welck geweſt van Denemarcken ſy oock met hun waeren aenquamen. Dit voorrecht, vernieuwt ſijnde, wierd door Erick beveſtight, ten opſicht van deſe nieuwe ſteden van Schonen, Malmuyen en Lantskroon, van de welcken hy de leſte, gelijck geſeght is, geſticht heeft. Malmuyen is vermaert om ſijn ſterck kaſteel, en om de treffelijckheyt van ſijn gebouwen, die nergens in geheel Schonen heerlijcker ſijn dan in deſe ſtadt. Ick bevind dat dit kaſteel geſticht is onder de heerſchappy van Koning Erick uyt Pomeren, in 't jaer Chriſti 1434. De ſtadt is naer de zeekant geheel met een muur omringt, daer eenige poorten in ſijn, uyt de welcken twee de voornaemſte geacht worden: d'een, daer deur men naer 't kaſteel gaet, en d'ander naer de brugh, die ſich in zee uytſtreckt, aen de welcken alleenlijck de kleyne ſchepen aenkomen, of eenige viſch-ſcheepjes en roeyſchuyten, die, nu met menſchen oft waeren van Koppenhaven aenkomen, oft van Malmuyen vertrecken, om naer Koppenhaven of elders te vaeren. Maer de groote ſchepen, hulcken of fluyten genoemt, blijven verre van de brugh, of van de ſtadt, als in een haven, daer men ſich wel kan onthouden, maer echter niet ſeer veyligh is, voornamelijck als de noordewint waeyt. 't Overige deel van de ſtadt naer het vaſte landt en naer 't zuyden is wel verſorght met een wal, en met grachten, en wort noch door eenige moeraſſchen verſterckt; behalven daer hoeven ſijn, (die men veel rontom de ſtadt vint) of vyvers. De voornaemſte poorten ſijn hier, d'een naer 't ooſten, d'ander naer het zuyden, daer men oock torens opgeſet ſiet, met niet weynigh ſtucken geſchuts, die tot de torens uytſteecken. De derde poort, aen de weſt-ſijde ſtaende, wort niet ſoo ſeer gebruyckt, als de twee voorgaende, dan in de tijdt van de haring-viſſchery, de welcke jarelijcks gepleeght wort van S. Bartholomeus-dagh af, tot aen de feeſt-dagh van S. Denys, ontrent ſes weken lang: want deſe poort is de naeſte aen de zee, en dieshalven wort hier door, als oock door de zee-poorten, in die tijdt een groote overvloet van haring gebracht: want dan is 'er dagelijcks een ſeer vermaerde marckt de geheele ſtadt deur, en door middel van de ſchepen worden ſeer veel waeren van buyten deur de zee-poorten in de ſtadt gevoert. Ontrent in het midden van deſe ſtadt is een ſeer ruyme marckt, en daer op, naer d'ooſt-ſijde, het Stadthuys, dat ſeer groot en heerlijck is, in het jaer 1546 op groote koſten van de ſtadt gebouwt, na dat men eerſt het klooſter der Franciskaners, dat daer by was, geſlecht hadt. Op het midden van de marckt is nu een ſeer groote waterback, de welcke, door pijpen en verborge kuylen onder d'aerde, uyt ſekere beeck, buyten de ſtadt tot het dagelijckſche nootſakelijck gebruyck derwaerts geleyt, aen alle d'inwoonders, die daer woonen, overvloet van water verſchaft. Verre van de marckt, naer d'ooſt-ſijde is ſekere kerck, eertijts aen d'Apoſtel Petrus gewijdt, ſeer groot en heerlijck, met gebacke ſteen, behalven het fondament, gemaeckt, de welcke aen d'ooſt-ſijde een toren aen ſich heeft, daer een ſeer hooge en harde pyramide op ſtaet, geheel met platen, ten deel van koper, en ten deel van loot, bedeckt. Dit is de parochykerck van de geheele ſtadt, hoewel daer veel volck in is. Naeſt hier aen is de School, naer het noord-ooſten, die tamelijck vermaert is, in de welcke een Rector, en vier andere Meeſters ſijn.

Helſingburgh is een zee-ſtadt van Schonen, by Saxo Grammaticus *Helſinga*, en *Helſingium* geheeten, van de volckeren, gelijck ſchijnt, *Helſingiers* genoemt; welckers naem noch in Sweden bekent is. Adam van Bremen noemt haer niet *Helſeburgh*, maer nae haer ſtant ſelve *Halſingburgh*, om dat ſy aen de *hals* der zee gelegen is. Deſe ſtadt ſelve leght dan aen de ſeer vermaerde engte der zee, door d'inwoonders *Oreſund* genoemt, of liever de hals der zee, door de welcke de Noordzee in d'Ooſtzee, oft, gelijck Plinius en Mela haer noemen, in de Codaniſche zeeboeſem valt. D'overvaert uyt Schonen naer Zeelant, van 't welck wy geſproken hebben, is hier ſeer kort. De ſtadt ſtreckt ſich langs de ſtrant meer in de langte, dan in de breette, uyt, en dit van wegen de bergh, die als over de ſtadt hangt, en een kaſteel heeft, van een ſelfde naem als de ſtadt. Dit kaſteel is ſoo groot, dat het een kleyn ſtedeken ſchijnt, in 't midden ſiet men een vierkante toren, die tamelijck dick, en ſeer hoogh is, en eenige mijlen verre geſien kan worden. Deſe toren is van een dubbelde muur omringt, d'een van ſeer naby; d'ander, die verder af is, begrijpt het geheel kaſteel, en geſamentlijck veel huyſen, tot het dagelijcks gebruyck der gener geſchickt, die 't kaſteel inhouden. Deſe buytenſte muur is aen d'ooſt- en noord-ſijde met een gracht, tamelijck diep ſijnde, omringt, om dat die ſijde niet ſoo wel van de natuur verſorght ſchijnt, dan naer 't weſten, daer ſy ſteyl en afgebroken, en van haer natuur ontoeganckelijck is. Wat de tijdt belangt, in welcke dit kaſteel gebouwt is, men vind die in de twee volgende oude Latijnſche rijmen: *Helſingburgh.*

Tempore natalis Chriſti turris capitalis
Helſingburg ſtruitur, velut in ſcriptis reperitur.

Dat is:

Ter tijdt dat Chriſtus eerſt op aerde wierd geboren,
Wierd, als geſchreven is, gebouwt dees' groote toren.

Saxo Grammaticus verhaelt, ſoo ick my niet vergis, dat in deſe tijdt Fronto de Derde de heerſchappy der Deenen heeft gehadt. In het midden van de ſtadt is een kerck, aen de heylbarende Maeght gewijdt, wel van gebacke ſteen gebouwt, maer ſeer ruym en hoogh, daer een toren, die noch hooger is, by ſtaet. Het geheel gebouw is ſoodanigh, dat het eenige bevallijckheyt heeft, om dat het, wegens ſijn welvoegelijcke ſlechtigheydt, prijſſelijck is, en aen alle ſijden van overvloedigh licht overſtort wort. Men ſiet nergens meer wapenen van d'oude

d'oude Deenſche Adel, dan hier, die aen de noorder-muur van de kerck geſchildert ſijn, vermits daer in veel mannen van Adelijcke ſtam begraven leggen. Niet verre van de kerck, aen de zuyd-ſijde, is het Stadthuys, en oock de marckt, daer dagelijcks de waeren van het omleggende geweſt te koop gebracht worden. Behalven deſe dagelijckſche marckt, die voornamelijck ten dienſt en gerijf der burgers en geburen ſtreckt, ſijn 'er noch twee jaermarcktten, van de welcken d'een in 't midden van de Vaſten, en d'ander op Palm-ſondagh gehouden worden, en dit van ſoo groot een menighte van menſchen, niet alleenlijck uyt Denemarcken alleen, maer oock uyt de vreemde en verre geweſten, en met ſoo groot een overvloet van waeren, dat 'er nauwelijcks in eenige jaermarckt van 't geheel Koninckrijck grooter toevloet van goederen en menſchen is.

HALLANDT.

AEn de noord-ſijde van Schonen leght Hallandt, het welck aen de noord-ſijde Noorwegen, en aen d'ooſt-ſijde Sweden raeckt, en is by oude tijden voor een gedeelte van de Weſter-gotten gehouden. Daer het aen Schonen paelt, heeft het ſijn begin van dit ſchrickelijck voorgeberghte, 't welck van d'inwoonders *Hallands-Aß*, en van de bootsgeſellen en vreemden *Col* genoemt wort. Van daer ſtreckt het ſich langs de ſtrant tot aen Elsburgh, een kaſteel van Sweden. Aen d'ooſt-ſijde raeckt het aen dat geweſt van Sweden, 't welck Weſter-Gotlant genoemt wort. Het is rijck van vruchtbare landen, en overal vol van ſteden, kaſteelen, kercken, wooningen van Edellieden, dorpen, en lanthuyſen. De zee-ſteden ſijn *Halland-Aaß*, *Laholm*, *Halmſtad*, *Falkenburgh*, *Warburgh*, en ſes mijlen van daer *Elsburgh*, een Sweetſch kaſteel. *Warburgh*, onder anderen, is een ſeer vaſte beſchutting tegen de vyanden, gelijck oock *Halmſtad*, door Chriſtiaen de Vierde onlangs met groote konſt en naerſtigheydt met wallen en grachten verſterckt. De ſtrant heeft byna ontallijcke eylanden en klippen ſonder naem, de welcken ſich op een rijgh langs de geweſten van Noorwegen, en de voorgeberghten heen ſtrecken. Het heeft overvloet van koren en viſch. Swanen, kranen, ganſen, en wilde eenden, die daer des ſomers met groote menighte naer toe vliegen, worden hier op de ſtrant, oft in de naeſte poelen met een vernuftige vogel-jacht, die daer gemeen is, gevangen. En dewijl in dit ſelfde geweſt ſeer veel boſſchen ſijn, in de welcken veel wolven, harten, geyten, voſſen en haſen ſich onthouden, ſoo beſteet men daer veel tijdt en arbeyt met jagen. Ja het levert oock een talrijcke menighte van oſſen en paerden uyt, die jaerlijcks naer Duytslant geſonden worden.

BLEKING.

B*Leking* leght aen de zuyd-ſijde van Schonen, niet verre van dat dal van Sweden, in 't welck de ſtadt Kalmar met 'er kaſteel gelegen is. Het heeft ſijn uytſicht naer Duytslant, en deſe ſteden, ten deel aen de zee, en ten deel aen eenige zeeboeſem gelegen, namelijck *Trelleburgh*, *Vſtad*, *Santhamer*, *Ahuſe*, *Selsburgh*, *Elleholm*, en *Rottenby* het welck aen de grenſen van Sweden gelegen is. Hier ſijn noch onlangs twee ſteden by gekomen, die van Koning Chriſtiaen, de vierde van die naem, gebouwt ſijn, te weten *Chriſtianſtad*, en *Chriſtenſtad*. D'inwoonders handelen ten meeſtendeel met de Duytſchen, en voornamelijck met de ſtedelingen van Lubeck en Roſtock. Sy bouwen hun landen, maer ſy hebben meer behagen in weylanden. Deſe drie lantſchappen, die wy gedacht hebben, ſijn tweemael grooter dan 't geburigh-eylant van Zeelant, van 't welck op ſijn plaets geſproken is. Hallandt en Bleking hebben eertijts, onder de naem van Hartoghdommen, vermaert geweeſt, daer Schonen, van 't welck nu geſproken is, bygevoeght wierd. In dit geheel begrip worden vijftien ſteden getelt, en ſes honderd en vijftien dorp-parochyen, hoewel 'er in de tijdt van Adam van Bremen niet meer dan drie hondert waren, gelijck hier voor is aengeweſen.

Deſe twee landen Halland en Bleking, ſijn met Schonen, door het laetſte Vrede-verdragh, in 't jaer 1660 tuſſchen de twee Kroonen Sweden en Denemarcken geſloten, aen ſijn Majeſteyt van Sweden gekomen, dieſe jegenwoordigh, onder den tijtel van Hartogh van Schonen, beſit; en dit is d'oorſaeck dat wy de ſelve nu op deſe plaetſe geſtelt hebben.

EYLANDEN IN D'OOST-ZEE.

GOTLANT.

TEr ſlincker-ſijde van Bornholm leght *Oelant*, dicht aen Sweden, en gelijck het naerder daer aen is, ſoo behoort het oock tot des ſelfs gebied: en zuyd-ooſtwaerts van daer leght *Gotlant*, oft *Gotia*. D'ingeborenen, Deenen en Sweden noemen het *Gutlant*, een woort, 't welck ſeer na over-een komt met dat van Ptolemeus, de welcke ſeght, dat de gene, die hy *Guten* noemt, en van anderen *Gothen* genoemt worden, in deſe geweſten woonen. Dit eylandt, aen de Kroon van Sweden behoorende, is ſeer rijck van jacht en viſſchery, en van d'andere dingen, die tot het menſchelijck gebruyck nootſakelijck ſijn, behalven dat het oock van groot en kleyn vee, en van koren overvloeyt. Ja men graeft hier oock ſekere ſoort van ſteen, oft liever marmer, *Gotlantſche ſteen* genoemt, die hier in groote menighte uyt de ſteenkuylen gedolven, en tot het bouwen van treffelijcke huyſen, en Koninclijcke kaſteelen

len gebruyckt wort, ſonder dat ſy buyten het Rijck wort gevoert, dan met des Konings believen. Daer ſijn oock veel boſſchen, met ſteyle boomen, en maſt-boomen, ſeer dienſtigh om tot maſten op de ſchepen gebruyckt te worden. Dit eylandt heeft in de langte ontrent achtien, en
Wisbuy. in de breedte niet boven de vijf mijlen. *Wisbuy* moet niet ſoo ſeer voor de hooft-ſtadt, als voor d'eenige ſtadt gehouden worden. Frederick de Tweede, Koning van Denemarcken, heeft hier d'eerſte Biſſchop over de kercken geſtelt. Daer na is 'er, onder 't gebiedt van Chriſtiaen de Vierde, (gelijck ſchijnt door de ſchult van de Biſſchop ſelf, die, van ſijn Biſſchoppelijcke ſtaet berooft, lange tijdt als een onbeampt man leefde,) weder een Prooſt geſtelt, gelijck 'er te vooren was, de welck over alle de kercken, die 'er ontrent hondert ſijn, gebieden ſoude. De ſtadt ſelve is ſeer edel, en heeft eertijts de koopſtadt van 't geheel Noordtſche geweſt geweeſt. Want na dat Vinete en Julino ten gront toe verdelght, en Sleſwijck uytgeplondert en verbrant was, wierd de gantſche koophandel der uytheemſche waren in 't Cimbriſch Cherſoneſus naer Ripen, een ſtadt der Phunduſiers, vervoert; van daer, niet lang hier na, een Colonie van uyheemſche kooplieden naer dit eylant, en naer deſe ſtadt trocken, welcks oude waerdigheyt en grootheyt oock ten deel nae de menighte der kercken en klooſters geſchat kan worden. Want uyt het verhael der inwoonders blijckt, dat hier eertijts tien kercken, en vier klooſters hebben geweeſt, die in konſt en ſtoffe niet voor malkander weecken. Onder de kercken heeft 'er een geweeſt, aen S. Olaus gewijdt, en door het bevel van Erick van Cyprus, Koning van Denemarcken, gebouwt. De ſtraten, eertijts overwelft van 't een tot aen 't ander eynde, beſchutten geſamentlijck de waeren, en de kooplieden van regen en quaet weder. Noch heden ſijn 'er eenige overblijfſelen van dit werck, dat konſtelijck gemaeckt was, en oock yſere deuren en venſteren, de welcke hun voorgaende ſtant genoeghſamelijck aenwijſen. Ja men ſiet 'er oock veel huyſen van burgers, die van marmer opgebouwt ſijn. De ſtadt is met een muur omringt, behalven aen dat deel, 't welck naer de haven ſtreckt, welcks grootheyt en ſtant, gelijck ſy eertijts heeft geweeſt, d'oude zee-kaerten vertoonen. Het kaſteel, daer des Konings Gouverneur woont, is niet verre van de haven. De Tijdt-beſchrijvers verhalen, dat de ſtadt eerſt ſterck gemaeckt is in 't jaer 1288, toen *Magnus*, Koning van Sweden, de ſtedelingen en lantlieden, tegen malkander in de wapenen ſijnde, in vrientſchap bevredight, en de twiſt, die van weêrſijden gereſen was, beſlecht hadt. De Koningin *Margareta* bracht daer na beſetting in het kaſteel. 't Is ſeker dat in deſe ſtadt, ſoo wel als eertijts by de Rhodiers, de zee-rechten ſijn gemaeckt, en dat daer eerſt zee-kaerten, door de naerſtige waerneeming der zee-lieden, ſijn geteeckent, de welcke, ſedert van anderen vergroot en verbetert, ſeer nut tot de ſcheepvaert hebben geweeſt, dewijl door der ſelfder behulp de zee-lieden de blinde ondiepten der zee konnen ſchuwen, en ter gewenſchte haven inkomen, ſonder langs de kromme ſtranden te ſeylen, maer met een rechte cours te houden, ſoo ſlechs de wint goet is. De jaer-boecken, daer in alles op hun ordening geſtelt is, geven te kennen hoe veel veranderingen dit eylandt heeft geleden, en nu onder Sweden, en dan onder Denemarcken heeft geſtaen, maer ten meeſtendeel, en beſtandighlijck onder Denemarcken is gebleven; doch ſtaet nu onder de Kroon Sweden.

Laet ons hier de woorden van Adam van Bremen byvoegen, de welcke van d'eylanden, die onder 't Koninckrijck van Denemarcken ſtaen, geſproken hebbende, terſtont kapittel 208 daer aengevoeght heeft: *Deſe eylanden behooren aen het Koninckrijck van Denemarcken, en voeren alle de Chriſtelijcke naem. Maer daer ſijn anderen, noch meer naer binnen gelegen, die onder de heerſchappy van Sweden behooren; van de welcke het grootſte* Curland *wort genoemt, acht daghreyſen groot; een ſeer wreedt volck, het welck om ſijn al te groote afgoden-dienſt van alle volcken geſchuwt wort. Daer is veel gout, en treffelijcke paerden. Alle huyſen ſijn vol van waerſeggers, wichelaers en tovenaers, die oock met Monicks-kleederen bekleedt ſijn. De geheele werelt haelt hier antwoorden en godtſpraken, en voornamelijck de Spanjaerden en Griecken. Wy gelooven dat in 't leven van S. Ansgarius dit eylandt* Chori *wort genoemt, 't welck toen aen Sweden ſchatting moeſt betalen. Hier is nu een kerck gebouwt, door de naerſtigheyt van ſeker koopman, die van de Koning van Denemarcken door veel geſchencken derwaerts gelockt wierd. Want de Koning ſelfs, ſich in den Heer verheugende, heeft my deſe vertelling verhaelt.* Dus verre de woorden van Adam van Bremen, in de welcke hy d'eylanden, Denemarcken onderworpen ſijnde, waer van hier voor geſproken is, en die ontrent Jutlant en Schonen gelegen ſijn, verſtaet; gelijck daer ſijn *Morſe, Samſoa, Femeren, Falſter, Laland, Langeland, Funen* en *Zeeland*. Maer wie ſal ſeggen wat *Curland* hy hier meent? want indien wy, gelijck de naem luyd, *Curland*, oft *Koerlant* ſelf daer by verſtaen, dit is geen eylandt, maer een vaſt landt, dat aen Lijflant, Pruyſſen, en aen d'overige deelen van Duytslant paelt. In voegen dat ick vermoede dat Adam, als hy ſeght dat hy deſe dingen van de Koning ſelf verſtaen heeft, eerder de klanck, dan des Konings woorden heeft verſtaen, en dat hy *Curland*, in plaets van *Guland*, heeft geſchreven. Want dewijl het, in d'eygen tael der inwoonders, niet *Gotland*, maer *Gulland* wort genoemt, ſoo heeft hy miſſchien het gene, dat hy *Gulland* moeſt noemen, *Curland* geheeten. En 't geen, 't welck deſe giſſing verſterckt, is dat Adam in deſe Ooſt-zee nergens aen Gotland heeft gedacht: ja hy maeckt dit *Curland* den Sweden onderworpen, als naeſt aen de Sweedſche Ooſter-gotten gelegen; hoewel men uyt de ſelfde woorden van Adam kan bemercken, dat het in die ſeer oude tijden niet alleenlijck onder de Sweden heeft geweeſt, maer oock onder de Deenen, als hy de groote naerſtigheyt en ſorghvuldigheyt des Konings van Denemarcken, (de welcke *Sueno Eſthritius* heeft geweeſt) in 't bekeeren der inwoonders van dit eylandt tot de Chriſtelijcke Godts-dienſt, aenteeckent.

OESEL.

NA Gotland volght *Oesel*, tegen over de groote zee-boesem van Lyflant naer het westen. Dit eylandt is veertien mijlen lang, en ontrent seven breedt. Een Collegie der Kanonicken van de Teutonische ordre heeft het eertijts geheel beseten, doch met behouding van 't recht dat den Koning altijdt toebehoort heeft. Hier staet een kasteel, *Arnsburgh* genoemt, met des Konings besetting versterckt. Het getal der inwoonders wort op vier duysent, en meer begroot, onder de welcken dertigh huysgesinnen van Adelijck geslacht sijn. Wy hebben hier voor geseght, dat dit het *Oserícta* van Plinius schijnt, van 't welck in het tweede capittel van sijn seven-en-dertighste boeck gesproken wort, daer hy, van 't amber handelende, dus spreeckt; *Mithridates seght dat 'er aen de strant van Duytslant een eylandt is, dat het Oserícta wort genoemt, en boschrijck van ceder-hout is, en dat het amber daer uyt op de steenen afvloeyt.* Het is heden in acht of tien parochykercken onderscheyden, van de welcken de voornaemsten sijn *Schworne*, *Piva*, *Karels*, *Kargis*, *Wolde*, *Cormel*, en *Kilckan*. Het leght van Lubeck hondert, en van Koppenhaven tachtigh mijlen, en niet verre van Lijflant.

Dit sijn d'eylanden van d'Oost-zee, de welcken niet alleenlijck onder 't Rijck behooren, maer oock seer na aen de strant van Schonen en Sweden leggen, behalven *Oesel*, van 't welck lest gesproken is. Want dit leght seer na aen Lijflant, en aen dit gewest van Duytslant.

EYNDE.

Het Groot-Vorſtendom
MOSCOVIEN,
EN
RVSSEN.

Deelinge. RVſſia ofte Ruſlandt, 't welck oock *Roxolonia* genaemt wordt, is tweederley; het ſwarte, en witte. Het ſwarte paelt aen Polen, en het witte is een deel van Moſcovien. *Naem Moſcovia.* *Moſcovia* heeft ongetwijfelt deſe naem van de riviere Moſcho, welcke oock aen de Koninglijcke ſtadt, daer ſy door loopt, haer naem mede gedeelt heeft.

Palen. Dit landt ſtreckt in de lengte en breedte ſeer wijdt; het heeft in 't noorden de Ys-zee tot limiten, in 't ooſten de Tartars, in 't zuyden de Turcken en Polen, en in het weſten de Lijflanders en den Koning van Sweden tot naebuuren.

Locht. De lucht deſes landts is ongetempert, en rou, doch ſeer geſont; ſoo dat men noyt bevonden heeft, dat noordwaert en ooſtwaert, aen gene zijde van den oorſprong der riviere Tanais, de peſt geregneert heeft; hoewel daer oock een ſieckte is, de peſt niet ſeer ongelijck, dewelcke ſy *Calorem* ofte hitſucht heeten, welcke het gedermte en 't hooft ſoo quelt, dat die daer van overvallen worden, in weynig dagen ſterven.

Vruchtbaerheyt. Dit geheele landt en brengt geenen wijnſtock noch olijfboomen voort, oock geen ooft noch vrucht van aengename ſmaeck, als Meloenen en Kerſſen; want de teere vruchten verdroogen en verſchrimpelen meeſt door de noorde windt. De ackers dragen allerley graen, als tarwe, rogge, heerſe, en boeckweyt, en allerley ſoorte van erten en boonen, doch haer meeſten ooghſt beſtaet in Was en Honigh, en drijven grooten handel in peltery, en allerley bontwerck.

Gedierte. Tot hier toe ſtreckt hem het **Schwartzwaldt** oft *Sylva Hercynia*, vol van allerhande wilde dieren; en in het geweſte het welck naer Pruyſſen ſtreckt, vindt men de groote wreede Our-oſſen, die men *Biſontes* noemt; als oock Elandts van gedaente als een Hart, hebbende een vleeſchachtige ſnuyt en hooge beenen; ſy worden van de Moſcoviters *Iozzi*, en van de Duytſchen *Helenes* genoemt; aldaer vindt men oock Beeren van ongelooflijcke groote, en ſeer groote vreeſlijcke ſwarte wolven. Ter weerelt is nergens beter jaght ofte vogel-vang, als daer; en de Valcken (welcke ſeer goedt in de Provincie Pecerra gevonden worden) weten de inwoonders ſoo te leeren, dat ſy niet alleen Phaſanten, en Enden, maer oock Swanen en Kranen vangen.

Regeering. De Landen van Ruſſien en Moſcovien ſijn ſeer groot, en alle de Steden, Vlecken, Kaſteelen, Dorpen, Boſſchen, Velden, Meiren, en Rivieren, zijn het gebied en heerſchappye eenes Vorſten onderworpen, welcken de inwoonders den grooten Czar, het welck is Koning oft Keyſer, noemen; en alles wat iets profitabel en vorderlijck is, wordt t'ſamen vergadert in de ſchat-kamer van de Groot-vorſt, die deſen tijtel gebruyckt: Den Grooten Heere N. door Godes genade, Keyſer en Heer van gantſch Ruſlandt, en Groot-vorſt van Wolodemiria, Moſcovien, van groot Novogrod, van Pskonia, Smolensko, Thweria, Iugaria, Permia, Viathkia, Bulgaria, &c. Dominateur en Groot-vorſt van Novogrods nederſte landt, Cernigovia, Rezania, Wolochdia, Rſovia, Bielloja, Roſtovia, Iaroſlavia, Polozkia, Biellozieria, Vdoria, Obdoria, en Condinia, &c.

Onderdanen. Daer zijn geen Hertogen en Graven die vrye Leen-goederen beſitten, en de ſelve aen hare erven mogen nalaten. En of wel de Vorſt eenige dorpen en ackeren aen ſommige verleent, ſoo gebruyckt hy doch der boeren dienſt, en neemt haer die wederom als 't hem belieft, ſoo dat hy een abſoluyt gebied over ſijne onderdanen in alle dingen heeft; wordt derhalven oock van haer ge-eert als een Godt, en in alles gehoorſaemheyt getoont, ſonder eenigh tegenſpreken ofte weygeringe.

De hooft-ſtadt en het hooft van 't geheele rijck, is Moſcovia, gemeenlijck Moſcuwa geheeten: ſy is niet alleen van *Moſcua.* hare ſituatie ſeer bequaem, als gelegen in het midden van het Landt, maer oock ſeer vermaert van wegen de veelheyt der rivieren, en groot getal der huyſen; heeft oock een ſterck Kaſteel, en ſtreckt langs de riviere Moſcha, vijf mijlen weeghs, met huyſen beſet, de welcke meeſt alle van hout gebouwt zijn, onderſcheyden in ſalen, keuckens en ſlaep-kameren, welcker getal men wel over de 41000 rekent, en alle deſe hebben bykans een yder in 't beſonder hare hoven. Een yder gedeelte ofte contreye der ſtad heeft ſijne Kapellekens. Daer zijn oock twee Kaſteelen, waer van het eene Kitaigorod, het ander Bolſigorod genoemt wort; voorby het eene loopt de riviere Moſch, en voorby het ander de Neglinna.

Ruſlandt begrijpt noch veel meer andere Landſchappen, als 't Hertoghdom van Voldomiria, waer van de Groot vorſt *Voldomiria.* den tijtel voert, heeft deſen naem van de voornaemſte ſtadt, gelegen aen de riviere Cleſma, die hem in de Volga verlieſt: deſe Provincie is ſoo vruchtbaer, dat dickwils een mudde tarwe 20 mudden geeft.

De Provincie Novogrod is van tarwe wat ſlechter, doch *Novogrod.* niet geringer in vruchtbaerheydt der ackeren, heeft een houten ſtadt, van de ſelve naem met het Hertoghdom Novogrod, light daer de rivieren Volga en Occa te ſamen loopen. Deſe ſtadt is altijdt in grooter waerde geweeſt, van wegen 't ongelooflijck getal van huyſen, als oock om de groote en viſch-rijcke Meiren, en inſonderheyt om den ouden en beroemden Tempel, welcke, ontrent vijf hondert jaren geleden, S. Sophiæ is toe-geeygent, daer in men naegevolgt heeft de Keyſeren van Conſtantinopolen. Alhier is oock een ſeer vermaert Kaſteel, van den Hertogh Baſilio met groote onkoſten, van ſteen, op een klippe gebouwt. Deſe ſtadt is van Moſcovia gelegen 100 Poolſche mijlen, en van Riga, de naeſte zee-haven, niet veel weyniger als 500 mijlen.

De Provincie Rhezan, gelegen tuſſchen de rivieren *Rhezan.* Occa en Don, is in tarwe, honig, viſſchen en vogelen ſeer vruchtbaer; de ſteden van hout gemaeckt, zijn Rheſan, gelegen aen de riviere Occa, Corſita, Colluga, en Tulla, by welcke de riviere Tanais ontſpringt.

Het Hertoghdom Worotin heeft, drie mijlen van Collu- *Worotin.* ga, een ſtadt en kaſteel des ſelven naems.

Severia is een groot Hertoghdom, en abondant in alle *Severia.* dingen, heeft ſeer groote en woeſte velden, en veel ſteden, van welcke de principaelſte zijn Starodub, Novogrod, Siviersky en Czernigouw. De boſſchagien zijn vol hermelkens en marters. Van de byen bekomen ſy een groote menighte honigs. De inwoonders zijn alhier, van wegen de continuele oorlogen met de Tartaren, ſeer ſtrijdbaer en raſch ter handt.

Het Hertoghdom Smolensko, aen den Boryſthenes ge- *Smolensko.* legen, heeft een ſtadt van de ſelve naem, met de eene zijde aen de riviere Boryſthenes ofte Neper, op de andere zijde is ſy beſloten met diepe graften en ſpitſe palen. In het jaer 1633 heeft Vladiſlaus Koning van Polen, de ſtadt Smolensko,

MOSCVA
ad Architypum Foedori Borissowitsi

A. Kremlena-gorod; Aula Imperatoria
B. Kitay-gorod; Orbis medius
D. Skorodom; Orbis exterior
C. Tzar gorod Urbs Cæsarea
E. Streletska sloboda; ad vicus militaris.
a. Curia
b. Patriarchion
c. Templum D. Michaelis Imperat. Sepultura
d. Vetustissimi Ecclesiarum in singulis tentoriis Oderi proclamationibus Imperatoriis destinatum.
e. Tabernæ mercatoriæ
f. Tribunalia urbana
g. Fossarum seminentes cum
h. Forum equarium.
i. Balneæ publicæ
k. Forum lignarium
l. Viridarium Imperatoris
m. Equile

Moscua fluvius

Thomas Makouius, in sua Lithuaniæ Tabula, Kiouia sub latitud. 50 gr. 20 min. Czirkassi ad 49 gr. posuit: et ex eadem fere authoritate versus Meridiem a Czirkassi distantiæ. Tabula vero quæ mihi, in hac delineanda typus fuit novam urbem Borisfogrodu, Astoro, nec non Astracan in latitud. 48 grad. collocavit: cum vero ex omni et alter, partes Septentrionales ritiumque regiones Borysthenis collocavit, ita longe quoq; ad Meridiem vergentibus ijs fidem adhibere nobis non fuit, omnia præ ceteris veterum authoritate in eorum Cosmographiis collocatique. Partes tamen Meridionales, præsertim declinando inferius me delineare potuisse autumo, propterea quod Anglis, Astracan in latitud. 46. grad. 30 min. se inuenisse scribant:

TABVLA
RVSSIÆ
ex autographo, quod delineandum curavit Foedor filius Tzaris Boris desumta; et ad fluvios Duinam, Zuchanam, aliaque loca, quantum ex tabulis et notitiis ad usq; dela tis fieri potuit, amplificata: ac
Magno Domino, Tzari, et Magno Duci Michaëli Foedrowitz omnium Russorum, Autocratori Wolodimeriæ, Moscoviæ et Novogardiæ, Tzari Cazaniæ, Tzari Astracaniæ, Tzari Sibiriæ, Domino Pleskoviæ Magno Duci Smolenscoviæ, Otwerliæ, Iugoriæ, Permiæ, Wiatkiæ, Bulgariæ etc: Item Domino et Magno Duci Novogardiæ Inferioris etc: Domino regionum Iveriæ Kartaliniæ et Grosiniæ Tzari etc:
dedicata ab
Hesselo Gerardo
M.DC.XIIII.

Amstelodami. Excusum Apud Guilielmum Blaeu.

MOVRMANSKOY MORE
Nova ZEMLA
SAMOIEDA
Tingoesi.
BAIDA.
obdora.
SIBIRIA.
Tobolsk metropolis Siberiæ
Iugoria
Pega orda.
TARTARIÆ
Permia.
Wiatka.
Ceremissi Nagorni, siue dicti, quod montana incolant.
Ceremissi cominune est Tartarorum Regni Casseni nomen
MORDWA.
Ceremissi logovi siue dicti a fœcundum scribus Kack sagao nova
CAZAN.
Con dora.
Album mare
CAIANIA
CARELIA.
WAG
CARGAPOLIA.
WOLOGDA
DIMERA
MOSCOVIA
SEVERA
PERECOPENSIS.
NOGAI.
ASTRACAN.
CASARDA.
PETIGORI.
CIRCASSI.
CRIMEA, SEV TARTARIA
PONTVS EVXINVS qua ZORNO MORE Rhutenj vocant
Sonscha regio
Cumuhia regio.
Palvs Mœotis
Tanais, nunc Don flu. terminus inter Europam et Asiam
Volga flu.
Ural flu.
Irtisch fl.
Obi. vrca sen fl.
Pretzcka sin.
Kithaiæ lacus
Curtius
Wirst seu Millaria Russica quorum 67 uni gradui respondent
ARCHANGELSCK GORODA
Millaria Germanica quorum 15 uni gradui respondent
PARS. BOCHAR.
IVRMEN. TVRCMEN. CALMVCKI.
CARATANSCA ORDO
MARE CASPIVM, quod Russi vocant GVALENTSCHA MORE
PERSIÆ CONFINIA.
GILAN REGIO.
ZIRPHANSCKA REGIO.
Iveria sive Gruſiniæ Imperium
ARMENIA.
NATOLIA.
SWEDEN.
NOORDZEE
DANIA
MARE BALTICVM
LIELAND
PRVSSIA.
LIT. TATA W.
POLONIA.
WOLYNIA.
PODOLIA.
MOLDAVIA.
WALACHIA.
BVLGARIA.
ROMANIA.
Finlandt
Ladoga Albus Lac
Peipus lacus
Pleskow
Smolensko
Mohilow
Wilda
Wilna
Grodno
Warschau
Cracow
Lemberg
Kiow
Bialocerkiew
Braslaw
Smyrna
Caffa
Trapezunt
Tana
Gallipoli
Troja
Hamburg
Bremen
Lubec
Embden
Stockholm
Calmar
Gothland
Dantzig
Riga
Narva
Nouogrod
Tuer
Astracan
Derbent
Baca
Schamachi
Gilan
Asprachan
Sarepta
Terki
Bulgar
Kasan
Wolga flu.
Don flu.
Dnepr flu.
Dniester flu.
Bug flu.
Vistula flu.
Oder flu.
Elbe flu.
Rhein flu.
Weser flu.
Ems flu.
Maese flu.
Scheld flu.
Tesel flu.
Duina flu.
Narva flu.
Peipus lacus
Ladoga Albus Lac
Wolga flu.
Don flu.
Dnepr flu.
Dniester flu.
Bug flu.
Vistula flu.
Oder flu.
Elbe flu.
Rhein flu.
Weser flu.
Ems flu.
Maese flu.
Scheld flu.
Tesel flu.
Duina flu.
Narva flu.

lensko, die van de Groot-vorſt van Moſcovien belegert was, ontſet, en het gantſche Moſcovitiſche leger ſoo benaeut, dat ſy hebben moeten alle de wapenen en amonitie overgeven.

Andere Hertoghdommen. Voorts zijnder noch de Hertoghdommen en provincien, Miſaiskia, Bielskia, Ruſchovia, Tweria, Pskovia, Vodska, Corella, Bielejeziero, Wolochda, Vſtiuga, Iaroſlavia, Roſtow, Dwina, Suſdali, Wiathka, Permia, Sibior, Iugra, Petzora, en Groot-Novogrod, dat ſy Nowogrod Wielki noemen, in het welcke leyt een ſtadt met den ſelven naem, *Petzora.* Romen in grootheyt te boven gaende. Petzora heeft den naem van de riviere, welcke op beyde zijden met bergen en ſteenrotſen beſet is. Behalven deſe, zijn daer noch andere Provincien, die aen den Groot-vorſt chijnsbaer zijn, de welcke haer noordwaerts ſtrecken met een lange ſtreeck; als de Provincie Obdora, alwaer de afgodt Zolota Baba is, 't welck is te ſeggen, het gulde oudt-wijf, Condara, Lucomoria, en Lappia.

Meiren. In Moſcovien zijn veel groote Meiren, als Ilmen, van de Ruſſen Ilmer geheeten; Ladoga, het witte meir, van de inwoonders Bielejezjoro genoemt.

Rivieren. Daer zijn oock vele en groote rivieren, als de Boryſthenes, gemeynlijcken Nieper en Neſter genaemt, oock Dnieper en Dneſter. De gene die Ptolomeus *Turuntas* heet, wordt van Sigiſmund Herberſtein, Rubo, en van de inwoonders Duino, genoemt. Die van Ptolomeus Rha geheeten is, wordt nu Volga en Edel genoemt. Tanais wordt van de Italianen *Tana*, en van de ingeboorne Don geheeten. Het begin van de riviere Occa is in de Provincie Mſezeneck.

Bergen. De *Montes Riphai* worden alleen in Moſcovien geſien, welcke, om datſe ſteedts met ſneeuw en ys bedeckt zijn, niet wel mogelijck ſijn te paſſeren, waer van beſiet Plinium in 't 4 b. 12 c. Mela in 't 3 b. en den Baron van Herberſtein in ſijn beſchrijvinge van Moſcovien.

Boſſchen. De *Hercynia Sylva*, ofte Hartz en Scharzwaldt beſlaet een groot deel van Moſcovien, wordt oock hier en daer met huyſen beſet, en bewoont: is nu ter tijdt wat dunder gemaeckt door der inwoonderen grooten arbeydt, en niet meer, als ſommige meynen, ſoo ſchrickelijck dicht, en onganckbaer.

Moſcovien heeft oock ontallijcke veel koſtelijcke Kercken, en ſeer veel Klooſteren. De regieringe des landts en *Raden.* adminiſtratie van de juſtitie is aen twaelf Raedts-heeren, die geduurigh te Hove zijn, van den Hertogh bevolen: onder deſe zijn alle de Gouvernementen van Steden en Kaſteelen in 't geheel Moſcoviſche gebiedt verdeelt, welcke oock alle brieven en requeſten, aen den Vorſt geſchreven, ontfangen, en in ſijnen name beantwoorden. Want de Vorſt ſelf geen brieven ontfangt, noch onderteeckent, die aen ſijn onderdanen oft vreemde Princen geſchreven worden.

Geeſtelijckheyt. De Biſſchoppen worden uyt de Monicken (als voerende een heyliger leven dan andere menſchen) gekoſen; van welcke men ſeer vele Klooſters vindt heel Moſcovien door, alle van eene kleedinge en orden, (waer van ſy ſeggen dat de heylige Baſilius de ſtichter is) daer zijn Biſſchoppen door gants Moſcovien, die ſy Wladiccas noemen, 't welck in hare ſprake te ſeggen is, *Oeconomi*, diſpenſiers; hare Prieſters en Papen heeten ſy *Poppos* oft *Archipoppos*. De *Metropolita*, ofte Patriarch, heeft ſijn reſidentie in de ſtadt Moskouw, placht in voorige tijden van de Patriarch van Conſtantinopolen beveſtight te worden; wordt nu ter tijdt van de Groot-vorſt alleen gekoſen, en door twee oft drie Biſſchoppen gewijdt, en als 't den Prince goedt dunckt, ſet hy hem af. Onder deſen ſtaen twee Aertz-biſſchoppen, die van Groot-Novogrod, aen de riviere Louwta, en die van Roſtovia. In gantſch Moſcovien worden geen Univerſiteyten oft Collegien gevonden. De religie der Moſcoviten is de Griecxſche, die ſy in 't jaer 987 eerſt aengenomen hebben. Sy meynen, dat de heylige Geeſt, de derde perſoon van de heylige Drievuldigheydt, alleenlijck van de Vader voortkomt: ſy gebruycken het Sacrament des Avontmaels met gedeeſlemt broodt, toe-latende het gemeene volck 't gebruyck des bekers. Sy leſen de H. Schrift in haer eygen ſprake, en verbieden den Leken niet het leſen der ſelviger. Sy hebben de Oudt-vaders, Ambroſium, Auguſtinum, Hieronymum, en Gregorium in de Slavoenſche ſprake overgeſet: uyt de ſelve, ofte uyt Chryſoſtomo, Baſilio, en Nazianzeno, leſen de Prieſters in de vergaderinge het volck eenige Sermonen voor: want ſy niet toelaten, het volck van goddelijcke dingen al te eergierighlijcken en ſubtijl te predicken; meynende dat het gemoedt der onervarene meer met eenvoudige leeringe, als met verklaringen van hooge verborgentheden, en ſcherpſinnige diſputatien, tot een heyligh en godtſaligh leven gebracht kan worden.

Volcks aert. De Moſcoviters zijn een arch en bedrieghelijck volck, meer tot ſlavernye als tot vryheydt gewent; ſy bekennen haer alle ſlaven te ſijn haers Princen. In hare huyſen leven ſy leckerlijck en wel, want alle de leckernye, die van de welluſtighſte menſchen ſoude begeert konnen worden, koopen ſy om een gering geldt, namelijck een Hoen oft Eende, voor een kleynen ſilveren penning; de treffelijckſte ſpijſe bekomen ſy op de jacht, en met vogel-vangen, gelijck by ons oock geſchiedt. Sy hebben gantſch geenen inlandſchen wijn, maer gebruycken die van buyten gebracht wordt, doch alleen op hare feeſt-dagen en gaſteryen. Sy hebben oock Bier, het welck ſy des Somers met ſtucken ys (die ſy daer in werpen) verkoelen. Sommige hebben oock een ſonderlingen luſt met uytgedruckt ſap van ſuure Kerſſen, die 't coleur van ſeer heldere en purper-verwige wijn, en lieffelijcken ſmaeckt heeft. De Moſcoviters ſenden oock, in alle geweſten van Europa, ſeer koſtelijck vlas, hennip tot touw-werck, veel oſſen-huyden, en groote was-ſchijven.

Moſcovia eygentlijck. De naem der Moſcoviters is jong en verſch, hoewel Lucanus *in Pharſalicis* mentie maeckt van de Moſcoviters, gebuuren der Sarmaten; en Plinius de Moſchos ſtelt, daer de riviere Phaſis begint, boven *Euxinum* naer het ooſten. Der ſelver landt wordt hier uytgeleyt en alleen beſchreven, 't gene in 't voorgaende niet geroert is.

Vruchtbaerheyt. Dit landt is meeſtendeel effen velt, heeft veel weyden, maer des ſomers is het ſeer moraſſigh en broeckachtigh. Van honich is daer ſulcken overvloedt, dat men die in de boſſchen, ſpeloncken, en uytgeholde boomen, in ſulcken menighte vindt, oft het berghskens van honich waren; en 't gebeurt ſomtijdts, dat menſchen en gedierten onverſiens in de honich-moraſſen ofte meiren vallende, perijckel loopen, als een muys die in 't Teer gevallen is; 't welck uyt Pauli Iovii Moſcovien klaerlijck blijckt. De ſelve verhaelt, dat eenen Demetrius, Moſcovitiſche Ambaſſadeur, placht, niet ſonder lacchen van ieder een, te vertellen; dat een boer, uytgaende om honich te ſoecken, geſprongen was in eenen hollen boom van boven nederwaerts, en tot de borſt toe in den honich geſoncken, en alſoo twee dagen ſijn leven alleen met honich onderhouden, dewijle hem niemandt konde hooren roepen in deſe wilderniſſe; en dat hy eyndelijcken, als hy den moedt verloren gegeven hadde, om daer uyt te geraken, wonderbaerlijck daer uyt getrocken is, door hulpe van een wilden beer, die, als hy meynde met ſijn achterſte voeten hem nederwaerts in deſen hollen boom te begeven, om honich te eten, heeft deſen boer hem by de voeten gegrepen, waer op terſtont de beer, ſoo door vervaertheydt, als oock door het kryten van den boer, wederom te rugge uytgeſprongen is, den boer met hem treckende. Van hennep en vlas is dit landt ſeer rijck. Daer en zijn geen ſilver ofte gout-mijnen, ofte van eenigh ander metael, als yſer. Men vindt oock in 't geheele landt geen edel-geſteenten. Van wilde dieren en vogelen is daer geen gebreck. Onder andere wordt daer een vogel gevangen, ſwartachtigh van coleur, met purper-verwige wijn-braeuwen, van de groote als een ganſe, van ſmaeck beter als de Phaſanten, hy wordt in de Moſcoviſche ſprake Tetroa genoemt, en by Plinius Erythratao; de volckeren in de Alpiſche geberghten, en den Griſons wel bekent.

Macht des Grootvorſts. De Grootvorſt van Moſcovien heeft abſolute macht over 't leven en de doodt van ſijn onderdanen, die haers Princen opinie in de Religie voor een onveranderlijcke wet houden; want des Princen wille wordt geacht als Godts wille, en wordt de ſelve ge-eſtimeert als een ſleutel-drager, kamerlinck, en een uyt-voerder des Goddelijcken wils: derhalven en derf niemandt ſijnen wille weder-ſtaen, alwaert dat hy wiſte, het ſelve hem, ja 't gantſche landt hinderlijck te zijn; ſy omhelſen, ja aenbidden ſijne woorden en wercken, hoedanig die oock mogen zijn, om dat hy ſoo wel de geeſtelijcke als wereltlijke met ſware ſlavernie onderdruckt houd. En als de ſelve Grootvorſt een wijf wil trouwen, doet hy by

een

een vergaderen de ſchoonſte maegden van het gantſche Rijck, daer uyt kieſende die hem beſt behaeght; d'andere beſtect hy aen de Vorſten en Edelen.

Moskou. Hoewel wy hier boven wat van de ſtadt Moskou geſeydt hebben, nochtans om de vermaertheydt van de ſelve, hadden wy hier noch veel by te voegen: maer dat ſal hier na, by d'afbeelding deſer treffelijcke ſtadt, en 't Groot-Vorſtelijck Kaſteel, met een wijtloopiger beſchrijving gedaen worden.

In de velden omtrent de ſtadt, is een groote menighte bockskens en haſen, welcke niemant met netten of honden vangen mach, 't en ware de Prince ſulcks toeliet, en vergunde ſijne favorijten, oft aen uytlandtſche Geſanten. Tegens over de ſtadt loopt een riviere, Lauſa genaemt, die de ſtadt oock verſterckt, en valt in de Mosko, een weynigh beneden de ſelve.

Aertz-biſdommen. Behalven deſe hooft-ſtadt, ſijnder in Moſcovien twee ſteden, verçiert met Aerts-biſſchoplijcke digniteyt, en achtien andere, daer Biſſchoppen reſideeren. De Aertz-biſſchoplijcke ſteden ſijn *Roſtavia* ofte Roſtouw, en Novogrod; deſe is voor weynigh jaren het hooft geweeſt van geheel Moſcovien.

Biſdommen. De Biſſchoplijcke ſteden in Moſcovien ſijn Corſita, Rezania, Columna, Suſdalia, Caſanum (Cazan) aen de riviere Volga, waer van de Cazanier Horde den naem heeft; ſy light vijf hondert duyſent treden van de mondt der riviere Volga, en de Caſpiſche zee. Voorts ſijnder de ſteden Volochda, Tweria, Smolensko, Pleskovia, Staritia, Sloboda, Iaroſlavia, Wolodimiria; welcke ſtadt oock den naem van den Koninglijcken ſtoel gekregen heeft, en leydt meer dan twee hondert mijlen van der Moskouw naer 't ooſten; en is alhier eertijdts de ſit-plaetſe des Keyſers geweeſt, om te beter de invallen der Tartaren te beletten.

Koopſteden. Noch is daer de ſtadt Moſaysko, S. Nicolaus, Sugana, Uſtiug, en Gargapolia. De principaelſte koopſteden van het geheele Rijck ſijn Aſtrachan aen de Caſpiſche zee, een ſtapel van de Perſiaenſche en Armeniſche waren; en de ſtadt S. Nicolaus, alwaer d'Engelſchen en Hollanders veel met hare ſchepen komen, brengende lakenen en andere waren, de welcke van hier naer Vologda vervoert worden. Hondert en vijftigh mijlen boven Cazan, daer de rivier Sura begint, is de ſtadt Surcicum; gefondeert van Baſilio, ten dienſt van de koop-lieden en reyſende man, op dat de ſelve in die woeſtijne een ſekeren toevlucht ſouden hebben, en de Gouverneurs van de frontieren beter onder-rechten van de Tartaren en haren inval. Daer ſijn veel meer andere kleyne ſteden, die ick om kortheyts wille achterlaet.

Boryſthenes. De rivieren van Moſcovien ſijn ſeer veel, van welcke de principaelſte is de Boryſthenes, welckers oorſprong (hoewel Herodotus onbekent) te vinden is in 't dorp Dniepersko, in 't boſch Wolkonski, van daer hy voorts loopt door Littauwen en Rusland, en ſoo voorby de ſtant Smolensko en Kiovia; daer nae omtrent Chimielnicco ontfangtſe de riviere Bogh, en verlieſt hem eyndelijck in den Pontus Euxinus, die nu de Swarte-zee genoemt wordt; de lengte daer van is over de 300 Duytſche mijlen.

Duna. De ſtroom Turuntus, de welcke oock Rubo en Duna heet, neemt ſijn begin niet wijdt van den oorſprong van de Boryſthenes, en loopt by Riga in de Ooſt-zee. De Rha, welcke oock Volga en Edel heet, neemt ſijnen oorſprong uyt het meir, 't welck den ſelven naem heeft, het welcke vijf-en-twintigh mijlen van Moſcou gelegen is, naer de frontieren van Littauwen; deſe ſeer krom loopende, en veel andere rivieren ontfangende, ſtort hem eyndelijck in de Caſpiſche zee, met ſeventigh monden ofte uytgangen.

Volga.

Tanais. Tanais, gemeynlijck de Don genaemt, komt uyt het noorden ruyſchen met een groot getier, light bynae op de lengte van Nilus in Ægypten, ſcheyd Aſien van Europa, gelijck van Africa. Den oorſprong daer af ſtelt Herodotus in de moraſſchen, Mela en Lucanus in het Rypheiſche geberghte. Daer ſijnder, die gemeent hebben, dat hy ſijnen loop door de Caſpiſche zee heeft, die Dionyſius in ſijn Periegeſi volgt, doch ſy dwalen alle ſeer: want daer geen riviere uyt de Caſpiſche zee in *Mæotidem paludem*, ofte *Pontum Euxinum* loopt. Soo ontſpringt dan de Tanais niet in 't Rypheiſche geberghte, maer uyt een ſeer groot meir in een boſſchagie, van de inwoonders Iwanowo Iezioro genaemt, niet wijdt van de ſtadt Tulla, uyt welck meir oock ſpruyt de rivier Scad naer 't weſten loopende.

Occa. De riviere Occa loopt langs vele ſteden, en valt beneden Neder-Novogrod in de Volga.

Tale. De Moſcoviters gebruycken de Slavoniſche ſprake en letters, gelijck oock de Slavoenen, Dalmatiers, Bemen, Polen, en Littauwers; deſe ſprake ſpreyt haer wijdt, en is in het Ottomanniſche Hof te Conſtantinopolen ſeer gemeen. In deſe ſprake zijn oock veel heylige boecken overgeſet, meeſt door de neerſtigheyt van S. Hieronymus en Cyrillus. Sy tellen de jaren niet van de Geboorte Chriſti, maer van 't begin des wereldts; beginnen 't jaer oock niet van Ianuario, maer van September. Sy hebben, in het geheele Rijck ſlechte en eenvoudige wetten, van de Princen en rechtveerdige menſchen met groote billickheyt gemaeckt, die het volck ſeer nut ſijn; want ſy die niet uytgeleydt en verkeert willen hebben door de Advocaten of Voor-ſpraken. Sy ſtraffen de dieven en moordenaers; en als ſy de misdadigers willen pijnigen, begieten ſy die van boven neder met veel kout waters, 't welcke ſy ſeggen dat een onverdragelijcke pijne is: de gene die men tot geen bekennen kan brengen, ſlaenſe houte beytelkens tuſſchen de nagels van de vingeren. De Moſcoviten dragen lange rocken ſonder vouwen, met korte enge mouwen, bynae op de Hongerſche wijſe: ſy dragen meeſt korte roode laerſen, nergens nae aen de knien rakende, waer van de ſolen met yſere nagelen ſijn beſlagen; den buyck houden ſy met gorden in geenen dwang, maer wel de heupen, tot aen 't bovenſte deel, daer ſy den gordel aen doen, op datſe te beter uytſteke en overhange.

Byſondere gewoonten.

Ruſſen.

HET WESTERDEEL VAN MOSCOVIEN.

BIELOW, en RSCHOWA.

Gelegenheyt van Bielow;

HEt Prinsdom Biela, door Petreus Bielow genaemt, heeft een stadt en kasteel van de selve naem; en leght op de riviere Oscha, ontrent 36 mijlen van Smolensko ten noorden, en 60 van de stadt Moskow ten westen.

en van Rschowa.

't Groot Prinsdom Rsowa, oft Rschowa van Demetrius, met sijn stadt en kasteel van de selve benaming, leght 23 mijlen van Moskow ten westen; en 't kasteel is niet wijt van de Wolga. Daer is noch een Rsowa, het Woeste gebynaemt, 140 mijlen van Moskow gelegen. Als men eenige mijlen voorby het Rsowa van Demetrius gaet, komt men by het bosch Wolchonzchi, waer uyt de Voska, de Dnieper, de Dwina, en de Lowat, haren oorsprong hebben.

Hoedanigheyt.

In 't gewest van Rsowa sijn groote bosschen en staende wateren. Dese twee Prinsdommen hadden eertijts hare bysondere Heeren; maer nu sijnse den Groot-Hartogh onderworpen.

WOLOCK, WELIKILVKI, en TOROPECZ.

Gelegenheyt.

DE stadt en 't kasteel Wolock, ten zuydwesten van Moskow, is 24 mijlen van die plaets gelegen. Welikiluki, met een kasteel gesterckt, siet men op de frontieren van Lithvanien, omtrent 140 mijlen ten westen van Moskow. Tusschen de steden van Welikiluki en Smolensko leght Torepetz oft Toropecz, met een kasteel, op de grensen van Lithvanien, en byna 18 mijlen van Welikiluki.

T W E E R.

Twer.

HEt Prinsdom Twer is ten noordwesten van de stadt Moskow gelegen, en is veel grooter dan 't Hertoghdom Moscovien, eygentlijck soo genaemt. De hooftstadt Twer is van Moskow door 36 mijlen weeghs afgescheyden; en naby de riviere Twertza, die haer sijn naem geeft, en sich by dese plaets in de Wolga ontlast, tegen over haer kasteel, dat, gelijck oock de stadt, van hout is opgetimmert. Sy heeft 160 kercken, van welcke de voornaemste is die van den heyligen Salighmaker, van steen gebouwt, doch d'andere sijn van hout.

Twertza.

Torsiock, oft Tersack.

De stadt Torsoch leght oock op de riviere Twertza; sy wort van eenige Tersack, en van andere Torsiock geheeten; en is ontrent 10 mijlen van Twer ten westen. De rivieren Twertza en Sna hebben hier haren oorsprong, van welcke d'eerste ten ooston, en d'andere ten westen naer Nowogrod loopt.

Sna, een rivier.

Dese geheele Provincie is aengenaem, en brengt een groote menighte van tarwe voort. In hare hooftstadt sijn vele kooplieden, en seer rijcke inwoonders: daer is oock een munt om gelt te slaen. Dit landtschap kan veertigh duysent mannen te paert uytleveren, en twee oft driemael soo veel voetknechten. D'een helft van de stadt Tersack staet onder Nowogrod, en d'andere onder Twer. Den Bisschop van dit landt onthoudt sich in de gemelde stadt Twer.

Hoedanigheyt.

Rijckdom.

GROOT NOWOGROD.

Namen.

ALs men voorder naer 't noorden gaet, siet men het lantschap Weliki Nowigorod, oft groot Nowogrod, van de Hooghduytschen groß Neugarten / dat is, groot Nieuwen-tuyn, genaemt. Sy leght ten noordwesten van Twer en Moskow, van welcke haer hooftstadt 120, en van Wiborgh 78 mijlen is gelegen. Dese Provintie heeft Finlandt, Carelien, Ingermanlandt, en 't klooster Solouski ten noorden en ten westen, en Bielojesero ten noordoosten.

Gelegenheyt.

De hooftstadt van dit landt is Nowogrod, welckers omgang is een mijl groot. Sy heeft eenige hondert kloosters, kercken en kapellen van hout en van steen; en is met muren en bolwercken besloten. In 't midden van de stadt, op de riviere Wolckow, siet men het kasteel, aen d'een sijde met een muur, en aen d'ander met groote bolwercken gesterckt. De torens van de kercken sijn meestendeel met vergult koper bedeckt, en met eenige duysent klocken, soo groote als kleyne, verciert. De voornaemste kerck, waer den Aerts-bisschop den heyligen dienst doet, wordt S. Sophia genaemt.

Steden. Nowogrod.

D'andere steden sijn, Bronitza, acht mijlen van Nowogrod gelegen; Iedrowa, en Stara Russa twaelf mijlen van Nowogrod, aen d'ander sijde van 't Ilmer-meir. Den Baron van Hebersteyn noemt haer enckelijck Rus; en seght, datse het oude Russien is, welcke haer naem aen dit geheel groot en wijtstreckendt landt heeft medegedeelt.

Bronitz. Iedrow. Stara Rus.

De stadt Nowogrod heeft des somers haren langsten dagh van 18 uren; en het is 'er veel kouder dan in Moscovien. Te Rus is een soute rivier, welcke d'inwoonders hebben gebracht tot de gedaente van een groot meir met een wijde gracht, waer uyt men het sout water door riolen in de huysen, in welcke men het sout maeckt, doet loopen.

Hoedanigheyt.

D'inwoonders van Nowogrod waren eertijdts seer

Seden.

RVSSIÆ,
Vulgo MOSCOVIA dictæ,
Pars Occidentalis.
Auctore Isaaco Massa.
LADOGA LACVS
Ladesko ozero.
SINVS FINNICVS.
CARELIÆ PARS.
INGRIA.
WOTSCHI PETIN.
ESTHONIÆ PARS.
Peipis lacus
SELONSCHI PETIN.
Ilmen lacus
DERETSCHI PETIN.
MEGRINA.
OBONEFSCHI PETIN.
BESETSCHI PETIN.
WOLOGDA.
Biela Osera
Osera
Ieroslaw
Pereslaw
Mosqua
LITHVANIÆ PARS.
Wirst, seu Milliaria Russica.
Milliaria Germanica communia.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens

seer beleeft en vriendelijck ; maer d'omgang met de Russen heeft haer besmet, en haer goede genegentheden verandert.

Rijckdommen. De landen, begrepen onder de naem van groot Nowogrod, (hoewel onvruchtbaer en weynigh bewoont, om de rivieren, meiren en moerasschen,) genieten groot profijt van haren honigh, was, visschen, en vellen van hare beesten. Die van Stara Russa handelen sterck met d'inwoonders van 't Prinsdom Polotzkow, 't welck de Koning van Polen toebehoort.

Regeering. Dese Provincie stont eertijts onder de heerschappy der Hertogen van Lithvanien oft Littow; maer sy wierd door den Groot-Hertogh Joan ingenomen, ten tijde van Cazimir, Koning van Polen, in 't jaer 1479, oft, volgens Hebersteyn, in 't jaer 1477.

PLESKOW.

Gelegenheyt. HEt Prinsdom Pleskow leght ten westen van Nowogrod, van welcke haer hooftstadt ontrent 36 mijlen is gelegen. Dit

Grootte. landt is 330 Italiaensche mijlen lang, oft 110 Fransche; de breette is een derdedeel minder.

Pleskow, de hooftstadt. De hooftstadt is Pleskow, welcke met haer kasteel op een rots legt, daer de rivier Pleskow, die haer naem aen de hooftstadt en 't heele lantschap meêdeelt, haer oorsprong heeft, en loopt door 't midden van dese stadt, om sich ses mijlen van daer in 't meir Peipis te storten, het welck Hebersteyn het meir van Czutzko noemt. In de stadt sijn veel kercken en kloosters met vergult koper gedeckt. Sy wort in vier wijcken gedeelt, die yder hunne muren hebben. Dit lant heeft veel andere stercke plaetsen; want Basilius, als hy dese Provintie innam, veroverde meer dan dertigh der selve. Ontrent een

Pezuer. mijl van dese stadt siet men de vermaerde Abdye van Pezuer.

Seden. Die van Pleskow, eer dat haer stadt in 't jaer 1509 wierd vermeestert, waren seer beleeft en burgerlijck; en soo openhartigh en oprecht, datse in haren koophandel seer weynigh woorden, om hare meeningen uyt te drucken, gebruyckten.

Heeren. Dit lant was eertijts onder Littow en Polen; maer sedert de tijdt van den Grootvorst Basilius staet het onder 't gebiedt van de Keyser der Russen.

WOTZKA.

Gelegenheyt. HEt lant Wotzka legt tusschen het noorden en westen, ontrent 26 oft 27 mijlen van Nowogrod, hebbende aen sijn slincker sijde het sterck kasteel Iwanogrod op de Narve gelegen, het welck sedert de laetste oorlogen onder den Koning van Sweden staet, gelijck oock de steden Iamagorod en Augdow, en de stercke kasteelen Coporien, Notheburgh en Kexholm.

Wonder. Dit lant heeft dit in 't besonder, dat al de beesten, die men daer brengt, wit worden.

CORELA, oft CARELEN.

Gelegenheyt. COrela, een lantschap, legt ten noorden van Nowogrod, en ontrent 60 mijlen van 't selve. De hooftstadt heeft de selve naem, als oock de rivier; en van daer tot de waterstroom Polna (die de landen van den Grootvorst van Moscovien van 't hertoghdom Finland scheyd, door de Russen Chainska Semla genaemt,) sijn maer twaelf mijlen; en dit lant staet onder den Koning van Sweden. Oock is 'er noch een Provintie, Corele genaemt, meer dan sestigh mijlen van Nowogrod ten noorden gelegen, welcke sich tot aen d'Yszee uytstreckt: en hare inwoonders hebben, in 't midden van de somer, den langsten dagh van twintigh en een half uren. Sy betalen schatting aen den *Schatting.* Grootvorst van Moscovien, en aen den Koning van Sweden, om de nabyheyt van Nowogrod.

WOSCHIPITIN.

TUsschen het Prinsdom van Kexholm en Notheburg, dicht by Lijsland, siet men aen de noordoost-sijde de Provintie van Woschipitin, die sich wijt en breet uytstreckt. 't Aertrijck is hier vruchtbaer; maer des somers *Aert van 't lant.* kan men in dit lant niet komen, om de groote menighte der rivieren, meiren, en moerasschen. Hier is veel tarwe; en visschen, vogelen, schapen, en wilde dieren, sijnder in groot getal.

BIELOZER.

Gelegenheyt. BIelozer oft Bielojesero, een Prinsdom, welckers naem een wit meir beteeckent, legt by een meir van de selve naem, ten zuyden van de Provintie Dwine, ten westen van Nowogrod, en ten noorden van Moskow, van welcke de hooftstadt, met haer kasteel, beyde oock Bielozer geheeten, ontrent hondert mij- *Hooftstadt.* len is af gelegen, volgens het seggen van Hebersteyn, en soo veel van Nowogrod; doch nae 't gevoelen van Petreus, niet meer dan 90 mijlen van Moskow. Dese stadt legt niet in 't meir, als sommige gesegt hebben; maer wort soodanigh van de moerasschen omringt datse onwinbaer schijnt; en dit is d'oorsaeck dat de Groot-Vorsten gewoon sijn hier een deel van haren schat, insonderheyt in tijden van oorlogh, te doen bewaren; ja somtijts komen sy self hier voor eenigen tijdt haer hof houden. De langhste dagh te Bielozer is van negentien *Hoedanigheyt.* uren; en hoewel de winter hier langer is dan in 't hertoghdom van Moscovien, evenwel wort het koren en de vruchten rijp, en soo haest als die van Moskow gemaeyt en ingesamelt. Sy *Tael.* hebben een bysondere tael, evenwel sprekense nu byna alle goet Russisch oft Muscovisch.

JAROSLAW.

Gelegenheyt. TEn zuyden van de twee voorgaende siet men de Provintie Iaroslaw, welckers stadt en kasteel van de selve naem 50 mijlen van

van Moskow aen de noordſijde, en 12 van Roſtow ſijn gelegen. De rivier Wolga loopt deur de ſtadt. Dit lant is vruchtbaer, inſonderheyt aen de ſijde van de Wolga, en ſeer overvloedigh in terwe, honigh en gedierten, gelijck oock de rivieren van viſſchen. De ſtadt is ſeer bequaem tot de koophandel, om dat men van daer lichtelijck in de haven van S. Nicolaes kan reyſen, alwaer d'Engelſche, Hollandſche, en andere ſchepen aenkomen. Men maeckt hier oock ſeer goede lijnwaten. Daer ſijn meer dan veertigh duyſent inwoonders; en 't is een van de beſte en ſterckſte bemuurde plaetſen van Moſcovien.

Vruchtbaerheyt.

Rijckdom.

VGLITZ, CHLOPPIGOROD, en MOLOGA.

Gelegenheyt. Vglitz.

HEt Prinsdom Vglitz, dat een ſelve naem heeft als de ſtadt en 't kaſteel, legt 36 mijlen van Moskow ten noorden, en ſoo veel van Iaroſlaw. De ſtadt is op de Wolga gelegen: men maeckt hier het beſte broot van geheel Ruſſien.

Chloppigorod.

Chloppigorod is byna heel verwoeſt, en legt, twee mijlen van Vglitz, dicht by de rivier Mologa, die van groot Nowogrod afkomt, en ontrent 80 mijlen weeghs geloopen hebbende, ſtort ſich in de Wolga, niet wijt van een ſtadt en kaſteel die beyde haren naem dragen. Wat Chloppigorod belangt, 't is de plaets waer henen eertijts de ſlaven der inwoonders van groot Nowogrod vluchtten; want die van Nowogrod hielden Corſun (een Grieckſche colonie oft volckplanting in Taurica) ſeven jaren belegert; dies hare vrouwen ſich met hunne ſlaven in huwelijck begaven. Als de mannen met overwinning wederkeerden naer hun ſtadt, beſloten de ſlaven hen buyten te houden, en hun te dwingen om een andere wooning te ſoecken. Maer de meeſters verlieten de wapenen, en namen geeſſels en ſtocken, waer mede ſy gewoon waren de ſlaven te ſtraffen, en beſprongen hunne knechten met ſulck een dapperheyt, datſe de vlucht moeſten kieſen in deſe plaets Chloppigorod, dat is, kaſteel der ſlaven; want Chlop in hare tael beteeckent een ſlaef, en Gorod een kaſteel. En hier uyt, na mijn oordeel, hebben de Hiſtoryſchrijvers oorſaeck genomen om te ſeggen, dat de Scythen, onder welcke de Moſcoviten begrepen worden, hebbende ſeven jaren in Aſien gewoont, hare vrouwen hunne ſlaven trouwden, welcke na hare wederkomſt hen dapperlijck afweſen: maer de meeſters vonden daer na raetſaemſt, in plaets van wapenen, geeſſels te nemen, met welcke ſy de ſlaven ſoo verſchrickten, datſe ſich terſtont op de vlucht begaven, en vele van hen, die men achterhalen kon, wierden terſtont opgehangen.

NOORDER en OOSTER DEELEN VAN MOSCOVIEN.

ONder de noorder en ooſter landtſchappen van Moſcovien zijn deſe volgende de uytnemenſte : *Dwina*, *Vſtiuga*, *Wologda*, *Bielejezero*, *Viatka*, *Parmia*, *Siberia*, *Iuria*, *Petzora*, *Obdoria*, *Condora*, *Lucomoria*, *Samojeda*, *Tingoeſi*, en andere.

Dwina. 't Landſchap Dwina voerdt de naem van haer riviere; men rekent van Moſcou tot aen de mond des riviers 300 mijlen. Haer voornaemſte ſtadt is genaemt Dwina. Sy is gelegen bynae in 't midden tuſſchen den oorſprong en de mondt van de rivier. De ſtadt daer aen is Colmogor, of Colmogorod, niet groot, maer voorſien met een kaſteel, waer by de riviere Dwina in zee loopt. Daer is 't dat de haven van S. Nicolaes is, waer alle de Engelſche, Hollandſche, en Hamborghſche ſchepen aenkomen ; d'ander is Pienega met 'er kaſteel, gelegen aen de mondt van de Dwina.

Colmogorod.

Haven van S. Niclaes.

Hoedanigheydt. Dit landſchap is ſeer overvloedigh van zout, viſch en wilde beeſten, en naer de zeekanten van witte beeren, die, ſoo men ſeydt, het meeſtendeel in zee leven, en hare vellen worden veel in Moſcovien gedragen : de inwoonderen krijgen hun lijftochten en nootzakelijckheden van de viſſchen, en de vellen der beeſten.

Rijckdommen.

Vſtiug, naem, gelegenheydt en ſtadt. 't Landſchap Vſtiug heeft den naem van hare ſtadt, en kaſteel, eertijdts gelegen op de mondt van de Iug, gelijck de naem 't ſelve aenwijſt, want *Vſteie* beteeckent in 't Ruſch mondt; haer ſtadt is naer 't ooſt gelegen 140 mijlen van Bielejeſero, en 100 van Wologda, en haer landſchap paelt in 't ooſt aen Iuria; de ſtadt lagh eertijdts op de Iug, naderhand is ſy op de Suchane gebout.

Hoedanigheydt. Dit landtſchap gebreeckt koren, en heeft weynigh zibelen, maer veel andere wilde beeſten, en menighte viſch: het zout komt'er van Dwina: hare inwoonders eten weynigh broot, en leven gemeenlijck van viſch, en vlees van hun beeſten. Sy hebben een andere ſpraeck, doch ſy gebruycken 't Ruſch meeſt.

Zeden.

Wologda. 't Landſchap Wologda heeft de naem van de riviere die 't beſproeyt; ſy light aen het noordtooſt van Moſcou, deſgelijcks aen het zuydooſt van Bielejezer : haer ſtadt en kaſteel zijn 50 mijlen van Iaroſlau, naer 't noorden, en 100 van Moſcou; de riviere Wologda loopt door deſe ſtadt en vereent ſich in de Suchane, welcke uyt het ſtaende water Koinski voortkomt. In 't kaſteel, dat met een ſtercke muur omringt is, zijn vier kerken, met een Biſſchop die ſich daer houdt. Heberſtein ſeyd, dat de Biſſchoppen van Parmia daer hun zetel hebben, maer ſonder eenige gerechtigheyd.

Stadt.

Godsdienſt.

Het Vorſtendom van Bielejezer, welcks naem wit-lack ofte meir beteeckent, light by een lack, oft ſtaende water, aen 't zuyden van het landſchap Dwina, aen 't ooſten van Novogrod, en aen 't noorden van Moſcou, waer van de voornaemſte ſtadt de ſelve naem heeft, als oock het kaſteel, en iſſer 100 mijlen van af, volgens Heberſtein, en even veel van Novogrod; doch, volgens Petrejus, maer negentigh van Moſcou. Deſe ſtadt is niet, gelijck eenige ſeggen, in 't ſtaende water gelegen; maer is ſoodanigh met moraſſchen omringt, datſe onwinbaer ſchijnt, en daerom houden de Grootvorſten daer gemeenlijck een deel van hun ſchatten, voornamentlijck in tijd van oorlogh, en vertrecken daer dickwils ſelf. Tot Bielejezer is de langſte dagh 19 uuren; en hoewel datter de winter langer is, als in 't Vorſtendom van Moſcou, nochtans worden 'er de vruchten en het kooren rijp, en ſoo vroegh gepluckt als tot Moſcou. Sy hebben een byſondere ſpraeck, doch ſy ſpreecken nu bynae alle Ruſch.

Bielejezer.

Gelegenheyd.

Stadt.

Hoedanigheydt.

Het landſchap Viatka, gelegen in 't noordooſt van de Czeremiſſen, in 't noorden van Cazan, in 't zuyd ooſt van Uſtiug, in 't zuyd-weſt van Parmia, is aen gene zijde de vloet Kame, die het landſchap Vſtiug bepaelt. De voornaemſte ſtadt, hebbende de ſelve naem als haer landtſchap, is 150 mijlen van Moſcou, 120 van Uſtiug, en 60 van Cazan : ſy light op de riviere Viatka, daerſe haer naem van heeft, als mede haer kaſteel : haer andere ſteden zijn Chlinouw, Orlouw, Slowoda, of Slaboda, gelegen op de riviere Viatka.

Viatka.

Gelegenheyd.

Dit landt is onvruchtbaer, en moeras-achtigh, maer overvloedigh in honigh, in aſpreolen, welckers vellen ſeer koſtelijck zijn, en in verſcheyde dieren, gelijck hare rivieren mede in viſſchen.

Hoedanigheydt.

Het was eertijdts onder de Tartaren, die noch ſoo wel aen deſe als aen gene zijde de riviere Viatka heerſchen, voornamentlijck by de vloedt Kama, die 17 mijlen beneden Cazan in de Volga loopt. Maer de ſtadt en 't landtſchap Viatka is nu onder de Grootvorſt.

Regeering.

't Landtſchap Permski, of Premski, heeft haer naem van de ſtadt Perm, is, nae 't ſeggen van eenige, naer 't noordooſten van Moſcou 250, of na ſommige 300 mijlen, en gelegen over de riviere Viſchora; haer landt light van 't ooſten aen dat van Tumen, daer de Tartaren over heerſchen.

Permski, of Permia.

Naem.

Gelegenheydt.

Dit gantſche landt is ſoo vochtigh, en moeraſſigh, dat men 'er in de Somer niet reyſen kan, maer in de Winter, als de ſtaende wateren, en de moraſſchen bevroſen zijn : dat doet datſe geen greynen hebben, maer menighte wilde beeſten,

Hoedanigheydt en ſteden.

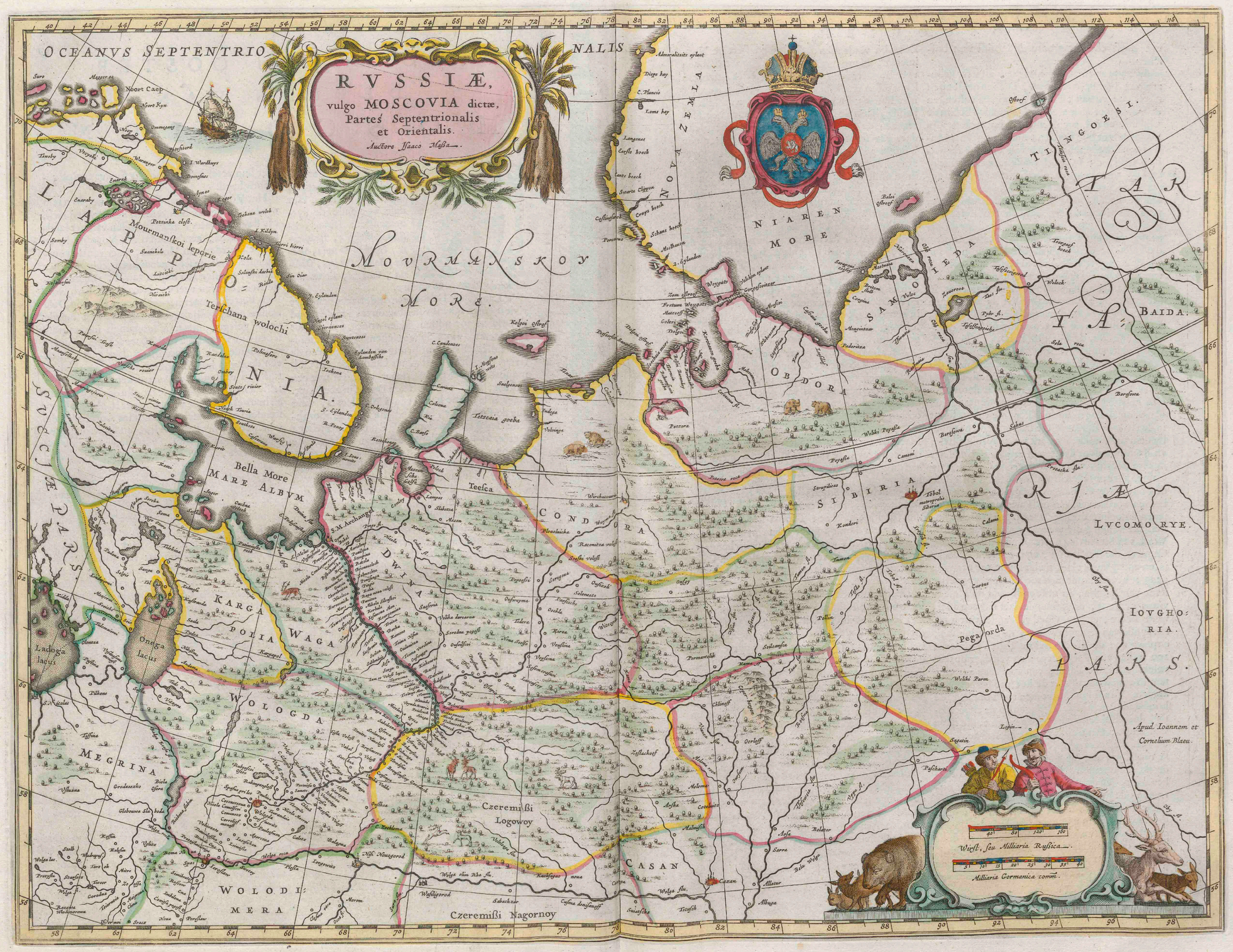
RVSSIÆ,
vulgo MOSCOVIA dictæ,
Partes Septentrionalis
et Orientalis.
Auctore Isaaco Massa.
OCEANVS SEPTENTRIONALIS
MOVRMANSKOY MORE.
NOVA ZEMLA
NIAREN MORE
TINGOESI.
TARTARIÆ
BAIDA.
LAPPONIA.
Mourmanskoi leporie
Terschana wolochi
Bella More
MARE ALBVM
Tetscaia goeba
Teesca
CONDORA
DWINA
KARGA POLIA
WAGA
WOLOGDA
MEGRINA
WOLODIMERA
Ladoga lacus
Onega lacus
SVECIÆ PARS
OBDORA
SAMOIEDA
SIBIRIA
LVCOMORYE.
IOVGHORIA.
Pegaorda
PARS.
Czeremissi Logowoy
Czeremissi Nagornoy
CASAN
Apud Ioannem et Cornelium Blaeu.
Wirst, seu Milliaria Russica.
Milliaria Germanica comm.

uyt oorſaecke der groote wilderniſſen en boſſchen.

Zeden. Sy bouwen en zaeyen niet meer als haer geburen van Iuhra, en Baskird, hebben geldt noch zilver, leven van 't vleeſch der wilde beeſten, en drincken niet als water;eenige houden ſich in de wilderniſſen in hutten gemaeckt van tacken, zijn gekleedt met hun beeſten vellen, en gaen's winters op houten ſchoenen, van ontrent ſes palmen lang, die ſy *artach* heeten, waer mede ſy ſnellijck door de ſneeu, en over 't ys gaen. Sy gebruycken groote honden in plaets van paerden, om de ſleden, daer hun goederen opliggen, voort te trecken. Sy hebben een byſondere ſpraeck, en byſondere letteren, die door d'Eſtiaenſche Biſſchop verzierd zijn. De ſchattingen dieſe aen de Groot-Vorſt betalen, zijn als die van de Lappen, beſtaende in verſcheyde vellen, en pelteryen, die ſy hem tot verſchulding geven. Eenige onder hen leven in de Godtsdienſt van de Moſcoviters, andere aenbidden de ſon, maen en ſterren. De Chriſtenen hebben een Biſſchop, waer van ſy d'eerſte, Steven genaemt, hen gegeven zijnde door de Vorſt Iohannes, die hen verwon, al levendigh vilden.

Siberia. Siberia heeft haer naem van de ſtadt Siber, die eerſt door de Moſcoviters wierdt gebouwt. Sy is ſoo wel aen deſe, als aen gene zijde der riviere Obi gelegen. Daer gaet men van de ſtadt Soil Camſcoy, gelegen op de Wiſer, die voorts loopt in de riviere van Kama, die daer gaet dicht voorby de ſtadt Viatka, daer ick van geſproken heb, en daer nae door de bergen van Kamen gedeelt in drie deelen, waer van 't eerſte Cooſvinscoy Camen, het tweede Cirginſcoy Camen,en 't derde Podvinſcoy Camen, wordt genoemt; en deſe bergen worden veel van de Tartaren, en Samojeden beſocht, die daer gaen jagen, om de koſtelijcke vellen, die men voor tol aen de Groot-Vorſt van Moſcovien geeft. Van de Podvinſcoy Camen, die ſeer hoogh, en met ſneeu bedeckt is, en allengskens vlack neder loopt, om een vrye gang te geven, komt men tot Vergaterye, eerſte ſtadt van Siberia, in onſe tijdt door de Moſcoviters geſticht, en komende daer nae aen de riviere Toere, en haer vloed volgende, vint men, ten eynde van 50 daghreyſens, de ſtadt Iaphani, en daer nae de groote riviere Tabab, ontrent 200 mijlen van Vergaterye; en van daer de ſeer volckrijcke ſtadt Tinna, van waer men des winters in twaelf dagen met de koets te Iaphani kan komen. Van Tinna komt men tot Tobolſca, de hooftſtadt van Siberia, gelegen op de riviere Irtis, door Heberſtein Irtiſche genoemt, die in de Obi loopt: aen d'andere zijde heeftſe de vloedt Tobol, die haer naem veroorſaeckt, en den Taſſa ontfangt, die van 't noorden komt, waer op *Pohem.* de ſtadt Pohem is gelegen, bewoont van de Siberianen, en door de Moſcoviters gebouwt,ontrent 15 daghreyſens van Tobolſcha.

Bergen van Camen.

De Moſcoviters hadden oock aen de mondt der riviere Irtis in d'Obi gebout de ſtadt Olſcoygorod; maer ſy wierdt daer nae geſlecht, door 't bevel des Stadthouders van Siberia, die 50 mijlen daer boven, in een eylandt van de Obi, de ſtadt Zergolta dede bouwen. 200 mijlen boven Zergolta vindt men de ſtadt, en ſterckte Noxinſcoia, wiens inwoonders, tegen de Obi aen twee hondert mijlen opgaende, een aengenaem landt, ſoo vruchtbaer als het mogelijck is, waer men bynae geen winter gevoeldt, ontdeckt hebbende, heeft de Keyſer Boris, die doen heerſchte, aen de Stadthouder van Siberia bevolen, daer een ſtadt te doen bouwen, die daer nae Tooma geheeten wierdt, en in 't eerſt groote *Tooma.* aenvallen van de Tartaren uytgeſtaen heeft, die in d'omliggende velden onder eenen Koning leefden. Deſe ſtadt is daer nae ſoo machtigh geworden, datſe metter tijdt haer gebiedt noch verre uytſtrecken ſal. Sy is, als Narim, aen de *Narim.* overſijde van de Obi gelegen. Daer zijn noch veel ſteden en ſterckten tuſſchen Irtis, en de Obi, in den ſelven tijdt als Tobolſca gebouwt, welckers inwoonders Moſcoviters, Tartaren, en Samojeden zijn. De voornaemſte van deſe ſteden is Tara, die tien daghreyſen van den Irtis, *Tara.* en de Obi light. De andere zijn Iorgoet,gebouwt in een eylandt van de Obi, Beſobia, en Mangan- *Iorgoet. Beſobia.* ſoiſcoigorod, die, naer 't zuyden, boven Ior- *Manganſoiscoigorod.* goet zijn.

Maer boven Narim, naer 't ooſten treckende, vindt men de Sterckte Comgofſcoi, wiens ſoldaten, verzeld met de Siberianen, Samojeden, en Tartaren, bewoonders van Narim, het landt der Tingoeſen vonden, na datſe, recht naer het ooſten treckende, ſes heele weken door wilderniſſen, boſſchen, en rivieren getrocken waren. Maer de vermaertſte ſtadt van Siberia is Siber, *Siber.* die, aen dees zijde van de Obi zijnde, haer naem aen dit gantſche groote landtſchap mede gedeelt heeft.

Hoedanigheden des lochts. De lucht van Siberia is, door haer groote, verſcheyden, ſoo datter ſeer gematighde landen zijn, gelijck men aen Tooma ſiet, waer weynigh winter komt: maer men vint'er oock ſoo koude plaetſen, dat 'er de aerde noch het gras, noch 't kruyt, noch vruchten voortbrengt. Oock bant de Grootvorſt daer de gene daer hy van wil ontſlagen zijn.

Dieren. Daer zijn oock ſeer vruchtbare plaetſen, gelijck ontrent Pohem, en Moxinſcoy. Hier zijn ſeer ſchoone wilderniſſen, waer men verſcheyde dieren vindt, als voſſen, beeren, ſabelen oft zibellinen, marters, en veel andere uytnemende beeſten, oock verſcheyden aert van vogelen. Sy hebben groote overvloed van viſch in de rivieren.

De Groot-Vorſt houdt tot Tobolſca een generalen Luytenant, of Ondervorſt, aen welcken al de andere ſtedehouders der Samojeden en Siberianen moeten gehoorſamen. Men houdt in deſe ſtadt goedt recht met de wederſpannige. De Oſtachi, en naeſt-gelegene volckeren, hebben hare Koningen bynae gelijck de Indianen.

Iugorſchi, oft Iugri. Gelegenheyt. 't Landtſchap, en 't Vorſtendom Iugorſchi, door Heberſtein Iuhra, Iugria, en Iugaria, waer de Hongerſche van gekomen zijn, liggende noordweſt van Viatka, en Permia, is nae het noord-ooſten 350 mijlen van Moſcou. Hare voornaemſte ſtadt heeft een kaſteel Iugra genaemt.

Daer zijn geen geboude landen, noch beemden in dit Landtſchap, maer veel wilde beeſten.

Hare

Hare inwoonders leven in gelijcke zeden als de Permianen, soo wel in spijse, kleedingen, als wooningen. Sy spreecken de Hongersche tael, uytgenomen dat de Hongersche eenige Slavoensche woorden, die de Iugroisen niet hebben, gebruycken.

Rijckdommen. De koopluyden, die sich in de stadt Iugra houden, handelen met de Moscoviters, of Russen, die, hen van hun kostelijcke vellen gevende, weer van hen wijn, kooren, linnen, en andere koopmanschappen ontfangen. *Regeering.* De Iugeroisen zijn de Groot-Vorst onderdanigh, en betalen hem sijn tol in vellen, en pelterye. *Godsdienst.* 't Grootste deel van dit volck aenbidt de son, maen, sterren, en verscheyde dieren.

Petzora, naem, gelegenheydt. 't Landtschap Petzora heeft zijn naem van de riviere, die 'er in 't midden door loopt. 't Is gelegen in 't noordooSten van Moscou, en 't streckt sich tot aen de Ys-zee, hebbende aen 't westen 't landtschap Dwina, en aen 't ooSten dat van Obdora, en verscheyde volckeren, met een gemeene naem Samojeden geheeten. De sterckte *Pustiosera.* Pustiosera is over dese riviere gelegen; en alsser een van dese plaets naer Moscou reyst, moet hy een jaer onder wegen zijn. De stadt en 't kasteel Papinowogorod is oock over de selve rivier, en hare inwoonders worden Papinen geheeten.

Hoedanigheydt. Aen gene zijde de riviere Petzora zijn de seer hooge Ripheische bergen, door de Ouden alsoo genaemt; op wiens toppen geen kruyden wassen, maer de gieren maken 'er hare nesten. De Ceder-boomen wassen oock op dese bergen, en men vint'er over al seer swarte Sabelen, tegen het geloof van de gene, die houden dat in alle dese woonplaetsen de vellen der beesten wit zijn, uyt oorsaeck van de koude, en de sneeuw, daerse altijdt op sien.

Zeden. Regeering. De Papinen hebben een bysondere Spraeck, verschillende met die van de Russen: sy zijn al onderdanen van den Groot-Vorst van Moscovien, hoewelse eertijdts hun eygen Prins gehadt hebben.

Obdora. Condora. Gelegenheydt. Kasteelen. Regeering. De landtschappen Obdora, en Condora, liggen dicht by de mond van de riviere Obi, aen de zee. By de Obi, en de byliggende rivieren zijn veel kasteelen, wiens Heeren de Groot-vorst van Moscovien onderdanigh sijn. Daer is 't dat men Slatabbaba aenbid, dat is te seggen, het goude beeldt van een oudt wijf, dat aen de ooster-sijde van de mond van de Obi staet. Sy seggen dat dit goude beeldt gemaeckt is nae de gelijckenis van een oude vrouw, die haer kindt tegen haer boesem houdt, hebbende een ander aen hare andere zijde, dat haer neefjen is; daer-en-boven hoord men in dese plaets seeckere instrumenten, die sonder ophouden een geklanck, als de trompette maecken.

Lucomoria. Gelegenheyt. Regeering. Daer nae vindt men 't landtschap Lucomoria dicht by 't landt Grussenir, en Serponowits, met wiens inwoonders sy handelen. De Moscoviters seggen, dat daer veel volckeren in Lucomoria zijn, die onderdanen zijn van den Groot-Vorst; maer om dat het by 't koningrijk Tumen ligt, dat door een Prince der Tartaren wordt beheerscht, houd men dat het die eerder gehoorsaem is.

Hondert mijlen aen gene zijde 't landtschap Petzora, naer 't noorden tot aen de ys-zee treckende, vindt men andere landen en volckeren, die alle door de Moscoviters Samieden worden genoemt, en door hun selfs Samojeden, woonende aen 't zuyden van de Strate van 't Weygat. Maer dese volckeren hebben noch veel andere namen; overmits het landt Seberia onder de selve mede begrepen wordt.

Hoedanigheydt. Die gene die sich by de engte van 't Weygat houden, hebben een dagh die 9 weecken duurt, en een sulcken nacht. Sy hebben groote menighte vogelen, maerters, zibellinen, herminen, aspreolen, witte beeren, wolven, haezen, en in de zee veel morsen of zeekalven, walvisschen, en andere groote visschen.

Gestalte der Samojeden. Dese Samojeden zijn maer vier voeten hoogh, het aensicht breedt, en stuurs, en het hooft grooter als de gestalte van 't lichaem vereyscht, kleyne oogen, korte, en kromme beenen, hun knie-schijven staen niet voor als ons, maer ter sijden. Sy dragen lang gevlochten hayr, dat hun op de kleederen hangt, en loopen soo snel, dat de beste van Europa hen niet soude achterhalen.

Ingeboren zeden. Werckingen. Sy zijn voorsichtigh en vlijtigh, maer seer mistrouwende, en nemen boven al acht op de vreemden; sy bemoeyen hun met den vischvangst, en hierom maken sy kleyne bootjes om op de rivieren te gaen; over landt gebruycken sy sleden, die door hare herten, met een wonderlijcke snelligheydt, voortgetrocken worden. Sy eeten 't vleesch van wilde beesten gants rauw, of gedroogt in de lucht, dat 'er naulijcks de groente af is. Sy dragen klederen van dassen en herte-vellen t'samen genaeyt, en wel gevoeght aen 't lichaem, met het hayr des somers buyten, maer des winters tegen het lijf. Sy bedecken 't hooft met een bonet, met vel gevoerdt, dat het wel op het hooft sluyt. Maer de rijckste hebben het hooft bedeckt met eenigh root laken, met goede vellen versorght. Sy buygen het hooft bynae aen de aerde, als sy iemandt willen eer bewijsen: oock begraven sy hun dooden gelijck wy.

Rijckdommen. Dese volckeren hebben veel vellen van maerters, swarte vossen, en diergelijcke beesten, die sy eerst plegen te verhandelen tegen de Russen, en Moscoviters, in de steden Osoyla, en Vstiug, varende met hun booten door de Witsogde, die in de Dwina loopt. Maer nae dat de Moscovijt Anica, die by de Witsogde woonde, heel rijck geworden zijnde, en 't landt door eenige van sijn volck hadde laten doorsnuffelen, de rijckdom van dese handel aen Boris hadde ontdeckt, ten tijden des Keysers Fredro Iwanowitz, hebben sich de Moscoviters in vele plaetsen van dit landt gelegert, en al het voordeel treckende, gemaeckt dat het meesten-deel van dese volckeren met hun pelteryen nu aen den Groot-vorst tol betalen.

Macht. Sy hebben voor hun wapenen korte spietsen, oft schichten, en bogen met pijlen, en sijn in 't schieten soo behendigh, dat de proef, die sy daer van voor den Groot-vorst deden, hem dede verwonderen.

Regeering. Van oudts hadden sy niemandt die hun beheerschte by de engte van 't Weygat; maer naderhandt, aengegrepen sijnde door andere volckeren van Asia, koren zy een Koning, of een

Prins, die niet van de andere t'onderſcheyden is, als door een bonet van rood, groen, of blaeuw laken, wel genaeyd, en gevoerd met pelteryen van maerters, oft andere koſtelijcke vellen, maer ſijn evenwel onderdanigh aen den Moſcoviter: en de anderen worden beheerſcht van eenige oude, en nae de tijdt van Boris hebbenſe alle den Grootvorſt erkent, en zijn gewilligh ſijne onderdanen geworden, belovende alle jaer voor yder hooft te betalen, tot de kinderen, die de boogh leeren handelen, toe, twee zibellinnen, die ſy overvloedigh hebben; in voegen datſe naderhandt Moſcovitiſche Stedehouders hebben gehadt, door hun eygen verſoeck.

Godsdienſt. Sy hebben afgoden van houdt geſneden, met een breedt aenſicht, groote neus, met twee gaten in plaets van oogen, en een ander in plaets van mond. Dickwils ſtellenſe veel van deſe afgoden op de oever van de zee, aenbiddenſe en offeren haer; want de Hollanders daer veel aſch van hoornen, en voeten van daſſen vinden. Voor hun dooden offeren ſy oock daſſen en herten, ſoo wel aen de ſon, als aen de maen, en de noordſtar. Wat de Chriſtelijcke Godsdienſt betreft, de Moſcoviters zijn niet ſorghvuldigh om die te leeren, of te ontfangen, en dencken niet als om het profijt.

Tingoeſen. Gelegenheydt. De Tingoeſen houden ſich tuſſchen de rivieren Obi, en Ieniſcea, en meeſt langs de laetſte, die ooſtelijcker is, als de Obi; aen gene ſijde van de welcke, voorder naer 't ooſten, is de groote rivier Piſida, van welcker weſter-landt de Moſcoviters en de Tingoeſen, dappere ſchreeuwingen van menſchen, brieſſchingen van paerden, en ſlaen van klocken hooren, maer ſy durven niet verder gaen; en men gelooft dat aen gene ſijde de Piſida het eynde van Cathay moet weſen.

Hoedanigheydt. Rondtom de vloedt Ieniſcea, aen de weſt-ſijde, is al de aerde wonderlijck vruchtbaer, en geeft veel bloemen, planten, en verſcheyde ſoorten van boomen, en uytnemende vruchten; en men ſiet daer groote menighte vogelen die ons onbekent ſijn. De riviere loopt daer als de Nijl, meſtende de velden; en de Tingoeſen gaen, als dat geſchieden moet, aen de andere ſijde van de riviere in de bergen, tot datſe weder vertreckt, en hun beeſten weder in de weyden mogen brengen: want aen de ſijde van deſe weſtkant ſijn ſeer hooge bergen, die vuur en ſolpher ſpouwen.

Gedaente. De Tingoeſen hebben dicke halſen, die hun misſtaen, en doen datſe in 't ſpreecken kakelen gelijck de Indiaenſche haenen, oft hinnen: hare Spraeck ſchijnt niet veel te verſchillen met die van de Samojeden, die veel van hun woorden ſchijnen te verklaren. Zy zijn wonderlijck ſacht, *Regeering.* ſoo datſe, door de wijsmakinge der Samojeden, ſich de Moſcoviters ſtedehouders onderwerpen, die de Samojeden beheerſchen, en hun eeren gelijck Goden. Noch weet men niet wat Godsdienſt datſe plegen, om dat de Moſcoviters in de- *Godsdienſt.* ſe ſaeck ſeer onachtſaem zijn, en meer voor het hebben ſorgen, als het Geloof te onderſoecken.

Het Zuyder-deel
VAN
MOSCOVIEN.

DE voornaemſte landtſchappen van 't zuyderdeel van Moſcovia ſijn deſe: *Moſcua, Wolodimir, Niſſy-Novogorod*, dat is te ſeggen, het *Neder-Novogorod*, *Rhezan*, *Siveria*, *Smolenſco*, *Iaroſlau*, *Roſthou*, *Suſdal*, *Czeremiſſy*, *Mordwa*, *Cazan*, *Aſtracan*, en andere.

Moſcua. 't Landtſchap Moſcua met haer hooftſtadt is in de generale beſchrijvinge van Moſcovien beſchreven.

Wolodimir. Gelegenheydt. Stadt. Naer 't ooſt van de ſtadt Moſcou gaende, vindt men 't Hertoghdom Wolodimir, met haer hooftſtadt van de ſelve naem, tuſſchen de Volga en de Occa gelegen, omtrent drie Duytſche mijlen van Moſcou, en 226 van Wiburg, wordende beſproeyt van de riviere Cleſma, die haren oorſprong vier mijlen van Moſcou heeft, en is ſchipdragende de ſtreeck van 12 mijlen, tot de ſtadt Miezom, gelegen op de Occa. Deſe ſtadt Miezom was eertijdts een groot Prinsdom, dat aen Wolodimir begon, en ſich in 't ooſt ſtreckte tot aen de groote wilderniſſen, de lengte van 24 Duytſche mijlen.

Rivier Clesma.

Miezom.

Hoedanigheydt. 't Landtſchap Wolodimir is ſoo vruchtbaer, dat het dickwils 20, ja 30 vaten koren geeft voor een die men zaeydt. Daer ſijn groote en dichte wilderniſſen, en groote menighte honigh, beeſten, en viſſchen.

Niſſy-Novogorod. Namen. Gelegenheydt. 't Landtſchap, en Vorſtendom Niſſy-Novogorod, oft kleen Novogorod, is van eenige Niſen Neugarten genaemt; waer van 't eerſte woord, bynae Ruſch zijnde, kleen betekendt, en het ander wil in ſuyver Duyts, nieuwe tuyn, oft luſthof ſeggen. Haer voornaemſte ſtadt is, naer 't ooſt treckende, 100 mijlen van Moſcou, en 40 van Miezom; ſy heeft een goedt kaſteel, beſproeyt door de rivieren Volga, en Occa, die hier in malkanderen loopen.

Vaſiligorod. De ſtadt Vaſiligorod is 160 mijlen van daer, en de Czeremiſſen, en Mordwanen houden ſich tuſſchen deſe twee ſteden. De ſtadt, en de ſterckte Sura behoord aen dit landt; en de rivier van de ſelve naem loopt, nae veel drayinge, in de Volga dicht by Vaſiligorod, en ſcheyt de Heerlijckheden van Moſcou, en Cazan.

Rivier en ſtadt Sura.

Hoedanigheydt. Dit landtſchap is niet minder voorſien in vele dingen als dat van Rezan.

Rezan, en Caſſier. Stadt. Rezan. Gelegenheyat. In 't zuyd-ooſt van Moſcou vindt men de ſtadt Colonna, oft Colon; daer nae 't landtſchap Rezan, wiens voornaemſte ſtadt 36 Duytſche mijlen van Moſcou is. Dit landtſchap is gelegen tuſſchen de Occa, en de Don, gelijck haer ſtad; de Biſſchop woont in de ſtadt Rezan: en in dit landt is het daer de oorſprong is van de Don, of Tanais, die Europa van Aſien ſcheyt: 28 mijlen van Rezan vindt men 't landtſchap, en de ſtadt Caſſier, gelegen op de Occa, dat eertijdts een beſonder Vorſtendom was, maer is nu onderdanigh aen de Groot-vorſt ſedert Baſilius. *Caſſier.*

Hoedanigheydt. Van al de Moſcoviſche landen zijn Rezan, en Colonna, de vruchtbaerſte, mits yder graen korens dikwijls twee airen geeft, wiens ſtammen ſoo dicht in een waſſen, dat 'er de paerden qualijck konnen door komen. Hare vruchten zijn beter als die van Moſcou; en men heeft 'er groote overvloedigheydt van honigh, viſſchen, vogelen, en andere dieren. De inwoonders meſten hun land nimmer, en nochtans zaeyenſe alle jaren.

Zeden. Rijckdommen. Machten. Regeering. Sy zijn moedigh, beleeft, en mildt, ſoo wel aen de vreemden als armen. Hun Biſſchop is van de rijckſte. Hy heeft 15000 Bojares, oft edelen, bequaem om te paerd te klimmen in tijd van noodt. Het heeft eertijdts beſondere Princen gehadt, maer is nu den Groot-vorſt onderdanigh.

Selbera. Het landtſchap en Vorſtendom Selbera ofte Siveria is gelegen in 't zuyd, of 't zuyd-weſt van Moſcou; want van Moſcou ſcheydende en naer 't zuyden treckende, neemt men aen de rechter handt de wegen van Coluga, Worotin, en Serenſcho naer Siveria, en deſe reys is 150 mijlen. Dit landt ſtreckt ſich van de Neper, of Boryſthenes tot de ſtadt Mhcenech. Het heeft veel rijcke, en wel bewoonde ſteden, de voornaemſte van welcke is Novogorod, anders Nowagorodeck genaemt, zijnde achtien mijlen van Potiwol, en 14 van Starodub. De andere ſteden zijn, Starodub, door Petrejus Stawadub genoemt, 32 mijlen van Potiwol; Putuwol, oft Potiwol, 140 mijlen van Moſcou, en 60 van Kiou in Littauwen. Czernigou, of Czernigo, 30 mijlen van Kiou of Kionwie, en ſo veel van Potiwol, daer na Kilski, Krom, Arol, Brandſchau, en Oſippou. Die van Putowol door de wilderniſſen naer Tauriſca gaen, ontmoeten de rivieren Sna, Samara, en Ariel, daer nae Koinſchoudan en Moloſca, dieſe op tacken van boomen, t'ſamen gebonden, over komen. Dit is het gantſche Moſcoviters landt naer 't zuyden, van Moſcou tot Taurica treckende. *Streckinge. Steden. Novogorod. Starodub. Potiwol.*

Hoedanigheydt. In dit Vorſtendom zijn over al groote velden, en eenſame plaetſen; en rondtom Branſchi, of Branſchou, is een groote wildernis. Wat de weyden aengaet, die worden bebouwt, en zijn vruchtbaer, en hare boſſchen overvloedigh in honigh, herminen, maerters, en aſpreolen, welckers vellen ſeer koſtelijck zijn. Hare inwoonders zijn wel afgericht in de oorlogh, om datſe die geduurigh voeren tegen de Precopenſer Tartaren, hun gebuuren: de ſtadt Nowogrodek was eertijdts de wooning van haer eygen Princen, maer ſy is nu de Groot-vorſt onderdanigh. *Regeering.*

Opwaerts naer 't noorden gaende, vindt men in 't

Smolensko. Gelegenheydt. Stadt. in 't noordweſt van 't landtſchap Sewera, en in 't zuydooſt van Moſcou, het Vorſtendom van Smolensko, welcks voornaemſte ſtadt, alſo mede geheeten, 80 Duytſche mijlen van Moſcou light, omringt met een ſeer ſtercke muur, ontrent tien ellen hoogh, en haer omtreck is een goede Duytſche mijle. De Neper, of Boryſthenes, loopt midden door deſe ſtadt, by haer kaſteel. Dit is een ſeer rijcke, en machtige ſtadt, en de woonplaets van een Biſſchop. Sy light op de palen van Littauwen, en wierdt in 't jaer 1514 gelevert aen Sigiſmund, Koning van Polen, door Baſilius, ſoon van Ioannes, Groot-vorſt van Moſcovien: zijnde genomen geweeſt van de Moſcoviters, in 't jaer 1413, door Witold, Groot-hertog van Littauwen.

Hoedanigheydt. Deſe ſtadt is omringt met aengename heuvelen, en ſeer groote en vruchtbare boſſchen, die koſtelijcke pelteryen van verſcheyde dieren geven.

Iaroſlau. Gelegenheydt. Stadt. In 't zuyden van deſe vindt men 't landtſchap Iaroſlau; welckers ſtadt en kaſteel, even eens geheeten, 50 mijlen aen de noord-zijde van Moſcou zijn, en 12 van Roſtou: de ſtadt light op de Volga. Dit landt is voornamentlijck aen de zijde van de Volga vruchtbaer, en ſeer overvloedigh in koren, honigh, beeſten, als oock hare rivieren in viſſchen. Haer ſtadt is ſeer bequaem tot den handel, om dat men van daer lichtelijck komen kan in de haven van S. Niclaes, waer de Engelſche en Hollandſche ſchepen aen komen. Men maeckt 'er oock ſeer goedt linnen. Daer zijn meer als 40000 inwoonderen, en het is een van de voornaemſte ſterckten van Moſcovien.

Hoedanigheydt. *Rijckdommen.* *Machten.*

Roſtou. Het Vorſtendom Roſtou, een van de oudſte en voornaemſte in Ruſſen, gelegen aen het noorden van Moſcou, en 't zuyden van Iaroſlau, heeft haer ſtadt, van dien ſelven naem, 12 mijlen veerder van deſe laetſte plaets. Sy light over 't ſtaende water, waer uyt de riviere Katoren voortkomt, en loopt door Iaroſlau in de Volga. In de tijdt van Heberſtein was het een Biſſchopdom, maer nu is het de zetel van een Aerts-biſſchop.

Hoedanigheydt. Dit landt is overvloedigh in veel dingen, voornamentlijck in zout, en viſſchen.

Susdael. Het Vorſtendom van Susdael light tuſſchen Roſtou, en Wolodimir. Haer ſtadt en kaſteel voeren de ſelve naem. 't Is de ſtoel van een Biſſchop, en in de ſtadt is een ſchoon klooſter van bagijntjens, waer in de Groot-vorſt Baſilius ſijn vrouw beſteldt had.

Czeremiſſen. Mordwanen. Gelegenheydt. De volckeren Czeremiſſen, en Mordwanen, woonen tuſſchen kleyn Novogorod, en Viſiligorod, en zijn van een geſcheyden door de Volga: want de Czeremiſſen woonen aen gene zijde de Volga, aen de noord-ſijde; en de Mordwanen aen deſe ſijde, aen de zuyd- en weſt-ſijde. Heberſtein ſeyt dat de Czeremiſſen van Wologda, tot aen Viatka, en de riviere Kama toe ſtrecken. Cluverius onderſcheydt de Czeremiſſen, in Czeremiſſigorni, en Czeremiſſilugowi.

Hoedanigheydt. Dit landt heeft geen koren, maer haer inwoonderen mangelen de vellen van hun beeſten tegen brood en andere dingen.

Zeden. Eenige van de Czeremiſſen houden ſich in huyſen, andere in tenten in 't midden van de velden, bewarende hun beeſten. Soo een vrouwe in drie jaeren geen kinderen krijght, ſoo verlaten ſy die om een ander te trouwen. Sy hebben een byſondere ſpraeck. De Mordwanen ſpreecken even eens, maer ſy hebben beter gebouwde huyſen als de Czeremiſſen, die nimmer een vaſte woonplaets hebben. Sy begeven hun meeſt tot den landt-bouw, en de jaght; en leven van honigh, en vleeſch van hun beeſten.

Rickdommen. Sy verkoopen hun koſtelijcke vellen, en pelteryen dier aen de vreemde, en ſijn niet verbonden eenigen tol te betalen; maer ſoo ſy iets aen de Groot-vorſt geven, dat is onverplicht, en uyt hun goede wil.

Krachten. De Czeremiſſen, ſoo wel mannen als vrouwen, zijn in alle dingen vaerdigh, en ſeer behendigh in 't boog-ſchieten: oock oeffenenſe ſich van hun jonckheyt daer in, en gaen nimmer ſonder boog. Deſgelijcks geven de vaderen den kinderen geen eten, als nae dat ſy met hun pijlen het wit getroffen hebben. De Mordwanen ſijn dapper ſterck, vechten bynae al te voet, zijn uytnemende ſchutters, verdrijven dickwils de Tartaren; en beyde deſe volckeren helpen altijdt den Groot-vorſt, als hy hun hulpe van noode heeft.

Regeering. De Czeremiſſen kennen geen ander Heer als den Groot-vorſt van Moſcovien, hoewelſe tolvry zijn: maer de Mordwaners hebben een Hertogh, of beſonderen Hooftman, die nochtans den Groot-vorſt voor Heer kent; maer betaelt hem geen ſchatting als met ſijn wil. De een en de andere zijn Mahometiſten. *Godsdienſt.*

Cazan. Namen. Het Koningrijck Cazan heeft zijn naem van de rivier Canzanka, die een mijl onder de ſtadt Cazan in de Volga loopt. *Bepaling.* Het paeld in 't ooſt met de woeſte en onvruchtbare velden, desgelijcks als in 't zuyden, waer het aen de Tartariſche Nigai light, in 't ooſt-noord-ooſt met de Tartariſche Schibanſches, en Koſatzkes, en in 't weſt met de zuyder Czeremiſſen.

Haer hooft-ſtadt, die de naem van 't Koningrijck voert, en een ſiedende ketel betekent, is gelegen op de ooſtkant van de Volga, 70 Duytſche mijlen van Niſſy-Nowogrod, 60 van Viatka, 170 van Moſcou. De poorten van de ſtadt ſijn altijdt open, maer de Moſcoviters laten de Tartaren niet toe daer in te woonen, ſedert datſe in 't jaer 1552 ingenomen wierd door Ian Vaſiliwitz, die 'er de inwoonders uyt joegh, en ſtelden 'er Ruſſen in, die wel 50 duyſend waren. Daer ſijn veel kercken in, en ſoo meenighte klocken, dat haer geklanck, op groote feeſten, d'inwoonders verdooft, en het ſlapen belet. Al de huyſen ſijn van hout, behalven 't kaſteel dat met ſtercke ſteene muuren en bolwercken omringt is, en de kerck van onſe lieve Vrouw. Eer deſe ſtadt wierd ingenomen, bouwde de Groot-vorſt een ander, 10 mijlen van daer, genaemt Suetzkou, tegenwoordigh noch door de Moſcoviters bewoont. *Suetzkou.*

Hoedanigheydt. Dit landt is koudt, en evenwel ſoo vruchtbaer, dat 'er de lijftochten goet koop zijn; maer wijnen en vruchten ſijn 'er niet, uytgenomen eenige appelen, die ganſch wrang zijn.

Seden. De Mannen van Cazan zijn blanck, vet en lang, en de vrouwen gemeenlijck ſeer ſchoon. Wat de Tartaren belangt, ſy ſijn beleefder als de andere,

andere, bebouwen de aerde, hebben huyſen, en handelen: maer tuſſchen Cazan, en Aſtrakan, van de Volga tot de Boryſthenes is een groot getal woeſte Tartaren. In dit landt makenſe een drank van tarwe, en haver, die ſoo ſterck is datſe droncken maeckt. Daerom is 't dat men daer een wet gemaeckt heeft, die alle ambachts-lieden wapenen verbiedt te dragen, om datſe malkanderen t'allen uuren dooden.

De mannen en de vrouwen hebben hun rocken met marters gevoerdt, voor de koude van 't landt. Men gebruyckt 'er veel ſtoven. In yder huys onderhoudenſe een grooten hont, die ſy ſoo lang als 't dagh is geketent houden; maer ontrent een uure in de nacht, op een ſeker geklanck van klocken, latenſe alle vervaerlijcke honden los; op dat hun vyanden hen niet komen berooven, en dan iſſer niemandt die uyt durf gaen, op pene van verſcheurt te worden. Sy gebruycken ſleden, op welcke twee perſoonen van hun toeruſting gaen ſitten, en konnen met een paerdt 12 oft 15 mijlen 's daeghs reyſen.

Rijckdommen. De Ruſſen, die tot Suetzkou woonen, handelen in zout, en in ſijde lakenen tot Aſtrakan, en ſijn ſeer rijck. Van Cazan is 't dat het grootſte deel van de pelteryen komt, die in Moſcou, Polen, Pruyſſen, en Neerlandt gevoert worden.

Macht. De Koningen van dit landtſchap brachten eertijdts 30000 mannen te veld, en deden veel quaets in Moſcovien. Nu houd de Groot-vorſt in 't kaſteel van Cazan ontrent 300 ſoldaten, die goede wacht houden voor de Turcken en Tartaren, die by nacht komen om het vuur in de ſtadt te ſteken.

Regeering. Dit land wort beheerſcht door de Groot-vorſt van Moſcovien, die twee hoofden houdt in 't kaſteel Cazan, en heeft het beſeten van de tijdt van Ioannes, ſoon van Baſilius, die 't gantſch innam. De Groot-vorſt Baſilius maeckte dat de Tartaren Koningen van ſijn hand ontfingen: dat geen quade ſaeck was, ſoo wel uyt oorſaeck van de bequaemheydt der rivieren, die daer van Moſcovien in de Volga loopen, als den handel dienſe niet konden miſſen: maer ſy wierden daer na oproerigh; ſoo dat Ioannes aenving hen onder te brengen, en verjaeghde haer uyt Cazan.

Godsdienſt. De Ruſſen hebben een Biſſchop die ſich houdt in 't kaſteel Cazan; maer de Tartaren ſijn meeſtendeel Mahometiſten, en hebben een Paus genaemt Seid.

Die van Cazan hadden een Koning genaemt Ehelealech, die ſonder kinderen ſtorf, en liet ſijn vrouwe Nurſulten in 't leven, die trouwende met een ſeeckeren Abrahemin, dede ſoo veel dat hy Koning wierd. Hy kreegh van deſe vrouw twee ſonen, genaemt Mehemedin, en Abdelativus, hebbende gehadt van ſijn eerſte vrouw Batmaſſa Sultan, een ſoon genaemt Alegan, die na ſijn doodt ſijn naevolger in 't Koningrijck wierd. Maer hy wilde Baſilius, Groot-vorſt van Moſcovien, niet gehoorſaem zijn, die hem op een feeſt droncken maeckte, dede vangen, en tot Moſcou brengen, daer na tot Wologda, waer hy ſijn dagen eyndighde. Nurſulten wierd met haer twee ſonen tot Bielojeſered gehouden. Codaicula, eene der broeders van Alegan, wierd gedoopt, en Pieter genaemt, en trouwde de ſuſter van de Groot-vorſt Baſilius. Maer Meniktair, d'andre broeder van Alegan, volhardc in de Mahometaenſche wet, en kreegh kinderen, die, nae de dood van hun vader, gedoopt wierden, en ſtorven alle, behalven Theodorus. Abdelativus wierd geſtelt in plaets van Alegan, daer na afgeſet, en Mehemedin beſtelt, die tot het jaer 1518 heerſchte. Nurſulten troude, nae de doodt van Alegan, Mendligeris, Koning der Precopenſer Tartaren, daer van geen kinderen hebbende, ging de hare in Moſcovien ſoecken. Die van Cazan wierden toen oproerigh, en dwongen de Groot-vorſt dat hy hen beoorloghde. Maer nae de doodt van Mehemedin, die hen oproerigh had gemaeckt, wierdt Scheales, door de hulp van de Moſcovijt, Koning beveſtight, en heerſchte vier jaren, gehaet van al de Tartaren, ſoo wel uyt oorſaeck van ſijn leelijckheydt en mismaecktheyt, als de genegentheydt dien hy droegh tot den Moſcoviter, en de verſekering dien hy meer in de vreemde als in de Tartaren had; om welcke reden die van Cazan Sapgireis, ſoon van Mendligires, Koning der Precopiten, riepen, en dwongen Scheales aen hem het Koningrijck te laten, en ſich met ſijn vrouwen, by ſitten, en gantſche huysgeſin in Moſcovien te vertrecken, in 't jaer 1521. Sapgireis, by-geſtaen vau de Precopiten, viel in Moſcovien en Plandezen, Volodimerien, en Niſſy-Nowogrod, en leyden een oneyndelijck getal gevangenen mede. Maer in 't jaer 1523 ging Baſilius by Cazan met een groote armade, en bouwde by de rivier Sura een kaſteel, en keerde daer na weder ſonder iets te doen: en in 't jaer 1524 zond Michel Georges een van ſijn voornaemſte Raden tegen Cazan, maer hy vertrock met ſchande; daer nae nam Ioannes, ſoon van Baſilius, na ſijn vaders dood, Cazan in, in 't jaer 1552, en joegh 'er al de Tartaren uyt.

Aſtrakan. Namen. Gelegenheyt. Het Koningrijck Aſtrakan, door eenige Citracan genaemt, en eertijdts door andere Aſtrakan, gelijck haer voornaemſte ſtadt, light in 't zuyden van Nagai, 200 mijlen van Moſcou, en 170 van Cazan. De ſtadt is op de weſt-kant van de Volga, dicht by de mont gelegen, die 25 mijlen van daer in de Caſpiſche zee loopt. 't Is de voornaemſte ſtadt der Chriſtenen, die men aen de noord-zijde, uyt de Caſpiſche zee komende, ontmoet. Sy wordt bewoont van ontrent 5000 Moſcovijtſche burgers, en al hun gebouwen ſijn van hout, uytgenomen 't kaſteel dat van ſteen is. *Stadt Aſtrakan.*

Hoedanigheydt. De Volga bevrieſt 'er dickwils, hoewelſe daer een half mijle breedt is. Men vangt daer groote viſſchen, waer van de minſte 30 oft 40 ponden weeght, maer niemandt durftſe eten, en men vangtſe alleenlijck om de eyeren daer van te hebben, die ſes of ſeven ponden wegen, ſijn ſwart en van ſeer goeden ſmaeck, en konnen twee jaren, ſonder te verderven, bewaert worden. Daer is groote menighte van komkommers, en appelen van ſeer goeden ſmaeck; maer om dat d'inwoonders van 't landt ſich niet bemoeyen om d'aerde te bebouwen, gebreeckt hun kooren, in wiens plaets ſy meeſten tijdt rijs gebruycken, die door de Caſpiſche zee van Perſien komt. De Moſcoviters brengen 'er oock ſomtijdts kooren.

RVSSIÆ, vulgo MOSCOVIA, Pars Australis.

Auctore Isaaco Massa.

MEGRINA.
DVCATVS SEVERIENSIS.
CRIMEA SEV TAURICA CHERSONESUS.
WOLODIMERA.
RESANIA
OCRAINA.
DIKOIA.
TARTARIA PRZECOPENSIS.
PETIGORI
Cabarda
Sonsca Regio
Czeremißi Logowoy.
Czeremissi Nagornoy.
WITI.
MORDOVA.
CASAN.
POLE
Rosslori Donski
NAGAYSKI
ASTRACAN.
Montes Boglowij
MARE DELLE ZABACHE olim MÆOTIS PALVS
Taurica Chersonesus
Wirst, seu Milliaria Russica.
Milliaria Germanica communia.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
Apud Johan. et Cornelium Blaeu.

Twee mijlen van de ſtadt Aſtrakan, dicht by de Volga, ſijn twee ſeer ſuyvere zoudtbergen, die ſoo veel aengroeyen als men kan afnemen; in voegen dat 'er veel duyſent menſchen aen arbeyden om die af te ſteken, ſonder dat men vermindering ſiet. De inwoonders noemen deſe bergen Buſin; en hun ſout is ſoo hardt als ſteen, en klaer als kriſtal. Door al dit groote landt is ſoo groote menighte ſchapen, oſſen, en vogelen, dat menſe om een ſeer geringe prijs koopt.

Seden. De Moſcoviters houden ſich in de ſtadt Aſtrakan; maer de ware Tartaren woonen aen beyde ſijden van de Volga, gedeelt in troepen, of benden, en leven gemeenlijck in het veldt onder hun beeſten, ſonder op de landbouw te dencken.

Rijckdommen. De Groot-vorſt treckt alle jaer een groote inkomſt van de tollen, en ſchattingen der koopmanſchappen, die men tot Aſtrakan brengt. Daer ſijn veel kooplieden van Meden, Perſen, Armenien, Tartarien, Turckyen, en Ruſlandt, die daer goude en ſijde lakenen, ſpeceryen, peerlen, geſteenten, en andere koſtlijckheden brengen. De Aſtrakanſe, en de Ruſſe kooplieden, hun gebuuren, maecken ſich rijck door middel van 't zoudt dat ſy nae hun wille laten affteken, als yder toegelaten weſende: de Tartaren handelen voornamentlijck in beeſten.

Daer light groote wacht in 't kaſteel Aſtrakan, waer niemant ſonder beſondere toelating kan in komen. *Macht.*

Dit landt had eertijdts haer Koningen, die tol betaelden aen de Koning der Precopenſer Tartaren, tot dat de Groot-vorſt Ioannes ſich daer in 't jaer 1554 meeſter af maeckte, en de Tartaren met hun vrouwen en kinderen uyt de ſtadt joegh, die hy verſterckte, gelijck mede 't kaſteel, en ſetten 'er Moſcoviters in. De Groot-vorſt houdt 'er een ſtadthouder oft hooftman. *Regeering.*

In Aſtrakan ſijn ſeer kleyne kercken, waer men veel kleyne beelden van Santen ſiet, en men laet 'er niemandt als de inwoonders in gaen. Wat de Tartaren aengaet, 't meeſtendeel leven nae de wet der Mahometiſten. *Godsdienſt.*

MOSKOW,

d'opper-hooft-ſtadt van

MOSCOVIEN.

MOskow is de grootſte en d'edelſte ſtadt van geheel Moſcovien, en de hooftſtadt van de Provintie daer in ſy is gelegen, ſoo wel als van 't gantſche Rijck. Derhalven hebben wy dienſtigh geoordeelt hier een grooter beſchrijving als hier voor gaet, nevens d'afbeelding der ſtadt ſelve, gelijck wy alreede belooft hebben, den naeuwkeurigen leſer mede te deelen. Sy geeft haer naem aen de Provintie die in 't beſonder 't hartoghdom van Moſcovien wort geheeten; en ontfangt den haren van den waterſtroom *Moska*, die dwars door deſe ſtadt loopt, en ſcheydt een deel der ſelve van een ander gedeelte, dat men *Strelitza Slawoda* noemt: deſe rivier heeft haer oorſprong in 't lantſchap *Twer*, en na datſe hare wateren dicht by Columna met d'Occa vermengt heeft, ſtort ſy ſich met de ſelve, een half mijl van daer, in de *Wolga*.

Naem.

Gelegenheyt.

Deſe treffelijcke ſtadt legt op de hooghte van 55 graden 36 minuten, en op 66 graden langte: men ſietſe, gelijck te voren geſegt is, in 't midden van 't lant, en byna even verre van alle hare grenſen, van de welcke ſy meer dan 120 Duytſche mijlen is afgeſcheyden: ſy heeft 'er omtrent drie in haer omgang; en 't is ſeker datſe eertyts ſonder vergelijcking veel grooter was dan heden. Mathias van Michow, Kanonick van Cracou, die in 't begin van de verleden eeuw leefde, ſegt datſe in ſijn tijdt tweemael ſoo groot was als de ſtadt Prage in Bohemen. De Crimiſche en Precopenſer Tartaren hebben haer in 't jaer 1571 verbrant; en 't vuur dat 'er de Poolſchen in ſtaken in 't jaer 1611, liet niets overigh dan alleen 't kaſteel; en evenwel telt men daer nu meer dan veertigh duyſent huyſen: oock is 't buyten alle twijfel datſe heden magh geacht worden voor een van de grootſte ſteden van Europa.

Huyſen.

De huyſen deſer ſtadt (uytgeſeyt de paleyſen der grootſte Heeren, en van eenige rijcke kooplieden, die van ſteen ſijn gebouwt) ſijn alle van hout, en de balcken en ribben van denneboomen gemaeckt; de daken ſijn van ſchorſſen der boomen, en ſomtijts met groene ſooden gedeckt. Sy hebben van binnen geen trappen, maer buyten. D'onachtſaemheyt der Moſcoviters, en de weynigh ordre dieſe in haer huyshouding hebben, is oorſaeck dat 'er geen maent, ja ſomtijts naeulijcks een weeck voorby gaet, of daer ontſtaet een grooten brant, en dat te gevaerlijcker, dewijl dat element byna in een oogenblick vele huyſen verſlint, om datſe van ſulck een vatſame ſtoffe ſijn; doch komt by dit ongeval een harden wint, ſoo geraken in weynigh uren geheele ſtraten in aſſchen; gelijck als in 't jaer 1636 gebeurde, dat het vuur een derdedeel van de ſtadt vernielde; en eenige jaren daer na was byna de gantſche ſtadt in kolen geraeckt, en door 't vuur verwoeſt. Om deſe ſwarigheden voor te komen, hebben de Strelitſen, oft moskettiers der lijfgarde, en de ſchutters van de wacht, byſondere laſt, om des nachts bijlen te dragen, met welcke ſy de nevenſtaende huyſen van de gene daer de brant is, welcke daer door in 't ſelve gevaer ſijn, neêrhouwen; waer door ſy veel beter de voortgang van 't quaet beletten, dan oftſe 't vuur wilden uytbluſſchen. Doch op dat dit element de grooter en ſtercker gebouwen niet aengrijpen ſoude, ſoo maeckt men kleyne venſters, en verſiet die met yſere tralien, dieſe met bleck dicht maken, op dat 'er de voncken geen ſchade konnen veroorſaken. Die dit ongeluck overkomt, wort eenighſins getrooſt door de goede gelegentheyt van lichtelijck en terſtont een ander huys te krijgen; want buyten de ſtadts muren is een marckt, daer men die geheel nieu en al gereet te koop vint voor een geringen prijs, welcke ſy dan uyt malkander doen nemen, weghvoeren, en in weynigh tijts op de plaets van 't afgebrande oprichten.

Ongevallen van brant.

Deſe ſtadt heeft fraeye en breede ſtraten; doch, als 't maer een weynigh regent, ſoo beſlijckt, dat het onmogelijck ſoude weſen uyt de modder te geraken, indien niet eenige houten daer op nevens elckander lagen, die als een brugge verſtrecken, daer over men bequamelijck de wegen kan gebruycken.

Straten.

De geheele ſtadt wort in vier quartieren gedeelt, waer van 't eerſte *Kitaigorod*, dat is, middelſtadt, om dat het in 't midden der ſtadt is, wort genaemt. Dit quartier wort omringt en van d'andere afgeſcheyden door een dicke ſtercke muur, *Craſna Stenna*, dat is, roodemuur, geheeten. Aen de zuydſijde van dit deel vloeyt de riviere *Moskow*, en aen de noordſijde de *Neglina*, welcke achter 't kaſteel ſich met de gemelde *Moskow* vereenight. By de poort van 't kaſteel, maer buyten ſijne muren aen de zuydſijde, ſiet men de ſchoone kerck, aen de H. Drie-eenigheyt gewijdt, die men in 't gemeen *Ieruſalem* noemt. Als ſy volbouwt was, vond *Iuan Baſilowits* dit werck ſoo heerlijck, dat hy den Bouwmeeſter d'oogen deê uytſteeken, op dat hy geen ander diergelijcke

Deeling: Kitaigorod.

Benevole Lector, in hac tabulâ VRBIS MOSKVÆ quadripartitam sectionem, aut murorum quatuor munitiones vides: quarum intima KITAYGOROD dicitur, ipsaque est VRBS. Huic proximè adiacet Castellum, aut Regia, muris seclusa, appellaturq; KREMLENAGRAD, quæ duæ muro cinguntur Lapideo, nonnullâ materiâ adiectâ. Civitas, quæ ab Oriente, Septentrione, et Occidente has cingit TZARGOROD dicitur, Cæsarea civitas: muro ex albo lapide cingitur, sed materiâ terreâ aggestâ. Extrà circumcingens has SKORODVM nominatur, murum habet ligneum, sine ullâ terrâ; pars huius Meridionalis, ultra flumen Moskua sita, etiam STRELZKA SLABODA dicitur, quod domos istas milites inhabitent, et custodia Magni Domini Cæsaris, et Magni Ducis, alijque alumni Martis.

In KITAYGRAD, id est, in intimâ Vrbe, numeris suis hæc notata loca designantur.

1. Troyts; Templum S.ᵉ Trinitatis, etiam Hierusalem dicitur, ad quod Palmarum festo Patriarcha asino insidens, à Cæsare introducitur.
2. Turris cymbalaria templi prædicti.
3. Nalobnemeest; Conclave, seu cœnaculum è latere extructum, in quo Patriarcha diebus supplicationum nonnullos canit cantus, etiam servit publicis promulgationibus.
4. Plosset, planities supplicijs dicata.
5. Porta Neglinæ, quo et Porta leonū nominatur.
6. Porta ad flumen Moskua.
7. Officinæ ocreas vendentium.
8. Tamosene. Telonium quo omnes merces quæ importantur vectigal pendunt
9. Mercatorum tabernæ, ubi omnes merces venduntur.
10. Tabernæ pictorum.
11. Hospitium, quo Russi ex circumiacētibus urbibus hospitio excipiuntur, ut merces suas vendant.
12. Officina monetaria.
13. Aula Anglorum Moskuæ negotiantium.
14. Vosnesenie. Templum Ascensionis Christi cuius turris tegumentum deauratum est
15. Aula Mikiti Romanovits, qui Avus fuit hodiè regnantis Cæsaris Michaelis Fœdorovits.
16. Aula Bulgakoviorum.
17. Aula Legatorum.
18. Aula Metropolis Novogradensis.
19. Aula Stephani Vaciliovits Godonoff.
20. Turmen, Carceres sunt.
21. Varvarsche vorod, Porta est.
22. Porta Elinschie.
23. Porta Nicolai.
24. Typographia.
25. Aula Ioannis de Wal, postea Adriani de Vogelaers Faes, nunc
26. Aula Michaelis Mikitovits Romanoffschi.
27. Aula Knees Petri Bonoffschio.
28. Aula Knees Andreæ Teleterske.
29. Aula Petri Mikitovits Selemetoffschi.
30. Aula Kneas Boris Tzerkaske.
31. Armamentarium, quo tormenta bellica adservantur.
32. Aula tribunalis, ubi quæstiones Civiles decernuntur et de levioribus criminibus ut furto, similibusq; alijs suppliciū sumitur.
33. S. Nicola; Monasterium, quo crucis basiationes, formâ iuramenti fiunt, ut dubia omnia solvantur.

In TZARGRAD, notata sunt hæc.

1. Cæsaris equile.
2. Porta ad aquas ducens, ut inserviat stabulis.
3. Hortus herbifer Pharmacopæi Cæsarei.
4. Nova civium Curia.
5. Nosocomium.
6. Domus quâ tormenta bellica cōflantur.
7. Forum equarium.
8. Aula Mercatorum Polonorum, cui contigua Mercatorum Armenianorū Aula.
9. Nosocomium, ubi sal et Pisces vendūtur.
10. Brasnik turmen, Carcer ebriosorum.

Nomina portarum in exterioribus Vrbibus.

1. Tzortoffskie.
2. Orbaetskie.
3. Nikitskie.
4. Tverskie.
5. Dmitroffskie.
6. Petroffskie.
7. Oustretenskie.
8. Pokroffskie.
9. Iauskie.
10. Xerepagoffskie.
11. Koluskie.
12. Froloffskie.

Duodecima porta est in muro lapideo; decima et undecima sunt tantum in ligneo muro; nona in ligneo muro Bolbansche vorod dicitur, cui proximè adiacent sepulturæ Germanorum

SKORODVM has notas habet,

1. Magni Ducis hortus.
2. Aquæ calidæ seu Thermæ.
3. Forum lignarium.

lijcke voor iemant ſoude konnen maken. Dicht by deſe kerck ſijn twee groote ſtucken geſchuts, die naer de wegh gekeert ſtaen, langs welcke de Tartaren hare invallen plegen te doen: maer deſe ſtucken ſijn nu ontſtelt, en buyten 't gebruyck.

Marckt. De plaets voor 't kaſteel is de voornaemſte marckt van de ſtadt; hier krielt het den gantſchen dagh van volck, maer meeſt van ſlaven en ledighgangers. De marckt is rontom vol winckels, gelijck oock al de ſtraten die daer op uytkomen; maer yder hantwerck heeft de ſijne, ſoo dat ſy ſich niet in een ſtraet of plaetſe mogen vermengen, 't welck ſeer geriefelijck is: want men ſiet in een oogenblick wat men begeert te koopen. Daer is oock een byſondere ſtraet, waer men niets dan de beelden van hare Heyligen verkoopt; hoewel de Moſcoviters ſeggen, datſe die niet koopen, (want dat ſoude tegens haer gewiſſe ſtrijden;) maer alleen verruylen tegens gelt; daerom datſe oock niets afdingen, maer geven 't gene dat den verkooper eyſcht. Daer is noch een andere plaets in dit quartier, daerſe ſich laten ſcheeren; ſoo dat de ſelve met hair en vuyligheyt bedeckt is, daer men deur en over gaen moet. De voornaemſte *Goſen* oft kooplieden, als oock vele *Kneſen*, dat ſijn de grootſte heeren, woonen oock in dit deel der ſtadt, in hare ſteene, en na 's lants wijſe, wel opgebouwde huyſen.

Czaargorod. Het tweede deel der ſtadt noemen ſy *Czaargorod*, dat is, Keyſers ſtadt, welcke 't vorige deel, als een halve maen, omringt; en is oock met een ſtercke ſteene muur, dieſe *Biela Stenna*, oft de witte muur, noemen, beſloten. De riviere *Neglina* gaet midden door dit gedeelte. Hier is 't Arſenael oft wapenhuys, en de plaets waer het grof geſchut en de klocken gegoten worden, die ſy *Poggana-brut* noemen: 't gebiedt over dit werck gaf den Groot-Hartogh aen ſeker verſtandigh man, *Ian Valck* genoemt, die hy uyt Hollandt had doen komen, dewijl hy ſeer beroemt was geworden, om dat hy de konſt gevonden had van ſeſtien ponden yſers met vijf ponden buskruyt te ſchieten. De Moſcoviters, die onder deſen werckmeeſter ſtonden, hebben ſoo wel de konſt van 't geſchut-gieten geleert, datſe nu de beſte Duytſche meeſters niet behoeven te wijcken. In dit quartier woonen oock veel groote Heeren die ſy *Knez*, en Edellieden dieſe *Sinbojares* noemen, nevens een groot getal kooplieden, die door 't gantſche lant handelen, oock wercklieden, maer inſonderheyt backers. Men ſiet 'er oock des grooten *Czaars* oft Keyſers paerdeſtal; en andere plaetſen, daer men koren, vleeſch, en diergelijcke nootdruftigheden verkoopt.

Skoradom. Het derde deel der ſtadt Moskouw wort *Skoradom* genaemt, en beſluyt het gedeelte *Czaargorod* van 't ooſten door 't noorden tot aen het weſten. De Moſcoviters ſeggen, dat dit deel vijf Duytſche mijlen in ſijn omring groot was, eer dat de Tartaren in 't jaer 1571 de ſtadt verbrant hadden. De kleyne riviere Iaguſas loopt 'er deur, en ſtort ſich hier in de Moskow. In dit quartier is de houtmarckt, daer men oock de nieuwe huyſen verkoopt, waer van wy te voren geſproken hebben.

Strelitza Slawoda. Het vierde en laetſte deel noemt men *Strelitza Slawoda*, om de ſtrelitſen of muskettiers van de lijfwacht des Groot-Hartoghs, die hier haer woonplaets hebben. Het legt ten zuyden van 't quartier *Kitaigorod*, aen d'overſijde van de *Moskow*, op de wegh langs welcke de Tartaren plegen te komen. De bolwercken en wallen ſijn van hout. De Groot-Hartogh *Baſilius Iuanowits*, vader van *Iuan Baſilowits*, die dit deel liet bouwen, verordineerde het tot een wooning voor de vreemde ſoldaten, in ſijnen dienſt ſijnde, als Polen, Duytſchen, en andere: hy noemde dit quartier *Naeilki*, oft het quartier der dronckaerts, van 't woort *Nali*, 't welck *inſchencken* beteekent; om dat de vreemdelingen, meer tot den dranck dan de Moſcoviten genegen, geen quaet voorbeelt aen de ſijne, die van haer ſelven licht genoegh tot overdaet ſijn te brengen, ſouden geven. In dit deel woonen oock, nevens de ſoldaten, een goet deel van 't gemeene volck.

Kercken, en klooſters. Vele vreemden konnen naeulijcks gelooven, dat in deſe ſtadt ſoo een groot getal kercken, klooſters en kapellen ſijn; want daer is 'er meer dan twee duyſent. Maer die eenige byſondere kennis van deſe ſtadt hebben, beveſtigen het ſelve, en weten, dat 'er niet een groot Heer is, of hy heeft een kapelle voor hem ſelf, en de ſijne; noch geen ſtraet of ſy heeft 'er verſcheyden. 't Is wel waer, dat het meeſtendeel ſeer kleyn is, en datſe maer vijftien voeten in 't vierkant groot ſijn; ja ſelf was het grootſte getal der ſelve van hout getimmert, eer dat den Patriarch ordonneerde, dat men die van ſteen moeſt bouwen: doch dat belet niet, dat 'er niet ſulck een menighte, als wy verhaelt hebben, weſen ſoude.

PALEYS en KASTEEL DER GROOTVORSTEN VAN MOSCOVIEN,

in 't gemeen genaemt

KREMLENAGRAD.

HEt Paleys van de Grootvorſt is in 't noorderdeel van de ſtadt Moskow gelegen; en wort van de Moſcoviters *Kremlenagrad* genaemt: het is grooter dan ſommige kleyne oft middelbare ſteden; en met drie muren, een graft, en veel grof geſchut, verſien en geſterckt. In 't midden van de plaets des kaſteels ſiet men twee klock-torens, waer van d'eene ſeer hoogh is, en met vergult koper gedeckt, gelijck oock al d'andere torens van 't kaſteel: deſe toren wort *Iuan Welike*, dat is, Groot Jan, geheeten: d'andere is aenmerckelijck om ſijn klock, die de Groot-vorſt *Boris Gudenow* heeft laten maken, wegende drie-en-dartigh duyſent ſes hondert ponden: deſe wort niet geluyt dan op hooge feeſtdagen; oft om d'inkomſt en d'audientie van treffelijcke Geſanten t'eeren: ſy kan nauwelijcks van 24 perſoonen getrocken worden; want boven ſtaen noch eenige lieden om d'onderſte te helpen.

Dit Paleys ſtaet in 't achterſte deel van 't ſlot oft kaſteel; niet wijt van daer is dat van den Patriarch, en van verſcheyden Bojaren, die ampten ten hove bedienen. Sedert eenige jaren heeft men daer noch een heerlijck paleys van ſteen op d'Italiaenſche wijſe voor den jongen Prince gebouwt: maer den Groot-vorſt blijft in ſijn out Paleys, van hout opgetimmert, woonen, dewijl men dat veel geſonder acht als die van ſteen ſijn gemaeckt. Dit Groot-Vorſtelijck Hof is niet heerlijck, maer vierkant van gedaente, en laegh: ſoo dat het in geen vergelijcking komt by andere Princen oft Koninglijcke hoven; want het ontfangt geen licht dan door ſeer kleyne glaſe venſters. Men ſiet hier geen rijcke tapijten en prachtige vercierſelen, die de ſalen van andere Vorſten verheerlijcken: de muren ſijn rontom met bancken beſet, en dat niet alleen in de ſale van den Groot-Vorſt, maer oock in de huyſen der beſondere lieden. *Sale.* In deſe ſale ſijn in 't gemeen hondert Edellieden van ſtaet, alle met lange rocken van goude laken gekleet. In 't diepſt der ſelve is de plaetſe van begroeting, daer men ſich voor ſijne Maje-

ſteyt buygt, en de behoorlijcke eerbewijſing gedaen wort: hier ontfangt hy d'Ambaſſadeurs van andere koningrijcken en provintien: want de Groot-Vorſt ſit hier op een hooghverheven troon, hebbende 't hooft verciert met een ſeer koſtelijcke kroon, en bekleet met den koninglijcken mantel, op 't koſtelijckſte geborduurt, houdende in ſijn rechterhant ſijn ſcepter oft Rijcksſtaf, flickerende van dierbare geſteenten: en, behalven alle d'andere cieraden van koninglijcke heerlijckheyt, ſiet men hem met een gelaet daer de Majeſteyt afſtraelt, gelijck het ſoodanigh een groot Monarch betaemt: aen ſijne ſijden ſiet men ſijn Cancelier en Secretaris, beyde met kleederen, die van gout ſchitteren, verciert.

Pracht van de Keyſerlijcke maeltijt. Wat ſijn tafel en maeltijdt belangt, men kan de pracht daer van beſpeuren uyt het gene volght: de Groot-Vorſt gaet in een kamer die geheel vergult is, daer hy op een verheven plaets neder ſit: en eer hy aen tafel gaet, wort hy met een rock van ſilver laken gekleet, en men ſet hem een andere kroon op 't hooft. In 't midden van deſe kamer, oft liever heerlijcke ſaele, ſtaet een groot buffet, beneden vierkant en redelijck hoogh, beſet met ſulck een groote menighte van allerleye en meeſt goude vaten ten dienſt van ſijne Majeſteyt, dat het gewichte der ſelve ongelooflijck ſoude ſchijnen. Daer ſijn vier kruycken van een ongemeene grootte, die de heerlijckheyt van d'andere kleynder een glans byſetten; want ſy ſijn byna vijf voeten hoogh. Men ſiet 'er oock eenige ſilvere tonnen, die weynigh minder dan onſe kleynſte ſijn, in welcke men den dranck van de Vorſt bewaert. Wat belangt de beekers, koppen, lampetten, beckens, fleſſchen, fiolen, en andere koſtelijcke cieraden van deſen heerlijcken toeſtel, men ſoude, om die in 't lange te verhalen, geen eynde konnen vinden; want ſy ſijn byna ontelbaer. Daer ſijn vier tafelen aen de ſijden van deſe ſael, en drie trappen hooger geſtelt als 't overige deel der ſelve; hier ſiet men de genoodden, welckers overkleederen ſijn van ſuyver lijnwaet, met het allerkoſtelijckſte bontwerck gevoedert, en dus ſetten ſy ſich ter tafel. Eer dat deſe Monarch het broot of iets anders in de hant neemt, maeckt hy het teeken van 't kruys op ſijn voorhooft. Sijn voornaemſte gunſtelingen, die hy tot ſijne

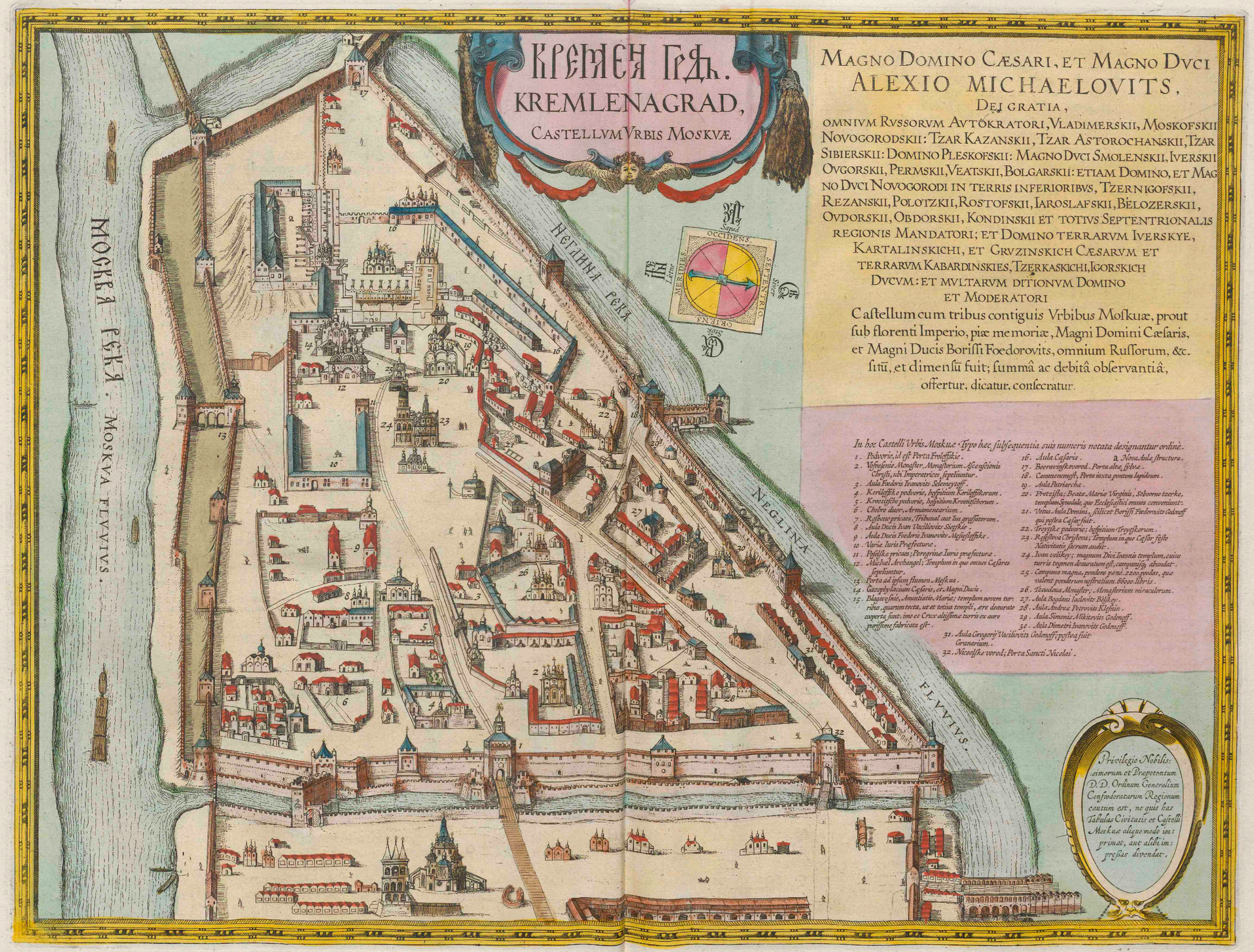
КРЕМЕНА ГРАДЪ.
KREMLENAGRAD,
CASTELLVM VRBIS MOSKVÆ
MAGNO DOMINO CÆSARI, ET MAGNO DVCI
ALEXIO MICHAELOVITS,
DEI GRATIA,
OMNIVM RVSSORVM AVTOKRATORI, VLADIMERSKII, MOSKOFSKII NOVOGORODSKII: TZAR KAZANSKII, TZAR ASTOROCHANSKII, TZAR SIBIERSKII: DOMINO PLESKOFSKII: MAGNO DVCI SMOLENSKII, IVERSKII OVGORSKII, PERMSKII, VEATSKII, BOLGARSKII: ETIAM DOMINO, ET MAGNO DVCI NOVOGORODI IN TERRIS INFERIORIBVS, TZERNIGOFSKII, REZANSKII, POLOTZKII, ROSTOFSKII, IAROSLAFSKII, BELOZERSKII, OVDORSKII, OBDORSKII, KONDINSKII ET TOTIVS SEPTENTRIONALIS REGIONIS MANDATORI; ET DOMINO TERRARVM IVERSKYE, KARTALINSKICHI, ET GRVZINSKICH CÆSARVM ET TERRARVM KABARDINSKIES, TZERKASKICHI, IGORSKICH DVCVM: ET MVLTARVM DITIONVM DOMINO ET MODERATORI
Castellum cum tribus contiguis Vrbibus Moskuæ, prout sub florenti Imperio, piæ memoriæ, Magni Domini Cæsaris, et Magni Ducis Borissi Foedorovits, omnium Russorum, &c. situ, et dimensu fuit; summâ ac debitâ observantiâ, offertur, dicatur, consecratur.
In hoc Castelli Vrbis Moskuæ Typo hæc subsequentia suis numeris notata designantur ordinè.
1. Podvorie, id est Porta Frolossskie.
2. Vosnesenie Monaster. Monasterium Ascensionis Christi, ubi Imperatrices sepeliuntur.
3. Aula Foedoris Ivanovits Selemeytoff.
4. Kerilossske podvorie, hospitium Kerilossskorum.
5. Kroetitsche podvorie, hospitium Kroetitschorum.
6. Chobro duor, Armamentarium.
7. Rosbono pricaes, Tribunal aut Ius grossatorum.
8. Aula Ducis Ivan Vaciliovits Sietskie.
9. Aula Ducis Foedoris Ivanovits Mesiesloffske.
10. Variæ Iuris Præfecturæ.
11. Posolske pricaes; Peregrinæ Iuris præfecturæ.
12. Michael Archangel; Templum in quo omnes Cæsares sepeliuntur.
13. Porta ad ipsum flumen Moskua.
14. Gazophylacium Cæsaris, et Magni Ducis.
15. Blagavesnie, Anuntiatio Mariæ; templum novem turribus, quarum tecta, ut et totius templi, ære deaurato cooperta sunt, imo et Crux altissimæ turris ex auro purissimo fabricata est.
16. Aula Cæsaris.
a Nova Aulæ structura.
17. Boeravinskevorod. Porta altæ sylvæ.
18. Cammenemost, Porta iuxta pontem lapideum.
19. Aula Patriarchæ.
20. Pretzistha; Beatæ Mariæ Virginis, Soboorno tzerke, templum Synodale, quo Ecclesiastici omnes conveniunt.
21. Vetus Aula Domini, scilicet Borissi Foedorovits Godonoff qui postea Cæsar fuit.
22. Troytske podvorie; hospitium Troytskorum.
23. Rosestova Christova; Templum in quo Cæsar festo Nativitatis sacrum audit.
24. Ivan velikoy; magnum Divi Ioannis templum, cuius turris tegmen deauratum est, campanisq; abundat.
25. Campana magna, pendens pænè 2200 poodas, quæ valent ponderum nostratium 66000 libris.
26. Tzoudoua Monaster; Monasterium miraculorum.
27. Aula Bogdani Iaclovits Bělskoy.
28. Aula Andreæ Petrovits Klesnin.
29. Aula Simonis Mikitovits Godonoff.
30. Aula Dimetri Ivanovits Godonoff.
31. Aula Gregorij Vaciliovits Godonoff; postea fuit Granarium.
32. Nicoolske vorod; Porta Sancti Nicolai.
Privilegio Nobilissimorum et Præpotentum D.D. Ordinum Generalium Confœderatarum Regionum cautum est, ne quis has Tabulas Civitatis et Castelli Moskuæ aliquo modo imprimat, aut alibi impressas divendat.
МОСКВА РЕКА. MOSKVA FLVVIVS.
НЕГЛИНА РЕКА
NEGLINA FLVVIVS.
OCCIDENS
SEPTENTRIO
ORIENS
MERIDIES
Sapad
Sever
Lietne
Sjak

Raetslieden heeft, ſitten aen de ſelve tafel, maer van ſijn Majeſteyt afgeſcheyden. De ſchenckers ſtaen by 't buffet, wachten op bevel, en hebben kannen die met paerlen en koſtelijcke ſteenen ſijn verciert. Wanneer de Vorſt ſich wil verluſtigen, en ſijnen geeſt, afgemat door de moeyelijckheden der ſware ſaecken van Staet, verquicken, worden de gemelde kannen met een teugh geleedight, en elckander toegedroncken. Voor 't middaghmael, terwijl men de ſpijſe opdraegt, (volgens d'oude gewoonte der Groot-Vorſten van Moſcovien, die ſy van hare voor-vaders hebben ontfangen,) geeft ſijne Majeſteyt ſelf een broot aen d'aengeſeten gaſten, haer toeroepende met een luyde ſtemme by hare tytelen en waerdigheden op deſe wijſe: *Ioan Baſilowits, Groot-vorſt van Moſcovien* (daer na wort den Edelman, die de gift ontfangen ſal, van den brenger genoemt,) *vereert u dit broot.* Terſtont ſtaen al de gaſten op, buygen ſich met groote eerbiedigheyt, en ſitten dan wederom neêr. Als dit gedaen is, komt den Grooten Hofmeeſter gevolgt van de ſpijsdragers, en na dat hy een diepe nederbuyging en eerbewijs aen ſijn Majeſteyt gedaen heeft, ſtelt hy een kleyne ſwaen in een goude ſchotel op de tafel, en ſtrax daer na geeft hy die aen de voorſnyder, die met ſeven andere verſelt is, om die in ſtucken te ſnijden, welcke daer na, ſijnde weder op de tafel geſet, aen de genoodden uytgedeelt worden. Ondertuſſchen dat dit geſchiet, neemt de Groot-meeſter het broot, (dat hem nevens d'andere van de Grootvorſt geſchoncken is,) proeft 'er een weynigh af, en vertreckt terſtont, na dat hy de behoorlijcke eerbewijſing aen ſijne Majeſteyt heeft gedaen. 't Is onnoodigh hier te verhalen het opdiſſchen van alle d'andere ſpijſen, vermits het ſonder pracht geſchiet: dit evenwel, als een ſekere ſaeck, kan ick niet voorbygaen, te weten, dat al de ſchotelen, daer in men de ſpijſe voor hondert perſoonen opdraeght, en de kannen en andere drinck-vaten, alle van louter of ſuyver gout ſijn; en dat de tafelen ſomtijts ſoo ſeer geladen ſijn met ſoo vele goude vaten, dat 'er plaets ontbreeckt om andere te ſetten. Men moet oock niet verſwijgen, dat 'er hondert en veertigh Officiers oft Amptenaers ſijn, alle gekleet met goude laken, die, terwijl de maeltijdt duert, driemael van gewaet veranderen. De gemelde Officiers ontfangen oock het broot en den dranck van de Keyſer gelijck d'andere. Na den eten worden al de genooden en de hofdienaers by hare namen van deſen grooten Monarch geroepen; ſoo dat men ſich met recht mach verwonderen, dat 'er van ſoo een menighte namen en toenamen niet een van de Keyſer wert vergeten, die buyten dat ſoo vele gewichtige ſaken heeft te verrichten. Maer 't noemen van al de geſeyde namen, en 't ſchencken der voorgemelde giften, geſchiet, nae 't ſeggen der Moſcoviters, op dat hy een volkome kenniſſe van alle ſijne dienaers ſoude hebben; en de gene, die uyt ſijne gunſt vervallen, op die wijſe bekent worden.

Grooten Raet.

Tot de heerlijckheyt van dit hof behoort oock de vergadering der vijftigh Senatoren oft Raetsheeren, die mede met goude lakenſe rocken ſijn verciert; want hoewel de Staet door een oft twee van hen, dieſe in hare tael *Miloſlauki* en *Moroſou* noemen, beſtiert wort, evenwel ſijn hier vele andere, die leden van den Raet ſijn: oock heeft de Patriarch een groot vermogen by deſen Monarch; d'andere bedienen de hooge ampten van 't Rijck, yder na ſijn waerdigheyt en de treffelijckheyt van ſijn geſlacht. Wat den oorlogh belangt, die en wort niet gevoert dan na raetspleging met al de grootſte Heeren, en voornaemſte van den Staet.

Waerdigheden, en Amptenaers.

Onder de hooghſte waerdigheden heeft de Groot-meeſter van 't Paleys, oft grooten Hofmeeſter, die 't hofgeſin regeert, d'eerſte plaets: den grooten Stal-meeſter de tweede, die de paerden en wapenen, ten dienſt van deſen grooten Keyſer, beſorgt, inſonderheyt de gene die tot d'openbare feeſten, oft heerlijcke toeſtellingen, gebruyckt worden. Daer na volgen de Secretariſſen van Staet, de groote Kamerling, Voorſnijder, Schencker, d'Edellieden van Staet, en de Pagien oft Edelknapen die des Groot-Vorſten kamer bedienen.

De groote Heeren, die landen beſitten, moeten die aen huyslieden oft gebruyckers verhuren, en ſelf te Moskouw woonen, daerſe verplicht ſijn dagelijcks ten hove te gaen, en ſich ſelf, in tegenwoordigheyt van den Groot-Vorſt, aen 't voorhooft te ſlaen; waer door hy ſich verſekert van haer getrouwigheyt, en de ruſt van ſijnen Staet, welcke door de Grooten, die wijt van 't hof woonden, ſoude konnen ontroert worden, indienſe eenigh geſagh over de lantſchappen pooghden aen ſich te trecken.

Voorts worden alle d'Edelen, Raetsheeren, en andere aenſienlijcke perſoonen, in ſoodanigh een ſlaverny gehouden, dat al de gene, die de Keyſer aen 't hof begeert, oft in den oorlogh, oft in Ambaſſade wil ſenden, dat alles op hare eygen koſten moeten verrichten.

De Groot-Hartogh doet oock in alle Provintien opſchrijven de kinderen der Edelen die eenige goederen beſitten, om 't getal der ſelve, en hoe veel paerden en dienaers yder heeft, te weten.

Macht van deſen Monarch.

De Grooten, Edelen en Raetsheeren worden ſomtijts door deſen grooten Monarch geſlagen, doch ſonder ſmette van oneer, waer van ſy hem bedancken met woorden van welcke de ſin is: *Leef lang en geſont, ô grooten Monarch, die u gewaerdight my te kaſtyden, my, ſegh ick, die uwen armen dienaer ben, en een veracht menſch.*

Den Keyſer der Ruſſen is geen wetten onderworpen; maer mach na ſijn goetduncken en believen, ſonder iemants conſent, alle ſijne onderdanen bevel geven, het welck oock met eerbiedigheyt aengenomen en gehoorſaemt werdt. Derhalven hebben ſy, om ſijn onfeylbare waerheyt en gerechtigheyt te betoonen, dit ſpreekwoort: *Godts en des Groot-Vorſten woort moet niet verandert, maer onfeylbaer gehouden worden.*

DE RIVIERE WOLGA.

Oorſprong, DE WOLGA heeft haer oorſprong in het moeraſch oft ſtaende water van Fornow, in 't boſch van Wolkouski. In haer eerſte begin vloeyen verſcheyde beecxkens uyt het gemelde meir oft moeraſch, en loopen in 't ſtaende water Wolko oft Wolgo, waer uyt daer na een enckele rivier voortkomt, die na 't laetſtgenaemde meir, Wolga wort geheeten, welcke door verſcheyde rivieren, die in haer vloeyen, wort vergroot, en loopt door vele goede en bekende ſteden, als Twer, Caſſyn, Chlopia, Vglitz, Iavolau, Caſtrom, Galitz, Murom en Niſſy Novogrod; van hier ſtreckt ſy ſich naer 't zuyden, en neemt haer loop naer Waſiligorod, alwaer de Morduaſe Tartaren van de Krimiſche worden afgeſcheyden: daer na ſtroomtſe omtrent hondert mijlen naer beneden, ſich een weynigh naer 't ooſten buygende, in de riviere Reſcinda, en ſcheyd de Tartaren van Cazan van de Nagaiſche, en d'Aſtrakanſche van de Krimiſche: voorts ſtreckt ſy ſich naer 't zuyden met een ſnellen loop, en ſtroomt dicht voorby 't kaſteel van Aſtrakan, en van daer ſtort ſy haer door 72 monden in de Caſpiſche zee. Deſe treffelijcke rivier bevrieſt nimmer; en is ſoo groot en ſoo breet, dat 'er in 't midden van hare ſtroomen verſcheyde eylanden, vol boſſchen en boomen, daer ſy rontom loopt, ſijn gelegen: oock ſijn hare oevers beſet met vele ſchoone velden en weyden. Deſe waterſtroom wort Rha door Ptolomeus, Edel van de Tartaren, en Elatach van Iſmael Abilfedeus genaemt. De Don oft Tanais is op ſommige plaetſen ſoo dicht by haer, datſe maer ſeven mijlen van elckander ſijn afgeſcheyden.

en loop deſer riviere.

Vele houden de Wolga voor de grootſte riviere van Europa; want ſy heeft meer dan hondert Duytſche mijlen langte van haren oorſprong af tot aen de t'ſamenvloet van de riviere Occa: en van de ſtadt Niſenovogorod, die niet wijt van d'Occa legt, tot aen de Caſpiſche zee, ſtroomtſe meer dan vijf hondert Duytſche mijlen.

In 't gemelde boſch van Wolkouski, ontrent tien mijlen van 't lac oft meir van Fronow, dicht by het dorp Dnieperche, ſiet men d'oorſprong van de Boryſthenes, door d'inwoonders Dnieper oft Nieper, en van de Turcken Dercoz, als Megiſſer ſeght, genaemt. Niet verre van haer eerſte begin is het klooſter van de heylige Drievuldigheyt, by 't welcke de riviere Nieprets voortkomt, die de Boryſthenes met hare wateren vergroot; deſe, dus vermeerdert, vloeyt dan eerſtelijck ten zuyden naer de ſtadt Wieſmo, van hier keert ſy ſich ten weſten, om door de ſteden Dorogabus oft Drogobuſch, Smolensko, Orſodubrowa oft Orſcha, en Mogilef, te ſtroomen: hier na hervat ſy haren loop naer 't zuyden door Kiow oft Chiowie, door de groote woeſtijne van de Crimiſche Tartaren, en door de ſtadt Otzakow: daer na, verſcheyde rivieren met haer nemende, ontlaſt en vermengt ſy haer met den Pontus Euxinus, oock *Mare Maggiore,* oft de Groote zee, genaemt, gelijck men breeder vinden ſal in de beſchrijving van Polen, by de welcke wy deſe groote riviere, in verſcheyde kaerten afgebeelt, vertoonen.

Boryſthenes, oft Dnieper.

Namen.

Ruſſen.

NOVA & ACCVRATA WOLGÆ FLVMINIS, olim RHA dicti, DELINEATIO,

Auctore ADAMO OLEARIO.

Ceremißi Lugovi.

Ceremißi Nagorni.

Wesloma

Masa

Krius Insula

Sabatchara

Kasan

Swiazki

Cazan

Kabak Kliesta

Kabak Tenkofsko

Droyghte by Tenkofski

Kiriesha Metropoli Cazan

Korotay

Kasanka flu.

Tetius

Zerdek flu.

Bulgara

Arbuchini Montes

Koscor

C. Indorski

Kostroma flurius

Kostowata Insula

Batrach Insula

Mons Sariol Kurgan

Mons Soccobei

Mons Petzerski

Kosaken berg

Siserm flurius

Pantzina flurius

Samara

Latronum hic latebræ

Tychi mons fubalbus

Smiegora mons

Inf. Schikma mag.

Sosnow Insula

Owetzebrod Vadum. hic Cosaci transitus

Insula Osiko

Inf. Kotroff

Soratof

Sorock Ostrowe

Milliaria Germanica communia.

Milliaria Ruthenica.

I. Kurium

Soratof

I. Krasna

I. Saponoffka

Insula Brodin

I. Achmatzko

I. Solotori

Achmatz gora

Solottoigora

Gout Berg

Millobe. instar cretæ albi Montes.

I. Dmitrofska

Kamusinski mons

Kamusinski flu.

Ruslana Fluvius

Bolloclea flur.

Strelne mons

Mosckowa flu.

I. Donskhoi

Zarizin

Ruinæ Urbis Zorsgorod

Birulus ex flumine Tanai sive Don.

I. Serginski

Pegowitza Gurka

Cossacorum latebræ

Naßonofsko mons et Insula

I. Pegowitza Gurka

Dubkowoi insulæ

Kamudagat Mons

Mosgowa flu.

Mezowa flu.

I. Wolodinerski

Stuyingar

Achtobenisna Wsga

Insula Osino

Zoragar

Polowon Mons

I. Kissar

Kissar Mons

Buckwoslowa Insula

Copono Insula

Copanagar

I. Katurinski

I. Pirogki

I. Izibuski

Cabengangour C.

Excubiæ Strelitzorum

Inf. Buzan

Astrachan

WOLGÆ OSTIA.

Mozakofski

Astrachan

Dolga

Insula.

Ewoffofski

Salina

Salina Cryftallina

Hic claudiur Wolga contra irruptiones nocturnas Cosacorum

Hic piscatura omnium optima et taberne in quibus sale coduntur pisces

Declin. magnetis 22 grad. versus occasum.

MARE CASPIVM.

DE RIVIERE DWINA.

Namen.

DEse waterſtroom wort van de Lijflanders *Duna* genaemt; Hebersteyn en Leucerus meenen dat het de selve is die Ptolemeus *Rubo* noemt; maer andere houdense voor de *Turunte*. Sy heeft haeren oorsprong uyt een lac oft staende water van de selve naem, ontrent tien mijlen van 't eerste begin van de Borysthenes, en soo veel van het meir Fronow, naer de weſtsijde gelegen, daer na vloeytse door Witepsko, Polotzko en Dunenburgh; maer niet naer Pleskow, als eenige met misverstant schrijven: voorts looptse door Riga in Lijflant, en ontlast sich eyndelijck dicht by Iynemunde in de zee, die de Hooghduytschen *Ooſt-zee*, en de Russen *Waretzkoie morie* noemen.

Oorsprong.

Daer is noch een andere Dwina, oft liever Duine, die haer oorsprong van de rivieren *Suchane* en *Iuga* heeft op de volgende wijse: De Suchane ontſpringt tien mijlen boven de stadt Wologda, door welcke sy daer na loopt, en streckt sich dan ten noorden dicht by de steden van Tothma en Vstiuga, ontrent hondert mijlen van Wologda gelegen, op welcke wegh de Suchane de riviere Iuga ontfangt: dese twee dus vereenight, verlieſen terstont hare namen, en ontfangen die van Dwina oft Dvina, om dat *Dvie* in de Russische tael *twee* beteekent. Van daer stroomt dese rivier naer Colmogorod langs 500 Italiaensche mijlen weeghs, dat sijn ontrent 125 van onse mijlen: ses daghreysens van daer ontlast sy sich door seven monden, dicht by S. Nicolaes, in de Witte zee, en met de selve in de groote Noordzee, van waer alle koopmanschappen naer Russien konnen overgebracht werden, te weten, van de Dwine in de Suchane, naer de stadt Wologda, en de riviere Iuga; en voorts, als men een stuck weegs te lande reyst, door de Wolga.

Suchane. *Iuga.* *Dvina.*

EYNDE.

Russen.

DWINA FLVVIVS.

S. M. Archangel

Het Koninckrijck

P O L E N.

Naem.

DOlen heeft den naem van de vlacke velden, welcke de inwoonders Pole noemen, nademael het lant meestendeel seer plat is, en weynigh bergen heeft, soo dat men menighmael veel mijlen weegs reyst, sonder een eenigen bergh te sien.

Grensen. Dit Rijck grenst in 't noorden aen Pomeren en Pruyssen: in 't ooslen aen Masovien en Littow: in 't zuyden aen Hungarien; en in 't westen aen de Marck-Brandenburgh en Silesien.

Groote. De lengte van het gantsche land reeckent men op 480 mijlen, de breedte op 300.

Locht. De locht is suyver en goet, maer seer scherp, en 's winters seer kout, welck oorsaeck is dat 'er geen wijn wast. Anders is 't soo vruchtbaer, van alles

Vruchtbaerheydt. dat tot 's menschen onderhoudinge van noode is, dat het oock andere landen sulcks rijckelijk mede deylt: waer door de Polen met verscheyden natien grooten handel drijven, met koorn, gerst, rogge, boonen, erten, en diergelijcke, als oock was, honig, pelteryen, hennep, vlas, pot-asche, vellen, en meer andere waren. De groote vette Poolsche ossen van lieflijcke smaeck, en peerden, worden met menighte in andere provincien gesonden en verkocht. Hier tegens worden haer weder toegevoert, uyt vreemde landen, vele speceryen, en menighte van verscheyden kostelijcke wijnen, sijden, satijnen, sluweelen, en diergelijcke koopmanschap, daer in dese prachtige natie, soo met eten als kleeden, haer rijckdom verquist.

Sout. Door 't gantsch Koninckrijck vint men groote putten ofte mijnen, uyt de welcke 't zout met groote stucken gehouwen gemaekt, en tot 's menschen gebruyck bereyt wort. Niet tegenstaende dat Polen kout is, draegt het nochtans allerley schoone boom-vruchten, als appelen, peeren, pruymen, persen, kersen, kastanien, noten, meloenen, &c. waer van de lustige tuynen over al vol sijn. Hier vindt men oock mijnen van diversche metalen. Hoewel Polen vruchtbaer en effen is, is 't nochtans aen de Hungersche, Silesische en Russische grensen met groote bergen, en bosschen beset, daer een ongelooffelijcke menichte van wilde beesten tot de jacht is, en gevogelte van alle soorten: Insonderheydt van buffels, beeren, elanden, en wilde peerden, &c.

Meiren. Rivieren. Hier sijn veel meiren en lacken vol visschen. De voornaemste van de Rivieren sijn, de Weixel, oft *Vistula*, welck uyt de Sarmatische bergen, tusschen de Silesische, Moravische en Hungarische grensen ontspringt, voorts door Polen loopt, en sich by Dantzick in de zee stort. De andere, die met de Weixel haer mengen, sijn San, Bugh, Hypanis oft Bogus, Pilcza, en sommige andere kleene. De Warta heeft haren oorsprong tusschen de Silesische en Poolsche grensen, begeeft sich een stuck weeghs door Polen, en vermengt hem by Custrin, in de Mark-Brandenburgh, met de Oder.

Bergen. Daer sijn geen bergen, als wy boven geseydt hebben, behalven tegen 't zuyden, alwaer 't door 't Sarmatische, en Carpatische geberghte, welck de inwoonders Tatri noemen, van Hungaren &c. gescheyden wordt. Met bosschen is het bynae *Bosschen.* geheel overtogen, welcke deelen sijn van *Hercynia Sylva* ofte 't Swarts-waldt.

Oude volckeren. De Polen sijn eerst uyt Sarmatien, over de Weixel, hier gekomen, en hebben de plaetsen ingenomen, daer de Venedi en Wandalen woonden, daer sy haer wijdt en breedt uytstreckten, en veel landen onder haer gewelt brachten. Dit lant *Vorsten.* is in 't eerste langen tijdt van sijn eygen Vorsten geregeert geweest, welcke den tijtel van Hertogh voerden, tot dat Keyser Otto de derde Boleslaum Chrobrum (oft Chrabrum, oft Chrabri, soo eenige seggen) in 't jaer 1001 tot een Koning verheven heeft, welcke tijtel 27 jaren daer na, als Boleslaus Audax, Stanislaum Bisschop van Cracouw vermoort hadde, haer door de Paus van Roomen benomen is; welcken Premislaus de II, Hertogh in Groot-Polen en Pomeren, in 't jaer 1295 wederom verkregen heeft. Van welcken tijdt af, tot desen tegenwoordigen, achtien Ko- *Koningen.* ningen getelt worden: Premislaus, Vladislaus Locticus, Wenceslaus Bohemus, Vladislaus Locticus de II, Casimirus Magnus II, Ludovicus Ungarus, Vladislaus Iagello, Vladislaus III, Casimirus III, Iohannes Albertus, Alexander, Sigismundus I, Henrick daer na Koning van Vranckrijck, en de laetste mans oir uyt het geslachte van Valois, Stephanus Batory Vorst van Sevenbergen, Sigismundus II, Sigismundus III, Vladislaus IV sijn soon, die in 't jaer 1648 overleden is; wiens broeder Iohannes Casimirus nu regeert.

Konings macht. De regeeringe in Polen bestaet uyt tweederley standen, de Geestelijckheyt en den Adel. Over de Geestelijckheydt heeft de Koning gantsch geen gebiet. Hy kan oock niet doen dat den Adel aengaet, sonder bewilliging des Landt-Raets: buyten wiens consent hy mede van de saken des Rijcks in 't minste niet mach ordineeren, geen oorlogh beginnen, noch nieuwe tollen en tribuyten invoeren, iet van 't Koningrijck vervreemden, nieuwe wetten stellen, geldt van sijne onderdanen boven 't ordinaris inkomen eysschen, van de munte handelen, noch oock eenen Successeur in het Koningrijck noemen. Maer dit al moet geschieden en besloten worden op de Rijcksdach, die de Polen Roxosch heeten. Hierom gelijcken sommige de regeeringe der Polen met de oude Lacedemonische, oft de tegenwoordige Republijck van Venetien. De keur des Konings is by de 34 Senatores, ofte Palatynen van het Rijck, wiens authoriteyt en gesagh groot is, en die den Koning voor Raedts-heeren gegeven worden; onder welcke sijn drie Casteleyns, en een Capiteyn.

Adel. Den Adel in Polen is meest van goet verstant, het welck sy met veel reysen, en haer te oeffenen

POLONIA Regnum, et SILESIA Ducatus.

Cassubia.

Maris Baltici pars.

Septentrio.

Occidens.

Oriens.

Meridies.

New Marck

Crossen Duc.

Cujavia

Warzovia

PODLACHIA.

Lublin

Sandomiria

Cracovia

Moraviæ pars.

BOHEMIÆ PARS.

Milliaria Germanica

Guilielmus Blaeu excudit.

in verſcheyden Spraken, en in vreemde Princen hoven te verkeeren, ſeer vermeerderen.'t Sijn onvervaerde dappere ſoldaten, die haren vyant, hoe ſterck hy is, geen ſlach ontſeggen. Haer krijghsmacht beſtaet meeſt in ruyterye, daer mede ſy ſterck te veldt komen, koſtelijck toegeruſt, en te peerde wel ervaren. Als ſy van iemant beſchadigt ſijn, gebruyckenſe al hare magen om haer te wreken, en ruſten niet eer ſy wrake, oft ſelfs de nederlage gekregen hebben. Sy verdoen veel geldts met maeltijden, geſchencken, veel dienaers en grooten ſtaet te houden.

Deeling van Polen.

Polen (de andere geincorporeerde landen uytgeſondert) is in Groot en Kleyn Polen afgedeylt, van welcke het Groot, naer 't noorden gelegen, door de Riviere Warta; het Kleyn, naer 't zuyden, door de Weixel bevochtight worden.

Steden in Groot-Polen.

Onder de ſteden van Groot-Polen is Poſna oft Poſen de voornaemſte, gelegen tuſſchen twee heuvelkens aen de rivier Warta, omcingelt met een dobbelen muur: heeft groote huyſen van gebacke ſteenen, en aen gene ſijde van de Warta groote en wijde voorſteden, met ſware dijcken en hooghten van de natuur verſterckt. Hier ſijn twee jaer-merckten, en de Biſſchoplijcke reſidentie: onder haer ſtaen de ſtedekens, Koſtyan gelegen tuſſchen eenige moraſſige plaetſen; Myedzyriz, welckers huyſen altemael van hout ſijn, leyt niet wijt van Sileſien en Pomeren; Oſtreſou op een effen velt tuſſchen de boſſchen; Wſchow, Sremick, Pronetz, en Rogozno. Caliſti is oock met muuren omringt, light tuſſchen ſekere meiren. Aen de Proſna liggen Gnezna, Pijzdry, Wartha, Naetilo, Land, Konijn, Slupeza, en Kolo, alwaer, na uytwijſen der oude muuren, eertijdts een ſlot geſtaen heeft. Gnezna is mede bemuurt, leydt op een effen velt, tuſſchen ſommige meiren en heuvelen, en is voor alle andere aen de Lech gebout, in de welcke Boleſlaus Chrabri van Keyſer Otto de III, de Koninclijcke kroon ontfangen heeft, die de Koningen nu noch gebruycken. Siradia is een houte ſtadt, met houte wallen omtrocken, onder wiens gebied Vielunia, Sadeck, Petricovia, Rozpniza, en Spicimiria, ſtaen. Petricovia leyt by een moraſſige plaetſe. Lancizia is een luſtige ſtad, met een muur en grachten verſien, en heeft onder haer Orlow, Piatec, Breſinia, Kornazew, Biechouw, met ſommige andere ſteden. De groote ſtadt Cujavia oft Vladiſlavia, ſtaet onder Bidgoſtia, welck light aen de ſchiprijcke rivier Buda, door welck de koopmans waren uyt Polen in de Weixel gebracht worden. Onder Breſtia hooren, Radzieiow, Cruſphicia en Cowalow; Cruſphicia is na Gneſna onder alle Poolſche ſteden de voornaemſte, gantſch van hout gebout, heeft een ſlot van gebacke ſteen, leydt aen de zee Goplo, uyt welcke eertijts, ſoo men ſeyt, veel muyſen gekomen ſijn, die Pompilium Hertogh in Polen, die hier gewoont heeft, uyt ſonderlijke ſtraffe Gods, opgegeten hebben. Rava, een houte ſtadt, aen de Rava, heeft gebied over de ſtedekens, Sochaezonia, Goſtinin en Gambin. Ploczko is een Biſſchoplijcke reſidentie, op een luſtigen heuvel gelegen, onder welcke ſtaen Bielsko, Raczyayaz, Sieperoz, Srensko, Mlawa, Plonsko, en Radzanow. Dobrinia, leydt op een klip aen de Weixel, hadde voortijdts een ſchoon ſlot, welck van de Kruys-heeren vernielt is: haer ſijn ſubject de ſtedekens Slonsk, Ripin, en Gorzno.

In kleyn Polen.

Cracouw is de principaelſte ſtadt van kleyn Polen, gelegen aen de Weixel, op een effen veldt, welck Petrus Appianus voor Ptolemæi Carradunum hout: heeft een dobbelen muur, ſterke wallen, en op een hooge klip 't ſlot Vanel. In deſe ſtad hebben de Koningen haer Hof en begraefniſſe. Hier is een Hooge ſchool, maer geen opperſte Advocaet; want de Koning dit ampt ſelve bedient. De Caſteleyn van Cracow ſit in de Raedt boven den Palatin: in andere Provincien van dit Rijck worden de Palatins voor de Caſteleyns geſet. By deſe ſtadt liggen de ſtedekens, Clepardia, Stradomia, en Caſimiria. Onder kleyn Polen hooren de Hertoghdommen van Oſwiecz en Zator; met de ſteden Biecz, Wonincz, Sandecz, Lelou, Kzyats, en Proſzonice. Sandomiria is bemuurt, en light op een bergsken aen de Weixel, ontrent 22 mijlen van Cracow, heeft een oudt en ſterck kaſteel, op de wijſe ſoo de oorlogen toen gevoert wierden; onder deſe ſtad gehooren Checiny, gelegen op een vlackte, door de mijnen van lazur-ſteen en ſilver beroemt; Korczin, Wiſlicia, Pilzno, Opoczno, Radomia, Polonieck, Zannig oft Zarnou, en Malogoſt. Lublin is oock een treffelijcke ſtadt, op gene ſijde van de Weixel, met muuren, grachten, meiren, en een ſterck kaſteel verſien. In de ſelve ſijn drie jaermerckten, daer allerhande volckeren komen, namelijck Turcken, Armeniers, Griecken, Duytſche, Moſcoviters, Littauwers en andere; de riviere Byſtrza ſpoelt aen het kaſteel. Onder haer ſijn de ſteden Vrzendow, Lulow, Parcow en Caſimiria.

Regeering.

De Geeſtelijcke ſtant, welcke is het eerſte lidt des Koningrijcks, beſtaet in twee Aertz-biſſchoppen, die van Gneſna en Leopolis, met de Biſſchoppen van Cracouw, Ploczko, Chelma, Vladiſlavia, Pomeſania, Varmia, Culma, Sambiens, Poſnania, Premiſlia, Cavenez, Vilna, Mednicque en Luceoria. In Lijflant die van Riga, Dorpt, Abſel, Revel. Het tweede lidt maken de Edelen, als de Caſtelleyn van Cracouw, de Palatini van Cracouw, Poſnania, Sandomiria, Kaliſchi, Siradia, Lanciſe, Brezeſte, Inowladiſlavia, Ruſſia, Podolia, Lublin, Belze, Plocens, Mozavia, en Rava. In Littauwen die van Vilna, Trochi, Poletſcho, Novogrod, Vitellia. In Pruyſſen, Culme, Marienborg, Pomezania. De Caſtelleyns van Poſnania, Sandomiria, Kaliſche, Voinice, Gneſna, Siradia, Lanciſe, Brizeſte, Inowladiſlavia, Leopolis, Camenetz, Lublin, Belze, Plocens, Geine, Ravens, Sandecia, Myedzeris, Viſticia, Biece, Rogoſtia, Radom, Zawichoſt, Landenſe, Sreme, Zarnowe, Mologoſt, Vieluna, Premiſlia, Haine, Sanoe, Chelme, Dobrine, Polanecie, Premetenſe, Criſwinenſe, Czecovia, Nakle, Roſpinia, Byerhovia, Bydgoſtia, Brezezine, Cruinicia, Oſwiecz, Camenetz, Spicimiria, Inowlodenſe, Revel, Zavoloc, Sochazonia, Vaſavia, Goſtine, Viſne, Raciel, Sieprecenſe, Wiſogrod, Riprin, Zabrochzinenſe, Circhanovia, en Livenſe. In Littauwen, die van Vilna en Trochi. In Pruyſſen, van Culma, Elbing, Pomeſania. Onder dit tweede lidt gehooren oock de Capiteyns, welcke veel ſijn door 't geheele Rijck: de twee Maerſchalcken, een des Rijcks, de andere van 't Koninglijcke Hof.

GROOT POLEN,

Vertaelt uyt het Latijn, beſchreven door

SIMON STAROVOLSCI.

Gelegenheyt.

GROOT POLEN legt in 't weſten, als een vlack en open velt, en met rivieren van alle ſijden beſproeyt, behalven een deel van Cujavien, 't welck ſich wat verheft, en heeft hier en daer eenige heuvelen, die het ſelve verſcheyde voordeelen toebrengen. Het paelt ten zuyden aen Sileſien; ten weſten aen de Marck Brandenburgh en Pomeren; ten noorden heeft het een deel van Pruyſſen en Maſovien, van welcke landen het door de Weixel wort geſcheyden; en ten ooſten leght Kleyn Polen, daer het door verſcheyde en onbekende grenſen, daer de riviere Piltze dwars door heen loopt, wort afgeſcheyden. Deſe geheele ſtreeck van Groot Polen wort in acht Staroſtyen of Baljuwſchappen gedeelt, te weten, het Palatijnſchap van Poſnanien, waer by men het landeken van Vſchovien voegt, Caliſſien, Lencicien, Breſtien, Inovladiſlavien, (deſe twee worden in 't gemeen Cujavien genoemt,) Siradien, Rave, en het lant van Vielune.

Grenſen.

Deeling.

Poſnanien.

Poſnanien is de hooftſtadt van deſe Provintie, gelegen op de rivier Warte, op 39 graden langte, en 52 breette. Dit geheele geweſt wort na haer genoemt; want ſy is de voornaemſte van alle de Baljuwſchappen. 't Is een kleyne ſtadt, maer ſchoon; en daer wort ſeer vele koophandel met de Hooghduytſchen gedaen: hare voorſteden ſijn groot; in welcke oock gebouwt is de Biſſchoplijcke kerck, het Collegie der Kanonicken, en des Biſſchops paleys in de moeraſſchen, in 't gemeen Valiſovie geheeten, welcke, als een byſonder ſtedeken, bequaem is om tot een ſterckte gemaeckt te worden. Ioannes Lubranſcius, Biſſchop van deſe plaets, een perſoon die een eeuwige gedachtenis verdiende, heeft hier onlangs een gemeen Collegie, oft doorluchte Schole, opgericht, van 't welcke hy de ſorge beval aen de Profeſſeurs van de vermaerde Academie te Cracouw, welcke altijt is geacht de woonplaets der wijsheyt en alle wetenſchappen; waer hy ſelf, in alle ſoorten van geleertheyt ſijnde onderweſen, geſtegen is op den trap van Doctor in de beyde Rechten. Adam Conar, ſijn navolger, heeft ſedert het ſelve Collegie met een heerlijcker en aenſienlijcker gebouw verciert; daer de Graef van Rosraſevien meerder jaergelden voor d'amptenaers byvoeghde. En hoewel de Ieſuyten oock een Collegie in de ſtadt hebben, om de jeught te onderwijſen; ſoo en verhindert dat niet dit Collegie van Lubranſcius, 't welck in de voorſtadt is, te bloeyen en toe te nemen: want de kinderen der grootſte Heeren, en van alle den Adel, komen hier in menighte, om in de Mathematica of Wiskunſt, en in de Rechtsgeleertheyt, te ſtudeeren. In de klooſters worden oock leſſen gedaen voor de Religieuſen, maer inſonderheyt in het klooſter der Dominicanen, daer men in de Theologie voor vele ſtudenten leeſt en onderwijſt, doch in de Godtvruchtigheyt en devotie eenparigh op alle plaetſen.

Biſſchoplijcke kerck.

Seven mijlen van daer leght Gneſne, welcks Aertsbiſſchop is Primaet of opperſte van al de Geeſtelijcken in Polen, en d'eerſte Prins van 't geheel Koningrijck. Deſe ſtadt was eertijts de hooftſtadt van 't gantſche Rijck, om datſe Lechus, d'aenvanger van dit volck, gebouwt had, en haer naem ontleent, als tot een goet voorteecken, van den Koninckliycken arent; want *Gneſdo* in de Slavonſche tael een *neſt* beteekent. De gemelde Lechus, dewijl hy op deſe plaets ſoo veel arents-neſten vond, noemde de ſtadt, die hy hier bouwde, *Gneſne*, en nam tot een oorloghs-ſtandert, een witten arent, welcke de Polen noch in hun wapens en vaendels voeren. Den Aertsbiſſchop deſer ſtadt, ſedert het Concilie van Latranen, is Vicaris oft Stadthouder van de Paus in geeſtelijcke ſaken, en geboren Legaet, door een voorrecht dat onafſcheydelijck gevoegt is aen ſijn waerdigheyt: in weereltlijcke ſaken, inſonderheyt als 'er na's Konings doot noch geen navolger is gekoren, heeft hy 't geſag als Vice-Roy oft Onder-koning: en gelijck het Collegie der Kanonicken van deſe plaets, behalven de gewoonlijcke die andere Biſſchoplijcke kercken hebben, een Cancelier heeft, als een voornaem amptenaer, die ſorge draegt voor alle hare privilegien en vryheden, (want al de Kanonicken der ſelve moeten edellieden ſijn, en geen onedele magh eenigh beneficie oft kerckelijcke inkomſt in al de Capittelen der Biſſchoplijcke kercken in Polen genieten, uytgeſeyt ſeker getal van Doctoren, 't welck in de brieven van de ſtichting is uytgedruckt:) alſoo heeft deſen Aertsbiſſchop, boven andere Prelaten, ſijn hof, ſijn edellieden, pagien, deurwaerders, en andere dienaers, als de Koning ſelf; en dat meer is, een byſondere Cancelier en Maerſchalck; d'eerſte om te preſideren in 't Aertsbiſſchoplijcke hof, daer alle geeſtelijcke ſaken voor te recht komen; d'ander, om de ſtock voor deſe Prins, als hy in 't openbaer verſchijnt, te dragen, (gelijck voor de Koning geſchiet,) en om ſijn hof te beſtieren. De reliquien oft overblijfſelen van S. Adalbert, Aertsbiſſchop van deſe plaets, worden in de

Gneſne.

Aertsbiſſchop.

PALATINATVS POSNANIENSIS, IN MAIORI POLONIA PRIMARII NOVA DELINEATIO.

Per G. F. M.

Illmo et Excmo Heroi ac Domino

D. CHRISTOPHORO COMITI DE BNIN OPALINSKI, Palatino Posnaniensi, Regniq; Poloniæ primi Ordinis Senatori, Sremensi, Osecensi, Medilesensi Gubernatori, ad contrahendum nomine Sacræ Regiæ Maiestatis Poloniæ et Sueciæ, Matrimonium, Suprema cum potestate in Gallias Legato.

Domino suo Clementissimo D.D.D.

G. Freudenhamerus Medicus

Gloria terrarum: gestis qui fulsera tangis, Magne Comes, patriæ nomine rex, Pater. Suscipe chartaceum munus, quod detegit amplum, Immensumq; tua sub ditione solum.

Palatinatus hic Majoris Poloniæ est primarius, sinu suo claudit 74 Civitates et Oppida, 1442 pagos.

Lector Benevole

Duo monendus es; Alterum, de locorum latitudine, gelive elevatione; de distantia locorum in milliaribus alterum. Illam ex nostris et amicorum observationibus, quam unquam antè, accuratiorem damus; Hoc se non in omnibus tibi moverit saliva, ne prius culpes, antequam inequalitatem milliarium, ob adjacentes præcipue regiones, maximâ in hoc tractu, impedimentaque viarum probe trutinaveris. Fieri enim nonnunquam assolet, ut parvum loci alterius ab altero, tam in terrâ, quam tabulâ distantiam, paludes, alivve obstacula, iter illac facientibus longius extendant. V. et F.

Milliaria Magna

Milliaria media seu Communia tabulæ

Milliaria parva

Cum privilegio S. R. M. Poloniæ et Sueciæ.

Amsterdami, Exc. Joannes Blaeu.

Gerard Coeck sculpsit.

MARCHIÆ BRANDENS.

BURGICÆ

PARS.

PALATINATVS

CALISIENSIS

PARS.

CASSIENSIS

PALATINATVS

PARS.

Archiepiscopatus Gnesnensis pars.

Septentrio

Meridies

Occidens

Oriens

Oppida

Pagi cum Ecclesia

Pagi

Cœnobia

Arx præcipua

Hooft-kerck; hooftkerck deſer ſtadt geëert, in welcke men een ſeer ſchoon graf ſiet: de Koning Sigismond de Derde heeft een ſilvere kas van groote waerdye, om die daer in te bewaren, geſchoncken: ſy waren te voren in een andere ſilvere kas, doch niet ſoo kunſtigh gemaeckt. Deſe kerck beſit een onwaerdeerlijcke ſchat van goude en ſilvere vaten, en allerley ſlagh van edele geſteenten, die de vorige Koningen en Aertsbiſſchoppen by teſtament haer nagelaten hebben: en noch voor eenige jaren heeft Henrick Firley, korts voor ſijn overlijden, behalven de vaten en koſtelijcke vercierſelen, haer ſijnen Biſſchoplijcken mijter, op vier-en-twintigh duyſent guldens geſchat, vereert.

en haren ſchat.

Steden. De andere ſteden van 't Baljuwſchap van Poſnanien ſijn, Koſten, Vſchovie, Slupcie, Pysdre, Conine, Kcine, Kazimirie, Nacle, Curnic, welcke met muren omringt, en met een groot getal inwoonders verrijckt ſijn: maer alle d'andere plaetſen ſijn open, hare gebouwen van hout, en geen andere ſtof, uytgeſeyt de kercken, de kaſteelen of fortreſſen, en de rijckſte klooſters en Abdyen, als Lande, Obre, Lublin, Bleſow, Vongrow, Paradis, Mogilne, Tremeſne, Premente, en die van de Biddende ordren. De Senatoren of Rijcks-Raden van dit Baljuwſchap ſijn, d'Aertsbiſſchop van Gneſne, de Biſſchop van Poſnanien of Poſen, en de Palatijn van de ſelve plaets, en ſeven Caſteleyns, of Slotvooghden, te weten, die van Poſnanien, Medir, Rogoſne, Sreme, Prement, Crivin, en Santoc. Hier ſijn oock eenige Officiers, ſoo voor de lants- als krijgsſaken, en de Baljuwen der ſteden, waer van eenige jurisdictie hebben, en andere niet, gelijck de gewoonte is van alle lantſchappen in dit Rijck. Doch de Baljuw van Poſnanien heeft dit voorrecht, dat hy Generael van Groot Polen wort genoemt, en dat hy ſijn gebiedt in verſcheyde plaetſen oeffent.

Palatijnſchap van CALISSIE. Caliſſie is een ſtadt, gelegen tuſſchen de moeraſſchen dicht by de riviere Przoſne: ſy is met een tichelſteene muur omringt, en met torens geſterckt; en heeft eenige manne-klooſters, en een Canonicale-kerck, als oock een treffelijck Collegie van de Vaderen der Societeyt Ieſu, het welck de beroemde Staniſlaus Karncovie, (een ſeer verſtandigh man in burgerlijcke ſaken, en van uytnemende wetenſchap, wijsheyt, oprechtigheyt van leven, en andere heerlijcke hoedanigheden die de Republijck betreffen,) op ſijn koſten heeft doen bouwen, en waer in hy begeerde begraven te worden. Dit lant, ſoo wel als 't geheel Groot Polen, is overvloedigh in vruchten, viſſchen, en kudden van vee. Het begrijpt vele ſteden, waer van de voornaemſte ſijn, Staw, Col, Coſmin, Dobre, Grabovecie, Opatorecie, Pleſow, Octolanovie, met een kaſteel in 't moeras gelegen, en Chocie, waer Andreas Lipski, Biſſchop van Cracow, met groote koſten een Collegiale kerck, welckers Deken de mijter draeght, geſticht heeft. Niet wijt van daer ſiet men Goluchovie, een kaſteel der Graven van Leſne, op de nieuwe wijſe gebouwt; en aen d'andere ſijde legt Crotoſin, met een ſeer aengenaemen tuyn, toebehoorende de Graven van Rozrazovie, en de ſtadt Borek genaemt, vermaert door 't beelt van de heyligſte Maegt, daer miraculen geſchieden; want het volck komt hier uyt alle ſijden van Polen, om de byſondere gunſten des hemels t'ontfangen. Twee mijlen van Caliſſie legt Oloboca, daer een ſeer rijck vrouwen-klooſter is, 't welck, na de regelen der Bouwkunſt gemaeckt, een kaſteel gelijckt. Dit Baljuwſchap heeft ſijn eygen Palatijn, en ſes Caſteleyns, welcke ſijn, die van Caliſſie, Gneſne, Lande, Nacle, Biechovie, en Camene.

DRIE PALATYNSCHAPPEN

tuſſchen Groot en Kleyn Polen gelegen.

SIRADIE. Siradie, 't welck ſich langs de riviere Warte uytſtreckt, wort in vier landen gedeelt, te weten, Siradie, Schadkovie, Radom, en Petricovie; en heeft, behalven ſijnen Palatijn, vier Caſteleyns, als die van Siradie, Roſpire, Spicimirie, en Conarie. De voornaemſte ſteden ſijn Vidavie, Warte, Pabianne, en Laſco, waer eertijts Ioannes Laſcus, Aertsbiſſchop van Gneſne, en erfgenaem van 't ſelve Graeffchap, een Deken, die de myter draeght, heeft ingeſtelt: en ſijne broeders, ſeer treffelijcke mannen, hebben ſedert, door hare rijcke en heerlijcke giften, de kerckelijcke cieraden vermeerdert. Seven mijlen van daer legt de *Petricovie.* ſtadt Petricovie, een aengename plaetſe, daer de Staten des Rijcks gemeenlijck vergaderen: en wat voorder is 't kaſteel Byki gelegen, een ſeer ſchoon gebouw, dat de Baronnen, die de ſelve naem dragen, toebehoort. Dicht by het ſelve is de aenſienlijcke Abdy van Vitovie; en niet wijt van daer het Paleys van Cruſin, op d'Italiaenſche wijſe gebouwt.

't Lande van VIELVNE. Het lant van Vielune legt by dit Palatinaetſchap: het heeft ſijn eygen Magiſtraten en een Caſteleyn; en wort in twee landen gedeelt, te weten, Vielune, en Oſtreſovie, welcke in ſijn omring eenige ſteden, en ſeer groot getal dorpen, begrijpt; maer inſonderheyt de ſtadt Boleſlavecie met een ſeer ſterck kaſteel. Wat de ſtadt van Vielune belangt, die heeft veel fraye huyſen van ſteen gebouwt, een Canonicale kerck die ſeer out is, en eenige klooſters; maer dat van Zloczovie, 't welck de Mindrebroeders van d'Obſervantie toekomt, gaet alle d'andere te boven.

Palatijnſchap van RAVE. Het Baljuwſchap van Rave heeft een Palatijn, en drie Caſteleyns, (want het wort in ſoo veel landen gedeelt) als Rave, Sochaciovie, en Goſtin. De voornaemſte ſteden ſijn, Rave, het welck niet dan houten huyſen heeft, maer evenwel is 't volckrijck: daer aen is een kaſteel met muren omringt, waer in men het vierde gedeelte van d'inkomſten der Koninckliicke goederen bewaert, om daer van ſoldye aen het oorlogsvolck te geven: want de vorige Koningen hebben deſe ordre geſtelt, om een gedurige wacht te houden tegen de ſtroperyen der Barbaren in Podolien. In dit ſelve kaſteel ſluyt men oock gemeenlijck d'aenſienlijckſte gevangenen van de vyanden des Vaderlants;

gelijck

gelijck in onſen tijdt de natuerlijcke ſoon van Koning Karel van Sweden, die in den oorlog in Lijflant, met eenige Capiteynen en Officiers, wierd gevangen; en noch voor eenige jaren Baldes, Colonel onder Guſtavus, Koning van Sweden; en Streffe, Taifle en andere, die de vleugels van 't leger commandeerden, en die in Pruyſſen in de handen der Polen quamen. De Vaderen der Societeyt Ieſu hebben hier een heerelijck Collegie. Doch Lovicie is volckrijcker, alwaer d'Aertsbiſſchop van Gneſne in 't gemeen ſijn woonplaets heeft: het legt omtrent vijf mijlen van Rave; en jaerlijcks worden daer eenige vermaerde marckten gehouden: want d'inwoonders begeven ſich veel tot de koophandel. Het Biſſchoplijck paleys legt in 't midden van 't moraſch: hier ſijn veel fraye gebouwen, ſoo der Kanonicken, als der burgers: de Collegiale kerck is oock op deſe plaets, welcke rijck is van ſilvere vaten en andere vercierſelen tot den Godtsdienſt verordent; behalven 't voorſeyde ſijn 'er eenige klooſters en andere kerken. Volborie, de woonplaets van den Biſſchop van Cujavie, heeft oock een aengenaem paleys, by het water ſtaende; en de ſtadt is volckrijck. Gombin is een redelijcke fraye ſtadt; Sochaciovie volght hier na; en Goſtin, vermaert om de gevangenis van Demetrius Suiſcius, Groot-Hartogh van Moſcovien, die hier lang in 't kaſteel bewaert wierd, daer hy eyndelijck, verteert door elenden, ſijn leven eyndighde. Squernevicie, daer een ſchoon paleys ſtaet van den Aertsbiſſchop van Gneſne; en Biale, waer men Radzeiovie ſiet, een heerlijck kaſteel van den Palatijn van Lencicie, die daer van de naem draeght, verciert met ſeer vermakelijcke tuynen, fonteynen en galeryen.

Palatijnſchap van LENCICIE.

De Staroſtye of 't Baljuwſchap van Lencicie is naby die van Rave, welcke oock in drie landen gedeelt wort, als Lencicie, Brezin, en Orlovie. Het heeft, behalven ſijnen Palatijn, vier Caſteleyns, die leden ſijn van de Staten des Rijcks, te weten, die van Lencicie, Brezin, Inovlode, en Conarie. De voornaemſte ſtadt is Lencicie, in 't moeras gelegen; ſy heeft een Canonicale kerck, wijt buyten de ſtadt, op een onwinlijcke plaets, indien de bouwkunſt die eenighſins geſterckt had: ſy is oock vermaert om hare marckten, en om de vergaderingen van den Adel in dit ſelve Palatijnſchap, in welcke de proceſſen gevonniſt worden. Piontke legt aen d'eene, en Vniejovie aen d'ander ſyde van deſe ſtadt, twee redelijcke goede ſteden, toebehoorende den Aertsbiſſchop van Gneſne, waer van de laetſte een kaſteel heeft, ſeer kunſtigh op de Warte gebouwt: en in d'eerſte, te weten Piontke, is een klooſter der monicken van S. Paulus, den eerſten Heremijt.

CVJAVIE.

VOlght Cujavie, gedeelt in twee Palatijnſchappen, als Breſte, en Iunivladiſlavie: een lant, overvloedigh in tarwe, vee, en viſſchen; want daer ſijn vele ſtaende wateren, met viſch vervult, van welcke 't voornaemſte is dat van Gople, vijf mijlen lang, en een half breet. De Staroſty van Breſte heeft een Palatijn of Gouverneur, en drie Caſteleyns of Slotvooghden, als die van Breſte, Cruſwic en Covalie: oock ſijnder vier lantſchapjes, te weten, Breſte, Cruſwic, Covalie, en Predec. In het gebied van Breſte legt Vladiſlavie, een ſtadt en ſtoel van den Biſſchop van Cujavie en Pomeren, dieſe toebehoort: daer is een Biſſchoplijcke kerck, na d'oude wyſe gebouwt; maer ſeer rijck in ſilvere vaten, en in een groote menighte van koſtelijcke kerck-cieraden: dicht daer by ſijn de huyſen der Kanonicken, een Schole en Collegie voor de jonge ſtudenten: doch het kaſteel legt aen de mont van de Weixel, alſoo wel als de ſtadt, welckers huyſen meeſt al van ſteen ſijn gebouwt. Niſavie, een ſtandt rontom met muren omringt, ſiet men op den ſelven oever; en niet wijt van daer Racienſe, daer een ſchoon kaſteel ſtaet: voorts is hier Radziejovie, Sluzevie, en eyndelijck de ſtadt Breſte ſelf, met muren en graften omringt, en verciert met huyſen van tichelſteen, geſtut met groote dwars-balcken. BRESTE.

De Staroſty of 't Baljuwſchap van Iuni-Vladiſlavie begrijpt oock drie landekens, te weten, Bydgoſt, Bobrounic, en dat van Iuni-Vladiſlavie, 't welck ſich uytbreyt tot aen 't lac of ſtaende water Gople genoemt, en Cruſwic tot aen de Weixel, en de grenſen van Pomeren: het begrijpt vele vlecken en hooftſteden, meeſt van hout opgetimmert. Deſe Staroſty ſend tot de vergadering der Staten des Rijcks haren Palatijn, en drie Caſteleyns, als die van Iuni-Vladiſlavie, Bydgoſt, en Conarie. Cruſwic, 't welck tot het Palatijnſchap van Breſte behoort, en evenwel legt op de grens-palen van deſe Staroſty, heeft een kerck buyten de ſtadt, aen S. Pieter gewijdt, en van gehouwen ſteen gebouwt, met een Collegie van 24 Kanonicken; en een kaſteel van tichelſteen, in een eylant van 't ſtaende water, hier boven genoemt, gelegen, in 't welcke, door een ſtraf van den hemel, de koning Popiel eertijts van de ratten en muyſen is gegeten, om dat hy, als raſende van eerſucht na de heerſchappy, vele van ſijne naeſte vrienden op een bancket met vergif had omgebracht. Bydgoſt is een bemuerde ſtadt, daer men veel ſalm verkoopt, gelijck te Pakow vele tarbotten. In dit geweſt ſijn noch eenige andere goede en volckrijcke plaetſen, onder welcke ſijn Gnieucovie, Vratiſlavie, Solecie, Dibovie, en Strelke, daer een vrouwe-klooſter ſtaet, dat men houdt voor het rijckſte van geheel Polen. IVNI-VLADISLAVIE.

MASOVIE.

MAſovie legt in 't midden van dit Rijck; en wort in vier Staroſtyen gedeelt, te weten, de Palatijnſchappen van Ploce, Podlachie, de gene die in 't beſonder Maſovie wort genoemt, en 't lant van Dobrin.

De Staroſty van Dobrin legt in 't weſter-gedeelte, tuſſchen Cujavien en Pruyſſen: het wort in drie lantſchappen gedeelt, als Dobrin, Ripine, en DOBRIN.

ne, en Libne. Hier ſijn vele boſſchen, die groote inkomſten geven, en inſonderheyt vele viſchrijcke meiren of ſtaende wateren: en behalven de drie ſteden, die wy als de voornaemſte van elck gebiedt genoemt hebben, is 'er geen vermaerder als die men in 't gemeen Skompe noemt, in welcke de Mindrebroeders, als een koſtelijck heylighdom, een beelt van d'allerheylighſte Maeght (dat, gelijck ſy ſeggen, mirakelen doet) bewaren; en men ſiet hier een grooten toeloop van volck, dat uyt devotie herwaerts komt van d'omgelegen plaetſen. De ſtadt Gurzno, ſtoel van den Biſſchop van Ploce, verdient hier aengeroert te worden; want ſy heeft vele dorpen onder haer, en de gemelde Prelaet oeffent ſijn rechtsgebiedt in dit heele geweſt. Deſe Staroſty ſent op de vergadering der Staten drie Caſteleyns, te weten, die van Dobrin, Ripine, en Slonne.

PLOCE. Van hier gaende naer 't ooſten, ontmoet men het Palatijnſchap van Ploce, gelegen tuſſchen de Weixel en Pruyſſen, en in vier lantſchappen gedeelt, welcke ſijn de volgende: Ploce, Zaucre, Mlave, en Srene. Dit Palatijnſchap ſend vijf Heeren op de Rijcks-vergadering, als den Biſſchop, den Palatijn, en Caſteleyn van Ploce; en twee andere Caſteleyns, als die van Racianze, en Sieperce. In dit Palatijnſchap ſijn niet dan geringe plaetſen; doch Sieperce, daer een beelt is van de heylighſte Maeght, dat mirakelen doet, ſoo men gelooft, waer over dat daer veel volcks toevloeyt van alle ſijden; en Ploce ſelf, vermaert door hare Biſſchoplijcke kerck en Biſſchop, ſijn waerdigh dat men die beſchouwt. Ploce is gelegen op de hooghſte plaets van den oever der Weixel, 't welck rontom een ſeer aengenaem uytſicht heeft, en te vermakelijcker is, om dat men de ſchepen op en af varen, en tuynen rontom de ſtadt ſiet, die ſeer ſmakelijcke vruchten voortbrengen. Hier is een groot getal kercken, die ſeer rijck ſijn, onder andere het vrouwen-klooſter van S. Maria Magdalena, in de voorſtadt gelegen; en een ſchoone Abdye van S. Benedictus, by het kaſteel, waer oock een groote kerck ſtaet, met een byſondere kunſt gebouwt, die ſeer rijck is van ſilvere vaten, en heylige reliquien of overblijffelen, onder welcke men ſiet het hooft van den grooten Koning S. Sigismond, aen deſe heylige plaets door den deurluchtighſten Koning Sigismond de Derde (vader van Vladiſlaus de Vierde, en den tegenwoordigen Koning Ioannes Caſimirus) geſchoncken, dewijl deſe kerck aen de gemelde S. Sigismond is gewijt; welckers heyligh reliquie de voorſeyde Koning in een kas van ſuyver gout, met allerley ſlagh van dierbare geſteenten en diamanten verrijckt, heeft beſloten; een gift ſoo een heerlijck Koning, gelijck hy ſich betoonde, waerdigh. Het Capittel van deſe kerck heeft byna ſulcke rijcke inkomſten als den Biſſchop; want den Deken alleen beſit een geheel lant, ſijnde opperheer van deſſelfs adel, en heeft 'er ſijn woonplaets; gelijck den Biſſchop oock Heer is van 't lant Pultovie, en men kan van ſijn vonnis niet appelleeren, ſelf niet aen Sijne Majeſteyt; maer d'Edellieden ſtaen onder hem, gelijck die van 't hertoghdom Severien onder het rechtsgebiedt van den Biſſchop van Cracow. De Vaderen van de Societeyt Ieſu hebben hier een Collegie, om de jonckheyt t'onderwijſen. Oock is 'er noch een ander Collegie, 't welck dit eerwaerdigh Capittel toebehoort, die in 't ſelve Profeſſoren uyt d'Academie te Cracow doet komen, om te leeren.

MASOVIE. Maſovien heeft geen Biſſchop, maer een Palatijn generael, en ſeven Caſteleyns, of Slotvooghden, als van Cyrne, Visne, Warſow, Visgrade, Zacrocime, Ciechanovie, en Live. Wat het geeſtelijcke belangt, het ſtaet ten deel onder den Biſſchop van Poſnanien, ten deel onder die van Ploce, en 't overige onder die van Luceorie; en dewijl het een groote provintie is, wort het in twaelf lantſchappen gedeelt, te weten, dat van Cyrne, Viſne, Zembrovie, Warſow, Nure, Viſſegrod, Zacrocin, Ciechanovie, Lomzen, Rozan, Macovie, en Live: en behalven de gemelde plaetſen ſijn hier veel andere van meerder achting, als Pultovie, de woonplaets van den Biſſchop van Ploce, een ſtadt met ſchoone huyſen verciert, met een aengenaem kaſteel, dat op een rotſe legt, geſterckt, en met vermakelijcke luſthoven verheerlijckt: ſy is gelijck een eylant van de Narve, waer oock een Collegie is van de Societeyt Ieſu, en een heerlijcke kerck van de Kanonicken, met vele inkomſten verrijckt. Czermienſce, op den oever van de Weixel gelegen, heeft een Abdy van Regulier-Kanonicken, ſeer rijck van landeryen. Men moet hier byvoegen Minſce, Varckie, Vengrow, Garvolinie, vermaerde ſteden om het goede bier dat 'er gebrouwen wort. Voorts ſijn 'er noch Staniſlavie, Broc, Viſcovie, Seroicz, en Lomze, waer oock een Collegie is van de vaders der Societeyt; en eyndelijck Warſow, welck is als het *Warſow.* center of middelpunt van Polen, en daerom wort in 't gemeen de vergadering van de Staten deſes Rijcks hier gehouden; op dat een yder, ſoo ras als 't mogelijck is, ſijn reyſe herwaerts ſou konnen volbrengen. Sy legt op 43 graden langte, en op 52 graden breette, omtrent 40 mylen van Cracow en van Poſnanien. Men ſiet hier een vierkant heerlijck paleys, voor eenige *Paleys.* jaren door ordre van Koning Sigismond de Derde gebouwt, die geen koſten ſpaerde, om dit treflijck werck uyt te voeren, 't welck te voren alleen van hout was gemaeckt. Daer is noch een ander paleys buyten de ſtadt te Viaſdovien, 't welck ſijn uytſicht op de Weixel, rontom vele tuynen, en ſchoone kercken heeft, welckers voornaemſte is die van S. Ian Baptiſt, waer in Reguliere Canonicken ſijn, vervult met rijcke ſchilderyen en heylige cieraden, een klaer blijck van de Koninclijcke heerlijckheyt. Men ſiet oock in de voorſtadt, die men van Cracow noemt, na Viaſdovie ſtreckende, het tropheum of verwinnings-teyken van de victorie op de Moſcoviten gewonnen, 't welck is een capelle kunſtigh gebouwt door 't bevel van Sijne Majeſteyt, in welck 't lichaem legt van I. Demetrius Suiſcius, Groot-Hertogh van Moſcovien, en

Keyſer

Keyſer van ſoo vele Aſiatiſche volckeren, die in de gevangenis te Goſtin, met twee van ſijne broeders, ſijn leven eyndighde, als wy te voren aengeroert hebben.

PODLACHIE. De laetſte Staroſty van 't lantſchap Maſovie is Podlachie, ſtaende in 't geeſtelijcke geheel onder den Biſſchop van Luceorie: ſy heeft maer twee Senatoren of Rijcks-Raden, die op de vergadering der Staten verſchijnen, te weten, den Palatijn en de Caſteleyn van Podlachie. Men deeltſe in drie landekens, als Drogicz, Mielnice en Bielſce, welcke ſijn oock de drie voornaemſte ſteden: want d'andere ſijn niet dan kleyne ſtedekens, behalven Holovacz, Suraſie, Viſokie, en Kniſin. De ſtadt Ticocin is niet van de geringſte in deſe provincie: want ſy heeft een ſchoon paleys, na de nieuwe wyſe, op een ſtercke plaets, in 't midden der moeraſſchen gebouwt, ten koſten van den ſeer doorluchten Heere Chriſtophorus Vieſiolovius, Hofmeeſter van den Grooten Hertogh van Littouw; aen welcke oock toebehoort het heerlijck kaſteel van Bialoſtoc, vier mijlen van daer gelegen, alwaer men een fraye kerck ſiet, verciert na de nieuwe regelen der Bouwkunſt, en met een grooten toeſtel van rijcke kerck-gewaden, en andere ſaken, die tot den heyligen dienſt behooren. Wat verder ſiet men het rijcke klooſter van Supraſlo, in de boſſchen van Ruſſien, in 't welcke Religieuſen der ordre van S. Baſilius woonen, levende onder de gehoorſaemheyt van de Roomſche kerck; waer na het volck in menighte loopt, om de groote mirakelen oft wonderdaden die daer veeltijts geſchieden.

KLEYN POLEN,

Door den selven Auteur.

Verdeeling. KLeyn Polen heeft, soo in de langte, als in de breete, ontrent vijftigh mijlen, en word seer gemeenlijck in drie Vooghdyschappen, of Paltsgraefschappen gedeelt; in dat van Krakou, Sendomir, en Lublin, in dese ordre, daer in sy nu genoemt sijn, naer 't noorden en zuydoosten gelegen. Naer 't noorden paelt het aen 't gewest van Masovie, en Podlachie, naer 't westen aen *Grensen.* Groot Polen, naer 't oosten aen Russen, en naer 't zuyden aen Ongeren, en Silesien. Ter plaets, daer het naer de grensen van Ongeren streckt, is het meer bergh-achtigh en boschachtigh; maer voorder van daer is 't allengs afgaende, meer gebout, en kley-achtiger; hoewel het oock in 't midden van 't lantschap van Sendomir enighsins bergh-achtigh, of warelijker heuvelachtigh blijckt: behalven een bergh, *Calvus* oft de Kale genoemt, op welcke een klooster van Benedictinen is, door de naem en 't hout van 't heyligh kruys vermaert; gelijck oock een ander, twee mijlen van daer, beneden aen de selfde bergh, naer S. Catherina genoemt, daer Minderbroeders van d'Observantie in woonen.

KRAKOV. Het Paltsgraefschap van Krakou, behalven sijn vier landeryen (namelijck van Krakou, dat twee landekens begrijpt, van Xianz, en Prossovien, van Lelovien, Biece, en van Sandeke) in de welcke het gedeelt word, begrijpt oock in sich drie Hartoghdommen, van Oswiecze, Zatorien, Severien, die deelen van Silesien sijn, en 't Graefschap Scepusien, 't welck een gedeelte van Ongeren is, dartien steden begrijpende, onder de welcken Luboulie de voornaemste plaets beset, dat een sterck kasteel heeft, en gedurighlijck bewaert word. Maer alle d'andere gewesten van dit Paltsgraefschap begrijpen drie-ën-negentigh bewoonde plaetsen, behalven de dorpen en hofsteden, die met kercken, kloosters en kasteelen verciert sijn. Behalven dese sijn 'er oock kasteelen op de hooge plaetsen, en rotsen gebout, namelijck Melstin, Rabstin, Tencin, Landiskroon, Moravick, Xianse, Ogrodeneck, Lipoveck, Ociek, Visnick, Pilcit, Sorsten, Bobreck, Spiekovice, Soben, &c. Daer sijn oock kloosters, gelijckelijck tot verstercking, en gemack der inwoonders gebouwt, en van de vlecken en dorpen, niet verre van daer gelegen, besocht; namelijck van Tineck, Mogile, Bielan, Calvarien, Miechovie, Sieleck, Visnick, Siricien, Hebdovie, Alverne, Stanante, Andreovie, Prerovie, Gidle, Mstovie, en Czenstochovie. *Krakou is het hooft van 't Lantschap, en de voornaemste van 't geheel Koninckrijck, gelegen op de langte van 37, en op de breette van 50 graden; en kan met de vermaerde steden van Duytslant en Italien geleken werden, soo in pracht en sterckte der gebouwen, die onbeampte lieden toebehooren, en oock aen 't Rijck eygen sijn, als in overvloet van alle dingen, die tot de lijftocht en dienst des lighaems behooren; en van uytheemsche waren, en in de groote menighte der menschen, als oock in hun heusheyt en beleeftheyt. Het heeft twee andere stedekens als aen sich gevoeght, aen de zuydsijde Casimirie, en aen de noordsijde Clepardie, en oock een kasteel, dat over de Weixel gebiedt, en met heerlijcke gebouwen verciert is. Daer is oock de kerck van S. Stanislaus, in 't welck des selfs graf onlangs van Martinus Szyscovius, Bisschop van de plaets, seer kostelijck weêr opgebouwt is; hoewel het oock te voren een silvere tombe, en veel goude vaten, tot de godtsdienst gewijdt, gehadt heeft. Maer de miltdadigheyt der godtvruchtige Koningen uyt de Iagellonise stam heeft die grotelijcks vermeerdert: en Sigismundus d'Oude heeft oock, behalven d'andere gaven, als goude kruyssen, en kostelijcke klederen, met edele gesteenten geborduert, geschoncken een silveren altaer, en by 't graf van dese Heyligh opgerecht. Sedert heeft sijn dochter, Anna genaemt, gemalin van Koning Stephanus, een ander altaer en de kapelle van de Boodschap der heylighste Maeght, daer de begraefplaets der Koningen is, gesticht, om de gedachtenis van haer Vader t'eeren, en dit Oratorium of bidplaetse met een verguld dack verçiert. Ick swijgh hier van soo veel overblijfselen der heyligen, met gout, silver, en kostelijcke gesteenten verrijckt; en van de kruyssen, door vele paerlen en gesteenten blinckende, die soo veel duysenden van guldens waerdigh geacht worden. Ick swijg van de Bisschoppelijcke myters, kasuyvelen, kappen, van kostelijcke gesteenten selve gemaeckt, dewijl dese dingen byna onwaerdeerlijck sijn, en soo veel te grooter verwondering in d'aenschouwers ontsteecken, als sy naeukeurighlijcker en naerstighlijcker besien worden. Ick sal alleen van dese kerck seggen, in 't welck sy de kercken in Europa, oock die rijckelijckst versorght sijn, overtreft. Namelijck, dat daer in gedurighlijck en sonder ophouden wordt gesongen; want de Priesters sijn daer in sekere ordeningen verdeelt, die de geheele nacht deur singen. Hier worden dagelijcks omtrent hondert Missen gedaen, van de welcke gemenelijck acht door de Priesters worden gesongen, en twee daer af in koorsangen. De Bisschop self is Heer van dertien steden, en opperste Vorst van 't hartoghdom Severien. Het Capittel, 't welck uyt ses-en-dartigh Kanonicken bestaet, met d'andere Priesters van laeger stant, heeft soo veel inkomsten, als*

Krakou, de hooftstat.

S. Stanislaus kerck.

de

Gewijde gebouwen.

de Biſſchop ſelf. Ick gae hier de vijf andere kercken voorby, ſoo in 't kaſteel, als in de ſtadt ſtaende, de welcke hun eyge Kanonicken en Capittelen hebben. Ick ſwijgh van de rijckſte kloosters, en parochyen van de ſtadt, onder de welcken dat van Maria, de heylighſte Maeght, in d'omkring van Krakou, 't voornaemſte is, het welck een gemijterde Aertsprieſter heeft, en daer in men, om het groot getal der klercken, ſoo wel als in 't kaſteel, de geheele nacht deur

Academie. Gode lof ſingt. Ick koom tot d'Academie, een ſeer vruchtbaer queeckſchool van alderhande geleerde lieden, en een ſeer heldere ſterre van geheel Sarmatien, ſoo wel als Athenen eer-

Collegien. tijts het oogh van Griecken was. Deſe heeft in 't geheel acht Collegien; het groot Collegie, in 't welck de Theologanten, het kleyn Collegie, in 't welck de Philoſophen ſijn, en 't Collegie der Rechtsgeleerden, in 't welck de Profeſſoren van die wetenſchap woonen, en voorleeſen. De Medici, om dat ſy ten meeſtendeel getrout ſijn, woonen buyten 't Collegie, en yder in ſijn eygen huys. De beurs der Rechtsgeleerden, of Dulgoſſiaenſch Collegie, in 't welck de genen, die naer Rechtsgeleertheyt trachten, woonen. Het Collegie der armen, of Iagelloniſche beurs; 't Collegie der Philoſophen, of Noſcoviaenſche beurs; 't Collegie van Ieruſalem, of d'Oleſniciaenſche beurs; en 't Collegie der menſchelijcke wetenſchappen. Men kan hier noch byvoegen de veertien ſcholen van de Letterkunſt, deur de geheele ſtadt verſpreyt; in de welcken de meeſters, onder de Rector Magnificus van d'Academie, oock andere hooger wetenſchappen leeren, en in yder faculteyt de ſijnen naer ſekere wetten regeert, en met groote vlijt en naerſtigheyt de ſtudien ſoodanigh ſtieren, dat 'er byna geen ſtant van kerckelijcke of politycke waerdigheyt is, in de welcke geen gevonden worden, die niet in deſe treffelijcke Vniverſiteyt hebben geweeſt. Godt geve dat de glorie van deſe bloeyenſte Academie, die, veel vervolging geleden hebbende, de liefde van ſoo veel treffelijcke mannen tot ſich treckt, en tot godtvruchtigheyt opweckt, door geen gewelt, 't ſy van 't geval, of van de nijt, verdruckt noch verplet word. In de kloosters der bedelende Regulieren ſijn oock ſeer bloeyende ſtudien, ſoo van Philoſophie, als van Theologie, by d'Auguſtinen, in 't klooſter van S. Catharina, by de Franciskanen, ſoo Conventualen, als van d'Obſervantie, by de Barrevoetſche Carmeliten in de voorſtadt, by de Ieſuyten, in S. Pieter Major, (daer de jeucht oock in de menſchelijcke wetenſchappen onderweſen word) by de geprofeſſiden van S. Paulus d'eerſte Eremijt, in Rupelle, en elders by anderen, maer voornaemelijck by de Dominicanen, aen de kerck van de Drie-ëenigheyt, die in oude tijden door hun geleertheyt, en oock door d'oprechtigheyt van hun leven, uytgemunt hebben, en noch heden met ſoodanige Profeſſoren ſijn begaeft, die naer aller oordeel in geleertheyt, en geſamentlijck in Gods woort voor te dragen, uytſteecken. In deſe ruſten oock ſeer veel lichamen der Heyligen, die door mirakelen vermaert ſijn; namelijck van S. Staniſlaus, S. Prandotha, S Ioannes Grothius in 't kaſteel; van S. Hyacinthus, en Ivo Biſſchop, by de Dominicanen; van S. Iſaias de Belijder, by de heremiten van S. Auguſtinus; van S. Staniſlaus Cazimir, by de Regulier Kanonicken; van S. Simon Lipnic, by de Minderbroeders, die ſijn geheel leven, ſoo in 't wereltlijck, als in 't geeſtelijck met ſoo groote vromigheyt en ſuyverheyt deurgebracht heeft, dat hy aen allen tot een voorbeelt was. Desgelijcks S. Ioannes Cantius, een man, te gelijck van uytſteekende heyligheyt des levens, en voortreffelijcke geleertheyt, die by S. Anna ruſt; en met hem ſeer veel uytmuntende mannen in godtvruchtigheyt: Antonius van Anapachania, Rochus van Boſnanien, Simon Halicius, en elders veel anderen, door hun ſachtſinnigheydt, en heyligheydt des levens vermaert; gelijck Staniſlaus Kokoſzka, Bartholomeus Pontkovius, Ioannes Vielicius, en voornemelijck S. Michaël Gedrucius, by S. Marcus. D'anderen, die door de ſuyverheyt van hun leven, en oock door hun verſcheyde en hooge geleertheyt bekent hebben geweeſt, ſijn in 't boeck des levens geſchreven.

Overblijffelen der heyligen.

Overigheden. Na dat wy ter loop eenigh gewagh van de Heyligen gemaeckt hebben, ſullen tot d'overige beſchrijving van dit edele Vooghdyſchap voortgaen: ſy heeft dan, behalven de Biſſchop, de Kaſteleyn en de Palatijn, vier andere Raetsheeren, die tot de Raet van de gemeente behooren, naementlijck de Kaſteleyns van Voinice, van Oſviecie, van Sandece, en van Biecen: en behalven andere weereltlijcke Overigheden, en van de militie, (onder de welcke de generale Burghvooght van Krakou de voornaemſte bewaerder en toeſiender is, niet alleenlijck van 't Koninclijck kaſteel, in 't welck de kroon bewaert wort, maer oock van de gemeene vrede en ruſt, waer door ſijn gebiedt ſich wijt uytſtreckt, niet alleenlijck over de buytenlieden en ſtedelingen, maer oock over den Adel;) de groote Procureur van Krakow, die toeſicht over de reparatie van 't kaſteel, en over d'inkomſten van de Koninck heeft. Het kaſteel ſelf van Krakou heeft beſonderlijck tien toeſienders, die Burghgraven worden genoemt, de welcke, ſoo in vrede als in oorlogh, by daegh en by nacht, daer 't noodigh is, of ſelf, of door hun dienaers, goede wacht houden, en alle van Adel moeten weſen.

Men moet oock niet met ſwijgen voorbygaen, dat, van alle de Staroſtyen of Voogdyſchappen van Polen, uytgeſondert die van Sendomir, deſe voogdyſchap alleen alle metalen en mijnſtoffen heeft: loot en ſilver in dat van Ilcuſſie, Slaucovie en Novagore; koper en gout in Novotargie, en in de bergen omtrent Sandecie; berghſout, gelijck grote ſteenen in Bochna en Veliſca; marmer van alderhande koleuren by Selecia, daer een convent van barrevoetſche Karmeliten is; ſalpeter by Vislicie; koperroot by Becea; koper en ſteenkolen by Tencine; ſtael by Podolenecie; yſer en glasblaſeryen by Olſtinie, en in veel andere geweſten. En echter ſiet men in alle deſe plaet-

Mijnen en Metalen.

ſen, maer voornaemelijck in 't geweſt, aen 't geberghte gelegen, (om niet van de voorſteden van Krakou te ſpreken) ſeer treffelijcke hoeven, en vruchtbaere boomgaerden, daer in karſtengen, moerbeſien, queevruchten, vijgen, amandelen, pompoenen, meloenen, en alderhande kruyden en gewas groeyen, en die in aengenaemheyt niet voor de vermaeckelijcke hoven van Italien behoeven te wijcken. En voornamelijck ſiet men te Crepicie een tuynhof, geheel op ſijn Italiaenſch toegeſtelt; en oock een Palais, met vergulde ſolderingen, nieu van gebouw, als oock een klooſter en kerck van Regulier-Kanonicken, met ſeer groote pracht en koſten gebouwt door de vermaerde Nicolaus Volſcius, Opper-Maerſchalck van Polen, diens naem en achting noch door outheydt, noch door vergetenheydt uytgewiſcht ſal konnen worden. Niet verre van 't kaſteel is een groote warande van verſcheyde beeſten, daerin, behalven de bevers, geyten, daſſen en anderen, ſeſtien hondert herten worden getelt. Daer is oock een kerck en klooſter van Regulier Kanonicken, door de ſorge en miltheyt van de ſelve deurluchtighſte Heer te Clobuce gebouwt, en daer by een palais, konſtighlijck gemaeckt, en een tuyn, op d'Italiaenſche wijſe beplant. Daer na volght de ſtadt Czenſtochovie, om haer goedt bier vermaert, 't welck niet alleenlijck deur Polen, maer oock deur de gebuerige Landtſchappen van 't Duytſche Rijck vervoert wordt. Het klooſter, buyten de ſtadt, aen Klaren-bergh gelegen, en nu treffelijck herbout, en verſterckt, is over de geheele Chriſten weerelt bekent, door de wonderwercken van een beelt van de H. Maeght Maria, van S. Lucas d'Euangeliſt geſchildert: want de lieden uyt de verdſte geweſten van Europa komen derwaerts als Pelgrims, of ſenden daer ten minſten hun geſchencken, als ſy door eenige verhinderingen belet ſijn. Hier uyt ontſtaen daer de groote ſchatten, in geſteenten, gout, ſilver en gewijde kleederen beſtaende, daer men oock een talrijcke menighte van Religieuſen, die daer woonen, en aen S. Paulus den Heremijt gewijd ſijn, vind. Naeſt daer aen ſiet men de kerck en toren van S. Apollonie; en niet verre van daer de wooning der Dominicanen van Gidle, oock ſeer vermaert door een kleen beeldt van de H. Maria, 't welck wonderdaden doet. Aen de ſaemenkomſt van de Warte, ſiet men de ſtadt Mſtovie, onder het gebiedt der Regulier-Canonicken ſtaende, die, in plaets van een Abt, een gemyterde Biſſchop hebben; en ter rechterhandt de burgt Olſtinie, op een hooge rots in de boſſchen gelegen. Als men dan noordooſtwaerts voortgaet, koomt men aen de kerck van S. Anna te Prirovie, onder de toeſicht der Minderbroeders van d'Obſervantie, door de geduerige beêvaerden der godtvruchtige lieden vermaert. Aen de vloet Pilce, is de ſtadt Novopolie, de wooning der Konieckpolſchen, met een vermaerde burght, en het kaſteel Potok, dat beroemt, en een ſeer aengename beſitting van dit geſlacht is. Daer na volght Lelovie, de hooftſtadt van dat geweſt, en met een ſeer oude muur verſterckt. Dan Pilcie, de heerſchappy des Hartoghs van Zbaravien, 't welck een kerck van Canonicken in de ſtadt, en op de bergh een ſeer ſterck kaſteel heeft, daer in de hedendaeghſche meetkunſt naerſtighlijck waergenomen is, en daer binnen een ſeer prachtigh Palais, en koſtelijcke tuyn, op d'Italiaenſche wijſe gebouwt. Zuydewaerts van daer ontmoet men vooreerſt Ogrodenecie, een ſeer oudt kaſteel der Firleys, op een klip, en eenige ſteden van minder naem. Dan volght Severien, de hooftſtadt van 't Hartoghdom, dat deſe heerlijcke naem draeght. Hier is een ſterck ſlot op een eylant in een ſeer groote poel, en noch een ander Lipovecie genoemt, op een hooge klip, vermaert om dat het de gevangenis der geeſtelijcken van 't Biſchdom Krakou is, die eenige ongebondenheyt betoont hebben. Want dewijl de Biſſchop van Krakou het opperſte gebiedt heeft over 't Hartoghdom van Severien, 't welck eenige ſteden in ſich begrijpt, ſoo heeft hy, onder deſe ſteden, Lipovecie, als naeſt aen de ſtadt Krakou gelegen, daer gemeenlijck de vonniſſen geweſen worden, van outs tot de gevangenis der ontuchtige klercken verkoſen. In 't ſelfde Hartoghdom is Slaukou, door ſijn ſilvermijnen vermaert, en daerom in hooge achting by de Biſſchoppen van Krakou. Hier by leght Ilcuſſie, een Koninclijcke ſtadt, oock door haer mijnen van loot en ſilver vermaert en rijck. De burgers van deſe plaets, hoewel al te groots en prachtigh, ſijn echter ſeer godtvruchtigh en aendachtigh, en ſeer geſchickt van ſeden. De ſtadt ſelve is met wallen beſloten, en heeft ſeer ſchoone huyſen, van gebacke ſteen gemaeckt. Hier is ſeer goedt broot, en oſſevleeſch, daer in ſy de Krakouwers overtreffen, die echter naeuwelijcks vijf mijlen van daer ſijn. En in deſe tuſſchenwijdte ſiet men veel kaſteelen, klooſters, paleyſen van Edelen, Prieſters, en van kooplieden; en voornamelijck Tencine, op een uytſteeckende bergh gelegen, een ſeer ſchoon kaſteel der Graven, de welcke hun bynaem hier van afleyden, doch hun oorſprong hebben van Lechus ſelf, de ſtichter van het Poolſche volck. Daer na ſiet men, aen de ſlincke ſijde, het kaſteel Pieſcou de ladder, in de boſſchen op een ſteyle rots gelegen. Desgelijcks Ociecie, een burght, van gelijcke gelegentheyt, en een weynigh achterwaerts de burght Rabſtin, die boven de ſtadt Ilcuſſe uytſteeckt. Maer als men naer Krakou gaet, ſiet men Moravicie, Balicie, Midlnice, ſeer heerlijcke paleyſen, en voor de ſtadt ſelve het treffelijck kaſteel Volie, door kloecke Italiaenſche werckmeeſters gebouwt; en eyndelijck in de voorſtadt Lobzow, een ſeer prachtigh koninclijck gebouw, en met een ſeer çierelijcke tuyn verſien. Aen de weſtſijde van de ſtadt, een mijl van daer, op een ſeer uytſteeckende bergh, de ſilverbergh genoemt, ſiet men de heremitagie der vaders van Camaldulen, ſeer heerlijck gebouwt op de koſten van Nicolaes Volſcius, een ſeer uytſteeckendt man, en hier voor genoemt; daer de reyſiger ſtoffe tot verwondering ſal vinden, dewijl in 't bouwen alles

Vruchten.
Palais.
Clobuce.
Czenſtochovie.
Mſtovie.
Novopolie.
Lelovie.
Pilcie.
Ogrodenecie.
Severien.
't Slot Lipovecie.
Tencine.
Ociecie.
Slaukou.
Ilcuſſie.
Moravicie.
Volie.

nae

nae de meetkunſt en boukunſt waergenomen is.

Tinecien. Een half mijl van daer ſiet men Tinecien, een klooſter der Benedictinen, aen d'oever van de riviere Weyſſel, die daer voorby loopt, van het welck d'Abt over vijf ſteden, en hondert landthuyſen gebiedt, en eeuwigh Kanonick van Krakou is.

Palais Spitcovien. Indien men naer de grenſen van Sileſien reyſt, ſoo ontmoet men voor eerſt het palais Spitcovien, aen de ſelfde vloet de Weyſſel, daer na de burght Bobrcen, in 't Hartoghdom Oſwiecze; ick ſwijgh van Oſwiecze ſelve, in moeraſſen gelegen.

OSWIECZE. Dan volght in het Hartoghdom

ZATOR. Zator, het palais Oſiecen, een ſtercke plaets. Desgelijcks het klooſter der Regulier-Canonicken in 't Graefſchap Zivecen; en een ſeer heerlijck palais in Suche.

Landiskroon. Bergh van Calvarien. Wijders ſiet men de burght Landiskroon, op een hooge rots, die ſich veel mijlen van daer vertoont, en in des ſelfs gebied de bergh Calvarien, eertijts van de vermaerde Nicolaes Zebridovius, Palatijn van Krakou, dus genoemt, en in ſijn erfgront door Geeſtelijcke perſonen uytgekoſen, om de plicht van godtvruchtige menſchen te voldoen, vermits deſe plaets byna in alle deelen in gelegenheyt met de ſtadt Ieruſalem over-een komt, in de welcke de Heer Chriſtus onſe ſaligheyt gewrocht heeft. Hy dan, aen deſe heuvelen hun bynamen gevende, heeft hier en daer in de velden ſeer treffelijcke bedeplaetſen gebout, en op de bergh van Kalvarien ſelve een koſtelijck klooſter van broeders der Obſervantie opgerecht; en men heeft van de Paus deſe gunſt verkregen, dat het den pellegrims geoorloft ſou ſijn deſe plaetſen te beſoecken. En dieshalven is derwaerts een groote toevloeying van menſchen, niet alleenlijck uyt Polen, oft uyt de geburige plaetſen, maer oock uyt Ongeren, Sevenbergen, Sileſien, Moravien, en van andere wijder gelegen volcken. Aen d'andere ſijde van de ſtadt Krakou is een ſeer rijcke Abdy, en klooſter der Ciſtercienſen, tamelijck ſterck en ſchoon, Clare-tumbe oft Mogilen genoemt: en byna daer tegen over, doch aen d'andere ſijde van de Weyſſel, het klooſter Staniontece, daer Nonnen van S. Clara ſijn.

Het palais van Niepolomicen. Het koninckljck paleys van Niepolomicen leght in de boſſchen, het welck de jacht van verſcheyde wilde beeſten heeft. Deur de boſſchen, vier oft vijf mijlen van de ſtadt, leght de Hebdoviſche Abdy der Premonſtratenſen.

Veliska. Voorts, als men nederwaerts gaet, ontmoet men de ſtadt Veliska, om haer ſoutmijnen deur geheel Europa bekent, alwaer 't ſlechs om de beſchrijving van Rheticus alleen, die een vermaert Mathematicus heeft geweeſt: dan

Bochnie. volght Bochnie, het welck niet voor Veliska wijckt, en van mijnſout overvloet heeft. Aen de rechte ſijde van Bochnie naer Ongeren ſiet men voor eerſt Dobcicie, een ſtadt en kaſteel; daer nae Sci:icien tuſſchen de bergen, een treffelijcke Abdy der Ciſtercienſen. Ooſtwaerts

Viſnicien. van daer leght Viſnicien, een ſeer ſterck kaſteel toebehoorende de Graef van Lubomirsky, Palatijn van Ruſſen: en een Heremitagie der Barrevoetſche Vaders op een bergh daer by; beyde naer de nieuwe bouwkunſt gebout, en met koſtelijcke ſchilderyen verciert. Ick ſwijgh van d'andere ſteden, die niet ſoo vermaert, en naer d'oude wijſe ſijn gebouwt. Ick ſpreeck niet van de hoeven en adelijcke gebouwen, die kunſtelijck gemaeckt ſijn, dewijl onſe landslieden nu trachten ruym en heerlijck te woonen, niet alleenlijck in de ſteden, maer oock in de lanthuyſen, en voornamelijck in de Lantvooghdy van Krakou, 't welck nader aen Duitslandt is, dan d'anderen, en altijdt ſeer veel Italiaenſche kooplieden en werckmeeſters heeft, welcker arbeydt en naerſtigheyt ſy in 't bouwen gebruycken.

Sandecie. Sandecie dan, in dit geweſt onder aen de bergh gelegen, overtreft in beſchaeftheyt van ſeden d'andere geburige bevolckte plaetſen; en heeft een Abt van Ciſtercienſer Monicken, en een Collegiale kerck. D'inwoonders ſijn daer tot de koophandel genegen, niet luy noch boerſch, gelijck gemeenelijck d'inwoonders der bergen worden; maer beleeft van ſeden, naerſtigh, en met hunnen koophandel beeſigh. De ſtadt is met een muur omringt, en leght aen d'oever van de Dunajeck, in een ſeer aengename plaets, omtrent een mijl van het oudt Sandecie, daer eenige Nonnen van d'ordre der Premonſtratenſen het rijckſte kloſter van geheel Polen bewoonen. Vijf mijlen van daer is de ſchoone ſtadt Biecie, in een ſtercke plaets gelegen, de hooftſtadt van haer lantſchap, gelijck Sandecie van 't hare. Eyndelijck volgen Tucholie, Zmigrode, Dembrovecie, Ducle, en Tarnovie, door ſijn collegiale kerck, en de gemijterde Deecken daer in, vermaert, gelijck oock om de muren en gebouwen van de ſtadt; en in hooge achting om haer kaſteel, dat een weynigh buyten de ſtadt op een hooge bergh leght, by de welcke een groote warande geſien wordt. Hier in de voorſtadt is een çierlijcke kerck der Minderbroeders van d'Obſervantie, en in de kerck van de Kanonicken het graf van Ioannes Oſtrogius, de leſte hartogh, met verſcheyde marmeren verciert, en ſeer kunſtelijck geſneden. Als men noortwaerts voortgaet, vind men, onder de voorname ſteden van dit Paltsgraefſchap, Opatovecie, Coſicie, Proſovie, Miechovie, 't welck behoort onder de heerſchppy der Ridders van 't heyligh graf, die in deſe ſtadt een kloſter hebben, dat rijck van inkomſten is, en een gemijterde Overſte heeft; gelijck oock Xianſie, het kloſter der Auguſtinen, en een paleys, ſeer heerlijck met marmeren verciert, die buyten de wallen van de ſtadt ſijn. Desgelijcks Andreovie, een rijcke Abdy, en ſtadt, die niet te verachten is; Scarbimirie, rijck van vruchten, en met een collegie van Canonicken verheerlijckt; Chroberſcum, een heerlijck kaſteel van 't Marckgraefſchap Miſcovie; en Pincſovie, het welck een prachtigh paleys heeft, daer in het badt voornaemelijck van de Poëten geroemt wordt. Het lant heeft overvloet van gehouwe ſteen, bequaem om gebouwen te maken; en oock overal ſeer vruchtbare ackers.

Paltsgraefſchap van Sendomir. Maer laet ons tot het Paltsgraefſchap van Sendomir voortgaen, 't welck in acht Voogh-dyen gedeelt word: namentlijck van Sendomir,

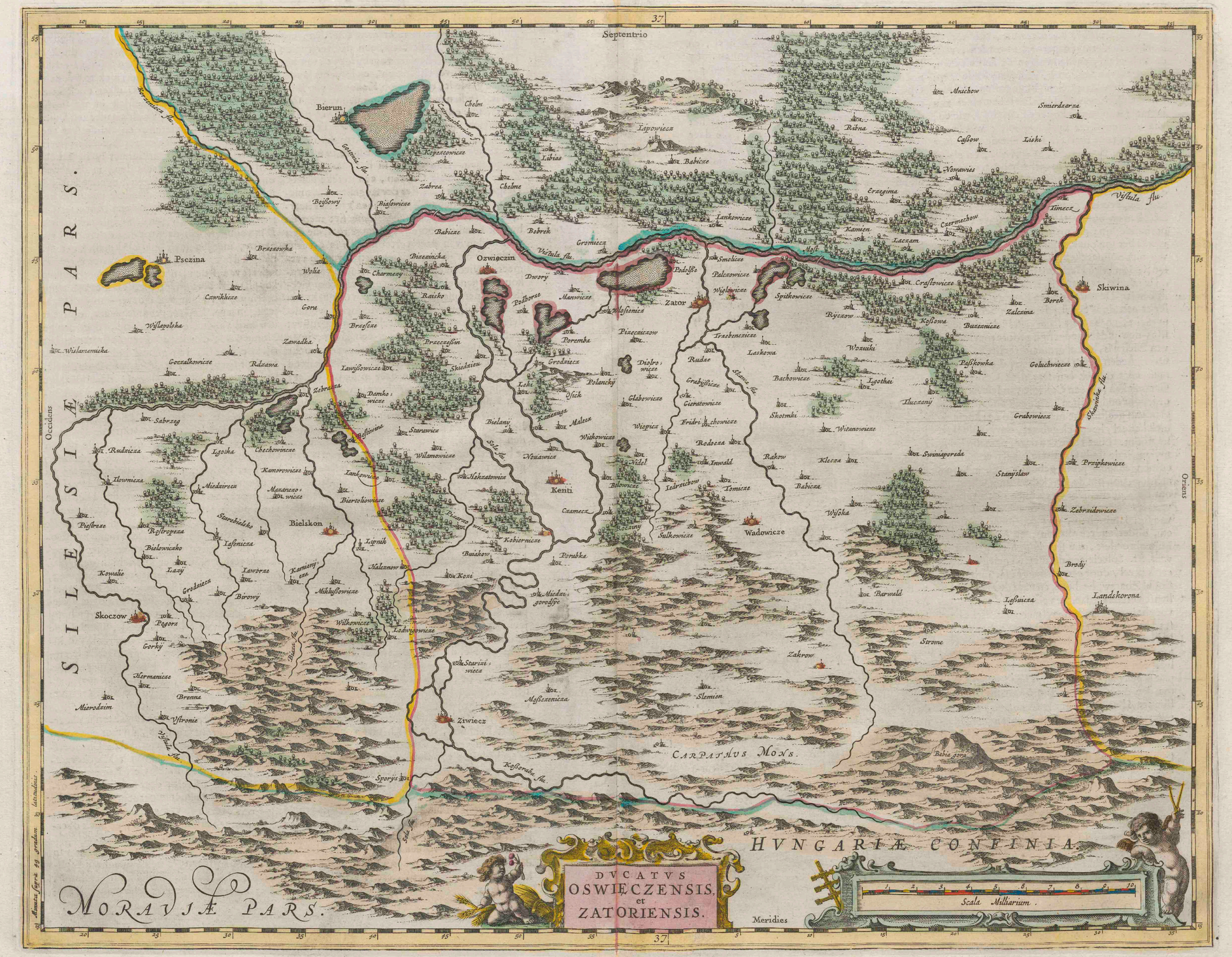

DVCATVS
OSWIĘCZENSIS,
et
ZATORIENSIS.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
SILESIÆ PARS.
MORAVIÆ PARS.
HVNGARIÆ CONFINIA.
CARPATHVS MONS.
Scala Milliarium.
Bierun
Pszczina
Ozwięczin
Zator
Skiwina
Bielskon
Skoczow
Kenti
Wadowicze
Ziwiecz
Landskorona
Vistula flu.
Sola flu.
Kossoraba flu.
Skawinka flu.
Gostinia flu.
Kopezcowicze
Zabrea
Biasowicze
Chelm
Libias
Babicze
Lipowiecz
Lankowicze
Bobrek
Gromiecz
Podolsze
Smolicze
Palczowicze
Wiglowicze
Spitkowicze
Crastowicze
Ryczow
Kossowa
Buzeznicze
Zalczina
Borek
Timecz
Mnichow
Smierdzarza
Liski
Nowawies
Erzegima
Czermechow
Kamien
Laczam
Most
Wozuiki
Paszkowka
Goluchwiecze
Bachowicze
Lgothai
Tluczany
Skotmki
Witanowicze
Grabowiecz
Swiniaporeda
Stanyslaw
Przipkowicze
Zebrzidowicze
Brody
Leszuicza
Strome
Barwald
Zakrow
Slemien
Moszczenicza
Starizi wiecz
Kozi
Buiakow
Kobiernicze
Czamecz
Nouawicz
Witkowicze
Wiepicz
Glabowicze
Diolro wicze
Pizeczicziow
Poremba
Grodziecz
Polanckij
Osick
Leki
Kanczuga
Malecz
Bielany
Nidel
Rodocza
Inwald
Iedrzichow
Tomicze
Sulkowicze
Rakow
Klecza
Babicza
Wisoka
Porabka
Miedzi gorodsye
Mikluszowicze
Wilkowicze
Lodwigowicze
Halcznow
Lipnik
Biertoliowicze
Iankowicze
Wilamowicze
Starawicz
Chechowincze
Kamorowicze
Mazanczo wicze
Lgotka
Miedzirecz
Starabielsko
Iasenicza
Lawórze
Birowy
Grodziecz
Lazy
Pogorz
Gorky
Hermanicze
Brenna
Vstronie
Mierodzim
Kowalie
Piestreze
Rostropeza
Bielowiczko
Ilownicza
Rudzicza
Sabrzeg
Wislamemicka
Wislapolska
Czwiklicze
Gora
Wolia
Brzozowka
Zawadka
Goczalkowicze
Rdzawa
Zebrzeza
Damko wicze
Lawiszowicze
Skiedzieu
Przeczeszin
Brzescze
Raisko
Charmezy
Bizezincka
Babicze
Dworij
Podborze
Manwicze
Wlosienicz
Bielanij
Sporys
Kossoraba flu.
Vistula flu.
Sola flu.
Kerzenicza flu.
Boiszowij
Chelme
Mnichow
Smierdzarza
Liski
Nowawies
Erzegima
Czermechow
Kamien
Laczam
Timecz
Vistula flu.
Skawinka flu.
Borek
Zalczina
Buzeznicze
Kossowa
Ryczow
Crastowicze
Spitkowicze
Wiglowicze
Palczowicze
Smolicze
Podolsze
Trzebenczicze
Laskowa
Rudze
Grabyszicze
Gieratowicze
Fridrichowicze
Rodocza
Inwald
Tomicze
Iedrzichow
Sulkowicze
Rakow
Babicza
Wisoka
Zakrow
Slemien
Moszczenicza
Starizi wiecz
Kozi
Buiakow
Kobiernicze
Czamecz
Nouawicz
Kenti
Wadowicze
Ziwiecz
Lipnik
Halcznow
Mikluszowicze
Wilkowicze
Lodwigowicze
Biertoliowicze
Iankowicze
Wilamowicze
Starawicz
Chechowincze
Kamorowicze
Mazanczo wicze
Lgotka
Miedzirecz
Starabielsko
Iasenicza
Lawórze
Birowy
Grodziecz
Lazy
Pogorz
Gorky
Hermanicze
Brenna
Vstronie
Mierodzim
Kowalie
Piestreze
Rostropeza
Bielowiczko
Ilownicza
Rudzicza
Sabrzeg
Wislamemicka
Wislapolska
Czwiklicze
Gora
Wolia
Brzozowka
Zawadka
Goczalkowicze
Rdzawa
Zebrzeza
Lawiszowicze
Skiedzieu
Przeczeszin
Brzescze
Raisko
Charmezy
Bizezincka
Babicze
Bobrek
Gromiecz
Vistula flu.
Dworij
Podborze
Manwicze
Wlosienicz
Zator
Pizeczicziow
Poremba
Grodziecz
Polanckij
Osick
Leki
Kanczuga
Malecz
Bielanij
Nouawicz
Kenti
Czamecz
Porabka
Miedzi gorodsye
Kozi
Buiakow
Kobiernicze
Starizi wiecz
Ziwiecz
Sporys
Kossoraba flu.
Sola flu.
Vistula flu.
Kerzenicza flu.
Gostinia flu.
Chelm
Libias
Babicze
Lipowiecz
Lankowicze
Bobrek
Gromiecz
Vistula flu.
Kopezcowicze
Zabrea
Biasowicze
Boiszowij
Mnichow
Smierdzarza
Liski
Nowawies
Erzegima
Czermechow
Kamien
Laczam
Most
Wozuiki
Paszkowka
Goluchwiecze
Bachowicze
Lgothai
Tluczany
Skotmki
Witanowicze
Grabowiecz
Swiniaporeda
Stanyslaw
Przipkowicze
Zebrzidowicze
Brody
Leszuicza
Strome
Barwald
Babia gora
Mineta supra 49 gradum latitudinis
37

Vorstdom. Raetsheeren.

Radomien, Stenzicum, Corcinen, Vislicien, Chencium, Opocium en Pilsum. Het heeft negen Senatoren oft Raetsheeren, die tot de Rijcksvergaderingen geroepen worden; eerst de Paltsgraef, en dan volgen de Kasteleynen, namelijck van Sendomir, Vislicien, Radomien, Zavichosten, Zarnovien, Malogosten, Polanecen en Cechovien. Het heeft overvloet van

Metalen.

metael; van gout, koper en azur by Kielcien; van loot en silver by Chencinie; van swart, groen en root marmer by Cunovie; van yser en stael by Vonchocio, Sydlovecia, en elders

Boomgaerden.

meer. Men vint daer overal vruchtbaere boomgaerden, maer voornamelijck in de voorsteden van Sendomir selve, daer in overvloet van appelen, peeren, pruymen, persicken, karssen, kriecken en noten wast, die soo goet en veelderhande sijn, als men in Ongeren en Italien

Wijn.

vint. Hier sijn oock wijnstocken, welckers druyven niet onsmaeckelijck sijn, voornamentlijck soo de Somer en Herfst matigh warm sijn: maer de wijn, daer uytgeparst, is wrang, als die afgesteken is. De stadt, op een hooge rots gebout,

Aert van 't volck.

leght aen de Weyssel; heeft een aengenaeme uytsicht, en burgers, die geschickt van seden sijn, dewijl daer geduerigh groote toevloeying van Edelen is, om d'ordinare rechtspraken der Overigheden van 't landtschap, die daer woo-

Collegien.

nen. Hier is oock een seer rijck Collegie van Canonicken, en een Collegie van Iesuyten, die de jeught onderwijsen, als oock andere Collegien van geestelijcke mannen, en een koninckIijck kasteel, heerlijck gebout, daer in d'Over-

Steden.

ste woont. Niet verre van daer, namelijck vier mijlen, is de stadt Opatovie, in een vruchtbare en aengenaeme plaets gebouwt, en in hooge achting, soo om de kerck der Canonicken, als om haer geestelijcke persoonen, en overvloet van volck vermaert. Radomien is de hooftstadt van sijn landtschap, met een muer omringt, en, onder andere dingen met een kerck van Minnebroeders, die seer kostelijck gebout is, verciert. Solecie, aen de Weyssel gelegen, heeft een kasteel, door een vermaert Hartogh, Christoffel Zbaraw, herbout, en naer de nieuwe boukunst verciert, daer een cierelijcke tuyn bygevoeght is. De stadt Ilze, met treffelijcke huysen versien, die van gebacke steen gebouwt sijn, behoort aen de Bisschop van Krakou, en versorght geheel Polen van treffelijcke vaten. Hier by is een kasteel, oudt van gebou, op een hooge plaets gelegen, maer echter heerlijck genoegh tot den dienst van een Bisschoppelijck hof gebouwt. Hier aen behoort Cunonien, seer vermaert om sijn verscheyde marmoren, die alderhande koleuren hebben. Niet verre van hier is Vonchocie, een rijcke Abdye der Cistercienssche Monicken, seer aengenaem om de wateren, daer af het besproeyt wordt, en om 't ver-

Steen-mijnen.

maeck der tuynen. Het heeft in sijn gront seer goede bouwsteenen, als oock wetsteenen, bequaem om yser te slijpen, de welcke deur geheel Polen gevoert worden. Men vindt hier overal smeden, in de bosschen, en op de bergen verspreyt, maer voornamelijck in 't gebiedt des Bisschops van Krakou, die gemeenlijck sijn wooning te Bozentine heeft. Dit is een stadt, die niet onaengenaem is, met een steene wal besloten, en met een treffelijck kasteel, en tuynen, die de Bisschop toebehooren. Sy leght byna onder aen de bergh, Calvarien genoemt, die de hooghste van geheel Polen is. Op de top van dese bergh is een Abdy van Benedictinen, vermaert om 't eerbewijs van 't hout des heyligen kruys; want het volck, door het geduerigh gerucht der wonderdaden, die daer geschieden, aengeprickelt, loopt uyt geheel Polen derwaerts, en voldoet daer sijn beloften. Beneden aen de bergh is oock het vermaert kloosster van S. Catharine, van d'ordening van S. Franciscus. Als men verder westwaerts gaet, vindt men Kilcien, daer een treffelijcke Collegiale kerck is, met vermaerde mijnen van koper en azur, die den Bisschop van Krakou toebehooren: gelijck oock drie mijlen van daer, te Chencinie, mijnen van loot en silver, en van verscheyden marmeren, die aen de Koning eygen sijn. Het kasteel, op een steyle bergh gelegen, gebiedt over 't geheel gewest daer rontom. Nu volght Malagoste, door de naem die sy draeght van de Castelenye bekent, en veel andere vlecken, die weynigh vermaert sijn; onder de welcke Sulovie eenige naem heeft, om dat het een Abt van Cistercienssche Monicken heeft, die over eenige omleggende steden gebiedt. Drevicie, door sijn oudt kasteel aenmerckelijck, gelijck oock Inovlodie aen de vloet Pilce gelegen. Maer Sidlovecie verduystert de heerlijckheyt van dese beyde. Dit is een aensienlijck Graefschap der Hartogen de Radzivils, daer goede vyvers, overvloet van yser-mijnen, en bosschen sijn; en de stadt heeft treffelijcke gebouwen: sy leght in 't noorderlijck gewest van dese Vooghdy; en heeft, aen d'andere sijde van de Weyssel, als tot toegift, het gewest van Stenzice. In 't overvaren deser heeft men Seciechovien, een Abdy der Benedictinen, aen d'oever van de rivier gelegen, en een weynigh hooger Ianovecien, 't welck een treffelijcke kasteel heeft, op den hoogen oever gelegen. In 't gewest van Stenzicien heeft het kasteel Vilcisce d'eerste plaets onder alle de hoeven der edelen, soo veel de treffelijckheyt van 't gebouw aengaet. Alle d'anderen in 't geheel landt sijn op d'oude wijse gebouwt.

Dewijl dan de Weyssel van 't zuyden noordwaerts, byna deur 't midden van 't Paltsgraefschap van Sendomir deurloopt, en dit gedeelte, 't welck naer 't westen is, door de bergh, de Kale genoemt, in 't midden van 't oosten naer 't westen deurgesneden wordt, soo laet ons d'aenmerckelijckste plaetsen, die in 't noorderdeel sijn, opgetelt hebbende, nu oock de gene, die sich naer 't zuyden strecken, in 't kort deurloopen. Voor eerst vertoont sich, aen de voet van de bergh selve, Selupecia, een vermaerde stadt, daer een Abdye van 't heyligh kruys is; daer na Lagovie, een stadt van de Bisschop van Cujavien, vermaert om 't maecken van sijn potten, die deur geheel Polen vervoert worden. Dan volght Rakou, een nest der ketters, een *Rakou.* stadt, die tamelijck volckrijck is, een synagoge

der

der goddelooſen, en waerelijcker een ſchole om de jeught te verleyden, dan om t'onderwijſen, by hun aenhang vermaert: maer meer te prijſen om 't goedt bier, dat daer gemaeckt wordt, dan om de goddelooſe kettery, die daer door de gedruckte boecken geſaeyt wordt. Niet verre van daer is Sydlovie, met een oude muer omringt, en met een kaſteel verſterckt; nu geheel Catholijck, en heeft aen d'een ſijde beneffens veel andere vlecken en wijcken, die minder vermaert ſijn, Pocriunicie, een rijcke Abdy der Ciſtercienſen; en aen d'andere ſijde het kaſteel Rytviane, de Graven van Tencinie toebehoorende, die oock daer, in de boſſchen, een heremitagie der Kamaldulenſche Vaders, S.Romualdus navolgers, gebouwt hebben. Niet verre van daer te Bieſovie, is een klooſter der Broeders van S. Paulus, d'eerſte heremijt, 't welck oock door de doorluchtighſte Graef Ioan Tencinius, Paltsgraef van Krakou, de Stichter der Kamaldulenſche Predikers, met verſcheyde geſchencken, volgens ſijn belofte, verçiert en beſchoncken is. Maer de voornaemſte ſteden van dit geweſt ſijn Oſiece, Staſow, Polanecie, Paczanovie, Stobnicie, Oleſnicie, en Corczyn, de hooftſtadt van dat geweſt, de welcke een kaſteel heeft, in een vaſte plaets, tuſſchen de wateren gelegen; en eyndelijck Viſlicie, dat in het midden van Polen leght, daer een kerck van Canonicken is, van vierkante ſteen gemaeckt, en wooningen der Geeſtelijcken, die çierlijck gebouwt ſijn. Men vindt hier overal een ontallijcke menighte van ſlangen, en andere vergiftige beeſten; maer die, gelijck men by geſchrift vind nagelaten, van de Paus verbannen ſijnde, den inwoonders geenſins hinderen, en elders vervoert ſijnde, terſtont ſterven. Sborovie, een oudt kaſteel, leght in 't midden tuſſchen Viſlicien en Corczyn, en heeft ontrent ſich groote waranden van beeſten, en treffelijcke vyvers. Maer laet ons tot het Overweyſſelſche gedeelte van deſe groote Landtvooghdy voortgaen. Hier in leght, onder de ſteden te tellen, Pilſne, de hooftſtadt, daer een treffelijcke kerck, en vermaerde orgelen ſijn. D'andere plaetſen ſijn Sendiſovie, Zarnovecie, Socolovie, Preclavie, Zalclicyne, door haer heerlijcke marckt vermaert, welcke geen weerga in dit geweſt heeft; en Leſaiske, ſoo door een Parochy-kerck, als door de Ridders van 't heyligh Graf deurluchtigh, en door een klooſter van Minderbroeders buyten de ſtadt, tot het welck de menſchen van alle ſijden toevloeyen, uyt eerbiedenis tot een beelt van de heylighſte Maeght, (dat hier mirakelen doet, en bewaert wort,) in alle d'omleggende landtſchappen vermaert. In dit geweſt ſijn noch veel kaſteelen van Edelen, die niet te verachten ſijn; maer deſe drie worden de voornaemſte geacht, Rzemien voor het ſterckſte, Vieviorke voor het vermaeckelijckſte, en Baranonie voor het çierelijckſte.

Sydlovie.

Sborovie.

Pilſne.

Het derde en leſte gedeelte van Kleyn Polen is de Landtvooghdy van *Lublin*, by 't welck het landt van Lucovien gevoeght is, en omtrent twee duyſent Adelijcke huyſen heeft. En dewijl geheel Kleyn Polen alleenlijck de Biſſchop van Krakou heeft, de welcke duyſent en achtien kercken (onder welcke dertien Collegiale kercken ſijn) onder ſijn heerſchappy heeft, ſoo is oock het Paltsgraefſchap van Lublin den ſelfden Biſſchop onderworpen; en heeft, behalven veel Stadtsvooghden, en verſcheyde Overigheden, niet meer dan twee Senatoren in haer begrijp, namelijck de Paltsgraef en de Kaſteleyn van Lublin. Voorts Lublin ſelve, op de breette van een-en-vijftigh graden, en op de langte van vijf-en-veertigh graden gelegen, hoewel het niet ſeer ruym is, ſoo is het echter ſoo wel bebouwt, dat het nauwelijcks voor eenige ſtadt van geheel Sarmatie wijckt, 't ſy in aengenaemheyt van ſtant, oft om de geſontheyt van de lucht, oft om de vruchtbaerheyt van de gront, oft om den overvloet van alles, dat dienſtigh is om 't leven over te brengen, oft oock om de ruymte van 't gene, dat tot de pracht en overdaet behoort. Hier ſijn kercken en klooſters, die heerlijck gebouwt ſijn. Hier is een Collegiale kerck, en een Collegie van Ieſuyten, dat groote toevloet heeft, en drie Iaermarckten, daer d'Engelſchen, Schotten, Italianen, Duytſchen, Moskoviters, Perſianen en Armeniers naer toe reyſen. Hier is het Parlement, oft de Rechtplaets van geheel Polen, en dieshalven een ſeer groote toeloop van Edelen. Na deſe ſtadt volght die van Cazimirie, aen d'oever van de Weyſſel, ſeer heerlijck gebouwt, daer overvloet van kooplieden is. D'overige ſteden ſijn Opolie, Curovie, Craſnicie, Levartovie, Vrſendovie, Lenczne, doch onder deſen ſullen wy Czemiernike de eerſte plaets toeſchrijven, ſoo om de heerlijckheyt van 't Paleys, van Henrick Firley, Aertsbiſſchop van Gneſne, een treffelijck man, en van uytſteeckende wijsheyt, ſeer prachtighlijck gebouwt, als oock om d'aengenaemheyt der tuynen: hoewel oock Dombrovicie, een kaſteel van de ſelfde Firleys, niet min treffelijck geacht wordt.

Landtvoogdy van Lublin.

Lublin, de ſtadt.

Cazimirie;

en andere ſteden.

RVSSEN.

HEt Landtſchap Ruſſen, de Koning van Polen onderworpen, is ſeer groot, en ſtreckt ſich in de langte uyt van 't Pocuceſche geweſt tot aen de grenſen van Lijflant, omtrent twee hondert mijlen verre. Maer in de breette van Kleyn Polen, oft Littauwen, oft ooſtwaerts, tot aen de ruyme velden van Tartarien, oft tot aen Moskovien, hondert en twintigh mijlen verre. Het wordt gedeelt in wit Ruſſen, 't welck aen de Groot-Hertogh van Littauwen behoort; en in Root Ruſchlandt, 't welck eygentlijck Roxolanie wordt genoemt, en onder Polen ſtaet. Want het derde gedeelte, over de Tanais, en over de bronnen van de Boryſthenis gelegen, wort van d'Ouden Swart Ruſſen, en van de jonge Schrijvers gemeenelijck Moskovien genoemt; om dat deſe geheele heerſchappy, ſeer groot ſijnde, van de ſtadt en vloet Moskou gemeenelijck de naem van Moskovien voert, 't welck eertijts het Aſiatiſche Sarmatien wierdt geheeten. Maer ons Ruſſen, aen deſe ſijde van de Boryſthenes, wierdt het Europiſche Sarmatien, en Polen ſelf eygentlijck Wandalien genoemt. Dit geheel Landtſchap in het algemeen heeft een oneyndige overvloet van vruchten, wilde beeſten, van vee, van viſſchen, en van honigh, voornamelijck in Podolien, daer de byen dat uyt wilde poley, en uyt andere welrieckende kruyden en bloemen, vergaderen.

Strecking.

Verdeeling.

Aert der inwoonderen.

D'Edelen ſijn daer ſtout en moedigh, ja ſelf de boeren oock vaerdigh ten oorlogh; en ſy gebruycken borſtharnaſſen, kolders, muſquetten, hellebaerden, en veel andere wapenen, maer voornamelijck een jagersſpies, en ſchilden.

ROOT RVSSEN.

DIt landt is ſeer treffelijck, en heeft overvloet van melck en honigh. Het paelt van de zuydtſijde aen Hongeryen, Moldavien, en Beſſarabien; van d'ooſtſijde aen de wilderniſſen van Scytien, en aen de Grootvorſt van Moskovien; van de noortſijde aen Wit Ruſſen, daer het door de vloeden Stire en Pripece afgeſcheyden is; maer aen de weſtſijde is het van Kleyn Polen afgeſondert door de vloeden Viſloce en Vepre, als de bekentſte grenſen. Het begrijpt in ſich ſeven ſeer ruyme Vooghdyſchappen; voor eerſt het Paltsgraefſchap van Ruſſen, daer na van Podolien, Volhynie, Belze, Braſlavie, Kiovie, en 't landt van Chelme.

Grenſen.

Vooghdyſchap van Ruſſen.

Vier geweſten.

De Vooghdyſchap van Ruſſen heeft deſe volgende Raetsheeren: d'Aertsbiſſchop van Leopolis, de Biſſchop van Premiſlien, de Paltsgraef van Ruſſen, en vier Kaſteleynen, de Kaſteleyn van Leopolis, van Premiſlien, van Halicien, en Sanoke, om dat het in ſoo veel geweſten gedeelt wordt. Van 't eerſte geweſt is Leopolis de hooftſtadt, gelegen op de breette van 49, en op de langte van 46 graden. Het heeft ſtercke veſten, en twee kaſteelen; en is, gelijck wy geſeght hebben, de ſtoel van de Catholijcke Aertsbiſſchop, en van twee Biſſchoppen, namelijck, van een Armeniſche, en van een Ruſſiſche. Sy laet noyt ketters toe, noch heeft hen noyt toegelaten; en dieshalven is ſy van Sixtus de Vijfde ten hooghſten gepreſen, en met ſijn wapen begiftight. Sy heeft veel geleerde lieden, die ſy vordert, en betoont groote liefde tot de gene, die derwaerts komen; en hier uyt ſpruyt voornamelijck de koophandel, en voortreffelijckheyt en heusheyt der burgers. De Ieſuyten hebben hier een Collegie van Studenten, gelijck oock de Dominicanen, Franciſcanen, Bernardinen, en anderen, die in de Theologie en Philoſophie ſeer naerſtigh ſijn. Men neemt hier uyt d'Academie van Krakou de beſte Profeſſoren in de Stadts ſchole, tot onderwijſing der vrye konſten. De winterſche Iaermarckt wordt hier op S. Agnes dagh gehouden; en veel rijcke kooplieden komen derwaerts uyt Hongaryen, Moldavien, Turckyen, en uyt andere geweſten des werelts. Maer dewijl Roxolanie, behalven ontellijcke vloeden, groote vijvers, en byna oneyndelijcke poelen, door kunſt en met de handt gemaeckt heeft, de welcke alderhande vette viſſchen voortbrengen, ſoo worden ſy in de winter (dewijl ſy om de menighte niet alle verſch geëten en bewaert konnen worden) in groote vaten geſouten, en naer andere ſteden, maer voornamelijck in de Iaermarckt naer Leopolis, en eyndelijck van daer deur geheel Polen gevoert. In deſe ſtadt ſijn treffelijcke kercken, verſien met gewijde kleederen, en ſilvere en goude vaten. De klercken van de Societeyt hebben, beneffens d'andere kleynodien, een kaſuyvel, geheel met koſtelijcke geſteenten beſet, eenige duyſenden guldens waerdigh geacht. In d'andere kercken ſijn oock veel goude kelcken, en veel Prieſterlijcke kleederen, met paerlen beſet. Maer voornamelijck heeft de Hooftkerck een Biſſchoppelijcke mijter, met geſteenten van groote waerde verciert. De Minderbroeders van d'Obſervantie, die buyten de ſtadts mueren ſijn, en onlangs een ſeer koſtelijcke kerck voor ſich hebben gebouwt, hebben onder andere overblijffelen der Heyligen, oock het lichaem van een broeder van hun Ordening, aen de groote autaer begraven, Ioannes Duclenſis genaemt, die door wonderdaden vermaert is. Hy was, terwijl hy leefde, van onvermoeyden yver en arbeyt in de verkondiging van Godts woort, en van ſijn eerſte jaren af van ſoo groote godtvruchtigheyt en heyligheyt des levens, dat hy een treffelijck voorbeelt van d'oude Anachoreten vertoonde. De voornaeme ſteden van dit geweſt ſijn Glinian, Zloczovie, Zborovie, Grodecie,

Leopolis 't eerſte.

Collegien.

Vijvers.

Kercken.

Overblijffelen der Heyligen.

Steden.

decie, Komarne, en Zolkuie, een treffelijck kasteel, en aengenaeme tuynen hebbende. Daer sijn noch andere steden, met hun bygevoeghde kasteelen, die niet gantschelijck onedel sijn, en onder dese Iavorovie, vermaert door d'opwellende bron van warm water, in 't dorp Sclovie genoemt; dit water is seer nut om verscheyde sieckten der menschen te genesen, gelijck Sixtus van Leopolis, een ervaren Doctor in de Medicijnen, in sijn boeck getuyght.

Heylsame wateren.

Het tweede gewest van dese Vooghdyschap is dat van Premislien. De stadt selve, van gelijcke naem, heeft een kasteel, op een hooge heuvel gelegen; en is met twee Bisschoppen, de Latijnsche oft Catholijcke, en de Russische, de gewoonte der Grieckscbe Christenen onderhoudende, versien. Hier sijn oock verscheyde ordeningen van Geestelijcken, behalven 't eerwaerdigh Kapittel der Kanonicken: hier is een Collegie van Iesuyten, om de jeught t'onderwijsen. Men vind hier verscheyde Overigheden, soo voor de steden, als voor de buytenlanden. De burgers hebben sich ten meestendeel tot de koophandel begeven, en houden jarelijcks eenige Iaermarckten. Men siet hier overal vaste kasteelen, om de geduerige invallen der Tarters met mueren en bolwercken versterckt; gelijck hier sijn Bialoboki, Sosnicie, Dombrove, Vhercе, Prochnik, Laski: maer onder desen steeckt het Palais Crasicien uyt, 't welck, nieuwelijcks gebout sijnde, aen de vloet Sanus legbt, een mijl oft twee van Premislien. Maer de vermaertste steden van dit gewest sijn Samborien, 't welk een treffelijck klooster van Minderbroeders heeft, Fulstinie, Dobromilie, Visne, Zidaczovie, Mosciske, Dubiecie, Canczuge, Prevorscie, Iaroslau, die op de dagh van Maria Hemelvaert een Iaermarckt heeft, dewelcke de vermaertste van geheel Polen is, daer, behalven d'andere waren, van Persien, Constantinopolen, Venetien, Moscovien en Amsterdam aengebracht, meer dan veertigh duysent ossen te koop werden geveylt, en omtrent half soo veel paerden. De Iesuyten hebben hier een Collegie van Studenten, en de Maeghden een klooster, dat uyt een koninckklijcke mildadigheyt gebouwt is. Het gebou, en de vastigheyt van 't kasteel is oock niet te verachten, de welcke aen d'oostsijde van de Sanus wordt bespoelt, en de stadt aen de westsijde heeft. Nu volght Lancut, en Resovie, oock vermaert om sijn Iaermarckt, die in de Lenten, op S. Alberts-dagh, gehouden wordt. Hier wordt een groote overvloet van suyvel en lijnwaet gemaeckt, om dat in dit geheel gewest de Duytschen hun wooning in de dorpen hebben, die van Casimir de Groot, koning van Polen, in sekere oorlogh gevangen, en met hun wijven en kinderen uyt Saxen gevoert, en derwaerts gebracht wierden, om dese plaets te bewoonen. Dese dan betoonen groote neerstigheyt in de besorging van 't vee, en in 't bouwen van vlas, en brengen dat op de Iaermarckten te koop in de gebuerige steden daer rontom, maer voornamelijck te Resovien, en te Ieroslau.

Tweede gewest van Premislien.

Palais.

Steden.

Iaermarckt.

Kasteel.

Het derde gewest des Paltsgraefschaps van Russen, is dat van Sanoke, aen 't geberghte van Hongeryen, ja aen Sevenbergen self palende, en dieshalven is 't geheel met heuvelen beset, behalven ter plaets, daer 't naer Crosne streckt, welcke stadt in dit gewest de voornaemste is, daer d'Ongerschen hun waren te marckt brengen. Want hoewel sy hun waren en wijnen overal in de steden van 't bergh-achtigh landt verkoopen, soo voeren sy hun echter meest herwaerts, volgens hun oude gewoonte. Om dese oorsaeck sijn de burgers hier oock een weynigh rijcker, dan d'anderen, en de jaermarckten by hen veel vermaerder, dan de gene, die in d'omleggende plaetsen gehouden worden. De Iesuyten hebben hier oock een Collegie der menschelijcke wetenschappen. Voorts Sanoke, hoewel de hooftstadt van dit gewest, heeft echter veel van sijn glans, en van de menighte sijner inwoonders verloren; doch sy heeft echter noch een aensienelijck kasteel, aen de vloet Sanus gelegen, en op een rots gebouwt. Daer sijn noch andere steden van dat gewest, als Brozovie, Rimanovie, Dinovie, en Lesko, die, uyt vrees van de Tarters, dagelijcks hun vestingen versterckten.

Derde gewest van Sanoke.

Het vierde gewest der Vooghdyschap van Russen is dat van Halicien, aen de zuydwestsijde door 't geberghte van Sevenbergen, en naer 't zuyden door de beucke-bosschen van Moldavien besloten. Dit gewest wordt door de snelle vloet Tyre, uyt het Carpaetsche geberghte voortgekomen, en oostwaerts naer d'Euxinische zee afvloeyende, als in 't midden deurgesneden; van 't welck het zuyderlijck deel, over de Tyre gelegen, gemeenelijck Pocuce genoemt wordt. De voornaemste van de steden is Halicie, van de welcke het gewest de naem heeft, eertijts de hooftstadt des koninckrijcks van Russen. De Vorst hier af wierd eygentlijck Koninck van Halicien, niet van Russen, genoemt, om dat Russen, in veel Vorstendommen verdeelt, sijn besondere Hartogen had, onder de welcke de Hartogen van Kiovien d'eerste plaets besaten, en als Monarchen verstreckten; gelijck onse Historien breeder van dese saeck spreken. Maer nu siet men selfs geen merckteeckenen van dese oude grootheyt. Het kasteel, aen de vloet Tyre gelegen, heeft noch eenigh aensien. De burgers van dese stadt sijn boersch, tot de landtbouw, niet tot de koophandel, genegen. Sniatine, aen de vloet Prute gelegen, is eygentlijck de hooftstadt van Pocucie, en heeft sijn Iaermarckt eens in 't jaer, om dat de Walachiers daer, als naby gelegen, hun waren te marckt brengen. Men voert dieshalven derwaerts een groote menighte van ossen, van was, honigh, en de kloeckste paerden. Colonie is een stadt, tamelijck rijck van inwoonders, om d'overvloet van 't gekoockt sout, dat van daer deur geheel Russen en Littauwen gevoert wordt, van 't welck der selfder Vooghdyschappen groot gebreck souden hebben, soo 't niet hier, en in 't gewest van Premislien, gemaeckt wierdt. Daer sijn dan eenige dorpen in Halicien, in de welcke sout gekoockt wordt van het water, dat sy uyt diepe putten scheppen. Dit sout wordt ten deel soo fijn als meel oft sneeu gelaten,

Vierde gewest van Halicien.

Steden.

Sout. gelaten, en ten deel tot brockjes gemaeckt, en dus verkocht: het wordt in veel plaetſen van deſe vooghdyſchap van Ruſſen gekoockt, namelijck by de Riboticiers in 't geweſt van Premiſlien, te Dobromilie, Samborie, en Sole, 't welk oock de naem van ſout heeft. In de woeſte landen van Ukraine, of van 't wijder gelegen Podolien, by de Boryſthenes, is ſekere poel, welcks water, als de ſon helder en heet ſchijnt, tot vaſt ſout groeyt, het welck van d'inwoonders
Steden. daer rontom gebruyckt wordt. Maer om weêr tot ons voornemen te keeren, de voornaemſte plaetſen in Pokuce ſijn Martinovie, Doline, en Strie, 't welck een burgt heeft, in de poelen gelegen. Aen deſe ſijde van de Neſter of Tyre is Potok, met een kaſteel verſterckt, en daer oock een kerck der Dominicanen is, heerlijck gebouwt door Stephanus Potocius, Paltsgraef van Braſlau, die hier begraven leght; daer ſijn naſaten meê toe geholpen hebben. Hier is oock de ſtadt en kaſteel Monaſterzisk, Uſcie, Dobrovode, en meer andere vlecken, of Sloten, en onder deſe Buckſacie, door haer vaſt kaſteel vermaert; desgelijcks Podhajecie, met een muur en veſtingen omringt, en niet verre van daer het kaſteel Zavalovie; gelijck oock Brezan, een volckrijcke ſtadt, daer een koſtelijcke kerck, en een heerlijck en welgebouwt paleys is.

Podolien. Daer na volght *Podolien*, door de gedurige invallen en ſtrijden der Barbaren vermaert. Indien dit landt de gewenſchte vrede kon genieten, gelijck de weſterſche volcken van Europa, ſoo ſou het in vruchtbaerheyt van grondt en rijckdom niet voor Italien of Ongeren behoeven te wijcken. Het heeft oock verſcheyde marmeren, en albaſter in beſondere plaetſen.
Deeling. Het wordt in drie geweſten gedeelt, in dat van Camenecie, Tremboulie, en Laticzovien. Camenecie is een ſtadt met een kaſteel, ſeer ſterck door de natuur van de plaets, en met de handen gemaeckt, wel dartigh mijlen verre van Leopolis, naer 't zuydooſten. Het leght op 49 graden in de langte, en 48 in de breette. Deſe ſtadt heeft oock twee Biſſchoppen, een Catholijcke, en een uyt Armenien. Want dit volck hebben gaerne, om hun winſt te vorderen, hun verblijf in Polen, en brengen daer verſcheyde waren, ten deel uyt Perſien, en ten deel uyt de Rijcken van de Turck, en voornaemelijck dappere paerden. Sy hebben hier, gelijck in d'andere groote ſteden van Ruſſen, hun Overigheyt, of oudſten van hun volck, die d'eedt van getrouheyt voor d'anderen aen de Koning, en aen d'Overigheydt van de ſtadt doen; ja ſy ſtraffen oock de genen van hun volck, die eenige miſdaedt bedrijven. De Ieſuyten hebben hier oock hun Collegie, en onderwijſen de jeught in de konſten. Twee
Kaſteel. mijlen van de ſtadt is het kaſteel der Potociers, Paniouce genoemt, door Joannes Potocius, een dapper krijgsman van onſe tijdt, Paltsgraef van Braſlau, naer de nieuwe bouwkunſt gebouwt. Deſe plaets is vermaert door de belegering der Turcken, toen men, in 't jaer 1621, een ſware oorlogh tegen hen te Chotimien in Walachien voerden. Hier is oock Tremboule, Lenticzovie, Huſiatin, Bare, eertijts van de Koningin Bona gebouwt, daer oock de Ieſuyten een Collegie hebben, om de jeught t'onderwijſen: Czartcovie, Ianovie, Zincovie, Miedzibozie, Grodecie, Iaſlovecie, Satanovie, Tarnopolie, Kitaigrod, Dunaigrod, en veel andere ſteden van dit gebiedt, die alle, uyt oorſaeck van de tochten der Scythen, dewelcke tot geduerige oorlogen ſtrecken, ſeer wel verſterckt ſijn, en ſeer ſtercke kaſteelen hebben; en der ſelfder inwoonders ſijn als tot d'oorlogh geboren. Daer ſijn drie Senatoren van dit vooghdyſchap, die tot de Rijcksvergadering behoren; de Biſſchop van Camenecie, de Paltsgraef van Podolien, en de Caſteleyn ofte Slotvooght van Camenecie.

Paltsgraefſchap Braſlau. Het Paltsgraefſchap van Braſlau voorby Podolien, op de grenſen van Tartarien gelegen, heeft veel treffelijcke bevolckingen, en ſeer ſtercke kaſteelen, onder de welcke Morachow, Iaroſow, Zitomire, Sarogrode, Felſtine, en Chmielnike uytſteecken. De ſtadt Braſlau ſelve legt aen de vloet Boge, gelijck oock Vinnicze, daer d'Adel en Rechters te ſamen komen, en daer oock de Ieſuyten een treffelijck Collegie hebben, om de jeught t'onderwijſen. Hier ſijn twee Senatoren, de Paltsgraef, en de Slotvooght. Dit Vooghdyſchap heeft twee geweſten, dat van Vinnicſe, en Sitomir.

Paltsgraefſchap van Kiovien. Het Paltsgraefſchap van *Kiovien* paelt van d'een ſijde aen de Tarters, en van d'andere aen Moskovien, en word door de Boryſthenes, de grootſte der vloeden, als in 't midden deurgeſneden. De ſtadt Kiovien is tamelijck groot en volckrijck, eertijts de wooning van haer Hartogen, die over geheel Ruſſen oft Sarmatien, ſoo in Aſia, als in Europa, geboden, en de Roomſche, en daer na de Grieckſche Keyſers laſtigh waren. Maer nu ſiet men naeuwelijcks eenige puynhoopen van deſe oude heerlijckheyt, die door de tijt, de welck alles verſlindt, verdelght is. Hier is een Aertsbiſſchop der Ruſſen, Primaet, oft Metropolitaen van alle de Biſſchoppen die in Polen ſijn, ſchoon ſy de Grieckſche kerckgewoonten onderhouden. Deſe Aertsbiſſchop gehoorſaemt echter nu de Paus. Hier is oock een Biſſchop van de Catholijcke Godsdienſt, die, met de Paltsgraef, en met de Slotvooght tot des Rijcks-Raet behoort.
Hier ſijn veel kercken, ſoo van Latynen, als *Kercken.* van Ruſſen, van de welcke d'een beſtiert wordt van een Abt der afgeſonderden met ſijn Monicken, die tegen d'Apoſtoliſche Stoel wederſpannigh ſijn, de welcke hondert ſeer groote dorpen onder ſich heeft. Men vindt hier oock holen, van de natuur gemaeckt, in de welcke eertijts de lighamen der Hartogen van Kiovien gebracht wierden, van de welcke men noch heden eenige geheel ſiet, die by hen voor Heyligen geëert worden. Deſe holen, gelijck men ſegt, ſtrecken ſich onder d'aerde uyt tot in Moskovien veel mijlen verre. Hun Monicken, die van S. Baſilius ordre ſijn, en een ſtreng leven leyden, begeven ſich daer in, als het in de vaſten is, om daer, eenſaem ſijnde, boete

te

te doen. Anderen, met haire kleederen gekleedt, en met ketenen belaſt, begeven ſich in de wildernis, ja gaen ſomtijts tot in 't veerder-gelegen Scythien, om daer 't Euangelium te verkondigen, en met de martelkroon gekroont te worden. Sy hebben ſeer vele kloosters in Ruſſen, doch eenige van de ſelve ſijn met de Roomſche kerck vereenight. Deſe vooghdyſchap ſtreckt ſich wijt uyt, ſoo naer d'Euxiniſche zee zuydwaerts, als weſtwaerts en *Grenſen.* ooſtwaerts naer de grenſen van Littauwen en Wit Ruſſen, en heeft veel bevolckte ſteden, met bygelege kaſteelen, van de welcken de *Steden.* voornaemſten ſijn Caniovie, Circaſſie, Bohuſlaw, Pereſlaw, Bialocerke, Stepanovie, met een gemaeckte wal, en met grachten verſterckt: desgelijcks Faſtovie, de wooning des Biſſchops van Kiovien, daer de Ieſuyten een treffelijck Collegie hebben, om de jeught t'onderwijſen. In dit vooghdyſchap, gelijck in 't voorgenoemde van Braſlau, is het gemeen volck door de wapenen ſeer geoeffent, en ſtout in d'oorlogen; en ſy, ſoo uyt de ſteden, als uyt de dorpen, vergaderen in d'eylanden van de Boryſthenes, en laten ſich van ſelf ten oorlogh aen- *Koſacken.* teekenen, en noemen ſich ſelven Koſacken. Deſe lieden, d'oude krijgstucht onderhoudende, ſtroopen te voet, ten deel in Scythien, van daer ſy roof meê brengen; en ten deel ter zee in Turckyen, of werwaerts de Koning hen belaſt. Hun getal ſtreckt ſich uyt tot veertigh duyſent, die byna alle des winters naer huys trecken, na dat ſy een kleyn getal tot bewaring der eylanden hebben gelaten, op dat ſy niet van de Barbaren ingenomen ſouden worden. Sy ſtrijden voor 't Rijck ſonder eenige ſoldy, en ſijn met de roof alleen vernoeght. Maer op dat ſy wackerder ſouden ſijn om te dienen, ſoo beſchenckt de Koning hen altijt, als d'oorlogh geëyndight is, met een ſekere ſomme gelts, om hun wapenen te vermaecken.

Paltsgraefſchap van VOLINIE. Maer wy, als weêr naer huys keerende, vinden aen de weſtſijde van Kiovien de vooghdyſchap van *Volinie*, die in twee ſeer groote geweſten, dat van Cremenece en van Luceorien, gedeelt wordt. Deſe heerſchappy heeft drie Senatoren, de Paltsgraef en Slotvooght van Volhynien, en de Biſſchop van Luceorien, die ſijn Cathedrale kerck, met het Capittel, in 't kaſteel van de ſtadt heeft, daer de Ieſuyten oock een Collegie voor de Studenten hebben. Maer in de ſtadt ſelve is een Biſſchop der Ruſſen. Niet verre van daer is de ſtadt Volodimire, in de welcke oock een Biſſchop der Ruſſen ſijn Stoel heeft, en groote heerſchappy pleegt. D'andre ſteden *Steden.* ſijn Rubeſovie, Socalie, door 't eerbewijs van 't wonderdoende beelt van de Maeght Maria vermaert, daer altijdt een groote menighte van menſchen naer toevloeyt, om hun beloften te voldoen, terwijl de Broeders van S. Franciſcus van d'Obſervantie, die wy gemeenlijck Bernardinen noemen, daer de heylige dienſten beſorgen. Deſe Monicken hebben dieshalven over weynigh jaren, in een eylandt van de vloedt Bug, van d'aelmoeſſen der godtvruchtige menſchen, een heerlijcke kerck gebouwt, gelijck oock een klooſter, dat, uyt vrees van de vyanden, met veſtingen verſterckt is; en ſy hebben binnen korte tijdt deſe geheele kerck verciert met ſeer koſtelijcke ſchilderyen, ſilvere en goude vaten, en met gewijde kleederen, die met koſtelijcke geſteentens, tot verbaeſtwordens toe, beſet ſijn. Daer na volght Czartoriske, Oleske, Crilovie, Brodi, Olike, treffelijcke ſteden, en in hooge achting om hun ſtercke kaſteelen: desgelijcks Cremenecie, de hooftſtadt van 't geweſt, dewelcke een kaſteel op een hooge klip vertoont. Vervolgens Viſniovecie, Zaſlaw, Conſtantinovie, Baſilea, Dubne, Oſtrogie, Zbaravie, die yder een ſterck en çierlijck kaſteel hebben. Want yder van deſe ſteden heeft eertijts de ſetel en wooning van d'oude Hartogen der Ruſſen geweeſt. Oſtrogie heeft aen d'een ſijde, hoewel wat verre afgelegen, Derman, een ſeer treffelijck klooſter van Ruſſen, in 't welck ſekere Monicken, van S. Baſilius Ordening, onder hun eygen Hegumene oft Prelaet, van de Roomſche Kerck afgeſcheurt ſijnde, leven, en groote beſittingen hebben. Aen d'andere ſijde is Miedirecze, een ſeer ſtercke ſtadt, in de welcke Ioannes, Hartogh van Oſtrogie, Kaſteleyn van Krakou, de leſte van ſijn geſlacht, met koninckliycke koſten, om ſoo te ſpreken, een kerck en klooſter voor de Conventuale Franciskanen heeft gebout. En ſijn nicht heeft daer oock onlangs voor de Ieſuyten een Collegie, om de jeught t'onderwijſen, en een koſtelijcke kerck opgerecht, in de welcke ſy met veel tranen het lighaem van haer gemael, Karel Chodkievicius, een weergadeloos man in dapperheyt van d'oorlogh, begraven heeft.

Vooghdyſchap van BELZEN. Wat het Vooghdyſchap van Belzen aengaet, het leght aen 't geweſt van Leopolis, en aen het landt van Chelme, als in 't midden van 't Root Ruſſen. De ſtadt ſelve leght tuſſchen poelen, daer de Dominicanen een ſeer oude kerck hebben. Het heeft twee Senatoren, naer de plaets gebynaemt, namelijck de Paltsgraef, en Kaſteleyn van Belzen; en wordt in vier geweſten gedeelt, in dat van Belzen, Buſcen, Grodlen en *Deeling.* Grabovecen, in de welcke veel ſteden en dorpen ſijn. Maer deſe vier voorgenoemde, gelijck ſy de hooftſteden van hun geweſten ſijn, ſoo worden ſy oock de voornaemſte boven anderen geacht, en hebben kaſteelen by ſich leggen.

't Landt van CHELME. 't Landt van Chelme beſit de leſte plaets, en leght tuſſchen de Vooghdyſchap van Lublin, en de grenſen van Littauwen, en heeft ooſtwaerts ſijn uytſicht naer Volhynien. De ſtadt Chelme ſelve heeft twee Biſſchoppen, een Catholijcke, welcks ſetel onlangs naer Crasnoſtavien is vervoert; en een Ruſſiſche Biſſchop, die daer woont, en oock ſijn hooftkerck heeft. Sy wordt derhalven in twee geweſten gedeelt, na- *Deeling.* melijck in dat van Chelme, en van Crasnoſtavien; en heeft oock twee Raetsheeren, de Biſſchop en Kaſteleyn van Chelme. De voornaemſte ſteden ſijn, Chelme ſelve, Rozane, Vlodavie, *Steden.* Crasnoſtavie, aen de vloet de Veper gelegen, daer oock een Biſſchoppelijcke ſetel is, een kaſteel, en een Paleys, naer de nieuwe bouwkunſt

gesticht. D'Aertshertogh Maximiliaen, van loffelijcke geheugenis, door de roeckeloosheyt van eenige weynigen met een heir vyandighlijck in Polen gevallen, wierdt hier door Ioannes Zamoski geslagen, en, gevangen sijnde, in dese vesting bewaert. De selfde Zamoski bouwde byna in de selfde tijdt, dicht daer by, de stercke stadt Zamoskien, die hy met wallen, grachten en bolwercken, nae de nieuwe bouwkunst, sterck maeckte. Hy bouwde daer oock een kerck voor de Canonicken, (welcker Deken gemijtert is) volgens sijn groote godtvruchtigheyt; en verforghde dese plaets seer mildelijck met alles dat tot des selfs onderhoudt noodigh was. En hy, een groot liefhebber der gauwe verstanden, en een vader van alle konsten en wetenschappen sijnde, rechtte hier een Academie op, en ontboodt daer toe de geleertste mannen van Krakou, en verheerlijckte niet alleenelijck sijn stadt Zamoskien met de glans der geleertheyt, maer oock geheel Russen. Daer omtrent sijn noch veel andere aensienelijcke steden, als Scebresine, Tomasovien, Cresovien, en veel andere; maer die byna alle onder het gebied van Zamoskien staen; daer oock cierelijcke tuynen, en vischvijvers sijn, gelijck mede waranden van verscheyde beesten, en smitswinckels, die men overal siet. Desgelijcks is 't in Uchanien, daer eertijts Nicolaes Danielovicz, Thresorier van 't koninckrijck, een deurluchtigh man, een seer heerlijcke kerck deed timmeren, die hy met seer kostelijcke geschencken, en met een silvere ciborie beschonck. Men siet hier oock een prachtigh paleys, en aengename tuynen; 't welck aen alle Grooten van Sarmatien gemeen is.

WIT RVSSEN.

Naem. HEt Russenlandt, 't welck aen 't Groot-Hertoghdom van Littauwen leght, en daer onder behoort, wordt gemeenelijck Wit Russen genoemt, ten deel om dat d'inwoonders die koleur hoogh achten, ten deel om dat de landen daer langer met sneeu bedeckt blijven, dan elders, en aen d'aenschouwers alles wit vertoonen, ja dat oock dese koleur in de natuer der beesten overgaet: want de wolven, de beeren, de hasen, vossen, en d'andere beesten, soo tamme, als wilde, sijn meest altijdt wit, de welcke echter, in andere plaetsen voortgekomen, gemeenelijck anders van verwe sijn. Het landt is seer vruchtbaer van alle dingen, die tot lijftocht behooren, van rogge, garst, haver, terwe, erreten, hennip, vlas, honigh, hoppe, was, van vee, visschen, vogelen, en groote wilde beesten: en dit sijn hun rijckdommen, de welcke sy ten deel de vloet de Dwine af naer Lijflandt, en de stadt Riga senden, en ten deel langs de vloet Nemene deur Littauwen naer Koningsbergen in Pruyssen. Dit treffelijck landtschap wordt in ses groote Paltsgraeffschappen oft Vooghdyschappen gedeelt, van de welcke 't eerste volckrijcker is dan d'anderen, en Novogrod wordt genoemt, 't welck in twee gewesten wordt gedeelt, in dat van Novogrod, en van Slonime: beyde hebben sy in sich veel steden, die wel bevolckt sijn; maer de voornaemste van dese sijn, Novogrod, daer, by beurten met de stadt Minsco, het Parlement van 't geheel Groot-hertoghdom van Littauwen gehouden wordt; Slonime, Rozane, Selecie, Mysze, Lachovicie, door Karel Chodkievicie, Velt-overste der heiren van Littauwen, een man van geluckige geheugenis, met een seer heerlijck Paleys, en met bolwercken volgens de nieuwe bouwkunst versterckt. Desgelijcks Nesvizie, de wooning der Hertogen de Radzivils, daer Nicolaes Christoffel Radzivil, (de Pelgrim gebynaemt, om dat hy in de kleeding van een pelgrim 't heyligh Landt had besocht,) een seer voortreffelijck man, die by alle outheyt geleken kan worden, veel heerlijcke kloosters, gasthuysen, queeckscholen, een Collegie van Iesuyten, en beursen voor de Studenten, met een gemoet en kosten, warelijck koninckliick sijnde, opgerecht, en in sijn andere besittingen de kercken overal vermaeckt, oft van nieus herbouwt, en een Hartoghs Paleys in een stercke plaets, nae de nieuwe bouwkunst, gemaeckt heeft: desgelijcks het Stadthuys, en 't kasteel Myrh genoemt, vier mijlen van de stadt, met hofsteden, landhuysen, tuynen, boomgaerden, vijvers, en veel wegen overal eenige mijlen verre recht deur gemaeckt, en aen wedersijden met slooten afgeschut, en met vruchtdragende boomen beset; en soo, in 't midden van Sarmatien, Italien aen ons heeft vertoont. Negen mijlen van daer leght de stadt Slucke, de grootste van alle de steden die in Polen sijn, maer byna geheel met houte huysen gebouwt, behalven de kerck der Catholijcken, en 't Paleys van den Hartogh. Dit landtschap had eertijts, en self ten tijden onser voorouders, een absolut Vorst, maer echter een leenheer van de Koning van Polen, en met seer groote inkomsten versien. Maer vermits dese stam nu onlangs te niet gegaen is, soo is dese heerschappy, met alles dat daer aen behoort, in 't geslacht der hertogen de Radzivils overgegaen.

Steden.

Vruchtbaerheyt.

Ses vooghdyschappen.

Novogrod, 't eerste.

Tweede Landtvooghdyschap van MSCISLAVIE.

De tweede Landtvooghdy is van Mscislavien, die, als een driehoeck, van de zuydsijde aen de vloet Pripetie, en van d'oostsijde aen de Borysthenes, geheel van bosschen besloten, en in 't water gedompelt leght, en in twee groote gewesten gedeelt wordt, dat van Mscislavien, en Modziren, en volgens de wijse der andere Landtvooghdyen van Littauwen en Russen, twee Raetsheeren heeft, de Paltsgraef, en Casteleyn van Mscislavien. De voornaemste steden sijn Cleck, Ouruck, Homilie, Criczovie, met heerlijcke en stercke kasteelen verciert, gelijck oock Mscislavie selve, Ostrske, en Modzirie, in 't midden der poelen gelegen.

Steden.

Derde Paltsgraefschap van VITEBSCE.

Het derde Paltsgraefschap is dat van Vitebsce, 't welck oock, gelijck het voorgaende, van d'oostsijde aen de Borysthenes is gelegen, en oock in twee groote gewesten verdeelt wort, in dat van Vitebsce, en Braslavie; en behalven dese twee steden, oft liever Braslau alleen, (want Vitebsce heeft sijn stads-rechten verloren, en is tot een vleck gebracht, om de moort, aen d'Aertsbisschop Iosaphat de Rusch begaen, die hen weder tot de eenigheyt met de Roomsche Kerck

wilde

wilde brengen ; doch het heeft echter een koninckliick kaſteel, met rechts-gebiedt behouden,) en anderen van minder naem , Mohilovie heeft , een ſeer groote ſtadt , vol van kooplieden , en door den handel der Moſcoviters bekent ; voornamelijck om dat de koſtelijcke vellen, die uyt Moſcovien komen , door hun handen, ſoo naer Polen, als naer Duytslant, gevoert worden.

Vierde Paltsgraefſchap van MINSCE.

De Landtvooghdy van Minſce beſit de vierde plaets, en is in twee geweſten gedeelt , in dat van Minſce , en van Boriſovien. Minſce heeft een ſterck kaſteel , in 't water gelegen , en een andere vaſtigheyt , die meê niet te verachten is. Want de Ruſſen hebben deſe gewoonte , dat ſy alle hun voornaemſte ſteden met dubbelde veſtingen verſtercken, naemelijck met een kaſteel van beneden en van boven. Dieshalven heeft oock Boriſovie , aen de vloet Berezine gelegen, een dubbelde veſting , gelijck oock Minſce ; het welck echter beleefder burgers heeft , om de toevloeying van d'Adel , terwijl het Parlement van geheel Littauwen daer ſijn plaets heeft. Want de gewoonte is dat het Parlement het een jaer te Vilne ſijn verblijf heeft , en 't ander jaer te Minſce , oft Novogrod , by beurten. Hier ſijn oock Toloczin, Smolniany, Coidanovie, en Turk , alle plaetſen van aenſien ; doch d'anderen ſijn alle niet ſeer bekent.

Vijfde Paltsgraefſchap van POLOCE.

De Landtvooghdy van Poloce beſlaet de vijfde plaets. Hier is Poloce ſelve , aen de vloet Dwine gelegen , een ſtadt vol kooplieden , en met een dubbelde verſtercking oft met twee kaſteelen verſterckt , daer in d'Aertsbiſſchop der Ruſſen ſijn ſtoel heeft. Hier is het graf van de heylige Ioſaphat , die in onſe tijden door de ketters van Vitebſce gedoodt , en naer een beter leven verhuyſt is ; ſijn lichaem herwaerts gevoert , is hier door groote wonderdaden vermaert. De Ieſuyten , nutte werckliedẽ in de wijngaert des Heeren, hebben in deſe ſtadt oock een Collegie voor de Studenten , van de koninck Stephanus opgerecht. Niet verre van daer is de treffelijcke ſtadt Uſujate , met haer kaſteel ; oock Starzicie , Veliſie , de hooftſtadt van 't een geweſt, dat tot de ſelfde Landvooghdy behoort ; en de twee ſtercke ſteden van de weêrgadelooſe helt Karel Chodkievicius , Sclovie en Bychovie genoemt , in de welcke hy niet alleenlijck veſtingen naer de nieuwe krijghskunſt , maer oock kercken en klooſters naer de nieuwe bouwkunſt, opgerecht heeft.

Seſte Paltsgraefſchap van SMOLENSKO.

De Landtvooghdy van Smolensko is de leſte, en oock de grootſte , en beſluyt in ſich het Hartoghdom van Severien , 't landt van Czernichovien , (die beyde ſeventigh kaſteelen in ſich bevatten) en 't geweſt van Orſane. De ſtadt Smolensko leght aen d'oever van de Boryſthenes, op een hooge plaets ; heeft een muer van negen voeten breet , en met twee-en-vijftigh torens verſterckt. In 't midden van de ſtadt is een wacht-toren en veſting, op een hooge plaets gelegen. Deſe ſtadt begrijpt omtrent vier duyſent huyſen , behalven de hoven der Edelen , en de kercken der Geeſtelijcken , ſoo der Ruſſen , als der Catholijcken , onder de welcke een van de Ieſuyten is , met een Collegie voor de yverige jeught. Hier is oock den ſtoel van de Biſſchop der Ruſſen , die in 't geeſtelijck onder d'Aertsbiſſchop van Poloce ſtaet , als mede ſtemmende, en beyde bekennen ſy de Roomſche Paus voor hun Hooft. Dombroune is oock een ſtadt , die niet te verachten is: gelijck oock Orſze , aen de Boryſthenes gelegen , in de welcke de Ieſuyten een openbare Schole hebben , en die altijt in 't gebiedt des Konings van Polen heeft geweeſt. Doch Smolensko , met het geheel Hartoghdom van Severien was , omtrent hondert jaren geleden, door de Moſcoviters ingenomen; maer onſe Koning, Sigiſmundus de Derde, heeft haer, in 't jaer 1611, met oorlogen weder gewonnen , en daer by het landt Czernichovien den vyant afgedwongen , en aen de Landtvooghdy van Smolensko gehecht.

Het Hertoghdom
PRVYSSEN.

Naem. PRuyſſen, aen 't uyterſte eynde van Duytſlandt gelegen, heeft (gelijck Eraſmus Stella ſchrijft) deſen naem van de volckeren Boruſſis; want als de ſelve, ſoo Ptolemæus verklaert, haer by 't Ryphæiſche gebergte hadden nedergeſlagen, (ontrent daerſe naer het noorden ſtrecken, niet wijdt van den oorſprong der riviere Tanais,) en dat haer verdroot langer daer te blijven, ſijnſe met menighte in dit landt gevallen, en hebben haer verſpreyt, en 't geheele landt nae haren naem Boruſſia genoemt, hedensdaeghs Pruyſſen geheten.

Palen. Dit landt neemt ſijn beginſel in het weſten, aen de riviere Viſtula ofte Weixel, ſtreckt noordwaerts langs den inham des Balthiſchen zees; in 't ooſten paelt het aen Littauwen; in 't zuyden aen Polen, en in 't weſten aen Caſſuben en Pomeren.

Locht. De lucht is hier lieflijck en geſont, maer wat kout. Het geheele landt is ſeer vruchtbaer, en paſſeert verre alle andere naeſt-gelegene provincien: inſonderheyt is 't een treffelijck kooren-landt, 't welck in deught te boven gaet het Poolſche en Littouſche. Van honigh en byen is 't ſoo rijck als eenigh landt in 't noorden gelegen. Daer is oock overvloedt van vee, en treffelijcke jacht in de boſſchen, die vol zijn van menigerhande wildt. Behalven de beeren, ſwijnen en herten, die daer in menighte gevonden worden, ſijnder oock our-oſſen, van groote ſterckte en raſſigheyt, en worden gemeynlijcken buffels geheeten; daer ſijn oock biſontes, 't welck is een ſoorte van wilde oſſen; en veel wilde peerden, wiens vleeſch de inwoonders eten; oock elanden en marters by menighte.

Vruchtbaerheyt.

Oude ſtaet. De Pruyſſen hebben meeſt afgoden-dienaers oft Heydenſch geweeſt, ten tijden van Keyſer Fredericus de II, onder wiens regeringe de Duytſche Kruys-Heeren in 't jaer 1215 de ſelve overwonnen, en in de Chriſtelijcke religie onderweſen hebben. Daer nae in 't jaer 1419, hebben haer de Provincien en ſteden van Pruyſſen (door der Kruys-Heeren gierigheyt en wreedtheyt vergramt) onder Caſimirum Koning van Polen begeven, en 83 jaren daer nae haren afval vernieuwende, Marienburgh met andere kaſteelen en ſteden, aen den Koning voor 476000 guldens verkoft; en als de Marienburgers den Koning niet wilden onderdanigh ſijn, heeft de oorloge ſoo lange van beyde ſijden gecontinueert, dat ten laetſten het geheele geweſt onder 't gewelt van Albert van Brandenburgh gekomen is, welcke was de laetſte Duytſche-Meeſter, die te Cracouw van Sigiſmundo koning van Polen, tot een wereltlijck Vorſt en Ridder gemaeckt wierdt. Men ſeydt, dat de Prince Veneduſus dit geheele landt in twaelf Hertoghdommen gedeylt heeft, waer van de namen ſijn Sudavia, Sambia, Natangia, Nadravia, Slavonia, Bartonia, Galindia, Warmia, Hogerlandia, Culmigeria, Pomeſania, en Michlovia. Onder welcke Sudavia van de Kruys-Heeren ſoo verwoeſt is, dat van 't geheele Hertoghdom nauwelijcks ſeven ſlechte dorpen, in 't gebied van Luptavia, noch over ſijn. In Sambia ſijn veel ſteden, als Pebenicht in 't jaer 1256 gebouwt; Kneyback 1380 gefondeert; Koningsbergen 1260; Fiſchuſen 1269; Lechſtet 1289; Mulmulberg 1279. In Natangia ſijn de ſteden Valdonia, Girania, Centia, Creneburg, Heiligenbeil, Fridlandia, Schippenbeil en Brandenburg. In Nadravia ſijn naulijcks eenige boeren-hutjens te vinden, de reſte is verwoeſt. In Slavonia ſijn Ragneta, Tilba, Renum, Liccovia, Salavia, Labia, Tapia, Vintburgia, Chriſtaderder, Baytia, Ceſtia, Norbeitia, Venſdorff, Angenburg en Dringofordt. In Bartonia ſijn Noordenburg, Iohansburg, Iurgburg, Inſerburg, Richtenerder, Bartonia en Renum. In Galindia ſijn Orteleburgh, Raſtenburg, Neyburg, Paſſenhum, Dreſchlovia, Lucia en Lutzenburg. In Warmia ſijn Reſſel, Streburg, Biſſchopſſteyn, Wartenburg, Allenſteyn, Melſatia, Helsberg, Wermeditum en Guſtedia. In Hoogerlandia ſijn Brandenburg, Tolkiemit, Manhuſen, Scharponi en Elbinga, de grootſte van allen, gebouwt aen de zeeſtrand, ſeer vermaert door den koophandel en rijcke burgerye. In Culmigeria ſijn Turunia, een treffelijcke koop-ſtadt aen de Weixel gelegen, anno 1235 gebouwt; Culmina, Wentſlavia, Aldufia, Geandentz, Gugeleburg, Schonſa, Stesburg, Bartonia, Neumarckt, Rogoſna, Papania, Fridech, Lipno, Leſna, Golba, Luben, Reden, Bergelavia, Lantergurgia. In Pomeſania is Marieburgh, een groote ſtadt, in 't jaer 1402 gefondeert; Menticha, Stum, Chriſtburg, Prensmarck, Salfeld, Merinec, Holand, Luhſtadt, Oſterroda, Roſenburg, Marienwerder, Garneſija, Eulonia Germanica, Lebmulia, Hohenſteyn, Schonenberg, Culenburg, Neunburg en Salavia. In Michlovia is 't alles verdeſtrueert en vernielt, behalven Straburg.

Koninghs Pruyſſen. Hedensdaeghs wordt Pruyſſen gedeylt in het Konings en Hertoghs Pruyſſen. De koning van Polen beſit in eygendom alle de contreye, die aen beyde zijden van de Weixel licht, tot daer de ſelve in de zee loopt, met het eylandt, het welck tuſſchen de Weixel en Nogato beſloten leydt: oock alle de ſteden en kaſteelen aen den nieuwen inham gelegen, als Elbing, Tolkiemit, Frawenberg en Brunsbergh, tot den uytgang der riviere Paſſariæ. Het gantſche Warmienſer Biſdom in 't zuyden, een groot en vruchtbaer landt, vol ſteden en dorpen, 't welcke gelijck het herte in 't midden van het Hertoghdom Pruyſſen hangt, is oock in 's Konings gebiedt alleen. En alhoewel dit deel van Pruyſſen, 't welck immediaet den Koning toebehoort, alleen met Polen onder een Rijck begrepen wordt; ſoo heeft het doch een eygen publijcken Raed, beſondere ſtatuyten, wetten en rechten, van welke men nochtans aen den Koning appelleren mach; heeft oock een eygene ſchat-kamer, en ordere op de krijgsſaken.

Tegenwoordigen ſtaet. Daer ſijn in Konings Pruyſſen 14 Raets-heeren, namelijck twee Biſſchoppen, Warmienſis die in Braunsbergh reſideert, en Culmenſis: drie *Palatini*, Culmenſis, Marieburgenſis en Pomeranicus: drie Caſteleyns, Culmenſis, die van Elbing, en Dantzick: drie *Subcamerarii* oft Onder-kamer-heeren; en de drie voornaemſte ſteden, als Torn, Elbing, en Dantzick. Deſe komen alle jaer tweemael t'ſamen, om te delibereeren en recht te doen, in de Mey-maent te Marienburgh, en op S. Michiel te Grudent. De Capiteynen ofte Gouverneurs van de kaſteelen, en koninglijcke inkomſten zijn 18, die van Marienburgh, en in het *Palatinatu*, die van Stuma, Gneva, Meva en Stargardia: in 't Pomeraniſch Palatinaet, zijn die van Slochovia boven Tucholam, by de riviere Bro; die van Sueza, Tuchola, Derſania en Puſci: in 't Culmenſer zijn Brodnica, Grudenti, Radine oft Reden, Colba, Regoſna, Rogenhauſen, en noch drie andere.

Dantzick. De voornaemſte ſtadt van Pruyſſen is Dantzick, gelegen aen de Weixel. Eerſt was 't een open vleck, die Primiſlaus Hertogh van Polen met een houten ſchutſel omringt heeft in 't jaer 1295. Daernae, alſe in koophandel toegenomen hadde, is zy met een muur beſloten in 't jaer 1343, gelijk men ſien kan uyt d'inſcriptie die in de hooft-kercke is, toen ter tijdt gemaeckt. 't Is nu de principaelſte koop-ſtadt van al de ſteden aen d'Ooſt-zee, van waer, om de gelegenheyt, de granen, en andere Poolſche goederen, naer Nederlandt, Vranckrijck, Spanjen, en andere landen gevoert, en van elders verſcheyde waren aldaer geſonden worden.

Hertoghs Pruyſſen. Het Hertoghs Pruyſſen, 't welcke in vorige tijden den Kruys-heeren van de Duytſche Orden eygen was, is verandert in een erf-Hertoghdom; onder Albert Marck-Grave van Brandenburgh, Duytſche-Ordens-Meeſter, en van het Roomſche Rijck af-geſcheurt, en heeft hem anno 1525 onder de beſcherminge des Konings van Polen begeven. Deſe Vorſt heeft altijdt, in den Raedt, op de landt-dagen en vergaderingen, de eerſte en naeſte plaetſe by den Koning.

PRVSSIA
ACCVRATE DESCRIPTA
a Gasparo Henneberg
Erlichensi.
MARE BALTICVM,
Septentrio
Oost See.
Meridies
Occidens
Orientis
RVSNAE fluminis ostiorum nomina.
A Aemena desijt fluere
B Schirwinde
C Alt Russe
D Neueupe
E Theuppe
F Russe siue Helm
G Kalauippe
H Tanaszagis
I Vlmis
K Bunduluppe
L Schlada
M Sulbeck nauigabile
N Athmath piscosum
CARACTERVM HVIVS Tabulae Explicatio.
Metropolis siue magna ciuitas
Vrbs vel oppidum nunc cinctum
Vrbs cum arce
Arx
Oppidum
Arx cum oppido
Vicus
Pagus Parochialis
Parochia vastata
Monasterium
Edificium nobilis
Edificium nobilis cum pago
Pagus
Domus venationis
Lapigenden
Poland. ferrarium
Nous arcis vastuerq
D. Germanica
P. Prutbenica
A. Vetus
N. Nona
G. Magna
K. Parua
W. Sylua
S. Lacus See
H. Fluuius
Locus vbi olim dimicatum est
Palus, Morrast
SAMO: GI: TIAE PARS.
SCHALAVO: NIA.
NADRA: VIA
CVRONENSIS LACVS Curisch haff
CVRISCH NERVNG
Borea flante hic Succinum colligitur
Flante Zephiro hic multum Succini colligitur
SAMLAND
Pautzker wick
CASSV: BIAE PARS
POMERELLIA.
COIAVIAE siue POLONIAE MAIORIS PARS.
CVLMIGE
MICHELAW.
LOBOVIA
POBESANIA
MASOVIA
Desertum Regis Poloniae in Mazouia.
LITHVANIAE PARS
PODLACHIAE PARS.
Milliaria parva, mediocria, et magna.
Excud: Guiljelmus Tanss: Caesius.

Soo daer twist tusschen den Koninck en Hertogh ontstaet, die selve wordt neder geleydt en geslecht te Marienburgh ofte Elbingen,door des Koninckx Raedts-heeren, die haer met nieuwen eede moeten verplichten,datse een recht vonnis sullen wysen. De Edelen en andere, die eenige actie hebben tegen den Hertogh, stellense in, voor de leenmannen, van den Hertogh daer toe gedeputeert, van de welcke sy vryelijken mogen appelleeren aen des Koninckx en Hertoghs Raden te Marienburgh residerende. Nochtans moet een yder geciteert worden,daer de strydige goederen liggen, ofte daer de beklaeghde woont, want hy niet gehouden is voor een uytlandts oft vreemt gerecht te verschynen. Het Hof-gericht wordt van vijf Adelijcke persoonen en drie Rechts-geleerden bedient. De Richters in de provincien worden alsoo gestelt, dat van dryen, die een yder province nomineert,de Prince eenen kiest, die selve moet recht spreken nae de Culmenser rechten, en de costuymen van de provincie. Indien de Prince iets dede ofte attenteerde tegens de privilegien, vryheden, rechten en usantien, en hy, op begeeren en aenhouden der onderdanen, in zijn quaet voornemen niet veranderde,stact het den Standen der provincien vry (sonder eenige schult van rebellie) haren toevlucht te nemen aen de Koninckklijke Majesteyt van Polen, en,uyt kracht van de bescheeden,tusschen den Koninck en den Hertogh gemaeckt, de beschermínge harer privilegien by den selven te versoecken.

Bisdommen. In het Hertoghdom Pruyssen zijn twee Bisschoppen, Sambiensis, die te Koninckxbergen, en Pomesaniensis, die in Marienwerder resideert, hebbende volkomen en onverhinderde Geestelijcke jurisdictie.

Gelegenheyt. Dit gantsche landt Pruyssen light seer bequaem tot het uyt en invoeren van allerhande koopmanschappen en waren, van wegen de menighte der rivieren, inhammen, en havens.

Rivieren. De principaelste rivieren zijn, de Vistula, Nemeni, Cronen, Nogat, Elbinga, Vusera, Passaria, Alla, Pregel, Ossa, Vrebnicz, Lica en Lavia; in alle de welcke, als oock in de meyren en naest-gelegene zee, een ongelooflijcke menighte visch gevonden wordt. Op de Pruyssische kuste aen de Balthische zee, wordt het *Succinum* vergadert, het welck *Barn-steen.* de inwoonders Barn-steen noemen, om dat hy lichtelijck brandt; wordt oock Oogh-steen genoemt, om dat hy goet voor de oogen is. De Griecken hebben 't Electrum geheeten,nae de Son Electo, volgende daer in de fabel van Phaëthon. Servius seydt, dat 'er driederley electrum oft amber gevonden wordt, waer van het eene uyt de boomen komt, *Succinum* genaemt, het ander uyt de aerde, en het derde wordt van drie deelen goudts en een deel silvers gemaeckt. De Latijnsche hebben 't *Succinum* geheeten, soo Solinus getuyght, *à succo*, van 't sap. Plinius schrijft dat 'et de Duytschen Glessum noemden, na het glas, 't welck het niet ongelijck is, sijnde beyde doorluchtigh en helder, en dat dit landt daerom van de Romeynen Glessaria genaemt is. Dese succini ofte ambers zijn van veelerhande soorten;den reuck van de witte is de beste, was in 't eerste goede koop, en niet seer geacht; daer nae volgen de geele en gryse. Dese geele wordt meest ge-estimeert, besonder die doorschynigh en klaer-blinckende is, en een vyerige gedaente schijnt te hebben; noch isser een soorte die men honigh-amber placht te noemen. De kracht en 't gebruyck des ambers is goet tot vele dingen; en soo lange gewreven dat hy begint warm te worden, treckt hy stro-halmen en dorre bladen, gelijck de Magneet-steen het yser.

Koningsbergen. Koningsbergen is oock een treffelijcke stadt van Pruyssen, gebouwt in 't jaer 1255 van Primislaus de II, Koning in Bemen. Eerst laghse daer nu S.Niclaes kercke buyten de stadt is.Maer toen die verbrant was in 't jaer 1260, isse naerder aen 't slot gebouwt. In 't jaer 1300 heeft de Commandeur Berthold een deel daer by gemaeckt, datse Lebenight noemen. De Groot-Meester Wirrick Knipenrode heeft op een Eylandt het derde daer by gevoeght, 't welck Kniphof genoemt wordt. In 't jaer 1544 heeft Albert, Hertogh van Brandenburgh, hier een Academie gesticht, en noch *Academie.* vier kercken en een kloosster, de andere twee zijn nu korenschuuren. Hier is oock een kasteel. Sy is vermaert door de koophandel; want van daer worden al de Littousche waren op de rivier Pregel gescheept, en in verscheyde landen gevoert.

Bosschen. Dit landt heeft uyt 'er maten groote bosschagien, uyt de welcke menighte houts komt, soo om schepen als huysen te timmeren, van daer komen oock treffelijcke ronde boomen tot masten, die in verre landen gevoert worden; dese bosschen hebben noch andere rijckdommen, als byen en wildt, waer van de inwoonders niet weynigh profijts halen.

Oude Pruyssen manieren, &c. Van de religie en gewoonten der oude Borussen, vertelt Meletius in zijn tiende brief aen Georgium Sabinum wondere dingen. Datse in plaetse der Goden, de Duyvelen geeert hebben. Daer beneffens plachtense allerley onreyne gedierten,als slangen en adderen,als dienaers en boden van de goden,seer religieuselijck te eeren, die sy voedden in hare huysen, en aen haer offerden als Huys-goden; seggende dat de goden in de bosschen en wildernissen woonden, en dat men haer aldaer offeren moste, om haer te versoenen,en de Sonne en regen van haer te verkrygen. Sy waren oock van gevoelen, dat men alle wilde gedierten, insonderheyt de elanden, die in dese bosschen haer verhielden, moeste eer bewysen, als der goden knechten, en hun derhalven geen leet doen. Sy geloofden dat de Sonne en de Mane de voornaemste en eerste van alle goden waren. Sy aenbaden de donder en blixem, gelijck andere Heydenen, meynden dat men met bidden konde het onweder af-keeren en oock verwecken. In hare offerhanden gebruyckten sy bocken, van wegen deses diers vruchtbare natuur. Seyden oock dat de goden hare woonplaetsen hielden in heel groote boomen, als eycken, vlier-boomen en meer andere. Daerom sy de selve niet af en hieuwen; maer eerden die seer weerdelijck, als huysen van de goden. Sy waren in vorigen tyden soo barbarisch en onervaren, dat sy voor onmogelijck hielden, onder haer malkanderen zijn meeninge te konnen openbaren door brieven. Die meer begeert te weten, mach doorsien het twede boeck Erasmi Stellæ van de Borussische Antiquiteyten.

DRIE EYLANDEN,
genaemt
DE WERDERS,
in 't Hertoghdom Pruyſſen gelegen.

Gelegenheyt.

ONtrent Dantzick en Elbing, vermaerde ſteden in Pruyſſen, ſijn drie eylanden, welcke de Hooghduytſchen in 't gemeen de *Werders* noemen, dicht aen elckander by de Belth oft Ooſt-zee gelegen.

Elbinger-Werder.

Het eerſte deſer eylanden heeft ſijn naem van Elbingen, en wort d'*Elbingſche*, en oock de *Fiſchawer-werder* geheeten, om dat Fiſchaw, en inſonderheyt Elbing, die onder de voornaemſte zee-ſteden van dit geweſt wort getelt, in deſe Werder ſijn gelegen.

Marienburger-Werder.

Hier op volgt de grootſte, in 't gemeen de *Marienburger-Werder* genoemt, die in 't midden tuſſchen de twee andere, die kleynder ſijn, en dicht by Marienburgh, leght; dit is een treffelijcke ſtadt, die ſommige oock Margenburgh noemen, op de vloet Nogat gebouwt: welcke rivier aen d'eene ſijde van deſe Werder, en de Weyſſel aen d'andere, en ſoo naer Dantzig, loopt. Deſe Werder heeft een ſeer aengenaem boſch, vervult met allerley ſlagh van boomen, waer van d'inwoonders groot voordeel trecken, en hout om heerlijcke gebouwen op te rechten. Het Elbingſche boſch, recht tegen over de ſelve ſtadt gelegen, is niet wijdt van deſe Werder: in dit boſch worden de hooghſte denne-boomen afgehouwen, dienſtigh om maſten op de groote ſchepen te maken, waerom de ſelve in verregelegen landen gebracht en verkocht worden. De vloet Tye, die ſeer viſchrijck is, loopt dwars door dit lant, en deelt het in tween.

Dantzicker-Werder.

De Dantſicker-Werder, dus genoemt om de nabyheyt van deſe groote ſtadt, wort voor de kleenſte van allen geacht; en heeft aen d'een ſijde de vloet Moddele, die naer de ſtadt Dantzig, en by de ſelve in de Weyſſel loopt. In 't midden van dit lant ſiet men het ſchoon en vermakelijck boſch van Grebniske, in welcke men allerleye ſoorten van groote boomen vind, bequaem om balcken en andere deelen van fraeye huyſen te maken.

Boſch.

Aert van 't lant.

Deſe drie Werders ſijn meeſt alle een vlack en effen lant, en van de ſelve aert als de landen in Hollant, welcke door verſcheyde rivieren, die daer dwars deurloopen, beſproeyt werden. Sy hebben ſeer goede weyden, en geven ſulck een overvloet van boter en kaes, en ſoo veel tarwe, dat een ſeer groote menighte daer mede kan geſpijſt worden: want de gront is vet en vruchtbaer uyt ſijn aert, vol tuynen en boomgaerden, die allerley ſlagh van uytgeleſen vruchten in groot getal voortbrengen.

Rivieren; de Nogat, en Weyſſel.

De voornaemſte rivieren van dit geweſt ſijn de Weyſſel en de Nogat. De Nogat is een arm van de Weyſſel, die ſijn oorſprong heeft ontrent twee mijlen boven Dirſchow, en ſcheyt de Marienburghſche van d'Elbingſche Werder. De Weyſſel loopt voorby Dirſchow, en ſoo naer Dantzig; en twee mijlen boven de ſelve ſtadt deelt hy ſich in twee tacken, welck beyde haren naem behouden; die van de ſlincker ſijde loopt nevens de gemelde ſtadt Dantzig, en ontrent een halve mijl van daer ontlaſt ſy ſich in de Belt oft Ooſt-zee, daer men twee ſterckten aen de mont op de beyde ſijden, om haer en 't lant te beſchermen, heeft gebouwt: den anderen arm deſer riviere, aen de rechter ſijde, buygt ſich naer 't ooſten, en loopt langs vele ſchoone tuynen; daer na deelt hy ſich in vele kleyne wateren, en vereenight ſich ſoo met de zee door verſcheyde openingen.

Fortreſſe 't Hooft.

Ter plaetſe daer de Weyſſel ſich in twee deelt, ontrent twee mijlen boven Dantzig, heeft Guſtavus Adolphus, Koning van Sweden, een ſeer ſtercke en byna onwinnelijcke fortreſſe, die men 't Hooft noemt, doen bouwen; en door dat middel alle ſchepen, die naer Dantzig willen, gedwongen ſekeren tol aen de ſijne te betalen; 't welck den kooplieden en de ſtadt tot een groote laſt verſtreckte. Maer door een verdragh, met den ſelven Koning gemaeckt, heeft men deſen doorn uyt de voet der ſtedelingen van Dantzig getrocken; en nochtans met ſeer weynigh voordeel: want voor eenige jaren heeft Karolus Guſtavus, navolger van Koningin Chriſtine in 't Sweedſche Rijck, dit Fort weder ingenomen, en op nieuw geſterckt, daer in leggende een goet getal ſoldaten tot beſetting, tot dat het eyndelijck in 't jaer 1659, door de dapperheyt der Polen, en burgers van Dantzig, hem weder uyt de handen wierd gerückt.

Nerung.

Nerung is een ſtreeck lants, die lang, ſmal, en ſeer effen is, en ſich van Dantzig langs den oever der Ooſt-zee tot aen de Weyſſel en het Friſche haf uytſtreckt, ſijnde de grootſte breette niet boven het vierde deel van een mijle. Hier ſijn geen andere boſſchen dan van dennenhout oft maſtboomen, die d'inwoonders met groot voordeel verkoopen. De gelegenheyt der gemelde rivieren, en de zeehavenen van dit geweſt, ſijn ſeer dienſtigh voor de drie voorſeyde ſteden, Dantzig, Elbing, en Marienburgh: want deur de ſelve kan men hen allerley koopmanſchappen afhalen en aenbrengen.

TRACTVVM BORVSSIÆ, circa Gedanum et Elbingam, ab incolis WERDER appellatu; cum adiuncta NERINGIA, nova et elaboratißima delineatio.

Authore Olao Ioannis Gotho.

Scala 1800 Ruthen. oder Milliare comm. Prußicum.

D E O O S T Z E E.

FRISCHE HAFF.

NERVNGLEE PARS

HOCKERLANDIÆ PARS.

Hoch landt.

Hollandsche Niedrunge

Drausen Lacus

ELBING SCHE oder FISCHER HAMWISCH WERDER

GROSSE WERDER

MARIENBVRGSCHE WERDER

DANTZICKER WERDER

Morßig Niederung

Falkenowsche Niederung

Hohe Landt.

Dass

Elbing

Marienburg

Dirschow

Dantzig

Hoch Landt.

Falkenowsche Niederung

Pars.

Het Groot-Vorſtendom
LITTAVWEN.

Naem. MEn heeft Lithuanien deſen naem willen geven *à Lituo*, 't welck ſoo veel te ſeggen is, als een jaghthoren, om dat in dit lant de jaghten ſeer gemeen ſijn. Welcke meyninge Mathias Michouw verwerpt, en geeft eenen anderen oorſprong van deſen naem; te weten, dat ſommige Italianen, van wegen der Romeynen oneenicheydt, Italien verlatende, haer alhier nedergeſlagen hebben, en dit landt Italiam, en de inwoonders Italos geheeten; doch dat het de herders daernae, een letter daer by doende, Litaliam en het volck Litalos genoemt hebben; en haer nabuuren de Ruſſen en Polen, deſen naem noch meer veranderende, noemen dit landt noch op den huydigen dagh *Lithuaniam*, en het volck *Lithuanos*.

Grenſen. Dit is een ſeer groot landt, nae aen Moſcovien gelegen, grenſt naer 't ooſten aen dat deel van Ruſland, 't welck den Grootvorſt van Moſcovien onderdanigh is, naer 't weſten light Podlachia, Mazovia, en Polen; en ter ſijden naer het noorden heeft het Pruyſſen voor frontieren; recht in het noorden leydt Lijflant en Samogitia; en in 't zuyden, Podolia en Volhinia.

Lucht. De lucht is hier ſtraf, de winter hart en rouw. Nichtemin is 't landt ſeer overvloedig van was en honigh, 't welck de wilde byen in de boſſchen maken, ook van peck en koorn, doch wort het koorn ſelden recht rijp; wijn en is daer niet, dan die uyt andere landen daer gebracht wordt; oock geen zout, 't welk de Engelſche daer brengen. Daer ſijn allerhande gedierten, doch kleyn van gedaente: in de boſſchen (waer mede bykans 't gantſche landt bedeckt is) vint men de our-oſſen, elands, wilde oſſen, peerden, ezels, herten, hinden, bocken, veel ſwijnen, beeren, marters, en andere diergelijcke wilde dieren; oock veel gevogelte, beſonder vincken. In Littauwen en Moſcovien is een ſeer gulſich dier, Roſſomaka geheeten, van de groote als een hond, van geſichte een katte niet ongelijck, van lichaem en ſtaert als een vos, en ſwart van verwe.

Vruchtbaerheyt.

Onde ſtandt. Dit volck is in vorige jaren by de Ruſſen ſoo veracht geweeſt, dat de Vorſten van Kiovia, tot een teycken van onderdanigheyt, anders niet van haer begeerden als voorſchoten en korck, van wegen de armoede en onvruchtbaerheydt des landts: tot dat ten laetſten Vithenes, der Littauwer Hertogh, in macht meer en meer toenemende, deſen tribuyt weygerde, en ſelfs de Ruſſiſche Vorſten hem onderdanigh maeckte, en dwong tribuyt te geven; wiens nakomelingen, met veel invallen, de naeſtgelegene landen overvielen en verwoeſtten, waer door de Kruys-Heeren van de Duytſche orden haer hebben begonnen te beoorlogen en t'onderdrucken, ſoo lange tot dat deſe landen door vervolgh ſijn gekomen onder 't gebiet der Hertogen Olgerd en Keiſtut; nae welcken is Iagello geworden Grootvorſt van Littauwen, die daer nae Vladiſlaus genoemt is. Deſe, dickwijls van de Kruys-Heeren, en Chriſtelijcke Heir-legers overwonnen en hart vervolgt ſijnde, heeft ſich, door Godes barmhertigheyt, op de ſijde van Polen begeven, de Chriſtelijcke Religie omhelſt, ſich laten doopen, en nemende ten houwelijck Hedwiga Koninginne van Polen, is eyntlijcken Koning van Polen geworden, gevende ſijnen broeder Skirghelloni Littauwen te regeeren, als opperſte Hertogh.

Deeling. Dit Groot-Vorſtendom van Littauwen is nu ter tijdt in tien Palatinatus ofte provincien gedeelt, waer van Vilna de Hooft-ſtadt is, van de inwoonders Vilensky genaemt, en van de Duytſen, Der Wilde. Sy is in 't jaer 1305 van den Hertogh Gedimino by den t'ſamen-loop der wateren Vilia en Vilna gebouwt, en is nu de reſidentie van den eerſten Palatijn van Littauwen, en des Biſſchops, dewelcke, onder de gehoorſaemheyt des Roomſchen ſtoels, den Aerdts-biſſchop van Leopolis en Metropolita van Ruſſien ſubject is, die noch ſeven Biſſchoppen der Grieckſcher Religie onder hem heeft, als van Polocia, Volodimiria, Lucain, Volhinia ofte Luczko, Pinſca aen de riviere Pripet, Kiovia, Præmiſlia, en Leopolis. Vilna ofte Ter Wilde is een volck-rijcke, groote, en heerlijcke ſtadt, met muuren omringt, doch haer poorten worden niet geſloten. De kercken ſijn meeſtendeels van ſteen gebout, ſommige oock van hout. Daer is een fraey Bernardiner kloofter, van gehouwe ſteenen; en een ſchoon Ruſſens Hof ofte Slot, in welck de Ruſſen hare waren, die ſy uyt Moſcovien brengen, ten toon ſtellen en verhandelen. De tweede Palatinatus is de Trocenſis, welckers ſteden ſijn Grodno, aen de riviere Chronon gelegen, alwaer Stephanus Koning van Polen overleden is. Kawno, gelegen aen den t'ſamenloop van de rivieren Chronon en Vilia; Kowno, Lida, en Upita. De derde provincie ofte Palatinat, is Minſcenſis, daerin is de ſtadt en ſlot Minsko, Reidanow, Radoskowice, Boriſſow, Lohoisko, Swislocz, Bobroisko, en Odruczko. Het vierde Palatinat is Novogrodenſis, in het welcke light Nowogrodeck, een groote ſtadt van hout gebouwt, Slonim, Wolkowiska, Mſczibow, en meer andere ſteden. Breſtienſis is 't vijfde Palatinat, ſoo geheeten van de groote houte ſtadt Breſſici, waer oock is de ſtadt Pinsk. Het ſeſte Palatinat is Volhinia, in 't welcke is Luczko, een Biſſchops reſidentie, Volodimiria, Krzemieniec. Het ſevende Palatinat is Kiovia, welckers ſtadt Kiovia, gelegen aen den Boryſthenes, ſeer oudt is, en was eertijts ſeer groot, gelijck noch ten hedigen dage de ruynen uytwijſen, die haer ſtrecken tot ſes mijlen. Daer in ſijn noch de ſteden Czirkaſſi, Kaniow, en Moſer. Het achtſte Palatinat is Mieciſlavienſis, gelegen op de limiten van Moſcovien, by de rivieren Siham en Boryſthenem; daer in is Mieciſlaw, Dambrowna, Copys, Sclou een Graefſchap, Mohilow, Bychow, Rzeczijca, Striſſeyn,

MAGNI DVCATVS LITHVANIÆ et Regionum Adiacentium exacta Descriptio

Illm & Excellmo Principi ac Dño D. Nicolai Christophori Radzivil, D. G. Olycae &c in Nieswicz Dureé, S. Rom. Imp. Principi, in Szydlowicz &c. Mar. Comitis, et S. Sepulchri Hierosolymitani Militis etc. Opera, cura et impensis eiusdem facta, ac nunc demum hac forma edita A. Allard.

MARE BALTICVM,

Vulgo

DE OOST ZEE.

Curonius Lacus.

PARS MINOR RIS POLONIÆ.

PRVSSIA.

MAZOVIÆ PARS.

SAMOGITIA.

CVRLANDIÆ DVCATVS.

Osiliæ pars.

Sinus Magnus

Livoniæ.

Signorum declaratio.

- Orbs
- Civitas
- Civitas cum Palatinatu
- Civitas judicialis vel cathedralis ubi causæ nobil. disceptantur
- Domicilium Ducum
- Sedes Epis. Romani
- Sedes Episcopi Græcorum quos vulgo Walachicos appellant
- Oppidum
- Pagus cum domo Nobilis

Podlachia.

RVSSIA RVBRA.

Leopolis

Pokutiæ pars.

WOLYNIA

CITERIOR.

ULTERIOR.

VOLHYNIA

Quæ tum VKRAINA ab aliis vocitatur.

Campi deserti citra Boristenem.

Campi deserti ultra Boristenem.

Paludes Poleſiæ

Plurimæ in hoc tractu adeo coniunctæ et magnæ ut quibusdam in locis maximi lacus videantur, veram ita quo horum locorum distantiam annotare non potuimus, sed numeros potius quinquaginta supractus in iis transivimus ut loca et distantiam nostrates aliter enim Prypetis fluctus qui Grodekam et Kioviam inter est 60 miliar. in 120 mil. excrescere.

Podlachia.

Rzeczycensis Ducatus.

Rohaczovi ense Territorium.

Slucensis Ducatus.

MOHILOVIENSIS DISTRICTVS.

Spectator

Habes hic Magni Ducatus Lithuaniæ, ut antiquis terminis continebatur, descriptionem accuratam, minus verò regionum adjacentium. Quæ vis igitur loca in longitudine circino expressè quantitati non respondere, noli mirari; iter enim obliquum id facit, et inæqualitas miliarium; quæ Lithuanica Polonicis, Russica et Podolica Lithuanicis ampliora sunt.

Illustratio finium M.D. Lithuaniæ.

* Signum hoc puncta superpositum antiques
o hoc verò novos Lithuaniæ terminos declarat. ubi autem utrumque in eisdem punctis, ibi et recentes et antiqui limites concurrunt.

MAGNI DVCIS CONFINIA.

SEVERIENSIS DVC: PARS.

Smolensko

Millaria magna 15 in 12 gradu.
Millaria mediocria 18 in 15 gradu.
Millaria communia sive usitata 20 in 15 gradu.

Ioannes Blaeu Excudebat.

Occidens

Orientis

Septentrio

alle ſteden met kaſteelen. Het negende Palatinat is Vitebſcienſis; daer in leydt de ſtadt Vitebsk aen de riviere Duna, en Oaska aen den Boryſthenes. Het tiende Palatinat is Polocenſis, dus genoemt van Poloczko, een ſtadt gelegen by het vergaderen der rivieren Polota en Duna, tuſſchen Vitebſcka en Lyflandt; aldaer worden geſien deſe ſteden met ſloten, Dzieſna, Driſſa en Druia.

Rivieren. De rivieren Oſcol, Iugra, en kleyn Tanais, ſcheyden Littauwen van 't Ooſterdeel, en loopen met meer andere in de Tanais. In 't gebiedt van *Boryſthenes.* Littauwen neemt de Boryſthenes ſijnen oorſprong, in een effen en broeckachtigh lant, en ſijn loop nemende door Ruſlandt, valt eyndelijck in *Pontum Euxinum*, die men nu de Swarte zee noemt. Daer zijn oock de rivieren Vilia, en Niemen, deſe loopt ſeer krom, en kan men met geladene ſchepen bevaren, heeft ſijnen uytgang in de Ooſt-zee; daer is oock de Dwina, en veel meer andere rivieren, daer 't landt vol van is, als oock *Meiren.* van meeren en ſtaende wateren. Alle deſe ſtroomen en meiren geven een ongelooflijcke menighte viſſchen, van ſeer goeden en aengenamen *Boſſchen.* ſmaeck. Dit landt ſchijnt oock als bedeckt te ſijn met boſſchagien en wilderniſſen, dewelcke ſeer groot ſijn, als van 10, jae oock 15 mijlen.

Nu onder Polen. De Koninck van Polen Sigiſmundus Auguſtus heeft, op den Lublinenſer Rijcks-dagh, de Palatijns en Caſteleyns van alle de Provincien van Littauwen in een lichaem met het Rijck van Polen gebracht en geunieert, en alle de Littauſche Heeren, Biſſchoppen, Palatijns, en Caſteleyns, hare byſondere plaets in des Rijcks-Raet verordineert; ſoo dat uyt het geheele Koningrijck van Polen, met de by-gevoeghde Provincien, in den Raet ſitten 25 Biſſchoppen, 31 Palatijns, 30 groote Caſteleyns en 50 kleyne, oock de Rijcks-Officialen, te weten des Rijcks en des Hofs-Maerſchalck, de Cantzliers en Vice-cantzliers, en twee Treſoriers; waer van in de beſchrijvinge van Polen *Manieren.* breeder gehandelt wordt. Den bant des houwelijcks wort by de Littauwers ſeer lichtelijck gebroken, wanneer 't beyde partyen belieft; en ſy houwelijcken wederom, als het hen goet dunckt. Als iemant ter doot gecondemneert is, wort hy van ſijn Heer gedwongen ſich ſelfs te verhangen; en ſoo hy hem weygerigh ſtelt, wordt met dreygen en ſlagen daer toe gedwongen. De rijckdom van het lant beſtaet meeſt in beeſten, want de inwoonders haer veel met melck geneeren. Het gemeyne volck behelpt ſich met ſeer ſwart broot, van rogge oft garſte gebacken, en met ſemelen gemengt; maer de rijcken laten 't ſelve van louter tarwe backen, 't welck ſeer wit is. De wijn is by haer ſeer ſchaers, vele drincken bier, en 't gemeyne volck water; haer bier brouwen ſy op verſcheyden manieren, en uyt veelderhande granen, als tarwe, rogge, garſte, haver, en heerſe, doch ſmaeckt niet wel. Meede is daer overvloedigh, dick en dun, op veel manieren gekoockt, daer mede vermaken ſy haer, drincken *Lands gelegenheyt.* haer oock daer in droncken. Aen Littauwen is qualijcken te komen, om de veelheyt der wateren; maer 's winters valt de koophandel met de inwoonders veel bequamer, als de wateren, meiren en broecken vaſt met ys beleyt ſijn, en met ſneeuw bedeckt. De meeſte koophandel die aldaer gedreven wort, beſtaet in allerley ſchoon bontwerck en vellen, als van voſſen, weſelkens, marters, ſabelen, en diergelijcke; dit brengt haer een groot gewin, gelijck oock het was, honigh, aſch, en peck. Van daer wort oock gebracht het wagenſchot, waer mede in Nederlandt de huyſen van binnen beſchoten worden, en geſtoffeert met alderhande huys-raet, daer van gemaeckt.

Samogitia. Samogitia, 't welcke in hare ſprake het Nederſte landt te ſeggen is, en van den Ruſſen Samotzkaſenla genaemt wordt, leyt in 't noorden: is een ſeer groot lant, palende aen Littauwen, met veel rivieren en wilderniſſen omcingelt, ſtreckt in de lengte omtrent 50 mijlen; leyt in 't noorden naer Lijflant; in 't weſten aen de Ooſt-zee, doch keert daer wat naer het noorden; Pruyſſen is daer by gelegen.

Lands aert. Alhier vint men in overvloet ſeer witten en puuren honigh, ſoo dat bynae alle holle boomen daer mede vervult ſijn. Daer ſijn geen ſteden ofte ſloten, de edelen behelpen haer in hutten, de boeren in kotkens. Het volck deſes lants is lang *Manieren.* en fraey van ſtatuure, doch plomp en qualijck gemaniert, behelpt ſich met weynigh koſt, en drinckt water, want daer ſeer weynigh bier of meede te bekomen is. Voor onſe tijden heeft men daer van geen gout, ſilver, koper, yſer, ofte wijn geweten. Haer was geoorloft dat een man veel vrouwen mochte hebben, en als de vader geſtorven was, mochte de ſoon ſijn ſtief-moeder nemen; en een broeder ſijns verſtorven broeders nagelaten vrouw. Dit volck is uytermaten ſeer geneyght tot waer-ſeggen. Het vyer was in vorige tijden haren af-godt, het welcke ſy achteden als heyligh en eeuwigh-duurende, en deden daerom 't ſelve op de ſpitſe des hooghſten berghs, geſtadigh met hout onderhouden door een van hare Prieſters.

Swart-Ruſſen. In Ruſſia, waer by verſtaen wordt het zuyder ofte Swart-Ruſſenlandt, is de principaelſte ſtadt Leopolis, een koop-ſtadt, en met een Aertsbiſſchoplijcken ſtoel verciert. Dit landt begrijpt, behalven het Leopolienſer gebiedt, oock het Halicenſer, Bellenſer en Præmiſlienſer geweſte.

Volhinia. Volhinia, gelegen tuſſchen Littauwen, Podolien, en Ruſſien, is van wegen ſijn vruchtbaerheydt ſeer gepreſen; heeft ſtrijdtbare en kloecke inwoonders, gebruyckt de Ruſſiſche ſprake. Dit landt plaght eertijdts onder 't gebiedt van het Groot-Vorſtendom van Littauwen te ſtaen, maer is nu annex aen het Koningrijck Polen. Het wordt in drie Provincien gedeelt, Lucenſis, Volodimirienſis en Cremenecenſis. Heeft oock drie Provinciale ſteden, als Luczko, Wolodimiria en Krzemenec, dewelcke noch veel andere ſteden en ſterckten onder haer hebben. Hier ſijn veel meiren en ſtaende wateren, ſeer viſch-rijck, en oock veel boſſchen vol wilts.

Podolia. Podolia licht aen de riviere Tyra, welcke men tegenwoordigh Weſter noemt, is een ſeer vruchtbaer landt, als men daer eens ſaeyt, ſoo maeyt men wederom driemael. De weyden ſijn daer ſoo weelderigh, dat men ſomtijdts de hoornen van de weydende oſſen naulijcks uyt het gras ſiet ſteecken. De voornaemſte ſteden daer van ſijn Kamienick, Bar, Miedzibos, Brezania en Braclaw.

Beſchrijving van de Rivier

BORYSTHENES,

gemeenelijck genoemt

NIEPR oft DNIEPR;

en van de zeden der

ZAPOROVISCHE COSACKEN.

Namen.

DE rivier Boryſthenes wordt nu gemeenelijck van de Moſcoviters, Ruſſen, Littauwers, Polen, en van alle Sarmatiſche volkeren Nieper oft Dnieper genoemt, van ſeker dorp Dniepersko, by 't welck ſy haer oorſprong heeft. Maer dewijl de hedendaeghſche naem veel van de Latijnſche benaeming verſchilt, ſoo ſijn 'er, die achten dat d'oude naem Boryſthenes beter op de rivier Berezin paſt, de welcke, het kaſteel Boriſou, en meer andere beſpoelende, en de rivieren Prodwin, Zyze, Olhe, Zerdzie, Swiece, en een weynigh boven Rzeczycke, in ſich ontfangen hebbende, ſich in de rivier, die tegenwoordigh Boryſthenes genoemt wordt, ontlaſt; daer ſijn andere, die deſe rivier Diaboryſthenes noemen. Doch wat 'er af ſy, wy ſullen dit aen 't oordeel van de leſer laten; en ick acht dat men niet langer aen d'onderſoecking van de naem moet blijven hangen; dewijl de Schrijvers, van de namen der rivieren en landen handelende, eerder by giſſing, dan met verſekering van de waerheyt daer af ſpreken. Indien men echter acht dat de rivier Boryſthenes de Berezine der Ouden is, ſoo kan men ten minſten dit toeſtaen, dat deſe Dnieper, daer af wy nu ſpreken, by outs met de ſelfde naem aengeweſen heeft geweeſt; ten minſten aen 't benedendeel, daer ſy de Berezine in haer gracht ontfangt; maer dat, ſoo veel het bovendeel aengaet, de naem daer af aen d'Ouden onbekent heeft geweeſt; oft, indien het eenige naem heeft gehadt, dat die door verloop van tijdt uytgewiſcht is, en dat dit bovendeel oock de naem van 't benedendeel heeft ontleent gehadt.

Grootheyt.

't Is ſeker dat Europa geen grooter rivier heeft, dan alleen de Donau; indien iemant de Wolga boven de Boryſthenes ſtelt, die moet weten dat die, hoewel in Europa geſproten, echter meer onder de rivieren van Aſien gereeckent moet worden, dewijl ſy Europa ſlechts met een kleyn gedeelte van hare wateren beſproeyt.

Oorſprong, en loop.

De Boryſthenes heeft haeren oorſprong in Moſcovien, van 't welck het Hartoghdom van Ruſſen is, niet verre van de bron der riviere Moskou, by het dorp Dniepersko, van daer ſy, weſtwaerts loopende, Wiaſme beſpoelt, en haren loop zuydwaerts nemende, voorby Dorohobuſz, Smolensko, de hooftſtadt van 't Hartoghdom van de ſelfde naem, Dubrowne, Orſſe, Kopyſe, Szklowan en Mohitovie ſtroomt, en, door d'invloeying van verſcheyde beeken grooter geworden, ſich naer Rohaczovie ſtreckt, daer de rivier Druo in ſijn gracht komt. Hy ſwelght oock, beneden deſe ſtadt, de beeck Boboſne in, en beſproeyt de ſtadt Strieſſyne, en ontfangt eyndelijck, een weynigh boven Rzeczyze, een gerechts-ſtadt, de Berezyne, van de welcke wy hier boven gewagh hebben gemaeckt, en die van eenige voor d'oude Boryſthenes wordt gehouden, om de gelijcke klanck van de naem, en overeenkoming van 't woort. Sy dan, voorby deſe plaetſen geloopen, vloeyt in de ſtadt Chelmiez, en ſtroomt van daer naer Lojowagorde, tegen over de welcke de rivier Soſſze ſich in de Boryſthenes ſtort, van daer ſy naer Lubiecze vloeyt, en naer het dorp Nawos, 't welck een adelijck huys heeft, en, door de wateren van de rivier Perepete, (die op de grenſen van Podlachien in Poleſie ſijn oorſprong heeft) grooter geworden, neemt eyndelijck haer loop naer Kiovie, daer ſy oock door 't water van de Dzieſne, uyt het Hartoghdom van Severien vloeyende, vergroot wordt.

Kiow.

Kiovie, van d'inwoonders Kiow genoemt, is een der oudtſte ſteden van Europa, gelijck uyt de merckteeckenen, die haer ouderdom te kennen geven, blijckt; namelijck, uyt haer lange en breede omkring, diepte der grachten, puynhoopen der kercken, en oude graven van veel Koningen, die daer begraven ſijn. Van haer oude kercken ſijn niet meer dan twee overgebleven, als tot een geheughteecken van een ſtadt, die eertijts ſoo groot heeft geweeſt; namelijck van S. Sophie, en van S. Michaël. D'overigen konnen niet, dan uyt de puynhoopen, bekent worden; gelijck van S. Baſilius, welcks muren noch omtrent vijf of ſes voeten hoogh ſtaen, met Grieckſche opſchriften, over veertien hondert jaren in marmer geſneden, de welcke door de langen tijdt byna uytgeſleten ſijn. In deſe puynhoopen ontdeckt men de toe-

TRACTVS
BORYSTHENIS
vulgo DNIEPR et NIEPR dicti,
à KIOVIA usque ad BOUZIN.
Amstelædami,
Excud. I. BLAEV.
PALATINATVS
KIOVIENSIS
PARS.
Milliaria Germanica communia.
Milliaria Polonica.
Milliaria Ocrenica.
Milliaria Ruthenica.
Kiow
Pereasław
Barizpola
Ewanko
Stary
Kowalina
Deniszkij
Stupicz
Powszedne
Monaster
Trebtemirof
Rozetki
Ciblic
Kodorow
Rusouf
Bellacouczin
Medowodowka
Liporow
Riszow
Panekaucza
Holuniki
Komczeninee
Czernikow
Staykij
Tripul
Dolina
Biale Grudki
Borsciowka
Pieczary
Mikolinsk M.
St. Sophie
St. Mihal
Korpilowka
Wyzgrod
Oholow
Koszki
Elmiazow
Doubowki
Pieczana
Złotonosza
Herkli
Donki
Bohowska
Oloki
Smikuwka
Popuczy
Zelisky
Bohusko
Somowicza
Popuszczo
Serkerna
Domontow
Bobnowky
Moulowencze
Tohailky
Souszky
Sloboda
Czabelnik
Pokorowko abo Prokory
Rozetki
Piekarsky
Kaniow
Chmilna
Mikalowka
Kononcze
Maslaustaw
Birkozowka
Miedzyrzycs
Bialozur
Kumeki
Moszna
Swidowek
Czirkaszy
Koworino
Ialdyki
Kodiaki
Lomowety borek
Borowicza
Starcz
Bouzin
Zolnin
Sula R.
Ieremiowka
Mliow Stary

gang tot de graven van ſeer veel Vorſten van Ruſchlant.

Kercken. De kercken van S. Sophie, en van S. Michaël ſijn op d'oude wijſe geſticht. Die van S. Sophie is cierlijck om aen te ſchouwen, van welcke ſijde men haer oock beſiet: want haer muren ſijn met velerley beelden en hiſtorien verçiert, en dit met kleyne ſteentjes van verſcheyde verwen, gelijck glas blinckende, beſet, die ſoo konſtelijck te ſamen gevoegt ſijn, dat men naeuwelijcks kan ſien of het ſchildery, of tapijtwerck is. Het gewelfſel is geheel van witte potten, met kalck beſtreecken. In deſe kerck vind men de graven van veel Koningen; en d'Aertsbiſſchop van Kiow ſelf heeft hier ſijn ſtoel.

De kerck van S. Michaël wordt gemenelijck het verguld dack genoemt, om dat ſy met vergulde platen gedeckt is. Hier word oock het lighaem van S. Barbara gevonden, het welck, gelijck men ſegt, daer gebracht is in d'oorlogh die tuſſchen de Ruſſen en Griecken gereſen was, de Nicomediſche oorlogh genoemt.

Het oudt Kiow legt op een vlackte van een hooge bergh, van de welcke men aen d'een ſijde over het lant, en aen d'ander ſijde over de Boryſthenes ſiet, de welck aen de voet van deſe bergh vloeyt. Maer tuſſchen deſe oude ſtadt, en de genoemde vloet is de nieuwe ſtadt Kiow, die in deſe tijt niet wel bewoont, en naeuwelijcks vijf oft ſes duyſent inwoonders begrijpt. Haer langte, aen de Boryſthenes te meten, daer ſy aen legt, is van vier duyſent ſchreden; en haer breette in de rechte lijn, van de Boryſthenes tot aen de bergh, is omtrent drie duyſent ſchreden groot. Sy is van een ſlechte graft, omtrent vijf-en-twintigh voeten breet, omringt; is driehoeckigh van geſtalte, met een houte wal beſloten, en van torens of bolwercken van de ſelfde ſtoffe. Haer kaſteel leght op de ſchuynte van de bergh, wel hooger als de ſtadt, daer het over gebied, maer echter laeger dan d'oude ſtadt.

De Roomſche Catholijcken beſitten daer vier kercken, naemelijck de hooftkerck, de kerck der Dominikanen op de marckt, der Bernardinen op de bergh, en niet verre van daer de kerck der Ieſuyten, die hun wooning tuſſchen de Bernardinen en de rivier hebben. De Grieckſche Ruſſen hebben omtrent tien kercken, die ſy Xerkcuils noemen, van de welcken d'een ſtaet by 't Stadthuys, daer de Ruſſen hun Academie hebben, die ſy anders Braſſra Xerkcuils, of kerck der gebroederſchap noemen. Daer is noch een ander aen de voet van 't kaſteel, S. Nicolaus kerck genoemt, indien men my niet bedrieght. D'anderen ſtaen in verſcheyde geweſten van de ſtadt, van welckers namen men geen kennis heeft.

Straten. Deſe ſtadt heeft niet meer dan drie voortreffelijcke ſtraten; d'anderen ſijn niet recht, noch krom, in goede ordening, maer bochtigh gelijck een doolhof. Zy word in twee deelen gedeelt, in Biſſchoppelijcke, daer de hooftkerck is, en gemeene ſtadt, daer drie Roomſche, en d'andere Grieckſche kercken ſijn. Hier is een vermaerde koophandel, voornamelijck van kooren, en erreten, boonen, &c. van was, honigh, ſmeer, geſoute viſch, &c. Sy heeft een Biſſchop, Paltsgraef, Kaſteleyn, een Overſte of Staroſta, en een krijgsrecht: vier Rechtſpraken, namelijck van de Biſſchop, van de Paltsgraef, of Overſte, (want de Paltsgraven van Kiow ſijn oock Overſten oft Staroſten) van d'Advocaet, en de leſte van de Burgermeeſters van de ſtadt.

De huyſen ſijn daer, op de Moskoviſche wyſe, ſlecht en laegh gebouwt, en ten meeſtendeel niet meer dan een ſoldering hoogh. Sy gebruycken kaerſſen van ſplinters gemaeckt, ſoo goet koop, dat men, ſelfs in de langſte nachten des winters, niet dan voor ſeer weynigh gelt behoeft. De ſchoorſteenen worden oock op de marckt verkocht, 't welck yder tot lachen ſou verwecken, gelijck oock hun wijſe in de ſpijs te bereyden, als mede hun huwelijcken, en andere plechtelijckheden; van 't welck wy hier na breedelijcker ſullen ſpreken. Niet tegenſtaende deſe dingen is hier uyt dit ſoo ſtrijdtbaer volck voortgekomen, die wy heden Zaporoviſche Coſacken noemen, nu ſoo veel jaeren in verſcheyde geweſten van de Boryſthenes verſpreydt, gelijck oock in de landen, die daer omtrent leggen, uyt de welcke men heden, op des Konings minſte wenck, binnen acht dagen tijdts, hondert en twintigh duyſent ſtrijdtbaere mannen vergaderen kan. Dit is het volck, 't welck dickwijls, en deurgaens alle jaren op d'Euxinus ſtroopt, en dit op de Turcken, tot grooten dienſt der Chriſtenen. Dit ſijn de gene, die ſoo dickwijls het Crimiſche Tartarien hebben afgeloopen, kleyn Aſia wijt en breet hebben verwoeſt, Trapeſunde hebben uytgeplondert, ja ſoo, dat ſy tot aen de mont van de Helleſpontus, niet veerder dan drie mylen van Conſtantinopolen, ſijn gekomen, van daer ſy, alles met vuur en ſtael verdelgt hebbende, met rijcke roof weder ſijn gekeert, en oock met veel ſlaven, die, ſoo ſy noch jong van jaren ſijn, bewaert worden, ſoo tot hun eyge gebruyck, als tot geſchencken aen de Grooten van 't landt: want ſy dragen geen ſorge voor de gevangenen, die alreê hoogh van jaren ſijn, 't en ſy van de rijckſten, van de welcken ſy groot losgelt verwachten. De genen, die deſe tocht naer d'Euxinus aennemen, overtreffen niet het getal van ſes of tien duyſent. Sy gebruycken ſlechte en ſwacke ſchuytjes, die ſy met hun eyge handen hebben gemaeckt: in voegen dat het een wonder ſchijnt, dat ſy ſoo geluckighlijck over de geheele Pontus konnen geraeken. Wy ſullen hier na de gedaente en bouwing van deſe ſchuytjes beſchrijven.

Coſacken: hun dapperheyt;

Na dat wy van de dapperheyt der Coſacken geſproken hebben, ſoo ſal 't oock wel paſſen iets van hun zeden en gewoonte van leven te ſeggen. Men moet dan weten, dat onder deſe volcken veel lieden gevonden worden, die byna in alle kunſten, tot het menſchelijck leven noodſaeckelijck ſijnde, ervaren ſijn, gelijck timmerlieden, ſoo van huyſen, als van ſchuyten, wagemaeckers, ſmeden, wapenmaeckers, leertouwers oft leerbereyders, kuypers, kleermakers, ſchoenmakers, &c. Sy ſijn oock ſeer behendigh in 't

en zeden.

ſalpeter

ſalpeter toe te maken, van 't welck het landt overvloet heeft, en daer af ſeer treffelijck buſſekruyt gemaeckt word. Hun vrouwen ſijn beeſigh met vlas en wol te ſpinnen, van 't welck ſy lijnwaet en laken maken, dat ſy voor hun gebruyck houden. Zy ſijn alle ſeer wel geoeffent in 't landt te bouwen, en te ſayen, vruchten te vergaderen, broot te backen, bier, wijn, meede, en brahe te koken, en alderhande ſpijſen toe te maken; ja ſy konnen byna alle brandewijn toeſtellen. Men vind onder hen niemant, 't ſy men op 't geſlacht, oft op d'ouderdom, oft op de ſtaet ſiet, die niet d'ander pooght t'overtreffen in de konſt van te braſſen en ſuypen; ja in malkander tot overloopens toe met dranck op te vullen: in voegen dat men onder de Chriſtenen naeuwelijcks menſchen vindt, die minder voor den dagh van morgen bekommert ſijn, dan de Coſacken.

Dieshalven, hoewel ſy alle in 't gemeen byna alle konſten konnen bevatten, ſoo ſijn ſy echter niet alle even vernuftigh, maer d'een meer, en d'ander min in ſaken kundigh. Sy hebben wel alle een ſchrandere geeſt, maer ſy houden ſich echter aen 't gene, dat hen nut is, en begeven ſich voornaemelijck tot de dingen, die de landtbouw aengaen.

Vruchtbaerheyt. De vruchtbare aerde brengt ſoo groot een ooghſt voort, dat ſy dickwijls niet weten wat ſy daer meê ſullen doen, om dat ſy geen bevarelijcke rivieren hebben. Want de Boryſthenes, hoewel anders bevaerelijck, wordt door dertien waterſprongen, vijftigh mijlen beneden Kiow, verhindert, van de welcken de leſte ſeven groote mijlen van d'eerſte af is, 't welk is een groote daghreys verre, gelijck men in de lantbeſchrijving kan ſien. Dit is d'oorſaeck van dat ſy hun gewas niet naer Konſtantinopelen konnen voeren; en hier uyt ſpruyt hun luyheyt, en dat hun arbeyt ſich niet boven de nootſakelijckheyt des levens uytſtreckt. En dewijl ſy gelt, het aenlockſel der welluſten, derven, ſoo ſtellen ſy liever hun hoop van 't ſelve te krijgen in de geburige Turcken te berooven, dan in hun eygen neerſtigheyt. Sy bekommeren ſich niet met d'andere dingen, als ſy ſlechts t'eten en te drincken hebben.

Godsdienſt; Sy hebben de Grieckſche Godtsdienſt; en worden in hun tael Rus genoemt: ſy houden de feeſtdagen in hooge eer, gelijck oock de vaſtendagen, die acht oft negen maenden van 't jaer wechneemen, doch echter ſoo, dat ſy behoorelijck meenen te vaſten, ſoo ſy ſich van 't vleeſch-ëeten onthouden: ja dit gevoelen van te vaſten is ſoo diep in hun gewortelt, dat ſy ſich ſekerlijck inbeelden, dat hun eeuwige ſaligheyt in deſe onderſcheyding der ſpijſe beſtaet. Sy overtreffen in 't gebruyck van te vaſten, en oock van geduriglijck te ſuypen verre alle d'andere volckeren; want ſy ſwelgen nooyt ſoo veel, of ſy, een weynigh door de ſlaep weêr bekomen, keeren ſich weêr tot de ſelfde kroeſen; 't welck echter in tijt van vrede toegeſtaen word: want als ſy eens de wapenen aengenomen hebben, ſoo leven ſy in gedurige ſoberheyt. Sy hebben in 't leger geen heerlijcker

Aert.

huysgewaed, dan een ſlechte krijgsrock. Sy ſijn van natuur ſchalck, ſcherpſinnigh, vernuftigh, en milt, ſonder eenige vuyle gierigheyt, oft dat d'een begeert boven d'ander rijck te worden. Sy ſijn ſoo hardtneckigh in vry te ſijn, dat ſy meenen dat niemant kan leven, 't en ſy hy vry is. Hier uyt ſpruyten hun gedurige weêrſpannigheden tegen hun Grooten, en eyge Heeren, als ſy ſien dat ſy gedruckt worden; ja ſoo, dat 'er naeuwelijcks ſeven oft acht jaren verloopen, of men ſiet hen tegen hun Vorſten afvallen en opſtuyven. Voorts, ſy ſijn lieden, die men niet vertrouwen magh, verraders, meyn-eedigh, ongetrouw, behalven in dingen, die tot hun beyder welſtandt behooren. Sy ſijn ſterck van natuur, ſoo in hitte, als in koude te verdragen, geduldigh in honger en kommer te lijden, onvermoeyt in d'oorlogh, ſtout, grootmoedigh, en ten meeſtendeel reuckeloos, by de welcken voor lof geacht word ſich plotſelings in de doodt te ſtorten. Sy toonen voornaemelijck hier in hun naerſtigheyt en dapperheyt in d'oorlogh, als ſy in de ſlaghordening van hun wagenen, by hun Tabord genoemt, beſloten ſijn, daer uyt ſy konſtelijck hun buſſen, Samopalii geheeten, dewelcke hun gewoone wapenen ſijn, konnen loſſen. Sy ſijn dapper in plaetſen te beſchermen, en niet van de ſlechtſten in zeeroovery. Sy ſijn echter geen goede ruyters. My heught dat ick twee hondert Poolſche ruyters twee duyſent van de beſte Coſacken te paert heb ſien in de vlucht drijven: hoewel ick niet tegenſpreeck dat niet meer dan hondert Koſacken, in hun wagenburgh beſloten, niet voor duyſent Polen, oft Tartaren ſouden vreeſen: ja indien ſy ſoo dapper te paert, als te voet waren, ſoo ſouden ſy van geen menſchen verwonnen konnen worden. Sy ſijn van goede geſtalte, ſterck en kloeck van lighaem, en hebben vermaeck in heerlijcke kleederen, gelijck men ſien kan, als ſy met rijcke roof van hun geburen weêrkeeren: want anderſins kleeden ſy ſich met kleederen, die men gemackelijck kan bekomen. Sy ſijn geſont van lighaem, en vry van die ſieckte, de welcke, gelijck een peſt, byna in geheel Polen en Ruſchlant gemeen is, en van de Medecijns Plica, gemenelijck Koltun genoemt wordt, om dat het hair van alle de gene, die daer af geplaegt ſijn, ſoo ſchrickelijck wardt, dat het door geen konſt of naerſtigheyt ontwart kan worden. Men ſiet ſeer weynigh Koſacken van ſieckte ſterven, dan in ſeer hooge ouderdom. Sy ſterven ten meeſtendeel op hun eygen bedt, of in d'oorlogh.

Stant van hun lighaem.

Adel. In deſe plaetſen is weynigh Adel; doch echter alle Poolſche, en Roomſch Catholijck; want het is deurgaens ſchande voor een Poolſch Edelman van een andere Godsdienſt, dan van de Roomſche, te ſijn; tot de welcken oock overal d'andere Grooten van de Griekſche Ruſſen ſich voegen, ſonder aen hun oorſprong, en aen 't bloet van de Ruſſiſche Vorſten te gedencken.

Elendige ſtaet der onderſaten. De landtlieden van dit geweſt ſijn deurgaens alle ſeer elendigh, dewijl ſy verplicht ſijn in yder weeck drie dagen met hun paerden en eyge

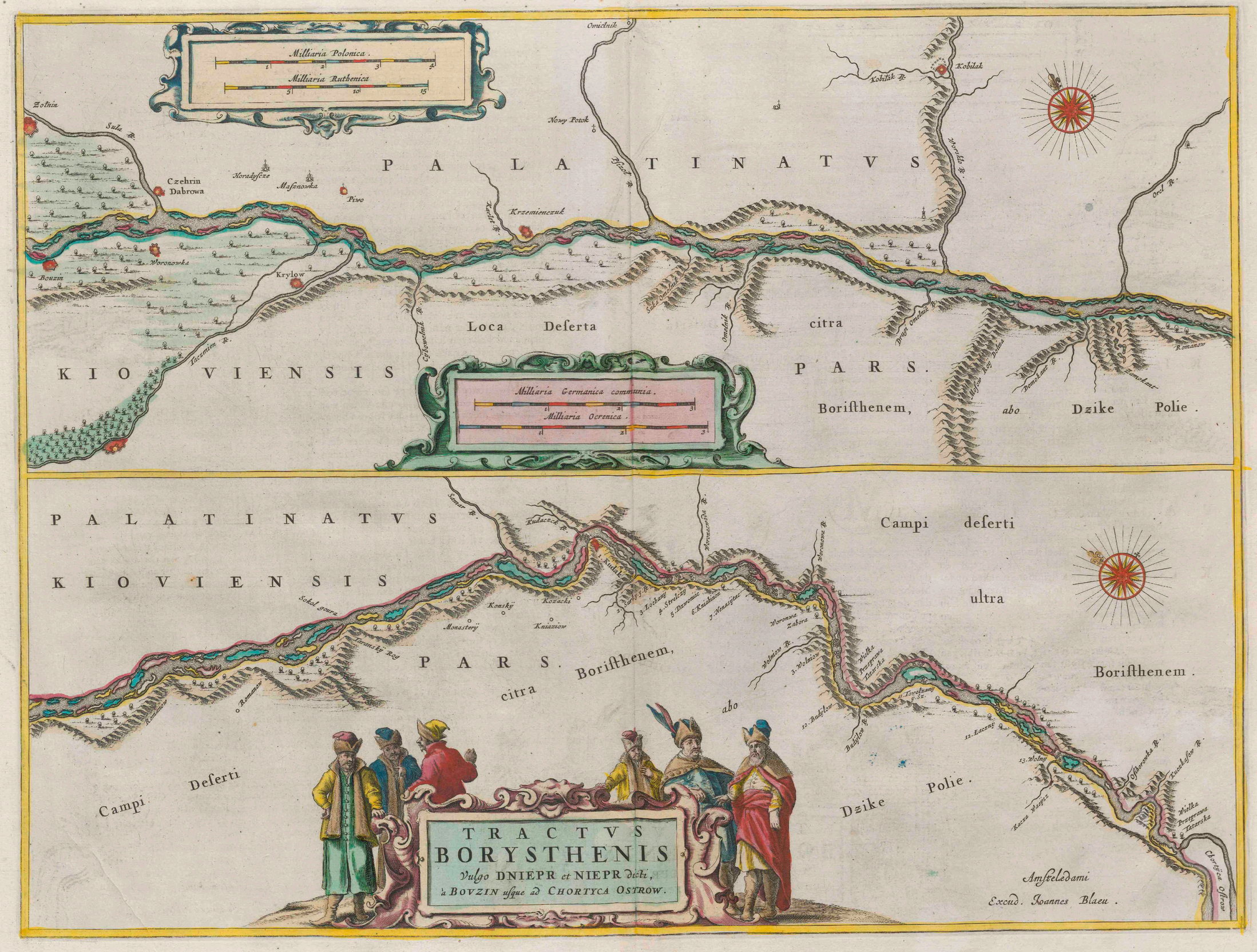
Milliaria Polonica.
Milliaria Ruthenica
Milliaria Germanica communia.
Milliaria Ocrenica.
PALATINATVS
KIOVIENSIS
PARS.
Loca Deserta
citra
Boristhenem, abo Dzike Polie.
Czehrin
Dabrowa
Krylow
Bouzin
Krzemienczuk
Nowy Potok
Kobilak
Omielnik
Sula R.
Iaczmien R.
Cybowelnik R.
Omelnik R.
Drugi Omelnik R.
Domokant R.
Zamokant
Romanow
Orel R.
Worskla R.
Kobilak R.
Pszoł R.
Kurlet R.
Samar R.
Kudaczek R.
Woronacwoda R.
Woronowa R.
Sokol goura
Konsky
Kozacki
Monasterij
Kniaziow
Taransky Rog
Romanow
Woronwa Zabora
Wolniow R.
Budylow R.
Wielka Przeprawa Tatarska
Kacza Waeysz
Osiborowka R.
Kuczkasow R.
Chortyca Ostrow
Campi deserti
ultra
Boristhenem.
Campi Deserti
Dzike Polie.
TRACTVS
BORYSTHENIS
Vulgo DNIEPR et NIEPR dicti,
à BOVZIN usque ad CHORTYCA OSTROW.
Amstelædami
Excud. Ioannes Blaeu.

handen voor hun Heer te wercken, en een gedeelte van alderhande vruchten, naer de grootte van 't landt, dat sy besitten, aen hun te geven; daer by kapoenen, hoenders, eyeren, en kieckens, te weten, op de feesten van Paesschen, Pinxsteren, en Christus geboorte: sy worden ook gedwongen om hun wagens te leenen, tot hout voor hun meesters, ten gebruyck van de koken, te voeren: en sy sijn, tegen recht en billijckheyt, tot ontallijcke andere diensten verbonden; behalven het gereet gelt, en de tienden der hamelen, der varckens, van de honigh, en van d'andere vruchten; en yder derde jaer de derde os, en het derde schaep. Eyndelijck, dese elendigen sijn gehouden aen hun meesters te geven al 't gene dat hun lust; in voegen dat het geen wonder is, dat sy, onder soo swaeren last gedruckt, in bitteren haet tegen hun meesters ontsteecken sijn.

't Recht des Adels over 't leven en de doot van hun onderzaten.

Maer dit schijnt noch seer weynigh, in vergelijcking van de onbepaelde macht, die aen den Poolschen Adel over 't leven en de doot van hun onderzaten, naer hun believen, toegestaen is: in voegen dat, soo iemant deser ellendigen een geemelijck en wreet meester gekregen heeft, hy in erger staet is, dan een slaef, tot de galey verweesen: soo streng een dienstbaerheyt dwingt dese ongeluckigen ten meestendeel, die moeds genoegh hebben, de vlucht te kiesen, en sich naer Zaporoüy, oft naer de bosschen van de Borysthenes, de vertreckplaetsen der Cosacken tusschen de rivier, te begeven; en na dat sy daer eenige jaren overgebracht, en een zeetocht op d'Euxinische zee gedaen hebben, worden sy in de Cosackische krijghs-ordening aengenomen; en in deser voegen sijn de Zaporovische krijghsbenden seer groot geworden, gelijck de hedendaeghsche beroerten opentlijck getuygen. Want dese Zaporovianen, het Quartiaensche heir der Polen, met de beyde Veltoversten, verdelght hebbende, sijn, door d'oproer der Russen, geheel Ruslant deur te streng van hun Heeren gehandelt, tot een getal van twee hondert duysent strijdbare mannen opgeklommen; en, als sy in de strijt d'overhant op de Polen verkregen hadden, soo hebbense hun palen tot over de hondert en twintigh mijlen in de langte, en sestigh in de breette uytgebreyd. Wy vergaten te seggen, ('t welck oock de seden der Cosacken aengaet,) dat sy in tijdt van vrede sich tot de jaght van wilde beesten, en tot de visschery begeven.

Een deel van Kiow eertijts verdroncken.

Maer om weêr te keeren, daer wy 't gelaten hebben, men gelooft dat, toen 't oude Kiow noch in bloeyende staet was, dese mont van de Hellespontus, die naer Constantinopelen strekt, noch niet aen d'inwoonders van Ruslandt bekent was; en men houd voor seker, (gelijck ick, op eygen ervarentheyt steunende, oock voor ontwijffelijck acht) dat de vlackten, aen den slincken oever van de Borysthenes gelegen, eertijdts met zeewater bedeckt sijn geweest; 't welck klarelijck blijckt, soo door d'anckers, als 't ander scheepstuygh, veel jaren daerna ontrent Lofficza gevonden, 't welk een stadt is, aen de rivier Sula gelegen; en alle, soo steden, als dorpen, in dat gewest van de Borysthenes geplaetst, gelijcken nieuwe wooningen, en schijnen nauwelijcks eenige hondert jaren out te sijn. Ick, door een gerechtige nieusgierigheyt bewogen, heb gepooght de geschiede saecken der Russen t'ondersoecken, om daer uyt eenigh licht in d'oude geschiedenissen te bekomen; maer mijn arbeyt was vergeefs: want ick, een van hun geleertsten ondervragende, kreegh tot antwoort, dat door de gedurige oorlogen van hun voorouders met hare gebueren, alle hun geschriften verdelght waren; maer dat hy echter by ware overlevering van hant tot hant uyt sijn voor-ouders had verstaen, dat alle dese landen, de welcke beneden Kiow van de Borysthenes bespoelt worden, eertijts van de zee ingeswolgen waren, gelijck wy oock hier voor geseght hebben; en dat dit voor drie duysent jaren was geschied. Hy voeghd 'er by, dat, toen omtrent negen hondert jaren geleden, d'oude stadt Kiow geheel verdelght was, sonder dat 'er iets overbleef, dan de twee kercken, die wy hier voor breeder beschreven hebben.

Sy seggen dit oock niet sonder reden: want alle de puynhoopen der oude kasteelen en burgten, tusschen de Borysthenes en Moscovien gelegen, sijn op hooge en uytsteeckende bergen gebouwt, sonder dat men een sal vinden, in de vlackte staende. Hier uyt spruyt dit vermoeden, dat alle vlacke landen eertijts onder 't water bedolven hebben geweest. Dit wordt bevestight door de menighte van munt, in een der *Oude munt.* gesey de kuylen gevonden, 't welck, van koper gemaeckt sijnde, dus geteeckent was, sonder dat

ick weet welck beelt het vertoont. Maer dit durf ick versekeren, dat alle dese landen, aen de slincke sijde van de Borysthenes, tot aen Moscovien uytgestreckt, laeger en sandiger sijn, dan de gene die daer tegen over leggen, uytgesondert het landt aen de noortsijde van de rivier Sula, en de steden Worsko en Pszczol; gelijck men beter uyt de landtkaert van dese plaetsen kan sien.

't Is oock aenmerckens-waerdigh, dat alle de rivieren van dit gewest soo langsamelijck afloopen, dat sy schijnen te twijffelen naer welcke sijde yder sich keeren sal, hoewel in tegendeel, de gemeene kolck van alle dese rivieren, namentlijck de Pontische zee, met soo groote geswintheyt voortgedreven wordt, dat sy, somtijts door d'afschutselen van de Hellespontus deurgebroocken, sich in de Middellantsche zee stort. En indien men dit neerstighlijck overweeght, soo sal men seggen, dat alle dese vlackten eertijts een zee hebben geweest.

Omtrent een mijl boven Kiow, aen de slincke sijde van de Borysthenes, wordt dese rivier vergroot van de beeck Dziesna, die, als sy de gebuerige stadt Mostho voorby vloeyt, wel hon- *De Dziesna.*

dert

dert mijlen van haer oorſpronck voortgeloopen is, en daer in de Boryſthenes valt. Een half mijl beneden de ſtadt is een dorp, Pieczary genoemt, met een klooſter van Baſilius Monicken, in 't welck d'Abt, een Aertsbiſſchop en Ruſſiſche Grieck ſijnde, de ſtoel der afgeſcheurden beſit. Beneden aen de bergh, die by dit klooſter leght, ſijn veel holen vol lijcken, over meer dan vijftien hondert jaren daer begraven, in hun volle geſtalte, gelijck de Mumien van Egypten. Men ſeght deurgaens dat d'oude Chriſtelijcke heremijten deſe holen hebben gemaeckt, en bewoont, om de vervolging der heydenen t'ontvluchten, en de ware Godt in ſtilte te dienen. Men ſiet hier oock het lichaem van ſekeren S. Ioannes, dat noch geheel is, en tot aen de lendenen geſien wordt; want het beneden deel van 't lichaem, met aerde bedeckt, kan niet geſien worden, als oft hy begeerde dat het verborgen ſou ſijn. De Monicken van deſe plaets verhaelden, dat deſen heyligen Ioannes, de tijdt van ſijn overlijden voorſien hebbende, voor ſich ſelf ſijn graf maeckte, niet in de langte, gelijck de gewoonte is, maer in de diepte; en dat hy, toen hy ſterven ſou, van ſijn broeders, by hem ſijnde, afſcheyt heeft genomen, en ſich daer in begeven: doch dat, door Godts believen, hy, hoewel de kuyl diep genoegh was, niet geheel daer in is geraeckt, maer half buyten is gebleven, op dat het overige deel tot een voorbeelt van heyligheyt ſou verſtrecken. Hier wordt oock ſekere S. Helena getoont, die by hen in hooge eerbiedigheyt is; met een yſere keten, daer meê, gelijck men ſeght, als met een geeſſel, de duyvel S. Antonius heeft geſlagen; deſe keten (gelijck men gelooft) heeft ſoo grooten kracht, dat ſy, van de beſetenen aengeraeckt, de booſe geeſten verdrijft. Men ſiet hier oock drie beckeneelen van menſchen, in ſchuttels geleyt, daer dagelijcks veel olie afdruypt, die ſeer dienſtigh is om alderhande ſieckten te verdrijven. In deſe ſelfde holen leggen oock de lichamen van ſeer veel groote en deurluchtige mannen verborgen, onder de welcke twee, de bouwmeeſters van deſe kerck, uytmunten; welcker lichamen gelijck koſtelijck heylighdom gehouden, en aen alle de gene, die derwaerts komen, getoont worden; gelijck aen my ſelf dickwijls is geſchiedt, als ick in de winter mijn verblijf te Kiow had, daer ick toen met gemack mijn nieusgierigheyt voldoen kon.

Klooſter van Baſilius Monicken.

Holen.

't Lijck van S. Ioannes, een Monick:

oock van S. Helena, en anderen.

Wat my aengaet, ick acht dat 'er naeuwelijcks eenigh onderſcheyt tuſſchen de geſeyde lighamen, en d'Egyptiſche mumyen is, uytgeſondert in de ſwartheyt, en hardigheyt, die aen d'Egyptiſche lijcken eygen is; en ick geloof dat het gene, 't welck hen ſoo lange tijt onbederffelijck bewaert, d'eygenſchap van deſe plaets en van deſe holen is, die, ten deel uyt ſant en drijffandt beſtaende, in de winter warm, en des ſomers koel, en altijt droogh ſijn. In dit klooſter ſijn veel Monicken, onder de welcken d'Abt, Aertsbiſſchop van geheel Ruſſen, en alleenlijck onder d'Aertsbiſſchop van Konſtantinopolen ſtaende, uytmunt. Niet verre hier af is een ander klooſter van Bagynen, die, omtrent hondert in getal ſijnde, de koſt met hun eyge handen winnen, en voornaemelijck met naeltwerck, 't welck ſy daer na aen de gene, die hen komen beſoecken, verkoopen. Het ſtaet hen vry, als 't hen luſt, buyten het klooſter te gaen, gelijck ſy dickwijls naer de ſtadt doen, die niet veerder dan een half mijl van daer is. Sy ſijn in 't ſwart gekleedt, en gaen niet uyt, dan twee gelijck, op de wijſe der Katholijcke Monicken. My heught oock dat ick eenigen van haer ſoo ſchoon van aengeſicht geſien heb, dat ſy nergens in voor de Poolſche vrouwen wijcken.

Klooſter van Bagijnen.

Tuſſchen Kiow en Pieczary is ſeecker dorp, Tripoli genoemt; en een weynigh laeger Stayki, op d'afgang van de bergh. Deſe ſtadt is ſeer oudt; en men vindt hier oock een deurwading over de Boryſthenes. *Tripoli.*

Daer na volgt Rychow, oock op een bergh gebouwt. Deſe plaets is bequaem om een veſting te bouwen, dewijl men daer lichtelijck over de rivier kan komen. *Rychow.*

Dan volgt Tretimirow, een klooſter, in't midden van een afgront gelegen, en aen alle ſijden van onbeganckelijcke klippen beſloten. De Coſacken brengen in deſe plaets het koſtelijckſte dat ſy hebben, ſoo dickwijls als 'er beroerte of gevaer is. Hier is oock een deurwaeding van de rivier te vinden. *Tretimirow.*

Een mijl van hier, aen de ſlincke ſijde van de rivier, leght Pereaſlaw, een ſtadt, die, als het ſchijnt, niet ſeer oudt is, om dat ſy in een vlacke plaets is, doch echter ſeer bequaem van gelegenheyt, en ſoo wel veyligh van natuur, als om dat men daer lichtelijck een veſting ſou konnen maken, die tegen het woeden der Coſacken en Moſkoviters ſou dienen. Deſe ſtadt beſtaet uyt ontrent ſes duyſent huyſen; en de Coſacken hebben daer een van hun regimenten in beſetting. *Pereaſlaw.*

Een weynigh laeger naer Ruſſen is Kanjow, een ſeer oude ſtadt en kaſteel, daer oock een regiment van Coſacken in beſetting is. De Boryſthenes heeft hier oock een deurwading. *Kanjow.*

Een weynigh nederwaerts, aen de ſlincke ſijde van de rivier, ſiet men Bobunska, en Domontow, plaetſen van weynigh belang. *Andere ſteden.*

Noch laeger, aen de rechte ſijde van de rivier, legt Cirkacze, een ſeer oude ſtadt, van aengename gelegenheyt, diemen lichtelijck verſtercken kan. Ick heb deſe ſtadt geſien, toen ſy noch in haer oude glans was. Sy was als het middelpunt van 't geheel geweſt der Coſacken, en de woonplaets van hun Hartogh, of Veltoverſte. Wy verdelghden haer met vuur in 't jaer 1637, op de 18 van December, twee dagen na dat wy de Coſacken in de vlucht hadden geſlagen, tegen de welcken wy echter elders hadden geoorloght, ſonder hen ſchade aen te doen. Sy heeft een regiment van Coſacken tot beſetting; en een deurwading over de Boryſthenes.

Daer beneden legt Borowick, Bokin, Woronowk, en op d'andere oever Czeherin, Dombrow, omtrent het vierde deel eens mijls van daer: gelijck oock Krylow aen d'over-oever,

TRACTVS BORYSTHENIS,
Vulgo DNIEPR et NIEPR dicti,
A Civitate Czyrkaßi ad oſtia et Ilmien lacum, per quem in Pontum Euxinum ſe exonerat.
Superiorem huj⁹ fluminis partem, a Czÿrkaßi nimirum ad fontes uſque, vide in Tabula Lithvaniæ.
Campus inter Bohum et Borysthenem.
Dniepr fluvius Ptolemeo Borysthenes dictus.
Nigra
Sylva
Civitas Chriſtianorum
Civitas Tartarorum
Arx vel Oppidum Chriſtianorum dirutum
Arx Tartarorum vaſtata
Scala milliarium ad hunc tractum Boriſthenis pertinens.
Campus inter Bohum et Borysthenem.
Ilmien Lacus, quem nonnulli Sinum Carcinitum appellant.
Im perii Chami Perekopenſis pars.

op de rivier Ytazemen, een mijl van de Borysthenes af gelegen.

Een weynig laeger aen de sijde van Moskovie siet men Krzemienczow, en seer oude muren, daer ick, de saeck naeukeurelijcker ondersoeckende, in 't jaer 1635 een kasteel vond. Dese plaets is seer aengenaem te bewoonen, en oock gemackelijck. Dit is de leste der steden van de Borysthenes: want alle d'anderen, naer Tartarien gelegen, sijn woest.

Rivieren. Een eenige mijl hier boven is de visschrijcke rivier Pseczol, die daer sijn water met de Borysthenes vermengt: maer wat laeger, aen d'oever van Ruschlant, is de beeck Omielnik, die overvloet van kreeften heeft, en haer water in de selfde Nieper stort. Aen de selfde strandt van de Borysthenes is een ander beeckje, by de Russen Druhi Omielnik genoemt, die, mede rijck van kreeften, sich oock daer in ontlast. De rivier daer tegen over, Worsko genoemt, seer visschrijck sijnde, vergroot de Borysthenes door de menighte van sijn golven. Aen de selfde strandt is noch een andere rivier, Orel genoemt, die in overvloet van visch niet voor de voorgenoemde wijckt, en oock in de Borysthenes stroomt. Ick heb 'er eens by geweest, dat, aen de mont van de geseyde rivier, met het uytsetten van een net twee duysent visschen gevangen wierden, van de welcken de kleynste een voet lang was.

Poelen. Aen de rechte sijde van de Borysthenes, oft aen de strandt van Ruschlandt, siet men veel poelen, soo vol gepropt van visschen, dat het water self, byna doot en onbewegelijck sijnde, bederft; 't welck oock dickwijls de visschen doet sterven. Dese plaets wordt van d'inwoonders Zamolkam genoemt. *Geboomte.* Omtrent dese poelen vindt men kleyne karsseboomen, van omtrent dardehalf voet hoogh, die seer soete karssen voortbrengen, de welcke soo groot als pruymen sijn, en echter niet, dan in 't begin van Augustus, rijp worden. Men vindt hier overal geheele bosschen van karsseboomen, die oock elders een half mijl lang, maer echter niet meer dan twee of drie hondert schreden breet sijn. Warelijck, men moet bekennen, dat soo groot een menighte van karsseboomen, welcker vruchten smaekelijck sijn, seer aengenaem om te sien is, die echter weynigh op de hooghten, maer meest in de vlackten staen. Men vindt daer oock amandelboomen, die kleyn sijn, en een bittere vrucht geven; doch niet in soo groot een menighte, dat sy geheele bosschen konnen uytmaeken, gelijck de karsseboomen doen. Ick, door soodanigh een nieusgierigheyt aengedreven, die een vrygebore mensch past, deê eenige karsseboomen en amandelboomen, uyt dese plaetsen opneemen, en naer Bare (welck toen mijn gewoone verblijfplaets was) voeren, en daer met behoorlijcke sorgvuldigheyt weêr insetten, de welcke daer na smakelijcker, en oock grooter wierden. Een weynigh hooger boven dese plaetsen vindt men sekere rivier, Demokant genoemt, rijck van kreeften, die wel negen vingeren lang sijn. Men pluckt hier oock waternooten, die seshoeckigh, en, een weynigh gekoockt sijnde, aengenaem van smaeck worden bevonden.

Romanow. Als men nederwaerts reyst, ontmoet men Romanow, een groote heuvel van aerde, daer de Cosacken, als sy van gemeene saeken sullen spreken, of tegen de vyandt trecken, naer toeloopen, en hun krijgsbenden oversien. Dese plaets sou seer bequaem tot de bouwing van een vesting en stercke stadt sijn.

Een weynigh laeger is een eylant, een half mijl lang, en hondert en vijftigh schreden breet, het welck echter in de winter onderloopt. D'inwoonders noemen dit oock Romanow. Hier komen veel visschers, soo van andere plaetsen, als voornamelijck van Kiow. Aen 't achtereynde van dit eylant heeft de rivier Borysthenes een vrye loop, sonder van eenige eylanden belemmert te worden. Hier is 't dat de Tarters, voorgenomen hebbende een roof uyt Ruschlant te halen, gemeenlijck hun benden overvoeren, vermits sy onder d'eylanden de gedurige overvallingen der Cosacken, die sich daer verbergen, vreesen.

Een weynigh laeger, aen de rechte sijde van de rivier, siet men sekere plaets, Tarowky Rog genoemt, een der aengenaemste plaetsen, die ick ooyt gesien heb, om te bewoonen, en oock seer bequaem om een vesting te bouwen, die een krachtige breydel voor de snelle vloet sou sijn. Want de Borysthenes heeft daer geen uytsteekende eylanden, en is niet boven de twee hondert schreden breet, soo dat men lichtelijck met een musket daer over schieten kan. D'oever aen d'andere sijde is een weynigh hooger, en wordt van d'inwoonders Sorokagore genoemt. De menighte der beeckjes, die overvloet van visch hebben, vermeerderen de bequaemheyt van dese plaets, en sijn oock in groote menighte in d'eylanden van de Borysthenes.

Tarowky Rog.

Een weynigh laeger vint men 't Eylandt van 't klooster genoemt, dat geheel een klip is, gantsch steyl afgebroken, in sommige plaetsen vijf-en-twintigh, en in andere dertigh voeten hoogh; 't welck oorsaeck is van dat het niet van de rivier ondergeset wordt. Hier op was eertijts een oudt klooster, van 't welck het eylant de naem heeft, waer van men echter in dese tijdt gantsch geen overblijfsel vindt. Dit sou een bequaeme wooning sijn, soo 't vaste landt niet soo hoogh en na daer aen was. Het is duysent schreeden lang, en hondert breet. Men vindt daer veel slangen, en andere kruypende dieren.

Hier na volght een ander eylandt, *Konski Ostrow* genoemt, drie mijlen lang, en voor aen een mijl breet: het is boschachtigh en poelachtigh, en wordt echter in de Lente van de Borysthenes overloopen. Hier sijn veel visschers, die, by gebreck van sout, de visschen eerst met asch souten, en daer na in de wint doen droogen. Dese visschers hebben een rijcke visschery in de rivier Samar genoemt, die tegen over dit eylant in de Borysthenes valt. Dese rivier, met het geheel gewest daer rontom, verdient een groote naem, niet alleenlijck om de menighte van visch; maer oock om d'overvloet van was, honigh,

Konski Ostrow.

nigh, wiltvang, en hout, bequaem tot bouwſtoffen, daer af oock, gelijck wy ſeggen ſullen, de vermaerde veſting Codack gemaeckt wierdt; in alle welcke dingen het d'andere plaetſen overtreft. Deſe rivier loopt echter met een trage loop af, van 't welck de menighte der bochten oorſaeck ſijn. Hy heeft evenwel (om ſijn wonderlijcken overvloet, gelijck ick geloof,) by de Coſacken met recht de naem van heylige rivier verkregen. My heught dat ick in 't begin van de lenten in deſe rivier haring en ſteuren heb ſien vangen, 't welck in d'andere rivieren niet geſchiedt.

Kniazow Oſtrow. Een weynigh beneden het geweſt van *Konsky Oſtrow*, ontmoet men *Kniazow Oſtrow*, oft het eylandt van de Hartogh, ſeer kleyn, en klip-achtigh, omtrent ſes hondert ſchreden lang, en hondert breet; echter vry van overvloeying in de Lenten; gelijck oock *Konski Oſtrow*, dat oneffen is, en niet vol van boſſchen, maer van ſlangen is.

Kodak. Een ſchootweeghs hier van af nederwaerts leght *Kodak*, d'eerſte *Porok*, oft drumpel van de Boryſthenes; 't welck niets anders is, dan een ſekere reecks van klippen, dwars over de rivier uytgeſtreckt, die de ſcheepvaert beletten. Hier heb ick, in de maent Iulius van 't jaer 1635, begonnen een kaſteel te bouwen; maer in de maent Auguſtus van 't ſelfde jaer, na mijn vertreck, wierdt het van ſeker Solyman, Velt-overſte der afgevalle Coſacken, van d'Euxinus weêrkeerende, om dat het ſchadelijck voor de wederkeering der ſijnen was, die op roof uytgingen, overweldight, met verdelging van twee hondert beſettelingen onder de Kolonel Marion. Deſe wederſpannige, dit gedaen hebbende, verſorghde voor ſich en voor de ſijnen door de vlucht, en trock over de watervallen van de rivier. Deſe boosheydt bleef echter niet lang ongeſtraft. Want hy wierdt van d'andere Coſacken, die getrouw gebleven waren, onder 't beleyt van de groote Koniecpolski, Kaſteleyn van Krakou, en Generael van 't heyr, belegert, en geſamentlijck met ſijn mede-hulpers gevangen, en naer Warſchou gebracht, en daer in ſtucken gehackt. Maer toen ondertuſſchen de Polen de bewaring van dit kaſteel verwaerlooſden, ſchepten de Coſacken weder moedt, en vielen weêr af, in 't jaer 1637. Wy ontmoetten hen in hun leger, of tabor, in achtien duyſent ſtrijdbare mannen beſtaende, by de ſtadt Kumyky, op de 16 van December in 't ſelfde jaer, ontrent op de middagh: en hoewel wy veel minder van getal waren, te weten niet meer dan vier duyſent mannen, ſoo taſten wy hen evenwel aen, ſloegen hen, en dreven hen op de vlucht. De ſtrijdt duurde tot aen de middernacht, in de welcke van de vyanden ſes duyſent ſneuvelden; en ſy verloren oock vijf ſtucken geſchuts. D'anderen, die toen het ſwaert ontquamen, geraeckten wech door de duyſterheyt van de nacht. Van d'onſen wierden hondert gedoot, en duyſent gewond: onder de welcken oock veel Overſten ſneuvelden; gelijck de Heer van Morveil, een Franſch Edelman, die Luytenant Colonel was, en daer het leven en ſijn vaendel verloor: de Kapiteyn *Iuſzkiewski*, en ſijn Luytenant de Heer van Crotade, en veel vreemdelingen. Na deſe neêrlaegh bleef d'oorlogh noch ſlepende tot aen d'Octobermaent van 't volgende jaer, daer de vrede op volghde. De groote en dapperſte *Koniecpolski*, een heyr van vier duyſent mannen by ſich hebbende, was ſelf naer Kodack getrocken, daer hy een geheele maent bleef, in de welcke hy deſe veſting verſorghde, en daer na trock hy wegh, met twee duyſent krijgslieden by ſich. Hy beval ondertuſſchen aen my, eenige benden en veltſtucken by my hebbende, alles te beſichtigen tot voorby de leſte watervallen; want hy geboodt my dat ick, in mijn wederkeeren, met mijn krijgslieden, in de ſchuyten der Coſacken gevoert, de rivier weêr op ſou trecken, in 't geſelſchap van de Heer Oſtrorog, toen Opperkamerling van 't Rijck. In deſe plaetſen konnen geen hondert, veel min duyſent menſchen, veyligh ſijn, ja ſelf geen geheel heyr, 't en ſy het in alle voorſichtigheyt, en na dat het alles wel beſichtight heeft, voorttreckt. Want in deſe geweſten onthouden ſich de Tartaren, die, geen vaſte wooning hebbende, overal in de woeſte landen ſwerven en rooven, en deurgaens niet minder dan ſes, ja dickwijls tien duyſent mannen in yder troep ſterck ſijn. Ick ſal elders de ſeden der Tartaren, en hun gewoonte van oorlogen, beſchrijven; maer ick ſal hier alleenlijck ſeggen, dat dit my tot groote eer verſtreckt heeft, dat ick alle de dartien water-ſtortingen van de Boryſthenes met een ſchuytje ('t welck in 't eerſt by veel menſchen vreemt ſal ſchijnen,) deurgevaren ben. En dewijl eenige van deſe watervallen ſeven, eenigen acht voeten hoogh ſijn, ſoo wil ick de leſer laten oordelen wat gevaer ick daer heb moeten uytſtaen. De Coſacken willen niemant, die alle deſe watervallen niet beſocht heeft, in hun krijgs-ordening ontfangen: in voegen dat ick, nae hun oordeel, oock onder hun krijgs-ordening aengenomen magh worden, en dit is d'eer, die ick in deſe tocht verkregen heb.

Maer om de leſer niet langer op te houden, ſoo ſal ick ſeggen, dat Powky een Ruſſiſche naem is, als of men drumpel van een rivier ſeyde. Want dwars over de rivier leggen klippen, aen malkander geſchaekelt, gelijck een keten, en eenigen van deſe klippen ſijn blint en onder 't water verborgen, en anderen ſteeken acht of tien voeten boven 't water uyt, en vertoonen ſich ſoo groot als huyſen; in voegen dat ſy, een dijck gelijckende, de loop van de rivier belemmeren, de welck op ſommige plaetſen vijf, en op anderen ſes voeten afvalt, nae dat het water van de Boryſthenes hoogh of laegh is; het welck deſe rivier onbevarelijck maeckt. In de lenten, als de ſneeuw geſmolten is, ſijn alle deſe water-vallen onder de golven verborgen, behalven de ſevende, Menaſity genoomt, die alleen in deſe tijdt de ſcheepvaert op deſe rivier belet. Maer in de ſomer, en in 't voorſte van de herfſt, als het water laegh is, ſteken deſe klippen op eenige plaetſen tien, en op anderen vijftien voeten boven de golven uyt:

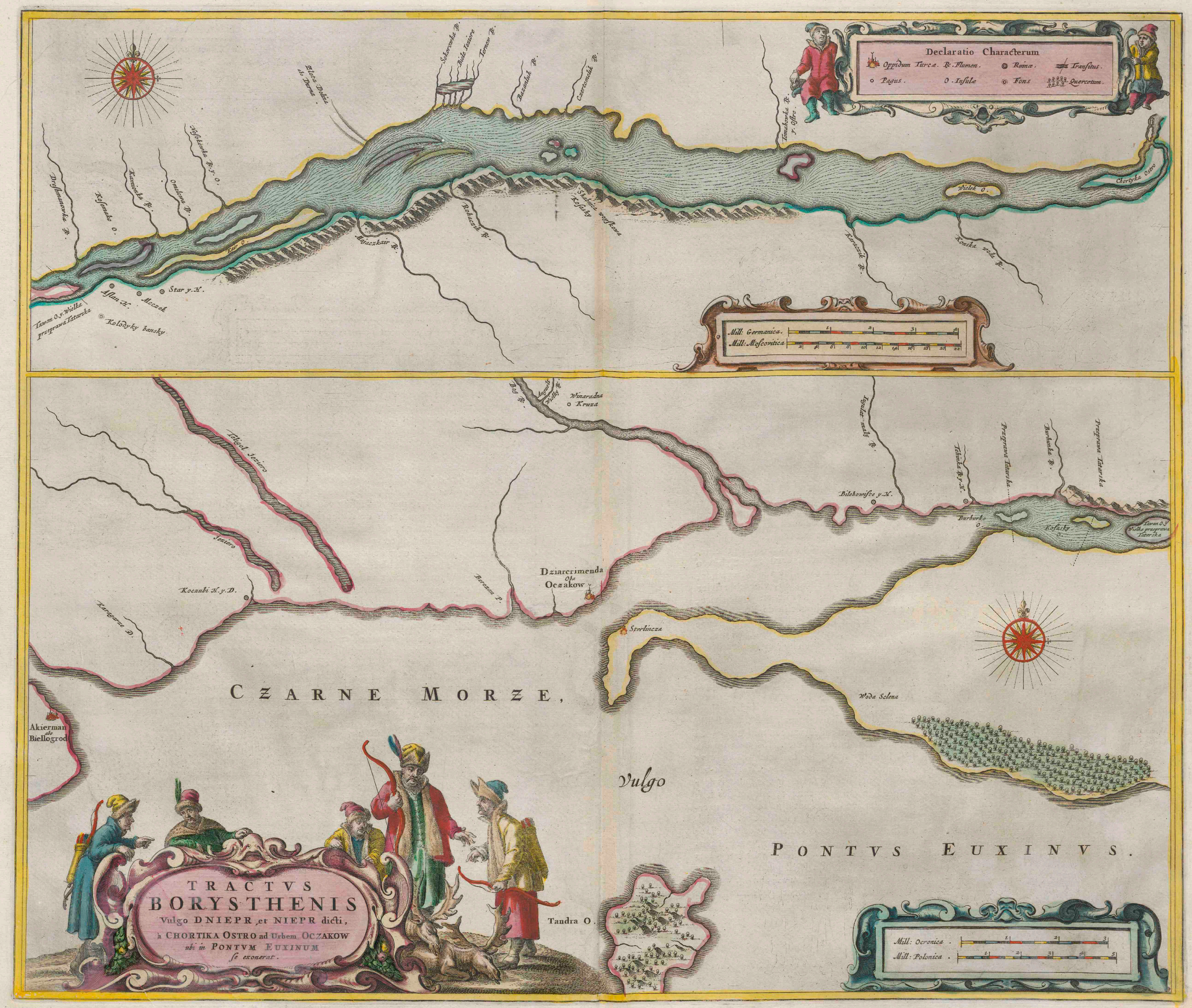
Declaratio Characterum
Oppidum Turcæ. R. Flumen. Ruinæ. Transitus.
Pagus. O. Insulæ Fons Quercetum.
Mill: Germanica.
Mill: Moscovitica
Mill: Ocrenica.
Mill: Polonica.
Dziarcrimenda Oba Oczakow
Sterlincza
Woda Selena
CZARNE MORZE,
Vulgo
PONTVS EUXINVS.
Akierman ab Biellogrod
Tandra O.
TRACTVS
BORYSTHENIS
Vulgo DNIEPR, et NIEPR dicti,
à CHORTIKA OSTRO ad Urbem OCZAKOW
ubi in PONTVM EUXINUM
se exonerat.

uyt: en onder deſe dartien watervallen ſijn niet meer dan twee, namelijck de tiende, *Bodilow* genoemt, en d'elfde, *Taswoleſan* geheeten, daer de Tartars over de rivier konnen ſwemmen, uyt oorſaeck van de gemackelijcke opkomſt aen de oevers, en dit van d'eerſte tot aen de leſte. De rivier ſet, als het water hoogh wordt, alle eylanden onder, behalven twee, 't eerſte aen d'eerſte waterval, *Strzeky* genoemt, het welck in 't geheel een ſteyle klip is, dartigh voeten hoogh, vijf hondert ſchreden lang, en ſeventigh of tachtigh breet. Men weet niet of daer water op is, om dat niemant, behalven 't gevogelte, daer op kan komen. Men ſiet echter dat dit eylandt rontom met wilde wijngaerden beſet is. 't Ander eylandt is grooter dan 't eerſte, en heeft in de langte omtrent twee duyſent ſchreden, en hondert en vijftigh in de breette. Dit is oock gantſch klippigh, doch lichter om aen te komen. Deſe plaets is ſterck van natuur, en bequaem om te bewoonen. Hier waſt een boom, van d'inwoonders Tavola genoemt, roodt van koleur, en ſoo hardt als ebbenhoudt, 't welck kracht heeft om de paerden te doen piſſen. Dit eylandt wordt *Tawolczanil* genoemt, welcke naem oock aen d'elfde waterval van de Boryſthenes gemeen is, gelijck hier voor is geſeght. De tiende waterval wordt Wolvy, dat is, Vry genoemt, een plaets, die ſeer bequaem is tot de bouwing van een veſting.

Tawolczanil.

Kuczanowice. Een weynigh hooger, ſoo wijt als men met een ſtuck geſchuts beſchieten kan, leght een eylandt, geheel van klippen, van de Coſacken *Kuczanowice* genoemt, als of men plaets der Bacchanten of ſlempers ſeyde, om dat de Coſacken, alle de watervallen deurgeraeckt, daer van blyſchap hippelen en ſpringen, en daer feeſtdagh houden, met groen om 't hooft verciert, en ſich, volgens de gewoonte van hun landt, in 't ſant, gelijck een meulen, rontom wentelen.

Een weynigh laeger dan *Kuczanowice*, tot aen *Kuczkoſow*, ſijn ſeer vermakelijcke plaetſen. *Kuczkoſow* is een kleyne rivier, van de ſijde van Tartarien in de Boryſthenes vloejende, van de welcke een gedeelte van 't landt de naem voert, en 't ander deel van de Boryſthenes, van daer het met ontoeganckelijcke klippen beſloten is, gelijck uyt de kaert blijckt. De toegang tot dit landt is ſoo ſteyl, dat men daer niet dan van een plaets aen de lantſijde inkomen kan. Het is omtrent twee duyſent ſchreden lang, en in de laeghte gelegen. Hier ſou bequaemheyt ſijn om een treffelijcke en ſtercke ſtadt te bouwen. Het landt ſelf, ongelijck ſijnde, vertoont ſich in een ronde geſtalte. 't Is wel waer dat alle de rivieren van Tartarien hooger ſijn, en dieshalven daer over te gebieden hebben; maer men ſou dit lichtelijck, met het bouwen van een veſting, konnen weeren: want hier worden uytſteeckende plaetſen gevonden. De Boryſthenes heeft hier ſijn volle loop, ſonder door watervallen belet te worden; maer is echter eng ter plaets, daer hy ſich zuydwaerts keert, gelijck de gene, die de kaert beſiet, lichtelijck ſal bevinden. Deſe rivier is hier ſeer eng, gelijck ick ſelf geſien heb, ja ſoo, dat de pijlen van eenige Polen, uyt een boogh geſchoten, hondert ſchreden verre op d'overoever neêr vielen. Men kan op deſe plaets ſeer gemackelijck over de rivier komen; oock is 'er de gewoone overtocht der Tartars, dewijl het water daer naeuwelijcks hondert en vijftigh ſchreden breet is, en hier geen andere rivieren ſijn, die hen hinderen. Het landt is oock niet met ſterckten beſloten, uyt de welcke men, ſoo met openbaer gewelt, als met belagingen, de vyanden beſpringen kan. Deſe overtocht voert ook de naem van *Kuczkoſow*. Een weynigh laeger, namelijck een half mijl van daer, neemt het hooft van Chorticza ſijn begin. Doch dewijl ick niet veerder die wegh heen heb geweeſt, ſoo ſal ick dat ſeggen, 't welck ick uyt het geloofwaerdigh verhael van anderen verſtaen heb, 't gene ick echter niet voor ſekerheyt toeſeggen wil. Men ſeght dat dit eylandt ſeer veyligh is, ſoo om ſijn hooghte, als om ſijn ſteylte van alle ſijden, om de welcke het oock onbewoont is. Het is twee mijlen lang, en een half mijl breedt, en noch meeſt van voren; want ter plaets, daer het ſich weſtwaerts ſtreckt, wordt het ſmalder. Het wordt nooit van de rivier ondergeſet. Het ſou ſeer bequaem om te bewoonen ſijn, en oock dienſtigh om veſtingen tegen de tochten der Tartaren te maeken. Beneden dit eylandt ſpreydt de Boryſthenes ſich wijder uyt.

Een weynigh laeger leght *Weliki Oſtrow*, of 't groot eylandt, twee mijlen in de langte uytgeſtreckt, en gantſch onvruchtbaer en onnut. Het loopt in de lenten oock onder, behalven in 't midden, daer het met een hooghte van omtrent vijftien hondert oft twee duyſent ſchreden in de lijn, die over dwars deurgaet, boven water blijft. Aen d'overſijde van dit eylandt, uyt het geweſt van Tartarien, vloeyt de rivier Konskawoda in de Boryſthenes. Deſe rivier, die ſeer ſnel is, behoudt in de Boryſthenes, aen de ſijde van Tartarien, de loop van ſijn eyge water beſonder, twee mijlen verre, en tot aen 't eylandt Tawan. Doch hy, eyndelijck in ſijn loop vermoeydt, en een groote ſantbanck tuſſchen ſijn eyge gracht en de Boryſthenes gemaeckt hebbende, vermengt ſich eyndelijck met de Neper.

Weliki Oſtrow.

Tomachowka is een eylandt, byna geheel ront gelijck een halve maen, in ſijn middellijn omtrent drie vierendeel van een mijl groot, en hoogh, met boomen beſet. Als men op des ſelfs hooghte ſtaet, ſoo kan men wijt en breet de geheele Boryſthenes, van Chorticza tot aen Tawan, beſchouwen. Dit eylandt is ſeer aengenaem van gelegenheyt, ſchoon des ſelfs oevers niet aen my bekent ſijn. 't Is echter naerder aen de Ruſſen, dan aen de Tartars. Chmielnichi, Velt overſte der Coſacken, daer na door ſoo veel overwinningen vermaert, met ſijn aenhang van de Polen afgevallen, hadt deſe plaets boven anderen tot ſijn wijck geſchickt, toen hy vreeſde dat hy belegert ſou worden; 't welck in 't jaer 1648 in May-maent gebeurde, in de welcke

Tomachowka

welcke oock de Polen, met groote bloetſtorting, by Corſune, verſlagen wierden.

Een weynigh beneden de genoemde rivier legt Czortomielick, oft Duyvelsmolen, in 't midden van de Boryſthenes, een groot eylandt, en door d'oude muren vermaert. Dit eylandt is van meer dan tien duyſent kleyne eylantjes in de langte en breette omringt, welcker ſtant ongelijck en verwart is. Sommigen daer af hebben poelen, anderen leggen droogh, en het meeſte deel is met bieſen, oft met riet, een pieck hoogh, beſet, daer door men qualijck kan ſien waer ſy van malkander ſcheyden. De kromme gelegenheyt deſer eylanden geeft aen de Coſacken een veyligh vertreck, 't welck ſy Slearbnica Woyskowa, oft Krijgs-threſoor noemen. Alle deſe eylanden worden in de lenten van de Boryſthenes ondergeſet, behalven ter plaets, daer d'oude muren ſtaen, die boven water blijven. De Boryſthenes is hier een mijl wijdt van d'een tot aen d'ander oever. Alle de Turckſche macht ſoude in deſe plaets machteloos ſijn; en hier ſijn oock veel galeyen vergaen, die de Coſacken, met rijcke roof weder naer hun landt keerende, vervolghden. Want ſy, in deſe doolhoven verwart, konden niet wederkeeren; maer wierden van de Coſacken, met hun ſchuyten in deſe ruyghten verborgen leggende, verdelgt. En hier uyt ſpruyt het dat de Turckſche galeyen de Coſakſche roovers niet veerder durven vervolgen dan vier of vijf mijlen van de Pontus Euxinus. De Polen achten, doch uyt een onſeecker gerucht, dat dit eylandt het Krijgs-threſoor genoemt wort, om dat de Coſacken daer hun geſchut verbergen. Want behalven dat de Poolſche krijgslieden niet ſoo verre komen, ſoo willen de Coſacken, die hun geheymeniſſen wel verſwijgen konnen, dit geheym niet aen hen openbaren: oock ſijn 'er weynigh Coſacken, die dit weten. Sy begraven echter alle het geſchut, dat ſy de Turcken afnemen, in deſe plaets; gelijck oock hun gelt, 't welck ſy niet van daer halen, dan in d'uyterſte noot, elck uyt ſijn eygen hol: want na dat ſy op de Turcken roof gehaelt hebben, en weêrgekeert ſijn, deelen ſy de roof, die yder voor ſich ſelf onder 't water verberght, op dat ſy niet lichtelijck van anderen gevonden ſou worden. De Coſacken maken in deſe plaets oock hun ſchuyten, Czolny genoemt, omtrent ſeſtigh voeten lang, en tien of twaelf voeten breedt, doch maer acht voeten diep, yder met twee riemen, voor en achter, gelijck hier na uyt d'afbeelding ſal blijcken.

Groot eylant.

Kier.

Kier is een eylant, vijf of ſes mijlen lang, geheel vlack, en met riet en wilgen bedeckt. 't Eylandt is breeder naer de ſijde van Ruſſant, dan van Tartaryen, en des ſelfs weſtſijde loopt nooyt onder.

Welika Woda.

Welika Woda, of Grootwater, legt tegen over Skorouka. De rivier is hier vol van kleyne eylantjes. In 't midden ſiet men een aengenaeme plaets.

Noſokowka.

Noſokowka is twee mijlen lang, ſonder eenige boomen, en loopt gemenelijck onder in 't begin van de lenten. De Tartars trecken hier over de rivier, gelijck oock over 't eylant Kier. Koſmatka is een half mijl breet, tuſſchen het welck, en tuſſchen Ruſchlant ſeekere arm van de rivier is, oock Koſmatka genoemt, langs de welcke de Coſacken ſich heymelijck ter zee begeven, uyt vrees van de Turckſche beſetting, die gedurighlijck de wacht houdt in een oudt kaſteel, Oſtan Karadenis genoemt, by d'oude puynhoopen, tegen over 't eylandt Tawan, gelegen.

Tawan.

Tawan is ſekere engte, en groote overtocht der Tartaren, om dat de geheele rivier ſich daer intreckt, en naeuwelijcks vijf hondert ſchreden wijt is. D'oever van Ruſſant is ſeer hoogh en ſteyl; maer d'andere oever over 't eylant Tawan is laegh. Wat het eylandt Tawan aengaet, dewijl het in de lenten niet onderloopt, ſoo ſou het ſeer bequaem ſijn om het ſtroopen der Coſacken op de zee te beletten. De rivier vloeyt hier in een gracht, twee mijlen verre, daer hy weêr door eylanden gedeelt wordt, en verſcheyde waterloopen heeft.

Tawan is dardehalf mijlen lang, en een half mijl breet. De ſtroom, tuſſchen Tartarien en dit eylant word Konskawoda genoemt, van de welcke hier voor geſproken is. Men kan deſe ſtroom deurwaden, behalven dan, als de Boryſthenes overvloet van water heeft. Het weſterlijck deel van dit eylant loopt onder water.

Koſaki.

't Eylant, Koſaki genoemt, is omtrent een half mijl lang, en echter 't ondervloeyen onderworpen.

Burnhauka.

Burnhauka beſlaet de plaets van omtrent een half mijl, en loopt oock onder. Hier is een gewoone overtocht der Tartaren over de rivier; en hier ſijn drie armen van de rivier, die men deurwaden kan. Konskawoda is d'eerſte; en twee van de Boryſthenes, van de welcken d'een niet deurwadelijck is.

Vijf overtochten: d'eerſte en tweede;

Van Kuczkaſow tot aen Oczakow ſijn vijf deurwadingen, daer de Tartars overtrecken. D'eerſte is Kuczkoſow, en de tweede Noſowka, de welcke ſeer kommerlijck is, drie vierendeel van een mijl lang, en vol van eylantjes, met bieſen beſet, behalven noch de verſcheyde armen van de rivier, ontſachelijck voor de Tartaren, uyt oorſaeck van de Coſacken, die ſich daer verbergen: in voegen dat deſe woeſte volckeren ſelden deſe overtocht ſoecken.

de derde;

De derde en beter overtocht is Tawan, ſoo om dat ſy niet veerder dan drie dagh-reyſen van de ſtadt Crim is, als om dat men lichtelijck daer over kan geraecken. Sy beſtaet uyt twee armen; d'eerſte wordt Konskawoda genoemt, daer men deurwaden kan; de tweede is de Boryſthenes, die men overſwemt, als naeuwelijck vijf of ſes hondert ſchreden breet ſijnde.

de vierde;

De vierde overtocht is Burnhawka, niet ſoo gemackelijck als de voorgaende. Hier ſijn drie armen van de rivier: d'een is Konskawoda; en de Boryſthenes tweemael, van de welcke geen deurwadelijck is.

en vijfde.

De vijfde en leſte overtocht is Oczakow, die de mont van de Boryſthenes is, een Franſche mijl breet. De Tartaren trecken 'er dus over: Sy hebben platte ſchuyten, daer ſy balcken

dwars overleggen, aen de welcken sy hun paerden binden, die aen weërsijden op een rijgh even veel sijn, om de schuyten in gelijck gewicht te houden. Sy doen hun reystuygh daer in: en steken eyndelijck hun schuyt van de wal af, en de paerden begeven sich oock allengs tot swemmen, om over te geraken. Doch sy souden hun lichtelijck verdrincken, soo sy niet aen de schuyt gebonden waren; 't welck echter niet gedaen wordt, dan als de Borysthenes stil water heeft, en niet door de winden bewogen wordt. De Turcken voerden in mijn tijdt met dusdanige schuyten hun ruytery over, in een getal van veertigh duysent bestaende, toen de Groote Turck de stadt Assow, aen de mont van de Tanais gelegen, (die door de Tanaische Cosacken, welcke onder de Moskoviter staen, ingenomen was,) weêr deê belegeren, en haer oock won; dat in 't jaer 1642 gebeurde.

Drie mijlen boven Oczakow vloeyt de rivier Boh in de Borysthenes. Hier leght oock een eylandt, dat een driehoeckige gestalte vertoont, een half mijl breet, en tegen over Siemienowrok gelegen.

Winokrad Krynica. Boven Siemienowrok, aen de rivier Bokus siet men Winokrad Krynica, of sekere springbron op een steylte. De plaets is aengenaem, en bequaem om te bewonen, soo om d'overvloet van 't hout, als om dat men daer lichtelijck molen-werck toestellen kan. Andrey Ostrow is een eylandt van omtrent een mijl lang, en een vierendeel mijls breet, met bosschen beset.

Pieczonybrod. Pieczonybrodt is oock een gemackelijcke overtocht. De rivier is hier niet dieper dan drie voeten, eng, en d'oevers gemackelijck om aen te komen; ja soo, dat men oock groot geschut daer over voeren kan. Beneden dese plaets is de rivier bevarelijck, en kan op veel plaetsen deurwaed worden, gelijck men uyt de kaert kan sien.

Krzemienczow. Krzemienczow is een eylandt, omtrent vijftien hondert schreden lang, en duysent breet, en twintig of vijf-en-twintig voeten hoogh, aen de noordsijde seer steyl, maer aen de suydsijde laeg. Hier is geen hout, dat bequaem is om huysen te bouwen, 't welck echter een half mijl van hier, uyt het gewest van Oczakow, gehaelt wordt. Aen de noortsijde van 't eylandt is seker gewest van 't vaste lant, seer bequaem om een vesting te bouwen, dewijl het van alle sijden met wallen, als seer steyl sijnde, omringt is.

Owczy Sorom. Owczy Sorom, of nieu Konicipole is de beste plaets der gener die, naer Oczakow, onder de heerschappy der Polen staen: welcke plaets ick in 't jaer 1634 eerst gesticht heb; en daer na heb ick die met een vaste vesting versterckt. Dese plaets sou als een sterck wapenhuys tegen de Turck konnen dienen.

Oczakow. Wat Oczakow aengaet, dit is een stadt, onder het gebiedt van de Turcken, aen de mont van de Borysthenes gelegen, van hen Dzian Crimenda genoemt. De Turckse galeyen, tot bewaring van de mont van de Borysthenes gestelt, op dat d'Euxinus niet voor de roveryen der Cosacken bloot sou sijn, hebben hier hun verblijf, daer wel geen haven is, maer echter een veylige ree voor de schepen, die aen ancker leggen. Onder 't kasteel selve siet men twee steden, beyde op d'afgang van de bergh, die soo steyl is van 't zuydoosten tot aen 't noortooosten, dat het schijnt dat men daer af sal vallen. De muren van 't kasteel sijn omtrent twintigh voeten hoogh, maer die van de stadt veel laeger. 't Getal der inwoonders is omtrent van twee duysent. Aen de zuydsijde van de stadt is een ander kasteel, plat van gedaente, echter met eenige stucken geschuts versien, om de beyde oevers van de Borysthenes, die daer byna een geheele mijl wijt is, in plicht te houden. Dit kasteel heeft een toren, daer Turcksche wacht op is, om eenigh teken te geven, als de Cosacken pogen sich op d'Euxinus te begeven. Doch de Cosacken spotten hier meê, want sy konnen op de wijse, die ick hier na verhalen sal, lichtelijck in en uyt d'Euxinus komen.

Omtrent een mijl van Oczakow, naer het zuydooosten, is een bequame haven, van d'inwoonders Berezan genoemt. De mont daer af is omtrent twee duysent schreden groot; en men kan daer niet overkomen, dan te scheep; tamelijck diep, en dienstigh voor de galeyen. Desen arm van de rivier wordt Anczakrik genoemt.

Iezero, oft de poel Teligol is lang acht mijlen, en breet van het sevende tot het achtste deel van een mijl. De natuur heeft hier oock een afscheyding gestelt, op dat de poel sich niet met de zee vermengen sou. Men vind hier sulck een overvloet van visch, dat het water daer af eenige stanck geeft, dewijl 'er noch vloeying noch deurtocht is.

Daer is een andere poel, Kuialik genoemt, twee duysent schreden van de zee, oock vischrijck, gelijck de voorgaende. De visschers trecken, om veyligh te sijn, in groote hoopen derwaerts, van omtrent vijftigh mijlen en veerder. Men vangt daer karpers, en brasems van wonderlijcke grootheyt.

Bialogrod. Bialogrod is een mijl van de zee gelegen, aen de rivier Tyra, van de Turcken Kierman genoemt. Dese stadt staet oock onder 't gebiedt van den Turck.

Kilia. Kilia is oock een Turcksche stadt, met wallen en punten, op de wijse van Europa, versterckt. Het kasteel, aen de Donau gelegen, heeft gebiedt over de stadt, en is een mijl van de mont der rivier. Aen welcks andere oever het oudt Kilia leght, van 't welck men noch heden d'oude puynhoopen kan sien.

Budziak. Budziak leght tusschen Bialogrod en Kilia, en is een vlackte van omtrent twaelf mijlen lang, en vijf oft ses mijlen breet. Sy wordt van de Tartars bewoont, de welcke noch de Turck, noch de Cham gehoorsamen, maer van de roof leven. Hier sijn omtrent tachtigh of tnegentigh dorpen. Dit sijn dese ongebonde Scythen, eeuwige stroopers en plonderaers der Christenen; want sy sijn gelijck de vogelen, die van den roof leven, en verkoopen de Podoliers en Russen, die sy konnen vangen, om op de galeyen gebruyckt te worden. Maer sy konnen echter niet lang in Ruslant blijven, ja sy wijcken,

ken, soo haest sy iets gerooft hebben, weêr naer hun hutten, om dat sy nauwelijcks het getal van vier of vijf duysent overtreffen. Sy bewoonen altijdt de wilderniſſen, en dragen alles met sich, ja oock hun wooningen selve. Hun huysen sijn in twee straten onderscheyden, op de wijse van de Europische heydenen: want als sy, met paerden, d'een weyde kael gegeten hebben, soo verhuysen sy elders, gelijck wy op sijn plaets breeder sullen beschrijven.

Tendra. Tendra is een eylandt, vier mijlen van de mont van de Borysthenes gelegen, drie oft vier mijlen lang; maer echter onvruchtbaer, en met hagedoorn beset. Daer is goet en versch water, en een veylige reê voor de schepen.

Twee mijlen van de Donau is een laeg eylandt, omtrent twee mijlen groot in d'ommetreck, daer oock soet water is. By de Turcken wordt het *Illanada*, en by de Latijnen 't Slangeneylandt genoemt.

Smil. Smil is een Turcksche stadt, sonder mueren. Een mijl boven Smil is een plaets, in de welcke de Keyser der Turcken, Osman genoemt, in 't jaer 1620, omtrent de scheut van een grof-geschut beneden Obliczyca, een brugh deê maken, toen hy met een heir van ses hondert duysent mannen naer Podolien trock, sonder iets anders, dat gedenckwaerdigh was, uyt te rechten, dan een slecht kasteel gemaeckt te hebben, Kosin genoemt, aen d'oever van de rivier Tyra in Walachien gelegen; 't welck echter toen van de Polen ingenomen wierdt, sonder dat sy 't weder overgaven, dan na dat de vrede gemaeckt, en Osman weder te Constantinopolen gekeert was, met verlies van tachtigh duysent mannen, die ten deel door 't stael, en ten deel door de honger en pest, in 't Turcksche leger woedende, vergingen. De rivier is in dese plaets ten hooghsten ses hondert schreden breet: want de Turcken konden van hun brugh met een pijl van d'een aen d'andere oever schieten. De Donau wordt hier in veel grachten verdeelt, van de welcke de voornaemste sich naer Kilia ontlast.

Palleka. Tusschen Renen en Oblizyca siet men twee eylanden, 't een Palleka genoemt, 't welck tusschen de Donau en Pontus leght, omtrent twee duysent schreden groot: 't is ront, steyl, echter met boomen beplant, en elders sant-achtigh; in voegen dat de Donau, door sijn snelle loop het uytholt, en jaerlijcks een gedeelte daer van
Galas. mede neemt. 't Ander, Galas genoemt, heeft sijn uytsicht naer Walachien, wordt van Grieckssche Christenen bewoont, en leght aen d'oever van de Donau, tusschen twee monden van rivieren, te weten van de rivier Pruthi, en Seretki.

Varna. Aen de zuydsijde siet men Varna, een haven van de Pontische zee in Bulgarien. Voorts, aen dese zee vindt men, tot aen Constantinopolen toe, niet een plaets, die aenmerckens-waerdigh is.

Verkiesing van de Veltoverste der Cosacken. Nu is noch overigh te seggen, gelijck wy belooft hebben, hoe de Cosacken hun Generael oft Velt-overste kiesen, en oock hoe sy sich op d'Euxinus begeven, en in Natolien invallen, om op de Turcken te stroopen, en hen te verdelgen. De Generael van de Cosacken wordt dan dus verkosen. D'oude krijghslieden, en Overſten, te samen vergadert, geven yder hun stem aen de gene, die sy bequaem achten om dit ampt te bedienen; en de gene, die de meeste stemmen heeft, wordt terstont Generael oft Velt-overste verklaert. Indien hy, sich op sijn ouderdom, oft onbequaemheyt verontschuldigende, weygert dit ampt aen te nemen, soo wort hy, sonder eenige genade, en vertoeving, in de selfde plaets, als een verrader, gedoot; hoewel de Cosacken selven dickwils hun Velt-oversten verraden; gelijck men uyt hun gewoonten en daden, die wy hier voor aengeraeckt hebben, bemerckt. Maer indien hy, verkosen sijnde, d'eer aenneemt, soo bedanckt hy voor eerst de geheele vergadering, om dat sy hem, hoewel hy 't niet verdient, tot dese hoogheyt hebben verheven; daer hy by betuyght, dat hy maken sal dat sy niets in hem te wenschen sullen hebben, om soo wel het voordeel van alle in 't gemeen, als een yder in 't besonder te bevorderen, als oock om sijn eygen leven voor de welstant sijner broeders (want dus sijn sy gewoon malkander te noemen) te besteden. Als dit gedaen is, juyght yder hem toe, en men roept gemeenelijck, *dat hy lang leef.* Daer na gaet yder hooft voor hooft by hem, en groet hem; en hy reyckt een yder de handt toe, 't welck hun gewoonte in 't groeten is. In deser voegen verkiesen de Cosacken hun Generael in d'oorlogh; 't welck ten meestendeel in de woeste velden geschiedt. De Cosacken, hun Velt-overste dus verkosen hebbende, sijn hem seer gehoorsaem, en sy noemen hem gemeenelijck *Hetman.* Hy gebruyckt dan over alle een volkomen macht, met d'een 't hooft af te slaen, en d'ander, na dat de misdaet swaer is, aen een pael vast te maeken. De Cosacken onderhouden seer strenge krijgstucht, doch sy beginnen niets, sonder berading van de Krijghsraet, die gemeenelijck *Rada* genoemt wordt. By de Cosacken is 't een lastigh en gevarelijck ampt een Velt-overste te sijn: want behalven dat hy groote voorsichtigheydt en schranderheyt behoeft, soo dient hy oock wel van 't geval begunstight te weſen, op dat hem in alle sijn tochten en strijden geen tegenspoet sou overvallen: ja hy moet sijn saken met soo grooten dapperheydt beleyden, dat, soo men bevind dat hy ergens in gemist heeft, hy terstont onverhoort, als een verrader, gedoot, en een ander, op de voorverhaelde wijse, in sijn plaets gestelt wordt. En in de tijdt van seventien jaren, die ick daer in d'oorlogh gedient heb, sijn byna alle de Velt-oversten der Cosacken, om geringe oorsaeken, van hun eyge volck rampsaligljck gedoot.

Als sy sich toerusten om op d'Euxinische zee te trecken, 't welck buyten des Konings last geschied, soo halen sy hun verlof by hun Veltoverste, en, hun Raedt vergadert hebbende, verkiesen een Overste tot dese tocht voor soo langen tijt als die duren sal: in welcke verkiesing sy de selve plechtelijckheden gebruycken, die sy gemenelijck in de verkiesing van hun Generael onderhouden. Eyndelijck trecken sy naer Skarbnica Woyskow, de plaets, daer sy gewonelijck

Beſchrijving van de ſchuyten der Coſacken:

wonelijck te ſamen komen, en groote ſchuyten maken, van ſeſtigh voeten lang, en tien oft twaelf voeten breet, en omtrent tien voeten diep. Deſe ſchuyten hebben onder geen kiel, gelijck d'anderen, maer worden opgeboeyt op een bodem van wilgen, of van linden-hout, en vijfenveertigh voeten lang, daer ſy plancken van tien of twaelf voeten lang, en omtrent een voet breet, op de gewoone wijſe, opſetten, en aen malkander vaſt maeken, tot dat de ſchuyt twaelf voeten hoogh, en ſeſtig voeten lang geworden is; 't welck alles bequamelijcker in deſe bygevoegde afbeelding, hoewel in 't ruw door my afgeteekent, geſien kan worden.

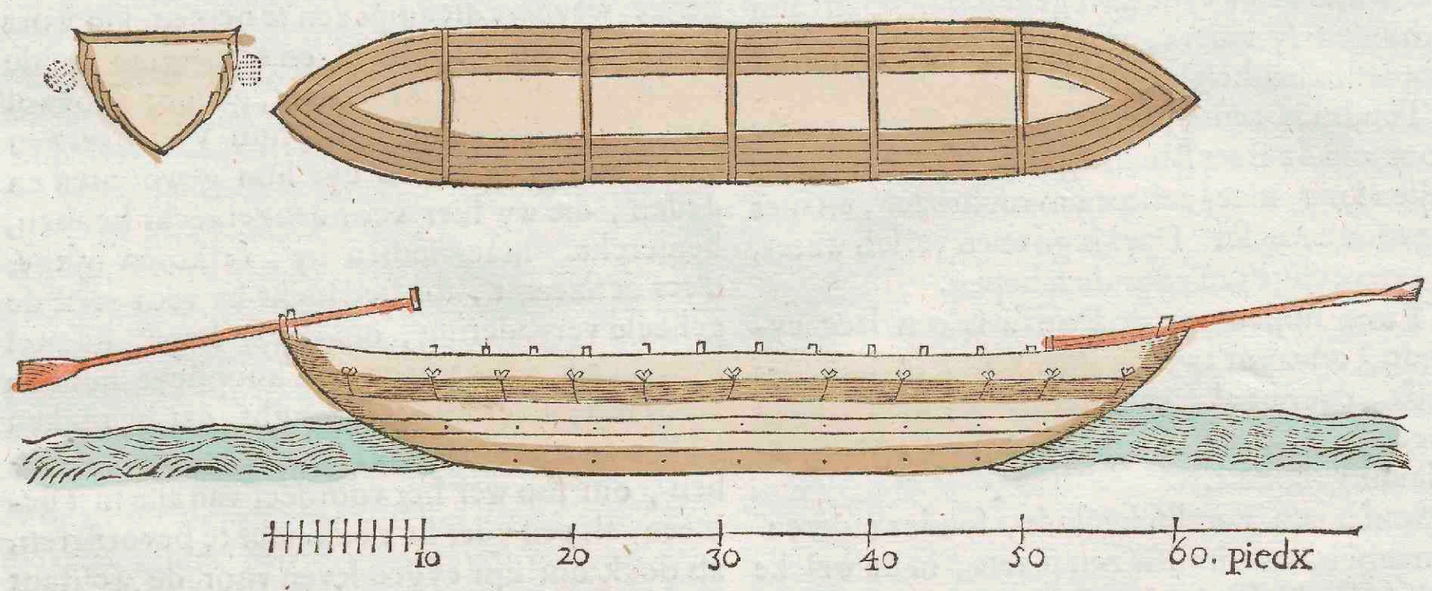

hun bouwing,

Men ſiet aen deſe ſchuyten bundelen van bieſen, ſoo groot als een wijnvat, die malkander raken, en met touwen, die van de ſchors van lindeboomen gemaeckt ſijn, aen de ſijden van de ſchuyten, van voren tot achter, gebonden ſijn. Deſe biesboſſen drijven op 't water, en maken by ſware ſtorm, dat de ſchuyten, die ſy door hun lichtigheyt in 't gewicht houden, niet te gront gaen, noch omſlingeren. De Coſacken bouwen deſe ſchuyten byna op de ſelfde wijſe, als onſe timmerlieden, ſoo veel de boorden en naden, en 't pecken aengaet. Sy gebruycken oock twee riemen, in de plaets van een roer, die aen de beyde ſtevens uytſteecken. Want dewijl de ſchuyten lang ſijn, ſoo ſouden ſy, als de vyandt hen op de hals viel, niet ſoo lichtelijck konnen keeren en wenden. Sy hebben gemenelijck aen yder boort twaelf of ſeſtien andere riemen, met de welcken de ſchuyt voortgeroeyt wordt, en dat ſoo ſnel, dat de Turckſche galeyen hen niet konnen achterhalen. Sy hebben oock in hun ſchuyten een maſt, daer een ſlecht ſeyl aengeknoopt wordt, doch niet dan als de zee ſlecht is, maer als het hardt waeyt, ſoo roeyen ſy voort. Deſe ſchuyten ſijn ſonder verdeck.

en geſuintheyt.

Lijftocht.

Sy gebruycken op zee biskuyt, in groote vaten van tien voeten lang, en vier voeten breet, die wel gebonden ſijn. Dit broot wordt aen yder uytgedeelt. Sy voeden ſich oock met ſekere ſpijſe van geers, gelijck mede van meel, met water gekoockt, het welck ſy, met geers vermengt, met malkander eten; en deſe ſpijſe is by hen een lecker gerecht, dat ſy, ſoo tot ſpijs, als tot dranck, gebruycken. 't Is ſuur van ſmaeck, en wordt gemenelijck van hen Salamake genoemt, als of men leckere ſpijſe ſeyde. Doch het heeft my nooyt ſeer wel geſmaeckt, en ick heb het niet gebruyckt, dan als ick geen beter hadt. Dit volck is ſeer ſober, en lijdt niet dat iemant op zee droncken is, en indien men iemandt ſodanigh bevind, ſoo wordt hy van d'Admirael buyten geſet. En dieshalven is 't hen oock niet geoorloft eenige brandewijn meê te nemen; op dat ſy, ſich nuchter houdende, voorſpoediger in hun reyſe ſouden ſijn.

Tijdt van d'oorlogh.

Als de Coſacken ſich toeruſten, om ſich aen de Tartaren te wreken, ſoo verkieſen ſy de herfſt, en ſenden hun lijftocht, en 't gene, dat hen tot d'oorlogh nootſakelijck is, voorby de watervallen van de Boryſthenes, van daer ſy, hun ſchuyten gemaeckt hebbende, hun regementen, in vijf of ſes duyſent mannen beſtaende, ſich te velt begeven. Alle deſen ſijn meeſt uytgekoſenen, en oude ſoldaten. De gene, die tot deſe tocht geſchickt worden, oeffenen ſich in de wapenen, en in al 't gene, dat tot d'oorlogh dienſtigh is. Deſe ſchuyten worden omtrent in de tijdt van vijftien dagen, en met hun eyge handen gemaeckt; want ſy ſijn in dat werck, en in alle andere ambachten geoeffent: in voegen dat ſy in de tijt van drie weken tachtigh of hondert dusdanige ſchuyten, gelijck wy beſchreven hebben, vaerdigh maken. Sy begeven ſich in deſe ſchuyten, en in yder vijftigh of ſeſtigh mannen, elck met een musket en ſabel gewapent. In yder ſchuyt ſijn vier of ſes vaten, vol van lijftocht. Hun zeekleeding is een ſlechte rock over hun hemdt: hun ſchoenen ſijn ten meeſtendeel van ſchorſſen van lindeboomen gemaeckt. Sy hebben een hoet op 't hooft, van wolle laken toegeſtelt. Yder draeght ſes pont buſſekruyt, en ſoo veel loot, als noodigh is; 't welck ſy alles in vaetjes doen, die ſy ter ſijden van hun groote vaten leggen. Yder heeft oock een ſonnewijſer. Dit is de ſcheeps-vloot der Coſacken, die, dus toegeruſt ſijnde, een ſchrick is, niet alleenlijck voor de Pontiſche zee, maer oock voor geheel Natolien, hoe groot het oock is.

Regimenten.

Wapenen.

Kleeding.

Toeruſting.

Sy, dus toegeruſt ſijnde, varen de Boryſthenes af. D'Admirael heeft ſijn teeken aen de maſt, diens ſchuyt gemenelijck de derde in deſe tocht is. De ſchuyten houden ſoo dicht by malkander, dat ſy d'een d'ander byna raken. De Turck, door 't gevaer ſchrander geworden, houdt aen de mont van de rivier veel galeyen, om den Coſacken de deurtocht naer de Pontiſche zee te be-

te beletten. Maer de Coſacken, hier op verdacht, verſchuylen ſich ondertuſſchen in 't riet, dat omtrent drie mijlen verre in de Boryſthenes waſt, daer de Turckſche galeyen niet durven komen, vermits ſy op deſe plaets dickwils qualijck onthaelt ſijn: maer ſy ſijn vernoeght met de Coſacken aen de mont van de rivier te verwachten, die, hoewel zy by nieuwe maen ſich in zee begeven, echter door geen beleyt noch ſnelte de mont van de rivier konnen uytkomen, ſonder van de Turcken vernomen te worden, die terſtont met teeckenen te kennen geven, dat de Coſacken in zee geloopen ſijn. Dit gerucht wordt terſtont over de geweſten, aen de zee gelegen, verſpreydt, en geraeckt tot in Konſtantinopelen, daer den Grooten Heer terſtont aen alle de Gouverneurs en inwoonders van Aſia, Bulgarien en Thracien doet vermanen dat ſy ſich ſullen toeruſten, om het ſtroopen der Coſacken te beletten. Doch dit is dickwils vergeefs; want ſy nemen de tijdt van hun vaert en van 't jaer ſoo wel van pas, dat ſy ten hooghſten binnen veertigh uren aen Natolien ſijn, daer ſy ſich aen d'oever begeven, en, tot bewaring van yder ſchuyt, twee mannen en twee jongens gelaten hebbende, yder met ſijn musket ſich lantwaert in begeven, de ſteden overvallen, uytplonderen, en verbranden, ja dickwils een mijl verre van de zee. Maer ſy keeren terſtont met hun roof wederom, die ſy in hun ſchuyten doen, en trecken naer een andere plaets, om andere gelegentheden te verſoecken, en daer oock te ſtroopen. Indien ſy op zee eenige Turckſche galeyen oft koopvaerdy-ſchepen ontmoeten, ſoo vervolgen ſy hen, taſten hen aen, en veroveren die op deſe wijſe: Dewijl hun ſchuyten niet meer dan derdehalf voet boven 't water uytſteecken, en ſy eerder het vyandelijck ſchip ſien, dan ſy van de vyant geſien worden, ſoo ſtrijcken ſy de ſeylen en maſt, en, op de wint lettende, maken dat ſy de ſon achter ſich hebben; en dan wenden ſy, omtrent een uur voor d'ondergang van de ſon, met hun ſchuyten op des vyants ſchip oft galey aen, tot dat ſy niet veerder dan een mijl daer af ſijn. En ſy komen ſoo na aen de vyant, op dat ſy hem niet uyt hun geſicht ſouden verlieſen. Sy ruſten ſich ondertuſſchen toe, en roeyen by nacht met groote geſwintheyt, als het teecken gegeven is, op de Turcken aen. De vyanden, de menighte van de ſchuyten der Coſacken ſiende, en ſich tuſſchen ſeſtigh oft hondert van dusdanige ſchuyten als beſloten vindende, worden verbaeſt en wanhopigh, en geven ſich terſtont over aen de Coſacken; die de beſte goederen, de welcke ſy daer in vinden, en niet veel plaets beſlaen, geſamentlijck met het geſchut, en d'oorlogsruſting, in hun ſchuyten overnemen; en de ſchepen en galeyen, om dat ſy hen niet weten te gebruycken, met de bootsgeſellen, en d'andere menſchen te gront boren.

Hun wederkeering.

Maer ſy, weder naer huys keerende, bevinden dat ondertuſſchen de vloot der Turcken, aen de mont van de rivier de wacht houdende, de helft grooter geworden is; daer ſy echter mede ſpotten, hoewel ſy veel ſwacker ſijn. Want het is niet mogelijck, oft ſy hebben, in hun ſtrijden, veel van haer volck verloren, en oock eenige ſchuyten, die van de zee ingeſwolgen ſijn. Sy begeven ſich dieshalven aen ancker in een plaets, die drie oft vier mijlen ooſtwaerts van Oczakow is. Hier is een laeg dal, drie vierendeel van een mijl van de zee af, en ſeer lang, daer ſomtijts een half voet water in komt, en dat ſich drie mijlen verre naer de Boryſthenes opſtreckt. De Coſacken dan, tot twee oft drie hondert uytgetreden, en touwen aen hun ſchuyten gebonden hebbende, trecken by beurten de ſelfde deur deſe laeghte, met de roof, en komen dus binnen drie oft vier dagen heymelijck in de Boryſthenes, en, 't gewelt der Turcken aen de rivier gemijdt hebbende, voeren hun roof veyligh naer huys, en tot aen Karbenicza, oft aen hun ſchatplaets, daer ſy, yder naer ſijn verdienſten, den roof onder malkander deelen. De Coſacken hebben noch een andere middel, om uyt de zee te geraken, en de Turckſche vloot te mijden. Want ſy keeren weder deur de binnenzee, de Limen oft Don genoemt, en, een engte deur reyſende, die tuſſchen Taman en Kercy is, varen de Limen op tot aen de rivier Mius, die ſy ſoo verre, als ſy bevarelijck is, optrecken, naer de rivier Taczawoda, die niet meer dan een mijl te landt van de rivier Mius af is. Sy trecken deshalven hun ſchuyten van hier over 't landt henen, tot in de rivier Samare, die een mijl boven Koudak in de Boryſthenes ſtroomt, en varen dus voort naer huys. Sy keeren echter ſelden wederom deur alle deſe bochten, om dat de wegh ſeer lang is van hier tot aen de waterval van de Boryſthenes. Sy kieſen ſomtijdts oock deſe wegh naer d'Euxiniſche zee, als de mont van de Boryſthenes met een groote Turckſche vloot is beſet, en de Coſacken niet meer dan twintigh oft vijfen-twintigh ſchuyten by ſich hebben.

Indien de Turckſche galeyen by daegh de ſchuyten der Koſacken ontmoeten, ſoo doen ſy hen door hun geſchut ſoo verſtuyven, gelijck een harde wint de muggen; in voegen dat 'er veel van de zee ingeſwolgen worden, en d'anderen hun behoudenis in de vlucht ſoecken. De Coſacken wijcken in 't vechten niet uyt hun plaets, noch van d'overloop; maer als ſy hun muſquet op de vyant hebben geloſt, ſoo geeft men hen t'elckens weder een ander, dat van hun mackers geladen is, en dus ſchieten ſy, ſonder ophouden, en konſtelijck naer hun tegenſtrevers. De Turcken konnen ondertuſſchen niet aen boort komen, 't en ſy datſe uyt de galeyen in de boot willen ſpringen: maer ſy treffen echter met hun grof geſchut de Coſacken ſoodanigh, dat ſy, by daegh aengetaſt, wel twee van hun drie deelen verlieſen, en ſelden met de helft van de gene, daer mede ſy naer d'Euxiniſche zee trecken, wederkeeren. Sy brengen echter koſtelijcke roof weêr t'huys, als Spaenſche realen, Arabiſche goutſtucken, tapijten, goude en kattoene laeckens, verſcheyde ſijde ſtoffen, en andere waren. Daer ſiet ghy de gewoonte van leven der Coſacken, en oock de middel om ſich te verrijcken: want ſy, al 't ander ter ſijden ſtellende, dat dienſtigh tot het

leven is, begeven ſich tot ſuypen en ſwelgen met de hunne, als ſy uyt de zee wedergekeert ſijn.

Gewoonte der Coſacken in hun huwelijcken te maecken.

Maer om onſe belofte, hier voor gedaen, te voldoen, ſoo ſullen wy hun gewoonte, die ſy in de voltrecking van hun huwelijcken onderhouden, beſchrijven; de welcke hen eygen is, en van geen andere volcken gebruyckt wort. Men ſiet daer dat een vryſter een vryer vrijt die haer behaeght, geheel anders, dan andere volcken. Een ſeker waengeloof, 't welck onder hun is, en dat ſy naukeurighlijck onderhouden, maeckt dat ſy ſelden mistaſten, en van hun voornemen verſteken blijven. En de dochters ſijn hier in geluckiger, dan oft ſy ſulcks door tuſſchenſpraeck van magen en vrienden bevorderden. De vryſter dan, op eenigh vryer verlieft ſijnde, gaet naer ſijn huys, als ſy bemerckt dat ſijn vader en moeder, en oock de vryer ſelf, t'huys is, en, in huys tredende, ſeght *Pomagabog*, dat is, *Godt ſegen u*; 't welck de gewoone groetenis der Ruſſen is. En ſy, op een gevoeghelijcke wijſe haer vryer geëert hebbende, ſpreekt hem dus aen: *Iuan, Fedor, Demetre, Woitek, Mikita*, (oft met eenige andere naem, die by de Ruſſen gemeen is) dewijl ick uyt uw aengeſicht uw inwendige goetheyt heb bemerckt, en oock uw verſtant, door 't welck, gelijck ick vertrou, ghy een goede huysvader ſult worden, en uw gemalin in eeren houden, ſoo kom ick, door deſe dingen bewogen, in alle ootmoedigheyt by u, om van u te verſoecken dat ghy my tot uw huysvrou ſult nemen; en oock van uw vader en moeder, op dat die oock in de ſelfde verbintenis toeſtemmen. Indien ſy afgeweſen wort, en tot antwoort krijght, dat hun ſoon noch te jong is, om de laſt van 't huwelijck te dragen; ſoo antwoort ſy, dat ſy niet van daer ſal gaen, tot dat ſy en haer vryer te ſamen gevoeght ſijn. Als deſe redenen geſeght ſijn, en de dochter hardneckighlijck aenhoudt, en ſweert dat ſy niet uyt de kamer ſal gaen voor dat ſy haer wenſch verkregen heeft, ſoo worden, na verloop van eenige weken, de vader en moeder van de jongeling gedwongen in 't huwelijck toe te ſtemmen, en hun ſoon t'overreden oock wederliefde tot haer te toonen, als aen de gene, die noch ſijn huysvrou ſal worden. De jongeling oock, de volſtandigheyt van de dochter, en haer brandende liefde tot hem ſiende, wordt meê gedwongen haer t'eeren, en lief te hebben, gelijck de gene, die ſijn bedgenoot ſal worden. Hy verſoeckt dieshalven ernſtelijck aen ſijn ouders, dat het aen hem geoorloft ſy onderlinge liefde aen de maeght te bewijſen. Hier uyt volght, dat de dochters van dit geweſt noyt hun ooghwit miſſen, en, voor ſich ſelven ſorgende, door hun aenhouden en gedienſtigheyt by de ouders en vryers, veerdiger een gemael voor ſich verkrijgen. Hier komt noch 't wangeloof deſer volcken by, datſe meenen dat ſy, door het weygeren van deſe dochter, Godt grootelijcks vertoornen, en, door deſe ſmaet, het geheel geſlacht van de dochter ſullen quetſen: ja d'ouders ſelven hebben hier in oock geen macht om de maeght uyt haer huys te drijven. Want de kerckelijcke tucht en ordening is tegen de ſoodanigen, die daer door van de kerck ſwarelijck geſtraft ſouden worden; behalven dat dit noch tot laſter van 't geheel huys ſou ſtrecken. D'ouders dan, door deſe waengelovigheden beknelt, en vreeſende dat ſy, om deſe weygeringe, van Godt ſekerlijck geſtraft ſullen worden, 't welck ſy ſeer vaſtelijck gelooven, bewilligen in 't verſoeck van de dochter. Men moet echter weten dat dit onder perſoonen van gelijcke ſtaet onderhouden wordt: want de landtbouwers in dit geweſt ſijn alle omtrent even rijck; en daer is geen groote verſcheydenheyt onder hare goederen en beſittingen. Doch dat eenigh boer met een edele dochter eenigh huwelijck aengaen ſou, dat is verboden; en gebeurt oock niet dan by eenigh voorval, 't welck wy hier na ſullen beſchrijven, en dit om ſeker beſonder en oudt voorrecht, 't ſy dat het waer is, oft dus voorgewend wordt.

Hun overdaet.

In deſe geweſten is een oude gewoonte, dat in alle ſondagen en feeſtdagen na de maeltijdt, de mannen en vrouwen, en oock de kinderen, in een plaets, tot ſuypen beſtemt, te ſamen komen, daer ſy 't overige van de dagh in uytgelatenheyt overbrengen. Terwijl de mannen en wijven ſuypen en ſwelgen, maeckt de jeught, yder met een dochter gevoeght, een dans, op 't geluyt van een ruyspijp, daer gemeenelijck de Heer van de plaets, met ſijn geſin, en kinderen, ſonder onderſcheyt, by komt, om deſe danſſen der boeren te ſien; ja deſe danſſen worden ſomtijts oock voor ſijn kaſteel, oft hof gehouden, daer hy ſelf, met ſijn kinderen en gemalin, danſt. In deſe tijdt ſijn d'edelen en boeren onder malkanderen vermengt. Hier ſtaet aen te mercken, dat byna alle de dorpen van Podolien en Ukraine met heggen en dichte boſſchen omringt ſijn, daer in holen en ſchuylhoecken ſijn, in de welcke d'inwoonders van de plaets ſich des ſomers verſchuylen, als ſy voor de Tartaren vreeſen. Deſe boſſchen ſijn een half mijl breet. En hoewel byna alle de boeren als ſlaven dienſtbaer ſijn, ſoo hebben ſy echter een oudt voorrecht, dat ſy in deſe danſſen een edele dochter, alwaer 't van hun eygen Heer, mogen weghvoeren; 't welck nochtans ſoo behendigh en voorſichtigh moet geſchieden, dat de roover niet van de gene, die de roof vervolgen, betrapt en wordt; anderſins ſou 't hem het leven koſten. Indien dan de gene, die deſe ſchaecking gedaen heeft, ſich in 't bygelegen boſch begeeft, en daer vierentwintigh uren kan blijven, ſonder van iemant gevonden te ſijn, ſoo wordt hy van ſijn ſchaecking vry geſproken. Indien de geſchaeckte de gene, die haer geſchaeckt heeft, tot een gemael voor ſich begeert, ſoo mach de ſchaecker dat niet weygeren, op verbeurte van 't leven; maer indien de geſchaeckte haer ſchaecker niet wil trouwen, ſoo wordt de ſchaecker vry geſproken. Maer indien de ſchaeker binnen de geſtelde tijdt van ſijn verſchuyling gevat wordt, ſoo moet hy dit misdrijf met ſijn hooft te verlieſen boeten; en hy wordt in de ſelfde tijdt en plaets, daer in men hem krijgt, ſonder eenige rechtsvordering gedoot. Doch ick heb in de tijdt van ſeventien jaren, die ick

Danſſen.

daer

daer geweeſt heb, niets ſoodanigh ſien gebeuren, oft gehoort dat het gebeurt is. Ick heb wel geſien dat de vryſters de vryers vrijden, en dat door deſe middel bruyloften daer uyt voortsquamen. Maer 't ander is vol gevaer. Want een edele dochter uyt ſoo groot een geſelſchap te rooven, en ſich met haer in 't boſch te verbergen, vereyſcht niet alleenlijck een geſwinde loop, maer oock een goede kennis en overeenkoming met de dochter. Hier komt noch by, dat de boeren nu harder van hun Heeren gehandelt worden, en dat d'Adel daer de hooghſte macht heeft verkregen. 't Is gelooffelijck dat dit toen aen de lantlieden veroorloft heeft geweeſt, wanneer by de Polen de gene tot Koning wierdt verkoſen, die in 't loopen alle d'anderen overtrof, en dit blootsvoets; welcke ſnelheyt van voeten by deſe oude voor groote gaeuwigheyt, en het Rijck waerdigh wierdt geacht; als oft de voortreffelijckheyt van te heerſchen, meer in de geſwintheyt der voeten, dan in d'uytſteeckentheyt van 't gemoet beſtondt. En hier uyt ſpruyt, nae mijn oordeel, dat tot noch toe de Poolſche edelen hun Koning, in de tijdt van ſijn verkieſing, doen ſweeren voor d'autaer, dat hy niemant van d'Adel, om wat misdrijf het oock is, uytgeſondert om verraet tegen de Vorſt, en tegen het Vaderlant, na de tijdt van vierentwintigh uren ſal mogen vangen, om dat, nae mijn gevoelen, de genen, die ſeer ſnel konden loopen, by hen in hooge achting wierden gehouden. Men bemerckt dit noch in de ſnelloopende paerden; want ſy, alle d'andere dingen in een paert overſlaende, letten alleen ſeer nauw op de geſwintheyt van dit beeſt, miſſchien hierom, om hun vyant, de rugh keerende, te achterhalen; en, van hun tegenſtrever vervolgt, hem t'ontkomen.

Eer ick dit verhael ſluyt, ſal ick noch een ander voorrecht, 't welck de Poolſche edelen hebben, verhalen, dat is, dat, als een edelman, aen eenigh misdrijf ſchuldigh, niet binnen de vieren-twintigh uren wordt gevangen, hy wel de ſtraffe des doots ontkomt; maer dat hy echter, als ſijn ſaeck bepleyt en afgedaen is, ſijn goederen verlieſt; en dat, ſoo hy niet uyt het Rijck wijckt, aen yder, wie 't oock is, vryheyt wordt gegeven om hem te dooden, ſonder dat eenigh inwoonder, op verbeurte van 't leven, hem mach verſchuylen, oft eenige gemeenſchap met hem hebben. Daer ſiet ghy by de Polen de ſtrafheyt met vryheyt vermengt; 't welck het gene is, dat wy by deſe gelegentheyt te ſeggen hadden. Dewijl wy 't gevry der boere-dochters verhaelt hebben, ſoo laet ons oock iets van hun feeſtdagen en bruyloften ſpreken.

Bruyloften. Als de tijdt van de bruyloft genaeckt, ſoo wordt de jeught van wederſijden genoodight, aen de welcke belaſt wordt de magen van de bruydegom en bruyt ter bruyloft te nooden. Sy dragen, tot bewijs van dit ampt, een bloemkrans aen d'arm, en hebben een regiſter van de gene, die ſy noodigen ſullen: ſy gaen des daeghs voor de bruyloftsdagh, en twee in 't getal, van de welcke de voornaemſte, een ring aen de hand dragende, het woort doet. Ick ſal my hier niet verletten met te verhaelen, hoe veelderhande gerechten en dranck daer voortgebracht wordt; maer alleenelijck ſeggen, dat de bruyt, naer hun gewoonte wel opgetoyt ſijnde, te weten met een lang kleedt, van blaeuw laken gemaeckt, dat tot op d'aerde hangt, en aen d'uyterſte hoecken met walvisbeen uytgeſtreckt, en met boorden van ſijde en wol gemaekt, verciert is, blootshooft, met een bloemkrans op 't hooft, en met uytgekemt hair tot op de ſchouders, van haer vader oft broeder, oft van iemant der naeſte magen naer de kerck wordt geleydt, terwijl 'er op lieren, oft op een ruyspijp voor haer geſpeelt wordt. Als in de kerck de ſamenvoeging geſchiedt is, ſoo neemt de naeſte van de bruydegoms magen haer by de handt, en leydt haer naer huys, terwijl het ſelfde geſpeel voor haer heen gaet. Ick ſwijgh hier van de danſſen, die gewoonelijck op deſe bruyloften geſchieden, en byna onſe danſſen en gewoonte overtreffen, en daer in ſy voor geen andere volcken wijcken. Dit ſtaet alleenlijck aen te mercken, dat vele naer 't huys, daer de bruyloft gehouden wordt, loopen, niet ſoo ſeer om aen de nieuwe gehuwden eer te bewijſen, als om te drincken en te ſuypen; 't welck ſeer gemeen by hen is, ja ſelf in de tijdt, als ſy hun kinderen hebben doen doopen. De Grontheer ſelf geeft dan aen hen verlof van t'huys bier te brouwen, ſoo van gerſt als van honigh, 't welck ſy dan in overvloet indrincken: want in andere tijden is verboden eyge dranck in huys te brouwen, oft yder moet voor elck vat in het beſonder ſekeren tol betalen.

Als d'uur van dat de nieuwgehuwden te bedt ſullen gaen gekomen is, ſoo nemen de vrouwen, die magen van de bruydegom ſijn, de bruyt naer ſich, en leyden haer in de beſtemde kamer, daer ſy haer de kleederen weder uyttrecken, ja oock het hemdt, en haer aen alle de leden beſoecken, namelijck in 't hair, in d'ooren, neusgaten, aen de toonen, en aen d'overige deelen van haer lichaem, om te ſien oft 'er oock iets, in bloet, oft root ſap gedoopt, verborgen is; en indien 'er iets duſdanigh gevonden wordt, ſoo ſou de geheele bruyloft ontroert, en alles overhoop geworpen worden. Indien ſy niets vinden, ſoo wordt de bruyt weêr gekleedt, en met een wit ſchoon hemt te bedt gebracht; en dan wordt de bruydegom geroepen, om by ſijn bruyt te gaen ſlapen; en als de bruyt dus by haer bruydegom leght, ſoo wordt de gordijn door d'ouders toegeſchoven. Terwijl dit geſchiet, komt het grootſte deel der bruyloftsgaſten, met ruyspijpen en kroeſen in de hant, al danſſende ter kamer in; en de vrouwen klappen met de handen, terwijl men ſingt en ſpringt, en dit ſoo lang, tot dat het huwelijck ten vollen voltrocken is. Indien ondertuſſchen de bruyt eenigh teecken tot danſſen geeft, ſoo ſpringen ſy terſtont alle, klappen met de handen, en beginnen met groot gedruys van nieuws te ſingen. D'ouders van de bruydegom ſtaen ondertuſſchen gedurigh aen de ſijde van het bedt, om te luyſteren wat 'er gedaen wordt; en, als het ſpel van de nieuwe-gehuwden uytgeſpeelt is, de gordijnen weder t'openen, en met eenen

eenen aen de bruyt een ſchoon hemt toe te reycken. Indien ſy in 't hemt, 't welck de bruyt dan uyttreckt, de teeckenen van de maeghdelijcke ſchaemte vinden, ſoo vervullen ſy het geheele huys met gedans, en vrolijck geroep, en roepen 't maeghſchap tot getuygh. Sy kleeden eyndelijck weder de bruyt, ſetten haer een hulſel op 't hooft; en dus wordt ſy onder de huysmoeders aengenomen. De nieuwe gehuwde behoud namaels de ſelfde hooftverciering, de welcke de maeghden, volgens de gewoonte, niet mogen gebruycken; en oock ſoude 't aen hen tot ſchande ſtrecken: want de maeghden gebruycken geen ander hooft-cieraet, dan hun hair, oft een bloemkrans.

Op den tweeden dagh van de bruyloft wordt een ander vrolijck ſpel geſpeelt, 't welck groote verwondering in de gene ſou veroorſaken, die noyt iets diergelijck hadden geſien. Sy dragen 't hemt van de bruyt, met de ſmetten van de maeghdom beſprengt, op een kruysſtock, door de mouwen heen ſtekende, gelijck een vaendel, oft triumphteecken, langs alle de kruyswegen van het dorp oft vleck, om aen alle menſchen te toonen, ſoo wel d'eerbaerheyt van de bruyt oft nieugehuwde vrouw, als de mannelijckheyt van de bruydegom. Sy ſijn alle by dit ſchouſpel, met ſpeelgereetſchap, geſangen en danſſen. De jongelingen hebben ondertuſſchen yder een dochter by ſich, en ſy, dus als in zegeprael 't geheele dorp deur gewandelt hebbende, keeren alle weder naer 't huys van de nieugehuwde man.

Doch indien, na de byſlaping, de teeckenen van de maeghdelijcke eerbaerheyt niet te voorſchijn komen, ſoo ſmijt yder ſijn kroes ter aerden, de vrouwen houden op van ſingen, de bruyloft raeckt overhoop, en neemt een eynde; d'ouders van de bruyt ſijn beſchaemt, en lijden ſmaet, en yder keert bedroeft weder naer huys, maer voornamelijck d'ouders van de dochter. De bruydegom heeft dan vryheyt om ſijn bruyt te verſtooten; en indien hy haer wil behouden, ſoo moet de nieugehuwde vrouw alle de gemelijckheden van haer man verdragen, en alle haer levenstijdt ſmaet uytſtaen.

Wat de ſeden van deſe boere-wijven aengaet, ick wil hen geerne in 't algemeen de prijs van kuysheyt toeſtaen. En hoewel ſy, uyt oorſaeck van hun overvloedigh drincken van gemaeckte wijn en meê, lichtelijck te genaken ſouden ſijn, ſoo worden ſy echter door deſe openbare ſchande des huwelijcks afgeſchrickt, om hun eerbaerheyt ongekrenckt hun bruydegom toe te brengen.

Na dat wy de ſeden der Ruſſen en Coſacken hebben vertoont, ſoo is 'er noch iets van hun gebruyck, in 't geneſen van hun ſieckten, te ſeggen: ick heb ſeer veel Coſacken geſien, die, in koorts gevallen ſijnde, geen andere remedie daer toe gebruyckten, dan van buſſekruyt, in ſiedende brandewijn gemengt, daer af ſy droncken, en op hun elleboogh gingen leggen, en in de volgende uchtent geſont opſtonden. Ick ſelf had een koetſier, die, eenige malen van de koorts aengetaſt, door de geſeyde dranck tot ſijn voorgaende geſontheyt herſtelt wierdt; welcke verborgentheyt aen geen van d'onſen, ſoo Medicijnen, als Apotekers, oyt bekent heeft geweeſt. Ick heb eenige ſien aſch drincken, in brandewijn gemengt, en dat daer op de ſelfde wercking is gevolght. Ick heb hen dickwils de ſelfde neerſtigheyt van ſich ſelven te geneſen ſien toonen, als ſy eenige wonden, 't ſy van een ſlagh, oft van een ſtock ontfangen hadden, maer voornamelijck als ſy met een pijl gewont ſijn. Sy, geen wondheelders omtrent ſich hebbende, nemen een weynigh kley, 't welck ſy met ſpeeckſel weeckmaken, en dus op de wondt leggen; en ſy worden hier af ſoo wel geneſen, als oft ſy de beſte playſters daer toe gebruyckten. Daer uyt blijckt dat de noot, die 't verſtant ſchrander maeckt, oock in deſe geweſten haer gewoone wercking doet. My heught dat ick ſekere Coſack aen de rivier Samar heb ſien viſch koken in een houte vat, oft ſchuttel, de welck de Coſacken en Polen achter te paert voeren, ſoo om hun paerden te drencken, als oock tot ander gebruyck geſchickt. En dewijl men de ſchuttel niet op 't vuer kan ſetten, uyt vrees van dat ſy branden ſoude, en echter de krijghsknecht de ſpijs gekoockt wilde hebben, ſoo wierp hy groot drijſſant, uyt de rivier gehaelt, in de haert, 't welck hy, ſoo heet als 't was, in de ſchuttel, vol water ſijnde, wierp, en dit ſoo dickwils, tot dat het water koockte, en de viſch gaer en bequaem om t'eten was: een ruwe en grove wijſe van ſpijs te koocken, maer die echter haer geeſtigheyt heeft.

My heught dat ick hier voor van ſekere ſieckte, onder de Ruſſen gemeen, geſproken heb, die Koltun, oft Warhair genoemt wordt. 't Sal niet ongevoeghelijck ſijn iets daer af te ſeggen. De gene, die van deſe ſieckte aengetaſt wordt, is 't geheel jaer, gelijck een lam menſch, van het gebruyck van alle ſijn leden berooft; doch echter met groote pijn in de ſenuwen, in voegen dat hy geduerigh krijt. Maer ten eynde van een jaer krijgen ſy een groote ſweeting in 't hooft, in voegen dat in de volgende uchtent al hun hair te ſamen gekrult, en dick gerolt is, gelijck een ſtaert, oft gelijck de ſtronck van een boom, oft gelijck de Spaenſche zeekatten, en knobbelig en geklontert bevonden wordt. De ſiecken gevoelen dan merckelijcke verlichting van pijn, en geraken, na verloop van eenige dagen, weder tot volkomen geſontheyt, ja ſoo, dat ſy, uytgeſondert het ongemack aen hun hair, geen pijn meer gevoelen. Sy moeten dan hun hair niet kemmen, veel min het afſnijden voor twee dagen, tot dat de vocht, die gemeenelijck door de pijpjes van 't hair deurgaet, uytgevloeyt is: anderſins ſou de vocht, dus binnen gebleven, en op de ſenuwen vallende, hen blint maken.

Koltun, oft warhair, een ſieckte onder de Ruſſen.

Deſe ſieckte wordt by hen ongeneeſſelijck geacht. Maer ick heb echter ſeer veel daer af geneſen, op de ſelfde wijſe daer meê men in Vranckrijck de gene, die de kinderpocken hebben, geneeſt. En veel van deſe ſieckte geraeckt, veranderen van wooning, en lucht; 't welck een ongevoelijcke, doch echter langdurige remedie is. Men krijght deſe ſieckte niet, als iemant, geſont ſijnde, met de gene, die daer af geraeckt

is,

is, uyt een selfde beeker drinckt: maer de man, van dese sieckte getroffen, besmet in 't byslapen sijn vrou, en de besmette vrou haer man. Dese sieckte is oock tweederley, want sy is mannelijck en vrouwelijck. Sy gelooven oock dat men dese sieckte door de betoveringen der oude wijven krijgt, die gewent sijn veel menschen te besmetten, met hen seekere koecken tot hun spijs te geven; als oock door de damp van seeker warm water, 't welck, tot de neus ingekomen, naer de harsslenen treckt, die kort daer na sich daer af besmet gevoelen. Daer sijn oock kinderen, die met dese quael, en met gedraeyt hair geboren worden, 't welck een goed voorteecken is: want sy, ouder geworden, laten dit hair vallen, en sijn daer na alle hun leven lang tegen dese sieckte bevrijdt.

Gequel van vliegen.

Dit is oock in dese gewesten aenmerckenswaerdigh, dat langs de geheele Borysthenes verscheyde soorten van ontellijcke vliegen gevonden worden. Des uchtens siet men daer gemeene vliegen, niet seer schadelijck, maer op de middagh andere, omtrent een vinger groot, en die de paerden soo pijnigen, dat sy hen de huyt deurbyten, en gantsch bloedigh maken: maer op d'avont sijn 'er muggen en wespen, die soo op de lighamen vallen, dat men niet slapen kan, dan in hutten, die van de Cosacken *Polne* genoemt worden. De genen, die de nacht onder de blaeuwe hemel overbrengen, staen 's uchtens op met een aengesicht, dat door het byten der muggen gantsch geswollen is. Ick heb eens soo van dese wespen gesteken geweest, dat mijn geheel aengesicht drie dagen lang soo geswollen was, dat ick niet kon sien, ja d'oogen niet kon openen, om dat d'ooghdecksels geswollen waren, ja soo, dat ick geen mensch, maer een gedrocht geleeck.

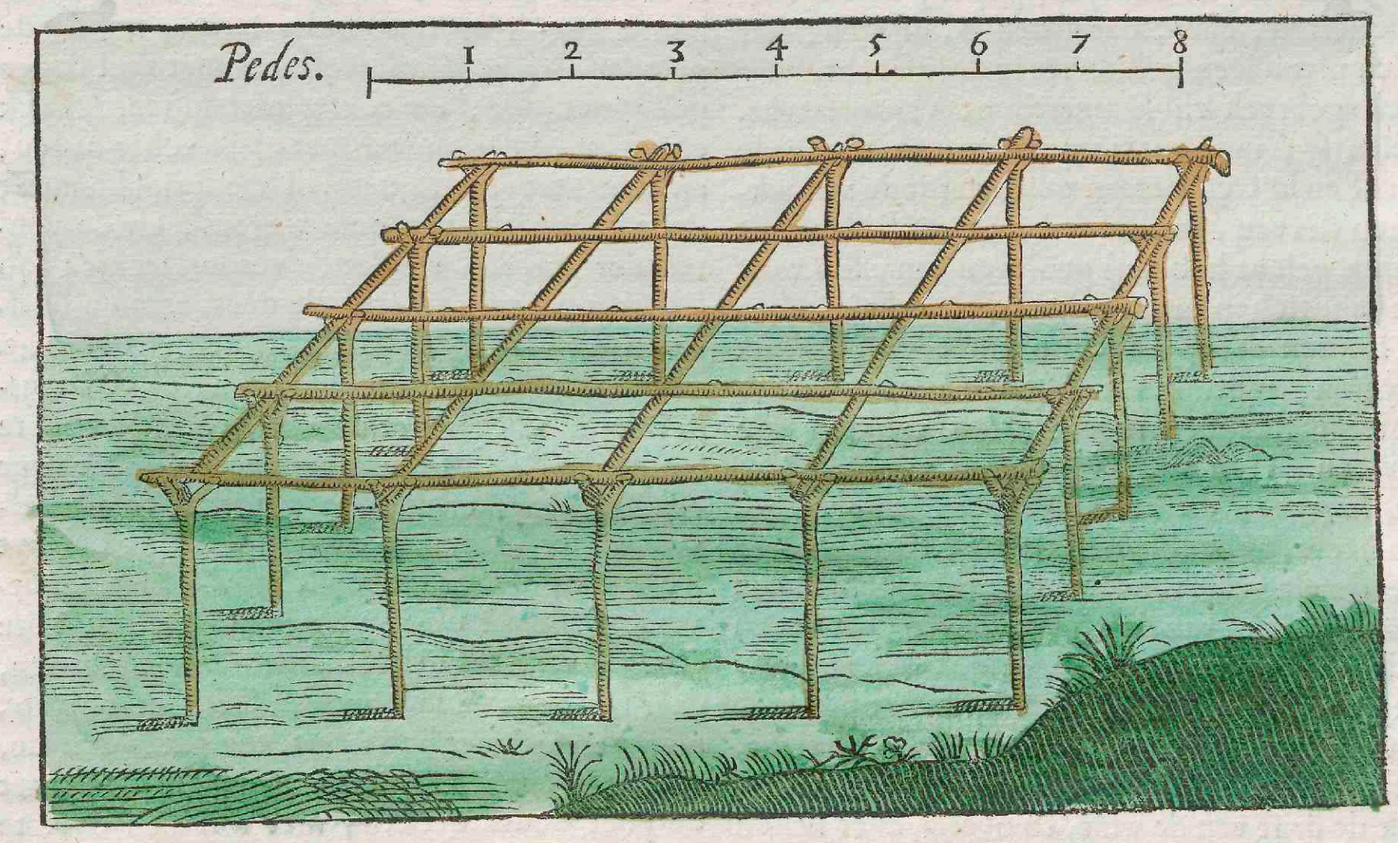

Hutten der Cosacken.

De Cosacken maken dus hun hutten: Sy setten sestien gaffel-palen, een vinger dick, en derdehalf voeten lang, in d'aerde vast, twee voeten verre van malkander. Op dese gaffelstocken leggen sy tien andere dwarsstocken, vijf en vijf kruyswijse over malkander, die sy met bint-roeden te samen binden. Sy decken dese hutten met een doeck, die van alle sijden tot op d'aerde nederhangt, en met een bant daer over heen streckende, vastgemaeckt wordt, op dat sy nergens voor de vliegen open souden sijn. Dese hut kan twee bevatten, die alleenlijck voor de voornaemste der Cosacken opgerecht wordt: want d'andere, en de gemeene krijghslieden rechten een gemeene haertstede op, om door de roock dese lastige vliegen te verdrijven. Als sy voor de regen vreesen, soo wordt de hut met een lang kleet overdeckt, dat over een dwarsstock hangt, gelijck men lichtelijcker uyt dese twee bygestelde afbeeldingen sal sien.

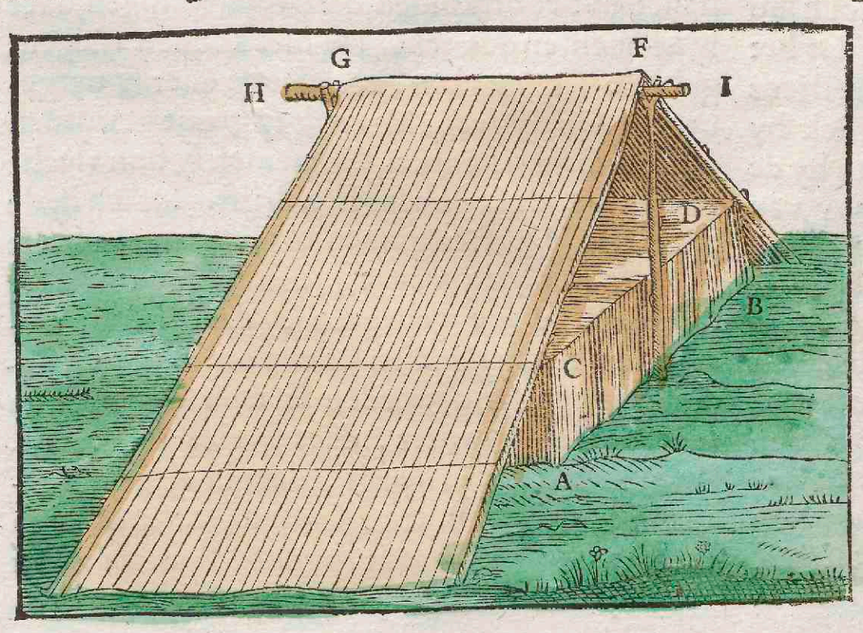

Polen.

Verklaring van d'afbeelding.

De letteren A B C D vertoonen dat deel van de hut, over 't welck het linne kleet gespreydt wort. E F en G wijsen twee gaffels aen, daer een dwarsstock H I op leght, die het Turcks tapijt draeght, 't welck van wedersijden nederhangt; in voegen dat dus de hut van alle sijden gesloten is, en voor een huys verstreckt, daer in men 't gebijt der vliegen ontgaet.

Menighte der sprinckhanen.

Laet ons van de vliegen en wespen tot de sprinckhanen overgaen, die hier somtijts in soo groote menighte sijn,

dat sy dickwils de geheugenis van de schrickelijcke plaegh der sprinckhaenen, eertijdts van Godt in Egypten gesonden, vernieuwt. Ick heb daer in twee achtereenvolgende jaren, namelijck in 't jaer 1645, en 1646, dese geessel van Godt sien woeden. Dese bloedeloose beestjens komen in sulcke ontallijcke menichten aen, dat men hen niet soo seer in benden kan deelen, als wel by wolcken gelijcken: in voegen dat sy vijf oft ses mijlen in de langte, en twee oft drie in de breette beslaen. Sy komen gemeenelijck uyt de gewesten van Tartarien, en dan, als de Lenten seer droogh is. Geheel Tartarien, de Circassen, Astrakanensen en Megrekiers worden byna alle jaren van dese pest geplaeght. Als d'ooste oft zuydooste wint waeyt, soo komen dese sprinckhanen, van de selfde winden gedreven, oock in Ruschlant, daer sy alle vruchten en gewas verslinden, ja self het gras en groen kruyt: in voegen dat sy ter plaets, daer sy sich nedersetten, alles, dat groen is, af-eten; het welck niet alleenlijck dierte in de lijftocht, maer oock gebreck en hongersnoot veroorsaeckt. Indien sy, in 't voorjaer gekomen, tot in de Herfst en in October (in welcken tijt de sprinckhanen sterven, na dat sy yder wel drie hondert eyeren geleyt hebben) gebleven sijn, soo wort het landtschap arm en kael gemaeckt. Indien de Lenten droogh is, soo komt 'er leven uyt d'eyeren; maer indien het vijf oft ses dagen achter malkander regent, soo vergaen alle d'eyeren. Hun menighte is soo wonderlijck, dat de gene, die 't self niet met sijn oogen gesien heeft, nauwelijcks het gene, dat men daer af verhaelt, gelooven sal. Sy worden, gelijck een groote wolck, van de wint gedreven, oft vallen neder in groote menighte, gelijck dicke sneeuw uyt de wolcken: in voegen dat men op 't midden van den dagh, en by heldere sonneschijn, het licht daer af verduystert siet. Sy volgen altijdt de drift van de wint, en overal, daer sy sich nedersetten, hebben sy 't in twee uren tijdts kael gemaeckt. Terwijl sy eten, hoort men seker gedruys, als oft iemant het gras met een seissen affloegh. Toen ick in 't jaer 1646, in Junius, te Novogrod, 't welck een nieuwgeboude stadt is, daer ick oock een vesting deê bouwen, twee weken stil was, sagh ick, tot mijn groote verbaestheydt, soo groot een menighte van sprinckhanen, daer in 't begin van de Lenten te voorschijn gekomen, (welker vleugelen noch soo swack waren, dat sy niet konden vliegen) dat het geheele landt daer rontom van dese beestjens bedeckt, en de lucht soo vol was, dat ick by daegh niet in mijn kamer kon eten, dan by de kaers. Geen plaets van mijn huys was vry van sprinckhanen. De kamers waren vol, de stallen waren vol, en oock alle holen en hoecken van 't huys. Ick dede wel bussekruyt, en swavel branden, maer vergeefs; want als men de deur van de kamer opende, soo vloogh 'er een ontallijcke menighte van sprinckhanen in, die sich hier en daer verspreyden. Sommige vlogen tegen d'oogen aen, en in de neusgaten, andere gingen op de wangen sitten, en vlogen oock in de mont, als die eenighsins open was. Dit was noch eenigsins te lijden, doch dat men geen spijse kon nuttigen, dit was onverdragelijck: want als men een stuck vleesch wilde snijden, soo sneedt men oock met eenen deur de sprinckhanen heen; ja men kon de mont niet open doen, om een brock daer in te steeken, of daer vloogh oock ter selfde tijdt een sprinckhaen in. In 't kort, de schrandersten selven waren als radeloos, en sonder hoop van eenige hulp tegen dese schadelijcke beesten te vinden. Eyndelijck, na dat sy omtrent Novogrodt alles verwoest hadden, en dit binnen twee weecken, in welcke tijdt sy groot geworden waren, en bequaem om te vliegen, wierden sy, van een wint opgenomen, naer andere plaetsen gevoert, om daer oock alles te verdelgen. Ick heb somtijts op d'avont, als sy, om de nacht over te brengen, op d'aerde gevallen waren, alle de wegen met sprinckhanen beset, en 't geheele landt als van stof overdeckt gesien, in voegen dat sy wel een handt hoogh op malkander lagen; soo dat de paerden niet voort wilden, dan met veel slagen geslagen sijnde, en echter niet sonder schrick en vervaertheyt, maer met opgerechte ooren, en met snuyvenden neus. Dese sprinckhanen, door de raderen van onse wagens, en de voeten der paerden verplet, veroorsaeckten soo lelijck een stanck, dat sy de neusgaten en harssenen besmetten, en dat men nergens kon komen, dan met de mont gesloten, en een neusdoeck, in edick nat gemaeckt, voor de neus te houden. De varckens houden dese spijse voor een leckerny, en worden 'er vet af, en dieshalven wil 'er niemandt af eten; ick geloof uyt schrick en afkeer van soo schadelijck een landtverderf. Laet ons nu seggen op welcke wijse dese sprinckhanen voortkomen. In alle plaetsen, daer sy tot aen de maent van October blijven, maecken sy, met hun staert, een gat in d'aerde, daer sy drie hondert eyeren in leggen, die sy met de voet weder decken, met stof daer over te schrabben, en als sy dit gedaen hebben, sterven sy; want dese bloedelose beesjes leven niet langer dan ses maenden, en een half: en hoewel 'er dan regen koomt, soo vergaen echter dese eyeren niet; ja de koude selve, hoe groot en streng oock, brengt hen geen schade toe; maer sy blijven in hun geheel tot aen 't begin van de nieuwe lenten, tot dat 'er, omtrent in 't midden van April, als de son d'aerde verwarmt, jonge sprinckhanen uyt voortkomen, die overal springen, daer sy konnen, en dus, terwijl sy niet konnen vliegen, geheele ses weecken, ter plaetse daer sy uytgebroedt sijn, blijven. Maer als sy groot geworden sijn, en vliegen konnen, soo nemen sy hun vlucht ter plaets, daer de wint hen drijft. Indien in de tijdt, als sy eerst beginnen te vliegen, de windt uyt het noorden waeyt, soo worden sy naer d'Euxinische zee gedreven, daer in sy verdrincken: maer indien 'er een ooste of zuydewindt waeyt, soo worden sy naer de gewesten van Ruslandt gevoert, daer sy alles verderven. Doch indien het in de tijt, daer in dese sprinckhanen uyt d'eyeren voortkomen, acht oft tien dagen achter malkander regent, soo verderven alle d'eyeren. Desgelijcks in de somer, indien het

het dan acht oft tien dagen achter malkander regent, ſoo is dit oock d'ondergang van deſe ſprinckhanen, ſchoon ſy dan al groot geworden ſijn, vermits ſy, van de koude regen overvallen, niet konnen vliegen; en deſe regen is ſeer heylſaem voor d'inwoonders van de plaets. Doch indien de ſomer droogh is, gelijck daer ten meeſtendeel gebeurt, ſoo worden d'elendige menſchen daer ſeer ſwarelijck geplaeght van deſe kleyne beesjens, tot aen de maent van October, in de welcke dit ſchadelijck gedierte ten meeſtendeel ſterft. Hier ſtaet oock t'aenmercken, dat men ſomtijts ſprinckhanen vind van een vinger dick, en drie oft vier vingerleden lang; oock dat ſy vleugels hebben, daer Chaldeeuſche letteren opſtaen, van de welcke dit de ſin is, *om d'oogſt te verdelgen*, gelijck de gene ſeggen, die in de ſelfde tael kundigh ſijn; doch ick wil dit niet verder verſekeren, dan dat de Schrijvers ſulcks ſeggen.

Beſchrijving van ſeker beesjen van wonderlijcke natuur.

Men moet oock niet met ſwijgen voorbygaen, dat tuſſchen de rivieren Sula en Suporo, die beyde in de Boryſthenes ſtroomen, beesjens gevonden worden, gemeenelijck *bobaki* genoemt, van geſtalte en grootheyt gelijck de konijnen van Lybien, die niet meer dan vier tanden, twee boven en twee onder hebben, en van hair en verwe tuſſchen geel en root. Sy onthouden ſich, gelijck oock de konijnen, in de holen van d'aerde; en in de maent van October vertrecken ſy ſich voor de geheele winter in hun holen, daer ſy niet uytkomen, dan in de maent van April, in welcke tijdt ſy ſich weder over het velt aen alle ſijden begeven, om hun lijftocht te ſoecken, en ſich in de ſomer tegen d'aenſtaende winter te verſorgen. Deſe beesjens ſijn ſeer lang ſlapende, en neerſtigh in hun voorraet te beſorgen: want ſy ſijn inſonderheyt ſchrander, door een naturelijcke drift en neerſtigheyt, ſoo in ſpijſe op verſcheyde wijſen te vergaderen, als voornamelijck hier in, dat ſy ſlaven oft dienſtbare beesjens gebruycken. Want ſy dwingen de gene, die traegh onder hen ſijn, op de rugh te gaen leggen, en laden dan een bundel van groen kruyt op hun buyck, 't welck dit beesjen met ſijn poten, oft om eygentlijck te ſpreken, met ſijn handen vaſt houd; want ſy gebruycken hun pooten gelijck de meerkatten de haere. D'andere trecken dan dit beesjen, dus nederleggende, by de ſtaert tot in hun hol; in voegen dat de gene, die luy ſijn, aen d'anderen als tot een treckſlede verſtrecken. Ick heb dickwils deſe beesjens dus ſien wercken, en, vermaeck in dit ſchouſpel hebbende, ſomtijts geheele dagen daer mede deurgebracht, ja ick heb hen oock tot in hun hol doen nagraven, om te ſien wat ſy daer deden. Ick vond daer ('t welck aenmerckens-waerdigh was) ſeer groote kuylen, in kleyne holen, gelijck vertrecken verdeelt, van de welcke ſy ſommige tot ſpijskamers, andere tot ſlaepkamers, en andere tot hun begraefplaetſen gebruyckten: want ſy begraven hun dooden byna op een ſelfde wijſe, als de menſchen. Acht oft tien maken een huysgeſin, en woonen by malkander, van de welcke yder ſijn beſonder vertreck heeft; in voegen dat ſy in de wijſe van te leven en te wandelen, ſoo in 't heymelijck, als in 't openbaer, geenſins voor de republijck der byen en mieren behoeven te wijcken. Deſe beesjens ſijn alle van de beyde geſlachten, dat is, ſoo wel mannetjes als wijfjes. Indien men hen in de Meymaent vangt, ſoo konnen ſy lichtelijck tam gemaekt worden. Op de marckt gelden ſy deurgaens niet meer dan omtrent anderhalve ſtuyver. Ick had veel van deſe beesjes in huys. Sy ſijn vermaeckelijck, gelijck de ſimmen en meerkatten, en nuttigen omtrent een ſelfde ſpijſe, als de menſchen.

Ick had byna vergeten te ſeggen, dat dit beesjen ſeer loos is: want ſy komen noyt uyt hun holen, dan na dat ſy een beſpieder vooruyt geſonden hebben, die ſy op eenige hooghte ſetten, op dat het daer rontom ſou konnen ſien; en als het bemerckt dat 'er eenigh gevaer voor ſijn medegeſellen is, ſoo gaet het op ſijn achterſte beenen ſtaen, en piept, om d'andere te vermanen dat ſy ſich met de vlucht ſullen verſchuylen, en dit volght de leſte in hun ſchuylhoecken, daer ſy ſich ſoo lang in houden, tot dat de menſchen voorby gegaen ſijn, en 't gevaer verdwenen is. De rivier Sula is niet meer dan ſes mijlen van Supoy, en daer is ten hooghſten niet meer dan twintigh mijlen van de Boryſthenes, tot aen de grenſen van Moskovien. Dit beesjen, van 't welck ick geſproken heb, wordt nergens anders, dan tuſſchen deſe rivieren gevonden. 't Is hier ongemackelijck te paert, oft met de wagen te rijden, dewijl overal veel kuylen en holen ſijn, daer de paerden veeltijdts invallen, en in gevaer ſijn van de beenen te breken, 't welck my, te paert rijdende, dickwils gebeurt is. De landtlieden vangen hen in Meymaent, en in Iunius, op deſe wijſe: ſy gieten, met eenige vaten, water in deſe holen, en ſetten een ſack oft net aen de mont van de ſelve. Dit beeſt, het water ontvluchtende, valt in deſe netten, die voor de holen geſpannen ſijn. Hoewel ſy jong gevangen en getemt worden, ſoo vergeten ſy echter niet hun ſeden, noch trecken hun natuer niet uyt. Want indien men hen niet wel gebonden houdt, ſoo verbergen ſy ſich in de holen, om hun ſlaep van ſes maenden te ſlapen; 't welck ſy met de vledermuyſen en wilde katten gemeen hebben. De gene, die in mijn huys getemt waren, verberghden ſich dickwils twee weken lang, en wierden, als men hen neerſtighlijck ſocht, in een kuyl, en gantſch wilt en onhandelbaer gevonden.

Schiltpadden.

In deſe geweſten vindt men oock ſeker ſlagh van ſchiltpadden, met blaeuwe voeten, die ſchadelijck om t'eten ſijn.

Andere lantbeeſten.

Ick heb oock in deſe landen, naer de watervallen en lantſtreeck van de Boryſthenes, ſeker wilt beeſt gevonden, de geyt niet ongelijck, maer echter ſeer dun van hair, en daer by ſoo ſacht als ſijde, als het nieu hair gekregen heeft, het welck jarelijcks gebeurt; anderſins is het hair wat harder, en van kaſtanie-verwe, geheel anders dan dat van de geyt. Dit wilt heeft twee hoornen, die wit en helder ſijn, en wordt van de Ruſſen gemeenelijck Sunaky geheeten. Het is ſeer ſacht en teer van beenen en voeten, heeft geen

geen gebeente in de neus, en gaet al achterwaerts, als het in de weyde sijn voedsel neemt. Ick heb van dit vleesch gegeten; en 't is soo goet van smaeck, als het vleesch van een wilde geyt. Des selfs hoornen sijn wit en helder, gelijck ick geseght heb, en blincken, de welcke ick, als iets dat vremt is, bewaere.

Men vindt in dese gewesten oock harten, dassen, wilde geyten, die in ordening gaen; gelijck oock wilde swijnen, die schrickelijck groot sijn, en oock wilde paerden, die by troppen van vijftigh oft sestigh by malkander gaen weyden. Dese paerden hebben ons somtijts schrick aengejaeght, vermits wy, hen van verre siende, meenden dat het Tartarische paerden waren. Zy sijn gantsch onnut tot d'arbeyt, hoewel sy jong gevangen worden; doch sy sijn alleenlijck dienstigh tot spijse: want hun vleesch wordt van sommige leckerder geacht dan kalfsvleesch, maer niet desgelijcks by my; vermits het een quade reuck had, en al te soet was. Doch by de Russen, die de peper soo veel, als de Franschen d'erreten, gebruycken, heeft dit paerdevleesch, dus kruydigh toegemaeckt, d'al te groote soetigheyt verloren, en wordt by hen smaeckelijcker om t'eten gemaeckt. Wat d'oude wilde paerden aengaet, dewijl sy niet getemt konnen worden, soo verstrecken sy alleenelijck tot spijs, welcker vleesch in de vleesch-hal omtrent even dier verkocht wordt, als oslevleesch, oft schapenvleesch. Dese paerden sijn oock swack, en bedorven van voeten; want sy lijden groot ongemack door het hoorn aen hun voeten, dat niet ter rechter tijt besnoeyt wordt; en dieshalven sijn sy onbequaem om te loopen. Men moet dan Godts klaerblijckelijcke voorsienigheyt eeren, die dit beest tot de menschelijcke dienst en spijse heeft geschickt, en hierom swack van voeten gemaeckt, op dat het den mensch, die 't vervolght, niet ontloopen soude.

Vreemt gevogelte.

Aen 't selfde gewest van de Borysthenes wort een wilde vogel gevonden, aen welcks krop een blaesje hangt, daer in hy, als in een sack, de visschen, die hy voor die tijdt over heeft, inschiet, om hen daer na, als 't de noot vereyscht, te verslinden. Ick heb diergelijcke vogelen oock in Indien gesien. Men vind hier een seer groote menighte van kranen, gelijck oock van wilde stieren en buffels, en van andere groote wilde beesten, maer voornamelijck op de grensen van Moskovien. Oock sijn hier mede witte hasen, en wilde katten. In dese gewesten, doch een weynigh zuydewaerts, en naer Walachien, vind men schapen, langer van wol, met een steert, die wel korter, maer oock breeder, en dicker is, en soodanigh, dat sy de gestalte van een driehoeck vertoont. Dese steert is soo groot en vleesch-achtigh, dat sy gemeenelijck tien ponden weeght. Sy is deurgaens ses duymen breet, en een weynigh langer, en, soo groot als sy is, vol van smakelijck vet. Men siet hier oock, doch by d'adel, paerden en honden van verscheyde koleur, die hair gelijck een panter oft luypert hebben, en aengenaem om t'aenschouwen sijn. Sy spannen hen oock voor de wagen, om hun pracht te toonen.

Gebreck van sout in Ukraine.

Dese gewesten hebben een eenigh ongemack, dat is, dat 'er in geheel Ukraine geen sout is, 't welck uyt Pokucia, een Poolsch landtschap, aen Sevenbergen palende, tachtigh, ja hondert mijlen verre, derwaerts gebracht wordt. In dit Pokucia sijn byna alle putten en bronnen sout, welcker water, als het behoorelijck gekoockt is, in wit sout verandert, van 't welck kleyne koeckjes, oft brootjes gemaeckt worden, die een duym dick, en twee duymen lang sijn; en sy verkoopen drie hondert van dusdanige koeckjes voor een stuyver. Dit sout is aengenaem van smaeck, en niet soo scherp, als 't onse. De Russen maeken noch ander sout van else-boomen, oft van eycke-boomen, oft van der selfder asch, het welck, by broot gedaen, een aengename smaeck heeft, en van de Cosacken gemeenelijck *Kolomey* genoemt wordt. Omtrent Krakou, de hooftstadt van Polen, is seer treffelijck sout, dat als uyt de mijnen gedolven wordt. Ukraine heeft noch een ander gebreck, te weten van water, dat ten meestendeel dick en drabbigh is, en lelijcke stanck uytgeeft, om dat het niet alleenelijck seer traegh in sijn loop is, maer oock overvloet van visch heeft; 't welck, gelijck ick acht, dickwils d'oorsaeck van de sieckte is, die sy *Koltun* noemen, en het hair te samen wart. In dese landen sijn noch ontallijcke andere aenmerckens-waerdige dingen, soo wel die de seden en 't leven der inwoonders aengaen, als in d'andere wonderlijcke en voortreffelijcke dingen; en ick oordeel dat, soo iemant daer op het breetste wilde af spreken, hy geheele boecken soude moeten beschrijven. Doch ick hope dat de gunstige Leser het gene, dat ick hier af geschreven heb, terwijl ick met andere besigheden belemmert ben, in 't goede sal nemen, en gelegentheyt verwachten om meer dusdanige dingen in 't licht te brengen.

Dese beschrijving van de Borysthenes is byna geheel getrocken uyt het verhael van *Willem le Vasseur*, Heer van Beauplan, in 't Frans beschreven.

TAVRICA CHERSONESVS,
Ofte
PRECOPENSER TARTARIE.

Naem. DE naem van Taurica Cherſoneſus, welck een landtſchap der Scythen is, komt van de Taurus, volckeren van Scythia Europæa. Ptolemæus noemt het Taurica, en Strabo Scythica. Plinius in ſijn tweede Boeck, cap. 96, *Taurorum Peninſula*; Appianus in Mithridaticis, *Cherſoneſus Pontica*; Paulus Diaconus *Cherſena*; hedensdaeghs wordt het Precopska en Geſara by Antonium Pinetum, en van andere Præcop, en kleyn Tartarien geheeten. Het is een groot en ruym half-eylandt, tuſſchen den Pontum Euxinum, en Mæotidem Paludem, tot aen den Boſphorum Cimmerium (welcke Europam van Aſien ſepareert) naer 't ooſten gelegen, lang 24 mylen, en 15 breedt.

Lucht. De Peninſula, welcke van 't ooſten en zuyden de middelſte van Pericopia is, heeft een ſachten winter en getemperde geſonde lucht; want in 't eynde van December begint daer de winter, in 't midden van Februarius is hy op het heftighſte, mede brengende veel ſneeus, doch duurt gemeenlijck maer drie dagen, en eyndight in 't begin van Martio.

Vruchtbaerheydt. Dit gantſche landt is korenrijck, en bequaem om vee te weyden; en alhoewel de aerdbodem vruchtbaer is, wort doch weynigh bebouwt en geſaeyt. Paerden, kameelen, oſſen, koeyen, ſchapen, en andere beeſten, zijn hier in overvloedt, waer van de inwoonders ſich geneeren: daer is oock een groote menighte van delicate vogelen, welcke de Chriſtenen ofte Turcken ſomtijdts, maer de Polen weynigh plachten te vangen. De jaghten van herten, wilde geyten, ſwijnen, en haſen zijn gemeyn in Tartarie naer de Turckſche zee toe. Deſen Cherſoneſum deelen die ſeer ſchrickelijcke rouwe bergen midden van malkanderen in het noorden en zuyden, gelijck den Apenninus Italien.

Deelen. 't Zuyder deel, waer van Capha de hooftſtadt is, heeft Mahomet in 't jaer 1475 ingenomen; maer in 't noordelijckſte deel, hebben de Crim Tartars voor 400 jaren in de ſtadt Crim haren Koninglijcken ſtoel geplant, waer van ſy den naem van Crimeiſche Tarters hebben, gelegen op de wijde en ruyme velden tuſſchen den Boryſthenes en Tanais, daer ſy ſomtijdts, der weyden halven, van plaetſe tot plaetſe haer wooninge veranderen. Deſe hebben daer nae den Iſthmum van Taurica doorgegraven, en gelijck een eylant gemaeckt, by die graft een Stadt gefondeert, die ſy Præcop noemden, en aldaer den Koninglijcken ſtoel geſtelt, daerſe Precopenſer Tartaren van heeten. Deſer Tartaren Koning, ſtaende in 't verbont met de Turcken, als hy ſijn eygen broeders, daer hy tegen oorloghde, door ophitſen der Turcken, omgebracht hadde, en Capham belegerde, is hy van ſijn eygen Raetsheeren (die met groote ſchenckagien daer toe gekoft waren) met ſijne twee ſoontjens, in ſtucken gehouwen; en heeft alſoo geſtreckt tot een ongeluckigh exempel der Ottomanniſcher vriendtſchap. Want nae ſijn doot zijn de Tartars, (die tot noch toe vry waren) van bontgenoten en broeders, tot ſlaven der Turcken gemaeckt.

Behalven deſe Precopenſers, en Cazan, en Aſtrachan, Koningrijcken der Tartaren, welcker inwoonderen hare landen bouwen, en in huyſen woonen, en nu onder 't gebiedt des Moſcoviters ſtaen, zijnder noch andere Tartaren, die met hoopen in de velden ſwermen, geen vaſte wooninge hebbende, en zijn in horden, als in provincien verdeelt, waer van ſy den naem hebben. *Andere Tartaren.*

In dat deel van kleyn Tartarien, 't welck in 't zuyden leght, is Capha de hooftſtadt, eertijdts Theodoſia geheeten, een treffelijcke koopſtadt, en oude colonie ofte voortplantinge der Genueſen, gelegen aen de zee, en heeft tot noch toe een bequame haven gehadt. Sy is rijck en bevolckt geweeſt, toen de Genueſen daer over 't gebiedt hadden; doch na dat de Turcken, voor 100 jaren, die ingenomen hebben, zijn de Italiaenſche Chriſtenen daer ſoo gemindert, datter weynigh meer te vinden zijn, ſoo dat deſe ſtadt hare oude heerlijckheyt en cieraet meeſtendeels verlooren heeft; want de kercken der Roomſche Chriſtenen liggen vervallen, de huyſen, muuren en torens, in welcke men noch veele wapenen en Latijnſche opſchriften ſiet, verdeſtrueert. Sy wordt hedensdaegs van Turcken, Armeniers, Ioden, Italianen en Grieckſche Chriſtenen bewoont, doch heeft weynigh inwoonders; is anders van wegen de koophandel, en treffelijcke haven, beroemt. *Capha de hooftſtadt.*

Wijn waſt daer in overvloet; boomgaerden en ſchoone tuynen ſijnder ontallijck.

Daer ſijn noch andere ſteden, als *Perocopia*, by den ouden Griecken Eupatoria genaemt, Pompejopolis, Sacer Lucus, Dromon of Curſus Achillis, oft Græcida Heracleum ofte Heraclea, en Coſlovia een vermaerde koopſtadt. Ingermenum heeft een kaſteel van ſteen gebouwt, en een kercke tegen over 't ſelve: onder 't kaſteel ſijn holen konſtelijck in de ſteenen uytgehouwen; in vorigen tijden was 't een heerlijcke en rijcke ſtadt. *Andere ſteden.*

Cherſoneſus ofte Corſunum is de oudſte ſtadt van Taurica, deſe hebben de Turcken *Sacri Germenum* genaemt, 't welck ſoo veel te ſeggen is als een geel ſlot, om dat het aerdrijck, on- *Corſunum.*

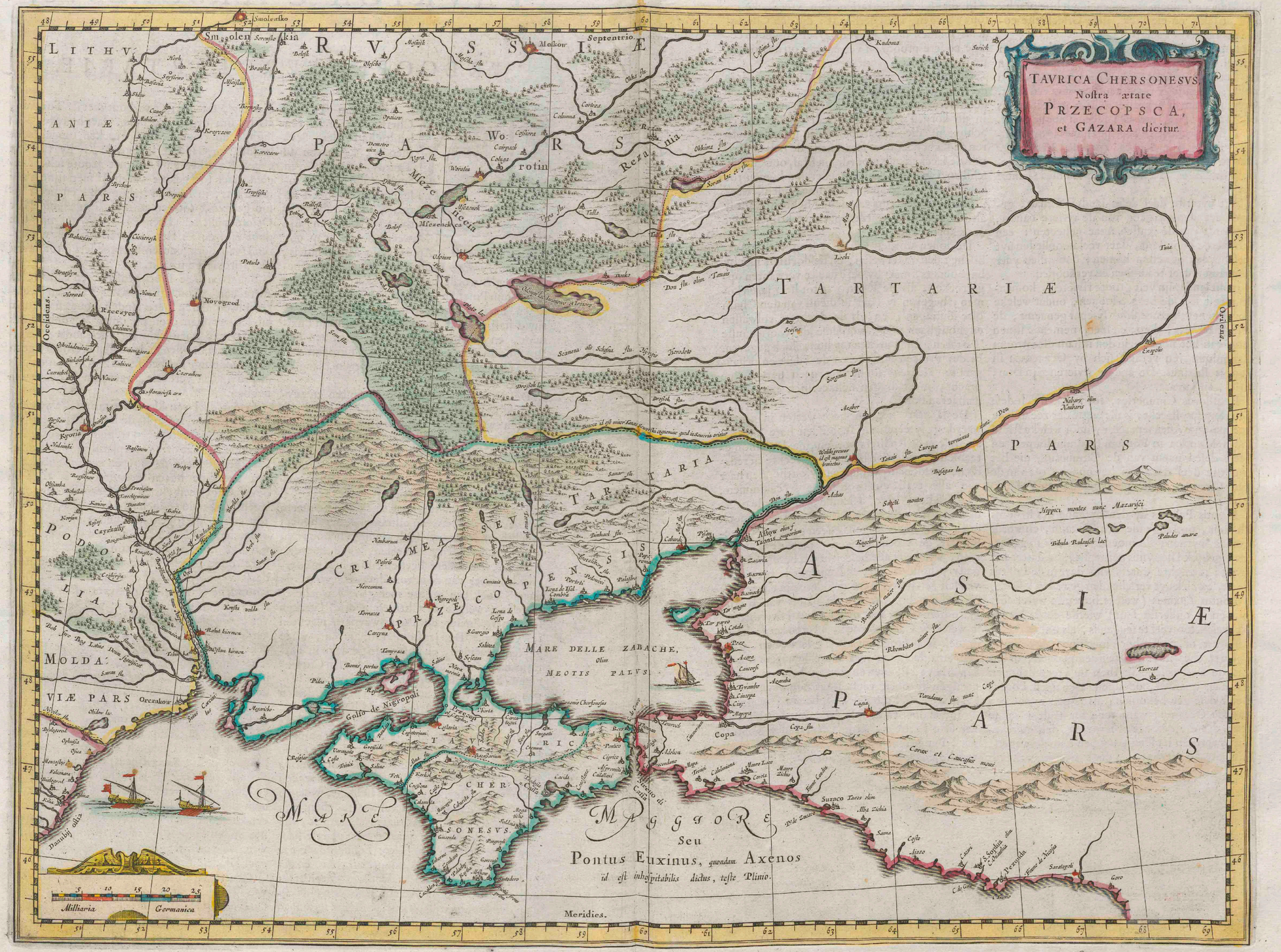
TAVRICA CHERSONESVS,
Nostra ætate
PRZECOPSCA,
et GAZARA dicitur.
RVSSIÆ
PARS
LITHVANIÆ
PARS
TARTARIÆ
PARS
ASIÆ
PARS
PODOLIA
MOLDAVIÆ PARS
CRIMEA SEV TARTARIA
PRZECOPENSIS
TAVRICA CHERSONESVS
MARE DELLE ZABACHE, Olim MEOTIS PALVS
MARE MAGGIORE
Seu
Pontus Euxinus, quondam Axenos
id est inhospitabilis dictus, teste Plinio.
Meridies.
Occidens.
Oriens.
Milliaria Germanica

trent dat geweſte, geel ſchijnt te zijn. De overblijſſelen en ruinen betoonen noch hoe prachtigh, rijck, en cierlijck, deſe Grieckſche colonie eertijdts geweeſt is.

Balachien, &c. Iamboli ofte Balachaium, is een ſtadt met een kaſteel. Mancopia oft Mangutum (gelijck het van de Turcken genoemt wordt) is een ſlot met een ſtadt; Cercum is oock een ſlot met een ſtadt. Cremum van de Tartaren Crim geheeten, is een ſtadt en ſlot, met een oude en hooge muur. Sy is in grootheyt en heerlijckheydt, by de andere ſteden van *Taurica Cherſoneſo Mediterranea* niet te vergelijcken: mogelijck is 't die, welcke Ptolemæus Taphros, en Plinius Taficæ noemt.

Tanais. In 't uyterſte deel deſes lands is Tanais, gelegen aen den uytgang van de riviere Tanais, en wordt van de Ruſſen Azac geheeten: een vermaerde koopſtadt, daer veel kooplieden uyt verſcheyden geweſten komen; door dien yder geoorloft is daer te koopen en verkoopen.

Rivieren. In dit landt zijn vele groote rivieren, komende meeſt uyt de bergen loopen, onder welcke Boryſthenes, gemeenlijck Nieper genaemt, de principaelſte is, diep, en ſnel; nemende ſijnen loop van het noorden in den inham ofte ſtroom Careinitum, en verlieſt ſich by Oczacovia in Pontus Euxinus. De andere rivieren zijn Don, Ariel, en Samara.

Boſphorus Cimmerius. Boſphorus Cimmerius, tot welcken ſich deſe Cherſoneſus ſtreckt, is die engte der zee welcke Europa van Aſien ſepareert, door welcke ſtrate Palus Mæotica in Pontum Euxinum loopt: en heeft deſen naem van de Cimmeriis, die het koudtſte deel daer van bewoonen; oft van de ſtadt Cimerio, na het getuygeniſſe van Volaterranus.

Palus Mæotis. Mæotis Palus is by den uytgang des ſtrooms Phaſidis, ontfangende den Tanaim, en wordt van de Scythen, de moeder van Ponto geheeten, gelijck Dionyſius getuyght, om datter ſoo groote menighte waters van daer in de Pontus loopt, 't welck uyt verſcheyden geweſten komt.

Pontus Euxinus. Pontus Euxinus (welcks bovenſte water ſoet is, en 't onderſte ſout) wierde eerſt Arenus ('t welck ſoo veel te ſeggen is, als onbewoont) genoemt, of, na Sophocli meening, Apoxenus, om dat daer noyt ſchepen aenquamen, of om dat de Barbariſche Scythen de vreemdelingen die daer quamen, doodden. Den naem Pontus heeft deſe zee bekomen, als zijnde bynae een tweede Oceanus; want toen ter tijdt meende men dat die deſe zee overvoeren, iets merckelijcks verricht hadden; hebben hem deswegen, als Strabo verhaelt, door uytnementheydt *Pontum*, 't welck een zee te ſeggen is, genoemt.

Bergen. In dit Kleyn Tartarien zijn vreeſlijcke en rouwe bergen, inſonderheydt, die den Cherſoneſus midden door kloven. Daer zijn noch eenige andere groote en vermaert; op de hooghſte van welcke een groot meyr is.

Regeringe. De politie en juſtitie der Tartaren wordt in de ſteden en vlecken bedient van de Cham, en de andere Sultanen, na de Mahometiſche wet: in de dorpen zijn altijdt Cadiz of Richters en Schouten, die de particuliere injurien verhooren en recht daer over ſpreecken; de hals- of criminele ſaecken, als moordt, diefſtal, oock de geſchillen van onroerende goederen, komen tot kenniſſe van den Cham, en ſijne Raden, waer in ſy geen procureurs van noode hebben; want ſy altijdt verhoort worden, en verkrijgen daer oock korte expeditie.

Kinderen opvoeden. De ſonen worden van hare jeught in de Arabiſche talen onderweſen, en de dochters niet by hare ouders, maer by hare naeſte verwanten opgetrocken; als de ſonen wat tot haer jaren komen, begeven ſy haer in dienſt van den Cham ofte Sultanen; en als de dochters volwaſſen en houwbaer zijn, wordenſe de voornaemſte Tartaren, en Turcken ten houwelijck gegeven. In des Princen hof voeren de Edele en principaelſte Heeren ſonderling geen uytwendige pracht, maer dragen ſich eerlijck en cierlijck na haeren ſtaet.

Manieren. De Tartars houden hare wetten in groote waerde; ſy eeren en aenbidden hare Vorſten als goden: de Richters worden, na de Mahometaenſche wet, voor heylige, oprechte en redelijcke perſoonen gehouden; ſy onthouden haer van alle twiſt en tweedracht, calumnien, vyandtſchap, haet, ſchande, en van alle overdaet in koſt en kleederen. In 't Princen hof, noch oock onder haer, dragen ſy geen geweer, uytgeſondert de vreemdelingen, ofte de reyſende man, welcke ſy alle beleeftheydt betoonen, en gaſtvry houden. Der rijcken ſpijs is broodt en vleeſch, en haren drank geſoden wijn en meede: de arme gebruycken in de plaets van broot, geſtooten hierſe met melck en water vermengt, 't welck ſy Caſſa noemen, en eten kaes; haren dranck is paerden melck. De kameelen, paerden en oſſen, die niet meer bequaem ſijn tot den arbeyt, dooden en eten ſy. Schapen vleeſch nuttigen ſy oock veel. Daer zijn weynigh ambachts- en veel minder kooplieden; want alle de ambachts- en kooplieden, zijn Chriſten ſlaven ofte Turcken, Armeniers, Ioden, Czircaſſen, Petigorenſes, Phyliſtinen ofte Cyngani, welcke aldaer ſeer veracht worden.

EYNDE.

REGISTER en ORDRE
DER
LANDTKAERTEN
VAN HET
EERSTE DEEL.

BEschrijvinge van 't geheele Aertrijck. 1
Landen onder de Noort-pool. 4, b
Schoonen. 4, c
Nova Sembla. 4, d
Straet Nassou. 4, e
Insula Jan Mayen. 4, f
Spitsberge. 4, g
Europa. 4, h
Godtlandt. 5
Uplandt. 6
Stavangre. 7
Het Koninckrijck Sweden. 8
Bergen. 9
Crimthemiensis. 10
't Koninckrijck Denemarcken. 11
Woltmania. 12
Het Koninckrijck Denemarcken. 13
Schager-Rack. 15
Jutia Septentrionalis. 16
Het Eylandt Fuynen. 17
Jutia Australis. 18
Zelandia in Regno Dania. 19
Lalandia. 20
Uranienburgh. 21
Instrumenten van Tycho Brahe van 22 tot 36.
Het Heylige Landt. 37
Het Deensche Wout. 38
Schoonen. 39
Norwegen en Sweden. 40
Finlandt. 41
Lijflandt. 42
Russiæ. 43
Het Groot Vorstendom Moscovien en Russen. 44
Noorder en Oosterdeel van Moscovien. 46
Zuyder Deel, als boven. 49
Wolga Fluvius. 51
Dwinæ Fluvii. 52
Het Groot Vorstendom Littauwen. 53
Tractus Borysthenis. 54
Het Koninghrijck Poolen. 55
Palatinatus Posnanienſis. 56
Ducatus Oswiecensis en Zar Orientis. 57
Het Hertoghdom Pruyssen. 58